

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL
BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

CİLT: 9 SAYI: 20 2017 - EYLÜL

ISSN : 1309-1387
edergi.mehmetakif.edu.tr

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Adına Sahibi

Prof. Dr. Adem KORKMAZ
Rektör

Editör

Prof. Dr. Kürşat ÖZDAŞLI
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Editör Yardımcıları

Doç. Dr. Bilge Ayça POLAT BECKS
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Gökhan ÖZDEMİR
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Arş. Gör. Selin PENEZ ALKAN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Arş. Gör. Dorukcan PEHLİVAN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Adnan DİLER
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Prof. Dr. Belkıs ÖZKARA
Afyon Kocatepe Üniversitesi

Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ
University of Central Florida

Prof. Dr. Havva İŞKAN İŞİK
Akdeniz Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet GENÇTÜRK
Süleyman Demirel Üniversitesi

Prof. Dr. Mithat ÜNER
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN
Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Nurullah GENÇ
İstanbul Ticaret Üniversitesi

Prof. Dr. Oğuz TEKİN
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Zeynep KOÇEL ERDEM
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Dergi Yayın Kurulu

Doç. Dr. Kürşat ÖZDAŞLI
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Doç. Dr. Bilge Ayça POLAT BECKS
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Yusuf ŞAHİN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Gökhan ÖZDEMİR
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Arş. Gör. Selin PENEZ ALKAN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Arş. Gör. Dorukcan PEHLİVAN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Ulusal Hakemli bir dergidir.

Sayı Hakemleri

- Prof. Dr. Ayşe ÖZCAN
Giresun Üniversitesi
- Prof. Dr. Ayşe Nur TİMOR
İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Burcu DEMİREL
Akdeniz Üniversitesi
- Prof. Dr. Hayrettin USUL
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
- Prof. Dr. İsmail BEKÇİ
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Prof. Dr. Mahmut MASCA
Afyon Kocatepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet KARAGÜL
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Prof. Dr. Nurşen ADAK
Akdeniz Üniversitesi
- Prof. Dr. Selim Adem HATIRLI
Süleyman Demirel Üniversitesi
- Prof. Dr. Sibel SELİM
Manisa Celal Bayar Üniversitesi
- Doç. Dr. Aydın USTA
Artvin Çoruh Üniversitesi
- Doç. Dr. Burhanettin ZENGİN
Sakarya Üniversitesi
- Doç. Dr. Cafer TOPALOĞLU
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
- Doç. Dr. Cemil Cahit YEŞİLBURSA
Gazi Üniversitesi
- Doç. Dr. Doğan KUTUKIZ
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
- Doç. Dr. Füsün GÜLDEREN ALACAPINAR
Necmettin Erbakan Üniversitesi
- Doç. Dr. Gönül DEMEZ
Akdeniz Üniversitesi
- Doç. Dr. Gülsüm BAŞTUĞ
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
- Doç. Dr. Harun ŞAHİN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Doç. Dr. İdris SARISOY
Marmara Üniversitesi
- Doç. Dr. Kürşad GÜLBELAYAZ
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
- Doç. Dr. Mahmut BOZAN
Bartın Üniversitesi
- Doç. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK
Gazi Üniversitesi
- Doç. Dr. Mehmet Emre GÜLER
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
- Doç. Dr. Mehmet M. ÖZAYDIN
Gazi Üniversitesi
- Doç. Dr. Muhittin ÇALIŞKAN
Necmettin Erbakan Üniversitesi
- Doç. Dr. Murat YEŞİLTAŞ
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Doç. Dr. Mustafa LAMBA
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Doç. Dr. Nevin ÖZDEMİR
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
- Doç. Dr. Nilgün AVCI
Ege Üniversitesi
- Doç. Dr. Oğuz TÜRKAY
Sakarya Üniversitesi
- Doç. Dr. Özer KÖSEOĞLU
Sakarya Üniversitesi
- Doç. Dr. Selçuk KOÇ
Kocaeli Üniversitesi
- Doç. Dr. Selda BAŞARAN ALAGÖZ
Konya Üniversitesi
- Doç. Dr. Taner AKÇACI
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
- Doç. Dr. Tugay ARAT
Selçuk Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. Ahmet Buğra HAMŞIOĞLU
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. Ahmet SARITAŞ
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. Ali Murat ALPARSLAN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. Aydan BEKAR
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. Aysa İpek ERDOĞAN
Boğaziçi Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. Berna BULĞURCU
Çukurova Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. Eda ORUÇ ERDOĞAN
Akdeniz Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. Elif AKGÜN KAYA
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. ELİF KAYA
Süleyman Demirel Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Erdal EKE
Süleyman Demirel Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Ferhat BİTLİSLİ
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Fikret SÖZBİLİR
Artvin Çoruh Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Firdevs YENİLMEZ
Akdeniz Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Hakan TUNÇ
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Hale BİRİCİKOĞLU
Sakarya Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. İlkben AKANSEL
Artvin Çoruh Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. İpek EROĞLU KOLAYIŞ
Sakarya Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Kenan Oğuzhan ORUÇ
Süleyman Demirel Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Kübra ÖNDER
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Leyla LEBLEBİCİ KOÇER
Erciyes Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Fikret ARARGÜÇ
Atatürk Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Mehmet SAĞIR
Selçuk Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Meral TİMURTURKAN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Mert DEMİRCİOĞLU
Çukurova Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Meyrem TUNA UYSAL
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Murat KAYA
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Murat VAROL
Akdeniz Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Nil Esra DAL
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Olcay POLAT
Pamukkale Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Özgür ZEYDAN
Bülent Ecevit Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Özlem BALABAN
Sakarya Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Rafet AYDIN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Samet GÜNER
Sakarya Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Süha ÇELİKKAYA
Süleyman Demirel Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Şuayyip Doğu DEMİRCİ
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Tolga GÜL
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Ummahan KAYGISIZ
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Yeşim HELHEL
Akdeniz Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Yusuf ŞAHİN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Zeki AKINCI
Akdeniz Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Zeynep Zeren ATAYURT
FENGE
Ankara Üniversitesi

Öğr. Gör. Metehan YAYKAŞLI
Akdeniz Üniversitesi

İçindekiler / Contents

Sayfa No /
Page Number

TURİZMDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK AÇISINDAN ÖĞRENCİLERİN SEKTÖRE KARŞI TUTUMLARININ MEZUNİYET SONRASI KARIYER PLANLAMASI VE SEÇİMİNE ETKİSİ - THE IMPACTS OF STUDENTS' TOURISM SECTOR ATTITUDES ON THEIR POSTGRADUATE CAREER OPTIONS AND PLANNING IN THE TERMS OF SUSTAINABILITY IN TOURISM İlker GÜNAY, Zeki AKINCI	1-19
FİNANSAL İSTİKRAR VE TÜRKİYE CUMHURİYET MERKEZ BANKASININ PARA POLİTİKASI STRATEJİSİ -FINANCIAL STABILITY AND MONETARY POLICY STRATEGY OF THE CENTRAL BANK OF THE REPUBLIC OF TURKEY Cansu ŞARKAYA İÇELLİOĞLU	20-38
İŞ STRESİ VE TURİZM İŞLETMELERİNDE YAPILAN ARAŞTIRMALARA İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME - JOB STRESS AND AN EVALUATION OF THE STUDIES MADE IN THE TOURISM ENTERPRISES Bilal DEVECİ	39-53
FACEBOOK'TA AİLE İLİŞKİLERİ VE SOSYAL MEDYA ADANMIŞLIĞINA YÖNELİK BİR İÇERİK ANALİZİ - A CONTENT ANALYSIS FOR THE INVESTIGATION OF FAMILY RELATIONSHIPS AND SOCIAL MEDIA ENGAGEMENT ON FACEBOOK Uğur BAKAN, Ufuk BAKAN	54-68
MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI'NA BAĞLI ORTAÖĞRETİM KURUMLARINDA ÖRGÜTSEL ADALET VE ÇATIŞMA YÖNETİMİ İLİŞKİSİ (DENİZLİ ÖRNEĞİ) - ORGANİZATİONAL JUSTICE AND CONFLICT MANAGEMENT IN SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS ATTACHED TO THE MINISTRY OF NATIONAL EDUCATION RELATIONSHIP (DENİZLİ CASE) Murşit IŞIK, Hilal BOLAK, Mustafa ÖZTÜRK	69-93
YOKSULLUKLA MÜCADELEDE ŞARTLI NAKİT TRANSFERLERİ; İNSAN HAKLARI AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME - CONDITIONAL CASH TRANSFERS IN THE ALLEVIATION OF POVERTY; AN EVALUATION FROM THE POINT OF HUMAN RIGHTS Doğa Başar SARIİPEK	94-107
CARİ AÇIKLARLA MÜCADELEDE TURİZM SEKTÖRÜ VE TÜRKİYE ANALİZİ - THE ROLE OF TOURISM SECTOR IN FIGHTING AGAINST CURRENT DEFICIT AND AN ANALYSIS OF TURKISH TOURISM Nurdan KUŞAT	108-118
MERZİFON İLÇESİNDE NÜFUS ÖZELLİKLERİ - POPULATION CHARACTERISTICS OF THE MERZİFON DISTRICT Cemile KARADENİZ	119-137
"HÜKÜMLÜ" OLMANIN SOSYAL TEZAHÜRLERİ: SOSYAL DIŞLANMA, DAMGA VE SUÇ - SOCIAL APPEARANCES OF BEING AN OFFENDER: SOCIAL EXCLUSION, STIGMA AND CRIME Meral TİMURTURKAN, Gönül DEMEZ, Elife KART, Cihan ERTAN, Selim ÇANKURTARAN, Salih AKTİN	138-157
KÜRESELLEŞME VE FİNANSAL GELİŞME ARASINDAKİ ETKİLEŞİMİN TÜRKİYE VE BRICS ÜLKELERİ İÇİN İNCELENMESİ - EXAMINING THE INTERACTION BETWEEN GLOBALIZATION AND FINANCIAL DEVELOPMENT FOR TURKEY AND BRICS COUNTRIES Yeşim HELHEL	158-178
TURİZM TANITIM FAALİYETLERİNDE FOTOĞRAFLARIN KULLANIMI: "HOME OF..." KONSEPTİ ÖRNEĞİ - EFFECT OF PHOTOGRAPHY IN TOURISM PROMOTION ACTIVITIES: CASE OF "HOME OF ..." CONCEPT Metin SÜRME, Atıncı OLCAY	179-195
YENİ KAMU YÖNETİMİ ANLAYIŞININ TÜRK YARGI SİSTEMİNE ETKİLERİ - THE EFFECTS OF NEW PUBLIC ADMINISTRATION CONCEPT ON THE TURKISH JUDICIAL SYSTEM Özcan SEZER, Cengiz SARI	196-215

- KONAKLAMA İŞLETMELERİNİN KRİZ YÖNETİMİ UYGULAMALARI VE BEKLENTİLERİ: BEŞ YILDIZLI OTELLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA - CRISIS MANAGEMENT PRACTICES AND EXPECTATIONS OF HOSPITALITY ENTERPRISES: A STUDY ON FIVE STAR HOTELS 216-235
Ali DALGIÇ, Kemal BİRDİR
- SİGORTA ŞİRKETLERİNDEKİ ÇALIŞANLARIN DUYGUSAL ZEKÂ BECERİLERİNİN ÖRGÜTSEL SESSİZLİK DAVRANIŞLARI ÜZERİNE ETKİSİ: AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA - THE EFFECTS OF EMOTIONAL INTELLIGENCE SKILLS ON ORGANIZATIONAL SILENCE BEHAVIOURS OF EMPLOYEES IN THE INSURANCE COMPANIES: AN EMPIRICAL RESEARCH 236-264
Soner TASLAK, Özgür TUNÇEL
- TALCOTT PARSONS VE NİKLAS LUHMANN'DA MEŞRUIYET DÜŞÜNCESİ: ÖRGÜTSEL VE İŞLEMSEL MEŞRUIYET - LEGITIMACY CONCEPTIONS OF TALCOTT PARSONS AND NIKLAS LUHMANN: ORGANIZATIONAL AND PROCEDURAL LEGITIMACY 265-282
Tuncer FİDAN
- STK MENSUPLARININ ETİK İKLİM ALGISININ ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ARACILIĞIYLA BİREYSEL PERFORMANSLARINA ETKİSİ - THE EFFECT OF ETHICALCLIMATEPERCEPTIONS OF CIVIL SOCIETYORGANİZATIONS (CSOS) VOLUNTEERS ON INDIVIDUAL PERFORMANCE VIA ORGANIZATIONAL COMMITMENT 283-313
Kayhan AHMETOĞULLARI, Kahraman ÇATI
- BİR DEVLET ÜNİVERSİTESİNİN MÜHENDİSLİK FAKÜLTESİ MEZUNLARININ KAZANÇLARININ ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ - INVESTIGATIONS INTO THE INCOMES OF ENGINEERING FACULTY GRADUATES OF A STATE UNIVERSITY BY SEVERAL VARIABLES 314-326
Mehmet Ulaş KOYUNCUOĞLU
- FAALİYET GİDERLERİNİN İŞLETME KARLILIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BİST METAL EŞYA, MAKİNE VE GEREÇ YAPIM SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA- IMPACT OF OPERATING EXPENSES ON PROFITABILITY: A RESEARCH AT BIST FABRICATED METAL PRODUCTS, MACHINERY AND EQUIPMENT SECTOR 327-337
Burak KAYHAN, Yusuf TEPELİ
- ORTAÇAĞ TÜRK DÜNYASINDA HALI - CARPET IN THE MEDIEVAL TURKISH WORLD 338-351
Mehmet ÖZMENLİ
- KÜRESEL İNOVASYON ENDEKSİ GÖSTERGELERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ - EVALUATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE GLOBAL INNOVATION INDEX INDICATORS 352-365
Yasemin HANCIOĞLU
- YÖRESEL YEMEKLERİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİNDE STANDART REÇETELENDİRMEİNİN ÖNEMİ: KASTAMONU MUTFAĞI ÖRNEĞİ - THE IMPORTANCE OF STANDARDIZED RECIPES ON SUSTAINABILITY OF LOCAL FOODS: A CASE STUDY FROM KASTAMONU CUISINE 336-394
Aydoğan AYDOĞDU, Metin MIZRAK
- TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İLK ON BEŞ YILINDA VE SON ON BEŞ YILDA EĞİTİM PROGRAMLARI ALANINDA YAŞANAN SORUNLAR: KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ - CURRICULAR ISSUES IN THE FIRST 15 YEARS AND LAST 15 YEARS OF THE TURKISH REPUBLIC: A COMPARATIVE ANALYSIS 395-423
Umut Birkan ÖZKAN, Kemal Oğuz ER
- MADDİ DURAN VARLIKLARIN TEKDÜZEN MUHASEBE SİSTEMİ İLE VERGİ USUL KANUNU VE TMS-16 AÇISINDAN İNCELENMESİ: BİR UYGULAMA - INVESTIGATION ON INTERMEDIATE ACCOUNTING SYSTEM AND TAX PROCESS AND TURKISH ACCOUNTING STANDARDS-16 ANALYSIS OF FINANCIAL ASSETS: AN APPLICATION 424-447
Ömer TEKŞEN, Sevinç Şahin DAĞLI
- ÖĞRETMENLERİN DEMOKRASİ ANLAYIŞI BAĞLAMINDA GELİŞMİŞLİK SEVİYESİNİN DEMOKRATİK SİYASİ KÜLTÜRÜN OLUŞMASI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ - THE EFFECTS OF DEMOCRATIC POLITICAL CULTURE OF THE COUNTRY DEVELOPMENT LEVEL ON THE DEMOCRACY UNDERSTANDING OF TEACHERS 448-459
Ali Fuat GÖKÇE

YENİ KAMU HİZMETİ YAKLAŞIMI PERSPEKTİFİNDEN VATANDAŞ KATILIMI - CITIZEN PARTICIPATION FROM THE PERSPECTIVE OF NEW PUBLIC SERVICE APPROACH Fevzi KAYA	460-478
SANAYİ SEKTÖRÜNDE ENERJİ TALEP ESNEKLİKLERİNİN TAHMİNİ: OECD ÜLKELERİ ÖRNEĞİ - ESTIMATION OF ENERGY DEMAND ELASTICITY IN INDUSTRIAL SECTOR: THE CASE OF OECD COUNTRIES Nazan ŞAHBAZ KILINÇ, Orhan ÇOBAN	479-496
MOBBING ALGISI İLE MOTİVASYON İLİŞKİSİ: KAMU VE ÖZEL KURUM ÇALIŞANLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA - THE RELATIONSHIP BETWEEN MOTIVATIONS WITH THE PERCEPTION OF MOBBING: A STUDY ON PUBLIC AND PRIVATE SECTOR EMPLOYEES Perihan GÖZÜM, Süleyman KARAÇOR	497-515

**TURİZMDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK AÇISINDAN ÖĞRENCİLERİN
SEKTÖRE KARŞI TUTUMLARININ MEZUNİYET SONRASI KARIYER
PLANLAMASI VE SEÇİMİNE ETKİSİ***

**THE IMPACTS OF STUDENTS' TOURISM SECTOR ATTITUDES ON THEIR
POSTGRADUATE CAREER OPTIONS AND PLANNING IN THE TERMS OF
SUSTAINABILITY IN TOURISM**

İlker GÜNAY¹, Zeki AKINCI²

Öz

Turizm sektöründe kariyer yapmak amacıyla turizm eğitimi alan öğrencilerin sektöre karşı tutumlarının belirlenmesi ve bu tutumlarının turizm sektöründe kariyer seçimlerine etkisinin ortaya konulması, sürdürülebilir turizm bağlamında sürdürülebilir kaliteli insan kaynağının sağlanması açısından önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda yapılan bu çalışmada, turizm eğitimi almakta olan öğrencilerin sektöre karşı olan tutumları ve bu tutumlarının mezuniyet sonrası kariyer seçimlerine etkilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın evreni Akdeniz Üniversitesi Turizm Fakültesi öğrencilerinden oluşmaktadır. Öğrencilerin turizm sektörüne yönelik tutumlarını ve öğrencilerin turizm sektöründe kariyer yapma isteklerini ölçmeye yönelik ifadeler faktör analizine tabi tutulmuştur. Uygulanan faktör analizi sonucunda, ankete katılan öğrencilerin turizm sektörüne yönelik tutumlarını oluşturan 8 faktör elde edilmiştir. Bu 8 faktör içerisinde öğrencilerin mezuniyet sonrasında sektörde kariyer yapma isteklerini etkileyen en önemli faktörlerin “kişi- endüstri uyumu”, “iş arkadaşlığı ile işe bağlılık” ve “yöneticilerin tutumu” olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turizm Sektörü, Turizm Eğitimi, Tutum, Kariyer, Sürdürülebilir Turizm

¹ Bilim Uzmanı, gunayilker@yandex.com

² Yrd. Doç. Dr. Akdeniz Üniversitesi, zakinci@akdeniz.edu.tr

* Söz konusu bu çalışma, Duman, Tepeci ve Unur'un (2006) çalışmasında ve Pehlivan'ın, (2008) yüksek lisans tezinde kullanmış olduğu ölçeklerden faydalanılarak farklı bir evrende farklı bir örneklem üzerinde yapılan benzer bir çalışmadır.

Abstract

Determination of the tourism students' attitudes towards tourism sector and revealing the impacts of these attitudes on their career choice play an essential role for ensuring sustainable quality human resources within the scope of sustainable tourism. In this context, the aim of this study is to determine the tourism students' attitudes towards the tourism sector and the impacts of these attitudes on their post-graduation career choices. The population of the study is consisted of Tourism Faculty students in Akdeniz University. Variables that aim to evaluate attitudes towards tourism sector and desires for building a career in tourism sector were conducted to factor analysis. As a result of this process there are 8 factors that develop the attitudes towards tourism sector and it has been determined that the most important ones among these 8 factors are "person-industry consistency", "commitment to work with business friendship" and "attitudes of managers".

Keywords: Tourism Sector, Tourism Education, Attitude, Career, Sustainable Tourism

1. GİRİŞ

Turizm Sektörü, Türkiye’de özellikle 2000’li yıllardan itibaren hızlı bir gelişim göstermiş ve uluslararası rekabet gücünün en yüksek olduğu sektörlerden biri haline gelmiştir (Çatı ve Bilgin, 2013: 24). Türkiye’ye gelen turist sayısı 2003 yılında 16 milyon 302 bin 53 kişi ve turizm geliri 13 milyar 854 milyon 866 dolar iken, 2016 yılı itibariyle turist sayısı 31 milyon 365 bin 330 kişi ve turizm geliri 22 milyar 107 milyon 440 dolar olarak gerçekleşmiştir (TÜRSAB, 2017). Bu sonuçlardan da anlaşılacağı üzere sadece 14 yıl gibi kısa bir sürede Türkiye’ye gelen turist sayısında %192,4 ve turizm gelirlerinde % 159,5 düzeyinde bir artış yaşanmıştır.

Türkiye turizm sektöründe yaşanan bu olumlu gelişmeler ilerleyen yıllarda da yükselişini devam ettirmesi beklenmektedir. Sektörün bu yükselişini ve devamlılığını sürdürebilmesi için sektörde çalışanların ve sektörde kariyer yapmayı planlayan öğrencilerin sektöre karşı olumlu tutumlarının da sürdürmesini gerekli kılmaktadır (Solmaz ve Erdoğan, 2013: 558). Bilindiği gibi, turizm işletmelerinin kaliteli mal ve hizmet üretmesi ve kaliteli kurumların geliştirilmesinin önündeki en önemli engel sektörde çalışacak nitelikli işgücünün yetersiz olmasıdır. Sektördeki işgücünün nicelik ve nitelik açısından yetersizliği hem sektör temsilcilerince hem de işletme yöneticilerince sıklıkla dile getirilmektedir (Çatı ve Bilgin, 2013: 24). Rekabetin çok sert geçtiği dünya turizm sektörüne kaliteli mal ve hizmetle girebilmek ve sektörde söz sahibi olabilmek için toplumun turizmin önemini kavraması ve yeterli sayıda nitelikli işgücünün var olması gerekmektedir. İnsanın insana, yüz yüze hizmet sunduğu turizm sektörünün emek yoğun bir sektör olması nedeniyle istenilen nicelikte ve nitelikte işgören istihdamının sağlanması sektör açısından büyük bir önem arz etmektedir. İstenilen nitelikli insan gücü de ancak etkin ve kaliteli turizm eğitimi ve öğretimiyle sağlanabilir (Ehtiyar ve Üngüren, 2008: 160; Ünlüönen ve Boylu, 2005: 13). Hacıoğlu’na göre (1992: 90) turizm eğitimi, turizm konusunda bilgili, kalifiye personel ve yönetici yetiştirilmesini amaçlayan çalışmalar bütünüdür. Yapılan bu tanım çerçevesinde mesleki turizm eğitimi veren okulların amaçları; turizm sektöründe çalışacak elemanları temel eğitimden geçirerek turizm bilinci ve felsefesini kazandırmak, turizm sektörünün gelişmesine katkıda bulunmak, turizm sektörüne yetişmiş kalifiye personel sağlamak (Mısırlı, 2002: 42) ve yönetim tekniklerini öğretmek yeni kavram, fikir ve

teknolojileri kavrayabilecek üst düzey turizm profesyonellerini yetiştirmek (Üzümcü ve Bayraktar, 2004: 80) olarak tanımlanabilir.

Ülkemizde turizm eğitimi veren okulların daha çok yükseköğretim düzeyinde yoğunlaştığı ve bu yoğunlaşmanın birtakım sorunları beraberinde getirdiği ifade edilmektedir. Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde ise, turizm eğitimi veren kurumlar incelendiğinde Türkiye'deki sistem işleyişinin aksine genellikle kurslar ve ortaöğretim düzeyinde turizm eğitiminin yoğunlaştığı görülmektedir (Ehtiyar ve Üngüren, 2008: 161). Nihayetinde turizm eğitimi veren kurumlar hem turizm işletmelerinin ihtiyacı olan pek çok hizmeti sağlayabilecek alt kademe insan gücünü hem ara insan gücü olarak tanımlanan orta kademe işgücünü hem de turizmle ilgili kamu ve özel sektör kurumlarına yönetici, araştırmacı ve planlayıcı üst kademe insan gücünü yetiştirmelidir (Avcıkurt ve Karaman, 2002: 53).

Turizm okulları tarafından verilen turizm eğitimi, sektörle etkin bir işbirliğiyle sektörün ihtiyaçlarına uygun personelin yetiştirilmesini ve yetişmiş nitelikli personelin de sektöre karşı olumlu tutum içerisinde olmasını ve nihayetinde istenilen nicelikte ve nitelikte öğrencilerin istihdam edilmesini sağlamalıdır. Ünlüöner'in (2004: 109) belirttiği gibi, bir eğitim sisteminin etkinliği ve kalitesi, eğittiği kişilerin yer ve konumlarıyla ölçülmektedir. Görüldüğü gibi turizm eğitimi alan öğrenciler sektörün potansiyel birer temsilcisi durumundadır. Bu nedenlerle öğrencilerin sektörde çalışma durumlarının da incelenmesi gerekmektedir. Öğrencilerin mesleki eğitim aldıkları ilgili sektöre yönelik tutumları, sektörde çalışmaya yönelik bakış açılarını, mesleklerini sevmelerini, kariyer seçimlerini yani gelecekte sektörde çalışıp çalışmama konusunda tercihlerini etkileyecektir.

Bilindiği gibi, sürdürülebilir turizmin temelinde eğitim yatmaktadır. Türkiye Turizm Stratejisi 2023'de belirtildiği üzere ülke turizmimizin itibarı ve kârlılığı, eğitim kalitesinin sürekliliğine bağlı olduğu belirtilmektedir. Türk turizm endüstrisinin kaliteli hizmet anlayışından ödün vermeden sürdürülebilir kılınması için hem yerel halkın hem de turizm öğrencilerinin sürdürülebilir turizm konusunda bilinçlendirilmesi ve eğitilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin de kurucuları arasında yer aldığı ve 1975 yılından bu yana tam üyesi olduğu (MFA, 2017) Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütünden (UNWTO) Tedqual (Turizm Eğitiminde Kalite) belgesine sahip iki eğitim kurumunun olması daha uzun yolumuzun olduğunu göstermektedir (UNWTO, 2017). Çalışmanın yürütüldüğü Akdeniz Üniversitesi Turizm Fakültesi bu belgeye sahip olan iki eğitim kurumundan biridir.

Bu araştırmada, lisans düzeyinde turizm eğitimi almakta olan öğrencilerin turizm sektörüne yönelik tutumlarını belirlemek ve turizm sektörüne olan bu tutumlarının mezuniyet sonrası kariyer kararlarını nasıl etkilediğini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu bağlamda yoğun rekabetin ve belirsizliğin yaşandığı turizm sektöründe turizm eğitimi alan öğrencilerin sektöre karşı tutumlarının saptanması ve bu tutumlarının kariyer kararları üzerindeki etkisinin incelenmesi açısından elde edilen bulgular hem turizm sektörüne hem de turizm literatürüne önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Sürdürülebilir Turizm, Turizm Eğitimi

Sürdürülebilir turizm; insanla çevrenin birlikte var olmasıyla ilişkilidir. Asıl amaç ise turizmin gelişimine paralel olarak, doğal, kültürel, ekolojik ve biyolojik tüm kaynakların korunması ve

sürekliliğinin sağlanmasına uygun turizm planlamasının yapılması ve uygulanmaya konmasıdır (Keskin ve Örgün, 2015: 31).

Sürdürülebilir turizm tanımında yer alan amaçlara ulaşabilmek için örgün ve yaygın turizm eğitiminin bu doğrultuda gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Raporunda belirtildiği üzere “etkin bir eğitimin yapılabilmesi için, eğitim ve öğretimdeki yenilikler sürekli bir şekilde takip edilmeli, turizm sektöründeki bugünkü ve gelecekteki olası değişimler iyi analiz edilerek eğitim programlarının elde edilen bulgular doğrultusunda hazırlanması” sağlanmalıdır.

Sadece turizm işletmelerinin kaliteli olması sürdürülebilir turizm için yeterli bir koşul değildir. Sürdürülebilir turizmin gerçekleştirilebilmesi için istenilen nicelikte ve nitelikte işgücünün sektörde çalıştırılması gerekmektedir. Bu ise turizm eğitimi alan öğrencilerin turizm sektörüne olumlu tutumlarının geliştirilmesiyle ancak sağlanabilir. Bu bağlamda, işe alınacak öğrencilerin turizm sektöründe kariyer yapmaları doğrultusunda öğrencilerin tutumlarının geliştirilmesi gerekmektedir. Sürdürülebilir turizm, sadece kaliteli doğal ve yapay fiziki yapılara sahip olmakla değil, aynı zamanda kaliteli hizmet sunumuyla mümkün olabilmektedir. Turizmde sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için gerekli koşullardan biri olan kaliteli hizmet sunumu, ancak turizm sektörüne karşı olumlu tutuma sahip bu sektörde kariyer yapmak isteyen öğrencilerin sektörde çalışmasıyla mümkün olabilecektir.

Genel anlamda eğitim, “bireyin davranışında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme süreci” olarak tanımlanmaktadır (Ertürk, 2013: 79). İnsan üzerine yapılan uzun vadeli bir yatırım olan eğitim, ülkelerin geleceğini etkileyen ve belirleyen en önemli faktörlerden biridir (Pehlivan, 2008: 7). Kozak ve Kızıllırmak’a göre (2001: 9) mesleki eğitim, “bireyin iş hayatında belirli bir meslekle ilgili bilgi, beceri, iş alışkanlıklar kazandıran ve bireylerin yeteneklerini çeşitli yönleri ile geliştiren bir süreç” olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda turizm eğitimi ise, bir yandan turizm sektörünün bir parçası olan konaklama işletmeleri, seyahat işletmeleri, yiyecek-içecek işletmeleri gibi turizm işletmelerinin, nitelikli işgücü ihtiyacının karşılanmasına yönelik olarak yürütülen bir faaliyet (Çimen ve Akbaba, 2006: 232), diğer yandan ise sektörünün ihtiyaç duyduğu, araştırma, planlama çalışmalarını yapabilecek, işletmelerin verimliliğini arttırabilecek ve sektördeki yenilikleri takip edebilecek bireylerin yetiştirilmesi için yapılan mesleği eğitim şeklinde tanımlanabilir (Yıldız, 2013: 595).

Ülkemizde 1953 yılında Ankara ve İzmir Ticaret Liselerinde turizm meslek kurslarıyla başlayan turizm eğitimi (Ünlüönen ve Boylu, 2009: 969), günümüzde ortaöğretim, ön lisans, lisans ve lisansüstü düzeyde yürütülmeye devam etmektedir (Boylu ve Arslan, 2013: 551). Türkiye’de lisans düzeyinde turizm eğitimi veren toplam 68 kurum bulunmakta olup bu kurumların 42’si fakülte bünyesinde, 26’sı ise yüksekokul bünyesinde eğitim vermeye devam etmektedir (ÖSYM, 2015).

Turizm eğitimi veren kurumların temel amaçları, sektörde çalışacak öğrencileri temel eğitimden geçirmek, halkın ve turizm öğrencilerin turizm konusunda bilinçlenmesini sağlamak, sektörün gelişmesi için eğitmen yetiştirmek, sektörün gelişmesine katkıda bulunmak ve bilimsel araştırmaların yapılabilmesi için olanakların yaratılmasını sağlamak olarak sıralanabilir (Çimen ve Akbaba, 2006: 232; Yıldız, 2013: 595-596).

Boylu ve Arslan (2013: 551) tarafından yapılan çalışmaya göre her eğitim düzeyinde yıllar itibariyle turizm eğitimi alan ve mezun olan öğrenci sayılarında kayda değer artış olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, turizm eğitimi almış öğrenci sayısının artmış olmasına rağmen mezunların çok büyük bir kısmının sektörde çalışmadığı ve bu sektörün dışında istihdam edildiği farklı çalışmalarda ortaya konmuştur (Kuşlivan ve Kuşlivan, 2000; Duman, Tepeci ve Unur 2006; Pehlivan 2008; Avcıkurt, Deveci ve Türkmen, 2012; Cömert, 2014). Bu çalışmalardan birine örnek olarak Baltacı vd.'lerinin (2012: 23) yapmış olduğu çalışmada bilinçsiz tercih yaparak turizm bölümünde eğitim alan öğrencilerin istedikleri şartları bulamamaları sonucunda gelecekle ilgili karamsarlığa düştükleri, memnuniyetlerinin düşük düzeyde olduğu ve turizm sektöründe kariyer yapma konusunda kararsız oldukları saptanmıştır.

Turizm eğitimi almış öğrencilerin diğer sektörleri tercih etmelerinin altında yatan sebeplerden bazıları; yetersiz sosyal güvence imkânları, düşük ücret, işgücü devir hızının diğer sektörlerle göre yüksek olması, çalışma saatlerinin düzensiz ve uzun olması, işin ve çalışma ortamının stresli olması, fazla mesai ücretlerinin ödenmemesi, sektörün sezonluk ve yarı zamanlı olması, yükselme olanaklarının önündeki engeller, sektörün yorucu ve yıpratıcı etkisi, yabancı dil eğitiminin eksikliği, alınan eğitimle sektörde yapılan işin uyuşmaması gibi faktörler olarak görülmektedir (Aksu ve Köksal, 2005: 445; Erdem, 2010: 1089; Yıldız, 2013: 596; Gezen ve Köroğlu, 2014: 214; Cömert, 2014: 51).

2.2. Tutum ve Kariyer

Tutum kavramı konusunda yazın alanında ortak bir tanımlamanın yapılmadığı, birçok araştırmacı tarafından farklı şekillerde tanımlamanın yapıldığı saptanmıştır. Tutum kavramını Kağıtçıbaşı (1998: 84), “bir bireye atfedilen ve onun bir psikolojik obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan bir eğilim”, Berberoğlu (1990: 16), “genelde bir bireyin herhangi bir uyarıcı karşısında olumlu ya da olumsuz tepki gösterme eğilimi”, Eren (1993: 87), “bireyin kendi dünyasının bir yönü ile ilgili olarak belirli değer yargılarına ve inançlarına bağlı olarak ortaya çıkan coşku ve tanıma süreçleri” ve Maxwell (1996: 17), “davranışlarla anlatılan ve içten gelen bir duygu” olarak ifade etmektedir. Yazın alanında tutum ile ilgili yapılan birçok tanım çerçevesinde tutumu insanlar, nesnelere ve durumlar karşısında öğrenilmiş davranış eğilimleri olarak tanımlayabiliriz (Demirel, 1993: 61). Bununla birlikte burada söz konusu bu davranışlar, doğrudan gözlenebilen davranış değil, davranışı hazırlayan, onlara rehberlik eden ön eğilimler olarak ifade edilmektedir (Pehlivan, 2008: 52).

Tutumların oluşumu hakkında en önemli şey, tutumların öğrenilebileceğidir. Bireyler, aileye, çalışma arkadaşlarına, iletişim araçlarına, eğitim kurumlarına ve yaşam deneyimlerine bağlı olarak çeşitli tutumlar geliştirirler. Tutumların öğrenilmesinde ise, kişinin içinde yaşadığı ekonomik, sosyal, politik, fiziksel (doğa) ve psikolojik ortamın etkisi vardır (Kozak ve Kızılırmak, 2001: 10). Bu görüşler doğrultusunda, kişinin herhangi bir alanla ilgili geliştirdiği olumlu veya olumsuz tutumun altında konu ile ilgili düşünceleri, duyguları ve davranışlarının etkili olduğu söylenebilir. Kariyer kavramı Yeşilyaprak (2012: 7) tarafından; “bir ömür boyu yaşanan olaylar dizisi, bireyin meslek ve diğer yaşam rollerinin birbirini etkilemesi ve izlemesi sonucu oluşan genel örneğe ve gelişim çizgisinde, özellikle iş ve mesleğe ilişkin rollerinde ilerleme, duraklama ve gerilemeleri de içeren bir süreç”, Erdoğan’a göre (2003: 11) “kişinin kabiliyetleri ve ilgilerindeki değişimler, iş alanında ilerlemesi, deneyim kazanması ve

değerlendirmeleri” olarak tanımlanmaktadır. Koca’ya (2010: 57) göre de kariyer, bireyin çalışma hayatı boyunca üstlendiği işlerin tamamı olmasının yanı sıra bireyin iş yerinde kendisi için tanımlanan rol ile ilgili beklenti, amaç, duygu ve arzularını gerçekleştirebilmesi için eğitilmesi ve bu eğitim ile edindiği bilgi, beceri, yetenek ve çalışma azmi ile o örgütlerde ilerleyebilmesi anlamını da taşımaktadır.

Kişinin kariyer seçimini etkileyen birçok faktör söz konusudur ve bu faktörler iki ayrı grupta toplanabilir. Bunlardan birincisi, ilgi, yetenek, değer yargılarının yer aldığı içsel (bireysel) faktörler: diğeri de, ekonomik, politik ve sosyo-kültürel yapıyı kapsayan dışsal faktörlerdir (Duman, Tepeci ve Unur, 2006: 53). Ayrıca bireysel kariyer adımlarını “kendi kendini değerlendirme, örgüt içi ve örgüt dışı fırsatları belirleme, kendi şartlarına uygun hedefleri bulma, plan hazırlama ve uygulama” olmak üzere dört başlıkta toplamak mümkündür (Eryiğit, 2000: 17-20).

Doğan ve Kekeç Morkoç’a (2014: 1423) göre kariyer planlanması, bir kişinin iş hayatında sahip olmak istediği uzmanlık ve iş başarısı olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda kariyer planlaması; kariyer hedeflerini belirleme, işleri ve kariyer yollarını analiz etme, olası işletmeleri belirleme, başvurma ve elde etme olarak süreçlendirilmektedir. Kariyer planlaması süreci bireyin iş yaşamına devam etmesi açısından önemli bir süreçtir. Bu süreçte elde edeceği motivasyonla kariyerinde sürekli bir ilerleme sağlayabileceğini söylemek mümkündür (Dinçer İstanbullu, Akova ve Kaya, 2013: 44).

3. YÖNTEM

Bu araştırmanın amacı, lisans düzeyinde turizm eğitimi almakta olan öğrencilerin turizm sektörüne yönelik tutumlarını belirlemek ve sektöre olan bu tutumlarının mezuniyet sonrası kariyer kararlarını nasıl etkilediğini saptamasıdır. Bu bağlamda yapılan bu araştırma, turizm öğrencilerinin sektöre bakış açısının değerlendirilmesi ve turizm öğrencilerinin kariyer tercihlerinin anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu araştırmanın evrenini, Akdeniz Üniversitesi Turizm Fakültesinde lisans düzeyinde turizm eğitimi almakta olan öğrenciler oluşturmaktadır. 2014-2015 eğitim-öğretim yılı itibariyle turizm fakültesinde eğitim almakta olan öğrenci sayısı 1,542’dir. Anket öğrencilere gönüllülük esasına göre uygulanmıştır ve 251 öğrenciye ulaşılmıştır. Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004: 50)’a göre 1542 kişilik bir evren büyüklüğü için 200 ve daha fazla bir sayıda örnekleme ulaşmamız yeterli olacaktır. Tavşancıl (2010: 51)’a göre faktör analizinde örneklem sayısının ifade sayısının 5 ile 10 katı arasında olması gerektiğini belirtmiştir. Eğer parametrik analizler yapılacaksa, örnekleme yer alan her bir grubun üye sayısı kabul edilen alt sınır 30 olmalıdır (Ross, 2004: 212).

Veri toplama aracı olarak anket formu hazırlanmıştır. Anket formundaki soruların ilk yedisi öğrencilerin demografik özelliklerini ölçmeye yöneliktir. İfadeler kısmındaki toplam 49 ifadeden ilk 39 ifade öğrencilerin turizm sektörüne yönelik tutumlarını ölçerken devamındaki 10 ifade ise öğrencilerin turizm sektöründe kariyer yapma isteklerini ölçmekte olup 5’li likert ölçeği türünde ifadeler bulunmaktadır. Anket formunda cevap aranan sorular, Duman, Tepeci ve Unur’un (2006) çalışması ve Pehlivan’ın, (2008) yüksek lisans tezinden yararlanılarak, literatür çerçevesinde hazırlanmıştır. Ankette bulunan 24 adet ters önermeli ifadeler düz önermeye çevrilerek katılımcıların ifadeleri daha çabuk anlamlandırıp hızlı cevaplandırmaları sağlanmıştır.

Araştırma evreni ve örnekleme gerekli olan veriler araştırılıp incelenerek saptanmış ve anket yöntemi doğrultusunda veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler SPSS programıyla analiz edilip araştırmanın bulgularına ulaşılmıştır. Bu araştırma çerçevesinde demografik değerlendirmelere ilişkin verilerin yorumlanmasında frekans ve yüzde analizinden yararlanılmıştır. Öğrencilerin turizm sektörüne yönelik tutumlarını ve öğrencilerin turizm sektöründe kariyer yapma isteklerini ölçmekte yönelik ifadeler faktör analizine tabi tutulmuştur. Örneklem verilerinin normal dağılıma uygun olduğu, bu testlerin yapılması için gerekli şartlar sağlanmıştır. Belirlenen boyutların demografik özellikleri itibari ile farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için t-testi ve ANOVA analizinden yararlanılmıştır. Sektöre olan tutumlarını belirleyen faktör boyutları ile kariyer yapma isteği arasında ilişkiyi anlayabilmek için korelasyon analizi ve sektörde kariyer yapma isteğini etkileyen boyutları anlamak için de regresyon analizlerinden yararlanılmıştır.

Bu çalışmada, turizm sektörüne nitelikli insan kaynakları yetiştirme misyonuna sahip lisans düzeyinde turizm eğitimi veren okullardaki üniversite öğrencilerinin turizm sektörüne yönelik tutumlarının incelenmesi ve bu tutumlarının mezuniyet sonrası kariyer seçimine nasıl etki ettiğinin saptanması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, aşağıda kurulan hipotezler test edilmiştir.

H1. Cinsiyete göre sektöre yönelik tutum alt faktörleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H2. Sınıflara göre sektöre yönelik tutum alt faktörleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H3. Sektöre yönelik kariyer yapma isteğini, sektöre yönelik diğer kariyer yapma tutum alt faktörleri anlamlı ve olumlu yönde etkilemektedir.

H4. Mezun olunan lise programına göre sektöre yönelik tutum alt faktörleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

4. BULGULAR

Bu bölümünde ankete katılan katılımcıların çeşitli demografik özelliklerine yer verilmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

		N	%
Cinsiyet	Kadın	118	47
	Erkek	133	53
	Toplam	251	100,0
Yaş	17 -19	43	17,1
	20-22	139	55,4
	23 ve üzeri	69	27,5
	Toplam	251	100,0
Sınıf	1. Sınıf	70	27,9
	2. Sınıf	49	19,5
	3. Sınıf	64	25,5
	4. Sınıf	68	27,1
	Toplam	251	100,0
Staj	Yapan	151	60,2
	Yapmayan	100	39,8
	Toplam	251	100,0
Lisede Turizm Eğitimi	Turizm Eğitimi Alan	66	26,3
	Turizm Eğitimi Almayan	185	73,7
	Toplam	251	100,0
Ailede Turizm Sektöründe Çalışan	Olan	53	21,1
	Olmayan	198	78,9
	Toplam	251	100,0

Araştırma da katılımcıların %53'ü (133 kişi) erkeklerden oluştuğu, %55,4'ünün (139 kişi) 20–22 yaş grubunda yer aldığı, %27,9'unun (70 kişi) 1. sınıf da eğitim gördükleri, %60,2'sinin (151 kişi) stajını yaptığı, 73,7'si (185 kişi) lisede turizm eğitimi almadığı ve % 78,9'unun (198 kişi) ise ailesinde turizm sektörü çalışanı bulunmadığı Tablo 1'den anlaşılmaktadır.

4.1. Güvenilirlik Analizi

Sosyal bilimlerde, Alfa yönetimi kullanılarak yapılan güvenilirlik analizi sonucu elde edilen Cronbach Alfa değerinin 0,60'ın üzerinde olduğu durumlarda ölçeğin güvenilir olduğu kabul edilir (Kalaycı, 2009: 404). Bu çalışmada kullanılan ölçeğin Alfa yöntemi kullanılarak güvenilirlik analize tabi tutulması sonucunda Cronbach Alfa değeri 0,798 olarak bulunmuştur. Bu oran kullanılan ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir.

4.2. Faktör Analizi

Turizm öğrencilerinin sektöre olan tutumlarını oluşturan boyutları elde etmek maksadıyla oluşturulan ölçekte bulunan 39 ifade Varimax döndürme yöntemiyle açıklayıcı faktör analizine tabi tutulmuştur. Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısının yüksekliği ilgili değişkenin iyi tanımlandığına yani kapsam geçerliğinin dolaylı olarak sağlandığına kanıt olarak gösterilebilir. En son KMO değerinin. 728 çıkması geçerliğinin yüksek olduğunun bir göstergesidir (Büyüköztürk, 2002:170). Ayrıca soruların hazırlanış aşamasında alan yazınına ve uzman görüşüne başvurulmuş, kapsam geçerliği çalışmasında uzman görüşlerinin değerlendirilmesi Davis tekniği dikkate alınarak yapılmıştır (Davis, 1992:196).

Tablo 2. Sektöre Yönelik Tutumlarla İlgili Faktör Boyutları

<i>Faktörler</i>	Faktör Yüklere	Açıklanan Varyans	Cronbach Alpha
<i>Faktör 1: Terfi İmkânları</i>		% 8,28	,650
Kısa sürede sektörde iyi noktalara geleceğimi düşünüyorum.	,612		
Sektörde terfi imkânları yüksektir.	,771		
Sektörde tanıdığı (torpili) olmayanın terfi etmesi kolaydır.	,723		
<i>Faktör 2: Ücret ve Ek Gelirler</i>		% 8,17	,647
Turizm sektöründeki birçok işin ücreti çok yüksektir.	,740		
Sektör dışındaki ek gelirler (prim, konaklama, ulaşım, ikramiye) yeterlidir.	,661		
Bu sektörde çok para kazanabileceğimi düşünüyorum.	,609		
Bu sektördeki birçok işin ücreti ekonomik olarak rahat bir hayat sürmek için yeterlidir.	,586		
<i>Faktör 3: İşin Doğası ve Çalışma Koşulları</i>		% 8,05	,603
Turizm sektöründeki çalışma ortamı streslidir.	,546		
Hafta sonu tatili benim için çok önemlidir.	,671		
Özel hayatım benim için çok önemlidir.	,743		
Turizm endüstrisindeki işler çok yorucudur.	,694		
<i>Faktör 4: Sektörde Eğitimin Rolü</i>		% 8,04	,637
Turizm sektöründe terfiler liyakate (hak edişe) göre yapılır	,605		
Daha önceki mezunlar sektörde iyi pozisyonlardadır.	,781		
Turizm işletmelerinde terfi kararları alınırken çalışanların eğitim düzeyi dikkate alınır.	,736		
<i>Faktör 5: İş Arkadaşlarına ve İşe Bağlılık</i>		% 8,01	,691
Turizm sektöründe genelde çalışanlar arasında işbirliği vardır.	,777		
Turizm sektörü çalışanlarında ekip ruhu gelişmiştir.	,787		
Yöneticiler çalışanların işletmeye olan bağlılıklarını arttırmak için yeterli çaba gösterirler.	,618		
<i>Faktör 6: Yöneticilerin Tutumu</i>		% 7,22	,621
Sektörde çalışan yöneticilerin birçoğu turizm eğitimi almışlardır.	,595		
Yöneticiler gerektiğinde çalışanların mesleki eğitim almasını sağlarlar.	,765		
Yöneticiler işlerini daha iyi yapabilmeleri için çalışanlarına yetki vermektedirler.	,729		
<i>Faktör 7: Kişi Endüstri Uyumu</i>		% 7,18	,588
Kişiliğim turizm endüstrisinde çalışmaya uygundur.	,804		
Turizm sektöründeki işlerde bilgi ve becerilerimi kullanabilirim.	,727		
<i>Faktör 8: Çalışanlar Arası İlişki</i>		% 5,80	,456
Sektörde turizm eğitimi almayan çalışanlar alanlarla iyi geçinirler.	,796		
Turizm sektöründe çalışanların genelde eğitim seviyesi yüksektir.	,578		
Toplam Açıklanan Varyans		% 60,75	
Kaiser-Meyer-Olkin 0,728			
Bartlett Küresellik Testi: 1280,7; P=0,000			

Faktör analizi öncesi hesaplanan KMO değeri 0,728 olarak bulunmuş olup bu değer örneklem sayısının faktör analizi için yeterli olduğunu göstermektedir. Bartlett Küresellik Testi'nin sonucu ise (1280,7;p=0,000) değişkenler arasında ilişkinin var olduğunu göstermektedir. Yapılan ilk faktör analizinde 12 faktör elde edilmiştir. Eşkökenliliği 0,5'in altında (Hair vd., 1998: 113) olan dokuz ifade ve benzer faktör yükü ile birden fazla boyut altında yer alan altı ifade analizden çıkarılmıştır. Böylece öz değeri 1'den büyük ve eşkökenliliği 0,5'in üzerinde olan toplam 8 faktör elde edilmiştir. Elde edilen 8 faktörün varyans açıklama oranı % 60,75 olup kabul edilebilir eşik değerinin üzerindedir (Nakip, 2003: 412). Faktörlerin içsel tutarlılıkları için hesaplanan Cronbach Alpha değerleri 0,456 ile 0,691 arasında değişmekte olup, ölçeğin güvenilir olduğunu göstermiştir (Hair vd., 1998: 118).

Faktörler, kapsadıkları ifadeler göz önüne alınarak “Terfi İmkânları”, “Ücret ve Ek Gelirler”, “İşin Doğası ve Çalışma Koşulları”, “Sektörde Eğitimin Rolü”, “İş Arkadaşları ve İşe Bağlılık”, “Yöneticilerin Tutumu”, “Kişi Endüstri Uyumu” ve “Çalışanlar Arası İlişki” olarak isimlendirilmiştir (Tablo 2).

Çalışmada turizm sektöründe kariyer yapma isteğini ölçmeye yönelik 10 maddelik ölçek ayrı bir faktör analizine tabi tutulmuştur. Yapılan faktör analizinde ilk aşamada 3 boyut ortaya çıkmıştır. Ancak eşkökenliliği 0,5’in altında olan (Hair vd., 1998: 113) maddelerin çıkarılmasıyla 4 maddeden oluşan tek bir boyut elde edilmiştir.

Tablo 3. Sektörde Kariyer Yapma İsteği ve Değişkenler Arasındaki İlişki

	Ort.	S.S.	Faktör Yükleri	Açıklanan Varyans	Cronbach Alpha
Faktör: Sektörde Kariyer Yapma İsteği	3,34	0,86		% 55,68	,732
Mezun olunca turizm sektöründe çalışacağım.	3,41	1,10	,791		
Bu sektörde uzun yıllar çalışırım.	3,20	1,16	,755		
Geleceğimin turizm endüstrisinin geleceği ile ilgili olduğumu düşünüyorum.	3,32	1,14	,741		
Turizm sektöründeki iş olanakları ile ilgileniyorum.	3,43	1,21	,693		
Kaiser-Meyer-Olkin ,645					
Bartlett Küresellik Testi: 261,1P=0,000					

Faktör analizi öncesi hesaplanan KMO değeri 0,645 olarak bulunmuş olup bu değer örneklem sayısının faktör analizi için yeterli olduğunu göstermektedir, Bartlett Küresellik Testi’nin sonucu ise (261,1;p=0,000) değişkenler arasında ilişkinin var olduğunu göstermektedir. Elde edilen faktörün varyans açıklama oranı % 55,68 olup kabul edilebilir eşik değerinin üzerindedir (Nakip, 2003: 412). Faktörlerin içsel tutarlılıkları için hesaplanan Cronbach Alpha değerlerinin 0,732 olup, ölçeğin güvenilir olduğunu göstermiştir (Hair vd., 1998: 118). Faktör, kapsadıkları ifadeler göz önüne alınarak “Sektörde Kariyer Yapma İsteği” olarak isimlendirilmiştir (Tablo 3).

Tablo 4’de turizm sektörüne olan tutum ifadeleri ve sektörde kariyer yapma düşünceleri ifadelerine yapılan faktör analizi sonucu çıkan faktörler ile katılımcıların cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılığın bulunup bulunmadığı anlamak için t-testi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda kadın ve erkek katılımcılar arasında sadece “İşin Doğası ve Çalışma Koşulları” faktöründe anlamlı bir farklılığın olduğu diğer faktörlerde ise olmadığı anlaşılmıştır (p<0,05). Bu kapsamda H1 hipotezi “Cinsiyete göre sektöre yönelik tutum alt faktörleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.” Cinsiyete göre “İşin Doğası ve Çalışma Koşulları” faktöründe anlamlı bir farklılık söz konusu olduğu için kısmen kabul edilmiş ve diğer faktörlerde anlamlı bir farklılık olmadığı için kabul edilmemiştir.

Tablo 4. Cinsiyet ve Faktörler Arasındaki İlişki

Faktörler	Kadın (118)		Erkek (133)		P
	Ort	SS.	Ort.	SS	
Terfi İmkânları	2,88	0,98	2,82	0,87	0,643
Ücret ve Ek Gelirler	2,82	0,85	2,85	0,64	0,710
İşin Doğası ve Çalışma Koşulları	3,97	0,84	3,70	0,80	0,010*
Sektörde Eğitimin Rolü	2,65	0,90	2,70	0,69	0,593
İş Arkadaşları ve İşe Bağlılık	3,04	0,80	3,11	0,78	0,471
Yöneticilerin Tutumu	2,84	0,91	2,91	0,80	0,515
Kişi - Endüstri Uyumu	3,55	1,04	3,65	0,96	0,411
Çalışanlar Arası İlişki	2,45	0,75	2,58	0,84	0,211
Sektörde Kariyer Yapma İsteği	3,29	0,84	3,38	0,88	0,411

*p<0,05

Ankete katılan katılımcıların, sınıflarıyla (1. sınıf, 2. sınıf 3. sınıf ve 4. sınıf) turizm sektörüne olan tutum ifadeleri ve sektörde kariyer yapma düşünceleri ifadelerine yapılan faktör analizi sonucu çıkan faktörler karşılaştırmak amacıyla varyans analizi yapılmıştır. Anlamlı farklılık bulunan faktörlerde farkın hangi sınıflardan kaynaklandığını anlamak için scheffe testinden yararlanılmıştır.

Tablo 5. Sınıflar ve Faktörler Arasındaki İlişki

Faktörler	1. Sınıf (A)	2. Sınıf (B)	3. Sınıf (C)	4. Sınıf (D)	F	P	Anlamlı Farklılık
Terfi İmkânları	2,70	3,11	2,86	2,81	2,03	0,110	-
Ücret ve Ek Gelirler	2,88	2,82	2,71	2,93	1,08	0,358	-
İşin Doğası ve Çalışma Koşulları	3,69	3,96	3,89	3,80	1,17	0,321	-
Sektörde Eğitimin Rolü	2,62	2,82	2,59	2,72	0,90	0,441	-
İş Arkadaşları ve İşe Bağlılık	3,28	3,15	2,87	3,00	3,47	0,017*	A-C
Yöneticilerin Tutumu	2,96	3,01	2,71	2,87	1,46	0,227	-
Kişi - Endüstri Uyumu	3,66	3,87	3,38	3,56	2,45	0,064**	B-C
Çalışanlar Arası İlişki	2,65	2,55	2,41	2,46	1,23	0,299	-
Sektörde Kariyer Yapma İsteği	3,54	3,46	3,09	3,27	3,78	0,011*	A-B

*p<0,05 **p<0,1

Buna göre; “İş Arkadaşları ve İşe Bağlılık” faktöründe, 1. sınıf ile 3. sınıf arasında anlamlı fark bulunmaktadır (p=0,017<0,05). “Kişi Endüstri Uyumu” faktöründe, 2. sınıf ile 3. sınıf arasında anlamlı fark bulunmaktadır (p=0,064<0,1). “Sektörde Kariyer Yapma İsteği” faktöründe, 1. sınıf ile 2. sınıf ve arasında anlamlı fark bulunmaktadır (p=0,011<0,05) (p<0,1) (Tablo 5). Bu bağlamda, H2. Hipotezi “Sınıflara göre sektöre yönelik tutum alt faktörleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.” sınıflara göre “İş Arkadaşları ve İşe Bağlılık”, Kişi-Endüstri Uyumu” ve Sektörde Kariyer Yapma İsteği” faktörleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu için kısmen kabul edilmiş ve diğer faktörler arasında anlamlı bir farklılık olmadığı için kabul edilmemiştir.

Tablo 6’de turizm sektörüne olan tutum ifadeleri ve sektörde kariyer yapma düşünceleri ifadelerine yapılan faktör analizi sonucu çıkan faktörler ile katılımcıların mezun oldukları okul türleri arasında anlamlı bir farklılığın bulunup bulunmadığı anlamak için t-testi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda turizm meslek lisesi ve standart lise mezunu katılımcılar arasında sadece “Yöneticilerin tutumu” faktöründe anlamlı bir farklılığın olduğu diğer faktörlerde ise olmadığı anlaşılmıştır (p<0,05). Bu kapsamda H4 hipotezi “Mezun olunan lise programına göre sektöre yönelik tutum alt faktörleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.” Kısmen kabul edilmiş ve kısmen reddedilmiştir.

Tablo 6. Mezun Olunan Okul ve Faktörler Arasındaki İlişki

Faktörler	Turizm Meslek Lisesi (66)		Standart Lise (185)		P
	Ort	SS.	Ort.	SS	
Terfi İmkânları	2,85	1,00	2,84	0,88	0,971
Ücret ve Ek Gelirler	2,92	0,79	2,80	0,72	0,245
İşin Doğası ve Çalışma Koşulları	3,90	0,84	3,80	0,82	0,359
Sektörde Eğitimin Rolü	2,69	0,89	2,67	0,75	0,874
İş Arkadaşları ve İşe Bağlılık	3,15	0,89	3,04	0,74	0,325
Yöneticilerin Tutumu	3,13	0,84	2,79	0,83	0,004*
Kişi - Endüstri Uyumu	3,70	1,05	3,56	0,97	0,329
Çalışanlar Arası İlişki	2,57	0,97	2,49	0,72	0,478
Sektörde Kariyer Yapma İsteği	3,31	1,01	3,34	0,80	0,831

*p<0,05

Çalışmaya katılan öğrencilerin sektöre yönelik tutumlarını ölçen boyutlar arasındaki ilişkilerin ve bu boyutlar ile sektörde kariyer yapma isteği arasındaki ilişkilerin belirlenmesi amacıyla, elde edilen 8 faktör ile kariyer yapma isteği değişkeni korelasyon analizine tabi tutulmuştur (Tablo 7).

Tablo 7. Sektöre Yönelik Tutumları Belirleyen Faktörler Arasındaki Korelasyon

	Ort.	Std.S.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. Terfi İmkânları	2,849	,919	1								
2. Ücret ve Ek Gelirler	2,836	,742	,316*	1							
3. İşin Doğası ve Çalışma Koşulları	3,824	,830	-,022	-,048	1						
4. Sektörde Eğitimin Rolü	2,678	,791	,261*	,261*	,041	1					
5. İş Arkadaşları ve İşe Bağlılık	3,074	,785	,325*	,253*	-,038	,317	1				
6. Yöneticilerin Tutumu	2,881	,850	,254*	,241*	-,055	,282	,364*	1			
7. Kişi - Endüstri Uyumu	3,601	,995	,189*	,230*	,087	,060	,178*	,193*	1		
8. Çalışanlar Arası İlişki	2,515	,796	,203*	,245*	-,087	,299*	,324*	,213*	,017	1	
9. Sektörde Kariyer Yapma İsteği	3,337	,858	,312*	,212*	-,022	,136**	,399*	,339*	,477*	,133**	1

*p<0,01 **p<0,05

Korelasyon analizi sonucunda araştırmada yer alan öğrencilerin sektöre yönelik tutumlarını ölçen boyutlar arasında en yüksek korelasyon, “yöneticilerin tutumu” ile “iş arkadaşları ve işe bağlılık” arasında (r=,364) bulunmuştur. Pozitif yönlü bir ilişki olan bu iki faktörden anlaşılacağı üzere iş arkadaşlarıyla olan ilişkiler ve işe olan bağlılıktaki artış doğru orantılı olarak yöneticilerin tutumlarında da artmaya neden olacaktır. “Sektörde kariyer yapma isteği” faktörünü en çok etkileyen tutum faktörü “kişi endüstri uyumu” arasında (r=,477) gerçekleşmektedir (Tablo 7).

Çalışmaya katılan lisans düzeyinde turizm eğitimi almakta olan öğrencilerin sektöre yönelik tutumlarını ölçen faktörler ile öğrencilerin turizm sektörünü kariyer olarak seçme isteği arasındaki ilişkilerin incelenmesi amacıyla çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Regresyon analizine ilişkin sonuçlar Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. Sektörde Kariyer Yapma İsteği ile Diğer Faktörler Arasındaki Regresyon İlişkisi

Değişkenler	Standardize edilmemiş Beta	Standart Hata	Standardize edilmiş Beta	Anlamlılık	Tolerans Değeri	VEF Değeri
Sabit	0,814	0,337				
Terfi İmkânları	0,121	0,053	0,130	0,023**	,807	1,239
Ücret ve Ek Gelirler	-0,027	0,066	-0,024	0,677	,807	1,239
İşin Doğası ve Çalışma Koşulları	-0,029	0,053	-0,028	0,589	,973	1,027
Sektörde Eğitimin Rolü	-0,040	0,062	-0,037	0,514	,797	1,255
İş Arkadaşları ve İşe Bağlılık	0,272	0,065	0,250	0,000*	,735	1,361
Yöneticilerin Tutumu	0,150	0,057	0,149	0,010**	,801	1,249
Kişi - Endüstri Uyumu	0,339	0,046	0,395	0,000*	,890	1,123
Çalışanlar Arası İlişki	-0,003	0,060	-0,002	0,966	,822	1,216

Bağımlı değişken: Sektörde kariyer yapma isteği
*p<0,01; **p<0,05; R²=0,371; F=17,784 (0,000)

Tablo 8 incelendiğinde, oluşturulan model anlamlı olup (F=17,784; P=0,000) bağımlı değişkenin %37'sini açıklamaktadır. “terfi imkânları”, “iş arkadaşları ve işe bağlılık”, “yöneticilerin tutumu” ve “kişi endüstri uyumu” boyutlarının bağımlı değişkene olan etkileri anlamlı iken “ücret ve ek gelirler”, “işin doğası ve çalışma koşulları”, “sektörde eğitimin rolü” ve “çalışanlar arası ilişki” boyutlarının etkileri anlamlı değildir. Öğrencilerin sektörde kariyer yapma isteklerini en fazla etkileyen sektöre yönelik tutum faktörü “kişi endüstri uyumu” olup bunu “iş arkadaşları ve işe bağlılık” ve “yöneticilerin tutumu” takip etmektedir. Modelin Varyans Enflasyon Faktörü (VIF) 10'un altında ve Tolerans Değeri 0,2'nin üstünde olduğundan modelde bir sorun olmadığı anlaşılmaktadır. Tahmin değişkenleri arasında mükemmel doğrusal ilişkinin söz konusu olmadığı, her tahmin değişkeninin varyansının farklı boyutunu açıkladığı söylenebilir. Bu bağlamda, H3. hipotezi “Sektöre yönelik kariyer yapma isteğini, sektöre yönelik diğer kariyer yapma tutum alt faktörleri anlamlı ve olumlu yönde etkilemektedir.” Sektöre yönelik kariyer yapma isteğini “Terfi İmkânları”, “İş Arkadaşları ve İşe Bağlılık”, “Yöneticilerin Tutumu” ve “Kişi - Endüstri Uyumu” faktör değişkenleri anlamlı ve olumlu yönde etkilediği için kısmen kabul edilmiş ve diğer faktör değişkenleri anlamlı olmadığı için kısmen kabul edilmemiştir.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Akdeniz Üniversitesi Turizm Fakültesi'nde lisans düzeyinde turizm eğitimi almakta olan öğrencilerin turizm sektörüne yönelik tutumlarını ve bu tutumlarının mezuniyet sonrası kariyer kararlarını nasıl etkilediği belirlemek amacıyla yapılan bu araştırmada;

Lisans düzeyinde turizm eğitimi almakta olan öğrencilerin turizm sektöründe çalışmaya yönelik tutumlarına ilişkin 8 temel boyut elde edilmiştir. Buna göre öğrencilerin turizm sektörüne yönelik tutumlarını oluşturan faktörler; “terfi imkânları”, “ücret ve ek gelirler”, “işin doğası ve çalışma koşulları”, “sektörde eğitimin rolü”, “iş arkadaşları ve işe bağlılık”, “yöneticilerin tutumu”, “kişi endüstri uyumu” ve “çalışanlar arası ilişki” olarak gruplandırılmıştır. Çalışmada belirlenen bu faktörlerin öğrencilerin turizm sektörünü kariyer olarak seçme isteği üzerindeki etkisi açıklanmaya çalışılmıştır.

“Sektörde kariyer yapma isteği” faktörünü en çok etkileyen tutum faktörü “kişi endüstri uyumu” arasında (r=,477) gerçekleşmektedir. Bu bulgu, Pehlivan'ın (2008: 85) yaptığı çalışmayla aynı sonucu vermektedir. Aynı zamanda bu bulguyu, Erdinç (2012: 1575) tarafından yapılan çalışmada elde edilen bulgular desteklemektedir. Öğrencilerin % 68,2'sinin turizm sektöründe ortaöğretim döneminde staj

yaparak sektör hakkında deneyime sahip oldukları belirtilmiş ve öğrencilerin büyük çoğunluğunun turizm programını bilinçli tercih ettiği ifade edilmiştir. Yapılan diğer bir çalışmada turizm eğitimi alan lisans öğrencilerinin turizm ve otelcilik sektörüne yönelik genel olarak olumsuz tutuma sahip olduğunu ortaya koyarken, ortaöğretimde turizm sektöründe staj yaparak sektörel deneyime sahip olarak meslek yüksekokuluna yerleşen öğrencilerin sektöre yönelik tutumlarının olumlu olduğu tespit edilmiştir (Olca ve Çelik, 2010: 295).

Kariyer yapma isteği konusunda “kişi endüstri uyumu” tutumunu takiben “iş arkadaşları ve işe bağlılık” faktörü etkili olmaktadır. İşletme içerisinde hâkim olan olumlu biçimsel olmayan yapıdaki arkadaşlık ilişkilerinin kişinin öncelikle işine daha sonra da örgütüne bağlılığını güçlendirdiği anlaşılmaktadır.

Örgüt kültürünü ve iklimini yansıtan yöneticilerin çalışanlara karşı tutumları önemli rol oynamaktadır. Yöneticilerin çalışanları motive etmeleri ve onları kendilerini geliştirme ve gerçekleştirme konusunda çabaları, öğrencilerin kariyer yapma isteklerini artırmada etkili olmaktadır.

Faktörlerle cinsiyetler arasında anlamlı farklılık sadece “işin doğası ve çalışma koşulları” faktöründe olduğu, yaşlar (17-19, 20-22, 23 ve üzeri), staj yapanlar – yapmayanlar ve ailesinde turizm sektöründe çalışan olanlar – olmayanların faktörlerle karşılaştırıldığında hiçbir faktör de anlamlı farklılığın olmadığı ancak lisede turizm eğitimi alanlar – almayanlar arasından sadece “yöneticilerin tutumu” faktöründe anlamlı farklılık olduğu çalışmanın diğer sorunları arasındadır.

Çalışmada 1. sınıf (3,54), okuyan öğrencilerin sektörde kalma isteği daha yüksekken 2. sınıf (3,46) ve 3. sınıfta (3,09) bu istek azalmakta fakat öğrencilerin stajlarını tamamlamaları ve sektörü her yönüyle tanımalarından ötürü 4. sınıfta (3,27) okuyan öğrencilerin sektörde kalma isteklerinde küçük bir artış olduğu sonucuna varılmıştır (Tablo 5). Varılan bu sonucu Erdinç ve Yılmaz (2012: 842) tarafından 12 farklı üniversitede toplamda 905 öğrenci üzerinde yaptıkları araştırma da desteklemektedir. Bu araştırmada, öğrencilerin sınıfları ilerledikçe turizmden memnuniyetleri ve yeniden turizmi seçme oranları düşmektedir. Aynı şekilde Jenkins (2001: 18) tarafından konaklama öğrencilerinin turizm kariyerlerinde geleceğe yönelik bakış açılarını ortaya koyan çalışmada, öğrencilerin eğitimleri ilerledikçe turizm sektörüne yönelik tutumları olumsuzlaşmaktadır. Diğer bir çalışmada ise Kuşluyan ve Kuşluyan (2000: 257) turizm lisans öğrencilerinin turizm sektörüne yönelik kariyer algıları ve tutumları ile ilgili çalışmada öğrencilerin %68,7’sinin eğitimin ilk yılında turizm endüstrisinde çalışma niyetinin olduğu, %42,5’u turizm endüstrisinin çalışma koşulları hakkında bilgi sahibi olduğu belirlenmiştir. Ayrıca çalışmada öğrencilerin turizm endüstrisine bağlantısının çok zayıf olduğu belirtilmektedir.

Araştırma sonuçlarında da görüldüğü üzere öğrencilerin bilinçsiz tercih yapmakta ve bunun bir sonucu olarak yerleştikleri bölümlerde istedikleri şartları bulamamakta ve gelecekle ilgili karamsar bir yapıya bürünmektedirler. Bu durumların aşılabilmesi için özellikle orta öğretim kurumlarında verilen rehberlik hizmetlerinin daha nitelikli hale getirilmesi ve öğrencilerin geleceklerini planlayabilecekleri beceriyi onlara kazandırabilmesi gerekmektedir. Hatta üniversite tercih dönemlerinde öğrencilerin becerileriyle paralel olan bölümleri seçmeleri yönünde teşvik edici olmalıdırlar. Bunun yanı sıra öğrenciler tercih ettikleri bölümlerin niteliklerini bilmeli ve bu niteliklerin kendi potansiyelleriyle uyumlu

olup olmadığını karşılaştırmalıdır. Ancak böyle bir kritik yaptıktan sonra o bölümü tercih etme veya etmeme kararını vermelidirler (Baltacı vd., 2012: 22).

Kariyer planlaması ve meslek seçimi bir bireyin yaşamındaki en önemli kararlardan birisi olmakla birlikte kişinin mesleğe duyduğu ilgi, sahip olduğu değerler, elde edeceği tatmin gibi etmenler ve kişisel özelliklerinin de meslek seçiminde etkili olduğu görülmektedir. Yetenek, ilgi, kişilik ve isteklerine uygun bir meslek seçen bireyin, bu alanda başarılı olma olasılığının yüksek olduğunu söylemek mümkündür (Erdem ve Kayran, 2013: 84–85). Bu açıdan bakıldığında bireyin öğrenim gördüğü bölümü isteyerek ve bilerek seçmiş olmasının mezun olduktan sonra mesleği yapma isteğinin kariyer değerleri üzerinde etkili olduğunu söylenebilir (Gezen ve Köroğlu, 2014: 229). Bu bağlamda turizm sektöründe profesyonel ve akademik kariyer yapmak isteyen öğrencilere turizm lisans eğitimi veren okulların öğrenci kaynağının, meslek yüksekokulların da kaynağı olan turizm eğitimi veren ortaöğretim kurumları olması önerilmektedir.

Tüm bilimsel çalışmalarda olduğu gibi, bu araştırmanın da bazı kısıtları bulunmaktadır. Araştırmanın sadece Akdeniz Üniversitesi Turizm Fakültesi lisans öğrencileriyle sınırlı olması, bu çalışmanın en önemli kısıdını oluşturmaktadır. İleride yapılacak çalışmalarda ise örneklem sayısı artırıp diğer üniversiteler örneklem alanı seçilerek kıyaslamalar yapılabilir. Bu çalışma gelecekte öğrencilerin sektöre karşı tutumlarını olumlu ve/veya olumsuz etkileyen unsurların ortaya konulması açısından faydalı olacağı ve gelecekte bu konuda yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Ülkelerin geleceğinde önemli rol oynayan insan varlığına yapılan uzun vadeli ve en önemli yatırım olarak tanımlanan eğitimin sonuçlarının dikkate alınması elzemdir. Özellikle devlet açısından yüksek maliyetli olan mesleki eğitimin istenilen nicelikte ve nitelikte insan gücü yetiştirilmesi ve yetiştirilen insan gücünün öngörülen sektörlerde istihdam edilmesi bir zorunluluktur. Turizm eğitimi alan öğrencilerin sayısının artmasına rağmen, öğrencilerin turizm sektörünü tercih etmemesi, hem devlet açısından hem de turizm eğitimi alan öğrenciler açısından sosyo-ekonomik büyük bir kayıptır. Sürdürülebilir turizm bağlamında sektörün istenilen nicelikte ve nitelikte sürdürülebilir insan kaynaklarını istihdam edilebilmesi için turizm eğitimi alan öğrencilerin kariyer planlaması ve seçiminde önemli rol oynayan sektörle ilgili tutumlarının bilinmesi büyük önem arz etmektedir.

Sonuç olarak, küreselleşen turizm dünyasında ülkeler arasında yoğun bir rekabet yaşanmaktadır. Bu rekabette ön sıralarda sunulan turizm hizmetinde en kaliteli hizmeti sunan ülkeler yer alacaktır. Müşterilere sunulan kaliteli turizm hizmeti, verilen turizm eğitiminin kaliteli olması ve turizm eğitimi alan öğrencilerin sektörde istihdam edilmesiyle mümkün olabilecektir. Bu bağlamda turizm eğitimi alan öğrencilerin turizmde kaliteli insan kaynağı sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için sektöre karşı tutumlarının belirlenmesi, olumsuz tutum yaratan sorunların saptanması ve bu sorunların çözülmesi hem eğitim kurumları hem de turizm sektörü açısından büyük önem arz etmektedir.

6. KAYNAKÇA

- Aksu, Akın - Köksal, Can Deniz (2005). "Perceptions and Attitudes of Tourism Students in Turkey", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, (436-447).
- Avcıkurt, Cevdet - Deveci, Bilal - Türkmen, Serkan (2012). "Balıkesir İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu (BTİOYO) Mezunlarının Turizm Sektöründeki İstihdam Profili", *Turizm Eğitim Konferansı-Tebliğler*, (109-119).
- Avcıkurt, Cevdet - Karaman, Sebahattin (2002), "Lisans Eğitimi Veren Turizm Okullarının Ders Programları Karşılaştırılması", *Turizm Eğitimi Konferans-Workshop, T.C. Turizm Bakanlığı Turizm Eğitimi Genel Müdürlüğü*, 11-13 Aralık 2002, Ankara. (53-65).
- Baltacı, Furkan - Üngören, Eengin - Avsallı, Hüseyin - Demirel, Osman Nuri (2012). "Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Eğitim Memnuniyetlerinin ve Geleceğe Yönelik Bakış Açılarının Belirlemesine Yönelik Bir Araştırma" *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt.4, Sayı.1, (17-25).
- Berberoğlu, Giray (1990). "Kimyaya İlişkin Tutumların Ölçülmesi", *Eğitim ve Bilim Dergisi*, Cilt.14, Sayı.6, (16-27).
- Boylu, Yasin - Arslan, Emin (2013). "Türkiye'deki Turizm Eğitiminde Son Rakamsal Gelişmeler", *14. Ulusal Turizm Kongresi*, 05-08 Aralık 2013, Kayseri, (539-556).
- Büyüköztürk Ş. (2002). "*Veri analizi el kitabı*". Pegem Yayıncılık, Ankara, 2002.
- Cömert, Menekşe. (2014). "Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Sektörde Çalışmak İstedikleri Alanlar ve Sektördeki İstihdamda Cinsiyet Ayrımcılığıyla İlgili Düşünceleri", *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, Sayı.1, (50-62).
- Çatı, Kahraman - Bilgin, Yusuf (2013). "Turizm Lisans Öğrencilerinin Turizm Sektöründe Çalışma Eğilimleri", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, (23-45).
- Çimen, Hürriyet - Akbaba, Atilla (2006). "Otel Yöneticilerinin Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Almış İşgörenleri ile İlgili Değerlendirmeleri: Ankara'daki Dört ve Beş Yıldızlı Otellerde Bir Araştırma", *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt.6, Sayı.12, (229-251).
- Davis, L.L. (1992). "Instrument review: Getting the most from a panel of experts". *Applied Nursing Research*, 1992: 5: (194-197).
- Demirel, Özcan (1993), *Eğitim Terimleri Sözlüğü*, Uşem Yayınları, Ankara.
- Diñer İstanbullu, Füsün - Akova, Orhan - Kaya, Fazıl (2013). "Meslek Yüksekokulu Turizm Ve Otel İşletmeciliği Programı Öğrencilerinin Kariyer Planlaması Üzerine Bir Araştırma: İstanbul Üniversitesi ve Gümüşhane Üniversitesi Örneği", *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırma Dergisi*, Cilt.1, Sayı.2, (42-56).
- Doğan, Mustafa - Kekeç Morkoç, Dilek (2014). "Önlisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Almış Mezunların Mesleki Eğitime Yönelik Görüşleri: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Örneği", *15. Ulusal Turizm Kongresi*, 13-16 Aralık 2014, Ankara, (1422-1435).
- Duman, Teoman - Tepeci, Mustafa - Unur, Kamil (2006). "Mersin'de Yükseköğretim ve Orta Öğretim Düzeyinde Turizm Eğitimi Almakta Olan Öğrencilerin Sektörün Çalışma Koşullarını

- Algılamaları ve Sektörde Çalışma İsteklerinin Karşılaştırmalı Analizi”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt.17, Sayı.1, (51-69).
- Ehtiyar, Rüya - Üngüren, Engin (2008). “Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Umutsuzluk ve Kaygı Seviyeleri ile Eğitime Yönelik Tutumları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt.1, Sayı.4, (159-181).
- Erdem, Barış (2010). “Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Otel İşletmelerinin Animasyon Bölümüne Yönelik Tutumları: Ampirik Bir Araştırma”, *Ege Akademik Bakış/ Ege Academic Review*, Cilt.10, Sayı.3, (1085-1113).
- Erdem, Barış - Kayran, Mehmet Fatih (2013). “Balıkesir Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu Öğrencilerinin Meslek Seçimini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma”. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt.14, Sayı.1, (81-106).
- Erdinç, Saliha Başak (2012). “Determining of College Students' Trends about Tourism Sector: A Case Study at Akdeniz University”, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, (1573-1577).
- Erdinç, Saliha Başak - Yılmaz, Gökhan (2012), “Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Alan Öğrencilere Yönelik Betimleyici Bir Araştırma Turizm, Turist ve Antalya İle İlgili Görüşleri”, *13. Ulusal Turizm Kongresi*, 06-09 Aralık 2012, Antalya, (833-844).
- Erdoğan, Nihat (2003). *Kariyer Geliştirme: Kuram ve Uygulama*, Nobel Yayınevi, Ankara.
- Eren, Erol (1993). *Yönetim Psikolojisi*, 4. Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul.
- Ertürk, Selahattin (2013). *Eğitimde Program Geliştirme*, EDGE Akademi Yayıncılık, Ankara.
- Eryiğit, Süleyman. (2000). “Kariyer Yönetimi”, *Kamu İş: İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, (1-26), <http://www.kamu-is.org.tr/pdf/616.pdf>, E.T.: 06.01.2017.
- Gezen, Tuba - Köroğlu, Özlem (2014). “Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Kariyer Seçimine Etki Eden Kariyer Çapalarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt.16, Sayı.2, (213-234).
- Hacıoğlu, Necdet (1992). “Yükseköğretimde Mesleki Turizm Eğitimi Geliştirme Perspektifleri”, Turizm Eğitimi, Ankara, Turizm Bakanlığı Turizm Eğitimi Genel Müdürlüğü, Yorum Basın Yayın San. Ltd. Şti.: 92.
- Hair, Joseph - Ronald L. Tatham - Rolph E. Anderson - William Black (1998). *Multivariate Data Analysis*, 5th Edition, Prentice Hall, USA.
- Jenkins, Andrew Kevin (2001). “Making a Career of it? Hospitality Students' future Perspectives: an Anglo-Dutch Study”, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, Vol.13, Iss.1, (13-20).
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1998). *İnsan ve İnsanlar*, Evrim Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Kalaycı, Şeref (2009). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Asil Yayınevi, Ankara
- Keskin, Emrah - Örgün, Emrah (2015). “Kelime İlişkilendirme Testi Aracılığıyla Sürdürülebilir Turizm Olgusunun Kavramsal Analizi: Ürgüp Örneği”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, Cilt.3, Sayı.1, (30-40).
- Koca, Ayşe İpek (2010). “Kariyer Seçiminde Kariyer Değerleri ile Demografik Faktör İlişkisi: Çukurova Üniversitesi'nde Bir Araştırma”, *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt.14, Sayı.1, (56-70).

- Kozak, Meryem - Kızılırmak, İsmail (2001). “Türkiye’de Meslek Yüksekokulu Turizm Otelcilik Programı Öğrencilerinin Turizm Sektörüne Yönelik Tutumlarının Demografik Değişkenlere Göre Değişimi: Anadolu, Akdeniz ve Karadeniz Teknik Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Sayı.12, (9-16).
- Kuşluyan, Salih - Kuşluyan, Zeynep (2000). “Perceptions and Attitudes Of Undergraduate Tourism Students Towards Working in the Tourism Industry in Turkey”. *Tourism Management*, Sayı.21, (251-269).
- Maxwell, John Calvin (1996). *Kazanan Tutum*, Çev. Ulaş Kaplan, Sistem yayıncılık, İstanbul.
- MFA, 2017, <http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-dunya-turizm-orgutu.tr.mfa>, E.T, 06.01.2017
- Mısırlı, İrfan (2002). “Turizm Sektöründe Meslek Standartları ve Mesleki Belgelendirme Sistemi (Sertifikasyon)”, *Anatolia Turizm Araştırma Dergisi*, Cilt.13, Sayı.1, (39-55).
- Nakip, Mahir (2003). *Pazarlama Araştırmaları: Teknikler ve Uygulamalar*, Seçkin Kitapevi, Ankara.
- Olca, Atınç - Çelik, Zafer (2010). “Turizm ve Otel İşletmeciliği Programında Öğrenim Gören Öğrencilerin Otelcilik Mesleğine İlişkin Algıları”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt.9, Sayı.2, (279 -301).
- ÖSYM, 2015, <http://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2015/OSYS/2015-OSYSKONTKILAVUZU15072015.pdf>, E.T, 29.01.2016
- Pehlivan, Rabiye (2008). *Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Almakta Olan Öğrencilerin Sektör İle İlgili Tutumlarının Mezuniyet Sonrası Kariyer Seçimlerine Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Ross, Sheldon (2004). *Introduction To Probability and Statistics For Engineers and Scientists*. Elsevier Academic Press, San Diego.
- Solmaz, Seyit Ahmet - Erdoğan, Çağrı (2013). “Turizm Eğitimi Alan Ön Lisans ve Lisans Öğrencilerinin Turizm Endüstrisine Bağlılık Düzeylerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma”, *14. Ulusal Turizm Kongresi*, 05-08 Aralık 2013, Kayseri, (557-573).
- Tavşancıl, Ezel (2010). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*, 4. Baskı, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- TÜRSAB, 2017, http://www.tursab.org.tr/tr/turizm-verileri/istatistikler/turist-sayisi-ve-turizm-geliri/2003-gelirsayi-ve-ortalama-harcama_68.html, E.T., 23.06.2017
- UNWTO, 2017, <http://themis.unwto.org/content/institutions-unwtotedqual-certified-programmes#EUROPE>, E.T, 06.01.2017
- Ünlüönen, Kurban (2004), “Turizm İşletmeciliği Öğretmenlik Programlarının Öğrenci Beklentileri ve Algılamaları Açısından Karşılaştırılması 1998-1999 ve 2003-2004 Öğretim Yılları” *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt.7, Sayı.1, (108-130).
- Ünlüönen, Kurban - Boylu, Yasin (2009). “Türkiye’deki Örgün Turizm Eğitimine İlişkin Rakamsal Gelişmelerin Değerlendirilmesi”, *10. Ulusal Turizm Kongresi*, 21-24 Ekim 2009, Mersin.
- Ünlüönen, Kurban - Boylu, Yasin (2005), “Türkiye’de Yükseköğretim Düzeyinde Turizm Eğitimindeki Gelişmelerin Değerlendirilmesi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt.3, Sayı.12, (11-32).

- Üzümcü, Tülay - Bayraktar, Süheyla (2004). “Türkiye’de Turizm Otel İşletmeciliği Alanında Eğitim Veren Yüksek Öğretim Kuruluşlarındaki Eğitimcilerin Turizm Mesleki Eğitiminin Etiksel açıdan İncelenmesine Yönelik Bir Alan Araştırması”, 3. *Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Bildiri Kitabı*, (80).
- Yazıcıoğlu, Yahşi - Erdoğan, Saniye (2004). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Yeşilyaprak, Binnur (2012). “Mesleki Rehberlik ve Kariyer Danışmanlığına Giriş” (Ed) Yeşilyaprak, Binnur *Mesleki Rehberlik ve Kariyer Danışmanlığı: Kuramdan Uygulamaya*, Pegem Yayınevi, Ankara, (2-39).
- Yıldız, Banu (2013). “Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Sektörde Çalışmaya Yönelik Bakış Açıkları”, 14. *Ulusal Turizm Kongresi*, 05-08 Aralık 2013, Kayseri, (595-614).

FİNANSAL İSTİKRAR VE TÜRKİYE CUMHURİYET MERKEZ BANKASI'NIN PARA POLİTİKASI STRATEJİSİ ¹

FINANCIAL STABILITY AND MONETARY POLICY STRATEGY OF THE CENTRAL BANK OF THE REPUBLIC OF TURKEY

Cansu ŞARKAYA İÇELLİOĞLU ²

Öz

Küresel finansal kriz sonrasında merkez bankalarının temel hedeflerinin ne olması gerektiği tartışılan bir konu haline gelmiştir. Fiyat istikrarına hedeflenen merkez bankalarının finansal istikrarı göz ardı etmesi eleştirilmiş ve finansal istikrarın tehlike altında olmasının uzun vadede fiyat istikrarını da bozacağı ileri sürülmüştür. Kriz sonrası, dünyada merkez bankalarının para politikası stratejileri de değişim göstermiştir. Küresel gelişmeler ve dünya ekonomilerinin uyguladığı yeni politikalar Türkiye'nin makroekonomik dengelerini etkilemiştir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), yeni para politikası araçları kullanmaya başlamıştır. Çalışmanın amacı, TCMB'nin finansal istikrar hedefi doğrultusunda uygulamaya başladığı para politikasının değerlendirmesini yapmaktır. Çalışmanın ilk bölümünde, Amerikan Merkez Bankası (FED) ve Avrupa Merkez Bankası (ECB) gibi dünya ekonomisinde önemli yeri olan merkez bankalarının kriz öncesinde uyguladıkları para politikaları ve bu politikaların ortaya çıkardığı sonuçlar ele alınmıştır. Daha sonraki bölümlerde merkez bankalarının aldıkları bu kararların Türkiye ekonomisine etkileri ve TCMB'nin küresel gelişmeler sonucunda uygulamaya başladığı yeni para politikası stratejisi ve araçları araştırılmıştır. Son bölümde ise yeni para politikası bileşiminin genel değerlendirmesi yapılarak kredi kanalı ve finansal piyasalar üzerindeki yansımaları incelenmiş, yeni araçların fonksiyonları ve riskleri analiz edilmiştir. Ekonominin daha sağlıklı temeller üzerinde olabilmesi için, kredi artış hızının kontrol edilmesi ve döviz kurunun reel değerinden uzaklaşmasının engellenmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Finansal istikrar, merkez bankası para politikası, enflasyon hedeflemesi, rezerv opsiyon mekanizması, zorunlu karşılıklar, faiz koridoru.

Abstract

After the global financial crisis, what should be the main objective of the central banks has become a controversial issue. Central banks has been criticized by the reason of targeting only price stability and ignoring financial stability. It has been suggested that if financial stability is imperilment,

¹Bu çalışma 26-27 Kasım 2016 tarihinde İstanbul'da düzenlenen "International Congress of Management Economy and Policy" adlı kongrede bildiri olarak sunulmuştur.

²Yardımcı Doçent Doktor, İstanbul Üniversitesi, cansusa@istanbul.edu.tr

price stability will deteriorate in the long term. After the crisis, monetary policy strategy of the central banks has been changed in the world. Global developments and new policies implemented by world economies has also affected Turkey's macro economy. The Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT) has begun to use a new monetary policy tools. The aim of this study is to make an assessment of monetary policy that CBRT has started to implement in line with financial stability objective. In the first part of the study, monetary policies adopted by central banks that have an important place in the world economy such as Federal Reserve Bank (FED) and European Central Bank (ECB) for the pre-crisis period and the results of these policies were discussed. In later chapters the effects on Turkey's economy of the central banks' decisions and new strategy of monetary policy and policy instruments of CBRT were investigated. In the last part, overall assessment of the composition of the new monetary policy was made, the reflection on the credit channel and financial markets were researched and the functions and risks of new instruments were analyzed. In conclusion it was obtained that the credit growth rate should be monitored and exchange rate should be prevented from divergence of its real value on behalf of robust economic fundamentals.

Keywords: *Financial stability, central bank monetary policy, inflation targeting, reserve option mechanism, required reserve ratio, interest corridor.*

GİRİŞ

Fon ihtiyacı olanlarla fon fazlası olanları bir araya getiren finans piyasaları bir ülke ekonomisinin bel kemiği olarak nitelendirilebilir. Hane halkının, firmaların ve bazen de devletin likidite ihtiyacını karşılamak, yeni yatırımları gerçekleştirmek, reel ekonomiyi canlandırmak ve istihdam yaratmak için güçlü bir finans piyasasına ihtiyaç duyulmaktadır. Risk ve getiri dağılımının etkin bir şekilde yapıldığı, sağlam bir kurumsal altyapıya sahip finansal piyasalar yatırımcılar tarafından tercih edilmektedir. Piyasadaki düzenleyici ve denetleyici kurumlar ile finansal aracı kurumlar, kullandıkları çeşitli finansal araçlarla ekonomiye yön verebilmektedir. Bu kurumların başında gelen merkez bankaları, aldıkları para politikası kararları ile finansal istikrar üzerinde etkili olabilmektedir. Para politikası aktarım mekanizmasının etkin olabilmesi için, finans piyasalarındaki işleyişin de sağlıklı bir yapıda olması gereklidir. Aktarım mekanizmasında rol oynayan en önemli araçlar faiz oranları ve kurlardır.

Faizlerin yüksek tutulması, faaliyetlerini gerçekleştirmek için fon ihtiyacı içerisinde olan reel ekonominin yatırımlarının düşmesine neden olurken, faizlerin düşük tutulması da varlık fiyatlarının şişmesine yol açmaktadır. İki durumda da finansal istikrar sağlanamamış olmaktadır. Yine benzer şekilde kurların ekonominin temellerinden ayrılarak aşırı değerlendirilmesi ya da eksik değerlendirilmesi, ithalat ve ihracat hacimleri üzerinden ekonomiyi istikrardan uzaklaştırmaktadır. Yüksek kredi maliyetleri, belirsizlikler, riskler, düşük sermaye yeterlilikleri, varlık fiyatlarındaki balonlar, banka panikleri finansal krizlerin büyümesinin nedenleri arasında gösterilebilir. Finansal krizler meydana geldikten sonra ulusal ve uluslararası piyasalarda ortaya çıkan olumsuz sonuçların giderilmesi için büyük bedeller ödenebilmektedir. Bu nedenle para otoritelerinin krizler daha ortaya çıkmadan önce gerekli önlemleri alması gereklidir.

Çalışmada fiyat istikrarı ve finansal istikrar hedefleri doğrultusunda TCMB'nin para politikası stratejisi ve araçlarının değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu kapsamda, birinci bölümde küresel finansal kriz öncesinde dünyada uygulanan enflasyon hedeflemesi stratejisi ve Taylor kuralına bağlı para politikaları ele alınmış, bu politikaların ortaya çıkardığı sonuçlar irdelenmiştir. İkinci bölümde, küresel finansal krizin Türkiye'ye yansımaları, TCMB'nin kriz sırasında ve krizden çıkış sırasında uyguladığı politikalar ve kullandığı araçlar incelenmiştir. Üçüncü bölüm olan son bölümde ise, TCMB'nin 2016 yılı para politikası stratejisine yer verilerek genel ekonomik bir analiz yapılmıştır.

1. KÜRESEL FINANSAL KRİZ ÖNCESİNDE GENEL PARA POLİTİKASI EĞİLİMLERİ

1.1. Enflasyon Hedeflemesi Stratejisi ve Taylor Kuralı

1990'lı yıllardan 2000'li yılların ortalarına kadar merkez bankaları genellikle Yeni Keynesçi politikaları benimseyerek fiyat istikrarını temel hedef olarak almış ve araç olarak da kısa vadeli faiz oranlarını kullanmışlardır. Küresel finansal kriz öncesinde dışa açık ülkelerde en yaygın kullanılan strateji, enflasyon çıpası stratejisi olmuştur. Bu stratejiye göre merkez bankaları önceden açıklamış oldukları bir politika faiz oranından bankalara likidite sağlamayı taahhüt etmektedir. Merkez bankasının belirlediği faiz oranının sürdürülebilmesi için esnek kur rejiminin geçerli olması gerekmektedir. Enflasyon hedeflemesi, tutturulması gereken bir nominal faiz oranı var anlamına gelmektedir (Eggertsson ve Woodford, 2003: 142).

1993 yılında FED başkanı olan Alan Greenspan, yeni para politikası hedefini denge reel faiz oranı olarak ilan etmiştir, bu oran ekonomiyi potansiyel üretim seviyesinde tutacak orandır (Wray, 2004: 10). Fakat politika uygulayıcılar doğal faiz oranının tam olarak nerede olduğunu tespit edememektedirler. Hatta 1994'de enflasyonun arttığına dair hiçbir kanıt olmamasına rağmen otoriteler doğal faiz oranına ulaşmak adına faiz arttırmaya devam etmiştir (Sardoni ve Wray, 2006: 454). FED'in 2000'li yılların başında uyguladığı para politikası ise Taylor Kuralına dayanmaktadır. Taylor (1993: 201) döviz kurlarını dalgalanmalardan korumak için kısa dönem faiz oranlarının hedef olarak seçilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Buna göre esnek döviz kurlarının olduğu bir ekonomide, fiyat seviyesi hedeflenen üzerine çıkarsa kısa dönemli faiz oranları yükseltilmelidir. Taylor (1993:202), federal fon oranlarının uzun dönem reel değerinin %2 dolaylarında olduğunu hesaplamıştır. Enflasyon ve çıktı hedeflenen düzeyde olduğunda, federal fon oranı= enflasyon oranı + %2 olmalıdır. Eğer enflasyon oranı hedeflenen oranının üzerinde gerçekleşirse veya GSYİH büyümesi potansiyel büyümenin üzerine çıkarsa faiz oranları yükseltilir, tam aksi durumda ise düşürülür (Bernanke, 2010: 6). Fakat Taylor Kuralının bazı eksik yanları vardır (Erarslan ve Bayraktar: 40). Örneğin, enflasyon hesaplamasında tüketici fiyat endeksi dikkate alınmakta fakat düzeltilmiş çekirdek enflasyona yer verilmemektedir. Stok ve akım değişkenler arası fark gözletilmemektedir. Reel faizlerin negatif olmayacağını ileri sürmektedir. Federal Rezerv Sistemi Governörler Kurulu Eski Başkanı Bernanke (2010: 7), federal fon oranının Taylor kuralına göre değerinin altında kaldığı 2002'den 2006 yılına kadar para politikasının fazla gevşek olduğunu ifade etmiştir.

1.2. Uygulanan Politikaların Finansal İstikrar Üzerindeki Sonuçları

2008 yılının Eylül ayında Lehman Brothers'in batmasıyla büyüyen finansal kriz, merkez bankası politikalarına ilişkin tartışmaları da gündeme getirmiştir. Likidite kaybı yaşayan, mevduatların nominal değerini sürdürmekte zorlanan finansal kurumlara merkez bankaları son kredi merci olarak müdahale etmiştir. Bu müdahaleler, finansal kurumların sahip oldukları varlıkların değerinin çok düşmesini önlemek için yapılmıştır. Bankalar ve diğer finansal kurumlardan kaynaklanan kayıpların bankalardaki mevduat sahiplerine zarar vermemesi hedeflenmiştir (Minsky, 2008: 49).

Finansal kriz dönemi öncesinde enflasyon hedeflemesine odaklanan merkez bankalarının faiz oranlarını düşük seviyelerde tutması, kredi piyasalarında büyük bir canlanmaya sebep olmuştur. Finansman imkânlarının artması, beraberinde varlık taleplerini ve fiyatlarını da yükseltmiştir. Özellikle ipotek teminatı altında verilen kredilerde, gayrimenkul fiyatlarındaki artışın verdiği rahatlıkla büyük artış yaşanmıştır. Bu durum bankaların çok fazla risk almasına ve ödenmeyen krediler nedeniyle finansal açıdan zayıflamalarına neden olmuştur. Yatırım araçlarının çeşitlendiği, türev araçların olduğu derinleşmiş finansal piyasalarda yaşanan bir sorun, risk yönetiminin iyi yapılamaması halinde bulaşıcı bir etkiye sahip olmaktadır. 2008 yılındaki finansal kriz de türev araçlar yoluyla sermaye piyasalarına ve bu piyasalardaki yatırımcılara yayılmıştır. Varlık fiyatlarındaki sapmaların önemli nedenlerinden biri, enflasyon hedeflemesi doğrultusunda faiz oranlarının çok yoğun bir şekilde kullanılması olarak gösterilmektedir. Bu durumun ortaya çıkmaması için hem enflasyon açığı hem de varlık fiyatlarındaki açık dikkate alınarak faiz aracı daha yumuşak kullanılmalıdır (Süslü ve Dişbudak, 2012: 73).

Finansal piyasaların serbestleşmesi beraberinde bazı tehlikeleri de getirmiştir. İktisatçılar arasında yaygın görüş, denetim ve düzenlemenin arttırılması gerektiğidir. Diğer yandan bankacılık düzenlemelerine tabi tutulmayan ve daha az denetlenen gölge bankacılığa ait faaliyetlerin, son yaşanan krizde etkili olduğu konusu tartışılmaktadır (Eren, 2016: 17). 2008 krizi sonrası finansal sistemdeki zayıflıklara çare bulmak için uluslararası düzenleyici çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan biri olan makro ihtiyat politikası, tüm finansal sistem içerisindeki risk artışını kontrol etmeyi hedeflemektedir (Farelius ve Bilborn, 2016: 137). Ekonomik bir şok karşısında enflasyon ve çıktı açısından mümkün olan en az tavizi verebilmek için, Taylor kuralı merkez bankasının enflasyon, üretim ve kredilerdeki gelişmelere karşı rol üstleneceği ve makro ihtiyat politikasının dahil edileceği şekilde genişletilmelidir (Balmumcu, 2013: 48).

Finansal istikrar kavramına küresel kriz öncesinde, mikro bazda kurumların batma riskini minimuma indirmek amacı doğrultusunda yaklaşılıyordu. Bu nedenle özellikle gelişmiş ülkelerde politikaların makroekonomik bakış açısı ile değerlendirmesi ihmal edilmiştir. Oysa kriz sonrasında finansal istikrarın sistemik bir boyutunun olduğu anlaşılmış ve makro ihtiyati önlemlere ihtiyaç duyulmuştur. Fakat makro ihtiyati araçların da bankalar üzerinde çeşitli riskleri söz konusudur. Bu riskler banka bilançolarının özelliğine göre farklılık göstermektedir. Sermayesi düşük olan, küçük ölçekli ve yoğunlukla mevduat finansmanı yapan bankalar bu risklere daha çok açıktır (TCMB, 2016b: 60).

Finansal sektörün esnekliğini arttırmak ve dönemselliğini azaltmak için makro ve mikro bazda ihtiyati politikalar arttırılmalıdır. Çünkü finansal istikrarsızlığın ve sistemik finansal krizlerin maliyeti çok büyük olabilmektedir. En son yaşanan finansal kriz sonrasında, merkez bankalarının hedefleri arasında finansal istikrar da eklenmiştir. Fakat bu duruma bazı eleştiriler de yapılmaktadır. Smets'e göre (2013:

152), eğer merkez bankaları fiyat istikrarı ve finansal istikrar hedeflerinin ikisine birden eşit derecede odaklanırsa ve bu hedefleri tam olarak yerine getirmekte başarılı olamazlarsa, merkez bankalarının bağımsızlığı ve kredibilitesi zarar görebilir. Borio'ya (2014: 18) göre de finansal istikrarı sağlama görevi, tek başına para politikasının omuzlarına bırakılmak için çok ağır bir görevdir. Finansal yükseliş ve çöküşler daha sistematik olarak dikkate alınmalıdır. Ekonomik çevrimlerinin yükselme dönemlerinde borç-varlık kalitesine önem verilmelidir. Bunu yaparak bir süre sonra gerçekleşecek çöküş dönemini yumuşatacak bir tampon oluşturulmalıdır. Yükseliş eğilimi sınırlandırılarak çöküş döneminin şiddeti azaltılabilir.

Finansal kriz sonrasında merkez bankaları sıfıra yakın politika faizleri uygulamaya başlayıp ekonomiyi canlandırmayı hedeflemişlerdir. Ekonomide faizlerin düşebileceği en alt noktaya düştüğü ve para miktarındaki ilave bir artışın faiz oranlarını daha fazla düşüremediği durum "Likidite tuzağı" olarak adlandırılmaktadır. Likidite tuzağı para politikasını etkisiz hale getirmektedir (Minsky, 2008: 148). Finansal kriz sonrasında ekonomi likidite tuzağına benzer bir durum içerisine girebilir. Faizlerin düşebileceği en alt sınır olarak görülen sıfır düzeyi de, benzer şekilde para politikasını etkisiz hale getirmiş ve merkez bankasının reel ekonomiyi etkileme gücünü zayıflatmıştır. Federal Rezerv Sistemi Güvernörler Kurulu Başkanı Fischer, sıfır faiz oranı ile ilgili kısıtlamaları hafifletmek için atılabilecek adımları; enflasyon hedefinin yükseltilmesi, negatif faiz uygulaması, denge reel faiz oranının yükseltilmesi ve fiziksel para kullanımının azaltılması şeklinde sıralamıştır (Fischer, 2016: 5-8). Deflasyonist bir ortamda sıfır faiz oranına ulaşırsa yüksek bir enflasyon hedefine ulaşmak mümkün değildir. Bank of Japan enflasyon hedeflemesine karşı bu argümanla direnç göstermiştir (Eggertsson ve Woodford, 2003: 142). 2014 yılının ortalarından itibaren Avrupa'da 4 merkez bankası politika oranlarını negatife kadar indirmiştir. Bu bankalar Danimarka Ulusal Bankası (DN), Avrupa Birliği Merkez Bankası (ECB), İsveç'te Riksbank, İsviçre Ulusal Bankası (SNB) ve en son olarak da Japonya Merkez Bankasıdır (BoJ) (Bech ve Malkhozov, 2016: 31). ECB kendini savunmak için; düşük faiz oranlarının merkez bankası politikasının sonucu olmadığını, düşük büyüme ve enflasyonun bir sonucu olduğunu ileri sürmüştür (Dor, 2016: 1).

2. KÜRESEL FINANSAL KRİZ DÖNEMİNDE TCMB'İN POLİTİKALARI VE YENİ PARA POLİTİKASI ARAÇLARI

2.1. Küresel Finansal Krizin Türkiye'ye Yansımaları

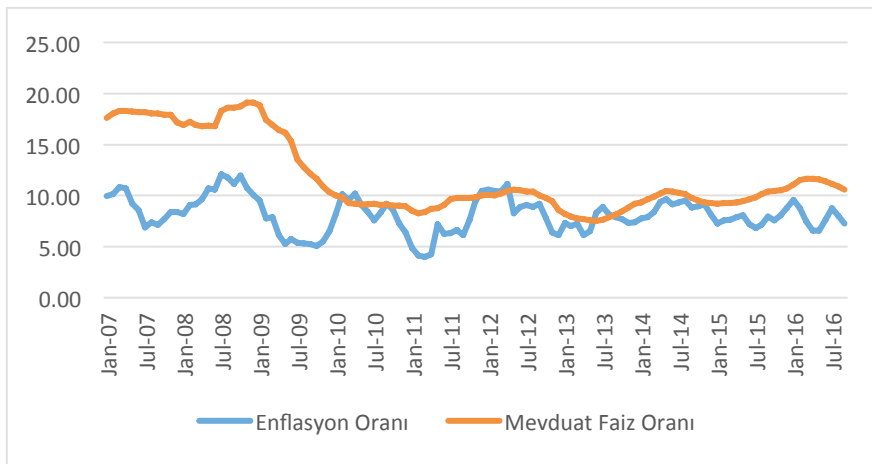
Dışa açık bir ülkede oluşan faiz oranı, o ülkenin merkez bankasının yanı sıra FED ve ECB gibi dünya ekonomisinde önemli rol oynayan diğer ülkelerin merkez bankalarının da aldığı kararlardan etkilenerek belirlenmektedir (Erer v.d, 2016: 298). Türkiye de hem küresel ekonomideki gelişmelerin hem de büyük merkez bankalarının aldığı kararların etkisi altında kalmıştır. Faiz oranlarının seviyesi iç talebi etkilediği kadar dış talebi de etkilemektedir. Örneğin, enflasyonla mücadele kapsamında artan faiz oranları, bir yandan kredi taleplerini azaltırken diğer yandan kısa vadeli portföy yatırımlarını ülkeye çekmektedir. Ülkede döviz likiditesinin bol olması, döviz kurları üzerinde baskı yapmakta ve yerli paranın aşırı değerlenmesine neden olmaktadır. Yerli malların pahalılaşması ihracat miktarını azaltırken nispeten ucuzlamış olan yabancı mallara olan talep ise artmaktadır. Dış ticaret dengesinin olumsuz etkilenmesi, cari açık probleminin daha da büyümesine neden olmaktadır.

Cari açık konusunda dikkat edilmesi gereken nokta, ithalatın kısa vadeli yabancı kaynaklarla mı yoksa uzun vadeli yabancı kaynaklarla mı finanse edildiğidir. Kısa vadeli yabancı sermaye, küresel risk iştahındaki bir değişiklik ile birlikte ülkeden ani şekilde çıkabilmektedir. İthalat sıcak para ile finanse edildiğinde ekonominin kırılganlığı artmaktadır. Oysa doğrudan yatırımlar ve uzun vadeli kaynaklar, daha sağlıklı bir finansal yapı oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret finansmanının kısa vadeli kaynaklara dayalı sağlıksız bir yapıda olması ülkelerin ekonomik şoklara karşı direncini zayıflatmaktadır.

Bununla birlikte kısa vadeli yabancı sermaye girişleriyle likiditenin bollaşması, krediye daha kolay erişim sağlamaktadır. Kredi imkânlarıyla iç talebin canlanması, enflasyonist baskılara yol açan bir döngü oluşturacaktır. Son yaşanan küresel krizde de görüldüğü gibi, varlık fiyatlarındaki hızlı artışlar makroekonomik ve finansal istikrara karşı büyük bir tehdit olabilmektedir. Varlık fiyatlarının yükselmesi, servet etkisi üzerinden harcamaları arttırmaktadır. Bu durum enflasyonist baskıya neden olabilmektedir. Merkez bankalarının dar bir bakış açısı ile bakması, varlık fiyatlarının enflasyon üzerinde oluşturduğu tehlikeyi görememelerine neden olmuştur.

Faiz oranlarının enflasyon oranının altında kaldığı dönemlerde ise, fon fazlası olan kişiler negatif getiri (negatif reel faiz) elde edecekler diğer bir deyişle paralarının satın alma gücü düşecektir. Bu durumda elde para tutmanın maliyeti yüksek olduğundan sıcak patates etkisi gibi para tutmaktan kaçınacaklardır. Reel faizlerin düşük olması, tasarruf miktarını da düşürmektedir. Tasarruf oranının düşük olması halinde yatırımların finansmanında dış kaynaklara olan ihtiyaç artmaktadır. Fakat sağlıklı bir ekonomide yatırımlar dış kaynaklarla değil tasarruflarla beslenmelidir. Çok düşük reel faiz oranları ve dolayısıyla faiz oranı-büyüme oranı diferansiyelinin negatif olması, iç finansal piyasalardaki çarpıklıklardan, kısıtlanmış tasarruf piyasalarından ve finansal baskılardan kaynaklanmaktadır (Escolano v.d., 2015: 20). Türkiye'de yıllık enflasyon oranları ve 1 yıla kadar vadeli mevduatların faiz oranları incelendiğinde, 2009 yılının ikinci yarısından itibaren faizlerin reel olarak düşük seviyelerde olduğu görülmektedir. Hatta 2010 yılının ilk aylarında mevduat faizleri enflasyon oranının altına düşmüş ve negatif getiri oranı geçerli olmuştur. Benzer bir eğilim, 2011 yılı sonu, 2012 yılı başı ve 2013 yılı ortalarında da yaşanmıştır.

Grafik 1. Enflasyon Oranı ve Mevduat Faiz Oranı Göstergeleri

Kaynak: TCMB verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Süslü ve Dişbudak 'a göre (2012: 70-71), dışa açık küçük ülkelerde faiz kadar döviz kuru da toplam talep üzerinde etkili olduğundan, söz konusu ülkeler için Taylor kuralının yeniden tanımlanması gerekmektedir. Kur ve faiz değişkenleri birlikte ele alındığında, çıktı açığı daha iyi kontrol edebilmektedir. Parasal durum endeksi ile sadece ulusal para değil yabancı para da kontrol edilebilmektedir. Parasal durum endeksi kural politikasını ilk uygulayan ülke olan Kanada, çıktı açığını azaltma konusunda faiz oranlarından daha çok döviz kuruna önem vermiştir. Bunun yanı sıra Yeni Zelanda döviz kuru ve faize eşit oranlarda ağırlık vermiştir.

Türkiye'de ithalatın mal gruplarına göre dağılımı incelendiğinde, 2015 yılında toplam ithalatın %69'unun ara mallardan, % 17'sinin sermaye mallarından ve % 14'ünün tüketim mallarından oluştuğu görülmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2016). Üretimde kullanılan ara malların ithalata dayalı olması, reel GSYH ile döviz kurunun ilişkisini ortaya koymaktadır. Büyümenin itici güçlerinden biri de, üretimde kullanılan ithal ara mallara daha düşük maliyetlerle erişebilmektedir. Bu nedenle kurların düştüğü dönemlerde Türkiye'de daha yüksek bir büyüme oranı yakalanabilmektedir.

Süslü ve Dişbudak (2012: 79) çalışmalarında, Türkiye'de kısa vadeli faiz oranlarının toplam talep üzerindeki etkisinin kuvvetli olmadığı, fakat döviz kurundaki %1'lik değişimin toplam talebi %0,23 oranında etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Bu nedenle uzun dönemde toplam talebi etkileyecek kural politikası, tek bir değişken (faiz) üzerine odaklanan Taylor kuralı değil iki değişken (faiz ve döviz kuru değişkenleri) üzerine odaklanan parasal durum endeksi (MCI) 'dir. TCMB, enstrüman aracı olarak faizi ve kuru birlikte kullanılmalıdır (Süslü ve Dişbudak, 2012: 82).

2.2. TCMB'nin Aldığı Önlemler ve Çıkış Stratejisi

Merkez bankalarının kriz dönemlerinde uyguladıkları para politikaları ile normal zamanda uyguladıkları para politikaları birbirinden farklılaşmaktadır. Merkez bankaları krizin büyümesine engel olabilmek ve etkilerini azaltabilmek için gerekli önlemler almaktadır. Kriz süreci atlatıldıktan sonra ise, normalleşme operasyonlarını içeren ve çıkış stratejileri olarak adlandırılan politikalar uygulanmaya başlamaktadır. Kriz döneminde yaşanan likidite artışı ve mali destek programları sonucunda, krizi derinden yaşayan ülkeler bütçe açıkları ve enflasyon riski ile karşı karşıya kalmışlardır. TCMB de, esnek ve etkin likidite yönetimi ile gerekli önlemleri almış ve kamuoyu ile şeffaf bir şekilde paylaşmıştır. Merkez bankalarının nihai ödünç verme merci olması, toplumda psikolojik açıdan bir güven sağlamaktadır. Fakat bununla birlikte finansal kriz dönemlerinde ekonomi içine şırına edilen fazla para miktarının, toparlanma süreci sonrasında ekonomiden geri çekilmesi gereklidir. Aksi takdirde uzun dönemde enflasyon oranının yükselmesi maliyeti ile karşı karşıya kalınacaktır (Cukierman, 2011: 26).

TCMB'nin döviz piyasasına yönelik aldığı tedbirler şu şekilde özetlenebilir (TCMB, 2010: 2-3). Döviz alım ihalelerine ara verilmiş, hatta Ekim 2008'de 100 milyon dolar döviz satım ihalesi yapılmıştır. Bankaların döviz depo piyasasındaki işlem limitleri kademeli olarak arttırılmış, borçlanma vadeleri arttırılmış ve faiz oranları düşürülmüştür. Yabancı para zorunlu karşılık oranlarında indirim yapılarak ilave döviz likiditesi sağlanmıştır. Ek olarak ihracat reeskont kredisi limiti yükseltilmiş ve kredilerde kullanım kolaylığı sağlanmıştır. Mart 2009'da 900 milyon dolar döviz satım ihalesi yapılmıştır. Küresel krizin etkilerinin hafiflemesiyle birlikte, 2009 yılının ortalarından itibaren döviz piyasasına yönelik alınan önlemler geri alınmaya başlamıştır.

Kriz döneminde TCMB'nin uyguladığı Türk lirasına ilişkin tedbirler ise 3 başlık altında değerlendirilebilir (TCMB, 2010: 4-5). İlk olarak alınan tedbirler, piyasada oluşan belirsizliği gidermek amacıyla yapılmıştır. Bu kapsamda TCMB Ekim-Kasım 2008'de borçlanma ve borç verme faizini %3,5'dan % 2,5'a düşürülmüştür. İkinci olarak kredi piyasasının etkin işlemesine destek vermek için, 2009 yılının ikinci yarısında, üç ay vadeli repo ihalelerine başlanmış ve Türk lirası zorunlu karşılık oranı %6'dan %5'e düşürülmüştür. Üçüncü tür tedbirler ise, enflasyonda hızlı bir düşüş olacağı öngörüsüyle Kasım 2008'den itibaren politika faiz oranlarının indirilmesi ve merkez bankası borçlanma faiz oranının %6,75'den %6,5'e düşürülmesidir. Bunların yanı sıra kriz öncesinde de uygulanmakta olan bir araç olan devlet iç borçlanma senetleri alınmaya devam edilmiştir.

Gün içinde piyasanın ihtiyacından daha fazla fonlama yapılması halinde, gün sonunda İMKB repo-ters repo pazarında ve bankalar arası para piyasasında gecelik vadede verilen borçlanma miktarı düşürülerek denge sağlanmıştır. Kalıcı likidite açığı ortaya çıkması halinde ise, teknik faiz ayarlaması sürecinin devreye sokulması kararlaştırılmıştır. Buna göre para politikası referans faiz oranı olarak bir hafta vadeli repo ihale faiz oranı belirlenmiş ve gecelik vadede borçlanma ve borç verme faiz oranının gerektiği takdirde düşürülebileceği ifade edilmiştir. Para piyasalarındaki dalgalanmalara ve öngörülemeyen likidite gelişmelere müdahale edilebilmesi için merkez bankasına esneklik sağlanmıştır. Bir hafta vadeli repo ihaleleri için ilan edilen sabit faiz oranı, referans faiz oranı niteliğini kazanmış ve gecelik borçlanma oranının 50 baz puan üzerinde belirlenmiştir (TCMB, 2010: 7-8). TCMB gecelik vadede ya da haftalık vadede bankaları fonlayabilmekte ve gecelik vadede borç alabilmektedir. Bir haftalık reponun faizi ve faiz koridorun sınırları her ay yapılan Para Politikası Kurulunda belirlenmektedir. Ani gelişen küresel risk ve belirsizliklere karşı daha hızlı önlem alabilmek için gerekli hallerde faizler günlük olarak ayarlanabilmektedir.

TCMB, 2010 yılının Nisan ayında "çıkış stratejisi" adı altında yeni bir strateji benimseyerek likidite tedbirlerini azaltmaya başlayacağını ve zorunlu karşılık oranlarını kriz önceki seviyeye çekeceğini açıklamıştır. TCMB çıkış stratejisi kapsamında zorunlu karşılıklara faiz ödenme uygulamasını sona erdirmiş, zorunlu karşılık oranlarını arttırmış ve vadeye göre farklılaştırmıştır. Kredi artış hızını kontrol etmek için zorunlu karşılık oranlarını bir araç olarak seçmiştir. Kısa vadeler için yüksek, uzun vadeler için düşük karşılık oranları uygulanarak bankacılık sisteminin yükümlülük vadesinin uzatılması hedeflenmiştir. Faiz koridoru ise genişletilmiştir. Ekonomiyi kırılgan hale getiren kısa vadeli sermaye girişini yavaşlatmak için faizler düşük tutulmuştur. Gecelik borçlanma faizi 500 baz puan düşürülerek %1,50 oranına, politika faizi ise 75 baz puan düşürülerek %6,25 oranına getirilmiştir (Başçı ve Kara, 2011: 13).

Mevsimsellikten arındırılmış verilere göre, 2010 sonu itibarıyla uygulanan politikaların 2 çeyrek gecikmeli olarak yanıt verdiği ve cari açığın kademeli olarak iyileştiği görülmektedir (Kara, 2011: 31). Benzer şekilde Süslü ve Dişbudak 'da (2012: 80), merkez bankasının para politikalarının yaklaşık 2 dönem sonra (6 ay) reel ekonomiyi ve büyüme sürecini etkilediğini sonucuna varmıştır.

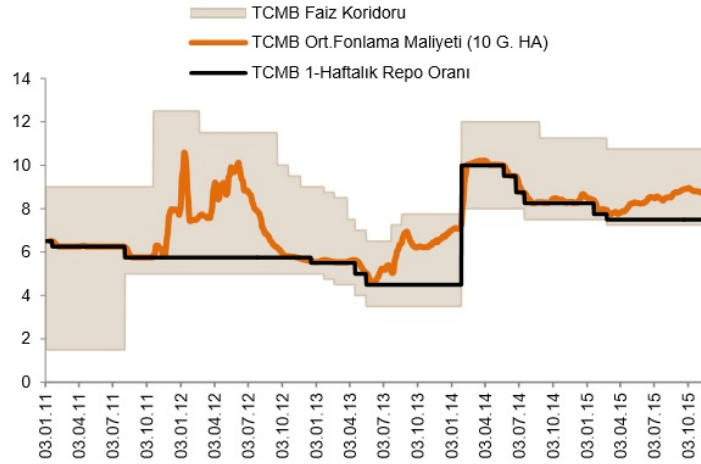
2.3. Uygulanan Yeni Para Politikası Araçlarının Değerlendirilmesi

Kredi hacmini kontrol etmek isteyen bir merkez bankasının politika aracı olarak faiz oranlarını kullanıyor olması, sadece kredi piyasasını değil diğer yandan sermaye piyasasını da etkilemesine neden

olmaktadır. Faizlerin yükselmesi yönündeki bir uygulama kredi artışını durdurabilmekte fakat aynı zamanda kısa vadeli sermaye girişini de özendirilmektedir. Bu durumda krediler kontrol altına alınırken, döviz kurlarındaki denge zarar görecektir. Merkez bankalarının tek bir araçla birden fazla amaca hizmet etmesi mümkün görülmemekte ve yeni politika araçlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle Türkiye’de de hem kredi artışını hem de kısa vadeli sermaye girişlerini caydıracak alternatif araçlar devreye sokulmuştur. TCMB, fiyat istikrarını bozmadan finansal istikrar sağlamak adına politika faizi olan bir haftalık repo ihale faiz oranına ilaveten zorunlu karşılık oranlarını ve faiz koridorunu (gecelik borç alma ve borç verme arasındaki fark) araç olarak kullanmaya başlamıştır.

Bankalar likidite sıkışıklığı yaşamaları halinde gecelik olarak belli sınırlarda merkez bankasından borçlanabilmekte, likidite fazlalığı olması halinde ise merkez bankasına borç verebilmektedirler. Faiz koridoru, bir alt ve üst sınırı olan faiz aralığını ifade etmektedir. Üst sınır merkez bankasının bankalara vereceği kredilerde kullanılacak faiz oranı iken, alt sınır bankalardan alacağı borçlarda geçerli olacak faiz oranıdır. Merkez bankası, bankaların verdiği kredi hacmini etkilemek istediğinde faiz koridoru aracını kullanabilmektedir. Merkez bankası faiz koridorunu geniş tutarak kısa vadeli faizin tahmin edilebilirliğini azaltabilir, belirsizliği arttırabilir ve kredileri azaltıcı etki yaratabilir. Bunların yanı sıra koridorun geniş tutulması 1 ay sonraki Para Politikası Kurulunu beklemek zorunda kalmadan küresel değişikliklere karşı esnek kararlar alabilme gücü de sağlamaktadır. Merkez bankasının faiz koridorunun üst sınırını yükseltmesi, bankaların olası bir fon talebi karşısında yüksek faiz maliyeti ile karşı karşıya kalacakları anlamına geleceğinden, bankalar da kendi verdikleri kredilerin faizlerini yükseltme eğilimine girebilirler (Kara, 2012: 19).

Grafik 2. TCMB Faiz Koridoru, Ağırlıklı Ortalama Maliyeti

Kaynak: TCMB, 2016 Yılı Para ve Kur Politikası, s.9.

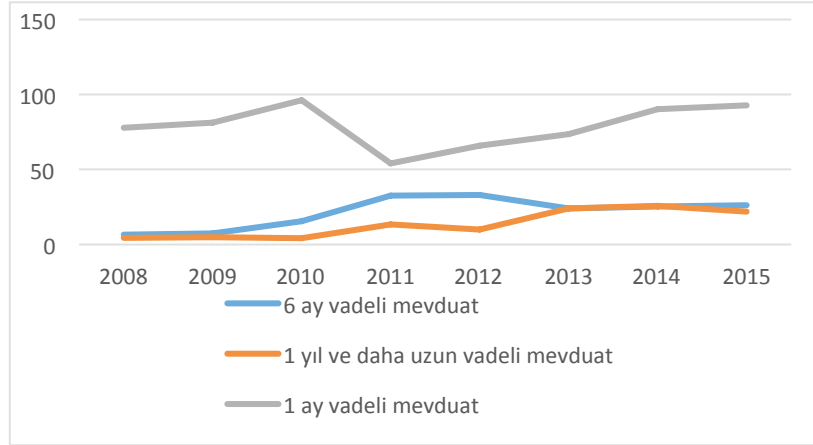
Grafik 2’de TCMB’nin faiz koridoru ve ağırlıklı ortalama fonlama maliyeti gösterilmektedir. Grafikten de görüldüğü gibi TCMB bazı dönemlerde faiz koridorunu geniş tutmakta, bazı dönemlerde ise daraltmaktadır. Faiz koridorunun geniş tutulduğu dönemlerde bankalar için belirsizlik artmaktadır. Bankalar tam olarak hangi orandan borçlanacaklarını bilmediklerinden, risklerini kontrol etmek amacıyla kredi verirken daha temkinli olmaktadır. Özel sektöre faaliyetlerini gerçekleştirmek için ihtiyaç

duydukları finansmanı sağlayan bankaların ülke ekonomisinde önemli rolleri vardır. Bankaların elindeki fon miktarı ve fon maliyeti merkez bankasının uyguladığı politikalara göre değişmektedir. Ağırlıklı ortalama fonlama maliyeti, merkez bankasının gecelik borç vermek faizi ile haftalık repo faizinin ağırlıklı ortalaması alınarak hesaplanmaktadır. Merkez bankaları piyasadaki para miktarı üzerinde etkili olarak fiyat istikrarını ve finansal istikrarı sağlamayı hedeflemektedir. Merkez bankasının bankaları daha yüksek bir orandan fonlamaya başlaması ve ağırlıklı fonlama maliyetinin yükselmesi, bankaların da bu maliyet artışını özel sektöre yansıtmasına sebep olmaktadır. Bu durum daraltıcı para politikası etkilerini ortaya çıkartırken, merkez bankasının enflasyon hedefine yaklaşmasına yardımcı olmakta fakat diğer yandan büyüme ile ilgili sorunların yaşanmasına neden olabilmektedir.

Merkez bankası aldığı faiz kararları ile döviz kurları üzerinde de etkili olabilmektedir. Döviz kurlarının artması ithal girdi kullanan gelişmekte olan ülkeler için bir maliyet unsurudur ve enflasyonist baskılara yol açmaktadır. İthalat harcamalarının artması cari açık problemini daha da kötüleştirmektedir. Örneğin küresel belirsizlik nedeniyle bir ülkeden sermaye çıkışı olursa yerli paranın değer kaybetmesi sorunu ortaya çıkacaktır. Merkez bankası kur üzerindeki baskıyı hafifletmek için bankalara sağladığı likiditeyi kısım faizleri (ya da faiz koridorunun üst sınırını) yükseltebilir. Merkez bankasından elde edilen fonun maliyetinin artması, bankaları likidite temin etmek için piyasaya döviz satmaları yönünde teşvik edebilir. Bankaların bu hareketi piyasadaki döviz miktarını biraz da olsa arttıracak ve yerli paradaki değer kaybını hafifletecektir. Diğer yandan yükselen faizler sermaye çıkışını caydırarak kur üzerinde olumlu etki yaratacaktır (Kara, 2012: 21).

Zorunlu karşılıklar, bankaların topladıkları mevduatların merkez bankasında rezerv olarak sakladıkları kısmıdır. Zorunlu karşılık oranlarının arttırılması, bankaların kullanımındaki kaynakların azalması anlamına gelmektedir. Bankalar mevduata dayalı kredi verdiklerinden zorunlu karşılıkların yükseltilmesi bankaların ellerindeki kaynağın ve dolayısıyla vermiş oldukları kredilerin azalmasına neden olmaktadır. Böyle bir durumda bankalar kaybettikleri kaynağın yerine ikame bir kaynak bulma arayışına girerler ve merkez bankasından borçlanmak zorunda kalabilirler. Fakat dikkat edilmesi gereken husus, bankalardaki mevduatların vadesinin ortalama 50 gün iken, merkez bankasının sağladığı fonun sadece 1 haftalık olmasıdır (Başçı ve Kara: 2011, 13). Bankalar zorunlu karşılık oranları arttırıldığında diğer fon kaynaklarına göre nispeten daha uzun vadeli olan bir kaynaklarını kaybetmiş olurlar. Bu durum ilave bir faiz riski ile karşı karşıya kalmalarına neden olur. Faiz riskini kredi faiz oranlarına yansıtılabildikleri gibi verdikleri kredi miktarlarını azaltma yolunu da tercih edebilirler. Kredi hacmini kontrol etmek isteyen Merkez bankası, faiz koridoru sistemini kullanarak bankaların kendisinden fon talep etmesinin önünü kesebilir. Böylece hem zorunlu karşılıklar aracı hem de faiz koridoru aracı merkez bankasının amacına ulaşmasını destekler.

Grafik 3. Vadelere Göre Mevduat Miktarı (Milyar TL)

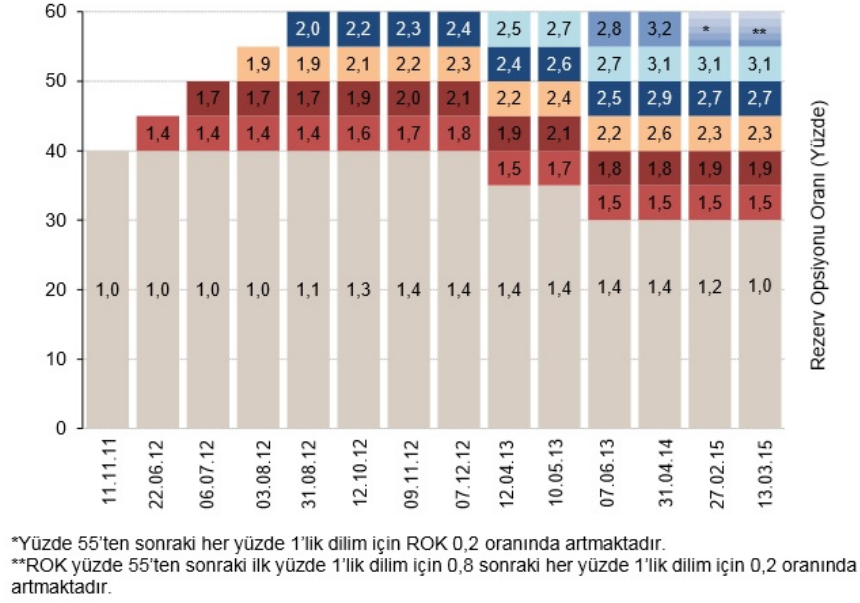

Kaynak: TCMB verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

2010 yılının Eylül ayında zorunlu karşılıklara faiz ödemesinin sona erdirilmesi, bankaların kaynak maliyetlerini olumsuz etkileyecek bir gelişme olmuştur. Buna ek olarak TCMB'nin Nisan 2011 itibarıyla zorunlu karşılık oranlarının ağırlıklı ortalamasını %13,3 oranına getirmesiyle birlikte yaklaşık 100 baz puan doğrudan maliyet etkisi ortaya çıkmıştır. Zorunlu karşılık oranları ile ilgili kararların bankalara maliyeti kabaca mevduat faiz oranı ile zorunlu karşılık oranı çarpımı ile elde edilebilmektedir (Başçı ve Kara: 2011, 14). Bununla birlikte, mevduatlara uygulanan zorunlu karşılık oranları vadeye göre farklılaştırılarak bankacılık sistemi yükümlülüklerinin vadesinin uzaması hedeflenmektedir. Bu uygulama mevduatların vadesinin uzamasına yardımcı olmuştur. Grafik 3'de görüldüğü gibi, 2010 yılında alınan önlemlerden sonra, 1 ay vadeli mevduatlarda belirgin bir düşüş olmuş, 6 ay ve 1 yıl vadeli olan mevduatlarda da yükseliş yaşanmıştır.

Merkez bankasının kullandığı yeni araçlardan biri de Rezerv Opsiyon Mekanizmasıdır. Rezerv opsiyon mekanizması, TL zorunlu karşılıkların bir kısmının döviz ve altın olarak tutulabilmesini sağlamaktadır. Bu durum bankaların likidite yönetimlerinde esneklik sağlamıştır. Yabancı sermaye hareketlerindeki dalgalanmaları azaltan ve ülkenin döviz rezervlerini arttıran rezerv opsiyon mekanizmasının otomatik dengeleyici bir özelliği vardır (TCMB, 2015: 14). Zorunlu karşılıklara faiz ödemesini bırakan TCMB, karşılıkların bir kısmının döviz cinsinden tutulmasına izin vermiştir. Böylece döviz kuru üzerinde de etkili olabilmektedir. Örneğin, döviz likiditesinin bol olduğu zamanlarda bankaların zorunlu karşılıkların bir kısmını döviz olarak tutması, TL'nin aşırı değerlenmesi problemini hafifletmeye yardımcı olabilir.

Grafik 4. Rezerv Opsiyon Katsayılarının Değişimi

*Yüzde 55'ten sonraki her yüzde 1'lik dilim için ROK 0,2 oranında artmaktadır.
**ROK yüzde 55'ten sonraki ilk yüzde 1'lik dilim için 0,8 sonraki her yüzde 1'lik dilim için 0,2 oranında artmaktadır.

Kaynak: TCMB, 2016 Yılı Para ve Kur Politikası, s.16.

Grafik 4'de, rezerv opsiyon oranı belli bir seviyenin üzerine çıktığında uygulanan katsayıların da değiştiği görülmektedir. 2011 yılında %40 olan bu seviye kademeli olarak düşürülmüş ve %30 seviyesine ulaşılmıştır. Bu seviyenin daha üzerinde rezerv opsiyonu kullanmak isteyenler, daha yüksek bir rezerv opsiyon katsayısına tabi tutulmaktadırlar. 2016 yılında rezerv opsiyon mekanizması aracılığıyla tutulabilecek maksimum döviz miktarı %60 ile, maksimum altın miktarı ise % 30 ile sınırlandırılmıştır. Bu oranlar 2011 yılında dövizde % 40, altında %10 olarak uygulanmıştır (TCMB, 2016c).

3. TCMB'NİN 2016 YILI PARA POLİTİKASI STRATEJİSİ, YENİ ARAÇLARIN FONKSİYONLARI VE ORTAYA ÇIKARDIĞI SORUNLAR

3.1. 2016 Yılı Para Politikası

2013 yılının ortalarından itibaren Türk lirasının değer kaybetmesi, enflasyon beklentilerinin de yükselmesine sebep olmuştur. TCMB, bu doğrultuda sıkı para politikası uygulamalarına başlamıştır. Ortalama fonlama faizi, bankalar arası gecelik repo faiz koridorunun üst sınırına kadar kademeli olarak yükseltilmiştir (TCMB, 2015: 4). TCMB, küresel para politikalarının normalleşmesinin ardından faiz koridorunun daralacağını ve bir hafta vadeli repo ihale faiz oranı etrafında daha simetrik olarak belirleneceğini açıklamıştır. Türk lirası likiditesine yönelik ise, piyasa yapıcı bankalara repo işlemleri yoluyla tanınan borçlanma faiz imkânı uygulaması kaldırılmıştır (TCMB, 2015:3). Türk lirası teminat işlemlerinde ise sadeleştirmeye gidilmiştir. Para politikası sadeleşme kararı olarak fonlamanın tek faizden yapılmasını ve kısa vadeli piyasa faizlerinin TCMB fonlama faizine yaklaşmasını hedeflenmektedir (TCMB, 2016a: 9). Bu yolla aktarım mekanizmasının etkinliğinin de artması beklenmektedir. Bu doğrultuda marjinal fonlama faizi Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında 25'er baz puan düşürülerek % 8,25 seviyesine indirilmiştir. 2016 yılının ekim ayında, marjinal fonlama faizi %8,25, bir hafta vadeli repo

ihale faiz oranı %7,5 ve gecelik borç alma faizi % 7,25 olarak sabit tutulmuştur. Ekim ayında ağırlıklı ortalama fonlama faizi %7,8 seviyesindedir (TCMB, 2016a: 2).

2014 yılı sonlarından itibaren yabancı para zorunlu karşılık oranları ve Türk lirası zorunlu karşılık oranlarına ödenen faizlerle ilgili bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler, bankacılık sisteminin dış borçlarının vadesini uzatmak ve çekirdek yükümlükleri teşvik etmek amacıyla yapılmıştır. (TCMB, 2015: 4). Mayıs 2015 tarihinden itibaren, TCMB kendi nezdinde bulunan ABD doları cinsindeki zorunlu karşılıklara, rezerv opsiyonlarına ve serbest hesaplara faiz ödemesi yapmaya başlamıştır (TCMB, 2015: 19).

Finansal kuruluşlar bilançolarındaki borç oranlarına göre farklı uygulamalara tabi tutulmaktadır. TCMB, mevduat ve özkaynak toplamının kredilere oranı sektör ortalamasından yüksek olan finansal kuruluşlara, Türk lirası cinsi zorunlu karşılığı için daha yüksek bir orandan faiz ödemesi yapmaktadır. Bununla birlikte finansal kuruluşların yabancı para cinsi yükümlülükleri için (hem çekirdek hem de çekirdek dışı yükümlülükler) ayırdıkları zorunlu karşılık oranlarında vadelere göre farklılaşma yapılmıştır. Kısa vadeler için yüksek karşılık oranları, uzun vadeler için düşük karşılık oranları belirlenerek finansal kuruluşların orta ve uzun vadeli borçlanmaları teşvik edilmiştir (TCMB, 2015: 21).

Türkiye İhracat Kredi Bankası A.Ş. (Türk Eximbank) ve ticari bankalar, döviz üzerinden düzenlenen senetlerin reeskonta kabul ederek ihracat reeskont kredisi vermektedir. Türk Eximbank ve ticari bankalar, sadece ihracat işlemleri için değil döviz kazandırıcı hizmetlerin finansmanı için de kredi verebilmektedir. TCMB döviz rezervlerinin artmasına ve cari açığın azalmasına katkı sağlaması beklenen reeskont kredilerinin limitleri, Ocak 2015 tarihinde 17 milyar dolara yükseltilmiştir (TCMB, 2015: 13). Reeskont kredilerinin 2016 yılının sonunda 15 milyar dolara ulaşacağı ve TCMB rezervlerine de 14,1 milyar ABD doları katkı sağlayacağı tahmin edilmektedir (TCMB, 2015: 14). 2002 yılından 2015 yılına kadar reeskont kredilerinin TCMB rezervlerine katkısı 52,3 milyar dolar olmuştur (TCMB, 2015: 14).

Şubat 2015 tarihinden itibaren bankaların döviz likiditesini karşılamak için rezerv opsiyonu katsayıları ve dilimlerinde teknik ayarlamalar yapılmıştır (TCMB, 2015: 14). ROM, sermaye akımlarındaki dalgalanmaların döviz kuru üzerindeki etkilerini zayıflatmaktadır. Bununla birlikte, Rom ile birlikte finansal sektörün TCMB nezdinde tutukları yabancı para rezervi, yabancı para dış borcuna karşılık bir güvence sağlamaktadır. Öyle ki bankacılık sisteminin kısa vadeli yabancı borcu, bankaların kısa vadeli yabancı para borçlanma imkânı ile ROM kapsamında rezervlerde bulunan yabancı para ve altın toplamı ile tamamen karşılanabilmektedir. 2015 yılının sonu itibarıyla TCMB döviz rezervleri (altın dahil) 116,7 milyar dolara ulaşmıştır (TCMB, 2015: 17).

Türk lirası işlemler için teminat olarak gösterilen döviz depolarına (belirli bir limitin üzerindeki) Aralık 2015 tarihinden itibaren faiz ödenmesi uygulaması başlamıştır. Buna göre ABD dolarında limit 3 milyar dolar, Euro'da ise 900 milyon Euro olarak belirlenmiştir. Söz konusu limitlerin ABD dolarında %21,8'i, Euro'da %40,3'ü kullanılmaktadır. Döviz depolarının teminat için kullanılabilir olması, bankaların para takası ihtiyacının bir miktar azalmasını sağlamıştır. (TCMB, 2015: 9).

TL cinsinden zorunlu karşılıklara uygulanan faiz oranı ise kademeli olarak arttırılmaktadır. Böylelikle, bankaların ROM kapsamında tesis ettikleri döviz tutarındaki düşüş, TL işlemler karşılığında

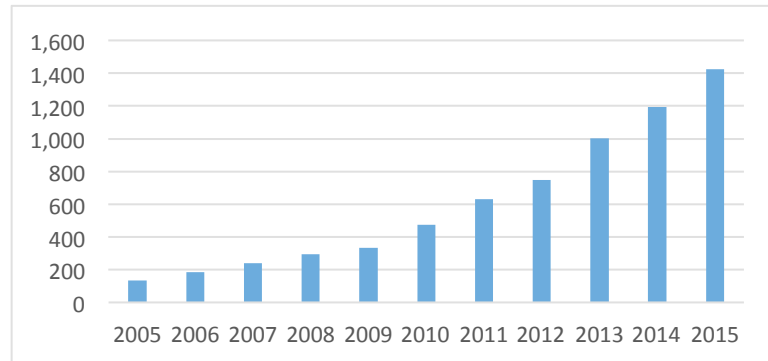
teminata verilecek döviz depo hacmindeki artış ile dengelenebilecektir. Bununla birlikte bankalar arası para piyasasındaki borçlanmalarının bir teminatı olarak merkez bankasında tutulan yabancı para cinsi teminat oranı arttırılmıştır. Bu uygulama, hazinenin yurtdışında yabancı para cinsinden ihraç ettiği tahvillere yönelik talebi destekleyebilir. (TCMB, 2015: 10).

3.2. Genel Değerlendirme

Son yıllarda bir dizi olumsuz şokların yaşanması, 2016 yılı Eylül ayı sonunda Türkiye'nin uluslararası kredi notunun yatırım yapılabilir seviyenin altına düşürülmesi, Türk lirasının ABD doları karşısında değer kaybetmesi, ülkenin risk primini de arttırmıştır. Diğer yandan petrol fiyatlarının artması ve turizm gelirlerinin azalması ülkenin ekonomisini olumsuz etkilemektedir. Uluslararası alanda yaşanan gelişmeler sonucunda, büyümenin itici gücü iç talep olmuştur. Gelişmiş ülkelerde faiz oranlarının çok düşük düzeylerde olması, ABD Merkez Bankası FED'in faiz artırımı kararı alacağına yönelik beklentilerin artması, uluslararası para politikalarındaki belirsizlikler, ülkemiz ekonomisine yansımaktadır. Türkiye'ye yönelen portföy akımları gelişmekte olan ülkelere kıyasla sınırlı düzeyde kalmıştır. TCMB'nin likidite politikaları kapsamında düşen fonlama faizi bankaların kredi ve mevduat faizlerine de yansımış, makro ihtiyati alandaki düzenlemelerle birlikte tüketici kredilerinin bir miktar toparlanması sağlamıştır (TCMB, 2016a: 8). Önümüzdeki dönemde Avrupa Birliği ülkelerinin talebinin toparlanma sürecine girmesi ve ülkemizin bu ülkelere yaptığı ihracatın da yeniden artması beklenmektedir.

Kredi artış hızının çok yüksek olması ve yerli paradaki aşırı değerlenmeler finansal krizin öncü birer göstergeleri olabilmektedir. Döviz kurunun ekonomik temellere uygun olarak belirlenmesi ve kredilerin makul oranda büyümesi finansal istikrar için çok önemlidir. Bu nedenlerden dolayı krediler ve döviz kuru, merkez bankasının uzun dönemli enflasyon hedeflerinde dikkate alması gereken unsurlardır. Fakat geçtiğimiz yıllarda merkez bankalarının kısa vadeli fiyat istikrarına odaklandıklarını, sadece politika faizinin enflasyon üzerindeki etkisini dikkate aldıklarını, finansal istikrarın göstergeleri olan kredi ve döviz kuru üzerindeki etkisini göz ardı ettiklerini görmekteyiz. Bir ekonominin istikrarlı olabilmesi için sadece enflasyonun ve faiz oranlarının düşük seviyede olması yeterli olmamaktadır. Bu nedenle faiz oranlarının kredilerle birlikte kurlar üzerinde oluşturacağı etki de para otoriteleri tarafından değerlendirilmelidir.

Grafik 5. Bankacılık Sektörü Toplam Yurtiçi Kredi Hacmi (Milyar TL)

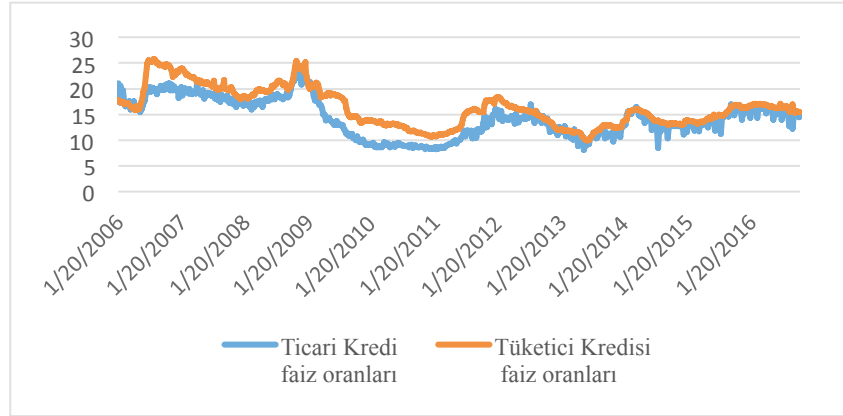

Kaynak: TCMB verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Bununla birlikte, birden fazla araç devreye girdiğinde her bir aracın hangi amaç için kullanıldığını ve politikaların etkinliğini değerlendirilmek zorlaşmaktadır. Finansal sistemin direncini artırmak ve finansal çevrimleri yumuşatmak bu amaçların başında gelmektedir (TCMB, 2016b: 61). Para arzının içselleşmesi ve alternatif yatırım araçlarının artması, faiz aktarım mekanizmasının etkin bir şekilde işlenmesini kısıtlamaktadır. Aktarım mekanizmasında yaşanan sorunlar ise para politikası kararlarının reel ekonomiyi etkileme gücünü zayıflatmaktadır.

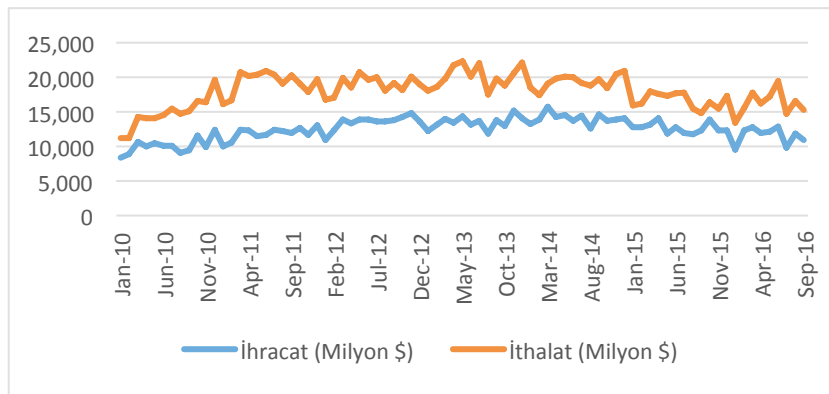
Grafik 6. Kredi Faiz Oranları (%)

Kaynak: TCMB verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Türkiye’de dalgalı döviz kuru rejimi uygulanmakta olup, hedeflenen herhangi bir kur seviyesi yoktur. Bununla birlikte, Türk lirasında oluşabilecek aşırı değerlenme ve aşırı değer kaybetme durumlarının ortaya çıkması finansal istikrarı tehlikeye atabilir. Döviz kuru stabilizasyonu, küçük ekonomilerde para politikası otoritelerini endişelendiren bir konudur (Jannsen ve Klein, 2011: 11). Bu nedenle gerekli hallerde TCMB, döviz depo piyasası aracılığıyla bankaların elindeki döviz likiditesini arttırıp azaltmakta, esnek ihaleler yoluyla veya doğrudan müdahalede bulunmaktadır (TCMB, 2015: 18).

Grafik 7: İthalat ve İhracat Miktarları (Milyon \$)

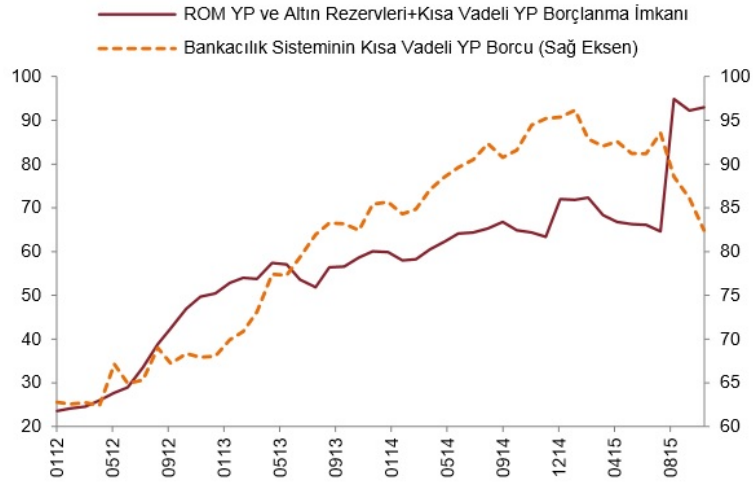
Kaynak: TCMB verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Uzun vadeli kamu borçlanma faizlerinin düşmesi, mali disiplinin kalıcı hale gelmesi ve tasarruf açığını azaltacak her türlü tedbirin alınması, makroekonomik istikrar hedefinde atılması gereken adımlardır (TCMB, 2016a: 10). TCMB’nin enflasyon raporunda (2016-IV), enflasyonun 2016 yılında %

7,5 olarak gerçekleşeceği, 2017 yılında % 6,5'e düşeceği, 2018 yılında ise kademeli olarak % 5 seviyesinde istikrar kazanacağı öngörülmüştür. 2016 yılında enflasyondaki düşüş temel mal ve işlenmemiş gıdalardan kaynaklanmış olup, tütün ve enerji kalemlerinde yükselişler yaşanmıştır (TCMB, 2016a: 7).

Bankaların TCMB'de bulundurdukları altın ve döviz varlıklarının toplamının, gelecek bir yıl içinde yapacakları yurtdışı borç ödemelerinin tamamını karşılayabilecek seviyeye (tahsis edilen depo limitleri ve ROM kapsamında) yükselmesi sağlanmıştır (TCMB, 2015: 4). Böylelikle bankacılık sistemi beklenmedik gelişmelere karşı kendini daha güvende ve temkinli hissetmektedir. Finans piyasasındaki kurumların bilançolarının güçlü olması, kaynakların ve riskin etkin dağılımı ve performanslarının süreklilik göstermesi finansal istikrar açısından çok önemlidir.

Grafik 8: Bankacılık Sisteminin Kısa Vadeli Yabancı Para Borcu ile TCMB'nin Yabancı Para İmkanları (Yüzde)

Kaynak: TCMB, 2016 Yılı para ve kur politikası, s.17.

4. SONUÇ

Finansal krizin enflasyonun düşük seviyelerde olduğu gelişmiş ülkelerde çıkmış olması, enflasyon hedeflemesi stratejisinin tek başına yeterli olmadığı sonucunu ortaya çıkarmıştır. Faizlerin çok düşük seviyede olması kredi hacmini arttırmış ve finansal sistemi kırılgan hale getirmiştir. Enflasyon hedefine ulaşmak isteyen merkez bankaları, bu hedefe ulaşılırken hangi kanalın kullanıldığını ve bu kanallarla ilgili ortaya çıkan riskleri değerlendirmemişlerdir. Genişletici para politikalarının bir sonucu olarak varlık fiyatlarının şişmesi, merkez bankaları tarafından dikkate alınmamış ve finansal krize zemin oluşturacak bir ekonomik ortam oluşmuştur. Oysa finansal istikrarın tehlike altında olması, uzun vadede fiyat istikrarını da bozmaktadır.

Dünyadaki diğer merkez bankaları gibi, TCMB de yaşanan krizin ekonomiye yayılmaması için gerekli önlemleri almış ve para politikası araçlarını fiyat istikrarı ve finansal istikrar hedeflerinin ikisine yönelik kullanmaya başlamıştır. TCMB ekonomide oluşan likidite ihtiyacını karşılamak için genişletici para politikası uygulamıştır. TCMB'nin kriz döneminde faiz koridorunu geniş tutması, piyasadaki gelişmelere karşı vereceği tepkilerde kendisine esneklik sağlamıştır. Bununla birlikte zorunlu karşılık

oranları ile ilgili düzenlemeler yapmış, vadeye göre ve kaldıraç oranına göre farklı zorunlu karşılık oranları belirleyerek finansal kurumların bilançolarının güçlenmesini ve yükümlülüklerinin vadesinin uzamasına katkıda bulunmuştur. Rezerv opsiyon mekanizmasını kullanarak, finansal kurumların likidite yönetiminde esnek olabilmelerine imkan tanımıştır. Bu mekanizma aracılığı ile artan döviz ve altın rezervleri bir yandan yabancı para cinsinden olan borçlara karşı bir güvence sağlarken, bir yandan da kısa vadeli sermaye hareketlerinin kurlar üzerinde yarattığı baskıyı hafifletmektedir.

Bir ülkede oluşan faiz düzeyi yerli yatırımcıları etkilediği kadar yabancı yatırımcıların da ilgisini çekmektedir. Sermaye hareketleri yoluyla getirinin yüksek olduğu ülkelere sıcak para girişi olmakta, bu durum da yerli paranın aşırı değerlenmesine neden olmaktadır. Dış ticaret hacmi kurların seviyesine bağlı olarak belirlendiğinden ihracat miktarı azalmakta, ithalat miktarı artmaktadır. Kısa vadeli sermaye girişi bir yandan ülkede likidite bolluğuna sebep olurken diğer yandan cari açık probleminin giderek büyümesine sebep olmaktadır. Sadece fiyat istikrarı değil finansal istikrar da hedefler arasında konulduğunda, alınan bir faiz kararının kurlar ve krediler üzerindeki etkileri de değerlendirilmekte ve ekonomik dengeler daha sağlıklı bir temel üzerine kurulabilmektedir.

KAYNAKÇA

- Balmumcu, Özgür (2013), “Küresel Finans Krizi Ekseninde Para Politikası Tartışmaları”, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt.4, Sayı. 2, (32-55).
- Başçı, Erdem, Kara, Hakan (2011), “Finansal İstikrar ve Para Politikası”, *İktisat, İşletme ve Finans*, Cilt.26, Sayı.302, (9-25).
- Bech, Morten L., Malkhozov, Aytek (2016), “How Have Central Banks Implemented Negative Policy Rates?”, *BIS Quarterly Review*, March, (31-44).
- Bernanke, Ben S. (2010), “Monetary Policy and the Housing Bubble”. Annual Meeting of the American Economic Association, <http://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/> (02.09.2016).
- Borio, Claudio E.V. (2014), “Monetary Policy and Financial Stability: What Role in Prevention and Recovery?”, *Bank of International Settlements*, Working Papers No:440.
- Demirhan, Banu (2013), “Türkiye’de Yeni Yaklaşım Çerçevesinde Para Politikalarının Finansal İstikrarı Sağlama Yönünde Uygulanması”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt.XI, Sayı.II, (567-589).
- Dor, Eric (2016), “Are Extremely Low Interest Rates Really Caused By Insufficient Growth and Inflation Rather Than By ECB Policy?”, *IESEG*, <http://papers.ssrn.com> (16.08.2016).
- Eggertsson, Gauti B., Woodford, Michael (2003), “Zero Bound On Interest Rates and Optimal Monetary Policy”, *Brookings Papers on Economic Activity*, Cilt.1, (139-211).
- Erarlan, Cemil, Bayraktar, Yüksel (2012), “Konut Balonlarının Oluşumunda FED’in Rolü ve Küresel Krizden Çıkartılacak Bazı Dersler”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt. 65, Sayı.2, (38-59).
- Eren, Ercan (2016), “2008 Krizi ve Makro İktisatta Bazı Sorgulamalar: Evrimci Makro İktisada Doğru Mu?”, *Yıldız Social Science Review*, Cilt. 2, Sayı.1, (1-20).

- Erer, Elif, Erer, Deniz, Çayır, Mustafa, Altay, Nasuh Oğuzhan (2016), "TCMB, FED ve ECB Para Politikalarının Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri: 1994-2014 Dönemi Analizi", *Sosyoekonomi*, Cilt.24, Sayı.9, (285-305).
- Escolano, Julio, Shabunina, Anna, Woo, Jaejoon (2011), "The Puzzle of Persistently Negative Interest Rate-Growth Differentials: Financial Repression or Income Catch-Up?", IMF Working Paper, WP/11/260.
- Farelius, David, Bilborn, Jill (2006), "Macprudential Policy in The Nordic-Baltic Area. Sveriges Riksbank Economic Review", Cilt.1, (133-146).
- Fischer, Stanley (2016), "Monetary Policy, Financial Stability and The Zero Lower Bound", Annual Meeting of the American Economic Association, <http://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/> (16.08.2016).
- Jannsen, Nills, Klein, Melanie (2011), "The International Transmission of Euro Area Monetary Policy Shocks", *Kiel Institute for the World Economy*, Working Paper 1718, <https://www.ifw-kiel.de/publications> (02.09.2016).
- Kara, A.Hakan (2012), "Küresel Kriz Sonrası Para Politikası", *İktisat, İşletme ve Finans*, Cilt.27, Sayı.315, (09-36).
- Köse, Yaşar, Atik, Murat, Yılmaz, Bülent (2015), "Türkiye İçin Negatif Faiz Oranının Uygulanabilirliği ve Analitik Olarak İncelenmesi", *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, Cilt.7, Sayı.13, (321-339).
- Minsky, Hyman P. (2008), *Stabilizing an Unstable Economy*, Mc Graw Hill, USA.
- Sardoni, C., L.R.Wray (2006), "Monetary Policy Strategies of The European Central Bank and The Federal Reserve Bank of The United States", *Journal of Post Keynesian Economics*, Cilt. 28, Sayı. 3, (451-472).
- Smets, Frank (2013), "Financial Stability and Monetary Policy: How Closely Interlinked?", *Sveriges Riksbank Economic Review*. Special Issue, (121-160).
- Süslü, Bora, Dişbudak, Cem (2012), "TCMB'nin Para Politikası Duruşunun Alternatif Açıklaması: Parasal Durum Endeksi (MCI)", *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt.19, Sayı.2, (67-85).
- Taylor, John B. (1993), "Discretion Versus Policy Rules in Practice", *Carnegie Rochester Conference Series on Public Policy*, Cilt.39, (195-214).
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2010), Para Politikası Çıkış Stratejisi, 14 Nisan 2010, Ankara, <http://www.tcmb.gov.tr/> (13.10.2016).
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2015), 2016 Yılı Para ve Kur Politikası, 9 Aralık 2016, Ankara, <http://www.tcmb.gov.tr/> (13.10.2016)
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2016a), Enflasyon Raporu 2016-IV (ISSN No: 1306-4509), Ankara.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2016b), Finansal İstikrar Raporu. Mayıs 2016 (Sayı: 22), Ankara.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2016c), İstatistikler, <http://www.tcmb.gov.tr/> (09.11.2016)
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (2016), Gösterge ve İstatistikler, <http://www.kalkinma.gov.tr/> (09.11.2016).

Özatay, Fatih (2012), “Para Politikasında Yeni Arayışlar”, *İşletme, İktisat, Finans*, Cilt.27, Sayı.315, (51-75).

Wray, L. Randall (2004), “The FED and The New Monetary Consensus: The Case of Rate Hikes, Part Two”, Levy Economics Institute of Bard Collage Public Brief No:80.

İŞ STRESİ VE TURİZM İŞLETMELERİNDE YAPILAN ARAŞTIRMALARA İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME

JOB STRESS AND AN EVALUATION OF THE STUDIES MADE IN THE TOURISM ENTERPRISES

Bilal DEVECİ¹

Öz

Bu çalışmanın amacı, iş stresinin bireysel ve örgütsel açıdan öneminin ortaya konulması ve turizm işletmelerinde çalışanların iş stresini etkileyen faktörlerin kavramsal olarak değerlendirilmesidir. Bu amaçla yerli ve yabancı literatürde, turizm işletmelerinde çalışanların iş stresini etkileyen faktörleri belirleyen araştırmalar değerlendirilmiş ve bu değerlendirmelerin sonucunda turizm işletmelerine bazı öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İş Stresi, Bireysel İş Stresi, Örgütsel İş Stresi, İş Stresi Faktörleri, Turizm İşletmeleri.

Abstract

The aim of this study is to point out the importance of the job stress in terms of individual and organizational field and to make a conceptual evaluation of the factors affecting job stress of the employees who are working in the tourism enterprises. For this aim, the domestic and foreign studies which determine the factors affecting job stress of the tourism enterprises' employees were evaluated and as a result of these evaluations some recommendations were presented the tourism enterprises.

Keywords: Job Stress, Job Stress Factors, Individual Job Stress, Organizational Job Stress, Tourism Enterprises.

1. GİRİŞ

Günümüzde değişim, toplumdaki farklılıklar gösteren ve devamlılık taşıyan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal değişmeyi etkileyen unsurlar; fiziki çevre, teknoloji, bilim, ekonomi, kültür, demografik özellikler, kitle iletişim araçları ve sosyal medya vb. olarak sıralanmaktadır (Avcıkurt, 2015: 9).

Sosyal bir varlık olan bireyin, karşılaşmış olduğu değişim sürecine uyum sağlamak için fizyolojik ve psikolojik sınırlarını zorlaması kaçınılmaz hale gelmektedir. Bireyler zamana, teknolojiye ve

¹ Arş. Gör. Dr., Kırklareli Üniversitesi, bilaldeveci@gmail.com

yaşam şartlarına uyum sağlamak için kendilerinin belirlemiş oldukları sınırları zorlayarak yaşamlarına devam etmektedirler. Bu değişim karşısında birey stresle karşılaşmaktadır.

Stres, insanlığın varoluşu kadar eski olmasına rağmen, etkileri günümüzde daha yoğun bir şekilde hissedilmekte ve çağımızın hastalığı olarak görülmektedir. Avrupa Birliği ülkelerinde işgören sağlığı ve güvenliği ile ilgili çalışmalarda stres değişkeni ilk sıralarda yer alırken, 40 milyon civarında çalışan birey stres sorunuyla karşı karşıya kalmakta ve her üç çalışandan biri stresin etkilerinden dolayı sağlık problemleri yaşamaktadır (Geylan vd., 2004: 229; Zonana, 2011: 4). Stres yaratan faktörler, bireyin işine, ailesine, yetiştirme biçimine, kültürüne, işletmenin kültürüne ve bireyin kişiliğine bağlı olarak değişiklikler göstermektedir. Bireyin psikolojik ve fizyolojik olarak dengesini iyi veya kötü olarak etkileyen her unsur stres kaynağı olarak nitelendirilmektedir (Özdevecioğlu vd., 2003: 131). Birey üzerinde strese neden olan etkenler incelendiğinde aşağıda sıralanan altı farklı grupta toplandığı görülmektedir. Bunlar (Bardavit, 2007: 5; Yalnız, 2010: 34-35; Izgar, 2012: 127):

- ✓ Fiziksel etkenler: bireyin kendisinin ve bireyin dış çevresindeki etkenler.
- ✓ Psikolojik etkenler: bireyin düşünce tarzı, yetiştiriliş biçimi ve kişilik yapısını barındıran etkenler.
- ✓ Toplumsal etkenler: bireyler arası çatışma, ekonomik durum farklılıkları ve zamanın kullanılmasındaki etkenler.
- ✓ Ruhsal etkenler: yaşam boyunca elde edilmiş bireysel başarıların ve sosyal statünün kaybedilmesi, yaşam amacının olmaması ve yaşanan dünya ile anlamlı bir ilişki kurulamaması vb. etkenler. (akut travmalar, depresyon, kişilik bozuklukları vb.)
- ✓ İş ile ilgili etkenler: iş görenlerin birbirleriyle olan iletişimlerinin statülerinden dolayı farklı olması (ast-üst ilişkisi) ve bireyler arasında çatışma, farklı ücret uygulaması, rol belirsizliği ve rol karmaşası vb. etkenler.
- ✓ Durumsal etkenler: bireyin kendinden başka, diğer bireylerden destek veya yardım almama, iş sahasında aynı işi yapan bireylerle duygusal anlamda paylaşımında bulunamama ve yeterli eğitim almama veya eksik eğitim gibi etkenler.

Bireylerin işe devam etmesi, işinden zevk alması, iş verimliliğinin artması, örgüt kültürünün geliştirilmesi için iş stresi düzeyinin belirlenmesinin turizm işletmeleri açısından oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. İş stresi bireyin çalışma ortamında karşılaşmış olduğu durumlar karşısında sergilemiş olduğu tavır, bireyin iş ve aile yaşamındaki durumunu olumlu veya olumsuz olarak etkilemektedir. Ayrıca turizm işletmelerinde misafirlere sunulan hizmetin kalitesinin artmasında, çalışanların iş stresi düzeyleri oldukça etkilidir.

Araştırmada turizm işletmelerindeki iş stresinin nedenlerinin, ortaya çıkışının, bireysel ve örgütsel açıdan öneminin ortaya konulması, ayrıca iş stresini etkileyen bireysel ve örgütsel unsurların kavramsal olarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu nedenle turizm işletmelerinde çalışanların, iş stresini etkileyen unsurları araştıran yerli ve yabancı çalışmalar incelenmiştir. Çalışanların iş stresinin azaltılması için turizm işletmelerine bazı öneriler sunulmuştur.

2. İŞ STRESİNİN KAVRAMSAL ANALİZİ

İş stresi, günümüzde çalışanların sıklıkla iş çevresinde karşılaşmış oldukları tehditlere vermiş oldukları tepki olarak tanımlanmaktadır (Chuang ve Lei, 2011: 551). İş stresi, bireyde fiziksel ve zihinsel denge sorunları yaratan, yorgunluk durumu olarak tanımlanmaktadır (Akpınar, 2008: 359). Bireylerde meydana gelen ve bireyleri olağan faaliyetlerinden alıkoyan farklı bir durum olarak ifade edilirken, iş ve birey arasındaki etkileşim iş stresi olarak tanımlanmıştır (Güney ve Demir, 1997: 130). İş stresi, bireyin iş ortamında algılamış olduğu durum sonucunda ortaya çıkan kişisel işlev bozukluğu olarak ifade edilmektedir (Hwang vd., 2013: 242). İş stresi, talep durumunda, talebi karşılamak için bireyin çaba göstermesi ve meydana gelen talep ile arz arasındaki fark olarak açıklanmaktadır (Aslan ve Cengiz, 2015: 27). İş stresi, bireyin iş memnuniyeti, verimliliği ve performansı üzerinde etkilere sahip olduğu gibi, fizyolojik ve psikolojik sağlık durumuna, işe devam etme durumunu ve ailevi fonksiyonlarını etkilediği ifade edilmektedir (Tennant, 2001: 697). Günümüzde iş yerinde meydana gelen stresin artışı, stresin çalışanlar açısından ayrılmaz bir bütün haline gelmesi, bireyin alışılmadık psikolojik ve fizyolojik tepkiler vermesi ve stresin günlük yaşamın önemli bir parçası olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır (Hwang vd., 2014: 61).

İş stresi seviyesinin düşük olması, bireylerin iş yaşamındaki motivasyonlarını, verimliliklerini, yaratıcılıklarını ve performanslarını olumlu yönde etkilemektedir. Ancak iş stres düzeyi yüksek olduğunda olumsuz motivasyon kaynağı olarak değerlendirilmektedir (Tiyce vd., 2013: 129). İş stresi, çalışanların ve yöneticilerin yaşamış oldukları yoğun rekabetten meydana gelmektedir. İş stresi yaratan faktörler, çalışanlar tarafından kontrol edilemeyen çevresel koşullardan meydana geldiğinde, çalışanlar bu duruma uyum göstermekte zorlanmaktadır. Ayrıca çalışanlar plan ve programlarını, bireysel istek ve dileklerine uygun bir şekilde ortaya koyamaz ve çevresel koşulların baskısıyla isteklerini değiştirmek veya uyumlu hale getirmek zorunda kalırlarsa çalışanlar iş stresi ile karşılaşmaktadırlar (Göksel ve Tomruk, 2016: 320).

2.1. İş Stresi Kaynakları

Günümüzde, bireyler üzerinde fizyolojik ve psikolojik rahatsızlıklara yol açan stres, modern yaşamın bir parçası olarak ifade edilmektedir. Bireyler, yaşamları boyunca stresle sık ve tekrar eden bir şekilde karşılaşmakta ve stresle başa çıkabilmek için çaba göstermektedir (Cooper ve Dewe, 2004: 2). İş stresi de gelişmiş, karmaşıklaşmış ve çeşitlenmiş iş ortamı için çalışan bireyler tarafından kabul edilir bir hale gelmiştir. Bireylerin zamanlarının büyük bir kısmını işte harcaması veya iş etkinlikleri için kullanması nedeniyle iş stresi bireylerin günlük yaşantılarında önemli bir yer tutmaktadır (Gök, 2009: 432).

Çalışan bireyler üzerinden stres yaratan pek çok kaynak bulunmaktadır. Bunların farklı biçimlerde sınıflandırıldığı görülmektedir. Mc Grath, iş stresi kaynaklarını: bireyin kendisi, görev ve sorumluluk, çalışma ortamı, işteki üstlenilen rol, fiziki çevre, bireysel ilişki ve sosyal çevre olarak sıralamaktadır (Mc Grath, 1976: 1369). Danna ve Griffine göre iş stresi kaynakları; iş ve aile ortak alanı, örgütsel yapı ve iklim, işe özgü faktörler, işteki ilişkiler, işteki roller ve kariyer fırsatlarıdır (Danna ve

Griffin, 1999: 371). Diğer bir sınıflandırmaya göre iş stresi kaynakları; işin kendisi, bireyler arasındaki ilişki, üstlenilen rol, kariyer fırsatları, iş ve aile alanlarıdır (Cleveland vd., 2007: 276-277). Luthans'a göre iş stresi kaynakları; fiziki çalışma koşulları, örgüt politikaları, örgütün yapısı, örgütsel süreçler olarak sıralanmaktadır (Luthans, 2011: 404-405).

İş stresi kaynakları; bireysel, işle ilgili ve iş dışı kaynaklar olarak üç ana başlık altında toplanmaktadır (Pehlivan, 1995: 18). Şekil 1'de iş stresi kaynakları gösterilmektedir.

Şekil 1. İş Stresi Kaynakları

Kaynak: Pehlivan, İnyet. (1995). Yönetimde Stres Kaynakları. Pegem Yayınları, Ankara, s. 18.

2.1.1 Bireysel İş Stresi Kaynakları

İşletmelerde meydana gelen stresin, bireyin kişisel birtakım özelliklerinden de kaynaklanabildiği ifade edilmektedir. Bireylerin cinsiyeti, yaşı, karakteri, huyu, yeteneği ve inancı gibi pek çok etken iş stresine neden olmaktadır (Ekinci ve Ekici, 2003: 100). Potansiyel iş stresi kaynakları çalışan bütün bireyleri aynı derecede etkilememektedir. Bunun temel nedeni; bireyin sahip olduğu kişilik özellikleri sayesinde, çevresinde meydana gelen olayları, algılama ve yorumlama biçiminin farklı olmasıdır (Yılmaz, 2006: 12; Büyükfırat, 2009: 65). Çalışanların bireysel farklılıkları, strese verilen tepkilerin değişmesine ve farklılaşmasına neden olmaktadır. Bireyin stres düzeyi, stres yaratan olaya vermiş olduğu tepkiye bağlıdır. Çalışan bazı bireyler, yeni bir iş veya iş rotasyonu gibi süreçleri rahatlıkla atlatırken, bazı çalışan bireyler ise zorlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, bazı bireyler iş stresi baskısı yaşarken, bazı bireyler stres yaşamamaktadırlar. Aynı ortamda farklı stres düzeylerinin nedeni; bireyin bakış açısı, tecrübesi ve işten beklentisi olarak ifade edilmektedir (Newstrom ve Davis, 2002: 369). Bireyin sahip olduğu kişilik özellikleri iş stresi kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle bireylerin sahip oldukları A, B ve C tipi kişilik özellikleri aşağıda tanımlanmaktadır.

A tipi kişilik özelliklerine sahip olan birey; aceleci, hareketli saldırgan, içe dönük, rekabetçi, hırslı ve sinirlidir (Rosch, 1989: 108). Bu bireyler, saldırgan, rekabetçi, yoğun dürtülü, zamana karşı yarışan, kendisi ve diğer bireylerle yarış içinde olan, hareketli, hızlı konuşan, hızlı yemek yiyen, her şeyi elde etme arzusunda olan, öfkeli, diğer bireylerle kişisel istekleri doğrultusundan ilişki kuran, düşmanca bir tavır sergileyen özelliklere sahiptirler (Yenilmez, 2013: 92). B tipi kişilik özelliklerine sahip olan birey ise; esnek, katı kuralları olmayan, sakin, yavaş, sabırlı, keyfine düşkündür (Sezgin, 1994: 92). Bu bireyleri, esnek, sabırlı, dingin, rahat, zaman baskısı altında olmayan ve kimseyle yarışmayan, diğer bireyleri dinleyip anlayan ve kolay iletişim kurabilen, duygu ve düşüncelerini açıkça ortaya koyabilen,

planlı ve programlı çalışan ve başladıkları işi bitirmeden başka bir işe başlamayan, konuşurken sakin ve kelime seçimlerinde özenli olan, yavaş ve ölçülü hareket eden, yarışmaktan hoşlanmayan, zamanı iyi kullanan, sorumluluklarını iyi bilen, yaptığı işle mutlu olan ve çevresindekileri mutlu etmeye çalışanlar olarak nitelendirebiliriz (Yenilmez, 2013: 93). Bireyler, A ve B tipi kişilik özelliklerini karma bir şekilde taşıyabilmekte ve bu kişilik özelliği, karma veya C tipi kişilik olarak adlandırılmaktadır (Güney, 2000: 446). Bireyin, kişilik yapısı ve kişilik yapısını etkileyen unsurların belirlenmesi, yaşamı boyunca vereceği kararlarda veya seçim yapmak zorunda kaldığında ona yardımcı olacaktır. Karma tip kişilik özelliklerini taşıyan bireyi, kendini daha iyi tanıyan, çevresindekilerle daha iyi bir iletişim biçimi geliştiren, tutum ve davranışlarına yön verme hususunda avantajlı olarak nitelendirebiliriz (Durna, 2005: 276).

İşletmelerde strese neden olan diğer bireysel iş stresi kaynağı yaş unsurudur. Bireyler hayatlarının değişik dönemlerinde çevrelerinde meydana gelen olayları farklı biçimde algılamaktadırlar. Böylelikle bireyin hayatının her döneminde, strese neden olan etkenler farklılık göstermektedir. İş stresi ile ilgili araştırmalarda yaş; çocukluk, gençlik, orta yaşlılık ve yaşlılık dönemleri olarak sınıflandırılmaktadır (Ekinci ve Ekici, 2003: 100).

İşletmelerde strese neden olan, bireysel iş stresi kaynaklarından bir diğeri ise biyolojik bir kavram olan cinsiyettir (Eşsizoglu, 2013: 8). İş stresi cinsiyete göre farklılık göstermektedir. Kadın bireylerin, toplumdaki yeri, rolü ve sorumluluklarına ilişkin klasik düşüncenin yanı sıra, modern dünyada işinde başarılı olma hırısı, kariyer yapma arzusu ve iş-ev arasında yaşanan temponun artması iş stresi yaşamalarına neden olmaktadır (Kırel, 1993: 553). Kadınların, erkeklerden farklı kişilik özelliklerine sahip oldukları söylenebilir. Kadınlar, toleranslı, yaratıcı, esnek, hevesli, çevresindeki tehditlerle başa çıkabilen ve orta seviyede kendine güvenen, erkekler ise, inançlı, kararlı, kendine güvenen ve yönetici olma gibi kişilik özellikleri sergilemektedirler (Ünsöy ve Gürol, 2000:392).

2.1.2. Örgütsel İş Stresi Kaynakları

Örgütsel iş stres kaynakları, çalışan bireylerin davranışlarını etkilemekte olup bireyin iş çevresiyle etkileşim sürecinde ortaya çıkmaktadır (Göksel ve Tomruk, 2016: 320). İşte strese neden olan kaynakların, nasıl meydana geldiğini anlamak için, strese maruz kalan birey için işin ne ifade ettiğini bilmek gerekmektedir. Bireyin çalışma yaşamındaki statü ve pozisyonu olumlu bir değişime uğradığında, işin getirmiş olduğu görev ve sorumlulukların yanında, elde edilen kazançta artış göstermektedir. İş yeri, maddi ve manevi yükselişten sonra, bireyin iç dünyasında daha iyi bir yer edinebilmektedir. Toplum kültürü, kazanılan yeni statü veya işe yönelik olumlu veya olumsuz tutumlar yüklemektedir. Toplum tarafından işe veya statüye yönelik yüklenen tutum ve davranışlar, bireyler üzerinde stres yaratmaktadır. Meslek grubu veya işi hakkında yapılan herhangi bir olumsuz eleştiri veya haber nitelikli açıklama, toplumun, olumsuz eleştiri yapılan iş hakkındaki tutum ve davranışları çalışan bireyleri etkilemekte ve iş stres düzeylerini artırmaktadır (Aktaş, 2001: 28). İşte örgütsel strese neden olan pek çok kaynak bulunmaktadır. Bunlar: örgüt yapısı, fiziksel çevre şartları, yapılan iş, kariyer gelişimi, işletme içi ilişkilerdir (Aslan ve Atayer, 2003: 19-24; Yumuşak, 2007: 103).

İşletmelerde, örgütün yapısının stresin başlıca kaynaklarından olduğu ifade edilmektedir. Örgütün yapısıyla ilgili olan stres kaynakları; örgütte bölümler arası kötü rekabet ve çekişmeler, sıkı gözetim, örgütün amaç ve yöntemlerinin belirgin olmaması, işin uyguladığı baskı, iş arkadaşlarının ilişkilerinin soğukluğu, örgüt içi uzaklık duygusu, tedirgin edici davranışlar, karar alma sürecinde bulunamama, iş arkadaşlarına karşı tutum ve davranışlar, bireylerin birbirlerine karşı besledikleri duyarlılık düzeyleri, örgüt içi sistemde karmaşa, yöneticilerin görevleriyle ilgili yetki ve sorumluluklarının yetersiz olması, bağımsız karar alma ve uygulama imkanlarının sınırlı olması, üstlerinin almış oldukları kararlara katılamama, astlarının yetki ve sorumluluklarının tam olarak belirlenmemiş olması, bazı yönetsel uygulamaları veya kararları eleştirememesi olarak sıralanmaktadır (Özkalp ve Kırel, 2003: 188).

Fiziksel çevre şartları, hava durumu, gürültü ve aydınlatma gibi unsurlardan meydana gelmektedir ve bu unsurlar, bireyler üzerinde pek çok olumlu ve olumsuz etkiye sahiptir. Fiziksel çevre unsurlarına dayandırılarak yapılan pek çok araştırmada, düşük-yüksek sıcaklığın, nem oranının, bireyin iş yapma kapasitesini ve fizyolojik ve psikolojik durumunu etkilediği belirlenmiş, yetersiz ya da fazla parlak ışıklandırmanın iş kazalarına neden olduğu, gürültülü ortamlarda çalışan bireylerin, iletişimlerinde kopukluklar olduğu ortaya konulmuştur (Özkalp ve Kırel, 2003: 188; Yumuşak, 2007: 104).

Her işin kendine has özellikleriyle ilgili sorunlar, iş stresine neden olmaktadır. Çünkü işin kendi yapısı ve yapıma şekline göre birtakım gerekleri ve özellikleri bulunmaktadır (Ekinci ve Ekici, 2003: 97). İşin yapıma şekli, çok veya az iş yükü, vardiya usulü çalışma düzeni, zaman baskısı, rol çatışması ve rol belirsizliği, teknolojik gelişmeler, sürekli ve tekdüze yapılan işin devam etmesi gibi faktörlerin o iş için stres kaynağı olduğu ifade edilmektedir (Tutar, 2000: 222; Okutan ve Tengilimoğlu, 2002: 18-19). Vardiya usulü düzenlenmiş bir çalışma programına dahil olan birey, belirli sürelerde çalışmayı kabul etmiş sayılmaktadır. Vardiyalı çalışma sistemi bireyin fiziksel dengesini bozmakta ve bireyin sosyal ilişkilerini olumsuz yönde etkileyerek iş stresine neden olmaktadır (Turunç, 2009: 17).

Bireyin kariyer gelişim sürecinde; terfi beklentisi, kurumlar arası geçiş ya da transfer, yeni bir iş için karar verme, yönetim kadrosunun objektif davranacağını gösteren ölçüt veya örnek olmaması ve yönetim kadrosundaki bireylerin kariyer fırsatları konusunda adaletli olmadıkları düşüncesi bireyin iş stresi düzeyini arttırmaktadır (Yumuşak, 2007: 105). Bireyin kariyer planlama sürecinde karşılaşılmış olduğu stres kaynakları; işletmelerde değerlendirmenin nesnel ölçütler ile yapılmadığı şüphesinin olması, terfi olanağının olmaması veya subjektif davranılması, başarı değerlendirme kriterlerinin standart olmaması, bireylerin başarı değerlendirme sistematiğini kavrayamaması, yetersiz ve hızlı terfi, hırs ve başarı arzusunun engellenmesi, bilgilendirme eksiklikleri, adil olmayan başarı değerlendirme sonuçlarına göre, yapılan kariyer politika ve planlamaları olarak sıralanmaktadır (Okutan ve Tengilimoğlu, 2002: 20; Soysal, 2009: 340).

İşletmelerde veya kurumlarda çalışan bireyin, üst ve astlarıyla kurmuş oldukları ilişkilerin bazı nedenlerden dolayı bozulması, önemli bir iş stresi kaynağı olarak nitelendirilmektedir. Hiyerarşik yapı, iletişim eksikliği, örgütsel iklim ve ast-üst ilişkisi bireyler üzerinde strese neden olmakta ve işletme içi stres kaynakları olarak sıralanabilmektedir. İşletmelerde oluşturulan hiyerarşik yapı, belli bir mesafe ve resmiyet gerektiren, üstü kapalı, tehdit edici, ast ve üstler arasında güven boşluğunun bulunduğu, soğuk

bir örgütsel iklimin oluşmasına neden olan iş stresi kaynaklarından birisidir (Genç, 2005: 270). İşletmelerin üst kademelerinde yer alan, yönetici veya liderlerin otoriter yönetim biçimleri, iş stresi kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Otoriter yöneticilerin yaratmış oldukları korku, endişe ve gerilim, bireyler üzerinde baskı oluşturmaktadır. Bireylerin sürekli ceza alma korkusu ile karşı karşıya kalması, yapılan işin takdir görmemesi, iş ilişkisi ve iş iletişimi eksikliği sonucunda, birey doğal olarak iş stresi yaşamakta, verimliliği ve üretkenliği düşmektedir (Soysal, 2009: 340-341).

3. TURİZM İŞLETMELERİNDE İŞ STRESİ İLE İLGİLİ YAPILAN ARAŞTIRMALAR VE SONUÇLARI

Saldamlı (2000) otel işletmelerinde stres kaynaklarının ve çalışanlar üzerine etkilerinin ölçüldüğü 5 yıldızlı, 25 otel ve 663 personeli kapsayan bir araştırma yapmıştır. Stresin örgütün yapısından veya ikliminden kaynaklandığı, stres yükünü artıran en önemli kaynaklardan birinin ise yetersiz ücret olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Aydın (2004) otel işletmelerinde stres faktörlerinin belirlenmesi için, Ege Bölgesinde 4 ve 5 yıldızlı 35 otel işletmesinde çalışan 792 personeli kapsayan bir araştırma yapmıştır. Bu araştırmanın sonuçlarına göre; yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, çalışılan departman, alınan ücret, sektörde çalışma süresi ile iş stresi arasında anlamlı bir ilişkinin varlığını ortaya çıkarmıştır.

Tarakçıoğlu (2004) otel işletmeleri yöneticilerinin, stres kaynaklarını belirlemeye yönelik Bursa'da 4 ve 5 yıldızlı otellerde çalışan orta ve üst düzey 62 yöneticinin dahil edildiği bir araştırma gerçekleştirmiştir. Yöneticilerin stres kaynaklarının; zaman sınırlılığı, yetki ve görevlendirmedeki belirsizlikler ve araç gereç yetersizliği gibi hususlar olduğunu belirtmiştir.

Gross (2005) turizm endüstrisinde çalışanların iş stresinin mevcut durumunu ve geleceğini değerlendirmek amacıyla bir çalışma yapmıştır. Bu araştırmanın sonuçlarına göre; turizm endüstrisinde iş stresinin varlığı çalışanların bunalıma girmesine neden olmaktadır. İncelenen bütün çalışmalarda direkt ve dolaylı olarak yaşanan stres ve çalışanların strese karşı tepkilerinin ölçülmeye çalışıldığını belirtmiştir.

Sökmen (2005) Adana'da 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinde orta düzey yöneticilik yapan 62 personelin, iş stresinin kaynaklarının belirlenmesi ve cinsiyete göre iş stresinin farklılık gösterip göstermediğini araştırmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre; yetenek kullanımı, üstlerle anlaşmazlık, iş yerinde dedikodu, haksız talepler, iş arkadaşı problemleri gibi stres kaynakları hususunda kadın ve erkek yöneticilerin farklı düşündüklerini ortaya çıkarmıştır.

Akova ve Işık (2008) İstanbul'da 5 yıldızlı otel işletmelerinde çalışan 380 personelin stres kaynaklarının belirlenmesi ve verilen tepkiler incelenerek stresle başa çıkma yöntemlerinin belirlenmesi amacıyla yapmış oldukları araştırmada elde ettikleri bulgular neticesinde, otel çalışanları üzerinde stres yaratan en önemli faktörün örgütün uygulamış olduğu politika ve yapısı olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca çalışanların strese vermiş olduğu tepkilerin, çalışanın performansını ve verimliliğini düşürdüğünü tespit etmiş ve çalışan bireylerin stresle başa çıkma yöntemlerinde bedensel ve ruhsal yöntemlerin her ikisinin de tercih edildiği sonucuna ulaşmışlardır.

Çelik (2009) Mersin'de 4 ve 5 yıldızlı 10 otelde çalışan 175 personelin mobbing ve iş stresi düzeyinin belirlenmesi üzerine yapmış olduğu araştırmanın sonuçlarına göre; iş stresinin iş tatminsizliğine neden olduğu ve mobbinge maruz kalanların iş stresi yaşadığı sonucuna ulaşmıştır.

Özcan, Alpar, Ciğer ve Algür (2010) Antalya'da hizmet veren A grubu seyahat acentalarında çalışan 199 personele ulaşılarak stres kaynaklarını, belirtilerini ve sonuçlarını belirlemeye çalışmışlardır. Araştırmanın sonuçlarına göre; stres faktörlerini belirlemişler ve stres faktörleri arasındaki ilişki düzeyini ölçmüşlerdir. Stres; çevre faktörleri, iş çevresi faktörleri ve kendini yorumlama faktörlerinin diğer faktörlere göre birbirlerini daha çok etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca en çok stresin duygusal boyutta meydana geldiği ve bu stresin sonucunda sigara ve alkol kullanımının arttığını belirlemişlerdir. Strese karşı verilen tepkiyi ise, işten kaçma ve işbirliği eksikliği olarak belirlemişlerdir. Cinsiyet ile stres belirtisi ve sonuçları arasında anlamlı bir ilişkinin varlığını da tespit etmişlerdir.

Hu ve Cheng'in (2010) Tayvan'da otel endüstrisinde farklı otellerde yöneticilik yapan 298 bireyin, iş stresi, iş stresiyle başa çıkma stratejileri ve tükenmişliklerinin belirlenmesi amacıyla yapmış oldukları araştırmada iş stresi oranlarını yüksekte başlayarak sıralamışlardır. Bunlar; görevin özellikleri, iş yükü, kariyer gelişimi ve işin özellikleridir. İş stresi ile başa çıkma stratejilerini ise doğrudan çözüme ulaşma stratejisi, dışlama stratejisi ve kaçınma stratejisi olarak ifade etmişlerdir.

Onay ve Kılıcı (2011) İzmir'de 4 ve 5 yıldızlı otellerde çalışan aşçıbaşı ve garsonların iş stresi ve tükenmişlik düzeylerinin işten ayrılma eğilimlerine olan etkinin ölçülmesi üzerine yapmış oldukları araştırmada bireysel ve örgütsel stres kaynaklarının bireyin işten ayrılma niyetini etkilediği sonucuna varmışlardır.

Chuang ve Lei (2011) Güney Nevada'da lüks 25 casino otelde çalışan 152 şef aşçının iş stresi düzeylerini belirlemek ve iş tatminlerini ölçmek için yapmış oldukları araştırmanın sonuçlarına göre; şeflerin iş stresi düzeylerinin ortalamalarının çok üstünde olduğu ve iş-aile çatışmasının da en önemli stres yaratan faktör olduğunu belirlemişlerdir. Çalışma süresi 5-10 yıl olan ve haftada 60 saat çalışan, lisans mezunu ve gece vardiyasında çalışan mutfak şeflerinin en yüksek seviye iş stresi yaşadıklarını ortaya koymuşlardır. İş stresi yaşayan şef aşçıların, iş tatminlerinin azaldığı sonucuna ulaşmışlardır.

Karabacak (2013) İstanbul ve Kuşadası'nda faaliyet gösteren 5 yıldızlı otellerde çalışan 316 personelin iş-aile ve aile-iş yaşam çatışmasının, yaşam doyumuna, algılanan iş stresine ve sosyal desteğe etkisini belirlemek amacıyla karşılaştırmalı bir araştırma yapmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre; Kuşadası'nda 5 yıldızlı otellerde çalışan bireylerde iş-aile çatışması maruz kalma daha fazla görülürken, aile-iş çatışması daha az görülmektedir. Ancak İstanbul'da 5 yıldızlı otellerde çalışan bireylerde aile-iş çatışması daha fazla görülürken, iş-aile çatışması daha görülmektedir. İstanbul ve Kuşadası'nda 5 yıldızlı otellerde çalışan bireyler arasında iş stresi açısından çok önemli bir farklılık olmadığını belirtmiştir.

Tiyce, Hing, Cairncross ve Breen (2013) Avustralya'nın Queensland eyaletinde hizmet veren otel, kulüp ve casinolarda çalışan 195 personelin stres düzeylerini ve stres kaynaklarını belirlemek üzere yapmış oldukları çalışmanın sonuçlarına göre; çalışma şartları, iş talepleri, duygusal emek, üstlerle iletişim, çalışma vardiyaları, belirsizlik ve kontrol eksikliği, yasal sorumluluklar, etik kaygısı ve kalabalık olarak bireylerin iş stresi kaynaklarını sıralamışlardır. Aynı zamanda araştırmaya katılan bütün personelin genellikle stres yaşadığı sonucuna da ulaşmışlardır.

Wan (2013) Çin'in Macao şehrinde bulunan casinolarda orta düzey yöneticilik ve müdürlük yapan 40 çalışanın iş stresi düzeylerini belirlemek amacıyla yapmış olduğu araştırmanın sonuçlarına göre; rol belirsizliği, aşırı iş yükü, müşteri taleplerinin fazlalığı ve anlamsız şikayetlerin, diğer hizmet sektörlerinde olduğu gibi, casino yöneticilerinin de yaygın bir şekilde karşılaştığı sorunların, iş stresine neden olduğunu belirtmiştir. Buna ek olarak, ast olarak çalışan personelin yetersiz ve isteksiz olması, orta düzey yöneticilerin, üst düzey yöneticiler tarafından katı şirket politikalarıyla sürekli olarak kontrol edilmesi, orta düzey casino yöneticilerinde, iş stresi yaratan unsurlar olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca sürekli çalışan aramak zorunda kalan yöneticilerin, sosyal medyayı kullanarak, maruz kalmış oldukları stresle başa çıkmaya çalıştıklarını ortaya çıkarmıştır.

Daskin (2013) Kuzey Kıbrıs'ta 3, 4 ve 5 yıldızlı otellerde çalışan 85 personelin, iş stresi ve eski otel yöneticilerinin adam kayırmacılık ve öz-yeterlik politikaları açısından değerlendirilmesi amacıyla yaptığı araştırma sonucunda öz-yeterliliğin iş stresini azalttığı, adam kayırmanın ise iş stresini önemli derecede artırdığını sonucuna ulaşmıştır.

Hwang, Hyun ve Park (2013) Güney Kore'nin başkenti Seul'de bulunan 5 yıldızlı zincir otellerde çalışan 288 insan kaynakları müdürü ve genel müdürün iş streslerinin sınıflandırılması ve demografik özelliklerle ilişkisini araştıran bir çalışma yapmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre; tanımlayıcı analizlerde iş stresinin en yüksek olduğu önerme maaş oranı olurken, bunu personel eksikliği, yükselme kriterlerinde belirsizlik, çok fazla iş yükü, çok az veya çok fazla iş çeşitliliği olarak sıralamışlardır. Ayrıca yapmış oldukları faktör analizi sonuçlarına göre, 23 iş stresi önermesini 4 faktör altında toplamışlardır. Bunları, iş sorumluluklarından dolayı çatışmaya maruz kalmak, örgütsel çatışmadan dolayı çatışmaya maruz kalmak, ev hayatı ile ilgili problemlerden kaynaklanan çatışma, iş yerinde çalışan bireylerin iş ve maaş durumundan kaynaklanan çatışma olarak adlandırmışlardır. İş sorumluluklarından dolayı çatışmaya maruz kalmak, örgütsel çatışmadan dolayı çatışmaya maruz kalmak, ev hayatı ile ilgili problemlerden kaynaklanan çatışma, iş yerinde çalışan bireylerin iş ve maaş durumundan kaynaklanan çatışma faktör yükleriyle demografik özellikler arasındaki ilişkiyi araştırdıklarında ise, yaş, cinsiyet, medeni durum ve çalışma süreleri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır.

Tyce, Hing, Cairncross ve Breen (2013) Avustralya'nın Queensland kentinde faaliyet gösteren kulüp, casino ve otellerde çalışan 165 ast ve üst personelin iş stresi faktörlerini belirlemek amacıyla bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Yapılan analiz sonucunda personelin çalışma şartları, iş güvensizliği, düşük ücret, çalışma saatleri farklılığı, kariyer geliştirme fırsatlarının azlığı, vardiyalı çalışma, az veya çok iş yükü iş stresi kaynakları olarak sıralanmıştır. Ayrıca çalışmada iş stresinin, çalışanların sağlık ve mutluluklarını olumsuz olarak etkilediği ve iş kabiliyetlerini azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Hwang, Lee, Park, Chang ve Kim (2014) Güney Kore'nin başkenti Seul'de bulunan 5 yıldızlı zincir otel işletmelerinde çalışan 288 insan kaynakları müdürü ve genel müdürlerin iş stresi kaynaklarını ve işten ayrılma niyetine etkisinin ölçülmesi amacıyla bir çalışma yapmışlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre; aileye zaman ayıramama, evlilik hayatının düzene girmemesi gibi aile kaynaklı sorunların iş stresini ve işten ayrılma niyetini etkilediği, iş yerinde karşılaşılan problemler ile görev ve maaş arasında pozitif bir ilişki olduğu, çalışanların çok fazla iş yükü sorumluluğu üstlendiğinde, haksız terfi ve belli olmayan

terfi, haksız verilen kararlara maruz kaldıklarında iş stresi yaşadıklarını, ayrıca iş stresine neden olan ve işten ayrılma niyetini etkileyen unsurlardan birinin de üst yönetimin desteğinin eksikliği olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Yirik, Ören ve Ekici (2014) Alanya'da 4 ve 5 yıldızlı otellerde çalışan 445 personelin örgütsel stres ve örgütsel tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla bir araştırma yapmışlardır. Bu araştırmanın sonuçlarına göre; örgütsel stres ile duygusal tükenme ve kişisel başarı arasındaki en yüksek ilişkinin kadın çalışanlarda, örgütsel stres ve duyarsızlaşma arasındaki en yüksek ilişkinin ise erkek çalışanlarda ortaya çıktığını belirtmişlerdir. Ayrıca turizm sektöründe 13-15 yıl çalışmış personelin, örgütsel stres ve duyarsızlaşma ilişkisinin en yüksek düzeyde olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Akputat, Üzümcü ve Karacan (2016) Çeşme ve Kartepe'de bulunan turizm işletmelerinde çalışan 351 personelin demografik özelliklerine göre iş stresi ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırmanın sonuçlarına göre; destinasyon bazında Çeşme ve Kartepe'de çalışan personel değerlendirildiğinde, iş stresi ölçeğinde anlamlı bir farklılığın olmadığı, fakat örgütsel bağlılıkları açısından anlamlı bir farklılığın olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yaz turizmi merkezi Çeşme ve kış turizmi merkezi Kartepe'de sunulan hizmet farklı olmasına rağmen iş stresini artırıcı veya azaltıcı bir etki yaratmadığını belirlemişlerdir.

4. SONUÇ

Turizm işletmelerinde çalışan bireylerin iş stresini etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla yapılan araştırmalar genel olarak incelendiğinde; iş stresi üzerinde bireysel iş stresi kaynaklarından çok, örgütsel iş stresi kaynaklarının etkili olduğu görülmektedir. Yapılan araştırmalar incelendiğinde örgütsel iş stresi kaynakları arasında iş stresini en fazla etkileyen faktörler; örgütün yapısı, örgütün iklimi, örgüt iş yükü politikası, düşük ücret politikası, yetki ve görevlendirme belirsizlikleri, sosyal destek eksikliği, üstlerle iletişim sorunu, çalışma şartları, örgütün personel politikası, yasal sorumluluklar, belirsiz terfi beklentisi, örgütte çalışanların sayıca fazla olmaları, iş güvensizliği ve vardiyalı çalışma olarak sıralanmaktadır.

Araştırmalarda iş stresini etkileyen bireysel iş stresi kaynaklarının ise; işin yapısı, işin özellikleri, haftalık çalışma süresi işin kendisi, çalışılan departman, yaş, eğitim durumu, cinsiyet, medeni durum, sektörde çalışılan süre, yetersiz ve isteksiz olma, iş sorumlulukları, kişisel başarısızlık hissi, kişisel hırs ve kariyer yapma arzusu olduğu görülmektedir.

Yukarıdaki değerlendirmesi yapılan araştırmaların sonuçları dikkate alınarak iş stresinin azaltılması amacıyla turizm işletmelerine sunulan öneriler aşağıda sıralanmaktadır.

İş stresinin işletmelerde yüksek seviyede olması, işletmelerin yönetim ve politika açısından eksikliklerinin olduğu veya işletmelerde kurulmuş olan sistematığın bozulduğu anlamına gelmektedir. İş stresinin varlığı hem işletme hem çalışan için pek çok olumsuz durum meydana getirmektedir. Bunlar; işe devamsızlık, iş gören devir oranının yükselmesi, işten ayrılma, iş verimliliğinin düşük olması ve psikolojik sıkıntılardır. Turizm işletmelerinde iş doyumunun düşük olması, iş stresinin yüksekliğinden kaynaklanmaktadır.

Turizm işletmeleri üzerine yapılan araştırmalar değerlendirildiğinde iş stresini en fazla etkileyen faktörlerin örgütsel iş stresi faktörleri olduğu görülmektedir. Özellikle bunlar; düşük ücret, işletme

politikaları, iş güvensizliği, vardiyalı çalışma saatleri, iş yükü fazlalığı veya azlığı ve belirsiz terfi beklentisi olarak sıralanabilir. Bu nedenle turizm işletmelerinin iş stresini azaltabilmeleri için öncelikle, ücret politikalarını değiştirip, iyileştirmeleri gerekmektedir. Vardiyalı çalışma saatleri günlük 8 saat gibi Avrupa ve Dünya standartlarına uygun hale getirilebilir. Çalışanın iş yükü planlamasına ciddi bir şekilde mesai harcanarak uygun hale dönüştürülebilir. İşletmelerdeki terfi için standart bir politika belirlenerek her çalışana eşit yakınlıkta veya uzaklıkta bir sistem geliştirilebilir. İş güvensizliğinin giderilmesi için gerekli sosyal politikalar belirlenebilir ve önlemler alınabilir. Turizm işletmelerinin mevsimsel çalışma yapısının genişletilerek 10 ay gibi bir süreye ulaştırılabilir ve 2 ay için ücretli izin verilerek çalışanlara iş güvencesi sağlanabilir. Ayrıca işletmenin bozulan sistem politikasının iyi planlama ve programlama yaparak düzeltilmesi sağlanabilir.

Turizm işletmelerinde hizmet veren çalışanlar, ülke tanıtımında, müşteri memnuniyetinde, işletme memnuniyetinde ve ekonomik dinamikler açısından oldukça önemli bir yerdedir. Bu nedenle çalışanların iş stresine maruz kalmamaları ya da çok düşük seviyede maruz kalmaları gerekmektedir. Günümüzde strese maruz kalmama imkansız hale gelmekle birlikte, stresin etkilerinin azaltılması için işletmeler bazı destek faaliyetler oluşturabilir. Çalışanların günlük spor aktivitelerine katılmaları için programlar hazırlanabilir. SPA, hamam ve masaj organizasyonları düzenlenerek günlük stresin azaltılmasına katkı sağlanabilir. Strese maruz kalan çalışanlara uzman diyetisyenler vasıtasıyla özel beslenme programları hazırlanabilir. Koku terapisi ile birlikte günlük kısa uyku seansları düzenlenebilir. Çalışanların stres düzeyleri belirli aralıklarla tespit edilebilir ve azaltılması için önlemler alınabilir.

Turizm işletmelerinde çalışanların zindeliği oldukça önem arz etmektedir. Çalışanın işinden memnun olması, tam konsantrasyonla işine odaklanması, hem işletme hem de ülke ekonomisi açısından oldukça önemlidir. Bu nedenle çalışanların iş stresinden olabildiğince uzak durması ve strese maruz kaldıklarında ise önce bireysel yöntemlerle, sonrada örgütsel yöntemlerle azaltmaya çalışması gerekmektedir. Turizm endüstrisi emek-yoğun bir endüstri olduğu için çalışanlar oldukça önemlidir. Bu nedenle iş gücünün tatmini sağlanarak, iş stresinden uzak tutulmalıdır.

5. KAYNAKÇA

- Akova Orhan ve Işık, Kerim (2008), "Otel İşletmelerinde Stres Yönetimi: İstanbul'daki Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, (17-44).
- Akpınar, Burhan (2008), "Eğitim Sürecinde Öğretmenlerde Strese Yol Açan Nedenlere Yönelik Öğretmen Görüşleri"*Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt 16, Sayı 2, (359-366).
- Akputat, Adalet Nükhet-Polat Üzümcü, Tülay-Karacan, Esin (2016), "Turizm İşletmelerinde Çalışanların Yaşadıkları İş Stresi İle Örgütsel Bağlılıkları İlişkisi, Çeşme ve Kartepe Örneği", *Journal of Human Sciences*, Cilt13, Sayı 3, (5136-5149).
- Aktaş, Aliye M. (2001), "Bir Kamu Kuruluşunun Üst Düzey Yöneticilerinin İş Stresi ve Kişilik Özellikleri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 56, Sayı 4, (25-42).

- Aslan, Şebnem ve Atayeter, Coşkun (2003), "Sağlık Çalışanlarında Stres ve Stres Yönetimi", *Standart Ekonomik ve Teknik Dergi*, Cilt 43, Sayı 512, (19-24).
- Aslan, Zeynep ve Cengiz, Ekrem (2015), "Akademisyenlerin İş Stresi ile İş Motivasyonu İlişkisi", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, Sayı 12, (26-43).
- Avcıkurt, Cevdet (2015), *Turizm Sosyolojisi: Genel ve Yapısal Yaklaşım*, 4. Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Aydın, Şule (2004), "Örgütsel Stres Yönetimi", *Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 3, (49-74).
- Bardavit, Mihal (2007), *Kişilik Yapılarının Stresi Değerlendirme, Stresle Başa Çıkma Yaklaşımları, Algılanan Stres ve İş Doyumu Üzerinde Olan Etkisinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Büyükfırat, Beyza (2009), *Performans Değerleme Uygulamalarının Çalışanların İş Stresi Düzeyleri Üzerine Etkileri: İmalat Sektöründe Bir Alan Araştırması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Chuang, Ning-Kuang-Lei, Simon A. (2011), "Job Stress Among Casino Hotel Chefs in a Top-Tier Tourism City", *Journal of Hospitality Marketing & Management*, Cilt 20, Sayı 5, (551-574).
- Cleveland, Jeanette N.-O'Neill, John W.-Himmelright, Jodi L.-Harrison, Michelle M.-Crouter, Ann C. - Drago, Robert (2007)., "Work and Family Issues in The Hospitality Industry: Perspectives of Entrants, Managers, and Spouses", *Journal of Hospitality&Tourism Research*, Cilt 31, Sayı 3, (275-298).
- Cooper, L. Cary and Dewe, Philip (2004), *Stress Brief of History*. United Kingdom: Blackwell Publishing Ltd.
- Çelik, Nuray (2009), *Konaklama İşletmelerinde Çalışanlara Yönelik Yıldırma Davranışları (Mobbing) ve İş Stresi: Mersin İli Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Danna, Karen and Griffin, Ricky W. (1999), "Health And Well-Being İn Workplace: A Review And Synthesis of The Literature", *Journal of Management*, Cilt 25, Sayı 3, (357-384).
- Daskin, Mustafa (2013), "Favouritism and Self-Efficacy as Antecedents on Managers' Politics Perceptions and Job Stress", *Anatolia*, Cilt 24, Sayı 3, (452-467).
- Durna, Ufuk (2005), "A Tipi ve B Tipi Kişilik Yapıları ve Bu Kişilik Yapılarını Etkileyen Faktörlerle İlgili Bir Araştırma" *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 19, Sayı 1, (275-290).
- Ekinci, Hasan ve Ekici, Süleyman (2003), "Yöneticiler Üzerindeki Etkileri Açısından Stres Kaynakları ve Bir Uygulama", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 22, Sayı 2, (93-111).

- Eşsizoğlu, Altan-Işıklı, Burhanettin-Güleç, Gülcan-Aksaray, Gökay-Yenilmez, Çınar-Kırel, Ayşe Ç. (2013), "Stresin Tanımı ve Doğası" (Ed) Çınar Yenilmez, *Çatışma ve Stres Yönetimi*, (1. Basım). Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir.
- Genç, Nurullah (2005), *Yönetim ve Organizasyon*, (2. Basım), Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Geylan, Ramazan-Taşçı, Deniz-Tonus, Zümrüt-Benligray, Serap-Oktal, Özlem (2004), *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri, Eskişehir.
- Gök, Sibel (2009), "Çalışma Yaşamının Önemli Bir Sorunu: Örgütsel Stres", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 27, Sayı 2, (429-448).
- Göksel, Aykut ve Tomruk, Zeynep (2016), "Akademisyenlerde Stres Kaynakları İle Stres Durumunda Gösterilen Davranışların İlişkisi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 2, (315-343)
- Güney, Salih (2000), *Davranış Bilimleri*, (2. Basım), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Güney, Salih ve Demir, Ayhan (1997), "Kamu ve Özel Sektördeki Tepe Yöneticilerinin İşle İlgili Stres Kaynaklarının Karşılaştırılması", *Verimlilik Dergisi*. M.P.M Yayınları, No 2.
- Hu, Hsin-Hui S. and Cheng, Chien-Wei (2010), "Job Stress, Coping Strategies, and Burnout Among Hotel Industry Supervisors in Taiwan", *The International Journal of Human Resource Management*, Cilt 21 Sayı 8, (1337-1350).
- Hwang Jinsoo-Lee, Junghoon J.-Park, Seulgi-Chang, Hosung-Kim, Samuel S. (2014), "The Impact of Occupational Stress on Employee's Turnover Intention in the Luxury Hotel Segment", *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, Cilt 15, Sayı 1, (60-77).
- Hwang, Jinsoo-Hyun, Sunghyup S.-Park, Jongseung (2013), "Segmentation of Hotel Employees by Occupational Stress and Differences in Demographic Characteristics", *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, Cilt 18, Sayı 3, (241-261).
- Izgar, Hüseyin (2012), "Çalışanlarda Stres ve Tükenmişlik", (Ed) Hüseyin, Izgar, *Endüstri ve Örgüt Psikolojisi*, (2. Basım), Eğitim Akademi Yayınları, Konya, (127-148).
- Karabacak, Gözde (2013), *İş-Aile Çatışmasının İş ve Yaşam Doyumunda Etkilerinin İş Stresi ve Algılanan Sosyal Destek Açısından Otel Personeli Üzerinde İncelenmesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Aydın.
- Kırel, Çiğdem (1993), "Örgütsel Stres Kaynakları ve Çalışan Kadınlarda Etkileri, Dünya ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler", *I. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı*, (159-173).
- Luthans, Fred (2011). *Organizational Behavior*, (12th Edition). Newyork: Mc Graw Hill Publishing.
- Mc Grath, Joseph E. (1976), "Hanbook of İndustry and Organizational Psychology", (Ed) Marvin D. Dunutte. *Stress and Behavior in Organizations*. (1st Edition). Chicago: Rand Mc Nally College Publishing Company.

- Newstrom, John W. and Davis, Keith (2002), *Human Behavior At Work*, McGraw-Hill,
- Okutan, Mustafa ve Tengilimoğlu, Dilaver (2002), "İş Ortamında Stres ve Stresle Başa Çıkma Yöntemleri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 3, (15-42).
- Onay, Meltem ve Kılıcı, Sevde (2011), "İş Stresi ve Tükenmişlik Duygusunun İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkileri: Garsonlar ve Aşçıbaşılar", *Organizasyon ve Yönetim Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, (363-372).
- Özcan, İrfan-Alpar, Özer M.-Çiğer, Ayşegül-Algür, Seden (2010), "Antalya Şehrindeki Seyahat Acentası Çalışanlarının Stres Kaynakları, Belirtileri ve Sonuçlarının Belirlenmesine Yönelik Ampirik Bir Araştırma", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 33, (41-64).
- Özdevecioğlu, Mahmut-Bulut, E. Aziz-Tekçe, Evren Arı-Çirli, Yıldız-Gemici, Tevfik-Tozal, Mahmut-Doğan, Yasemin (2003), "Kadın ve Erkek Yöneticilerin Yönetimi Altındaki Personelin Motivasyon, Stres ve İş Tatmini Farklılıklarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma", *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, (125-138).
- Özkalp, Enver ve Kirel, Çiğdem (2003), *Örgütsel Davranış*. A.Ü. Açık Öğretim Yayınları, Eskişehir.
- Pehlivan, İnyet (1995), *Yönetimde Stres Kaynakları*, (1. Basım). Ankara: Pegem A Yayınları.
- Rosch, Paul J. (1989), "Stress Addiction: Causes, Consequences, and Cures", (Ed) *Frederich Flach. Stress and Its Management*, (6th Edition). New York: W.W. Norton& Company, Inc.
- Saldamlı, Asım (2000), "Otel İşletmelerinde Stres Kaynakları ve Çalışanlar Üzerindeki Etkileri: Beş Yıldızlı Otellerde Bir Uygulama", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, (288-302).
- Sezgin, Nilhan (1994), "Stresli ve Düşük Stresli Yaşam Tarzları", (Ed) Nesrin Hisli Şahin, *Stresle Başa Çıkma: Olumlu Bir Yaklaşım*, Türk Psikologlar Derneği Yayınları, No 2; (91-92).
- Soysal, Abdullah (2009), "Farklı Sektörlerde Çalışan İşgörenlerde Örgütsel Stres Kaynakları: Kahramanmaraş ve Gaziantep'te Bir Araştırma", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 14, Sayı 2, (333-359).
- Sökmen, Alptekin (2005), "Konaklama İşletmelerinin Yöneticilerinin Stres Nedenlerinin Belirlenmesinde Cinsiyet Faktörü: Adana'da Ampirik Bir Araştırma", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, (1-27).
- Tarakçıoğlu, Serdar (2004), "Bursa Yöresindeki Konaklama İşletmesi Yöneticilerinin Stres Nedenleri Üzerine Bir Araştırma", *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, (1-15).
- Tennant, Christopher. (2001). "Work-Related Stress and Depressive Disorders", *Journal of Psychosomatic Research*, Cilt 51, Sayı 5, (697-704).

- Tiyce, Margaret-Hing, Nerilee-Cairncross, Grant-Breen, Helen (2013), "Employee Stress and Stressors in Gambling and Hospitality Workplaces", *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, Cilt 12, Sayı 2, (126-154).
- Turunç, Yaser (2009), *Fabrika İşçilerinde Stres Kaynakları ve Stresle Başa Çıkma Yöntemleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sağlık Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Tutar, Hasan (2000), *Kriz ve Stres Ortamında Yönetim*, (1. Basım), Hayat Yayıncılık, İstanbul.
- Ünsoy, Özlem ve Gürol, Mehmet Ali (2000), "Kadınların Girişimcilikteki Rollerini: Günümüz Koşullarında Engel ve Fırsatların Bir İrdelenmesi", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 16, Sayı 1, (387-402).
- Wan, Penny Y. K. (2013), "Work Stress Among Casino Industry Supervisors in Macao Casinos" *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, Cilt 14, Sayı 2, (179-201).
- Yalnız, Hacer (2010), *Ebelerde İş Stresinin İş Doyumuna Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Yenilmez, Çınar-Işıklı, Burhanettin-Eşsizöğlü, Altan-Güleç, Gülcan-Aksaray, Gökay-Kirel, Ayşe Ç. (2013), "Kişilik ve Stres", (Ed) Çınar Yenilmez, *Çatışma ve Stres Yönetimi*, (1. Basım). Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir.
- Yılmaz, Orhan (2006). *Stresin Performans Üzerine Etkisi 40ıncı Piyade Eğitim Alay Komutanlığı Lider Personeli Üzerinde Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Yirik, Şevket-Ören, Deniz-Ekici, Remziye. (2014). "Dört ve Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Çalışan Personelin Örgütsel Stres ve Örgütsel Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkilerin Demografik Değişkenler Bazında İncelenmesi", *E-Journal of Yaşar University*, Cilt 9, Sayı 35, (6223-6234).
- Yumuşak, Sedat (2007), "İşgörende İş Stresini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma" *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, (101-112).
- Zonana, Murat (2011), *İş Stresinin İş Görenlerin Örgütsel Sosyalleşme Düzeylerine Etkileri ve Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

FACEBOOK'TA AİLE İLİŞKİLERİ VE SOSYAL MEDYA ADANMIŞLIĞINA YÖNELİK BİR İÇERİK ANALİZİ

A CONTENT ANALYSIS FOR THE INVESTIGATION OF FAMILY RELATIONSHIPS AND SOCIAL MEDIA ENGAGEMENT ON FACEBOOK

Uğur BAKAN¹, Ufuk BAKAN²

Öz

Farklı şehirlerde yaşayan ikinci ve üçüncü derece aile üyelerinin iletişim ihtiyaçlarının karşılanmasında Facebook'ta oluşturulmuş olan aile grup sayfaları bulunmaktadır. Aile adanmışlık araştırmaları temel olarak ebeveynler tarafından başlatılan davranış ve ebeveynlerin programda ya da evdeki çocuklarıyla yaptıkları görevleri ölçme üzerine odaklanmaktadır. Türk aile yapısı değişime uğramakla birlikte sosyal medya araçlarıyla ilişkiler korunmaya çalışılmıştır.

Bu araştırmada, Facebook kullanan aile sayfalarındaki aile içi iletişim ile sosyal medya adanmışlığını temsil eden popüler konular, beğeni sayısı ve yorumların karakter benzerliği arasında bir etkinin bulunup bulunmadığının tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu çalışmada Facebook'taki verilerin analizinde bilgisayar destekli bir içerik analizi kullanılmıştır. 2012-2016 dönemlerini kapsayan toplam beş yüz (N=500) yorum 37 farklı aile sayfasından toplanmıştır. Ayrıca bağımlı ve bağımsız değişken gruplar arasındaki etki büyüklüğünün belirlenmesi için R-kare (R²), eta-kare (η^2) değerleri kullanılmıştır. Popüler konular ile sosyal medya adanmışlığı (social media engagement) arasındaki ilişkiyi belirlemek için çoklu regresyon analiz kullanılmıştır. Sonuçta, Facebook'ta yer alan aile sayfalarındaki içerikle sosyal medya adanmışlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur

Anahtar Kelimeler: Aile, Aile Adanmışlığı, Sosyal Medya Analizi, Sosyal Medya Adanmışlığı

Abstract

There are family groups created on Facebook that are benefitted by the secondary and third cycle family members who live in different cities to be in contact. Family engagement research has focused primarily on parent-initiated behavior and on measuring tasks that parents perform either at the program setting or with their children in the home. Although Turkish family structures change constantly, such media tools are used to protect these relationships.

This article's main purpose is to understand whether the family communication effect occurs between the popular topics and social media engagement as represented by the number of likes and likability of characters featured in the post on families' Facebook pages. In this study, two computer-based content analyses were applied to

¹ Yrd. Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, ugur.bakan@ikc.edu.tr

² Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Bölümü, bakanufuk@gmail.com

data obtained from Facebook. Five hundred (N=500) archive posts from 2012 to 2016 were collected from 37 different Facebook pages. Adjusted R Squared (R²), eta-squared (η^2) value was used to analyze the effect size among groups. Further, general linear model was used to examine the relation between popular topics and social media engagement. The results showed that there is a significant positive link between the contents of family pages on Facebook and the participants' social media engagement levels.

Keywords: Family, Family Engagement, Social Media Analysis, Social Media Engagement

1.GİRİŞ

Toplumun en küçük yapı taşı olan aile, tarih boyunca bütün topluluklarda var olan, biyolojik ilişkiler sonucu insan türünün devamının sağlayan, çocukların yetiştiği ve temel ihtiyaçlarının karşılandığı bir yapı olarak görülmektedir. Yaygın olarak kabul edilen tanıma göre ise aile, birbirleri arasında doğum, evlilik veya evlat edinme yoluyla akrabalık bağı bulunan, birbirlerine biyolojik veya psikolojik açıdan bağlı iki veya daha fazla kişinin aynı çatı altında bir arada olmasıyla oluşan birliktir (Gladding, 2002: 6). Aileyi oluşturan bireyler aynı ortamda çeşitli roller üstlenerek birbirleriyle iletişim halinde yaşamaktadır. Aile ve içinde yaşadığı toplum arasında sıkı bir etkileşim görülmektedir. Aile büyükleri toplumun bir parçası olarak ait olduğu kültüre dair değerleri, gelenekleri, inançları, kuralları, normları ve ritüelleri çocuklara aktararak bu kültürel mirasların varlıklarını sürdürmesine yardımcı olmaktadır. Toplumun gelenek, görenekleri sürdürmesinde ve sağlıklı nesillerin yetişmesinde hayati rol oynayan aile ortamı aynı zamanda bireylerin sosyal ve kişisel gelişimine olanak sağlayan bir alan da yaratmaktadır.

Değişik sınıflandırma ölçüleri ortaya konmasına rağmen aile yapısı genel olarak geniş aile, dar aile ve çekirdek aile şeklinde derecelendirilmektedir. Geniş aile yapısı, aynı ortamı paylaşan kişilerin kan bağı ya da evlilik yoluyla akraba olan iki veya daha fazla yetişkin bireyden oluşan aile şekli olarak kabul edilmektedir. Ortak amaçları ve görevleri gerçekleştirmek için bir araya gelen amca, hala, kuzen, büyük anne ve dede gibi birçok akrabadan oluşan bu aile biçimi aynı zamanda çocukların yetiştirilmesi aşamasında da hayati rol oynamaktadır. Bu aile biçimi finansal zorluklardan dolayı bir araya gelen akrabalarından oluşabildiği gibi aynı zamanda yaşlı akrabaların bakımı ve ilgilenilmesi amacıyla da oluşabilmektedir. Geniş aile yapısında büyüyen ve evlenen çocuklar aileden ayrılıp ayrı bir yerde ikamet etse de aile ile bağlarını sürdürmeye devam etmektedir. Birleşik aile yapısında ise oluşturan evlilikler göntüllülük esasından çok ekonomik faktörler göz önüne alınarak gerçekleştiği görülmektedir. Bu aile yapısında birkaç çekirdek aile sosyal ve ekonomik olarak birlikte varlıklarını sürdürmektedir. Orta Çağ'da Avrupa'da arazi sahipleri ve zengin burjuva sınıfının mevcut ekonomik ve siyasal gücünü korumak ve güçlendirmek için bu şekilde evlilikler yaptığı görülmektedir.

Çekirdek aile yapısı ise geniş aile yapısından farklı olarak sadece evlenmemiş çocuklar, anne ve babadan oluşmaktadır. Tarıma dayalı toplum yapısından sanayi toplumuna geçiş sürecinde insanların kitleler halinde şehirlere göç etmesiyle birlikte iş gücüne dâhil olan gençler ebeveynlerinden uzaklaşmış ve modern çekirdek ailenin doğuşuna yol açmıştır. Çekirdek aile yapısının ortaya çıkması ile birlikte geleneksel aile bağları zayıflamış, ailenin işlevleri farklılaşmış, boşanma, evlilik dışı doğum, tek ebeveynli aile oranları artmış; yeniden evlenmeler, üvey aile oluşumları, evlenmeden birlikte yaşamayı

tercih edenler ve günümüzün çocuk merkezli aileleri ortaya çıkmıştır. Ekonomik nedenlerle orta çıkan kentleşme olgusu bireyselleşmeyi ön plana çıkararak, toplumsal yapının küçülmesine neden olmuştur. Modern toplumlardaki aile yapısı birçok noktada avcı ve toplayıcı toplumlardaki aile yapısından farklılaşmıştır. İnsanoğlunun tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte göçebe bir hayat süren avcı ve toplayıcılığa dayalı bir yaşam şeklinden uzaklaşarak yerleşik düzene ve toprağa dayalı yeni üretim yöntemlerine geçiş yaptığı görülmektedir. Yerleşim yaşamdan önce kabileler halinde yaşayan ilk avcı ve göçebe topluluklardaki aile yapısının temelinde yaşam mücadelesi güvenlik bulunmaktaydı. Tarım yapılacak alanların sınırlılığı, kuraklık, iklim değişikliği, felaketler ve savaşlar aile yapısını doğrudan etkilemekteydi. Tarım toplumuna geçişle birlikte aile yapısında bazı değişiklikler olmasına karşın asıl köklü dönüşüm endüstri toplumuna geçişle birlikte olduğu kabul edilmektedir.

Yerleşik düzene geçildikten sonraki dönem ise seri üretimin ve dağıtımın ön plana çıktığı endüstri toplumuna geçiştir. Sanayi devrimiyle birlikte basit araçlar ve el tezgâhlarıyla gerçekleştirilen kas gücüne dayalı üretim şekli yerini buhar gücüyle çalışan makinelere bırakmıştır. Yeni iş kollarına ve ekonomik yaşantıyı, normlar ve değer yargılarını etkileyen bu dönüşüm toplumsal yaşamın en küçük yapı taşı olan aile yapısını da derinden etkilemiştir. Sanayi öncesi toplumlarda muhtemelen nesillerden beri aynı bölgede ikamet eden birçok kuşağın bir arada olduğu geniş aile yapısı hâkimken endüstri toplumuna geçişle birlikte geniş aile biçimi yerini ebeveynler ve çocuklardan oluşan çekirdek aile yapısına bırakmıştır.

2.BİLGİ TOPLUMU VE AİLE

Bilgi çağının doğuşunu yakın geçmişteki transistörün bulunuşuna (1947) bağlayan görüşler olduğu gibi, 15. ile 19. yüzyıllar arasındaki çeşitli buluş ve yeniliklerle (matbaa, buharlı makineler, telgraf, demiryollarının çoğalması vb. gibi) ilişkilendiren görüşler de bulunmaktadır (Headrick, 2002: 17). Bilgi toplumunda üretimin ve dağıtımın yapıldığı fabrikalar yerini veri bankaları ve bilgi ağlarına bırakmış, milyonlarca insanı zaman ve mekândan bağımsız olarak esnek bir yapıda buluşturmuştur. İnsanların hayatında büyük bir dönüşüme yol açan mini, kişisel bilgisayarlar ve hipermedia-hipermetin gibi kavramlar 1970 ve 1980'li yıllarda hayatımızda yerini almaya başladı. Hipermetin sadece metin içerikli dosyaların, Hipermedia ise grafik, animasyon, video ve ses gibi çoklu medya dosyalarıyla bir ağ üzerinde bilgisayarların bağlanabilmesini ifade etmektedir. Teknoloji alanında bilgisayar işlemci hızlarının artması, analog formattan bilgisayar tabanlı formata geçiş ve internetin yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan bu dönüşüm tüm medya türlerinin birbirleriyle ilişki halinde kullanıldığı bir dönemi de beraberinde getirmiştir. Önceleri yalnızca basit aramalar ve mesajlar atmakta kullandığımız cep telefonları basit bir iletişim aygıtı olmanın ötesinde üç boyutlu interaktif oyunların oynanabildiği, internetten aramalar yapabildiği, fotoğraf ve video gönderip alınabildiği, işletim sistem içerisine çeşitli uygulamaların yüklenebildiği aygıtlara dönüşmüştür.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler ailelerin iletişim kurma şekillerinde de önemli değişikliklere yol açmıştır. Son yıllarda özellikle internetin yaygınlaşmasıyla birlikte insanlar arasındaki yüz yüze iletişim yerini bilgisayar aracılı iletişime geçmiştir. Toplumsal alanda yaşanan bu

dönüşüm toplumun en küçük yapı taşı olan aile içerisinde iletişim kurma şekillerinde değişikliklere yol açmıştır. Dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan kişiler arasında her hangi coğrafi sınırlama olmaksızın iletişimine olanak sağlayan bu teknolojik gelişmeler bugün ki amacından oldukça farklı olarak askeri amaçla tasarlanmıştır. İnternetin ilk on yılını içeren Web 1.0 teknolojisi, web sitelerinin oluşumuna ve büyük miktarda bilginin dünyadaki bireysel ve kurumsal bilgisayarların birbiriyle iletişim kurabilmesine görüntü, ses, veri paylaşımına ve www (World Wide Web) üzerinden her kullanıcının eş zamanlı erişimine imkan sağlamıştır. Web 1.0 aynı zamanda internet erişimine sahip olan kullanıcıların hazırladıkları kişisel web sayfaları aracılığıyla düşüncelerini paylaşabildiği ve sınırlı da olsa tartışma bölümlerine katılabildiği bir dönemi ifade etmektedir. İkinci nesil internet olarak kabul edilen sosyal medya araçları ve uygulamalarıyla farklı bölgelerde yaşayan aile bireyleri arasında da yeni bir iletişim kanalı kurulmuştur. Bu dönüşüm, fiber optik kablo teknolojisi, alçak yörüngedeki uyduların kullanımı ve aramaları yönlendirme özelliğinin hizmete sokulmasıyla mümkün hale gelmiştir (Vertovec, 2004: 219-220). Bilgiyi bir noktadan başka bir noktaya ışık hızında aktaran fiber optik teknolojinin 1980 yılların sonlarında kullanılmaya başlanmasıyla içeriğin paylaşımı sınırlardan bağımsız hale gelmiştir. Bu teknolojinin yaygınlaşmasıyla birlikte eş zamanlı, iki yönlü, kalite kaybı olmadan yüksek kalitede ses ve görüntü aktarımına da olanak sağlamıştır. Bu büyük veri yığınlarını saklamak amacıyla kullanılan depolama teknolojilerine olan gereksinimi artırmıştır.

2004 yılında O'Reilly Media tarafından kullanılmaya başlayan Web 2.0 teknolojisinden önce sanal ortamda kullanıcılar tarafından üretilen içerik: e-posta servisleri, ICQ gibi chat odaları ve anlık mesajlaşma servisleri aracılığıyla gerçekleşirken sosyal medyanın nihai şekli olan sosyal ağlar, mikro bloglar gibi sanal ortamlar üzerinde sayısız iletişim bileşenlerinin tek bir platform üzerinde kullanımına olanak sağladı. Geleneksel kitle iletişim araçlarıyla gerçekleşen iletişim sürecinde kullanıcılar arasında etkileşim doğrusal bir boyutta gerçekleşirken internet ve daha sonra gelişen Web 2.0 temelli sosyal medya ortamlarında kullanıcılar arasında etkileşim ve iletişim süreci yeni bir boyut kazanarak iki yönlü bir boyuta ulaşmıştır (Zhang & Lin, 2015: 673). Örneğin bir sosyal ağ platformu olan Facebook üzerinde kullanıcılar aynı anda grup içerisinde yer alan kişilerle hem anlık mesajlaşma yapabilmekte, hem de video görüşmesi yapabilmekte ya da bir resmi paylaşma imkânını elinde buldurmaktadır.

Sosyal ağlarla simgeleşen Facebook, 4 Şubat 2004 tarihinde Harvard Üniversitesinde eğitim gören ikinci sınıf öğrencisi Mark Zuckerberg ve arkadaşları tarafından kuruldu. Erişime açıldığı ilk zamanlar sadece Harvard öğrencilerinin kayıt olabildiği bir platformdu. Site üzerinde yapılan ilk büyük değişiklik ise "The Facebook" isminin kısa bir süre sonra "Facebook" olarak değişmesiydi. İlk olarak Boston civarındaki diğer üniversiteleri de içine alan Facebook, iki ay içerisinde Ivy Ligi okullarının tamamını kapsadı. Erişime açıldıktan bir yıl sonra ABD'deki tüm üniversiteler Facebook'a dahil oldu. Önceleri üniversite öğrencilerinin erişebildiği bu çevrim içi sosyal ağ sitesi 11 Eylül 2006 tarihinde tüm e-posta adreslerine açıldı ve kısa bir süre sonra dünyanın en popüler sosyal ağı haline geldi (Boyd ve Ellison, 2007: 218). Bu platform kullanıcıların arkadaşlarını ekleyebilmesine, diğer kullanıcıların arkadaş listelerini görebilmesine, resim, video gibi öğeleri ekleyerek kendi hesaplarını istedikleri gibi düzenleyebilmesine olanak sağlayan bir ortamdır. Facebook üzerinde kullanıcılar kişisel ya da kurumsal

profiller oluşturabilmektedir. Oluşturulan bu profiller SNS'lerin merkezi bölümünü oluşturmaktadır. Facebook profil sayfası diğer platformların aksine sisteme dahil olanların gönüllü olarak kendilerine ilişkin girdikleri kullanıcı bilgilerini barındırmaktadır. Bu bilgiler kullanıcıların gerçek hayatlarındaki isim, doğum tarihi, yaşadığı şehir, ilgi alanları, eğitim durumu gibi özelliklerden oluşur. Profil sayfasında yer alan bilgiler aracılığıyla kullanıcıların arama motorları üzerinden arkadaşlarını bulmasına, olası potansiyel yeni arkadaşlarla tanışarak yeni ağlar oluşturmaya ve çevrim içi bağlantıları sürdürmesine olanak sağlamaktadır. Bu çalışmada sosyal medya platformları içinde en fazla kullanıcı sayısına sahip Facebook'ta bulunan aile sayfalarında yer alan bilgilerden yola çıkarak aile içi adanma düzeyleri birçok değişken açısından incelenmiştir.

3.AİLE VE İLETİŞİM

Toplumsal yapıda meydana gelen problemler ve değişimler toplumsal alanın en küçük temel birimi olan aileyi de olumlu ya da olumsuz anlamda etkilemektedir. Sosyal medyanın hayatımıza girmesiyle birlikte aile içi ilişkiler de bir dönüşüm yaşamıştır. Facebook'ta oluşturulan gruplara katılmak ve onlarla faaliyetlerde bulunmak için önceden belirlenmiş olan topluluk kuralları bulunmaktadır. Bu gruplar özellikle belirli amaç doğrultusunda olan bireylerin ilişkilerini geliştirmek ve yeni bağların kurulabilmesi için önemli bir fırsat sunmaktadır. 1990'ları başlarında bilgisayarın hayatımıza girmesiyle birlikte, bilgisayar aracılı iletişim "Computer-mediated Communication (CMC)" konusunda yapılan disiplinlerarası çalışmalarda her geçen gün yeni bulgulara ulaşılmıştır (Walther, 1996: 5). Geçtiğimiz son on yıl zarfında bir metafor olarak kabul edilen ağ analizleri, bireysel ve toplumsal değişimlerin gözlemlenmesi için önemli bir kaynak sunmuştur. Günümüzde sosyal ağlar özellikle toplumsal dinamiklerin hızlı ve kesintisiz yansıtıldığı ve sosyal olayların organize edildiği alanlar olarak eğlence işlevi dışında birçok işlevi de bünyesinde barındırmaktadır. Modern yaşamın gereği olarak insanlar internet aracılığıyla kullanılabilen iletişim kanalları yardımıyla yeni bağlar kurmaktadır. Bu durum her ne kadar olumlu olarak görünse de geleneksel aile bağlarının zayıflamasına neden olmaktadır. Teknoloji çağının gereği bireyler giderek yalnızlaşmakta ve aile yapıları geniş aileden çekirdek aile yapısına dönüşmektedir.

Bilgi toplumu aile yapısı ve aile bireyleri arasındaki iletişim süreci, teknoloji odaklı hale gelerek kolaylaştığı gibi bir o kadar da bireyleri yalnızlaştırmaktadır. Aile iletişim süreci genel olarak aile yapısı içerisinde oluşturulan ve sürdürülen iletişim modellerini ifade etmektedir. Toplumun varlığını devam ettirmesini sağlayan ve nesillerin yetiştirildiği aile ortamında iletişim süreci oluşturulan iletişim kalıpları aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu kalıplar aracılığıyla aile bireyleri aile içerisinde ve aile ortamı dışında diğer bireylerle nasıl iletişim ve etkileşim kuracağına ilişkin ipuçlarını öğrenmektedir. Aile iletişim kalıpları bir bütün olarak aile içerisindeki iletişimin esasını oluşturan temel bilişsel yönelimleri ortaya çıkararak ve bu yönelimlerle çok çeşitli alanlar arasında bir dizi psikososyal sonuçları tahmin etmede son derece yararlı olduğunu kanıtlanmıştır (Schrodt, Witt, & Messersmith, 2008: 249). Aile üyeleri arasında gerçekleşen iletişim süreci kişiler arasında gereksinimlerin isteklerin düşüncelerin ve görüşlerin paylaşılmasına olanak sağladığı için yapının devamlılığı için hayati öneme sahiptir. Sosyal bir grup olan ailede, üyelerin statüleri kadar birbirleriyle olan iletişim kaliteleri de grup dinamizmini etkilemektedir.

Aile bireylerinden bazıları etkin olarak iletişim sürecinde görev alırken bazıları ise pasif olarak bu süreçte yer almaktadır. Bilişim çağıyla birlikte ortaya çıkan bu etkinlik ve meşguliyet durumunu ifade eden “engagement” kavramı, aile ilişkileri için de kullanılmaktadır. 21. yüzyılda küreselleşme sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkan işe angaje olma, işe adanma, işe bağlanma işe tutkunluk ve işe kapılma gibi farklı şekillerde Türkçe’ de kullanılan “engagement” kavramı, genel olarak örgüt içinde bağlılığın içselleştirilmesi olarak kullanılmaktadır. İşe adanma, bireysel tutum ve davranış olarak sürekliliği olan, herhangi bir durum, kişi veya nesneye göre değişkenlik göstermeyen duygusal/bilişsel bir durumu ifade etmektedir (Gorgievski ve diğ., 2010: 85; Oliveira ve diğ., 2016: 55; Bezuidenhout ve Cilliers, 2010:2). Örgütsel psikolojiyle ilgili akademik çalışmalarda yaygın olarak kullanılan işe adanma kavramı, günümüz modern aile yapısı ve aile bireyleri arası ilişkilerinin düzeyinin belirlenmesi açısından uzun yıllardan beri kullanılmaktadır (Vedder-Weiss, 2016: 350; Slipp ve diğ., 1974: 414; Mirick, 2014: 333). Aile gibi geniş ağ yapıların sosyal medyada temsilinin kolayca anlaşılması için, ağı oluşturan düğümlerin birbirlerine bağlantılarını temel alarak, görsel anlamda alt bileşenlerine ayrılan çalışmalar yapılmaktadır (Hunter, 2007:217). Bu durumun daha iyi anlaşılabilmesi için aile içi iletişim sürecinin ve modellerinin bilinmesi gerekmektedir. Aile iletişimi sözlü ve sözsüz bilgiyi aile üyeleri arasında değişim şekline ifade etmektedir (Epstein, ve ark., 1993:139). Model olarak aileyi, ebeveyn-çocuk iletişim yapıları ve kalıpları tipolojisinin incelenmesi konusunda ilk çalışma McLeod ve Chaffee tarafından 1972 yılında ortaya çıkmıştır (McLeod & Chaffee, 1972: 51). Bu yapıda, klasik tipolojik bir prosedür kullanılarak ebeveyn-çocuk iletişimi çift yönlü kalıplar halinde aile tipleri yüksek (concept orientat) veya düşük yönelimde (socio-orientation) olmasına göre dört tipe tanımlanmıştır. Ritchie ve Fitzpatrick (1990) bu çalışmayı esas alarak içerisinde yer aldığı aile iletişim uzmanları ölçeği daha kullanışlı hale getirmek ve güvenilirliğini artırmak için diyalog (conversation) ve uyma (conformity) olarak iki yeni kavramı ekleyerek ve revize edilmiş aile iletişim kalıplarını ortaya çıkarmışlardır.

4.YÖNTEM

Bu çalışmada aile içi ilişkilerin psikolojik ve sosyolojik olarak değerlendirilmesinde günümüzde, insanların grup davranışındaki ilişkilerini açıklarken kullanılan işe adanma düzeyleri ve etkilerinden hareket edilmiştir. Bu araştırmada, günümüzde en çok kullanıcı sayısına sahip sosyal ağ sitesi olan Facebook kullanan aile üyelerinin aile içi ilişkilerde görevleri ve yaptıkları ile işe adanma seviyeleri açısından farklılıklarının bulunup bulunmadığının tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Farklılıkların istatistiksel olarak incelenmesinde demografik değişkenlere göre anlamlı sonuçların gösterip göstermediğinin tespit edilmesi için ilişkisel tarama modelinden yararlanılmıştır. Sosyal bilimlerde önemli sosyal ağlardan biri olarak kabul edilen ailenin, sosyal medya üzerindeki etkinliklerinin değerlendirildiği bu çalışma, benzer çalışmaların yapılabilmesi için önemli bir kaynak oluşturacaktır. Sosyal ağların en önemli özelliklerinden biri olarak kabul edilen sanal topluluklar ile belirli bir grup aidiyeti olan veya ortak ilgi alanına sahip bireyler bir araya gelmektedir. Facebook, Twitter, MySpace ve Flickr gibi siteler ücretsiz olarak online grupların oluşturulmasına izin verirken, grup üyeliğine kabul yetkisini de grup yöneticilerine bırakmaktadır.

Araştırma amacıyla bağlantılı olarak aşağıda yer alan sorulara yanıt bulunmaya çalışılmıştır:

AS.1. Facebook aile sayfalarındaki popüler konular nelerdir?

AS.2. Facebook aile sayfalarındaki popüler konular ile sosyal medya adanmışlığı (social media engagement) arasındaki ilişki nedir?

AS.3. Facebook aile sayfalarındaki popüler konuların tonu ile sosyal medya adanmışlığı (social media engagement) arasındaki ilişki nedir?

AS.4. Facebook aile sayfalarındaki mesaj uzunluğu ile sosyal medya adanmışlığı (social media engagement) arasındaki ilişki nedir?

Çalışma sonucunda elde edilen bulgular gelecekteki sosyal medyada işe adanmışlık analizlerin yapılabilmesi için katkı sağlayacaktır.

5.EVREN VE ÖRNEKLEM

Özellikle farklı şehirlerde yaşayan ikinci ve üçüncü derece aile üyelerinin iletişim ihtiyaçlarının karşılanmasında Facebook'ta oluşturulmuş olan aile grup sayfaları bulunmaktadır. Bu çalışmada aile içi ilişkilerin psikolojik etkileri inceleyebilmek için Facebook'ta yer alan ve çalışmada Türkiye'de yaşayan ve açık erişim hakkı veren 37 aile sayfası incelenmiştir. Veri toplama yöntemi olarak içerik analizi kullanılmış ve araştırma kapsamında toplam 6432 üyeye sahip 37 Facebook aile sayfası ve 500 yorum değerlendirilmiştir. Çalışmada seçilen sayfalara ilişkin materyaller 2012-2016 tarihleri arasında dört yıllık bir dönemi kapsamaktadır.

İçerik analizi yöntemi metin veya sembolik materyallerin mesajı anlam veya dilbilgisi açısından nesnel sistematik olarak sınıflandırma yaparak içeriklerin çözümlendiği bir araştırma yöntemi olarak sıklıkla kullanılmaktadır (Neuman 1997: 31; Wimmer ve Dominick, 2006: 150). Metin analizi olarak da literatürde geçen, nitel ve nicel analizlerde kullanılan bu yöntemle, kelimeleri sıklıklarına göre kategorilere ayrılarak olay veya olgular hakkında değerlendirme yapılmaktadır.

6.VERİ TOPLAMA ARAÇLARI VE ANALİZ

Aile üyelerinin duygu, düşünce ve inançların yansıtıldığı Facebook sayfalarının içeriklerinin değerlendirilmesinde Wang ve arkadaşları (2017) tarafından 13 milyon takipçiye sahip Humans of New York (HONY) platformunun Facebook sayfasının incelendiği çalışmada yer alan kontrol listesi kullanılmıştır. Bağımsız iki araştırmacı tarafından önceden hazırlanmış listeye göre kodlama yapılmıştır. Ölçeğin güvenilirlik (Krippendorff Alpha) katsayısı ($\alpha=.84$) dır. Çalışmanın amacına uygun olarak Facebook'tan alınan verilerden Facebook duvardaki mesajların konusu, mesajların tonu, mesajların uzunluğu bağımsız değişken, karakterlerin benzerliği, sayfa beğeni sayısı bağımlı değişken baskın karakterlerin sayısı, baskın karakterlerin cinsiyeti ve baskın karakterlerin yaşı ise diğer değişkenler olarak kabul edilmiştir.

6.1.Mesajların Konusu

Facebook duvar bölümü, sayfayı görebilme yetkisi olan kişiler, ağ arkadaşları ve grup üyeleri tarafından çevrimdışı olarak gönderilen mesaj, resim ve video dosyalarının görüldüğü alan olarak kullanılmaktadır. Bu sistemde istenildiği zaman gelen mesajları yetkili kullanıcının e-posta adresine de göndermektedir. Bu bölümde yer alan mesajlar bağımsız iki araştırmacı tarafından belirlenmiş konu başlıklarına göre kodlanmıştır. Konu başlıkları gündem ve politika, etkinlikler, aile tanıtımı, sağlık, yaşam, duyuru, haberleşme, kültür sanat, iş ve kariyer, eğlence, spor ve din olarak belirlenmiştir.

6.2.Mesajların Tonu

Aile sayfalarında yer alan mesajların tonunu belirlemek için 7 maddelik Likert (1= “negatif”; 7= “pozitif”) ölçeğin bulunduğu bir skala kullanılmıştır ($M=4,35$, $SD=1,47$).

6.3.Mesajların Uzunluğu

Facebook sayfalarında yer alan yorumlar kısmında Twitter'dan farklı olarak bir karakter sınırlaması bulunmamaktadır. Bu yüzden araştırmanın bu bölümünde yorumlarda yer alan her bir cümle sayısı kodlanmıştır ($M=1,82$, $SD=1,47$).

6.4.Karakterlerin Benzerliği

Aile sayfalarındaki yorumların benzerliklerini belirleyebilmek için 5 maddelik Likert (5=“Kesinlikle katılıyorum”; 4=“Katılıyorum”; 3=“Fikrim yok”; 2=“Katılmıyorum”; 1=“Kesinlikle katılmıyorum”) ölçeğin bulunduğu bir skala kullanılmıştır. Bu ölçek Reysen'in (2005) benzerlik skalasından uyarlanmıştır ($M=3,19$, $SD=1,38$).

6.5.Sayfa Beğeni Sayısı

Facebook'ta paylaşılan bir içerik hakkında tek bir tuşla olumlu görüş bildirme imkânı sunan bu özellikle kullanıcılar arasında bir bağ kurulmaktadır. Paylaşılan içeriğin altında yer alan beğen ikonuna ek olarak yakın bir zamanda “İnanılmaz” ve “Muhteşem” ikonları eklenerek beğeniler arasında bir sınıflandırma yapılmıştır. Bu çalışmada her bir yorum için tıklanan beğeni sayısı kaydedilmiştir ($M=21,68$, $SD=57,15$).

6.6.Baskın Karakterler

Aile toplumsal yapının en küçük birimi olarak ait olduğu toplumun tüm özelliklerini taşımaktadır. Aile yapısı incelendiği zaman toplumsal yapıda olduğu gibi bir hiyerarşik bir sınıflandırma ve aileyi yönlendiren baskın karakterler bulunmaktadır. Facebook aile sayfalarında aile içi iletişimi sağlayan ve yönlendiren karakterlerin sayısı belirlenmiştir. Ayrıca baskın karakterlerin cinsiyeti ve yaş grubu da kodlanmıştır.

Araştırmanın amacına yönelik düzenlenen kodlama listesi ile elde edilen ham veriler ve analiz için Microsoft Excel ve SPSS 22.0 paket programı kullanılmıştır. Verilerin analizinde sırasıyla frekans ve ortalama istatistiksel işlemler ve çoklu regresyon analiz uygulanmıştır. Aile gruplarının adanmışlık düzeyini birden fazla değişkene göre belirleyebilmek için çoklu regresyon analizinden yararlanılmıştır. Ayrıca bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasındaki ilişki gücünün hesaplanmasında, R-kare (R^2) ve eta-kare (η^2) ölçümlenmeleri uygulanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkinin gücünü karşılaştırmada birçok yöntem kullanılmakla birlikte en sık kullanılan istatistik ANOVA eta-kare (η^2) katsayısıdır. Bu analiz türü doğrudan çok yönlü bir varyans değildir. Değişkenler arasında doğrusallık varsayımını gerektirmeyen R-kare (R^2) ve eta-kare (η^2), bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde ne derece etkili olduğunu belirlemek için kullanılmaktadır. Analiz sonucunda elde edilen eta-kare değeri (η^2) ile değişkenler arasındaki etkiler yorumlanmıştır. Etki büyüklüğü olarak da değişkendeki toplam varyansın ne kadarını açıkladığını gösterir ve 0.00 ile 1.00 arasında değer alır (Büyüköztürk, 1998: 95).

7. BULGULAR VE TARTIŞMA

Sosyal ağların en önemli dinamiklerinden birisi olan ve milyonlarca bireyi aynı alanda toplayan sosyal medya grupları, kolektif eylemlerin günümüzdeki en iyi ağ örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada Facebook'ta yer alan aile gruplarının olumlu katılım davranışları (Positive Engagement Behaviors) incelenerek, sosyal medya adanmışlık düzeyleriyle bağlantıları değerlendirilmiştir. Sosyal ağlar kurulduğu günden itibaren temelde mesaj ve duvar sayfası üzerine inşa edilmiştir. Sosyal ağların en temel bileşenlerinden biri olan kullanıcılar arasında çevrimdışı mesaj özelliğiyle bireyler ve gruplar, birçok kişi ve kurumla iletişim kurabilmektedir. Bu temel iki araç bütün sosyal medyanın ana felsefesi olan etkileşim ve bilgi işlevlerini sağlamaktadır. Araştırmanın ilk sorusunda Facebook'ta yer alan aile sayfalarındaki yorumlar tematik olarak içerik analizi yöntemine göre değerlendirilmiştir. Tablo 1. incelendiği zaman aile içi duyuru ve haberleşmenin %29,8 ile birinci, gündem ve politik konuların %15,2 ile ikinci, sağlık ve yaşam konularının ise %13,2 ile üçüncü en fazla yorumlanan konular olduğu belirlenmiştir.

Tablo 1. Facebook konu başlıklarının frekans ve yüzdeleri

Konular	N	%	M	SD
Gündem ve Politika	76	15,2	22,1974	39,25473
Etkinlikler	40	8,0	7,3500	3,37829
Aile Tanıtımı	51	10,2	45,6275	106,29091
Sağlık, Yaşam	65	13,0	33,5385	85,16511
Duyuru, Haberleşme	149	29,8	11,7852	11,66802
Kültür Sanat	13	2,6	1,0769	1,80100
İş ve Kariyer	8	1,6	7,2500	8,53145
Eğlence, Spor	38	7,6	8,6316	16,71125
Din	10	2,0	3,6000	1,42984
Gezi, Ziyaret	50	10,0	43,1600	84,82812
Toplam	500	100,0		

Popüler konular ile sosyal medya adanmışlığı (social media engagement) arasındaki ilişkiyi belirlemek için GLM (general linear model) kullanılmıştır. Veriler analiz edilirken %5 ($\alpha=0.05$) anlamlılık düzeyi kabul edilmiştir. Tablo 2'ye temaların sosyal medya adanmışlık düzeyleri incelenmiştir. Tablo 2'ye göre analiz sonucunda beğeni sayısı ile konu başlıkları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bu durumun en büyük nedeni Facebook'taki tüm konular hakkında üyelerin fikir beyan etmemesi olarak açıklanabilir.

Tablo 2. Konuların beğeni sayısına göre benzerlik ilişkileri

	Beğeni Sayısı				
	Duyuru, Haberleşme	Gündem ve Politika	Sağlık, Yaşam	Aile Tanıtımı	Gezi, Ziyaret
<i>M</i>	11,785	22,197	33,539	45,628	43,160
<i>SD</i>	11,668	39,255	85,165	106,291	84,828

$p=0.769$, partial $\eta^2=0.62$.

Sayfalarda yazan yorumların benzerliklerini belirlemek için Reysen'in benzerlik skalası kullanılmıştır. Konu başlıkları ve karakterlerin benzerliği arasındaki ilişki incelendiği Tablo 3'e göre bu değerler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Gündem ve Politika ($M=2,237$,

SD=1,274), Aile Tanıtımı ($M=5,3333$, $SD=1,227$), Sağlık ve Yaşam ($M=2,846$, $SD=1,337$), Duyuru ve Haberleşme ($M=3,604$, $SD=1,246$) ve Gezi, Ziyaret ise ($M=3,680$, $SD=1,133$) olarak analiz edilmiştir.

Tablo 3. Konuların karakterlerin benzerliğine göre ilişki dağılımı

Karakterlerin Benzerliği					
	Duyuru, Haberleşme	Gündem ve Politika	Sağlık, Yaşam	Aile Tanıtımı	Gezi, Ziyaret
<i>M</i>	3,604	2,237	2,846	3,882	3,680
<i>SD</i>	1,246	1,274	1,337	1,227	1,133

$p=0.04$, partial $\eta^2=0.21$.

Tablo 4'te Facebook'taki aile sayfalarındaki yorumların tonu ve uzunluğu ve sosyal medya adanmışlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($R^2=0,21$, $p<0.05$). Standardize edilmiş regresyon katsayısına göre, Facebook sayfalarındaki her bir sayfanın beğeni sayısı ile Facebook mesajlarının tonu ($\beta=0.169$, $p<0.001$) ve mesajların uzunluğu ($\beta=0.87$, $p<0.001$) arasında; karakterlerin benzerliği ile mesaj tonu ($\beta=0.0384$, $p<0.001$) arasında bir ilişki bulunmaktadır. Karakterlerin benzerliği ile mesajların uzunluğu ($\beta=-0.113$, $p<0.001$) arasında ise bir ilişki bulunmamıştır.

Tablo 4. Mesajların Tonu ve Uzunluğu İle Sosyal Medya Adanmışlık Düzeylerine İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

	Predictor	β	Adjusted R^2
Beğeni Sayısı	Mesajların Tonu	0,169***	0.21
	Mesajların Uzunluğu	0.87***	
Karakterlerin Benzerliği	Mesajların Tonu	0.384***	0.16
	Mesajların Uzunluğu	-0.113	

$F=7.628$, Adjusted $R^2=0.21$, $p<0.001$.

$F=54.214$, Adjusted $R^2=0.16$, $p<0.001$.

*** $p<.001$ ** $p<.01$ * $p<.05$.

Facebook sayfalarında baskın karakterlerin cinsiyetine yönelik yapılan analiz sonuçlarına göre, erkek kullanıcılar ($N=429$, %85,8) oran ile kadınlara göre ($N=71$, %14,2) sayfalarda daha etkin olduğu ve yönlendirici olduğu belirlenmiştir.2016 Küresel Sosyal Medya Kullanım Raporu'na göre Türkiye'de

42 milyon Facebook kullanıcısının %37'sini kadın kullanıcılar, %63'ünü ise erkek kullanıcılar oluşturmaktadır (Kemp, 2016: 217). Bu araştırma sonuçlarıyla ülkemizde Facebook kullanıcılarının cinsiyete göre dağılımı karşılaştırıldığı zaman erkeklerin ortalamanın üzerinde olduğu görülmektedir. Baskın karakterlerin yaş grubuna göre dağılımı incelendiği zaman 0-12 yaş aralığında %0,4, 12-17 yaş aralığında %0,4, 18-22 yaş aralığında %25,6, 23-44 yaş aralığında %52,4, 44-64 yaş aralığında %16,0, 65 ve üstünde ise %5,2'lik bir kullanıcı olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar dikkate alındığı zaman teknolojiyi en fazla kullanan yaş grubu olan 23-44 aralığını %52,4, olmak üzere yetişkinlerin yer aldığı 18-44 aralığında %78'lik bir bölüm baskın yaş aralığındadır.

8.SONUÇ

Disiplinler arası bir çalışma alanı olan sosyal ağ analizi ile toplulukların yapısı incelenmekte, ağ yapısı betimlenmeye çalışılmakta, topluluklar arasında kolayca gözlemlenemeyen ilişkiler görselleştirilerek var olan bağlantılar modellenmektedir (Scott, 1987:7). Bu bağlamda aile ile ilgili yapılan çalışmalarda sosyal bir ağ "aile" olarak, aile bireyleri ise bu ağı oluşturan noktalar olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmalar ilişkisel bağların dağılımı, etkinlik düzeyi ve gücü, çeşitli özelliklerini bir bütün olarak ağı veya ağı oluşturan grupları ve özelde bireyleri tek tek veya gruplar halinde ele alarak sosyal davranışlar hakkında çıkarımlar elde etmek için yapılmaktadır. Bu çalışmada Facebook'ta bulunan aile sayfalarındaki kullanıcıların davranışları ile adanmışlık düzeyleri arasındaki bağlantılar tespit edilmiştir. Bilişim çağıyla birlikte yenilenen iletişim araçlarıyla kurulan ilişkiler daha yoğun olarak görünmekle birlikte iletişimin yoğunluğu (density) ve uyumluluğa duyarlılık sosyal medya araştırmalarında tartışılmaktadır. Yoğunluk, iletişime duyarlı ailelerin çok çeşitli konulara ilişkin sınırsız bir etkileşime katılmak için aile üyelerini teşvik eden bir ortamı ne ölçüde oluşturduğuyula ölçülmektedir (Koerner ve Fitzpatrick, 1997: 61). Araştırma sonuçlarına göre Facebook gruplarının %70,2'si 24 aile yüksek düzeyde duyarlılığa sahip olduğu görülmüştür. Yüksek düzeyde iletişim duyarlılığına sahip aileler de ebeveynler aile bireyelerine baskı yapmak ya da onları engellemek yerine aileyi ilgilendiren çeşitli konulara ilişkin ortak karar almaya ve fikirlerin açık bir şekilde paylaşılması için aile bireyelerini teşvik etmektedir. Düşük düzeyde iletişim duyarlılığına sahip aileler ise grup içerisinde her hangi bir meseleye ilişkin sürekli bir şekilde etkileşim gerçekleşmez ve aile bireyleri diğer üyelerle düşüncelerini ve görüşlerini paylaşmaktan çekinmektedir. Uyumluluğa duyarlılığı yüksek ailelerde ebeveynler aile bireyelerinin hali hazırdaki bir duruma uymaları ya da bir düşüncüyü kabul etmelerine önem vermektedir. Bu çalışmada Facebook'ta sosyal medya adanmışlık düzeylerinin yer aldığı Tablo 4'de yer alan veriler incelendiğinde, aile bireyelerinin iletişime duyarlılığı ve sosyal medya uyumluluğu açısından sonuçların değişkenliği, farklı aile tiplerinde ebeveynlerle bireyelerin nasıl etkileşim kurduğuna ilişkin ipuçları verebilmektedir. Yüksek iletişim duyarlılığına sahip aileler sosyal ağ ortamlarında birbirleriyle daha sık iletişim kurduğu ve iletişim uygulamalarında açık olduğu düşük iletişim duyarlılığına sahip aile bireyleri arasında gerçekleşen iletişim ise daha çok sınırlı bir boyutta gerçekleştiği görülmektedir.

Modernleşmenin aile üzerindeki en belirgin etkisi aile içindeki statüleri ve görevleri ortadan kaldırarak yabancılaşmış bireyleri oluşturmasıdır. Sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan bu yıkıcı etkisine

rağmen, gelenek ve kültürel dokuyla yoğrulmuş Türk aile yapısı değişime uğramakla birlikte sosyal medya araçlarıyla ilişkiler korunmaya çalışılmıştır. Sosyal ağların özellikleri ve yapıları konusunda yapılan çalışmalarda asıl belirleyici olan unsurun bireyin hangi amaca ulaşmak istediği olduğunu belirlenmiştir (Lin, 1999: 30). Araştırma sonuçları incelendiği zaman en fazla işlenen konuların geniş aile bütünlüğünü koruma ve iletişim ağını güçlendirmeye yönelik olduğu görülmektedir.

Aileler toplum için bir kaç önemli fonksiyona hizmet etmektedir (Ooms, 1996: 6). Bu fonksiyonlardan bazıları: Aile oluşumu ve üyelik, ekonomik destek, manevi ilgi sosyalleşme ve savunmasız üyelerinin korunmasıdır. Araştırma örneğinde yer alan ataerkil aile yapısının sosyal medyada da egemen olduğu görülmektedir. Ataerkil aile yapısında görev dağılımında geleneksel ideolojinin cinsiyete dayalı, erkek otoritesine dayanan bir paylaşım bulunmaktadır. Araştırma bulgularında aile sayfalarındaki baskın karakterler incelendiğinde %82,4'ünün (N=495) erkek, %17,6'sının (N=106) ise kadın olduğu belirlenmiştir. Soyun erkekler üzerinde devam ettiği düşüncesiyle aile içinde mutlak egemenliğe sahiptir. Kadın çalışma hayatında yer alsın bile temel sorumluluğu ev ve çocuklardır. Çalışma koşulları ise erkeklere göre farklılıklar göstermekte yeteneği ve eğitimi olmasına rağmen, genellikle vasıfsız, düşük ücretli işlerde, belirli meslek ve sektörlerde çalışmaya yönlendirilmekte statü ve yetki verme noktasında tereddüt edilmektedir (Mackintosh, 1981:7).

Sosyal medya araştırmaları, aile yapısında meydana gelen değişimlerin ve aile içi iletişim düzeylerinin gözlemlenmesi açısından oldukça önemlidir. Facebook sayfalarında yer alan sayfalar, aile içerisindeki iletişim ortamı ilişkilerin kalitesini ve karar verme, aile yönetimi ve çatışma gibi süreçlerin gözlemlenmesi açısından kullanılmıştır. Aile iletişimi çekirdek aile geniş aile içerisindeki iletişim modellerine odaklanır. Örgütsel iletişim gibi bu iletişim türü grup iletişimin bir bölümü olarak kabul edilmektedir. Geniş bir aile içerisinde eşler arasında kardeşler arasında çocuklar ve ebeveynler arasında iletişim şekli farklılaşabilmektedir. Bu modeller, aile üyeleri hem aile sistemi içerisinde hem de aile sistemi olmadan diğerleriyle nasıl iletişim kurduğuna ilişkin ipuçları verebilmektedir. Sayfalarda yer alan metinlerin uzunluğu ve tonu ile sayfa beğeni oranı benzerliklerin analiz sonuçlarında bir bağlantı olduğu görülmektedir.

Aynı zamanda etkili bir iletişim ortamı konuşmanın yanı sıra aynı zamanda karşı tarafı da dinlemektir. Aile üyeleri birbirlerinin söylediklerini dinlemesi onların düşüncelerini paylaşmaya teşvik edebilmektedir. Sosyal medyada bulunan beğeni ve yorumları paylaşma özelliği aile içi iletişim sürecinde fikirlerin kabulü ve desteklenmesi açısından önemli bir gösterge olarak kabul edilmektedir. Sözlü ya da sözsüz bir şekilde gerçekleşen iletişim sürecinde sözlü iletişim dil ve dil ötesi şeklinde iki gruba ayrılmaktadır. Dil ile iletişim kişilerin ürettikleri mesajları birbirleriyle paylaşarak anlamlı hale getirmektedir. Facebook'ta bulunan ikon ve görsel paylaşımı ise kişinin içinde bulunduğu ruh halini yansıtan sözsüz mesajları oluşturmaktadır. İnsanların kimi zaman içinde bulunduğu duygusal hali anlatamadıkları ya da kendilerine sormadığımız hallerde el kol hareketleri ses tonu yüz ifadeleri kişinin içinde bulunduğu ruh haline ilişkin ipuçları verebilmektedir.

9. KAYNAKÇA

- Bezuidenhout, Adèle, Cilliers, Frans Van Niekerk (2010), “Burnout, Work Engagement and Sense of Coherence in Female Academics in Higher-Education Institutions in South Africa”, *SA Journal of Industrial Psychology*, Cilt.36, Sayı.1, (1-10), doi:10.4102/sajip.v36i1.872.
- Boyd, Danah, Ellison, Nicole (2007), “Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship”, *Journal of Computer-Mediated Communication*, Cilt.13, Sayı.1, (210–230), doi:10.1111/j.1083-6101.2007.00393.x.
- Büyükoztürk, Şener (1998), “Kovaryans Analizi (Varyans Analizi ile Karşılaştırmalı Bir İnceleme)”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt.31, Sayı.1, (1-15), doi:10.1501/Egifak_0000000247.
- Epstein, Nathan, Bishop, Duane, Ryan, Christine, Miller, Ivan, Keitner, Gabor (1993), “The McMaster Model View of Healthy Family Functioning”, (Ed) Froma Walsh, *Normal Family Processes* (138-160), The Guilford Press, New York/London.
- Gladding, Samuel, (2002), *Familytherapy: History, Theoryandpractice*. Pearson Education, Merrill Prentice Hall, New Jersey.
- Gorgievski, Marjan, Bakker, Arnold, Schaufeli, Wilmar (2010), “Work Engagement and Workaholism: Comparing the Self-Employed and Salaried Employees”, *The Journal of Positive Psychology*, Cilt.5, Sayı.1, (83-96), doi:10.1080/17439760903509606.
- Headrick, Daniel (2002), *Enformasyon çağı: Akıl ve devrim çağında bilgi teknolojileri 1700-1850*, Çev: Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Hunter, David (2007), “Curved Exponential Family Models for Social Networks”, *Social Networks*, Cilt.29, Sayı.2, (216-230), doi:10.1016/j.socnet.2006.08.005.
- Kemp, Simon (2016), “Digital in 2016 report: We Are Social’s Comprehensive Study of Digital, Social and Mobile Usage Around the World”, We are social (24.3.2016).
- Koerner, Ascan, & Fitzpatrick, Mary Anne (1997), “Family Type and Conflict: The Impact of Conversationorientation and Conformity Orientation on Conflict in the Family”, *Communication Studies*, Cilt.48, Sayı.1, (59-75), doi:10.1080/10510979709368491.
- Lin, Nan (1999), “Building A Network Theory of Social Capital”, *Connections*, Cilt.22, Sayı.1, (28-51),
- Mackintosh, Maureen. (1981), “Gender Economics: The Sexual Division of Labour and The Subordination of Women”, (Ed) Kate Young, Carol Wolkowitz, Roslyn McCullagh, *Marriage and The Market: Women’s Subordination Internationally and Its Lessons*, Routledge, Londra.
- McLeod, Jack, Chaffee, Steven (1972), “The Construction of Social Reality”, (Ed), James Tedeschi, *The Social Influence Process*, (50-59), Adeline-Atherton, Chicago.
- Mirick, Rebecca (2014), “The Relationship between Reactance and Engagement in A Child Welfare Sample”, *Child & Family Social Work*, Cilt.19, Sayı.3, (333-342), doi:10.1111/cfs.12022.
- Neuman, Lawrence (1997), *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*, 3rd Edition, Allyn & Bacon, Boston, MA.

- Huertas, Melby Karina Zuniga, Lin, Zhibin (2016), "Factors Driving Young Users' Engagement with Facebook: Evidence from Brazil", *Computers in Human Behavior*, Cilt.54, (54-61), doi: 10.1016/j.chb.2015.07.038.
- Ooms, Theodora (1996), "Where is the Family in Comprehensive Community Initiatives for Children and Families?", *Aspen Roundtable on Comprehensive Community Initiatives for Children and Families*, Aspen, Colorado.
- Stephen Reysen, (2005), "Construction of A New Scale: The Reysen Likability Scale", *Social Behavior and Personality: An International Journal*, Cilt.33, Sayı.2, (201-208), doi:10.2224/sbp.2005.33.2.201.
- Ritchie, David, Fitzpatrick, Mary Anne (1990), "Revised Family Communication Patterns Scale", *PsycTESTS Datas*, doi:10.1037/t52561-000
- Schrodt, Paul, Witt, Paul, Messersmith, Amber (2008), "A Meta-Analytical Review of Family Communication Patterns and Their Associations with Information Processing, Behavioral and Psychosocial Outcomes", *Communication Monographs*, Cilt.75, (248-269), doi: 10.1080/03637750802256318
- Scott, John (1987), *Social Network Analysis a Handbook*, Sage Publications, London.
- Slipp, Samuel, Ellis, Sarah, Kressel, Kenneth (1974), "Factors Associated with Engagement in Family Therapy", *Family Process*, Cilt.13, (413-427), doi:10.1111/j.1545-5300.1974.00413.x
- Vedder-Weiss, Dana (2016), "Serendipitous Science Engagement: A Family Self-Ethnography", *Journal of Research in Science Teaching*, Cilt.54, Sayı.3, (350-378), doi:10.1002/tea.21369
- Vertovec, Steven (2004), "Cheap Calls: The Social Glue of Migrant Transnationalism", *Global Networks*, Cilt.4, Sayı.2, (219-224).
- Walther, Joseph (1996), "Computer-Mediated Communication: Impersonal, Interpersonal, and Hyperpersonal Interaction", *Communication Research*, Cilt.23, Sayı.1, (3-43).
- Wang, Ruoxu, Kim, Jinyoung, Xiao, Anli, Jung, Yong Ju (2017), "Networked narratives on Humans of New York: A Content Analysis of Social Media Engagement on Facebook", *Computers in Human Behavior*, Cilt.66, (149-153), doi:10.1016/j.chb.2016.09.042.
- Wimmer, Roger, Dominick, Joseph (2006), *Mass media research: An introduction*, Belmont, Thomas Wadsworth, CA.
- Zhang, Chrystal, Lin, Yi Hsin (2015), "Exploring Interactive Communication Using Social Media", *The Service Industries Journal*, Cilt.35, Sayı.11-12, (670-693), doi:10.1080/02642069.2015.1064396.

**MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI'NA BAĞLI ORTAÖĞRETİM KURUMLARINDA
ÖRGÜTSEL ADALET VE ÇATIŞMA YÖNETİMİ İLİŞKİSİ
(DENİZLİ ÖRNEĞİ)**

**ORGANIZATIONAL JUSTICE AND CONFLICT MANAGEMENT IN
SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS ATTACHED TO THE
MINISTRY OF NATIONAL EDUCATION RELATIONSHIP (DENİZLİ CASE)**

Hilal BOLAK¹, Mustafa ÖZTÜRK², Murşit IŞIK³

Öz

Örgütsel adalet kavramı örgüte yönelik adalet algısıdır ve çalışma yaşamında büyük önem taşımaktadır. Örgütlerin başarılı olabilmeleri ve hedeflerini gerçekleştirebilmeleri yöneticilerin çalışanlarına karşı tutum ve davranışlarına bağlıdır. Yöneticilerin örgütsel adaleti sağlamaları, çalışanların iş performanslarının artmasında ve örgütsel faaliyetlerin yerine getirilmesinde önemli unsurlar olarak nitelendirilebilmektedir.

Örgütsel adaletin sağlanamaması durumunda çalışanlar uyuşmazlıklar ve anlaşmazlıklar yaşayarak çatışma içerisine girmektedirler. Çatışmalar her zaman önlenemez olmasa da etkili bir şekilde yönetildiklerinde, örgüt açısından olumsuz durumlar olumlu durumlara dönüştürülebilmektedir. Çalışmadan elde edilecek sonuçlar çalışanların örgütsel adalet algısının ne yönde olduğunu ortaya koymakla birlikte algılamalarının çatışmalara ve çatışmaların yönetilmesine nasıl etki edeceğini saptayacağı için diğer işverenler ve çalışanlar arasındaki ilişkileri şekillendirme açısından önem arz edecektir.

Çalışmada, Denizli'de Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı ortaöğretim kurumlarında örgütsel adalet ve çatışma yönetimi ilişkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, Denizli ilinde Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı ortaöğretim kurumlarında çalışan müdür, müdür yardımcıları ve öğretmenlere yapılan anket çalışması sonucunda elde edilen bulgular, örgütsel adalet ve çatışma yönetimi çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Adalet, Dağıtım Adaleti, Prosedür Adaleti, Etkileşim Adaleti, Çatışma Yönetimi

¹ Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, bolakhilal@gmail.com

² Doç. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, mustafaozturk@sdu.edu.tr

³ Yrd.Doç.Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, mursitisik@sdu.edu.tr

Abstract

The concept of organizational justice is a perception to justice and important for work life. The success of organization and achievement of aims depend on the attitude of managers to the employees. It is important for managers to establish organizational justice for improving working performance and carrying out organizational facilities.

When there is no justice, there occurs problems among employees. It's not always possible to avoid conflict. If they are managed efficiently, problems are solved easily. The results show how successful the organizational justice is and how efficient the managing of conflict is among the employees.

In this work, we aim to determine the relationship between organizational justice and conflict managing at institutions related to Denizli Educational Ministry. We try to evaluate the results of questionnaire applied to manager, co manager and teachers related to Educational Ministry in Denizli for organizational justice and conflict managing.

Keywords: Organizational Justice, Distribution Justice, Procedure Justice, Interaction Justice, Conflict Managing

GİRİŞ

Örgütler için en önemli kaynak insandır. Örgütlerin amaçlarına ulaşmaları ve örgüt çıkarlarını sağlamaları için insan faktörüne önem vermeleri gerekmektedir. Geçmişten günümüze teknolojinin gelişmesiyle birlikte çalışma koşulları da değişip iyileşmektedir. Bu durum işletmeler açısından doğru değerlendirilirse büyük avantaj sağlamaktadır. Çalışma koşulları iyileştikçe, çalışmalardan daha fazla verim alabilmek için de insan gücünün etkin olarak kullanılması gerekmektedir.

İçinde bulunduğumuz yüz yılda, kendini geliştirip, bir çok yeteneğe ve vafsa sahip olan çalışanları bünyesinde barındıran işletmeler arasında rekabet giderek kuvvetlenmektedir. Bu rekabet ortamında çalışanları farklı yetenek ve donanımlara sahip olan işletmeler diğer işletmelerden bir adım önde olmaktadır. Çalışanların bilgi ve becerilerini, örgütsel çıkarlar doğrultusunda bilinçli bir şekilde yöneten, yönlendiren işletmeler başarıyı elde etmektedirler. Bu yüzden yöneticiler işletmelerinde, örgütsel adaleti sağlamalarını, çalışanların adalet algılarının olumlu olmasını, çalışanların iş performanslarının artmasında ve örgütsel faaliyetlerin yerine getirilmesinde önemli unsurlar olarak görmektedirler.

Günümüz şartlarının değişmesiyle birlikte farklılaşan kişisel değerler ve görüşler, anlaşmazlıklar ile uyumsuzlukların yaşanmasına sebep olmaktadır. Bu yüzden çatışma kaçınılması güç bir olay haline gelmiştir. Kişiler kendi çıkarlarıyla değerleri gereği hareket edip kişisel isteklerini yerine getirebilmek için birbirleriyle sıkça çatışmak zorunda kalmaktadırlar.

Çalışma yaşamında da insanların arasında anlaşmazlık ve uyuşmazlıkların çıkması kaçınılmaz olmakla birlikte çatışmalara sebep olmaktadır. Çatışmalar, örgütlerin büyük problemlerindedir. Çatışmaların olumsuz sonuçları olabileceği gibi doğru yönetilmeleri koşuluyla olumlu sonuçları da olabilmektedir. Ayrıca etkili bir şekilde yönetilmeleri örgüt çıkarlarına hizmet edecek sonuçların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu durumda en büyük görev yöneticilere düşmektedir.

“Milli Eğitim Bakanlığı'na Bağlı Ortaöğretim Kurumlarında Örgütsel Adalet ve Çatışma Yönetimi İlişkisi (Denizli Örneği)” adlı çalışmanın amacı Denizli ilindeki ortaöğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin örgütsel adalet algılarının çatışma yönetimi ile ilişkisini araştırmaktır. Çalışmanın ilk iki kısmında örgütsel adalet ve çatışma yönetimi hakkında teorik bilgiler verilmiş olup, üçüncü kısımda yapılan araştırma analiz ve bulgulara yer verilmiştir.

1. ÖRGÜTSEL ADALET KAVRAMI VE ÖRGÜTSEL ADALET TÜRLERİ

Adalet, bağlılık, tatmin gibi kavramların nesnel ölçütlerini bulmak zordur. Bu yüzden adalet ve tatmine algı problemi denebilir. Dolayısıyla adaletin olup olmamasından çok çalışanların yönetim faaliyetlerini nasıl algıladıkları önem taşımaktadır (Tutar, 2007: 98).

Çalışanlar örgüt içinde kendileri ile diğer çalışanları karşılaştırmaktadırlar. Herkesin kurallardan aynı ölçüde sorumlu olacağı, eşit işe eşit ücret ödeneceği, izin günlerinin eşit olacağı ve sosyal haklardan her çalışanın yararlanacağı beklentisi içinde olmaktadır. Fakat adalet yalnızca çıktılar ve çıktıların karşılaştırılmasıyla algılanılmamaktadır. Örgütteki bireylere karşı yöneticilerin tutum ve davranışlarıyla birlikte, bireyler arasındaki etkileşim de adalet algısında belirleyici faktörlerdendir (Özdevecioğlu, 2003: 78).

İş yerlerinde adaletin rolünü belirlemek için örgütsel adalet diye adlandırılan yeni bir kavram kullanılmaya başlanmıştır (Eğilmezkol, 2011: 9). Örgütsel adalet, örgütlerde faaliyetlerden dolayı ortaya çıkan maliyetlerin ve elde edilen çıktıların çalışanlar arasında nasıl dağıtıldığı üzerinde yoğunlaşmaktadır (İşçan ve Karabey, 2007: 107).

Örgütsel adalet, genelde adalet düşüncesinin çalışma ortamına aksetmesi yani iş yerinde adaletle yönelik algıdır (Polat ve Ceep, 2008: 309). Bir diğer tanıma göre örgütsel adalet, kazanılanların dağıtımı ve dağıtım kararları alınırken uygulanan prosedürler ve kişilerin birbirleriyle etkileşimlerinin gerektirdikleri ile ilgili geliştirilen şartlar ve toplumsal normlarla açıklanmaktadır (Akyıldız ve Turunç, 2013: 247). Örgütsel adalet kavramı; sadece birey ve grupların örgütten aldıkları adalet algılamasıyla sınırlı kalmayıp, onların bu algı sonucunda göstermiş oldukları tepkiyi de içerdiği için bireyde örgütsel uygulamaların keyfi ya da kaprisli olup/olmadığına veya eşit olduğuna ilişkin sahip olduğu algı olarak da tanımlanmaktadır (Akyıldız ve Turunç, 2013: 248). En geniş tanımıyla da kişinin örgütüne yönelik adalet algılamasıdır (Özdevecioğlu, 2003: 78).

1.2. ÖRGÜTSEL ADALET TÜRLERİ

Örgütsel adalet kavramı süreçlerin devam etmesiyle, çalışmalarla ve farklı çalışma alanları ya da koşullarıyla irdelenmiştir. Örgütsel adalet algısının daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla çeşitli boyutlandırmalar yapılmıştır. Örgütsel adalet olgusu alt boyutlarıyla ilgili tartışmalar olsa da “dağıtım adaleti”, “prosedür adaleti” ve “etkileşim adaleti” olarak isimlendirilen üç boyuttan oluşan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Greenberg, 1987: 9-22).

1.2.1. Dağıtım Adaleti

Dağıtım adaleti kavramının temelini sosyal adalet konusu oluşturmaktadır. Sosyal adalet, toplumun sahip olduğu kaynakların (ekonomik vb.) toplum üyelerinin statü ve yeteneklerine göre adil dağılımı olarak tanımlanabilir (İşleyici, 2015: 20).

Örgütsel adalet kavramıyla ilgili ilk çalışmalarda kazanımların yani cezaların ve ödüllerin dağıtımını üzerinde durulmuş, çalışanların örgütsel adalet algısının en önemli belirleyicisinin, iş görenler arasında kazanımların pay edilmesi ve iş görenlerin bu paylaşımı adaletli bulup bulmadıkları veya ne kadar adaletli buldukları olduğu düşünülmüştür (Denizli, 2014: 10).

İş görenler, elde ettikleri kazanımların adil olup olmadığı kararına varabilmek için kendi kazanımları ile diğerlerinin kazanımları arasında karşılaştırma yapmakta ve bu karşılaştırma sonucunda örgütte kendilerine adaletsiz davranıldığı sonucuna varabilmektedirler. Dağıtım adaleti konusunda en önemli nokta, iş görenlerin dağıtımını yapılan kazanımlardan adil bir biçimde pay aldıklarını düşünmeleridir (Özdevcioğlu, 2003: 78).

1.2.2. Prosedür Adaleti

Örgütsel adalete yönelik ilk araştırmalarda, örgütteki kazanımların adil olması yani dağıtım adaletinin üzerinde durulmuş ve dağıtım adaleti algısı, iş görenlerin örgütsel adalet algısını belirleyen tek nitelik olarak düşünülmüştür. İş görenlerin örgütsel adalet algılarını açıklarken dağıtım adaleti niteliğinin yetersiz olduğu zamanla anlaşılmış, iş görenlerin örgütsel kazanımlarının dağıtımını sonucunda elde ettiklerinin yanında bu dağıtımın gerçekleştirilmesinde izlenen prosedür ve politikalarla da ilgilendikleri saptanmıştır. İş görenlerin kazanımlarını elde ettikleri süreçte, örgütün uyguladığı prosedürler ve politikaların adil olması da kazanımlarının adil olması kadar önem taşımaktadır. Bu yüzden, bazı kaynaklarda işlemsel adalet bazı kaynaklarda ise süreç adaleti olarak geçen prosedür adaleti örgütsel adalet algısını temellendiren ikinci boyut olarak ifade edilmiştir (Denizli, 2014: 16).

1.2.3. Etkileşim Adaleti

Etkileşim adaleti, örgüt içindeki işverenler ve çalışanlar arasındaki etkileşimi esas almaktadır. Bu adalet türüne göre çalışanların adalet algıları, yöneticilerin onlara karşı tutum ve davranışlarına göre şekillenmektedir (Taşkiran, 2011: 109-110; Colquitt vd., 2013: 208).

Etkileşim adaleti kavramının ortaya çıkmasında; Bies'in doktora öğrencileri üzerinde, işe alım sürecini ilgilendiren tutumları belirlemeye yönelik yaptığı araştırma etkili olmuştur. Araştırmada adaylar işe alınmasalar da seçim sürecinde kendilerine saygılı, nazik ve dürüst davranılmasının ayrıca zamanında bilgilendirme yapılmasının kendileri için önemli olduğunu ifade etmişlerdir (Greenberg, 1990: 411). Bu durum kişilerin yalnızca sonuçlardan değil, aynı zamanda bu süreçte karşılaştıkları davranışlar ve gördükleri muamelelerden de etkilendiklerini ortaya koymuştur. Bies ve Moag, bu sonucu örgütsel adalet açısından ele alarak, iş görenlerin örgüt prosedürlerinin işleyişi esasında yaşadıkları birbirleriyle etkileşimlerine ve karşı karşıya kaldıkları davranışlara dönük adalet algılarına işaret eden etkileşim adaleti kavramını geliştirmişlerdir (Colquitt vd. , 2005: 427).

2.ÇATIŞMA VE ÇATIŞMA YÖNETİMİ KAVRAMI, ÇATIŞMA YAKLAŞIMLARI, NEDENLERİ, SONUÇLARI

Birey diğer bireylerle etkileşim ve iletişim içinde yaşar. Bu yüzden bireyler gereksinimlerini diğer bireylerle etkileşim içinde olarak karşılamaya çalışırlar. Eğer bireyler bu etkileşimler sonrasında gereksinimlerini karşılayamamış olurlarsa yaşam kaliteleri düşmeye hem de yok olmaya başlayabilir. Gereksinimlerin karşılanamaması sonucunda yaşam kalitesinin düşmesi veya yok olması bireyler arası anlaşmazlıklara ya da uyuşmazlıklara neden olmaktadır. Yaşanılan anlaşmazlık veya uyuşmazlıklar onların toplumsal ile örgütsel yaşantılarında çatışmalara girmelerine sebebiyet vermektedir (Akgün vd. , 2009: 90).

2.1.Çatışma ve Çatışma Yönetimi Kavramı

Kesin bir tanımı bulunmamakla birlikte, farklı ortamlar ile düzeylerde ortaya çıkan çatışmanın bir çok tanımı yapılmaktadır. Kişiler yaşamlarının sonuna kadar çevrelerindekiyle rekabet edip mücadele içerisine girerler. Bu yaşam sürecinde kişinin fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik ihtiyaçlarının giderilmesinde karşılaşılan tüm sıkıntı ya da engeller kişiler açısından çatışma olarak ifade edilir. Kişisel olarak çatışma; psikolojik ve sosyolojik gereksinimlerin giderilmesini engelleyerek neden olduğu gerginlik hali olarak tanımlanmaktadır. Teknik olarak ise çatışma kavramı; kişilerin, aralarında tercihte bulunamadığı iki ideal ya da hedef konusunda kararsız kalmalarıdır. Birinin tercih edilmesi diğerini ulaşılmaz yapacaktır. Bu tercih çıkmazı insanlarla başka güçler arasında da oluşabilmektedir. Anlaşmazlık, savaş, çarpışma vb. ifadeler çatışma kavramını hatırlatmaktadır (Karip, 1999: 71).

Çatışma sürecinde; bireyin kendi gereksinimlerinin, menfaatlerinin ya da isteklerinin başka bireylerle uyuşmadığı düşünce veya anlayış olarak, bir çok uyumsuzluğu gösteren bir etkileşime ya da duruma ilişkin kızgınlık, korku, üzüntü ya da umutsuzluk biçimindeki tepkiler olarak, fikirlerin açıkça belirtildiği, duyguların gösterildiği, karşı tarafın ihtiyaçlarının giderilmesini engelleyerek, kendi gereksinimlerinin karşılandığı, bazı hareketler biçiminde davranışsal boyutlar içerebilmektedir (Mayer, 2000: 25).

Çatışma bir anlaşamama durumudur. Hayatın doğası gereği hep var olmaktadır. Kişilerin ihtiyaçları, değer verdikleri konular, hedefleri birbirleriyle uyuşmadığında oluşmaktadır. Çatışma, normal bir anlaşmazlık durumundan şiddeti artarak ciddi durumlara da dönüşebilir (Selçuk ve Güner, 2001: 55).

Çatışma kişiler veya gruplar arasında uyuşmazlık ve anlaşmazlıklar sonucu meydana gelen, örgütlerde kaçınılmaz bir durumdur (Wagner ve Hollenbeck, 1992: 477).

Çatışma aynı zamanda, amaçları birbirleriyle uyumsuz olan, ödülleri yetersiz olup amaçlarına ulaşabilmek adına diğer gruplara müdahalede bulunmak zorunda kalan hür en az iki grup arasındaki mücadele olarak da ifade edilebilir (Uzunhasanoğlu, 2009: 26).

Örgütler, kişilerle grupların etkinliklerini, gereksinimlerini, farklı kültür yapılarını ve inançlarını içeren kurumlardır. Bu karmaşık yapıdaki farklılıklar çatışmaları da beraberinde getirmektedir. Çatışmalar örgütler açısından olumsuz sonuçlar doğurabileceği gibi kişilerin veya grupların gelişimleri açısından olumlu sonuçlar da doğurabilmektedir. Çatışmaların olumlu sonuçlar doğurabilmesini sağlamak etkili bir çatışma yönetimi sayesinde mümkün olmaktadır (Şahin vd. , 2006: 553-554).

Çatışma yönetimi, çatışmayı belirleme, derecesini tespit etme, derecesinin etkileriyle önemini belirtme ve uygun müdahale yollarını tespit ederek, müdahale sonuçlarını takip etme aşamalarını içeren bir süreç olarak tanımlanabilmektedir (Alp, 1997: 102). Çatışma yönetimi, çatışma sürecinin örgüt ve kişiler açısından olumlu sonuçlar doğurmasını sağlayıp, bu süreçte olumsuz sonuçların ortaya çıkmasını engellemeyi amaçlar. Bu yüzden yöneticiler çatışmaları, çatışma çözümleyicisi olup çatışmanın örgüte olumlu katkılarda bulunmasını sağlayacak şekilde yönetmekle sorumludur (Değirmenci, 2008: 29).

Araştırmalara bakıldığında çatışma yönetiminde kullanılan birçok yöntem vardır. Fakat yöntemler arasından hangilerinin kullanılacağı, etkili ve iyi olacağını belirlemek en önemli noktalardandır. Çatışma yönetimiyle ilgili en etkili yöntemin seçilmesi için sırayla (Türkel, 2000: 52):

- Çatışmanın belirlenerek açıklanması,
- Çatışmayı ortaya çıkaran sebepler saptanarak yeterli bilgilerin elde edilmesi,
- Elde edilen bilgiler doğrultusunda çatışma yönetiminde kullanılacak uygun yönetim seçeneklerinin belirlenerek bu seçenekler arasından çatışma için en ideal olanına karar verilmesi gerekmektedir.

2.2. ÇATIŞMA YÖNETİM TARZLARI

Örgütlerde çıktılarının dağıtılması ile bireyler arası anlaşmazlıkların sebep olduğu çatışmaları yok etmeye çalışmak yerine, onları yönetmek hem çalışanlar hem de örgütün çıkarları açısından daha faydalıdır (Ma vd. , 2008: 234).

Rahim ve Bonoma çatışmanın çözümlenebileceği beş yöntem ortaya koymuştur. Bu yöntemler; kaçınma, hükmetme, uyma, uzlaşma ve bütünleştirmedir (Dursun, 2008: 31).

2.2.1. Kaçınma

Kaçınma yönteminde yönetici, bir tarafın yanında olmaz ve çatışmaya direkt müdahale etmek istemez (Türkel, 2000). Yönetici, çalışanların şahsi sorunlarını kendilerinin zamanla çözebileceğini düşünerek çatışmayı önemsemez. Fakat ufak sorunlar kendiliğinden çözülebilecek olsa da çatışmanın sebebinin önemli olduğu durumlarda, çatışmanın şiddeti artarak örgütte daha fazla huzursuzluk ve anlaşmazlığa yol açabilir (Ertürk, 1994: 11).

Kaçınma yöntemi kısa süreliğine faydalı olsa da uzun süre için çatışmayı çözemeyecek olduğundan örgütün faaliyetlerini etkileyip yine örgütün etkinliğini azaltabilecektir (Koçel, 1993: 396-397). Bu sebeptendir ki araştırmalar sonucunda kaçınma yönteminin ender kullanıldığı sonucuna varılmıştır (Mirzeoğlu, 2005: 51-56).

2.2.2. Hükmetme

Birey bu yöntemde kendi güç ve otoritesini kullanıp çıkarları doğrultusunda sonuç elde etmeyi amaçlar (Psenicka ve Rahim, 2002: 307). Hükmetmede bir taraf kendi gereksinimlerini karşılamak için diğer tarafın gereksinimlerini önemsemez. Yani taraflardan biri kendi çıkarlarını karşılamak için her yöntemi dener (Karip, 2003: 66).

Hükmetme yöntemi faaliyette güç kullanma yöntemi olarak da bilinmektedir. Çatışmalarda, yönetici gücü ve otoritesiyle çözüm yolu arar ve sorunu çözer. Yönetici kendi varlığına rağmen çatışmayı devam ettiren taraflara otoritesini hissettirecek davranışlar gösterecektir. Hükmetme yönteminde,

çatışmanın başlangıcında yönetici bu gereksiz çatışmaların örgüte olan maliyetini ortaya koyar. Çatışmanın taraflarca sürdürülmesi halinde yönetici, onları cezalandıracağını açıkça bildirmekte, eğer çatışma taraflarca sonlandırılırsa onları ödüllendireceğini belirtmektedir (Eren, 2003).

2.2.3. Uyma

Taraflardan biri, diğer tarafın gereksinimlerinin ön planda olması sonucunda kendi gereksinimlerinin giderilmesinden vazgeçer. Başka bir deyişle karşı tarafın isteklerini kabullenme ve uyma olarak da tanımlanabilir. Uyma davranışını gösteren taraf, farklılıkları önemsemeyerek taraflar arası benzerlikler üzerinde durur. Astlarla üstler arasındaki çatışmada astlar olayı toparlamak için uyma yöntemi yoluna gidebilirler. Genellikle uyma stratejisinde, kişiler arası ilişkilerin korunması ve devam ettirilmesine önem verilenden çok, ilgilere ve ihtiyaçlara önem verildiği durumlar etkili olabilmektedir (Karip, 2000: 60-65).

2.2.4. Uzlaşma

Taraflar, birbirlerine ödün vermeyi içeren bir yol izleyip, aralarında anlaşmak, çatışmayı çözümlmek için bazı ilgi ve ihtiyaçlarından vazgeçerler. Taraflar birbirlerine ödün verip, bazı kabullenmelerde bulunarak veya kısa zamanda ortak bir noktada buluşarak uzlaşma yöntemini gerçekleştirirler. Ödün verme stratejisi karşılıklı kullanıldığında, verilen ödün uyma stratejisinde olduğundan daha azdır. Burada “kazan-kazan” yaklaşımı vardır. Bu yaklaşımda, tarafların kazandığı, ilgi ve ihtiyaçlarının karşılandığı bir yaklaşım uygulanır. Bu stratejinin kullanılabilmesi için tarafların kendi gereksinimlerini karşılamaya verdikleri önemi karşı tarafın gereksinimlerinin karşılanmasına da verip, kendi isteklerinin yanında karşı tarafın isteklerini de dikkate almaları gerekir (Karip, 2000: 60-65).

Uzlaşma stratejisinde tarafların talepleri kısmen karşılanmaktadır. Bazı durumlarda tarafların istekleri birbirlerinin zıttı olabilmektedir. Bir tarafın isteğinin karşılanması diğer tarafın isteğini yerine getirmeyi zorlaştırabilir hatta engelleyebilir. Böyle anlarda tarafların bazı isteklerinin yerine getirilebileceği uzlaşma stratejisi kullanılabilir. Bu strateji bireylerin isteklerinin karşılanmasını tam sağlayamasa da, tarafların karşılıklı anlaşmalarına bağlı olduğu için insan tabiatıyla uyumlu bir yöntemdir (Karcıoğlu vd. , 2012: 81).

2.2.5. Bütünleştirme (Tümleştirme)

Bu yönetim tarzı taraflar arasında, her iki taraf için de kabul edilebilir olan iş birliğiyle alakalıdır (Rahim, 1999: 158). Bireyin hem kendi isteklerini hem de karşı tarafın isteklerini karşılamayı amaçladığı stratejidir. İletişimin açık ve net bir şekilde yaşandığı, duygudaşlığın geçerli olduğu bir çözüm yöntemidir. Kazan-kazan prensibine dayalıdır. Tarafların iş birliği yapmalarını gerektirir (Üngüren vd. , 2009: 40). Karışık problemlerin çözümü için kullanılacak etkin bir çözüm yöntemidir. Sorunların hemen çözülmesi gerektiğinde ya da basit ve önemli olmayan sorunlarda bütünleştirme yönteminin kullanılması uygun olmaz (Zembat , 2012: 205-206).

Bütünleştirme stratejisinde üç yöntem kullanılmaktadır. Bunlar; fikir birliği sağlamak, yüz yüze görüşmek ve en yüksek amaçları belirlemektir. Fikir birliğinin sağlanmasında taraflar bir araya gelip

sorunların çözümünde en etkili olabilecek yolu saptamaya çalışırlar. Yüz yüze görüşmede taraflar görüşlerini birbirlerine doğrudan bildirirler. Çatışan taraflar kendi ve ortak amaçlarından daha yüksek amaçlar için bütünleşirler. Bu en etkili çözüm yollarındandır. Sayılan yöntemler bunalım evrelerinde etkili olan yöntemlerdir. Bunalım atlatıldıktan sonra bu çözüm yöntemleri de etkisini kaybedebilir (Şimşek vd. , 2005: 294).

2.3. ÇATIŞMANIN NEDENLERİ VE SONUÇLARI

2.3.1. Çatışmanın Nedenleri

Çatışmayı başlatan birçok sebep mevcuttur. Taraflar, tutumlarının, amaçlarının, değerlerinin ve inançlarının uyuşmadığını anladıklarında çatışma başlar (Rahim vd. , 2000: 9- 31).

Örgütlerde yaşanan çatışmaların sebeplerinin saptanması ve çatışmaların kontrol altına alınmasını sağlamak için çözüm yollarının geliştirilmesi çok önemlidir. Bu çatışmaların kaynaklarından bazıları bireylerin kendileriyle alakalıyken bazıları bireyler arasında bazıları da örgütlerdeki türlü birimler arasındadır (Koçel, 2007: 210).

Örgütlerde çatışmayı hızlandıran birçok etmenin olduğu belirtilmektedir. Bu etmenlerden bazıları psikolojiktir ve kişilerin karakteristik özelliklerinden kaynaklanır. Kişiler örgütlerde diğer kişilerle ilişki kurmakta zorlanabilirler. Bu durum çatışmaların artmasına sebep olur. Çoğunlukla karşılaşılan çatışma sebepleri şunlardır (Deniz ve Çolak, 2008: 312):

*Amaç Farklılıkları	*Denetim Biçimi
*Kişilik Farklılıkları	*Uzmanlaşma
*Örgütün Büyüklüğü	*Norm ve Değerler
*Fonksiyonel Bağımlılık	*Ödüllendirme Sistemi
*İş Bölümü	*Bürokratik Nitelikler
*Statü ve Güç Farklılıkları	*Ortak Karar Verme
*İletişim	*Yönetim Biçiminde Farklılıklar
*Kaynakların Sınırlılığı	

2.3.2. Çatışmanın Sonuçları

Rahim toplumsal çatışmaların olumsuz olabileceği gibi olumlu sonuçlarının da olabileceğini belirtmiş ve bu sonuçları işlevsel olan ve işlevsel olmayan sonuçlar şeklinde sınıflandırmıştır (Rahim, 2001: 12; Altay, 2011b).

İşlevsel Sonuçlar:

- Yaratıcılık, yenilikçilik ve büyümeyi özendirir.
- Örgütte kararların alınmasında gelişim sağlayabilir.
- Sorunlara alternatif çözümler bulabilir.
- Yaygın problemlerin hep birlikte çözülebileceğine öncülük eder.
- Örgütsel ve kişisel verim gücünü arttırabilir.
- Grupların ve kişilerin pozisyonlarının açıkça belirtilmesine yol açabilir.

- Grupları ya da kişileri yeni yaklaşımlara iter.

İşlevsel Olmayan Sonuçlar:

- Tükenmişlik, doyumsuzluk ve iş stresine yol açar.
- Gruplar veya kişiler arasında iletişimi azaltabilir.
- Kuşku iklimini ve güvensizliği arttırabilir.
- Kişiler arası bağlantılara zarar verebilir.
- İşin verimlilik gücünü düşürebilir.
- Örgütsel bağlılık ve vefalılığı zedeleyebilir.
- Değişime karşı koyma gücünü arttırılabilir.

3. MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI'NA BAĞLI ORTAÖĞRETİM KURUMLARINDA ÖRGÜTSEL ADALET VE ÇATIŞMA YÖNETİMİ İLİŞKİSİ ANALİZİ (DENİZLİ ÖRNEĞİ)

3.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Araştırmada, Denizli'de Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı ortaöğretim kurumlarında örgütsel adalet ve çatışma yönetimi ilişkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Literatüre bakıldığında örgütsel adalet türleri olan prosedür adaleti, dağıtım adaleti ve etkileşim adaletinin çatışmaları nasıl etkilediği, bu türlerin çatışma yönetimi yöntemlerini nasıl şekillendirdiği, örgütsel adalet algılamalarının çatışmalara sebep olup olmadığı, çatışmaların çözümlenmesinde uygulanacak yöntemler yani çatışma yönetimi yöntemleri gibi konular incelenmiştir. Örgütsel adalet ve çatışma yönetimi ilişkisi üzerine yapılan başka bir araştırmaya rastlanılmaması bu araştırmayı önemli kılmaktadır.

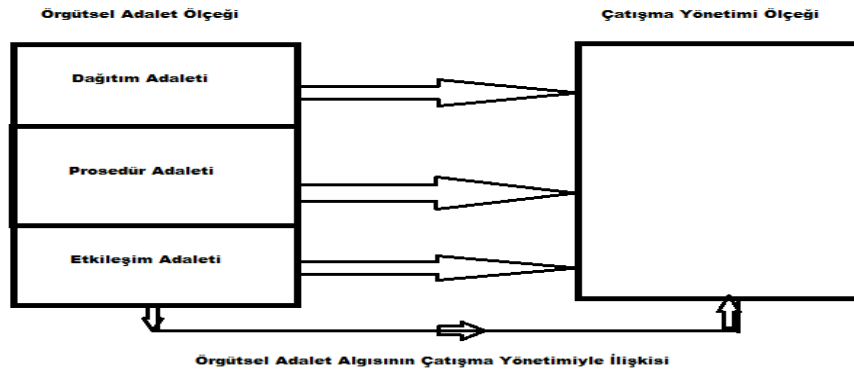
3.2. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Araştırma, açıklayıcı ve betimleyici araştırmadır. Olaylar incelenip, olayların tanımları ve onların arasındaki nedensellik ilişkileri ortaya konularak aktarılmıştır. Bu bölümde, örgütsel adalet ve çatışma yönetimi ilişkisinin belirlenmesine yönelik çalışmanın planı ile süreci ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır. Araştırmanın kapsamı ve modeli, test edilen hipotezler, bilgi toplamak için kullanılan ölçüm araçları, ana kütle ile örneklem, bilgi derleme amacıyla oluşturulan araştırma uygulaması, kavramlar arasındaki ilişkileri test etmek için uygulanan istatistiksel analizlere göre bilgiler verilerek, takip edilen metodoloji açıklanmaktadır.

3.2.1. Araştırmanın Modeli ve Kapsamı

Araştırmada çalışanların örgütsel adalet algıları ayrıca prosedür adaleti, dağıtım adaleti ve etkileşim adaletine ilişkin örgütsel adalet algıları ile bu algıların çatışma yönetimiyle ilişkisi incelenmiştir. Buna uygun bir araştırma modeli geliştirilmiştir.

Tablo 3.1. Araştırmanın Modeli

Model, Süleyman Demirel Üniversitesi öğretim görevlisi Yrd. Doç. Dr. Murşit Işık ve tarafından geliştirilmiştir. Tablo 3.1. deki araştırma modelinde örgütsel adalet ölçeği çatışma yönetimi ölçeğine göre bağımsız değişken olup, çatışma yönetimi ölçeği ise örgütsel adalet ölçeği karşısında bağımlı değişkendir. Demografik değişkenlerin de örgütsel adalet ölçeği ve çatışma yönetimi ölçeği üzerinde etkisinin olduğu varsayılmıştır fakat bir ara değişken olarak modele dahil edilmemiştir, sadece farklılık analizi uygulanmıştır.

3.2.2. Verileri Toplamada İzlenen Yöntem ve Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri elde etmek için, Denizli’de Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı ortaöğretim kurumlarında çalışanlara anket yapılmıştır.

Araştırma konusu olarak bu konunun seçilmesinin sebebi, örgütler için en önemli kaynağın insanlar olması, örgütlerin çıkarlarını sağlamalarıyla amaçlarına ulaşmaları için insan faktörüne önem vermelerinin gerekli olmasıdır. Ayrıca teknolojinin gelişmesiyle de rekabet ortamının artması çalışanların daha donanımlı olmasını ve örgütlere karşı adalet algılarının olumlu olmasını gerektirmektedir. Araştırmanın sonucunda elde edilen bulguların örgütlerin eksik yönlerinin tamamlanması konusunda onlara katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Araştırmada veri toplama aracı olarak yazılı soru sorma tekniği olan anket yöntemi, katılımcıların seçiminde ise kolayda yöntemi kullanılmıştır. Ankette ilk önce demografik özelliklere yer verilirken, birinci grupta örgütsel adaletle ilgili ifadelerle ikinci grupta ise çatışma yönetimiyle ilgili ifadelerle yer verilmiştir.

3.2.2.1. Demografik Özellikler

Araştırmada kullanılan anketin ilk bölümünde çalışanların demografik özellikleri tespit edilmek istenmiştir. Araştırmada örgütsel adalet algısının ve bu algının çatışma yönetimiyle ilişkisinin demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediği açıklanmaya çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışanların cinsiyeti, medeni durumu, yaşı, eğitimi, statüsü, kurumda çalışma süresi ve aylık geliri saptanmaya çalışılmıştır.

3.2.2.2. Örgütsel Adalet Ölçeği

Araştırmada çalışanların örgütsel adalet algıları üç adalet türü (prosedür adaleti, dağıtım adaleti, etkileşim adaleti) kapsamında değerlendirilmiştir. Bu amaçla araştırmada, bir çok yerli ve yabancı çalışmada kullanılan Niehoff ve Moorman’ın (1993) örgütsel adalet ölçeği kullanılmıştır. Ölçekte yer alan

ifadeler 5'li Likert Ölçeği ile düzenlenmiştir. Bu ölçek, sorulara katılım düzeyini belirlemek için; 1= Kesinlikle Katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3= Kararsızım, 4= Katılıyorum ve 5= Kesinlikle Katılıyorum biçiminde düzenlenmiştir.

Ölçekte örgütsel adalet türlerine yönelik adalet algısını içeren yirmi ifade vardır. Bunlardan ilk 5 ifade dağıtım adaleti, 6-11 arası ifadeler prosedür adaleti, 12-20 arası ifadeler etkileşim adaleti algısını ölçmektedir.

3.2.2.3. Çatışma Yönetimi Ölçeği

Çatışma yönetimi ölçeğinde bulunan ifadeler K. M. Kozan ve Canan Ergin'in (1999) çatışma yönetimi ölçeği sistemi ve sonuçlarına uyarlanarak kullanılmıştır. Ölçekte yer alan ifadeler 5'li Likert Ölçeği ile düzenlenmiştir. Ölçekte 25 ifade bulunmakla birlikte, sorulara katılım düzeyi; 1= Kesinlikle Katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3= Kararsızım, 4= Katılıyorum ve 5= Kesinlikle Katılıyorum biçiminde düzenlenerek belirtilmiştir.

3.2.3. Araştırmanın Kısıtları

Araştırmaya konu olan okullar, Denizli ilinde olup Türkiye genelindeki okul çalışanlarını kapsamamaktadır. Ayrıca anket; müdür, müdür yardımcıları ve öğretmenlere uygulanmış diğer okul çalışanları ankete dahil edilmemiştir. Bu durumda bulguların sonuçlarının tüm çalışanları kapsadığı şeklinde genellemede bulunulamayacaktır.

3.2.4. Anketin Uygulanması

Anketin uygulanmasında ankete katılacak olan çalışanlara araştırmadan bahsedilerek, anketi özenli ve ciddi bir şekilde cevaplamaları için ricada bulunulmuş, bu cevapların uygulamada çıkacak olan eksiklikleri giderme ve yanlışları düzeltme konusunda uygulamaya katkı sağlayacağı vurgulanmıştır. Çalışanların konuya duyarlılık göstermesi sonucunda anket başarılı bir şekilde uygulanmıştır.

3.2.5. Ana Kütle ve Örneklem

Araştırmanın ana kütlelerini Denizli'de ortaöğretim kurumlarında çalışan 4683 çalışandan Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı ortaöğretim kurumlarında çalışan 3830 kişi oluşturmaktadır. Bu ana kütle temsil eden 600 kişilik bir örnekleme anket formu uygulanmış, formlardan 561 tanesi cevaplandırılmış, cevaplandırılan formlardan 15 tanesinde eksikler olduğu için değerlendirmeye alınmamıştır, sonuç itibarıyla 546 tane anket eksiksiz cevaplandırılmıştır. Anketin eksiksiz geri dönüş oranı %91 olarak gerçekleşmiştir.

3.2.6. Kullanılan İstatistiksel Yöntemler

Araştırmada bağımlı ve bağımsız değişkenlere ilişkin olarak ortalama ve standart sapma değerleri ile demografik değişkenlere, örgütsel adalet ve çatışma yönetimine ilişkin frekans dağılımları sunulmuştur.

Bağımlı ve bağımsız değişkenlere verilen yanıtların çalışanların demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediği Tek Yönlü Varyans Analizi (Anova Testi) ve Independent Samples (T-

Testi) ile analiz edilmiş, gruplar arasında algı farklılıkları içinse LSD Testi yapılmıştır. Örgütsel adalet ile çatışma yönetimi arasındaki ilişkilerin belirlenmesi amacıyla korelasyon analizi uygulanmıştır. Araştırmada verilerin analizi için SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) paket programı kullanılmıştır. Analizler %95 güven aralığında gerçekleştirilmiştir.

3.2.7. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın modeline göre örgütsel adalet algıları (dağıtım adaleti, prosedür adaleti, etkileşim adaleti) ve bu algıların çatışma yönetimiyle ilişkisi incelenmiştir. Buna göre örgütsel adalet algısının çatışma yönetimiyle ilişkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Araştırmanın hipotezleri aşağıdaki şekilde geliştirilmiştir:

- Hipotez 1:** H1₀: Örgütsel adalet algısının çatışma yönetimi ile ilişkisi yoktur.
H1₁: Örgütsel adalet algısının çatışma yönetimi ile ilişkisi vardır.
- Hipotez 1a:** H1a₀: Dağıtım adaleti algısının çatışma yönetimi ile ilişkisi yoktur.
H1a₁: Dağıtım adaleti algısının çatışma yönetimi ile ilişkisi vardır.
- Hipotez 1b:** H1b₀: Prosedür adaleti algısının çatışma yönetimi ile ilişkisi yoktur.
H1b₁: Prosedür adaleti algısının çatışma yönetimi ile ilişkisi vardır.
- Hipotez 1c:** H1c₀: Etkileşim adaleti algısının çatışma yönetimi ile ilişkisi yoktur.
H1c₁: Etkileşim adaleti algısının çatışma yönetimi ile ilişkisi vardır.

3.3. ARAŞTIRMA BULGULARI VE ANALİZLERİ

3.3.1. Demografik Bulgular

Çalışanların demografik özelliklerine ait bulguların frekans ile yüzdeleri aşağıda belirtildiği şekilde gerçekleşmiştir.

Tablo 3.1. Katılımcıların Demografik Bulguları

Değişkenler		Sayı (N)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Erkek	262	48
	Kadın	284	52
Medeni Durum	Evli	476	87,2
	Bekar	70	12,8
Yaş	25'ten az	12	2,2
	25-34	94	17,2
	35-44	250	45,8
	45 üzeri	190	34,8
Eğitim Durumu	Lisans	470	86,1
	Lisansüstü	76	13,9
Statü	Öğretmen	509	93,2
	Müdür Yardımcısı	29	5,3
	Müdür	8	1,5
Çalışma Süresi	1 yıldan az	64	11,7
	1-10 yıl	254	46,5
	11-20 yıl	118	21,6
	20 ve üzeri	110	20,1
Aylık Gelir	1000-2000 TL	22	4
	2001-3000 TL	250	45,8
	3001-4000 TL	244	44,7
	4001-5000 TL	14	2,6
	5001 TL ve üstü	16	2,9

Tablo 3.1 e göre araştırmaya katılanların %48'i erkek, %52'si kadındır. Kitlenin tesadüfi bir şekilde dengeli olduğu görülmektedir. Katılımcıların %87,2'si evli, %12,8'i bekindir. Araştırmaya katılanların yaş aralığının ; 25'ten az %2,2 , 25-34 arası %17,2 , 35-44 arası %45,8 , 45 ve üzeri %34,8 olduğu görülmektedir. Buna göre çalışanların ağırlıklı olarak 35-44 yaş aralığında olduğu söylenebilir. Araştırmaya katılanların statülerinin; öğretmen %93,2 , müdür yardımcısı %5,3 , müdür %1,5 oranında olduğu görülmektedir. Araştırma yapılırken okullarda uygulanan ölçekler daha çok öğretmenleri

kapsadığı için araştırma bu statüde çalışanlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Araştırmaya katılanlardan lisans mezunu olanların %86,1 , lisansüstü mezunu olanların %13,9 oranında olduğu görülmektedir. Buna göre çalışanların ağırlıklı olarak lisans mezunu olduğu söylenebilir. Araştırmaya katılanların çalışma sürelerinin; 1 yıldan az %11,7 , 1-10 yıl arası %46,5 , 11-20 yıl arası %21,6 , 20 yıl ve üzeri %20,1 oranında olduğu görülmektedir. Buna göre çalışanların çoğunluğunu 1-10 yıl arası çalışanların oluşturduğu söylenebilir. Araştırmaya katılanların aylık gelir durumuna bakıldığında oranlar; 1000-2000 TL %4 , 2001-3000 TL %45,8, 3001-4000 TL %44,7, 4001-5000 TL %2,6 , 5001 TL ve üstü %2,9 şeklindedir. Araştırmaya katılanların çok büyük bir kısmının 2001-3000 TL gelire sahip oldukları görülmektedir.

3.3.2. İstatistiksel Bulgular

Bu bölümde tanımlayıcı bulgular olarak adlandırılan güvenilirlik analizi ve araştırmada yer alan iki ölçek için elde edilen frekans ile yüzde dağılımları ve bu ölçeklere ait ortalama değerlere yer verilerek elde edilen bulgulara göre sonuçlar yorumlanmaya çalışılmıştır.

3.3.2.1. Tanımlayıcı İstatistiksel Bulgular

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik analizi yapılmıştır.

Tablo 3.2. Ölçeklerin Güvenirlik Tablosu

Ölçekler	Cronbach Alpha Güvenirlik Katsayısı
Örgütsel Adalet Ölçeği	0,94
Çatışma Yönetimi Ölçeği	0,78
Tüm Ölçek	0,87

Tablo 3.2 ye göre okullara uygulanan anketin güvenilirlik derecesini göstermektedir. Cronbach Alpha = 0,87 olarak tespit edilmiştir. Elde edilen Cronbach Alpha değerleri, anketin ve tüm bölümlerinin yeterli güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Örgütsel adalet ve çatışma yönetimine dair çalışanların düşüncelerine yönelik ortalama değerler aşağıda belirtildiği biçimde gerçekleşmiştir.

Tablo 3.3. Örgütsel Adalet Ölçeğinin Ortalama Değerleri

Örgütsel Adalet Ölçeği	Ort.	St. Sapma
A1. Çalışma programımın adil olduğunu düşünüyorum	3,2491	1,20101
A2. Ücret düzeyimin adil olduğunu düşünüyorum	2,5275	1,14626
A3. İş yükümün adil olduğunu düşünüyorum	2,9670	1,19433
A4. İş yerinde aldığım ödüllerin yeterince adil olduğunu düşünüyorum	2,6484	1,18437
A5. İş sorumluluğumun yeterince adil olduğunu düşünüyorum	3,0000	1,15258
A6. İşe ilişkin kararlar yöneticiler tarafından tarafsız bir şekilde alınır	2,9377	1,24140
A7. İşe ilişkin karar almadan önce yöneticiler bütün çalışanların düşüncelerini dinler	2,7912	1,19801
A8. Yöneticiler kararlarını almadan önce bilgileri doğru ve eksiksiz bir şekilde toplar	2,9377	1,10369
A9. Yöneticiler aldıkları kararları çalışanlara açıklar ve çalışanlar talep ettiğinde daha fazla bilgi verir	3,0366	1,11311
A10. İşle ilgili alınan kararlar tüm çalışanlara aynı şekilde uygulanır	2,9744	1,13464
A11. Çalışanlar işle ilgili yöneticilerin verdiği kararlara itiraz edebilirler	3,3077	1,05649
A12. Yöneticiler işimle ilgili karar alırken bana kibar ve ilgili davranır	3,4176	1,07754
A13. Yöneticiler işimle ilgili karar alırken bana saygı gösterir ve görüşlerime değer verir	3,2674	1,13247
A14. Yöneticiler işimle ilgili karar alırken kişisel ihtiyaçlarıma duyarlı davranır	3,1099	1,09495
A15. Yöneticiler işimle ilgili karar alırken bana dürüst davranır	3,2821	1,09926
A16. Yöneticiler işimle ilgili karar alırken bir çalışan olarak haklarıma dikkat eder	3,2234	1,05512
A17. Yöneticiler işimle ilgili karar alırken kararların etkisini benimle tartışır	2,9414	1,13826
A18. Yöneticiler işimle ilgili alınan kararların gerekçelerini bana bildirir	3,1465	1,11065
A19. Yöneticiler işimle ilgili karar verirken bana mantıklı açıklamada bulunur	3,1429	1,08945
A20. Yöneticiler işimle ilgili karar verildiğinde bana detaylı açıklama yapar	3,0842	1,09889
Genel Ortalama	3,0496	0,80473

(1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4-Katılıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum)

Tablo 3.3 e göre örgütsel adalete ilişkin ifadeler incelendiğinde genel olarak çalışanların orta düzeyin biraz daha üzerinde (3,04) bir algılarının olduğu görülmektedir. Bu sonuçtan hareket ederek

çalışanların ölçekte ifade edilen yargılar konusunda “kararsızım” ile “katılıyorum” arasında bir düşünceye sahip oldukları belirlenmiştir.

Çalışanların diğer ortalamalara göre örgütsel adalete ilişkin en yüksek algısı “Yöneticiler işimle ilgili karar alırken bana kibar ve ilgili davranır” ifadesiyken (3,41), bunu “Çalışanlar işle ilgili yöneticilerin verdiği karara itiraz edebilirler” ifadesi (3,30) izlemiş, en düşük algısı ise “Ücret düzeyimin adil olduğunu düşünüyorum” ifadesi (2,52) olmuştur. Bu ifade aslında kazanımlarla ilgili olup çalışanlar, sistemin ücrete dayalı bir örgütsel adalet sistemi olmadığını düşüncelerinden dolayı onlara göre hak ettiklerine inandıkları kazanımları elde edememektedirler.

“İş yerinde aldığım ödüllerin yeterince adil olduğunu düşünüyorum” ifadesi (2,64) de ikinci en düşük algıyı oluşturmaktadır. Buna göre çalışanlar yine uygulanan sistemde kazanımların adilliği konusunda başarılı olunmadığını düşünmektedirler, onların böyle düşüncelerinin nedeni araştırılmalıdır. Ortaya çıkan sonuç çalışanların örgütsel adalet algısının olumlu olmadığını göstermektedir.

Tablo 3.4. Çatışma Yönetimi Ölçeğinin Ortalama Değerleri

Çatışma Yönetimi Ölçeği	Ort.	St. Sapma
B1. Taraflarca kabul edilebilecek bir çözüm yöntemi bulabilmek için karşı tarafla birlikte problemi ele almaya çalışırım	3,8205	0,96585
B2. Karşı tarafla ilgili yaşadığım uyuşmazlıkları yok sayıp onunla çatışmaya girmemeye çalışırım	3,8059	0,86249
B3. Ortak bir çözüm yolu bulabilmek için düşüncelerimi karşı tarafın düşünceleriyle birleştirmeye çalışırım	2,8495	1,13246
B4. Farklılıklarımı karşı tarafla açıkça tartışmaktan kaçınırım	3,8022	0,84662
B5. İçinden çıkmanın zor olduğu durumlarda sorunları çözmek için orta bir yol bulmaya çalışırım	2,7619	1,11951
B6. Düşüncelerimi karşı tarafa kabul ettirmek için onun üzerinde etki gücümü kullanırım	2,3663	1,06206
B7. Bir kararı kendi tarafıma çevirmek için otoritemi kullanırım	2,6740	1,05966
B8. Genellikle karşı tarafın isteklerini yerine getiririm	3,7839	0,82673
B9. Çıkmazları önlemek için çoğunlukla bir çıkış yolu teklif ederim	3,8571	0,91757
B10. Uzlaşmaya varabilmek için karşı tarafla karşılıklı görüşmeler yaparım	3,2674	1,08616
B11. Karşı tarafla anlaşmazlığa düşmekten kaçınırım	3,2344	2,31944
B12. Karşı tarafla karşı karşıya gelmemeye çalışırım	3,0916	1,11817
B13. Bir kararı kendi lehime çevirmek için uzmanlığımı kullanırım	2,4908	1,04263
B14. Çoğunlukla karşı tarafın önerileri doğrultusunda hareket ederim	2,6630	1,04749
B15. Uzlaşmaya varabilmek için “taviz al ve taviz ver” önermesini yerine getiririm	2,5495	1,07956
B16. Problemleri kendi bakış açımına göre değerlendirme konusunda katıyım	3,7143	0,96110

B17. Problemlerin en iyi şekilde çözüme kavuşturulabilmesi için tarafların bütün endişelerinin açıkça ortaya konulmasına uğraşırım	3,0623	1,01356
B18. Karşı tarafın isteklerini yerine getirmeye çalışırım	2,6996	1,10938
B19. Rekabet ortamında kazanabilmek için bazı zamanlarda gücümü kullanırım	3,7766	1,01253
B20. Karşı tarafla kötü konuşmalardan kaçınmaya çalışırım	3,9121	1,15558
B21. İş yükünün ve sorumlulukların adil olmaması çalışanlar arasında çatışmaya yol açar	3,9231	1,16742
B22. Ücret ve diğer ödüllerin adil olmaması çalışanlar arasında çatışmaya yol açar	4,0073	1,07342
B23. İşe ilişkin kararların yöneticiler tarafından tarafsız bir şekilde alınmaması çalışanlar arasında çatışmaya yol açar	3,9194	1,13368
B24. İşle ilgili alınan kararların tüm çalışanlara aynı şekilde uygulanmaması çatışmaya yol açar	3,9414	1,12203
B25. Yöneticilerin işle ilgili karar alırken çalışanlara saygı göstermemesi ve görüşlerine değer vermemesi çatışmaya yol açar	3,9524	1,07751
Genel Ortalama	3,3563	0,46236

(1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4-Katılıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum)

Çatışma yönetimine ilişkin ifadeler incelendiğinde genel olarak çalışanların orta düzeyin biraz daha üzerinde (3,35) bir algılarının olduğu görülmektedir. Bu sonuçtan hareket ederek çalışanların ölçekte ifade edilen yargılar konusunda “kararsızım” ile “katılıyorum” arasında bir düşünceye sahip oldukları belirlenmiştir.

Çalışanların diğer ortalamalara göre çatışma yönetimine ilişkin en yüksek algısı “Ücret ve diğer ödüllerin adil olmaması çalışanlar arasında çatışmaya yol açar” ifadesiyken (4), bunu “Yöneticilerin işle ilgili karar alırken çalışanlara saygı göstermemesi ve görüşlerine değer vermemesi çatışmaya yol açar” ifadesi (3,95) izlemiş, en düşük algı ise “Düşüncelerimi karşı tarafa kabul ettirmek için onun üzerinde etki gücümü kullanırım” ifadesi (2,36) olmuştur. Bu ifade çalışanların düşüncelerini gerçekleştirme çabalama konusunda pasif olduklarını göstermektedir.

“Bir kararı kendi lehime çevirmek için uzmanlığımı kullanırım” ifadesi (2,49) de ikinci en düşük algıyı oluşturmaktadır. Buna göre çalışanların düşüncelerini, fikirlerini gerçekleştirme konusunda ısrarcı olmamalarının nedeni araştırılmalıdır. Ortaya çıkan sonuç çalışanların çatışma yönetimi algısının olumlu olmadığını göstermektedir.

Tablo 3.5. Ölçeklerin Ortalamaları

Ölçekler	Ortalama	Standart Sapma
Örgütsel Adalet Ölçeği	3,0496	0,80473
Dağıtım adaleti	2,8784	0,84472
Prosedür adaleti	2,9976	0,91827
Etkileşim adaleti	3,1795	0,93117
Çatışma Yönetimi Ölçeği	3,3563	0,46236

Araştırmaya katılanların genel olarak örgütsel adalet algıları (3,04) düzeyinde gerçekleşirken, dağıtım adaleti örgütsel adalet algısına göre (2,87) düzeyinde düşük, prosedür adaleti (2,99) düzeyinde düşük, etkileşim adaletinin ise (3,17) genel ortalamanın üstünde gerçekleştiği görülmektedir. Bu sonuçlara göre katılımcılar yöneticilerin kendilerine davranış şekillerinin daha adil olduğunu düşünmektedirler.

Çatışma yönetimi ölçeği (3,35) orta düzeyin biraz üzerinde gerçekleşmiştir. Buna göre katılımcıların örgüt içinde çatışma yaşamamak için orta düzeyin üzerinde bir özen gösterdikleri söylenebilir.

3.3.3. Hipotezlere İlişkin Bulgular

Araştırmada ileri sürülen hipotezleri test etmek için korelasyon analizi (Pearson Correlation) yapılmıştır. Hipotez sonuçlarına göre değişkenler arasındaki ilişkinin gücünü ve düzeyini aşağıda verilen tabloya göre anlamak ve yorumlamak daha kolay olacaktır.

Tablo 3.6. Değişkenler Arasındaki Pearson Correlation (r) Değerinin Aralıkları

İlişkinin Gücü	(r) (+, -)
Çok Zayıf	0 – 0,25
Zayıf	0,26 – 0,49
Orta	0,50 – 0,69
Yüksek	0,70 – 0,89
Çok Yüksek	0,90 – 1

Kaynak: <https://kemaldoyumus.files.wordpress.com/2009/12/korelasyon.ppt> (15.02.2017)

Hipotez 1: H1₀: Örgütsel adalet algısının çatışma yönetimi ile ilişkisi yoktur.

H1₁: Örgütsel adalet algısının çatışma yönetimi ile ilişkisi vardır.

Tablo 3.7. Örgütsel Adalet Algısının Çatışma Yönetimiyle İlişkisi

	Örgütsel adalet	Çatışma yönetimi
Pearson Korelasyon (r)	1	0,124
Anlamlılık Değeri (p)		0,004(*)
Sayı (n)	546	546

*p<0,01

Örgütsel adalet ölçeğinin tamamıyla çatışma yönetimi arasındaki ilişkinin tespiti için Pearson Correlation Test'i uygulanmıştır. Buna göre örgütsel adalet ile çatışma yönetimi arasında pozitif yönlü, anlamlı ama çok zayıf ($r=0,12$) bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu durumda H_{10} reddedilerek, H_{11} kabul edilmiştir. Bu sonuçtan hareketle katılımcıların örgütsel adalet algılarının çatışma yönetimini yönlendirmede çok da fazla etkili olmadığı söylenebilir.

Hipotez 1a: H_{1a0} : Dağıtım adaleti algısının çatışma yönetimi ile ilişkisi yoktur.

H_{1a1} : Dağıtım adaleti algısının çatışma yönetimi ile ilişkisi vardır.

Tablo 3.8. Dağıtım Adaleti Algısının Çatışma Yönetimiyle İlişkisi

	Dağıtım adaleti	Çatışma yönetimi
Pearson Korelasyon (r)	1	0,080
Anlamlılık Değeri (p)		0,063
Sayı (n)	546	546

Dağıtım adaleti algısının çatışma yönetimiyle ilişkisinin tespitinde Pearson Correlation Test'i uygulanmıştır. Buna göre dağıtım adaleti ile çatışma yönetimi arasında pozitif yönlü ama çok zayıf ($r=0,08$) bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu durumda H_{1a0} reddedilerek, H_{1a1} kabul edilmiştir. Bu sonuçtan hareketle katılımcıların dağıtım adaleti algılarının çatışma yönetimini yönlendirmede çok da fazla etkili olmadığı söylenebilir.

Hipotez 1b: H_{1b0} : Prosedür adaleti algısının çatışma yönetimi ile ilişkisi yoktur.

H_{1b1} : Prosedür adaleti algısının çatışma yönetimi ile ilişkisi vardır.

Tablo 3.9. Prosedür Adaleti Algısının Çatışma Yönetimiyle İlişkisi

	Prosedür adaleti	Çatışma yönetimi
Pearson Korelasyon (r)	1	0,088
Anlamlılık Değeri (p)		0 ,040(**)
Sayı (n)	546	546

** $p<0,05$

Prosedür adaleti algısının çatışma yönetimiyle ilişkisinin tespitinde Pearson Correlation Test'i uygulanmıştır. Buna göre prosedür adaleti ile çatışma yönetimi arasında pozitif yönlü, anlamlı ama çok zayıf ($r=0,08$) bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu durumda H_{1b0} reddedilerek, H_{1b1} kabul edilmiştir. Bu sonuçtan hareketle katılımcıların prosedür adaleti algılarının çatışma yönetimini yönlendirmede çok da fazla etkili olmadığı söylenebilir.

Hipotez 1c: H_{1c0} : Etkileşim adaleti algısının çatışma yönetimi ile ilişkisi yoktur.

H_{1c1} : Etkileşim adaleti algısının çatışma yönetimi ile ilişkisi vardır.

Tablo 3.10. Etkileşim Adaleti Algısının Çatışma Yönetimiyle İlişkisi

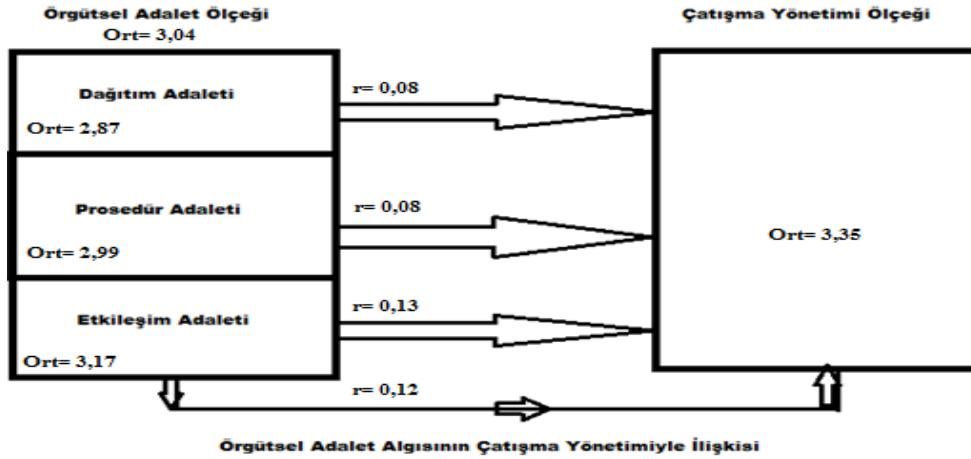
	Etkileşim adaleti	Çatışma yönetimi
Pearson Korelasyon (r)	1	0,139
Anlamlılık Değeri (p)		0 ,001(***)
Sayı (n)	546	546

***p<0,01

Etkileşim adaleti algısının çatışma yönetimiyle ilişkisinin tespitinde Pearson Correlation Test'i uygulanmıştır. Buna göre etkileşim adaleti ile çatışma yönetimi arasında pozitif yönlü, anlamlı ama çok zayıf ($r=0,13$) bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu durumda $H1_{c0}$ reddedilerek, $H1_{c1}$ kabul edilmiştir. Bu sonuçtan hareketle katılımcıların etkileşim adaleti algılarının çatışma yönetimini yönlendirmede çok da fazla etkili olmadığı söylenebilir.

Hipotezlerde ortaya çıkan Pearson Correlation (r) sonuçlarını araştırma modelimizde yerine koyarsak değişkenler arasındaki ilişkiyi yorumlamak anlamlı olacaktır.

Tablo 3.11. Araştırma Modeline İlişkin Bulgular

Bu tabloya göre dağıtım adaletinin çatışma yönetimiyle ilişkisi ($r=0,08$) çok zayıf düzeyde, prosedür adaletinin çatışma yönetimiyle ilişkisi ($r=0,08$) çok zayıf düzeyde, etkileşim adaletinin çatışma yönetimiyle ilişkisi ($r=0,13$) çok zayıf düzeyde gerçekleşmiştir. Buna göre dağıtım, prosedür ve etkileşim adaletinin çatışma yönetimi algısıyla pozitif yönlü ama çok zayıf düzeyde bir ilişkisinin olduğu söylenebilir. Sonuç itibariyle çatışma yönetimi algısının dağıtım ve prosedür adaletinden ziyade etkileşim adaletiyle daha fazla ilişkili olduğu görülmektedir.

Genel olarak örgütsel adalet algısının çatışma yönetimiyle ilişkisi ($r=0,12$) çok zayıf düzeydedir. Yani katılımcıların çatışma yönetimine ilişkin algılarıyla örgütsel adaletle ilişkin algılarının çok da ilişkili olmadığı söylenebilir.

SONUÇ

Örgütler için en önemli kaynağın insan olması nedeniyle örgütlerin amaçlarına ulaşabilmeleri için insan faktörüne önem vermeleri gerekmektedir. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte işletmeler arasında rekabet artmakta olup çalışanların örgütlerine daha sadık ve işlerinde daha verimli olmalarının gereklerini yöneticilerin sağlaması da şart olmuştur. Bu yüzden yöneticilerin çalışanlara adil davranması, çalışanlarda örgütsel adalet algısının olumlu olmasını ve çalışanların örgüt için gerekli faaliyetleri yerine getirerek iş performanslarının artmasını sağlamaktadır.

Çalışanların örgütsel adalet algıları olumlu olsa da çalışma yaşamında insanlar arası anlaşmazlıkların ve uyuşmazlıkların yaşanması kaçınılmazdır. Örgütler için çatışma büyük problemlerdendir. Bu yüzden örgütlerde başarı elde edilmesi örgütsel adaletin sağlanmasının yanı sıra çalışanlar arası çatışmaların doğru yönetilmesiyle olumlu sonuçlar doğurmasını da gerektirmektedir. Yani örgütsel adalet ile çatışma yönetiminin bir bütün olarak ele alınması gerekmektedir.

Bu araştırmada örgütsel adalet algısının çatışma yönetimi algısıyla ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada bir model geliştirilmiş ve bu modele göre:

- Örgütsel adalet türlerinin (dağıtım, prosedür, etkileşim) çatışma yönetimi algısıyla ilişkisinin olup olmadığı,

- Örgütsel adalet algısının çatışma yönetimi algısıyla ilişkisinin olup olmadığı araştırılmıştır.

Araştırmaya katılanların genel olarak örgütsel adalet algıları (3,04) düzeyinde gerçekleşirken, dağıtım adaleti örgütsel adalet algısına göre (2,87) düzeyinde düşük, prosedür adaleti (2,99) düzeyinde düşük, etkileşim adaletinin ise (3,17) genel ortalamanın üstünde gerçekleştiği görülmektedir. Çatışma yönetimi ölçeği (3,35) orta düzeyin biraz üzerinde gerçekleşmiştir. Bu sonuçtan hareket ederek çalışanların ölçeklerde ifade edilen yargılar konusunda “kararsızım” ile “katılıyorum” arasında bir düşünceye sahip oldukları belirlenmiştir.

Tanımlayıcı bulgulardan örgütsel adalet ölçeğine göre “A4. İş yerinde aldığım ödüllerin yeterince adil olduğunu düşünüyorum” ifadesi (2,52), çatışma yönetimi ölçeğine göre “B6. Düşüncelerimi karşı tarafa kabul ettirmek için onun üzerinde etki gücümü kullanırım” ifadesi (2,36) ortalama ile en dikkat çekici sonuçlar olarak ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar çalışanların iş yerinde aldıkları ödüllerin yeterince adil olmadığını düşünmelerini ve kendi düşüncelerini karşı tarafa kabul ettirmeye çalışmadıklarını ifade etmektedir.

Demografik değişkenlerin örgütsel adalet algısıyla ilişkisi incelendiğinde, yaş, eğitim ve medeni durum değişkenleri ile örgütsel adalet algısı arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanılmamıştır. Dışarıdan bakıldığında yaşın, eğitim durumunun, evli veya bekar olmanın örgütsel adalet algısıyla ilişkisi olduğu düşünülse de aslında bu sonuçlar örgütsel adalet algısında bir farklılaşmaya yol açmamakta olup örgütsel adaletin çalışanlarda eşit şekilde sağlanıp sağlanmadığını göstermesi açısından anlamlı ve önemlidir.

Örgütsel adalet algısının yalnızca cinsiyet değişkeni ile arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanılmıştır. Sonuç olarak cinsiyete göre çalışanların örgütsel adalet algıları farklılık göstermektedir.

Demografik değişkenlerin çatışma yönetimi algısıyla ilişkisi incelendiğinde, yaş, eğitim, medeni durum, statü ve kurumda çalışma süresi değişkenleriyle çatışma yönetimi algısı arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanılmamıştır. Çatışma yönetimi algısının yaşa, eğitim durumuna, evli veya bekar olmaya,

statüye ve kurumda çalışma süresine göre farklılaşmadığı söylenebilmektedir. Bu değişkenler, çatışma yönetimi algısının çalışanlarda yaratılıp yaratılmadığının belirlenmesi açısından anlamlı ve önemlidir.

Çatışma yönetimi algısının yalnızca cinsiyet değişkeni ile arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanılmıştır. Sonuç olarak cinsiyete göre çalışanların çatışma yönetimi algıları farklılık göstermektedir.

Hipotezlere ilişkin bulgularda, örgütsel adalet algısının çatışma yönetimiyle ilişkisi ($r=0,12$ çok zayıf düzeyde), dağıtım adaleti algısının çatışma yönetimiyle ilişkisi ($r=0,08$ çok zayıf düzeyde), prosedür adaleti algısının çatışma yönetimiyle ilişkisi ($r=0,08$ çok zayıf düzeyde), etkileşim adaleti algısının çatışma yönetimiyle ilişkisi ($r=0,13$ çok zayıf düzeyde) gerçekleşmiştir.

Bu sonuçlara göre örgütsel adalet algısının çatışma yönetimiyle pozitif yönlü, anlamlı ama çok zayıf ilişkisi olduğu, dağıtım adaleti algısının çatışma yönetimiyle pozitif yönlü ama çok zayıf ilişkisi olduğu, prosedür adaleti algısının çatışma yönetimiyle pozitif yönlü, anlamlı ama çok zayıf ilişkisi olduğu, etkileşim adaleti algısının çatışma yönetimiyle pozitif yönlü, anlamlı ama çok zayıf ilişkisi olduğu görülmektedir. Etkileşim adaleti algısının çatışma yönetimiyle en yüksek düzeyde ilişkili olduğu söylenebilmektedir.

Değişkenler arasında bulunan bu pozitif yönlü ama çok zayıf düzeydeki ilişki, katılımcıların örgütsel adalet algılarının ve dağıtım, prosedür, etkileşim adaleti algılarının çatışma yönetimi algılarını yönlendirmede çok da fazla etkili olmadığını göstermektedir.

Araştırma sonuçları, araştırmanın konusu olan örgütsel adalet ve çatışma yönetimi ilişkisinin çok zayıf düzeyde olduğunu yani katılımcıların örgütsel adaletle ilişkin algılarıyla çatışma yönetimine ilişkin algılarının çok da ilişkili olmadığını ortaya çıkarmıştır.

Literatüre katkıda bulunması açısından bu çalışma ile:

- Örgütsel adalet algısı ile çatışma yönetimi arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu,
- Örgütsel adalet türleri olan prosedür ve etkileşim adaleti algısı ile çatışma yönetimi arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu, dağıtım adaleti algısıyla da çatışma yönetimi arasında bir ilişkinin olduğu ortaya konulmuştur.

Bu çalışmada ortaya çıkan sonuçlara ve bulgulara göre örgüte yönelik ortaya konabilecek önerileri aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

- Çalışanların örgütlerine bağlılıklarını arttırmak ve iş performanslarının artmasını sağlamak için yöneticilerin her çalışana eşit şekilde davranmasının gerekli olduğu söylenebilir.
- “Eşit işe eşit ücret” prensibinin benimsenmesinin çalışanlar arasında anlaşmazlıkların ve uyuşmazlıkların azaltılması açısından önem arz edeceği söylenebilir.
- Örgütte işe veya çalışanlara uygulanacak sistemlerle ilgili çalışanlara tam olarak bilgi verilip, onların görüşleri alınarak, kabul etmek istemedikleri noktaların uygulamadan çıkartılması ile işe bağlılıklarının artırılmasının sağlanabileceği söylenebilir.
- Çalışanlar arasında yaşanan çatışmaların tespit edilerek, etkili bir şekilde yönetilmesinin örgüt için dezavantajların avantajlara dönüştürülmesinde büyük önem taşıyabileceği söylenebilir.

Sonuç olarak örgütsel adalet ile çatışma yönetimi arasında bir ilişki vardır. Bu yüzden örgütlerde hedeflenen unsurların gerçekleştirilmesi ve başarının sağlanması için çalışanlara adil davranmaya ve

beraberinde onların yaşadığı çatışmaları görmezden gelmeyerek, çatışmalara çözümler üretilmesine de gerekli önem verilmelidir.

KAYNAKÇA

- Akgün, Nuri. vd. (2009), “Ortaöğretim Okulu Yöneticilerinin Öğretmenlerle Aralarındaki Çatışmaları Yönetme Yöntemleri” *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* Cilt 9, Sayı 1
- Akyıldız, Hüseyin. – Turunç, Ömer (2013), *Çatışma Psikolojisi*, Ankara.
- Alp, Serap (1997), *İşletme Örgütlerinde Çatışma ve Yönetimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Altay, Melih (2011b), *Örgütsel Davranış Proje Çalışması*, Yayınlanmamış Ödev Çalışması, SAVBEN YL Programı, Ankara.
- Colquitt, Jason A. vd. (2005), What is Organizational Justice A Historical Overview, Handbook of Organizational Justice, Ed. Jerald Greenberg ve Jason A. Colquitt, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates.
- Colquitt, Jason A. vd. (2013), “Justice at the millennium, a decade later: A meta-analytic test of social exchange and affect-based perspectives”, *Journal of Applied Psychology*, Vol: 98, (199-236)
- Değirmenci, Hacı Ahmet (2008), *Örgüt Kültürü ve Çatışma Yönetimi Arasındaki İlişkiler ve Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Deniz, Mehmet – Çolak, Mehmet (2008), “Örgütlerde Çatışmanın Yönetiminde Gücün Kullanımı ve Bir Araştırma”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (23).
- Denizli, Advie Aslı (2014), *Örgütsel Adaletin Kapsam İçi ve Kapsam Dışı Personel Tarafından Algılanması: Bir Uygulama*, İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Dursun, Pınar (2008), *Kocaeli Bölgesinde Yer Alan Tüm Kamu ve Özel Hastanelerde Çalışan Yönetici Hemşirelerin Çatışma Nedenleri ve Çatışma Yönetim Tarzlarına İlişkin Görüşlerin Belirlenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Eğilmezkol, Güneş (2011), *Çalışma Yaşamında Örgütsel Adalet ve Örgütsel Bağlılık: Bir Kamu Bankasındaki Çalışanların Örgütsel Adalet ve Örgütsel Bağlılık Algılayışlarının Analizine Yönelik Bir Çalışma*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı Genel İşletme Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Eren, Erol (2001), *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, 7.Baskı, İstanbul, Beta Basım Yayımları A.Ş.
- Ertürk, Mümin (1994), “Örgütsel Çatışma, Çatışma Nedenleri, Çatışmanın Yönetimi ve Erciyes Üniversitesi’nde Bir Anket Uygulaması”, *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Kayseri, (121–147).
- Greenberg, Jerald (1987), “A Taxonomy of Organizational Justice Theories”, *Academy of Management Review*,12, (9-22).
- Greenberg, Jerald (1990), “Organizational Justice: Yesterday, Today and Tomorrow”, *Journal of Management*, Cilt: 16, No: 2.

- İşcan, Ömer Faruk – Karabey, Canan Nur (2007), *Örgüt İklimi ile Yeniliğe Destek Algısı Arasındaki İlişki*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 2.
- İşleyici, Kevser (2015), *Örgütsel Adalet ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Zonguldak İli Örneği)*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bolu.
- Karcioğlu, Fatih vd. (2012), “Çatışma Yönetim Stratejisinin Tahmin Edicileri Olarak Örgütsel Kültür Tipleri”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 26, Sayı:1.
- Karip, Emin (2003), *Çatışma Yönetimi*, 3.Baskı, Ankara, Pegem A Yayıncılık, (7-69).
- Karip, Emin (1999), *Çatışma Yönetimi*, Ankara, Pegem A Yayıncılık.
- Karip, Emin (2000), *Çatışma Yönetimi*, 2.Baskı, Ankara, Pegem A Yayınevi.
- Koçel, Tamer (2007), *İşletme Yöneticiliği*, 11.Baskı, İstanbul, Arıkan Basım Yayın Dağıtım.
- Koçel, Tamer (1993), *İşletme Yöneticiliği*, İstanbul, Beta Basım Yayım.
- Ma, Zhenzhong vd. (2008), “Ten Years Of Conflict Management Studies: Themes, Concepts And Relationships”, *Canada: International Journal of Conflict Management*, 19/3, (234-248).
- Mayer, Bernard S. (2000), *The dynamics of conflict resolution*, San Francisco: Jossey-Bass.
- Mirzeoğlu, Nevzat (2005), “Örgütsel Çatışma ve Yönetimi: Spor Eğitimi Veren Yükseköğretim Kurumlarında Bir Uygulama”, *SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 3(2).
- Özdevecioğlu, Mahmut (2003), “Algılanan Örgütsel Adaletin Bireyler Arası Saldırgan Davranışlar Üzerindeki Etkilerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 21.
- Polat, Soner – Celep, Cevat (2008), *Ortaöğretim Öğretmenlerinin Örgütsel Adalet, Örgütsel Güven, Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarına İlişkin Alguları*.
- Psenicka, Clement – Rahim, M. Afzalur (2002), “A Model of Emotional Intelligence and Conflict Management Strategies: A Study in Seven Countries”, *The International Journal of Organizational Analysis*.
- Rahim, Afzalur vd. (1999), *An Empirical Study Of The Stages Of Moral Development And Conflict Management Styles*, *The International Journal of Conflict Management*, Cilt:10,Sayı:2.
- Rahim, Aafzalur vd. (2000), “Do Justice Perceptions Influence Styles Of Handling Conflict With Supervisors?: What Justice Perceptions, Precisely?”, *The International Journal of Conflict Management*, Cilt:11, Sayı: 1.
- Rahim, Afzalur (2001), *Managing Conflict in Organizations*, 3.baskı, Wesport, CT, Quorum Books, Greenwood Publishing Group, Inc.
- Selçuk, Ziya - Güner, Nedret (2001), *Sınıf İçi Rehberlik Uygulamaları*, 2.Baskı, Ankara, Pegem A Yayıncılık, (55).
- Şahin, Ali vd. (2006), “Çatışma Yönetimi Yöntemleri ve Hastane Örgütlerinde Bir Uygulama”, *S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15).
- Şimşek, M. Şerif. vd. (2005), *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış (Yenilenmiş 4. Baskı)*, Konya, Adım Matbaacılık.

- Taşkıran, Erkan (2011), *Liderlik ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki Etkileşim*, Örgütsel Adaletin Rolü, İstanbul, Beta Basım Yayım.
- Tutar, Hasan (2007), ‘‘Erzurum’da Devlet ve Özel Hastanelerde Çalışan Sağlık Personelinin İşlem Adaleti, İş Tatmini ve Duygusal Bağlılık Durumlarının İncelenmesi’’, Süleyman Demirel Üniversitesi, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, Cilt: 12, Sayı: 3.
- Uluçınar Türkel, Asuman (2000), *Toplam Kalite Bağlamında Grup Dinamiği ve Çatışma Yönetimi*, İstanbul, Türkmen Kitapevi.
- Uzunhasanoğlu, Banu (2009), *Mimarlık Bürolarında İnsan Kaynakları ve Çatışma Yönetimi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Üngüren, Engin vd. (2009), ‘‘İş Tatmini ve Örgütsel Çatışma Yönetimi Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Konaklama İşletmeleri Üzerinde Bir Araştırma’’, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, (27).
- Wagner, John A. III – Hollenbeck, John R. (1992), *Management of Organizational Behaviour*, Prentice-Hall, New Jersey, (477).
- Zembat, Rengin (2012), *Okul Öncesi Öğretmenlerinin Okul Yöneticisi, Meslektaşları ve Aileler Bağlamında Algıladıkları Çatışma Durumlarının İncelenmesi*, Eğitim ve Bilim, 37(163).

YOKSULLUKLA MÜCADELEDE ŞARTLI NAKİT TRANSFERLERİ; İNSAN HAKLARI AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

CONDITIONAL CASH TRANSFERS IN THE ALLEVIATION OF POVERTY; AN EVALUATION FROM THE POINT OF HUMAN RIGHTS

Doğa Başar SARIİPEK¹

Öz

Şartlı nakit transferleri (ŞNT), yoksullukla mücadele alanına yeni bir dinamizm ve hareketlilik getirmiştir. Yoksullukla mücadelede birçok geleneksel ve çağdaş yöntem ve program bulunmakla birlikte, ŞNT programlarının benzer mücadele stratejilerinden farklı tarafı, yapısal yoksulluk gibi yoksulluğun sadece belli türlerine odaklanıyor olması ve temel mücadele stratejisi olarak da beşeri sermaye yatırımını seçmiş olmasıdır. Dolayısıyla geçici ya da konjonktürel yoksulluk hallerinden çok, yoksulluğun yapısal nedenleriyle mücadele etmektedir. ŞNT programları bu özellikleriyle, anlık destekler aracılığıyla geçici rahatlamalar sunan pasif yoksullukla mücadele programlarından ayrılmaktadır. Bu doğrultuda, beşeri sermaye stokuna yatırımlar yapmak suretiyle bir mücadele stratejisi benimsemiştir. Ancak ŞNT programlarının sosyal koruma öncesinde belli şartlar öne sürüyor olması, özellikle de insan hakları savunucularının tepkisini çekmektedir. Buna göre, sosyal koruma evrensel bir insan hakkıdır ve hiçbir ön şartla bağlanamaz. Birey gerek kendi tercih ya da eksikliğinden, gerek çevresel etkenlerden kaynaklanan engeller dolayısıyla söz konusu şartları yerine getiremediğinde, otomatik olarak sosyal koruma dışında kalmaktadır. Bu, açıkça insan haklarına aykırı bir durum olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şartlı Nakit Transferleri (ŞNT), Sosyal Koruma, İnsan Hakları, Yoksullukla Mücadele

Abstract

Conditional Cash Transfers (CCTs) have brought a new dynamism in the field of poverty alleviation. Along with the abundance of both conventional and modern poverty alleviation strategies, distinctive sides of these programs are the concentration on the certain types of poverty, namely structural poverty, and setting up the target of investment on human capital as the essential poverty alleviation strategy. In this sense, CCTs struggle against the structural reasons of poverty instead of temporary and cyclical poverty incidences. Accordingly, CCTs differ from the passive poverty alleviation

¹ Yrd. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, sariipek@kocaeli.edu.tr

strategies which offer immediate supports against poverty. CCTs adopt a struggling strategy which is based on making investments on human capital stock. However, stipulating certain preconditions in order to be entitled as the beneficiaries draw reactions of human rights supporters particularly. In this sense, social protection is a universal human right and cannot be made conditional to any behaviour. When the given conditions cannot be met due to internal and/or external reasons, the individual is excluded automatically from the scope of social protection. This situation is considered clearly the violation of the human rights.

Keywords: Conditional Cash Transfers (CCTs), Social Protection, Human Rights, Poverty Alleviation

1. GİRİŞ

Yoksulluk, kalkınmışlık düzeyi ne olursa olsun, tüm toplumlarda yüzyıllar boyunca belli düzeylerde varlığını sürdüren en yaygın sosyal politika sorunudur. Yoksullukla mücadele etmek amacıyla çeşitli stratejiler geliştirilmiştir. Şartlı nakit transferleri bu kapsamda başvurulan tedbirler arasında, özellikle de son 25-30 yıllık dönem içinde hızla yaygınlaşarak ön plana çıkmıştır.

Şartlı nakit transferi programları ilk olarak, adı sürekli yoksullukla ve aşırı eşitsiz gelir dağılımıyla birlikte anılan Latin Amerika bölgesinde hayata geçirilmiştir. Bu anlamda öncü iki ülke Brezilya ve Meksika'dır. Genel olarak bakıldığında, Latin Amerika ile özdeşleşen şartlı nakit transferi programları dünyanın geri kalan bölgelerine esas olarak bu iki ülkedeki başarılarının ardından yayılmıştır. Nitekim bu programlar günümüzde Asya'dan Afrika'ya kadar çok geniş bir coğrafyada uygulanmaktadır.

Yoksullukla mücadele programı olarak şartlı nakit transferleri, yoksul hanelere çocuklarının beşeri sermayelerine önceden belirlenmiş yatırımları yapmaları şartıyla nakit yardımda bulunulmasıdır. Bu şartlar esas olarak sağlık ve eğitimle ilgilidir. Sağlığa ilişkin şartlar arasında en yaygın olanlar bebek ve çocukların düzenli sağlık kontrolüne götürülmesi, büyüme ve gelişmelerinin düzenli olarak takibinin sağlanması, aşılarının eksiksiz yaptırılması, hamile kadınların düzenli sağlık kontrolüne gitmesi ve bilinçlendirme toplantılarına katılması şeklindedir. Eğitime ilişkin şartlar ise okul çağındaki çocukların eğitimlerine devam etmesi, devamsızlık yapmaması ve bazı uygulama örneklerinde belli bir başarı düzeyine sahip olması en başta sayılabilecek olanlardır.

Şartlı nakit transferlerinin yoksullukla mücadele programlarında ve genel olarak sosyal politika tartışmalarında giderek daha fazla yer alması, bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Şartlı nakit transferi taraftarları ile karşıtları arasında yürütülmekle olan bu tartışmalar, esas olarak insan hakları ekseninde şekillenmektedir. Çalışma da bu tartışmalara bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Daha açık bir ifadeyle, şartlı nakit transferi programlarının yoksul hanelere sosyoekonomik güvence sunmadan önce bazı ön şartlar ileri sürmesinin evrensel insan haklarına uygun olup olmadığı sorusu, bu çalışmanın temel odak noktasını oluşturmaktadır. Bu konu tartışılırken, şartlı nakit transferi programlarının yoksullukla mücadelede etkili bir yöntem olup olmadığı sorusuna da ayrıca cevap aranmış ve belli koşullar altında şartlı nakit transferi programlarının etkili olabileceği sonucuna varılmıştır.

2. ŞARTLI NAKİT TRANSFERLERİ; KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Şartlı Nakit Transferi programları, öz itibariyle yoksul bireylerin beşeri sermaye düzeylerinin yükseltilmesine dayanmaktadır. Bu amaçla, yoksul hanelerdeki hamile, bebek ve çocukları hedef alan bir dizi eğitim ve sağlık temelli ön şart ileri sürülmektedir. Haneler ancak bu şartları eksiksiz yerine getirdikten sonra nakit desteğine hak kazanabilmektedir. Bu sayede, beşeri sermaye düzeyi yükselen çocuk ve gençlerin ileride yakalanmaları muhtemel yoksulluk kısır döngüsünden kurtulacakları ve yoksulluk ile eşitsizliğin de nesilden nesile aktarılan kronik sorunlar olmaktan çıkacağı savunulmaktadır (Grosh vd., 2008: 312; Tzannatos vd., 2009: 208)

ŞNT programları, geleneksel sosyal koruma anlayışında bir yaklaşım değişikliği anlamına gelmektedir. Artık izole edilmiş ve toplumdan dışlanmış bireyler yerine, sistemin odağına aileler alınmaktadır. Bu sayede, aileler mal ve hizmetlerin üretilmesine ve tüketilmesine, çocukların çalışıp çalışmamasına, okula devamlarına ve temel sağlık hizmetlerinden faydalanmaya yönelik asıl karar merkezi haline gelmiştir (Briere ve Rawlings, 2006: 9). Bu aynı zamanda tek taraflı sorumluluk anlayışından, bireylerin daha aktif hale getirilmesiyle karşılıklı sorumluluk anlayışına geçilmesi anlamına da gelmektedir.

Yoksullukla mücadelede karşılıklı sorumluluğa dayanan aktif mücadele politikasına geçilmesi, yoksulluğun sadece toplumsal koşulların adaletsizliğinden değil, aynı zamanda bireyin kendi tercih ve davranışlarından da kaynaklanabileceği, bu nedenle bireyin de sorumluluk üstlenmesi gerektiği düşüncesine dayanmaktadır. ŞNT programları bu görüşün bir yansımasıdır. Buna göre, yoksullukla mücadelede devlet asli role sahipken, aileler de hem bugünkü hem de gelecekteki yaşamlarını geliştirme sorumluluğunu taşımaktadır (Castañeda, 2009: 187).

Öte yandan, ŞNT programları belli açılardan kendi kendine yardım mekanizması olarak da işlemektedir. Çünkü programların çoğunda ödemeler doğrudan doğruya annelere yapılmakta ve anneler ayrıca sistemin işleyişi konusunda eğitim de almaktadır. Eğitim gören anneler şartları yerine getirmeyen aileleri, programın zaaf noktalarını ve yaşanan sorunları yöneticilere bildirmektedir (Vermehren, 2003: 52). Bu da kuşkusuz programların etkinliğini arttırmakta ve yönetme kolaylığı sağlamaktadır.

ŞNT programları, sosyal koruma alanına belli bir dinamizm getirirse de sosyal yardım öncesinde belli şartların öne sürülmesi fikri tamamen yeni değildir. Çünkü “aktif refah politikaları” başlığı altında toplanabilecek tüm bu yardımlarda temel mantık, bireyin belli bir yardım ya da destek sahibi olmadan önce, bunu “hak ettiğini” meşru kılan örtük ya da açıkça tanımlanmış bir ön şartı yerine getirmesidir. Bu doğrultuda başka örneklerle de rastlanılmakla birlikte, sağlık, eğitim ve sosyal yardımı uzun dönemli bir destek vizyonu ile ilişkilendirmek bakımından, ŞNT programları önemli bir fırsat sunmaktadır.

Ancak her ŞNT programının öncelikleri farklıdır. Örneğin Arjantin, Bangladeş, Brezilya ve Kosta Rika gibi bazı ülkelerdeki programlar, asıl olarak çocukları iş hayatından uzaklaştırıp, eğitime yönlendirme amacına sahiptirler. Bangladeş'teki kızlar arasında ortaokul eğitimini arttırmaya yönelik sosyal yardım programı gibi bazı burs programları da ŞNT ile hemen hemen aynı mantığa sahiptir ve aynı gruplamaya dahil edilir. Ancak, çoğu yoksul ailedeki çocuklar henüz ortaokul seviyesine ulaşmadan okuldan ayrıldığı için, burs programlarının ŞNT programları kadar etkili olmadıkları değerlendirilmektedir (Grosh vd. 2008: 312).

2.1. Sistemin Özü; Yardıma Hak Kazanma Şartları

ŞNT programlarının varlık sebebi, yoksulluğa karşı geçici ve rahatlatıcı tedbirler almak yerine, etkili ve kalıcı çözümler üretmektir. Bu amaca ulaşmanın en etkili yolu olarak da yoksul ailelerin beşeri sermaye birikimlerinin artırılması ve geliştirilmesi öngörülmüştür. Bu nedenle, sistemde bu amaca hizmet edecek eğitim ve sağlık temelli şartlar öne sürülmektedir.

Bu şartlar yoksul ailelerdeki çocukların okula kaydolmalarını, derslerine düzenli devam etmelerini, düzenli kontrollerle önleyici ve tedavi edici sağlık hizmetlerinden yararlanmalarını, beslenme ve aşı kontrollerini içermektedir. Ayrıca programların çoğunluğunda hamile kadınların periyodik sağlık bakımlarını eksiksiz yaptırılması şartı da aranmaktadır (Grosh vd. 2008: 312; Soares, 2009: 3). Kısacası, haneler ancak bu şartların tamamını yerine getirdikleri sürece sosyal yardıma hak kazanmaktadır. Yani, burada koşulsuz değil, koşullu bir hak sahipliği söz konusudur.

Tablo 1. Ükelere göre ŞNT'ye Hak Kazanma Şartları

Brezilya	Eğitim Desteği: Çocuklar en az %80 oranında okula devam etmek zorundadır. Beslenme Desteği: Çocuklar ve hamile kadınlar düzenli sağlık kontrolü yaptırmak zorundadır. Ayrıca, gerekli görüldüğünde eğitim seminerlerine katılmak da zorunlu tutulmaktadır.
Kolombiya	Aileler, Sağlık Bakanlığı tarafından belirlenen normlara uygun bir büyüme ve gelişme için sağlık kontrollerine devam etmek zorundadır. Eğitim desteği, her 2 aylık dönem için en az %80 okula devam şartına bağlanmıştır.
Kosta Rika	Annenin veya babanın, transfer süresince çocuğunun okulu bırakmayacağını taahhüt eden, bırakması halinde transferin kesileceğini bildiğini gösteren bir “Niyet Mektubu” imzalaması şartı aranmaktadır.
Meksika	Eğitim Desteği: En az %85 okula devam zorunluluğu vardır. Beslenme Desteği: Önceden belirlenmiş plana uygun sağlık merkezi ziyaretleri yapılmak zorundadır.
Nikaragua	Beslenme Desteği: 0-5 yaş arası çocuk sahibi aileler önleyici sağlık planını tamamlamak ve eğitimlere katılmak zorundadır. Çocuklar için büyüme kontrolleri de yapılmaktadır. Eğitim Desteği: Okula devam zorunludur.
Arjantin	Çocuklar ve hamile kadınlar düzenli sağlık kontrolleri yaptırmak zorundadır.
Şili	0-6 yaş arası çocuklar düzenli sağlık kontrolü yaptırmak zorundadır.
Dominik Cumhuriyeti	0-5 yaş arası çocuklar düzenli sağlık kontrollerine katılmak zorundadır. Bu çocuklar için büyüme kontrolleri de yapılmaktadır.
Ekvator	0-5 yaş arası çocuklar düzenli sağlık kontrollerine katılmak zorundadır. Bu çocuklar için büyüme kontrolleri de yapılmaktadır.
Honduras	Okula devamsızlığa en fazla 7 gün izin verilmektedir. Ayrıca düzenli sağlık kontrolü zorunluluğu da bulunmaktadır.

Kaynak: Ana Pantelic, Poverty Alleviation in Latin America and the Caribbean: A Comparative Analysis of Microfinance and Conditional Cash Transfer, Boston University, Master's Research Paper, 2008, s.47; James Garrett, Lucy Bassett ve Alessandra Marin, “Designing CCT Programs to Improve Nutrition Impact: Principles, Evidence and Example”, United Nations Food and Agriculture Organization (FAO)- Hunger-Free Latin America and the Caribbean Initiative, 2009, ss.8-9.

Ancak bu şartların yerine getiriliyor olması, tek başına sistemin başarısını garanti etmemektedir. Sistemin başarısı için, gerçek ihtiyaç sahibi en yoksul kesimlere ulaşmak şarttır. Bu da ancak başarılı ve isabetli bir hedefleme stratejisinin varlığıyla mümkündür. Bu çerçevede, çoğu ŞNT programının coğrafi veya gelir/aile temelli hedefleme yöntemi kullandığı görülmektedir. Aile temelli hedefleme, ailelerin nakit desteklerine uygun olup olmadıklarını anlamak için bir puanlama formülüne dayalı gelir tespiti yöntemiyle yapılmaktadır. Bu puanlama formülünde yer alacak göstergelerin belirlenmesi, sistemin başarısı için doğrudan etkilidir. Ancak, bu göstergeler hakkında anlaşmaya varılması, ciddi bir teknik ve siyasi sorun haline de gelebilir. Sonuç olarak bakıldığında, alt ve üst gelir grupları arasında derin uçurumların bulunduğu ülkelerde gelir tespiti yöntemi daha başarılı sonuçlar verebilirken; nüfusun nispeten homojen bir dağılım gösterdiği ülkelerde ya da bölgelerde ise coğrafi hedefleme daha başarılı olabilir (Vermehren, 2003: 51).

Öte yandan, ŞNT programlarının başarı düzeyini belirleyen bir başka özellik transferler miktarının doğru saptanmasıdır. Miktar doğru belirlenirken dikkate alınması gereken birçok faktör bulunmaktadır. Bunlar arasında ailelerin çocukları için eğitim ve düzenli sağlık kontrolü harcamaları, çocuklarını çalıştırmak yerine okula göndermenin yol açtığı fırsat maliyeti, çocuklarını sağlık kontrollerine götürürken anne-babanın işten izin almasının neden olduğu gelir kayıpları, ülkenin bir sosyal politika programını finanse etme yeteneği ve istekliliği ile genel hayat pahalılığı gibi kısıtlar öncelikle sayılabilir (Vermehren, 2003: 51-52).

Transfer miktarı yükseldikçe tüketim yoksulluğunda aynı oranda bir azalma meydana geleceği kesindir; ancak bu durumda beşeri sermaye amaçlarında da azalan marjinal getiri de görülebilir. Daha açık bir ifadeyle, bir noktadan sonra transfer miktarındaki bir birimlik her yükseliş, beşeri sermaye birikiminde bir gerilemeye yol açabilmektedir. Ayrıca, bu durumda ŞNT programının daha fazla aileye ulaşma imkanı, olması gerekenden yüksek maliyetler yüzünden, kısıtlanmış olacaktır (Skoufias, 2009: 121).

Tablo 2. Ülkelere göre Nakit Transferi Miktarı ve Sıklığı

Ülke	Ödeme Sıklığı	Transfer Miktarı
Brezilya	Aylık	Hanenin gelir düzeyine ve demografik yapısına göre aylık 5–33 dolar arasında. (ortalama aylık 24 dolar)
Şili	Aylık	İlk 6 ay 20 dolar; ikinci 6 ay 15 dolar; üçüncü 6 ay 10 dolar ve sonraki 42 ay boyunca 7 dolar.
Kolombiya	Ayda 2 defa	Eğitim: Çocuk başına ilkokulda aylık 6 dolar; ortaokulda aylık 12 dolar. Sağlık: Aile başına aylık 20 dolar.
Dominik Cumhuriyeti	Aylık	Eğitim: 1-2 ergin olmayan çocuk için 9 dolar; 3 ergin olmayan çocuk için 14 dolar; 4 ve daha fazla ergin olmayan çocuk için 14 dolar. Gıda Desteği: 17 dolar.
Ekvator	Aylık	Hane başına 15 dolar. Hasta ya da özürlü bulunan hanelerde ayrıca 11,5 dolar.
El Salvador	3 yıl boyunca ayda 2 defa	Sağlık hizmetlerine, beslenmeye ve temel eğitime yönelik talebi canlandırmak için asgari ücretin %15'iyle %18'i arasında.
Honduras	Yılda 2 defa	Eğitim: Çocuk başına yıllık 58 dolarlık alışveriş çeki. Sağlık: Aile başına yıllık 46,3 dolarlık çek.
Meksika	Ayda 2 defa	Eğitim: İlkokulda; çocuk başına sınıfına göre değişen aylık 8–17 dolar ve ayrıca çocuk başına yıllık 11 dolarlık araç-gereç desteği. Ortaokulda; çocuk başına sınıfına ve cinsiyetine göre değişen aylık 25–32 dolar ve ayrıca çocuk başına yıllık 20 dolarlık araç-gereç desteği. Sağlık: Hane başına aylık 13 dolar. (1999 yılı verileriyle)
Nikaragua	Ayda 2 defa	Eğitim: 2 ayda bir defa aile başına 17 dolar; çocuk başına yıllık 20 dolar okul araç-gereç desteği. Sağlık: Aile başına 2 ayda bir defa 34 dolar.
Paraguay	Aylık	Gıda Desteği: Aylık 10 dolar. Sağlık ve Eğitim Desteği: Hane başına 4 çocuğa kadar 0–14 yaş arasındaki her çocuk için aylık 5 dolar. 4'ten fazla çocuğu olan aileler için aylık asgari 15 dolar.

Kaynak: Ana Pantelic, Poverty Alleviation in Latin America and the Caribbean: A Comparative Analysis of Microfinance and Conditional Cash Transfer, Boston University, Master's Research Paper, 2008, s.53.

Tam tersine nakit desteğinin çok düşük belirlenmesi halindeyse, programın çocukları eğitimde tutmak ve sağlık durumlarını iyileştirmek hedeflerine ulaşma ihtimali zayıflamaktadır. Çünkü destekler, yoksul anne-babaları çocuklarını çalıştırmak yerine, okula göndermek konusunda ikna etmeye yetecek kadar etkili olmayacaktır. Sonuç olarak, her ne kadar evrensel çapta tek bir formül belirlemek çok doğru olmasa da bugüne kadarki tecrübelerden yola çıkarak, transfer miktarının yoksulluk çizgisinin üçte birinden az olmaması gerektiği genellikle kabul edilmektedir (Vermehren, 2003: 51-52).

Bazı ülkeler, kız çocuklarının okula kayıt ve devam oranları erkeklerden daha düşük olduğu için pozitif bir ayrımcılık yaparak, kız çocuklarına daha yüksek nakit desteği sağlamaktadır. Program kapsamındaki ödemeler, genellikle evin annesine banka, posta veya diğer iletim yollarıyla ülkedeki enflasyonist duruma göre ayda bir, üç ayda bir veya ayda iki defa düzenli olarak yapılmaktadır

(Handayani ve Burkley, 2009: XXVII). Ödemelerin bankacılık sistemi veya posta hizmetleri kullanılarak yapılması hem sistemin kendiliğinden yürümesi hem de gerçekçi kayıtların tutulması açısından fayda sağlamaktadır. Daha düşük gelir grubuna dahil bazı ülkelere daha farklı ödeme yöntemleri kullanılmaktadır. Örneğin Bangladeş'teki İlköğretim Burs Ödemesi Programı, bankalardan en az 5 km uzakta bulunan okullara ödemeleri mobil bankalar aracılığıyla ulaştırmaktadır (Grosh vd. 2008: 317). Burada dikkat edilmesi gereken nokta, ödemelerin zamanında yapılması, yani güvenilir olmasıdır. Oluşabilecek bir gecikme, programın şartlar yerine getirildiği anda ödeme yapılması şeklindeki amacını zedeleyebilmektedir.

3. ŞNT PROGRAMLARININ TEMEL AMAÇLARI

ŞNT programları, daha önce de belirtildiği gibi yoksulluk sorunuyla asıl olarak uzun vadede mücadele etme amacıyla tasarlanmışlardır. Ancak bu, ŞNT programlarının tek amacı değildir. Bu ana amacın dışında, başka amaçları da vardır ve bunların bir kısmı kısa vadede ulaşılabilecek amaçlardır.

3.1. Kısa Dönemdeki Amaçları

ŞNT programları kısa dönemde yoksul kesimin gelir düzeyini yükselterek, ani bir tüketim ve yeterli beslenme etkisi oluşturmayı ve temel tüketim harcamalarını arttırmayı amaçlamaktadır. Yeterli ve dengeli beslenme hem bireysel hem de toplumsal refah açısından son derece önemlidir. Çünkü okul öncesi ve çocukluk dönemlerindeki yoksulluk ve yetersiz beslenme halleri sonucunda meydana gelen büyüme eksiklikleri, ileriki çocukluk ve gençlik dönemlerinde ancak belli bir düzeye kadar telafi edilebilmektedir. Dolayısıyla, bu olumsuz durum karşısında kümülatif etkiler meydana gelerek, uzun dönemde tüm toplum açısından ciddi refah kayıpları ortaya çıkabilmektedir (Hoddinott ve Bassett, 2009: 6). Bu sorunu ortadan kaldırmanın yolu, toplumların genellikle en marjinalleşmiş grupları olan yoksul hanelerin refah seviyelerini geliştirmekten geçmektedir.

Yoksul hanelerin satın alma güçlerini belli düzeyde de olsa yükselten ŞNT programlarının bu temel hedefi gerçekleştirilmede kilit bir role sahip oldukları kesindir. Çünkü ŞNT programları, tüketim yoksulluğunu azaltmak ve çocukların beşeri sermaye düzeylerine yatırımlar yapmak suretiyle uzun dönemde yoksulluğu azaltıp, refah düzeyini arttırmak üzere tasarlanmışlardır. Beslenme destekleri ve müdahaleleri yoluyla, başta çocukların bilişsel, fiziksel ve ekonomik potansiyelleri olmak üzere, uzun dönemde refah artışını desteklemeye çalışmaktadırlar (Bassett, 2008: 15).

Aslında ŞNT programlarıyla beslenme kalitesinin ve miktarının artışı arasında doğal bir ilişki kendiliğinden oluşmaktadır. Bunun nedeni, ŞNT programlarının yetersiz beslenme riskine en fazla maruz kalan yoksul çocuklu aileleri hedeflemesidir. Aynı zamanda, ŞNT programlarının sağladığı ve beslenmenin de dahil olduğu bütüncül beşeri sermaye yatırım olanaklarından en fazla çocuklar yararlanmaktadır. Sağlık ve beslenme transferleri genellikle, yetersiz beslenmenin en olumsuz etkilerinin görüldüğü ilk 2 yaş kapsayacak biçimde 5 yaşın altındaki çocukları kapsamaktadır (Bassett, 2008: 15).

Öte yandan, gelişmekte olan ülkelerdeki yoksul haneler, gelir kaybı yaratan veya beklenmedik yeni masraflar doğuran hastalık, sakatlanma, ölüm, doğal afetler gibi şoklara karşı genellikle yeterli güvenceye sahip değildir. Bu nedenle bu tür şoklar karşısında, çoğu zaman kendileri çözüm üretmek zorunda kalmaktadır. Bu çözüm yöntemleri arasında zaten sınırlı olan nakit tasarrufların tüketilmesi,

kredi çekilmesi, tanıdıklardan borç alınması gibi önlemler en başta sayılabilir. Ancak asıl sorun, çocukların da kimi zaman risklerle başa çıkma stratejilerinin bir parçası olarak görülmesi ve okuldan alınıp, aile gelirene bir şekilde katkı sağlamaya mecbur bırakılmasıdır. Bu bağlamda çocuklar ya doğrudan bir işe girip çalışmakta ya da işe giren bir yetişkinin boşluğunu doldurmak üzere küçük kardeşlerin veya yaşlıların bakımı, ev işlerinin yerine getirilmesi gibi haneçi yükümlülükleri üstlenmektedir (de Janvry vd. 200: 1). Buradaki asıl sorun, sadece başlangıçta şok atlatılana kadar okuldan alınan çocukların okula geri dönüşlerinin her zaman kesin olmamasıdır. Bu durumda, aslında geçici olan şoklar, çocukların hayatlarında kalıcı etkiler yaratmaktadır.

Nitekim yoksul hanelerin şoklarla başa çıkmak için çocuk işgücüne başvurmasının, beşeri sermaye stoku ve yoksulluk açısından çocuklara gelecekte yükleyeceği maliyet son derece yüksek olmaktadır. Bu nedenle, çocuk işgücü sorunuyla sadece yasaklamalar getirmek suretiyle mücadele etmek, sürekli bir çözüm sağlamaktan uzaktır. Çünkü sorun, asıl olarak ailenin yoksul olmasından ve etkili bir sosyal koruma desteğinden faydalanamamasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla asıl yapılması gereken, yoksul hanelerin çocuklarını risklerle başa çıkma mekanizması olarak kullanma ihtiyacını azaltacak kamu müdahalelerinin güçlendirilmesidir (Ospina, 2012: 2).

Yoksul ailelerin gelire en fazla ihtiyaç duydukları şok ve kriz anlarında, düşük düzeyli de olsa, garantili ve düzenli bir gelir sunan ŞNT programları, yoksul ailelerin çocuklarını risklerle başa çıkma tedbiri olarak görerek, okuldan almalarının önüne geçmeye katkı sağlamaktadır.

Bu olumlu etkilerine karşın, çocuk işgücü sorunuyla mücadele sadece ŞNT programları yoluyla yapılmamalıdır. Çünkü çocuk işgücü oranını azaltmak, genellikle ŞNT programlarının tek ve en temel amacı olmamaktadır; daha çok, ortaya çıkan bir pozitif dışsallıktır. Nitekim çocuk işgücü sorunu çok boyutlu bir meseledir ve bu meseleyle mücadele çok daha kapsamlı ekonomik ve sosyal tedbirler gerektirmektedir. Örneğin, çocukların çalıştırılması kültürel ve toplumsal olarak yerleşmiş ve artık normalleşmiş bir gelenek olabilir. Dolayısıyla ŞNT programları çocuk işgücü sorunuyla mücadele tedbirlerinin ancak bir ayağıdır; toplumda yerleşmiş bulunan davranış ve tutum kalıplarını düzeltecek bazı tamamlayıcı eylemlerle desteklenmesi şarttır (International Labour Organization, 2008: 17-18).

3.2. ŞNT Programlarının Uzun Dönemdeki Amacı; Yoksulluk Kısır Döngüsünü Kırma

Yoksulluk düzeyinde kayda değer gerilemeler sağlanarak içermeci ve kapsayıcı bir kalkınmanın gerçekleştirilmesi hedefi, yükselen piyasaların ve birçok gelişmekte olan ülkenin en temel hedefidir. Bu hedefi gerçekleştirmenin olmazsa olmaz şartlarından biri, etkili bir sosyoekonomik güvence ağı kurup uygulamaktır. Güvence ağları, doğrudan doğruya korunmasız ve ihtiyaç sahibi olanların refah düzeylerine yönelik olduğu için, sosyal kalkınma için son derece önemli bir şarttır. Bu nedenle, mutlak yoksulluk ve yetersiz beşeri sermaye sorunlarını çözmeye yönelik ŞNT programları, bugüne kadar uygulanan en etkili güvence ağları arasında sayılmaktadır (Son, 2008: 1).

ŞNT programları ile uzun dönemde ulaşılmak istenen amaç, beşeri sermaye gelişimine destek olarak, nesiller boyu aktarılan yoksulluk kısır döngüsünü kırmaktır. Aslında ŞNT programları, yoksulların beşeri sermayelerine yeterli yatırım yapmalarına engel olan nedenler arasında sayılabilecek piyasa başarısızlıklarına bir çözüm olarak düşünülmüştür. Transferler bu genel çerçevede altından doğrudan talep tarafına müdahale etmek üzere tasarlanmıştır ve hizmetlerden faydalananlar, hizmetleri sağlayanlar ve

hükümetler arasındaki karşılıklı toplumsal sorumluluk ilişkilerini değiştirmeyi amaçlamaktadır (Johannsen vd., 2009: 139).

ŞNT programları geleneksel sosyal yardım politikalarından farklı olarak, sadece kısa dönemli tüketim ihtiyaçlarını karşılamamakta; bunun yanında beslenme, sağlık ve eğitim hizmetleri gibi tamamlayıcı mekanizmalar yoluyla beşeri sermaye yatırımlarını destekleyerek, uzun dönemde yoksulluğu düşürme amacını da gütmektedir. Bu programlar aynı zamanda, klasik yeniden dağıtım konusu üzerine odaklanmanın yeterli olacağı düşüncesinin ötesine geçmekte ve aslında, genellikle sadece kayıtlı sektörde çalışıyor olmakla ilişkilendirilmiş geleneksel sosyal sigorta programlarının kapsayamadığı gerçek yoksullara ulaşma konusunda başarılı olmaktadır (Briere ve Rawlings, 2006: 9).

Buradan hareketle, ŞNT programlarının uzun dönemdeki temel iki amacının yoksulluğu kalıcı biçimde düşürmek ve sosyal içerme düzeyini arttırmak olduğu belirtilebilir. ŞNT programları özellikle sağlık ve eğitim başta olmak üzere, mevcut sosyal hizmetlere yönelik talep yanlı bir teşvikin gerekli olduğu hallerde başarılı olmaktadır. Sosyal içerme açısından ise ŞNT programlarına, öteden beri kamu sosyal hizmet programlarından yararlanamamış olan yoksul ve güvencesiz kesimlerin bu dışlanmışlığına bir son vermek amacıyla başvurulmaktadır.

4. “ŞARTLI” YARDIMIN İNSAN HAKLARI AÇISINDAN ANLAMI

ŞNT programlarına yönelik eleştiriler en fazla nakit desteğinin şartlı olarak sunulması kuralı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu doğrultuda, bir sosyal koruma yardımı öncesinde herhangi bir şart koşmanın, bireylerin davranışları üzerinde bir sınırlama yaratacağı ve yoksul bireylerin kendileri ve aileleri için en faydalı davranışın ne olacağını kendi başlarına kestiremeyeceklerinin peşinen kabulü anlamına geldiği ileri sürülmektedir.

Hatta bu konuda ŞNT programlarına “kötü niyetli bir paternalizm örneği” yakıştırmaları da yapılmaktadır (Samson vd., 2006: 12). Çünkü yoksullara kendileri ve aileleri için neyin en iyi olduğunu bilme konusunda hiç güvenilmemekte ve onlar adına kararlar verilmektedir. Bu açıdan bakıldığında ŞNT programları özgürlükleri kısıtlamakta ve yoksul ailelerinin refahını yükseltmek için en uygun kararları alma özgürlüğünden mahrum bırakmaktadır (Künnemann ve Leonhard, 2008: 16). Daha açık bir ifadeyle, şartların dayatılması ailelerin otonomisini zedelemekte ve yoksulların kendi yaşamlarını ve refahlarını geliştirmek için rasyonel seçimler yapamayacaklarını varsaymaktadır.

Bu tartışmayı daha da ileri bir noktaya taşıyacak biçimde, ihtiyaç halindeki bireylere yardım sunmadan önce belli şartlar ileri sürmenin insan hakları açısından nasıl yorumlanacağı konusunda iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bazı kesimler bunun insan haklarının doğasına tamamen aykırı olduğunu, hatta insan haklarının tam kullanılmasını engellediğini ileri sürerken, başka bir kesim ise bu ön şartların hakların kullanımını tamamladığını ve kolaylaştırdığını savunmaktadır (International Labour Office, 2010: 40).

İlk görüşe göre, insan hakları koşulsuzdur ve bireyin temel insan hakkının inkar edilmesi hiçbir şart altında kabul edilemez. Sosyal güvenlik, sağlık ve eğitim haklarına da bu pencereden bakmak gerekmektedir. Dolayısıyla, yardım öncesinde belli şartlar belirlenmesi ve insanların bunlara uymaya zorlanması doğrudan doğruya insan haklarının çiğnenmesi anlamına gelmektedir (Künnemann ve

Leonhard, 2008: 22). Nitekim ŞNT programları bir taraftan insanların saygın bir yaşam standardına kavuşmaları için tasarlanmışken, diğer taraftan da sistemdeki şartlılık unsuru şartların yerine getirilememesi halinde söz konusu saygın yaşam sürme hakkının kaybedilmesine yol açmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, önce saygın bir yaşam sürmenin asgari standartları belirlenip, ardından da bu asgari standartlara ancak belli şartlar yerine getirildikten sonra ulaşılabileceği şeklinde çelişkili bir durum ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla konuya “hak” penceresinden bakanlar bunu kabul edilemez bulmaktadır (Bloom vd., 2009: 205). Çünkü en temel insan haklarının kullanımında herhangi bir ön şartın ileri sürülmesi düşünülemez.

Ayrıca, şartların yerine getirilmesi sorumluluğu sadece bireye ait olduğu için, sonuç itibarıyla ortaya “hak eden” ve “hak etmeyen” yoksullar şeklinde bir ayırım da çıkmaktadır. Şartlılık meselesi aslında, ŞNT programlarının siyasi ve sosyal meşruiyetini kolaylaştırmayı amaçlamış olsa da insan hakları açısından ciddi bir çelişki ve ihlal olduğu kesindir. Çünkü haklar öz itibarıyla evrensel ve kullandırılmaları sözde bir “hak edilmişliğe” dayandırılmaz (International Labour Office, 2010: 40).

ŞNT programlarının insan haklarına kesin olarak aykırı olduğunu iddia eden görüşlerin bir diğer gerekçesi, sistemin işleyişinden kaynaklanan “kapsam zafiyetine” vurgu yapmaktadır. Buna göre, bu sistem ne kadar sorunsuz işlese işlesin, tanım gereği mutlaka kapsam dışında kalan kitleler ve haneler olacaktır. Çünkü yoksul olup çocuksuz olan veya çocuğu olsa bile, okula gitmesine engel olacak bir özrü bulunan ve hatta örneğin LGBT bireyler gibi geleneksel aile şablonuna uymayan, ancak kesin olarak yoksul olan haneler sistemin işleyiş mantığına aykırı olduğundan, kapsama giremeyecektir. Bu gibi nedenlerle, daha en başından toplumun belli kesimlerini kapsama alamayacağı belli olan bir sistemin insan hakları bakımından ciddi eksikleri olduğu ileri sürülmektedir.

Ne var ki, karşıt görüş şartlılık konusunu tam da insan hakları perspektifinden bakarak savunmaktadır. Buna göre, kullanılmadıktan sonra bir hakkın varlığından bahsetmek mümkün değildir. Dolayısıyla, şartlar aslında bir haklar bütünü oluşturan ve hakların kullanılmasını kolaylaştıran bir araç olarak görülmektedir. Bu da prensipte evrensel olmalarına karşın, uygulamada yoksulların büyük kısmı tarafından kullanılmayan hakların kullanılmasının önünü açmaktadır (International Labour Office, 2010: 40). Daha yalın bir ifadeyle, ŞNT programları hakların yasal temelleriyle, uygulamadaki kullanılabilirlikleri arasında köprü vazifesi görmektedir.

ŞNT programlarının, en temel insan hakları arasında kabul edilen sağlık ve eğitim haklarının kullanımının artırılmasına dolaylı bir katkı sağlayabileceği de ileri sürülmektedir. Buna göre, eğitim ve sağlık kuruluşlarına uzak yerleşim yerlerine yeni hastane ve okul binaları yapılabileceği gibi, eski ve işlevsiz olan binaların da yenilenmesi, kapasitelerinin artırılması süreci hızlanacaktır. Çünkü eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanmayı asli şart olarak belirleyen bir programın verimli bir şekilde uygulanabilmesi için, insanların bu kurumlara erişimde kendilerinden kaynaklanan bir sorunla karşılaşmamaları gerekmektedir.

Aslında ŞNT programlarının insan haklarına aykırılık teşkil etmediğini savunan görüş, sonuç odaklı bir görüştür. Bu görüşe göre, insanların eğitim ve sağlık gibi temel insan hakları arasında sayılan hizmetlerden yararlanmaları sağlandıktan sonra, bunun nasıl gerçekleştiğinin bir önemi yoktur. Çünkü önemli olan insanların bu tarz temel hizmetlere erişimlerinin sağlanabilmesidir. Dolayısıyla ŞNT

programlarındaki eğitim ve sağlık şartları aslında ifade edilenin aksine birer “şart” değil, temel insan haklarının kullanımını sağlamak için tasarlanmış birer “teşvik”tir. Nihai hedefi bu şekilde olumlu olan bir sosyal koruma programının insan haklarına aykırılığını ileri sürmek, doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

5. SONUÇ

ŞNT programları yoluyla yoksullukla mücadele, kısa sayılabilecek bir sürede birçok ülkeye yayılmıştır. Bu programların temelinde, yoksulluk sorununun esas olarak düşük beşeri sermaye stokundan kaynaklandığı fikri yatmaktadır. Dolayısıyla, aslında ŞNT programları yoksulluk sorununa anlık ve kısa vadeli müdahale eden “pasif” politikalar yerine, uzun vadeli, ancak kalıcı çözümler ürettiği iddia edilen “aktif” politikaların uygulanması çabasının bir ürünüdür.

ŞNT programlarının en tartışmalı kısmı, nakit desteği öncesinde belli şartlar öne sürmenin insan hakları açısından uygun olup olmadığıdır. Bu kapsamda, sosyoekonomik korunma hakkı evrensel bir insan hakkıdır ve hiçbir ön şarta tabi olmaksızın, doğrudan doğruya devlet tarafından sağlanmalıdır. Çünkü eğer bir hakka sahip olmak herhangi bir şarta bağlanıyorsa, bu şart yerine getirilmediği sürece söz konusu hakka sahip olunamayacaktır. Dolayısıyla aslında ortada bireye kesin olarak tanımlanmış bir hak bulunmuyordur. Bu görüşün karşısında ise haktan önce bir koşul öne sürmenin, normalde kullanılmayan bir hakkın kullanılmasını teşvik ettiği iddiası bulunmaktadır. Üstelik ŞNT örneğinde de görüldüğü üzere söz konusu koşul, sadece bireyin değil, son tahlilde tüm toplumun faydasına olan eğitim ve sağlık temelli bir koşuldur. Ayrıca, kullanılmadıktan sonra bir hakkın varlığından söz etmek de bir anlam ifade etmemektedir.

İnsan hakları açısından yapılan tartışmanın ötesinde, nakit desteği öncesinde sağlık ve eğitim gibi şartlar öne sürmek, bir sosyal koruma programının her zaman yüksek kapsama ulaşmasını da tek başına garanti etmemektedir. Çünkü bazı ülkelerde hizmetlere erişimin önünde görünen veya görünmeyen bazı sosyal, ekonomik, kültürel, geleneksel, hatta coğrafi engeller vardır. Nitekim sağlık ve eğitim hizmetlerine girişin bu şekilde son derece sınırlı olduğu durumlarda, en muhtaç konumdaki yoksul kesimler sistemin dışında kalma tehlikesiyle karşılaşabilmektedir. Bu da programın başarısını olumsuz etkileme potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla eğitim ve sağlığa ilişkin şartlar saptamadan önce, bu temel hizmetlerden faydalanmanın önündeki engellerin ortadan kaldırıldığından emin olunması gerekmektedir.

Doğrudan doğruya sistemin işleyişine yönelik bu eleştirilerin yanı sıra, ŞNT programlarının idaresinin kolay olmadığı da ileri sürülmektedir. Bu doğrultuda, başarılı bir ŞNT programından bahsedebilmek için, merkezi ve yerel aktörler arasında karmaşık bir ortaklığın kurulması, sistemden faydalananların kaydedildiği sürekli güncellenen bir veri tabanının oluşturulması ve çok sayıda kamu kurumunun sisteme dahil edilmesi gerekmektedir. Bunlar gerçekleştirilse bile, şartların yerine getirilip getirilmediğinin kontrol edilmesi kolay değildir. Çünkü hem zaman alıcıdır hem de oldukça masraflıdır.

Kurumsal bir altyapının ve başarılı bir koordinasyonun kurulması aynı zamanda programın başarılı bir hedefleme mekanizmasına sahip olması için de gerekli bir koşuldur. Ancak şu ana kadar uygulanan ŞNT programlarının çoğunun hedefleme mekanizmalarının hem uzun dönem refah göstergelerine dayandığı hem de ani ve geçici tüketim düşmelerini dikkate almadığı bilinmektedir. Dolayısıyla bu programların, örneğin ekonomik şokların ardından meydana gelen geçici ve ani yoksulluk

hallerine karşı kullanılması mümkün değildir. Çünkü ŞNT programları asıl olarak yapısal yoksulluk sorununa karşı etkilidir ve temel hedefi de yoksulluğun nesiller arası aktarımına son vermektir. Dolayısıyla, tanım gereği geçiş dönemi yoksulluğundan çok, mutlak ya da kronik yoksulluk durumlarını çözmeye başarılıdır.

Ancak buradan hareketle, mutlak yoksul durumundaki tüm nüfusun kapsama dahil edildiği gibi bir sonuç da çıkarılmamalıdır. Çünkü ŞNT programları öz itibarıyla, sadece okul çağında çocukları bulunan yoksul aileleri hedeflemekte ve çocuksuz yoksul aileler otomatik olarak kapsam dışı kalmaktadır. Ayrıca, çocuksuz yoksul ailelerin yanı sıra yaşlılar, özürllüer, program kapsamına giremeyecek kadar büyük yaşta çocuklu yoksul aileler, hatta örneğin LGBT çiftleri gibi geleneksel aile tanımına uymayan yoksullar da mecburen sistemin dışında kalmaktadır. ŞNT programlarının başka sosyal koruma programlarıyla tamamlanması gerekliliği asıl olarak bu eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, ŞNT programları daha geniş ve çok bileşenli bir yoksullukla mücadele paketinin alt bileşenlerinden biri olmalı ve mutlaka başka programlarla bir arada uygulanmalıdır.

ŞNT programlarına yöneltilmiş belki de en tutarlı eleştirilerden biri, bunların eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlerin kullanımını oransal veya sayısal olarak arttırabileceği; ancak hizmet kalitesi düşük olduğu sürece bunun bir gelişme anlamına gelmeyeceğidir. Daha açık bir ifadeyle, çocukların eğitimi ve sağlığı sadece yararlandıkları hizmetlerin kalitesi yüksek olduğunda gelişebilir. ŞNT programları da genellikle sadece hizmet kullanım oranına bakmaktadır ve kaliteye yeterince dikkat etmemektedir. Programları savunanların en azından yerel düzeyde hizmet kullanım oranlarının yükselmesinin yerel otoriteler ve kuruluşlar üzerinde daha iyi hizmet verme baskısı yaratacağını ileri sürmelerine rağmen, eleştiriler ŞNT programlarının yetersiz kamu sağlık ve eğitim hizmetlerini reforma tabi tutmaya ilişkin ilgiyi ortadan kaldıracabileceği noktasında yoğunlaşmaktadır.

Öte yandan, ŞNT programlarının asıl hedeflediği kesimler olan en yoksul ve en muhtaç durumda olanlara belli durumlarda büyük zararlar verebileceği de ileri sürülebilir. Örneğin, hasat zamanı veya hane reisinin ani bir gelir şoku yaşadığı bir anda, yani çocuk işgücüne en fazla ihtiyaç duyulduğunda, aileler çocukların çalışmak yerine okula devam etmelerini şart koşan bir programı terk etmek zorunda kalabilir. Bu da onların ister istemez sosyal koruma kapsamı dışına çıkmalarına yol açabilir. Benzer biçimde, ŞNT programları aileyi ihtiyaçlarıyla aslında örtüşmeyen bir davranışta bulunmaya zorlayabilir. Örneğin, eğer alınan eğitimin kalitesi düşükse, çocuğun kendi aile işinde çalışması daha değerli ve faydalı olabilir.

Sonuç olarak, ŞNT programlarının mutlaka dikkate alınması gereken belli eksiklikleri bulunmaktadır. Ancak yine de yoksullukla mücadele alanına yeni bir dinamizm getirdiği ve özellikle de yapısal yoksulluk sorunuyla mücadelede ümit verici olduğu kesindir. Bu nedenle, bir ülkede ŞNT programı uygularken, söz konusu eksiklikler dikkatlice hesaplanmalı ve bunları kapatacak başka programlarla da desteklenerek etkili bir işbölümü dahilinde uygulanmalıdır. ŞNT programları ancak bu sayede kendilerinden beklenen olumlu etkileri gerçekleştirebilecektir.

KAYNAKLAR

- Bassett, Lucy (2008), "Can Conditional Cash Transfer Programs Play a Greater Role in Reducing Child Undernutrition?", *World Bank*, SP Discussion Paper, No:0835.
- Bloom, David. E., Mahal, Ajay, Rosenberg, Larry ve Sevilla, Jaypee (2009), "Social Protection and Conditional Cash Transfers", (Ed) Wening Handayani ve Clifford Burkley, *Social Assistance and Conditional Cash Transfers-The Proceedings of the Regional Workshop*, Asian Development Bank.
- Castañeda, Tarsicio. (2009), "The Design and Implementation of Conditional Cash Transfer Programs: Issues and Lessons for the Future", (Ed) Wening Handayani ve Clifford Burkley, *Social Assistance and Conditional Cash Transfers-The Proceedings of the Regional Workshop*, Asian Development Bank.
- De Janvry, Alain, Finan, Frederico ve Sadoulet, Elisabeth (2004), "Can Conditional Cash Transfers Serve as Safety Nets to Keep Children at School and Out of the Labor Market?", Department of Agricultural and Resource Economics, *UCB*, UC Berkeley.
- De la Briere, Bénédicte ve Rawlings, Laura B. (2006), "Examining Conditional Cash Transfer Programmes: A Role for Increased Social Inclusion?", *ILO-Strategies and Tools against Social Exclusion and Poverty Programme*.
- Grosh, Margaret, Ninno, Carlo del., Tesliuc, Emil ve Ouerghi, Azedine (2008), *For Protection and Promotion- The Design and Implementation of Effective Safety Nets*, World Bank, Washington.
- Handayani, S. Wening ve Buckley, Clifford (2009), "Workshop Highlights and Executive Summary", (Ed), Wening Handayani ve Clifford Burkley, *Social Assistance and Conditional Cash Transfers-The Proceedings of the Regional Workshop*, Asian Development Bank.
- Hoddinott, John ve Bassett, Lucy (2009), "Conditional Cash Transfer Programs and Nutrition in Latin America: Assesment of Impacts and Strategies for Improvement", *United Nations Food and Agriculture Organization (FAO) - Hunger-Free Latin America and the Caribbean Initiative*, Şili.
- International Labour Organization (2008), "Child Labour and Conditional Cash Transfer Programmes in Latin America", *International Labour Office - Geneva: ILO*.
- International Labour Office (ILO)-Social Security Department (2010), *Extending Social Security to All: A Guide Through Challenges and Options*, Geneva.
- Johannsen, Julia, Tejerina, Luis ve Glassman, Amanda (2009), "Conditional Cash Transfers in Latin America: Problems and Opportunities", (Ed) Wening Handayani ve Clifford Burkley, *Social Assistance and Conditional Cash Transfers-The Proceedings of the Regional Workshop*, Asian Development Bank.
- Künnemann, Rolf ve Leonhard, Ralf (2008), *A Human Rights View of Social Cash Transfers for Achieving the Millennium Development Goals*, Brot für die Welt/Evangelischer Entwicklungsdienst(Publishers), Stuttgart/Bonn.
- Ospina, Monica (2012), "The Effects of Income Shocks on Child Labor and Conditional Cash Transfer Programs as an Insurance Mechanism for Schooling", http://www.nip-lac.org/uploads/CCT_child_labor_v.april7.pdf, (02/11/2016)

- Pantelic, Ana (2008), “Poverty Alleviation in Latin America and the Caribbean: A Comparative Analysis of Microfinance and Conditional Cash Transfer”, *Boston University*, Master’s Research Paper.
- Samson, Michael, Niekerk, Ingrid van ve Quene, Kenneth M. (2006), *Designing And Implementing Social Transfer Programmes*, Economic Policy Research Institute (EPRI) Press, Cape Town.
- Skoufias, Emmanuel (2009), “Conditional Cash Transfers Reducing Present and Future Poverty”, (Ed), Wening Handayani ve Clifford Burkley, *Social Assistance and Conditional Cash Transfers-The Proceedings of the Regional Workshop*, Asian Development Bank.
- Soares, F. Veras. (2009), “Conditional Cash Transfers: A Vaccine Against Poverty and Inequality?”, *International Policy Centre for Inclusive Growth (IPC - IG)*, Brezilya
- Son, H. Hwa (2008), “Conditional Cash Transfer Programs: An Effective Tool for Poverty Alleviation?”, *Asian Development Bank*, ERD Policy Brief No.51.
- Tzannatos, Zafiris, Orazem, Peter F. ve Sedlacek, Guilherme (2009), “Policy Options to Eradicate Child Labor and Promote Education in Latin America”, (Ed) Peter F. Orazem, Guilherme Sedlacek ve Zafiris Tzannatos, *Child Labor and Education in Latin America-An Economic Perspective*, Palgrave Macmillan.
- Vermehren, Andrea (2003), “Conditional Cash Transfer Programs: An Effective Tool for Reaching the Poorest and Most Vulnerable”, (Ed) Ana-Maria Arriagada ve Robert Holzman, *Volatility, Risk, and Innovation: Social Protection in Latin America and Caribbean*, The World Bank.

CARİ AÇIKLARLA MÜCADELEDE TURİZM SEKTÖRÜ VE TÜRKİYE ANALİZİ

THE ROLE OF TOURISM SECTOR IN FIGHTING AGAINST CURRENT DEFICIT AND AN ANALYSIS OF TURKISH TOURISM

Nurdan KUŞAT¹

Öz

Türkiye, kronik ödemeler bilançosu açıklarına sahip ve cari işlemler dengesi problemleri de bu açıkların bir numaralı destekleyicisi olmuş bir gelişmekte olan ülke prototipidir. Otonom işlemlerin ödemeler bilançosu dengesi açısından önemli olduğu ve cari işlemler bilançosu kalemlerinin genelde otonom işlemlerden oluştuğu düşünüldüğünde, yıllar itibariyle açık veren dış ticaret dengesine kıyasla, fazla veren hizmetler dengesi özenle incelenmesi gereken bir alan olmaktadır.

Çalışma sonuçları hizmetler dengesinin; dış ticaret, cari işlemler ve ödemeler bilançosu dengesizliklerini giderme kabiliyetini teyit etmektedir. Ayrıca hizmet sektörünün en can alıcı alt sektörü olarak “Seyahat/Turizm”in potansiyel performansı da çalışma sonucunda açık bir şekilde kendisini göstermektedir. Bu bağlamda Türkiye’nin cari açıklarla mücadelede daha yaygın ve bilinçli bir şekilde Turizm Sektörü’nü kullanması gerekliliği, ülkenin ekonomik sürdürülebilirliği için önemli bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Turizm Sektörü, Cari Açıklar, Ekonomik Sürdürülebilirlik, Ekonomik Kalkınma, Türkiye.*

Abstract

Turkey is a prototype developing country which has a chronic balance of payments deficit and this deficit is worsened by current account balance problems. When we take into account the fact that autonomous transactions are important to financial statement balance and that current account balance items are usually composed of autonomous transactions, a surplus of balance of invisibles, rather than the deficit of foreign trade balance, must be studied.

The results confirm that balance of services is able to close the deficits of foreign trade, of current accounts and of balance of payments. Besides, the study reveals that the potential performance of travel and tourism, which are the most important sub sectors of service sector, is of utmost significance.

¹ Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, nurdankusat@sdu.edu.tr

² Rakamsal verilere <http://www.tcmb.gov.tr> adresinden “Ödemeler Dengesi ile İlgili İstatistikler” bölümünden

Within this context, it is essential that Turkey make use of the potential of tourism sector more extensively and efficiently in fighting against current account deficit, which is of great importance to the economical sustainability.

Keywords: *Tourism Sector, Current Account Deficit, Economical Sustainability, Economical Development, Turkey.*

1. GİRİŞ

Türkiye’de dış ticaretteki ivmelenmenin 1980 sonrası dönemde benimsenen “liberal ekonomi” anlayışı ile şekillendiği ve güçlendiği aşıkardır. Dış ticaret çerçevesinde bir tür kırılma noktası olarak tanımlanan bu dönemin öncesinde ve sonrasında uygulanan dış ticaret politikalarının farklılığı dikkat çeker. İthal ikameci politikaların terk edilip, ticari liberalizasyonun benimsendiği yepyeni bir oluşuma geçilmiştir. Politika anlamındaki bu farklılığa rağmen 80 öncesinde ve 80 sonrasında değişmeden kalan tek gerçek ödemeler bilançosu dengesizlikleri ve cari işlemler bilançosu açıkları olmuştur.

Ödemeler bilançosu dengesizlikleri ve cari işlemler bilançosu açıkları Türkiye’nin kronik makro ekonomik problemlerinden bir tanesidir (İşsizlik gibi, enflasyon gibi, gelir dağılımındaki adaletsizlik gibi...). Dışa açık politikaların benimsenerek uygulandığı 80 sonrası süreçte gerek ihracat, gerekse ithalatta yaşanan artış ve bu artışta ithalatın daha ağır basması ihracatın ithalatı karşılama oranının sürekli 1’in altında kalmasına sebep olmuştur. İhracatın ithalata bağımlılığının yüksekliği de bu sorunu kronikleştirmiştir.

Bu çalışma bir anlamda kemikleşen Türkiye cari işlem açıklarının finansmanında hizmet sektörünün en önemli yapı taşlarından olan turizm sektörünün kullanılabilirliğini ölçmek için gerçekleştirilmiştir. Analizde TC Merkez Bankası Ödemeler Bilançosu verilerinden yararlanılmış, bu verilerden yola çıkılarak grafiklerle sonuçlar değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular ise hizmet sektörünün hem toplam performansını, hem de turizm sektörünün tekil performansını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

2. ÖDEMELER BİLANÇOSU VE CARİ İŞLEMLER DENGESİ

Ödemeler bilançosu, işletmelerin düzenlediği bilançolardan ziyade, kar/zarar tablolarına benzer. Bu bilançolar her daim dengede olan yapılarıyla ülkeler arasında özellikle dış ticaret alanında detaylı karşılaştırmalar yapılmasına imkan tanımazlar. Hatta bir ülkedeki dış ticaretin hangi kalemlerden oluştuğunu, bileşenlerinin neler olduğunu, ya da dış ticaretin ülke bazlı dağılımını da göstermezler. Ama Seyidoğlu’nun (2013:351) ifade ettiği gibi ödemeler bilançosu, ülke ithalatının dış dünya gelirleriyle karşılanıp karşılanmadığı, karşılanamadıysa bu açığı kapatmak için hangi yöntemlerden destek alındığı ve ülkede benimsenen kalkınma modeli çerçevesinde dış ticarete ortaya çıkan yapısal değişimin nasıl şekillendiğini gösteren önemli bilgiler sunar.

Cari işlemler dengesi ödemeler bilançosu içerisinde yer alan dört hesap grubundan belki de en önemlisidir. Cari İşlemler Dengesi ya da Hesabı yurt içi yerleşiklerin yurt dışı yerleşiklere karşı toplam yükümlülüklerini veya yurt dışı yerleşik bir ülkede yer alan varlıkların değişimini gösteren bir tablodur (Obstfeld ve Rogoff, 1997). Bu hesap grubunun içerisinde yer alan birimlerin otonom olarak oluşması

yani müdahalesiz bir şekilde kendiliğinden ortaya çıkması bu hesap grubunun önemlilik düzeyini artırıcı etki yaratmaktadır. Aslında bu önemlilikte cari işlemler dengesinin ülkenin dış açık ve dış fazlalarını ortaya koyması da önem arz etmektedir.

Cari işlemler dengesinin ülke ekonomisinin sürdürülebilirliği konusunda da önemli bilgiler sunduğunu söyleyen bilim adamları da vardır. Edison (2003) ve Zanghieri (2004) cari işlemler dengesinin ülkenin gelecekte karşılaşılabileceği krizler konusunda uyarıcı bir rol oynadığını belirtirken, Corsetti ve arkadaşları (1999) cari işlemler açığının büyüklüğünün, o ülkenin sonraki yıllarda karşılaşılabileceği döviz kuru krizleri için önemli bir gösterge olduğunu belirtmektedirler.

Günümüzde ticari liberalizasyon'un ülkelerin büyüme hızını artırdığı gözlenmektedir. Ama büyümenin olumlu etkilerine rağmen, dış ticaret dengesi üzerinde ortaya çıkan olumsuz etkiler, bazı çalışmaların sonuçlarında kendisini göstermektedir. Pacheco-López ve Thirlwall'ın (2007:469) 19 adet gelişmekte olan ülkeyi kapsayan çalışmaları; ticaretin serbestleştirilmesi sonrasında ülkelerin çoğunun büyüme performansının arttığını ama bu performans artışının ticaret dengesinin bozulması pahasına olduğunu göstermektedir.

Cari açıklarla ilgili olarak önem arz eden bir konuda bu açıkların ülkeler için ne zamana kadar sürdürülebilir ya da katlanılabilir bir yapı oluşturacağıdır. Cari açıkların ülke ekonomisi için bir tehlike oluşturacağı düzeyin belirlenmesinde en yaygın kullanılan araç cari açık/milli gelir oranı olmaktadır. Freund'a göre (2005: 3) bu oran %5'lere yükseldiyse üç-dört yıl içerisinde ülkenin gelir artışında bir yavaşlama ve reel döviz kurunda önemli bir aşınma ortaya çıkması muhtemeldir. Edwards (2006) ise, bu oranın %6'nın üzerine çıkması durumunda cari açığın sürdürülebilme kabiliyetinin aşınacağına değinmektedir.

Kara ve Sarıkaya'nın (2013:1) Türkiye ekonomisine yönelik gerçekleştirdikleri çalışmanın sonuçları, 2000'lerin başından itibaren cari işlemler dengesinde yapısal bir bozulmanın başladığını ve cari işlemler açığının milli gelire oranının %5 civarında istikrarlı bir yapı sergilediğini göstermektedir. Bu sonuç Türkiye ekonomisinin günümüz ve yakın gelecekte hem büyüme hem reel döviz kuru aşınmalarıyla yüzleşeceği yönünde sinyallere yer vermektedir.

3. TÜRKİYE ÖDEMELER BİLANÇOSUNUN GÖRÜNÜMÜ

Bir ülkenin ödemeler bilançosu, o ülke ekonomisinin dış dünyayla ilişkilerinin çok yanlı bir tanımlamasını ortaya koyar. Bu bilanço içerisinde özellikle cari işlemler dengesi, ağırlıklı olarak otonom özellikleri nedeniyle ülke ekonomisindeki yapısal gelişmeleri anlamaya yardımcı olur.

Tablo 1, Türkiye'nin 2001 krizi sonrası ödemeler bilançosu dengesini ve bu denge içerisinde yer alan 4 farklı hesap grubundaki gelişmeleri gözlemek için düzenlenmiştir.

Tablo 1. Türkiye'nin Ödemeler Bilançosu (2001-2016 Dönemi) (Milyon \$)

BİLANÇO KALEMLERİ	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
I. CARİ İŞLEMLER DENGESİ	3 760	-626	-7 554	-14 198	-21 449	-31 837	-37 779	-40 192
A. Dış Ticaret Dengesi	-3 282	-6 404	-13 411	-22 438	-32 936	-40 894	-46 831	-52 917
B. Hizmetler Dengesi	9 055	7 899	10 394	12 732	15 872	13 819	13 935	18 779
C. Gelir Dengesi	-5 000	-4 554	-5 557	-5 609	-5 839	-6 655	-7 108	-8368
D. Cari Transferler	2 987	243	1 020	1 117	1 454	1 893	2 225	2314
II. SERMAYE VE FİNANS HES.	-14 557	1 172	7 162	17 702	42 685	42 689	49 279	34 700
A. Sermaye Hesabı	0	0	0	0	0	0	-8	-61
B. Finans Hesabı	-14 557	1 172	7 162	17 702	42 685	42 689	49 287	34 761
III. NET HATA VE NOKSAN	-2 127	-2 758	4 489	838	1 964	-227	515	2 733
GENEL DENGE	-12 924	-2 212	4 097	4 342	23 200	10 625	12 015	-2 759
IV. REZERV VARLIKLAR	12 924	2 212	-4 097	-4 342	-23 200	-10 625	-12 015	2 759
BİLANÇO KALEMLERİ	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016*
I. CARİ İŞLEMLER DENGESİ	-12 010	-45 312	-75 008	-48 535	-64 658	-43 597	-32 118	-32 605
A. Dış Ticaret Dengesi	-24 762	-56 325	-89 160	-65 367	-79 907	-63 597	-48 114	-40 746
B. Hizmetler Dengesi	18 538	16 594	20 120	22 427	22 844	26 768	24 208	15 396
C. Gelir Dengesi	-8 310	-7 212	-7 855	-7 163	-8 986	-8 723	-9 642	-9 009
D. Cari Transferler	2 524	1 631	1 887	1 568	1 391	1 955	1 430	1 754
II. SERMAYE VE FİNANS HES.	9 836	60 048	67 014	71 010	72 625	41 089	10 089	22 308
A. Sermaye Hesabı	-43	-51	-25	-58	-96	-70	-21	-23
B. Finans Hesabı	9 879	60 099	67 039	71 068	72 721	41 159	10 110	22 331
III. NET HATA VE NOKSAN	2 966	232	9 008	346	2 796	2 040	10 198	11 069
GENEL DENGE	792	14 968	1 014	22 821	10 763	-468	-11 831	772
IV. REZERV VARLIKLAR	-792	-14 968	-1 014	-22 821	-10 763	468	11 831	-772

Kaynak: <http://www.tcmb.gov.tr>, erişim 14.02.2017. * Geçici verilerdir.

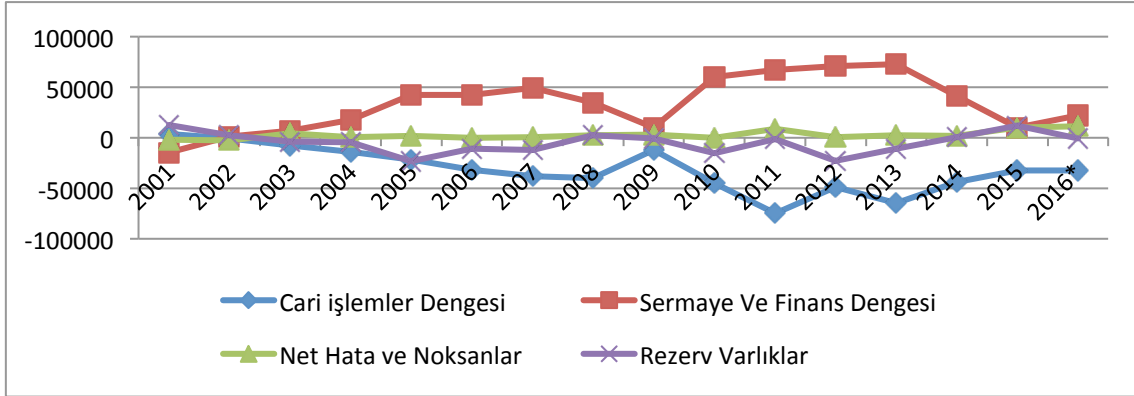
2001-2016 yılları arasında Türkiye'nin ödemeler bilançosu otonom hesaplarının gelişimini; cari işlemler bilançosu ve sermaye bilançosundan takip etmek gerekir. Cari işlemler dengesi 2001 yılı hariç, incelenen her yıl için negatif bir yapı ortaya koyarken; sermaye ve finans dengesinde de 2001 yılı hariç sürekli pozitif yapı dikkat çekmektedir. 2001 yılını incelenen diğer yıllardan ayırtıran sürecin ise, muhtemelen 2000 Aralık – 2001 Şubat krizleri kaynaklı olduğu söylenebilir. Özellikle finans sektörünü etkileyen krizle ülkenin ithalatında yaşanan %28'lik düşüş (2000'de 52 882 milyon \$-2001'de 38 092 milyon \$), ihracattaki %12,6'lık artışla birleşince (2000'de 30 923 milyon \$-2001'de 34 810 milyon \$) ülkenin dış ticaret açıkları bir miktar azalmıştır². 2001 yılında Sermaye ve finans hesabında ortaya çıkan finans bazlı daralma ise, yine krizle bağlantılı olarak ülkeden çıkış yapan dolaylı yabancı sermayenin ya da ülkeden kaçan sıcak paranın sonucudur.

Ödemeler bilançosunda rezerv varlıklar düzenleyici hesap statüsünde yer almakta ve bilançoda dengenin sağlanması için kullanılmaktadır. Rezerv varlıkların değerinin + çıkması ülkenin rezerv varlıklarının azaldığının göstergesidir. Tam tersine rezervlerin eksi işaret taşınması da rezervlerde artma olduğu anlamına gelmektedir. İncelenen yıllar itibarıyla rezerv varlıklara bu açıklama çerçevesinde yaklaşırsak; bazı yıllar (-), bazı yıllar (+) değerine sahip bu kalemin bilanço düzenlemek adına bir aşağı bir yukarı yönlü kullanıldığı, diğer anlamda ödemeler bilançosunun istikrarsızlık probleminin her yıl varlığını sürdürdüğü söylenebilir.

2001-2016 yılları arasında Türkiye'nin ödemeler dengesinde meydana gelen yıllık değişimleri, bir diğer ifadeyle çok fazla istikrarlı olmayan yapıyı Şekil 1'in yardımıyla takip edebiliriz.

² Rakamsal verilere <http://www.tcmb.gov.tr> adresinden "Ödemeler Dengesi ile İlgili İstatistikler" bölümünden ulaşılabilir.

Şekil 1. Ana Hesap Gruplarına Göre Ödemeler Bilançosu (2001-2016) *

* Tablo 1'deki veriler kullanılarak tarafımdan çizilmiştir.

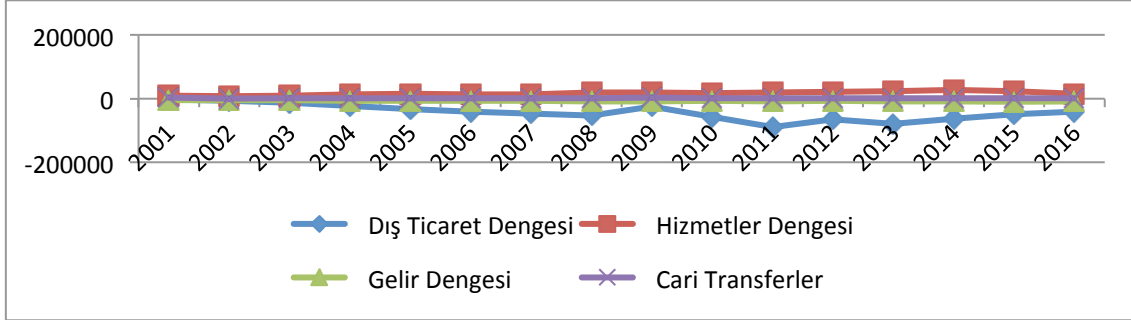
Cari işlemler dengesi ile sermaye ve finans hesaplarında meydana gelen gelişmeler dikkat çekmektedir. Cari işlemler dengesi incelenen dönem boyunca sürekli açık verirken, sermaye ve finans hesapları da sürekli fazla vermiştir. Ayrıca bu iki hesap grubu 2009 yılı itibariyle değer olarak birbirine yaklaşmışlar ve bu yaklaşıkları noktada da cari işlemler dengesi 16 yılın en iyi sonucunu ortaya koyarken, sermaye ve finans dengesi de neredeyse dönemin en kötü değeriyle yüzleşmiştir. 2009 yılında ödemeler bilançosunda yaşanan bu gelişmenin sebebi ise 2008 yılı son çeyreğinde ABD'de patlak vererek tüm dünyayı (başta Avrupa'yı) ve Türkiye'yi etkisi altına alan küresel kriz olarak gösterilebilir. Fakat burda 2015 yılı itibariyle cari işlemler ve sermaye ve finans dengelerinin yakınlaşmaları da ayrıca dikkat edilmesi ve değerlendirilmesi gereken bir yapı oluşturmaktadır. Bu durum Türkiye ekonomisi açısından yaklaşmakta olan bir ekonomik krizin sinyalleri olarak düşünülürse, alınması gereken tedbirler üzerinde yoğunlaşılması bir gereklilik olmak zorundadır.

3.1. Cari İşlemler Dengesi

Türkiye'nin "Cari İşlemler Dengesi" ilk anda akla dış ticaret açıklarını getirmektedir. Halbuki dış ticaret açık ya da fazlaları cari işlemler dengesinin sadece bir hesabının sonuçlarını açıklar. Bu hesap grubu "Mal Ticareti" ismiyle ifade edilir ve ülkenin dış dünyayla gerçekleştirdiği ticareti anlatır. Ülkeler arasındaki hizmet ticaretini gösteren "Uluslararası Hizmetler", üretim faktörlerine ait parasal gelişmeleri gösteren "Uluslararası Faktör Gelir ve Giderleri" ve ülkeler arasında gerçekleştirilen bağış ve hibe şeklindeki işlemlerin kaydedildiği "Tek Yanlı Transferler" hesap grupları da cari işlemler dengesi içerisinde yer alan diğer hesap gruplarıdır.

Türkiye'nin 2001-2016 yılları arasında cari işlemler dengesinde meydana gelen gelişmeler, Şekil 2'de yer alan grafik yardımıyla takip edilebilir.

Şekil 2. Cari İşlemler Dengesinin Hesap Gruplarına Göre Görünümü (2001-2016) *

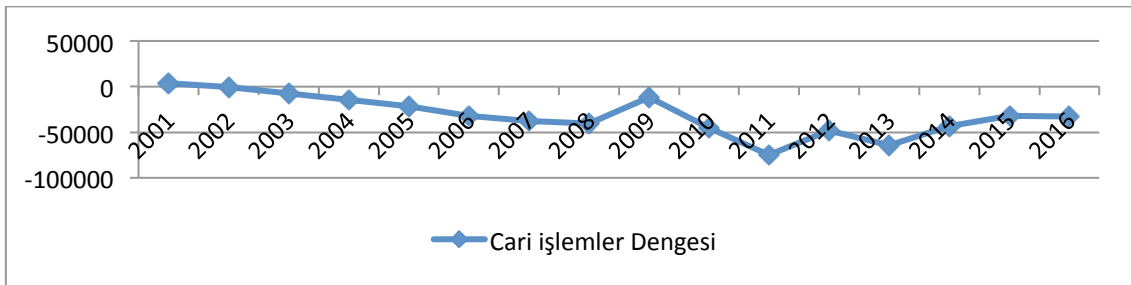

* Tablo 1'deki veriler kullanılarak tarafımdan çizilmiştir.

Türkiye'de Cari İşlemler Dengesinin, incelenen yıllar itibariyle sürekli açık verdiği gözlenmektedir. Bu açıklardaki en önemli payın Dış Ticaret Dengesi'ne ait olduğu gözlenmektedir. Cari işlemlerin bir diğer hesap grubunu oluşturan Hizmetler Dengesi ise, pozitif değeri ve Cari İşlemler Dengesi'ne sağladığı olumlu katkılar ile dikkat çekmektedir. Gelir Dengesi Cari İşlemler Dengesi'ne düşük ölçüde negatif ilaveleri ile; Cari Transferler de düşük ölçekli pozitif katkılar ile etkiye bulunmaktadır.

Adı geçen bu dört farklı hesap grubunun etkisi altında oluşan Cari işlemler Dengesi'ndeki gelişmeleri Şekil 3'ün yardımıyla daha net gözlemlemek mümkündür.

Şekil 3. Cari İşlemler Dengesinin Seyri (2001-2016)*

* Tablo 1'deki veriler kullanılarak tarafımdan çizilmiştir.

Cari İşlemler Dengesi incelenen yıllar itibariyle sürekli bir açığı işaret etmektedir. Bu genel görünümün dışında 2009 yılında ve 2015 sonrasında bu açıklarda yaşanan azalma eğilimi dikkat çekmekte ve bu azalmanın ülke ekonomisinde yaşanan küçülmeye (2008 ABD kökenli uluslararası finans krizi ve yaklaşmakta olan Türkiye krizi) ilişkili olduğu düşünülebilir.

3.2. Hizmetler Dengesi

Türkiye'de cari işlemler dengesindeki açıkların en önemli sebebi dış ticaret dengesindeki yetersizlikler olmakta ve bu problemi ortadan kaldırmada en önemli rolü üstlenen hesap grubu ise

“hizmetler” olarak kendisini göstermektedir. Hizmetler Dengesi'nin hem Cari İşlemler Dengesi problemleri, hem de Dış Ticaret Dengesi problemleri üzerindeki pozitif yönlü etkisini, Hizmetler Dengesi'nin her iki denge için de hesaplanan karşılama oranları yardımıyla biraz daha derinlemesine gözlemlemek mümkündür. Tablo 2 Hizmetler Dengesi'ne ait adı geçen karşılama oranlarını göstermek amacıyla düzenlenmiştir.

Tablo 2. Hizmetler Dengesi'nin Cari İşlemler Dengesi ve Dış Ticaret Dengesini Karşılama Oranları (%) (2001-2016)

Yıllar	Hizmetler Dengesinin Cari İşlemler Dengesindeki Dengesizlikleri Karşılama Oranı [Hizmetler Dengesi/Cari İşlemler Dengesi (%)]*	Hizmetler Dengesinin Dış Ticaret Dengesindeki Dengesizlikleri Karşılama Oranı [Hizmetler Dengesi/Dış Ticaret Dengesi ((%)]*
2001	240,8	375,9
2002	1361,8	223,3
2003	237,6	177,5
2004	189,7	156,7
2005	174,0	148,2
2006	143,4	133,8
2007	136,9	129,8
2008	146,7	135,5
2009	254,4	174,9
2010	136,6	129,5
2011	102,7	122,6
2012	146,2	134,3
2013	135,3	128,6
2014	156,1	140,2
2015	175,4	150,3
2016	147,2	137,8

Kaynak: <http://www.tcmb.gov.tr>, erişim 14.02.2017.

* Tablo 2'deki veriler kullanılarak tarafımdan çizilmiştir.

Tablo 2, Türkiye'de incelen yıllar itibariyle Hizmetler Dengesi'ndeki ortaya çıkan gelişmelerin; hem cari işlemler dengesi, hem de dış ticaret dengesi üzerinde önemli bir rolü olduğunu göstermektedir. Gerçekten de Hizmetler Dengesi'nin her iki dengedeki problemleri emebilme oranı %100'ün üzerindedir. Karşılama oranı olarak da isimlendirebileceğimiz bu oranın en yüksek olduğu yıllar, hesaplanan her iki karşılama oranı için de aynı yıllara denk gelmekte olup, bu yıllar 2001, 2002 ve 2009 yıllarını göstermektedir. (Hizmetler Dengesinin Cari İşlemler Dengesindeki problemleri karşılama oranı 2001'de %240,8; 2002'de %1361,8 ve 2009'da %254,4 olurken; Dış Ticaret Dengesindeki problemleri karşılama oranı 2001'de %375,9; 2002'de %223,3 ve 2009'da %174,9'dur). 2000 ve 2001 Türkiye ve 2008 ABD krizi sonrasında takip eden yıllarda, karşılama oranlarındaki bu yükselmeler, hizmetler sektörünün iç ve dış krizlere karşı güçlü bir koruyuculuk özelliği olduğunu ortaya koymasından dolayı özel bir önem arz eder.

Hizmetler Dengesi; (i) Bilgiye Dayalı ve (ii) Geleneksel Hizmet Sektörleri olarak iki bölümde ve bu iki bölümün altında yer alan on altı bölümde incelenir. İkinci (2006:67) Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğünü bilgiye dayalı hizmetler kapsamında (i) Mimarlık-Mühendislik, Teknik Müşavirlik ve Müteahhitlik Hizmetleri ve (ii) Bilgi İşlem ve Ofis Arkası Hizmetlerde, geleneksel hizmetler kapsamında (i) Ulaştırma Hizmetleri ve (ii) Turizm Hizmetlerinde elde ettiğini belirtir.

Aslında İkinci'nin yapmış olduğu bu değerlendirmenin bir benzerini Tablo 3'de yer alan Türkiye'nin Hizmetler Bilançosu Kalemlerini inceleyerek de elde etmekteyiz.

Tablo 3. Hizmetler Bilançosu Ayrıntılı Tablosu (2001-2016) (Milyon \$)

HİZMETLER BİL. KALEMLERİ	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Hizmetler Dengesi	9 055	7 899	10 394	12 732	15 872	13 819	13 935	18 779
İşlem Gören Mallar	-	-	-	-	-	-	-	-
Tamir ve Bakım Hizmetleri	-	-	-	-	-	-	-	-
Taşımacılık	833	861	-523	-1 143	-70	294	-431	236
Seyahat/Turizm	6 352	6 599	11 051	13 597	16 087	14 468	15 781	19 541
İnşaat Hizmetleri	654	832	682	724	874	879	759	974
Sigorta Hizmetleri	-	-	-	-	-	-604	-885	-703
Finansal Hizmetler	-391	-400	-83	-89	-41	-247	-228	-133
Diğer Ticari Hizmetler	1 614	-54	-104	-169	-344	-598	-839	-1 146
Resmi Hizmetler	-315	-566	-708	-721	-874	-920	-733	-778
Diğer Hizmetler	308	627	79	533	240	547	511	778
HİZMETLER BİL. KALEMLERİ	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Hizmetler Dengesi	18 538	16 594	20 120	22 427	22 844	25 553	24 208	15 396
İşlem Gören Mallar	-	-	63	60	97	72	67	-3
Tamir ve Bakım Hizmetleri	-	-	-86	-136	-197	-254	-315	-316
Taşımacılık	1 838	1 340	2 401	3 698	3 309	4 275	6 152	5 008
Seyahat/Turizm	18 405	17 391	20 171	21 251	23 180	24 480	21 248	13 960
İnşaat Hizmetleri	1 090	859	838	1 029	675	1 084	375	488
Sigorta Hizmetleri	-554	-541	-472	-428	-718	-497	-423	-364
Finansal Hizmetler	-355	-234	-690	-642	-555	-1 079	-1 121	-934
Diğer Ticari Hizmetler	-1 369	-1 428	-1 529	-1 724	-2 158	-2 011	-1 513	-1 706
Resmi Hizmetler	-846	-869	-1 059	-965	-888	-1 498	-1 076	-1 172
Diğer Hizmetler	329	76	483	284	99	781	814	435

Kaynak: <http://www.tcmb.gov.tr>, erişim 14.02.2017.

Tablo 3; 2001-2016 döneminde Türkiye'nin Hizmetler Dengesinin sürekli fazla verdiğini göstermektedir. Bu fazlalığın oluşmasında Seyahat/Turizm sektörünün diğer hizmet sektörlerinin önüne geçerek büyük katkı sağladığı gözlenmektedir. 2016 yılı itibariyle adı geçen sektörden başka Hizmetler Sektörüne pozitif katkı sağlayan alt sektörler Taşımacılık, İnşaat ve Diğer Hizmetler alt sektörleri olmuştur. Diğer taraftan geriye kalan altı hizmet alt sektörünün (İşlem Gören Mallar, Tamir ve Bakım Hizmetleri, Sigorta Hizmetleri, Finansal Hizmetler, Diğer Ticari Hizmetler ve Resmi Hizmetler) hizmetler dengesi içerisindeki payının ise 2016 yılı ve incelenen diğer yıllarda negatif olduğu dikkat çekmektedir.

4. HİZMETLER DENGESİ VE SEYAHAT/TURİZM SEKTÖRÜ

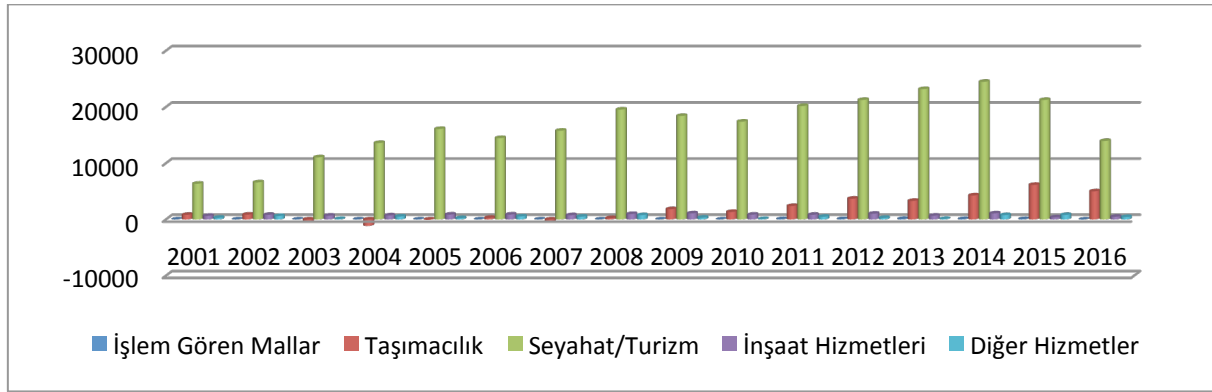
Turizm sektörünün ülke ekonomilerine sosyal katkılarının yanı sıra ekonomik katkılarının da olduğu bir gerçekliktir. Özellikle de gelişmekte olan ülke ekonomilerinin ödemeler dengesine, milli gelirine ve istihdamına olan katkıları oldukça dikkat çekicidir. Ayrıca turizm sektörü ülke bazlı bölgesel kalkınmışlık farklılıklarının giderilmesinde de çok önemli katkılar sağlamakta ve bu sayede uluslararası ekonomik dengesizliklerin azaltılmasında da önemli bir rol üstlenmektedir. Çakır'ın (1999:64) ifadesiyle ise turizm sektörü, az gelişmiş ve gelişmiş ekonomiler arasında bir tür ticari köprü kurulmasına da yardımcı olmaktadır.

Dilber (2007:210) Turizm sektörünün Türkiye'ye mal ihracatından sonra en büyük döviz girdisi sağlayan sektör olduğunu, ayrıca ulaştırma ve inşaat sektörleri ağırlıklı olmak üzere 38 farklı sektöre doğrudan ve pozitif şekilde etkide bulunduğunu belirtmektedir. Aslında turizm sektörünün Hizmetler

Dengesi içerisinde olup, bu dengeyi fazlalık boyutuna taşıyan sektörlerin de liderliğini yaptığını söylemek de abartılı olmayacaktır. Fakat tüm bu açıklamalara rağmen Ongan (2008), turizm gelirlerinin cari işlemler içindeki payının artan görünümüne karşılık, cari açıkların sadece turizm gelirleriyle sürdürülebilir kılınamayacağını da oldukça açık bir şekilde ifade etmektedir.

Tablo 3, Türkiye'nin Hizmetler Dengesi'ndeki gelişmelerini ayrıntılı bir şekilde göstermektedir. Bu verilerden yola çıkarak Turizm Sektörü'nün Hizmetler Dengesi'ne katkısını tüm hizmet alt sektörleriyle karşılaştırmalı olarak ortaya koymak, incelenen sektörün katkısını daha iyi gözlemlememize yardımcı olacaktır. Fakat çizilen grafiğin daha iyi gözlemlenebilmesi için yıllar itibariyle Hizmetler Dengesi'ne pozitif katkı sağlamış olan alt sektörler dikkate alınarak Şekil 4 çizilmiştir.

Şekil 4. Hizmetler Dengesindeki Pozitif Katkılı Alt Sektörlerin Seyri (2001-2016)

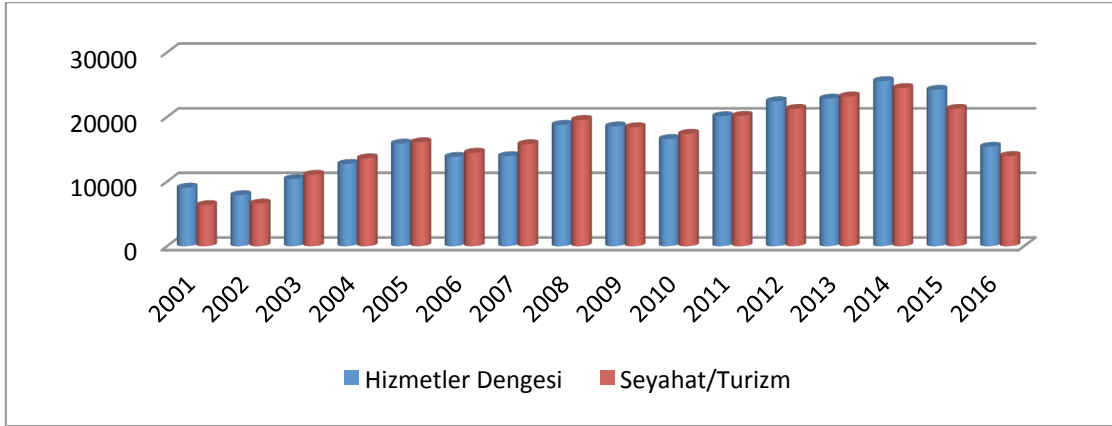

Şekil 4 Türkiye'nin hizmetler dengesi içerisinde Seyahat/Turizm Sektörünün baskın yerini oldukça iyi bir şekilde görselleştirmektedir. Fakat bu şekil Türkiye'nin hizmetler sektörü ile ilgili başka bilgiler de sunmaktadır. Bu bilgilerden bir tanesi Turizm Sektörünün lider görünümüne rağmen, çok istikrarlı bir yapı sağlayamadığı yönünde tespit edilen durumdur. 2005'deki zirvenin ardından 2006'daki düşüş, 2008'deki zirvenin ardından 2009'daki düşüş, 2014'deki zirvenin ardından 2015'deki ve halen devam eden düşüş bu durumu ortaya koymaktadır. Bu süreçler hem iç hem dış ekonomik gelişmelerle bağlantılı olarak yaşanmış ve yaşanmaya devam etmektedir. (Örneğin 2009'daki daralma 2008 ABD kaynaklı küresel finans krizi ile bağlantılıyken, 2015 yılından itibaren yaşanan gerileme Türkiye ekonomisi kaynaklı problemlerle beslenmektedir.

Şekil 4'ün ortaya koyduğu bir diğer ayrıntı ise, Türkiye'de Turizm Sektörü kadar güçlü bir başka hizmet sektörü bulunmamaktadır. Fakat son yıllarda Taşımacılık Sektöründe gözlemlenen gelişmeleri sevindirici olarak değerlendirmek mümkündür. Ama bu gelişmenin yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir.

Şekil 5, Türkiye'de Turizm Sektörü'nün hizmetler dengesine yaptığı pozitif yönlü katkının yıllar itibariyle miktar bazlı gelişimini göstermek amacıyla düzenlenmiştir.

Şekil 5. Seyahat/Turizm Sektörünün Hizmetler Dengesine Katkısının Seyri (2001-2016)

Seyahat/Turizm Sektörünün Türkiye'nin Hizmetler Dengesine yaptığı pozitif katkının büyüklüğü Şekil 5'de oldukça net bir şekilde görülmektedir. Hatta turizm sektörünün 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2010, 2011 ve 2013 yıllarında Türkiye'nin Hizmetler Dengesi değerinden daha büyük bir değer ortaya koyması, bu sektörün diğer hizmet sektörleri içerisinde de lider konumda olduğunu göstermektedir. Türkiye açısından Turizm Sektörünün sergilediği bu üstün performans, sektörün ülke cari açıklarının kapatılmasında kullanılabilirliğini güçlü bir şekilde desteklemektedir.

5. SONUÇ

Günümüzde gelişmekte olan ülkelerin en önemli ekonomik problemlerinin başında cari açıklar gelmektedir. Bu açıklarla mücadelede ise en çok tercih edilen yöntem ülkeye sıcak para girişlerini özendirme olmaktadır. Fakat sıcak para temalı bu kısa vadeli yabancı sermaye girişleri yurt içi ya da yurt dışı kaynaklı finansal krizlerden çok çabuk etkilenmekte ve ülke ekonomisi için yıkıcı sonuçlara sebep olabilmektedir. Bu nedenle cari açıklarla mücadelede daha radikal ve daha uzun vadeli çözüm önerilerine ihtiyaç olduğu aşikardır. Bu nedenle cari açıkları bir nebze de olsa azaltma konusunda en önemli koz olarak değerlendirilebilecek hizmetler sektörü ve onun altında yer alan Turizm Sektörü özel bir ilgiye ihtiyaç duymaktadır.

Türkiye'yi üst üste vuran 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri sonrasında, ülke'nin makro ekonomik göstergelerini iyileştirmek için IMF destekli Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulamasına geçilmiştir. 2002 yılından itibaren uygulamada olan bu politika Türkiye'nin Cari İşlemler Dengesi üzerinde de bir takım etkiler muhakkak ki yaratmıştır. Bu nedenledir ki Turizm sektörünün hizmetler sektörüne ve dolayısıyla cari işlemler dengesine yaptığı katkıyı gözlemlemek için 2001 yılından günümüze kadar geçen süre inceleme kapsamına alınmıştır.

Türkiye'de Cari İşlemler Dengesinin incelenen tüm yıllarda açık verdiği gözlenmektedir. Cari işlemlerin altında yer alan ve Cari İşlemler Dengesi'ne pozitif katkılar sağlayan Hizmetler Dengesi ise, incelenen yıllar itibariyle ortaya koyduğu olumlu gelişmeler ile en önemli Cari İşlemler hesap grubu

olduğunu kanıtlamaktadır. 2016 yılı itibariyle Türkiye'nin Cari İşlemler Dengesi açıkları 32.605 milyon \$ olarak teşekkül etmiştir. Yine aynı yıl Hizmetler Dengesi 15.396 milyon \$'lık ve bu denge içerisinde yer alan Turizm Sektörü de 13.960 milyon \$'lık pozitif katkılarıyla bu açıkların önemli bir kısmının kapanmasında pay sahibi olmuşlardır. 2016 yılı için, Turizm Sektörü'nün Hizmetler Sektörü'ne pozitif katkısı % 90,67, Cari İşlemler Dengesi'ne pozitif katkısı ise % 70,02 oranında gerçekleşmiştir. Bu oranlar hiç de küçümsenecek boyutlarda değildir.

Bu nedenle son bir söz söylemek gerekirse; Cari İşlemler Dengesi açıklarının makul boyutlara indirgenmesi, Turizm Sektörünün performansının farkına varılmasına ve bu sektörel performansı artırıcı yöntemlerin özel ve kamu işbirliğiyle geliştirilmesine ihtiyaç duymaktadır.

KAYNAKÇA

- Corsetti, Giancarlo-Pesenti, Pesenti-Roubini, Nouriel (1999) "Paper Tigers? A Model of the Asian Crises", *European Economic Review*, Cilt. 43, Sayı. 7, (1211-1236).
- Çakır, Pembegül (1999) *Türkiye'nin Turizm Gelirlerinin Ödemeler Dengesine Katkısının Analizi*, TC Anadolu Üniversitesi Yayınları: No. 1119, Eskişehir.
- Dilber, İlkay (2007) "Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkisinin Girdi-Çıktı Tablosu Yardımıyla Değerlendirilmesi", *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt.14, Sayı.2, (205-220).
- Edison, Hali J. (2003) "Do Indicators of Financial Crisis Work? An Evaluation of Early Warning System", *International Journal of Finance and Economics*, Volume. 8, Issue. 1, (11-53).
- Edwards, Sebastian (2006), "The End of Large Current Account Deficits, 1970-2002: Are There Lessons For The United States?", *Economic Policy Symposium*, Jackson Hole, Federal Reserve Bank of Kansas City, Aug., (205-268).
- Ekinci, Mehmet Behzat (2006), "Türkiye'nin Mukayeseli Üstünlüğe Sahip Olduğu Hizmet Alt Sektörlerinden İnşaat; Sorunlar ve İmkanlar", *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt:13, Sayı:1, (61-78).
- Freund, Caroline (2005), "Current Account Adjustment in Industrial Countries", *Journal of International Money and Finance*, Volume..24, Issue. 8, December, (1278-1298).
- <http://www.tcmb.gov.tr>, (14.02.2017).
- Kara, A. Hakan-Sarıkaya, Çağrı (2013), "Türkiye'de Konjonktürel Etkilerden Arındırılmış Cari İşlemler Dengesi", *TC Merkez Bankası, Çalışma Tebliği No: 13/40*.
- Obstfeld, Maurice-Rogoff, Kenneth (1997), *Foundations of International Macroeconomics*, Boston, MIT Press.
- Ongan, Serdar (2008), "The Sustainability of Current Account Deficits and Tourism Receipts in Turkey", *The International Trade Journal*, Volume. 22, Issue. 1, (39-62).
- Pacheco-López, Penelope-Thirlwall, A. P. (2007), "Trade Liberalisation and the Trade-Off Between Growth and the Balance of Payments in Latin America" , *International Review of Applied Economics*, 2007, Volume. 21, Issue. 4, (469-490).
- Seyidoğlu, Halil (2013), *Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama*, Güzem-Can Yayınları, 19. Baskı, İstanbul.

Zanghieri, Paolo (2004), *Current Accounts Dynamics in New EU Members: Sustainability and Policy Issues*, CEPII Working Paper, No:07.

MERZİFON İLÇESİNİN NÜFUS ÖZELLİKLERİ*

POPULATION CHARACTERISTICS OF THE MERZİFON DISTRICT

Cemile BAHTİYAR KARADENİZ¹

Öz

Bu araştırmada Orta Karadeniz Bölümünde Amasya iline bağlı Merzifon ilçesinin nüfus özelliklerini araştırmak amaçlanmıştır. İlçe nüfusunun tarihsel gelişimi, şehirsal ve kırsal özellikleri, cinsiyet ve yaş yapısı, yoğunluğu ve dağılışı gibi değişkenleri belirlenmiştir. Merzifon Ovası ve yakın çevresi topoğrafya, iklim şartları ve ekonomik faktörlerin etkisi ile yoğun nüfusa sahiptir. İlçenin 1927’de yapılan ilk nüfus sayımında 28126 kişi olan nüfusu 1990 yılında yapılan 13. Nüfus sayımına kadar artış göstermiştir. 1997 yılında kırsal nüfusta yaşanan göç nedeniyle ilçe nüfusu 3810 kişi azalmıştır. 1975 sayım yılında şehir nüfusu kırsal nüfus ile hemen hemen eşit iken daha sonraki yıllarda hızla şehir nüfusu karşısında gerilemiştir. 2000’li yıllardan itibaren şehir nüfus oranı yükselmeye ve ilçe nüfusu da artış göstermeye devam etmektedir. 2015 yılı verilerine göre 70132 olan ilçe nüfusunun % 50,1’i kadın %78,7’sini şehir nüfusundan oluşmaktadır. Çalışma alanında bulunan 70 kırsal yerleşmenin 66’sının nüfus miktarı 500 kişi ve altındadır. Nüfus yoğunluğunun Samsun- Ankara- Çorum yolu çevresinde ve ovada daha yüksek Taşan Dağlarına doğru arazinin dağlık ve arızalı olduğu alanlarda ise azaldığı görülmüştür. Çalışma alanında okuma-yazma bilmeyenlerin oranı % 2,9 iken yükseköğretim kurumlarından mezun olanların oranı % 14,1’dir. Faal nüfus içerisinde tarım sektörü baskınlığını korumaktadır.

Anahtar Kelimeler: Merzifon, nüfus gelişimi, nüfus dağılışı, kırsal nüfus, kentsel nüfus

Abstract

In this study, it was aimed to investigate the population characteristics of Merzifon district of Amasya in Middle Black Sea Region. The historical development, urban and rural characteristics, gender and age structure, density and distribution of the district population are determined. The Merzifon Plain and its immediate surroundings are heavily populated with topography, climate conditions and economic factors. The first population census for the province was carried out in 1927 and the population was 28126 people. The province population increased until the 13th population census in 1990. In 1997, the

* Bu makale, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde Prof. Dr. Selami GÖZENÇ danışmanlığında hazırlanan, 092440 Sayılı, “Merzifon Ovası ve Yakın Çevresinde Araziden Faydalanma” isimli doktora çalışmasından ilgili verilerin güncellenmesiyle hazırlanmıştır.

¹ Yrd. Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, cbkaradeniz@gmail.com

population of the province decreased by 3810 persons due to from rural to urban migration. In the 1975 census, although the rural population was roughly equal to the urban population, the rural population declined rapidly in the following years. The population of the urban has been increasing since 2000. According to the data of the year 2015, 50.1% of the province population, which is 70132, is female and 78.7% of the population is urban. 66 of the 70 rural settlements in the study area have a population of 500 or less. It is seen that the population density is higher around the Samsun-Ankara-Çorum road and surrounding plain compared to Taşan Mountains, which are rough and mountainous territory. While the ratio of illiterates in the study area is 2.9%, the ratio of graduates from higher education institutions is 14.1%. Within the active population, the agriculture sector maintains its dominance.

Keywords: Merzifon, population development, population distribution, rural population, urban population

1. GİRİŞ

Yer şekilleri, iklim ve su kaynakları gibi doğal faktörler ile şekillenen ekonomik koşullar, nüfusun miktarını, yoğunluğunu, dağılımını ve gelişimini etkilemektedir. Bir sahanın nüfus özelliklerinin incelenmesi ile insan topluluklarının dağılımlarını, hareketlerini, sosyo -ekonomik durumlarını lokasyonel-mekânsal boyut çerçevesinde ele alarak belirlemek mümkün olabilmektedir (Özgür, 2016:5). Bu çalışmada, Merzifon İlçesi nüfusunun genel özellikleri, tarihi gelişimi, artışı hızı, yoğunluğu ve dağılışı üzerinde etkili olan faktörler ile sayım yılları itibariyle incelenerek belirlenmiştir.

Şekil 1. Merzifon İlçesi Lokasyon Haritası

Orta Karadeniz bölümünde kıyıya paralel uzanan dağların gerisinde, dağlar ve platolar arasında küçük büyük havza ve ovalar uzanmaktadır. Bu kuşakta Tavşan (Taşan) Dağının (1900 m) güney eteklerinde Doğudan Akdağ (2062 m.), batıdan İnegöl (1864 m.) güneyden Çakır ve Avrat Dağları ile çevrili Merzifon, Meşruf Deresi ile Paşa deresi vadileri arasında kendi adıyla anılan ovada yer almaktadır. İlçe doğuda Suluova, batıda Gümüşhacıköy, güneyde Amasya merkez ilçe, Çorum ili ve Mecitözü ilçesi, kuzeyde ise Samsun ilinin Vezirköprü ve Havza ilçeleri ile komşudur (Şekil 1). Merzifon'un, Karadeniz

Bölgesi ile İç Anadolu Bölgeleri arasında bir geçiş alanında bulunması öncelikle iklimine, dolayısıyla bitki örtüsü ve tarımsal yapısına, nüfus ve yerleşme özelliklerine büyük etkide bulunmaktadır.

710 m. rakıma sahip Merzifon, 971 km² yüzölçümü ile il topraklarının % 17,1'ine sahiptir. Tarıma elverişli arazisi 54911 dönüm olup Amasya ilinin tarıma elverişli toprakların % 21,7 sini oluşturmaktadır (MBSP, 2015: 12). 70 köy idari ünitesi bulunan Merzifon, kıyı kuşağındaki dağların yapısal düzeninin bozulduğu, kıyından iç kesimlere elverişli geçişin olduğu, yükseltilerin alçaldığı ve Samsun limanına kolayca ulaşım sağlanabilen bir geçit üzerindedir. Araştırma sahası tarih boyunca önemli yol güzergâhları üzerinde ve kavşak noktasında bulunmaktadır. Bunlardan biri geçmişteki önemi koruyamamakla birlikte yöresel hareketliliğe sahip olan Çorum- Merzifon- Havza- Vezirköprü- Oymaağaç güzergâhıdır. Diğeri ise bugünkü kara yolunu oluşturan Çorum-Merzifon- Havza- Kavak- Samsun yolu çağlar boyunca yörenin sosyo ekonomik açıdan hareketli olmasında etkili olmaktadır.

2. NÜFUSUN ve YERLEŞMENİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Karadeniz kıyılarından Orta Anadolu'ya giden yolların kesiştiği yerde konumlanan Merzifon ve çevresi yüzyıllardır değişik medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Strabon'un "bin köy" olarak belirttiği bölgede Hitit, Frig, Lidya, Pers, roma, Bizans hâkimiyetinde bulunmuş ve Büyük Selçuklu döneminde Türk hâkimiyetine alınmıştır. Ancak kısa bir süre sonra bu topraklarda Bizanslılar tekrar hüküm sürmüş ve bu sefer Danişmentliler yöreyi tekrar Türk hâkimiyetine almış ve buralardaki Rum nüfusu azınlık haline getirmek için Horasan ve Orta Asya'dan gelen Türkmenleri bu yöreye yerleştirmiştir (Hüsamettin, 1986: 325). Danişmentli Beylerin aileleri ile birlikte getirdikleri on binlerce kalifiye iş gücü Merzifon başta yörenin gelişiminde önemli rol oynamıştır. Ayrıca köylere, ev inşa, tarımsal araç gereç ve tohumluk dağıtarak birkaç yıllık süreler için vergiden muaf tutması bu dönemde de tarımın ne kadar önemli olduğuna işaret etmektedir.

1175 tarihinde yörenin Anadolu Selçuklu hâkimiyetine girmesi arazi kullanımında da etkilerini göstermiştir. Selçukluların fethettikleri bölgelerde meyveciliğe ve ticarete önem verdikleri için Merzifon ve çevresinde bahçe ve bağlar kurmuşlar ve halkın gezebileceği alanlar açmışlardır (Çolak, 1991: 21). Bu dönemde doğu batı arasında ticaret gelişmiş olup XIII. yy.ın başlarında tüccarların izlediği ana yol güneyden El Cezire, Suriye, Mısır'dan gelerek kuzeye Malatya, Sivas, Amasya, Samsun, Sinop'a kadar ulaşmaktadır (Safran, 1986: 460). Merzifon da bu güzergâh üzerinde yöresel ürünlerinin ve transit ticaret mallarının sergilendiği bir pazar durumunda bulunmaktadır (Turan, 1986: 148).

Anadolu Beylikleri döneminde araştırma sahası Türkmen Beylerinden Taşanoğulları (1350-1398) hâkimiyeti altındadır. Yıldırım Bayezid döneminde (1393) Osmanlı hâkimiyetine giren Merzifon, Sivas eyaletine bağlı Amasya Sancağının kazası olarak şehir, kasaba ve köylerin büyüdüğü kültür faaliyetlerinin yoğunlaştığı etkin bir yöre olmuştur (Akdağ, 1995: 379).

Merzifon Basra-Sivas- Samsun ve Sinop ticaret yolu üzerinde bulunmaktadır. Bu yol deniz yoluyla devam ederek İstanbul ve Kırım gibi Karadeniz limanlarına ulaşarak, ilkçağdan beri faaliyette olup farklı siyasi güçlere rağmen önemini daima korumuştur. XVI. yy.'daki tahrir defterine göre ipek, demir, sabun, kına, mazı, baharatlar, esir vb. transit ticaretinden vergiler alınmakta ve yöredeki hanlarda konaklamaktadırlar. Transit ticaret ve yöresel ürünlerin pazarlanmasıyla birlikte elde edilen yüksek gelirle

yörede halkın refah seviyesinin yüksek ve şehir hayatının gelişmiş olduğu anlaşılmaktadır (Ünal, 1986: 474). Bu dönemde, 1515 yılında Merzifon kazasında şehir merkezine bağlı, 28 Müslüman ve 4 gayrimüslim olmak üzere 32 mahalle vardır ve mahalle sayısının fazla oluşu o dönemde şehirleşmenin nispeten yüksek olduğunu göstermektedir. Aynı dönemde Kemah Sancağı'nda 4, Erzincan kazasında ise 21 mahalle bulunmaktadır. Merzifon'daki bu şehirleşme ticaret yollarının üzerinde bulunmasından kaynaklandığı gibi bağcılık ve dokumacılığa bağlı olarak kurulan işletme ve tesislere de dayanmaktadır (Çolak, 1991: 33). Evliya Çelebi (1647) Merzifon için Taşan Dağı eteğinde kurulmuş 4000 kadar kiremit ve toprak örtülü evi ve 44 mahallesi, sulu üzümü ve halis pekmezi olduğunu, çoğu boyacı olmak üzere 600 dükkânın bulunduğunu, Kırım tüccarlarının her sene binlerce top pamuk bezi götürüp, esir ile değiştiklerini, Kırım halkının elbisesinin Merzifon bezinden olduğunu anlatır (Zillioğlu, 1975:630-31).

XVII. yy. başlarından itibaren baharat ticaretinin okyanuslara kaymaya başlamasının etkileri yörede de hissedilmeye başlanmış sanayi ve ticaret hayatında gerileme yaşanmıştır. Ancak yine de 1676-1677'de ödenen vergilerden, Merzifon'da esir ve iplik pazarı kurulduğu ve boza, boya, tahıl ile içkiyi (şarap) şehre gelen tüccarlara sattıkları anlaşılmaktadır. Bu durum yörenin ürünlerinin Karadeniz kanalıyla satışının devam ettiğini göstermektedir (Ünal, 1986: 475). XVIII. yy.'da Merzifon'un ticaretteki önemi devam etmiştir ve Tokat, Zile, Amasya, Merzifon Osmanlı'nın pamuklu el dokumalarının önemli merkezlerindedir. Samsun ise bu merkezlerin ihraç ve ithal ticaret ve ulaşım limanıdır. Bu yüzyılın sonuna kadar Kırım ve Kafkasya'nın pamuklu dokuma ihtiyacı Samsun ve Sinop'tan ihraç edilen Tokat, Merzifon ve Kastamonu mallarıyla karşılanmıştır (Kodoman, 1986: 95-96).

XIX. asrın ortalarında Merzifon (10.000 nüfuslu) başta tahıl olmak üzere toprak mahsullerinin kervanlar ile Samsun'a taşınıp ihraç edildiği malların toplandığı önemli bir pazar yeri olmaya devam etmektedir. Şehrin bu yüzyılın sonuna ait tasvirlerinde, bağ ve bahçeler ile çevrilmiş şirin bir şehir olarak nitelendirilmektedir. Darkot (1958: 786)'un V. Cunet (1894)'den aktardığına göre, 1891-1892 yıllarında 20.000 kadar tahmin edilen nüfusun 800'ü Rum, 5.820'si Ermeni, 13.380'i Müslümandır. Şehirde bu tarihlerde özellikle kırmızı ve mavi bez dokuyan 3.000 fazla dokuma tezgahı vardır. XVII. yy. da gerilemeye yüz tuttuğu vurgulanan (baharat) ticaret yolu, XIX. yy. 'da askeri ve sivil ulaşım amacıyla tekrar canlanmıştır. XIX. yy. sonlarında düzenlenen devlet salnamelerinde yörenin mallarının Samsun limanı ile ihraç ve ithal edildiği belirtilmiştir (Ünal, 1986:475). İnceleme sahasının verimli tarım alanları geçmiş dönemlerde değerlendirilmiş ve elde edilen ürünler iyi bir şekilde pazarlanmıştır. Böylece ticari fonksiyonu ile Merzifon yörede önemli bir yerleşim merkezi olmuştur.

3. NÜFUSUN GENEL ÖZELLİKLERİ

1900'lü yılların başında ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Anadolu'nun yaşadığı siyasi, askeri ve doğal hareketliliği Merzifon yöresinde de hissedilmiştir. I. Dünya Savaşı'ndaki can kayıpları, 1915 Mayıs'ında Ermenilerin Merzifon'dan göç etmeleri ve 26 Temmuz 1921'deki yaşanan yangında şehrin en bayındır dört mahallesinin yanması şehir nüfusunun düşmesine neden olmuştur (MBSP,2015: 12). 1920 yıllarında 35.000 aşan nüfus 1927 Genel Nüfus Sayımında 11.314'e düşmüştür. Sahada sayım yılları arasındaki nüfus artış oranlarında düzensizlik görülmektedir. Nüfus artış hızı savaşı tehlikesi, asker nüfusunun artması, sağlık sorunlarının artması gibi sebepler ile 2. Dünya savaşının yaşandığı 1940'lı yıllarda ve 27

Kasım 1943 Depreminin etkisiyle oldukça azalmıştır. Türkiye nüfus artış hızıyla karşılaştırıldığında aynı seyri göstermediği anlaşılmaktadır. 1945 yılında Türkiye nüfus artış hızı en düşük artış oranını gösterirken, Merzifon %0 23,07 gibi bir artış oranı ile cumhuriyet tarihindeki 2. Büyük artış dönemini yaşamıştır. Merzifon en yüksek nüfus artış oranını 1955 te Türkiye ise 1960'da yaşamıştır. Bu tarihten sonra yine sayım dönemleri birbirine uymasa da ülke genelinde olduğu gibi Merzifon'da da nüfus artış hızında dalgalanmalar görülmektedir. Merzifon 1960 ve sonrasında köylerden ilçe merkezine yoğunlaşan göçlerle hızla gelişirken Osmanlı Dönemindeki baskın şehir nüfusuna 1975 yılında erişmiştir.

Tablo 1'de görüldüğü gibi araştırma sahasının nüfusu en yüksek 1955 sayım dönemi olmak üzere 1990 sayım yılına kadar düzensiz bir şekilde artış göstererek yaklaşık 2,3 katına ulaşmıştır. Ancak 1997 sayım yılında nüfus artış hızında ülke genelinde ikinci önemli düşüş görülmüştür. Merzifon nüfusu 3810 kişi azalmıştır. Nüfus artış hızında Amasya ili genelinde %-5,19 olarak görülen düşüş, Merzifon'da %-8,31 oranı ile daha yüksek olarak görülmektedir. Amasya ili genelinde yaşanan bu nüfus azalmasında özellikle kırsal alanlardan olmak üzere büyük kentlere ve yurt dışına göç yaşanması, kent nüfusunun artması, halkın eğitim seviyesinin yükselmesi ve bilinçlenmesi gibi faktörlerin etkili olduğu söylenebilir. Samsun göç edilen iller arasında tercihte başta gelmektedir. Uzuneminoğlu'nun (1992;40-41) Samsun şehri üzerine yaptığı doktora çalışmasında Amasya ilinden Samsun'a göç edenlerin oranı %42 olup bölge illeri arasında üçüncü gelmektedir.

Tablo 1. Sayım yıllarına göre Merzifon İlçesinin nüfusu ve değişim oranı

Yıllar	Merzifon Nüfusu	Merzifon'un Nüfus Artış Hızı %	Amasya'nın Nüfus artış Hızı %	Türkiye'nin Nüfus Artış Hızı %
1927	28126	-	-	-
1935	32778	19,13	13,29	21,10
1940	34955	12,86	11,99	17,03(2)
1945	39228	23,07	16,69	10,59
1950	41602	11,75	20,30	21,73
1955	47789	27,73	25,46	27,75
1960	51857	16,34	25,01	28,53
1965	55079	12,06	20,97	24,62
1970	59389	15,07	14,38	25,19
1975	60572	3,94	10,02	25,00
1980	62133	5,09	11,13	20,65
1985	66250	12,83	9,72	24,88
1990	67448	3,58	0,61	21,71
1997	63638	-8,31	-5,19	-7,77
2000	67281	18,56	1,65	18,28
2007	69093	3,80	1,83	14,50
2010	69237	0,69	31,92	15,88
2015	70132	2,57	0,8	13,4

Kaynak: TÜİK ve ADNKS

2000 sayım yılında Merzifon'un nüfus artış oranı %18,56 ya çıkarken Amasya ilinin %1,65 oranı gösterdiği görülür. Aynı yıl Amasya ilinin kırsal nüfus artış oranı %-5,52 oranı gösterirken, Merzifon dahil il ve ilçe merkezlerine ve dışarıya göçler olduğunu göstermektedir. 2000 yılından sonra günümüze kadar ilçe nüfusu artış hızı düşmekle beraber doğal artış göstermektedir.

3.1.Şehir Nüfusu

Şehir tanımlamasında farklı kriterler kullanılmaktadır. Nüfus kriterine göre, yapılan ayırmada, ülkeler ve araştırmacılar arasında da farklı değerler ileri sürülmektedir. Tümertekin ülke gerçeklerine bağlı olarak önceleri 5,000 olarak kabul ettiği şehir yerleşmesinin en az nüfus miktarını, 1965’den itibaren 10,000’e çıkartmıştır (Tümertekin, E. 1965, 2). Devlet Planlama Teşkilatı en az 10.000 kişinin yaşadığı yerleşmeleri şehir olarak sınıflandırırken, Devlet İstatistik Enstitüsü ise nüfusları ne olursa olsun il ve ilçe merkezlerini şehir saymaktadır. Sonuç olarak şehir ve kır yerleşmelerini birbirinden ayırmak için bir kritere başvurmak ve ayırım yapmak güçtür. Şehir, kavramı zamana ve mekana bağlı olarak büyük ölçüde değişmektedir (Doğanay, 1994:247). Bu araştırmada planlamacıların ve coğrafyacıların çalışmalarında sıkça kullandıkları 10.000 nüfusu, kır ve şehir ayırımında kriter olarak kabul edilmektedir (Göney,1995:14). Coğrafyacıların bir yerleşmeyi şehir olarak tanımlamalarında genel olarak fonksiyonlar, nüfus yoğunluğu veya çokluğu gerekli koşullar olarak görülmüştür (Avcı, 2004: 12).

Merzifon şehrinin fonksiyonlarına bakıldığında tarihi süreç içerisinde kaza merkezi olması nedeniyle yönetim, üzerinde kurulu olduğu ovadaki tarım alanlarına bağlı olarak tarım, doğal yol güzergahı üzerinde olmasından dolayı ticaret, 5. Ana Jet Üssü’nün varlığına bağlı olarak güvenlik fonksiyonuna sahip bir “Garnizon Şehri” olmuştur. 2000’li yıllarda üniversitenin yüksekokul ve fakülte gibi birimlerinin kurulması ile eğitim ve Organize Sanayi Bölgesinin kurulması ile de sanayi fonksiyonu gelişmeye başlamıştır (Şenol, 2015: 636).

Merzifon Kazasına ait 1515-1520 yıllarına ait tapu tahrir defterlerine göre bu dönemde Ermeni nüfus şehirde oturmakta ve ticaretle uğraşmaktadır. Kaza merkezinde oturan Müslüman nüfus oranının 1520’de artış göstermesi köylerden şehre göç olduğunu göstermektedir. XVI. yy. başlarında, diğer Osmanlı kaza ve sancaklarının aksine Merzifon kazasının sosyal ve ekonomik hayatının ağırlık noktasını şehir merkezi oluşturmaktadır. Şehir merkezinde oturanların oranı %66,5’dir. Merzifon’un ticaret yolları üzerindeki bir ovada kurulmuş olmasıyla beraber bağcılık ve dokumacılık gibi faaliyetleri beraberinde getiren iş kollarının Merzifon’da bulunması, şehirleşmeyi beraberinde getirmiştir (Çolak,1991: 38).

Merzifon’un şehir nüfusu 1927 yılında 11.352 olup toplam nüfusun %40’ını oluşturmaktadır. Bu oran Türkiye geneli için olan %24,2 rakamına göre oldukça yüksektir. Samsun, Ankara, İstanbul yol kavşağındaki konumundaki Merzifon hızla gelişerek 1975 sayım yılında %50,8’e ulaşan şehir nüfusu oranı, 1997 sayım yılında %64,8’e ve 2015’de %79,3’e yükselmiştir. Merzifon’da 1927-2015 dönemindeki 88 yılda 44.301 kişi artmıştır. 1935-40 yıllarında erkeklerin silahaltına alınmasına bağlı olarak doğum oranının düşmesi nedeniyle yıllık nüfus artış hızında %3,69 oranı ile düşük görülür (Tablo 2, Şekil 2).

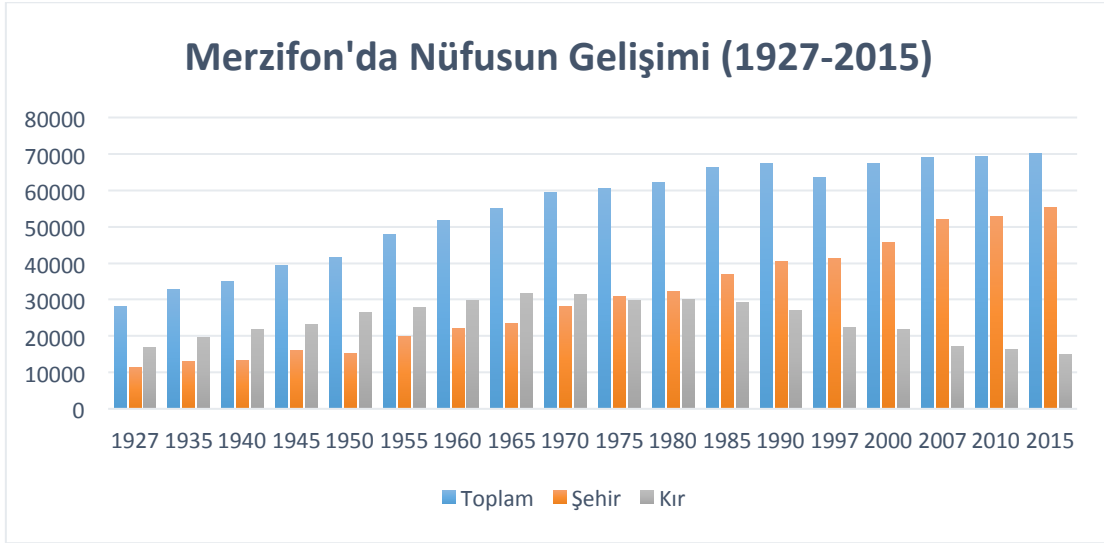
Tablo 2. Yıllara göre Merzifon'da şehir ve kırsal nüfusu

Yıllar	Şehir Nüfus	Oranı %	Artış Hızı ‰	Türkiye Kentsel Nüfus Oranı %	Kırsal Nüfus	Oranı %	Artış Hızı ‰	Türkiye Kırsal Nüfus Oranı %
1927	11352	40,2	-	24,2	16774	59,8	-	75,8
1935	13058	39,8	17,50	23,5	19720	60,2	20,23	76,5
1940	13301	38,0	3,69	24,4	21654	61,0	18,71	75,6
1945	16037	40,9	37,41	24,9	23191	59,1	13,71	75,1
1950	15257	36,7	-9,97	25,0	26345	63,3	25,50	75,0
1955	19951	41,8	53,65	28,8	27838	58,2	11,02	71,2
1960	22096	42,6	20,42	31,9	29761	57,4	13,36	68,1
1965	23410	42,5	11,55	34,4	31669	57,5	12,43	65,6
1970	28034	47,2	36,05	38,5	31355	52,8	-1,99	61,5
1975	30801	50,8	18,83	41,8	29771	49,2	-10,37	58,2
1980	32130	51,7	8,45	43,7	30003	48,3	1,55	56,3
1985	37027	55,9	28,37	53,0	29223	44,1	-5,27	47,0
1990	40431	59,9	17,59	59,0	27017	40,1	-15,70	41,0
1997	41242	64,8	2,84	65,0	22396	35,2	-26,80	35,0
2000	45613	67,8	33,58	64,9	21668	32,2	-11,02	35,1
2007	52050	75,3	18,86	70,5	17043	24,6	-34,30	29,5
2010	52947	76,5	5,70	76,2	16290	23,5	-15,06	23,8
2015	55163	78,7	8,20	92,1	14969	21,3	-16,91	7,9

Kaynak: TÜİK ve ADNKS

Savaş tehlikesinin ortadan kalkmasıyla 1940-1945 yılları arasında nüfusta yine bir artış yaşanır. 1945-1950 sayım yıllarında nüfus doğal artışını sürdürür. Ancak bu yıllarda Merzifon'daki kolordu ve ona bağlı birliklerin sahadan ayrılması nedeni ile nüfus artış hızı çok düşük seyrederek. 1945'de 16037 olan şehir nüfusu 1950'de 15257'ye düşmüştür. Bu dönemdeki yıllık nüfus artış hızı ‰-9,97 oranıyla Merzifon şehrinin cumhuriyet tarihindeki en düşük değeridir. 1955-1960 yılları arasında ise kırdan kente göç olayının başlaması şehir nüfusunda hızlı bir artışa sebep olmuştur. 1997 sayım yılında şehir nüfusunun yıllık artış oranı ‰2,84 değeri, aynı dönemde kırsal alanda da düşük değerler görülmesi nedeni ile ilçenin dışarıya göç vermesi olarak yorumlanabilir. 2007 sayım yılında Amasya ili şehir nüfusu ‰61 oranına sahipken ilçesi Merzifon ‰75,3 oranında şehirlili nüfusa sahiptir. Kırdan kente göçün hızlandığı günümüzde şehir nüfusu oranı ‰79,3'e ulaşmıştır.

Şekil 2.Merzifon İlçesinde Nüfusun Gelişimi (1927-2015)

3.2. Kırsal Nüfus

Merzifon kazasının XVI. yy. başlarına ait tapu tahrir defterlerinin incelenmesiyle 1515-1520 yıllarına ait tapu tahrir defterlerinde Ermeni nüfus bu dönemde şehirlerde oturmakta ve ticaretle uğraşmaktadır. Köylerde oturan toplam nüfusun ancak %33,5'ine sahiptir. Bu dönemde Merzifon nüfusunun yarıdan fazlasının şehir merkezinde oluşu nedeniyle şehirde mahalle sayısı yüksek, kazaya bağlı köy sayısı azdır (Tablo.3). 1520 tarihinde İlemi (Sazlıca) ve Saru köyleri kaydedilmemiştir. Bir ihtimalle bu köyler diğer köylerle bileştirilmiş ya da büyük bir ihtimalle şehre göç etmiştir. Ancak diğer köylerde 1520 tahririnde artış değil azalış görülmesi, ayrıca aynı yıl şehirlerdeki Müslüman nüfusun %6 gibi yüksek bir artış göstermesi, bu ihtimallerden ikincisini güçlendirmektedir (Çolak, 1991: 42).

1515 tahririne göre Merzifon kazasının en büyük köyü 550 (tahmini) nüfusu ile Marınca'dır (Karamustafapaşa). 1520'de nüfusu 430'a düşmekle beraber yine de kazanın en büyük köyüdür. Bunda şehre çok yakın olmasının payı olabilir. En küçük köy ise 1515 tahririnde 125 nüfusu ile Samadolu'dur. Bu köyün 1520'de nüfusu 110'a düşmüştür. Bu tahrir yılında Hırka köyünün altında Korkud adında bir mezra kaydedilmiştir. 1520 tahririne göre 500'ü geçen köy yoktur. Köylerde oturan nüfus toplamı 1515'de 430 hanede 2150 kişi, 1520'de 290 hanede toplam 1400 kişidir. Tüm rakamlardan anlaşılan 1520'de köylerde oturan nüfus günümüzde de olduğu gibi azalmaktadır (Çolak, 1991: 42).

Tablo 3. XVI. yy. 'da Merzifon kazasındaki köyler ve nüfusları

Köyler	1515	1520	Tahmini Nüfus*	
	Hane Sayısı	Hane Sayısı	1515	1520
Hırka	53	31	265	155
Muşruf	72	63	360	315
Marınca	110	86	550	430
İlemi	57	-	285	-
Bağviran	42	30	210	150
Urumcuk	44	48	220	240
Samadolu	25	22	125	110
Saru	27	-	135	-
Toplam	430	280	2150	1400

*Tahmini nüfus hazırlanırken her hane 5 kişi kabul edilmiştir.

Kırsal alanda yaşayan nüfusun Cumhuriyet öncesi dönemde Suluova kesimi bataklıkların geniş alan kaplaması ve asayiş bozukları nedeniyle nüfusun az olduğu bilinmektedir. Devlet Karayolunun ve Demiryolunun yöreden geçmesi ve bataklıkların kurutulmasıyla ova nüfuslanmaya başlamıştır. Bu dönemde daha yoğun nüfuslu dağlık alanlardan ovaya inişler ve de (yerli ve yabancı) göçmenlerin gelişi ile ovada yeni köyler kurulmaya ve nüfuslanmaya başlamıştır. Ovada çoğunluğu sağlayan ova köylerinin nüfusu dağ köylerinden inenler ve 1884-1906 tarihlerinde Azerbeycan (Şirvan)dan, I. Dünya Savaşında Erzurum, Kars, Kelkit'ten gelenler ile 1920'li yıllarda Selanik- Bulgaristan başta olmak üzere Balkan göçmenlerinden meydana gelmektedir. Göçmenler arazinin durumu elverdiği ölçüde kendi tarım kültürlerini uygulamışlardır.

Araştırma sahasındaki kırsal nüfusun sayım yıllarına göre artış hızlarını incelediğimizde Merzifon Ovası ve yakın çevresinde olduğu gibi 1970 sayım yılına kadar bir artış söz konusudur (Tablo 2). Sonraki sayım yıllarında 80 sayım yılı hariç azalma görülmektedir. 1950 sayım yılı kırsal nüfus nüfusun toplam nüfus içinde en yüksek orana eriştiği (%63,3) ve yıllık nüfus artış hızının %25,50 değeri ile en yüksek olduğu dönemdir. Bu dönemden sonra kır nüfusu şehir nüfusu karşısında gerilemeye başlamıştır (Şekil 2). Türkiye'deki genel durumla ile aynı seyirde devam eden bu durum II. Dünya Savaşının bitmesiyle savunma endişelerinin ortadan kalkmış olmasına bağlanabilir. Daha sonraki yıllarda özellikle 70-75 dönemindeki kırsal nüfus azalması başta yurt dışına olmak üzere Merzifon merkeze ve büyük kentlere göçler ile bağlantılıdır. Bu dönemdeki yıllık nüfus artış hızı %10,37 değerindedir. 1975-80 döneminde ülkemiz şehirlerinde yaşanan anarşi ve terör göçün yavaşlamasına neden olmuştur.

1970 sayım yılına kadar kırsal nüfus ağırlığı yaşanırken 1975 sayım yılından sonra şehir nüfusunun üstünlüğü görülmektedir. Merzifon'da kırsal nüfusta 1990-97 sayım yılları arasındaki yedi yılda 4621 kişi azalmıştır. Aynı dönemde toplam nüfus 3810 kişi azalmış ve iki rakamın farkı 811 kişi de şehir nüfusunun artış miktarını verdiği göre kırsal alandan ilçe merkezine ve dışarıya göç olarak yaşanmıştır. 2007 sayım yılında kır nüfusunda %34,30 oranındaki yıllık nüfus artış hızı değeri Merzifon için en düşük değer olarak tespit edilmiştir.

Araştırma sahasındaki köylerin günümüzdeki nüfusları incelendiğinde az nüfuslu küçük köy özelliğinde oldukları görülür (Tablo 4). Köylerin küçük yerleşmeler durumunda olması, götürülecek hizmetleri engellemektedir. Elektrik, su, yol, telefon, okul, sağlık ocağı vb. hizmetlerin verimli olabilmesi bakımından hem köylerin toplu dokulu ve hem de nüfusunun 500 ve fazlası olması gerekmektedir

(Doğanay, 1994: 248). Hemen hemen sayılan yatırımların hepsi bulunan Merzifon köyleri 1980'den 2015 yılına kadar 15.034 kişi nüfus kaybederek yarı yarıya azalmıştır. Tablo 5'de göre şehir merkezine komşu köyler istisna kırsal alanda bir boşalma yaşanmaktadır.

Tablo 4. Merzifon İlçesi köylerinin nüfus büyüklükleri (2015).

Nüfus Dilimi	Köy Sayısı	Toplam Köy Sayısına Oranı %	Köylerin Nüfusu
≤ 100	26	37,2	1534
101-200	17	24,3	2397
201-300	14	20	3572
301-400	6	8,6	2078
401-500	3	4,3	1376
501-600	-	-	-
601-700	1	1,4	626
701-800	-	-	-
801-900	1	1,4	843
9001-1000	-	-	-
1001-1100	1	1,4	1057
1101-1500	-	-	-
1501-1600	1	1,4	1486
Toplam	70	100	14969

Tablo5. Merzifon İlçesi köylerinin nüfus özellikleri (2015).

Köyler	Erkek	Kadın	Toplam Nüfus	1997 Nüfusu	Köyler	Erkek	Kadın	Toplam Nüfus	1997 Nüfusu
Akören	312	314	626	857	Karacakaya	57	53	110	284
Akpınar	110	123	233	417	Karamağara	102	95	197	293
Aksungur	87	78	165	260	Karamustafapaşa	136	139	275	509
Aktarla	61	62	123	214	Karatepe	130	135	265	344
Alıcık	230	236	466	669	Karşıyaka	170	164	334	825
Alışar	108	106	214	489	Kayadüzü	709	777	1486	2224
Aşağbüük	19	12	31	20	Kıreymir	55	50	105	170
Bahçecik	106	144	250	393	Kızıleğrek	218	218	436	611
Balgöze	113	112	225	372	Koç	43	36	79	120
Bayat	45	39	84	132	Küçükçay	55	53	108	210
Bayazıt	43	38	81	135	Kuyu	8	10	18	599
Bulak	182	186	368	525	Mahmutlu	42	35	77	131
Büyükçay	83	91	174	354	Yakacık	540	517	1057	1023
Çamlıca	76	63	139	208	Ortabük	19	24	43	61
Çavundur	136	132	268	439	Ortaova	646	197	843	642
Çaybaşı	225	249	474	839	Osmanoğlu	27	20	47	66
Çayır	10	10	20	42	Oymaağaç	61	74	135	283
Çayırözü	70	64	134	228	Oymak	28	37	65	59
Çobanören	114	111	225	265	Pekmezci	42	39	81	129
Demirpınar	38	41	79	109	Saraycık	38	36	74	132
Derealan	52	35	87	97	Sarıbuğday	196	190	386	528
Diphacı	141	137	278	564	Sarıköy	154	183	337	481
Elmayolu	71	58	129	256	Sazlıca	60	69	129	169
Esentepe	24	34	58	105	Selimiye	24	25	49	92
Eymir	133	141	274	460	Şeyhyeni	54	43	97	147
Gelinsini	14	13	27	48	Türkoğlu	7	5	12	52
Gökçebağ	151	147	298	512	Uzunyazı	57	54	111	137
Gümüštepe	123	131	254	455	Yakup	176	179	355	487
Hacet	10	10	20	27	Yalnız	68	61	129	222
Hacıyakup	49	53	102	158	Yaylacık	31	28	59	170
Han	124	126	250	375	Yenice	35	30	65	94
Hayrettin	77	97	174	265	Yeşilören	47	47	94	233
Hırka	145	137	282	353	Yeşiltepe	15	16	31	86
İnalanı	49	34	83	79	Yolüstü	133	131	264	387
Kamışlı	122	126	248	516	Yukarıbüük	38	35	73	165

Kaynak: TÜİK ve ADNKS

3.3. Nüfus Yoğunluğu

Araştırma sahasında nüfusun sayısını, artışını ve dağılışını topoğrafya, iklim, su kaynakları gibi doğal ve ulaşım, tarım alanı, ekonomik ve idari yapı gibi beşeri çevre koşulları belirlemektedir. Merzifon ilçesi sınırları içerisinde nüfusun dikey dağılışına bakıldığında kırsal yerleşmelerin 30 tanesi ve nüfusun %58,6'sı 501-750 m. yükselti basamağı arasında yaşamaktadır (Tablo 6, Şekil 3) . 751- 1000 m. yükselti basamağında bulunan 22 köyde ise nüfusun 26,4 ü bulunmaktadır.

Tablo 6.Kırsal nüfus ve yerleşmelerin yükseklik basamaklarına dağılışı

	Köy Sayısı	Nüfus	%
400-500	3	589	4,0
501-750	30	8778	58,6
751-1000	22	3951	26,4
1001-1250	9	1262	8,4
1251-1500	5	302	2,0
1501-1750	1	87	0,6
Toplam	70	14969	100

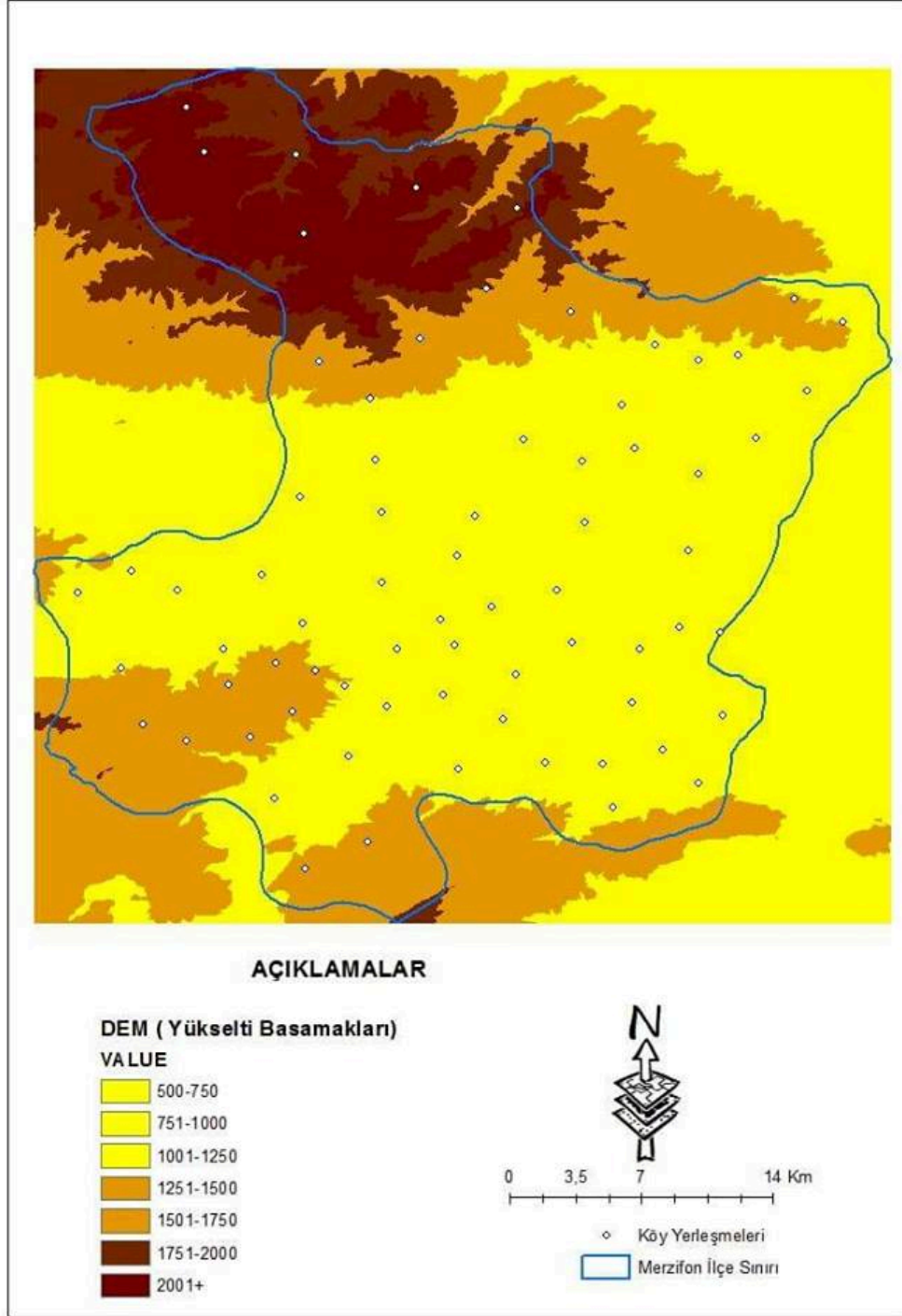
1927 sayım yılında Merzifon, Amasya ilinin diğeri Gümüşhacıköy olan iki ilçesinden biri olup 1010 km² yüzölçümü ile 28 kişi/km² aritmetik nüfus yoğunluğuna sahiptir (Tablo 7). 1957 yılında Suluova'nın ilçe olmasıyla köylerin taksimatında yaşanan değişiklikler Merzifon ilçesinin yüzölçümüne de yansımıştır. İlçe ve ilin yüzölçümünde zaman içinde bu tür değişiklikler yaşanmıştır. Örneğin Göynücek ilçesi daha önce Çorum Mecitözü'ne bağlı iken 1954 yılında Amasya iline bağlanmıştır.

Tablo 7. Merzifon İlçesinde nüfus yoğunluğu.

Yıllar	Toplam Nüfus	Yüzölçüm	Nüfus Yoğ. m ²	Yıllar	Toplam Nüfus	Yüzölçüm	Nüfus Yoğ. km ²
1927	28126	1010	28	1975	60572	939	65
1935	32778	1010	32	1980	62133	939	66
1940	34955	1010	35	1985	66250	939	70,5
1945	39228	916	43	1990	67448	939	72
1950	41602	916	45	1997	63638	971	65,5
1955	47789	916	52	2000	67281	971	69,3
1960	51857	939	55	2007	69093	971	71,2
1965	55079	939	58	2010	69237	971	71,3
1970	59389	939	63	2015	70132	971	72,2

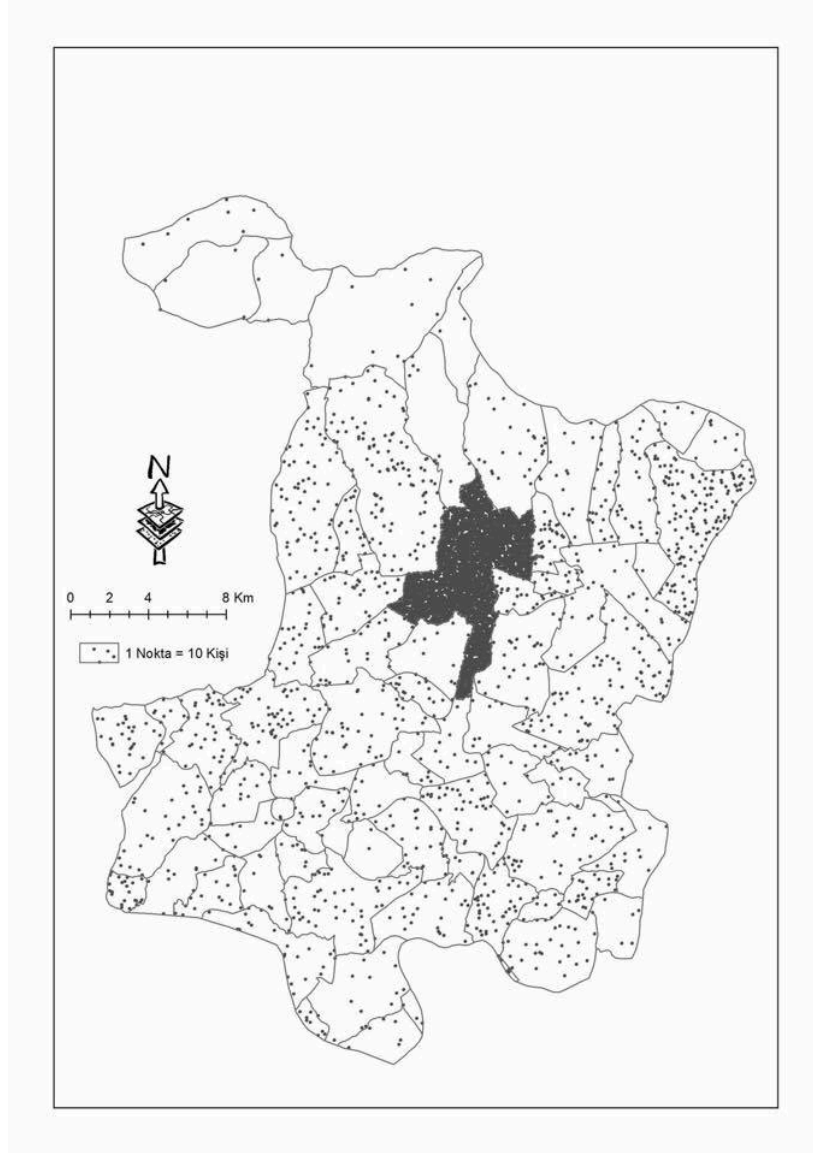
Kaynak: TÜİK ve ADNKS

Şekil 3. Merzifon İlçesinde Köylerin Yükseltiye Bağlı Dağılışı

1990 yılında Türkiye aritmetik nüfus yoğunluğu 73 kişi/km², Karadeniz Bölgesinin 58,3 kişi/km² iken ilçenin 72 kişi/km² ile ülke ve bölge ortalamasının üstündedir (Şahin, Doğanay, 1999: 1, Gümüş, 1991: 66). 2007 sayım sonuçlarına göre Türkiye nüfus yoğunluğu 92 kişi olup Merzifon ilçesi 71,2 ile ülke ortalamasının altındadır. 2015 yılı rakamlarına göre Merzifon ilçesinin nüfus yoğunluğu 72,2 kişi/km² olup, ülke geneline göre (102) düşük, il geneline göre (57) daha yüksektir.

Şekil 4. Merzifon İlçesinde Nüfusun Dağılışı

Aritmetik nüfus yoğunluğunda nüfusun araziye eşit olarak dağıldığı düşünülmektedir. Ancak dağılımın düzenli olmadığı dağılım haritasında da görülmektedir (Şekil 4). Bu nedenle fizyolojik nüfus yoğunluğu değerlerine bakılarak biraz daha gerçekçi rakamlar elde edilebilir. Toplam nüfusun tarım alanlarına bölünmesiyle bulunan fizyolojik nüfus yoğunluğu Merzifon ilçesi için 125,7 kişi / km²'dir (Türkiye 324,6 kişi/km²). Karadeniz Bölgesinde yöreler arasında fizyolojik nüfus dağılımında önemli farklar görülmektedir. Tarım topraklarının nispeten az olduğu Çoruh havzası gibi alanlarda yoğunluk artarken Orta Karadeniz Bölümünde delta ovalarında ve kıyıya paralel uzanan dağların ardındaki oluklarda azalma görülmektedir. Bütün nüfusun tarımla uğraştığı düşünüldüğünden, tarımsal nüfus yoğunluğunu hesaplamak daha uygundur. Kırsal nüfusun tarım alanlarına bölünmesiyle bulunan tarımsal nüfus yoğunluğu, 558 km² tarım alanına sahip ilçede 25,9 kişi/km² dir (Türkiye 26,8). Nüfusun dağılımını gösteren Şekil 3'de ilçenin depresyon tabanındaki arazilerinin yoğun nüfuslu olduğu, eğimli yamaçlarda

tarıma açılan sahalarda suyun varlığı ile yer yer yoğunlaşma görülürken Taşan Dağlarına doğru ise alt zonlara nispeten nüfusun daha seyrek olduğu görülmektedir.

3.4. Cinsiyet Yapısı ve Yaş Grupları

2015 yılı nüfus verilerine göre Merzifon İlçesi nüfusun cinsiyet yapısı incelendiğinde; İlçede 34998 erkek, 35134 kadın nüfus bulunmaktadır. Amasya ili genelinde olduğu gibi araştırma sahamızda kadın nüfusun erkek nüfustan fazla olduğu görülmektedir. Göç veren yörelerde erkek nüfusun az olması beklenen göstergelerdendir. Özellikle erkek nüfus, kırsal alanlardan il ve ilçe dışına çalışma amacı ile gitmektedir.

Araştırma sahasının nüfusunun tarihsel gelişimi ve günümüzdeki sayısını tespit etmenin yanında yaş yapısını da belirlemek sosyo-ekonomik açıdan önemlidir. Nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı özellikle faal nüfus, bağımlı nüfus miktarları ve aile tipleri askeri, iktisadi, siyasi, eğitim içerikli birçok sosyal planlamacıların veri kaynağıdır (Tandoğan, 1994: 6, Özgüç, Tümertekin, 2014: 26). Nüfusun geniş aralıklı yaş gruplandırılmasında 15-64 yaş grubu yetişkin (aktif) nüfusu oluşturmaktadır. 0-14 yaş grubunu oluşturan çocuk nüfus ile 65 ve üzeri yaş grubundaki yaşlı nüfus bağımlı nüfus olarak kabul edilmektedir (Doğanay, 1994: 158-59). Araştırma sahasını oluşturan Merzifon ilçesinde toplam faal nüfus oranı %67,6 (47397), bağımlı nüfus oranı %32,4 (22735)'dür. Merzifon'da erkeklerde faal nüfus oranı %68,7 ile kadınların %66,5 oranına göre daha yüksektir. Bir başka ifadeyle erkeklerde bağımlı nüfus oranı kadınlara göre daha düşüktür (Tablo 8).

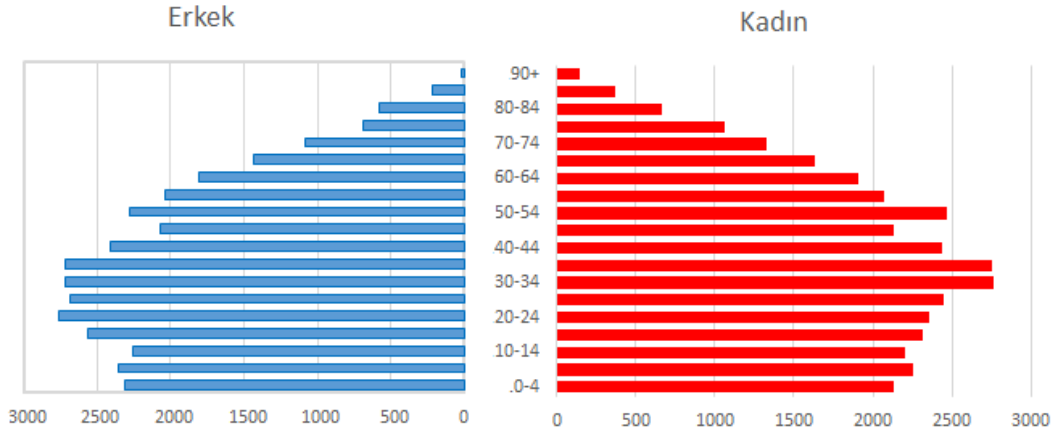
Tablo 8. Merzifon İlçe nüfusunun yaş gruplarına dağılımı.

Gruplar	Erkek Nüfus	%	Kadın Nüfus	%	Toplam	%
0-14	6930	19,8	6591	18,7	13521	19,3
15-64	24035	68,7	23362	66,5	47397	67,6
65+	4033	11,5	5181	14,8	9214	13,1
	34998	100	35134	100	70132	100

Kaynak: TÜİK ve ADNKS

İlçe nüfus piramidi incelendiğinde özellikle son yıllarda doğum oranlarındaki azalma dikkati çekmektedir. Eğitim düzeyinin yükselmesinin yanında sosyal ve ekonomik koşullardaki gelişmeler nedeniyle özellikle 0-4 ve 5-9 yaş gruplarında gerilemeler olmaktadır (Şekil 5). Merzifon sosyo ekonomik göstergeler açısından gelişmiş düzeyinde Amasya merkez ilçeden sonra gelmektedir. Ülkemizde 1980'li yıllarda uygulanmaya başlanan eğitim politikaları, kız çocuklarının okuması ve yükseköğretime katılması, nüfusun şehirleşmesi, sosyal ve ekonomik koşullarda gelişmeler, kadınların çalışma hayatına katılması gibi birçok nedenlerle doğum oranları azalması piramidin tabanında daralmaya neden olmaktadır. İlçenin nüfus piramidi, gerileyen yaş yapısının kanıtıdır. Piramide göre 20-24 yaş grubunda erkek nüfus hem kendi içinde (erkek) hem de kadınlara göre en yüksek oranda bulunmaktadır. Merzifon'da bulunan 5. Ana Jet Komutanlığında görevli asker nüfus ve yükseköğretim kurumunda okuyan öğrenciler bu dağılımda rol oynamaktadır. En fazla nüfus barındıran yaş grupları 30-34 ve 40-44 gruplarıdır. İlçede bu yaş gruplarında nüfusun fazla olmasının en önemli nedeni yine asker nüfus ve bu sefer evlilik çağına olmalarından dolayı eşleri ve diğer çalışanlardır.

Şekil 5. Merzifon İlçesinin Nüfus Piramidi

3.5. Nüfusun sosyo-ekonomik özellikleri

Merzifon ilçesinin nüfusunun %32,2 si ilköğretim mezunu olup onu %20,8 ile Ortaokul ve %20,1 ile lise mezunu nüfus takip etmektedir. İlçede okuma yazma bilmeyenlerin oranı %2,9 iken lisansüstü eğitim yapanların oranı % 0,7'dir (Tablo 9).

Tablo 9. Merzifon İlçesinde nüfusun eğitim durumu (2015)

Yaş Grubu	Okuma Yazma Bilmeyen	Okuma Yazma Bilen	İlkokul	İlköğretim	Ortaokul	Lise	Yüksek öğretim	Y. Lisans	Doktora	Diğer	Toplam
6-13	56	3731	3387		11					6	7191
14-17	-	15	186	866	2943		-	-	-	5	4015
18-21	1	54	19	1198	42	2329	185	-	-	4	3832
22-24	19	51	4	582	80	1164	883	-	-	9	2792
25-29	20	54	136	875	213	1732	1980	57	3	41	5111
30-34	25	33	1005	638	424	1732	1464	98	10	40	5469
35-41	19	16	1222	621	450	1716	1284	97	16	20	5461
40-44	38	21	1409	703	471	1191	924	50	15	7	4829
45-49	26	27	1517	624	476	884	566	38	12	17	4187
50-54	39	98	2293	462	440	929	429	22	4	18	4734
55-59	85	165	2292	214	334	590	387	9	2	23	4101
60-64	142	283	2243	104	251	357	292	9		26	3707
65 +	1431	1525	5072	43	414	377	261	5	2	82	9212
	1901	6073	20785	6930	6549	13001	8655	385	64	298	6441
%	2,9	9,4	32,2	10,7	10,1	20,1	13,4	0,6	0,1	0,5	100

Kaynak: TÜİK ve ADNKS

Ancak yerinde yapılan gözlemler sonucunda 2000 yılından günümüze kadar geçen süre zarfında bu verilerin tarımsal iş gücünden sanayiye doğru yönelme gösterdiği düşünülmektedir. Merzifon Hava Meydanı 2008 yılında iç hat sivil hava trafiğine açılmış olup günümüzde yoğun olarak kullanılmasa da sabah ve akşam İstanbul'a karşılıklı seferler bulunmaktadır. Yaşanan bu gelişmelerin hizmetler sektörü

içinde ulaşımda çalışanların sayısını arttırdığı gibi şehrin ticaret ve turizminin gelişmesini etkilemesi de beklenilmektedir.

Merzifon ilçesinde faal nüfusun %46,5 halen tarıma dayalı (ziraat, hayvancılık, ormancılık ve avcılık) faaliyet ile uğraşmaktadır. Hizmetler sektöründe çalışan %43,8 oranındaki faal nüfusun %91 i şehir merkezinde bulunmaktadır (Tablo 10).

Tablo 10. Merzifon ilçesinde nüfusun ekonomik faaliyet kollarına dağılımı (2000)

		Tarım	Sanayi	Hizmet	İnşaat	Toplam
Şehir	Erkek	368	1247	9104	684	11403
	Kadın	89	151	1542	6	1788
	Toplam	457	1398	10646	960	13918
Köy	Erkek	5385	268	921	213	6787
	Kadın	6596	13	120	1	6730
	Toplam	11981	278	1041	214	13514
İlçe	Erkek	5753	1512	10025	897	18187
	Kadın	6685	164	1662	7	8518
	Toplam	12438	1676	11687	904	26705
	%	46,5	6,3	43,8	3,4	100

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)

4. SONUÇ

Yerleşmenin tarihi Hititlere kadar dayanan araştırma sahası Frigler, İskitler, Pontus, Roma ve Bizans hâkimiyetinden sonra Emeviler ile Türk hâkimiyetine geçmiş ve özellikle Osmanlı döneminde yoğun nüfusa ev sahipliği yapmıştır. XVI. yy. başlarında Sivas Eyaleti, Amasya Sancağına bağlı bir kaza olan Merzifon Cumhuriyetin ilanıyla Amasya iline bağlanmıştır. Günümüzde 70 köye sahip Merzifon'un 1927 yılında nüfusu 28126 kişidir. İlçenin 1990 yılında 67448 kişiye yükselen nüfusu 1997 sayım yılında 63638 düşmüş ve 2015 yılında ise 70132 kişiye ulaşmıştır. İlçenin kır nüfusu 1990 yılından sonra dışarıya göç vererek sürekli azalma göstermektedir.

1927 yılında Merzifon nüfusunda %59,8 ile belirlenen kırsal nüfus üstünlüğü 1975 sayım yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra kırsal nüfus hızla göç ile köyleri boşaltmış ve 2015 yılında %21,3 oranına kadar gerilemiştir. Çalışma alanında bulunan 70 kırsal yerleşmenin 66'sının nüfus miktarı 500 kişi ve altındadır. 2000 ve üzerinde nüfusa sahip tek yerleşme Merzifon ilçe merkezidir.

Merzifon ilçesinde topoğrafya, iklim gibi doğal koşullar yanında ulaşım ve diğer ekonomik özellikler de nüfusun dağılımını etkilemektedir. 72,2 kişi/km² nüfus yoğunluğuna sahip ilçede nüfus özellikle sulu tarımın yoğunluk kazandığı Yedikır Barajına yakın güney kesimler ile Samsun İstanbul/ Çorum yolu çevresinde ve şehir merkezine komşu köylerde toplanmıştır. Tavşan Dağlarına doğru arazinin dağlık ve arızalı olduğu alanlarda ise nüfus yoğunluğunun azaldığı görülür.

Çalışma alanında okuma-yazma bilmeyenlerin oranı %2,9 iken yükseköğretim kurumlarından mezun olanların oranı % 14,1'dir.

Araştırma sahasında faal nüfus içerisinde tarım sektöründe istihdam edenlerin oranı en yüksek düzeydeyken onu hizmet sektörü izlemektedir. Merzifon ilçesinde toplam nüfusun %67,6'sı faal, %32,4'ü de bağımlı nüfustan oluşmaktadır.

Çalışma alanının nüfusunun ¾'ünden daha fazlasını barındıran Merzifon ilçe merkezi hizmet, ticaret ve sanayi faaliyetlerinin büyük bir bölümüne sahiptir. Şehir başta idari olmak üzere sahip olduğu diğer şehrsel fonksiyonlar ile etki alanı içerisinde bulunan yerleşmeleri kendisine bağlayan merkez konumundadır.

KAYNAKÇA

- Akdağ, Mustafa (1995) *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Cilt I, Cem Yayınevi, ISBN,975-406-523-3, İstanbul.
- Anonim, *Merzifon Belediyesi Stratejik Plan* (2015-19), (sf.12)
- Avcı, Sedat (2004) "Şehrsel Yerleşmelerin Belirlenmesinde Kullanılan Kriterler ve Türkiye Örneği", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, Dizi.3, Sayı.9, (9-28).
- Cuinet, Vital (1894) *La Turquie D'Asie, Geographie Administrati, Statistique Descriptive Et Raisonnee De Chaque Province*, Paris, Property of University of Michigan Libraries
- Çolak, Mustafa (1991) *XVI. yy. da Merzifon Kazası*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun
- Darkot, Besim(1967)"Şehir Ayırımında Nüfus sayısı ve Fonksiyon Kriterleri", *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, Sa.16,(3-8).
- DİE., *Genel Nüfus Sayımı* (1927,1935,1940,1945,1950,1955,1960,1965,1970,1975,1980,1985,1990,1997 ve 2000), Ankara.
- DİE.,2000, *Genel Nüfus Sayımı (Amasya)-(Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri)*, Yay. No: 2704, Ankara
- Doğanay, Hayati (1994) *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, Gazi Büro Kitabevi, Ankara
- Gümüş, Ergin (1991) *Beşeri Coğrafya* (diğerleri ile birlikte), Anadolu Üniv. Yay.No.418, Eskişehir, <http://w2.anadolu.edu.tr/aos/kitap/IOLTTP/2291/unite06.pdf>
- Göney, Süha (1995) *Şehir Coğrafyası I*, İstanbul Üniversitesi., Edebiyat. Fak. Yay. No:2274, Coğrafya. Enstitüsü, Yay. No:91, İstanbul
- Hüsamettin, Hüseyin (1986) *Amasya Tarihi*, Cilt.1. İstanbul
- Kodaman, Bayram (1986) XVIII. yy. Sonunda Samsun Gümrüğü, *II. Tarih Boyunca Karadeniz Bildirileri*, I, (1 -3 Haziran 1988), Samsun, (1988, Basım)
- Özgüç, Nazmiye, Tümertekin, Erol (2014) *Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekân*, Çantay Kitabevi, İstanbul
- Özgür, E. Murat (2016) Bir Alt Alan Olarak Nüfus Coğrafyasının Geçmişi, Bugünü ve Geleceği, *Ege Coğrafya Dergisi*, Cilt.25, Sayı.1,(1-36)
- Safran, Mustafa (1986) XIII. ve XIV. yy 'da Karadeniz Limanlarının Ticari ve Tarihi Önemi, *I. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri* (13-17 Ekim 1986), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Samsun, (459-462).
- Şahin, Cemalettin, Doğanay, Hayati (1999) *Türkiye Coğrafyası*. Gündüz Eğitim Yayıncılık, Ankara
- Şenol, Eren (2015) Türkiye'nin Şehirleşme Sürecinde Merzifon Şehrinin Yeri, *III. Uluslararası Geçmişten Günümüze Merzifon ve Amasya Yöresi Sempozyumu*, 8-10 Ekim.2015, Merzifon, (636-652).

- Tandoğan, Ali (1994) *Türkiye Nüfusu*, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon
- Turan, Şerafettin (1986) Karadeniz Ticaretinde Anadolu Şehirlerinin Yeri, *I. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, 13-17 Ekim. 1986, (1988, Basım), Samsun, (147-159)
- Tümertekin, E.(1973) *Türkiye’de şehirleşme ve şehirsal fonksiyonlar*, İstanbul Üniversitesi Yayını, No: 1840/ 72
- Uzuneminoğlu, Hamza (1992) *Samsun; Bir Uygulamalı Şehir Coğrafyası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Ünal, Mehmet Ali (1986) XVI. ve XVII. yy. da Karadeniz- Basra Körfezinde Ticaret, *I. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, 13-17 Ekim. 1986 (1988, Basım), Samsun, (471-475).
- Zillioğlu, Mehmet (1975) *Evliya Çelebi Seyahatname*, Cilt.2, İstanbul

“HÜKÜMLÜ” OLMANIN SOSYAL TEZAHÜRLERİ: SOSYAL DIŞLANMA, DAMGA VE SUÇ

SOCIAL APPEARENCES OF BEING AN OFFENDER: SOCIAL EXCLUSION, STIGMA AND CRIME

Meral TİMURTURKAN¹, Gönül DEMEZ², Elife KART³, Cihan ERTAN⁴, Selim CANKURTARAN⁵,
Salih AKTİN⁶

Öz

Bu çalışma; bir suç işledikten sonraki hukuksal süreçler aşamasında yeniden topluma katılan ve “suçlu” veya “hükümlü” olarak etiketlenen bireylerin gündelik yaşam içinde karşılaştığı sorunlar ve sosyal dışlanma deneyimi üzerine bir tartışma yürütmeyi amaçlamaktadır. Hükümlü olmak, başlı başına birey ve toplum açısından sosyal uyum ve sosyal bütünleşme gibi süreçleri yeniden kurmayı ve sorgulamayı gündeme getirerek, bireyin hem özel yaşamında, hem de sosyal yaşamında keskin kopuşlar yaşamasına neden olabilmektedir. Bu durum; dışlanma, damgalanma, ötekileştirilme gibi süreçlerin yanında, bireyin sahip olduğu sosyo-kültürel ve ekonomik yaşamın bütünüyle yitirilmesini ve ceza sonrası yeniden inşa edilmesini de içermektedir. Çünkü toplumsal sapma ve suç söz konusu olduğunda, en önemli sorunların başında toplumsal soyutlanma, dışarda bırakılma, sosyal dışlanma ve damgalama gibi ayrılmaya neden olacak durumlar gelmektedir. Bu bağlamda çalışma; özellikle bu kavramlar üzerinden yürütülen tartışmalardan yola çıkarak, mahkûmiyet durumunun toplumsal ilişkilere nasıl yansıtıldığını, aile yaşamının nasıl etkilendiğini, bireyin bu süreçte yaşadığı temel sorunların neler olduğunu, yüz yüze yapılan anket çalışmasından elde edilen verilerin sonuçları üzerinden tartışmayı amaçlamaktadır. Çalışma söz konusu bu süreçleri “denetimli serbestlik” örneği üzerinden irdelemeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Damga, Sosyal Dışlanma, Suç, Ceza, Denetimli Serbestlik

Abstract

This study aims to argue and focus on the social exclusion experiences and obstacles of individuals who have rejoined the society after juridical processes and are being labelled as “criminal” or “convicted”. Being

1 Yrd. Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, meralgulkaya@gmail.com

2 Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, gonuldemez@gmail.com

3 Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, elifekart@gmail.com

4 Yrd. Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, cihanertan1@gmail.com

5 Uzman Sosyolog, Antalya Denetimli Serbestlik Müdürlüğü, selim.cankurtaran@adalet.gov.tr

6 Yüksek Lisans Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, salihaktin@hotmail.com

offender may result in a sharp break in both private and social life of an individuals, bringing into question the reconstitution of some processes such as socialization and social integration in terms of both society and individual. This situation involves, along with the processes of exclusion, labelling, othering, also the loss of the social-cultural and economic life of the individual and as well as the reconstruction of it. When it comes to social deviance and crime, processes such as social exclusion, social isolation and labelling, which lead to disintegration, occur as prominent issues. This study, in this context, based on the arguments over these concepts, seeks to argue, by means of the results of the survey conducted with the people under probation, how being an offender influences his/her relations of family and social; what fundamental problems the individual as an offender.

Keywords: Stigma, Social Exclusion, Crime, Punishment, Probation

GİRİŞ

Damga ve sosyal dışlanma gibi kavramlar sosyal dezavantajlılık/ayrışma tartışmalarına yeni bir boyut kazandırarak, bireyi toplumsal süreç ve ilişkilerden ayıran mekanizmaların neler olduğunu açığa çıkarmamız açısından önem kazanmaktadır. Söz konusu kavramlar toplumda belli nedenlerden dolayı dışarda bırakılmış; ekonomik, politik, kültürel, sosyal ve mekânsal gibi çok farklı alanlarda gerek söylemsel, gerekse toplumsal eylem boyutunda dezavantaja sahip bireyleri veya grupları tanımlamak için yaygın olarak kullanılmaktadır. Bireyi toplumsal bütünü dışına iten nedenler; toplumdan topluma ve kültürden kültüre farklılık gösterebilmekte buna bağlı soyutlanmanın, cezalandırmanın ve ötekileştirmenin yöntemleri de değişebilmektedir. Bu çalışma kapsamında ele alınan ve herhangi bir nedenden dolayı hüküm giymiş ve suçlu olarak etiketlenen bireyler de sosyal dışlanma süreçlerinin farklı boyutlarıyla yüzleşebilmektedir. Bu bağlamda suç genellikle evrensel boyutta belli yaptırımların ve cezalandırmaların konusu olmuş ve toplumsal bütünlüğü bozan bir düşünce olarak görülmüştür. Dolayısıyla suç işleyenler toplumsal damga ve dışlanmanın farklı görünüşleriyle karşılaşabilmekte, toplumsal bütünlük açısından bir tehdit olarak görülebilmektedir. Örneğin mahkûm olarak damgalanan bireyin potansiyel suçlu olarak görülmesi, onun farklı bir statü grubuna yerleştirilmesine de neden olmaktadır. Bu bağlamda suç işlemek veya suçlu olmak; toplumsal normlardan uzaklaşmak, toplumsal düzeni bozmak ve sapkın davranışta bulunmak gibi tanımlarla ifade edilmiş ve kolektif düşüncenin veya sosyal bütünleşmenin önünde bir engel teşkil ettiği düşünülmüştür. Her ne kadar sosyal dışlanma yeni bir kavram olarak literatürdeki yerini alsada, onun karşıtı olarak tanımlanan sosyal bütünleşme veya sosyal içerilme klasik sosyoloji kuramları içinde değişen toplumsal dinamikler ve bu süreçte ortaya çıkan sorunları analiz etmek için kullanılan temel kavramlardan biri olmuştur. Özellikle klasik sosyoloji kuramları içinde sapma, anomî, sosyal dayanışma gibi kavramları açıklayıp bunları toplumsal bütünleşme ve düzen ile ilişkilendiren Durkheim (1995; 1960), Merton (1938) gibi düşünürlerin çalışmaları konuyu daha bütünlüklü anlamamız açısından yol gösterici olmaktadır. Durkheim'in anomî kavramı çeşitli nedenlerle toplumu bir arada tutan değerlerin anlam yitirmesi, içinin boşalması ve yaptırım gücünün azalması durumlarını ifade eder. Durkheim suçu, anomik durumlarda ortaya çıkıp her toplumda ortaya çıkabilecek ve "normal" kabul edilebilecek bir davranış olarak görmeyi yanı sıra, belli sınırların aşıldığı durumları ise patolojik bir durum olarak değerlendirmektedir.

Suç; bir yandan toplumsal bağı, dayanışmayı güçlendirmekte öte yandan suç işleyen için toplumsal çözülme, toplumla bütünleşmenin sağlanamaması anlamını da taşımaktadır. Bu düşünceden hareketle; toplumu

korumak, bütünleşmeyi sağlamak ve damgalanmayı azaltmak için çeşitli yöntem ve kurallar geliştirilmiş, “baskıcı”, “hizaya getirici”, “kapatmaya dayanan” katı sistemler yerine bireyi toplumla bütünleştirecek yeni sistemler ve politikalar geliştirilmiştir. Toplum ve birey yararına odaklanan bu politikalar; ağır ve bedensel cezalarla suçlu bireyi toplum dışına itmek yerine toplum içinde bireyi yeniden toplumla bütünleştirerek rehabilite etmenin uzun vadede daha işlevsel olduğu düşüncesine odaklanmıştır. Böylece damgalanan birey “iyileştirilme” ve “normalleştirme” amacıyla çeşitli uygulamaların da öznesi haline gelmekte ve dolayısıyla toplumsal sapma engellenmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda değişen toplumsal dinamikler ışığında suç ve cezalandırma sistemi de değişmiş, baskıcı hukuk sistemi yerine, “tamir” edici (eski hale dönüştürücü) hukuk sistemi hâkim olmuştur. Bu dönüşen hukuk anlayışında; değişen ve işlenen bir suçun karşılığı intikam almak veya katı cezalandırmak yerine, suçtan veya eylemden önceki koşullarının yeniden yaratılmasını sağlama amacı taşımaktadır (Pope, 2008: 80). Denetimli serbestlik uygulaması ise baskıcı cezalandırma sistemine bir alternatif olarak, suçluyu topluma kazandırmayı amaçlayan, bir başka ifade ile suçlunun koşullarını iyileştirmeye yönelik yeni bir hukuki ve toplumsal sistem olarak ortaya çıkmıştır.

Değişen toplumsal dinamikler ışığında cezalandırma sistemleri dönüşüme uğrasa da “suçlu” ya olan bakış açısı değişmemiş, toplum açısından potansiyel tehlike olarak görülmeye devam etmiştir. Bu bakış açısı birey için, çoğunlukla geride bırakmak istedikleri bir damgalanmış, (Goffman, 1963) bozulmuş ve örselenmiş kimliğin varlığı olarak da düşünülebilir (Kirkwood ve McNeill, 2015: 520). Bu bağlamda bu çalışma; dışlanma, damgalanma ve suç ile ilgili kuramsal ve kavramsal tartışma eşliğinde mahkûmlar, suçlular ve toplumun dışına itilenler arasında nasıl bir ilişki olduğunu, sahadan elde edilen verilere dayanarak açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda; denetimli serbestlikten faydalanan bireylerin, yakın (akraba, arkadaş gibi, sosyal çevre) ilişkilerinde, ekonomik yaşamlarında ve toplumsal ilişkilerinde ne gibi dönüşümlerin yaşandığı ve bireylerin bundan nasıl etkilendiği, sosyal dışlanmayı nasıl deneyimledikleri tartışmaya açılacaktır.

1. DIŞLANMA VE DAMGALANMA

Toplumsal sapma, suç ve yaptırımlar söz konusu olduğunda; sosyal dışlanma ve damgalanma, toplumdan soyutlanma, gibi toplumsal ayrılmaya yol açan temel süreçleri irdelemek önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Goffman (1963) damgalanmayı toplumsal kabul görme engeli olan kişilerin temsiliyeti üzerinden tanımlayarak, damgalanan bireylerin nasıl dezavantajlı grubu oluşturduğunu tartışır. Çünkü bireyin sahip olduğu nitelikler ile toplumsal değerler arasında bir uyumsuzluk çıktığı zaman, damga/damgalama süreçleri ortaya çıkmakta ve bu ise damgalanan bireyler açısından sorunlu, istenmeyen bir durumu ifade etmektedir. Birey bu dezavantajlı konumuyla sosyal ilişki ağları içerisinde daha az kabul görmekte ve daha az istenilir olmaktadır. Bu bağlamda damgalama türlerinden bahsetmek, suç ve mahkumiyet durumunu da bu kategori altında incelemek gerekmektedir.

Goffman'a göre (1963: 10) Yunanlılar, işaret edenin tuhaf ve kötü ahlaki durumuyla ilgili bir şeyleri ifşa etmek ve tasarlanmış beden işaretlerine dikkat çekmek için damga kavramını oluşturmuşlardır. Bu işaretler, bedende kesik ya da yanık şeklinde olup, taşıyıcısının bir köle, bir suçlu ya da bir hain olduğunu doğrudan ilan etmekteydi. Bu damgalar ve damgalanan kişilerin; özellikle kamusal alanlarda kendisinden sakınılan lekelenmiş veya kirletilmiş olarak görülmesine neden olmaktadır. Bugün söz konusu kavram, orijinal anlamında

kullanılmakta, fakat utancın bedensel belirginliğinden çok, utancın kendisine uygulanmaktadır. Bununla birlikte günümüzde ayıbın, utancın çok farklı türlerinden bahsetmek ve dolayısıyla suçlu olarak damgalanmayı bunlardan biri olarak ele almak gerekmektedir. Çünkü günümüzde Goffman (1963: 13) "bedensel iğrenme", "bireysel karakterin kusurları" ve "ırk, millet kabile ve din" işaretleri olmak üzere üç farklı damgalama tipini kategorize eder. Bunlardan ilkinde, bedeninin hor görülmesi ve aşağılanması söz konusudur – çeşitli fiziksel bozukluklar buna örnektir. Daha sonra zayıf irade, baskın ve doğal olmayan tutkular, tehlikeli ve katı inançlar ve sahtekârlık olarak algılanan bireysel özelliklere işaret eden damgalar söz konusudur. Bu damgalar; örneğin akıl hastalığı, tutukluluk, bağımlılık, alkolizm, eşcinsellik, işsizlik, suç, intihar girişimleri ve radikal politik davranış gibi bilinen bir kayıttan ortaya çıkmaktadır. Son olarak, ırk, ulus ve din gibi alanları içeren kabile damgasından bahsedilir: Bunlar, nesiller yoluyla aktarılabilen damgalardır ve bir ailenin bütün üyelerini eşit olarak kirletirler. Suç ise daha çok kişisel karakterden iğrenmenin bir boyutunu oluşturur. Bu bağlamda damgalanma aynı zamanda "bozulma" kavramına da gönderme de bulunur. Stiker'in (2011: 227-229) aktardığına göre bozulma kavramının öncüsü olan Morel, tiroit bezleri zayıf çalışan ve çoğunlukla guatrlı kişilerden ya da psikiyatrik hastalığı olanlardan hareketle bozulmuşlar kategorisi yapar. Bu kategori aynı zamanda hasta ve kusursuz olmayan bireylere göndermede bulunur. Bozulmuşlar, toplum içinde normal olmayan bir grubu oluşturmakta ve hatta çoğu zaman tehlikeli olarak algılanmaktadır. Alkolikler, suçlular, bedensel bozuklukları olanlar, kısa boylular, şişmanlar, beyaz ırkın dışında kalan diğer bozulanlar da bu gruba dâhil edilebilmektedir. Bozulma düşüncesi "kusursuz" bir insan anlayışından veya ortalama tipten uzaklaşma ve dolayısıyla düşkünlük olarak algılanmaktadır. Bu durumdaki bir birey dışlanmış olmakla birlikte ötekiliğin dezavantajlı öğeleriyle baş etme durumuyla da karşı karşıya kalmaktadır. Hastalık yüzünden "bozulan" ya da "düşkünleşen" birinin tedavi edilmesi gerektiği, herhangi bir kusur yüzünden düşkünleşen birine ise yardım edilmesi veya bir suçlunun cezalandırılması gerektiği düşüncesi bu kavrayışla birlikte ortaya çıkan düşüncelerdir. Bozulmuşlar, Goffman'da olduğu gibi toplumda farklı nedenlerden dolayı damgalanan ve ötekileştirilen grubu oluşturmaktadır. Bu bireyler toplumsal düzeni bozan, normalin dışında olan "marjinal" bireyler olarak tanımlanmakta, formel veya enformel ilişki ağında yaptırımların hedefi olabilmektedir. Bu yaptırımlar süreci bazen bireyi örselediği gibi bazen de damganın yol açtığı olumsuz niteliği ortadan kaldırmaya yönelik bir çabayı da gündeme getirmektedir. Goffman (1963) bireyin, damgalanmaya kendi niteliklerinin yol açtığını düşünerek; bu niteliğini ortadan kaldırma veya iyileştirme yönüne girerek tepki verebildiğini savunmaktadır. Örneğin fiziki olarak deformasyona uğramış birinin plastik cerrahi müdahale için bıçak altına yatması, kör birinin gözü için tedavi görmesi, okuma- yazma bilmeyen birinin yeniden eğitim almaya çalışması, suçlu bir bireyin yardımları kabul etmesi gibi başarısızlığının nedeni olarak gördüğü şeyi doğrudan ortadan kaldırmaya çalışabilir. Bu anlamda Goffman (1963) damganın bireyler arasında ortaya çıkan iletişim ve etkileşim anlarında birbirlerine olan tutum ve davranışlarında belirleyici olduğunu ifade etmektedir. İliştirilen damgalar aracılığıyla bireyler karşılıklı bir tanımlama sürecine girmekte ve kim oldukları, ne yaptıkları, toplumsal statüleri ve buna benzer bir takım özellikler temelinde birbirlerini sınıflandırmaktadır. Bu süreç Becker'in (2013) "Hariciler" çalışmasında olduğu gibi karşılıklı ayrışmayı doğurabilecek bir süreci içerir. Çünkü toplumsal düzeni ya da belli kuralları ihlal eden kişi harici olarak görülebilirken, kuralı ihlal eden kişi bu sefer de kendisini yargılayanların ya da onların ait olduğu grubu harici olarak düşünebilir. Karşılıklı bir ilişkiye dayanan bu süreç, sosyal dışlanma/sosyal içerilme ve yeniden sosyalleşme süreçlerini anlamamız açısından önemlidir. Goffman (1961) bu bağlamda, yeniden sosyalleşmeyi bireyin herhangi bir nedenle sosyal rollerinde meydana gelen keskin kopuşlar sonucu oluşan durumda sosyal

rollerini yeniden inşa etme süreci olarak tanımlar. Örneğin, mâhkum olma durumu, suç, işsizlik, dışlanma, boşanma, dul kalma, damgalanmaya neden olacak bir hastalık ya da akıl hastalığı gibi bireyin mevcut sosyal rollerini (bazen devamlı ama bazen geçici olarak) kökten değiştiren durumlarda bireyin yeniden topluma entegre olması sürecini içeren yeni bir kimlik tanımlanması ve onarımı süreci söz konusudur. Bu noktada sosyal içerilmenin karşıtı olarak ele alınan sosyal dışlanma kavramı, suçlu olarak damgalanan bireyin toplumsal yaşamın farklı alanlarında karşılaşılabileceği veya karşılaştığı sorunları anlamamız açısından anahtar bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal dışlanma, topluma kabul edilme ve toplumla bütünleşmeyi ifade eden sosyal içerilmenin (social inclusion) karşıtı olarak ele alınmakta; sosyal bağların birey ve toplum arasında kültürel ve ahlaki açıdan kopması olarak tanımlanmaktadır (De Haan, 2000: 27). Çünkü toplumsal düzen ve toplumsal bütünleşme kuramcıları, toplumun birbirine bağlı ve uyumlu bir bütünü oluşturan parçalardan oluştuğunu ve bunun ise ahlaki düzeni, uyumu sağladığını savunmaktadır. Sosyal dışlanma kavramı ise bütünleşmenin tam tersi olarak bireyin veya grubun bu ahlaki kurallardan (düzenden) kopması anlamına gelmekte ve dinamik bir sürece işaret etmektedir. 1960'lı yıllarda Fransa da tartışılmaya başlanan dışlanma kavramı, politikacılar, akademisyenler, aktivistler ve gazeteciler tarafından yoksulluğa ideolojik ve üstü kapalı bir şekilde referansta bulunmak için kullanılmıştır. Ancak kavram ekonomik krizlerle birlikte daha yaygın tartışılmaya başlanmış ve özellikle 1980'lerde Fransa'da patlak veren politik ve ekonomik krizden sonra dezavantajlı grupları tanımlamak için tekrar gündeme gelmiştir (Silver, 1994a: 532). Fransa'da Chirac hükümeti döneminde sosyal işlerden sorumlu devlet bakanı; Fransa'da 10 kişiden birinin dışlanmaya maruz kaldığına dikkat çekerek, dışlanma kavramının; mental ve fiziksel engelli, intihara eğilimli, yaşlı hastalar, istismara uğrayan çocuklar, madde bağımlıları, yalnız ebeveynler, aile içi sorunu olanlar, marjinal ve sosyal anlamda uyumsuz bireylere işaret ettiğini vurgulamış ve kavramı ilk kez bu anlamda kullanmıştır. Bu dönemde refah devletinde ortaya çıkan sosyal ve ekonomik krizler, yaşanan sosyal ve siyasal gerilimler kavramın Fransa'da popüler olmasına neden olmuştur (Silver 1994a: 532). Tartışmanın çıkış noktasını yoksulluğun kavramsal olarak yeniden gündeme gelmesi ve yoksulluğa ilişkin sorunlar oluştururken, daha sonra tartışmanın çerçevesi ve kullanım alanı genişlemiş, farklı grupların maruz kaldıkları toplumsal ilişki biçimlerini tanımlamak için ele alınmaya başlanmıştır (Silver; Miller, 2003; Silver, 1994a; Silver, 1994b, Sapançalı, 2005; De Haan, 2000; Atkinson, 1998, Peace, 2001) Bununla birlikte dışlanma kavramı; çoğu zaman sınıf altı, yoksulluk, eşitsizlik, yabancılaşma, irtibatsızlık, yoksunluk, marjinallik, bütünleşememe gibi kavramları ifade etmek için de kullanılmaktadır (Sapançalı, 2005). Bu bağlamda kavramın tanımı ve işaret ettiği toplumsal ilişki biçimi çeşitlenmiş, tartışma alanı genişlemiştir. Dolayısıyla sosyal dışlanma politik, toplumsal süreçlerle ilgili çok boyutlu bir kavram olup, tanımlanması güç ama aynı zamanda farklı kanyakların yoksunluğuna göndermede bulunan bir kavramdır (Sapançalı, 2005: 54). Bu yoksunluk türü toplumdan topluma ve koşullara göre değişkenlik göstererek, genel olarak yaşam kaynaklarından, güvenceden, daimi-istihdamdan, gelirden, mülkiyetten, barınmadan, en temel veya yaygın tüketim seviyesinden, eğitimden, kültürel sermayeden, refah devletinin sağladığı imkânlardan, vatandaşlık veya hukukta eşitlik ilkesinden, demokratik katılım süreçlerinden, kamusal ürün ve hizmetlerden, ulustan, baskın ırktan veya cinsiyet eşitliğinden, aile ve sosyal ilişkilerden, tedaviden yoksun olmayı veya dışlanmayı kapsayabilir (Silver, 1994a: 541, Peace, 2001: 22, De Haan, 2000: 26).

Sosyal dışlanmaya ilişkin yürütülen tartışmalarda en önemli noktalardan biri, her geçen gün dışlanmanın tanımının, kapsamının genişlemesi olduğu açıkça söylenebilir. Yoksulluğun tanımlanması ve marjinal olarak görülmesiyle başlayan tartışma çok farklı özelliklere sahip grupları tanımlamaya kadar uzanmıştır. Bu anlamda sosyal dışlanma kavramı: Uzun süreli veya tekrar eden işsizlik, istikrarsız ve vasıfsız işlerde ya da güvencesiz işlerde çalışanlar, düşük gelirli ve yoksullar; vasıfsız, okuma yazma bilmeyen ve okulu terk edenler; zihinsel ve fiziksel kusuru olanlar, engelliler; madde bağımlıları; suça kaydı olanlar, çocuk suçlular, mahkûmlar; yalnız yaşayan ebeveynler; problemlili ailede büyüyen veya istismara uğrayan çocuklar; kadınlar; özellikle yeterli eğitime veya iş deneyimine sahip olmayan gençler; yabancılar, mülteciler ve göçmenler; ırksal, dini ve etnik azınlıklar; kadınlar; politik hakkını kaybedenler; sosyal yardım alanlar; ihtiyaçları olduğu halde sosyal yardım için yetersiz bulunanlar; kötü yerlerde yaşayanlar ve itibarsız komşusu olanlar (mekânsal dışlanmaya maruz kalanlar); tüketim seviyeleri düşük olan ve asgari geçim sınırında olanlar (açlık, evsizlik); boş zaman veya diğer pratikleri tüketenler (uyuşturucu alkol bağımlılık, suç işleme, kılık kıyafet konuşması kötü olanlar); damgalanıp veya sapkın olarak etiketlenenler; yaşam standartları ailesinin altında olanlar ve aşağıya doğru sosyal mobiliteye sahip olanlar; marjinal veya gereksiz görülenler; aile veya arkadaş çevresinden sosyal olarak soyutlananları tanımlamak için kullanılan geniş kapsamlı bir kavramdır (Silver, 1994b: 9). Buradan hareketle, sosyal dışlanmanın hem nedeni hem de sonucu olarak ortaya çıkabilecek en önemli durumlardan birinin de suç olgusu olduğu söylenebilir.

2. DAMGALAMA VE SUÇ İLİŞKİSİ

Suç, sapma, sapkınlık gibi bireyi “damgalayan” ve “etiketleyen” kavramlar, birey toplum etkileşimi bağlamında ikili anlamlara sahiptir. Bu alandaki temel sorgulama; kim, kimi neye dayanarak suçlu, sapkın, olarak tanımlamaktadır? Aynı zamanda bu tür damgalanmaya maruz kalanların kendilerini damgalayanlarla kurdukları ilişkiyi açığa çıkarmak ve tartışmak da önemlidir. Goffman (1963) ve Becker (2013) çalışmalarında; damgalanan ve “dışarıda bırakılanları” kapsayan süreçleri tanımlamaya, anlamlandırmaya çalışmışlardır. Suçu toplumsal olarak anlayabilmek için işe, söz konusu toplumsal yapıda suça ve suçluya yüklenen anlamları sorgulamakla başlamışlardır. Bu çerçevede etiketlenme ve damgalanmaya neden olan tüm toplumsal durumları anlama yolunu seçmişlerdir. Suç ise bu süreçlerden sadece biridir. Yani suç ve sonrasında söz konusu olan cezalandırmayı/ toplumdaki soyutlamayı, disipline etmeyi ve yeniden topluma kazandırmayı içeren süreçleri tam olarak anlamlandırabilmek için toplumsal etkileşim içinde gündelik yaşamda yeniden üretilen bu kavramları, diğerleriyle birlikte ele almak gerekmektedir.

Yavuz (2016) kapatma ve hapis cezasının tarihsel sürecini anlattığı çalışmasında; “...çoğunluğu her türlü keyfiliğin, zulmün, işkencenin, insan onuru ve haysiyetini ayaklar altına alan uygulamaların beşiği haline gelmişti” diyerek durumu özetlemekte ve kapatma sonrasında da, “hapishaneden kurtulan mahkûmların işkencesi, salıverilmelerinden sonra da hatta hayatlarının sonuna kadar devam ettiğini ifade etmektedir. Çünkü “suçlu” ve “eski bir mâhkum” olarak “tehlikeli” bir kişi olduklarını belgeleyen “sarı kâğıtları” olmaksızın hayatlarını sürdürmeleri mümkün olmuyordu ki, buna da zaten hayat denilemezdi”. Söz konusu dönemde yani suçlu olarak kapatılma ve sonrasında, “damgalanma”, suçlu olarak konumlandırılma birey için telafi edilemez bir duruma dönüşüyordu. Suçlu olarak damgalanmak, başka suçlara bulaşmayı beraberinde getiriyordu. Zira bir kez suç işledikten sonra bireyin diğerleriyle ilişkilerinde önceki sosyal konumu ve kimliği, yerini yeni kimliğe (suçlu

kimliğine) bırakır. Ünal'ın (2012) Becker ve Lemert' in konu ile ilgili düşüncelerinden aktardığına göre; suçlu kimliği anahtar kimlik haline gelen damgalanmış birey için, cezasını tamamlamış olsa bile bu kimliği ön plana çıkar ve topluma yeniden uyum sağlaması güçleşir, yeniden toplumsal bütünleşme süreci zorlaşır ve tekrar suç işleme olasılığı artar. Bu konuda doğrudan suç ve damgalama süreçleri arasındaki ilişkiyi irdeleyen ve bu süreci sapma kavramı üzerinden açıklayan Lemert 'e (1969) göre; suçun ilk ortaya çıkışı birincil sapmayı oluştururken, bu süreçte oluşan toplumsal tutumlar ikincil sapmaya giden bir sürecin zeminini hazırlamaktadır. Örneğin yaptırımlar sonucu suçlu olarak etiketlenen birey, çeşitli nedenlerden dolayı (toplumla bütünleşememe, soyutlanma, dışlanma, düşmanlık beslemek, sosyal haklara erişememe gibi) tekrar suça yönelebilir veya toplumdan kendini soyutlayabilir. Bu süreç zaten var olan toplumsal ayrışmayı derinleştirebilmekte veya ayrışmayı ortaya çıkarmakta, aynı zamanda basit gibi görünen toplumsal tutumların aslında birey ve onun toplumla olan ilişkisini nasıl etkilediğini bize göstermektedir. Çünkü toplum, bireyleri kategorileştirmenin araçlarını ve bu kategorilerin her birinin üyeleri için olağan ve doğal olduğu düşünülen tamamlayıcı özellikleri tesis eder. Bir yabancıyla karşılaştığımızda ilk olarak dış görünüşleri, söz konusu kişinin kategorisi ve nitelikleri onun 'sosyal kimliğini' öngörmemize olanak tanır Goffman'a göre (1963: 11-14) bazen bir düşmanlığı ya da kini, sosyal sınıf gibi diğer farklılıklar temelinde rasyonelleştirerek, kişinin kalitesizliğini açıklayacak bir ideoloji ve temsil ettiği tehlike için sebep inşa ederiz. Gündelik söylemimizde bir metafor ve betimleme kaynağı olarak, orijinal anlamı hakkında düşünmeksizin bireylere (sakat, suçlu, azılı, tehlikeli) belirli damga kavramlarını kullanırız. Bu bağlamda hükümlü veya suçlu olarak damgalanmak, bir takım yoksunluklara ve yaptırımlara maruz kalmak bireyin hayatında keskin dönüşümlere neden olabilmektedir. Gerek hapis cezası olarak kapatılmadan sonra topluma yeniden katılmaya çalışmak, gerekse hükümlü olarak ceza alıp denetimli serbestlik yükümlülüklerine doğrudan katılmak damgalanma, dışlanma ve suçlu olarak tanımlanmaya neden olmaktadır. Başlı başına hükümlü etiketini taşımak; birey ve toplum açısından sosyal uyum ve sosyal içerilme gibi süreçleri yeniden kurmayı ve sorgulamayı gündeme getirir. Birey hem özel yaşamında, hem de sosyal yaşamda keskin kopuşlar yaşayabilir. Bu süreç; dışlanma, damgalanma, ötekileştirilme gibi süreçlerin yanında, bireyin sahip olduğu sosyo-kültürel ve ekonomik yaşamın bütünüyle yitirilmesini de neden olabilmektedir. Bu düşünceden hareketle, genel kamusal eğilimin hükümlüyü, itibarsız, güvenilmeyen, suçlu, dürüst olamayan, korkulacak ve tehlikeli kişi olarak tanımlama yönünde olduğu söylenebilir. Bireyin resmi ceza alması ve onun potansiyel suçlu olarak görülmesi; damgalanma düzeylerini artırmakta ve işgücü piyasasına girmesini sosyal yaşama dahil olmasını zorlaştırarak bütün toplumsal ilişkilerini yeniden örgütlemesine neden olmaktadır (Young, 1999; Harding: 2003, LeBel 2008). Bu aynı zamanda onun fiili toplumsal kimliği ile varsayılan toplumsal kimliği arasındaki uyumsuzluğa göndermede bulunur.

Goffman'a göre (1963) kişinin gerçekte dâhil olduğu kategoriler ve sahip olduğu sıfatlar onun fiili toplumsal kimliğine işaret ederken, bizim varsayımlarımızdan yola çıkarak kullandığımız kimi potansiyel sıfatlar, yakıştırmalar, değerlendirmeler ise varsayılan bir toplumsal kimliğe işaret eder. Benzer şekilde suçlu bireylere karşı kullanılan, sıfatlar bu kimlikler arası uyumsuzluğun iyi bir örneğini oluşturur. Sosyal statüsü, gerçekte karakteri ne olursa olsun, itibarsız, güvenilmeyen, tehlikeli damgası yiyen bireyler tam bu uyumsuzluğun kesiştiği noktada yer alır. Bu uyumsuzluğun farkına varıldığında veya açık bir şekilde bir uyumsuzluk söz konusu ise bireyin toplumsal kimliği örselenmekte, birey kendini toplumdan koparma eğilimi içine girerek, itibarsızlaştığı bir dünyayla başa çıkmaya da çalışmaktadır. Bu anlamda bireyin yeni bir döneme girdiği, yeniden

inşa süreci yaşadığı söylenebilir. Suçlu olarak damgalanmak, yeniden sosyalleşme, yeniden toplum ile entegre olma sürecini beraberinde getirmekte ve birey, benlik algısını ve kişisel kimliğini yeniden kurma süreci yaşamaktadır (Goffman,1961; Becker, 2013). Tanımı ve kapsamı içinden çıktığı topluma göre belirlense de, normalin ve olmayanın çerçevesini toplumların iç dinamikleri belirler. Dolayısıyla hangi davranışın suç, sapkın ve anormal olduğunu ve nasıl damgalanacağını bireyin ya da davranışın kendisi değil içinden çıktığı toplum belirler (Goffman, 1963). Söz konusu değerlerin anlam kaybına uğraması, içinin boşalması bireyin toplumsal bütünleşmesini sekteye uğratacağı için aykırı davranan ya da genel geçer ölçülerin dışında olan birey dışlanır, damgalanır ve soyutlanır. Böylece caydırıcı önlemler olarak cezalar devreye girer. Dolayısıyla cezalandırma sistemleri, toplumsal yapılarla birlikte söz konusu toplumun ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenir. Birey bu süreçte, sosyal olarak belirlenmiş, tanımlanmış rollerini, bireysel benlik algısını ve toplumsal kimliğini yeniden inşa etmek durumunda kalır. Bu anlamda Becker’in (2013) ifadesi ile hariciler (outsiders); toplumsal değerler ve algılar aracılığıyla tanımlanır. Genellikle hariciler dışarıda bırakılmayı kendilerinin değil toplumsal düzenin ve toplumsal yargıların sonucu olarak görmekte ve kendilerini, kurban, suça itilmiş olarak algılamaktadır. Yine Becker, suçun bir eylemden çok toplumsal algılamalardan kaynaklanan tanımlamalarla suç olarak görüldüğünü ifade eder. Schneider ve Mckim’in (2003) yaptığı bir araştırmaya göre denetimli serbestlik sürecindeki bireyler birincil olarak işverenler, kolluk kuvvetleri ve toplum tarafından damgalamaya maruz kalmaktadır. Aynı çalışmaya göre örneklemin yarısı işverenlerin kendilerine negatif bir tutum içinde olduğunu ifade etmiştir. Normal olmayan hatta "sapan" olarak kabul edilen bireyler, toplumun dışına itilerek toplumsal baskının, ötekileştirmenin ve ayrımcılığın sadece söylemsel düzeyi ile değil aynı zamanda somut eylemleri ile karşılaşmaktadır. Çünkü damgalı bir kişinin tam insan olmadığına inanılır ve bu varsayım temelinde kişinin yaşam şanslarını zayıflatma yoluyla ayrımcılık uygulanır.

3. YÖNTEM VE KAPSAM

Bu çalışma denetimli serbestlik uygulaması aşamasındaki hükümlü bireyin toplumsal, ailevi ve ekonomik alandaki ilişkilerine odaklanarak; damgalanma, sosyal dışlanma veya sosyal içerilme deneyimi üzerinde durmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede çalışma, Antalya Denetimli Serbestlik Müdürlüğü’nde 2014-2016 yılları arasında 2560 kişi ile gerçekleştirilen, denetimli serbestlik altındaki bireylerin yeniden sosyalleşme ve toplumsal bütünleşme süreçlerinin analiz edildiği ve TÜBİTAK tarafından desteklenen 114K569’ nolu, “Yeniden Sosyalleşme ve Toplumsal Bütünleşme Süreçleri: Denetimli Serbestlik Altındaki Bireyler Örneği” başlıklı projenin sosyal dışlanma, damgalanma ve suç ile ilgili verileri üzerinden tartışılmaktadır. Çalışmanın örneklemini seçilirken; yaş, cinsiyet, eğitim, suç türü gibi ayrımlara gidilmeden ulaşılan tüm bireyler araştırmaya dâhil edilmiştir. Antalya Denetimli Serbestlik Müdürlüğü’nde farklı gruplara 14 günde bir yapılan toplam 10 grup çalışmasına katılan ve bu grup çalışmasının 4. aşamasında olan bireylerle anketler uygulanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda çalışma; çoktan seçmeli yapılandırılmış sorulardan oluşan anketin Antalya Denetimli Serbestlik Müdürlüğü’nde gerçekleştirilmesine ve uygulamadan elde edilen verilerin SPSS programına girilerek analiz edilmesine dayanmaktadır. Her soru kendi içinde değerlendirilmiştir. Ayrıca bazı ilişkilerin ortaya çıkarılması için çapraz tablolar yapılmış, sorular ve seçenekler birbiriyle ilişkilendirilerek anlamlandırılmış ve yorumlanmıştır. Sorular demografik veriler ile suç türü, suç geçmişi ile ilişkilendirilerek; damgalanma, sosyal dışlanma kavramlarına odaklanarak, suçu kesinleşmiş ve hüküm giymiş bireyin sosyal, ekonomik ve kültürel yaşam içinde var olma/olamama biçimleri irdelenmektedir.

4. VERİLERİN DEĞERLENDİRMESİ

4.1 Demografik Özellikler

Bir suçtan mahkûm olmuş ve söz konusu çalışma kapsamına alınmış denetimli serbestlik altındaki bireylerin cinsiyet dağılım oranı değerlendirildiğinde; %93.4'ünü erkekler ve % 6.6'sını da kadınlar oluşturmaktadır. Bu oranlar toplumsal cinsiyet ve suç ilişkisini yeniden gözden geçirmemizi sağlayarak, kadın ve erkeğin kamusal alanda nasıl ve ne kadar temsil edildiğine ilişkin tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Sosyal yaşamdan dışlanan, özellikle siyasette, çalışma yaşamında ve eğitimde yeterince yer almayan ve temsil edilmeyen kadınlar diğer toplumsal ilişki ağlarının içine de girememektedir. Bu ilişki ağları; ataerkil bir toplumsal yapının yansıması olarak görülerek, günümüz ataerkil toplumlarında suç ve erkeklik bağlantısının güçlü olduğu iddia edilmektedir (Bengtsson, 2016; Krienert, 2003).

Örneklemin en önemli özelliklerinden biri de yaş dağılım oranıdır. 25 ve yaş altı % 30.1, 26-30; %19.2, 31-35; %14.7, 36-40; %13.2 ve 41 yaş üstü %22.8'dir. Genç mahkûmların; denetimli serbestlikten faydalananlar arasında proje örnekleminin büyük bir bölümünü oluşturduğu dikkat çekmektedir. Çalışmanın saha gözlemlerine ve diğer kategorilerdeki değerlendirmelere dayanarak genç suçluluğunda büyük oranda madde bağımlılığının söz konusu olduğu açıkça söylenebilir.

Özellikle 25 yaş ve altı söz konusu olduğunda, madde bağımlılığından dolayı denetimli serbestlikte bulunanların oranı artmakta ve yaşla birlikte madde bağımlılığından denetimli serbestlikte bulunma oranı azalmaktadır. Denetimli serbestlikten yararlanan mahkûmların büyük çoğunluğunun eğitim durumunun düşük olduğu görülmektedir. En büyük oranı ilköğretim mezunları oluşturmaktadır (%59.5). Yaş grupları dikkate alındığında ilkokul ve ortaokul mezunlarının toplamını bir kategori olarak ele alıp değerlendirdiğimizde genç yaş oranı daha da büyümektedir. Genç nüfus oranının yüksek olmasının yanında öğrenim durumuna göre suçluluk kategorileri birlikte değerlendirildiğinde, örneklemin yarısından fazlasının genç olduğu dikkat çekmektedir. Bu oran lise mezunlarında %27.9, üniversite mezunlarında %10.1'dir. Çoğunluğun ilköğretim ve lise düzeyinde eğitime sahip olması, eğitim çağındaki gençlerde suçluluk ya da suça yönelme durumunun ön plana çıktığı gözlenmektedir. Eğitimin bireyin toplum içindeki konumunu belirlemede, ekonomik güç ve statü sağlamada önemli bir değişken olduğu göz önünde bulundurulduğunda sosyal dışlanmanın karşısı sosyal içerilmenin sağlanmasında, özellikle toplumsal değerlerin ve normların içselleştirilmesinde ve değerlerin yeniden üretilmesinde önemli bir kurum olduğu söylenebilir. Stewart ve Stewart 'm(1993) genç hükümlülerle yaptığı bir araştırmaya göre, çoğunluğunun düşük gelirli olduğu, sosyal fonlardan destek aldığı, borçlu ve yoksul olduğu ve bunların % 64'nin işsiz olduğu gözlemlenmiştir. Sahip olduğu sosyal ve ekonomik koşullardan dolayı dezavantajlı grubu oluşturan ve sosyal dışlanmanın farklı formlarıyla karşı karşıya gelen bu genç bireyler; aynı zamanda "hükümlü" veya "suçlu" olarak etiketlenmenin yarattığı sorunlarla da baş etmek zorunda kalmaktadır. Aynı çalışmanın sonuçlarına göre örneklemin yüzde 80'inin okulu terk etmek zorunda kaldığı ve eğitimini sürdürmede güçlük yaşadığı ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar en temel haklardan biri olan eğitim hakkına sahip olamayan bireylerin, vatandaşlık bilinci oluşturmada, bunu geliştirmede ve aidiyet hissetmede sorun yaşadığını ya da yaşayacağını ortaya koymaktadır. Sadece ekonomik dışlanmaya değil aynı zamanda mahkûmiyet durumundan dolayı sosyal ve kültürel koşullardan yoksun kalarak, faklı dışlanma ve damgalanma deneyimine maruz kalınmaktadır. Bu ise neden-sonuç ilişkisi içinde sürekli kendini yenileyerek bir kısır döngünün ortaya

çıkmasını da sağlamaktadır. Çeşitli alanlardan yoksun kalmak veya bırakılmak yeni yoksunlukların da zeminini hazırlayarak dezavantajlı olmanın farklı biçimlerini yaratmaktadır

Örneklem kapsamında genç nüfus oranının fazla olduğu bilgisi, medeni durum ve çocuk sayısına ilişkin de bize fikir vermektedir. Örneklemin %43.9’u evli iken, % 44.9’u bekâr ve %11. 2’si boşanmıştır. Örneklemin içinde toplam %43.08’i çocuk sahibi olup bunlar içinde %28 bir çocuklu, % 36.7 iki çocuklu olup geri kalanlar 3 ve üstüdür. Bu demografik verilerin; bireyin yaşadığı ekonomik, sosyal ve kültürel koşulların neler olduğunu ve bu bağlamda sosyal dışlanma, damgalanma ve sosyal içerilme deneyimini anlamada önemli açılımlara ulaşılmasını sağlamada etkili olduğu düşünülmektedir.

4.2. Suçu Üreten Koşullar ve Suç Türleri

Çalışma kapsamında suç türleri kategorize edildiğinde ve oranlara bakıldığında madde bağımlılığı hükümlülerin işledikleri suç oranları arasında %46.5 ile en yüksek değer olarak ortaya çıkmıştır. Bu oranı takiben %15.5 ile adam yaralama, %11.5 hırsızlık, %5.6, sahtecilik, % 5.0 yağma (gasp), %3.6 dolandırıcılık, adam öldürmeye teşebbüs %3.1, adam öldürme % 2.3 izlemektedir. Bu veriler demografik özelliklerle birlikte düşünüldüğünde madde bağımlılığına dayanan ve eğitim çağındaki genç suçluluğu oranının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Madde bağımlılığı, sosyal dışlanmanın hem nedeni, hem de dışlanmanın sonucunda ortaya çıkan bir durum olarak görülebilmekte ve bireyin içinde yaşadığı sosyal-kültürel çevre ile açıklanabilmektedir. Yürütülen tartışmalar ve yapılan çalışmalar özellikle dezavantajlı grubun üyeleri, uygun aile koşulları olmayan ve ailesinde herhangi birinin madde bağımlısı olan, eğitim fırsatlarına erişemeyen, okulda yeterince başarılı olamayan veya erkenden ayrılmak zorunda kalan gençlerin madde bağımlısı olma ve dolayısıyla suç işleme eğiliminin yüksek olduğunu ortaya koymuştur (Bancroft &Wilson, vd., 2004, European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction report, 2008). 25 yaş altı suçluluk oranının madde bağımlılığı kategorisinde yüksek olması bu durumun modern ötesi günümüz kent toplumuna özgü olduğu düşüncesini güçlendirmektedir. Anomi ve yabancılaşma kavramlarının modern sanayi toplumlarını daha çok ifade eder olması bu nedenledir. Üretim sürecinin her an ikame edilebilir bireylerine dönüşmek, yabancılaşmanın bir boyutunu oluşturur. Yabancılaşma, insanın kendi emeği tarafından yaratılan şeyin yine aynı insana onu köleleştiren yabancı bir öz olarak, ona hükmeden bir durum olarak geri dönme sürecidir (Tolan, 1981: 179). Bu süreç aynı zamanda sosyal dışlanmayı besleyen, bireyin toplumla bütünleşmesini sağlayan ve bireyin kendi geleceğini oluşturmasında fırsatların tam olarak erişimini engelleyen temel gereksinimlerden yoksun kalmasına neden olan ve bireyin toplumla olan ilişkisinin çözülmesi, kopması, siyasal, ekonomik ve sosyal yurttaşlık haklarından yoksun olma/bırakılma süreçlerine de neden olabilmektedir (Sapançalı, 2005: 53).

Suça yönelten nedenleri ortaya koyan verilere bakıldığında; her bir değişkenin hem sosyal dışlanmayı besleyecek hem de sosyal dışlanmayı, bireyin bütün yaşam alanlarına yayacak nitelikte olduğunu söylemek mümkündür.

Suçta Yönelten Nedenler	n	%
Maddi sıkıntılar	516	22.0
Şiddet, dayak, istismar	67	2.9
Namus davası	64	2.7
Madde bağımlılığı	387	16.5
Aile, arkadaş çevresi	983	41.9
Diğer	635	27.1

Farklı sorular bağlamında yeniden ele alındığı ve tartışıldığı dikkate alınırsa; özellikle aile, arkadaş çevresinin suça yönelten nedenler arasında en yüksek oranı göstermesi (%41.9) sosyal içerilme açısından dikkatin hangi boyutlara çekilmesi gerektiği konusunda önemli bir bilgi vermektedir. Bu oranı takiben açık bir şekilde % 27.1 ile maddi sıkıntılar izlemesi aynı zamanda bireyin sosyalleşme sürecinin en temel zeminini oluşturan yakın çevrenin, suç üreten bir zemin olması ve bunun maddi sıkıntılarla eklenmesi, mahkûmlar açısından hem iş piyasasından dışlanma ya da dışlanma riski ile karşı karşıya gelme, hem de aslında bütün sosyal alanların dışında kalma anlamına geldiği söylenebilir. Farklı sorular bağlamında, (işini nasıl bulduğu, mahkûmiyet süresi boyunca ne tür destekler aldığı) elde edilen verilere bütün olarak bakıldığında bireyin yakın sosyal çevresinin (aile, arkadaş gibi), bireyin (mahkûm) toplumsal uyumunda, toplumsal aidiyet duygusunu yitirmemesinde önemli bir yapısal unsur olarak önemini koruduğu görülmektedir. Bireyin (mahkûmun) içinde bağ kurduğu sosyal yakın çevrenin niteliği de, sosyal içerilme ve sosyal dışlanma süreçlerini doğrudan etkileyebilen/etkileyebilecek bir potansiyel içermektedir. Bireylerin ilişki ve iletişim halinde olduğu çevresinin, toplumsal içerilmeyi destekleyici bir potansiyeli beslemekten ziyade, sosyal dışlanmaya maruz kalanların oluşturduğu ve dışlanma süreçlerini yeniden üretecek niteliğe sahip bir çevre olduğuna ilişkin önemli ipuçları barındırdığı görülmüştür. Aynı zamanda bu veri, dışlananların suç ve illegalite zemininde bulduklarını ima etmektedir. Sosyal çevrenin niteliğinin bu anlamıyla, suçu önleme ve bireyin sosyal içerilme süreçlerinin işleyişi açısından da risk oluşturduğu belirtilebilir.

4.3. Suçlu Olarak Tanımlanmanın Toplumsal İlişkilere Etkisi

Mahkûmiyet ve suçlu olarak damgalanma durumunun bireyin toplum içindeki konumuna ilişkin etkilerini ortaya koyan verilere bakıldığında; mahkûmiyet durumunun toplumsal ilişkilerine zarar verdiğini düşünenlerin oranının %60.5 olduğu görülmektedir. Bu oran genç suçluluğunun baskın olduğu durum dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Toplumsal ilişkilerinin zarar gördüğünü düşünen, genç nüfusun ağırlıklı olduğu bir suçlu potansiyeli söz konusudur. Katılımcıların büyük bir kısmının hapis cezası almadan doğrudan denetimli serbestliğe geldiği düşünüldüğünde; damgalanmanın ve dışlanmanın yalnızca hapse mahkûm edilmiş olmaya dayanmadığını, bunun ötesinde yalnızca denetimli serbestlikte olmanın kendisinin bile, belirli bir damgayı ve soyutlanmayı beraberinde getirdiğini göstermektedir. Mahkûmiyet durumunun toplumsal ilişkilere zarar verici etkisi demografik özelliklerle çapraz tabloları yapıldığında; toplumsal dışlanma, soyutlanma ilişkisini yaş, toplumsal cinsiyet ve meslek gibi açılardan ele alarak irdelemek önemli verileri ortaya çıkarmaktadır. Örneğin hüküm giymenin toplumsal cinsiyet bağlamında ilişkileri etkileme durumu çapraz tablo ile değerlendirildiğinde;

kadın suçluluk oranının düşük olmasına rağmen erkek ve kadınlarda aynı oranda sosyal ilişkilere zarar verdiğini göstermektedir (kadın, %59.1; erkek %60.6). Mâhkumiyet durumunun toplumsal ilişkilerine zarar verdiğini düşünenlerin içinde en yüksek kategoriye %66 ile 31-35 yaş grubu oluşturmakta ve bunu takiben, 26-30 yaş grubu %64.5, 41 ve üstü yaş grubu %62.0, 25 yaş ve altı %50.5 oranları izlemektedir. Genel olarak oranlara bakıldığında, mâhkumiyet durumunun bütün yaş kategorileri üzerinde toplumsal ilişkiyi bozucu sonuçlar ürettiği görülmektedir. Bu yaş kategorileri için, iş piyasasına dâhil olma, aile ve sosyal statü, çocuk sahibi olma gibi beklentilerin ön planda olacağı düşünüldüğünden, toplumsal ilişkilerin zarar gördüğünün söylenmesi önemlidir. Özellikle işsiz (%74.2), emekli (%70.9), ev kadını (%68.2), serbest meslek (%62) işçi (%61.4) kategorisinde yer alan bireylerin de sosyal ilişkilerinin bozulduğunu ifade etmesi, toplumsal ilişkilerinin sadece ekonomik ve sosyal değil çok boyutlu etkilediğinin bir göstergesidir. Sosyal dışlanma ve suç ilişkisi karmaşık ve çok yönlü değerlendirilmesi gereken bir durumdur. Aynı şekilde sosyal dışlanma potansiyel suç ve sapma nedeni olarak değerlendirilebilir. Sosyal içerilme; sosyal sermaye dolayısıyla sosyal kaynaklar ve sosyal ağ ile ilgilidir. Fırsatlara ulaşamama ve sosyal ilişkilerin yokluğu, sosyal bütünleşmede bariyer oluşturmaktadır (Kirkwood ve McNeill, 2015: 520). Bu bağlamda, Goffman’ın ele aldığı ve birçok açıdan tartıştığı damga kavramı, bireylerin toplumsal yaşam içinde farklı nedenlerden dolayı karşılaştıkları sorunları açığa çıkarmada son derece etkili bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Denetimli Serbestlik Hizmetinden Faydalanılan Zaman Diliminde Karşılaşılan Güçlükler

	N	%
Yalnızlaştığımı düşünüyorum	442	21.1
Dışlandığımı düşünüyorum	369	17.6
Sosyal yaşama uyum sorunu yaşadım	451	21.5
Fırsatlara erişim konusunda eşit haklara sahip olmadığımı düşünüyorum	536	25.6
İş bulamama	583	27.9
Kalacak yer (barınma) sorunu yaşadım	185	8.8
Herkes suçlu gözüyle bakıyordu	498	23.8
Psikolojik sorunlar yaşadım	734	35.1
İnsanlarla iletişim kurmakta zorlandım	286	13.7
Yeni arkadaşlıklar kurmada güçlük yaşadım	302	14.4
Aile ilişkilerim bozuldu	613	29.3
Evliliğimde problemler yaşadım	381	18.2
Ev kiralamada sorunlar yaşadım	247	11.8
Önceden benimle görüşen kişilerin bazıları artık eskisi gibi görüşmüyorlar	469	22.4
Çoğu zaman mahkumiyetimi saklamak zorunda kalıyorum	1043	49.8
Kendime güven sorunu yaşıyorum	275	13.1
Sağlıkla ilgili problemler yaşıyorum	351	16.8

Hüküm giymiş bireyin toplumsal yaşama tekrar dâhil olma biçimi ve karşılaştığı güçlükler sosyal dışlanma deneyim üzerine yürütülecek bir tartışmada önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu tablo incelendiğinde tecrit ya da dışlanmaya ilişkin zorlukların katılımcılar tarafından açık bir şekilde vurgulandığı görülmektedir. Sosyal dışlanmanın karşıtı olan sosyal içerilme, eğitim, mesleki eğitim, sağlık ve ulaşım hizmetlerinden yararlanma, istihdama dâhil olma, mal ve hizmetlere erişim, konut edinme, kültürel faaliyetlere katılmayı içerir. Oysa hüküm giymiş birey toplumsal yaşama tekrar dâhil olma sürecinde birçok güçlüklerle yüzleşmektedir. Suçlu olma damgasından dolayı önyargılara ve toplumsal dışlanmaya maruz kalan bireyler, bu negatif tutumlara maruz kalmamak için çoğunlukla (%49,8) mahkumiyet durumunu saklama eğilimi göstermektedir. Goffman (1963) damgalamayı aynı zamanda “itibarsızlaştırma” süreci olarak ele almakta ve bu süreç normalin dışında kalan, ideal birey modeline, toplumsal beklenti ve normlara dâhil edilmeyen suçlu bireyleri de içermektedir. “İtibarsızlaştırma” süreci aynı zamanda benliğin örselemesine ve bireyin sahip olduğu kimliğinin de dönüşmesine neden olmaktadır. Bireyin karşılaştığı ön yargı ve olumsuz tutumlar, yaşadığı sosyal dışlanma deneyimi sadece toplumsal bağlamda değil, bireysel bağlamda da ağır sonuçlar doğurabilmektedir. Bireylerin açık bir biçimde psikolojik destek ihtiyacı içinde olduklarını ifade etmeleri, bu durumun en önemli göstergesi olarak okunabilir. Gray’ın (2005: 948) çeşitli istatistiklerden derleyerek aktardığı gibi, özellikle hüküm giymiş bireylerin en çok duygusal ve psikolojik problem yaşadıklarını (%66), sağlıklı ve güvenli bir evden yoksun olduklarını (%49.7), işsiz kaldıklarını %49 ifade ettikleri bulgular bu çalışmanın saha verileriyle de bir kez daha pekişmiştir.

Söz konusu çalışmanın örneklemini içinde çok sayıda kişinin fırsatlara erişim konusunda eşit haklara sahip olmadıklarını düşünmesi de sosyal içerilmenin önündeki en önemli engellerden biridir. Sosyal dışlanma birliği tarafından (Social Exclusion Unit, 2002) yeniden suç işlemeyi ve toplumsal dışlanmayı/ içerilmeyi etkileyen 9 temel etkenin olduğunu ortaya koymuştur. Bunlar: Eğitim, işgücü, madde bağımlılığı, psikolojik ve fiziksel sağlık, tutumlar ve oto kontrol, kurumsallaşma ve yaşam becerileri, barınma, finansal destek ve borçluluk, ailevi ilişkiler olarak sıralanmıştır. Gerek özel alanda yaşanan sorunlar, gerekse kamusal alanda yaşanan güçlükler bireyin sosyal dışlanma deneyimini açığa çıkarmaktadır. Smith ve Stewart’ın (1997) anket ve yüz yüze görüşmeye dayanarak yaptıkları bir araştırmanın sonuçlarına göre; denetimli serbestlik altında olan genç bireylerin sosyal olanaklardan dışlandığı gözlemlenmiştir. Bunlar sadece işsizlik ve yoksullukla ilişkili sorunlar olmayıp, aynı zamanda eğitimi sürdürmede, ev bulmada, sosyal güvence ve sağlığa erişimde yaşanan zorluk ve problemlerle de ilgilidir. Yine yapılan çalışmalar ve denetimli serbestlik kurumunun yaptığı gözlemler ışığında da mahkûmiyet durumunun aile ilişkilerine zarar verdiği, bireyleri olumsuz etkilediği ve özellikle stresli ve mutsuz aile ortamında da yaşamak zorunda kaldıkları ortaya konulmuştur. Aile ilişkilerinde yaşanan zorluklar aynı zamanda güvenli ve sağlıklı konaklamadan yoksun kalmalarına neden olmaktadır (Stewart ve Stewart: 1993, Dood ve Hunter: 1992, Stewart: 1996). Sosyal dışlanmanın sosyal, ekonomik, politik ve mekânsal yönleriyle çok boyutlu bir kavram olduğu tablonun verileri ışığında tekrar ifade edilebilir. Ekonomik boyut; işsizlik ve güvencesiz geçici işleri, düşük geliri veya istihdam ilişkilerinden dışlanmayı içerirken, sosyal boyut ise bozulan hane halkı ilişkilerini ve evsizliği, suçlu ve muhalif bir gençliği içerebilir. Politik boyutta ise; politik

haklardan yoksun olma veya karar verme mekanizmalarında yetkisiz kılınmak, seçmen olarak kayıt dışı kalma ya da seçime yeterince katılamama, düşük düzeyde topluluk aktivitelerine katılma, yabancılaşma, politik süreçlerde güven eksiliği, sosyal kargaşa, bozukluk gibi... Bir diğer boyut ise ayrışma, konut stoğunun azalması, yerel hizmetlerden yoksun kalma, destek ağlarının çöküşü... Sosyal dışlanmanın mekânsal boyutu ise; dezavantajlı grupların bir arada yaşaması ve bu ayrışmanın daha sonra dezavantaja dönüşmesidir. Böylece mekânsal ve bölgesel dezavantajlı duruma açık hale gelmesi olarak tanımlanabilir. Toplum içinde bazı bireyler veya gruplar toplum içinde sahip oldukları farklılıklar ve pozisyonlarından dolayı daha çok dışlanma riskiyle karşı karşıya kalabilmektedirler. Örneğin, etnik, dinsel, dilsel farklılıklar sosyal dışlanmaya neden olabildiği gibi bazen yaşam tarzı, kişisel ve sosyal değerler ve karakterlerdeki farklılıklar da buna neden olabilir (Percy-Smith, 2000: 9-11). Sosyal dışlanmanın çok boyutlu ve geniş bir bağlamda ele alınması; toplumsal ayrışmanın öznesi olan bireylerin de çok farklı alanlarda sorun yaşamasını beraberinde getirmektedir. Bu sorunlar makro düzeyden (ekonomik yapı, politik, hukuki yapı), mikro düzeye kadar (aile içi ilişkiler, komşuluk, duygusal bağlar) farklı sorunları içebilmektedir.

Toplumsal dışlanmanın veya içerilmenin en önemli göstergelerinden biri de istihdama dâhil olma/olamama biçimidir. Aynı zamanda teorik tartışmalar ve ampirik veriler suç, ekonomik koşullar ve emek piyasası arasında ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Düzenli ve ücretli bir işe sahip olmanın suçu önlemede önemli rol oynadığı da tartışılmaktadır (Hale, 2013: 289). Çalışma kapsamında anket uygulanan bireylerin gelir dağılımı ve şu anda yaptıkları işler birlikte incelendiğinde; hükümlülerin daha çok enformel ya da kayıt dışı çalışma koşulları içerisinde var olmaya çalıştıkları görülmektedir. Örneklemin % 70’ini 1500 TL ve altı gelire sahip bireyler oluşturmakta ve bunların da daha çok serbest meslek, işçi, kendi işinin sahibi ve işsiz olduğu gözlemlenmektedir. Kendi işinin sahibi olması, kendi hesabına çalışma yine, sosyal güvencelerden yararlanamama ya da kısmen yararlanmayı içerdiğinden, standart dışı çalışmanın bir göstergesi olarak kabul edilebilir (Sapançalı, 2005). Bunun diğer bir anlamı, geçici, düzensiz, gündelik, düşük ücretli çalışma koşullarına maruz kalma ve sosyal güvencelerden yoksun bırakılmaktır. Aynı zamanda bu veriler doğrudan ekonomik yaşam, suç ve sosyal dışlanma arasındaki ilişkiyi gündeme getirerek, dışlanmanın bileşenlerinin neler olduğunu tartışmamızı gerekli kılmaktadır. Dışlanmanın 3 temel bileşenin olduğu ve bunlardan ilkinin görecelik ile ilişkili olduğu ifade edilmektedir. Sosyal dışlanmayı ortaya çıkaran koşullar ve dışlanmanın hangi toplumsal, kültürel ekonomik alanları içerdiği farklı kişilere göre değişebilmekte veya kavramın farklı tanımları yapılabilmektedir. Dışlanmışlığın ve yoksunluğun farklı kaynaklara dayanması, sosyal dışlanmanın ikinci unsurunu oluşturmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi sosyal dışlanma ekonomik, siyasal, kültürel, politik gibi çok farklı süreç ve kaynakların yoksunluğu ile ilgili olabilmekte ya da bireyler bu gibi temel alanlarda farklı kurumlar aracılığıyla dışlanmaya maruz kalabilmektedir. Bireyler, pazar ekonomisinden uzaklaşabilir, bankalar kredi vermeyebilir, sosyal güvenceden yoksun kalabilir, işveren, kurumsal düzeyde veya işçiler aracılığıyla dışlanmaya maruz kalabilir. Dışlanma aynı zamanda bireylerin beklentilerinin ve gereksinimlerinin karşılayamaması, toplumsal bağların zayıflaması ile ilgili dinamik bir süreçtir. Bireyler bu süreçte sadece işsiz veya gelirsiz olmalarından dolayı dışlanmaz aynı zamanda geleceğe yönelik umutsuz veya çok az beklentisi olmasından dolayı da dışlanır. Bu umutsuzluk bireyin çocukları için taşıdığı kaygıyı da içerir. Dolayısıyla dışlanma kuşaklar boyu sürebilir (Atkinson, 1998: 14, Silver ve Miller, 2003: 8). Hale ve Fitz (2007: 142) ise sosyal dışlanmanın birleşenlerinin neler olduğunu tartışırken ilk olarak işgücü piyasasına vurgu yapmaktadır.

İkinci olarak ekonomik açıdan dışlanmanın yalnızca işgücü piyasası ile ele alınamayacağını, tüketimden de dışlanmanın önemli olduğunu belirtmektedirler. Tüketim, bireyin içinde bulunduğu gelir grubundan ziyade kendisine referans olarak aldığı gelir grubunun tüketim kalıplarına ulaşamaması olarak da tanımlanmaktadır. Böylece gelir dağılımı yanında tüketime de dikkat çekilmektedir. Üçüncü olarak ise ceza politikalarının doğrudan sosyal dışlanma ile olan ilgisine vurgu yapmaktadırlar (Hale ve Fitz, 2007: 142). Veriler toplumsal içerilme konusunda gelir, sağlık, eğitim, barınma vb. temel ihtiyaçların karşılanmasının yanında, güvence ve istikrar içeren çalışma koşullarındaki iyileştirmelerin önemini ortaya koymaktadır.

Mahkumiyet durumunun sahip olduğu konumunu ve işini etkileyip etkilemediğine ilişkin veriler bize iş piyasasına içerilme ve sosyal bütünleşme süreçlerini doğrudan etkilediğini de göstermektedir. Bu bağlamda söz konusu çalışma kapsamında görüşülen bireylerin % 52.8'i mahkumiyet durumunun işin kaybedilmesi üzerinde doğrudan etkisi olduğunu ifade etmiştir. "Hükümlü" etiketi altında mevcut haliyle damgası görünür olan bireylerin işini kaybetmesi, damganın kendi başına sosyal dışlanma sürecini besleyen bir durum olduğunu da göstermektedir.. Örneğin "iş bulmada zorluk yaşadınız mı" sorusuna %57.5 oranında hayır denilmesi, olumlu istihdam koşullarının ve tutumlarının göstergesi değildir. Veriler ve alana ilişkin gözlemlerden yola çıkarak şu ifade edebilir ki; bu bireyler, hem çalışırken hem de bir iş arama aşamasında mahkûmiyetlerini saklama eğilimi göstermektedir. Bununla birlikte hayır cevabı, katılımcıların gelir durumunu ve yaş dağılımını ile ilişkilendirildiğinde, iş piyasasına dâhil olamayan, dolayısıyla çalışmanın karşılığında yeterli bir gelir elde edemeyen ve aileleri ile birlikte yaşayan bireylerin sayısının (25 yaş ve altı) fazlalığı ile açıklamak mümkündür. Gelir durumu ve işsizlik oranı bağlamında katılımcıların, bu soruya hayır yanıtını verme nedenleri bu çerçevede anlaşılabilir.

İş Bulmada Karşılaşılan Zorluklar	n	%
Mahkumiyet durumundan dolayı iş alımında isteksiz davrandılar	567	58.3
Mahkumiyet durumundan dolayı çalışma hayatından uzun süre ayrı kaldığım için zorluk yaşadım	21.8	22.4
Bana yardım edecek kişiler (aile, arkadaş, tanıdık vb.) bulunmadığı için iş bulmada zorluk yaşadım	187	7.3
Denetimli serbestliğin getirdiği yükümlülüklerin yoğunluğundan dolayı (eğitim programları, yoğun gözetim, imza zorunluluğu, kamu hizmeti vb.) iş bulmada zorluk yaşadım	505	19.7
İş deneyimi ve bireysel beceri yetersizliği	62	2.4

Görüldüğü gibi, hükümlüler açısından ilk büyük zorluk, mahkûmiyet durumlarından dolayı işverenlerin gönülsüzlüğüdür; iş yaşamından ayrı kalmaları ve denetimli serbestlik hizmetinin yoğun programı iş bulmada karşılaşılan zorluklar olarak belirginleşmektedir. İş piyasasına dâhil olmama/olamama, çalışma yaşamı içerisinde bilgi ve beceri edinme bakımından biriktirebileceği deneyimlerden, iş ilişkisi kurabileceği sosyal ağlardan yoksun olmayı da beraberinde getirmektedir. Bunun diğer bir anlamı iş, gelir, sosyal güvencelerden yoksun olma sorunuyla karşı karşıya kalmaktır. Veriler, mahkûmiyet durumunun, işe alım sürecinde ve her bireyin iş ve sosyal ilişki ağı içerisindeki etkileşim dinamiği içerisinde bir "risk" olarak belirginleştiğini ortaya koymaktadır. Damganın görünürlüğü (mahkûmiyet durumunun bilinmesi) ki, Gofmann'ın (2014), işaret ettiği gibi, bireyin

diğerleriyle girdiği etkileşim sürecinde, basit bir teması bile damgasını bilinir hale getirebilir. Burada mahkûmiyet durumunun, sosyal etkileşim dinamiği içerisinde diğerleri (iş ilişkisinde buldukları hükümlü olmayan bireyler) tarafından nasıl bir bakış açısıyla değerlendirilmeye alındığı da önemlidir.

Dolayısıyla çalışma ve bundan elde edilen bireysel, sosyal ve ekonomik kazanımlar, toplumsal sürekliliği sağlayan değerlerin, bireyler (mahkûmlar) açısından yeniden anlam kazanması, sosyal dışlanmaya maruz kalan bireylerin, toplumla aralarında çözülen bağın yeniden kurulması konusunda önemli rol oynayacaktır. Örneğin denetimli serbestlik aşamasında nasıl geçindikleri ve şu anda yaptıkları işleri nasıl buldukları ile ilgili soruya büyük oranda aile, yakın çevre ve arkadaşlık ilişkileri yanıtının verilmesi de bu anlamda önemlidir. Kurumsal ve profesyonel destek aramak ya da bireysel ilişkilerle oluşturulmuş fırsatlar söz konusu değildir. Bireyler hâlâ geleneksel, enformel ilişki ağları ve desteklerle yeniden topluma katılmaya çalışmaktadırlar. Bu durum, ilişki ağlarının ağırlıklı olarak geleneksel yöntemlerle işlediği, tam anlamda kurumsallaşmanın olmadığı bir toplumsal durumun ifadesidir.

5. SONUÇ

Denetimli serbestlik aşamasına gelmiş hükümlü birey; suçu kesinleşmiş, belli yaptırımlar ve cezalar sonrası sosyal yaşama dahil olmuş ve gündelik yaşamını toplum içinde sürdüren birey anlamına gelmektedir. Bu bireyler, hükümlü olarak etiketlenmenin dezavantajlı boyutlarının ve bu kimliğin yarattığı önyargılı davranışların öznesi olabilmektedir. Sosyal dışlanmanın çok farklı dinamikleri olduğu ve suçun da bu durumun hem bir nedeni hem de sonucu olabileceği sosyolojik olarak tartışılmaktadır. Aynı zamanda sosyolojik olarak dışlanmayı besleyen süreçlerin tek bir boyutu olmadığı, ekonomik, sosyal, hukuki, politik v.b. alanlarla ilişkili çok boyutlu olarak tartışılmaktadır. Bu araştırma kapsamında veriler bize, mahkum olarak etiketlenen bireyin toplumsal yaşam içinde çok farklı sorunlarla karşılaştığını, gerek ekonomik yaşamdan gerekse sosyal çevreden dışlandığını ortaya koymaktadır. Genel olarak suçlu olarak damgalanmış ve ceza almış birey, sosyal çevresini, ailesini, işini kaybetmekle karşı karşıyadır. Cezası bittiğinde ise bireyin, özel ve mahrem ilişkilerinden sosyal çevresine, iş yaşamından boş zaman değerlendirmesine kadar birçok alanda zorluklarla karşı karşıyadır. Aile ve yakın ilişkilere zarar veren mahkûmiyet durumunun, yalnızlaşmaya ve psikolojik sorunlara neden olduğu ortaya çıkmıştır. Çoğunlukla sosyal ilişkilerde ve iş ortamında mahkûmiyetin gizlendiği ve özellikle iş ve ekonomik yaşamda yaşadıkları dışlanmanın özel ilişkilerine zarar verdiği görülmüştür. Mahkûmiyet durumunun evlilik ilişkisi ve ebeveyn ilişkilerine olumsuz anlamda yansıdığı söylenebilir. Ancak tüm bu sorunlara rağmen hükümlü bireylerin psikolojik, ekonomik anlamlarda yine de en fazla aile ve yakın çevreden destek aldıkları gözlenmiştir. Bir çok sorunu çözmede aile ve yakın arkadaş çevresine başvurduğunu söyleyen bireylerin; kurumsal, profesyonel destek ve yardımdan uzak oldukları dikkat çekmektedir. Kurumsal destekten uzak olmaları; sosyal dışlanmanın karşıtı olan sosyal içerilme süreçlerini sekteye uğratarak, bireyin kendini soyutlamasına, toplumla bütünleşememesine, yurttaşlık bilincinin yitirilmesine ve tekrar suça yönelmesine neden olabilmektedir. Bu bağlamda bireyin sosyal dışlanmanın suça yönelten etkilerinden korunması, toplumsal bütünleşmesinin sağlanması ve toplumla çözülen bağlarının yeniden güçlendirilmesi için sosyal içerilmeyi sağlayacak kurumsal, profesyonel ve bilimsel çalışmalara dayalı politika ve uygulamalara duyulan ihtiyaç ortadadır.

Hüküm giymeden önceki gelir durumları ile mevcut gelir durumlarının karşılaştırıldığı verilerden hareketle, mahkumiyetle birlikte gelir durumlarında anlamlı bir değişiklik olmadığı söylenebilir. Bu durumda suçluluk ile yoksulluğun içiçe olduğunu ifade etmek mümkündür. Birey suç işlemeyen önce de yoksullukla başa çıkmaya çalışan bir konumda olduğuna göre, suçluluk ve sınıfsal/sınıf altı durumu ve ilişkisi derinlemesine irdelenmeye ve araştırılmaya dair özel bir dikkati hak etmektedir. Mahkûmiyet durumuyla kendisi ile olan ilişkisi ve kendisine ilişkin algısı değişen ve yeni kimliğiyle yeniden sosyal hayata katılan hükümlü, toplumun kendisi ile ilgili algısının değiştiğini düşünmekte ve deneyimlemektedir. Araştırma bulguları değişik çapraz özellikler dikkate alınarak analiz edildiğinde hükümlülerin sosyal hayata bu yeni kimlikleriyle dahil olma aşamasında, bu durumun yaratacağı sıkıntıları aşmak için çoğunlukla mahkumiyetlerini gizlediklerini de ortaya çıkarmıştır.

Araştırma verileri bu anlamda ele alındığında iş yaşamı ve istihdamla ilgili sorunların çözülmesi gereken temel mesele olarak ortada durması bu durumun onaylanması gibidir. Bu durum hükümlüler açısından, yoksulluk, iş piyasasının dışında kalmak, sosyal ve kültürel alandan dışlanma ve politik alandan dışlanmaya kadar bir çok alanda zincirleme etkilidir. Bu bağlamdaki dışlanma bireyin bütün toplumsal kurumlarla, değerlerle ve normlarla ilişkisinin bozulmasını ifade eder. Çünkü ekonomik alandan dışlanma, mekânsal, sosyal dışlanmayı hızlandırmaktan, yurttaşlık bilincinin yitimine kadar olumsuz sonuçlar üretmektedir. Araştırma verilerine baktığımızda, denetimli serbestlikten faydalanan bireylerin büyük çoğunluğunun genç nüfustan oluşması ve suç oranlarına bakıldığında madde bağımlılığının yüksek olması, ayrıca en önemli sorunun istihdam olması ve sosyal, psikolojik desteğe olan gereksinimin net biçimde ifade edilmesi, kurumsal desteğin ne denli önemli olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır.

6. KAYNAKÇA

- Atkinson, Tony (1998), “Chapter One: Social Exclusion, Poverty and Unemployment”, *Exclusion, Employment and Opportunity*, Atkinson A.B., Hill J., (Edt.) Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics (CASE), No: 4, London.
- Bancroft, Angus - Wilson, Sarah- Cunningham, Burley Sarah – Backet, Milburn Kathryn- Masters, Hugh (2004), *Parental Drug and Alcohol Misuse: Resilience and Transition Among Young People*, York Publishing, Edinburgh.
- Becker, S. Hovard (2013), *Hariciler (Outsiders), Bir Sapkınlık Sosyolojisi Çalışması*, Çev. Levent Ünsaldı-Şerife Geniş, Heretik Yayınları, İstanbul.
- Bengtsson, Tea Torbenfeldt (2016), “Performing Hypermasculinity: Experiences with Confined Young Offenders”, *Men and Masculinities*, Vol. 19, No. 4, (410-428).
- De Haan, Arjan (2000), “Social exclusion: Enriching the Understanding of Deprivation”, *Studies in Social and Political Thought*, Vol. 2, No. 2, (22-40).
- Department of Human Services, Victoria, Australia. (2000) “*What is stigma*”, Available: http://hna.ffh.vic.gov.au/acmh/mh/mental_illness/stigma.htm.
- Dood, Tricia - Hunter, Paul (1992), *The National Prison Survey*, HMSO, London.

- Durkheim, Emile (1960), *The Division of Labour in Society* (1863), Free Press, New York.
- Durkheim, Emile (1995), *Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları*, Çev. Cemal Bali Akal, Engin Yayıncılık, İstanbul.
- European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction report (2008), *Office for Official Publications of the European Communities*, Luxembourg.
- Gray, Patricia (2005), “The Politics of Risk and Young Offenders Experiences of Social Exclusion and Restorative Justice”, *British Journal of Criminology*, Vol. 45, No: 6, (938-957).
- Goffman, Erving (1961), *Asylums: Essays On The Social Situation Of Mental Patients And Other İnmates*, NY: Anchor Books, Garden City.
- Goffman, Erving (1963), *Stigma*, Penguin, London. (Goffman, Erving (2014), *Damga*, Yay. Haz. Levent Ünsaldı, Heretik Yayınları, Ankara).
- Hale, Chris (2013), “Economic Marginalization, Social Exclusion and Crime”, *Criminology*, Hale Chris, Hayward K., Wahidin A., Wincup E., (Edt.), Oxford University Press, Oxford.
- Hale, Chris- FitzGerald, Marian (2007), "Social Exclusion and Crime", *Multidisciplinary Handbook of Social Exclusion Research*, Abrams, D., Christian, J., Gordon, D., (Edt.), John Wiley & Sons., West Sussex, (137-158).
- Harding, J. David (2003), “Jean Valjean’s Dilemma: The Management of Exconvict Identity in the Search for Employment”, *Deviant Behavior*, Vol. 24 (571–95).
- Kirkwood Steve- McNeill Fergus, (2015) “Integration and reintegration: Comparing Pathways to Citizenship Through Asylum and Criminal Justice”, *Criminology & Criminal Justice (CCJ)*, Vol. 15, No. 5, (511–526).
- Krienert, Jessie L. (2003), “Masculinity and Crime: A Quantitative Exploration of Messerschmidt’s Hypothesis”, *Electronic Journal of Sociology*, Vo. 7, No. 2, (1-30).
- LeBel, Thomas P. (2008), “Perceptions of and Responses to Stigma”, *Sociology Compass*, Vol. 2, No. 2, (409–432).
- Lemert, Edwin (1969), *Primary and Secondary Deviation, Crime and Social Process*, Harper and Row, New York.
- Merton, Robert K. (1938), “Social Structure and Anomie”, *American Sociological Review*, Vol. 3, No. 5, (672-682).
- Peace, Robin (2001), “Social Exclusion: A Concept In Need Of Definition?”, *Social Policy Journal of New - Zealand*, Issue:16, (17-36).
- Percy, Smith Janie (2000), “Introduction: The Contours of Social Exclusion”, *Policy Responses to Social Exclusion: Towards Inclusion*, Percy-Smith, Janie (Edt.), Open University Press, Buckingham-Philadelphia.

- Pope, Whitney (2008), "Emile Durkheim", *Sosyolojik Düşüncede İz Bırakanlar*, Rob Stones (Yay. Haz.), Çev. Nihat Z. Erdoğan, Bağlam Yayınları, İstanbul, (78-90).
- Report by the Social Exclusion Unit (2002), "Reducing Re-Offending By Ex-Prisoners.
- Sapançalı, Faruk (2005), "AB'nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri", *Çalışma ve Toplum*, Sayı: 3, (51-106).
- Schneider, Andreas - McKim, Wayne (2003), "Stigmatization Versus Self-Stigmatization of Probationers", *Journal of Offender Rehabilitation*, Vol. 38, No. 1, (19-31).
- Silver, Hilary (1994a), "Three Paradigms", *International Labour Review*, Vol. 133, No. 5-6, (531-578).
- Silver, Hilary (1994b), "*Social exclusion and Social Solidarity: Three paradigms*", Institute for Labour Studies, Geneva.
- Silver Hilary - Miller, S. Mike. (2003), "Social Exclusion, The European Approach to Social Disadvantage", *Poverty & Race*, Vol. 2, No. 2, (1-24).
- Smith David – Stewart, John (1997), "Probation and Social Exclusion", *Social Policy Administration*, Vol. 31, No. 5, (96-115).
- Stewart, Gill (1996), "Housing", *Beyond Offending Behaviour*, Drakeford Mark., Vanstone Mark (Edt), Arena, Aldershot.
- Stewart, Gill - Stewart, John (1993), *Social Circumstances of younger Offenders Under Probation Supervision*, ACOP, Wakefield.
- Stiker, Henri Jacques (2011), "Yeni Özürlü Beden Algısı", *Bedenin Tarihi-2*, Corbin A., Courtine J. J., Vigarello G., (Edt.), Çev. Saadet Özen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, (219-235).
- Tolan, Barlas (1981), *Çağdaş Toplumun Bunalımı: Anomi ve Yabancılaşma*, A.İ.T.İ.A., Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yayınları, Ankara.
- Ünal, Halime (2012), "Sapma ve Suç", *Sosyolojiye Giriş*, Tuna M. (Edt.), Detay Yayıncılık, Ankara, (326-348).
- Yavuz, Hakan A. (2016), "Türkiye'de Denetimli Serbestlik Mümkün Müdür? Dünü, Bugünü ve Yarınıyla Türk Ceza Adalet Sisteminde Denetimli Serbestlik", *Türkiye'de Denetimli Serbestlik 10. Yıl Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Deniz Özyörük (Edt.), Adalet Bakanlığı Ceza Ve Tevkifleri Genel Müdürlüğü, Atalay Matbası, Ankara.
- Young, Jock (1999), *The Exclusive Society: Social Exclusion, Crime and Differencein Late Modernity*, Sage, London.

KÜRESELLEŞME VE FİNANSAL GELİŞME ARASINDAKİ ETKİLEŞİMİN TÜRKİYE VE BRICS ÜLKELERİ İÇİN İNCELENMESİ

EXAMINING THE INTERACTION BETWEEN GLOBALIZATION AND FINANCIAL DEVELOPMENT FOR TURKEY AND BRICS COUNTRIES

Yeşim HELHEL¹

Öz

Bu çalışmada, BRICS ülkeleri (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika) ile Türkiye'yi kapsayan yükselen piyasa ekonomileri için küreselleşme indeksinin finansal gelişmişlik düzeyini gösteren değişkenlerle ilişkisi panel veri analizi yöntemi uygulanarak 2002-2015 dönemi için incelenmiştir. Analizde, finansal gelişmenin göstergesi olarak bankacılığa ilişkin üç temel parametre (özel sektöre verilen krediler, M3 para arzı ve bankacılık sektörü tarafından sağlanan yurtiçi kredi hacmi) ve sermaye piyasasının bir alt piyasası olan hisse senedi piyasasına ilişkin üç temel parametre (borsa kapitalizasyon oranı, hisselerin dönüş oranı ve hisselerin işlem değeri) kullanılmıştır. Küreselleşmenin ölçütü olarak ise politik, sosyal ve ekonomik alt indekslerden oluşan KOF küreselleşme indeksi dikkate alınmıştır. Analiz sonucunda küreselleşmenin, özel sektöre verilen krediler, hisselerin dönüş oranı ve işlem değeri ile çift taraflı pozitif ve istatistikî olarak anlamlı bir etkisinin olduğu ortaya çıkmıştır. İlaveten, ülkelerin küreselleşme düzeyine yaptıkları katkılar karşılığında, küreselleşmenin de finansal sistemin gelişmesine sınırlı alanlarda katkıda bulunduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Küreselleşme, Finansal Gelişme, Panel Veri Analizi*

Abstract

In this study, the causality relationship is examined between variables indicating financial development level and globalization index in the emerging market economies including BRICS countries (Brazil, Russia, India, China and South Africa) and Turkey by applying panel data analysis for the period 2002-2015. Indicators of financial development including three banking parameters (private sector credit, M3 money supply and domestic credit provided by banking sector), three

¹ Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, yhelhel@akdeniz.edu.tr

parameters of stock market which is a subcategory of capital market (stock market capitalization ratio, turnover ratio and traded value of stocks), and as a globalization parameter, KOF globalization index which consists of political, social and economic sub-indices are used in analysis. As a result of the analysis, it has been revealed that there are positive and statistically significant bilateral relationships between globalization and private sector credit, turnover ratio and traded value of stocks. In addition, it has been found that globalization contributes to the development of the financial system in limited areas in consideration of the contributions of the countries to the globalization level.

Keywords: Globalization, Financial Development, Panel Data Analysis

1. GİRİŞ

20. yüzyılın son çeyreği ile birlikte ekonomi politikalarına yön verenler arasında, finansal piyasalardaki liberalleşme politikasının ekonomik büyüme ve özellikle gelişmekte olan ülkelerin finansal gelişmişlikleri üzerine olumlu katkıları olacağı konusunda fikir birliği oluşmuş ve sermayenin serbest dolaşımı hızlanmıştır. Ancak bu uygulamalara dâhil olup ekonomik kalkınmalarını daha hızlı gerçekleştirmek isteyen gelişmekte olan ülkelerin sürece uyumunda çeşitli sorunlar yaşaması ve zaman zaman sınırsız liberalleşmeye bağlı ekonomik risk ve kırılmaların artması, finansal liberalleşmenin ekonomik büyümeye katkısı konusundaki düşüncelerin sorgulanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla, finansal piyasalardaki bu yapısal dönüşümün başını çektiği küreselleşme süreci ile ekonomik büyüme ve finansal gelişmişlik arasındaki ilişki akademisyenlerin temel inceleme konuları arasına girmiştir.

Yaqup küreselleşmeyi “bilgi birikimi ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen ilerlemeler sonucu gezegenimizi etkileyen ve toplamda dünyayı büyük bir köye dönüştüren muazzam bir ilerleme ve değişim süreci” olarak tanımlar (Yaqup, 2003: 1). Bu süreç ile ilgili genel kabul görmüş yaklaşım; küreselleşme sürecinin uluslar arası iktisadi faaliyetlere olan katılımın artışı teşvik ederek ekonomik büyümeye bir ivme kazandırdığıdır. Washington Uzlaşısı olarak ta bilinen IMF ve Dünya Bankası tarafından desteklenen bu görüş genel itibariyle; küreselleşmenin, serbest ticaret, teknolojik gelişme, sermaye akımları ve tasarruf hareketliliğini artırarak ulusal hâsıla ve istihdamı artırdığı, işlem ve sermaye maliyetlerini azalttığı, dolayısıyla yoksulluk seviyesini düşürdüğünü ileri sürmektedir. Küreselleşme sadece fiziki sermayenin değil, beşeri sermayenin de evrensel dolaşımını kolaylaştırmış, toplumsal tabanda başlayan ekonomik etkileşim, beraberinde kültürel, sosyal, siyasal etkileşimi de destekleyerek aynı coğrafi bölgelerde güç birliklerinin oluşmasına neden olmuştur. Tüm bu hareketliliğin, toplumsal yaşamın her alanında yaşanan değişimi tetikleyeceği, toplumları geliştirici ve bütünleştirici bir etkisinin olacağı açıktır (Agenor, 2003: 4). Baldwin ve Forslid, küreselleşmeyle birlikte piyasaya giren yabancı bankalar ile yerel bankaların rekabeti sonucunda, iç faiz oranlarının yatırımcı lehine olumlu etkilendiği, dolayısıyla krediye erişimin kolaylaştığını savunmaktadır (Baldwin ve Forslid, 1996:5). Bunun dolaylı anlamı ise yatırım maliyetlerinin düşmesi ve ülkenin kalkınmasıdır (O'Rourke, 2001: 21). Bununla birlikte özellikle gelişmekte olan ülkelere küreselleşmenin finansal boyutu konusunda tam bir mutabakat sağlanamamıştır. Prasad v.d

gelişmekte olan ülkelerde yaşanan özellikle döviz tabanlı finansal krizlerin suçlusunun küreselleşme olduğunu savunmaktadır. Uluslararası yatırımcılar tasarruflarını maksimum kar elde edebilecekleri, ekonomik ve politik temelleri sağlam olmayan ülkelere yönlendirebilir ve bu ülkelerde spekülasyon ataklarda bulunarak yerel para biriminin istikrarsız olarak değer kaybetmesine ve bu sendromun aynı potada yer alan diğer ülkelere de bulaşmasına sebep olabilirler. Yapılan son araştırmalar gelişmekte olan bazı ülkelerin, finansal küreselleşmenin etkisiyle kolaylıkla dış borç bulabildiğini, fakat bu borçların sürdürülemez boyuta ulaştığını ve dış şokların etkisiyle ekonomik krizlerin sık sık yaşandığını göstermiştir (Prasad v.d, 2003).

Küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini inceleyen çok sayıda ampirik çalışma bulunmaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, teknolojik transferler ve sermaye akımları gibi konulardaki gelişmelere paralel olarak, küreselleşme, ekonomik kalkınma için en önemli kavramlardan biri olarak kabul edilmektedir. Doğrudan sermaye girişleri biçiminde olan sermaye akımlarının büyümeyi olumlu etkilediği ancak borçlanma türünden olan dolaylı sermaye girişlerinin büyümeyi olumsuz etkileyebileceği, tartışılan ve üzerinde çokça ortak fikir birliği oluşmuş bir konudur (Sever v.d, 2010). Kandil v.d, 1989 -2012 dönemi verilerini kullanarak, gelişmiş ve gelişmekte olan toplam 32 ülke için küreselleşmenin finansal gelişme ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre, küreselleşmenin finansal gelişme ve büyüme üzerinde pozitif etkisinin olduğu, fakat eşzamanlılık olmadığı, finansal gelişmenin ise büyümeyi ve küreselleşmeyi pozitif etkilediği, panel eş-bütünleşme ve VAR yöntemini kullanılarak tespit edilmiştir (Kandil v.d, 2015).

Mishkin küreselleşmenin bir ekonomideki kurumsal yapıyı güçlendirerek finansal gelişme ve ekonomik büyümeye nasıl katkıda bulunduğunu araştırmıştır. Finansal liberalleşme politikası uygulayan bir ülkede, üretken yatırım projelerinin daha düşük maliyetli kredilerle desteklenebileceğini, serbest dış ticaretin yaygınlaşmasıyla reel sektörün performansını ve kalitesini artırabileceğini tespit etmiştir. Reel sektörün güçlendiği bir piyasada finansal kalkınmanın hızlanacağı ve kurumların da bu kalkınma hamlesine ayak uydurarak reformları harekete geçirme zorunluluğunu ifade etmiştir(Mishkin, 2009). Garcia kullandığı parametreler itibari ile kabul görmüş yaklaşımın aksine, küreselleşmenin Latin Amerika ülkeleri için finansal gelişmeyi olumsuz etkilediğini göstermiştir (Garcia, 2012). Falahaty ve Law PVAR ve FMOLS yöntemlerini kullanarak MENA ülkelerinin küreselleşme ve finansal gelişme arasındaki ilişkilerini 1991-2007 dönemi için incelemiştir. Analiz sonucunda, küreselleşmenin, finansal gelişmeyi ve ekonomik büyümeyi tetikleyen kurumsal kalite üzerinde bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. MENA ülkelerinin hükümet politikalarının, küreselleşmeden elde edilecek kazanımları artıran ekonomik reform ve politikaların tasarlanmasına dönük olması gerektiği vurgulanmıştır (Falahaty ve Law, 2012).

Law ve Demetriades dinamik panel veri analizi yöntemini kullanarak 43 gelişmekte olan ülkede, serbest dış ticaret ve yabancı sermaye akımının finansal gelişmeye katkısını 1980-2001 dönemi verilerini kullanarak araştırmışlardır. Serbest dış ticaretin, özellikle kurumsallaşmanın

nispeten oturduğu orta gelirli gelişmekte olan ülkelerde, finansal gelişmeye daha fazla katkıda bulunduğu tespit edilmiştir (Law ve Demetriades, 2006).

Baltagi vd. finansal özgürlük ve liberalleşme politikaları ile birlikte serbest dış ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasının, özellikle son yıllarda ülkeler arasındaki finansal gelişme farkının nedenini açıklamada etkili olup olmadığını araştırmıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin verileri kullanılarak yapılan dinamik panel veri analizi sonuçlarına göre, serbest dış ticaret ve finansal özgürlük politikalarının, bankacılık sektörünün gelişimi için istatistikî olarak anlamlı ve pozitif etkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Özellikle kapalı ekonomiye sahip ülkelerde, yabancı sermaye akımı veya serbest ticaret değişkenlerinden birinin olması durumunda da bankacılık sektörü gelişiminin olumlu etkilendiği, bu sonucun finansal gelişme için her iki değişkenin gerekliliğini şart koşan Rajan ve Zingales'in hipoteziyle çeliştiği vurgulanmıştır(Baltagi vd. ,2008: 14-15).

Ahn küreselleşmenin doğal sonucu olarak ortaya çıkan serbest sermaye akımının finansman işlemlerinde çeşitliliği ve karmaşıklığı artırdığını, bu durumun risk ölçümünü zorlaştırdığını vurgulamıştır. Araştırmacı, finansal gelişimini tamamlayamamış veya finansman açığı bulunan ülkelerde, küreselleşmenin etkisiyle, kontrol edilemeyen krizlerin yaşanabileceği gerçeğini ortaya koymuştur (Ahn, 2008: 310).

Sever v.d yaptıkları çalışmada 1985-2008 yılları arasındaki verileri kullanarak Brezilya, Güney Kore ve Türkiye örneğinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları, portföy yatırımları ve krizlerin ekonomik büyüme sürecine etkilerini incelemiştir. İncelenen ülkelerde portföy yatırımları ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği tespit edilmiştir. Çalışmaya dâhil olan her ülke için elde edilen bu ortak sonuca karşın, her ülkede farklı bir parametrenin daha baskın olduğu sonucu çıkmıştır (Sever v.d , 2010).

Akıncı v.d tarafından, iktisadi küreselleşme ile finansal özgürlükler arasındaki ilişki 1995-2012 döneminde gelişmiş, gelişmekte ve az gelişmiş ülkeler için panel veri analizi kullanılarak araştırılmıştır. Analiz sonuçları, finansal özgürlükler ile iktisadi küreselleşme arasında bir eş-bütünleşme ve nedensellik ilişkisi olduğunu, ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin yükselmesine bağlı olarak iktisadi küreselleşme düzeyinin finansal özgürlükleri artıracağını ve yüksek küreselleşme olgusunun mali özgürlükleri daha hızlı bir boyutta harekete geçireceğini göstermiştir (Akıncı v.d, 2013).

Law v.d sekiz Doğu Asya ülkesinde ekonomik küreselleşmenin finansal gelişmedeki rolünü heterojen panel eş-bütünleşme testini kullanarak araştırmıştır. Analiz sonucunda ekonomik küreselleşme, kişi başına düşen milli gelir, kurumsallaşma ve finansal reformlar arasında uzun dönemli bir bütünleşmenin olduğu ortaya çıkmıştır. Granger nedensellik testi sonuçları, küreselleşmenin kurumsal kalite üzerinde belirgin bir nedensellik etkisinin olduğunu ve kurumsal reformların özellikle bankacılık sektörünün gelişimini kolaylaştırdığını ve desteklediğini göstermiştir.

Ayrıca, küreselleşmenin kurumsal kalite etkisi olmadan hisse senedi piyasası üzerinde de olumlu nedensellik etkisinin olduğu tespit edilmiştir (Law v.d, 2014).

Nasreen v.d 1989-2014 yılları arasındaki verileri kullanarak 23 Avrupa ülkesinden oluşan panelde küreselleşme indeksi, finansal gelişme, kişisel özgürlük ve politik haklardan oluşan kurumsallık indeksi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi hem VAR modeli hem de Granger nedensellik testi kullanarak kısa ve uzun dönem için araştırmıştır. Analiz sonuçları bu değişkenler arasında uzun dönemli ve güçlü etkileşimin olduğunu göstermektedir. Finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru bir nedenselliğin olduğu, küreselleşmenin dış faktörlerin etkisiyle ekonomik büyümeyi hızlandırdığı, kurumsallaşmanın ekonomik etkinliği artırarak ekonomik büyümeyi tetiklediği yapılan analizin temel sonuçlarıdır. Ekonomik büyüme uzun vadede finansal gelişme, kurumsallaşma ve küreselleşmenin etkilerine tepki vererek bir dengeye ulaşmaktadır. Kısa vadeli analiz sonuçları ise çok net olmamakla birlikte, büyümenin bazı finansal gelişme değişkenlerine tepki verdiği tespit edilmiştir (Nasreen v.d, 2015).

Law v.d küreselleşme, kurumsal reformlar ve finansal gelişme arasındaki nedensellik ilişkisini 1984-2008 yılları arasındaki verileri kullanarak Doğu Asya ülkeleri için Westerlund panel eş-bütünleşme testini kullanarak araştırmıştır. Bulgular her üç değişken arasında uzun soluklu bir güçlü ilişkinin olduğunu göstermiştir. Uzun vadede, küreselleşme sermaye piyasasının gelişimini doğrudan tetiklemekte, bankacılık sektörünün gelişimini de kurumsal reformlar vasıtasıyla dolaylı olarak olumlu etkilemektedir. Kısa vadeli analiz için kullanılan Granger nedensellik testi küreselleşmeden kurumsallaşmaya doğru bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiş, buna mukabil finansal piyasa içinde yer alan kurumların da geliştiği tespit edilmiştir. Ampirik sonuçlar Mishkin'in, küreselleşmenin bankacılık ve sermaye piyasası temelli finansal sistem faaliyetlerini teşvik eden kurumsal sistem kalitesinin artırılmasının önemli bir faktör olduğu savını desteklemektedir (Law v.d, 2015).

Muye ve Muye küreselleşme, kurumsallaşma ve finansal gelişme arasındaki nedensellik ilişkisini birkaç analiz tekniği kullanarak 1984-2013 dönemi için incelemiştir. Pedroni eş-bütünleşme testi, Kao ve Chiang tarafından geliştirilen DOLS ve FMOLS testleri, Peseran'ın PMG tekniği ve VECM nedensellik testlerinin uygulandığı çalışmada değişkenler arasında koentegrasyon olduğu kanıtlanmıştır. Granger nedensellik testine göre, BRICS ve MINT ülkelerinde küreselleşmeden kurumsallaşmaya bir nedensellik olduğu, kurumsallaşmadan da bankacılık temelli finansal gelişmeye doğru bir nedenselliğin olduğu tespit edilmiştir. Küreselleşmeden, kurumsallaşma etkisi olmadan, sermaye piyasası temelli finansal gelişmeye doğru bir nedensellik ilişkisinin de olduğu ortaya çıkmıştır. PMG, DOLS ve FMOLS testleri de çıkan bu sonuçları destekler tarzda sonuçlar vermiştir (Muye ve Muye, 2017).

Bu çalışmanın amacı, BRICS ülkeleri (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) ve Türkiye'nin küreselleşme ile finansal gelişme düzeyi arasındaki ilişkinin panel veri analizi yöntemiyle

2002-2015 dönemi için incelenmesidir. Çalışmada, dönem itibariyle benzer ekonomik karakterlere sahip BRICS ülkeleri ile Türkiye'nin finansal gelişme parametrelerinin seyri ve pozitif ya da negatif olarak ayrıştığı noktaları tespit etmek de amaçlanmıştır. BRICS ülkelerinin incelenen dönem itibariyle yaşadıkları ekonomik krizlere karşın küresel ekonomide çok fazla adlarından söz ettirmeleri, özellikle iş, ticaret ve yatırım özgürlüğü hususunda önemli bir ivme kaydetmeleri, Türkiye'nin de içinde bulunduğu yükselen piyasa ekonomilerinde itici bir güç olma çabaları, çalışmaya, bu ülkelerin dâhil edilme sebepleri olarak sayılabilir. Çalışma Kandil v.d tarafından yapılan makalenin Türkiye ve benzeri ekonomik karakterlere sahip BRICS ülkelerini kapsayan yükselen piyasa ekonomilerinin, farklı analiz teknikleri kullanılarak güncel veriler üzerinden uyarlanmış şeklindedir (Kandil v.d, 2015).

2. VERİLER, EKONOMETRİK MODEL VE BULGULAR

2.1. Veriler

Çalışmada; BRICS ülkeleri ve Türkiye'ye ilişkin finansal gelişme ile küreselleşme indeksi arasında bir ilişki olup olmadığı, eğer varsa bu ilişkinin yönü ve derecesi (pozitif veya negatif) 2002-2015 dönemi için panel veri analizi yardımıyla araştırılmıştır. Finansal gelişmeyi gösteren değişkenler temel iki gruba ayrılmaktadır. Bunlar; para ve kredi büyüklüğüne ilişkin değişkenler ve sermaye piyasasına ilişkin değişkenlerdir. Dolayısıyla kullanılan değişkenler her iki gruptan belirlenmiştir. Parasal ve kredi büyüklüğüne ilişkin değişkenler ve tanımları şu şekildedir:

PC= Özel sektöre verilen kredilerin milli gelire oranı

DCB= Bankacılık sektörü tarafından sağlanan yurtiçi kredi hacminin milli gelire oranı

M3=M2 para arzına (kâğıt para+ufaklık para+vadesiz mevduat+vadeli mevduat) ilaveten bankalardaki resmi mevduat ve merkez bankasındaki diğer mevduatları içeren en geniş para arzının milli gelire oranı

Sermaye piyasasının gelişmişlik düzeyinden bahsedilirken çoğunlukla kastedilen hisse senedi piyasası olduğu için bu piyasaya ilişkin değişkenler kullanılmıştır. Değişkenler ve tanımları şu şekildedir:

MC=Yurtiçi borsalarda işlem gören seçilmiş yerli firmaların piyasa değeri toplamının milli gelire oranı

ST= Yurtiçi borsalarda işlem gören yerli ve yabancı hisselerin işlem değerlerinin milli gelire oranı

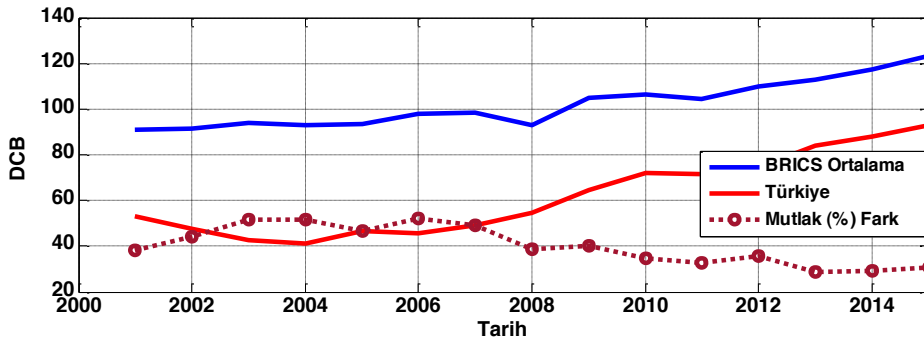
TR= Yurtiçi borsalarda alınıp satılan hisselerin işlem hacminin borsaya kayıtlı toplam hisse değerine (piyasa kapitalizasyonu) oranı

Diğer veri Zürih Enstitüsü tarafından hazırlanan "KOF Globalization Index" olarak isimlendirilen küreselleşme indeksidir (GI). Küreselleşme indeksi 0-100 arasında değişen bir skala

yardımla ölçülmektedir. Skalaya göre 100 indeks değerine yaklaşıldıkça küreselleşme düzeyi artmakta, sıfır indeks değerine yaklaşıldıkça küreselleşme düzeyi azalmaktadır. Küreselleşme indeksi politik, ekonomik ve sosyal boyutlu üç temel ölçüğe sahiptir. Bu ölçekler ticari açıklık, yabancı sermaye teşvikleri, ekonomik ve ticari bariyerler, internet kullanımı, kültürel paylaşım, uluslar arası turizm faaliyetleri, yabancı oturma izni, uluslararası organizasyonlara üyelik, yabancı ülke temsilcilikleri vb alt kategorileri içermektedir. İndeks, çalışmaya yıllar itibariyle rakamların birbirine çok yakın olması nedeniyle doğal logaritmaları alınarak dâhil edilmiş ve “LGI” olarak ifade edilmiştir.

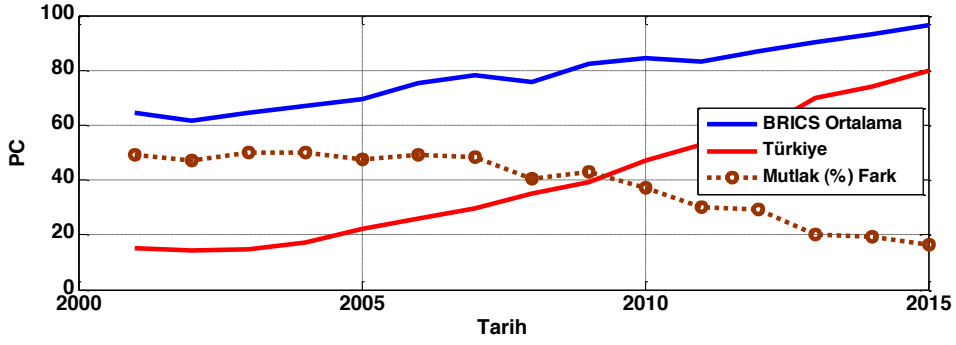
Analizlerde kullanılan finansal gelişme değişkenleri Dünya Bankası'nın veri bankası ve The Globaleconomy.com tarafından hazırlanan ve akademik çalışmalara sunulan açık kaynak verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Finansal gelişme değişkenlerinin BRICS ve Türkiye için karşılaştırmalı gelişim trendi grafiklerle incelenmiştir.

Şekil 1’de 1999-2015 dönemi boyunca “bankacılık sektörü tarafından sağlanan yurtiçi kredi hacminin milli gelire oranı” gösterilmektedir. Şekilde de görüldüğü gibi Türkiye ile BRICS ülkeleri arasında başlangıçtaki mutlak %50 olan fark giderek azalmış, 2015 yılı sonunda %30 değerine kadar düşmüştür. Bu durum bankacılık sektörü tarafından sağlanan yerel kredilerin Türkiye lehine arttığı anlamına gelmektedir.

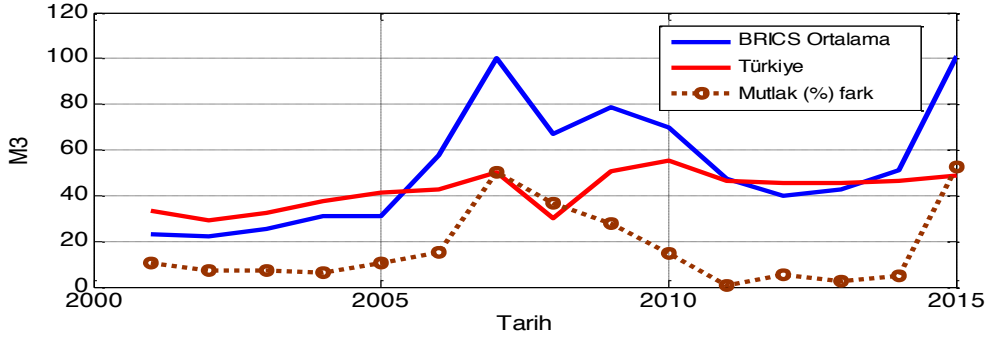
Şekil1. Bankacılık sektörü tarafından sağlanan yurtiçi kredi hacminin milli gelire oranı

Özel sektör kredilerinin milli gelire oranını gösteren Şekil 2’de ise, 2001 yılı başında BRICS ülkeleri ile Türkiye arasındaki mutlak fark %50 civarında iken, bu gün için bu değer BRICS ülkelerinin ortalamasına yaklaşmış ve fark %15 civarına kadar inmiştir.

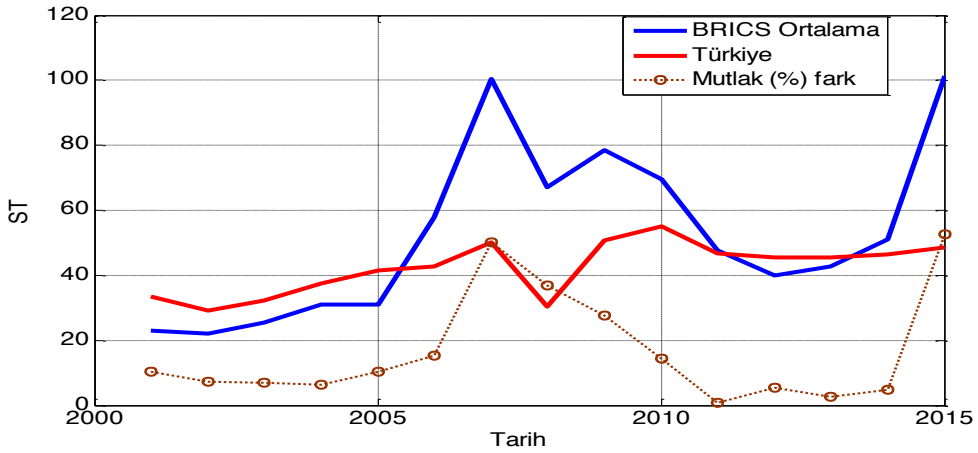
Şekil 2. Özel sektöre verilen kredilerin milli gelire oranı

M3 para arzının milli gelire oranının seyrini gösteren Şekil 3'te Türkiye'nin, BRICS ülkelerinin ortalama değeri ile mukayese edildiğinde dalgalı bir seyir izlediği, son yıllar itibariyle mutlak farkın %40 civarında olduğu görülmektedir.

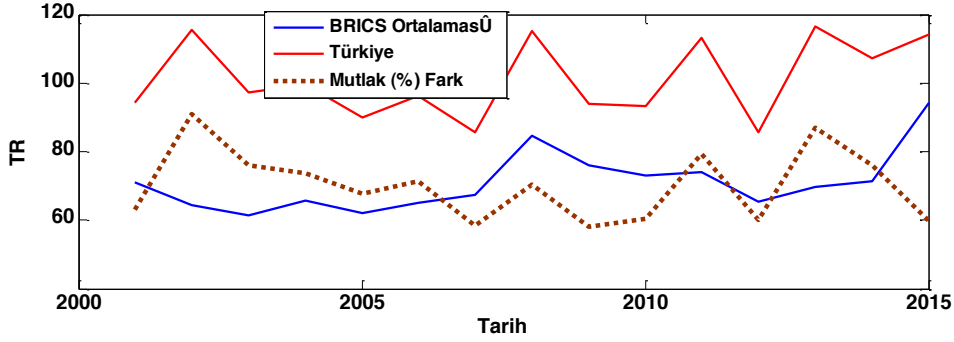
Şekil 3. M3 para arzının milli gelire oranı

Şekil 4'de genellikle piyasanın likiditesini yansıtan bir ölçü olarak ta kullanılan hisselerin işlem değeri oranı karşılaştırıldığında, Türkiye 2011-2014 yılları arasında BRICS ülkelerini yakalamış olmakla birlikte 2015 yılı itibariyle ciddi bir ayrışma göstermektedir.

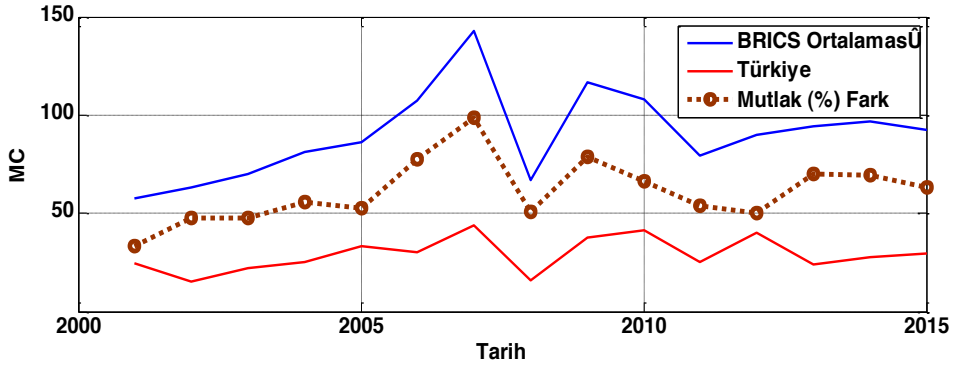
Şekil 4. Hisselerin işlem değerinin milli gelire oranı

Şekil 5’de görüldüğü üzere sermaye piyasasının diğer bir likidite göstergesi olan hisselerin işlem hacmi (piyasa dönüş oranı) değeri sürekli bir dalgalanma göstermektedir. Türkiye’nin seyri BRICS ülkelerinin ortalama değerinin çok üzerindedir. Uzun dönem ortalamalarına bakıldığında Türkiye, BRICS ülkelerinden mutlak değer olarak % 60 daha yüksek piyasa dönüş oranına sahiptir.

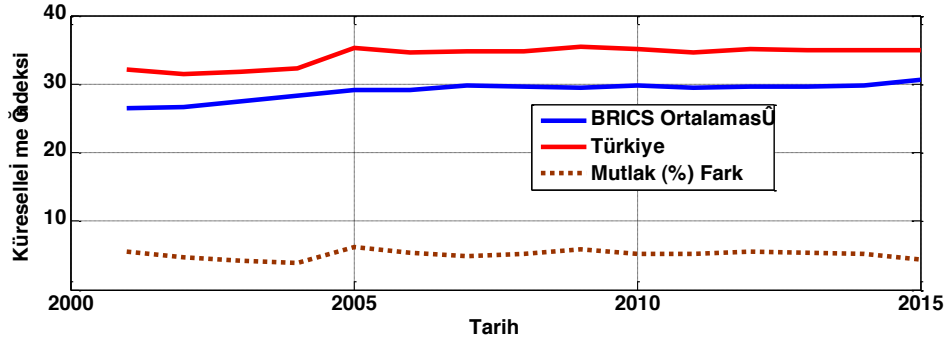
Şekil5. Hisselerin işlem hacminin toplam hisse değerine (piyasa dönüş oranı) oranı

Hisse senedi piyasalarını temsil eden parametreler içinde yer alan “borsa kapitalizasyon oranı” Türkiye ve BRICS ülkeleri için karşılaştırıldığında, 2001-2015 dönemi boyunca Türkiye’nin, BRICS ortalamasının çok altında olduğu, hatta uzun dönem ortalamalarına bakıldığında mutlak değer olarak bu farkın %50’nin altına düşmediği Şekil 6’da görülmektedir.

Şekil 6. Hisselerin piyasa değerinin milli gelire oranı

Şekil 7’de 2001-2015 dönemi için BRICS ülkeleri küreselleşme indeksi ile Türkiye’nin küreselleşme indeksi birlikte verilmektedir. Şekilde de görüldüğü üzere Türkiye’nin küreselleşme indeksi, BRICS ülkeleri uzun dönem ortalamasının kabaca %10 üzerinde bir değere sahiptir.

Şekil 7. Küreselleşme indeksi

2.2. Ekonometrik Model ve Bulgular

Ekonometrik çalışmalarda üç tür veri kullanılmaktadır. Bunlar; zaman serisi verileri, kesit verileri, zaman serisi ve kesit verilerinin birleşmesinden oluşan karma verilerdir. Eğer aynı kesit birimi (birey, ülke, işletme) zaman içinde izleniyorsa bu tür karma verilere panel veri adı verilir (Çemrek ve Burhan 2014: 50). Bu yöntemin zaman serisi ve yatay kesit analizi yöntemlerine göre en önemli avantajı; zaman serisi yönteminde tek bir ülke veya ülkeler grubu analiz edilebilmekteyken, panel veri yönteminde çok sayıda ülke bir arada incelenebilmektedir (Saygılı v.d., 2006: 90). Öte yandan, çapraz kesit yönteminde ülkeler arasındaki yapı farklılıkları kontrol edilemez, ancak panel veri yöntemi ile bu sorun giderilebilmektedir (Gülmez ve Yardımcıoğlu, 2012:341). Panel veri regresyon modeli Denklem (1) ile ifade edilmektedir.

$$Y_{it} = \beta_{1it} + \beta_{2it}X_{2it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + e_{it} \quad (1)$$

$i=1,2,\dots,N$ ve $t=1,2,\dots,T$ olmak üzere burada N birimleri, t ise zamanı göstermektedir (Pazarlıoğlu ve Gürler, 2007: 37).

Çalışmada serilerin durağanlığı panel veri modellerinde yaygın olarak kullanılan Levin, Lin ve Chu (LLC) ve Im, Pesaran ve Shin (IPS) tarafından geliştirilen panel birim kök testleri ile tespit edilmiştir. Paneldeki her bir ülke aynı özelliklere sahip olmayabilir. Levin, Lin ve Chu (LLC) testinde ortak birim kökün varlığına dair boş hipotez test edilmekte iken, Im, Pesaran ve Shin (IPS) testinde bireysel birim kökün varlığına dair boş hipotez test edilmektedir (Korkmaz vd. 2010:100). Tablo 1 ve Tablo 2'de LLC ve IPS testleri kullanılarak sabitli (intercept), sabitli ve eğilim (intercept & trend) durağanlık test sonuçları verilmiştir. Analiz sonuçları incelendiğinde; bazı değişkenlerin düzey seviyelerinde, bazısının ise 1.fark seviyesinde durağan olduğu görülmektedir. Her iki tabloda yer alan değerler dikkate alındığında değişkenlerin tümünün 1.dereceden farkının alınarak durağanlaştırılması, yani $I(1)$ seviyesinde analize dâhil edilmesi uygun bulunmuştur.

Tablo 1. Sabitli (Intercept) Birim Kök Test Sonuçları

	LLC t İstatistiği	IPS W İstatistiği
--	---------------------	---------------------

Değişken	Düzyey Değerleri	Birinci Farkları	Düzyey Değerleri	Birinci Farkları
DCB	1.865(0.969)	-5.917(0.000)*	3.663(0.999)	-4.121(0.000)*
PC	-1.351(0.912)	-6.022(0.000)*	-2.523(0.994)	-4.529(0.000)*
M3	-0.655(0.092)***	-6.074(0.000)*	-0.655(0.256)	-6.880(0.000)*
MC	-6.079(0.000)*		-3.962(0.000)*	
ST	-1.097(0.136)	-7.962(0.000)*	-0.260(0.397)	-5.161(0.000)*
TR	-2.749(0.003)*	-8.881(0.000)*	-1.857(0.031)**	-6.954(0.000)*
LGI	-3.998(0.000)*		-2.675(0.003)*	

Not: *, ** ve *** % 1, % 5 ve % 10 seviyesinde anlamlılığı göstermektedir. Optimum gecikme uzunluğu belirlenmesinde SIC ölçütü dikkate alınmış, Bartlett ve Newey-West bant genişliği ölçütlerinden yararlanılmıştır.

Tablo 2. Sabitli ve eğilimli (intercept&trend) birim kök test sonuçları

Değişken	LLC <i>t</i> İstatistiği		IPS <i>W</i> İstatistiği	
	Düzyey Değerleri	Birinci Farkları	Düzyey Değerleri	Birinci Farkları
DCB	-2.417((0.008)*	-6.692(0.000)*	0.208(0.582)	-3.468(0.000)*
PC	-2.633(0.004)*	-6.354(0.000)*	-0.271(0.393)	-3.493(0.000)*
M3	-2.730(0.003)*	-6.729(0.000)*	-2.276(0.011)**	-5.032(0.000)*
MC	-4.599(0.000)*	-8.985(0.000)*	-1.145(0.126)	-6.838(0.000)*
ST	-0.956(0.169)	-6.760(0.000)*	0.603(0.727)	-3.588(0.000)*
TR	-4.069(0.000)*	-6.532(0.000)*	-3.174(0.000)*	-5.223(0.000)*
LGI	-2.045(0.020)**	-6.809(0.000)*	-0.640(0.261)	-4.557(0.000)*

Not: *, ** ve *** % 1, % 5 ve % 10 seviyesinde anlamlılığı göstermektedir. Optimum gecikme uzunluğu belirlenmesinde SIC ölçütü dikkate alınmış, Bartlett ve Newey-West bant genişliği ölçütlerinden yararlanılmıştır.

Panel veri analizlerinde uzun dönemde karşılıklı bir ilişkinin olup olmadığını tespit etmek amacıyla Pedroni, Kao ve Johansen Fisher eş-bütünleşme testlerinden yararlanılmaktadır. Pedroni, heterojen yatay kesitler için seriler arasındaki eş-bütünleşmenin varlığını test etmeye yönelik bir panel eş-bütünleşme testidir. Testin boş hipotezi “seriler arasında eş-bütünleşme yok” şeklindedir (Göçer, 2013:130). Pedroni eş-bütünleşme testi, yatay kesit bağımlılığı olmadığı varsayımı altında, 7 farklı test ile panel verilerinin eş-bütünleşik olup olmadığının sınanmasında kullanılır. Bu 7 farklı testin 4 tanesi, grup içi (within-dimension) tahmincisini; 3 tanesi ise, gruplar arası (between-dimension) tahmincisini kullanarak tahminde bulunmaktadır (Hepaktan ve Çınar 2011: 145). Pedroni eşbütünleşme analizi Denklem (2) ile ifade edilebilir:

$$Y_{it} = \alpha_i + \delta_i t_i + \beta_i X_{it} + e_{it} \quad (2)$$

Burada α_i ve δ_i parametreleri yatay kesitlere ait bireysel ve eğilim etkilerini, X ve Y birinci farklarında durağanlaşan değişkenleri, e_{it} ise hata terimini ifade etmektedir.

Tablo 3 Pedroni eş-bütünleşme test sonuçlarını göstermektedir. Sonuçlara göre değişkenler arasında eş-bütünleşmenin olduğu, dolayısıyla boş hipotez olan “seriler arasında eş-bütünleşme yoktur” reddedilmiştir. Pedroni testinde kullanılan 7 istatistikten çoğunluğunun anlamlı çıktığı Tablo 3 incelendiğinde açıkça görülmektedir.

Tablo 3. Pedroni eş-bütünleşme test sonuçları

	ΔLGI-ΔDCB		ΔLGI-ΔPC		ΔLGI-ΔM3	
Test	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Panel ν	1.062003	0.1441	4.161668*	0.0000	0.161264	0.4359
Panelrho	-2.362724*	0.0091	-3.372010*	0.0004	-3.990095*	0.0000
Panel PP	-4.886424*	0.0000	-3.433657*	0.0003	-9.087008*	0.0000
Panel ADF	-4.726363*	0.0000	-3.542362*	0.0002	-6.183967*	0.0000
Gruprho	-0.484384	0.3141	-2.149501**	0.0158	-1.588831***	0.0560
Grup PP	-4.631441*	0.0000	-9.440319*	0.0000	-7.431692*	0.0000
Grup ADF	-3.302702*	0.0005	-6.335933*	0.0000	-5.687219*	0.0000
	ΔLGI-ΔMC		ΔLGI-ΔST		ΔLGI-ΔTR	
Test	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Panel ν	-1.212173	0.8873	1.269031	0.1022	3.294228*	0.0005
Panelrho	-4.230370*	0.0000	-4.212848*	0.0000	-4.230276*	0.0000
Panel PP	-16.05684*	0.0000	-6.641455*	0.0000	-5.908960*	0.0000
Panel ADF	-8.928534*	0.0000	-6.563919*	0.0000	-5.863207*	0.0000
Gruprho	-3.114818*	0.0009	-2.050276**	0.0202	-1.928803**	0.0269
Grup PP	-22.12715*	0.0000	-7.562545*	0.0000	-10.39152*	0.0000
Grup ADF	-10.92599*	0.0000	-6.591252*	0.0000	-6.642050*	0.0000

Not:Δ terimi, değişkenin 1.dereceden farkı*, ** ve *** % 1, % 5 ve % 10 seviyesinde anlamlılığı göstermektedir. Optimum gecikme uzunluğu belirlenmesinde SIC ölçütü dikkate alınmış, Bartlett ve Newey-West bant genişliği kıstaslarından yararlanılmıştır.

Diğer bir eş-bütünleşme testi olan Kao eş-bütünleşme testi, Schwarz ölçütü ve uzun dönem varyansı bulmaya dönük olarak Newey-West tahmincileri kullanılarak tahmin edilmektedir. Kao eş-bütünleşme testi Denklem (3) ile ifade edilebilir (Akıncı vd. 2014: 63).

$$y_{it} = \chi_{it}'\beta + Z_{it}'\gamma + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

Bu denklem ifade edilirken y_{it} ve χ_{it} , $I(1)$ seviyesinde durağandır ve eş-bütünleşik bir ilişkinin gerçekleşmediği varsayılmaktadır.

Kao eş-bütünleşme testi panel veriye uygulanmış ve analiz sonuçları Tablo 4’de sunulmuştur. Test sonuçlarına göre MC ve M3 değişkenleri hariç, diğer değişkenler için boş hipotez olan “seriler

arasında eş-bütünleşme ilişkisi yoktur” reddedilmiş, alternatif hipotez olan “seriler arasında eş-bütünleşme ilişkisi vardır” kabul edilmiştir.

Tablo 4. Kao eş-bütünleşme test sonuçları

Test	$\Delta LGI-\Delta DCB$		$\Delta LGI-\Delta PC$		$\Delta LGI-\Delta M3$	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
<i>Kao-ADF</i>	-3.298987*	0.0005	-3.214277*	0.0007	0.108131	0.4569
Test	$\Delta LGI-\Delta MC$		$\Delta LGI-\Delta ST$		$\Delta LGI-\Delta TR$	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
<i>Kao-ADF</i>	-0.512424	0.3042	-5.254448*	0.0000	-5.278647*	0.0000

Not:* %1 seviyesinde anlamlılığı göstermektedir. Eş-bütünleşme testinde Barlett-Kernel metodu kullanılmış ve bant genişliği Newey-West yöntemi ile belirlenmiştir.

Üçüncü test olan Fisher eş-bütünleşme testi klasik Johansen eş-bütünleşme testini temel almakta olup, her bir ülkeye teker teker uygulanan klasik Johansen eş-bütünleşme testinin iz(trace) ve/veya maksimum istatistiklerinin olasılık değerlerinin toplulaştırılması ile elde edilmektedir. Fisher eş-bütünleşme testi Denklem (4) kullanılarak hesaplanmaktadır. (Büberkökü, 2014:123).

$$-2 \sum_{i=1}^N \log(\Pi_i) \rightarrow \chi^2_{2N} \quad (4)$$

Bu denklemde χ^2 değeri MacKinnon –Haug-Micheils olasılık değerlerine göre hesaplanan değerleri göstermektedir.

Kao eş-bütünleşme testi sonuçlarına göre boş hipotezin reddedilemediği MC ve M3 değişkenleri için yapılan Fisher eş-bütünleşme testinin sonuçları Tablo 5’te görülmektedir. Test sonuçlarına göre her iki değişken için de eş-bütünleşme olduğu açıkça görülmektedir.

Tablo 5. Fisher eş-bütünleşme test sonuçları

Test	$\Delta LGI-\Delta MC$		$\Delta LGI-\Delta M3$	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Yok (İz testi)	71.66*	0.0000	82.17*	0.0000
En çok 1(İz Testi)	53.97*	0.0000	53.61*	0.0000
Yok(Max.özdeğer testi)	47.25*	0.0000	59.88*	0.0000
En çok 1(Max.özdeğer testi)	53.97*	0.0000	53.61*	0.0000

Not: * %1 seviyesinde anlamlılığı göstermektedir.

Eş-bütünleşme testi sonucunda eğer uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu tespit edilirse, nedensellik analizinin hata düzeltme modeliyle (VECM) yapılması uygundur. İki değişken arasında sebep sonuç ilişkisini gösteren 5 ve 6 numaralı denklemler şu şekilde ifade edilebilir (Akıncı vd. 2014: 68):

$$Y_{it} = \sum_{i=1}^n \alpha_{it} Y_{i,t-k} + \sum_{i=1}^n \beta_{it} X_{i,t-k} + EC_{it-1} + U_{1it} \quad (5)$$

$$X_{it} = \sum_{i=1}^n \alpha_{it} X_{i,t-k} + \sum_{i=1}^n \beta_{it} Y_{i,t-k} + EC_{it-1} + U_{2it} \quad (6)$$

Bu ifadelerde U_{1it} ve U_{2it} terimlerinin ilişkisiz olduğu varsayımından hareket edilmiştir. EC, değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisinden kaynaklanan hata kalıntıları göstermektedir.

Tablo 6 VECM modeli yardımıyla değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini göstermektedir. Tablo incelendiğinde finansal değişkenlerle küreselleşme indeksi arasında en azından tek yönlü bir nedensellik ve sonuç ilişkisinin var olduğu görülmektedir. Küreselleşme indeksi (LGI) ile bankacılık sektörü tarafından verilen yurtiçi krediler (DCB) ve özel sektörün kullandığı toplam krediler (PC) arasında çift yönlü ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6.VECM nedensellik testi sonuçları

Değişkenler	Nedenselliğin Yönü	p-değeri	ECT
$\Delta DCB - \Delta LGI$	→	0.000*	-0.746
$\Delta LGI - \Delta DCB$	→	0.086***	-0.162
$\Delta M3 - \Delta LGI$	-	0.954	0.001
$\Delta LGI - \Delta M3$	→	0.000*	-2.725
$\Delta MC - \Delta LGI$	-	0.161	-0.236
$\Delta LGI - \Delta MC$	→	0.000*	-2.065
$\Delta PC - \Delta LGI$	→	0.000*	-0.796
$\Delta LGI - \Delta PC$	→	0.049**	-0.022
$\Delta ST - \Delta LGI$	-	0.000*	-1.021
$\Delta LGI - \Delta ST$	→	0.073***	-0.518
$\Delta TR - \Delta LGI$	→	0.000*	-0.973
$\Delta LGI - \Delta TR$	-	0.357	-0.078

Not: Δ terimi, değişkenin 1.dereceden farkını göstermektedir. *, ** ve *** işaretleri ilgili istatistik değerlerinin sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde anlamlı olduklarını yansıtmaktadır. ECT eş-bütünleşme denkleminde elde edilen hata düzeltme terimi katsayısını ifade etmektedir.

Panel veri analizi içeren çalışmalarda birimlere veya birim ve zamana göre oluşan farklılıklardan kaynaklanan değişimler “sabit etkili model” veya “rassal etkili model” kullanılarak

incelenebilir. İki model arasında seçim yapabilmek için Hausman test istatistiği kullanılmaktadır (Helhel 2016: 504). Hausman testinde hipotezler şu şekilde kurulmaktadır:

$$H_0 = \text{Rassal etkiler vardır}$$

$$H_1 = \text{Rassal etkiler yoktur}$$

Sıfır hipotezi rassal etkiler modelinin var olduğu biçiminde kurulmuş olup, Hausman testi sonucunda, eğer ki-kare değerinin olasılığı %1'den küçük ise sabit etkiler modelinin geçerli olduğu sonucuna varılmaktadır (Çetin, 2013: 43). Çalışmamızda küreselleşme indeksi bağımlı değişken olarak varsayıldığında gerçekleştirilen Hausman testinin sonuçları Tablo 7'de görülmektedir. Tablo 7 incelendiğinde "rassal etkiler vardır" H_0 hipotezinin % 1 anlamlılık düzeyinde kabul edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmış ve panel regresyon analizinde rassal etkili model tahmin edilmiştir.

Tablo 7: Hausman test istatistiği (bağımlı değişken ΔLGI)

Bağımlı Değişken	ΔLGI
Ki-kare Değeri	2.401
Olasılık Değeri	0.3011

Tablo 8 rassal etkili model sonuçlarını göstermektedir. Finansal gelişme düzeyini belirleyen değişkenlerden özel sektöre verilen krediler (PC), borsada işlem gören hisse senetlerinin işlem değeri (ST) ve toplam işlem hacimleri (TR) küreselleşmeyi pozitif ve istatistikî olarak anlamlı etkilemektedir. Analiz sonuçları ST değişkeni hariç, VECM nedensellik testinin sonuçlarıyla örtüşmektedir. Ülke yönetimleri reel sektörün üretim kapasitesini arttırmaya dönük olarak kredilere ulaşımı kolaylaştırma ve sermaye piyasasını güçlendirip birikimleri yatırıma aktarma konusunda ne derece başarılı olurlarsa, küresel sisteme uyum sağlama süreci o derece başarılı olacaktır.

Tablo 8. Rassal etkili model sonuçları

	Bağımlı Değişken		
	ΔLGI		
	Katsayı	t-istatistiği	Olasılık değeri
C	0.145	3.8529	0.000
ΔDCB	0.0931	1.2580	0.212
ΔPC	0.0358	-3.1629*	0.002
$\Delta M3$	-0.0199	-0.6278	0.532
ΔMC	-0.0221	-1.5068	0.135
ΔST	0.0529	4.6621*	0.000
ΔTR	0.0318	3.5557*	0.000
$R^2=0.671$	F-stat=7.345	F-prob=0.000	DW=2.231

Not: * %1 seviyesinde anlamlılığı göstermektedir.

Küreselleşme indeksinin bağımsız değişken olması halinde yapılan Hausman testi sonuçları Tablo 9’da görülmektedir. Analiz sonucunda elde edilen %1’in üzerindeki olasılık değerleri H_0 hipotezinin reddedilemeyeceğini, yani rassal etkili modelin tercih edilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu nedenle tüm finansal değişkenler için rassal etkili model oluşturulmuştur.

Tablo 9.Hausman test istatistiği (bağımsız değişken ΔLGI)

	Bağımsız Değişken	
	ΔLGI	
	Ki-kare Değeri	Olasılık değeri
ΔDCB	0.6704	0.413
ΔPC	0.000	0.990
$\Delta M3$	0.253	0.615
ΔMC	0.050	0.821
ΔST	1.160	0.281
ΔTR	0.738	0.390

Tablo 10’daki sonuçlara göre küreselleşme özel sektörün dış finansman erişimine yardımcı olduğundan, özel sektör kredileri (PC) değişkeni ile istatistikî olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır. Küreselleşmeyle birlikte, artan yabancı sermaye girişi ve uluslararası ekonomik bütünleşme, borsalar arası koordinasyonu artırmış ve sermaye piyasasının önemli iki değişkeni olan, işlem gören hisselerin değeri (ST) ve işlem hacmini (TR) istatistikî olarak anlamlı etkilemiştir. Tüm sonuçlara bakıldığında; küreselleşmenin finansal özgürlükleri artırarak, reel sektörün kredi kaynaklarına erişimi ve sermaye piyasasının derinlik kazanması konularında katkıda bulunduğu görülmektedir. İlaveten, çalışmaya dâhil ülke grubunun kendi çapında küreselleşme düzeyine yaptığı katkılar nispetinde, küreselleşme düzeyinin de finansal sistemin gelişmesine katkıda bulunduğu söylenebilir. Fakat küreselleşme düzeyiyle finansal gelişme arasındaki etkileşim, modelde yer alan diğer finansal değişkenler olan bankacılık sektörünün özel sektöre kullandığı yurtiçi krediler (DCB), M3 para arzı ve borsa kapitalizasyonu (MC) için bulunamamıştır.

Tablo 10.Rassal etkili model sonuçları (bağımsız değişken LNGI)

	Bağımsız Değişken			R^2	F-Stat	Prob (F-Stat)	D-W
	ΔLGI						
	Katsayı	t-istatistiği	Olasılık değeri				
C	-0.6205	-1.0187	0.311				
ΔDCB	0.3134	1.0427	0.2103	0.6711	31.833	0.000	1.771
ΔPC	0.652	-3.1111*	0.0026	0.6746	32.342	0.000	1.573
ΔM3	-0.2616	-0.3349	0.7385	0.6205	32.059	0.011	2.739
ΔMC	-0.4061	-0.3179	0.7514	0.6550	13.811	0.000	2.891
ΔST	0.3181	2.2151*	0.0297	0.6650	30.984	0.000	2.322
ΔTR	0.0873	4.022*	0.000	0.6470	8.314	0.000	2.230

Not: * %1 seviyesinde anlamlılığı göstermektedir.

3. YORUM VE ÖNERİLER

Finansal gelişme düzeyi ile küreselleşme indeksi arasındaki ilişki, yükselen piyasa ekonomileri olarak adlandırılan BRICS ülkeleri ve Türkiye için 2002-2015 dönemi verileri ele alınarak panel eş-bütünleşme testi, hata düzeltme modeli (VECM) ve Hausman testi yöntemiyle belirlenen rassal test istatistiği kullanılarak incelenmiştir. Oluşturulan modele istinaden ulaşılan bulgular kısaca şu şekilde özetlenebilir:

- i. Küreselleşme indeksi ile kredi büyüklüğü ve sermaye piyasası değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır (eş-bütünleşme). Law v.d ile Muye ve Muye'de yaptıkları çalışmalarda finansal gelişme ve küreselleşme arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğunu tespit etmişlerdir (Law v.d, 2014; Law v.d, 2015; Muye ve Muye, 2017). Kandil vd. söz konusu değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olmadığını ortaya koymuştur (Kandil vd., 2015).
- ii. VECM nedensellik testi sonuçlarına göre; finansal değişkenler ve küreselleşme indeksi (LGI) arasında en azından tek yönlü bir nedensellik ve sonuç ilişkisinin var olduğu tespit edilmiştir.
- iii. Küreselleşme indeksi (LGI) ile bankacılık sektörü tarafından verilen yurtiçi krediler (DCB) ve özel sektörün kullandığı toplam krediler (PC) arasında çift yönlü ilişkinin olduğu VECM nedensellik testi sonucu tespit edilmiştir. Nasreen v.d benzer şekilde küreselleşme ve yurtiçi krediler (DCB) arasında çift yönlü ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmıştır (Nasreen v.d, 2015). Bu sonuç Mishkin'in savını desteklemekte, fakat literatürde yer alan diğer çalışmaların sonuçlarıyla bire bir örtüşmemektedir. Law v.d ile Muye ve Muye küreselleşmeden banka temelli finansal gelişim parametrelerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir (Law v.d, 2014; Law v.d, 2015; Muye ve Muye, 2017). Kandil v.d ise

- küreselleşmenin özellikle yurtiçi kredilere(DCB) negatif yönde nedensellik teşkil ettiğini kanıtlamıştır (Kandil v.d, 2015).
- iv. Küreselleşme indeksinden(LGI), banka büyüklüğü değişkenlerinden para arzına (M3), sermaye piyasası değişkenlerinden borsa kapitalizasyon oranı (MC) ve borsada alınıp satılan hisselerin işlem değerlerine (ST) doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Bu sonuç değerlendirilirse; özellikle sermaye piyasası temelli parametrelerin küreselleşmeden biraz daha fazla etkilendiğini söylemek yanlış olmaz.
  - v. Borsalarda alınıp satılan hisselerin işlem hacminden (TR) küreselleşme indeksine (LGI) doğru tek yönlü ilişki söz konusudur. Nasreen vd.'nin analiz sonucuyla örtüşmektedir (Nasreen vd., 2015) .
  - vi. Bağımlı değişken olarak küreselleşme indeksi (LGI) alındığında; finansal gelişme düzeyini belirleyen değişkenlerden özel sektöre verilen krediler (PC), borsada işlem gören hisse senetlerinin işlem değeri (ST) ve toplam işlem hacimleri(TR) küreselleşmeyi pozitif ve istatistikî olarak anlamlı etkilemektedir. Rassal etkili model uygulanarak ulaşılan bulgular hisse senetlerinin işlem değeri (ST) hariç, diğer iki değişken için VECM nedensellik testi sonuçlarıyla örtüşmektedir. Kandil v.d finansal gelişme parametrelerinden özellikle sermaye piyasası değişkenlerinin küreselleşmeyi etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Nasreen benzer bir sonuç olarak hisse senetlerinin işlem değerinden(ST) küreselleşmeye, farklı olarak ta borsa kapitalizasyon oranından (MC) küreselleşmeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğunu göstermiştir (Kandil v.d, 2015).
  - vii. Küreselleşme indeksi (LGI) bağımsız değişken olarak ele alınarak oluşturulan rassal etkili model bulgularına göre; özel sektöre verilen krediler (PC), borsada işlem gören hisse senetlerinin işlem değeri (ST) ve toplam işlem hacimleri(TR) küreselleşmeden pozitif ve istatistikî olarak anlamlı etkilenmektedir. Bulgular toplam işlem hacmi değişkeni (TR) hariç, diğer iki değişken için VECM nedensellik testi sonuçlarıyla örtüşmektedir.
  - viii. Rassal etkili model sonucu ortaya çıkan özel sektöre verilen krediler (PC) ile küreselleşme indeksi (LGI) arasındaki çift yönlü ilişki VECM nedensellik testi sonucu ile örtüşmektedir.

Çalışmadan elde edilen bulgulara istinaden bir değerlendirme yapıldığında; küreselleşme düzeyinin finansal gelişmeyi, üç değişkenle sınırlı olmak üzere pozitif ve istatistikî olarak anlamlı etkilediği ortaya çıkmıştır. Özellikle bankacılık sektörünü ilgilendiren değişkenlerden ziyade, hisse senedi piyasasının daha çok etkilendiği söylenebilir. Law v.d ile Muye ve Muye küreselleşmenin sermaye temelli piyasa değişkenlerini doğrudan, bankacılık temelli piyasa değişkenlerini de dolaylı (kurumsal reformlar aracılığıyla) etkilediğini uyguladıkları analizlerle kanıtlamışlardır (Law v.d, 2014; Law v.d, 2015; Muye ve Muye, 2017). Sonuç itibarıyla, dünya ile bütünleşmenin finansal piyasaların en önemli işlevi olarak kabul edilen kredilendirme sürecine ve kredi sağlayan kurumların gelişimine pek bir katkısı bulunmamaktadır. Sadece özel sektöre sağlanan finansal özgürlükle kredi kaynaklarına ulaşımın kolaylaşması ve küreselleşmenin de karşılıklı olarak dışa açık politikaları

destekleyerek özel sektörün ulaşabileceği finansal kaynaklara daha rahat ulaşabilme imkânı sunması ampirik olarak ispatlanmıştır. Sermaye piyasası değişkenlerinden borsada işlem gören hisse senetlerinin işlem değeri (ST) ve toplam işlem hacminin (TR) küreselleşme indeksi (LGI) ile çift yönlü ilişkisi, finansal liberalleşme ve serbestleşme politikasının küresel bütünleşmeye ciddi bir ivme kazandırdığını, yüksek küreselleşme olgusunun da hisse senedi piyasasını daha aktif hale getirdiği gerçeğini kanıtlamaktadır. Bu durum çalışmaya dâhil olan ülkeler grubunda, küresel bütünleşme etkisiyle birlikte daha kırılğan bir ortamın oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Ülkelerin uluslararası piyasalarla bütünleşme sürecinin daha başarılı olabilmesi için kurumların güçlendirilmesi ve hisse senedi piyasalarına yapılan yatırımların büyüme odaklı üretim ve sanayileşme politikalarına dönüştürülmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Agènor Pierre-Richard (2003), “Does Globalization Hurt the Poor?”, World Bank, Policy Research Working Papers, Mimeo, Washington, Sayı.2004/1, (1-31).
- Ahn, Byung Chan (2008), “Capital Flows and Effects on Financial Markets in Korea: Developments and Policy Responses”, BIS Papers, Sayı.44, (305-320).
- Akıncı, Gönül Yüce - Akıncı, Merter - Yılmaz, Ömer (2014), “Finansal Kalkınma Sürecinin Ar-Ge Harcamaları Üzerindeki Etkisi: Schumpeter Haklı mıydı?”, Maliye Dergisi, Sayı.166, (56-74).
- Akıncı, Gönül Yüce - Akıncı, Merter - Yılmaz, Ömer (2013), “İktisadi Küreselleşme ve Finansal Özgürlükler Arasındaki İlişki: Bir Panel Veri Analizi”, Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, Cilt.3,Sayı. 9,(80-99).
- Baldwin, Richard - Forslid, Rikard (1996), “Trade Liberalization and Endogenous Growth: Aq-Theory Approach”, NBER Working Paper, National Bureau of Economic Research, Sayı. 5549, (1-29).
- Baltagi, Badi- Demitriades, Panicos - Law, Siong Hook (2007). “Financial Development and Openness: Evidence from Panel Data”, Syracuse University, Centre for Policy Research, NewYork, (1-31).
- Büberkökü, Ömer (2014), “Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Uluslararası Satın Alma Gücü Paritesi: Panel Koentegrasyon Testlerinden Kanıtlar”, BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar, Cilt.8, Sayı.1, (117-139).
- Çemrek, Fatih - Burhan, Emine (2014), ”Petrol Tüketiminin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Panel Veri Analizi İle İncelenmesi: Avrupa Birliği Ülkeleri Ve Türkiye Örneği”, Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt.6, Sayı.3, (47-58).

- Çetin, Rahmi (2013), "Ekonomik Özgürlüğün Gelir Düzeyi Üzerindeki Etkisinin Panel Veri Analizi Yöntemiyle İncelenmesi", Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt.8, Sayı.2, (37-47).
- Falahaty, Manizheh – Law, Siong Hook (2012), "The Effects of Globalization on Financial Development in The MENA Region", Transition Studies Review, Cilt.19, Sayı.2, (205-223).
- García, Edgar Demetrio Tovar (2012), "Financial Globalization and Financial Development in Transition Countries", Cuadernos de Economía, Cilt.31, Sayı.57, (155-178).
- Göçer, İsmet (2013), "Teknolojik İlerlemenin Belirleyicileri: NIC Ülkeleri İçin Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizleri", Maliye Finans Yazıları, Sayı.100, (116-141).
- Gülmez, Ahmet - Yardımcıoğlu, Fatih (2012), "OECD Ülkelerinde Ar-Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizi (1990-2010)", Maliye Dergisi, Sayı.163, (335-353).
- Helhel Yeşim (2014), "Evaluating the Performance of the Commercial Banks in Georgia", Research Journal of Finance and Accounting, Cilt.5, Sayı.22, (146-162).
- Helhel, Yeşim (2016), "E7 Ülkelerinde Finansal Gelişmenin Ar-Ge Faaliyetleri Üzerindeki Etkisi ", İşletme Araştırmaları Dergisi, Cilt.8, Sayı.1, (500-517).
- Hepaktan, Erdem - Çınar, Serkan (2011), "OECD Ülkeleri Vergi Sistemi Esnekliğinin Panel Eşbütünleşme Testleri İle Analizi", Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt.4, Sayı.2, (133-153).
- Kandil, Magda – Shahbaz, Muhammad – Nasreen, Samia (2015), "The Interaction Between Globalization and Financial Development: New Evidence from Panel Co-integration and Causality Analysis", EmpirEcon, Sayı.49, (1317–1339).
- Kıran, Burcu (2007), "Türkiye’de Reel Döviz Kuru ile Kısa ve Uzun Vadeli Sermaye Hareketleri İlişkisi", Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt. XXII, Sayı.1, (269-283).
- Korkmaz, Turhan - Yıldız, Berk - Gökbulut, İlker (2010), "FVFM'nin İMKB Ulusal 100 Endeksindeki Geçerliliğinin Panel Veri Analizi ile Test Edilmesi", İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt.39, Sayı.1, (95-105).
- Law, Siong_Hook - Demetriades, Panikos (2006), "Openness, Institutions and Financial Development", World Economy Finance Research Programme, Birkbeck, University of London, Malet Street, London, WC1E7HX.
- Law, Siong Hook – Azman, Saini, - Tan, Hui Bon (2014), "Economic Globalization and Financial Development in East Asia: A Panel Co-integration and Causality Analysis", Emerging Markets Finance and Trade, Cilt.50, Sayı.1, (210-225).
- Law, Siong Hook - Tan, Hui Bon - Azman-Saini, (2015), "Globalization, Institutional Reforms and Financial Development in East Asian Economies", The World Economy, doi:10.1111/twec.12168 , (379-398).

- Mishkin, Frederic (2009), “Globalization and Financial Development”, *Journal of Development Economics*, Cilt. 89, Sayı.2, (164-169).
- Muye, İbrahim Muhammed - Muye, İbrahim Yusuf (2017), “Testing for Causality among Globalization, Institution and Financial Development: Further Evidence from Three Economic Blocs”, *Borsa Istanbul Review*, Cilt.17, Sayı.2, (117-132).
- Nasreen, Sharmin - Mahalik, Mantu Kumar - Shahbaz, Muhammed (2015). “The Interaction Between Financial development, Globalization, Institutions and Growth: The Statistical Experience from 23 European Countries”, *COMSATS, Department of Management Sciences, Working Paper*, Sayı. 2015-011.
- O’Rourke, Kevin (2001), “Globalization and Inequality: Historical Trends”, *NBER Working Paper*, *National Bureau of Economic Research*, Sayı. 8339, (1-44).
- Pazarlıoğlu, Vedat - Gürler, Özlem Kiran (2007). “Telekomünikasyon Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Yaklaşımı”, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, Cilt.44, Sayı.508, (35-43).
- Prasad, Eswar - Rogoff, Kenneth - Wei, Shang Jin - Kose, Ayhan (2003), “Effects of Financial Globalization on Developing Countries: Some Empirical Evidence”, *IMF Occasional Paper*, Sayı.220, (1-46).
- Saygılı, Ş., Cihan, C. ve Yavan, Z.A.(2006). “Eğitim ve Sürdürülebilir Büyüme Türkiye Deneyimi, Riskler ve Fırsatlar”, *TÜSİAD Büyüme Stratejileri Dizisi*, Cilt.7, Yayın No: TÜSİAD-t/2006-06-420, İstanbul
- Sever, Erşan - Özdemir, Zekai - Mızırak, Zekeriya (2010), “Finansal Globalleşme, Krizler ve Ekonomik Büyüme: Yükselen Piyasa Ekonomileri Örneğinde Bir İnceleme”, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, Cilt.2, Sayı.3, (45-64).
- Yaqub, Nuhu (2003), “Review of the 2000/2001 National Human Development Report”, *In the Nigerian Social Scientists*, Cilt.6, Sayı.1, (1-57).
- Yardımcıoğlu, Fatih - Gülmez, Ahmet (2013), “Türk Cumhuriyetlerinde İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünlüşme ve Panel Nedensellik Analizi”, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, Cilt.8, Sayı.1, (145-161).

TURİZM TANITIM FAALİYETLERİNE FOTOĞRAFLARINA ETKİSİ: “HOME OF...” KONSEPTİ ÖRNEĞİ¹

EFFECT OF PHOTOGRAPHY IN TOURISM PROMOTION ACTIVITIES: CASE OF "HOME OF ..." CONCEPT

Atınç OLCA², Metin SÜRME³

Öz

Gerçekleştirilen bu araştırmanın temel amacı turizm tanıtım faaliyetlerinde kullanılan fotoğrafların sınıflandırılmasıdır. Bununla beraber bu fotoğrafların yerli ve yabancı turistlerin gözüyle nasıl değerlendirildiği de bu araştırma sonucunda ortaya konmuştur. Bu amacı gerçekleştirebilmek için T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 2014 yılında Türkiye'nin dış tanıtımında kullanılan "Home of..." konsepti fotoğraflarına odaklanılmış ve Kültür ve Turizm Bakanlığı Tanıtma Genel Müdürlüğü internet sitesinden elde edilen 100 adet fotoğraf, turizm çeşitlerinin tanıtımına göre Nvivo 11 programı aracılığıyla sınıflandırılmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca kültür turizmini tanıtımına yönelik 49 fotoğrafın kültür turizminin hangi unsuruna işaret ettiği tespit edilmeye çalışılmış ve bununla da yetinilmeyip bu fotoğraflar hakkında 34'ü yerli ve 34'ü yabancı olmak üzere toplam 68 kişinin görüşlerine başvurulmuştur. Araştırma sonuçlarına göre Türkiye'nin tanıtımında kullanılan bu fotoğrafların; "Kültür turizmi, inanç turizmi, deniz-güneş-kum turizmi, doğa turizmi, gastronomi turizmi, spor turizmi, dinlenme turizmi, termal turizm, şehir turizmi, yat turizmi ve kış turizmi" olmak üzere toplam 11 turizm çeşidinin tanıtımına yönelik olduğu görülmüştür. Ayrıca kültür turizminin tanıtımına ilişkin fotoğraflar; geleneksel el sanatları, geleneksel yiyecek-içecekler, Türk folkloru, arkeolojik eserler ile tarihi ve kültürel mimariye yönelik fotoğraflar olmak üzere 5 unsura yönelik olduğu görülmüştür. Bununla beraber bu fotoğrafların katılımcıların seyahatlerini olumlu yönde etkilediği sonucu bu araştırmayla ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dış tanıtım, "home of..." konsepti, kültür turizmi, Türkiye.

Abstract

The main purpose of this research is to classify photographs used in tourism promotional activities. However, how these photos were evaluated by local and foreign tourists was also revealed in this research. To achieve this purpose which was conducted by the Ministry of culture and tourism by Turkey in 2014 is used in the promotion of the external "Home of ..." concept is focusing on photos and

¹ Bu çalışma, 20-23 Ekim 2016 tarihleri arasında Bodrum'da gerçekleşen 17. Ulusal Turizm Kongresi'nde sunulmuş ve revize edilerek makale formatına dönüştürülmüştür.

² Doç. Dr. Gaziantep Üniversitesi, olcay@gantep.edu.tr

³ Öğr. Gör. Gaziantep Üniversitesi, metinsurme@gantep.edu.tr

General Directorate of the Ministry of culture and Tourism Promotion website obtained 100 images from the internet site of Tourism of varieties according to the introduction Nvivo 11 through the program is classified. Qualitative research method was used in the research. Moreover, it was tried to determine which elements of culture tourism indicated 49 photographs for the promotion of culture tourism and not satisfied with it a total of 68 people, 34 of whom are native and 34 of whom are foreigners, were consulted about these photographs. According to the results of the research, of these photos that are used in the promotion of Turkey; "Cultural tourism, religious tourism, sea, sun and sand tourism, nature tourism, gastronomic tourism, sport tourism, recreational tourism, thermal tourism, urban tourism, yacht tourism, winter tourism" for promotion of tourism total 11 varieties. It is also seen that the photographs related to the promotion of cultural tourism "Traditional handicrafts, traditional food and beverages, Turkish folklore, archeological artifacts and historical and cultural architecture" are directed to 5 elements. However, the results of these photographs were influenced positively by the participant's travels.

Keywords: External promotion, "Home of ..." concept, cultural tourism, Turkey.

1. GİRİŞ

Modern çağda, ülkeler arasındaki rekabet her geçen gün artmakta ve bunun sonucu olarak ülkeler kendi marka değerini zenginleştirmek için farklı stratejiler geliştirmektedir. Dış tanıtım faaliyetleri ise bu stratejilerin en önemlilerinden biridir. Bu kapsamda dış tanıtımı, ülke hakkında olumlu bir imaj oluşturmak ve bunun sonucunda da ekonomik kazanç sağlamak amacıyla reklam, propaganda, gibi yöntemler kullanarak hedef kitlelere yöneltilen faaliyetler şeklinde tanımlamak mümkündür (Duran, 2008:4). Ülkeler, dış tanıtımda en fazla destinasyon ile ilgili görselleri kullanmaktadır (Gartner, 1994; Baloğlu, 1997; Andsager ve Drzewiecka, 2002; Hunter, 2008). Bu yüzden ülkeler çok miktarda fotoğraf kullanarak destinasyon tanıtımını yapmayı ve daha geniş kitlelere ulaşmayı amaçlamaktadır (Hunter, 2008:357).

Turizm görselleri turizm çalışmalarının odak noktası olmuştur (Fakeye ve Crompton, 1991; Milman ve Pizan, 1995; Leisen, 2001; Andsager ve Drzewiecka, 2002; Beerli ve Martin, 2004; Pavlovic ve Belullo, 2007; Hunter, 2008; Sun, vd., 2015). Buna göre Ryan ve Huyton (1998), Markwick (2001), Yüksel ve Akgül (2007), Karabacak (2014), Foltête ve Litot (2015) gerçekleştirdikleri araştırmalarında kartpostallara odaklanmışlardır. Bununla birlikte Karabacak (2014), kartpostalların ucuz ve ulaşması en kolay reklam aracı olduğunun altını çizmektedir. Bu yüzden kartpostalları en renkli reklam aracı olarak betimlemiştir. Öte yandan Jenkins (2003), Molina ve Esteban (2006), Hunter (2008), Djafarova ve Andersen (2010), Francesconi (2011), Avraham ve Daugherty (2012), Owsianowska (2015), Hassan (2014), Brito ve Pratas (2015) turizm broşürlerine odaklanmışlardır. Bununla birlikte Andsager ve Drzewiecka (2002), turizm broşürlerini dış tanıtım sürecinin en önemli faktörü olduğunu belirtmektedir. Öte yandan birçok araştırmacı da turistler tarafından çekilen fotoğraflara odaklanmıştır (Beerli ve Martin, 2004; Snow 2012; Li vd., 2016). Gerçekleştirilen bu araştırma sonuçlarına da yansdığı gibi turistler için fotoğraf çekmek sadece dış dünya ile bağlantı kurmak değil aynı zamanda kendileri ve aileleri için bir anı

elde etmektedir. Bu noktada Beerli ve Martin (2004); cinsiyet, eğitim düzeyi, yaş gibi demografik değişkenlerin kişilerin zihinlerindeki görüntüyü etkilemekte olduğunu belirtmektedir. Bu yüzden birçok araştırmacı, turist davranışlarını anlamının en iyi yolunun onların çektiği fotoğrafları analiz ederek ulaşılabileceğini savunmaktadır (Robinson ve Picard, 2009; Snow, 2012; Li vd., 2016).

Yukarıda gerçekleştirilen araştırmaların sonuçlarına bakıldığında; destinasyonların insanların kafasında bir anlamla bütünleşmekte olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu noktada stratejik bir fikri sürekli ve tutarlı bir biçimde kullanıp insanların zihninde o destinasyonu olumlu bir kavramla eşleştirmek daha uzun soluklu olmaktadır. Bu kapsamda Kültür ve Turizm Bakanlığı 2014 yılında turizmde markalaşma stratejilerini harekete geçirerek yeni bir kampanya başlatmıştır. Başlatılan bu kampanya sadece ülkeyi tanıtmakla kalmıyor aynı zamanda yiyecek-içeceklerden el sanatlarına değin ülke kültürünün eşsiz ayrıntılarına kadar Türkiye'ye dair ne varsa çatısı altında toplamakta ve hedef kitleye ulaştırmaktadır.

Gerçekleştirilen bu araştırma, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 2014 yılında uygulamaya geçirilen "Home of..." konsepti fotoğraflarına odaklanmaktadır. Bu kapsamda Tanıtma genel müdürlüğü internet sitesinden elde edilen 100 adet fotoğraf sınıflandırılmıştır. Bu noktada söz konusu bu fotoğrafların neredeyse yarısının (n=49) kültür turizminin tanıtımına yönelik olduğu görülmüş ve bu nedenle kültür turizminin tanıtımına yönelik bu fotoğrafların detaylı analizinin çalışma kapsamına dâhil edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu noktadan sonra kültür turizmini tanıtımına yönelik bu fotoğrafların kültür turizminin hangi unsuruna işaret ettiği tespit edilmeye çalışılmış ve bununla da yetinilmeyip bu fotoğraflar hakkında 34'ü yerli ve 34'ü yabancı olmak üzere toplam 68 kişinin görüşlerine başvurulmuştur.

2. KÜLTÜR TURİZMİ VE KÜLTÜREL TURİZM KAYNAKLARI

Dünya Turizm Örgütü'ne (UNWTO) göre turistlerin % 37'si kültür amaçlı seyahat etmektedir (Duran, 2010:183). Bu kapsamda kültür turizminin geliştirilmesi, sürdürülebilir turizm açısından büyük bir önem taşımaktadır. Son yıllarda bazı destinasyonlar, kültürel kaynaklarını ön plana çıkarmaya başlamış ve bu kaynaklarını dış tanıtımda daha fazla kullanmaya başlamıştır. Bununla birlikte kültürel kaynaklar farklı kaynaklarda farklı şekillerde sınıflandırılabilir (Swarbrooke, 1999; Uygur ve Baykan, 2007; Emir ve Avan, 2010). Ancak burada sadece araştırma kapsamında fotoğraflar ile ilişkilendirilen kültür turizmi kaynakları açıklanmaktadır. Söz konusu kültürel turizm kaynakları ise şunlardır:

- *Tarihi ve kültürel eserler*: Bir bölgenin tarihini ve kültürünü yansıtan eserlerdir (Uygur ve Baykan, 2007). Dündarbey medresesi, İshak paşa sarayı, Topkapı sarayı örnek olarak gösterilebilir.
- *Türk folkloru*: Halk geleneklerini, törelerini, inançlarını, efsanelerini, müziklerini inceleyen ve halkın yaşama biçimini anlatmaya çalışan bir bilimdir (Alçıoğlu, 2012: 2). Bu araştırma sahasına halka ait bütün halk hikayeleri, türküler, masallar, atasözleri, destanlar vb. sanat ürünleri girer.
- *Yöresel el sanatları*: Halk kültürünün bir ögesi olan el sanatları kültürel değerlerin yaşatılması ve korunmasında önemli rol üstlenmekte toplumların yaşamları hakkında bilgi vermektedir

(Sarıkaya Hünere ve Er, 2012:179). Milas, Hereke ve Isparta halıları, Siirt battaniyeleri, Kütahya çinileri ve Gaziantep yemenileri örnek olarak gösterilebilir.

- *Geleneksel yiyecek-içecekler*: Yörede yaşamış çeşitli medeniyetlerden çağımıza kadar gelmiş ve bağlı olduğu kültüre ait olan yiyecek-içeceklerdir. Baklava, lokum ve Türk kahvesi örnek olarak gösterilebilir.
- *Arkeolojik eserler*: Eski uygarlıkların incelenmesini sağlayan insan etkilerinin maddi kalıntılarını taşıyan eserlerdir (Tezcan, 1996:425). Aspendos tiyatrosu, Efes antik kenti, Bergama antik kenti, Zeugma antik kenti ile yeraltı arkeolojik eserleri buna örnek gösterilebilir.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Gerçekleştirilen bu araştırmada doküman inceleme ve görüşme yöntemleri kullanılmıştır. Bununla birlikte araştırmanın yöntemine dair hususlar aşağıda belirtilen 5 aşamada detaylı olarak belirtilmiştir:

I. Aşama: Veri setinin oluşturulması

Nitel araştırmalarda genelleme yapmak hedeflenmediğinden nicel araştırmalarda kullanılan örnekleme yöntemleri kullanılmamakta, bunların yerine amaçlı, seçici ve teorik örnekleme yöntemleri kullanılmaktadır. Söz konusu bu araştırmada ise Patton (1990) tarafından tanımlanan amaçlı örnekleme kullanılmıştır (Baş ve Akturan, 2013). Diğer bir ifade ile çalışmanın amacına uygun ve zengin bilgi sağlayacak örnek birimleri seçilmiştir. Buna göre T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Tanıtma Genel Müdürlüğü tarafından 2014 yılında hazırlanmış olan “Home Of...”/“ev-yurt” konsepti altında yer alan toplam 100 adet fotoğraf sınıflandırılmak suretiyle veri seti oluşturulmuştur.

II. Aşama: Verilerin kodlanması

Bu aşamada elde edilen 100 fotoğraf Nvivo 11 programına aktarılmış ve fotoğrafların hangi turizm çeşidinin tanıtımına yönelik olduğuna bakılmıştır. Bu bağlamda akademisyen ve uzman görüşleri de alınmış ve kodlamalar yapılmıştır. Bununla birlikte 49 fotoğrafın, birden fazla turizm çeşidinin tanıtımına yönelik olduğu görülmüş ve bu fotoğraflara gerektiğinde birden fazla kodlama yapılmıştır. Örneğin; bir fotoğraf hem spor turizmi hem de kış turizmi şeklinde kodlanmıştır.

III. Aşama: Fotoğrafların turizm çeşitlerine göre sınıflandırılması

Bu kodlamalar gerçekleştirildikten sonra fotoğraflar turizm çeşitlerine göre sınıflandırılmış ve buna göre söz konusu 100 fotoğrafın “kültür turizmi, inanç turizmi, deniz-güneş-kum turizmi, doğa turizmi, gastronomi turizmi, spor turizmi, dinlenme turizmi, termal turizm, şehir turizmi, yat turizmi ve kış turizmi” olmak üzere toplam 11 turizm çeşidinin tanıtımına yönelik olduğu görülmüştür (Bkz. Şekil 1).

IV. Aşama: Kültür turizmine yönelik fotoğrafların sınıflandırılması

Üçüncü aşamada fotoğraflar turizm çeşitlerine göre sınıflandırılmış ve bu noktada 49 fotoğrafın büyük bir çoğunluğunun kültür turizminin tanıtımına yönelik olduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple kültür turizminin tanıtımına yönelik bu fotoğrafların detaylı analizinin çalışma kapsamına dâhil edilmesi bu aşamada kararlaştırılmış ve ilgili analizler gerçekleştirilmiştir. Sonuç itibari ile bu 49 fotoğrafın kültür turizminin “geleneksel el sanatları, geleneksel yiyecek-içecekler, Türk folkloru, arkeolojik eserler, tarihi ve kültürel mimari” olmak üzere 5 unsuruna yönelik olduğu görülmüştür.

V. Aşama: Kişilerin görüşlerine başvurulması

Bu aşamada, araştırma sonuçlarını güçlendirmek ve ilgili alan yazına daha fazla katkı sağlayabilmek amacıyla kültür turizminin tanıtımına yönelik bu fotoğraflara ilişkin 68 kişinin görüşlerine başvurulmuştur. Bu amaçla veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Geliştirilen bu form 2 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin 3 soru ikinci bölümde ise kültür turizminin tanıtımına yönelik bu fotoğraflara ilişkin 6 soru yer almaktadır. Daha sonra bu fotoğraflara 1’den 49’a kadar numara verilmiş, katılımcılara gösterilmiş ve sorulara cevap vermeleri istenmiştir. Yabancı katılımcılara facebook ve mail aracılığıyla ulaşıırken, yerli katılımcılarla yüz yüze görüşülmüştür. Bu noktada fotoğraflar kolayda örnekleme yöntemi ile tespit edilen 1000 yabancı turiste gönderilmiş ancak sadece 34’ünden dönüt alınmıştır. Aynı zamanda yabancıların Türkiye’yi daha önce ziyaret edip etmedikleri ayrımı yapılmamıştır. Bu aşamada katılımcılara, “kültür turizminin tanıtımına yönelik hangi unsurun daha çekici gelmektedir?, kültür turizminin tanıtımına yönelik bu fotoğrafları tek kelime ile ifade edecek olsaydınız nasıl tanımlardınız?, size çekici gelen tek bir fotoğraf seçiniz, kültür turizmi tanıtımında kullanılan bu fotoğrafları daha önce gördünüz mü?, kültür turizmi tanıtımına yönelik bu fotoğraflar seyahat etme niyetinizi etkiledi mi?, bu fotoğraflar, Türkiye’nin kültür turizmi açısından zenginliğini yeterince yansıtıyor mu?” soruları yöneltmiştir.

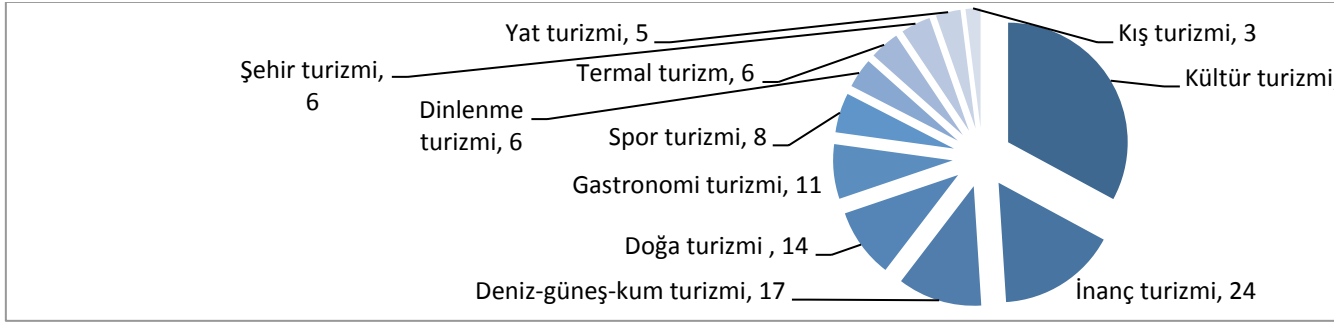
4. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde Türkiye’nin tanıtımında kullanılan “Home of...” konseptinde yer alan 100 fotoğrafa ilişkin bulgular yer almaktadır. Buna göre bu bölüm, “turizm çeşitlerinin tanıtımına yönelik “Home of...” fotoğrafların sınıflandırılmasına ilişkin bulgular, kültür turizminin tanıtımına yönelik “Home of...” fotoğraflarının sınıflandırılmasına ilişkin bulgular ve kültür turizminin tanıtımına yönelik “Home of...” fotoğraflarına ilişkin katılımcı görüşlerinin değerlendirilmesi” olmak üzere 3 başlıkta ele alınmıştır

4.1. Turizm çeşitlerinin tanıtımına yönelik “Home of...” fotoğraflarının sınıflandırılması

Turizm çeşitlerinin tanıtımına yönelik “Home of...” fotoğraflarının sınıflandırılmasında Nvivo 11 programı kullanılmış ve elde edilen bulgular şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Turizm Çeşitlerinin Tanıtımına Yönelik Fotoğrafların Sınıflandırılmasına İlişkin Bulgular

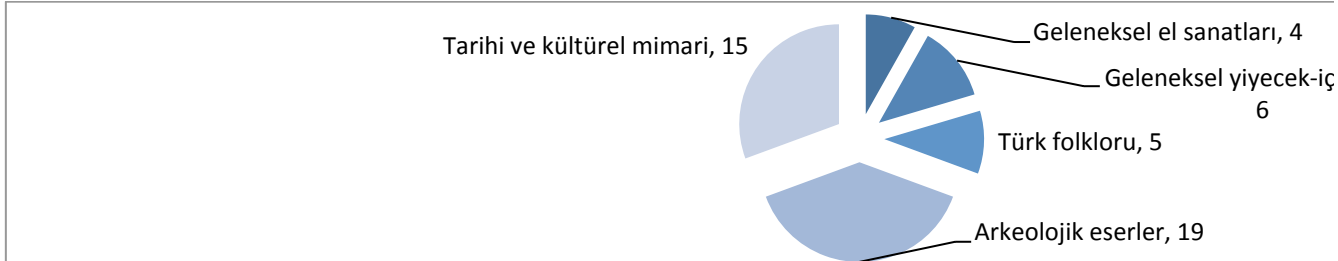

Buna göre Türkiye'nin tanıtımında kullanılan bu fotoğrafların %33 gibi büyük bir çoğunluğunun kültür turizminin tanıtımına yönelik olduğu (n=49) ve bunu sırasıyla, “%16’sı inanç turizmi (n=24), %12’si deniz-güneş-kum turizmi (n=17), %10’u doğa turizmi (n=14), %7’si gastronomi turizmi (n=11), %5’i spor turizmi (n=8), %4’ü dinlenme turizmi (n=6), %4’ü termal turizm (n=6), %4’ü şehir turizmi (n=6), %3’ü yat turizmi (n=5) ile %2’si kış turizmi (n=3)” izlediği görülmektedir.

4.2. Kültür turizminin tanıtımına yönelik “Home of...” fotoğraflarının sınıflandırılması

Kültür turizminin tanıtımına yönelik “Home of...” fotoğraflarının sınıflandırılmasında Nvivo 11 programı kullanılmış ve elde edilen bulgular şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2. Kültür Turizminin Tanıtımına Yönelik Fotoğrafların Sınıflandırılması

Buna göre Türkiye'nin kültür turizmi tanıtımında kullanılan bu fotoğrafların %39 (n=19) gibi büyük bir çoğunluğunun arkeolojik eserlerin tanıtımına yönelik olduğu ve bunu sırasıyla, “%31’i (n=15) tarihi ve kültürel mimari, %12’si (n=6) geleneksel yiyecek-içecekler, %10’u (n=5) Türk folkloru ile %8’i (n=4) geleneksel el sanatları” izlediği görülmektedir.

4.3. Kültür turizminin tanıtımına yönelik “Home of...” fotoğraflarına ilişkin katılımcı görüşlerinin değerlendirilmesi

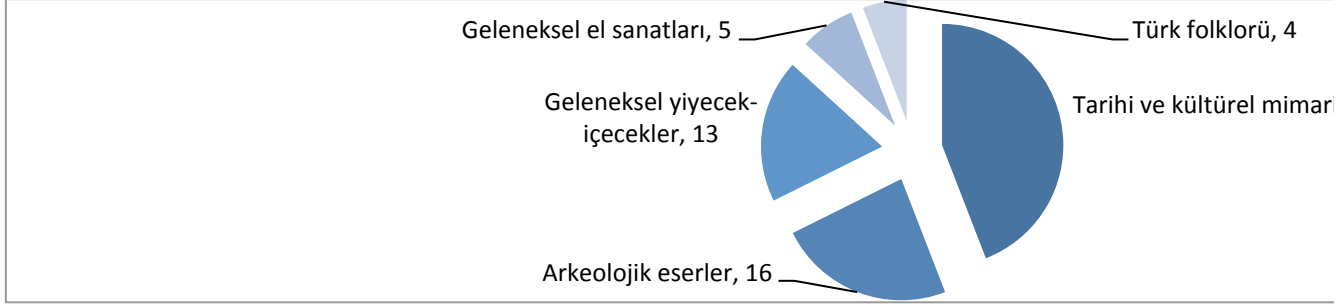
Araştırmanın bu bölümünde kültür turizminin tanıtımına yönelik fotoğraflara ilişkin katılımcı görüşlerinin değerlendirilmesine ilişkin bulgular yer almaktadır. Buna göre; araştırmaya katılanların %50’si (n=34) yerli ve %50’si ise (n=34) yabancıdır. Katılımcıların %50’si erkek (n=34) ve %50’si ise

(n=34) kadındır. Katılımcıların %41,17'i (n=28) 16-25 yaş aralığında, %38,2'i (n=26) 26-35 yaş aralığında, %16,17'si (n=11) 35-44 yaş aralığında ve %4,41'ü (n=3) ise 45 yaş ve üzeridir.

Kültür turizminin tanıtımına yönelik bu fotoğraflar daha önce 5 unsur altında sınıflandırılmıştı (Bkz. Şekil 2). Buna göre katılımcılara hangi unsurun daha çekici olduğu sorulmuş ve elde edilen bulgular şekil 3'te gösterilmiştir.

Şekil 3. Kültür turizminin tanıtımına yönelik hangi unsurun daha çekici olduğuna ilişkin bulgular

Buna göre katılımcıların %44'ü (n=30) tarihi ve kültürel mimari unsurunu, %24'ü (n=16), arkeolojik eserler unsurunu, %19'u (n=13) geleneksel yiyecek-içecekler unsurunu, %7'si (n=5) geleneksel el sanatları unsurunu ve %6'sı ise (n=4) Türk folkloru unsurunu daha çekici bulmuşlardır.

Araştırmada katılımcılara, "Kültür turizminin tanıtımına yönelik bu fotoğrafları tek kelime ile ifade edecek olsaydınız nasıl tanımlardınız?" sorusu yöneltilmiş ve elde edilen bulgular yerli ve yabancı katılımcılar şeklinde gruplandırılarak tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: "Kültür Turizminin Tanıtımına Yönelik Bu Fotoğrafları Tek Kelime ile İfade Edecek Olsaydınız Nasıl Tanımlardınız?" Sorusuna İlişkin Bulgular

Kelimeler	Yerli	Yabancı	TOPLAM
	katılımcılar	katılımcılar	
	n	n	n
Müthiş ve Etkileyici	1	6	7
Mimari			
Olağanüstü	4	0	4
Eğlenceli	1	3	4
Müthiş Tarihi Eserler	2	2	4
İlginç yapılar	1	2	3
Doğal	0	3	3
Antik Yapılar	0	3	3
Medeniyetler Beşiği	2	0	2
Güzel Manzara	0	2	2

Harika	2	0	2
Samimi	2	0	2
Vazgeçilmez	2	0	2
Eşsiz Mimari	2	0	2
İnsanlığın doğduğu yerler	2	0	2
Turistler İçin Önemli Yerler	0	2	2
Türk Yemekleri	0	2	2
Muazzam	1	0	1
Fıstık Gibi	1	0	1
Yıllanmış Şarap Gibi	1	0	1
Misafirperver	1	0	1
Lezzetli	1	0	1
Dostça	1	0	1
Anadolu	1	0	1
Turizm Cenneti	1	0	1
Masal Gibi	1	0	1
Farklı Eserler	1	0	1
İstanbul	1	0	1
Uçsuz Bucaksız	1	0	1
Büyük bir zafer	1	0	1
Dünyanın Yedi Harikasından Biri	0	1	1
Fantastik Resimler	0	1	1
Seyahat Merkezi	0	1	1
Tarihin Evi	0	1	1
Yöresel Mutfaklar	0	1	1
Özgürlük	0	1	1
Sakinleştirici	0	1	1
Gastronominin Evi	0	1	1
Muhteşem Yerler	0	1	1

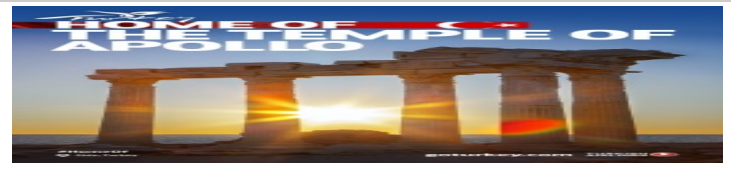

Buna göre katılımcılar kültür turizminin tanıtımına yönelik bu fotoğrafları toplam 38 kelime ile tanımlamışlardır. Bununla birlikte kültür turizmi ile ilgili bu fotoğrafların; sakinleştirici, misafirperver, dostça, masal gibi, eşsiz mimari, fıstık gibi vb. şekilde olumlu bir biçimde tanımlandığı görülmüştür.

Tablo 1’de katılımcıların 7’sinin fotoğrafları “müthiş ve etkileyici mimari” olarak tanımladığı görülmektedir. Burada dikkat çeken bulgu en çok yabancı katılımcıların bu fotoğrafları müthiş ve etkileyici mimari şeklinde tanımlamaları olmuştur. Bununla birlikte katılımcıların 4’ünün fotoğrafları “olağanüstü, eğlenceli, müthiş tarihi eserler” olarak tanımladığı görülmektedir. Burada dikkat çeken diğer bir bulgu ise sadece yerli katılımcıların fotoğrafları “olağanüstü” olarak tanımlamaları olmuştur.

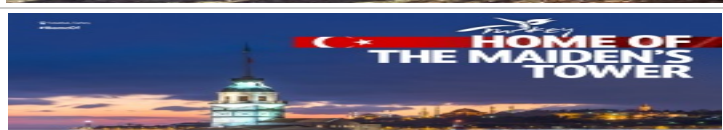

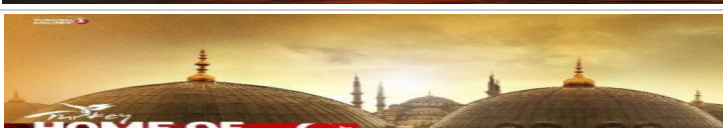
Araştırmada katılımcılardan kendilerine çekici gelen bir adet fotoğrafı seçmeleri istenmiştir. Buna göre tablo 2’de seçilen fotoğraflar, bu fotoğrafların seçilme sıklığı ve fotoğrafın yer aldığı unsur gösterilmiştir.

Tablo 2: “Size Çekici Gelen Tek Bir Fotoğraf Seçiniz” İfadesine İlişkin Bulgular

Fotoğraflar	Fotoğrafların seçilme sıklığı f	Fotoğrafın yer aldığı unsur
	2	Geleneksel el sanatları
	1	
	1	
	2	

	11	Geleneksel yiyecek- içecekler
	8	
	1	Türk folkloru
	4	
	1	Arkeolojik eserler
	2	
	3	
	1	

	2	
	1	
	1	
	4	
	2	
	2	
	3	Tarihi ve kültürel mimari
	7	
	6	
	3	

Buna göre kültür turizmi tanıtımına yönelik toplam 49 fotoğraftan sadece 22 tanesi katılımcılar tarafından seçilmiştir. Buna göre en çok "tarihi ve kültürel mimari unsurunun (f=27)" altında yer alan fotoğrafların seçildiği görülmektedir. Bunu sırasıyla, "geleneksel yiyecek-içecekler (f=19), arkeolojik eserler (f=11), geleneksel el sanatları (f=6) ile Türk folkloru unsuru (f=5)" izlemektedir.

Tarihi ve kültürel mimari unsuru altında yer alan fotoğraflar arasında en çok “Home of İstanbul” seçilmiştir. Bununla birlikte geleneksel yiyecek-içecekler unsuru altında yer alan fotoğraflar arasında en çok “Home of Baklava”, arkeolojik eserler unsuru altında yer alan fotoğraflar arasında en çok “Home of Bergama”, geleneksel el sanatları unsuru altında yer alan fotoğraflar arasında en çok “Home of İznik Pottery ile Home of Ebru”, Türk folkloru unsuru altında yer alan fotoğraflar arasında en çok “Home of Hospitality” seçilmiştir.

Araştırmada katılımcılara “Kültür turizmi tanıtımında kullanılan bu fotoğrafları daha önce gördünüz mü?” sorusu yöneltilmiş ve elde edilen bulgular Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3: “Kültür Turizmi Tanıtımında Kullanılan Bu Fotoğrafları Daha Önce Gördünüz mü” Sorusuna İlişkin Bulgular

Fotoğrafları daha önce gördünüz mü?	Yerli katılımcılar		Yabancı katılımcılar		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%
Evet	20	59	16	47	36	53
Hayır	14	41	18	53	32	47

Buna göre Türkiye’nin kültür turizmi tanıtımında kullanılan bu fotoğrafları katılımcıların %53’ü (n=36) daha önce gördüğünü belirtirken %47’si ise (n=32) görmediğini belirtmiştir. Bununla birlikte yerli katılımcıların %59’u (n=20) yabancı katılımcıların ise %47’si (n=16) bu fotoğrafları daha önce gördüğünü belirtmişlerdir.

Araştırmada katılımcılara “Kültür turizmi tanıtımına yönelik bu fotoğraflar seyahat etme niyetinizi etkiledi mi?” sorusu yöneltilmiş ve elde edilen bulgular Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 4: “Kültür Turizmi Tanıtımına Yönelik Bu Fotoğraflar Seyahat Etme Niyetinizi Etkiledi mi?” Sorusuna İlişkin Bulgular

“Kültür turizmi tanıtımına yönelik bu fotoğraflar seyahat etme niyetinizi etkiledi mi?”	Yerli katılımcılar		Yabancı katılımcılar		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%
Evet	34	100	29	85	63	93
Hayır	0	0	5	15	5	7

Buna göre “kültür turizmi tanıtımına yönelik bu fotoğraflar seyahat etme niyetinizi etkiledi mi?” sorusuna katılımcıların %93’ü (n=63) evet yanıtını verirken sadece %7’si (n=5) hayır yanıtını vermiştir. Bununla birlikte yerli katılımcıların tamamı evet yanıtını verirken yabancı katılımcıların sadece %85’i (n=29) evet yanıtını vermiştir.

Araştırmada katılımcılara “Bu fotoğraflar, Türkiye’nin kültür turizmi açısından zenginliğini yeterince yansıtıyor mu?” sorusu yöneltilmiş ve elde edilen bulgular Tablo 5’de gösterilmiştir.

**Tablo 5: “Bu Fotoğraflar, Türkiye’nin Kültür Turizmi Açısından Zenginliğini Yeterince Yansıtıyor mu?”
Sorusuna İlişkin Bulgular**

“Bu fotoğraflar, Türkiye’nin kültür turizmi açısından zenginliğini yeterince yansıtıyor mu?”	Yerli katılımcılar		Yabancı katılımcılar		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%
Yeterli	30	88	24	71	54	79
Yetersiz	4	12	10	29	14	21

Buna göre “Bu fotoğraflar, Türkiye’nin kültür turizmi açısından zenginliğini yeterince yansıtıyor mu?” sorusuna katılımcıların %79’u (n=54) yeterli ve %21’i ise (n=14) yetersiz olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte yerli katılımcıların %88’i (n=30) yeterli olduğunu belirtirken yabancı katılımcıların ise %71’i (n=24) yeterli olduğunu belirtmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Gerçekleştirilen bu araştırma ile T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 2014 yılında uygulamaya geçirilen “Home of...” konsepti fotoğrafları değerlendirilmiştir. Bu kapsamda Tanıtma genel müdürlüğü internet sitesinden elde edilen 100 adet fotoğraf sınıflandırılmıştır. Ayrıca kültür turizmini tanıtmaya yönelik 49 fotoğrafın kültür turizminin hangi unsuruna işaret ettiği tespit edilmeye çalışılmış ve bununla da yetinilmeyip bu fotoğraflar hakkında 34’ü yerli ve 34’ü yabancı olmak üzere toplam 68 kişinin görüşlerine başvurulmuştur. Buna göre elde edilen sonuçlar aşağıda detaylı olarak açıklanmıştır.

Turizm tanıtımında kullanılan fotoğrafların; kültür turizmi, inanç turizmi, deniz-güneş-kum turizmi, doğa turizmi, gastronomi turizmi, spor turizmi, dinlenme turizmi, termal turizm, şehir turizmi, yat turizmi ve kış turizmi olmak üzere toplam 11 turizm çeşidine yönelik olduğu görülmüştür. Buna göre en çok kültür turizmi tanıtmaya yönelik fotoğraflara yer verilirken en az kış turizmine yönelik fotoğraflara yer verildiği görülmüştür (Bkz. Şekil 1). Bu bağlamda dış tanıtımda kültür turizmi fotoğraflarının ön plana çıkarıldığını söylemek mümkündür.

Kültür turizmi tanıtmaya yönelik 49 fotoğrafın; “geleneksel el sanatları, geleneksel yiyecek-icecekler, Türk folkloru, arkeolojik eserler ile tarihi ve kültürel mimari” olmak üzere 5 unsura yönelik olduğu görülmüştür. Buna göre en çok arkeolojik eserler unsurunu yönelik fotoğraflara yer verilirken en az geleneksel el sanatları unsuruna yönelik fotoğraflara yer verildiği görülmüştür (Bkz. Şekil 2). Bu bağlamda arkeolojik eserlere ilişkin fotoğrafların ön plana çıkarıldığını söylemek mümkündür.

Araştırmada, kültür turizmi tanıtmaya yönelik unsurlar arasında tarihi ve kültürel mimariler ile arkeolojik eserler unsuru altında yer alan fotoğrafların katılımcılara daha çekici geldiği tespit edilmiştir. Bununla beraber araştırma sonuçlarında dikkat çeken diğer bir sonuç ise geleneksel yiyecek-iceceklere yönelik fotoğraflarının en çekici üçüncü unsur olarak tespit edilmesidir (Bkz. Şekil 3). Ayrıca katılımcıların %79’u bu fotoğrafların Türkiye’nin kültür turizmi açısından zenginliğini yeterli düzeyde yansıttığını belirtirken %21’i ise yetersiz düzeyde olduğunu belirtmiştir.

Katılımcılar, kültür turizminin tanıtımına yönelik bu fotoğrafları toplam 38 kelime ile tanımlamışlardır. Bununla birlikte katılımcıların kültür turizmine yönelik bu fotoğrafların tamamını olumlu bir biçimde tanımladığı görülmüştür (Bkz Tablo 1). Buna göre söz konusu bu fotoğrafların olumlu bir izlenim bıraktığını söylemek mümkündür.

Elde edilen bu sonuçlara göre Türkiye'nin dış tanıtımında; kültür, sağlık, şehir, kongre, yiyecek-içecek, el sanatları unsuruna yönelik fotoğraflara daha fazla yer verilmelidir. Aynı zamanda bu fotoğrafların; *yazılı medya* (gazete, dergi, katalog, broşür vb.), *sosyal medya* (facebook, youtube, twitter, instagram, foursquare vb.), *görsel medya* (televizyon, radyo) ve *açık hava alanlarında* (tabela, afiş, ışıklı pano, pankart, duraklara asılan levha) daha fazla ön plana çıkarılması önerilmektedir. Bununla birlikte fotoğrafların; tişört, şapka, çanta gibi tekstil ürünlerine baskı yapılması onların daha fazla kişi tarafından görülmesini ve tanınmasını sağlayacaktır. Ayrıca geleceğin müşterisi olarak kabul edilen gençlik turizmi ile spor ve macera turizmine ayrı bir önem verilmelidir. Bununla birlikte döner, kebab, mantı, lokum gibi yöresel lezzetlerin daha fazla tanıtılması gerekmektedir. Ayrıca yemenicilik, saraçlık, kaşıkçılık, çinicilik ile taş işçiliği gibi yöresel el sanatlarının daha fazla tanıtılması önerilmektedir.

Sonuç itibari ile Türkiye, dış tanıtımda sadece deniz-güneş-kum stratejileri ile ön plana çıkarılmamış aynı zamanda doğa turizmi, gastronomi turizmi, spor turizmi, dinlenme turizmi, termal turizm, şehir turizmi ve yat turizmi ile de ön plana çıkarılmış ve bununla birlikte en çok kültür turizmi fotoğrafları vurgulanmıştır (Bkz. Şekil 1). Araştırma sonuçlarında dikkat çeken diğer bir önemli sonuç ise katılımcıların %93 gibi büyük bir çoğunluğu bu fotoğrafların seyahatlerini olumlu yönde etkilediğini belirtirken, sadece %7'si olumsuz olarak etkilediğini belirtmiştir. Bununla birlikte yerli katılımcıların tamamı bu fotoğraflar, seyahat etme niyetimi etkiledi, şeklinde yanıt verirken yabancı katılımcıların ise sadece %7'si, seyahat etme niyetimi etkilemedi, şeklinde yanıt vermiştir. Buna göre söz konusu bu fotoğrafların önemli bir dış tanıtım aracı olduğu gerçekleştirilen bu araştırmayla ortaya konmuştur. Ancak örneklem sayısının düşük olması bu konuda kesin bir kanaat belirtmeyi engellemektedir. Dolayısıyla gelecekte yapılacak bir çalışmada farklı sonuçlar elde edilebilir. Bununla beraber araştırmacıların seyahat deneyimlerinde çektikleri fotoğraflara odaklanılarak bu araştırma sonuçları kıyaslanabilir.

KAYNAKÇA

- Andsager, Julie-Drzewiecka, Jolanta (2002), "Desirability of differences in destinations", *Annals of Tourism Research*, Cilt.29, Sayı.2, (401-421).
- Alçioğlu, Esin (2012), "Türk halk edebiyatının ve halk biliminin koca çınarı Pertev Naili Boratav", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı. 32, (1-12).
- Avraham, Eli-Daugherty, Daniel (2012), ""Step into the Real Texas": Associating and claiming state narrative in advertising and tourism brochures", *Tourism Management*, Cilt. 33, Sayı.6, (1385-1397).
- Baloglu, Seyhmus (1997), "The Relationship between destination images and sociodemographic and trip characteristics of international travelers", *Journal of Vacation Marketing*, Sayı.3, (221-233).

- Baş, Türker-Akturan, Ulun (2013), *Nitel Araştırma Yöntemleri: Nvivo ile Nitel Veri Analizi, Örnekleme, Analiz, Yorum, Seçkin Yayıncılık, Ankara.*
- Beerli, Asuncion-Martin, Josefa (2004), "Factors influencing destination image", *Annals of tourism research*, Cilt.31, Sayı.3, (657-681)
- Brito, Pedro Quelhas-Pratas, Joaquim (2015), "Tourism brochures: Linking message strategies, tactics and brand destination attributes" *Tourism Management*, Sayı.48, (123-138).
- Djafarova, Elmira-Andersen, Hans-Christian, (2010), "Visual images of metaphors in tourism advertising", *Tourism and Visual Culture*, Sayı. 2, (35-43).
- Duran, Nüket (2008), *Destinasyon tanıtımında resmi web siteleri: Türkiye'nin rakip destinasyonlarının web sitelerinin değerlendirilmesine yönelik bir araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm Ana Bilim Dalı, Aydın.
- Duran, Erol (2010), "Sürdürülebilir Turistik Ürün Olarak Türkmen Kültürü: Çanakkale Örneği", 11. Ulusal Turizm Kongresi-Kuşadası, Ankara: Detay Yayıncılık
- Emir, Oktay-Avan, Ali (2010), "Yabancı turistlerin satın alma karar sürecinde kültürel varlıkların etkisi: Konya Örneği", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı.24, (203-219).
- Fakeye, Paul-Crompton, John (1991), "Image differences between prospective, first-time, and repeat visitors to the Lower Rio Grande Valley", *Journal of travel research*, Cilt.30, Sayı.2, (10-16).
- Gartner, William (1994)." Image formation process", *Journal of travel & tourism marketing*, Cilt.2, Sayı.2-3, (191-216).
- Foltête, Jean-Christophe; Litot, Jean-Baptiste (2015), "Scenic postcards as objects for spatial analysis of tourist regions", *Tourism Management*, Cilt.49, (17-28).
- Francesconi, Sabrina. (2011), "Images and writing in tourist brochures", *Journal of Tourism and Cultural Change*, Cilt.9, Sayı.4, (341-356).
- Hassan, Haniata (2014), "The representation of Malaysian cultures in tourism brochures", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, Sayı.118, (140-151).
- Hunter, William Cannon (2008), "A typology of photographic representations for tourism: Depictions of groomed spaces", *Tourism Management*, Cilt.29, Sayı.2, (354-365).
- Sarıkaya Hünerel, Zeliha-Er, Birnaz. (2012). "Halk kültürünün tanıtılmasında el sanatlarının yeri ve önemi", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Sayı.1, (179-190).
- Jenkins, Olivia (2003), "Photography and travel brochures: The circle of representation" *Tourism Geographies*, Cilt.5, Sayı.3, (305-328).
- Karabacak, Zaliha İnci (2014), "Postcard as a Tool for Advertising", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, Sayı.122, (266-268).

- Leisen, Birgit (2001), "Image segmentation: the case of a tourism destination", *Journal of services marketing*, Cilt.15, Sayı.1, (49-66).
- Li, Qian-Huang, Zhuowei, Joy- Christianson, Kiel (2016), "Visual attention toward tourism photographs with text: An eye-tracking study", *Tourism Management*, Sayı. 54, (243-258).
- Markwick, Marion (2001), "Postcards from Malta: Image, consumption, context", *Annals of tourism research*, Cilt.28, Sayı.2, (417-438).
- Milman, Ady-Pizam, Abraham (1995). "The role of awareness and familiarity with a destination: The central Florida case", *Journal of travel research*, Cilt.33, Sayı.3, (21-27).
- Molina, Arturo-Esteban, Agueda (2006). "Tourism brochures: Usefulness and image", *Annals of Tourism Research*, Cilt.33, Sayı.4, (1036-1056).
- Owsianowska, Sabina (2015), "Mediating the tourist experience: From brochures to virtual encounters", *Annals of Tourism Research*, Cilt.52, (183-185).
- Patton, Michael Quinn (1990), *Qualitative evaluation and research methods*, SAGE Publications, California..
- Pavlović, Danijela Krizman-Belullo, Alen. (2007), "Internet–An Agent of Tourism Destination Image Formation: Content and Correspondence Analysis of Istria Travel Related Websistes", In *International Conference on Global Challenges for Competitiveness: Business and Government Perspective. 4*, (541-556).
- Robinson, Mike-Picard, David (2009), "Moments, magic and memories: Photographing tourists, tourist photographs and making worlds", *The framed world: Tourism, tourists and photography*, (1-37).
- Ryan, Chris-Huyton, Jeremy (1998). "Dispositions to buy postcards with aboriginal designs at Ulu ru-Kata Tjuta National Park", *Journal of Sustainable Tourism Cilt.,6, Sayı.3*, (254-259).
- Snow, Rachel (2012). "Snapshots by the way: Individuality and convention in tourists' photographs from the United States, 1880-1940", *Annals of Tourism Research*, Cilt.39, Sayı.4, (2013-2050).
- Sun, Minghui-Zhang, Xiaoyu-Ryan, Chris. (2015) "Perceiving tourist destination landscapes through Chinese eyes: The case of South Island", New Zealand. *Tourism Management*, Sayı.46, (582-595).
- Swarbrooke, John (1999), *Sustainable Tourism Management*, Cabi Publishing, New York.
- Tezcan, Durmuş (1996), "Arkeolojik kültür varlıklarının korunması ve milletlerarası ceza hukuku", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt.51, Sayı.1, (425-451).
- Uygur, Selma Meydan-Baykan, Eda (2007), "Kültür Turizmi ve Turizmin Kültürel Varlıklar Üzerindeki Etkileri", *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı.2, (30-49).
- Yüksel, Atilla-Akgül, Olcay (2007), "Postcards as affective image makers: An idle agent in destination marketing", *Tourism Management*, Cilt.28, Sayı.(3), (714-725).

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Tanıtma genel müdürlüğü, (2014).
<http://www.tanitma.gov.tr/TR,51524/tanitim-gorselleri.html> Erişim tarihi: 25.10.2015

YENİ KAMU YÖNETİMİ ANLAYIŞININ TÜRK YARGI SİSTEMİNE ETKİLERİ¹

THE EFFECTS OF NEW PUBLIC ADMINISTRATION CONCEPT ON THE TURKISH JUDICIAL SYSTEM

Özcan SEZER², Cengiz SARI³

Öz

Geleneksel Yönetim Anlayışının olumsuz etkileri diğer kamu kurumlarına göre yargı alanında çok daha ağır olmuştur. Öyle ki birkaç yıl öncesine kadar sistem hantallığın da ötesinde neredeyse yürüyemeyecek aşamaya gelmiştir. Yeni kamu yönetimi uygulamaları dünyanın pek çok ülkesinde ve Türkiye'nin çeşitli kamu kurumlarında örgütsel büyüme, hantallık ve kırtasiyecilik gibi geleneksel kamu yönetimi anlayışının neden olduğu olumsuz etkileri ortadan kaldırmıştır. Yargı alanında da yeni kamu yönetimi uygulamalarından yararlanması, adil yargılanma ihlallerinin çoğu kez gerçek sebebi olan yargıda, bürokratik ve kırtasiyeci yönetim anlayışının ve bunun diğer zararlı sonuçlarının giderilmesinde büyük yararlar sağlayacaktır. Bu çalışmada yeni kamu yönetimi anlayışının yargı alanında uygulanmasının etkileri ve getireceği sonuçlar yargı yönetiminin etkililiği bağlamında değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Kamu Yönetimi, Adalet Yönetimi, Yargı Teşkilatı, Yargıda Kalite, Yargı Bürokrasisi

Abstract

The negative effects of the traditional management approach have been much heavier in the judicial field than other public institutions. So much so that a few years ago the system has come to a stage where it is almost impossible to walk beyond the capacity. New Public Administration practices have removed the negative effects of traditional public administration in many countries of the world and in various public institutions of Turkey such as organizational growth, clumsiness and red tape. The use of the New public administration practices in the judiciary area will also greatly benefit the violations of the fair trial, which are the actual cause of the visit, in resolving the bureaucratic and stationary management conception and other harmful consequences. In this study, the effects of the implementation

¹ Bu çalışma, 14.06.2013 tarihinde jüri önünde savunulup başarılı olunan “Meslek Etiği ve Türkiye’de Yargının Etik Yapılanması” konulu Doktora tez çalışmasından yararlanılarak hazırlanmıştır.

² Doç. Dr. Bülent Ecevit Üniversitesi, ozcansezer67@yahoo.com

³ Dr. Adalet Bakanlığı Tetkik Hâkimi, Adalet Bakanlığı Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, cengizsaru0131@yahoo.com

of the new concept of public administration in the judicial field and the consequences are evaluated in the context of the effectiveness of judicial administration.

Keywords: New Public Administration, Justice Administration, Judicial Organization, Judicial Quality, Judicial Bureaucracy

1. GİRİŞ

Geleneksel kamu yönetimi anlayışı 1900'lerde ABD'de ortaya çıkmış ve 20. Yüzyılın ortalarına doğru olgunlaşmıştır. Temel olarak siyaset yönetim ayrımına dayanan geleneksel kamu yönetimi anlayışında kamusal hedefler politikacılar tarafından belirlenmekte, bu politikaların uygulayıcısı ise daha çok bürokrasideki uzmanlar olmaktadır. Geleneksel kamu yönetiminde siyasi liderlik, parti ve bürokrasi modern dünyanın karmaşıklığını düzenli hale getiren kurumlar olarak görülmekte ve hiyerarşik düzen, tam zamanlı çalışma, kariyer ve liyakate göre atanma ise örgütsel etkinliği sağlamada önemli bir araç olarak görülmektedir (Stoker, 2006:45; Alford ve Hughes, 2008: 134).

Geleneksel kamu yönetimi anlayışı Weber'in bürokrasi düşüncesine dayanmaktadır. Bu düşünce merkezîyetçi bürokratik bir yapı, kuralların gayrişahsi olması, hiyerarşik kontrol, biçimsellik, kamu yönetiminin hizmet sunumunda profesyonel ve tarafsız olması ilkelerini içermektedir. Devletin kamusal hizmet sunum alanlarının genişlemesi ve kamu harcamalarının artması beraberinde devletin hantallığının yani bürokrasinin sorgulanmasına neden olmuştur. Hizmetlerin yavaş işlemesi ve devletin etkinsizliğinin nedeni Weberyen bürokrasi anlayışı olarak görülmüştür. Weber bürokrasisine karşı yapılan eleştirilerin neticesinde alternatif yeni yönetim anlayışları ve uygulamaları geliştirilmeye başlanmıştır.

Her ne kadar Weberyen yönetim anlayışının içinde bulunduğumuz dönemde de geçerliliğini koruduğu bazı yazarlar tarafından savunulsa da (Du Gay, 2002: 2006) gerçek durum böyle görülmemektedir. Hatta öyle ki geleneksel kamu yönetimi anlayışı olarak da ifade edilen Weberyen yönetim anlayışı her türlü yönetsel sorun ve olumsuzlukların kaynağı olarak gösterilirken, yeni kamu yönetimi anlayışı bu sorun ve olumsuzlukların çıkış yolu, ya da kamu yönetiminde ileri uygulamaların sağlanmasının yolu olarak görülmektedir. Bu anlayış ile birlikte yönetim ile vatandaş arasındaki ilişkilerde vatandaşın kişiliğine saygılı olunması, karar yetkisinin vatandaşlara yakın olan farklı birim ve kuruluşlara dağıtılması ile birlikte kamu hizmetlerinde etkinliğin sağlanacağı düşünülmektedir.

Geleneksel kamu yönetimi anlayışında idare hukuku ekseninde gelişen kamu hizmeti anlayışı günümüzde yeni kamu yönetimi anlayışının temel ilke ve değerleri ile birlikte değişime uğramakta, içerik yönünden de farklılaşmaktadır. Bu farklılaşma ve değişim sürecine kamu yönetimlerinin kendilerini uydurmaları açısından da ayrı bir sorun alanı oluşmaktadır. Bu duruma en somut örnek, AB yapılanmasına temel oluşturan Roma Anlaşması'nda kamu hizmeti kavramı yerine, "genel ekonomik yarar hizmetleri" kavramının kullanılmasıdır (Özer, 2005: 442).

Hiç şüphesiz yeni kamu yönetimi uygulamaları dünyanın çeşitli ülkelerinde farklı düzeylerde etkinliğini göstermektedir. Bununla birlikte çok uluslu şirketler, kar amacı gütmeyen uluslararası kuruluşlar ve devletlerarası anlaşmalar belirli ölçülerde yeni kamu yönetimi uygulamalarının evrensel anlamda benzerlikler göstermesine sebep olmuştur. Özellikle performans kültürünün hem kamu hem özel

sektör alanında yaygınlaşması bu benzeşmenin somut bir görüntüsü olarak karşımızda durmaktadır (Al, 2008:10). Yargının iş yükünün hafifletilmesi ve kaliteli bir adalet hizmetinin sunulmasında mali ve ekonomik kaynakların önemi son derece açıktır.

Elbette, yeni kamu yönetimi anlayışının kabul görme düzeyi, ülkeden ülkeye değiştiği gibi, aynı ülkenin farklı kurumları arasında da kurumların yapısı, ihtiyaçları, personel rejimi ve tabi oldukları mevzuata göre de farklılıklar gösterebilmektedir. Özellikle yargısal kurumların diğer kamu kurumlarına göre tamamen farklı bir sisteme tabi olması, başta adalet, bağımsızlık ve tarafsızlık gibi ön plana çıkan ilkeleri, yeni kamu yönetimi anlayışı ve bazı güncel kavramların yargı kurumları üzerinde daha farklı bir biçimde anlaşılması ve daha farklı düzeylerde benimsenmesi sonucunu doğurmuştur. Bu farklılığa rağmen yeni kamu yönetimi anlayışı, yargının içinde bulunduğu ağır iş yükü, katı bürokrasi, âdil yargılanma hakkının ihlali ve uluslararası mahkûmiyetlerden kurtulmanın çaresi olarak görülmektedir.

2. YARGI ALANINDA GELENEKSEL KAMU YÖNETİMİ ANLAYIŞININ İZLERİ

Geleneksel kamu yönetimi anlayışı denilince akla Max Weber tarafından geliştirilen bürokrasi yaklaşımı gelir. Bürokrasi yaklaşımında kamu yararı ve verimlilik, tanımlanmış sınırlı görevler, otorite, şekli bir denetim, sistematik ve kesin bir organizasyon yapısı ve hiyerarşi oldukça önemlidir. Eryılmaz'a göre (2010:16) geleneksel kamu yönetimi anlayışı dört temel ilkeye dayanmaktadır. Bu ilkeler şunlardır:

(1) Geleneksel kamu yönetiminin yapısı bürokrasi modeline göre örgütlenmiştir. Ayrıntılı olarak düzenlenmiş kurallar ve katı hiyerarşiye dayalı, kariyeri esas alan, merkeziyetçi bir niteliktedir.

(2) Mal ve hizmetlerin üretim ve dağıtımında kamunun rolü belirgindir. 20. yüzyıl öncesine kadar siyasal iktidarlar, sürekli olarak sorunların yegâne çözüm yerleri olarak düşünülmüş, geleneksel kamu yönetimi yaklaşımları, bu süreçte geçerliliklerini büyük ölçüde sürdürmüştür (Özer, 2005:4).

(3) Siyaseti ve stratejileri siyasiler belirler, idarenin görevi, talimatları ve kuralları uygulamaktan ibarettir. Kamu kurumlarının denetimi, merkeziyetçi yöntemle, hiyerarşik basamaklar vasıtasıyla ayrıntılı biçimde yapılmaktadır. Yapılan hizmetlerde nitelikten çok nicelik esastır.

(4) Kamu yönetimi özel sektörün yönetiminden farklıdır. Böyle olunca kamu yönetiminin profesyonel bir bürokrasi ve çalışanların hayat boyu istihdamına göre düzenlenmesi gerekir.

Geleneksel kamu yönetimi anlayışında Max Weber'in temel ilkelerini ortaya koyduğu bürokrasi modeli örgütsel yeterliliği geliştirmek amacıyla tasarlanmıştır. Bu örgütsel yeterlilikleri sağlamak için yüksek ölçüde işin bölümlendirilmesi, sorumluluk ve komuta alanıyla sınırlı hiyerarşik bir yapı, örgüt üyeleri arasında kişisel olmayan ilişkileri öngörmüştür (Schultz, 2004: 39).

Geleneksel kamu yönetimi anlayışının öteden beri kamu yönetimi alanında olduğu gibi yargı yönetimi alanında da hâkim olduğu gözlenmektedir. Yargı yönetiminde geleneksel kamu yönetimi anlayışının egemen olması bazı olumsuz sonuçların doğmasına sebebiyet vermiştir. Türk yargı yönetiminde özellikle geleneksel kamu yönetimi anlayışından kaynaklanan sorunları aşağıda yer alan başlıklarda özetlemek mümkündür.

2.1. Merkeziyetçi Yapı

Türk kamu yönetiminde olduğu gibi yargı yönetiminde de güçlü bir merkeziyetçi yapı hâkimdir. Gerçekten yargıda Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu⁴, Adalet Bakanlığı ve yüksek mahkemeler odaklı merkeziyetçi ve hiyerarşik yapı mevcuttur. Ülkemizde mevcut adliye yönetim sisteminde, Cumhuriyet Başsavcısı da idari bakımdan oldukça güçlü konumdadır. Mali işleri Adalet Bakanlığı ile koordine eden tek yetkilidir. Adliyenin genel yönetiminden sorumludur. Güvenlik, sağlık, mali idare, tesis yönetimi, insan kaynakları yönetimi, Başsavcı tarafından icra edilmesi gereken görevlerden bazılarıdır. Cumhuriyet Başsavcılığı'nın mahkemeler üzerinde idari yapılanma temeline dayalı bir etkisi söz konusudur (Altıntaş, 2012: 35). Adli yönetim sisteminde var olan katı hiyerarşik yapı sayesinde takdir yetkisi oldukça sınırlandırılmıştır. Bu durum yargının yönetiminde hantallığa, kırtasiyeciliğe, etkinlik ve verimliliğin azalmasına, maliyetlerde yükselmelere ve hepsinden önemlisi hâkimin bağımsızlık ilkesinin ihlali ile hakkaniyetten uzaklaşmaya yol açmaktadır.

2.2. Kuralcılık ve Sorumluluktan Kaçma

Yargı kurumlarının kanunlara uygun kararlar vermeleri gereklidir. Ancak hakkaniyet ve adaletin somut olaya uyarlanması için özellikle hâkimlerin takdir yetkilerini kullanması beklenmektedir. Ancak yasaların ayrıntılı bir şekilde düzenlenmesi, yüksek mahkemelerin ve teftiş kurullarının hâkimlerin kararlarını neredeyse takdir yetkisini tümünden kaldıracak şekilde ayrıntılı denetlemeleri adaletin olaya özgülenmesine engel olmaktadır. Aşırı kuralcılık ve sorumluluktan kaçmanın başlıca nedenlerinden birisi de devletin vatandaşa olan güvensizliğidir. Çıkarılan işlerin ve kararların niteliğinden çok sayısına değer verilmesi ve hâkimlerin terfisinde bu sayısal verilerin esas alınması, katı ve şekli denetimler bunun başlıca görüntüleridir. Aşırı kuralcılık ve takdir yetkisinin kullanılmasından kaçınılmasının yargı alanındaki en olumsuz etkilerinden birisi de işlerin sürekli yığılmasına sebebiyet vermesidir.

2.3. Örgütsel Büyüme

Örgütsel büyüme kamu idarelerinin bütçe, personel sayısı, hizmete tahsis edilmiş bina, vasıta ve araç gereç bakımından miktar olarak genişlemesini ifade etmektedir (Murat ve Bağdigen, 2008:103). Yargı alanında adliye yönetimi kavramı ile ifade edilmek istenen de mahkemeler, savcılık ve diğer birimleri de içine alan binanın yönetimidir. Mahkeme yönetimi kavramına sözü edilen unsurlar dâhil değildir. Daha çok iş yükünü azaltma, yargılama sürecini kısaltma gibi yargının işleyişine ilişkin yargının kalitesini artırmaya yönelik düzenlemeleri içermektedir (Altıntaş, 2012:39). Ülkemizde her türlü uyuşmalığın mahkemeler eliyle çözülmeye çalışılması dünyada emsali görülmemiş bir iş yükünün yargıda birikmesine yol açmıştır. Bu durum da zincirleme olarak daha büyük binalar, daha çok personel ve hizmet araç ve gereçleri ile daha büyük bir bütçeyi gerekli kılmıştır. Ülkemizde yargılamanın çok uzun sürmesini ve âdil yargılanma hakkının en önemli nedeni iş yükü olarak görülmektedir. 2009 yılı itibarıyla, Yargıtay ceza dairelerinde bir yılda bakılan iş miktarı 522.272 iken, Almanya'da bu miktar 3.014, Fransa'da ise 9.205'dir (Kaynak, 2011:28). Son dört yılda Yargıtay'a yıllık ortalama 650.000 dosya gelmiş, bunlardan sadece 550.000 tanesi karara bağlanabilmiştir. Bu sebeple her yıl yaklaşık 100.000 dosya arşivde

---

⁴ 2017 Nisan Anayasa Değişikliğinden sonra Kurul'un ismi "Hâkimler ve Savcılar Kurulu" (HSK) olmuştur.

bekleyen dosyalar arasına katılmıştır. Yargıtay Başkanı Ali Alkan'ın 2012-2013 yılı adli yıl açış konuşmasına göre 2007 yılı başında arşivde bekleyen dosya sayısı 650.000 iken 2011 yılı sonu itibari ile bu rakam 1.150.000'e ulaşmıştır. Yine 2016 yılının sonunda Yargıtay Başkanı İsmail Rüştü Cirit, Yargıtay'ın içtihat mahkemesi niteliğinde faaliyet yürütebilmesi için iş bölümü yaptıklarını belirtmiştir. Bu doğrultuda 2016 sonu itibariyle hukuk dairelerinde 424 bin 376, ceza dairelerinde 379 bin 968 olmak üzere toplam 804 bin 344 derdest dosya bulunmaktadır. Aynı yıl içinde karar verilen dosya sayısı, hukuk dairelerinde 354 bin 644, ceza dairelerinde 294 bin 551 olmak üzere toplam 649 bin 195 olmuştur. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, arşivinde 630 bin 895 dosya beklediğini belirtmiştir (Milliyet 15.01.2017). Yargıtay'ın iş yükünün arttığı ve yaklaşık 1 milyon 250 bin dosyanın bulunduğu, Yargıtay dairelerine her yıl ortalama 600 binin üzerinde yeni temyiz dosyasının geldiği ve bu sayının her yıl %8 oranında arttığı belirtilmektedir. Buna yönelik yeni stratejilerin geliştirilmesi ve tetkik hâkimlerinin sayısının artırılması gibi hedefler örgütsel büyümenin devam edeceğini göstermektedir. 15 Temmuz sürecinden sonra Yargıtay'ın iş yükünün çok daha büyük boyutlara ulaştığı görülmektedir.

Yargıtay'daki dosya sayısı ve iş yükünün artması aynı zamanda daha büyük adliyeleri ve arşivleri gerekli kılmaktadır. Yargıdaki örgütsel büyümenin somut bir görünümü de çeşitli il ve ilçelerde kurulan devasa adliye binalarıdır.⁵

2.4. Gereksiz İş Süreçlerinin Oluşturulması

Türk Yargısı'na Weberyen bir anlayışın egemen olması yetkisizlik, görevsizlik, birleştirme, zaman aşımı ve benzeri kararların sayısının artmasına neden olmaktadır. Bu durum kapasite üstü iş yükü oluşturması sebebiyle verimsizliğe neden olurken hukuk sisteminin etkinliğini de zayıflatmaktadır (Yücel, 2008: 90). Ülkemizde yargının bu bürokratik işlerinin yanı sıra, aslında hiç kendisinin olmaması gereken veya başka ülkelerde çoğunlukla mahkemeler dışındaki kurumlarda çözümlenen işleri de oldukça fazladır.

Gereksiz iş süreçleri yargıya güveni azaltan en önemli hususlardandır. Yargısal süreç, hukuku adaletle dönüştüren süreç olarak, niteliği itibariyle vazgeçilemeyecek bir süreçtir. Bu süreç içerisinde yer alan duyurular, defiler ve savlara ilişkin usul işlemleri adli direncin birer unsuru gibidir. Süreç varlığını akımın etkisi ile kanıtlamaktadır. Adli sürecin işleyişinde her ne kadar teknolojik alanda önemli gelişmeler olsa da Gaius'tan bu yana pek hızlanmamıştır. Adaletin hızı ise genellikle "makul süre" ile kavramsallaştırılmaktadır. Bu sürece egemen olan ve gerçeği yakalamada etkili olan "âdil yargılanma hakkı" önemli bir standarttır. Bu hak nihai bir iksir olarak belirlemekte; bu iksir bozulduğunda ise her şeyin bozulduğu ifade edilmektedir (Yücel, 2015: 36).

2.5. Statükoculuk

Yönetimde statükoculuk, yönetici ve alt düzeydeki çalışanların, geçmişten beri yaptıkları uygulama ve alışkanlıkları yeni şartlara göre değiştirmekten kaçınmaları, yapılan işin kamu hizmetinin aracı olmaktan çıkıp amaç haline gelmesidir. Mahkemelerde çoğu kez tutanak tanzim etme, usul kurallarını yerine getirme adaletin sağlanmasının önüne geçebilmektedir. Gerçekten devletin vatandaş gibi hâkimlere ve memurlarına da güven duymaması yapılan her işi çok sıkı usullere bağlanmış

⁵ 2013 yılı Ocak ayında İstanbul Kartal'da dünyanın en büyük adliyesi faaliyetine başlamıştır. Avrupa'nın en büyük adliyesi ise İstanbul Çağlayan'da bulunmaktadır.

tutanaklara aktarılmasına sebep olmaktadır. Bunun sonucunda yüzlerce sayfa iddianameler, klasör hatta çuval dosyalar ve neredeyse adliye binalarının yarısını kaplayan arşivler oluşmaktadır. Gerçek adalet ise çoğu kez bu çuvaların içinde ya kaybolmakta ya da zamanaşımına uğrayıp gitmektedir.

Statükoculuğun nedenlerinden birisi de terfilerin kıdem esasına göre gerçekleştirilmesidir. Bu durum yaşlı kişilerin üst kademelerde yer almasına yol açmakta ve statükocu eğilimlerin yaşanmasına sebep olmaktadır (Eryılmaz, 2010:251). Bunun en somut göstergesi de 1990'lı yılların sonlarına doğru daktilo sisteminden bilgisayar sistemine geçmede yargı kurumlarının diğer kurumlara göre daha isteksiz davranması, diğer kurumlarda bilgisayara geçildiği halde uzun süre adliyelerde daktilo kullanılmaya devam edilmesidir.

Yüksek mahkemelerde arşivlere kaldırılan yüz binlerce dava dosyasının, binlerce davanın zamanaşımına uğramasının ve sonuç olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde âdil yargılanma hakkının ihlali nedeniyle alınan çok sayıda mahkûmiyetin başlıca sorumlusu yargıda geçmişte hâkim olan Weberyen yönetim anlayışıdır. Bütün bu sorunlar diğer kamu kurumlarında olduğu gibi yargı alanında da yeni uygulamalardan yararlanma zorunluluğunu hissettirmiştir.

2.6. Etik Dışı Uygulamalar

Geleneksel kamu yönetimi uygulamalarının, sebep olduğu kuyruklar, hantallık ve iş yığılımları yargı alanında birçok etik dışı uygulamaya kapı aralamıştır. Aslında sadece yasal hakkını almak için yola çıkan dürüst vatandaşlar bile, bürokratik ve kırtasiyeci yönetim geleneği, işlemlerle ilgili vatandaşın yeterince bilgilendirilmemesi, kolaylık sağlanmaması, işlerin karmaşıklığı gibi sebeplerle etik dışı yollara zorlanmaktadır. Bürokratik ve hantal yapının bizzat kendisinin açtığı etik dışı alanlar da bulunmaktadır. Ceza dairelerince verilen kararların % 8,9'u da ceza mahkemesi kararlarının zamanaşımına uğradığının tespitine ilişkindir. Bu durum gerçekten yargının en temel sorunlarından birisidir. Ceza davalarının zamanaşımına uğraması olağan bir yol haline geldiğinden suç işleyen kişiler davalarının zamanaşımına uğraması için etik dışı uygulamalara yönelebilmekte memurlara ve hâkimlere davalarının zamanaşımına uğratılması için etik dışı taleplerde bulunabilmektedir. Oysaki gelişmiş ülkelerde davanın zamanaşımına uğraması oldukça az rastlanan bir durum olduğundan o ülkelerdeki hâkimler ve memurlar böyle bir etik dışı talebin muhatabı olmamaktadır. Bürokrasideki hantallık kamuda rüşveti besleyen en önemli faktörlerden birisi olarak görülmektedir (Eryılmaz, 2010:254). Yargıda işlerin yavaş yürümesi memurları ve hâkimleri art niyetli kişilerin rüşvet ve kayırmacılık gibi gayri ahlaki teklifleri ile muhatap etmektedir.

Kamu görevlileri görevlerini yerine getirirken mevcut hukuki düzenlemelerin yanı sıra etik bazı ilkelere de uymak durumundadırlar. Bu ilkeler kamu görevinin önemli bir boyutunu oluşturur. Etik ilkeler, yargıcın âdil, tarafsız ve gerektiği gibi karar vererek hesap verebilir kılınmalarını sağlayan temel mekanizmalardan biridir. Bu ilkeler aslında içsel olsa da, toplumun temel değerlerini yansıtan hukuk kuralları ve düzenlemeleri ile birlikte somut hale dönüşürler (Gülener, 2011: 240). Yargıçların etik dışı uygulamalardan kaçınmalarını sağlamak, herkes tarafından uyulması konusunda fikir birliğine varılan Birleşmiş Miller Bangolar Yargı Etiği İlkeleri düzenlenmiştir. Burada yargıçların uyması gereken; “bağımsızlık”, “tarafsızlık”, “doğruluk ve tutarlılık”, “dürüstlük”, “eşitlik”, “ehliyet ve liyakat” olmak üzere altı temel etik değer belirlenmiştir.

2.7. Mesleki Tükenmişlik ve İş Doyumuzluğu

Ağır iş yükünün başlıca etkilerinden birisi de çalışanlarda mesleki tükenmişlik ve iş doyumuzluğuna yol açmasıdır. Yapılan bir araştırmada Adalet Bakanlığına bağlı kurumlarda katı bir hiyerarşik yapının bulunmasının rol çatışması ve örgütsel strese neden olduğu tespit edilmiştir (Yılmaz Boylu, 2012:140). İşte yoğunluk da yargının etkililiğini azaltıcı bir etkiye sahiptir. Sonu gelmez işlerin bir an evvel bitirilmesi kaygısı çoğunlukla mesleki etik ilkelerin göz ardı edilmesine de yol açar. İşte verim düşüklüğu, işe geç gelme veya hiç gelmeme, yakınmaların artması gibi durumlar iş doyumuzluğunun başlıca göstergelerinden olarak görülmektedir. Hâkim ve savcılar kadar diğer adalet görevlilerinin de iş doyumunu önem taşımaktadır. Denizli Adliyesi'nde 221 çalışan üzerinde yapılan bir araştırmada diğer adalet personelinin mesleki tükenmişlik ve iş doyumuzluğunun hâkim ve savcılardan daha düşük olduğu tespit edilmiştir (Kurtuluş vd. 2011:62).

3. YENİ KAMU YÖNETİMİ ANLAYIşININ YARGI ALANINDA UYGULANMASI

Yargıdaki geleneksel kamu yönetimi uygulamalarının sebep olduğu olumsuz sonuçların en önemli etkisi kendisini âdil yargılanma hakkının ihlali konusunda göstermektedir. Gerçekten kamu alanında etik dışı uygulamaların önüne geçilmesi için ciddi bir alt yapı oluşturulmasının gerekliliği vurgulanmaktadır (Turhan, 2013:144). OECD raporuna göre etik altyapı için, siyasi irade, etkili bir yasal altyapı, etkin hesap verme mekanizmaları, uygulanabilir davranış kuralları, mesleki sosyalleştirme mekanizmaları, uygun çalışma şartları, etik konusunda birlik ve uyum sağlayan kuruluşların varlığı, kamu görevlilerini denetleyen etkin bir sivil toplum gereklidir (Balkan, 2009:876). İşte bu sebeple âdil yargılamanın sağlanması ile yeni kamu yönetimi uygulamalarının benimsenmesi arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Yeni Kamu yönetimi uygulamalarının yargı alanında etkin kılınması ile birlikte Türkiye'nin uluslararası alanda âdil yargılanma hakkının ihlali konusundaki olumsuz görünümünün düzeltilebileceği düşüncesi yargıda etkisini iyice hissettirmektedir.

Özel sektör alanından alınan ve kamu kurumları tarafından kullanılan kavramlardan bazıları: "etkililik", "verimlilik", "hesap verebilirlik", "saydamlık", "hizmet odaklılık", "sonuca odaklılık", "vizyon", "misyon", "performans", "müşteri memnuniyeti" gibi kavramlardır. Bununla birlikte klasik kamu yönetimine ait bazı kavramların hala kamu kurumlarına ait mevzuatta yer almaya devam ettikleri görülmektedir. Gerçekten başta liyakat olmak üzere kamu yönetimi personel rejimine hakim bazı ilkeler de verimli bir sonucu hedeflediklerinden, yeni kamu yönetimine hakim olan ilkelere farklı bir amaca hizmet etmemektedir. İkisi arasındaki temel farklılık ise yeni kamu yönetimi anlayışının daha çok serbest piyasa temelli olmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple yeni kamu yönetimi uygulamaları karşılaşılan sorunların çözümünde daha esnek ve etkili çözümler ortaya koyabilmektedir.

Özellikle yeni kamu yönetimi anlayışı hesap verebilirliğe önemli bir vurgu yapmaktadır. Bir devlet erki olarak yargı da diğer devlet organlarında olduğu gibi çeşitli kamu kaynaklarını kullanmakta ve kamusal sorumluluklar yerine getirmektedir. Bu nedenle gerçekleştirdiği eylem ve işlemlerden dolayı hesap verebilir kılınması önem arz etmektedir. Yargı alanında dışsal bir kontrolün olmayışı yargının kullandığı kaynaklardan dolayı hesap verebilirliğini zayıflatmakta, suiistimallerin önünü açmaktadır. Yargıçların hukuku yorumlamak ve uygulamak gibi yetkilere sahip olması ve bunun hukuksal

çerçevesini, kamuoyundan ve devletin diğer organlarından bağımsız bir şekilde çizebilmeleri onları ayrıcalıklı bir konuma sokmakta ve hesap verebilir kılınmalarını zorlaştırmaktadır. Yargısal hesap verebilirlik, ortaya çıkabilecek bu tür sorunların önüne geçerek, yargının performansını arttırmak noktasında önemli bir araç haline almaktadır. Bu durum yargının idari performansının geliştirilmesi, daha kaliteli hizmet verebilmesi açısından uygulanması gereklidir (Gülener, 2011: 222).

Yargıdan kaliteli hizmet beklentisi sadece idari işlerle yönelik olmayıp, daha çok yargısal faaliyetlerle ilgilidir ve asıl sorun gerçekten bu noktadadır. Yeni kamu yönetimi uygulamaları, hem yargının yönetimi, hem de yargısal faaliyetlerin yürütülmesinde, en başta bürokrasi ve kırtasiyeciliği azaltacağından makul sürede yargılamanın sağlanmasından, delillerin sağlıklı bir şekilde toplanmasına kadar çok önemli faydalar sağlamaktadır. Ayrıca, yeni kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde performans değerlendirme ölçütlerinin kullanılması da, işlerin daha sağlıklı ve hızlı yürütülmesine katkıda bulunmaktadır.

3.1. Yargıda Etkililik İlkesi

Etkililik, kavramı amaçlara ne derece ulaşıldığı ile ilgilidir. Bu kavram, mal üreten bir işletme yönünden düşünüldüğünde dahi, ne kadar girdiden ne kadar çıktının elde edildiğinden daha öte bir anlam taşımaktadır (Yükçü ve Atağan, 2009:2). Etkililik, örgütlerin, gerçekleştirdikleri faaliyetlerin sonucunda amaçlara ulaşma derecesini belirleyen bir performans boyutu olarak ifade edilmektedir (Horngren, 2000:229). Konuya hizmet üreten kurumlar açısından bakıldığında etkililiği net olarak görmek güçleşmektedir. Örneğin eğitim kurumlarının amaçlarına ne ölçüde ulaştıklarının net bir şekilde tespit edilmesi oldukça zordur. Yargısal kurumların ise etkili olması, ne ölçüde âdil ve hızlı kararlar verildiği konusu ile ilgilidir.

2010 yılı içinde Yargıtay Ceza Dairelerince verilen kararların yüzde 52,4'ü yerel mahkemelerin kararlarının bozulması yönündedir. Amaç adaletin doğru ve hızlı bir şekilde gerçekleşmesi olduğundan zamanaşımına uğrayan dosya sayısının azaltılması ve yüksek mahkemelerce bozulan karar sayısının asgariye indirilmesi etkililik ilkesi yönünden önemli bir konu olarak görülmektedir (Aksel, 2010:35). 2007-2011 dönemi ele alındığında Yargıtay Ceza Dairelerinin yerel mahkeme kararlarını onama oranlarının %20 ve daha altına kadar gerilediği ifade edilmektedir. Onama oranı 2014 yılı itibarıyla %45, bozma oranı %40 civarındadır. Bozmadan geçen dosyaların da onandığı düşünüldüğünde bütünüyle esastan incelenen (bozma veya onama şeklinde sonuçlanan) dosyaların ancak yarısı (%50'si) onanmakta, (%50'si) bozulmaktadır. Yargıtay hukuk dairelerinin durumuna bakıldığında, 1987-1991 arasında %60'lara varan onama oranı; 1992 ile 2000 yılları arasında %60-50 bandında (oranları arasında) seyretmiştir. 2007-2010 arasında %50 civarında iken; 2010'dan sonra sert bir düşüş ile 2011'de %45'e; 2012'de %40'a düşmüş, en son 2013 ve 2014'te %38 oranı ile dengeye gelmiştir. Bazı hukuk dairelerinde ise bozma oranları, onama oranlarından yüksektir (Yargıtay, 2015).

Yukarıdaki veriler değerlendirildiğinde, onama oranlarının düşüklüğünün, büyük ölçüde bozma oranlarının yüksekliği anlamına geldiği söylenebilir. İsbetli karar düşüklüğü, adli kalite düşüklüğünün bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır. Bunun zorunlu sonucu olarak da iş yükü artmakta, ortalama yargılama süresi uzamakta ve yargılama giderleri artmaktadır (Yargıtay, 2015). Şüphesiz geciken adalet, adalet değildir. Türkiye'de ceza yargılamalarının ortalama süresi 2010 yılı için 509 güne kadar ulaşmıştır

(UYAP, 2012). Yargıda yapılan birçok yeni düzenlemeye rağmen 2014 yılında Ağır Ceza Mahkemeleri'nde davaların ortalama görülme süresi 237 gün olarak belirlenmiştir. Ancak bu süre "görevsizlik kararı" verilen dosyalarda artmaktadır. Çünkü sadece görevsizlik sürecinin yaşandığı dosyalarda kaybedilen zaman yaklaşık 215 gündür. Yani neredeyse normal yargılama süresi kadar bir zaman, görevsizlik kararları nedeniyle kaybedilmektedir (Taşkın, 2016: 1054-1055).

Bu durum karşısında ülkemizde etkili bir yargılamanın varlığından söz etmek oldukça zordur. Yargıda etkililiği sağlama adına Venedik Komisyonu'nun 12-13 Mart 2010 tarihli 82. Genel Kurul Toplantısı sonucunda oluşturulan raporun 12. maddesinde hâkimlere yürütmeye dair işlerin verilmemesi gerektiği ifade edilmiştir.

Adaletin zamanında tecelli etmesi yargının etkililiğinin en önemli unsurlarından birisidir. Makul süre kavramı yerine optimum ve öngörülebilir zamanlar kavramının kullanılmasının daha uygun olacağı değerlendirilmektedir. Makul süre ihlalinin Türkiye'nin kronik bir sorun olduğu görülmekte, yargılama süreçlerinin kısaltılması adına birçok çalışma yürütülmektedir (Yücel, 2015:40).

Türkiye'de makul süre ihlalinin en patolojik görünümüne kadastro davalarında rastlanmaktadır. Yargıtay 16. Hukuk Dairesi'ne gelen dosyalar arasında 1965 yılında ilk derece mahkemesi tarafından verilmiş kararı bulunan dosya bulunmaktadır. 2013 yılında kadastro mahkemelerince karar verilen davaların %25'inin 5 yıl ve öncesi açılan davalardan oluşması da bu davalara özgü kronikleşen durumu vurgulamaktadır.

Yargıda gereksiz gecikmelerin giderilerek makul süre içinde sonuca varılması ülkede adalete güven duygusunun yerleşmesi açısından önemlidir. Yargının etkili olmaması, sürecin uzaması yoksul tüketicileri hak aramaktan çekinmeye; potansiyel hak ihlalcilerini de cesaretlendirmeye yönelmektedir. Böyle bir durumda yargılama sisteminin yoksul yerine varsıla hizmet eder bir kurum haline dönüşme riski oluşacak; toplumsal dayanışma duygusu zayıflayacaktır (Yücel, 2015: 42).

Yargıda etkililiğin sağlanabilmesi için bu noktada bazı düzenlemelerin siyasa yapımcıları tarafından gerçekleştirilmesi gerekir (Yücel, 2015: 43):

1. Gerçekçi ve ölçülebilir biçimde zamanlamaların belirlenmesi
2. Zamanlamanın takibi
3. Verilerin izlenmesi ve paylaşımı
4. Toplanan tüm verilerin sürekli olarak analiz edilmesi ve performansın izlenmesi ve geliştirilmesi alanında kullanılması,
5. Usul ve dava yönetim siyasetleri ve uygulamaları,
6. Dava yükü ve iş yükü siyasetleri (sürdürülebilir bir iş yükünün saptanması ve iş akışının sürdürülebilir bir seviyede tutulmasının her adli sisteme özgü önemli öğelerden biri olduğunun kabulü).

3.2. Yargıda Temel Göreve Odaklanma

Bilgisayarlar için yazılımlar yapan bir işletme için işyerlerini temizlemek, personeline yemek sağlamak, ileri teknoloji ile otomobil üreten bir firma için otomobil lastiği üretmek ya da ürettikleri otomobilleri pazarlara nakletmek zor bir iş değildir. Ancak özel sektörde firmalar temel yetenekleri dışındaki tüm işleri genellikle kendileri yapmazlar. Kendi temel faaliyetleri dışındaki işler ve üretimler konusunda başka işletmelerden hizmet alırlar ve bu sayede asıl işlerine daha yoğun odaklanma imkânı

kazanırlar. Yönetim bilimi literatüründe buna işletmenin çekirdek işine yönelmesi (core competence) denir. Özel sektör alanında sıklıkla rastlanan bu durum, yeni kamu yönetimi düşüncesinin hakim olması ile birlikte temel görev kavramını karşımıza çıkarmıştır.

Kamu kurumlarının temel işini en iyi şekilde yapması, asıl işi ile doğrudan ilişkisi olmayan diğer işleri ilgili kurumlara devretmesi ya da bu konularda profesyonel hizmet alması, özel işletmecilik alanındaki bu kavramın yeni kamu yönetimi anlayışı ile kamu alanında uygulanmasıdır. Konuya yargı alanı çerçevesinde bakıldığında yargının veya mahkemelerin temel görevinin adaletin sağlanması olduğu açıktır. Ancak mahkemelerin ve hâkimlerin adaletin sağlanması dışında da birçok bürokratik işlerinin bulunduğu gerçektir. Hatta bu işlerin bir kısmı temel işlerinin dahi önüne geçebilmektedir. Yargı alanında yıllardır adli görev idari görev ayrımı yapılmaksızın hemen hemen tüm işler hâkim ve savcılar eliyle yürütülmüştür (Yılmaz, 2012:16).

Türkiye’de mahkemeler eliyle çözümlenmeye çalışılan pek çok iş başka ülkelerde yargı önüne gelmeden farklı mekanizmalarla çözümlenmektedir. Böylece yargı organları, enerjilerini önemli uyuşmazlıklara sarf etmekte, bu sayede temel görevin daha sağlıklı ve etkili bir şekilde yerine getirilmesi sağlanabilmektedir. Bazı Avrupa Ülkelerinde geliştirilen “Adli Hizmet Uzmanlığı” (Legal Asistant) mesleği ile yargı sisteminin iş yükü büyük ölçüde azaltılmıştır. Almanya’da Rechtsfeger olarak adlandırılan bu meslek mensupları vesayet kararları gibi bazı yargısal kararları vermeye de yetkili sayılmıştır (Yılmaz, 2012:17). İngiltere’de polis teşkilatına başta uyuşturucu suçları olmak üzere pek çok konuda ceza verme yetkisinin tanınması, ABD’de uygulanmakta olan “plea bargaining” olarak adlandırılan savcının suçlularla pazarlık yetkisi yargısal iş yükünü büyük ölçüde hafifletmiştir. Avrupa ülkelerinde adliyelerin idareleri “Court Manager”ler tarafından yerine getirildiğinden savcı ve hâkimler bürokratik ve idari görevlerden büyük ölçüde kurtulmuşlardır. Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu’na düzenlenen 2012 tarihli “Yargıda Durum Analizi” toplantılarında bu konu tartışılmış, sonuç raporunun 26. maddesinde çözüm olarak “adliyelerin idari işleri, bu konuda profesyonel kişilere bırakılmalı, hâkim ve savcılar üzerindeki adliye yönetiminden kaynaklanan idari görevler alınmalıdır.” görüşü benimsenmiştir.

Yargı organlarının, kendi alanlarında uzmanlarca verilmesi gereken alt idari hizmetlere ihtiyaç duyduğu ve ancak bu şekilde yargının hızlı ve etkin bir şekilde çalışabileceği gerçeği yeni yeni kabul edilmeye başlanmıştır. HSYK yargıda durum analizi toplantıları yaparak yargının iş yükünün hafifletilmesi ve temel göreve odaklanma için çareler üretmeye çalışmaktadır. Bu kapsamda 2012 yılında yapılan toplantıların sonucunda, halen mahkemelerde ve savcılıklarda görülen işlerden hangilerinin yargının görev sahasından çıkarılabileceği rapor edilmiştir. Yargının iş yükünün azaltılması için son dönemde bazı çalışmalar yapılmaktadır. 6217 sayılı Yargı Hizmetlerinin Hızlandırılması Amacıyla Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun 31.03.2011 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla birlikte bazı suç tipleri için ceza yargılaması gerekliliği ortadan kaldırılmıştır. Yine bu kanunla daha önce sadece mahkemelerce verilen mirasçılık belgelerini noterler de vermeye yetkili hale getirilmiştir.

3.3. Yargının Etkililiğinde Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) ve Arabuluculuk Kurumu

Kamu denetçiliği kurumu ilk olarak 1809’da İsveç’te ortaya çıkmıştır. Günümüzde ise kamu denetçisi, memurların görevlilerini mevzuata uygun bir şekilde yerine getirip getirmediğini

denetlenmektedir. Kamu denetçisi, yönetimin eksikliklerini tespit etmekte ve bunun ötesine de geçerek soruna çözümler de sunmakla görevli sayılmaktadır. Başka bir deyişle kamu denetçileri, problemin çözümünü başka kurum ve kuruluşlara havale etmeyerek en baştan kendisi çözmeye çalışmaktadır (Şengül, 2007:127). Kamu denetçiliği kurumunun varlığı, yönetimin yönetilenlerle olan ilişkilerinin iyileştirilmesine yardım etmekte ve etik dışı uygulamaların oluşmasını engellemektedir (Aydın, 2004:68). Bununla birlikte yargı denetiminden farklı olarak kamu denetçisine yönetimin yerine geçerek karar verme yetkisi tanınmamaktadır.

07.06.2012 tarihinde kabul edilen Arabuluculuk Kanunu yargıda etkililiğin sağlanması konusunda oldukça faydalı olacaktır. Vakitlerinin büyük bir kısmını aslında mahkemede çözülecek nitelikte olmayan uyuşmazlıklarla geçiren hâkimler asıl iş ve davalarına yeterli zaman ayıramamaktadır. Ombudsman veya arabuluculuk sistemleri ile bir kısım uyuşmazlıkların yargı önüne gelmeden çözümlenmesi ile yargı organları enerjilerini asıl işlerine daha yoğun bir şekilde sarf edebileceklerdir. Arabuluculuğun hukuk sistemine dâhil edilmesinin gerekli olduğunu düşünenler, mahkeme masraflarının ve yargılamadaki gecikmelerin önüne geçilmesinin devlet yargısının etkililiğinin artırılmasına katkı sağlayacağına inanmaktadırlar (Yakut, 2012:21).

3.4. E- Adalet Sistemi

E-devlet, devlet hizmetlerinin kullanıcı ihtiyaçları göz önüne alınarak elektronik ortamda, güvenli, kesintisiz ve hızlı olarak ortak bir nokta üzerinden vatandaşa ulaştırılması amacıyla hazırlanmakta olan bir sistemdir. E-devlet sistemini sadece yüksek teknolojik imkânlardan yararlanmak olarak görmek doğru değildir. Bu uygulamaların, teknolojiden yararlanmanın ötesinde insan kaynaklarının, iş süreçlerinin ve hizmet kullanıcılarının potansiyellerinin maksimize edilerek değerlendirilmesini de kapsayan bir anlayış değişimi olduğunu göz ardı etmemek gerekir (Balci, 2003:266-267). Ayrıca e-devlet ile kurumlar arası bilgi alışverişi sağlanarak iş ve veri tekrarının ve mükerrer kayıtların önlenmesi, kamuda karar vericilerin bilgiye dayalı karar verme süreçlerinin geliştirilmesi ve hızlandırılması hedeflenmektedir (Şirin, 2006:18).

E-Adalet sistemi, e-devlet sisteminin bir parçasıdır. Yargı alanında e-devlet uygulamaları Ulusal Yargı Ağı Projesi (UYAP) olarak ifade edilmektedir. E- devlet sisteminden daha özel olarak UYAP sisteminin amacı, zaman kaybını önleyerek, iş sahiplerinin mağdur olmalarını engellemek, adli sistemin doğru ve güvenli işleyişini sağlamak, kâğıt israfını engellemektir. Adalet Bakanlığı UYAP birimi resmi internet sitesinde UYAP'ın hedefi, kullanıcılarının vakitlerini bürokratik işlerden asıl işlerine vermelerini, adaletin daha hızlı tecelli etmesinin sağlanmasını, dava masrafları ve yargı giderlerinin azaltılmasını, kadro açığından kaynaklanan yükü hafifleterek personelin motivasyonunun artırılmasını ve kaynakların etkin kullanılmasını sağlamak olarak belirtilmiştir (uyap.gov.tr). UYAP sistemi ile birlikte haftalarca süren mahkemeler arası yazışmalar ve mahkemelerin kurumlarla yazışmaları için beklenen süreler dakikalara kadar indirilmiş, kırtasiyeciliğin ve bürokrasinin büyük ölçüde önüne geçilmiştir.

Günümüzde hizmet kalitesi denildiğinde daha çok bilgi teknolojileri aklı gelmektedir. Adalet Bakanlığı ve HSYK'nın bilgi teknolojileri ile kaliteli hizmet verilmesine dair çabaları ile başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Hatta bu konuda Türk yargı sisteminin diğer pek çok ülkenin önünde olduğunu rahatlıkla söylenebilir.

UYAP sisteminin yargı alanında sağlayacağı en büyük katkı hiç şüphesiz şeffaflaşma alanında olacaktır. Etik ihlalleri için gizlilik ve kapalılık ideal bir yaşam alanı sağlarken, şeffaflık veya saydamlık kirliliğin sevmediği bir ortam olmaktadır.

Etik dışı davranışlar, bazen memurların subjektif kararlarından kaynaklanmaktadır. E-devlet uygulamaları ise, bu subjektifliğe ilişkin zemini ortadan kaldırmaktadır. Çünkü bilgisayar ve diğer enformasyon teknolojilerinin kamu görevlileri ile iş sahibi vatandaşların arasına girmesi, böylece etik dışı davranışların önemli bir nedeni olan kayırmacılık gibi subjektif tutumların gerçekleştirilme imkânını ortadan kaldırılmaktadır (Tataroğlu ve Coşkun, 2005:180). UYAP sisteminin etik alanında sağladığı en önemli katkılardan birisi de belirli işlerde insan unsurunu devre dışı bırakarak ahlaka aykırı müdahalelere imkân tanımamasıdır. UYAP sistemi sonu gelmez yazışmalar, evrakçılık ve kırtasiyeciliğe büyük ölçüde son vereceğinden temel işlere odaklanması noktasında da katkı sağlamaktadır. Ayrıca UYAP sistemi mükemmel bir bilgi yönetimi aracıdır. Sistem sayesinde bilginin oluşturulması, saklanması, kolaylıkla istenildiğinde elde edilebilmesi ve paylaşılabilmesi sağlanabilmektedir.

3.5. Yargıda Kalitenin Arttırılmasına Yönelik Uygulamalar

Yargıda kalite hizmet sunmak, adaletin daha kısa sürede tecelli etmesine sağlamak vatandaşın memnuniyetini sağlama adına son derece önemlidir. Yeni kamu yönetimi bağlamında yargıda hizmet kalitesinin arttırılmasına yönelik uygulamalar gerçekleştirilmektedir. Bu doğrultuda toplam kalite yönetimi felsefesinin uygulamaları önemlidir. Toplam kalite yönetimi, işletme literatüründe “müşterilerin memnunluk duyarak satın alacakları ürün ve hizmetlerin geliştirilmesi, tasarımı, pazarlaması ve satış sonrası hizmetlerin maliyetlerinin düşürülerek yapılmasıdır” (Genç, 2007:211). Başlangıçta, sadece üretim ile ilgili istatistiklerini tutma ve hatalı olanı ayıklama demek olan kalite kontrolünü sağlamaya yönelik bu anlayış, zamanla her türlü örgütsel davranışı kapsayarak gelişen, örgütlerde demokratik bir yönetim anlayışını da beraberinde getirmiştir (Yapıcı, 2004:1).

Toplam kalite yönetimi, verimsiz görülen ve katma değer sağlamayan, iş yükünü ve kırtasiyeciliği gereksiz yere arttıran işlerden kurtulmayı hedefler. Bu anlayışta organizasyon yapı ve işleyişini yalınlaştırma düşüncesi önem taşımaktadır (Bumin ve Erkutlu, 2002:96).

Günümüzde vatandaşın devletten daha kaliteli hizmet alma beklentisi iyice artmıştır. Kamu kurumları bu beklentiyi yeni kamu yönetimi araçları ile karşılamaya çaba sarf etmektedir. Yeni kamu yönetimi düşüncesi ile birlikte toplam kalite yönetimi, benchmarking gibi uygulamalar kamu kurumları tarafından da uygulanarak kamu hizmetlerinin daha çevik, süratli, çözüm üretici ve daha az masraflı yapılması sağlanabilmektedir. Gerçekten daha önce sadece sanayi ve üretim kuruluşları için düşünülen toplam kalite yönetimi, zamanla, hizmet sektöründe de kendisine yer bulmuş, eğitimde, yerel yönetimlerde, milli savunma ve diğer devlet örgütlerinde uygulanmaya başlanmıştır (Kavrakoğlu, 1997:8).

Kalite yönetimine yönelik uygulamalar son zamanlarda yargı alanında yaşanan aksaklıklara çözüm üretme aracı olarak görülmektedir. Günümüzde HSK ve Adalet Bakanlığı gibi kurumlarca toplam kalite yönetimi ilkelerinin hayata geçirilmesine yönelik bir gayret olduğu gibi, yerel mahkemelerin de bu konuda somut girişimleri bulunmaktadır.

Toplam Kalite Yönetimi, çeşitli yazarlar tarafından açıklanırken farklı unsurları ortaya konulmuştur. Bazı yazarlar Toplam kalite yönetiminin, müşteri odaklılık, sürekli iyileştirme ve katılım olmak üzere üç temel ilkedен oluştuğunu belirtirken (Wilkson, Godfrey ve Marchington, 1997:800). Bazı yazarlar bu unsurlardan farklı olarak üst yönetimin desteği, iş gücü yönetimi ve süreç yönetimi gibi unsurları saymışlardır (Dale, Williams ve Veile 2001:445). Bununla birlikte toplam kalite yönetiminin ilkelerinin çoğu, kalite konusunun dünyaca ünlü bilim adamları olan, Deming, Crosby, Juran ve Ishikawa tarafından ortaya atılmış olup, kısmi farklılıklara rağmen temelde birbirine benzemektedirler (Mucuk, 2005:177). Toplam Kalite Yönetiminin az çok üzerinde uzlaşılan başlıca ilkeleri sürekli gelişme, katılımcılık, örgüt kültürünün değişimi, süreç odaklılık ve müşteri odaklılıktır.

Kaizen düşüncesinde hiçbir şey mükemmel değildir ve her şeyin daha iyisi ve daha gelişmiş yapılmaya müsaittir (Robbins, 1998: 522). Sürekli iyileştirme veya kaizen, organizasyonlardaki idari ve teknik süreçlerde küçük adımlı ve sürekli olarak daha iyi metotlar bulma ve uygulamanın çabası içerisinde olmaktadır (Özdaşlı, 2006:6). Yargı yönetiminde sürekli iyileştirme ve geliştirme düşüncesinin temel alınması hizmet kalitesinin sürekliliğinin sağlanmasında etkili olacaktır.

Yeni kamu yönetimi anlayışı uygulamalarında çalışanların yönetime katılması, karar verme sürecinde etkin konumda olması son derece önemlidir. Katılım kültürünün oluşturulabilmesi için takım çalışmalarının yaygınlaştırılması, kurumun tüm düzeylerinde karar verme, problemleri çözmeye aşamalarında etkili olarak kullanılabilmesi gerekli görülmektedir (Genç, 2007:215). Günümüzde temsili demokrasinin meşruiyeti giderek daha fazla sorgulanmakta ve katılımcı demokrasi arayışları gündeme gelmektedir. Yeni kamu anlayışı vatandaşın katılımına önem veren, yönetimi daha fazla sorguladığı ve demokratik katılımın üst düzeyde olduğu bir yapıyı arzulamaktadır. Adliye yönetimi alanında katılımcı yönetim anlayışının ve katılım kültürünün geliştirilmesi örgütsel anlamda çalışanların motivasyonlarının artmasına katkıda bulunacaktır.

Yargı yönetiminde kalitenin sürekliliğinin sağlanmasında örgüt kültüründe değişim sağlamak gerekmektedir. Örgüt kültürü, bireylerin örgütsel işleyişin ne şekilde gerçekleştiğini anlamalarına yardımcı olan ve onun örgüt içerisindeki davranışları ile ilgili normlar sağlayan ortak değer yargıları ve inançlar düzenidir (Eren, 2008:135). Kaliteli yönetim ilkelerinin etkili bir şekilde uygulanması ancak buna uygun bir örgüt kültürünün oluşturulması ile mümkündür (Nohutçu, 2003:241). Bir örgütte kültürel değişimin sağlanması profesyonellik ve sabır gerektiren uzun soluklu bir süreçtir. Bu bağlamda yargı yönetiminde de kaliteye yönelik örgüt kültürünün benimsenerek geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Yargıda kaliteli hizmet anlayışının süreklilik kazanabilmesi için süreç odaklı ve müşteri/vatandaş odaklı bir yönetim felsefesine sahip olmak önem arz etmektedir. Süreç odaklı anlayış ile yapılacak olan iyileştirme uygulamasında hizmetin üretiminden başlanarak, her kademenin denetlenmiş olması, en sonda hatayı minimuma düşürecek, böylece vatandaşa ulaşana kadar olan süreçte ortaya çıkabilecek hatalara kaynağında son verilecektir (Öztürk, 2008:144). Yargı alanında mevcut kalite eksikliğinin en önemli sebeplerinden birisi süreç odaklı olamamaktır. Yüksek mahkemenin bozma kararlarının fazlalığı hataların ilk aşamalarında ortadan kaldırmadığını açıkça göstermektedir. Oysaki, özellikle gelişmiş ülkelerde temyiz yolu istisnai bir yol olup mahkemelerce verilen kararlar çoğunlukla kesinleşerek uygulanırken ülkemizde mahkemelerin kararlarının temyiz edilmesi rutin hale gelmiştir. Maalesef daha önce de

belirttiğimiz gibi temyiz edilen ceza mahkemesi kararlarının yarıdan fazlası da bozulmaktadır. Süreç odaklı olmak elbette süreçlerin katı bir denetimden geçirilmesinden ibaret görülmemelidir. Süreç odaklılığın anlamı süreçlerin sürekli iyileştirilerek, kalitesizlik oranını sıfırlamaktır. 2014 yılı Yargıtay istatistiklerine göre ceza yargılamasında bozma ve kısmi bozma oranı yüzde 43,5'dür. Bu oran hukuk yargılamasında yüzde 50,9'dur (Sarı, 2016: 255-256). Bu oranların oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Yargıda süreçlerin basitleştirilmesi ile birlikte daha sonuç odaklı çalışan bir yargılama sistemi makul sürede yargılama hakkının ihlaline ilişkin davaların sayısını azaltacaktır. Her bir davanın görülme usulündeki farklılıklar ve gereksiz aşamalar bir taraftan avukatların ve hâkimlerin uzmanlaşmasını zorlaştırırken diğer yandan da hata yapma ihtimalini artırmaktadır.

Süreç odaklı uygulamalar adalet yönetiminde işleme yönelik uygulamalardır. Yargı alanında hizmet alan insanlar için bir yönetim felsefesi olan müşteri odaklılık, kamu yönetiminde hizmet sunulan kesimin müşteri olarak kabul edilmesinin ötesinde vatandaş olarak da görülmesini gerektirir (Sezer, 2008:7). Kar amacıyla üretilmiş bir mal veya hizmeti satın alan müşteri, ödediği bedelin karşılığını aldığını düşünürken; kamu hizmetinden yararlananlar, genellikle bir lütuf ve ihsanla karşılaştıklarını düşünürler (Saran ve Göçerler, 1998:247). Bu açıdan bakıldığında vatandaşın kamu hizmetlerine yönelik algısı, piyasadaki bedelini ödeyerek aldığı hizmete yönelik algısından çok farklı bulunmaktadır.

Müşteri/vatandaş odaklı uygulamaların kamu yönetimi alanında sağlayacağı faydalar; sunulan hizmetin kalitesinin artması, vatandaş memnuniyeti, israfının azalması, hizmet sunumunda zaman tasarrufu, verimliliğin artması, hizmetin esnekliğinin sağlanması, süreç içi işlem sayısının azalması ve devlet-vatandaş arasındaki bağın kuvvetlenmesi olarak sıralanmaktadır (DPT, 2001). Hizmet sunumunda sağlayıcıların rahatlığı değil, vatandaşın ihtiyaçlarının karşılanmasına önem verilmektedir (Al, 2008:93).

Hukuk düzeninin istenilen seviyeye kavuşturulabilmesi, vatandaşın güveninin yeniden sağlanabilmesi için yeni bir anlayışa, vatandaşa odaklı kalite yönetimi anlayışının hukuk düzeninde de uygulanmasına ihtiyaç duyulmaktadır (Öztürk, 2008:146). Gerçekten vatandaşlar adalet alanında diğer alanlarda olduğundan çok daha fazla kaliteye ihtiyaç duyarlar. Sözü edilen kalitenin sağlanabilmesi için müşteri/vatandaş odaklılık son derece önemlidir. Yargı sistemi açısından bakıldığında, iç müşteri yargı personeli, dış müşteri ise toplumdur. İç müşteri tatmini ve motivasyonunun sağlanması dış müşterinin de memnuniyetini sağlamada önemlidir.

Yargıda kaliteli hizmet konusu üzerinde durmak gerekir. Yargı alanında bir sanık için âdil ve hızlı yargılanmak, delillerini tam olarak ileri sürebilmek, bilgi teknolojilerinden yararlanmak gibi uygulamalar kaliteli yargı hizmeti olarak kabul edilebilir. Bazı yazarlar işletme alanında düşük maliyetli kaliteli mal üretme amacının, yargı sitesinde hızlı ve doğru karar verme süreci olarak görülebileceğini belirtmişlerdir (Odaman vd., 1998:8). İşte bu şekilde düşünüldüğü zaman, yargı alanındaki birçok evrensel etik ilkenin de toplam kalite yönetimi prensipleri ile uyum içinde olduğu görülür. Örneğin Bangolar Yargı Etiğinin 6. ilkesi olan ehliyet ve liyakat, toplam kalite yönetiminin olmazsa olmazlarındandır. Yine kamu etik kurulunca oluşturulan 2012 tarihli Etik Rehberi'nde Hizmet Standartlarına Uyuma, Vatandaşlara Yol Gösterme, Nezaket ve Saygı başlığı altında, kamu görevlilerinin, kamu hizmetinin emanet olduğu düşüncesiyle halka zevkle hizmet etmesi, meslektaşlarına ve hizmetten yararlanarlara karşı sabırlı, nazik, saygılı ve güler yüzlü olması gerektiği belirtilmiştir (Etik Rehberi, 2012:32). Bu düzenleme de kamu

görevlileri için oluşturulan etik kurallarının, müşteri/vatandaş odaklılık unsuru ile uyum içinde olmasına bir örnektir. Gerçekten Parasuraman vd., (1985,1988), yaptıkları araştırmalar sonucunda geliştirdikleri hizmet kalitesinin ölçülmesine yönelik modelde, müşterilerin, personelin nazik, saygılı, düşünceli ve samimi olmasını, hizmet kalitesinin temel belirleyicisi olarak gördükleri tespit edilmiştir (Barutçu, 2008:117). Kısaca belirtmek gerekirse iş sahiplerine gösterilen nezaket ve saygı, bir etik gereklilik olduğu gibi, hizmet kalitesinin sağlanmasının da şartlarındandır.

3.6. Yargı Yönetimde Yalınlaşma (Yalın Yönetim) Uygulamaları

Yönetim biliminde yalın organizasyon, müşterilerin istediği kalite ve standartlara çabuk cevap verebilmek için basitleştirilmiş, gereksiz ve katma değer oluşturmayan faaliyetlerden arındırılmış bir yapı olarak tanımlanmaktadır (Koçel, 2007:330). Aslında yönetimde yalınlaşma, gereksiz bürokrasi, kırtasiyecilik ve hantallığı ortadan kaldırmaya yönelik yapılan her şeydir. Yalınlaşmış organizasyon yapılarında, gereksiz yönetim kademeleri ortadan kaldırılmış ve organizasyonlar daha yatay ve basık bir şekle kavuşturulmuştur.

Türkiye’de merkeziyetçi yönetim yapısı ve katı bürokratik yönetimin yolsuzlukların ve yozlaşmanın temel nedeni olduğu, bu politik, sosyo-ekonomik yapılanmasının yozlaşmanın ortaya çıkması ve yaygınlaşması açısından son derece uygun bir ortam oluşturduğu, böyle bir yapılanma içinde yozlaşmanın olmamasının değil, olmasının şaşırtıcı olacağı ileri sürülmektedir (Yayla, 1993:20). Zamanla görev ve yetki dağılımındaki dengesizlikler, örgütlerdeki devamlı büyüme eğilimi, yönetsel gelenekler, çalışma yöntemlerindeki tutuculuk ve mevzuat ve talimatların fazlalığı sorunu gibi nedenlerden kaynaklanan kırtasiyecilik ya da yazçizcilik kamu yönetiminin etkin ve verimli işlemlerini engelleyen faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır (Emre, 1997:213-217). Bu nedenle, yozlaşma ve yolsuzluklara zemin hazırladığı için, kırtasiyeciliğin önlenmesi gerekli görülmektedir (Çevikbaş, 2006:281). Gerçekten bürokrasi ve kırtasiyecilik işlerini bir an evvel bitirmek isteyen vatandaşları etik olmayan yollara yöneltebilmektedir.

Katı bürokrasinin doğasında bulunan boşa uğraşmalar ve sınırlamalar, yavaşlık, gereksiz kısıtlamalar çoğu kez uygun olmayan çalışma şartları ile de şiddetlendiğinden kimileri için, kestirmeden gitmeler ya da mevzuattan kaynaklanan prosedürlere önem verilmemesi insanların işini rahatlattığı için uygun karşılanabilmektedir (Steinberg ve Austern, 1996:38). Gelişmiş ülkelerde sistem, hem vatandaşını, hem de kamu görevlisini etik dışı davranmaya zorlayan işlere mümkün olduğunca kapıları kapamaktadır. Ülkemizde ise insana güvensizlik üzerine temellendirilmiş katı bürokratik yapı, bazen sadece işini makul sürede yapmak isteyen vatandaş, etik dışı davranışlara davet etmektedir.

Uluslararası alanda yolsuzluklarla mücadele ve şeffaflığın geliştirilmesi amacıyla faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşu Uluslararası Şeffaflık Örgütü tarafından 2013 yılı Yolsuzluk Algılama Endeksi CPI raporunda 174 ülke arasında Türkiye, Çek Cumhuriyeti, Malezya ve Letonya ile birlikte 54. sırada yer almıştır. Ülkemizde yolsuzlukların ve etik dışı uygulamaların bu kadar yüksek olmasının en önemli sebeplerinden birisi devlet dairelerinde işlerin ağır yürümesi, iş yapmak, bazen yatırım yapmak isteyen insanların önüne lüzumsuz engeller çıkartılmasıdır. Çoğu kez etiğe aykırı bir durumun yaşanması sürecini başlatan vatandaşın isteğinin, devletten zaten talep etmeye hakkı olan işler olduğu görülebilir. Bazen ilgili

kamu kurumunun bizzat kendisinin sebep olduğu bir hatayı düzeltmek için bile uğraşmak zorunda olan vatandaş, böyle bir etik dışı süreci başlatmak durumunda bırakılabilmektedir.

Gelişmiş ülkeler, yeni kamu yönetimi felsefesini etkin bir şekilde uygulayarak yolsuzluklar ve etiğe aykırılıklara alan oluşturacak süreçleri ortadan kaldırırlar. Bu sebeple etik dışı uygulamalar ile daha az karşılaşılır. Devletin ekonomiye müdahalelerinin daha fazla olduğu ülkelerde kırtasiyecilik doğal olarak yaygın bir hastalık olduğundan netice olarak rüşvet ve yolsuzluklara daha fazla fırsat sağlamaktadır (Özsemerci, 2002:77).

Türkiye’de yargı alanında davaların oldukça uzun sürmesi insanları araçlara yöneltmeye ve etik dışı uygulamalara girmesine neden olmaktadır. Aslında çözümü oldukça yalın olması gereken davalar Weberyantist bir yaklaşımla çok teknik ve uzmanlık gerektiren davalar haline getirilmiştir. Örneğin; alacaklılar arasında bir sıralama yapılmasına itiraza ilişkin “sıra cetveline itiraz davası”, taşınmazına ulaşmak için yolları bulunmayanların açtıkları “geçit davaları”, ya da hukuka aykırı olarak yapılan tasarruflara ilişkin “tasarrufun iptali davaları” gibi pek çok alan yüzlerce sayfa kitapların yazıldığı, az sayıda kişinin uzmanlığa sahip olduğu davalara dönüştürülmüştür. Bir başka belirgin örnek de iş yargılaması alanındadır. İş yargılaması o kadar karmaşık bir hale getirilmiştir ki neredeyse her iş uyuşmazlığı bilirkişi eliyle çözüme kavuşturulmaktadır. Karma karışık mali hesaplar, hâkimlerin çoğu kez bilirkişilerin raporlarını denetlememelerine bile imkân vermemektedir (Sarı, 2016: 255).

Yeni kamu yönetimi düşüncesinin yargı alanında etkisini göstermesi ile birlikte yargıda yalınlaşma çabaları oldukça artmıştır. Bu çabalar yapılan çeşitli düzenlemelerle sonuç doğurmaya da başlamıştır. Gereksiz birimlerin kaldırılması ve yargıda etkinliğin sağlanması amacıyla HSYK’nun 09 Haziran 2004 tarihli kararıyla 137 ilçe adliyesi kapatılmıştır. Yine, Adalet Bakanlığı 2009 yılı yargı reformu stratejisine göre, adalet hizmetlerinin etkinliğinin artırılması amacıyla, birbirlerine çok yakın veya iş sayısı az olan adliyelerin en yakın adliyelerle birleştirilmesi hedef olarak benimsenmiştir (Karagülmez, 2009:242). Bu hedef doğrultusunda HSYK 15 Haziran 2012 tarihli 347 sayılı kararı ve 22 Haziran 2012 tarihli 383 sayılı kararları ile 102 adliyenin daha kapatılmasına karar verilmiştir. Adliyelerin birleştirilmesinin yalınlaşma adına en önemli katkılarından birisi de, bir olayda hangi mahkemenin yetkili olduğu sorununa köklü bir çözüm getirmesidir.

Daha önce de belirttiğimiz 6217 sayılı Yargı Hizmetlerinin Hızlandırılması Amacıyla Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun 31.03.2011 tarihinde yürürlüğe girmesi ile yargıya ait bazı işlerin başka kurumlara verilerek işlerin sadeleştirilmesi yönünden olumlu bir adım atılmıştır.

Bütün bunların yanında yargıda yalınlaşmanın en önemli aracı UYAP sistemi olmuştur. Daha önce ayrıntılı olarak söz ettiğimiz bu sistemin en önemli faydalarından birisi de devlet kurumlarını birbirine bağlamış olmasıdır. Örneğin eskiden bir nüfus kaydının nüfus müdürlüğünden getirilmesi yazışmalar ve bazen aylar süren bekleme gerektirdiği halde şimdi mahkeme doğrudan kendisi gerekli olan kayda erişebilmektedir. Buna benzer sayısız kırtasiyecilik UYAP sistemi ile birlikte son bulmuştur.

Ülkemizde yargı alanında yapılan reformlar, yeni kamu yönetimi anlayışının bazı ilkelerinin etkili olarak uygulanması ve e- devlet uygulamaları gibi yeniliklerle yargının içinde bulunduğu kaos ve kısır döngüden sıyrılmaya başlaması istatistiksel sonuçlarla da kendisini göstermiştir. Bunun en açık görüntüsü

Yargıtay arşivinde bekleyen dosya sayısının 1.150.000'den 800.000'in altına gerilemesidir. Artık bazı dosyaların Yargıtay'da beklemesi süresi neredeyse yarı yarıya düşmüş bulunmaktadır.

2015-2019 Adalet Bakanlığı stratejik planında Yargı teşkilatının teknolojik altyapısının güçlendirilmesine sürekli olarak vurgu yapılmaktadır. Geliştirilen teknolojik altyapının diğer kurumlarla bütünleşmesinin yanı sıra, yararlanıcılara yönelik adalet erişimi güçlendiren birçok uygulama geliştirilmiştir. Bu plan döneminde özellikle; bütünleşme kapasitesinin artırılması, güvenliğin güçlendirilmesi ile adalet kurumlarını birbirine bağlayan sesli ve görüntülü bilişim sisteminin (SEGBİS) yaygınlaştırılması hususlarına ağırlık verileceği belirtilmektedir (Adalet Bakanlığı, 2015: 46)

4. SONUÇ

Adalet yönetimi tüm topluma hizmet sunan ve hizmet kalitesi beklentilerinin en yüksek olduğu alandır. Bu alanda yapılacak reform ve uygulamaların, hizmet kalitesini artırmaya yönelik girişimlerin olumlu etkileri genel olarak tüm devlet yönetim mekanizmasında hissedilecektir. Genel olarak kamu yönetimi alanında yaşanan olumsuzlukların Etik ihlaller ve yolsuzlukların aşırı bürokratik yapılar ve kırtasiyeciliğin yaygın olduğu işlerde kendilerine tam bir yaşam alanı buldukları bilinmektedir. Gerçekte bürokrasi yönetimde objektifliği sağlama aracı iken uygulamada bunun tam aksi sonuçlar doğurmaktadır. Yargı alanına bakıldığında, teşkilatlanma ve faaliyetlerde katı bir bürokrasi ve kırtasiyeciliğin hâkim olduğu görülmektedir. Bu da tam anlamıyla bir kısır döngüyü beraberinde getirmektedir. Yani insana veya çalışanına güvenmeme sebebiyle ve etik dışlıkları önleme amacıyla getirilen yazçizcilik ve bürokrasi, başlı başına etik ihlallerin kaynağı haline gelmektedir.

Güçlü bir devlet huzurlu bir toplum için sağlam bir yargı mekanizmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Türk yargı sistemine bakıldığında kökleri çok eskilere kadar uzanan insana ve vatandaşa güvenmeme esasına dayalı katı ve hantal bir bürokratik yapıdan kaynaklanan ağır sorunlar bulunduğu görülmektedir. Gerçekten birkaç yıl öncesine kadar artık sistem hantallığın da ötesine geçerek tam olarak işlemez bir hale gelmiştir. Bu durum başlı başına birçok gayri ahlaki uygulamanın da sebebi haline gelmiştir. Pek çok kamu kurumu yeni kamu yönetimi uygulamalarından etkin bir şekilde yararlanarak bu sorunlardan önemli ölçüde sıyrılabilmektedir. Yargı alanında da çok sayıda ülke toplam kalite yönetimi uygulamalarından yararlanarak iyi işleyen bir yargı sistemi kurmayı başarmıştır. Türkiye'de de özellikle birkaç yıldır yeni kamu yönetimi uygulamaları yargı alanında yoğun bir şekilde uygulanmakta ve yararlı sonuçları alınmaktadır.

Hesap verebilirlik, katılımcı yönetim anlayışı, kalite ve müşteri odaklılık, vatandaş beklenti ve taleplerinin dikkate alınması gibi yeni kamu yönetimi uygulamalarının birçok kamu kurumunda uygulanması kamu hizmetlerinin kalitesi açısından son derece yararlı olmuştur. Ancak yargı alanında yeni yönetim uygulamalarının yaygınlaşması oldukça geç olmuştur. Oysaki kalite, etkin ve hızlı hizmet beklentisi yargı alanında daha elzemdir. Adaletin hızlı işlemesi, iş süreçlerinin kısaltılması, vatandaşın yargıya olan güveninin dolayısıyla devlete olan güveninin tesisi için önemlidir. Bu bağlamda, yargı teşkilatının bir bütün olarak düşünülmesi, sadece mahkeme salonları, hâkim ve savcılardan ibaret bir teşkilat olarak algılanmaması gerekmektedir.

Yeni kamu yönetimi anlayışının ilkeleri çerçevesinde yargı yönetiminde yapılacak olan değişimler, bireylerin yargıya olan güveninin artmasına katkı sağlayacaktır. Yargıda gerçekleşecek değişimler sadece niceliksel değişikliklerden ibaret olmamalıdır. Niteliksel yani hizmet kalitesine yönelik olarak yapılacak değişikliklerin yeni kamu yönetimi ilkeleri doğrultusunda yapılması gerekmektedir. Adalet mekanizmasının sürekli çalışır vaziyette olması için bir veya birden çok reform değil, günümüzün gelişen teknolojik gereksinimlerine göre sürekli iyileştirme çerçevesinde hareket edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Adalet Bakanlığı (2015), *2015-2019 Stratejik Planı*,
- Aksel, İsmail (2010), *Türk Yargı Teşkilatı*, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- Al, Hamza (2008), *Yeni Kamu Yönetimi*, Değişim Yayınları, İstanbul.
- Alford, John-Hughes, Owen, (2008), “Public Value Pragmatism As The Next Phase of Public Management”, *American Review of Public Administration*, Cilt.38, Sayı. 2, (130-148).
- Alkan, Ali (2012), *Adli Yıl Açılış Konuşması*, 3 Eylül 2012, Yargıtay Başkanlığı Yayınları.
- Altıntaş, Ali (2012), “Yargı Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı Bağlamında Türkiye’de Adliye Yönetimi”, *Memleket Siyaset Yönetim*, Cilt.7, Sayı.17, (34-104).
- Aydın, A. Hamdi (2004), *Türk Kamu Yönetimi Sisteminde Temel Sorunlar ve Çağdaş Yaklaşımlar*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Balcı, Asım (2003), “E-Devlet: Kamu Yönetiminde Yeni Perspektifler, Fırsatlar ve Zorluklar” (Ed). Asım Balcı-Ahmet Nohutçu-Namık Kemal Öztürk ve Bayram Coşkun, *Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar*, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- Balkan, Ali (2009), *Kamu Etiği Sempozyum Bildirileri: Genel İdari Usul Yasa Tasarısı ve Kamu Yönetim Etiğine Katkısı*, Ankara, TODAİE Yayınları.
- Barutçu, Süleyman (2008), *Hizmette Kalite ve Toplam Hizmet Kalitesi Yönetimi, Güncel Yönetim ve Organizasyon Yaklaşımları*, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- Bumin, Birol ve Erkutlu, Hakan (2002), “Toplam Kalite Yönetimi ve Kıyaslama (Benchmarking) İlişkileri”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt.1 (83-100).
- Çevikbaş, Rafet (2006), “Yönetimde Etik ve Yozlaşma” *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt. 20 Sayı.1, (265-289).
- Dale, B.G- Wu, P.Y., Zairi, M. -Williams, A. R. T.- Veile, Van Der (2001), “Total Quality Management and Theory: An Exploratory Study of Contribution.” *Total Quality Management*, Vol. 12, No. 4 (439-449).
- Du Gay, Paul (2002), *Bürokrasiye Övgü, Weber, Organizasyon, Etik*, Çev: Engin Yıldırım vd., Değişim Yayınları, İstanbul.
- Emre, Cahit (1997), *Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Eren, Erol (2008), *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, Beta Yayınevi,
- Eryılmaz, Bilal (2010), *Kamu Yönetimi*, Okutan Yayıncılık, Ankara.
- Genç, Nurullah (2007), *Yönetim ve Organizasyon*, Seçkin Yayınevi, Ankara.

- Gülener, Serdar (2011), “Yargı Bağımsızlığını Güçlendirici Bir Mekanizma Olarak Yargısal Hesap Verebilirlik ve Türk Yargı Sistemi”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt.15, Sayı.2, (215-252).
- Horngren, T. C.- Foster, G.-Datar, M. S. (2000), *Cost Accounting A Managerial Emphasis*, Tenth Edition, Prentice Hall International, Inc., London.
- Karagülmez, Ali (2009), “Yargının Tarafsızlığı Bağımsızlığı ve Etkililiği”, Uluslar Arası Sempozyum, Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, Yayın No:6.
- Kaynak, A. Nazım, (2011), Adli Yıl Açılış Konuşması, Ankara.
- Kavrakoğlu, İbrahim (1997), *Değişim ve Üreticilik*, Kalder Yayınları, İstanbul.
- Koçel, Tamer (2007), *İşletme Yöneticiliği*, Arıkan Yayınevi, İstanbul.
- Kurtuluş, Ayşe- Mavi, Nuray Zengin- Akdoğan, Bülent vd., (2011), “Denizli Adliyesinde Görev Yapan Adalet Mensuplarının Mesleki Tükenmişlik ve İş Doyumu Düzeylerinin Belirlenmesi”, *Adalet Dergisi*, Sayı. 41, Eylül, (55-68).
- Mucuk, İsmet (2005), *Modern İşletmecilik*, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- Murat, Güven- Bağdigen, Muhlis (2008), *Kamu İdarelerinde Stratejik Planlama ve Yönetim*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Odaman, Serkan- Özer, Pınar Süral (1998), “Türk Yargı Sisteminde Toplam Kalite Yönetimi”, Yayın No: TÜSİAD-T/99-1-249, Ocak,, (55-65).
- Özdaşlı, Kürşat (2006), “Toplam Kalite Yönetimi ve Yenilik İlişkisi” *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı. 10, Eylül,
- Nohutçu, Ahmet (2003), “Sürdürülebilir Kamu Yönetimi Kalitesi İçin Toplam Kalite Yönetimi Performans Yönetimi Sorun Alanları, Uygulamalar ve Türk Kamu Yönetimine Uyarlanması”,(Ed). Asım Balcı-Ahmet Nohutçu-N. Kemal Öztürk-Bayram Coşkun, *Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar*, Seçkin Yayınevi, Ankara, (286-318).
- Özer, M. Akif (2005), “Günümüzün Yükselen Değeri: Yeni Kamu Yönetimi”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı. 59, (3-46).
- Özer, M. Akif (2005), *Yeni Kamu Yönetimi: Teoriden Uygulamaya*, Platin Yayınları, Ankara.
- Özsemerci, Kemal (2005), “Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzluk ve Yozlaşmanın Kültürel Altyapısı”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı. 58, (3-20).
- Öztürk, Hakan (2008), “Türk Yargı Sisteminde Toplam Kalite Yönetiminin Gerekliliği”, *Ankara Barosu Dergisi*, Cilt. 66, Sayı. 3, (140-150).
- Robbins, Stephen P.(1998), *Organizational Behavior*, Eight Edition, Prentice-Hall, New Jersey.
- Saran, M. Ulvi-Göçerler, Ahmet (1998), "Kamu Hizmetlerinde ve İçişleri Bakanlığı'nda Toplam Kalite Yönetimi", *Türk İdare Dergisi*, Cilt.70, Sayı. 421, (225-282).
- Sarı, Cengiz (2016), “Türkiye’de Yargının Sorunları ve Çözüm Yolu: Weberyantist Yargıdan Yalın Yargıya”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Yıl.7, Sayı.26, Nisan, (247-259).
- Schultz, David (2004), *Encyclopedia of Public Administration&Public Policy*, Facts on File, Inc., New York.

- Sezer, Özcan (2008), “Kamu Hizmetlerinde Müşteri (vatandaş) Odaklılık: Türkiye’de Kamu Hizmeti Anlayışı Açısından Bir Değerlendirme”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 4, Sayı.8 (147-171).
- Steinberg, S.Sheldon- Austern, David T., (1990), *Hükümet Ahlak ve Yöneticiler*, Çev: Turgay Ergun, TODAİE Yayın No: 264, Ankara.
- Stoker, Garry, (2006), “Public Value Management: A New Narrative for Networked Governance? *American Review of Public Administration*, Vol.36, No.1, (41-57).
- Şengül, Ramazan (2007), “Türkiye’de Kamu Yönetiminin Etkin Denetlenmesinde Yeni Bir Kurum: Kamu Denetçiliği Kurumu”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 14, Sayı. 2, (126-145).
- Şirin, Yelım Nur (2006), *Kamu Yönetiminde Etik Yapılanma Sürecinde Etik Sorunlar ve Türkiye*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Tataroğlu, Muhittin-Coşkun, Bayram (2005), Bilgi İletişim Teknolojileri ve E-Devletin Etik Açısından İrdelenmesi, *Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu*, Sakarya, 18-19 Kasım 2005.
- Taşkın, Mustafa (2016), “Ceza Yargılamasında Görevsizlik Kararları ve Bunun Yargılama Sürelerine Etkisi”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Sayı.7, Haziran, (1025-1060).
- T.C Başbakanlık Kamu Görevlileri Etik Kurulu (2012), *Etik Rehberi*, Ankara.
- Turhan, Aydın (2013), “Kamu Yönetimi ve Hukuki Açısından Etik Kavramı”, *Adalet Dergisi*, Sayı.47, (136-153).
- Wilkinson, Adrian-Godfrey,G. -Marchington, M. (1997), “Bouquets, Brickbats, and Blinkers: Total Quality Management and Employee Involvement in Practice.” *Organization Studies*, Vol. 18, No.5, (799-819).
- Yakut, Bahadır (2012), “Arabuluculuk”, *Hukuk Dergisi*, Sayı. 2, (20-21).
- Yapıcı, Mehmet (2004), “Toplam Kalite Yönetimi”, *Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi*, Cilt. 4, Sayı.1, Mart, (10-21).
- Yargıtay (2015), <http://www.yargitay.gov.tr/sayfa/ipa-2015-projesi/documents/IPA2015Project.pdf>, (15.09.2017).
- Yayla Atilla (1993), “Yolsuzluklar Nereye Kadar”, *Hak-İş Dergisi*, Sayı.25.
- Yılmaz Boylu, Ayşegül (2012), “Adalet Bakanlığına Bağlı Kurumlarda Çalışan Personelden Yaşam Doyumu, İş Doyumu ve Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Cinsiyet ve Hizmet Değişikliklerine Göre İncelenmesi”, *Adalet Dergisi*, Sayı.44, 123-141.
- Yılmaz, Sinan (2012), “Yeni Bir Mahkeme Yönetim Sistemi”, *Hukuk Dergisi*, Sayı. 2, (16-17).
- Yücel, Mustafa Tören (2008), *Türkiye’de Yargının Etkinliği*, Türkiye Barolar Birliği, Ankara.
- Yücel, Mustafa Tören (2015), “Adli Yargıda Makul Süre Felsefesi ve Matematiği”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı. 117, (35-53).
- Yükçü, Süleyman-Atağan, Gülşah (2009), “Etkinlik, Etkililik ve Verimlilik Kavramlarının Sebep Olduğu Karışıklık”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt.23, Sayı.4 (1-13).

KONAKLAMA İŞLETMELERİNİN KRİZ YÖNETİMİ UYGULAMALARI VE BEKLENTİLERİ: BEŞ YILDIZLI OTELLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

CRISIS MANAGEMENT PRACTICES AND EXPECTATIONS OF HOSPITALITY ENTERPRISES: A STUDY ON FIVE STAR HOTELS

Ali DALGIÇ¹, Kemal BİRDİR²

Öz

Kriz, planlı olmayan ve aşılması zor görülen bir olay olduğu için normal faaliyetleri sekteye uğratabilmektedir. Turizm sektöründe yaşanan bir krizin iyi yönetilmemesi sonucunda, turizm pazarında kötü bir imajın oluşması destinasyona yönelik talepte azalma, turizm gelirlerinin düşmesi, turizm işletmelerinin maddi kayıplar yaşaması, turizm sektörüyle bağlantılı olan diğer sektörlerin olumsuz etkilenmesi ve ülkedeki işsizlik oranının artması gibi olumsuz sonuçlarla karşı karşıya kalınabilir. Bu sebeple kriz yönetimi konusu turizm sektörü açısından ayrı bir öneme sahiptir. Bu bağlamda bu çalışmada, Türkiye’de meydana gelen krizden etkilenen konaklama işletmelerinin kriz yönetim uygulamaları ve kısa ve uzun vadeli olumlu ve olumsuz beklentiler araştırılmıştır. Yapılan görüşmeler ve anket uygulaması sonucunda, konaklama işletmelerinin krizle başedebilmek amacıyla en çok pazarlama konusunda çalışmalar yaptıkları ve kriz nedeniyle geleneksel pazarlarda yaşanan daralmayı aşmak için, yeni pazar arayışlarına giriştikleri bulunmuştur. Konaklama işletmelerinin krizi daha etkin bir şekilde yönetebilmeleri için, pazarlama uygulamalarının yanısıra insan kaynakları yönetimi, bakım-onarım ve yönetim uygulamalarına da önem vermeleri önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kriz, Kriz Yönetimi, Krizden Beklentiler, Konaklama İşletmeleri, Türkiye*

Abstract

Crisis is an unplanned phenomenon which emerges from internal or external environment of an organization, region or country, disrupts the operations, threatens people physically or mentally and seems difficult to overcome by using normal administrative methods. Due to the fact that managing crisis in tourism industry is not easy, undesired situations such as poor image, decrease in demand for country’s tourism industry, and in tourism income, economic losses experienced by tourism firms, negative effects on other sectors associated with tourism sector and increase in unemployment rate in the country may be observed. As a result, crisis management practices of hospitality companies affected by economic crisis in Turkey and short term and long term expectations have been researched in this study.

¹ Arş. Gör., Mersin Üniversitesi, alidalgic@mersin.edu.tr

² Prof. Dr., Mersin Üniversitesi, kemalbirdir@mersin.edu.tr

Interviews and questionnaire results showed that hospitality businesses have carried out marketing practices mostly, and they have been in search of new tourist markets due to crisis. Hospitality businesses are advised to give importance to human resources management, maintenance, and management practices as well as marketing practices.

Keywords: Crisis, Crisis Management, Crisis Expectations, Hospitality Enterprises, Turkey

1.GİRİŞ

Türkiye'nin 2015 yılının ikinci yarısında ve 2016 yılında yaşamış olduğu olumsuz gelişmelerden dolayı turizm sektörü şiddetli bir krizin etkisine girmiştir. Rusya'ya ait savaş uçağının 24 Kasım 2015 tarihinde, sınır ihlali nedeniyle düşürülmesi, Suriye'de devam etmekte olan savaş ve Türkiye'de meydana gelen terör olayları potansiyel turistlerin Türkiye'ye gelme kararlarını olumsuz yöne çevirmiştir. Bu durum tüm turizm işletmelerini etkilemiş, birçok konaklama işletmesi iflasın eşiğine gelmiş ya da bu işletmeler 2016 sezonu için kapalı tutulmuştur. Turizmin yaşadığı krizin etkisiyle turizmle bağlantılı diğer sektörlerde de ekonomik kayıplar yaşanmış ve işsizlik giderek artmıştır. Son otuz yılda dünyanın birçok noktasında yaşanan savaş (Körfez Savaşı - 1991, Irak Savaşı - 2003, Suriye İç Savaşı vb.), terör saldırıları (Amerika'da ki 11 Eylül terör saldırısı - 2001, Bali bombalı saldırı - 2002, Brüksel bombalı saldırı - 2016 vb.), doğal felaketler (1999 Marmara Depremi, 2004 Hint Okyanusu depremi ve tsunami, Katrina kasırgası - 2005 vb.), salgın hastalıklar (Asya Pasifik Bölgesi'ndeki Şiddetli Akut Solunum Sendromu (SARS) - 2003, Kuş gribi - 2005 vb.), politik problemler (Rusya-Türkiye hava sınır ihlali nedeniyle ortaya çıkan politik problem - 2015 vb.) ve ekonomik problemlerin (Dünya'daki ekonomik kriz - 2001, Yunan Hükümetinin borç krizi - 2009 vb.) dünya çapında turizm sektörünü ve ilgili bir çok sektörü etkilediği görülmüştür.

Araştırmacılar, turizm sektöründe doğru uygulamalarla etkin kriz yönetiminin sağlanabileceği hatta krizin bazen fırsata çevirilebileceğini ileri sürmektedirler (Okumus ve Karamustafa, 2005; Okumus, Altınay ve Arasli, 2005; Israeli, 2007; Israeli, Mohsin ve Kumar, 2011). Kriz yönetim uygulamalarının farklı departmanlar bazında farklı iş bölümlerinde uygulanmasının daha etkin sonuçlar verebileceğini belirten Israeli (2007), yapmış olduğu farklı örnekleme çalışmaları uygulamaları “insan kaynakları”, “pazarlama”, “bakım-onarım” ve “hükümet uygulamaları” başlıklarıyla ele almıştır. Turizm sektöründe yer alan farklı işletmeler için kriz uygulamalarının neler olabileceğinin ortaya konması ileri de meydana gelebilecek başka krizlerin yönetilebilmesi içinde önem arz etmektedir (Perl ve Israeli, 2011). Diğer taraftan kısa ve uzun vadeli olumlu ve olumsuz beklentilerin neler olduğunu ortaya çıkarmanında turizm sektöründe kriz yönetimi açısından önemli olduğu söylenebilir. Bunun en büyük sebebi, geçmişte yaşanan beklentilerin gelecek kriz uygulamaları açısından ışık tutabileceği durumudur. Bu önemli hususu, Okumus ve Karamustafa (2005) tarafından yapılan çalışmada görmek mümkündür.

Bu çalışmada, Türkiye' de meydana gelen krizden etkilenen konaklama işletmelerinin kriz yönetim uygulamaları, kısa ve uzun vadeli olumlu ve olumsuz beklentiler araştırılmıştır. Öncelikli olarak kriz yönetimi ve literatürde yer alan çalışmalar detaylı olarak aktarılmış, ardından krizin basamakları, kriz

tipleri ve kriz etkileri ele alınmıştır. Yaşanılan krizin etkilerini daha detaylı ortaya koyabilmek adına Türkiye’de turizm başlığı altında açıklamalara ve bazı istatistikî bilgilere yer verilmiştir. Araştırmanın yöntemi ve toplanan verilerin analizi sonucunda elde edilen bulgular detaylı bir şekilde belirtilmiş, sonuç ve öneriler kısmıyla çalışma sonlandırılmıştır.

2.KRİZ YÖNETİMİ

Yaşanılan bir olayın ortaya çıkarmış olduğu problem veya problemlerden dolayı meydana gelen değişikliğe adapte olmaksızın başarısızlık kriz olarak nitelendirilebilir (Faulkner, 2001: 136). Kriz, bir örgütün,bölgenin ya da ülkenin içsel veya dışsal çevresinde ortaya çıkan, faaliyetleri sekteye uğratan, insanları fiziksel ve zihinsel olarak tehdit eden, normal yönetsel yöntemleri kullanarak aşılması zor görülen, planlı olmayan bir olaydır (Okumus ve Karamustafa, 2005). Yapılan literatür incelemesinde krizin felaketle karıştırılabildiği görülmüştür. Felaket, insanlara acılar yaşatan, can kaybına ve maddî hasara neden olan, ekonomik ve sosyal açıdan parçalanmalara (disruption) sebep olan durumlardır (Okumus ve Karamustafa, 2005). Diğer bir ifadeyle felaket, üzerinde hemen hemen hiç kontrole sahip olmadığımız, beklenmedik katstrofik değişimler olarak tanımlanabilir (Faulkner, 2001: 136). Yaşanılan bu tür olayların bir ülkedeki bir çok sektörü etkileyebileceği söylenebilir. Ancak talep yönünden kırılğan olan turizm sektöründe krizin yarattığı olumsuz etkiler daha fazla ve derin olabilir. Ritchie (2004: 670)’ye göre, ekonomik katkılarına ek olarak bir çok olumlu etkisi olan turizm sektörünü başarılı bir kriz yönetimiyle sorunlardan arındırmak mümkün olabilir. Santana (2004: 308), kriz yönetimini “Organizasyonların, krizi anlamak ve önleyebilmek, yönetim, planlama ve eğitim faaliyetlerinde normale dönebilmek ve paydaşların çıkarlarını koruyabilmek için yapmış olduğu bütünleştirilmiş ve kapsamlı bir çaba ve süreç” şeklinde tanımlamıştır.

İlgili alanyazın incelendiğinde, Blake ve Sinclair (2003), 11 Eylül terör saldırısından sonra Amerika’da görülen turizm krizinin sonuçlarını araştırmışlardır. Araştırma sonucunda, 11 Eylül terör saldırısından sonra GSYİH’ nın yaklaşık 30 milyar \$ azaldığı ve istihdamında bundan önemli bir pay aldığı görülmüştür. Ayrıca, olayın yaşandığı ay sonrasında olumsuz etkilerin hemen meydana geldiği, havayolları ve konaklama sektörlerinin olumsuz etkilendiği ve bu durum neticesinde bir çok sektörün kayıplar yaşadığı ortaya konulmuştur. Israeli ve Reichel (2003), İsrail’de faaliyet gösteren konaklama işletmelerinin kriz uygulamalarını araştırmışlardır. Toplam 116 konaklama işletmesinden toplanan verilerin analizi sonucunda, “endüstri çapında vergi ödeme dönemlerinin esnetilme isteği”, “özel teklifler üzerinden indirim yapılması” ve “yer/mekan’ın özel çekiciliklerine odaklanarak yerli turistlere pazarlama faaliyetleri gerçekleştirme” uygulamalarının işletmeler tarafından en önemli uygulamalar olarak görüldüğü bulgulanmıştır. Okumus ve Karamustafa (2005)’nin, ekonomik krizin etkilerini Türkiye çerçevesinde incelediği çalışmada, Bodrum ve Nevşehir’de bulunan 106 otelden veri toplanmıştır. Analizler sonucunda, ekonomik krize hazırlık aşamasında otellerin iş kontratlarını gözden geçirdikleri, maliyetlerini düşürmeye çalıştıkları, çalışan sayılarını düşürmeye çalıştıkları ve pazarlama çabalarını arttırmaya çalıştıkları bulgulanmıştır. Ayrıca kısa ve uzun vadeli beklentilerde, krizin çok fazla sürmeyeceği yönünde beklentiler olduğu belirlenmiştir. Okumus, Altınay ve Arasli (2005), 2001 yılında yaşanan ekonomik krizin etkilerini Kuzey Kıbrıs’ta faaliyet gösteren oteller üzerinde araştırmıştır.

Araştırma sonucunda, turizm talebinde düşüşlerin olduğu, otellerin sabit ve değişken maliyetlerinin arttığı, kredi çekmede zorluk yaşandığı ve gelecek yatırım planlarının ertelendiği bulgulanmıştır. Ayrıca, yeni yönetim tekniklerinin uygulamaya konulmasının ve maliyetleri düşürme yöntemlerinin kullanıldığı bulgusu, krizin olumlu sonuçları olarak göze çarpmaktadır. Murat ve Mısırlı (2005), Çaycuma/Türkiye’de faaliyet gösteren KOBİ’ler üzerine yapmış oldukları araştırmada 43 işletmeye ulaşımlardır. Toplanan verilerin analizi sonucunda işletmelerin krizden çıkabilmek için “yeni pazarlar araştırdıkları”, “işletmenin kapasitesini düşürdükleri”, çalışanlara moral/destek verdikleri”, “müşteri ilişkilerine önem verdikleri” ve “işletme kaynaklarını daha etkin olarak kullandıkları” bulgulanmıştır. Anderson (2006), Avustralya’da turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin, kriz yönetimi çalışmalarını araştırmıştır. Çalışmada toplam 29 (Konaklama, iş turizmi, eğlence, turizm yönetimi, ulaşım) işletmeden veri toplanmıştır. Verilerin analizi sonucunda krize karşı hazırlıklı olma (preparedness) aşamasında işletmelerin değişen çevreye karşı esnek oldukları, çabuk değişim ve değişime ayak uydurma önlemlerinin olduğu; insan kaynakları stratejilerinde, işten çıkarmalar yerine ücretsiz tatiller ve maaşlarda kesintiler yapıldığı; örgütsel öğrenme aşamasında ise, çıkabilecek olan herhangi bir krizi karşı proaktif bir yaklaşımı benimseme ve yaşanan krizden deneyimler kazanma çıktılarının meydana geldiğini bulgulanmıştır. Israeli (2007), İsrail’de restoran işletmeleri üzerinde kriz yönetimi uygulamalarını araştırmıştır. 112 restorandan elde ettiği veriler neticesinde, “işletmeler ile iletişim kurmak”, “işletme menüleri ekleme ya da işletmeler için teklif edilen menülerde değişiklik yapmak”, “endüstri çapında vergi ödeme dönemlerinin esnetilme isteği” ve “diğer paydaşlarla ortak pazarlama kampanyaları yapmak” en önemli uygulamalar olarak bulgulanmıştır. Seçilmiş ve Sarı (2010), Türkiye’de faaliyet gösteren 75 konaklama işletmesinde yapmış olduğu kriz yönetimi araştırmasında, “işletme imajının zayıfladığı” ve “kalitenin düştüğü” en önemli iki olumsuz bulgu olarak belirtilmiştir. Ayrıca, insan kaynakları konusunda yapılan kriz yönetimi uygulamalarında, personel için “emekliye ayırma yolunun seçildiği”, “başka işletmelerdeki görevlere tayin edildiği” ve “çalışma günlerinde azaltılmaya gidildiği” uygulamalarının yapıldığı bulgulanmıştır. Akıncı (2010), Alanya ilçesinde faaliyet gösteren oteller üzerinde yapmış olduğu çalışmada, kriz vasıtasıyla müşterinin önemli olduğunun anlaşıldığı ve yeni pazarlar bulmaya yönelik çalışmaların arttığını bulgulanmıştır. Krizin olumsuz yönleri olarak ise, personelin işini kaybetme korkusunun arttığı, yoğun bir rekabet ortamının meydana geldiği ve personelde stresin arttığını belirtmiştir. Israeli, Mohsin ve Kumar (2011), Hindistan’ın lüks otellerinde kriz yönetimi uygulamalarını araştırmışlardır. Otellerde, “destinasyonun belirli özelliklerini ve destinasyon güvenliğini ön plana çıkararak pazarlama faaliyetlerinde bulunma”, “yeni ürün ve hizmetlerin tutundurması ve pazarlaması” ve “yeni segmentlere pazarlama” en önemli uygulamalar olarak bulgulanmıştır. Perl ve Israeli (2011), İsrail’de faaliyet gösteren seyahat acentelerinin kriz yönetimi uygulamalarını araştırmışlardır. 145 seyahat acentesinden toplanan verilerin analizi sonucunda, “ücretsiz sunulan hizmetler için ücret talep etme”, “müşteri üyelikleri için ücret talep etme ya da ücretleri arttırma” ve “yeni pazarlar arama” kriz uygulamalarının işletmeler tarafından ön planda tutulduğu ortaya konulmuştur. Bahar, Kaya ve Keklik (2011), Adana, Mersin, Antakya ve Mersin illerinde faaliyette bulunan 3,4 ve 5 yıldızlı konaklama işletmelerinin kriz yönetimi uygulamalarını araştırmışlardır. 54 işletmeden toplanan verilerin analizi sonucunda konaklama işletmelerinin, mevcut pazarı korumaya çalıştıkları, yeni pazar ve

yeni müşterilere yönelttikleri, çalışanlara motivasyon desteği sağladığı, yeni ürünler geliştirdikleri, yerli turistleri çekmeye çalıştıkları, pazarlama araştırmalarına ağırlık verdikleri, tur operatörleri ve acentelerle işbirliği yaptıkları ve müşterilerle doğrudan iletişime geçtikleri bulgulanmıştır. Niininen (2013), beş yıldızlı konaklama işletmelerinin kriz yönetim uygulamalarını araştırmıştır. Toplamda 12 adet (3 tane Hong Kong, 6 tane London ve 3 tane Helsinki) 5 yıldızlı otelle görüşme sonucunda en önemli kriz uygulamalarının; kriz durumlarına hazırlıklı olma, kriz boyunca maliyetleri kontrol altına alma, müşterilerle iyi iletişimi sürdürme ve otel güvenliğini artırıcı teknolojiler kullanmak olduğu görülmüştür. Turkey, Şengül ve Genç (2017), belediye belgeli tarihi konak işletmeleri (6 işletme) yöneticileriyle kriz yönetimi üzerine yaptıkları araştırmada; işgücü maliyetlerinin arttığı, fiyat belirleme politikalarının tekrar gözden geçirildiği, maliyetleri azaltabilmek için işletmenin bir bölümünün ya da tamamının kapalı tutulduğu, tanıtım ve reklam faaliyetlerinin arttırıldığı, sosyal medyanın etkin bir şekilde kullanılmaya başlandığı kriz döneminde en çok yapılan uygulamalar olarak bulgulanmıştır.

3.KRİZ BASAMAKLARI, TIPLERİ VE ETKİLERİ

Kriz basamakları, krizin başlamasından önce ki durum ile çözüm bulunmasına kadar olan süreçlerin hepsini kapsamaktadır. Günümüze kadar süreçte kriz basamaklarının gittikçe arttığını söylemek yanlış olmaz. Fink (1986), kriz basamaklarını dörte ayırmıştır. Fink (1986), krizin görülmesi ile bitirilmesi arasında, prodromal evre (bu basamakta dışsal çevrenin analizi, veri toplama, planlar yapma, bir takım oluşturma ve iletişim kanalları kurma hususları bulunur), akut veya acil evre (acute or emergency) (bu aşama krizin ortaya çıktığı aşamadır. Bu aşamada olayın kapsamı, yakın ve uzun vadeli etkileri değerlendirmek ve gerekli tedbirleri hemen almak gerekmektedir) , kronik veya iyileşme evresi (chronic or recovery) (daha önceki aşamalara göre krizin belirtileri ve etkileri çok daha açıktır. Bu durumda uygun eylemlerle bu olaya cevap vermek önemlidir) ve sonuç evresi (resolution) (bu aşamada krizin etkileri yavaş yavaş kaybolabilir ve işletme faaliyetleri normale girebilir. Ancak alınan önlemler işe yaramayabilir. Bu durumda işletme daha büyük zorluklarla yüzleşmek zorundadır.) basamaklarının olduğunu belirtmiştir. Mitroff (1988) ve, Pearson ve Mitroff (1993) ise biraz daha farklı bir yaklaşımla, sinyal algılama, hazırlık / önleme, sınırlama / hasar sınırlaması, kurtarma ve öğrenme basamaklarını öne sürmüştür. Roberts (1994), Olay öncesi, acil durum safhası, ara safha ve uzun vadeli safha olmak üzere dört basamak oluşturmuştur. Faulkner (2001) ise kriz ve felaket yönetimi konusunda basamakları Fink (1986) ve Roberts'in (1994) çalışmaları bağlamında genişletmiştir. Bu bağlamda Faulkner (2001), olay öncesi (potansiyel felaketlerin etkilerini azaltmak ya da önlemek için tedbirlerin alındığı aşama), prodromal (bir felaketin oluşmasının yakın olduğu aşama), acil durum safhası (felaketin etkilerinin hissedildiği, insanları ve mal varlıklarını (property) korumak için tedbirlere ihtiyaç duyulan aşama), ara safha (insanların kısa vadede ihtiyaçlarının karşılandığı ve toplumun normale dönmesini sağlamak için odaklanılan aşama), uzun vadeli ve iyileşme safhası (bir önceki aşamanın devamı niteliğinde olup, bu aşamadaki meydana gelen durumlar çok çabuk olarak aşılamayabilir) ve sonuç safhası (restore edilmiş veya yeni geliştirilmiş kurum) olarak altı basamak oluşturmuştur. Ritchie (2004), Faulkner' in (2001) kriz ve fekalet yönetim basamaklarını önererek, krizler açısından stratejik yönetim geliştirmeye çalışmıştır.

Wilks ve Moore (2004), kriz yönetimi aşamaları azaltma (reduction) (potansiyek krizi tanımlama ve etkilerini azaltmaya çalışma aşamasıdır. Bu aşamada işletme yöneticilerinin SWOT analizi uygulaması gerekli olabilir), hazır olma (readiness) (işletmelerin planlar yaparak hazırlık yaptığı aşamadır. İşletmeler krizi değerlendirerek stratejik, tactical and communication planları yapmalıdır.), tepki verme (response) (krizin hemen ardından herşey düzensiz haldeyken verilen tepkiler aşamasıdır. Bu aşamada ilk iki aşamanın değerlendirilmesi yapılarak, yapılan planlarda düzenlemeye gidilebilir.) ve iyileşme (recovery) (bu aşamada krizin değerlendirilmesi yapılarak işletme normal faaliyetlerine devam ettirilmeye çalışılır.) olarak 4 basamağa ayırmıştır. Luhrman (2005), krizde izlenmesi gereken basamakları “kriz öncesi”, “gerçek sorunlar sırasında” ve “krizden hemen sonra” olarak üç basamakta incelemiştir. Hystad ve Keller (2008) yapmış oldukları çalışmada, krizden kurtarma basamakları dörde (olay öncesi aşama, olay sırası aşama, olay sonrası aşama ve iyileştirme aşaması) ayırmıştır.

Zaman odaklı olarak, tatmin edilebilmesi bakımından ve işletmelerin içsel-dışsal çevresinine göre ayrımlara gidilerek kriz tiplerinin oluşturulduğu söylenebilir. Parsons (1996), krizi üçe ayırmıştır. Ani krizler (immediate crises); kriz ile ilgili çok az ya da hiçbir uyarıcı ortada yoktur. Bu yüzden işletmelerin istemediği bir kriz tipidir. İşletmelerin kriz öncesinde herhangi bir plan hazırlayabilme ya da araştırma yapabilme fırsatları yoktur. Gelişen krizler (emerging crises); yavaş yavaş gelişen bir kriz tipidir. Bu sebeple, işletmeler alacakları tedbirlerle krizi azaltabilir, belki de durdurabilir. Sürekli krizler (sustained crises); uzun süre devam edebilen kriz tipidir. Yıllarca sürebilen bu krizler işletmeleri zor durumda bırakabilir. Racherla ve Hu (2009), dört tip krizin olduğunu belirtmiştir. Beklenmedik krizler (unexpected crises); tatmin etmesi ve kontrol etmesi zor olan krizlerdir (deprem, terör saldırısı, kasırga, sel vb.). Konvansiyonel krizler (conventional crises); bu tür krizler tahmin edilebilmektedir. Bu tür krizlerin olma olasılığı yüksek ancak kontrol edilebilmesi düşüktür (gaz fiyat artışı, ekonomik kriz, hükümet düzenlemeleri vb.). Kırılabilir krizler (tractable crises); bu tür krizlerin hem tahmin edilmesi hem de kontrol edilmesi yüksek olasılıklıdır (işletme maliyeti artışı, güç kaybı, işçi tazminatları vb.). Dıştan gelen krizler (extraneous crises); bu tür krizleri tahmin etmesi düşük ancak kontrol etmesi yüksek olasılıklıdır. Düzensiz operasyonel krizler olarak tanımlanabilir (veri kaybı, gaz kaçağı, yangın, işyerindeki şiddet vb.). Lerbinger (2012) ise krizleri dışsal faktörlere (fiziksel çevre ve insani/sosyal çevre) ve içsel faktörlere (yönetim hatası) bağlı olarak ayrımlamıştır.

Kriz aşamasında ve sonrasında işletmeler için bir çok tehlike ortaya çıkabilmektedir. İşletmeler açısından bakıldığında marka, ürünler ve üretim hattı, çalışanlar, müşteriler, şirket yatırımcıları, pay sahipleri krizden etkilenmektedir (Doeg, 2005: 1). Bu durum daha kırılabilir olan turizm sektöründe yer alan işletmeler hatta tüm sektör için geçerli olan bir durumdur. Turizm sektörünü, doğa ile ilgili felaketler (çığ, sel, deprem, orman yangını, kasırga gibi), iç çatışmalar (toplumsal huzursuzluklar, sokak şiddetleri, gerilla tehditleri, savaş gibi), salgın hastalıklar, teknoloji başarısızlıkları (uçak kazaları, elektrik kesintileri, bilgisayar kazaları gibi) gibi durumlar etkilemektedir (Tse, 2006: 30). Krizin iyi yönetilmemesi sonucunda uluslararası turizm pazarında oluşan kötü imajın devamı, ülkeye turizm faaliyeti için talep azalması, ülkenin turizm gelirlerinin düşmesi, turizm işletmelerinin maddi kayıplar yaşaması, turizm sektörüyle bağlantılı olan diğer sektörlerin olumsuz etkilenmesi, ülkedeki işsizlik oranının artması gibi durumlarla karşı karşıya kalınabilir (Sönmez, Apostolopoulos ve Tarlow, 1999).

4.TÜRKİYE'DE TURİZM ENDÜSTRİSİ

Türkiye’de turizm 1980’li yıllarda gelişmeye başlamış ve sürekli gelişen bir sektör olarak dikkat çekmiştir. 1980 askeri darbesinin ardından Dünya Bankası(WB) ve Uluslararası Para Fonu(IMF) tarafından formüle edilen 24 Ocak Ekonomik İstikrar Ölçümleri’nin temel ilkelerinden birisi de turizm sektörüydü. O yıllarda yeni hükümetin turizmi ekonomik gelişme anlamında etkili bir araç olarak görmesi nedeniyle 1982 yılında çıkarılan Turizmi Teşvik Kanunu, Türkiye’nin turizm alanında gelişmesine hız kazandırmıştır (Tosun, 1998: 595). 1999 yılında Türkiye’de yaşanan Marmara Depremi, 2006 yılında yaşanan Kuş Gribi ve son yıllarda yaşanan politik krizler ve terör saldırıları Türkiye’de faaliyet gösteren turizm işletmeleri ve ülke açısından olumsuz sonuçlar meydana getirmiştir. Tablo 1’de detayları görmek mümkündür.

Tablo 1. Türkiye’ye Gelen Turist Sayısı ve Turizm Gelirleri

Yıl	Ziyaretçi Sayısı	Turizm Gelirleri(1000 \$)
1998	9 752 000	7 808 000
1999	7 464 000	5 203 000
2000	10 412 000	7 636 000
2001	11 569 000	10 066 000
2002	13 247 000	11 900 000
2003	14 030 000	13 203 000
2004	20 262 640	17 076 606
2005	24 124 501	20 322 112
2006	23 148 669	18 593 951
2007	27 214 988	20 942 500
2008	30 979 979	25 415 067
2009	32 006 149	25 064 482
2010	33 027 943	24 930 997
2011	36 151 328	28 115 692
2012	36 463 921	29 007 003
2013	39 226 226	32 308 991
2014	41 415 070	34 305 903
2015	41 617 530	31 464 777
2016	31 365 330	22 107 440

Kaynak: www.kultur.gov.tr

Son yıllarda Türkiye’de yaşanan politik krizler ve terör saldırılarından kaynaklı olarak 2016 yılında toplam turist sayısının 2015 yılı rakamları ile karşılaştırıldığında azaldığı ve turizm gelirinin düştüğü görülmektedir. Türkiye’de 2016 yılında, 2015 yılıyla kıyaslandığında turizm gelirlerinde yaklaşık %40’lık bir kaybın olduğu belirtilebilir.

5.YÖNTEM

Derinlemesine analiz imkânı vermesi ve verilerin detaylı bir şekilde incelenebilmesi için araştırmada nitel yöntem kullanılmıştır. Ayrıca araştırmanın temel amacı kapsamında yer alan kısa ve uzun vadeli beklentilerin ölçülmesi içinde nicel yöntemden yararlanılmıştır. Bu bağlamda, araştırma için karma bir yöntem kullanıldığını, hem evet-hayır soruları ve açık uçlu soruların hem de likert ölçekli bir anket formunun kullanıldığını söylemek mümkündür. Yarı yapılandırılmış mülakat formunun ilk 15

sorusu Israeli (2007) ve Israeli, Mohsin ve Kumar (2011) tarafından yapılmış olan çalışmalardan yararlanılarak oluşturulmuştur. İlk beş soru insan kaynakları uygulamalarıyla, sonraki 6 soru pazarlama uygulamalarıyla ve 13-14-15 numaralı sorular ise bakım-onarım uygulamalarıyla ilgili olarak oluşturulmuştur. Okumus ve Karamustafa (2005) tarafından yapılan çalışmadan yararlanılarak, 16-17-18-19-20 numaralı sorular işletmenin yönetim anlamında yapmış olduğu uygulamaları ortaya koymak için meydana getirilmiştir. Ayrıca, mülakat formuna “genel” olarak nitelendirilebilecek açık uçlu bir soru eklenmiştir (Soru 21). Bu sorunun eklenmesindeki temel neden, işletmelerden veriler toplanmadan önce 5 adet bilim uzmanına formun incelenmesi için verilmesi ve geridönüşler neticesinde bu maddenin önemli olarak nitelendirilmesidir. Kısa ve uzun vadeli beklentileri ölçebilmek için oluşturulan anket formu ise dört bölümden (kısa vadeli olumlu beklentiler, kısa vadeli olumsuz beklentiler, uzun vadeli olumlu beklentiler ve uzun vadeli olumsuz beklentiler) ve 32 maddeden (kısa vadeli olumlu beklentiler 8 madde, kısa vadeli olumsuz beklentiler 10 madde, uzun vadeli olumlu beklentiler 7 madde ve uzun vadeli olumsuz beklentiler 7 madde) oluşmaktadır. Beşli likert ölçeği olarak (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 3=Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum) Okumus ve Karamustafa (2005) tarafından yapılan çalışmadan yararlanılarak oluşturulmuştur. Ayrıca oluşturulan formun ilk bölümünde, formu dolduran yöneticinin demografik özellikleri ile otel hakkında temel bilgilerin alınabilmesi için oluşturulan 7 adet soru bulunmaktadır.

Araştırmanın genel evreni, Türkiye’de faaliyet gösteren tüm 5 yıldızlı konaklama işletmeleri olarak belirlenmiştir. 2015 yılı sonu itibariyle 625 adet 5 yıldızlı konaklama işletmesi olan Türkiye’de, her bir işletmeden veri toplamanın zaman ve maddi kaynak açısından çok zor olduğu için genel evren, çalışma evrenine indirgenmiştir. Çalışma evreni, genel evrene göre ulaşılması görece daha kolay olan ve genel evreni temsil niteliği olan evrendir (Karasar, 2014:110). Çalışma evreni ise, Antalya ve Muğla’da faaliyet gösteren 5 yıldızlı konaklama işletmeleri olarak belirlenmiştir. Çalışma evreninin bu şekilde belirlenmesinin temel nedeni, Türkiye’de ki 5 yıldızlı konaklama tesislerinin yarısından fazlasının bu iki destinasyonda (Antalya: 314 konaklama tesisi, Muğla: 69 konaklama tesisi) yer almasıdır (Kultur, 2015). Bu durumda çalışma evreninin, genel evreni temsil niteliğinin olabileceği söylenebilir. Veri toplama süreci 2 aşamadan meydana gelmiştir. Öncelikli olarak Antalya ve Muğla’da tespit edilen 383 adet 5 yıldızlı konaklama tesisine posta yoluyla formlar ulaştırılmıştır. Ulaştırılan formların geridönüşü için adres, e-mail adresi ve fax numaraları belirtilmiştir. Yapılan bu uygulama sonucunda 19 adet (%0,05) formun geri dönüşü olmuştur. İkinci aşamaya başlanmadan önce, çalışma evrenine de ulaşamayacağı varsayılarak örneklem yöntemi belirleme ve örneklemeye gitme yolu tercih edilmiştir. Örneklem yöntemlerinden amaçlı örneklem ve kolayda örneklem yöntemleri kullanılarak, araştırmaya katılmaya istekli ve araştırma için net bilgiler verebilecek kişilere ulaşılarak, bu kişilerden veri toplanılması amaçlanmıştır (Ural ve Kılıç, 2013: 42-43). İkinci aşamada, hem yüz yüze görüşme hem de bırak-topla yöntemi kullanılarak 37 form daha elde edilmiştir. Toplamda 56 adet form (%15) toplanmış ancak 12 tanesi istenilen şekilde doldurulmadığı, ya da eksik dolduruğu tespiti sonucunda analizler öncesinde çıkarılmıştır. Toplamda 44 form üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. Bertaux (1981), nitel analiz için en düşük veri sayısının 15 olabileceğini belirtirken, Morse (1994), 30 ila 50 arasındaki sayının analiz için yeterli bir büyüklük olabileceğini belirtmiştir. İlk etapta evet-hayır soruları ve açık uçlu sorular içerik

analizine tabi tutulmuştur. İkinci etapta ise 5'li likert şeklinde hazırlanan ölçekler analize tabi tutulmuş, ortalama ve standart sapma değerleri belirlenerek tablolar halinde bulgular kısmında verilmiştir.

6.BULGULAR

Anket formuna katılım gösteren kişilerin 37'si (%86,0) erkek, 23'ü (%64,3) lisans mezunu ve 27'si (%64,3) departman yöneticisidir. Konaklama işletmesi bağlamında bakıldığında ise 37'sinin (%84,1) Antalya'da faaliyet gösterdiği, 40'ının (%90,9) resort oteli, 24'ünün (%54,5) 14 yıl ve altı süresince faaliyete sahip ve 26'sının (%59,1) 400 oda ve üstü kapasiteye sahip olduğunu bulgulanmıştır.

Tablo 2. Demografik Özellikler ve Konaklama İşletmeleri Hakkında Bilgiler

	n	%		n	%
Cinsiyet(n=43)			Faaliyet Yeri(n=44)		
Erkek	37	86,0	Antalya	37	84,1
Kadın	6	14,0	Muğla	7	15,9
Eğitim Durumu(n=32)			Otel Türü(n=44)		
Lise	5	15,6	Resort Otel	40	90,9
Önlisans	2	6,2	Şehir Oteli	4	9,1
Lisans	23	72,0	Otel Faaliyet Yılı(n=44)		
Lisansüstü	2	6,2	14 yıl ve altı	24	54,5
Yönetici Pozisyonu(n=42)			15 yıl ve üstü	20	45,5
Genel Müdür	5	11,9	Oda Sayısı(n=44)		
Genel Müdür Yardımcısı	4	9,5	399 oda ve altı	18	40,9
Departman Yöneticisi	27	64,3	400 oda ve üstü	26	59,1
Diğer	6	14,3	XXX	XX	XX

Konaklama işletmelerinin kriz yönetimi ile ilgili yapmış olduğu uygulamaları belirlemek için hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu Tablo 3'te verilmiştir. İlk beş uygulama insan kaynakları yönetimi, 6-7-8-9-10-11-12 numaralı uygulamalar pazarlama, 13-14-15 numaralı uygulamalar bakım-onarım, 16-17-18-19-20 numaralı uygulamalar yönetim ve 21 numaralı uygulama ise genel uygulama olarak tasarlanmıştır.

Tablo 3. Kriz Döneminde Yapılan Uygulamalar

İfadeler	Kategori	Başlık
1)Mevcut işgücünü azaltmak için bazı çalışanları işten çıkarmak zorunda kaldık.	İnsan Kaynakları Yönetimi	Uygulama 1
2)İşgücü maliyetini azaltmak için bazı çalışanları ücretsiz izine yolladık.	İnsan Kaynakları Yönetimi	Uygulama 2
3)Çalışanlara ödenen maaşları düşürdük veya zam yapmadık.	İnsan Kaynakları Yönetimi	Uygulama 3
4)Çalışanlara ödenen maaşların ödemesini şimdilik dondurduk.	İnsan Kaynakları Yönetimi	Uygulama 4
5)Yüksek maliyetli olan çalışanları işten çıkartarak düşük maliyetli çalışanları işe aldık.	İnsan Kaynakları Yönetimi	Uygulama 5
6)Diğer paydaşlarımızla (kredi kartı firmaları, tur operatörleri vb.) ortak pazarlama kampanyaları yaptık.	Pazarlama	Uygulama 6
7)Pazarlama bütçemizi arttırdık.	Pazarlama	Uygulama 7
8)Faaliyet gösterdiğimiz bölgenin özelliklerini ön plana çıkararak pazarlama faaliyetlerini arttırdık.	Pazarlama	Uygulama 8
9)Özel teklifler üzerinde fiyatları düşürdük.	Pazarlama	Uygulama 9
10>Liste fiyatlarımızı düşürdük.	Pazarlama	Uygulama 10
11)Yeni ürünler ve hizmetler geliştirdik, bu ürün ve hizmetlere yönelik tutundurma ve pazarlama faaliyetlerinde bulunduk.	Pazarlama	Uygulama 11
12)Yeni pazarlar (ülkeler) belirledik, bu pazarlara yönelik pazarlama faaliyetleri gerçekleştirdik.	Pazarlama	Uygulama 12
13)Otelin vermiş olduğu hizmetleri sınırlandırarak maliyetleri azaltmaya çalıştık.	Bakım-onarım	Uygulama 13
14)Otelin bakımını ertelleyerek maliyetleri azaltmaya çalıştık.	Bakım-onarım	Uygulama 14
15)Otelin fonksiyonel faaliyetlerini sürdürmesi için gerekli olan sistemlerin bakımlarını erteledik.	Bakım-onarım	Uygulama 15
16)Otelin borçları yapılandırıldı.	Yönetim	Uygulama 16
17)Yeni krediler çekerek faaliyetlerimize devam etmeye çalışıyoruz.	Yönetim	Uygulama 17
18)Yapılan iş anlaşmalarını ve kontratları yeniden gözden geçirdik.	Yönetim	Uygulama 18
19)Yeni yatırım kararlarını erteledik.	Yönetim	Uygulama 19
20)Sezon açılışını planlanan süreden daha ileri bir tarihe erteledik	Yönetim	Uygulama 20
21)Krizi yönetebilmek ve en az zararla atlatabilmek için yaptığımız ve yapmayı planladığımız diğer çalışmalar nelerdir?	Genel	Uygulama 21

Konaklama işletmelerinin uygulamalara vermiş oldukları yanıtlar Tablo 4’te verilmiştir. Bulgulardan, pazarlama alanında yapılmış olan uygulamaların ön planda olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda, “Özel teklifler üzerinde fiyatları düşürdük” diyen 33 konaklama işletmesi (%78,6), “Yeni pazarlar (ülkeler) belirledik, bu pazarlara yönelik pazarlama faaliyetleri gerçekleştirdik” diyen 29 konaklama işletmesi (%65,9) ve “Liste fiyatlarımızı düşürdük” diyen 28 konaklama işletmesi (%65,1) olduğu belirlenmiştir.

Tablo 4. Kriz Yönetimi Uygulamalarına Verilen Cevaplar

İfadeler	Evet (n)	%	Hayır (n)	%
Mevcut işgücünü azaltmak için bazı çalışanları işten çıkarmak zorunda kaldık.	18	40,9	26	59,1
İşgücü maliyetini azaltmak için bazı çalışanları ücretsiz izne yolladık.	22	50,0	22	50,0
Çalışanlara ödenen maaşları düşürdük veya zam yapmadık.	19	45,2	23	54,8
Çalışanların maaşlarının ödemesini şimdilik dondurduk.	4	9,3	39	90,7
Yüksek maliyetli olan çalışanları işten çıkartarak düşük maliyetli çalışanları işe aldık.	6	13,9	37	86,1
Diğer paydaşlarımızla (kredi kartı firmaları, tur operatörleri vb.) ortak pazarlama kampanyaları yaptık.	23	54,8	19	45,2
Pazarlama bütçemizi arttırdık.	18	43,9	23	56,1
Faaliyet gösterdiğimiz bölgenin özelliklerini ön plana çıkararak pazarlama faaliyetlerini arttırdık.	22	53,7	19	46,3
Özel teklifler üzerinde fiyatları düşürdük.	33	78,6	9	21,4
Liste fiyatlarımızı düşürdük.	28	65,1	15	34,9
Yeni ürünler ve hizmetler geliştirdik, bu ürün ve hizmetlere yönelik tutundurma ve pazarlama faaliyetlerinde bulunduk.	21	51,2	20	48,8
Yeni pazarlar (ülkeler) belirledik, bu pazarlara yönelik pazarlama faaliyetleri gerçekleştirdik.	29	65,9	15	34,1
Otelin vermiş olduğu hizmetleri sınırlandırarak maliyetleri azaltmaya çalıştık.	15	34,9	28	65,1
Otelin bakımını erteleyerek maliyetleri azaltmaya çalıştık.	13	29,5	31	70,5
Otelin fonksiyonel faaliyetlerini sürdürmesi için gerekli olan sistemlerin bakımlarını erteledik.	10	23,3	33	76,7
Otelin borçları yapılandırıldı.	15	35,7	27	64,3
Yeni krediler çekerek faaliyetlerimize devam etmeye çalışıyoruz.	19	46,3	22	53,7
Yapılan iş anlaşmalarını ve kontratları yeniden gözden geçirdik.	24	58,5	17	41,5
Yeni yatırım kararlarını erteledik.	18	43,9	23	56,1
Sezon açılışını planlanan süreden daha ileri bir tarihe erteledik.	15	42,9	20	57,1

İnsan kaynakları yönetimi uygulaması yapan konaklama işletmelerinin 18'i (%40,9) mevcut işgücünü azaltmak için işgörelere çıkarıldığını, 22'si (%50) işgücü maliyetlerini azaltabilmek için işgörelere ücretsiz izinler verdiklerini, 19'u (%45,2) işgörenlerin maaşlarını düşürdüklerini ya da zam yapmadıklarını, 4'ü (%9,3) işgörenlerin maaşlarını ödemedi zorunlu geciktirmeler yaptıklarını ve 6'sı (%13,9) yüksek maliyetli olan bazı işgörenleri işten çıkarmak zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir. İnsan kaynakları uygulamalarıyla ilgili bazı örnekler Tablo 5' de verilmiştir.

Tablo 5. Kriz Döneminde Konaklama İşletmeleri Tarafından Yapılan İKY Uygulamaları

İnsan Kaynakları Yönetimi (uygulama ifadeleri Tablo 3'de verilmiştir)	Konaklama işletmelerinin vermiş olduğu yanıtları bazıları (*)
Uygulama 1	*2015 yılında çalışan sayısı 560 kişi iken 2016 yılında bu rakam 460 kişiydi. *2015 yılında otelimizde 650 çalışan varken, 2016 yılında bu rakam 450 oldu. *2016 yılında çalışan sayımız 100 kişi azalmıştır. 2015 yılı çalışan sayımız 550 kişiydi. *2015 yılında çalışan sayımız ile 2016 yılında çalışan sayımızı kıyasladığımızda 60 kişinin eksik olduğunu belirtebiliriz.
Uygulama 2	*15 günlük sürelerle 10 çalışanımızı ücretsiz izine yolladık. *20 gün ile 30 gün sürelerinde değişen 20 çalışanımıza ücretsiz izin vermek zorunda kaldık.
Uygulama 3	Bu uygulamaya “evet” yanıtı veren otellerin hemen hemen hepsi zam yapmadığını ancak ücretlerde bir düşüş olmadığını belirtmiştir.
Uygulama 4	Bu uygulamaya “evet” yanıtı veren 4 otel mevcuttur. Bu 4 otelden 2 tanesinin maaş ödemelerinde 1 ay geriden geldiklerini, 2 tanesinin ise 2 ay geriden geldiğini belirtmişlerdir.
Uygulama 5	*Yüksek maaş alan bazı departman yönetici yardımcılarını işten çıkarmak zorunda kaldık. *Bazı departmanlarda bulunan yöneticileri işten çıkardık. Alt pozisyondan gelen çalışanları mevcut maaşlarına çok az artış yaparak yönetici pozisyonlarını doldurmaya çalıştık.

Tablo 6’da konaklama işletmeleri tarafından yapılan pazarlama uygulama örnekleri verilmiştir. Konaklama işletmelerinden 23’ünün (%54,8) diğer paydaşlarıyla ortak pazarlama kampanyaları yaptıkları, 18’inin (%43,9) pazarlama bütçesini arttırdığı, 22’sinin (53,7) faaliyet gösterilen destinasyonun özelliklerini ön plana çıkararak pazarlama faaliyetleri yaptığı, 33’ünün (78,6) özel tekliflerde fiyatları düşürdüğü, 28’inin (65,1) liste fiyatları üzerinden indirim gittiği, 21’inin (%51,2) yeni ürün ve hizmetler geliştirerek pazarlama ve tutundurma faaliyetleri yaptığı ve 29’unun (%65,9) yeni pazar arayışına girdiği ve bu pazarlara yönelik pazarlama faaliyetlerinde bulunduğu bulgulanmıştır.

Tablo 6. Kriz Döneminde Konaklama İşletmeleri Tarafından Yapılan Pazarlama Uygulamaları

Pazarlama (uygulama ifadeleri Tablo 3’de verilmiştir)	Konaklama işletmelerinin vermiş olduğu yanıtları bazıları (*)
Uygulama 6	*Tur operatörleri ve Acenteler ile fuarlara katılıp, tanıtım ve reklam çalışmaları yaptık. *İç pazarda bölgesel tanıtımlar, yurtdışındaki pazar için ise ilan panolarına (billboard) reklamlar ve sosyal medyada reklam ve tanıtımlar yapıldı. *Bankalar ile kredi kartı taksitlendirmesine yönelik anlaşma yaptık. Böylelikle müşterilerimize ödemelerde taksit fırsatı sunarak, ödeme koşullarını kolaylaştırdık. *İç pazara indirim uygulandı. Ayrıca acentelere ücretsiz odalar verildi. *Fuarlar, atölye çalışmaları (workshop), tanıtım turlarına katılım gerçekleştirildi.
Uygulama 7	*2015 yılı pazarlama bütçemiz 700.000 Euro idi. 2016 yılı pazarlama bütçemizi 1.000.000 Euro’ya çıkardık. *2016 yılı pazarlama bütçemizi %80 artışla 450.000 olarak belirledik. *2016 yılı pazarlama bütçemizi 750.000 Euro olarak belirledik. 2015 yılında bu rakam 500.000 Euro’ydu.
Uygulama 8	Bu uygulamaya “evet” diyen otellerin ultra her şey dâhil sistemini ön plana çıkardığı (n:7), hava alanına yakınlığı tanıtımlarda kullandığı (n:6), kültürel zenginleri tanıttığı (n:3), doğa güzelliklerini betimlediği (n:2), İslami konsepti kullandığı (n:2), golf alanını ön planda tuttuğu (n:1) ve EXPO’yu tanıtıcı faaliyetlerde kullandığı (n:1) bulgulanmıştır.
Uygulama 9	*Tüm fiyatlara % 10 indirim uyguladık. *Grup indirimleri yapıldı. Gruplara %25 indirim uygulandı. *Pazarımız Rus turist ağırlıklı olduğu için yaşanan krizden çok etkilendik. Geçmiş yılların fiyatlarına oranla %40’a varan indirimler yaptık.
Uygulama 10	*Kişibaşı 150 TL’ye ultra her şey dâhil sisteminde oda sattık. *Çift kişilik odayı ultra her şey dâhil sisteminde 200 TL’ye sattık.
Uygulama 11	*Restoranlar ve toplantı salonları yenilendi. Ayrıca odalara “bebetel” olarak bilinen çocuk uyarı sistemleri kurduk. Bu hususları pazarlama faaliyetlerinde ön plana çıkarmaya çalıştık. *Hedef pazara yönelik büfeler çeşitlendirildi. Odaların bakım ve onarımı yapıldı. Anlaşmalı olduğumuz acentelerle taksitli satış kampanyaları için anlaşma yapıldı. *İslami konseptte yeni bir otel açtık. Yeni hedef pazarlar nedeniyle bu yatırımı gerçekleştirdik.
Uygulama 12	Bu uygulamanın otellerin yaklaşık %65’i tarafından yapıldığı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda İran (n:10), Suudi Arabistan (n:5), Kazakistan (n:4), Tacikistan (n:3), Özbekistan (n:3), Türkmenistan (n:3), İsrail (n:2), Katar (n:2), Hindistan (n:2), Tunus (n:1), Lübnan (n:1), Moldova (n:1), Letonya (n:1), Litvanya (n:1) gibi ülkeler işletmeler tarafından yeni pazar olarak seçilmiş ve pazarlama faaliyetleri yapılmıştır.

Konaklama işletmelerinin 15’inin (%34,9) bazı hizmetleri sınırlandırmaya gittiği, 13’ünün (%29,5) otelin bakımını erteleyerek maliyetleri düşürmeye çalıştığı ve 10’unun (%23,3) işletmenin fonksiyonel açıdan gerekli olan bazı sistemlerinin bakımını ertelediği bulgulanmıştır. Tablo 7’de bu bölümle ilgili konaklama işletmelerinin uygulamalarını görmek mümkündür.

Tablo 7. Kriz Döneminde Konaklama İşletmeleri Tarafından Yapılan Bakım - Onarım Uygulamaları

Bakım-onarım (uygulama ifadeleri Tablo 3’de verilmiştir)	Konaklama işletmelerinin vermiş olduğu yanıtları bazıları (*)
Uygulama 13	*Bazı yiyecek-içecek hizmetlerinde sınırlamaya gidildi. *Kısmen bazı hizmetler sınırlandırıldı. Ancak bu uygulama müşterilerin fark edemeyeceği düzeyde ve kaliteden ödün vermeden yapıldı. *Snack bardaki mevcut yiyecek-içeceklerde azaltmaya gittik.

Uygulama 14	*Otelin dış cephe boyasını yenilemedik. *Otel odalarının ve mobilyaların bakım ve onarımını gerçekleştiremedik.
Uygulama 15	*Hayati öneme sahip olmayan birkaç programın bakımını erteledik.

Konaklama işletmelerinin yönetim uygulamalarından bazı örnekler Tablo 8’ de verilmiştir. Konaklama işletmelerinin 15’inin (%35,7) borçlarını yapılandırdıkları, 19’unun (%46,3) yeni krediler çekerek faaliyetlerine devam ettikleri, 24’ünün (%58,5) iş anlaşmalarını ve kontratlarını yeniden gözden geçirdiği, 18’inin (43,9) yeni yatırım kararlarını ertelediği ve 15’inin (42,9) sezon açılışını ileri bir tarihe ertelediği bulgulanmıştır.

Tablo 8. Kriz Döneminde Konaklama İşletmeleri Tarafından Yapılan Yönetim Uygulamaları

Yönetim (uygulama ifadeleri Tablo 3’de verilmiştir)	Konaklama işletmelerinin vermiş olduğu yanıtları bazıları (*)
Uygulama 16	*Bankalara olan kredi borçlarını yapılandırarak taksitleri uzattık.
Uygulama 17	*1.000.000 TL yeni kredi çektik. *10.500.000 TL kredi çektik. *Zaman zaman gerekli görüldüğünde kredi kullanılıyor.
Uygulama 18	*Rus pazarına hizmet veren acentelerle ilgili kontratların bazıları iptal edildi. *Kontratlar üzerinden %30 indirim uygulandı. *Kontratlar üzerinden %20 indirime gidildi.
Uygulama 19	*Yeni bir tesis yatırım kararımızı askıya aldık. *Otele alınacak olan bazı cihazların alım kararını erteledik. *Yeni bir otel alınma projesi ertelendi.
Uygulama 20	Bu uygulamaya “evet” diyen otellerin çoğunun sezon açılışını 1 ay (n:8), bazı otellerin sezon açılışını yaklaşık 45 gün (n:4), 2 otelin ise açılışını 2 ay civarında ertelediği söylenebilir.

Tablo 9’da konaklama işletmelerinin kriz yönetimi ile ilgili yapmış olduğu diğer uygulamaları görmek mümkündür. Konaklama işletmelerinin 8’inin (%21,6) maliyet ve işgücü kontrolü yaptığı, 7’sinin (%18,9) farklı yurtdışı pazarlara açıldığı ve 7’sinin (18,9) müşteri odaklılığı ön planda tuttuğu bulgulanmıştır.

Tablo 9. Konaklama İşletmeleri Tarafından Yapılan Genel Uygulamalar

Uygulama 21	n	%
Maliyet ve işgücü kontrolü	8	21,6
Farklı yurtdışı pazarlarına açılmak	7	18,9
Müşteri odaklılık	7	18,9
İç pazara ağırlık vermek	4	10,8
Pazarlama bütçesini arttırmak	3	8,1
İnternet üzerinden yapılan yorumları dikkate almak	3	8,1
Gereksiz harcamalardan kaçınmak	3	8,1
Kriz yönetiminin konusunda personele eğitimler vermek	2	5,5
Toplam	37	100,0

Otellerin kısa vadeli olumsuz beklentileri arasında sırasıyla “yabancı turist talebinin azalacağı”, “borçları ödeme ile ilgili zorluklar meydana geleceği”, “daha stresli bir iş çevresinin oluşmaya başlayacağı” ve “gelecekle ilgili hazırlanmış olan yatırım projelerinin erteleneceği” ifadeleri ön plana çıkmıştır.

Tablo 10. Kısa Vadeli Olumsuz Beklentiler

İfadeler	n	Ort.	S. Sapma
Yerli turist talebi azalacaktır.	44	2,090	1,290
Yabancı turist talebi azalacaktır.	44	4,090	0,830
Kredi alma zorlukları yaşanacaktır.	44	3,404	1,100
Gelecekle ilgili hazırlanmış olan yatırım projeleri ertelenecektir.	44	3,790	0,953
Daha stresli bir iş çevresi oluşmaya başlayacaktır.	44	3,860	0,978
Yerel yönetimler tarafından sağlanan hizmetler aksatılacaktır.	44	3,159	1,077
Borçları ödemeye ilgili zorluklar meydana gelecektir.	44	3,928	0,789
Personel eğitimi için kullanılacak olan bütçeler düşecektir.	44	3,545	1,044
Genel olarak maliyetler artacaktır.	44	3,477	1,088
Pazarlama maliyetleri artacaktır.	44	3,500	1,045

Uzun vadeli olumsuz beklentiler arasında, “turizmde çalışan nitelikli işgörenlerin sektörden ayrılmaları artacağı” ve “özel sektör tarafından turizm endüstrisine yapılacak olan yeni yatırımların erteleneceği” en önemli iki madde olarak dikkat çekmektedir.

Tablo 11. Uzun Vadeli Olumsuz Beklentiler

İfadeler	n	Ort.	S. Sapma
Yerli turist talebi azalacaktır.	44	2,454	1,265
Yabancı turist talebi azalacaktır.	44	3,409	1,127
Türkiye çok ucuz bir turizm destinasyonu haline gelecektir.	44	3,272	1,148
Hükümet ve yerel yönetimler turizm endüstrisine olan desteklerini ve yatırımlarını erteleyecektir.	44	3,272	1,264
Özel sektör tarafından turizm endüstrisine yapılacak olan yeni yatırımlar ertelenecektir.	44	3,613	1,104
Turizmde çalışan nitelikli işgörenlerin sektörden ayrılmaları artacaktır.	44	3,750	1,037
İşletme olarak yaptığımız pazarlama çalışmaları olumsuz etkilenecektir.	44	3,454	1,150

Otel işletmelerin kısa vadeli olumlu beklentileri arasında, “yerli turist talebinin artacağı” ve “geleneksel olmayan pazarlardan yabancı turist talebinin artacağı” en önemli olumlu beklentilerdir.

Tablo 12. Kısa Vadeli Olumlu Beklentiler

İfadeler	n	Ort.	S. Sapma
Kriz vasıtasıyla maliyetlerimiz azalacaktır.	44	2,500	1,210
Yeni yönetim teknikleri bulup, uygulamaya başlayacağız.	44	3,522	0,901
Bazı operasyonel problemlerimizi görme fırsatımız olacak.	44	3,477	0,927
Yeniden örgüt yapılanması sürecine girmemiz için fırsat olacak.	44	3,477	0,875
Geliştirdiğimiz pazarlama stratejileri sayesinde geleneksel olmayan pazarlardan yabancı turist talebi artacaktır.	44	3,720	0,972
Yerli turist talebi artacaktır.	44	3,750	0,866
İçsel yönetimin verimsizliğini ortadan kaldıracacağız.	44	3,146	0,850
Hükümetin turizm sektörüne olan desteği artacaktır.	44	3,159	0,986

Otellerin uzun vadeli olumlu beklentileri arasında, “krizin yeni pazarlara genişleme için yol göstereceği” ve “pazarlama faaliyetlerine daha fazla özen gösterileceği” maddelerinin ön planda olduğu belirtilebilir.

Tablo 13. Uzun Vadeli Olumlu Beklentiler

İfadeler	n	Ort.	S. Sapma
Pazarlama faaliyetlerine daha fazla özen göstereceğiz.	44	3,767	0,858
Kriz yeni pazarlara genişlememiz için bize yol gösterecek.	44	3,909	0,801
Daha profesyonel yönetim teknikleriyle istihdam sağlayacağız.	44	3,522	1,067
Hizmet kalitesi daha önemli bir hale gelecek.	44	3,681	1,253
Kriz, bizi yeni ürünler geliştirmeye itecektir.	44	3,659	0,938
Kriz, turizm sektöründeki birleşmeleri kolaylaştıracaktır.	44	3,409	0,972
Hükümetin desteği için daha fazla baskı yapabileceğiz.	44	3,452	1,016

7.SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye’ de meydana gelen krizden etkilenen konaklama işletmelerinin kriz yönetim uygulamaları, kısa ve uzun vadeli olumlu ve olumsuz beklentiler araştırılmıştır. Çalışma bulgularının literatürde yer alan bazı araştırma sonuçlarıyla benzerlik gösterdiği, bazılarıyla farklılaştığı söylenebilir. Israeli ve Reichel’in (2003) araştırma sonuçlarında yer alan ‘özel fiyatlar üzerinde indirimle gidilmesi’ uygulaması İsrail’de faaliyet gösteren konaklama işletmeleri tarafından pazarlama uygulaması olarak ön plana çıkmıştır. Bunun, Antalya ve Muğla’da faaliyet gösteren konaklama işletmelerinin de yapmış olduğu bir uygulama olduğu görülmüştür. Kriz durumlarında indirimle gidilmesi, talebi arttırabilmek adına önemli bir uygulama olarak görülebilir. Okumus ve Karamustafa (2005), Bodrum ve Nevşehir’de faaliyet gösteren konaklama işletmeleri üzerine yaptıkları çalışmada, yöneticilerin kriz dönemlerinde yapılan iş kontratlarını gözden geçirdikleri, maliyetlerini düşürmeye çalıştıkları, çalışan sayılarını düşürmeye çalıştıkları ve pazarlama çabalarını arttırmaya çalıştıklarını bulgulamışlardır. Benzer stratejilerin, Antalya ve Muğla’ da faaliyet gösteren konaklama işletmelerinde de uygulandığı görülmüştür. Antalya ve Muğla’ da faaliyet gösteren konaklama işletmelerinin öncelikli olarak giderlerini azaltmaya çalıştıkları ve pazarlama faaliyetlerini ön plana çıkardıkları söylenebilir. Okumus, Altınay ve Arasli (2005), Kuzey Kıbrıs’ta faaliyet gösteren konaklama işletmelerinin kriz nedeniyle gelecek yatırım planlarını ertelediğini bulgulamıştır. Benzer bulguyu bu çalışmada da görmek mümkündür. Araştırmaya katılan konaklama işletmelerinin yaklaşık yarısının yatırım kararlarını erteleyerek, kriz döneminde finansal açıdan temkinli olmayı tercih ettikleri görülmüştür. Akıncı (2010), tarafından yapılan araştırmada, işletmelerin yeni pazarlar bulma konusunda araştırma yaptıkları bulgulanmıştır. Benzer, sonucun Antalya ve Muğla çerçevesinde de olduğu belirtilebilir. Bahar, Kaya ve Keklik (2011) tarafından yapılan araştırmada, konaklama işletmelerinin paydaşları olan “tur operatörleri ve seyahat acenteleriyle işbirliği yaptıkları bulgulanmıştır. Antalya ve Muğla’da faaliyet gösteren konaklama işletmelerinde de benzer uygulamanın yapıldığı söylenebilir. Israeli, Mohsin ve Kumar (2011), Hindistan’da faaliyet gösteren lüks konaklama işletmelerinde yapmış oldukları çalışmada, kriz dönemlerinde pazarlama uygulamalarının ön planda olduğunu bulgulamıştır. Niininen (2013) yapmış olduğu çalışmada kriz aşamasında konaklama işletmelerinin maliyetlerini düşürmeye çalıştıklarını ve pazarlama faaliyetlerini arttırmaya çalıştıkları sonucuna varmıştır. Bu sonucun, Antalya ve Muğla’da faaliyet gösteren konaklama işletmeleri uygulamalarıyla benzer olduğu belirtilebilir. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde, kriz

aşamasında konaklama işletmelerinin pazarlama faaliyetlerini arttırdığı, faaliyet gösterilen destinasyonun özelliklerini ön plana çıkardığı, yeni pazar arayışlarına girdiği, maliyetleri düşürmeye çalıştığı gibi uygulamaların mevcut çalışmanın sonuçlarıyla benzer olduğunu söylemek mümkündür.

Literatürde yer alan çalışma sonuçlarıyla, bu çalışma sonuçlarının bazı yönlerden farklı olduğunu söylemek mümkündür. Okumus ve Karamustafa (2005), Bodrum ve Nevşehir’de yapmış oldukları çalışmada, yapılan uygulamalarla krizin çok çabuk aşılabileceğini ve kısa vadede beklentilerin olumlu yönde olduğunu bulgulamıştır. Ancak, bizim çalışmamızın bulgularından biri kısa vadede turist talebinin artmayacağı ve konaklama işletmelerinin maliyetlerinin artacağını yönündedir. Bu sebeple bir farklılık olduğu söylenebilir. Bunun belirleyici nedeninin, geçmiş yıllara oranla turizm sektöründe artan rekabet koşulları ve turizm sektörünün talep açısından kırılgan bir yapıya sahip olması olarak belirtilebilir. Diğer bir farklılığında, Anderson’un (2006) Avusturalya’ da yapmış olduğu çalışma bulgularıyla ilgilidir. Anderson (2006), kriz aşamasında bulunan turizm sektöründeki işletmelerin, çalışanlarını işten çıkarmak yerine daha fazla ücretsiz izinler kullanarak faaliyetlerin sürdürüldüğünü bulgulamıştır. Ancak, Antalya ve Muğla’ da faaliyet gösteren konaklama işletmelerinin daha çok işten çıkarma yoluna giderek maliyetleri azaltmaya gittiği yönündeki bulgu bu çalışmanın sonucunu diğer çalışmalardan farklı kılmaktadır. Bu temel farklılığın Türkiye’de faaliyet gösteren konaklama işletmelerinde çalışanların daha çok sezonluk olması ya da diğer bir ifadeyle konaklama işletmelerinin genelde mevsimlik faaliyet göstermesinden kaynaklanıyor olabileceği yönündedir. Seçilmiş ve Sarı (2010) tarafından yapılan araştırmada, “imajın zayıfladığı” algısı araştırmaya katılan işletme yöneticileri tarafından belirtilmiştir. Ancak, Antalya ve Muğla çerçevesinde gerçekleştirilen bu araştırmada, böyle bir bulgu tespit edilmemiştir. Bu temel farklılığın, örneklem çerçevesinden kaynaklanabileceği belirtilebilir. Türkay, Şengül ve Genç (2017) tarafından yapılan araştırmada ise, kriz yönetiminde yapılan en önemli uygulamalardan birinin tanıtım ve reklam faaliyetleri olduğu bulgulanmıştır. Ancak, araştırmamızın bulgularına bakıldığında, pazarlama bütçesi artırma ve destinasyon özelliklerini ön plana çıkararak tanıtım yapma konusunda araştırmaya katılan konaklama işletmelerinin %50’sinin isteksiz oldukları bulgulanmıştır. İki çalışma arasında ortaya çıkan bu farklılığın temel nedeni olarak, Türkay, Şengül ve Genç (2017) tarafında yapılan araştırmanın tarihi konak işletmeleri üzerine yapılmasıdır.

Çalışmada, bir takım sınırlılıklar göze çarpmaktadır. En önemli sınırlılık, Antalya ve Muğla’ da faaliyet gösteren 383 adet 5 yıldızlı konaklama işletmesinin hepsine ulaşamamasıdır. Bu durumun en büyük sebebi, zaman ve maddi kaynaklı sıkıntılardır. Diğer bir neden ise, kriz durumunda faaliyet gösteren konaklama işletmelerinin formu doldurmak istememesi olabilir. Ancak nitel bir araştırma için gerekli olan ortalama 30 sayı aşıldığı için, 44 verisinde sağlıklı sonuçlar verebileceği belirtilebilir. Diğer bir sınırlılık ise, örnekleme yöntemiyle ilgilidir. Kolayda örnekleme yoluyla verilerin toplanmasının yerine kota örnekleme yolunun kullanılmasıyla daha genelleyici sonuçlara ulaşmak mümkündür. Bundan sonra yapılacak olan çalışmalarda yazarlara, konaklama işletmelerinin yanı sıra turizm sektörünün diğer bileşenlerini kapsayan detaylı bir çalışmanın yapılması önerilebilir. Bunun nedeni ise, turizm sektöründe faaliyet gösteren tüm işletmelerin turizmin kırılgan özelliğinden etkilenmesi durumudur. Ayrıca sonraki çalışmalarda, işletmelerin tüm departmanlarının dikkate alınarak yarı yapılandırılmış bir görüşme formu oluşturulması önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Akıncı, Zeki (2010). Konaklama İşletmelerinde Kriz Yönetimi: Alanya Bölgesindeki Konaklama İşletmelerinde Kriz Sürecinde Karşılaşılan Sorunların Tespit ve Çözümüne Yönelik Bir Araştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta.
- Anderson, Barbara (2006). "Crisis management in the Australian tourism industry: Preparedness, personnel and postscript." *Tourism Management*, Cilt 27, Sayı 6, (1290-1297).
- Bahar, Emel-Kaya, Ferudun-Keklik, Ferah (2011). "Konaklama sektöründe krizle mücadele stratejileri." *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, Cilt 6, (83-100).
- Bertaux, Daniel (1981). "From the life-history approach to the transformation of sociological practice." In *Biography and society: The life history approach in the social sciences*, ed. by D. Bertaux, (29-45). London: Sage
- Blake, Adam-Sinclair, Thea (2003). "Tourism crisis management: US response to September 11." *Annals of Tourism Research*, Cilt 30, Sayı 4, (813-832).
- Doeg, Colin (2005). *Crisis management in the food and drinks industry*. Springer.
- Faulkner, Bill (2001). "Towards a framework for tourism disaster management." *Tourism Management*, Cilt 22, Sayı 2, (135-147).
- Fink, Steven (1986). *Crisis management: Planning for the inevitable*. New York, NY: American Management Association.
- Hystad, Perry- Keller, Peter (2008). "Towards a destination tourism disaster management framework: Long-term lessons from a forest fire disaster." *Tourism Management*, Cilt 29, Sayı 1, (151-162).
- Israeli, Aviad (2007). "Crisis-management practices in the restaurant industry." *International Journal of Hospitality Management*, Cilt 26, Sayı 4, (807-823).
- Israeli, Aviad-Reichel, Arie (2003). "Hospitality crisis management practices: The Israeli case." *International Journal of Hospitality Management*, Cilt 22, Sayı 4, (353-372).
- Israeli, Aviad-Mohsin, Asad-Kumar, Bhupesh (2011). "Hospitality crisis management practices: The case of Indian luxury hotels." *International Journal of Hospitality Management*, Cilt 30, Sayı 2, (367-374).
- Karasar, Niyazi (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar İlkeler Teknikler*. Nobel Yayıncılık. Ankara.
- Lerbinger, Otto (2012). *The crisis manager*. Routledge.
- Luhrman, Deborah (2005). Crisis guidelines for the tourism industry. Retrieved September 31, 2006, from the World Tourism Organization Web site: http://www.world-tourism.org/market_research/recovery/Crisis and Disaster Management Guidelines.pdf
- Mitroff, Ian (1988). "Crisis management: Cutting through the confusion." *MIT Sloan Management Review*, Cilt 29, Sayı 2, (15-21).
- Morse, Janice (1994). "Designing funded qualitative research." In *Handbook for qualitative research*, ed.N. Denzin and Y. Lincoln, (220-235). Thousand Oaks, CA: Sage.

- Murat, Güven-Mısırlı, Kamuran (2012). "Küçük ve orta ölçekli işletmelerde kriz yönetimi: Çaycuma Örneği." *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, (1-19).
- Niininen, Outi (2013). "Five star crisis management--examples of best practice from the hotel industry." *INTECH Open Access Publisher*.
- Okumus, Fevzi-Karamustafa, Kurtuluş (2005). "Impact of an economic crisis evidence from Turkey." *Annals of tourism research*, Cilt 32, Sayı 4, (942-961).
- Okumus, Fevzi-Altınay, Mehmet-Arasli, Hüseyin (2005). "The impact of Turkey's economic crisis of February 2001 on the tourism industry in Northern Cyprus." *Tourism Management*, Cilt 26, Sayı 1, (95-104).
- Parsons, Will (1996). "Crisis management." *Career Development International*, Cilt 1, Sayı 5, (26-28).
- Pearson, Christine -Mitroff, Ian (1993). "From crisis prone to crisis prepared: A framework for crisis management." *The Academy of Management Executive*, Cilt 7, Sayı 1, (48-59).
- Perl, Yaron- Israeli, Aviad (2011). "Crisis management in the travel agency sector: A case study." *Journal of Vacation Marketing*, Cilt 17, Sayı 2, (115-125).
- Racherla, Pradeep-Hu, Clark (2009). "A framework for knowledge-based crisis management in the hospitality and tourism industry." *Cornell Hospitality Quarterly*, Cilt 50, Sayı 4, (561-577).
- Ritchie, Brent (2004). "Chaos, crises and disasters: a strategic approach to crisis management in the tourism industry." *Tourism Management*, Cilt 25, Sayı 6, (669-683).
- Roberts, Vaughan (1994). "Flood management: Bradford paper." *Disaster Prevention and Management*, Cilt 3, Sayı 2, (44-60).
- Santana, Gui (2004). "Crisis management and tourism: Beyond the rhetoric." *Journal of Travel & Tourism Marketing*, Cilt 15, Sayı 4, (299-321).
- Seçilmiş, Cihan-Sarı, Yasar (2010). "Kriz dönemlerinde konaklama işletmelerinin kriz yönetimi uygulamaları üzerine bir araştırma." *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, (501-520).
- Sönmez, Sevil-Apostolopoulos, Yiorgos-Tarlow, Peter (1999). "Tourism in crisis: Managing the effects of terrorism." *Journal of Travel Research*, Cilt 38, Sayı 1, (13-18).
- Tosun, Cevat (1998). "Roots of unsustainable tourism development at the local level: The case of Urgup in Turkey." *Tourism Management*, Cilt 19, Sayı 6, (595-610).
- Tse, Tony (2006). "Crises management in tourism." In *tourism management dynamics: Trends, management and tools*, ed. Dimitrios Buhalis and Carlos Costa, Elsevier, (28-38).
- Ural, Ayhan-Kılıç, İbrahim (2013). *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi*. Detay Yayıncılık. Ankara.
- Wilks, Jeff-Moore, Stewart (2004). *Tourism Risk Management for the Asia-Pacific Region. An Authoritative Guide for Managing Crises and Disasters*. Gold Coast.

İnternet Kaynakları

Kultur (2015). “Turizm Tesisleri” , <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9579/turizm-tesisleri.html>. (20.12.2015).

Kultur (2016). “Turizm Gelirleri” <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,72942/turizm-gelir-gider-ve-ortalama-harcama.html>. (01.04.2017).

**SİGORTA ŞİRKETLERİNDEKİ ÇALIŞANLARIN DUYGUSAL ZEKÂ
BECERİLERİNİN ÖRGÜTSEL SESSİZLİK DAVRANIŞLARI ÜZERİNE
ETKİSİ: AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA**

**THE EFFECTS OF EMOTIONAL INTELLIGENCE SKILLS ON
ORGANIZATIONAL SILENCE BEHAVIOURS OF EMPLOYEES IN THE
INSURANCE COMPANIES: AN EMPIRICAL RESEARCH**

Özgür TUNÇEL¹, Soner TASLAK²

Öz

Bu araştırma, finansal hizmetler piyasasında faaliyet gösteren sigorta şirketlerindeki çalışanların duygusal zekâ becerileri ile örgütsel sessizlik / seslilik davranışları arasında herhangi bir ilişkinin olup olmadığını irdelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca bu çalışmada, çalışanların; baskın olan duygusal zekâ becerileri ve sergiledikleri sessizlik / seslilik davranış türleri incelenmektedir. Araştırma örneklemini; Muğla, Aydın, İzmir, Denizli ve Antalya İllerinde faaliyet gösteren sigorta şirketlerindeki 207 çalışandan oluşmaktadır. Araştırma süresince incelenen literatür doğrultusunda; gerek sigorta sektörü gerekse de diğer sektörler (Eğitim, sağlık, bankacılık, turizm ve gıda) açısından duygusal zeka ile örgütsel sessizlik kavramları ayrı ayrı çalışılmasına rağmen, bu iki değişkenin eş zamanlı olarak irdelendiği herhangi bir çalışmaya rastlanmaması dolayısıyla bu araştırma literatürdeki boşluğa dikkat çekmektedir. Ayrıca, sigorta şirketlerinin, sektörde yaşanan bilgi asimetrisinin negatif etkilerini en aza indirebilmeleri, müşteriler karşısında kalıcı güven oluşturabilmeleri, kurum-çalışan-marka imajlarını güçlü kılabilme ve işgören bulma-seçme, eğitim-geliştirme, performans değerlendirme ve karar verme faaliyetlerinde etkinlik sağlayabilmeleri hayati önem taşımaktadır. Bunun için, destekleyici ve katılımcı bir örgütsel-yönetimsel yapı içerisinde sessizlik kültürü yerine örgütsel iletişimin güçlendirilmesine ve beşeri ilişkilere yön veren duygusal zekâ becerilerinin öğrenilmesine ve sürekli geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Bu noktadan hareketle bu araştırma; sigorta şirketlerinde çalışanların, duygusal zekâ becerileri ve örgütsel sessizlik-seslilik davranışları arasındaki ilişki düzeylerine yönelik yöneticilerin, çalışanların

¹ Öğr. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Bekilli Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, İnsan Kaynakları Yönetimi Programı, ozgur.tuncel@hotmail.com

² Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, sonertaslak@mu.edu.tr

ve kamuoyunun dikkatini çekmek ve onları bilgilendirmek; çalışanların uygun çalışma koşulları altında etkin ve etkili bir şekilde çalışmalarını sağlamak açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Duygusal Zekâ, Örgütsel Sessizlik, Örgütsel Sessizlik, Sigorta Sektörü, Sigorta Şirketlerindeki Çalışanlar

Abstract

This research aims to scrutinize whether there will be any relationship between emotional intelligence skills and organizational silence / voice behaviours of employees in the insurance companies which operating in the financial services sector. Moreover in this research, dominated emotinal intelligence skills and exhibited silence / voice behaviour types of employees are examined. The research sample consists of 207 employees in the insurance companies which operating in the provinces of Muğla, Aydın, İzmir, Denizli and Antalya. In accordance with examined literature during the research, despite the fact that the concepts of emotional intelligence and organizational silence are studied separately in terms of both insurance sector and other sectors (Education, health, banking, tourism and food) since there are no encounter concurrent studies of these two variables, this research draws attention to the gap in the literature. It is also crucial for insurance companies in order to be able to minimize the negative effects of information asymmetry in the sector, to build lasting confidence in the presence of customers, to strengthen corporate-employee-brand images and to be effective in employee recruitment-selection, training-development, performance appraisal and decision making activities. Because of this, there is a need for strengthening organizational communication instead of silence culture and learning and continuously developing emotional intelligence skills that direct human relations in a supportive and participatory organizational-managerial structure. From this standpoint, this research is important to ensure that employees work effectively and efficiently under appropriate working conditions and in terms of attracting and informing managers, employess and the public opinion about the level of relationships between emotional intelligence skills and organizational silence-voice behaviours of employees in the insurance companies.

Keywords: Emotional Intelligence, Organizational Silence, Organizational Voice, Insurance Sector, Employees in the Insurance Companies

1. GİRİŞ

Organizasyonların; sürdürülebilir farklılaştırılmış müşteri değer önermesi üretebilmeleri, sürdürülebilir rekabet üstünlüğü ve uzun vadeli hissedar değeri yaratabilmeleri için iç müşterileri olarak adlandırılan çalışanlarına yalnızca ekonomik fayda sağlamanın dışında, onları psiko-sosyal ve örgütsel-yönetmel açılardan güçlendirmeleri ve tatmin etmeleri gerekmektedir. Bu bağlamda, korku kültürünün olmadığı adil ve destekleyici bir örgütsel-yönetmel yapı içerisinde; kararlara katılan, işlerini planlamada belirli bir otokontrole sahip, inisiyatif alabilen ve örgütlerine karşı duygusal açıdan bağlı olan mutlu ve değerli çalışanların; kendi performanslarını ve işlerini sürekli geliştirmelerinin dışında çalıştıkları örgütün geliştirilmesi ve iyileştirilmesi ile ilgili bilgilerini, fikirlerini ve önerilerini kendilerine saklamak yerine seslendirmeleri beklenir. Bununla birlikte, aşağıdan yukarıya doğru işleyen geri bildirim sisteminin

muntazam çalışması dolayısıyla örgütte etkili ve etkin kararlar alınması ve ölüm katılığı yerine sürekli bir esneklik sağlanması mümkündür.

İşletmelerin kontrolünde bulunan bütün kaynaklar sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlama potansiyeline sahip değildir. Bir kaynağın bu potansiyele sahip olabilmesi için değerli, kıt, tam olarak taklit edilemez ve ikamesiz olma özelliklerini taşıması gerekmektedir. Kaynakların rekabet üstünlüğü sağlanması için değerli ve kıt olması gerekirken, sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlanması için bu kaynakların aynı zamanda tam olarak taklit edilemez ve ikamesiz olması gerekmektedir (Seviçin, 2006: 112). Bu doğrultuda, çalışanların IQ ve teknik becerileri haricinde duygusal zekâ becerilerine (kişisel beceriler, kişilerarası beceriler, uyumluluk, stres yönetimi ve genel ruh hali) göre işe alınması, terfi ettirilmesi, eğitilmesi, performanslarının değerlendirilmesi ve geliştirilmesi sayesinde diğer işletmeler tarafından kolaylıkla gözle görülüp taklit edilemeyen, ikamesiz, değerli ve kıt bir kaynak ortaya çıkacaktır.

Sürdürülebilir farklılaştırılmış müşteri değer önermesini üretebilmek için, satış öncesi, anı ve sonrasında müşterilerin şikâyetlerini, arzularını ve ihtiyaçlarını zamanında ve eksiksiz karşılanmanın yanında, onların duygularına hitap edebilmek ve onlarla uzun vadeli, samimi ve derin ilişkiler kurabilmek şarttır. Çalışanların duygularının adeta bir virüs gibi müşterilere bulaştığı unutulmamalıdır. Bu noktadan hareketle, çalışanların müşterilerine karşı samimi ve güler yüzlü hizmet sağlanması çoğunlukla müşterilerin acilen satın alma davranışı sergilemeleri ile sonuçlanır. Bunun dışında, müşteriler yalnızca samimiyete bakmazlar aynı zamanda kendilerine sunulan çözümlerin kalitesiyle de ilgilenirler. Bundan dolayı, kendilerine tatmin edici çözümler sunulan müşterilerin, o şirketi tekrar ziyaret etmeleri söz konusudur. Son tahlilde, hem çalışanların hem de şirketin başarılı olarak algılanması, yaratılan olumlu duygular, müşteri karlılığının, devamlılığının ve memnuniyetinin artması dolayısıyla elde edilen şirket, çalışan ve marka imajı; çılgın hayranlara dönüşen müşteriler vasıtasıyla ağızdan ağıza yayılarak daha çok kişiye bulaşacaktır.

2000'li yıllara kadar, sessizlik olgusu örtülü doğası nedeniyle konuşmanın yokluğu, davranışsızlık ve sesliliğin anti tezi olarak yorumlanmaktaydı. Oysaki sessizlik, hem pasif (kabullenici sessizlik); hem de proaktif (savunmacı sessizlik ve yardımsever sessizlik) davranış biçimlerini ihtiva eder. Örneğin, çalışanlar; örgütsel koşulları değiştirmeye yönelik yeni alternatifler arama hususunda düşük öz farkındalığa sahip olduklarına inanırlar ve alınacak kararlara razı olurlarsa kendilerini, işlerini ve çalıştıkları örgütü geliştirmeye yönelik önerilerini pasif bir şekilde saklamaya yönelebirlirler. Bunun dışında, çalışanlar; kendilerini korumak ve gelecek kaygısından veya yöneticilerinin tepkilerinden korktuklarından dolayı proaktif bir şekilde örgütsel değişime ve gelişime yönelik görüşlerini seslendirmekten kaçınabilirler. Çalışanlar; sahip oldukları işbirliği ve fedakârlık güduları bağlamında herhangi bir ödül beklemeksizin çalıştıkları örgüte fayda sağlamak amacıyla (mesleki sırları, ticari sırları, şirkete ait gizli bilgileri, özel verileri ve gizli oylamaları muhafaza etme gibi) proaktif bir biçimde fikirlerini ve bilgilerini kendilerine saklamayı tercih edebilirler. Sonuç olarak örgütsel sessizlik olgusu; çalışanların organizasyon içerisinde ortaya çıkan sorunlara, örgütsel değişime ve kendi performanslarını geliştirmeye yönelik bilgilerini, fikirlerini, önerilerini ve duygularını kolektif düzeyde bilinçli ve maksatlı olarak açıklamamaları olarak tanımlanabilir.

Sessizlik ile seslilik olguları mukayese edildiği takdirde; ses tonu, konuşma hızı, sözcük çeşitliliği, beden dili ve yüze ilişkin ifadeler gibi sözlü ve sözsüz davranışsal ipuçları bakımından seslilik sessizliğe göre oldukça zengindir. Çalışanlar düşüncelerini ve önerilerini dile getirdikleri zaman yöneticiler ya da iş arkadaşları algıladıkları davranışsal ipuçlarından hareketle onların güdüleri, duygusal ve bilişsel durumu hakkında daha net bilgiye sahip olurlar. Hâlbuki sessizlik durumunda, gözlemciler yalnızca çalışanların sınırlı sözsüz davranışlarını okuyarak onların güdülerini yorumlamaya çalışırlar. Bu noktadan hareketle, açık ipuçlarının eksikliğinden dolayı çalışan güdülerini yorumlamadaki muğlaklık sesliliğe kıyasla sessizlik davranışında oldukça fazladır. Örneğin, toplantı esnasında bir çalışanın somurtkan ve sessiz olması; çalışma arkadaşları ya da yöneticileri tarafından grup kararlarına katılmadığı veya sıkıldığı şeklinde yorumlanabilir. Belki de o çalışan tartışılan mevzuu desteklediğinden veya matem durumundan dolayı sessiz kalmış olabilir. Bu sessizlik olgusundaki belirsizlik nedeniyle çalışanların gerçek güdüleri yöneticiler tarafından bazen doğru bazen de yanlış yorumlanabilmektedir. Örneğin, çalışanın; gizli örgütsel bilgileri korumak için sergilediği yardımsever sessizlik davranışı yönetici tarafından doğru algılanırsa çalışana pozitif geri bildirim ve olumlu izlenim olarak yansır. Bilakis, bu yardımsever sessizlik davranışı yönetici tarafından şikâyet etme ve sorun çıkarma olarak algılanırsa; yönetici-çalışan ilişkilerinin bozulmasına, örgütsel güvenin azalmasına ve duygusal bağlılığın zayıflamasına yol açması kuvvetle muhtemeldir.

Örgütsel sessizlik olgusunun ana nedenleri (kişisel, yönetsel ve örgütsel) ve türleri (kabullenici, savunmacı ve yardımsever) üst yönetim ekibi tarafından doğru anlaşılıp yorumlanmadığı veya görmezden gelindiği takdirde, sessizlik ikliminin kronikleşmesi kaçınılmazdır. Bu sessizlik kültürü, organizasyon içerisinde adeta bir virüs gibi yayılır ve bumerang etkisiyle çalışanların tatminsizliğine, yönetim ekibinin intiharına ve organizasyonun katılaşmasına yol açar ya da yol açma tehdidi oluşturur. Bu doğrultuda, farklı bilgi girdisi, fikir ve alternatiflere yönelik eleştiri ve negatif içsel geribildirimden noksan bir organizasyonda, hataların ve problemlerin sürekli örtbas edilmesinden dolayı tespiti ve düzeltilmesi mümkün olmaz. Kalıcı hale dönüşen hatalar ve problemler nedeniyle örgütsel öğrenme, değişim, gelişim ve karar alma süreçleri etkili ve etkin bir şekilde yürütülemez. Sessizlik ikliminin yarattığı sosyal entropi sonucunda bilgilerini, önerilerini, düşüncelerini ve duygularını açıkça dile getiremeyen çalışanlar; kendilerini değersiz hissederler, çevreleri üzerinde kontrol eksikliği algırlar, bilişsel uyumsuzluk yaşarlar, kendi iç dünyalarına, birbirlerine ve işlerine karşı yabancılaşırlar, stres düzeyleri artar, içsel motivasyonları ve moralleri olumsuz etkilenir. Hem örgüte hem de yöneticilere karşı güvenleri ve bağlılıkları azalan çalışanlar artık iş yerlerini değiştirmeyi düşünürler dolayısıyla yükselen personel devir hızı örgütün tam anlamıyla koma haline girmesine neden olur.

Örgütsel sessizlik olgusu; yalnızca çalışanların doğuştan sahip olduğu yetenekleri, entelektüel yetileri, deneyimleri, eğitimleri ve teknik becerileri ile çözümlenemez. Bunların dışında destekleyici ve katılımcı bir örgütsel-yönetsel yapı içerisinde beşeri ilişkilere yön veren duygusal zekâ becerilerinin öğrenilmesi ve sürekli geliştirilmesi gerekir. Bu bağlamda, örgütsel seslilik ikliminin yaratılması sürecinde; kendi duygularının farkında olan, kendi duygularını ve kendisini açıkça ifade edebilen, başkalarının duygularını, ihtiyaçlarını ve kaygılarını anlayabilen, çevresindekiler ile iyi geçinebilen, problemlerin çözümüne ilişkin farklı yollar arayan, yeni şartlara kolaylıkla ayak uydurabilen, zor şartlarda

soğukkanlılığını nasıl koruyacağını bilen, yaşamdan zevk alabilen, talihsizliklere rağmen olumlu düşünebilen, inisiyatif alabilen ve başkaları ile aynı fikirde olmadıklarında bunu onlara doğru bir üslupla söyleyebilen beşeri sermayeye muhakkak surette ihtiyaç vardır.

2. ARAŞTIRMA PROBLEMİ

Sigorta şirketlerinde çalışanların; duygusal zekâ becerilerinin, sessizlik / seslilik davranışları üzerinde herhangi bir etkisinin olup olmadığının tespit edilmesi araştırmanın ana problemini oluşturmaktadır. Bu ana problemin ışığında, Türkiye'deki sigorta sektörünün mevcut durum analizi şu şekilde özetlenebilir:

Sigorta sektörü; riski paylaşırma ve riski azaltma fonksiyonları yönünden finansal sistem ve reel ekonomide kilit rol oynayan hem ulusal hem de küresel bir sektördür. Finans piyasasının, bankacılık ve sermaye piyasalarının yanı sıra ayrılmaz bir parçası olan sigorta piyasası dünya genelinde çok büyük fonları bünyesinde barındırmaktadır. Bu özelliği ile sigorta sektörünün bölgesel ve küresel gelişmelere bağlı olarak ekonomideki payı gittikçe artmaktadır (Ömürbek ve Altın, 2008: 107-108). Özellikle de sigorta sektörü; sosyal güvenlik sisteminin yükünü hafifletmede, vergi gelirlerini arttırmada, istihdam sağlayıp işsizliği azaltmada, negatif dışsallıkları önlemede, tasarrufların toplam servet içerisindeki payını arttırmada, ekonomi ve sermaye piyasaları için uzun vadeli fon yaratmada ve elde edilen fonlarla yaratılan gelirlerin toplumun diğer kesimlerine transfer edilmesinde, ekonomik aktivitenin canlanmasında, dolayısıyla toplumsal refah düzeyinin yükselmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Çiftçi, 2004: 124; DPT, 2007: 79). Sigorta sektörünün fırsatları açısından ise sektör, yüksek büyüme potansiyeline ve altyapı dağım kanallarını geliştirme potansiyeline sahiptir. Sigorta ürünlerinin pazarlanması ve potansiyel sigorta müşterilerinin sigorta ürünlerine kolaylıkla ulaşabilmesi açısından herhangi bir engel yoktur (DPT, 2007: 84-85).

Sigorta sektörünün yukarıda ifade edilen güçlü yanları ve fırsatları kayda değer olmasına rağmen, sistemin ölüm katılığına uğramaması için mevcut durumun da sürekli geliştirilmesine ve iyileştirilmesine mutlak surette ihtiyaç vardır. Bu noktadan hareketle, sigorta şirketlerinde çalışanların duygusal zekâ becerilerinin açığa vurulması, öğrenilmesi ve geliştirilmesi; sessiz kalma nedenleri, sessiz kaldıkları konular, sessizlik türleri ve sessizliğin olası sonuçları hususunda bilinçlendirilmeleri sektörü devingen kılacaktır.

Yine de, gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerde sigorta sektörü henüz istenilen düzeye ulaşamamıştır. Bununla birlikte, Türkiye'deki sigorta sektörünün karşı karşıya kaldığı bazı sorunlar mevcuttur. Bu sorunların ışığı altında; sektörün zayıf yanları ve tehdit eden unsurları şu şekilde özetlenebilir (Demireli ve Timur, 2011: 3-16; Ömürbek ve Altın, 2008: 108-109; İşseveroğlu ve Hatunoğlu, 2012: 170-171; Çiftçi, 2004: 124; Kamilçelebi, 2012: 50; DPT, 2007: 86-87; Tepecik ve Yazıcı, 2012: 384):

- ✓ *Yasal ve politik koşullar*
- ✓ *Ülkenin ekonomik durumu ve sigorta şirketlerinin mali yapısı*
- ✓ *Bazı sigorta şirketlerinin imaj sorunu ve şirketlere karşı güven yetersizliği*
- ✓ *Bazı sigorta temsilcilerinin imaj sorunu ve temsilcilere karşı güven yetersizliği*

- ✓ *Halkın bir kesiminin, sigorta konusunda bilgi ve bilinç eksikliği*
- ✓ *Sigorta eğitiminin yetersizliği*
- ✓ *Risk yönetimi eksikliği*
- ✓ *Ürünlerle ilgili bazı sorunlar*
- ✓ *Örgütsel-yönetimsel yapı sorunları*
- ✓ *Kalifiye işgücü bulma ve seçme, eğitim ve geliştirme, personel devir hızı sorunları*
- ✓ *Asimetrik bilgi sorunu*

Sigorta sektörünün bahsedilen zayıf yanları ve tehditleri, sigorta şirketlerinin sürdürülebilir rekabet üstünlüğü elde edebilmeleri, farklılaştırılmış müşteri değer önermesi üretebilmeleri, çalışan memnuniyeti – bağlılığı ve uzun vadeli hissedar değeri yaratabilmeleri karşısında ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Bu problemler doğrultusunda, örgütsel sessizlik kültürü yerine örgütsel seslilik ikliminin yaratılması sürecinde; duygusal zekâ becerilerinin farkında olan ve onları geliştirme imkânına sahip beşeri sermayeye muhakkak surette ihtiyaç vardır.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI ve ÖNEMİ

Bu araştırma; Muğla, Aydın, Denizli, İzmir ve Antalya illerindeki emeklilik/hayat branşlarında faaliyet gösteren sigorta şirketlerinde çalışanların sahip oldukları duygusal zekâ becerileri ile sergiledikleri sessizlik/seslilik davranışları arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca bu çalışmada, çalışanların; baskın olan duygusal zekâ becerileri ve sergiledikleri sessizlik/seslilik davranış türleri irdelenmektedir.

Zaman zaman iş yaşamında; hakkaniyetsiz uygulamalar (ayrımcılık, kayırmacılık, şiddet, taciz, yıldırma vb.), sözleşme hükümlerine uygun hareket etmeme (işe geç gelme, işin yapılması ile ilgili bilgi ve becerilerin kasıtlı olarak geliştirilmemesi, kaytarma vb.), haksız menfaat temin edilmesi (işletmeye ait araç gereç ve malzemenin şahsi amaçlarla kullanımı, çalışma arkadaşlarının başarılarının sahiplenilmesi, kişisel hataların başkalarına yüklenmeye çalışılması vb.), müşterilere karşı sosyal sorumlulukların yerine getirilmemesi (müşterilerin tercihlerini etkileyebilecek aldatıcı ve yanlış bilgiler vermek, satış sonrası garanti hizmetlerinin aksatılması, kalitesiz mal ve hizmet sunmak vb.) ve haksız rekabet uygulamaları (işletmenin kendisini olduğundan daha iyi göstererek rakiplerini kandırma, rakip firmaların ürünlerini, çalışanlarını, patronunu ya da mesai arkadaşını kötüleme vb.) gibi çeşitli ahlaki problemlerle karşılaşmaktadır (Torlak, vd., 2008: 35-57).

Bu problemlerin yanında, bir malın alıcı ve satıcısının, o malın özellikleri hakkında birbirlerinden farklı bilgiye sahip olmalarından kaynaklanan asimetrik bilgi sorunu her sektörün karşı karşıya kaldığı ciddi bir ahlaki tehlikedir (Bilgili ve Ecevit, 2008: 207). Sigorta sektörü de sigortalıların, kendisini dolandırıp dolandırmadığından emin olmayı hedeflemektedir. Sektör, bireylerin; sigorta yaptırdıktan sonra daha az dikkatli olmalarından (ahlaki tehlike) ya da sigortacının gerçekliğini kontrol edemeyeceği durumlarda sigortadan gereksiz tazminat talep edebileceklerinden (ters seçim) daima endişelidir (Tepecik ve Yazıcı, 2012: 384).

Gerçek şu ki sigorta şirketleri genel itibariyle asimetri bilgi sorununa özen göstermektedirler. Buna rağmen, gelir elde etmek amacıyla bazı sigorta temsilcileri tarafından müşterilere sistem hakkında tam bilgi vermeden veya yanlış bilgi vererek yapılan satışlar, hem müşteri memnuniyetsizliğine yol

açmakta hem de diğer saygın şirketler ve sistem hakkında kötü izlenimler yaratmaktadır. Bununla birlikte, sigorta şirketlerinden yüklü tazminatlar alabilmek için bazı müşterilerin fırsatçı ve planlı sahtekârlık şeklinde kötü davranışlarda bulunması da söz konusudur. Bu noktadan hareketle bu araştırma, sigorta şirketlerinin; sektörde yaşanan bilgi asimetrisinin olumsuz etkilerini asgariye indirebilmeleri, sürdürülebilir rekabet üstünlüğü elde edebilmeleri, hissedar değerinde sürdürülebilir büyüme sağlayabilmeleri, müşteriler nezdinde kalıcı güven oluşturabilmeleri ve kurum-çalışan imajlarını güçlü kılabilirmeleri, iş hayatında yaşanan örgütsel sessizlik olgusuna ve işgören bulma-seçme, eğitim-geliştirme, performans değerlendirme ve karar verme faaliyetlerinde etkinliğin sağlanmasında duygusal zekâ becerilerinin (kişisel beceriler, kişilerarası beceriler, stres yönetimi, uyumluluk ve genel ruh hali) gerekliliğine yönelik yöneticilerin, çalışanların ve kamuoyunun dikkatini çekmek ve onları bilgilendirmek, sessizlik davranışı yerine mevcut sorunlara çözüm önerileri sunabilen, örgütsel-yönetimsel yapı ile ilgili değişim düşüncelerini ve şikâyetlerini rahatlıkla seslendirebilen, duygusal zekâ becerilerinin farkında ve onları geliştirme imkânına sahip olan çalışanların; uygun çalışma koşulları altında, verimli, yüksek motivasyonlu ve işletmeye bağlı olarak çalışmalarını sağlamak açısından önem arz etmektedir.

4. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

4.1. Duygusal Zekâ Kavramının İş Yaşamı Açısından Önemi

1994 yılında gerçekleşen Matilda Crabtree vakasında, 14 yaşındaki kızının o gün arkadaşında kalacağını zanneden Bay ve Bayan Crabtree gecenin erken saati eve döndüklerinde bir takım sesler duyar. Bay Crabtree silahına sarılarak evi kontrol etmek için Matilda'nın odasına girer. Babasına şaka yapmak için saklandığı dolaptan fırlayarak “boo” diye bağırarak kızını, babası tarafından boynundan vurulur ve on iki saat içinde hayatını kaybeder. O anda kızının ağzından dökülen son sözleri ise “seni seviyorum babacığım”dır.

Bay Crabtree'nin silahına sarılıp evinde sinsice dolaştığını düşündüğü kişiyi aramaya yönelten dürtü; evrimin bize duygusal mirası olarak nitelendirilen, ailemizi ve sevdiğimiz kişileri korumaya yönelten korkudur. Korku, Crabtree'nin daha neye ateş ettiğini anlayamadan ve biricik kızının sesini bile tanıyamadan silahını ateşlemesine yol açmıştı. Böylesi otomatik tepkiler sinir sistemimize yerleşmiştir. Çünkü insanın tarih öncesindeki evriminde bu tarz tepkiler ölüm kalım mücadelesinin açıkçası hayatta kalabilmenin belirleyicisidir (Goleman, 1999: 19).

Eski paradigma, duyguların çekiminden bağımsız bir salt zeka ideali savı ortaya koyarken; yeni paradigma ise zihin ile kalbin uyumunu sağlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, duygunun yerine zekâ ya da zekânın yerine duygu yerleştirmenin haricinde duyguları zekice kullanmak ve ikisi arasındaki dengeyi kurmak hayati bir zorunluluktur (Goleman, 1999: 46). İşte bu hassas dengeyi sağlayabilmek için duygusal zekâ artık sahnededir.

Bireylerin farklı işlerde mükemmelleşmelerinde duygusal zekâ becerilerinin kilit bir rolü vardır. Örneğin, Blue Cross sigorta şirketinin sağlık bölümünde, başarılı bir müşteri temsilcisi yüksek düzeyde özdenetim, vicdanlılık ve empati sergiler. Bununla birlikte, başarılı bir perakende satış yöneticisinin anahtar becerileri bu üçüne ilaveten hizmete yönelik olmayı da içermektedir. Kıdemli üst yöneticiler, orta düzey yöneticilerden daha fazla politik bilince ihtiyaç duyar. Hemşireler için gerekli olan işini iyi

yapmasının dışında hastanın moralini yükseltebilecek ince bir mizah anlayışına sahip olabilmektedir. Bankacılar için müşterilere ait özel bilgilerin gizliliğine saygı önemliken; başarılı okul müdürleri için ise öğretmenlerden ve ebeveynlerden geribildirim alma yollarının arayışında olmaları kaçınılmazdır. Şüphesiz ki her şirketin ve sektörün kendine özel bir duygusal ekolojisi olduğundan dolayı, çalışanların çevreye uyması için gerekli olan yeterlilikleri değişiklik gösterecektir (Goleman, 2000: 40).

Rafaeli ve Sutton'a göre; uygun bir şekilde açığa çıkarılan çalışan duyguları; doğrudan ya da acil kazanç (artan satışlar / müşterilerin acilen satın alması), tekrarlanan kazanç (müşterilerin tekrar ziyaret etmesi) ve bulaşıcı kazanç (müşteriler olumlu duygularını arkadaşlarına aktarması dolayısıyla iyi sözlerin yayılması) şeklinde organizasyonlar açısından olumlu sonuçlar doğurmaktadır (Rafaeli ve Sutton, 1987).

Duygusal zekânın açıkça değer katmasının dışında bu yeterliliklerdeki eksiklik personel devri şeklinde örgütlere yüksek bir bedel ödetmektedir. Çalışanlardan birinin kaybının şirkete gerçek maliyeti tam bir yıllık maaş ödemesine eş değerdir. Bu görünmeyen maliyet yalnızca boşalan yerlere getirilecek kişilerin aranmasından ve eğitilmesinden dolayı değil, müşterilerin tatmin edilmesi ve elden geçirilmemesi, işe yeni alınan kişiyle çalışan herkesin veriminin azalması gibi nedenlerden de kaynaklanabilir (Goleman, 2000: 53).

Kendi duygularını tanıyıp yönetebilen, kendilerini motive edebilen ve başkalarının duygularını iyi okuyup anlayabilen, onlarla kalıcı, sağlam ve derin ilişkiler kurabilen duygusal zekâ becerileri güçlü bireyler, gerek evlilik veya arkadaşlık gerekse de iş yaşamındaki ilişkiler açısından başarının temeli olan sözsüz kuralları algılamada her zaman bir adım öndedirler. Bu bağlamda, hem duygu ile zekâ arasındaki dengenin mümkün mertebe korunabilmesi hem de iş yaşamındaki sorunların aşılabilmesi için (yüksek personel devir hızı, düşük personel devamlılığı, motivasyon eksikliği, düşük iş tatmini ve örgütsel bağlılık düzeyleri, örgütsel sessizlik vb.) adil ve destekleyici bir örgütsel-yönetimsel yapı içerisinde duygusal zekâ becerilerinin öğrenilmesi, geliştirilmesi, yönetilmesi ve ahenk içerisinde kullanılması gerekmektedir.

4.2. Örgütsel Sessizlik Olgusunun İş Yaşamı Açısından Önemi

Üst kattaki komşunuzun çocuğunun gece geç saatlere kadar piyano çalmasından dolayı rahatsız olduğunuzu farz edin. Böyle bir durumda herhangi bir reaksiyon gösterir miydiniz yoksa sessiz mi kaldırdınız? Şayet ki bu vakanın Japonya'da yaşanması halinde, "*Çocuğunuzun piyano ile uğraşiyor olması ne kadar güzel. İnaniyorum ki ileride muhakkak ünlü bir piyanist olacak; çünkü gece geç saatlere kadar pratik yapıyor*" şeklinde örtülü ve nazik bir dil kullanımı tercih edilecektir. Çünkü kendisini bir birey olarak değil de, belirli bir grubun üyesi olarak gören Japon insanı, grupla mutabakatı bozmamak için, en iyi yol olarak sessiz kalmayı tercih etmektedir. Açıkçası sessizlik, Japonlar için yaşam tarzıdır ve erdemi simgeler. Karşındakinin duygularını incitmemek için Japon halkı; fikir ve görüşlerini açıkça dile getirmez; direkt hayır yerine önce hiçbir şey söylemez sonra ise örtülü ifadelerle görüşlerini hissettirir. Bir batılı ise aynı durumda, "*Çocuğunuzun piyano ile uğraşması iyi bir şey; lakin bunu geç saatlerde yapınca sesten uyuyamıyoruz. Pratiği daha münasip bir zamanda yapamaz mı?*" şeklinde konuşarak komşusunu uyaracaktır (Erdemir, 2009: 32-39).

Geleneksel yoruma göre, sessizlik nispeten pasif bir davranış olarak vurgulanmaktadır. Bilakis, sessizliğin tüm biçimleri pasif bir davranışı temsil etmez ve sessizliğin tümü konuşmanın zıttı değildir. Bunun yerine sessizlik; aktif, bilinçli, kasıtlı, proaktif ve belli bir amaca yönelik olabilir. Bu önemli bir

noktadır; çünkü sessizliğin karmaşık ve çok boyutlu doğasını vurgulamaktadır. Örneğin, çalışanlar; özel şirket bilgilerini veya gizli bilgileri başkalarından saklayarak korudukları zaman proaktif ve stratejik bir sessizlik mevcuttur. Bunun dışında, istifa gibi çekilmeye dayalı eylemler ise kasıtlı ve pasif bir sessizlik durumunu yansıtmaktadır (Dyne vd., 2003: 1365).

İş yaşamı açısından oldukça önem arz eden *örgütsel sessizlik olgusunun nedenleri, türleri ve çalışanların sessiz kaldıkları konular* (Tunçel, 2015: 114-132; Tunçel ve Taslak, 2016: 218-232) çoğunlukla üst yönetim ekibi tarafından görmezden gelinir. İşte bu durumdan dolayı, bu sessizlik ikliminin kronikleşmesi; çalışanları, yönetim ekibini ve organizasyonu tümüyle tehdit etmektedir.

Örgütsel sessizliğin etkileri ise farklı bilgi girdisi eksikliği, fikir ve alternatiflere yönelik eleştiri eksikliği, negatif içsel geribildirim eksikliği, çalışanların değerli olmadıklarını hissetmeleri, çalışanların kontrol eksikliği algılamaları (öğrenilmiş çaresizlik), çalışanların bilişsel uyumsuzluğu, örgütsel karar almada düşük etkinlik, hataları tespit ve düzeltmede zayıflık, düşük bağlılık ve güven, örgütsel değişim süreçlerinde düşük etkinlik, düşük içsel motivasyon, düşük tatmin, işten ayrılma, yüksek personel devir oranı, sabotaj/sapkınlık ve stres şeklinde kategorize edilmektedir (Morrison ve Milliken, 2000: 717-721).

Örgütsel sessizlik; örgütsel değişim, gelişim ve karar alma süreçlerinin etkinliğine gölge düşürür. Negatif geri bildirim engellenmesi, örgütteki hataların ortaya çıkarılmamasına ve düzeltilmemesine yol açar. Çünkü hatalarda ısrar edilir ve şiddetlenen hatalar kalıcı hale dönüşür (Morrison ve Milliken, 2000: 719). Ayrıca, organizasyonun daha önce belirlenen amaçlardan ne kadar saptığını gösteren sürekli bir bilgi akışının olmaması dolayısıyla örgütün faaliyetlerini kontrol etmesi ve dinamik dengeye ulaşması son derece güçtür. Karar verme süreci açısından, yönetici sessizlik ikliminden dolayı bilgi / veri yetersizliği ve tam bir belirsizlik ile karşı karşıyadır. Açıkçası, amaç belirlemek ya da sorunu tanımlamak için gerekli bilgiden yoksundur.

Örgütlerdeki; kişi ve birim sayısının sürekli artması, iletişim kanallarının yetersizliği, bilgi akışındaki engeller, ortak bir değerler bütünü olmaması, kullanılabilir enerjinin yanlış yerlere yönlendirilmesi, çıktılarının eşit paylaşılmaması, bireyler ve gruplar arasındaki çekişmeler, çevresel belirsizlikler, değişime uyum güçlükleri gibi nedenlerle sosyal entropi şiddetlenir (Alpan ve Efil, 2011: 58). Özellikle de sessizlik kültürü organizasyonda hakimse, çevreden gerekli bilgi ve enerji transferi yeterli düzeyde gerçekleşemez dolayısıyla rotasız bir geminin okyanusta yön bulması kadar zor bir durumda etkili ve etkin kararlar alınamaz ve entropi kaçınılmaz olur.

Emirlere mutlak itaat edilmesi istenen, nelerin iyi yapıldığından ziyade nelerin kötü yapıldığına odaklanan tek yönlü geri bildirim sisteminin olduğu, yöneticilere kötü haber getirenlerin günah keçisi olarak ilan edildiği ve mikro yönetim uygulanan organizasyonlarda; çalışanlar görünmez duvarlar örmeye yönelirler. İşte bu savunmacı yöntem, çalışanların hem kendilerine / işlerine hem de çalıştıkları organizasyona karşı yabancılaşmalarına neden olur. Bu sessizlik ikliminin adeta virüs gibi organizasyonun tamamına bulaşması sonucunda oluşan kelebek etkisi, sadece çalışanların tatminsizliğine değil aynı zamanda yönetim ekibinin intiharına ve organizasyonun katılaşmasına yol açacak ya da yol açma tehdidi oluşturacaktır. Bu doğrultuda, örgütsel sessizlik olgusunun nedenleri, türleri, sonuçları ve çalışanların sessiz kaldıkları konular iş yaşamı açısından hayati bir yere sahiptir.

5. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

5.1. Araştırma Tasarımı

Bu araştırma, nicel (kantitatif) bir tasarımdır. Sigorta şirketlerinde çalışanların doğal çalışma ortamları içerisindeki mevcut durumlarını, baskın olan duygusal zekâ becerilerini, sergiledikleri örgütsel sessizlik-seslilik davranışlarını ve bu değişkenler arasındaki ilişki düzeylerini tespit etmeye yönelik bir tarama araştırmasıdır.

5.2. Veri Toplama Tekniği

Araştırmada veri toplama tekniklerinden anket tekniği kullanılmış ve bu veriler çalışanlar ile yüz yüze görüşülerek elde edilmiştir. Bu doğrultuda, anket üç bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde demografik özellikler, ikinci bölümde duygusal zekâ boyutu ve üçüncü bölümde örgütsel sessizlik-seslilik boyutu ile ilgili sorular yer almaktadır.

Verilerin ölçülmesinde, değişkenler ile ilgili sorulara katılma düzeylerini belirleyen (1) kesinlikle katılmıyorum, (2) katılmıyorum, (3) kararsızım, (4) katılıyorum (5) kesinlikle katılıyorum şeklindeki 5'li Likert ölçeğinden yararlanılmıştır.

5.3. Araştırma Evreni ve Örnekleme

Araştırma evreni, emeklilik/hayat branşlarında faaliyet gösteren sigorta şirketlerinde görev yapan çalışanlardan oluşmaktadır.

Araştırma örneklemini; emeklilik gözetim merkezi web sitesinden seçilen Muğla, Aydın, İzmir, Denizli ve Antalya İllerinde faaliyet gösteren sigorta şirketlerindeki çalışanlar (207 kişi) oluşturmaktadır. Hayat dışı sigorta branşları araştırma kapsamına dahil değildir. Araştırma, yalnızca bireysel emeklilik ve hayat branşlarının her ikisinde birden faaliyet gösteren sigorta şirketlerini kapsamaktadır.

5.4. Araştırma Değişkenleri

Demografik Değişkenler: Sigorta temsilcilerinin cinsiyeti, yaşı, medeni durumu, eğitim durumu, kurum tecrübesi ve mesleki tecrübesinden oluşmaktadır.

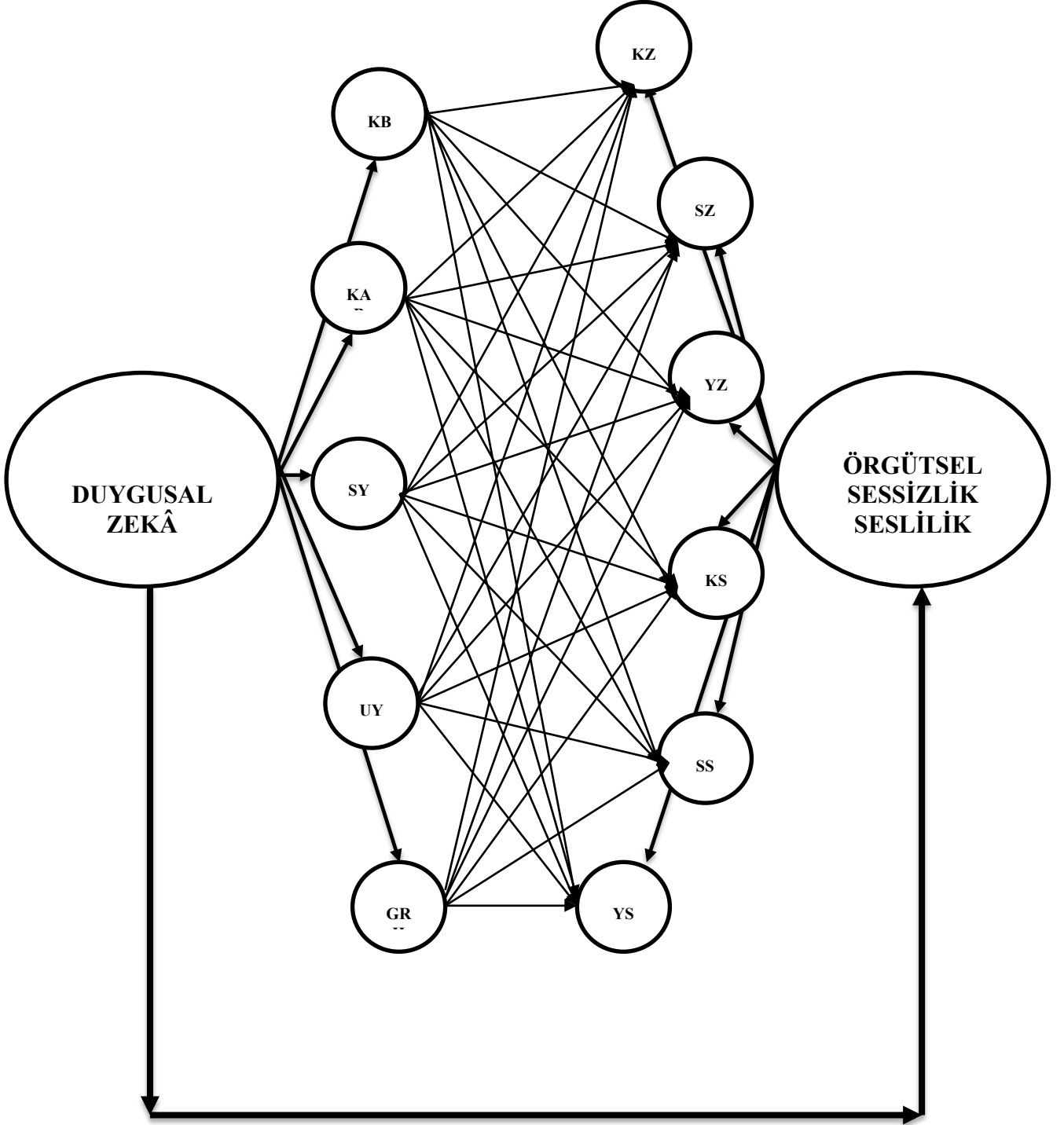
Duygusal Zekâ Değişkeni: Duygusal zekâyı ölçmek için Bar-On (1997) tarafından hazırlanan 5 ana boyuttan, 15 alt boyuttan ve 133 maddeden oluşan “Duygusal Zekâ Oran Envanteri (EQ-i)”, Acar (2002) tarafından Türkçe'ye uyarlanarak 87+1 maddeye indirilmiştir. Bu çalışmada, sektördeki çalışanların, baskın olan duygusal zekâ becerilerini ölçmek için 87 maddelik EQ-i ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçekteki maddelerden, 29'u *kişisel beceriler* {öz saygı (6), duygusal öz farkındalık (5), özgüven (7), bağımsızlık (5) ve kendini gerçekleştirme (6)}, 18'i *kişilerarası beceriler* {empati (5), sosyal sorumluluk (6) ve kişilerarası ilişkiler (7)}, 13'ü *stres yönetimi* {strese dayanıklılık (7) ve dürtü kontrolü (6)}, 15'i *uyumluluk* {esneklik (5), gerçeklik (5) ve problem çözme (5)} ve 12'si *genel ruh hali* {iyimserlik (5) ve mutluluk (7)} kriterlerine aittir.

Örgütsel Sessizlik Değişkeni: Örgütsel sessizlik / seslilik davranış türlerini ölçmek için Dyne, Ang ve Botero (2003) tarafından hazırlanan 6 boyuttan ve 30 maddeden oluşan “Çalışan Sessizliği ve Sesliliği Ölçeği” kullanılmıştır. Bu ölçekteki maddelerden, 15'i örgütsel sessizlik [*kabullenici sessizlik*

(5), savunmacı sessizlik (5), yardımsever sessizlik (5)] ve 15'i örgütsel seslilik [kabullenici sessizlik (5), savunmacı sessizlik (5), yardımsever sessizlik (5)] kriterlerine aittir.

5.5. Araştırma Modeli

Şekil 1. Araştırma Modeli

Şekil 1'deki araştırma modeline ait bileşenler; kişisel beceriler (KB), kişilerarası beceriler (KAB), stres yönetimi (SY), uyumluluk (UY), genel ruh hali (GRH), kabullenici sessizlik (KZ),

savunmacı sessizlik (SZ), yardımsever sessizlik (YZ), kabullenici seslilik (KS), savunmacı seslilik (SS) ve yardımsever seslilik (YS) olarak ifade edilmektedir.

5.6. Araştırma Soruları

1. Sektördeki çalışanların, baskın olan duygusal zekâ becerileri hangileridir?
2. Sektördeki çalışanlar, hangi tür sessizlik / seslilik davranışı sergilemektedirler?
3. Çalışanların duygusal zekâ becerileri ile örgütsel sessizlik / örgütsel seslilik davranışları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
4. Çalışanların duygusal zekâ becerileri demografik özelliklerine göre anlamlı bir farklılık gösterir mi?
5. Çalışanların, örgütsel sessizlik ve örgütsel seslilik davranışları demografik özelliklerine göre anlamlı bir farklılık gösterir mi?

5.7. Hipotezler

H1: Sigorta şirketlerindeki çalışanların, *duygusal zekâ becerileri* ile *kabullenici sessizlik / kabullenici seslilik* davranışları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H2: Sigorta şirketlerindeki çalışanların, *duygusal zekâ becerileri* ile *savunmacı sessizlik / savunmacı seslilik* davranışları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H3: Sigorta şirketlerindeki çalışanların, *duygusal zekâ becerileri* ile *yardımsever sessizlik / yardımsever seslilik* davranışları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H4: Sigorta şirketlerindeki çalışanların, *duygusal zekâ becerilerinin* eş zamanlı olarak *örgütsel sessizlik / örgütsel seslilik* davranışları üzerine etkisi vardır.

H5: Sigorta şirketlerindeki çalışanların *duygusal zekâ becerileri*; *demografik özelliklerine* göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H6: Sigorta şirketlerindeki çalışanların *örgütsel sessizlik – örgütsel seslilik davranışları*; *demografik özelliklerine* göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

5.8. Araştırmada Kullanılan İstatistik Analizler

İstatistik analizler yapılmadan önce uygun analiz yöntemlerinin (parametrik ya da parametrik olmayan) belirlenmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, örneklem büyüklüğünün 30'dan büyük, verilerin normal dağılması ve homojen olması dolayısıyla parametrik yöntemlerin kullanılmasına karar verilmiştir ($p>0,05$).

Demografik özelliklere, duygusal zekâ ve örgütsel sessizlik boyutlarına ilişkin verilerin analiz edilmesinde tanımlayıcı istatistiklerden (Frekans, Yüzde, Toplam Puan Ortalaması, Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma) yararlanılmıştır. Hipotez 1-2-3 için basit korelasyon ve doğrusal regresyon analizleri, Hipotez 4 için çoklu regresyon analizi ve Hipotez 5-6 için ise bağımsız örneklem T testi ve tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır.

5.9. Ölçeklerin Güvenilirliği

Bu araştırmada, duygusal zekâ ve örgütsel sessizlik-seslilik ölçeklerinin geçerliliği; Bar-On (1997), Acar (2002) ve Dyne, Ang ve Botero (2003) tarafından yapılmış olduğundan dolayı herhangi bir geçerlilik analizine gerek duyulmamıştır. Bu araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliği Cronbach Alpha (α) katsayısının hesaplanmasıyla belirlenmiştir. Genel olarak sosyal bilimlerde bu katsayının %69'un

üzerinde olması beklenmektedir. Bu doğrultuda, araştırmada kullanılan duygusal zekâ ve örgütsel sessizlik ölçeklerinin %89,7 ve %79 oranlarında güvenilir oldukları saptanmıştır.

6. ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ BULGULAR ve DEĞERLENDİRMELER

6.1 Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Tablo 1’de, sigorta şirketlerindeki çalışanların; cinsiyeti, yaşı, medeni durumu, eğitim durumu,

Demografik Veriler		F	%
Cinsiyet	Kadın	133	64,3
	Erkek	74	35,7
Yaş	18-29	111	53,6
	30-39	89	43
	40-49	7	3,4
Medeni Durum	Evli	79	38,2
	Bekâr	125	60,4
	Boşanmış	3	1,4
Eğitim Durumu	Lise	17	8,2
	Ön Lisans	33	15,9
	Lisans	143	69,1
	Yüksek Lisans	14	6,8
Toplam			

Tablo 1. Çalışanların Demografik Özelliklerine İlişkin Frekans ve Yüzde Dağılımları

Tablo 1’deki veriler doğrultusunda,

araştırmanın yapıldığı sigorta şirketlerinin ağırlıklı olarak 1-5 yıllık kurum tecrübesine ve mesleki tecrübeye sahip (%49,8 - %45,9), lisans mezunu (%69,1), 18-29 yaş aralığındaki (%53,6), kadın (%64,3) ve bekâr (%60,4) çalışanlardan oluştuğu tespit edilmiştir.

6.2 Duygusal Zekâ Boyutuna İlişkin Bulgular

Sigorta şirketlerindeki çalışanların baskın olan duygusal zekâ becerileri hangileridir? Bu araştırma sorusu bağlamında, kişisel beceriler, kişilerarası beceriler, stres yönetimi, uyumluluk ve genel ruh hali ana boyutlarına ve alt kalemlerine ilişkin elde edilen bulgular irdelenecektir.

Tablo 2’de, duygusal zekâ becerilerinin alt kalemlerine ilişkin toplam puan ortalaması, aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri gösterilmektedir.

kurum tecrübesi ve mesleki tecrübesi ile ilgili frekans ve yüzde dağılımları gösterilmektedir.

Demografik Veriler		Frekans	%
Kurum Tecrübesi	1 yıldan az	68	32,9
	1-5 yıl	103	49,8
	6-10 yıl	18	8,7
	11-15 yıl	16	7,7
	16-20 yıl	2	0,9
Mesleki Tecrübe	1 yıldan az	51	24,6
	1-5 yıl	95	45,9
	6-10 yıl	33	16,0
	11-15 yıl	23	11,1
	16-20 yıl	5	2,4
		207	100

Tablo 2. Duygusal Zekâ Becerilerinin Alt Kalemlerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

<i>Kişisel Beceriler</i>	Toplam Puan Ortalaması	Ortalama	Standart Sapma
Öz Saygı	879,33	4,24	0,460
Duygusal Öz Farkındalık	860,40	4,15	0,482
Özgüven	816,57	3,94	0,538
Bağımsızlık	806,40	3,89	0,588
Kendini Gerçekleştirme	872,50	4,21	0,509
<i>Kişilerarası Beceriler</i>	Toplam Puan Ortalaması	Ortalama	Standart Sapma
Empati	861,80	4,16	0,510
Sosyal Sorumluluk	859,17	4,15	0,563
Kişilerarası İlişkiler	886,43	4,28	0,443
<i>Stres Yönetimi</i>			
Strese Dayanıklılık	765,57	3,69	0,631
Dürtü Kontrolü	704,50	3,40	0,748
<i>Uyumluluk</i>			
Esneklik	710,80	3,43	0,589
Gerçeklik	783,20	3,78	0,592
Problem Çözme	855,80	4,13	0,485
<i>Genel Ruh Hali</i>			
İyimserlik	868,80	4,19	0,527
Mutluluk	895,29	4,32	0,814

Tablo 2’deki ortalamalar bazında, çalışanların; *mutluluk* (895,29) / (4,32), *kişilerarası ilişkiler* (886,43) / (4,28) ve *öz saygı* (879, 33) / (4,24) becerileri en yüksek bulunurken; dürtü kontrolü (704,50) / (3,40), esneklik (710,80) / (3,43) ve strese dayanıklılık (765,57) / (3,69) bileşenleri hatırı sayılır olmasına rağmen diğer bileşenlere göre ise en düşüktür.

Tablo 3’de, duygusal zekâ becerilerinin ana boyutları ile ilgili toplam puan ortalamaları, aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri belirtilmektedir.

Tablo 3. Duygusal Zekâ Becerilerinin Ana Boyutlarına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

DUYGUSAL ZEKÂ	Toplam Puan Ortalaması	Ortalama	Standart Sapma
Kişisel Beceriler	846,93	4,09	0,392
Kişilerarası Beceriler	870,50	4,20	0,413
Stres Yönetimi	737,38	3,56	0,550
Uyumluluk	783,27	3,78	0,406
Genel Ruh Hali	884,25	4,27	0,578
<i>DZ Genel Boyutu</i>	824,47	3,98	0,347

Tablo 3 incelendiği takdirde, çalışanların; genel ruh hali, kişilerarası beceriler ve kişisel becerilerinin (884, 25; 870,50; 846,93) / (4,27, 4,20 ve 4,09); uyumluluk ve stres yönetimi (783,27 ve 737,38) / (3,78 ve 3,56) düzeylerine kıyasla daha yüksek olduğu saptanmıştır. Çalışanların baskın olan duygusal zekâ becerileri “*Genel Ruh Hali*” ve “*Kişilerarası Beceriler*” olarak tespit edilmiştir. Bu

bağlamda, sigorta şirketlerindeki çalışanlar; öz motivasyonları yüksek, eğlenceli, neşeli, optimist, hayattan zevk almayı ve zor şartlarda soğukkanlılıklarını nasıl koruyacaklarını bilen, kişilerarası ilişkileri güçlü, kolaylıkla arkadaş edinebilen, çevresindekilerle iyi geçinebilen ve onların güvenini rahatlıkla kazanabilen, insanların duygularını, ihtiyaçlarını ve endişelerini anlayabilen, onlarla kalıcı ve sağlam ilişkiler kurabilen, kendi duygularının farkında olan ve kendilerini açıkça ifade edebilen bir profil sergilemektedirler.

6.3. Örgütsel Sessizlik Boyutuna İlişkin Bulgular

Sigorta şirketlerindeki çalışanlar, hangi tür sessizlik / seslilik davranışı sergilemektedirler? Bu araştırma sorusu doğrultusunda, örgütsel sessizlik ve örgütsel seslilik ana boyutu ve kabullenici-savunmacı-yardımsaver sessizlik / seslilik alt boyutları ile ilgili elde edilen sonuçlar irdelenecektir.

Tablo 4. Örgütsel Sessizlik ile Örgütsel Seslilik Boyutlarının Tanımlayıcı İstatistik Analizler Doğrultusunda Karşılaştırılması

	Toplam Puan Ortalaması	Ortalama	Standart Sapma
Kabullenici Sessizlik	435,20	2,10	0,704
Savunmacı Sessizlik	330,80	1,59	0,574
Yardımsaver Sessizlik	867,20	4,18	0,600
ÖRGÜTSEL SESSİZLİK	544,40	2,63	0,417
Kabullenici Seslilik	548,80	2,65	0,750
Savunmacı Seslilik	345,20	1,66	0,647
Yardımsaver Seslilik	891,20	4,30	0,609
ÖRGÜTSEL SESLİLİK	595,07	2,87	0,424

Tablo 4'deki verilerin ışığında, yardımsaver seslilik (4,30), yardımsaver sessizlikten (4,18); kabullenici seslilik (2,65), kabullenici sessizlikten (2,10); savunmacı seslilik (1,66) savunmacı sessizlikten (1,59) ve örgütsel seslilik (2,87) örgütsel sessizlikten (2,63) daha yüksek olarak bulunmuştur. Dolayısıyla çalışanların, örgütsel sessizliğe göre kısmen daha yüksek bir oranda örgütsel seslilik davranışı sergilediği; ancak her iki davranışın orta düzeyde gerçekleştiği tespit edilmiştir. Ayrıca çalışanların yüksek bir oranda “Yardımsaver Seslilik” ve “Yardımsaver Sessizlik” davranışı gösterdikleri saptanmıştır. Bu bağlamda, sigorta şirketlerindeki çalışanların sessizlik-seslilik profili ile ilgili şu yorumlar yapılabilir:

Sigorta şirketlerindeki çalışanlar; sahip oldukları işbirliği ve fedakârlık güdeleri bağlamında, çevrelerindeki insanlara ya da çalıştıkları örgüte yarar sağlamak amacıyla iş ile ilgili fikir, bilgi ve görüşlerini hem kendilerine saklamayı hem de seslendirmeyi tercih etmektedirler. Örneğin, çalışanlar; işletmelerindeki işbirliğini korumak için gizli örgütsel bilgileri muhafaza etmekte ya da işletme yararına olacak yeni projelere ilişkin fikirler sunmaktadırlar. Açıkçası, çalışanlar; yüksek bir oranda yardımsaver seslilik ve yardımsaver sessizlik davranışı göstermektedirler. İşte bu prososyal davranış, herhangi bir ödül beklemezsizin fayda sağlamak amacıyla isteğe bağlı olarak yapılan bir davranıştır. Bu doğrultuda, çalışanlar; fırsatları önceden fark edebilen, problemler ortaya çıkmadan önce önlem alabilen, sebatkâr,

yüksek bir özgür iradeye sahip olan ve çalıştıkları kuruma gönüllü olarak fayda yaratan bir profil sergilemektedirler.

Çalışanların iş ile ilgili fikir, bilgi ve görüşlerini örgütten ayrılmaya ya da fark oluşturamayacağı hissine dayalı olarak saklamayı tercih etme durumlarının açıkçası kabullenici sessizlik davranışlarının düşük olduğu görülmektedir. Örneğin, çalışanlar problemlere çözüm üretme hususundaki görüşlerini kendilerine saklamayı tercih etmemektedirler. Çalışanların iş ile ilgili fikir, bilgi ve görüşlerini örgütten ayrılmaya ya da fark oluşturamayacağı hissine dayalı olarak seslendirmeyi tercih etme durumlarının açıkçası kabullenici seslilik davranışlarının ise orta düzeyde olduğu görülmektedir. Örneğin, çalışanların çoğunun; çalışma arkadaşlarının fikirlerine uymakla birlikte nadiren yeni fikirler de önermeyi tercih etmektedirler.

Çalışanların iş ile ilgili fikir, bilgi ve görüşlerini korku ya da kendini koruma hissine dayalı olarak saklamayı tercih etme durumlarının açıkçası savunmacı sessizlik davranışlarının düşük olduğu görülmektedir. Örneğin, çalışanlar; kendilerini korumanın dışında işletmelerinin geliştirilmesi ile ilgili fikirlerini ifade etmekten sakınmamaktadırlar. Çalışanların iş ile ilgili fikir, bilgi ve görüşlerini korku ya da kendini koruma temelli seslendirme durumlarının açıkçası savunmacı seslilik davranışlarının da düşük olduğu görülmektedir. Örneğin, çalışanların çoğu; dikkatleri başkalarının üzerine çekecek fikirler ileri sürmeyi reddetmektedirler.

6.4. Hipotezlere İlişkin Bulgular

6.4.1. Duygusal Zekâ İle Örgütsel Sessizlik – Örgütsel Seslilik Arasındaki İlişki

Sigorta şirketlerindeki çalışanların, duygusal zekâ becerileri ile örgütsel sessizlik / seslilik davranışları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır? Bu araştırma sorusu doğrultusunda, ana ve alt hipotezler irdelenecektir.

H1: Sigorta şirketlerindeki çalışanların, *duygusal zekâ becerileri* ile *kabullenici sessizlik / kabullenici seslilik* davranışları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Alt Hipotezler

H1.1: *Kişisel beceriler ile kabullenici sessizlik (a) / seslilik (b) arasında anlamlı bir ilişki vardır.*

H1.2: *Kişilerarası beceriler ile kabullenici sessizlik (a) / seslilik (b) arasında anlamlı bir ilişki vardır.*

H1.3: *Stres yönetimi ile kabullenici sessizlik (a) / seslilik (b) arasında anlamlı bir ilişki vardır.*

H1.4: *Uyumluluk ile kabullenici sessizlik (a) / seslilik (b) arasında anlamlı bir ilişki vardır.*

H1.5: *Genel ruh hali ile kabullenici sessizlik (a) / seslilik (b) arasında anlamlı bir ilişki vardır.*

Tablo 5’de, çalışanların duygusal zekâ becerileri ile örgütsel sessizlik/ örgütsel seslilik davranışları arasındaki ilişkinin yönünü ve şiddetini belirlemeye yönelik korelasyon katsayıları (r) ve anlam düzeyleri (p) gösterilmektedir.

Tablo 5. Araştırma Değişkenleri Arasındaki Korelasyon

Değişkenler	KB	KAB	SY	UY	GRH	KZ	SZ	YZ	KS	SS	YS
KB	1	*** ,362	*** ,491	*** ,604	*** ,494	*** ,492	*** ,525	*** ,273	** ,158	*** ,358	*** ,260
KAB		1	*** ,434	*** ,372	*** ,335	*** ,209	*** ,202	** ,139	,063	** ,189	* ,123
SY			1	*** ,629	*** ,326	*** ,332	*** ,281	*** ,205	-1,113	*** ,226	*** ,186
UY				1	*** ,367	*** ,495	*** ,329	** ,157	-0,222	*** ,269	*** ,239
GRH					1	*** ,284	*** ,307	*** ,264	-0,079	*** ,255	* ,116
KZ						1	,605	-0,062	*** ,230	*** ,400	*** ,255
SZ							1	-0,083	*** ,298	*** ,649	*** ,306
YZ								1	-1,103	*** ,257	*** ,276
KS									1	*** ,453	-0,034
SS										1	** ,177
YS											1

*** %1'lik anlam düzeyi

** %5'lik anlam düzeyi

* %10'luk anlam düzeyi

Tablo 5'deki verilerin ışığında, hipotezlere ilişkin şu bulgular elde edilmiştir:

Kişisel beceriler, kişilerarası beceriler, stres yönetimi, uyumluluk ve genel ruh hali ile kabullenici sessizlik arasında her bir değişken için negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler ($r=-0,492$, $p=0,000<0,01$; $r=-0,209$, $p=0,002<0,01$; $r=-0,332$, $p=0,000<0,01$; $r=-0,495$, $p=0,000<0,01$; $r=-0,284$, $p=0,000<0,01$) bulunmuştur. Bu doğrultuda, H1.1(a) - H1.2(a) - H1.3(a) - H1.4(a) - H1.5(a) hipotezleri kabul edilmiştir. Duygusal zekâ becerilerinden yalnızca kişisel beceriler boyutu ile kabullenici seslilik davranışı arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki ($r=-0,158$, $p=0,023<0,05$) tespit edilmiştir. H1.1(b) hipotezi kabul edilmiş ve H1.2(b) - H1.3(b) - H1.4(b) - H1.5(b) hipotezleri ise reddedilmiştir.

H2: Sigorta şirketindeki çalışanların, *duygusal zekâ becerileri* ile *savunmacı sessizlik /seslilik* davranışları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Alt Hipotezler

H2.1: *Kişisel beceriler ile savunmacı sessizlik (a) / seslilik (b) arasında anlamlı bir ilişki vardır.*

H2.2: *Kişilerarası beceriler savunmacı sessizlik (a) / seslilik(b) arasında anlamlı bir ilişki vardır.*

H2.3: *Stres yönetimi ile savunmacı sessizlik (a) / seslilik (b) arasında anlamlı bir ilişki vardır*

H2.4: *Uyumluluk ile savunmacı sessizlik (a) / seslilik (b) arasında anlamlı bir ilişki vardır*

H2.5: *Genel ruh hali ile savunmacı sessizlik (a) / seslilik (b) arasında anlamlı bir ilişki vardır*

Kişisel beceriler, kişilerarası beceriler, stres yönetimi, uyumluluk ve genel ruh hali ile hem savunmacı sessizlik ($r=-0,525$, $p=0,000<0,01$; $r=-0,202$, $p=0,004<0,01$; $r=-0,281$, $p=0,000<0,01$; $r=-0,329$, $p=0,000<0,01$; $r=-0,307$, $p=0,000<0,01$) hem de savunmacı seslilik ($r=-0,358$, $p=0,000<0,01$; $r=-$

0,189, $p=0,006<0,01$; $r=-0,226$, $p=0,001<0,01$; $r=-0,269$, $p=0,000<0,01$; $r=-0,255$, $p=0,000<0,01$) arasında her bir değişken için negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Dolayısıyla, $H2.1(a/b)$ - $H2.2(a/b)$ - $H2.3(a/b)$ - $H2.4(a/b)$ - $H2.5(a/b)$ hipotezleri, her iki bağımlı değişken için kabul edilmiştir.

H3: Sigorta şirketlerindeki çalışanların, *duygusal zekâ becerileri* ile *yardımseser sessizlik / yardımseser seslilik* davranışları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Alt Hipotezler

H3.1: *Kişisel beceriler ile yardımseser sessizlik (a) /seslilik (b) arasında anlamlı bir ilişki vardır.*

H3.2: *Kişilerarası beceriler yardımseser sessizlik (a) /seslilik (b) arasında anlamlı bir ilişki vardır.*

H3.3: *Stres yönetimi ile yardımseser sessizlik (a) /seslilik (b) arasında anlamlı bir ilişki vardır.*

H3.4: *Uyumluluk ile yardımseser sessizlik (a) /seslilik (b) arasında anlamlı bir ilişki vardır.*

H3.5: *Genel ruh hali ile yardımseser sessizlik (a) /seslilik (b) arasında anlamlı bir ilişki vardır.*

Kişisel beceriler, kişilerarası beceriler, stres yönetimi, uyumluluk ve genel ruh hali ile hem yardımseser sessizlik ($r=0,273$, $p=0,000<0,01$; $r=0,139$; $p=0,045<0,05$; $r=0,205$, $p=0,003<0,01$; $r=0,157$, $p=0,024<0,05$; $r=0,264$, $p=0,000<0,01$) hem de yardımseser seslilik ($r=0,260$, $p=0,000<0,01$; $r=0,123$, $p=0,079<0,10$; $r=0,186$, $p=0,007<0,01$; $r=0,239$, $p=0,001<0,01$; $r=0,116$, $p=0,097<0,10$) arasında her bir değişken için pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler bulunmuştur. $H3.1$ - $H3.2$ - $H3.3$ - $H3.4$ - $H3.5$ (a/b) hipotezleri, her iki bağımlı değişken için kabul edilmiştir.

H4: Sigorta şirketlerindeki çalışanların, *duygusal zekâ becerilerinin* eş zamanlı olarak *örgütsel sessizlik / örgütsel seslilik* davranışları üzerine etkisi vardır.

Alt Hipotezler

H4.1: *Duygusal zekâ becerilerinin eş zamanlı olarak kabullenici sessizlik (a) / kabullenici seslilik (b) davranışı üzerine etkisi vardır.*

H4.2: *Duygusal zekâ becerilerinin eş zamanlı olarak savunmacı sessizlik (a) / savunmacı seslilik (b) davranışı üzerine etkisi vardır.*

H4.3: *Duygusal zekâ becerilerinin eş zamanlı olarak yardımseser sessizlik (a) / yardımseser seslilik (b) davranışı üzerine etkisi vardır.*

Tablo 6'da, duygusal zekâ becerileri ile kabullenici sessizlik / seslilik arasındaki etkileşimin determinasyon katsayıları (Düzeltilmiş R kare), korelasyon katsayıları (r) ve %1, %5, %10'luk anlam düzeyleri (p) belirtilmektedir.

Tablo 6. Duygusal Zekâ Becerilerinin Eş Zamanlı Olarak Kabullenici Sessizlik / Kabullenici Sesslilik Üzerine Etkisi: Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Y	X	B	t	p	F	Model p	r	Düzeltilmiş R ²
Kabullenici Sessizlik	(Sabit)	6,339	11,801	0,000	17,617	0,000	0,552	0,287
	KB	-0,536	-3,712	0,000				
	KAB	0,036	0,315	0,753				
	SY	0,024	0,233	0,816				
	UY	-0,560	-3,831	0,000				
	GRH	-0,038	-0,447	0,655				
Kabullenici Sesslilik	(Sabit)	2,938	4,423	0,000	2,726	0,021	0,252	0,040
	KB	-0,421	-2,355	0,019				
	KAB	0,301	2,112	0,036				
	SY	-0,236	-1,878	0,062				
	UY	0,313	1,733	0,085				
	GRH	-0,041	-0,392	0,695				
$KZ = 6,339 - 0,536 (KB) + 0,036 (KAB) + 0,024 (SY) - 0,560 (UY) - 0,038 (GRH)$								
$KS = 2,938 - 0,421 (KB) + 0,301 (KAB) - 0,236 (SY) + 0,313 (UY) - 0,041 (GRH)$								

Tablo 6'daki veriler doğrultusunda, duygusal zekâ becerilerinin eş zamanlı olarak kabullenici sessizlik / kabullenici sesslilik davranışı üzerine etkisi incelendiğinde; kabullenici sessizlik / sesslilik değişkenlerinin %55,2'lik / %25,2'lik ilişki seviyesinde (r) ve %28,7 / %4 (Düzeltilmiş R kare) oranında duygusal zekâ becerilerine bağlı olduğu ve bu etkileşimin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür (p=0.000<0,01 ; p=0,021<0,05). Dolayısıyla H4.1 (a) ve H4.1 (b) hipotezleri kabul edilmiştir. Bununla birlikte, kabullenici sessizlik üzerine, yalnızca kişisel beceriler (p=0,000<0,01) ve uyumluluk (p=0,000<0,01) boyutlarının etkisinin olduğu; kabullenici sesslilik üzerine ise kişisel beceriler (p=0,019<0,05), kişilerarası beceriler (p=0,036<0,05), stres yönetimi (p=0,062<0,10) ve uyumluluk (p=0,085<0,10) boyutlarının etkisinin olduğu saptanmıştır. Ayrıca; uyumluluk boyutunun kişisel beceriler boyutuna kıyasla kabullenici sessizlik üzerinde daha fazla etkiye sahip olduğu; kişisel beceriler boyutunun ise diğer boyutlara göre kabullenici sesslilik üzerinde daha fazla etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Kabullenici sessizlik üzerinde anlamlı etkileri olmayan kişilerarası beceriler, stres yönetimi ve genel ruh hali bağımsız değişkenlerinin modelden çıkarılması durumunda yeniden yapılan çoklu regresyon analizine göre; düzeltilmiş R kare değeri %28,7 oranından %29,7'ye yükselmiştir. Bu doğrultuda, kişisel beceriler ve uyumluluk boyutlarının %29,7 oranında kabullenici sessizlik değişkenini açıkladığı tespit edilmiştir.

Kabullenici sesslilik üzerinde anlamlı bir etkisi olmayan genel ruh hali değişkeninin modelden çıkarılması durumunda yeniden yapılan çoklu regresyon analizine göre; düzeltilmiş R kare değeri 0,040'dan 0,044'e yükselmiştir. Bu bağlamda, kişisel beceriler, kişilerarası beceriler, stres yönetimi ve uyumluluk boyutlarının %4,4 oranında kabullenici sesslilik değişkenini açıkladığı bulunmuştur.

Tablo 7'de, duygusal zekâ becerileri ile savunmacı sessizlik - sesslilik arasındaki neden-sonuç etkileşimine yönelik determinasyon katsayıları (Düzeltilmiş R kare), korelasyon katsayıları (r) ve %1, %5, %10 anlamlılık düzeyleri (p) gösterilmektedir.

**Tablo 7. Duygusal Zekâ Becerilerinin Eş Zamanlı Olarak Savunmacı Sessizlik / Sessizlik Üzerine Etkisi:
Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları**

Y	X	B	t	p	F	Model p	r	Düzeltilmiş R ²
Savunmacı Sessizlik	(Sabit)	4,826	10,813	0,000	15,551	0,000	0,528	0,261
	KB	-0,709	-5,906	0,000				
	KAB	0,008	0,081	0,936				
	SY	-0,028	-0,326	0,745				
	UY	0,000	-0,006	0,995				
	GRH	-0,061	-0,868	0,386				
Savunmacı Sessizlik	(Sabit)	4,489	8,181	0,000	6,607	0,000	0,376	0,120
	KB	-0,427	-2,890	0,004				
	KAB	-0,057	-0,482	0,630				
	SY	-0,025	-0,241	0,810				
	UY	-0,086	-0,575	0,566				
	GRH	-0,099	-1,154	0,250				
$SZ = 4,826 - 0,709 (KB) + 0,008 (KAB) - 0,028 (SY) + 0,000 (UY) - 0,061 (GRH)$ $SS = 4,489 - 0,427 (KB) - 0,057 (KAB) - 0,025 (SY) - 0,086 (UY) - 0,099 (GRH)$								

Tablo 7'deki veriler çerçevesinde, savunmacı sessizlik / sessizlik değişkenlerinin %52,8'lik / %37,6'lık ilişki seviyesinde (r) ve %26,1 / %12 (Düzeltilmiş R kare) oranında duygusal zekâ becerilerine bağlı olduğu ve bu etkileşimin istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir (p=0.000<0,01 ; p=0.000<0,01). Bunun sonucunda, H4.2 (a/b) hipotezi her iki bağımlı değişken için kabul edilmiştir. Ayrıca, duygusal zekânın yalnızca kişisel beceriler alt boyutunun; savunmacı sessizlik ve savunmacı sessizlik üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu (p=0,000<0,01; p=0,004<0,01), diğer duygusal zekâ becerilerinin ise anlamlı etkilerinin bulunmadığı saptanmıştır. Duygusal zekânın kişisel beceriler alt boyutunun ise savunmacı sessizliğe kıyasla savunmacı sessizlik üzerinde daha fazla etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Savunmacı sessizlik üzerinde anlamlı etkileri olmayan kişilerarası beceriler, stres yönetimi, uyumluluk ve genel ruh hali bağımsız değişkenlerinin modelden çıkarılması durumunda yeniden yapılan regresyon analizine göre; düzeltilmiş R kare değeri %26,1 oranından %27,2'ye yükselmiştir. Bu doğrultuda, kişisel beceriler boyutunun %27,2 oranında savunmacı sessizlik değişkenini açıkladığı tespit edilmiştir.

Savunmacı sessizlik üzerinde anlamlı etkileri olmayan kişilerarası beceriler, stres yönetimi, uyumluluk ve genel ruh hali bağımsız değişkenlerinin modelden çıkarılması durumunda yeniden yapılan regresyon analizine göre; düzeltilmiş R kare değeri 0,120'den 0,124'e yükselmiştir. Bu doğrultuda, kişisel beceriler boyutunun %12,4 oranında savunmacı sessizlik değişkenini açıkladığı bulunmuştur

Tablo 8'de, duygusal zekâ becerileri ile yardımsever sessizlik - sessizlik arasındaki neden-sonuç etkileşimine yönelik determinasyon katsayıları (Düzeltilmiş R kare), korelasyon katsayıları (r) ve %1, %5, %10 anlamlılık düzeyleri (p) gösterilmektedir.

**Tablo 8. Duygusal Zekâ Becerilerinin Eş Zamanlı Olarak Yardımsever Sessizlik/ Sessizlik Üzerine Etkisi:
Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları**

Y	X	B	t	p	F	Model p	r	Düzeltilmiş R ²
Yardımsever Sessizlik	(Sabit)	2,329	4,482	0,000	4,707	0,000	0,324	0,083
	KB	0,290	2,078	0,039				
	KAB	-0,002	-0,017	0,987				
	SY	0,126	1,279	0,202				
	UY	-0,133	-0,941	0,348				
	GRH	0,172	2,116	0,036				
Yardımsever Sessizlik	(Sabit)	2,420	4,526	0,000	3,471	0,005	0,282	0,057
	KB	0,294	2,046	0,042				
	KAB	0,015	0,131	0,896				
	SY	0,029	0,291	0,771				
	UY	0,175	1,200	0,232				
	GRH	-0,034	-0,411	0,682				

$YZ = 2,329 + 0,290 (KB) - 0,002 (KAB) + 0,126 (SY) - 0,133 (UY) + 0,172 (GRH)$
 $YS = 2,420 + 0,294 (KB) + 0,015 (KAB) + 0,029 (SY) + 0,175 (UY) - 0,034 (GRH)$

Tablo 8 incelendiğinde; yardımsever sessizlik / yardımsever sessizlik değişkenlerinin %32,4'lük / %28,2'lik ilişki seviyesinde (r) ve %8,3 / %5,7 (Düzeltilmiş R kare) oranında duygusal zekâ becerilerine bağlı olduğu ve bu etkileşimin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür (p=0.000<0,01 ; p=0,005<0,01). Dolayısıyla H4.3(a/b) hipotezi her iki bağımlı değişken için kabul edilmiştir. Bununla birlikte, yardımsever sessizlik üzerine, yalnızca kişisel beceriler (p=0,039<0,05) ve genel ruh hali (p=0,036<0,05) boyutlarının etkisinin olduğu; yardımsever sessizlik üzerine sadece kişisel beceriler (p=0,042<0,05) boyutunun etkisinin olduğu diğer boyutların ise anlamlı bir etkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte; kişisel beceriler boyutunun genel ruh hali boyutuna kıyasla yardımsever sessizlik üzerinde daha fazla etkiye sahip olduğu görülmüştür.

6.4.2. Demografik Özelliklere Göre Duygusal Zekâ Becerileri Arasındaki Farklar

Sigorta şirketlerindeki çalışanların, duygusal zekâ becerileri demografik özelliklerine göre anlamlı bir farklılık gösterir mi? Bu araştırma sorusu doğrultusunda, uygulanan bağımsız örneklem T-testi ve tek yönlü (basit) varyans analizi yardımıyla ana ve alt hipotezler ile ilgili elde edilen sonuçlar irdelenecektir.

H5: Sigorta şirketi çalışanlarının *duygusal zekâ becerileri; demografik özelliklerine* göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H5.1: Çalışanların *cinsiyetleri* ile KB (a), KAB (b), SY (c), UY (d), GRH (e) arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H5.2: Çalışanların *yaşları ile* KB (a), KAB (b), SY (c), UY (d), GRH (e) arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H5.3: Çalışanların *medeni durumları ile* KB (a), KAB (b), SY (c), UY (d), GRH (e) arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H5.4: Çalışanların *eğitim durumları ile* KB (a), KAB (b), SY (c), UY (d), GRH (e) arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H5.5: Çalışanların *kurum tecrübeleri ile* KB (a), KAB (b), SY (c), UY (d), GRH (e) arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H5.6: Çalışanların *mesleki tecrübeleri ile* KB (a), KAB (b), SY (c), UY (d), GRH (e) arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Çalışanların, kişisel becerilerinin cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği ($p=0,032<0,05$); diğer duygusal zekâ becerilerinin (KAB-SY-UY-GRH) ise herhangi bir farklılık göstermediği ($p>0,05$ / $p>0,10$) tespit edilmiştir. Dolayısıyla, H5.1(a) hipotezi kabul edilirken; H5.1(b) H5.1(c) H5.1(d) H5.1(e) hipotezleri ise reddedilmiştir. Ortalamalar bazında ise kadınların kişisel becerilerinin (4,13), erkeklerinkinden (4,01) daha fazla olduğu görülmüştür.

Çalışanların, stres yönetimi ve uyumluluk düzeylerinin yaşlarına göre anlamlı bir farklılık gösterdiği ($p=0,060<0,10$; $p=0,034<0,05$); diğer duygusal zekâ becerilerinin (KB-KAB-GRH) ise herhangi bir farklılık göstermediği bulunmuştur ($p>0,05$ / $p>0,10$). Bunun sonucunda, H5.2(c) ve H5.2(d) hipotezleri kabul edilirken; H5.2(a) H5.2(b), H5.2(e) hipotezleri ise reddedilmiştir. Bununla birlikte, ortalamalar yönünden 30-39 yaş grubundakilerin stres yönetimi düzeyinin (3,66), 40-49 ve 18-29 yaş grubundakilere (3,51 ve 3,48) göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Yine ortalamalar açısından; 30-39 yaş grubundakilerin uyumluluk düzeyinin (3,86) 18-29 ve 40-49 yaş grubundakilerine (3,73 ve 3,58) kıyasla daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Çalışanların, kişisel becerileri, kişilerarası becerileri, stres yönetimi, uyumluluk ve genel ruh hali düzeylerinin medeni durumlarına ve eğitim durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır ($p>0,05$ / $p>0,10$). Dolayısıyla, H5.3 (a/b/c/d/e) ve H5.4 (a/b/c/d/e) hipotezleri reddedilmiştir.

Çalışanların, uyumluluk ve genel ruh hali düzeylerinin kurum tecrübelerine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği ($p=0,006<0,01$; $p=0,096<0,10$); diğer duygusal zekâ becerilerinin ise tecrübeye bağlı olarak değişmediği tespit edilmiştir ($p>0,05$ / $p>0,10$). Bunun sonucunda, H5.5(d) ve H5.5(e) hipotezleri kabul edilirken; H5.5(a), H5.5(b), H5.5(c) hipotezleri ise reddedilmiştir. Ortalamalar bazında, çalışanların uyumluluk ve genel ruh hali düzeylerinin 1 yıldan az (3,66 ; 4,17), 1-5 yıl (3,83 ; 4,34) 6-10 (3,99; 4,38) yıllık tecrübeye kadar istikrarlı olarak arttığı; 11-15 yıl aralığında (3,68; 4,05) düşüş yaşadığı ve 16-20 yıl aralığında (UY: 4,06; GRH: 4,70) ise tekrar yükselişe geçtiği görülmüştür.

Çalışanların; kişisel becerileri ($p=0,031<0,05$), kişilerarası becerileri ($p=0,081<0,10$), stres yönetimi ($p=0,002<0,01$), uyumluluk ($p=0,000<0,01$) ve genel ruh hali ($p=0,003<0,01$) düzeylerinin mesleki tecrübelerine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği saptanmıştır. Akabinde, bu farklılığın 6-10 yıllık mesleki tecrübeye sahip olan çalışanlardan kaynaklandığı bulunmuştur. Dolayısıyla, H5.6 (a/b/c/d/e) hipotezleri kabul edilmiştir.

6.4.3. Demografik Özelliklere Göre Örgütsel Sessizlik Davranışları Arasındaki Farklar

Çalışanların, örgütsel sessizlik / örgütsel seslilik davranışlarının, demografik özelliklerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla bağımsız örneklem t- testi ve tek yönlü (basit) varyans analizi uygulanmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda, aşağıdaki hipotezler test edilecektir.

H6: Sigorta şirketi çalışanlarının *örgütsel sessizlik – örgütsel seslilik davranışları; demografik özelliklerine* göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H6.1: Çalışanların *cinsiyetleri* ile KZ (a), SZ (b), YZ (c) / KS (d), SS (e), YS (f) davranışları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H6.2: Çalışanların *yaşları* ile KZ (a), SZ (b), YZ (c) / KS (d), SS (e), YS (f) davranışları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H6.3: Çalışanların *medeni durumları* ile KZ (a), SZ (b), YZ (c) / KS (d), SS (e), YS (f) davranışları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H6.4: Çalışanların *eğitim durumları* KZ (a), SZ (b), YZ (c) / KS (d), SS (e), YS (f) davranışları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H6.5: Çalışanların *kurum tecrübeleri* ile KZ (a), SZ (b), YZ (c) / KS (d), SS (e), YS (f) davranışları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H6.6: Çalışanların *mesleki tecrübeleri* ile KZ (a), SZ (b), YZ (c) / KS (d), SS (e), YS (f) davranışları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Çalışanların, savunmacı sessizlik ($p=0,005<0,01$), kabullenici seslilik ($p=0,005<0,01$) ve savunmacı seslilik ($p=0,054<0,10$) davranışlarının cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği; kabullenici sessizlik ve yardımsever sessizlik davranışlarının herhangi bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($p>0,05$ / $p>0,10$). Bunun sonucunda, H6.1(b), H6.1(d) ve H6.1(e) hipotezleri kabul edilmiştir. Ortalamalar bazında ise erkeklerin, savunmacı sessizlik, kabullenici seslilik ve savunmacı seslilik davranışlarının (1,74-2,84-1,78), kadınlarınkinden (1,51-2,54-1,60) daha yüksek olduğu görülmüştür.

Çalışanların, yardımsever sessizlik ($p=0,037<0,05$) ve savunmacı seslilik ($p=0,043<0,05$) davranışlarının yaş değişkenine bağlı olarak değiştiği; kabullenici sessizlik, savunmacı sessizlik, kabullenici seslilik ve yardımsever seslilik davranışlarının yaş değişkenine bağlı olarak değişmediği saptanmıştır ($p>0,05$ / $p>0,10$). Dolayısıyla, H6.2(c) ve H6.2(e) hipotezleri kabul edilmiştir. Ortalamalar açısından; 18-29 yaş grubundakilerin yardımsever sessizlik davranışlarının (4,22), 30-39 ve 40-49 yaş grubundakilerine (4,18 - 3,62) kıyasla daha yüksek olarak bulunmuştur. 40-49 yaş grubundakilerin ise savunmacı seslilik davranışlarının (2,02), 30-39 ve 18-29 yaş grubundakilerine (1,75 - 1,57) kıyasla daha yüksek olarak bulunmuştur. Bu veriler çerçevesinde, çalışanların yaşları arttıkça yardımsever sessizlik davranışlarının azaldığı; savunmacı seslilik davranışlarının ise arttığı saptanmıştır.

Çalışanların, kabullenici sessizlik - seslilik, savunmacı sessizlik - seslilik ve yardımsever sessizlik-seslilik boyutlarının hem medeni hallerine hem de eğitim durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermediği bulunmuştur ($p>0,05$ / $p>0,10$). Bunun sonucunda, H6.3(a/b/c/d/e/f) ve H6.4(a/b/c/d/e/f) hipotezleri reddedilmiştir.

Çalışanların, kabullenici seslilik davranışlarının, kurum tecrübelerine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği; diğer değişkenlerin ise kurum tecrübesi değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır ($p>0,05$ / $p>0,10$). Dolayısıyla, yalnızca H6.5(d) hipotezi kabul edilmiştir. Ortalamalar yönünden, çalışanların kabullenici seslilik davranışlarının 1 yıldan az (2,50), 1-5 yıl (2,71) ve 6-10 yıllık (2,91) tecrübeye kadar istikrarlı bir biçimde arttığı, 6-10 yıl aralığında en yüksek seviyeye ulaştığı, 11-15 yıl (2,72) ve 16-20 yıl aralıklarında (1,60) ise düşüşe geçtiği görülmüştür.

Çalışanların, savunmacı sessizlik ($p=0,088<0,10$), kabullenici seslilik ($p=0,008<0,01$) ve yardımsever seslilik ($p=0,094<0,10$) davranışlarının, mesleki tecrübelerine göre anlamlı bir farklılık

gösterdiği; diğer değişkenlerin ise mesleki tecrübeye göre anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır ($p>0.05$ / $p>0.10$). Bunun sonucunda ise H6.6(b), H6.6(d) ve H6.6(f) hipotezleri kabul edilirken; H6.6(a), H6.6(c) ve H6.6(e) hipotezleri ise reddedilmiştir.

7. SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu araştırmanın sonuçlarına göre, çalışanların baskın olan duygusal zekâ becerileri; yaşama bakış açısını ya da öz motivasyonu temsil eden *genel ruh hali* ve başkalarını anlama, onlarla ilişki kurma ve iyi geçinmeyi ifade eden *kişilerarası beceriler* olarak belirlenmiştir. Sessizlik / seslilik davranışı türleri açısından ise örgütsel seslilik, örgütsel sessizlikten kısmen daha yüksek olmasına rağmen, her iki davranışın da orta düzeyde gerçekleştiği bulunmuştur. Bunun yanında, çalışanların kabullenici ve savunmacı sessizlik-seslilik davranışlarına kıyasla yüksek bir oranda *yardımsever seslilik* ve *yardımsever sessizlik* davranışı gösterdikleri saptanmıştır.

Sigorta şirketlerindeki çalışanların; duygusal zekâ becerilerinin, örgütsel sessizlik / örgütsel seslilik davranışları üzerinde anlamlı bir etkisi var mıdır? Bu araştırmanın ana problemi çerçevesinde; istatistiki analizler yardımıyla tespit edilen etkileşimler üzerine ise şu değerlendirmeler yapılabilir:

Duygusal zekâ becerilerinin eş zamanlı olarak *kabullenici sessizlik* davranışı üzerine etkisi incelendiğinde; yalnızca *kişisel beceriler* ve *uyumluluk* boyutlarının etkisinin olduğu; diğer boyutların ise anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, aşağıda görülen sonuçlar elde edilmiştir:

Kendini doğru bir şekilde algılayan, kendi duygularının farkında olan, kendi duygularını ve kendisini açıkça ifade edebilen, duygusal açıdan başkalarına bağımlı olmayan ve kendi potansiyelini gerçekleştirmek ve kişisel amaçlarına ulaşmak için çabalayan çalışanların; örgütsel koşulları derinden kabul etme, alınacak kararlara razı olma, örgütten sürekli ayrılmayı düşünme, mevcut alternatiflere yönelik sınırlı farkındalık gösterme ve fark yaratmada düşük öz yeterliliğe sahip olduğunu düşünmeye yönelik eğilimlerinin azaldığı söylenebilir. Dolayısıyla, değişime yönelik öneriler sunma, problemlere çözüm üretme, kendilerini, işlerini ve organizasyonlarını geliştirme / iyileştirme hususlarında bilgi, fikir ve önerilerini saklamaya yönelik davranışları da azalmaktadır. Açıkçası, çalışanların kişisel becerilerinin artması, kabullenici sessizlik davranışlarını azaltmaktadır.

Çevresel farkındalığa sahip olan, eski alışkanlıklarını değiştirebilen, problemlerin çözümüne ilişkin farklı yollar arayan ve onları etkili bir şekilde çözebilen, yeni şartlara ayak uydurabilen, hislerini ayarlayabilen ve hayallere fazla kaptırmadan dışsal gerçeklikler ile düşünebilen çalışanların, kabullenici tarzındaki sessizlik davranışlarının da azaldığı görülmektedir. Özetle, çalışanların uyumluluk düzeylerinin artması, kabullenici sessizlik davranışlarını azaltmaktadır.

Duygusal zekâ becerilerinin eş zamanlı olarak *kabullenici seslilik* davranışı üzerine etkisi incelendiğinde; *kişisel beceriler*, *kişilerarası beceriler*, *stres yönetimi* ve *uyumluluk boyutlarının* anlamlı bir etkisinin olduğu görülmüştür. Bu bağlamda;

Çalışanların; öz saygı, duygusal öz farkındalık, özgüven, bağımsızlık ve kendini gerçekleştirme düzeylerinin artması dolayısıyla; fark oluşturmayaacağı ya da örgütten ayrılma düşüncesiyle kendi kararları yerine grubun kararlarına razı olma veya destekleme hususundaki eğilimlerinin azaldığı söylenebilir. Örneğin, çalışanların çoğunluğunun; yapacaklarının kendilerine sık sık söylendiği bir işte

çalışmak istemedikleri, kendi başlarına etkili kararlar alabildikleri, başkalarıyla çalışırken kendi fikirlerine daha çok güvenmeyi tercih ettikleri ve birileriyle aynı fikirde olmadıklarında bunu onlara rahatlıkla söyleyebildikleri görülmektedir. Bir başka ifadeyle, çalışanların kişisel becerilerinin artması, kabullenici sesliliği azaltmaktadır.

İnsanların duygularını, ihtiyaçlarını ve endişelerini anlayabilen, onlarla kalıcı ve sağlam ilişkiler kurabilen, onlara yardım etmekten hoşlanan, saygı duyan, onların güvenini rahatlıkla kazanabilen, kolaylıkla arkadaş edinebilen ve çevresindekiler ile iyi geçinebilen çalışanların; kabullenici tarzdaki seslilik davranışlarının arttığı söylenebilir. Örneğin, çalışanların çoğunluğunun; diğer insanların duygularını incitmemeye özen gösterdikleri, arkadaşları onlara özel şeyleri rahatlıkla anlatabildikleri ve sosyal birisi olarak algılandıkları görülmektedir. Açıkça görülmektedir ki, çalışanların kişilerarası becerilerinin artması, kabullenici sesliliği arttırmaktadır.

Endişesini ve öfkesini rahatlıkla kontrol edebilen, üzücü olaylar ile kolaylıkla yüz yüze gelebilen, can sıkıcı problemler ile nasıl baş edeceğini ve zor şartlarda soğukkanlılığını nasıl koruyacağını bilen çalışanların; kabullenici seslilik eğilimlerinin azaldığı söylenebilir. Örneğin, çalışanların çoğunluğunun; problemlere çözüm üretme hususunda çalışma arkadaşları ile aynı fikirde olma ve alınacak kararlara razı olma eğilimleri düşüktür. Başka bir deyişle, çalışanların stres yönetimi düzeylerinin artması, kabullenici sesliliği azaltmaktadır.

Çalışanların; esneklik, gerçeklik ve problem çözme becerilerinin artması dolayısıyla; kabullenici seslilik davranışlarının arttığı söylenebilir. Örneğin, çalışanların çoğunluğu; ilgili olmadıkları konularda, çalışma arkadaşlarının fikirlerine uymakla birlikte nadiren yeni fikirler de önermeyi tercih etmektedirler. Kısacası, çalışanların uyumluluk düzeylerinin artması, kabullenici sesliliği arttırmaktadır.

Duygusal zekâ becerilerinin eş zamanlı olarak *savunmacı sessizlik ve savunmacı seslilik* davranışları üzerine etkisi incelendiğinde; yalnızca *kişisel beceriler* boyutunun etkisinin olduğu; diğer boyutların ise anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Bu kapsamda, bulunan sonuçlar sıralanacaktır:

Kendilerini oldukları gibi kabul eden, seven, takdir eden ve sahip oldukları kişilik tarzından hoşnut olan açıkçası kişisel becerileri yüksek olan çalışanların; kendini korumak isteme ve korku temelli bilgi, fikir ve önerilerini saklamaya yönelik davranışlarının azaldığı görülmektedir. Örneğin çalışanların çoğunluğu; gelecek kaygısı hissetmemelerinden ya da yöneticilerinin tepkisinden korkmadıklarından dolayı, değişime yönelik fikirlerini, problemlere çözüm üretme hususundaki görüşlerini, çalıştıkları organizasyonu ve işlerini geliştirmeye yönelik bilgilerini kendilerine saklamayı reddetmektedirler.

Başkaları ile aynı fikirde olmadıklarında bunu onlara rahatlıkla söyleyebilen, haklarını sonuna kadar savunan, istedikleri zaman rahatlıkla “hayır” diyebilen, kendi başlarına etkin ve etkili kararlar alabilen açıkçası kişisel becerileri yüksek olan çalışanlar; iş yerindeki korkuları ve kendilerini korumak istemeleri dolayısıyla bilgi, fikir ve önerilerini seslendirmeye yönelik eğilimlerinin azaldığı söylenebilir. Örneğin, çalışanların çoğunluğu; korkuyla motive edilmediklerinden dolayı yalnızca grupla aynı fikirde olduklarında kendilerini ifade etmeyi, dikkatleri başka kişilerin veya konuların üzerine çekecek açıklamalar yapmayı ve grubu destekler tarzda görüş bildirmeyi reddetmektedirler.

Duygusal zekâ becerilerinin eş zamanlı olarak *yardımsever sessizlik* davranışı üzerine etkisi incelendiği takdirde; yalnızca *kişisel beceriler ve genel ruh hali* boyutlarının etkisinin olduğu; diğer

boyutların ise anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Bu doğrultuda, çalışanların kişisel becerilerinin ve genel ruh hali düzeylerinin artması yardımsever sessizliği arttırmaktadır.

Duygusal zekânın kişisel beceriler boyutu yüksek olan çalışanların; sahip oldukları işbirliği ve fedakârlık güduları bağlamında çevrelerindeki insanlara ya da çalıştıkları örgüte yarar sağlamak amacıyla iş ile ilgili bilgi, fikir ve görüşlerini kendilerine saklama eğilimlerinin açıkçası yardımsever sessizlik davranışlarının arttığı söylenebilir. Örneğin, çalışanların çoğunluğu; işletmedeki işbirliğini korumak için gizli örgütsel bilgileri muhafaza etmeyi tercih etmekte, işletmenin yararına olduğunu düşündükleri için özel bilgileri korumayı düşünmekte, işletme ile ilgili sırları açıklama hususunda başkalarından gelen baskılara direnen bir yapı göstermekte ve işletmeye zarar verme ihtimali olan bilgileri ise ifşa etmeyi reddetmektedirler.

Duygusal zekânın genel ruh hali boyutu yüksek olan çalışanların; yardımsever sessizlik eğilimlerinin arttığı söylenebilir. Örneğin, çalışanların çoğunluğu çok zor durumların üstesinden gelebileceğine inanmakta, en iyisini ümit etmekte, talihsizliklere rağmen olumlu düşünebilmekte ve hayatından memnun bir duruş sergilemektedir. Sahip oldukları işbirliği ve fedakârlık güduları; hayata karşı optimist ve mutlu bakış açıları sayesinde çalıştıkları organizasyonda pozitif bir atmosfer oluşmasını sağlamaktadırlar. Dolayısıyla, gönüllü olarak çalıştıkları organizasyona ve meslektaşlarına fayda yaratmak amacıyla iş ile ilgili gizli bilgileri ve fikirleri kendilerine saklama eğilimi göstermektedirler.

Duygusal zekâ becerilerinin eş zamanlı olarak *yardımsever sessizlik* davranışı üzerine etkisi incelendiğinde; yalnızca *kişisel beceriler* boyutunun etkisinin olduğu; diğer boyutların ise anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Bu doğrultuda; aşağıda görülen sonuçlar elde edilmiştir:

Çalışanların kişisel becerilerinin artması dolayısıyla; işbirliği ve fedakârlık temelli bilgi, fikir ve önerilerini seslendirmeye yönelik davranışlarının arttığı söylenebilir. Örneğin, çalışanların çoğunluğu; işletmenin yararına olacak şekilde problemlere çözümler sunmayı tercih etmekte, işletmeyi etkileyecek konularda öneriler geliştirmekte ve sunmakta, çalışma arkadaşları desteklemese dahi, iş ile ilgili konular hakkındaki fikirlerini açıklamakta ve işletmenin yararına olabilecek yeni projelere ilişkin fikirlerini dile getirmeyi tercih etmektedirler. Bir başka ifadeyle, çalışanların kişisel becerilerinin artması yardımsever sessizliği arttırmaktadır.

Bu araştırmada, sigorta sektöründeki çalışanların duygusal zekâ becerileri ile örgütsel sessizlik-sessizlik türleri ilişkilendirilmiştir. Çalışanların, hangi konularda ve neden sessiz kaldıkları, sessizlik davranışını nasıl öğrendikleri, sessizlik olgusunun sonuçları ve baskın olan duygusal zekâ becerileri üzerine farklı kültürlerin, sektörlerin, kişilik tarzlarının, örgütsel ve yönetsel yapıların etkisi gelecek araştırmalara dahil edilebilir.

Bu araştırmada çalışanların duygusal zekâ becerileri içerisinde genel ruh hali düzeyleri en yüksek bulunurken, stres yönetimi düzeyleri ise en düşük çıkmıştır. Bu sonuç son derece şaşırtıcıdır. Çünkü yaşamdan nasıl zevk alacağını bilen, kendinden, başkalarından ve yaşamın genelinden memnuniyet duyan ve kendilerini zayıf görmek yerine hataların veya talihsizliklerin koşullarda olduğuna inan ve olumlu düşünebilen açıkçası öz motivasyonları yüksek kişilerin; umutsuzluğa kapılmadan ve kontrollerini kaybetmeden stresse etkili ve etkin bir şekilde başa çıkmaları beklenmektedir. Bu kapsamda, anketin anlaşılabilirliğini arttırmak için özellikle de stres yönetimi ve genel ruh hali ile ilgili sorulara

yönelik; olumsuz içerikli ifadelerin (analiz edilirken ters kodlamaya gerek kalmadan) olumlu hale getirilmesi ya da genellikle, zaman zaman, çoğu durumda, son birkaç yılda, bazı şeyler, çok fazla, çok sık, uygun bir zamanda gibi muğlak ifadelerin çıkarılması önerilebilir. Örneğin, en basit şekliyle “üzücü olaylarla yüz yüze gelmek benim için zordur yerine karşılaştığım üzücü olaylarla kolaylıkla baş edebilirim / çok fazla strese dayanamam yerine stresle rahatlıkla başa çıkabilirim / yeni bir şeylere başlamadan önce genellikle başarısız olacağım hissine kapılıyorum yerine yeni bir şeylere başlamadan önce başarılı olacağımı hissederim” gibi açık ifadeler kullanılabilir.

İşgören bulma ve seçme, eğitim ve geliştirme, performans değerlendirme, yönetici, çalışan ve müşteri ilişkilerini geliştirme, yaratıcılık, içsel motivasyon, karar almada etkinlik, örgütsel bağlılık ve güven, örgütsel değişim, gelişim ve öğrenme hususlarında etkinliğin sağlanabilmesi için hakkaniyetli, destekleyici ve katılımcı bir örgütsel-yönetimsel yapı içerisinde sessizlik iklimi yerine örgüt içi iletişimin güçlendirilmesine ve beşeri ilişkilere yön veren duygusal zekâ becerilerine mümkün mertebe ihtiyaç vardır. Bu doğrultuda şu yorumlar yapılabilir:

Karar alma yetkisinin üst kademelerden alt kademelere doğru göçerildiği bir adem-i merkezi yapı yaratılmalı, çalışanların yalnızca teknik becerilerini geliştirmenin dışında duygusal zeka becerilerinin öğrenilmesine ve sürekli geliştirilmesine önem gösterilmeli, sadece ekonomik araçlarla çalışanlara tatmin sağlamak yerine psiko-sosyal açılardan motivasyon sağlanmalı, çıktı temelli performans kriteri yerine gelişme tabanlı bir uygulama ve sürekli yakından denetim yerine otokontrol sistemi benimsenmelidir. Ayrıca, organizasyon içindeki formal yapıların yanında informal yapılar ihmal edilmemelidir. Bu doğrultuda, hızlı ve doğru karar almanın gerektiği durumlarda, örgütsel amaçları tıpkı kendi kişisel amaçları gibi gören duygusal bağlılıkları ve motivasyonları yüksek çalışanlar örgütsel değişime veya problemlere yönelik fikirlerini, önerilerini, kaygılarını ve şikayetlerini rahatlıkla dile getirebilecek ve inisiyatif kullanabileceklerdir.

Çalışanların ihtiyaçları, güdeleri ve becerileri doğru tespit edilebilirse, organizasyon içerisinde etkin kadrolama sistemleri geliştirilebilir. Örneğin, kişilerarası becerileri yüksek olan bir çalışan, bunu sağlayabilecek bir işe veya departmana yerleştirilebilir. Böylelikle, motivasyon için gerekli çalışma atmosferine sahip olan çalışan; bilgi, yetenek ve becerilerini tam olarak işe yansıtabilecektir. Dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta da “adama göre iş değil, işe göre adam” liyakat prensibinin muhakkak surette korunmasıdır.

Örgütsel düzeyde; duyguları önemseyen, ahenkli ve etkili bir kültürün oluşturulabilmesi için duygusal gerçekliğin keşfedilmesi, ideal vizyonun ve duygusal zekânın yaratılması gerekmektedir. Bu bağlamda (Goleman, Boyatzis & McKEE, 2002: 230-234); duygusal gerçekliği keşfetmek için grubun değerlerine ve örgütün bütünlüğüne saygı göstermek, hız kazanmak için yavaşlamak ve aşağıdan yukarıya doğru bir iletişim stratejisi uygulamak şarttır. Anlamlı bir vizyonun yaratılması için çalışanları emirlere göre hizaya sokmak yerine, onların kendi hayallerinden, kendi inanç ve değerlerinden ödün vermeksizin örgütün hayallerine uzanabilmelerini sağlamak gereklidir. Duygusal zekânın desteklenmesi açısından ise korku ve kuşkuyu besleyen liderlik tarzları yerine ahenk oluşturan tarzların uygulanması, çalışanlara; yaptıkları işlerin anlamlı olduğu duygusunu vererek kolektif enerjilerini çalıştıkları örgüt için etkili ve etkin kullanmalarını sağlayacaktır.

8. KAYNAKÇA

- Acar, Füsün (2002), “Duygusal Zekâ ve Liderlik”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı.12, (53-68).
- Alpan, Göksel - Efil, İsmail (2011), “Bir Yönetim Modeli Önerisi: Toplam Entropi Yönetimi”, *Business and Economics Research Journal*, Cilt. 2 Sayı. 1, (53-87).
- Bar-On, Reuven (1997), *Bar-On Emotional Quotient Inventory (EQ-i) User's Manual*, Toronto: MHS Inc.
- Bilgili, Emine. - Ecevit, Eyyup (2008), “Sağlık Hizmetleri Piyasasında Asimetrik Bilgiye Bağlı Problemler ve Çözüm Önerileri”, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, Cilt.11, Sayı.2, (201-228).
- Çiftçi, Hakkı (2004), “Türk Sigorta Sektörünün Sorunları; DEA Analizi ile Türk Sigorta Şirketlerinin Etkinlik Düzeylerinin Belirlenmesi”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt.13 Sayı.1 (121-150).
- Demireli, Cemalettin - Timur, M. Necdet (2011), “Kurumsal Müşterilerde Sigorta Şirketi Seçimi Üzerine Bir Uygulama”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı.30, (1-18).
- DPT (2007), *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)*, Ankara.
- Dyne, Linn Van - Ang, Soon. - Botero, Isabel. C. (2003), “Conceptualizing Employee Silence and Employee Voice as Multidimensional Constructs”, *Journal of Management Studies*, Cilt.40, Sayı.6 (1359-1392).
- Erdemir Ali Volkan (2009), “Japon Kültüründe Sessizlik Kavramı”, *Türkiye Asya Pasifik Çalışmaları Yıllığı*, Sayı 4, (32-39).
- Goleman Daniel - Boyatzis Richard - Mekee Annie (2002), “*Yeni Liderler*”, Çev: Filiz Nayır ve Osman Deniztekin, 2.Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Goleman, Daniel (1999), “*Duygusal Zekâ Neden IQ'dan Daha Önemlidir*”, Çev: Banu Seçkin Yüksel, 15. Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Goleman, Daniel (2000), “*İş Başında Duygusal Zekâ*”, Çev: Handan Balkara, 3. Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul.
- İşseveroğlu, Gülsün - Hatunoğlu Zeynep (2012), “Türkiye’de Bireysel Emeklilik Sisteminin Makro Ekonomik Dinamiklere Etkisi Kapsamında Swot Analizi”, *MUFAD Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı. 56, (155-174).
- Kamilçelebi, Hatime (2012), “Türkiye’de Sigorta Sektörünün Swot Analizi ve Bir Araştırma”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt.4, Sayı.1, (45-54).
- Morrison, Elizabeth Wolfe - Milliken, Frances J. (2000), “Organizational Silence: A Barrier to Change and Development in A Pluralistic World”, *Academy of Management Review*, Cilt. 25, Sayı 4, (706-725).
- Ömürbek, Nuri - Altın, Fatma Gül (2008), “Sigortacılık Sektöründe Bilgi Teknolojilerinin Uygulanmasına İlişkin Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt.13, Sayı.3, (105-127).

- Rafaeli, Anat - Sutton, Robert I. (1987), "Expression of Emotion As Part of the Work Role", *Academy of Management Review*, Cilt.12, Sayı.1, (23-37).
- Seviçin, Ahmet (2006), "Kaynaklara Dayalı Rekabet Stratejisi Geliştirme", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 15, (109-124).
- Tepecik, Filiz. - Yazıcı, Ayla (2012), "Sağlık Sektöründeki Etik Problemlerinin Nedenleri", *International Conferance on Eurasian Economies*, Almaty-Kazakistan, (382-388).
- Torlak, Ömer - Özdemir, Şuayıp - Erdemir, Erkan (2008). "İĞİAD İş Ahlakı Raporu", (Ed) Ahmet Yaşar, İĞİAD Yayınları, İstanbul.
- Tunçel, Özgür (2015), "Örgütlerde Duygusal Zekâ İle Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişki: Sigorta Sektöründe Bir Araştırma", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Tunçel, Özgür - Taslak, Soner (2016), "Örgütsel Sessizlik", (Ed) Soner Taslak ve Birgül Çiftçi, *Postmodern Örgütlerde Güncel Davranışsal Konular*, Beta Yayınları, İstanbul, (205-240).

TALCOTT PARSONS VE NİKLAS LUHMANN'DA MEŞRUIYET DÜŞÜNCEİ: ÖRGÜTSEL VE İŞLEMSEL MEŞRUIYET¹

LEGITIMACY CONCEPTIONS OF TALCOTT PARSONS AND NIKLAS LUHMANN: ORGANIZATIONAL AND PROCEDURAL LEGITIMACY

Tuncer FİDAN²

Öz

Tarihi-sosyolojik yaklaşım farklı siyasal sistem biçimlerinin mevcut olduğu ve bu sistemlerin genel normatif ölçütlere uygunluk yoluyla değil farklı kültürel çevrelerde farklı araçlar yoluyla meşruiyet kazanabildikleri varsayımına dayanmaktadır. Bu kavramsal çalışmada tarihi-sosyolojik yaklaşımın önemli isimlerinden olan Parsons ve Luhmann'ın sosyal sistem ve meşruiyet kavramlaştırmaları tartışılarak bu kavramların tarihi-sosyolojik yaklaşım içindeki gelişim süreci betimlenmiştir. Parsons toplumun işlevsel sorunlarla mücadele şekillerine dayalı olarak sosyal sistem kavramlaştırması yaparken, Luhmann artan çevresel karmaşıklık karşısında sosyal sistemlerin karmaşıklık azaltıcı etkilerine ve otopoyiyetik değişme mekanizmalarına vurgu yapmaktadır. Sosyal sistem kavramlaştırmalarındaki farklılık meşruiyet kavramlaştırmalarına da yansımaktadır. Parsons dengeye odaklanarak uzlaşma sürecinde etkili olan çatışma ve çelişkileri değerler sistemine havale etmektedir. Luhmann ise yasal-pozitivist bir yaklaşım benimseyerek işlemlere ve işlemleri düzenleyen yasal normlara yüzeysel bir uyumun meşrulaştırıcı etkisini öne çıkarmaktadır. Meşrulaşma sürecinde etkili olan normatif tartışmaları tam olarak açıklayamamaları, her iki meşruiyet kavramlaştırması için temel zayıflık olarak görülebilir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Sistem, Meşruiyet, Meşrulaşma, Örgütsel Meşruiyet, İşlemsel Meşruiyet

¹ İlgili çalışma; Prof. Dr. Ali Balcı danışmanlığında tamamlanan "Fidan, T. (2016). Kamu ve Özel Ortaöğretim Okulları Yönetici ve Öğretmenlerinin Örgütsel Meşruiyet Algıları. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara", tezinden üretilmiştir.

² Dr., İç Denetçi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İç Denetim Birimi, tuncerfidan@gmail.com

Abstract

Historical-sociological approach is based on the premise that there are different forms of political system and these forms can gain legitimacy through different means in different cultural environments, but not through complying with common normative criteria. This conceptual study aims to discuss social system and legitimacy conceptualizations of Parsons and Luhmann and then to portray the development of these concepts within historical-sociological tradition. While Parsons develops social system conceptualization on the basis of the forms of the society's tackling with functional problems, Luhmann highlights the complexity minimizing effect of social systems and autopoietic mechanisms of change. The differences in the conceptualizations of social system might lead to the differences in the conceptualizations of legitimacy, as well. Parsons focuses on homeostatis and leaves conflicts and contradictions which are influential in achieving a consensus to the value systems. Luhmann, on the other hand, adopts a legal-positivist approach and emphasizes legitimizing effect of simply compliance to the procedures and legal norms regulating these procedures. That they could not completely explain the normative discussions affecting the legitimation process could be seen as a fundamental weakness for both conceptualizations.

Keywords: Social System, Legitimacy, Legitimation, Organizational Legitimacy, Procedural Legitimacy

1. GİRİŞ

Parsons 20. yüzyılın en etkili ve en bilinen sosyologlarından birisidir. Parsons; akıldan ziyade iradenin hakikate ulaştırabileceğini ifade eden yöntembilimsel istenççilik (voluntarism) ilkesi ve analitik gerçekçilik ilkesi üzerine kurduğu eylem kuramıyla genel toplum kuramına ulaşmayı amaçlamıştır (Segre, 2012: 12; Kim, 2003,:43). Kuramsal çalışmalarında kullandığı yöntemler nedeniyle yapısalcı-işlevselci geleneğin önemli bir temsilcisi olarak görülmüştür (Turner, 1999: 164). Radikal değişmeye odaklanan Marksistlerden farklı olarak Parsons, toplumların neden istikrarlı ve işlevsel oldukları hususunu açıklamaya çalışmıştır (Bissell ve Traulsen, 2005: 41).

Parsons, meşruiyete ilişkin açıklamalarında yapısalcı-işlevselci yaklaşımı kullanmaktadır. Weber'in yolunu izleyerek otoritenin nedenini açıklayan meşruiyetin, siyasal kurumlardaki eylemin (aksiyon) gönüllü ve zorunlu yönlerinin temeli olduğunu ifade etmektedir. Meşruiyet; kişilere, şeylere veya hayali varlıklara değil bir düzenin normlarına atfedilen bir özelliktir ve eylemin düzenlenmesiyle ilgilidir (Parsons, 1960: 650-670; akt.: Gerhardt, 2002: 43). Meşruiyet olağan bir şekilde işlev gösteren sosyal sistem tarafından ulaşılan ve korunan uzlaşmaya dayalı olarak ortaya çıkan bir olgudur (Cohen, 1975: 5). Öte yandan meşruiyet toplumun büyük bir çoğunluğunun onayladığı yasal-rasyonel norm uygulamalarının yanı sıra karizmanın, geleneğin veya ideolojinin kurumsallaşmış uygulamalarına dayalı olarak da kurulabilmektedir (Gerhardt, 2002: 43-44, 175). Siyasal bir düzenin toplumun büyük çoğunluğunun gözünde meşru olması, meşru olduğunu düşünsün veya düşünmesin bir bireyin sırf bu nedenden dolayı düzene uyum sağlamasının çıkarına olduğu düşüncesine yol açmaktadır. Zira Parsons'un

düşüncelerinde toplumsal düzenin meşruiyeti güç kullanımının rutinleşmesine bağlıdır (Gerhardt, 2002: 71).

20. yüzyılın önde gelen sosyolog ve düşünürlerinden olan Luhmann'ın düşüncelerinde hocası Parsons'un etkilerini görmek mümkündür. Parsons gibi Luhmann da her şeyi kapsayan büyük toplum kuramı düşüncesini savunmaktadır. 70'li yılların meşruiyet krizleri tartışmaları sırasında Habermas ile girdikleri fikri münazaralar Luhmann'ın tanınmasına yol açmıştır (Schwanitz, 1995). Luhmann meşruiyet sorununu ilk kitaplarından biri olan 1969 tarihli *Legitimation durch Verfahren* (İşlemler Yoluyla Meşrulaştırma) adlı eserinde ele almıştır. Meşruiyet sorunu; Luhmann'ın sosyolojik aydınlanma olarak bahsettiği, başka bir ifadeyle aydınlanma çağının insan merkezli fikirlerinin sosyoloji yardımıyla yeniden yorumlanmasını ifade etmektedir. Luhmann'ın meşruiyet kuramı, kişilerin siyasi kararın içeriğinin doğruluğuna ikna olmasına veya salt kararın içeriğinin sorgulanmasına dayalı klasik meşruiyet düşüncesinden farklılaşmaktadır. Luhmann ikna veya uzlaşmaya dayalı meşruiyet düşüncesini benimsememektedir (Lee, 2000; Brunczel, 2010: 151).

Luhmann'a göre (1990: 220) aydınlanma çağında meşruiyetin yalnızca bir yasal ilke olarak doğa kanunu varsayımı altında anlam kazanabileceği düşünülmekteydi. Bunun için hiyerarşik yasal kaynaklar ve yapısal düzeyde sınıflı bir topluma ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu kabuller 18. yüzyılın ikinci yarısında yıkılmış ve yerini pozitif hukuk kuramı almıştır. Bu nedenden dolayı meşrulaştırma yalnızca siyasi otoritenin gerçek yaşamda etkin ve uygulanabilir bir şekilde yürütülmesi olarak anlaşılmıştır. 20. yüzyılda Weber ve Jellinek tarafından yalnızca maddesel dünyaya ilişkin çıkarsamalara dayalı meşruiyet kavramının yeniden ortaya atılması, yöneticilerin yönetme haklarına ilişkin sürmekte olan uzlaşmayı betimleme amacı taşımaktadır. 60'lı ve 70'li yıllardaki meşruiyet krizi tartışmaları ise hükümetlerin ve siyasal söylemin popülerliğine ilişkin ileriki tartışmalara bahane teşkil etmiştir. Bahsi geçen savların geçerli oldukları inkâr edilemez (Luhmann, 1990: 220). Ancak Luhmann'a göre (1990: 220) meşruiyet içerikten ziyade usul sorunudur, yani hükümetlerin yeniden seçilip seçilemeyeceklerine ilişkin doğrulama, söylem ve uygulama sorunudur.

Bu tartışmalardan da izlenebileceği üzere Parsons ve Luhmann'ın, kaynağını İbni Haldun ve Weber'de bulan sosyolojik meşruiyet kuramının 20. yüzyıldaki önde gelen iki temsilcisi olduklarını söylemek mümkündür. Bu iki düşünürün meşruiyet kavramlaşmalarının çözümlenmesi yalnızca sosyoloji veya yönetim bilimleri değil, hukuk alanyazınına da derinden etkileyen düşünsel hareketlerin kavranmasını kolaylaştırabilir. Bunun yanında yönetsel açıdan etkili olmadığı halde neden siyasal ve örgütsel uygulamaların hala varlıklarını sürdürebildikleri konusunda ipuçları sunabilir. Bu bağlamda, bu kavramsal çalışmanın amacı Parsons ve Luhmann'ın sosyal sistem ve meşruiyet kavramlaşmalarının karşılaştırılması ve temel zayıflıklarının ortaya konmasıdır. Bu sayede sosyal sistem ve sosyolojik meşruiyet kavramlaşmalarının zaman içinde nasıl bir seyir izlediğinin kolaylıkla gözler önüne serilebileceği düşünülmektedir.

2. PARSONS VE SOSYAL SİSTEM

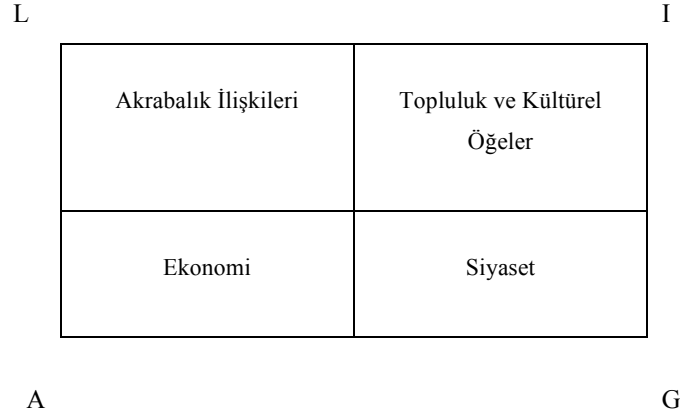
Weber'in yöntembilimine benzer şekilde Parsons'un sosyal sistem kuramının temelinde sosyal eylem kavramı yer almaktadır. Parsons; *The Structure of Social Action* (Sosyal Sistemin Yapısı) adlı eserinde (1966) meta-teorik bir yaklaşım benimseyerek Marshall, Durkheim, Weber ve Pareto'nun çalışmalarını çözümlenmiş ve özellikle istenççilik (voluntarizm) ilkesi perspektifinden alanyazına yaptıkları katkıları değerlendirerek bir senteze ulaşmaya çalışmıştır.

Parsons'a göre aktörler arası etkileşimin sonucunda sosyal davranış (act) sosyal sistemin temel birimine dönüşmektedir. Sosyal sistemin yapısını karşılıklı etkileşim sürecine giren aktörler arası ilişkiler oluşturmaktadır (Parsons, 1989). Aktör; sosyalleşme süreci sonucunda toplumsal nitelik kazanan ve onu toplumsal yapıya bağlayan rolü edinen bireydir (Trevino, 2001: xiii). Eylem (aksiyon); tek tek bireysel aktörler veya toplum söz konusu olduğunda onu oluşturan bireyler için önem arz eden aktör-durum sisteminde ortaya çıkan bir süreçtir. Somut eylem sisteminin yapılanması neticesinde ortaya sosyal sistem, kişilik sistemleri, kültürel sistem ve davranışsal organizma alt sistemleri ortaya çıkmaktadır (Parsons ve Platt, 1973: 8; Parsons, 1989).

Eylem alt sistemleri aynı zamanda yaşayan sistemlerin çözümlenmesi için kullanılan dört işlevli genel bir paradigmanın uygulamasını oluşturmaktadır. En küçükten en büyüğe bütün sistemler etkili bir şekilde işlev gösterebilmek ve sistem olarak varlıklarını sürdürebilmek için dört işlevsel sorunla baş etmek zorundadır: Uyum (A), Hedefe Ulaşma (G), Bütünleşme (I) ve Örüntü Sürdürme (L). Parsons; bu paradigmayı genel eylem sistemine uyguladığında Uyum (A) işlevini davranışsal organizmayla, Hedefe Ulaşma (G) işlevini kişilik sistemleriyle, Bütünleşme (I) işlevini sosyal sistemle ve Örüntü Sürdürme (L) işlevini kültürel sistemle ilişkilendirmektedir. Daha sonraki dönemlerde bu paradigma AGIL şeması olarak adlandırılmıştır (Parsons ve Platt, 1973: 10-15).

Diğer sistemlerden farklı olarak sosyal sistem; bir araya gelen aktörlerin kültürel olarak yapılandırılmış ve paylaşılmış semboller sistemi aracılığıyla karşılıklı etkileşime girmeleri neticesinde varlık kazanmaktadır (Parsons, 1989). Parsons AGIL şemasını sosyal sisteme uyarladığında şu sonuçlara ulaşmaktadır (Parsons ve Platt, 1973: 19):

Şekil 1. Sosyal Sistemin Yapısı

Kaynak: Parsons, Talcott ve Platt, Gerald M. (1973). *The American University*. Harvard University Press, Cambridge, MA, s. 19.

Şekil 1’de görüldüğü üzere sosyal sistemin alt sistemleri ekonomi (A), siyaset (G), topluluk (I) ve akrabalık ilişkileridir (L). Uyum (A) işlevi; dışsal çevreye ilişkin bir sorun olup sosyal sistemin faaliyetleri için ihtiyaç duyduğu kaynakları elde ettiği ve dağıttığı süreçleri ifade etmektedir. Hedefe Ulaşma (G) işlevi; dışsal çevreye ilişkin bir sorundur ve sosyal sistemin hedeflerini belirlemesini ve bu hedeflere ulaşmak için kaynakların tahsisini ve harekete geçirilmesini gerektirmektedir. Bütünleşme (I) işlevi içsel örgütlenme sorunudur. Sistemin karşı karşıya kalabileceği büyük çatışmalardan kaynaklanan bozulmaları önleme yeteneğine sahip örgütlenmeleri üretme amacıyla sosyal sistemi oluşturan farklı çeşitlilikteki ilişkilerin eşgüdümlemesini ifade etmektedir. Son olarak Örüntü Sürdürme (L) işlevi yine içsel bir soruna işaret etmektedir. Sosyal sistemin normatif kalıpları sürdürdüğü ve aktörler arası gerilimleri yönettiği süreçleri ifade etmektedir (Trevino, 2001: xiii; Parsons ve Platt, 1973: 10-12).

Her bir alt sistem içindeki her bir işlevin yerine getirilmesi sürecinde bireysel olarak aktörler rol almaktadır. Aktörlerin sosyal sistem içindeki işlevsel konumları kişilerarası ilişkilerinde kullandıkları araçları belirlemektedir. Bu tür kişilerarası ilişkiler değer ve normlar tarafından sınırlanan kaynakların takası sürecini, başka bir ifadeyle her bir alt sisteme özgü genel sembolik araçların kullanımını ihtiva etmektedir. Bu araçlar uyum işlevi (A) veya ekonomi alt sistemi için “para”, hedefe ulaşma işlevi (G) veya siyaset alt sistemi için “güç”, bütünleşme işlevi (I) veya topluluk ve kültürel öğeler alt sistemi için “etki” ve örüntü sürdürme işlevi (L) veya akrabalık ilişkileri alt sistemi için “değer bağlılığıdır”. Bu araçlar vasıtasıyla kaynak takası gerçekleştirildiğinde ortaya çıkan sosyal sistemin yapısı, değer ve normların işlevselliğini pekiştirmekte ve AGIL şemasının işlevsel gerekliliklerini karşılamaktadır (Turner, 1988: 135; Parsons ve Platt, 1973: 24-25).

2.1. Örgütsel Meşruiyet

Parsons otorite ve meşruiyet kavramlarını siyaset alt sistemi ve onun genel sembolik aracı olan siyasal güç ile ilişkilendirerek tartışmaktadır. Hedefe ulaşma eylemini ihtiva ettiğinden otorite, siyaset alt sisteminin bir işlevini yerine getirmektedir. Bu noktada otorite, meşru eylem için yönlendirici bir çerçeve oluşturan toplumsal değerleri temsil etmektedir. Aktör için değerler üç farklı boyutta konumlanmıştır: Birincisi dünya hakkındaki varoluşsal inançları, ikincisi kişilik olarak güdüsel ihtiyaçları ve üçüncüsü toplumdaki diğer aktörlerle ilişkileridir. Sosyal eylemde bulunmak zorunda olduğunu hissettiği otorite ilişkilerini kabul ettiğinde aktör otoriteyi meşrulaştırmaktadır. Meşruiyet, bireysel olarak aktörlerin eyleme dökmek suretiyle bağlılıklarını gösterdiği değer kalıplarına ilişkin bir dizi ölçütün karşılanması neticesinde ortaya çıkmaktadır. Aslında meşrulaştırılan şey değerler değil, o değerlere uyum sağlayan eylemlerdir. Otorite ve meşruiyet/meşrulaştırma farklı olgulardır. Otorite bir meşrulaştırma kategorisi değil bilakis onu sınırlandıran bir kurumsallaşma kategorisidir. Bu bakış açısından otorite, meşru sosyal eylem için dayanak teşkil eden usullerin kurumsallaşması ve aktör topluluğunun bütünleşme seviyesidir. Meşruiyet ise toplumun genel değerlerine dayalı olarak elde edilen bir üründür. Özetle otorite bir grup veya örgütün etkililiğini, elit bir azınlık veya oligarşik bir yapıdan ziyade toplumun genelinin yararına güvence altına almaktadır (Parsons, 1958; akt.: Gerhardt, 2002: 194-195).

Cohen'e göre (1975: 5) Parsons'un meşruiyeti, olağan bir şekilde işlev gösteren sosyal sistem tarafından ulaşılan ve korunan uzlaşmaya dayalı olarak ortaya çıkan bir olgudur. Toplumda ortaya çıkan işlevsel talepler gerilime yol açmaktadır ve bu gerilimlerin giderilmesi siyasetin görevidir. Parsons siyaset alt sistemine kolektif hedeflere ilişkin kararların alınması, uygulanması ve bu suretle gerilimlerin azaltılması işlevini atfetmektedir. Parsons; Hobbes ve Weber ile aynı şekilde kolektif hedeflere ulaşılması şeklinde kavramlaştırdığı uzlaşmayı, siyasal faaliyet yoluyla yürütülen ve sürdürülen toplumsal kuralların kaynağı olarak görmektedir. Parsons'un mantığına göre bu kurallar siyasal etkinliğin bir sonucu değildir. Zira Parsons toplumsal uzlaşmanın evrimine ilişkin soruları yanıtızsız bırakmış ve benimsediği yapısalcı-işlevselci perspektif nedeniyle siyasal süreçlere ilişkin tanımlamaları, kuralların yaratılması sürecinde oluşan uzlaşma açıklamalarından dışlamıştır. Bu nedenden dolayı Parsons için güç kullanımı gibi bir davranışın siyasi olduğuna ilişkin bir uzlaşma veya kolektif bir tanımlama oluştuğunda meşruiyet ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle bir eylem, yalnızca içinde bulunduğu işlevsel alt sistem içinde ve onun değerleriyle uyum içinde ifa edildiği takdirde meşru olabilmektedir (Cohen, 1975: 5-6).

Parsons sosyal sisteme özgü meşruiyet tanımını ve meşrulaştırma süreçlerini, toplum gibi daha büyük sistemlerin işlevine katkı sağlayan belirli hedeflere ulaşma (G) yönelimli sosyal sistemler olarak tanımladığı örgütlere de uygulamıştır. Parsons'a göre örgütler; hedeflerini tanımlayan ve meşrulaştıran kurumsallaşmış değerler sistemi ve bu değerleri içinde işlev gösterdiği toplumda ifade etme mekanizmalarına dayalı olarak çözümlenebilmektedir. Bu ifade etme işleminin gerçekleştiği başlıca üç bağlam mevcuttur: (1) İktisadi anlamda gerekli kaynakların, finansmanın, personelin ve örgütlenmenin sağlanması; (2) politika, kaynak tahsisi ve eşgüdümleme hakkındaki kararlara odaklanan işlevsel kodlar; ve (3) örgütü diğer örgütlerle bütünleştiren sözleşme, otorite ve evrensel kuralların kurumsallaşmasıyla ilgili kurumsal yapı (Parsons, 1956a).

Örgütler hedefi başka sistemler tarafından kullanılan çıktıları üretmek olan sistemlerdir. Bahsi geçen kurumsallaşmış değerler sistemi perspektifinden yaklaşıldığında, toplumun öteki alt sistemlerinin işlev göstermesinde farklılık yaratan örgüt içi süreçlerin bazı sonuçları vardır (Öztürk ve Balcı, 2014). Başka bir ifadeyle bazı çıktıların üretimi olmadığı takdirde tüketici birim olağan işlevlerini yerine getirememektedir. Bu nedenle, önceki örgütün çıktısının sonraki örgüt için ulaşılabilir kılınması, sözleşme veya takas kavramlarına dayalı bir çerçevede analiz edilebilen bir uzlaşmanın hükümlerine tabi olmalıdır. Bu noktadan hareketle örgütler, kaynakların kontrolü ve hedeflere yönlendirilmesi suretiyle hedefe ulaşma işlevini yerine getirmeye çalışan açık sosyal sistemlerdir. Açık sosyal sistem niteliği örgütleri aynı zamanda daha büyük sistemin özelleşmiş veya farklılaşmış işlevlere sahip alt sistemlerine ve böylece büyük sistemin değer kalıplarının ortağına dönüştürmektedir (Parsons, 1956b).

Parsons'a göre herhangi bir sosyal sistemi çözümlemede ana referans noktası dayandığı değer kalıbıdır. Değer kalıbı sistemin ya da örgütün işlev gösterdiği duruma ilişkin temel yönelimlerini tanımlamakta ve böylece katılımcı bireylerin etkinliklerine yön vermektedir. Örgütler söz konusu olduğunda sözü geçen değerler sistemi daha büyük değerler sisteminin alt değerler sistemi olarak tanımlanabilmektedir. Zira örgütün kendisi de daha büyük sosyal sistemin alt sistemi konumundadır. Buradan hareketle iki sonuca ulaşmak mümkündür: (1) Daha büyük sistemle bütünleşmemiş sapkın (deviant) bir örgüt söz konusu değilse, örgütün değer sistemi daha büyük sistemin daha genel değerlerini yansıtmalıdır, (2) bir örgütün değer sisteminin en gerekli özelliği daha büyük sistem içindeki yeri veya rolünün meşrulaştırılmasıdır (Parsons, 1956a).

Bir örgüt hedeflerinin öncelik derecesine göre tanımlandığından, değer sisteminin odak noktası bu hedeflerin elde edilmesinin (G) daha büyük sistem için arz ettiği işlevsel öneme göre hedeflerin meşrulaştırılması olmalıdır (Parsons, 1956b). Bunun yanında hedeflerin, örgüt ve üyelerinin diğer muhtemel çıkar ve değerleri üzerinde bir meşruiyet derecesine sahip olması gerekmektedir. Böylece toplumdaki bir örgütün değerler sistemi iktisadi üretim hedefini meşrulaştıran iktisadi rasyonelliğin bir türevine dönüşmektedir. Örgütün üretime bağlılığı, örgüt içinden kaynaklanabilecek diğer işlevsel çıkarlar üzerinde hedefe ulaşma işlevinin sürdürülmesi şeklinde meşrulaştırılmaktadır. Buradaki başarı sembolü yalnızca mali hedeflere ulaşma değildir, zira karlılık toplumun geneli için aslında bir işlev değeridir (Parsons, 1956a).

En genel anlamda örgütün değerleri bir sistem olarak onun varlığını meşrulaştırmaktadır. Bunun yanında değerlerin uygulanması için gerekli olan işlemlerin işlevsel kalıpları da değerler sistemi tarafından meşrulaştırılmaktadır. Hedef türünün meşrulaştırılması ve diğer çıkarlar üzerinde öncelik kazanmasının yanında, alt hedeflerin ve bunlara ulaşmak için gerekli olan görelilik olarak alt düzey işlemlerin de meşrulaştırılması gerekmektedir. Meşrulaştırma süreci burada da sona ermemektedir. Örgütün uyum sürecini yönlendiren hangi etkinliklerin benimsenip yürütüleceğine ilişkin normatif kurallara ihtiyaç duyulmaktadır. Buna ek olarak özellikle diğer rollerine kıyasla üyelerin örgüte bağlılık yükümlülüklerini tanımlayan örgütün bütünleşmesine yönelik kural ve ilkeler de meşrulaştırma sürecinde yerlerini almaktadır (Parsons, 1956a).

Sonuç olarak, örgütsel meşruiyet tartışmalarında değer sistemi referans olarak kullanıldığında üç önemli sonuca ulaşılmaktadır: (1) Örgütün uymak zorunda olduğu temel zorunluluğun hedeflerine ulaşmak veya işlevini sürdürmek için gerekli olan kaynakların temin edilmesi hususu olduğundan bu kaynakların temin usulleri kurumsallaşmanın ana başlıklarından birini oluşturmaktadır. (2) Örgüt, somut hedefe ulaşma süreçlerinde bu kaynakların nasıl kullanılacağına ilişkin kurumsallaşmış usullere sahip olmalıdır. (3) Son olarak örgüte yönelik taahhütlerin sınırlarını tanımlayan ve düzenleyen kurumsal kalıpların varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Birden çok örgütün faaliyet gösterdiği çevrede bu örgütlerle ilişki içindeki şahısların ve kaynaklar üzerinde kontrol sahibi olanların varlığı muhtemeldir ve girilen taahhüt ilişkilerini düzenleyen kurumsal kalıplar toplumun hoş gördüğü sınırlar içinde kullanılmalıdır (Parsons, 1956a).

3. LUHMANN VE SOSYAL SİSTEM

Luhmann'ın meşruiyet kuramının merkezinde sistem kuramı yer almaktadır. Ancak Luhmann'ın sistem kuramı Parsons'un kuramından oldukça uzaklaşmıştır. Luhmann'a göre bütün sistemler çevreleriyle etkileşim içindedir. Çevre, çok büyük miktarda fiili veya muhtemel olayları kapsayacak ölçüde karmaşık bir niteliğe sahip olabilmektedir. Sistemler belirli olayları seçerek ve çevreyle baş etme yöntemlerinin sayısını azaltarak çevrelerinden kaynaklanan karmaşıklığı azaltma eğilimindedir. Sosyal sistemler anlamın, daha doğrusu çifte durumsallığın iletilmesi yoluyla karmaşıklığı azaltarak diğer sistemlerden farklılaşmaktadır. Çifte durumsallık; etkileşim içindeki insanların diğerlerinin bakış açılarını dikkate aldıkları bir süreçtir. Başka bir ifadeyle bir davranışın gerçekleşirken bireyin kendi kararı yanında diğer bireylerin yaptıkları da bireyin davranışlarını etkilemektedir. Luhmann çifte durumsallıktan sosyal sistemlerin otopoyiyetik olduğu sonucunu çıkarmaktadır: Sistem çevrenin yorumlanmasına müsaade etmekte ve bu yolla aynı sistem yeniden üretilerek özerkliğini korumaktadır (Vanderstraeten, 2002). Modernite durumsallığın ve karmaşıklığın artmasına yol açtıkça, sosyal sistemlerin çevrelerine daha iyi uyum göstermeleri için daha karmaşık mekanizmalara ihtiyaç duyulmaktadır (Baert, 2000: 221).

Kendine gönderimli (self-referential) işlemler ve farklılaşma modern sosyal sistemlerin karmaşıklığı azaltmasında önemli rollere sahiptir. Kendine gönderimli işlemler yalnızca diğer olgulara değil, aynı zamanda kendilerine de uygulanabilen işlemlerdir. Diğerlerine nasıl öğreteceğini öğretmek, bilimsel çalışmalar hakkında bilimsel çalışmalar yapmak bu tür işlemlere örnek olarak gösterilebilmektedir. Kendine gönderimli işlemler her zaman yeniden düzenleme ihtimalinin bulunduğu anlamına gelmektedir. Bu nedenden dolayı kendine gönderimli işlemler sosyal sistemin hızla değişen ve tahmin edilemez hale gelen bir çevreye uyum sağlaması için zorunludur. Kendine gönderimli işlemlerin egemen olduğu bir sistemler üç boyuta sahiptir: sistemin kodu, yapısı (veya programı) ve süreci. Kodlar bilginin işlendiği doğru-yanlış, önemli-önemsiz, v.b. ikili işlemlerdir. Yapı veya program sistem dâhilindeki temel değerler, normlar ve beklentileri içerirken süreç süregelen etkileşimi ifade etmektedir. Bir sistemin kendini yeniden üretebilmesi için kod aynı kalırken yapı veya sürecin değişmesi gerekmektedir (Baert ve da Silva, 2010: 80; Schwanitz, 1995).

Modern sosyal sistemler yalnızca kendine gönderimli değil aynı zamanda farklılaşmıştır da (Balcı, 2014). Örneğin Luhmann zaman içinde sosyal sistemin üç seviyesinin farklılaştığını ifade etmektedir: Durumsal etkileşimler seviyesi, örgütler dünyası ve toplumsal seviye. Luhmann aynı zamanda parçasal ve parçasal olmayan farklılaşma şeklinde ikili bir sınıflandırmaya gitmektedir. İlki sistemlerin aynı işlevleri sergileyen farklılaşmış birimlere ayrılmasını ifade ederken ikincisi işlevsel farklılaşmaya işaret etmektedir. Parçasal olmayan farklılaşma hiyerarşik veya işlevsel olabilmektedir. İlki hiyerarşik yapıyı işaret ederken ikincide herhangi bir hiyerarşik nitelik bulunmamaktadır. Karmaşıklığı azaltma kabiliyetinden ötürü işlevsel farklılaşma hiyerarşik farklılaşmaya ve parçasal olmayan farklılaşma parçasal farklılaşmaya üstün gelmektedir. Modernlik toplumsal çevrede artan bir karmaşayla betimlendiğine göre toplumsal evrimin bu farklılaşma türlerini takip etmesi olağan karşılanmalıdır: İlk sırada parçasal farklılaşma gelmektedir. Onu hiyerarşik farklılaşma takip etmekte ve son olarak işlevsel farklılaşma gelmektedir. Buradan hareketle Luhmann'ın evrimci tarih görüşünün üç temel kavrama dayandığı ifade edilebilir: Varyasyon, yeniden üreme ve seçim (seleksiyon). Varyasyon sosyal sistemlerin ortaya çıkışının tesadüfi olduğuna işaret etmektedir. Sosyal sistemlerin yeniden üremeleri sosyalleşme gibi araçlarla gerçekleşmekte ve uzun vadede çevreye uyum kabiliyetleri temelinde seçilmektedirler (Baert ve da Silva, 2010: 80-81).

Luhmann (1992: 280-281) toplumun geçirmekte olduğu evrim sürecinin, yeni meşruiyet sorunlarına yol açtığı görüşündedir. Yeni ve işlevsel olarak daha da farklılaşmış toplum yapısı toplumsal tabakalaşmanın yaptığından daha karmaşık toplumsal karmaşıklığa yol açabilir. Toplumsal karmaşıklıkta gözlenen artışın, bütün toplumun katılması gereken karar süreçlerini etkilemesi kaçınılmazdır. İşlevsel olarak farklılaşmış bir topluma geçişin bir başka özelliği de dini ahlakın bakış açısının toplumsal düzeni sağlama yeteneğini ve böylece kararların yönetilenler tarafından benimsenmesini sağlayarak meşrulaştırma aracı olma özelliğini kaybetmesidir. Başka bir ifadeyle meşruiyete olan ihtiyaç arttıkça geçmişin meşrulaştırma araçları etkililiklerini daha fazla kaybetmektedir (Luhmann, 1992: 280-281; Haferkamp, 1992: 111).

3.1. İşlemsel Meşruiyet

Meşruiyeti siyasal sistemlerden örgütsel sistemlere kadar yaygınlaştıran Parsons'tan (1956a) farklı olarak, Luhmann (1979, akt.: Lewis ve Weigert, 1985) meşruiyeti siyasal sistemlere özgü bir kavram olarak ele almaktadır. Siyasal sistemler bir dizi işleme bağlı olarak, alt kararlar yardımıyla kararlar üreten sosyal sistemlerdir. Karara katılımın artması alınan kararların sayısında artışa yol açmaktadır. Kararlar, etkilenecek olan kişilerden veya bu kişilerin temsilcilerinden oluşan ve önceki kararlara katılıp katılmayacakları yönünde kararlar almak durumundaki kurullara havale edildiğinde daha fazla karara gerek duyulacaktır. Karar süreci kendine gönderimlidir. Bilhassa bu kendine gönderimli karar süreci daha ayrıntılı bir şekilde tartışılmalıdır. Zira karar vermenin kendine gönderimliliği üçüncü aşamaya taşınmaktadır ve kişi, bir temsilcinin nasıl karar vermesi gerektiği hakkında karara varmak zorundadır (Luhmann, 1990: 223).

Luhmann (1983b) işlevsel farklılaşma ve artan karar miktarından kaynaklanan meydan okumalara karşı işlemleri bir çözüm olarak önermektedir. Luhman burada bahsi geçen işlemi; gayesi ortak ve bağlayıcı kararlar üretmek olan ve mevcudiyeti karar verme sürecinin süresiyle sınırlı olan özel bir sosyal sistem olarak tanımlamaktadır. Başka bir ifadeyle işlem yasal, parlamenter ve yasamaya ilişkin işlemler olabildiği gibi yönetsel karar verme sürecine ilişkin de olabilmektedir. İşlem sosyal sistem olabildiği için, özünü anlamada sosyal sistemin bazı genel özelliklerini hatırlamak faydalı olacaktır (Luhmann, 1983b: 40-41, akt.: Brunczel, 2010: 152-153). Luhmann'ın kuramında, sosyal sistemin en önemli işlevlerinden biri yapısal oluşum sırasında ortaya çıkan karmaşıklık azaltmaktır (Wuthnow, 1992: 260). Yapıların rolü muhtemel olasılıkları zorunlu veya gerekli olarak sunmak suretiyle alternatif sayısını azaltmaktır (Luhmann, 1994). Yapı oluşumu iki düzeyli bir seçime imkân tanımaktadır. İlki yapının oluşum düzeyidir, zira yapının kendisi de bir seçimin sonucudur. İkincisi hâlihazırdaki yapıların yardımıyla azaltılmış karmaşıklık içinden bir seçim yapmaktır (Brunczel, 2010: 153). Başka bir deyişle ikinci düzeydeki seçicilik aslında seçilmiş bir seçiciliktir (Luhmann, 1983a).

Luhmann'ın meşruiyet hakkındaki temel savı modern toplumda kararların meşruiyetinin işlemler tarafından sağlandığıdır. Başka bir ifadeyle meşrulaşma işlemler yoluyla ortaya çıkmaktadır (Wintgens, 2012: 200). İşlem kavramı siyaset bilimi alanyazınında yaygın kullanımı olan bir kavram değildir, ancak Luhmann'a göre bu kavram yeterince işlenmemiştir ve modern toplumda oynadığı rol hakkında yeterli bilgi mevcut değildir. En büyük yetersizlik ise işlemlerin yalnızca hukuki bakış açısıyla kavranmasıdır. Öte yandan Luhmann'a göre (1983b) bu bakış açısı sosyolojik çözümlerle desteklenmelidir. Yani normatif ve ampirik yaklaşımlar birlikte işe koşulmalıdır (Luhmann, 1983b: 11-13, akt.: Brunczel, 2010: 151-152).

İşlem kuramları doğru kararı verme sürecinde uygulanan işlem basamakları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Yasal süreçler adaleti ortaya çıkarmalıdır; meclis seçimleri halk iradesini yansıtmalıdır. Bununla birlikte sosyolojik bakış açısı bu işlemlerin doğru kararlarla sonuçlandığı savına şüpheyle yaklaşmaktadır. Bunun yanında karar süreçlerinde öngörülen zaman kısıtlamaları da kararın doğruluğu hakkındaki şüpheleri arttırmaktadır. Normatif öğeler işlem tartışmasında vazgeçilmezdir, fakat verilen kararın meşruluğu konusunda bir sonuca varmada tek başlarına yetersizdirler (Brunczel, 2010: 152). İşlemler söz konusu olduğunda ilk düzeydeki seçim, işlemleri düzenleyen yasal normların oluşturulmasıdır. Bu yasal normlar aşağı yukarı anayasaya tekabül etmektedir. Seçimin ikinci düzeyinde, yani işlemlerin uygulanma safhasında bu normlar sorgulamanın nesnesi olmazlar, çünkü hazır bir şekilde sunulurlar. İşlemi düzenleyen yasal normlar işlemin uygulanma çeşitliliğini azaltırlar. İkinci düzey seçim önceden seçilmiş olasılıklara dayansa da, işlemin başarısı kararın başarısına bağlıdır (Brunczel, 2010: 153-154).

İşlemler iki önemli özelliğe sahiptir: Bir taraftan durum ne kadar karmaşık olursa olsun başarıya ulaşmayı sağlarken bir taraftan da insanların kararın sonucu üzerinde uzlaşmaya varmadan yalnızca işlemi düzenleyen normlar üzerinde uzlaşmaya varmalarını kolaylaştırmaktadır. Bu iki özellik bahsi geçen meydan okumalara karşı çözüm sunabilmektedir. Sorunun diğer parçası olan önceki meşrulaştırma araçlarının günümüz toplumlarında işlevlerini kaybetmesi hususunda işlemler uzlaşma ihtiyacını kişilerin

daha fazla anlaşma ihtimalinin bulunduğu çok genel bir düzeye yükselterek çözüm sunmaktadır. Her halükarda bu genel normlara karşı itirazlar olmaktadır ve olacaktır, ancak bu işlemler süreklilik kazandıkça karşıtlar marjinalleşmektedir. Normların geniş kabulü, insanların günlük kararlar üzerinde değil de sadece genel normlar üzerinde uzlaşmaya varma zorunluluklarından dolayı genellik derecelerine bağlıdır (Brunczel, 2010: 154).

Luhmann'ın meşruiyet kuramının en önemli sonucu meşruiyet sorununun kararın içeriğinden ziyade işlemlere odaklanmasıdır. Kararın kabul gerekçesi içeriği değil bu karara nasıl ulaşıldığıdır, yani işlemdir. Luhmann'a göre meşruiyet belirli bir hoşgörü sınırları içinde içeriği henüz belirlenmemiş olan kararları kabul etme istekliliğidir (Febbrajo, 1988: 147).

İşlemlere yapılan vurgu bu işlemlerin üzerinde neden geniş bir uzlaşmaya varıldığı ve meşru kabul edildikleri sorusuna yol açabilir. Luhmann bu hususta da ikna kavramını reddetmektedir. İşlemlerin meşru kabul edilme gerekçeleri doğru olduklarına ilişkin ikna edilmemiz değil bu kabulün öğrenme sürecimize dayanmasıdır. İşlemler meşruiyetlerini onları kurumsallaştırarak belirgin hale getiren toplumsal iklime borçludur. Başka bir ifadeyle mevcut kurulu düzeni meşru olarak görürüz, çünkü o bireylerin bilinçli ve kasıtlı bir sorgulamayla ulaştıkları uzlaşmadan ziyaden düşünmeden normlara uyum sağlama eğilimleri sayesinde işlev göstermektedir (Brunczel, 2010: 154-155). Dahası kurumsallaşmış düzen aracılığıyla işlemin meşruiyeti sağlandığında, yüzeysel bir katılım onay için yeterlidir (Kalipke, 2010: 233). Yani siyasal sistemlerde kazanan kadar kaybeden de işleyişe müdahil olduğu için işlemin meşruiyetine hizmet etmektedir (Brus, 1995: 102).

Luhman'ın meşruiyet kavramı meşruiyetin ikna veya ortak değerlerle ilişkili olduğu düşüncesinden ayrılmaktadır (Lee, 2000). Zira uzlaşmayla ulaşılan kararın içeriğine dayandığında, meşruiyet fazlasıyla istikrarsız bir olguya dönüşmektedir. Oysaki meşruiyet karar verme süreciyle ilişkilendirildiğinde insanlar için kararın içeriğini onaylama zorunluluğu bulunmamaktadır. Buna ek olarak içerik, yani ortak rasyonalite veya ortak değerler üzerinde uzlaşmaya varmak kararın kabulünü de garanti etmemektedir (Brunczel, 2010: 155).

Luhman'ın meşruiyet kavramının bir başka özelliği de işlem kavramına yüklediği ikili özelliştir. Bu ikili özelliğe duyulan ihtiyacın gerekçesi meşrulaştırma sürecinin ikili bir sorunu çözmeye gerekliliğidir. Bir tarafta karmaşık kararlar verilmelidir ve herkesi karar sürecine dâhil etmek imkânsızdır; diğer tarafta bu tür kararlar geniş halk yığınlarınca benimsenmelidir. Bu ikilik fiili (operatif) düzey ve sembolik düzey şeklinde betimlenebilmektedir. Fiili (operatif) düzey gerçek yaşamdaki karar alma sürecidir. Sembolik düzey işlemin normatif betimlemesidir. Örneğin meclis seçimleri halk tarafından iktidarın sahibini belirleme aracıdır, ancak halk ve hükümet farklı olgulardır. Hükümet fiilen yönetim gücünü elinde bulundururken sembolik olarak halk iradesini yansıtmaktadır. Bunun yanında Luhmann işlemin ikili özelliğini üretim (Herstellung) ve sunum (Darstellung) kavramlarını kullanarak da betimlemektedir. Birincisi kararın fiili üretim aşamasını ifade ederken ikincisi kararın yönetilenlere sunulmasını ifade etmektedir. Halk yığınları meclis kararlarının arka planının, yani nasıl geliştirildiğinin genellikle farkında değildir, onlar genellikle kendilerine sunulan kadar bilgi sahibidirler. Son olarak Luhmann açık ve örtük

işlevler arasında ayırım yapmak suretiyle üçüncü bir betimleme daha yapmaktadır. Örneğin seçimlerin açık işlevi seçmenlerin iradesini yansıtmak iken örtük işlevi insanların diğer seçimlere kadar siyasete müdahil olmalarını engellemek ve karar sürecini kolaylaştırmaktır (Brunzel, 2010: 155-156).

Bu kavramsal çiftler birbirlerine yakın anlamlara sahiptir. Aslında hepsi işlemlerin ikili özelliğini betimlemektedir. Luhmann'a göre diğer kuramlara nazaran kendi kuramının daha fazla ön plana çıkmasının nedeni de bu ikili özelliğe yapılan vurgudur (Fuchs, 1999). İkili özellikler aynı zamanda işlemin yasal veya normatif ve sosyolojik veya ampirik yönünü yansıtmaktadır. Sembolik düzey, sunum ve açık işlevler yasal veya normatif yönü oluştururken, fiili (operatif) düzey, üretim ve örtük işlevler sosyolojik veya ampirik yönü oluşturmaktadır (Brunzel, 2010: 156)

Luhmann'ın meşruiyet kuramının özelliklerinden birisi de işlemlerin karmaşıklığı azaltıcı işlevine yapılan vurgudur (Luhmann, 1994). Görüldüğü üzere sistemlerin en önemli işlevlerinden biri de karmaşıklığı azaltmaktır ve işlem de bir sosyal sistem olduğuna göre aynı işlevi karar mekanizmaları için yerine getirmektedir. Meşrulaştırma işlemi sırasında karmaşıklığın azaltılmasına duyulan ihtiyaç toplumdaki çatışma ve çatlaklar karar sürecine sızma teşebbüsünde bulunduğu kendisini hissettirmektedir. İşlemler meclis seçimlerinde olduğu gibi oyların genellikle birkaç alternatifte yığılmalarını sağlayarak sosyal yapı özelliklerini ortaya koyabilmektedir (Brunzel, 2010: 157).

Sistem toplumsal rol kavramını kullanarak, yani işlemlere ilişkin rolleri diğer rollerden ayırıştırarak da karmaşıklığı azaltma işlevini yerine getirebilmektedir. İnsanlar işleme bütün bir kişilikleriyle değil, seçmen, temsilci, avukat gibi yalnızca önceden belirlenen sınırlı rollerle katılırlar. Rollerin ayrıştırılmasındaki esas gerekçe işlemin etkililiğini arttırmaktır. İnsanın bütün toplumsal rollerinin dâhil edildiği karar süreci son derece karmaşık bir yapıya bürünerek amacından uzaklaşabilmektedir (Luhmann, 1983b: 47-48; akt.: Brunzel, 2010: 157)

Luhmann'ın meşruiyet kuramının en önemli bulgusu meşruiyetin yasal normlarla yüzeysel bir uyumdan, başka bir ifadeyle yasallıktan kaynaklandığı savıdır. Ancak bu husus Luhmann'ın yüzeysel bir uyumun yeterli olduğu düşüncesinde olduğu anlamına gelmemektedir. Biraz da Habermas'ın etkisiyle Luhmann; meşruiyetin zorlamanın kendisi değil, zorlamanın olduğu bağlamın özelliği olduğu düşüncesindedir. Bu nedenle karar süreci tek bir toplumsal grubun tekelinde olmamalı ve bütün grupları yansıtmak şekilde tasarlanmalıdır (Brunzel, 2010: 158; Ricketson, 2001: 131). Bunun yanında güven de önemli bir etkidir. Toplumun güven düzeyi yükseldikçe siyasal sistemin meşruiyeti de güçlenmektedir (Luhmann, 1979; akt.: Lewis ve Weigert, 1985).

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Sosyal sistem kavramlaştırmalarının gerisinde genel bir toplum kuramına ulaşma arzusunun yattığını ileri sürmek mümkündür. Bu amaca ulaşmak için Luhmann sosyal sistem, sistem farklılaşması, çifte durumsallık, örgütlenme ve eylem kuramı gibi Parsons'un bir çok kavramını ödünç almıştır. Bu bağlamda, Luhmann'ın Parsons'un ayak izlerini takip ettiğini söylemek mümkündür. Ancak sosyal sistem kavramlaştırması söz konusu olduğunda Luhmann, Parsons'tan ayrılmaktadır. Ayrıca unutulmamalıdır ki, sosyal eyleme vurgu yapan Parsons'tan (1991: 4-6) farklı olarak Luhmann genel toplum kuramında

sosyal sistem kavramını temel analiz birimi olarak kullanmıştır. Bu nedenden dolayı, Parsons'un sosyal sistemine yönelik eleştirilerin betimlenmesi, bu iki düşünürün sosyal sistem kavramlaştırmaları arasındaki farkların kolaylıkla anlaşılmasını ve buna bağlı olarak meşruiyet kavramlaştırmalarının gelişim seyrinin gözler önüne serilmesini sağlayabilir. (Segre, 2014: 187).

Parsons'un sosyal sistem kavramlaştırmasına yöneltilen eleştirilerin önemli bir kısmı onun yapısalcı-işlevselci perspektifiyle ilgilidir. Giddens (1999: 78-79), Weber gibi eylemden hareket etse de Parsons'un normatif işlevselciliğinin bireylerin toplumsal normatif yükümlülüklerini içselleştirme derecelerini abarttığını belirtmektedir. Eylemin belirleyicisi ya da programlayıcısı Parsons'un değerler sistemi olarak nitelediği sosyal sistemin normatif öğeleridir. Bu haliyle Parsons'un yapısalcı-işlevselci perspektifi; Marksist yapısalcılığın yanılışına düşerek eylem-yapı, yani birey-toplum ikiliği sorununu eylem/birey aleyhine çözümsüz bırakmaktadır (Giddens, 1999: 78-79). Aynı şekilde Luhmann'a göre, Parsons'un sosyolojik yaklaşımı mevcut toplumsal yapının muhafazası amacını gütmektedir. Luhmann, Parsons'un bir alt sistemin diğer alt sistemlere olan bağımlılığı şeklinde tanımlanabilen durumsallığını reddederek, toplumsal varlıkların iradeleri doğrultusunda sınırsız şekilde kendilerini dönüştürebileceği varsayımından hareketle otopoyiyet kavramı temelinde yeni bir durumsallık perspektifi geliştirmiştir. Bu noktadan hareketle Luhmann, Parsons'un AGIL şemasının sınırsız sayıdaki olasılık içinde sadece belirli bir durumu tasvir etme gayesi içinde olduğunu ifade etmekte ve AGIL şeması yerine otopoyiyetik mekanizmaların kullanılmasını önermektedir (Donati, 2011: 150-151). Parsons'tan uzaklaşan Luhmann'ın aksine Habermas ona yaklaşmaktadır. İlk yazılarında sistemin zorunluluklarını soyutlaştıran, nesnelleştiren ve yücelten Parsons'a sert eleştiriler yönelten Habermas zaman içinde eleştirel kuramını Parsons'un sistem kuramıyla bütünleştirmiştir. Ancak bunu yaparken Habermas, önceki tutumunu sürdürmüş ve sistem özelliklerine herhangi bir üstünlük atfetmeden Parsons'un kültürel, toplumsal ve kişilik sistemleriyle bunların ilişkilerine ilişkin kavramlaştırmalarını kullanmıştır (Abrahamson, 2003: 148; Habermas, 1980: 50).

Luhmann'ın sistem kuramına yönelik en önemli eleştiriler ise 1998 yılındaki ölümüne dek 30 yıl boyunca polemige girdiği vatandaşı Habermas'tan gelmiştir. 1970'lerin başında Luhmann ve Habermas sistem kuramına ilişkin yazılarını birlikte yayınlamışlardır. Yazılar genellikle sosyal teorinin temellerine yoğunlaşmış ve Parsons'un yapısalcı-işlevselciliği ve sistem kuramı içinde fenomenolojik çözümlemeyi kullanması tartışılmıştır. Habermas, Luhmann'ın sistem kuramına ilişkin savlarının denge ve sistemin sürdürülmesini amaçlayan burjuva ideolojisinin yeni bir versiyonu olduğu görüşündedir. Habermas'ın ifadeleriyle Luhmann; tarihsel neden-sonuç ilişkileri ve evrim arasındaki bağı azimle koparmaya çalışan, tarihsel ve evrimsel çözümleme arasındaki ilişkiyi inkâr eden radikalleşmiş bir işlevselciliği savunmaktadır. Luhmann'ın radikal işlevselciliğinin etkileri açıktır: Evrimsel bir kuram olarak sosyolojinin, yüksek düzeydeki esnekliğin onu geçmişteki emsallere üstün kıldığı bütünüyle işlevselleşmiş bir toplumun faal özbilincine dönüşmesi beklenmektedir. Habermas'a göre Luhmann'ın kuramında sosyolojinin tarihe çok fazla ihtiyacı kalmamıştır. Tarihsel bağlama çok fazla dikkat etmeye gerek yoktur. Otopoyiyetik mekanizmalarla her dönemde her toplumun evrimi açıklanabilmektedir (Vanderstraeten, 2000). Öte yandan Habermas, Luhmann'ı yeni muhafazakâr (neo-con) olarak nitelerken

aynı zamanda ona methiye düzmekten geri kalmamıştır. Habermas, Luhmann'ın kuramının kavramlaştırma gücü, kuramsal yaratıcılık ve bilgi işleme kapasitesi yönlerinden eşsiz olduğunu ifade etmektedir (Roth, 1981: xvii).

Sosyal sistem kavramlaşmalarının her iki düşünürün farklı meşruiyet kavramlaşmaları geliştirmelerine yol açtığını belirtmek mümkündür. Örneğin Parsons'a göre (1956a; 1958, akt.: Gerhardt, 2002: 194-195) meşruiyet toplumun geneline yayılmıştır ve sadece siyasal sistemin değil örgütsel yaşam da dahil olmak üzere bütün toplumsal alt sistemlerin değer kalıplarına uygun bir şekilde eylemde bulunmaları gerekmektedir. Bu noktada Cohen (1975: 6) Parsons'un toplumsal kuralların oluşturulması ve meşrulaştırılması sürecinde uzlaşmayı ana hareket noktası olarak kabul ettiği halde uzlaşmaya yol açan süreçleri açıklığa kavuşturmadığını ifade etmektedir. Öte yandan Dahrendorf (1959: 170) Parsons'un otorite ve meşruiyet açıklamalarında sistemin sürekliliğine ve dengeye (homeostatis) odaklanarak toplumsal uzlaşmayı değerler sistemine havale ettiğini belirtmektedir. Parsons'un sosyal sistem kuramı, uzlaşmaya ulaşma sürecinde etkili olan toplumsal çatışmalar ve onların gerisinde yatan toplumsal çelişkileri açıklayamamaktadır (Dahrendorf, 1959: 169-170). Benzer şekilde Giddens (1968) Parsons'un gücü, doğrudan otoritenin türevi olarak gördüğünü belirtmektedir. Bu yaklaşıma göre otorite, gücü destekleyen kurumsallaşmış meşruiyetten ibarettir. Dahrendorf'tan (1959: 169-170) farklı olarak Giddens (1968), Parsons'un aslında meşrulaştırma sürecinin değişkenleri olan uzlaşma ve çatışma kavramları ile gücün hiyerarşik niteliğinin (yöneten-yönetilen ayrımı) farkında olduğu görüşündedir. Bu kavramlar analitik çerçeve içinde mevcuttur, ancak Parsons'un geliştirdiği güç kavramlaşmasından ve açıklamalarından kasıtlı olarak dışlanmışlardır (Clegg, 2002: 137).

Luhmann'a göre ise meşruiyet siyasal sistemlere özgü bir kavramdır. İşlemlere ve işlemleri düzenleyen yasal normlara yüzeysel bir uyumdan, başka bir ifadeyle yasallıktan kaynaklanmaktadır (Brunzel, 2010: 158). Luhmann'ın işlemsel meşrulaştırma savına karşı Habermas'ın ilk eleştirisi bütünüyle ret olmuştur. Habermas'a göre yasama ve yürütme organları kesinlikle işleme usullerine göre değil toplumdaki genel tahakküm sistemini destekleyen genel toplumsal yorum yoluyla meşrulaşmaktaydı (Guibentif, 1994). İletişimsel Eylem kuramıyla birlikte Habermas, işlemsel meşrulaştırma savına karşı olan tutumunu yumuşatmıştır. Habermas'a göre sürekli değişen ve hızla büyüyen pozitif hukuk mevzuatı karşısında modern hukuki meselelerde usul yoluyla meşrulaştırmaya razı olunmaktadır. Zira birçok vakada yürürlükteki mevzuattan bağımsız meşrulaştırma veya gerekçelendirme imkânsız olduğu gibi yaşam dünyası bakış açısından yaklaşıldığında anlamsızdır. Başka bir ifadeyle, sıradan bir insanın iyice karmaşıklaşan birincil, ikincil ve üçüncül düzey mevzuat hakkında derinlemesine bilgi sahibi olması mümkün değildir ve çoğunlukla alt düzey mevzuatın üst düzey mevzuatta belirtilen usullere uygun olarak çıkarılması yeterli görülmektedir. Bu husus hukukun, kitle iletişim araçlarıyla kontrol edilen alt sistemleri örgütleme aracı olarak hizmet ettiği durumlar için doğrudur. Çünkü bahsi geçen alt sistemler uzlaşma yönelimli eylemin normatif bağlamı karşısında özerk hale gelmiştir. Başka bir ifadeyle alt sistemin işlev gösterebilmesi için ihtiyaç duyulan hukuki düzenlemeler, bu düzenlemelere ilişkin uzlaşmaya dönük eylem yol açan normatif bağlamlar nedeniyle bahis konusu alt sistemlerin yaşam dünyasının geri kalanından özerkleşmesi neticesinde usul yoluyla meşrulaştırılabilir. Özetle Habermas, Luhmann'ın

savını bütünüyle çürütmek yerine meşrulaştırma usulü için yeterlilik ölçütleri belirleme uğraşısı içindedir (Igwe, 2004: 150-152).

Habermas yasallığın meşruiyeti sağlayabileceği savını bütünüyle reddetmemektedir. Zira hukuki usuller iletişimsel eylem yaşantılarıyla ilgilidir. Yasal normların üretimi ve uygulanması usuli rasyonelliğin, yani eyleme ilişkin tartışmalı yorum ve yönelimlerin rasyonel bireylerin müzakereleriyle eritildiği düzlemin ahlaki pratiklerine uygun olarak makul sınırlar içinde yürütülmektedir (Igwe, 2004: 151-152). Bunun yanında usul yoluyla meşrulaştırma eylemiyle ilgili kamusal süreçler devreye girmektedir. Bir tarafta yasal olarak oluşturulmuş siyasi irade oluşturma usulünün, öte yanda özerk kamusal alanların iletişimsel akışlarının yer aldığı kamusal süreçler yoluyla makro-sosyal düzeyde meşrulaştırma eylemi gerçekleştirilebilir (Habermas, 1980: 98-99). Sonuç olarak Habermas, Luhmann'ın insani özellikleri yadsıyan yöntembilimini reddederek eleştirel kuramı ve normatif perspektifi işlevselci sosyolojiyle birleştirme çabasıdır. Bu yolda Parsons ve Luhmann'ın sosyal sistem tanımlarını kabul etmekte, ancak yaşam dünyasını ihmal ettiği için sosyal sistemin toplumu tam olarak açıklayabildiği savını reddetmektedir (Calhoun, 1992: 46).

Sözü edilen tartışmaların ışığında, Parsons ve Luhmann'ın sosyal sistem ve meşruiyet kavramlaştırmalarına yönelik eleştirilen temelinde tarihi-sosyolojik yaklaşıma yönelik eleştiriler olduğu ileri sürülebilir. Zira bu yaklaşım modern toplumlarda devlet gücünü sınırlandıran etik kısıtlamaları tam olarak yansıtamamaktadır (Clark, 2005: 193-194). Bunun yanında modern toplumlardaki bireysel hak ve özgürlükler, anayasal ve temel ilkeler gibi siyasal sistemlerin yurttaşlarını birleştirmek ve meşruiyetlerini korumak için kullandıkları kurumsal özellikleri nasıl geliştirdiklerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Başka bir ifadeyle siyasal sistemin hangi durumlarda ve neden meşru olduklarına dair kuramsal ölçütler belirleyemedikleri ve meşruiyet kavramlaştırmalarını farklı çevrelere aktarıp sınıyamadıkları ifade edilebilir (Thornhill, 2008). Buna bağlı olarak da, belirli bir siyasal sistemi destekleyemediklerini ve meşruiyet tartışmalarına çözüm yolları öneremediklerini söylemek mümkündür. Bu nedenle, tarihi-sosyolojik yaklaşımın nesnelliği ve genelliği ile meşruiyet tartışmalarına yol açan normatif tartışmaların özneliği ve sınırlılığının bir arada değerlendirildiği bir yaklaşımın benimsenmesi, toplumun genelinin açıklama ve meşruiyet tartışmalarının gerisinde yatan öznel sorunların analizinde daha etkili sonuçlar verebilir.

5. KAYNAKÇA

- Abrahamson, Mark (2003). "Functional, Conflict and Neofunctional Theories", (Ed) George Ritzer and Barry Smart, *Handbook of Social Theory*, SAGE Publications Ltd, London, (141-151).
- Balcı, Ali (2014). "Managing on the edge of chaos", (Ed) S. Banarjee and Ş. Ş. Erçetin, *Chaos, Complexity and Leadership 2012*, Springer Netherlands, (119-129).
- Baert, Patrick (2000). "Social Theory, Complexity and Time", (Ed) Patrick Baert, *Time in Contemporary Intellectual Thought*, Elsevier Science B. V., Amsterdam, (205-231).
- Baert, Patrick ve da Silva, Filipe Carreria (2010). *Social Theory in the Twentieth Century and Beyond*, Polity Press, Cambridge.

- Bissell, Paul ve Traulsen, Janine Morgall (2005). *Sociology and Pharmacy Practice*, Pharmaceutical Press, Tunbridge Wells, Kent.
- Brunzel, Balazs (2010). *Disillusioning Modernity. Niklas Luhmann's Social and Political Theory*, Peter Lang, Gmbh, Frankfurt.
- Brus, Marcel (1995). *Third Party Dispute Settlement in an Interdependent World: Developing a Theoretical Framework*, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht.
- Calhoun, Craig (1992). "Introduction: Habermas and Public Sphere", (Ed) Craig Calhoun, *Habermas and Public Sphere*, MIT Press, Cambridge, MA, (1-50).
- Clark, Ian (2005). *Legitimacy in International Society*, Oxford University Press, Oxford.
- Clegg, Stewart R. (2002). *Frameworks of Power*, SAGE Publications Ltd., London.
- Cohen, Anthony Paul (1975). *The Management of Myths: The Politics of Legitimation in a Newfoundland Community*, Manchester University Press, Manchester.
- Dahrendorf, Ralf (1959). *Class and Class Conflict in Industrial Society*, Stanford University Press, Stanford, CA.
- Donati, Pierpaolo (2011). *Relational Sociology: A New Paradigm for Social Sciences*, Routledge, New York, NY.
- Febbrajo, Alberto (1988). "The Rules of the Game in the Welfare State", Gunther Feubner (Ed.). *Dilemmas of Law in the Welfare State*, Walter de Gruyter & Co., Berlin, (128-150).
- Fuchs, Stephan (1999). "Niklas Luhmann", *Sociological Theory*, Cilt: 17, Sayı: 1, (117-119).
- Gerhardt, Uta (2002). *Talcott Parsons: An Intellectual Biography*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Giddens, Anthony (1968). "Power in the recent writings of Talcott Parsons", *Sociology*, Cilt: 2, Sayı: 3, (257-272).
- Giddens, Anthony (1999). *Toplumun Kuruluşu*, Çev: Hüseyin Özel, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Guibentif, Pierre (1994). "Approaching the production of law through Habermas's concept of communicative action", *Philosophy & Social Criticism*, Cilt: 20, Sayı: 4, (45-70).
- Habermas, Jürgen (1980). *Legitimation Crisis*, Çev: Thomas McCarthy, Heinemann, London.
- Haferkamp, Hans (1992). "Modernity and Ascription", (Ed) Hans Haferkamp ve Neil. J. Smelser, *Social Change and Modernity*, The University of California Press, Los Angeles, (97-121).
- Igwe, Ukoro Theophilus (2004). *Communicative Rationality and Deliberative Democracy of Jürgen Habermas: Toward Consolidation of Democracy in Africa*. Transaction Publishers, London.
- Kalipke, Andreas (2010). "The Corpus Evangelicorum: A Culturalist Perspective on its Procedure in the Eighteenth Century Holy Roman Empire", (Ed) J. P. Coy, B. Marschke ve D. W. Sabeau, *The Holy Roman Empire Reconsidered Vol 1*, Berghahn Books, New York.
- Kim, Kwang-ki (2003). *Order and Agency in Modernity: Talcott Parsons, Erving Goffman, and Harold Garfinkel*, State University of New York Press, Albany, NY.
- Lee, Daniel (2000). "The Society of Society: The Grand Finale of Niklas Luhmann", *Sociological Theory*, Cilt: 18, Sayı: 2, (320-330).

- Lewis, J.David ve Weigert, A. (1985). "Trust as a Social Reality", *Social Forces*, Cilt: 63, Sayı: 4,(967-985).
- Luhmann, Niklas (1979). *Trust and Power*, Wiley, Chicester, içinde; Lewis, J.D. ve Weigert, A. (1985). "Trust as a Social Reality", *Social Forces*, Cilt: 63, Sayı: 4, (967-985).
- Luhmann, Niklas (1983a). "Insistence on Systems Theory: Perspectives From Germany-An Essay", *Social Forces*, Cilt:1, Sayı: 4, (987-998).
- Luhmann, Niklas (1983b). *Legitimation durch Verfahren*, Suhrkamp Verlag, Gmbh, Frankfurt am Main.
- Luhmann, Niklas (1990). *Political Theory in the Welfare State*, Çev: John Bednarz Jr., Walter de Gruyter & Co., Berlin.
- Luhmann, Niklas (1992). "The Direction of Evolution", (Ed) Hans Haferkamp ve Neil. J. Smelser, *Social Change and Modernity*, The University of California Press, Los Angeles, (273-293).
- Luhmann, Niklas (1994). "Modernity of Science", *New German Critique. Special Issue on Niklas Luhman*, Sayı: 61, Winter, (9-23).
- Öztürk, İnci ve Balcı, Ali (2014). "Millî eğitim bakanlığının 652 sayılı kanun hükmünde kararname ile yeniden yapılandırılmasına ilişkin Ankara ili kamu ilkököl ve ortaokul yöneticilerinin görüşleri [Views of the state primary school and secondary school principals in Ankara province about the restructure of Ministry of National Education (By decree law No. 652)]", *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi - Journal of Educational Sciences Research*, Cilt: 4, Sayı: 1, (213-241).
- Parsons, Talcott (1956a). "Suggestions for a Sociological Approach to the Theory of Organizations-I," *Administrative Science Quarterly*, Cilt: 1, Sayı: 1, (63-85).
- Parsons, Talcott (1956b). "Suggestions for a Sociological Approach to the Theory of Organizations-II", *Administrative Science Quarterly*, Cilt: 1, Sayı: 2, (225-239).
- Parsons, Talcott (1958). "Authority, Legitimation, and Political Action", (Ed) Joachim C. Friedrich, *Authority*, Cambridge University Press, Cambridge, Mass.
- Parsons, Talcott (1960). *Structure and Process in Modern Societies*, Free Press of Glencoe, New York, NY.
- Parsons, Talcott (1966). *The Structure of Social Action: A Study in Social Theory with Special Reference to a Group of Recent European Writers* (4. Baskı), The Free Press, New York, NY.
- Parsons, Talcott ve Platt, Gerald M. (1973). *The American University*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Parsons, Talcott (1989). "A tentative outline of American values", *Theory, Culture & Society*, Cilt: 6, Sayı: 4, (577-612).
- Schwanitz, Dietrich (1995). "Systems Theory According to Niklas Luhmann: Its Environment and Conceptual Strategies", *Cultural Critique*, Sayı: 30, 137-170.
- Segre, Sandro (2012). *Talcott Parsons: An Introduction*, University Press of America, Lanham.
- Segre, Sandro (2014). *Contemporary Sociological Thinkers and Theories*, Ashgate Publishing Company, Burlington, VT.

- Thornhill, Chris (2008). "Towards a historical sociology of constitutional legitimacy", *Theory and Society*, Cilt: 37, Sayı: 2, (161-197).
- Trevino, A. Javier (2001). *Talcott Parsons Today: His Theory and Legacy in Contemporary Sociology*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Oxford.
- Turner, Jonathan H. (1988). *A Theory of Social Interaction*, Stanford University Press, Stanford, CA.
- Turner, Bryan S. (1999). *Classical Sociology*, SAGE Publications, London.
- Vanderstraeten, Raf (2000). "Luhmann on Socialization and Education", *Educational Theory*, Cilt: 50, Sayı: 1, (1-23).
- Vanderstraeten, Raf (2002). "Parsons, Luhman and the Theorem of Double Contingency", *Journal of Classical Sociology*, Cilt: 2, Sayı: 1, (77-92).
- Wintgens, Luc J. (2012). *Legisprudence: Practical Reason in Legislation*, Ashgate Publishing Co., Burlington, VT.
- Wuthnow, Robert (1992). "Cultural Change and Sociological Theory", (Ed) Hans Haferkamp ve Neil. J. Smelser, *Social Change and Modernity*, The University of California Press, Los Angeles (257-277).

STK MENSUPLARININ ETİK İKLİM ALGISININ ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ARACILIĞIYLA BİREYSEL PERFORMANSLARINA ETKİSİ

THE EFFECT OF ETHICALCLIMATEPERCEPTIONS OF CIVIL SOCIETYORGANİZATIONS (CSOS) VOLUNTEERS ON INDIVIDUALPERFORMANCEVIAORGANIZATIONALCOMMITMENT

Kayhan AHMETOĞULLARI¹, Kahraman ÇATI²

Öz

Bu çalışmanın amacı, sivil toplum kuruluşları mensuplarının etik iklim algılarının örgütsel bağlılık yoluyla bireysel performansına etkisini incelemektir. Araştırma Bolu ve Düzce ilindeki STK mensuplarını kapsamaktadır. STK mensuplarının sayısını tam olarak tespit etmek çok zordur. Dolayısıyla örnekleme belirlerken evren büyüklüğünün bilinemediğinden hareketle örneklem hesaplanmış ve 256 olarak belirlenmiştir. Elde edilen veriler Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) ile analiz edilmiştir. Maksimum Olasılık Yöntemi doğrulayıcı faktör ve yol analizi uygulanmıştır. Sonuçlar, Victor ve Cullen'in teorik yaklaşımını kâr amacı gütmeyen işletmelerde inceleyen Agarwal ve Malloy'in ortaya koyduğu iyiliksever etik iklim algısının önemini teyit eder niteliktedir. DFA sonuçlarına göre iyiliksever etik iklim, normatif etik iklim, örgütsel bağlılık ve bireysel performans arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Yol Analizi sonuçlarına göre ise, iyiliksever etik iklim gizil değişkenin kurumsal bağlılık aracı değişkeni yoluyla bireysel performans gizil değişkenini yordadığı gözlenmiştir. Yine, normatif iklim gizil değişkeni örgütsel bağlılık aracı değişkeni yoluyla dolaylı olarak bireysel performans gizil değişkenini nispi olarak yordamıştır.

Anahtar Kelimeler: Etik İklim, Örgütsel Bağlılık, Bireysel Performans, STK'lar

Abstract

The purpose of this study is to investigate the effect of ethical climate perceptions of Civil Society Organizations (CSOs) volunteers on individual performance via organizational commitment. Research has been included employees of CSOs in Bolu and Düzce. It is very difficult to determine the exact number of members of the CSOs. Thus, the sample size was calculated as the movement from the unknown size of the universe and is determined as 256. The obtained data were analyzed on Structural Equation Model (SEM). Maximum Likelihood method and the way of confirmatory factor analysis were

¹ Öğr. Gör., Harran Üniversitesi, kahmet@harran.edu.tr

² Prof. Dr., Düzce Üniversitesi, kahramancati@duzce.edu.tr

performed. The results confirmed the importance of benevolent ethical climate perceptions revealed by Agarwal and Malloy, who examine Victor and Cullen's theoretical approach in the non-profit business. According to the DFA results, a positive correlation was determined between benevolent climate ethics, normative ethics climate, individual performance and organizational commitment. In accordance with path analysis result, benevolent climate ethics latent variable was observed to predict individual performance latent variable through the mediating variables of Corporate commitment. Lastly, the normative climate latent variable was partially predicted the individual performance of latent variables indirectly via organizational commitment mediating variables.

Keywords: Ethical Climate, Organizational Commitment, Individual Performance, CSOs

1.GİRİŞ

Küreselleşmeyle beraber müşteri ve pazar kavramının bir hayli değişken ve kapsamlı olduğu bu yoğun rekabet ortamında, rekabetçi avantajlar yakalamak ve bunu sürdürebilmek için gerek özel sektörde gerekse kamu sektöründe, açık bir ahlaki iş yasaının var olması ve titizlikle uygulanması ve etik belirsizliğin en aza indirilmesi, hem organizasyona bağlılığı hem de çalışan performansını arttıracak farklı çalışmalarda gözlenmiştir (Schneider, 1975; Schwepker, Ferrell ve Ingram, 1997; Stewart vd., 2011; Schwepker, 2013).

Kâr amacı gütmeyen kuruluşların varlığı çok eskilere dayanmakta ve günümüzde giderek önemi anlaşılan ve faaliyetleri artan kurumlardır. Bunlardan vakıflar ve benzeri hayır kurumlarının temelini nereye dayandığı pek bilinmese de, Türklerin İslam'la tanışmaları ve kabul etmelerinden sonra hızlı ve çok yönlü bir yayılım sergilemiştir. Selçuklular ve Osmanlı'dan bu yana altın çağlarını yaşayan bu kurumlar, gittikçe birçok farklı alanlarda devletten bağımsız hizmetler sunmaktaydı. Bu kurumlar dini eğitimler, fakirlerin ihtiyaçlarının karşılanması, yetimlere, yolda kalanlara, borcunu ödeyemeyenlere yardım edilmesi ve bunun gibi daha birçok alanda topluma faydalı olacak işler üstlenmişlerdi. Bu yapılar, süreklilik esası üzerine kuruldukları için, genellikle taşınmaz mallardan oluşabilecekleri gibi gelenek ve göreneklere uygun olması durumunda taşınabilir mallardan da oluşabilir (Çağatay, 1984:18).

Türk dil kurumuna göre sivil toplum, 'devletin denetimi altında olmayan, kararlarını bağımsız olarak vererek toplumsal etkinliklerde bulunan bireyler topluluğu' olarak ifade edilmiştir³. Lewis'e (2005) göre sivil toplum kuruluşu, bilinenin aksine, devlete bağlı olmayan, bağımsız karar alabilen, kâr amacı gütmeyen, devlet dışında üçüncü bir sektör olarak dünya çapında bilinen bir olgudur. Yani, örgütlenmiş, kâr amaçlı üretip-dağıtmayan, mensupları gönüllülük esasına göre oluşmuş, özel, kendi kendini yöneten, kamu yararına (toplumsal amaçlara ve toplumsal iyiliğe) göre hareket eden üçüncü bir sektördür (Salamon, 2016). Sivil toplum kuruluşları (STK) ile ilgili gerek ulusal gerekse uluslararası alanyazında net

³http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5707ae58731276.57480377

bir tanım bulunmamasına karşın genel olarak, gönüllülük ve amaç birliği esasına göre bir araya gelen bireyler olarak ifade edilmektedir. Faaliyet alanı sosyal hayatla ilgili olan STK'lar, sosyal hayatta ve bunun bir parçası olan bireylerde meydana gelen değişimlere de kayıtsız kalması düşünülemez (Akay, 2012: 4).

Ülkemizde kâr amacı gütmeyen örgütlerin, ekonomik ve sosyal faaliyetler alanında ehemmiyetli bir konumu bulunmaktadır. Ekonomik faaliyet açısından ele alındığında bu kurumlar, özel ve kamu sektörü yanında üçüncü bir sektör olarak yer almaktadır. Benzer şekilde bu örgütlerin özel bir türü olan vakıflar aracılığıyla da sosyal faaliyet ve hizmetlerin büyük bir kısmı yürütmektedir. Gerek gelenek gerekse inançlarımız içinde köklü bir yeri olan bu örgütlere olan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır. Gün geçtikçe artan ve toplumun bilhassa beşeri kaynaklarının daha verimli kullanılmasında rehber bir araç niteliği taşıyan bu örgütlerle ilgilenmek zorunlu bir hal almıştır (Dinçer, 2013:471). Dünya üzerinde ise, her geçen gün sivil toplum kuruluşları artmaktadır. Sadece Amerika'da resmi olarak kayıtlı 1.8 milyon kâr amacı gütmeyen şirketin olması bilim adamlarına örgütsel iletişim için yeni keşifler ve ufuklar sunmada heyecan vericidir (Lewis, 2005). Örneğin, Salamon (1997), 1990'dan beri kâr amacı gütmeyen organizasyonların, Almanya'daki her 10 hastaneden 4'ünün ve spor tesislerinin hemen hemen hepsinin, Fransa'daki günlük çocuk tedavilerinin üçte biri ve evde bakımların %55'i, Japonya'daki bütün üniversitelerin %75'i ve İtalya'daki evde bakım olanaklarının %40'ından fazlasını kapsadığını raporlamaktadır (Akt. Lewis, 2005). STK üzerine net olarak belirlenmiş bir tanım bulunmamaktadır. Yine de, tarihsel gelişmelere paralel olarak gelişen kültürel bir süreç olan ve bu gelişme için bünyesinde çoğulculuk, bağımsızlık, dayanışma, toplumsal bilinçlenme, katılım, eğitim, sorumluluk ve yetki devri gibi unsurları bulundurması gereken bir yapılanma olarak tanımlanabilir. En geniş anlamıyla sivil toplum, bireylerin ve grupların devletten bağımsız ve yönetimde devletin müdahalesi olmayan her türlü toplumsal faaliyet için kolektif bir yapıdır⁴. Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere, sivil toplum gönüllüleri, mevcut topluluklarına manevi bir bağla bağlı olduklarını ve her hangi maddi bir çıkar beklemediklerini söylemek mümkündür. Değerler, maneviyat ve toplumsal faydanın ön planda olduğu sivil toplumlarda, gönüllüleri de aynı prensipleri benimseyerek ve baskı altında kalmadan katıldıkları bu topluluklara karşı beklentilerini karşıladıkları ölçüde aidiyet duygusu hissederler. Bu çalışmanın amacı, STK gönüllülerinin buldukları STK'daki etik kurallara bakış açıları, etik kuralların olması durumunda kuruma bağlılıklarını etkileyip etkilemediklerini ve nihayet bireysel olarak bu unsurların performanslarında gözlenip gözlenmediğini incelemektedir.

Örgütsel performansı etkileyen etik iklim, rol algısı, rol çatışması ve etik çatışma, rol belirsizliği ve etik belirsizlik gibi birçok faktör özelde satış personellerine dönük farklı çalışmalarda (Schwepker, 2013; Koçyiğit, Duran ve Çetindere, 2015; Singh ve Rhoads, 1991; Miao ve Evans, 2015; Victor ve Cullen, 1988) ele alınmasına rağmen daha sipesifik olarak çalışanların bireysel performansını etkileyen faktörlerin neler olabileceği hakkında daha az araştırma (Büte, 2011; Eren ve hayatoğlu, 2011; Altaş ve

⁴https://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwi_7NK6xZ_LAhXMkywKHdi8BF0QFggaMAA&url=http%3A%2F%2Fpanel.stgm.org.tr%2Fvera%2Fapp%2Fvar%2Ffiles%2Fa%2Fb%2Fab-komisyonu.stkarastrimasi.doc&usq=AFQjCNFyqmMYCG27eU4e21HXB1oGUYomHg&bvm=bv.115339255,d.bGg

Kuzu, 2011) bulunmaktadır. Kâr amacı güden işletmelerde yapılan bu çalışmalar kâr amacı gütmeyen (STK) işletmelerde nasıl sonuçlar doğurur? Bu konuda alinyazında göreceli olarak daha az çalışma bulunduğundan, STK gönüllülerinin kurumlarına bağlılıkları ve bireysel performansları ölçülmek istenmiştir. Bir diğer önemli amaç, etik iklimin kâr amacı güden işletmelerde ortaya çıkardığı sonuçlar STK gönüllülerinde nasıl sonuçlar ortaya çıkaracağını tespit etmektir.

Çalışanlar arasında etik davranışın ne olduğu hakkında açık şekilde genel bir görüş yoksa; müşteri kaybı, stratejik müşteri sadakatini azaltma ve hatta var olan ürünlerin başarı potansiyelinde düşme meydana gelmektedir (Ferrell ve Gresham, 1985:87). Aksine etik davranışların ne olduğuyla ilgili resmi ve benimsenmiş genel görüş olduğunda çalışanların müşterilere değer sağlayan politikaları ve kaliteli hizmetleri sunması kaçınılmaz olmaktadır. Bu da müşteri sadakati sağlanmasıyla büyümeyi ve kârlılığı artırır. Sadakat, müşteri tatmini sonucunda direkt ortaya çıkan bir sonuçtur. Tatmin ise, geniş ölçüde müşteriye sağlanan hizmetlerin değeri ile ilgilidir. Değer, tatmin olmuş, sadık ve verimli çalışanlar tarafından oluşturulur (Heskett vd, 1994:165). Dahası tatmin, bir sistemin uygulama ve süreçlerinin çalışanlara kişilik kazandırması olarak da tanımlanabilir (Schneider, 1975:475). Çalışanların tatmin edilmesi sırasıyla, çalışan sadakati, üretkenliği, hizmet değeri, müşteri memnuniyeti, müşteri sadakati, büyüme ve kârlılığı etkiler (Heskett vd, 1994:165). Bu noktadan hareketle, iç müşteri olarak adlandırılan çalışanların etik iklim algıları, bireysel performanslarına ve dolayısıyla örgüt çıktısına nasıl etki edeceği önemli bir boyuttur. Bu nedenle, STK mensuplarının sundukları hizmetlerinde kaliteyi arttıracak ve bireysel performanslarını yükseltecek STK uygulamaları içerisinde etik iklim (ahlak kuralları) ve örgütsel bağlılık araçlarının var olup olmadığı, varsa etkisinin boyutu çalışmanın çıkış noktası olmuştur.

Kâr amacı gütmeyen işletmeler, mensuplarının değerlerini ve tutumlarını esas alan ve kendi aralarında gelişen güven bağlarını sürdürmeyi benimseyen yapılardır. Bu işletmelerin varlıklarının en önemli sebeplerinden biri etik davranış sergilemeleridir. Mensupları/üyeleri tarafından bu varlıkları ve uygulamaları yoluyla, daha sevecen, daha adil daha iyi bir dünyanın nasıl olması gerektiği konusunda fikirlerini halkla paylaşırlar. Ortaya çıkmalarının temel nedeni budur. Kâr amaçlı işletmeler ise temelde kâr motivasyonu beslenirler. Bu kazanç temelli işletmelerde yöneticiler için, ürünler, hizmetler ve fikirler gibi yeni ürün hatlarını kapsayan pazar fırsatları olduğunda, bunun öz sermaye ve kârlılığı artırması beklenir. Gerek özel sektör gerekse kamu sektörü devletin çıkardığı yasalarla bağlıdır. Ancak, kâr amacı gütmeyen işletmelerde, bu sınırlamaların ve diktelerin hiçbiri yoktur. Yani daha geniş manevra alanlarına ve özgür davranma yetisine sahiptirler. Bunların ortaya çıkmasında insan ihtiyaçlarının algılanması yatar. Ancak, mevcut rekabetçi pazarlarda ve hükümet statüsünde hizmet vermezler. Bu sektörleri anlamak için insanların sahip oldukları manevi değerleri ve etikleri anlamak gerekir. Yani, yaşam kalitelerini -rekabetçi piyasalardan uzak ve devlet tarafından sınırlandırılmış zorunlulukların dışında tutarak- organizasyonlar yoluyla elde etmediklerini fark etmek istiyorlar. Daha da ötesi, bu kurumlar, organizasyonun yalnız manevi ve değerleri esas alan amaçlarına inanılarak daha çekici duruyorlar (Rothschild ve Milofsky, 2006:137).

Alanyazında sivil toplum kuruluşları mensuplarının etik iklim algılarının örgütsel bağlılık ve bireysel performansla ilişkisinin araştırılmamış olmasının yanı sıra örgütsel bağlılıklarının bireysel

performanslarına etkisinin olup olmadığı ve etik iklim boyutlarından olan iyiliksever etik iklim ve normatif etik iklimin örgütsel bağlılık aracı değişkeni ile bireysel performansı yordayıp yordamadığı, alan yazında hissedilen boşluk dolayısıyla, bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Bu çalışmada değinilen gereksinimler çerçevesinde, Bolu-Düzce’de faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları (Dernekler, Vakıflar, Sendikalar, Cemiyetler vb.) mensuplarından toplanan verilerin analizine odaklanılmıştır. Bu doğrultuda belirlenen evren ve örneklem çerçevesinde analizler ve yorumlar yapılmıştır. Sırasıyla kavramsal çerçeve, hipotezler, yöntem, bulgular ve tartışma aşamaları değerlendirilmiştir.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1.Etik iklim

Etik iklim, ahlaki tutum ve davranışlarla ilgili örgütsel değerleri, uygulamaları ve süreçleri kapsamaktadır. Kohlberg (1967) ve Rest (1984) gibi psikologlar, ahlaki meselelere ilişkin tutumları, kişilerin ahlak konusundaki örgütsel değerlere, uygulamalara ve süreçlere ilişkin en güçlü davranış yönlendiricisi olarak gördüklerinden, bunların örgüte dönük duygusal tepkilerin üzerinde güçlü bir etkisinin olduğunu ifade etmişlerdir (Cullen vd, 2003:128).

İklim algıları, bir sistemin uygulamaları ve süreçlerini karakterize edebilen insanların psikolojik olarak anlamlı ahlak tanımlamalarıdır. Bir sistemin uygulamaları ve süreçleriyle birçok iklim oluşturulabilir (Schneider, 1975:474). Etik iklim ise, bir örgütün karar alma sürecinde neyin doğru neyin yanlış olduğunun yazılı, resmi ya da resmi olmayan kurullarla belirlenmesidir (Victor ve Cullen, 1988:102). Örgüt içinde etik iklim oluşturma, işletme etiğinin biçimsel olarak ve kesin, açık bir şekilde günlük iş hayatının içinde işletmenin normal bir parçası ve düzenini içermesi ile sağlanabilir. Ayrıca, kurumların dış politikalarında, tepe yönetiminde ve çalışanların tüm iş faaliyetlerinde, günlük karar alma süreçlerinde etik iklimi içermesi ile kazanılabilir (Biçer, 2005:70).

Etik iklim, ciddi etik problemleri olan örgüt yaşamlarını ölçmede bir etkiye sahiptir. Örgüt üyelerinin etik duyarlılığını ve tepkilerini geliştirmek için, örgütün etik ikliminin eğitim, etik kodlar, ödül sistemleri aracılığıyla değiştirilmesine odaklanmak gerekir. Etik iklim yoluyla etik olmayan davranışları değiştirmek örgütsel kârlılığa önemli bir katkı sağlayabilir (Bartelsvd, 1998:803). Wimbush ve Shepard’ın (1994) ABD’de yaptıkları sektör bazlı bir çalışmada, etik dışı davranışların cezalandırılmamasından kaynaklı yıllık 40 \$ milyar zarar oluştuğu gözlemişlerdir. Bu durum örgütleri, etik iklim aracılığıyla etik davranışları daha iyi yönetmeye çalışmak için cesaretlendirmelidir (Bartels vd, 1998:803). Post ve arkadaşlarına (1996:122) göre, birçok şirkette gerek yazılı gerek yazılı olmayan etik atmosfer belirlenebilir. İnsanlar bu etik havayı hissedebilir ve uygun olan ve olmayan davranışların ne olduğunu anlatan ipuçlarını ve imaları anlayabilir. Çalışanlar arasında sesli olarak dile getirilmeyen bu anlayışa etik iklim denir. Etik iklim örgüt kültürünün alt dalı olabilecek bir parçasıdır ve örgütün etiksel özelliğini ya da düzeyini tespit eder (Aktaran: Akbaş, 2010:122).

2.1.1. Victor ve Cullen'in örgütsel etik iklim modeli:

Victor ve Cullen (1987, 1988, 1993, 2006) yaptıkları farklı çalışmalarla örgütlerde etik iklimler konusuna öncülük etmişlerdir. Victor ve Cullen'in etik iklim modeli, farklı çalışmalarla (Lemmergaard ve Lauridsen, 2008) geçerliliği ve kuramsallığı teyit edilmiştir. Akbaş'a (2010:122) göre, etik iklim tipolojisi, temellerini; hem felsefeden hem felsefenin uzantısı olan gelişimsel psikolojiden hem de sosyolojinin kuramlarından almaktadır. Kohlberg'in ahlaki gelişim kuramında dikkate alınan ahlak felsefesi türleri etik kriteriya (ölçütler) boyutu ile etik iklimin kuramsal yapısında yerini almıştır (Akbaş, 2010:122). Victor ve Cullen'in etik iklim modelinin katmanları Tablo 1'de görüldüğü gibidir.

Tablo 1. Etik İklim Modelindeki Kuramsal Katmanlar

		ANALİZ SEVİYESİ		
		Bireysel	Yerel	Evrensel
ETİK ÖLÇÜTLER	Bencillik	Bireysel	Örgüt Çıkarı	Yeterlilik
	Yardımserverlik	Arkadaşlık	Takım Ruhı	Sosyal Sorumluluk
	İlkesel	Kişisel Ahlak	Örgütün Kuralları Yöntemleri	Yasalar ve Mesleki İlkeler

Kaynak: Victor ve Cullen (1988:104).

Tablo 1'den hareketle kuramsal modelbaz alındığında etik iklimlerin üç boyutu sırasıyla incelenmiştir. İlk olarak, egoist iklimlerin olduğu örgütlerde organizasyonel amaçlara bağlılığın gelişmesi imkânsızdır. Organizasyon çıkarıcı davranışları ve olumsuz tutumları (çalma, yalan söyleme gibi) cezalandırmazsa, çalışanların organizasyon ve organizasyonda çalışan diğer insanlar için kaygılanması neredeyse mümkün değildir. Yardımserver iklimlerde ise çalışanların firma içinde ve dışında birbirlerinin iyiliklerini gözlemeleri daha muhtemeldir. Bu iklimlerde grupların yardımlaşma, dayanışma, karşılıklı bireysel sempati, görevler ve çalışanlar hakkında olumlu düşünme gibi tipik özellikler organizasyon mensupları arasında pozitif yönde etkileyici bir atmosfer kurmaya olanak sağlar. Bu olumlu etki, organizasyonun kurallara uygun işleminde yüksek oranda bağlılık sergileme, tehditlere karşı organizasyonu koruma ve organizasyonun olumlu imajının sağlanmasında doğru/güvenilir bilgi sağlama ile sonuçlanır. Son olarak ilkesel etik ölçütü ise, Victor ve Cullen (1988) tarafından sosyal bir birimde normatif beklentilerin içinde var olan kuralların, yasaların, standartların açıklanması ve pratiğe dökülmesi olarak tanımlanmıştır. Genel olarak, etik bir iklimle karşılaşıldığında organizasyon veya grubun normları, karar vericilerin yasalar ve etik genel kurallara bağlı kalarak karar vermesini öngörmektedir (Cullen, Parboteeah ve Victor, 2003:127-141; Victor ve Cullen, 1988:106-107). Victor ve Cullen'in modelinin uygulandığı, alanyazındaki görgül araştırmalar sonucunda yaygın olarak ortaya konan etik iklim türleri sosyal normlar, örgütsel biçim ve firmaya özel faktörler olarak sıralanabilir (Martin ve Cullen, 2006:178; Victor ve Cullen, 1988:119). Tablo 2'de Victor ve Cullen'in etik iklim modelini kullanan çalışmalarda yaygın olarak ortaya konan etik iklim türleri ifade edilmiştir.

Etik kuram dışında, modeli oluşturan bir başka boyut ise analiz odağıdır. Victor ve Cullen (1987, 1988) tipolojisinde, örgütlerde bulunan temel etik iklim tiplerinin ortaya çıkarılması ve araştırılmasında

üç temel analiz odağı belirlemektedir. Bu temel analiz odakları, örgütlerde bulunan sosyolojik rol ve referans grupları kuramından yola çıkılarak geliştirilmiştir. Analiz odağı, birey, yerel, (lokal) ve kozmopolit referans grubu olarak sınıflandırılmıştır. Birey düzeyi, etiksel muhakemede bireyin kendisini referans aldığı yaklaşımdır. Yerel düzey, bireylerin içinde yer aldıkları sosyal sistemler hakkındadır. En yaygın yerel referans grubu olarak örgütler örnek verilebilir. Kozmopolit düzey ise, yerel dışında etiksel muhakeme kaynağı ve daha evrensel temelde olan –toplumsal veya mesleki referanslar gibi- gruplardır. Analiz odağı, örgütsel kararların ahlaki analizinde neyin ne düzeyde dikkate alınacağı ile ilgili olan, örgütsel kararlara uygulanan kriteriya için kullanılan ve ahlaki gerekçelendirmenin kaynağını ortaya koyan referans grubudur. Gerek ahlak felsefesinden gerekse bireysel ahlaktan farklı olarak, etik iklim, örgütsel bir ifadedir. Bu nedenle, bir ahlaki gerekçelendirme, bir referans olarak örgüt kavramının kullanılmasında görece farklılık göstermektedir (Victor ve Cullen, 1988; Akbaş, 2010:124).

Tablo 2. Çalışmalarda Genel Kabul Görmüş Etik İklim Türleri

<u>Etik Kuram</u>	<i>Analiz Odağı</i>		<i>Kozmopolit</i>
	<i>Birey</i>	<i>Yerel</i>	
<i>Egoizm</i>	Araçsal		
<i>İyilikseven</i>	Başkalarının iyiliğini istemek		
<i>İtkesel</i>	Bağımsızlık	Kurallar	Yasalar ve Mes. Ahlâkı Kodları

Kaynak: Martin ve Cullen, 2006:178; Akbaş, 2010:123.

Örgüt ahlakı/etiği, sadece ahlaki kararların içeriğini -ne yapılmalı- değil aynı zamanda karar alma süreçlerini -nasıl yapılmalı- de ortaya koyan bir olgudur. Etik iklim kuramsal modeli, örgüt yöneticilerine kurumlarının etiksel iklimini ölçmek ve değerlendirmek adına pratik bir araç sağlamaktadır. Firma örgütsel etik iklimi; etik açıdan, örgüt üyelerinin hangi sorunları uygun gördüklerini bu sorunları düşünmek, anlamak ve çözmek için kullanılması gereken ölçütlerin hangisi olduğunu bulmaya olanak sağlamaktadır. Etik iklim örgütsel kültürün bir parçasıdır. Firmanın etik iklime katkıda bulunan ve neyin doğru neyin yanlış olduğu sorularına cevap bulmaya çalışan tüm örgüt değerleri, doğru davranışın (içeriğin) ne olduğu ve etik konuların (süreçlerin) nasıl olması gerektiği ile ilgili konuları ele almaktadır (Cullen vd, 1989:51). Etik iklim örgüt içinde birçok fonksiyonu gerçekleştirir. Mesela, örgüt içinde çalışanların etik konuları tanımlamalarına yardımcı olmanın yanı sıra karşılaştıkları durumları değerlendirmek ve tanımlamak adına bir algısal bakış açısı sağlar (Cullen vd, 2003:129).

Martin ve Cullen'e (2006) göre, bir araçsal etik iklimi algılayan aktörler, egoist bir bakış açısıyla etik karar vermeyi cesaretlendiren, beklentilere ve normlara sahip olma olarak kuruluşlarını görürler. Hatta

bu durumdaki aktörler, başkalarının zarar görmesi pahasına kendi menfaatlerini yeğlerler. Bunlar, kuruluşun kârlarına hizmet etmek ya da kişisel fayda sağlamak için kararlar alındığına inanırlar. Çeşitli bağlamlarda düşünüldüğünde bile, farklı çalışmalar enstrümantal (araçsal) iklimlerin az tercih edildiğini göstermektedir (Cullen vd, 2003; Erondü vd, 2004). Başkalarının iyiliklerini istemenin temelleri, ahlak felsefesine dayalı, faydacılık ya da yardımseverlik teorilerinde saklıdır. Çalışanların farklı sektörlerde (STK ve diğer) en sık tercih ettiği çalışma ortamını değerlendiren çalışmalara bakıldığında sevecen ortam gün yüzüne çıkmıştır (Cullen vd, 2003; Agarwal ve Malloy, 1999). Bu ortamlarda bireylerin, başkalarının iyiliği için endişelendikleri bir kapsayıcı karar alma süreci görülmektedir. Bu ortamlarda çalışanların etik kaygısı kişilerin yanı sıra toplum için de bulunmaktadır. Başkalarını düşünme ve onlar için kaygılanma, aktörler tarafından firmanın politikaları, uygulamaları ve stratejileri ile desteklenmektedir. Yine bağımsızlık iklimlerinin olması, bireylerin etik kararlar almak için derinlerde bekleyen kişisel ahlaki inançlara dayandığını gösterir. Onlara göre kurumların ahlaki sonuçlar doğuran kararları, etik çıkmazlara karşı dış etki ve güçler ortaya çıkması için en az etkisi olan kişisel ahlak olması gerekir. Kararların alındığı bireyin ilkeleri, muhtemelen dikkatli bir değerlendirme ile belirlenir. Bireysel ahlak, tipolojinin bireysel boyutlarının ve ilkelerinin kesiştiği, bağımsızlık iklimlerini içeren tek yapıdır (Martın ve Cullen, 2006). Özetle bu iklimlerde çalışanlar, kendi kişisel ahlak inançları tarafından yönlendirilir. Yani kişi tarafından iyi düşünülmüş bir dizi ilkelere dayalı kişisel ahlaki inançlara dayanır. Örgütün içinde veya dışında herhangi birinin etik karar vermelerinde etkisi olmayan bir yapıdır (Wimbush ve Shepart, 1994: 639). Bir diğer kutucuk olan kurallar boyutunda işletmeler, organizasyonel yönetmelik ve politikalara sıkı sıkıya bağlı olan çalışanlardan oluşan yapılardır. Bu iklimler ahlak bilimine dayalı temelleri esas alan kural ve ilkelere bağlılığı esas alır. Yani çalışanların etik karar vermelerinde kurallar rehberlik edecektir (Wimbush ve Shepart, 1994: 639). Nihayet yasa ve kodlar, kanun ve yasaların belirlediği bu kurumlar, yasa, din ya da mesleki davranış kuralları gibi dış kodlara dayalı ilkeli karar vermeyi destekleyen iklimlerdir. Bu iklimlerde karar verme durumlarında, aktörler bazı dış sistemdeki görevlere bağlı kararlar vermesi gerektiğini algılar (yasal ihlali önlemek gibi). Bu tür organizasyonlarda bir çalışan, etik kararlar aldırın ve davranışlarını yöneten harici yasalar olduğunu algılar (Martın ve Cullen, 2006). Ayrıca bu iklimlerde, devlet ya da profesyonellerin oluşturduğu düzenleme ve kodlara bağlı çalışanların bulunduğu yasa ve kodlar hakimdir (Wimbush ve Shepart, 1994: 639).

Bir firma için en uygun etik iklimin ne olduğundan ziyade açıkça anlaşılabilir ve tutarlı bir etkinliğe sahip olması oldukça önemlidir. İdarecilerin hangi değerleri cesaretlendireceğini ortaya koyması ve bu değerleri destekleyici karar mercilerinin hangisi olması gerektiğini belirlemeleri gerekir. Çalışanlar, idarecilerin kendilerinden ne beklediğini ve bunların nasıl gerçekleştirebileceklerini bilmeden yöneticilerin isteklerini yerine getiremez (Cullen vd, 1989:62).

2.2.Örgütsel bağlılık

Sosyal psikoloji disiplini açısından bağlılık, kişi için bir konumu bırakmayı güçleştiren, kişiyi düşünce ya da konumuna bağlayan etkenlerin tamamı olarak tanımlanabilir (Freedman vd, 2003. Aktaran, Akbaş, 2010:124). Örgütsel bağlılık, daha az işgücü devir hızı gibi bireyi örgüte bağlayan bir psikolojik durumdur (Allen ve Meyer, 1990:14). Örgütsel bağlılık kavramı farklı amaçlarda kullanılan farklı

tanımları içermektedir. Örgütsel bağlılıkla ilgili tanımlamaların çoğu davranışla ilgilidir. Davranış bağlılığı, kişinin kimliği örgüte bağlandığında ya da örgütün amaçlarına giderek uyumlu veya entegre hale geldiğinde ortaya çıkar (Mowday vd, 1979:3). Örgütsel bağlılık, örgüt çalışanı olmayı devam ettirmek için güçlü bir arzu, örgüt adına ciddi çaba sarf etmek için istekli olma, örgütün amaç ve değerlerini kabul etmede güçlü bir inanç gibi en az üç faktörle tanımlanabilir (Mowday vd, 1979:4). Uygur'a (2009) göre, çalışan ile örgütün karşılıklı ilişkileri kapsamında oluşan örgütsel bağlılık, iş görenin çalıştığı örgüte karşı hissettiği bağın gücünü ifade eder (Akbaş, 2010:124).

Bu şekilde tanımlandığında bağlılık, örgüte sadece pasif bir sadakatin ötesinde bir şeyi temsil eder. Örgütsel bağlılık sağlandığında, firma içinde bireyler örgütün daha iyi olmasına katkıda bulunmak için kendilerinin bir şeyler vermeye hazır olduklarını gösteren aktif bir ilişki ortaya çıkar. Bu nedenle, bir gözlemciye bağlılık, sadece bireysel değerler ve görüşlerin ifadesinden değil aynı zamanda kendi faaliyetlerinden ortaya çıkmış olabilir. Ayrıca, bu tanımda dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta da bağlılık, bireylerin ailesi, sendikası ya da siyasi partisi gibi diğer çevresel yönlerine bağlı olabileceği olasılığına (hatta olasılıklarına) engel değildir. Bu, diğer muhtemel bağlılıklara bakmadan yukarıdaki tanımlarda sadece üç tür tanımlanmış davranış tipinde gözlenen örgütsel bağlılığı ifade etmektedir (Mowday vd, 1979:4).

Araştırmacılar, büyük ölçüde bireylerin bağlılığının niteliğini, kişinin örgütsel amaç ve çıkarları koruma isteği, örgüte dönük belli davranışsal gerekleri gerçekleştirme ve örgütle paylaşılan beraberliğin daha çok ahlak psikolojisi gücü üzerinde odaklandıklarını ortaya koymuşlardır. Bunun yanı sıra araştırmacıların önemli bir kısmı da örgütsel bağlılığı, iş görenlerin, örgütün farklı parçalarına veya öğelerine bağlılığı olarak içselleştirmişlerdir (Balay, 2000. Aktaran, Biçer, 2005:50).

Porter ve arkadaşları (1974), dar kapsamlı tek boyut içeren örgütsel bağlılık kavramını geliştirmiş ve ardından Meyer ve Herscovitch(2001:302) bağlılık kavramını, genel bağlılık, örgüte bağlılık, iş bağlılığı, kariyer/iş bağlılığı, amaç bağlılığı, örgütsel değişimlere bağlılık ve bir stratejiye bağlılık gibi türlere ayırmıştır. Bu bağlılık türlerini ve bu türlere ilişkin tanımları farklı yazarlardan derleyerek inceleyen yazarlar, örgütsel bağlılık konusunda genel kabul görmüş iki modelden birini geliştiren Allen ve Mayer'in (1990:14) tanımına yer vermişlerdir. Bu tanıma göre bağlılık, bireyi örgüte bağlayan psikolojik bir durum olarak ifade edilir. İki temel modelden biri Meyer ve Allen'in 1991'de geliştirdikleri daha kapsamlı olan ve üç boyut (duygusal, devam ve normatif bağlılık) içeren bu modele alternatif olarak ise Porter ve arkadaşlarının 1974'de geliştirmiş oldukları nispeten daha dar kapsamlı ve tek boyuttan oluşan örgütsel bağlılık modelleri, yazında en çok ele alınan modellerdir. Bu araştırmada, bir aracı değişken olarak ele alınacak örgütsel bağlılık olgusu, Porter ve arkadaşlarının geliştirmiş oldukları tek boyutlu model ile ilişkilendirilmiştir. Emhan (2012) Türkiye'de eğitim ve sağlık kurumlarında -özel, kamu ve kâr amacı gütmeyen sektörleri de bünyesinde bulunduran- çalışanların iş tatmini, örgütsel bağlılıkları ve yönetsel destekler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Örgütsel bağlılık, iş tatmini ve yönetsel destek değişkenleri arasında anlamlı ve pozitif ilişki tespit etmiştir. Ayrıca, örgütsel bağlılığın üç bileşeni açısından bu üç sektör arasında anlamlı bir fark olduğunu teyit etmiştir.

2.3. Bireysel performans

İşletmelerin ve iş görenlerin başarısı, bir işi başarma, görevi tamamlama ve amaca ulaşma durumu olarak tanımlanabilir. Arzu edilen hedefe ulaşma veya beklenen görevi yerine getirme başarı olarak özetlenebilirken, bunların aksi durumlar ise başarısızlık olarak nitelendirilmektedir. Performans ise, söz konusu amaçlara ulaşmak ve verilen görevleri gerçekleştirme sürecinde ortaya çıkan çabaların toplamıdır. Örneğin, bir işletmenin başarısı, ortaya konulan stratejik hedef ve amaçlara ulaşma durumu iken, aynı işletme için performans, çıktının kalitesi olarak tanımlanabilir (Karafakı, 2014:28-29). Morillo'ya (1990) göre performans, bireyin görevini yerine getirmek için harcamış olduğu çabaların tamamı karşısında elde ettiği başarı düzeyidir. Esasında bir kişinin performansı, sahip olduğu nitelikler ve yetenekler ile inanç ve değerlerine göre şekillenir. Kısaca bireysel performans, değişime ve etkiye açık bir niteliği bünyesinde bulundurur (Büte, 2005:177). McGrath'e (1995) göre ise bireysel performans, örgütün amaçlarına ulaşabilmesi için bireyin kullandığı yetkinliklerin tamamıdır. Bu yetkinlikler, sadece işe yönelik görevleri değil, aynı zamanda görevleri ve davranışları da kapsamaktadır. Yetkinlik ise, kişinin firma amaçlarını gerçekleştirme derecesidir (Büte, 2005:177-178). Bir başka tanıma göre performans, yerine getirilen görevin ya da amacın hangi sürede, niteliksel ve niceliksel olarak yapılan aynı görevle karşılaştırıldığında beklenenden ne kadar iyi veya kötü bir noktada olduğu anlama durumudur. Bu kavramdan bahsedebilmek önceden belirlenmiş amaç ve hedefler dizisinin olmasını gerekli kılar (Ergül, 2012:42).

Micolo (1993)'ya göre performans değerlendirme, gerek iş gören gerekse örgüt açısından yardımcı bir araç olarak kabul edilmiştir. Performans değerlendirmenin iki önemli amacı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, iş performansı hakkında yönetsel kararlar almada yardımcı olacak bilgi sağlamaktır. Ücret artışları, ikramiyeler, eğitimler, disiplin ve terfiler gibi yönetsel etkinlikler performans değerlendirme ile elde edilen bilgiler yoluyla ele alınmaktadır (Altaş ve Kuzu, 2013:32).

Bir diğer amacı ise, bireyin görevindeki başarısını, işteki tutum ve davranışlarını, ahlak durumunu ve özelliklerini bütünleyen ve iş görenin örgütün başarısına olan katkılarını değerlendirmektir. Pahalı bir araç olan performans değerlendirme ile iş gören performansını artıracak önemli bir faktör de yöneticilerin güdüleme yeteneğidir (Ambrose, 1999. Aktaran: Paşa, 2007:79). Bunun yanı sıra, iş görenin iş tanımlarında ve iş analizlerinde saptanan standartlara ne ölçüde yaklaştığına ilişkin geri besleme elde etmek de önemli bir amaçtır (Palmer, 1993. Aktaran: Altaş ve Kuzu, 2013:32).

Bireysel performansın üç boyutu bulunmaktadır (Paşa, 2007:84)

- Odaklanma: Çalışanın yapacağı şeyin ne olduğunu bilmesi.
- Yetkinlik: Çalışanın üzerine düşen işi yapabilecek becerilere sahip olması.
- Adanma: Çalışanın işe katkıda bulunma isteğinin olması.

Fitz-Enz ve Philips (2001)'e göre, bu üç unsur birbirinden ayrı ya da iç içe olabilir. Bireysel performansın yüksek olması için bu üç etkenin eş zamanlı olarak bireylerde bulunması gerektiğini bilen yöneticiler, bunların hangisinin ne zaman ve ne kadar gerektiğini belirlemeye odaklanırlar. Karşılaşılan durumlara göre farklılaşabilecek olan bu üç unsurun niteliği ve düzeyi açısından yöneticiler, liderlik becerilerini kullanarak çalışanların ihtiyaç duydukları farklı durumlar için onlara destek sağlanacağını

hissettirmelidirler. İş görenlerin maddi tatminini artırmasa da bir yönetici, farklı enstrümanlarla (çalışma koşulları, kariyer fırsatları, yönetici becerileri vb.) çalışanların performansını artırmanın alternatiflerini bulabilir (Paşa, 2007:84).

3.ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİNİN OLUŞTURULMASI VE MODELİ

3.1.Etik iklim ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki

Demirdağ ve Ekmekçioğlu (2015) tarafından otomotiv sektöründe mavi ve beyaz yakalı çalışanların etik iklim ve etik liderlik algılarının örgütsel bağlılık üzerine etkisinin incelendiği çalışmada, etik liderlik ile etik iklim; etik liderlik ile örgütsel bağlılık ve etik iklim ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki gözlenmiştir. Bir başka çalışmada Schwepker(2001), satış personellerinin pozitif etik iklim algısının örgütsel bağlılık ile pozitif ilişkisini teyit etmiştir. Yine, satış personellerinin örgütsel bağlılığını artıran faktörlerin incelendiği bir çalışmada, etik iklime sahip işletme çalışanlarında örgütsel bağlılığın arttığı gözlenmiştir (Friend vd, 2009). Cullen ve arkadaşları (2003), egoist iklimlerin organizasyonel bağlılıkla negatif bir ilişkisi olduğunu, iyiliksever etik iklimle organizasyonel bağlılık arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunduğunu ispat etmektedirler. Ayrıca, normatif etik iklimle organizasyonel bağlılık arasında profesyonel çalışanlar açısından anlamlı ve pozitif bir ilişki gözlenirken vasıfsız çalışanlar için negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Dahası, yerel iklimler, iyiliksever çalışanların olması ve daha az kozmopolitik iyilikseverliğin olması sayesinde örgütsel bağlılıkla iyiliksever etik iklim arasında daha güçlü ve geniş çaplı bir ilişki belirlemiştir. Benzer şekilde egoist bireyler ve yerel iklimlerin varlığına dayalı olan şirketlerde örgütsel bağlılık ile daha güçlü ve geniş çaplı negatif ilişki ortaya çıkmıştır.

Sivil toplum gönüllüleri de birçok yönden diğer örgüt çalışanlarına benzese de temelde gönüllük esası olarak ayrılmaktadır (Emhan ve Dönmez, 2015). Bu savdan hareketle egoist bireyler STK çıkarını ve toplum refahını düşünmeyeceklerinden ve herhangi bir STK'ya üye olmalarının da zor olduğu kanaatine varılarak ve egoist iklimin olmayacağı varsayılarak bu iklimle ilgili hipotez geliştirilmemiştir. Ancak hayırseverlik ve toplum faydasına odaklı bu kurumların gönüllüleri de iyiliksever olması olağandır. Ayrıca, belli kuralların da formelleşmesi beklenebilir. Bu noktalardan hareketle, STK mensuplarının iyiliksever etik iklim algısı ile örgütsel bağlılıkları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki beklenir (H₁). Benzer şekilde, STK mensuplarının normatif etik iklim algısı ile örgütsel bağlılıkları arasında da anlamlı ve pozitif bir ilişki beklenir (H₂).

3.2.Etik iklim ve bireysel performans arasındaki ilişki

Kâr amaçlı işletmelerde, etik iklim ile gerek iş performansı gerek örgütsel performans ve gerekse bireysel performans arasında anlamlı ve pozitif ilişkilerin varlığı farklı çalışmalarda teyit edilmiştir (Schwepker, 2013; Büte, 2011; Eren ve Hayatoğlu, 2011). Bir başka çalışmada, Sakarya'da 135 okul öncesi öğretmenlerinin etik iklim algılarının bireysel iş performansları üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi bulgulanmıştır (Altaş ve Kuzu, 2013). Ancak, Agarwal ve Malloy (1999) etik iklimin alt boyutlarının STK'larda değişip değişmeyeceğini incelemiştir. Victor ve Cullen'in (1988) geliştirdikleri etik iklim bileşenlerinden yola çıkarak önerdikleri farklı bir yöntemi açılımlayıcı ve doğrulayıcı faktör

analizleri ile ele alıp, sonuçta diğer kâr amaçlı işletmelere göre iyiliksever etik iklim ayrımının kâr amacı gütmeyen işletmelerde daha önemli olduğunu vurgulamışlardır. Bir diğer önemli sonuç ise, bağımsızlık, hilekârlık, iyilikseverlik, sosyal yardımlaşma, yasa ve kodları içeren boyutların bireyler ve kozmopolit analiz odağı arasında polarize olduğudur.

İster kâr amaçlı olsun ister kâr amacı gütmeyen işletmeler olsun temelde hepsinin amaçlarından biri, bünyesinde mutlu, uyumlu personellere sahip olmaktır. Çünkü bünyesinde mutlu ve uyumlu çalışanların ulaşacakları verim, performans ve kalite özlenen düzeyde olmaktadır (Emhan ve Dönmez, 2015:163) Bir örgütte sağlıklı insan ilişkilerinin en geçerli kriterlerinden birisi, çalışanların/gönüllülerin etik iklim algıları buldukları kurumdaki ahlak kurallarının eksiksiz uygulanmasıdır (Victor ve Vullen, 1988). Kâr amacı gütmeyen işletmelerin gönüllüleri her hangi bir ücret talebinde bulunmadıklarından, etik iklimi de içine alan bir manevi tatmin onlar için yeterli olmaktadır. Bu yapılarından dolayı gönüllüler için, Victor ve Cullen'in (1988) ayrımına tabi tuttuğu bencil, iyiliksever ve normatif etik iklim ortamının bulunması daha kayda değer olması beklenir. Ancak gönüllü çalışan bencil ortamların bulunmasını istemez. Çünkü bu ortamların olması, gönüllülük esasına ters olduğundan onların ayrılmasına yol açabilir. Bu noktalardan hareketle, STK mensuplarının iyiliksever etik iklim algıları bireysel performansları ile pozitif yönde bir ilişkiye sahiptir (H₃). Benzer şekilde, STK mensuplarının normatif etik iklim algıları ile bireysel performansları arasında pozitif yönde bir ilişki vardır (H₄).

3.3.Örgütsel bağlılık ve bireysel performans arasındaki ilişki

Ankara merkez kamu kurumları güvenlik personelleri üzerinde yapılan bir çalışmada, çalışanların örgütsel bağlılıkları ile performansları arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Yine, örgütsel bağlılığın alt boyutlarından olan, devam, duygusal ve normatif bağlılık boyutlarının da ayrı ayrı performans ile pozitif yönlü bir ilişkisi teyit edilmiştir (Özdemir ve Yaylı, 2014). Benzer şekilde, Ankara, İstanbul ve İzmir'de Vakıflar Bankası çalışanları üzerinde yapılan araştırmada, örgütsel bağlılık ve işgören performansı arasında ilişki az da olsa gözlenmiştir (Uygur, 2007). Yine banka çalışanları üzerinde yapılan bir başka çalışmada, örgütsel bağlılık seviyesi artan çalışanların iş performansları arttığı gözlenmiştir (Dolu, 2011). Türk Silahlı Kuvvetlerinin fabrikasında çalışanlar üzerinde yapılan bir araştırmada, duygusal ve devam bağlılığı ile bireysel performans arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunduğu tespit edilirken, normatif bağlılık iş performansı arasında anlamlı bir ilişki olmadığı gözlenmiştir (Özutku, 2008).Bu ve alanyazındaki diğer çalışmalar baz alındığında gönüllü çalışanlar içinde aynı sonuçlar ortaya çıkması beklenmektedir. Bu noktadan hareketle, STK gönüllülerinin örgütsel bağlılıkları ile bireysel performansları arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır (H₅).

3.4.Etik iklim algısı, örgütsel bağlılık ve bireysel performans

Okul öncesi öğretmenleri üzerinde örgütsel etik, örgütsel güven ve bireysel iş performansı arasındaki ilişkinin incelendiği bir çalışmada, etik iklimin yöneticiye ve örgüte güven boyutları ve bireysel iş performansı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu gözlenmiştir. Ancak etik iklimin yöneticiye ve örgüte güven üzerindeki olumlu etkisinin bireysel iş performansı üzerindeki olumlu etkisinden daha güçlü

olduğu ortaya çıkmıştır. Dahası, yöneticiye güvenin bireysel performansı olumlu etkilemesine rağmen örgüte güvenin bireysel performans üzerinde etkisi anlamlı olarak gözlenmemiştir (Altaş ve Kuzu, 2013).

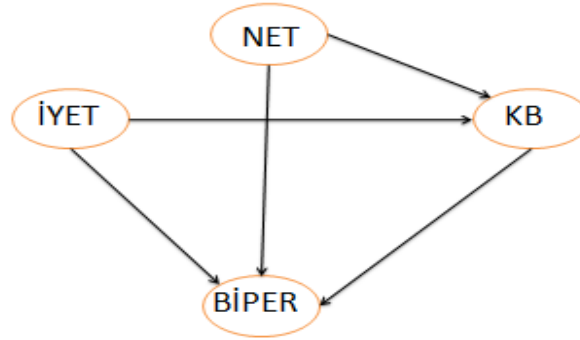
Etik iklimin satış personellerinin iş tutumlarına ve iş performanslarına etkisinin ilaç sektöründe incelendiği bir çalışmada ise, etik iklimin örgütsel bağlılık, yöneticiye güven ve iş performansı üzerinde pozitif yönlü bir etkisinin varlığına vurgu yapılmıştır. Yöneticiye güvenin; iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerinde, örgütsel bağlılığın da iş performansı üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi gözlenmiştir (Eren ve Hayatoğlu, 2011).

Kâr amacı güden işletmelerde etik iş ikliminin oluşması, organizasyonel bağlılık aracılığıyla iş performansına pozitif yönde etki edeceği Schwepker(2013) tarafından teyit edilmiştir. Benzer şekilde, Gaziantep'te faaliyet gösteren bir şirketin 437 çalışanına yapılan anket uygulaması sonucunda etik iklim, örgütsel güven ve bireysel performans arasındaki ilişki incelenmiş ve etik iklimin örgütsel güven ve bireysel performans üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi görülmüştür. Etik iklimin örgütsel bağlılık üzerinde, bireysel performansa göre daha fazla olumlu etkisi ortaya konmuştur (Büte, 2011).Alın yazında sivil toplum kuruluşları gönüllülerinin etik iklim algıları, örgütsel bağlılıkları ve bunun bireysel performanslarında nasıl gözlendiği tespit edilmemiştir. Bu nedenle, kâr amacı güden işletme çalışanlarının baz alındığı çalışmaların sonuçlarından hareketle bazı hipotezler geliştirilmiştir. Yani STK mensuplarının iyiliksever etik iklim algılarının artması bireysel performanslarını doğrudan etkiler (H₆) ve bunun yanında STK mensuplarının normatif etik iklim algıları arttıkça bireysel performansları da artar (H₇). Bir başka değişken olan örgütsel bağlılığın artması da bireysel performansı doğrudan ve pozitif yönlü artırır (H₈). Bunun da ötesinde STK mensuplarının iyiliksever etik iklim algısının artması örgütsel bağlılıklarını doğrudan artırmasının (H₉) yanı sıra STK mensuplarının normatif etik iklim algılarının artması da örgütsel bağlılıklarını artırır (H₁₀). Yine STK mensuplarının iyiliksever etik iklim algılarının bireysel performansı yordamasında örgütsel bağlılık değişkeninin aracılık rolü tamdır (H₁₁). Benzer şekilde, STK mensuplarının normatif etik iklim algılarının bireysel performansı yordamasında örgütsel bağlılık değişkeninin aracılık rolü tamdır (H₁₂).

3.5.Araştırma modeli

Model geliştirme sürecinde Schwepker (2013)'in çalışmasında ortaya koyduğu model esas alınmıştır. Yazar etik iklim değişkenini tek boyut olarak ele almasına karşın, gerek kültürel farklılıklar gerek çeviri farklılığı gerek üç uzman akademisyen görüşü de dikkate alındığında ortaya çıkan yeni ölçeğin iki alt boyutta kümelenmesi, alanyazında değinilen Victor ve Cullen'in sınıflandırdığı alt modellere işaretler. Bu doğrultuda, egoist iklimlere işaret eden herhangi bir ölçek bulunmaması nedeniyle bu alt boyut analizlere dahil edilmemiştir. Gerek faktör yükleri gerekse ölçek ifadelerine dayalı olarak bu alt boyutlar, iyiliksever ve normatif etik iklimler olarak adlandırılmıştır. Şekil 1'de oluşturulan model, kavramsal alt yapısında değinildiği gibi, etik iklim algısının alt boyutlarından olan iyiliksever etik iklim (İYET) ve normatif etik iklim (NET) alt boyutlarının, bireysel performansa(BİPER) etkisinde örgütsel/kurumsal bağlılığın (KB) aracılık rolünü incelemenin yanı sıra değişkenler arasındaki doğrudan etkileşimi incelemeye de dönüktür.

Şekil 1. Araştırma Modeli

4.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada, sivil toplum kuruluşları mensuplarının etik iklim algısı ile örgütsel bağlılıklarının bireysel performansa doğrudan ve dolaylı yansımalarının gözlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma, Bolu-Düzce il merkezindeki sivil toplum kuruluşları mensuplarını kapsamaktadır. Araştırmada verilerin toplanmasında anket tekniği kullanılmıştır. Her ne kadar farklı çalışmalarda (Schwepker, 2013) etik iklim ve örgütsel bağlılık üzerinde ve bunun performans boyutunda yansımaları incelense de alanyazında STK mensuplarının kendi STK'ları hakkında, etik iklim algıları, kurumsal bağlılıkları ve performansa etkileri üzerinde yeteri kadar durulmamıştır.

4.1.Evren ve örneklem

Araştırmanın evreni Bolu ve Düzce illerindeki STK mensuplarından oluşmaktadır. Örneklem belirlenirken evrenin saptanamadığı durumlarda gerçekleştirilen hesaplama yöntemiyle örneklem belirlenir.

Evren birey sayısı bilinmiyorsa = $t^2 \cdot p \cdot q / d^2$ formülasyonu kullanılır⁵.

Bu açıklama ve formülden hareketle, Bolu-Düzce il merkezinde bulunan insanların sivil toplum kuruluşlarına mensup olma oranı %20 olduğu varsayıldığı ve sonuçları %95 güven aralığında ($\alpha = 0.05$), $d = 0.05$ örnekleme hatasına sahip olduğu kabul edilmiştir.

Veriler tekrar yazılarak formüle uygulandığında:

$$p=0.20$$

$$q=0.80(1-0.20)$$

$t = 1,96$ ($\alpha = 0.05$ de serbestlik derecesinde teorik t değeri tablodan bulunmuştur. Eğer $\alpha = 0.01$ seçilirse t değeri aynı serbestlik derecesinde 2.58 dir. N bilinmediği için serbestlik derecesi α olarak alınmıştır).
 $d=0.05$ (α %5 örnekleme hatasını kabul ettiğimiz için)

$$n = 1.96^2 \cdot (0.20 \cdot 0.05 \cdot 0.80) / (0.05)^2 = 256 \text{ olarak tespit edilmiştir.}$$

⁵http://www.istatistikanaliz.com/orneklem_buyuklugunu_saptanmasi.asp

4.2. Veri toplama tekniği, güvenilirlik ve veri toplama araçlarının geliştirilmesi

Çalışmanın bulguları, Bolu-Düzce illerinde yer alan STK mensuplarından oluşan deneklerden anket yardımıyla toplanan verilerin analiz edilmesiyle elde edilmiştir. Veri toplama sürecinden önce 30 denek üzerinde pilot çalışma ve alanında uzman üç akademisyen görüşü dikkate alınarak ölçeklere son şekli verilmiştir. Dahası, rassal olarak seçilen STK mensuplarına, gerekli bilgilendirilmenin yapılmasıyla ankete katılmayı kabul eden 310 deneğe ulaşılmıştır. Ancak veri girişi sırasında uygun şekilde doldurulmadığı ve güvenilir olmadığı tespit edilen anketler örneklemden çıkartılarak toplam 300 gözlem analize dâhil edilmiştir. Veriler 15.10.2015-01.01.2016 tarihleri arasında toplanmıştır. Araştırmanın temelini oluşturan *Etik İklim Algısı, Örgütsel Bağlılık ve Bireysel Performans* değişkenleri için daha önce farklı çalışmalarda kullanılıp güvenilirliği ve geçerliliği test edilmiş ölçeklerden yararlanılmıştır. Değişken ölçümünde 5’li Likert ölçeği kullanılmış ve analizler AMOS21 paket programı kullanılarak yapılmıştır. Bütün değişkenler için 1 ile 5 aralığında (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 3=Kısmen Katılıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum) ölçümler yapılmıştır.

•Etik İklim Algısı

Etik iklim değişkeninin ölçeğinin uyarlanmasında, Charles H. Schwepker(2001) ve Biçer’in (2005) çalışmalarından yararlanılmıştır. Etik iklim ile ilgili sorulardan, ‘ahlak kuralları ilgili politikalar ödünsüz uygulanmaktadır’ ve ‘ahlak kuralları, eksiksiz uygulanmaktadır’ ifadeleri gerekli uzman görüşü de dikkate alınarak benzer anlam taşıyan ifadeler olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle, ‘ahlak kuralları ile ilgili politikalar ödünsüz uygulanmaktadır’ ifadesi anket formundan çıkarılmıştır. Benzer şekilde, ‘Ahlak kuralları vardır’ maddesi çok düşük faktör yükü değeri olmasından dolayı analizden çıkarılmıştır. Yapılan düzenlemeler ve pilot çalışması sonunda 9 ifadeden oluşan güvenilirliği yüksek bir ölçek uyarlanmıştır (Cronbach Alpha: 0,867).

Etik iklim, uygulanan doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yardımıyla incelenmiş ve sorular Victor ve Cullen’in (1988) da çalışmasıyla desteklediği normatif etik iklim (5) ve iyiliksever etik iklim (4) diye iki örtülü değişkene yüklenmiştir. Model uyum indeksleri kabul edilebilir düzeyde olduğu yapılan analiz sonucu gözlenmiştir (DFA Model uyum indeksleri, CMIN/DF=2,531; RMSEA= .072;CFI= .964).

•Örgütsel Bağlılık

STK mensuplarının kurumlarına bağlılığını ölçmek için Mowday, Porter ve Seers’in 1982 yılında geliştirdikleri 6’sı ters ifadeli toplam 15 ifadeden oluşan ölçeği, Biçer’in (2005) çalışmasında ortaya koyduğu 13 ifadeden oluşan ölçeğe uyarlamasıyla elde ettiği ölçekten yararlanılmıştır. Yapılan çalışma sonucu STK mensuplarının örgütsel bağlılıklarını ölçmek için 13 ifadeden oluşan bir ölçek uyarlanmıştır. Ancak, ‘*Bu STK’da bulunmak yerine başka bir STK’da bulunmayı kabul ederim*’ ters yönlü ölçek gerekli analiz ve kodlamalara rağmen tek başına bir faktöre yüklenmesinden dolayı analizden çıkarılmıştır. Ayrıca, ‘*Bu STK’nın başarısı için normal beklentilerin üstünde çaba gösterilmesi gerektiğine inanıyorum*’ ifadesi de DFA sonuçlarına göre kabul edilebilir faktör yükü değerinin altında çıktığından analizden çıkarılmıştır. En nihayetinde 11 ölçekten oluşan güvenilirliği yüksek bir ölçek uyarlanmıştır (Cronbach Alpha: 0,913).Uyum indeksleri iyi düzeyde olduğu yapılan DFA sonucu

gözlenmiştir (DFA Model uyum indeksleri, CMIN/DF=2,356; RMSEA= .067; RMR= .056; GFI= .847; CFI= .918).

•Bireysel Performans

STK mensuplarının bireysel performanslarını ölçmek için Büte (2011) tarafında Türkçeye uyarlanan Mahoney ve arkadaşlarının (1965) geliştirmiş olduğu 4 sorudan oluşan ölçekten yararlanılmıştır. Ancak bunlardan yararlanarak, uzman akademisyenlerin tek ifadede iki farklı şeyi ‘ve’ bağlacı ile ölçmeye çalışan ölçeklerin her biri ayrı bir ifade olabileceğini bu nedenle iki ifadeden oluşan ölçeğe dönüştürülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda STK mensuplarının bireysel performanslarını ölçmek için güvenilirliği oldukça yüksek 6 ifadeli yeni bir ölçek uyarlanmıştır (Cronbach Alpha: 0,904). 5’li Likert ölçeği ile ölçülen ölçeğe uygulanan doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yardımıyla incelenmiş ve sorular tek değişken altında toplanmıştır. Uyum indeksleri iyi düzeyde olduğu yapılan DFA sonucu gözlenmiştir (DFA Model uyum indeksleri, CMIN/DF=2,465; RMSEA= .070; RMR= .056; GFI= .849; CFI= .916).

4.3. Metodoloji

Bu araştırma ilişkisel tarama modeli ile yapılmıştır. İlişkisel tarama modelleri iki ve daha fazla değişken arasında ki ilişkilerin betimlendiği ve derinlemesine analiz edildiği araştırmalardır. İlişkisel tarama modeli gerçek bir neden-sonuç ilişkisi vermemektedir ancak bir değişkene ilişkin elde edilen bilgilerden hareketle diğer değişken veya değişkenlerdeki durumun kestirilmesine olanak tanımaktadır (Karakaya, 2011; Karasar, 2006). Bu amaçla etik iklimin alt değişkenleri olan normatif etik iklim ve iyiliksever etik iklim ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkileri belirlemek için yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır. Yapısal eşitlik modeli ise maksimum olasılık yöntemi ile analiz edilmiştir. Ayrıca, normatif ve iyiliksever etik iklim gizil değişkenlerinin örgütsel bağlılık aracı değişkeni ile bireysel performans gizil değişkenini yordayıp yordamadığını belirlemek amaçlı yapısal eşitlik modeli uygulanmıştır. Yapısal eşitlik modeli, belli bir teoriye dayalı olarak gözlenebilen ve gözlenemeyen değişkenlerin nedensel ve ilişkisel bir model içinde tanımlanmasına ve gözlenen ve gözlenemeyen değişkenler arasındaki doğrudan ve dolaylı etkilerin tek bir model içerisinde test edilebilmesine imkân tanıyan çok değişkenli istatistiksel analiz yöntemidir. Bu haliyle yapısal eşitlik modeli, aynı anda uygulanan birden fazla regresyon analizi olarak da tanımlanabilir (Bayram, 2011, Şimşek,2007). Yapısal eşitlik modeli aynı zamanda değişkenler arasındaki doğrusal ilişkilerin hatadan arınık olarak hesaplanmasına olanak sağladığı için regresyon analizine ve yol analizine göre çok daha güvenilir sonuçlara ulaşılmasına imkân tanımaktadır (Meydan ve Şeşen, 2011). Bu araştırma sürecinde yapısal eşitlik modeli için çoklu uyum indeksleri kullanılmıştır. Hu ve Bentler (1999), Marcoulides ve Schumacher (2001) ve Schumacher ve Lomax (2004), yapısal eşitlik modelinde model uyum indekslerinin RFI, CFI, NFI, NNFI ve IFI için kabul edilebilir uyum için $\geq .90$ ve mükemmel uyum için $\geq .95$ olması gerektiğini, GFI ve AGFI için kabul edilebilir uyum için $\geq .85$ ve mükemmel uyum için $\geq .90$ olması gerektiğini ve RMR, REMSEA ve SRMR için kabul edilebilir uyum için $\leq .08$ ve mükemmel uyum için $\leq .05$ olması gerektiğini ileri sürmektedirler (Aktaran, Seçer, 2014:372).Analizler esnasında zıt anlam içeren ve tek başına kalarak hiçbir faktöre yüklenmeyen, ‘Bu

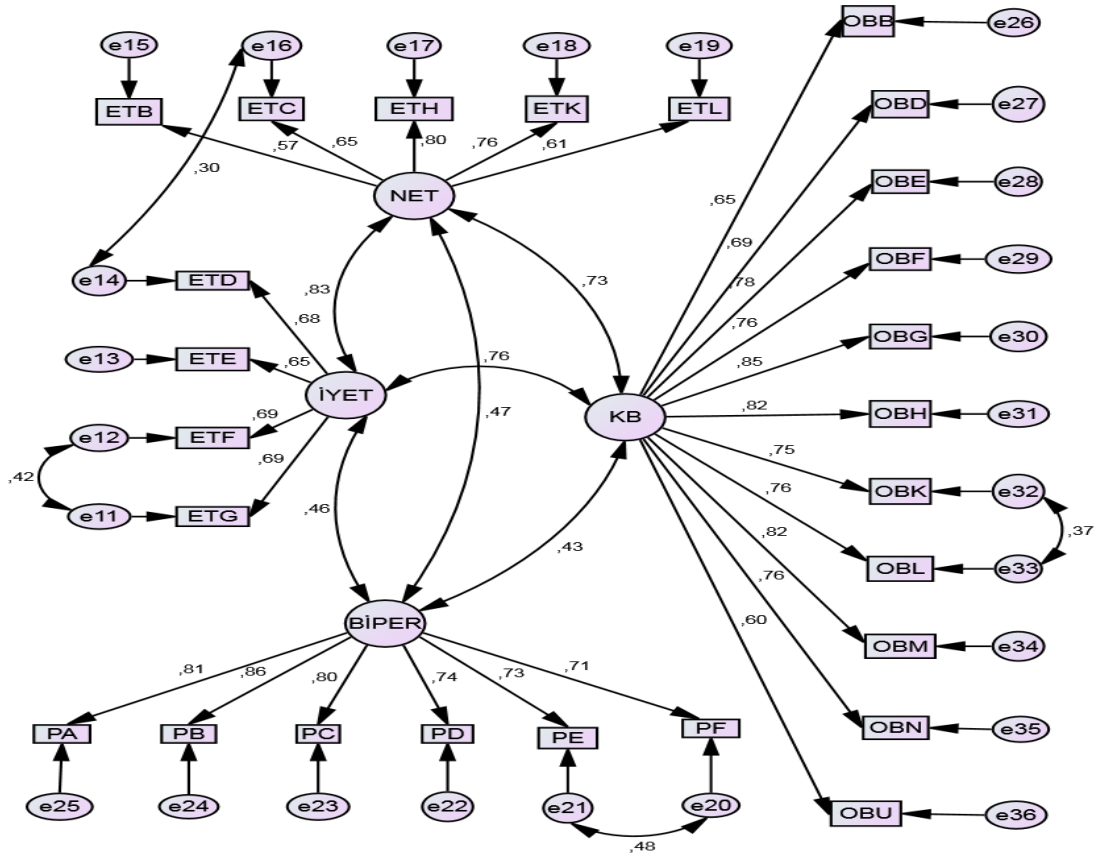
STK'da bulunmak yerine başka bir STK'da bulunmayı kabul ederim ölçeği ve ayrıca yüklenme katsayısı oldukça düşük ($OBA < 0,50$) olan ve diğer ölçekleri de olumsuz etkileyen, *'Mensubu olduğum STK'nın başarılı olması için, beklentilerin üstünde çaba gösterilmesi gerektiğine inanıyorum'* ölçeği de analizlerden çıkarılmıştır. Benzer şekilde faktör yükleri oldukça düşük olan ($ETA < 0,50$) etik iklim değişkenlerinden, *'Ahlak kuralları vardır'* ölçeği de analizlerden çıkarılmıştır.

5.BULGULAR

Yapılan DFA ve Yol Analizi model çıktıları ve yorumları sırasıyla ifade edilmiştir. Yapısal eşitlik modelinin temel sayıtlarından olan çoklu normallik dağılımı verilerde gözlenmemiştir. Ancak, George ve Mallery(2010) her bir gözlenen değişkenlerde basıklık (kurtosis) ve çarpıklık (skew) değerlerinin +2 ile -2 arasında olması varsayımından hareketle normal dağılıma sahip olduklarını ortaya koymuşlardır. Bu noktadan hareketle her bir değişkenin +2 ile -2 arasında basıklık ve çarpıklık değerlerine sahip olduğu -OB9, OB10 ve OB12 göz ardı edilebilir küçüklükte bu aralığı geçmişlerse de gerek faktör yükleri gerekse geçerlilikleri oldukça yüksek olduğundan tolere edilmiştir- gözlendiğinden veriler normal dağılıma sahiptir denilmiştir.

DFA ile açımlayıcı faktör analizi (AFA) arasında DFA'nın kullanılmasının temel nedeni, DFA faktör yapısının geçerliliği konusunda kuramsal olarak çok daha sağlıklı bilgiler vermesi ile daha güçlü bir analiz olmasıdır. İki düzeyden oluşan DFA'nın birinci düzey DFA modeli uygulanmasının nedeni, ikinci düzey DFA için gerekli olan en az üç tane birinci düzey faktörün ortaya çıkmamasıdır (Balcı, 2015:282). DFA modeli çıktıları gerekli uyum modifikasyonları ve kuramsal temelleri doğrultusunda oluşturulmuş ve çıktıları Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. Normatif ve İyiliksever Etik İklim, Kurumsal Bağlılık ve Bireysel Performans Arasındaki Doğrulayıcı Ölçme Modeli

Tablo 3. Ölçme Modeli Uyum İyiliği İndeksleri

NFI	AGIF	χ^2/Sd	CFI	GFI	RMR	RMSEA
0.867	0.814	2,35	.91	.847	.056	.067

Şekil 2 ve Tablo 3 incelendiğinde etik iklim, kurumsal bağlılık ve bireysel performans arasında kurulan doğrulayıcı ölçme modelinin model uyum indekslerinin anlamlı olduğu gözlenmektedir. $\chi^2/Sd \leq 3$ olması modelin mükemmel uyum indeksine sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Kline, 2005; Sümer, 2000). CFI ≥ 0.90 olması, modelin uyum iyiliğinin yüksek olduğunu göstermektedir (Hu ve Bentler, 1999; Sümer, 2000; Tabachnick ve Fidell, 2001). GFI ≥ 0.90 olması durumunda modelin iyi uyum gösterdiğini birçok yazar (Schumacker ve Lomax, 1996; Hoopervd, 2008; Kelloway, 1989; Sümer, 2000) ifade etmiştir. GFI testinin yüksek örnek hacmindeki eksikliği gidermek için kullanılan bir diğer indeks olan AGIF ≥ 0.90 olması, iyi bir uyum iyiliğine sahip olduğunu gösterir. RMR ≤ 0.05 olması modelin mükemmel uyuma sahip (Brown, 2006; Byrne, 1994) olduğunu göstermektedir. RMSEA ≤ 0.05 mükemmel uyum, RMSEA ≤ 0.8 kabul edilebilir uyum (Brown, 2006; Jöreskog ve Sörbom, 1993; Raykov ve Marcoulides, 2008) olarak ifade edilmiştir (Aktaran, Balcı, 2015:285). Ayrıca, NFI ≥ 0.90 olması uyum iyiliğinin yüksek

olduğu anlamına gelmektedir. Bu ifadeler, model uyumunun kabul edilir düzeyde olduğunu göstermektedir. Ancak bazı değerlerin kabul edilebilir düzeye çok yakın veya biraz aşağısında olması temelde ulaşılan verilerin sayısının göreceli olarak az olmasına bağlanabilir. Etik iklimin alt değişkenlerinden olan normatif etik iklimin kurumsal bağlılık ile 0.73; bireysel performans ile 0.47; iyiliksever etik iklim ile 0.83'lük bir ilişkiye sahip olduğu teyit edilmiştir. Bu genel kabul görmüş ifadeler doğrultusunda modelin uyum iyiliğinin yapılan modifikasyonlarla beraber oldukça iyi olduğu bulgulanmıştır. İyiliksever etik iklimin ise, kurumsal bağlılık ile 0.76; bireysel performans ile 0.46 oranında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkisi gözlenmiştir. Dahası, kurumsal bağlılık ile bireysel performans arasında da 0.43 oranında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Alinyazında etik iklimi tek gizil değişken olarak ele alan Charles H. Schwepker'ın (2001) 7 ölçekli anketi esas alınmasına karşın gerekli uzman görüşü ve pilot çalışmanın sonucunda uyarlanan 11 bileşenli yeni bir ölçek oluşturulmuş, oluşturulan ölçekten önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi iki soru çıkarılarak nihayetinde yine 9 bileşen kalmıştır. Soruların hepsinin analize girmeden önce açımlayıcı faktör analiziyle değerlendirilmesi ve neticede etik iklim değişkeni için iki alt bileşenin ortaya çıkması farklılaşma sağlamıştır. Bu alt bileşenlere dayanarak AMOS 21 paket programında yeniden DFA modeli kurulmuş ve uyum indeksleri teyit edilmiştir. Ortaya çıkan yeni bileşenlerin isimlendirilmesi için gerek faktör yüklerinden gerek anlamlarından gerekse önceki çalışmaların bileşenlerinden yararlanılmıştır. Böylece gizil değişkenin tek bileşenden oluşması beklenirken Victor ve Cullen'ın (1988) temelini oluşturduğu ve alanyazın kısmında da bahsedildiği gibi faktör yükleri, normatif etik ve iyiliksever etik iklim olarak iki alt bileşen olarak adlandırılmıştır. İyiliksever etik iklim ile normatif etik iklim gizil değişkenleri arasında oldukça yüksek (0.83) ilişki bulunmaktadır. İlişki 0.90 ve üstü olduğu durumlarda temel gizil değişken olan etik iklimle tek bileşenle yüklendiğini kabul edip modeli yeniden kurmak gerekirdi. Ancak alanyazında da (Balci, 2015) belirtilen ilişki seviyesinde olmaması iki alt gizil değişkenin ortaya çıkmasında bir başka etkidir. Diğer gizil değişkenler alanyazında oluşturulan kavramsal modeli destekler nitelikte beklendiği gibi tek boyutta toplanmıştır. Tablo 4'te DFA sonuçları doğrultusunda gizil değişkenler ve modifikasyon sonucunda ölçme hatalarının ilişki sonuçları verilmiştir.

Tablo 4. Gözlenen ve Gözlenemeyen Değişkenler Arasındaki İlişki

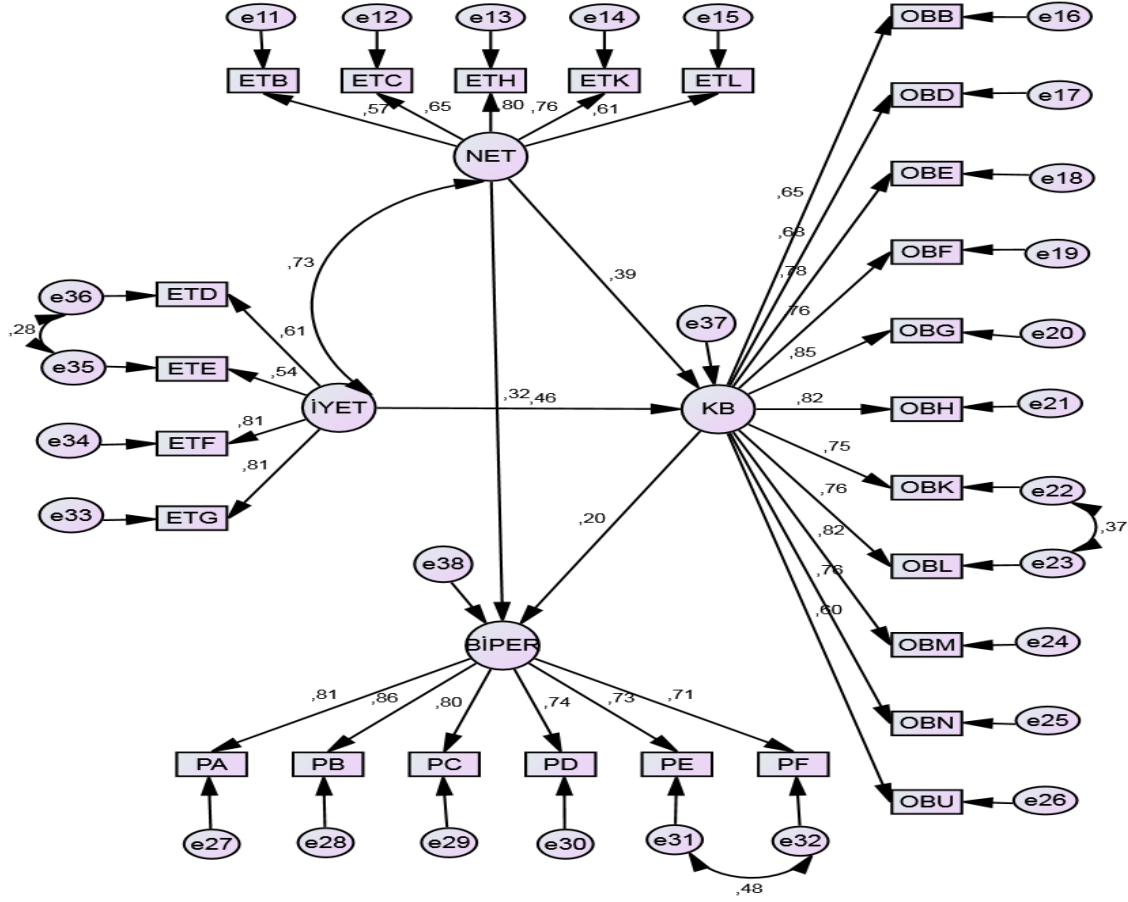
Korelasyonlar			Tahmini
İYET	<-->	KB	,765
BİPER	<-->	KB	,431
NET	<-->	KB	,727
NET	<-->	BİPER	,467
İYET	<-->	BİPER	,460
İYET	<-->	NET	,825
e32	<-->	e33	,369
e20	<-->	e21	,478
e11	<-->	e12	,418
e14	<-->	e16	,298

Yapılan DFA modeli sonuçlarına göre ortaya çıkan korelasyon değerleri Tablo 4'teki gibidir. OBK ile OBL, ETF ile ETG ve PE ile PF gözlenen değişkenleri, gerek asıl kaynağında gerekse Türkçe'ye uyarlanmış halinde birlikte tek bir cümle halinde kullanıldığı gözlenmiştir. Ancak, uzman akademisyen görüşü ve pilot çalışması doğrultusunda iki ifadeden oluşan yeni sorular oluşturulmuş ölçüm sonucunda ortaya çıkan ilişkinin temel sebebi bu olduğu öngörülebilir. ETC ile ETD gözlenen değişkenleri arasında gözlenen ilişki ise etik iklim gizil değişkeninin alt bileşenleri olduklarından ve bir biriyle aynı yöne bakan ifadeler içermelerinden kaynaklanmıştır.

Tablo 4 incelendiğinde, iyiliksever etik iklim gizil (örtük) değişkeni (İYET) ile, kurumsal bağlılık veya örgütsel bağlılık (KB) gizil değişkeni arasında 0.765 standart değerinde oldukça yüksek ve pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı gözlenmiştir. KB ile bireysel performans (BİPER) arasında 0.431 standart değerinde önemli ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Yine KB gizil değişkeni ile normatif etik iklim (NET) gizil değişkeni arasında 0.727 standart değerinde oldukça yüksek ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. NET gizil değişkeni ile BİPER gizil değişkeni arasında ise 0.467 standart değerinde önemli ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. İYET gizil değişkeni ile BİPER gizil değişkeni arasında da 0.460 standart değerinde önemli ve pozitif yönlü bir ilişki gözlenmiştir. İYET dışsal değişkeni ile NET dışsal değişkeni arasında ise 0.825 standart değerinde çok yüksek ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Bu iki değişkenin oldukça yüksek ilişkiye sahip olması, kavramsal çerçevede de belirtilen etik iklim genel değişkenini oluşturacak iki alt değişkene işaret etse de 0.90'ın altında bir ilişki olduğundan her biri ayrı bir gizil değişken olarak değerlendirilmiştir. Gizil değişkenlerin gözlenen değişkenler tarafından açıklanamayan kısmını ifade eden hata terimlerinden e32 ile e33 arasında da 0.369 standart değerinde bir ilişkinin gözlenmesi, aynı yöne bakan bir biriyle oldukça yakın ifadeleri içeren iki gözlenen değişkene ait olmasından kaynaklanmaktadır. Benzer gerekçe ile, e20 ile e21 hata terimleri arasında 0.478 standart değerinde, e11 ile e12 hata terimleri arasında 0.418 standart değerinde, e14 ile e16 hata terimleri arasında 0.298 standart değerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuçlar H_1 , H_2 , H_3 , H_4 ve H_5 'i desteklemektedir.

DFA model çıktıları ve geçerliliği test edildikten sonra yapısal eşitlik modelinde ikinci aşama olarak değerlendirebileceğimiz ve hipotezlerin testinde kullanılan yol analizi yapılmıştır. Modelin yorumlanmasında anlam kargaşasını ortadan kaldırmak amaçlı ayrı ayrı NET ve İYET gizil değişkenlerinin doğrudan ve dolaylı etkileri gözlenmek istenmiştir. Bu nedenle iki ayrı model testi yapılarak gerek İYET'in KB aracılığıyla BİPER'e dolaylı etkisi gerekse İYET'in KB aracılığıyla BİPER'e dolaylı etkisini ölçmek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda ayrı ayrı analiz sonuçları, model uyum indeksleri ve hipotez sonuçları gerekli modifikasyonlar sonucunda Şekil 3 ve Şekil 4'te gösterilmiştir.

Şekil 3. Hipotez Testlerinin ve Yol Analizinin Yapısal Model 1

Tablo 5. Yapısal Ölçme Modeli 1 Uyum İyiliği İndeksleri

NFI	AGFI	χ^2/Sd	CFI	GFI	RMR	RMSEA
0.86	0.81	2,48	.91	.84	.06	.07

Şekil 3 ve Tablo 5 incelendiğinde etik iklim, kurumsal bağlılık ve bireysel performans arasında kurulan yol analizi yapısal modelinin model uyum indekslerinin kabul edilebilir olduğu gözlenmektedir. Alinyazında ifade edilen genel kabul görmüş model uyum değerleri DFA bölümünde izah edilmiştir. Modelde belirtilen yollara ilişkin standardize edilmiş beta, standart hata ve anlamlılık değerleri Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Model 1'in Yol Katsayıları

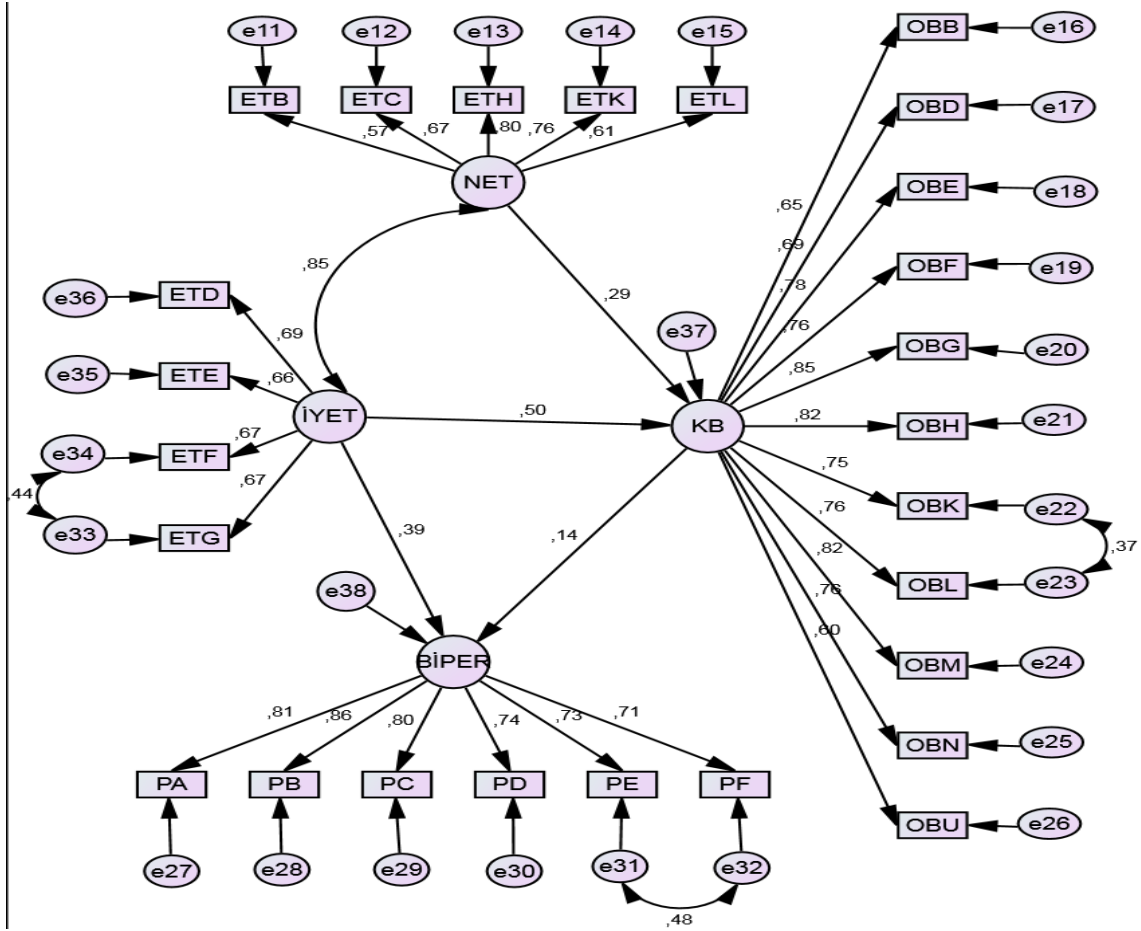
Yol	Standardize β	Standart Hata	C.R.	P
İYET $\leftrightarrow$ NET	0.73	0.07	6.81	0.00
İYET $\rightarrow$ KB	0.46	0.07	5.22	0.00
NET $\rightarrow$ KB	0.39	0.08	4.34	0.00
NET $\rightarrow$ BİPER	0.32	0.09	3.16	0.00
KB $\rightarrow$ BİPER	0.20	0.09	2.10	0.04
e32 $\leftrightarrow$ e31	0.48	0.03	6.40	0.00
e23 $\leftrightarrow$ e22	0.37	0.03	5.38	0.00
e36 $\leftrightarrow$ e35	0.28	0.04	4.22	0.00

C.R değeri parametre tahmininin standart hataya bölünmüş hali olup, bir z-istatistiği olarak dağılım gösterir, böylece parametrenin istatistiksel anlamlılığını ifade eder (Byrne B. , 2001b. Aktaran, Yılmaz ve Varol, 2015:34). P değeri anlamlılık seviyesini göstermekte ve %1 anlamlılık seviyesinde anlamlı olduğunu göstermektedir. Sıfır hipotezi parametre tahmininin sıfır olduğunu test eder. Eğer z değeri mutlak değerce 1,96'yı aşarsa 0,05'lik anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezi ret edilir. Parametre tahminlerinin istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde sıfırdan farklı olduğu söylenir (Bayram, 2010).

Tablo 6 incelendiğinde, etik iklimin bütün değişkenleri kurumsal bağlılığı etkilemekte, kurumsal bağlılık da %5 düzeyinde anlamlı olarak bireysel performansı etkilediği gözlenmektedir (Standardize edilmiş $\beta = 0.20; p < 0.05$). Bunların yanı sıra, İYET dışsal değişkeni sabit tutularak, NET dışsal değişkeninin KB aracı değişkeni yoluyla BİPER içsel değişkenini kısmi olarak yordadığı da bulunmuştur. Yani NET dışsal değişkenindeki bir puanlık artış, KB aracı değişkeni ile BİPER içsel değişkeninde 0.59'luk bir artışı yordamaktadır. Dahası NET dışsal değişkeni doğrudan BİPER içsel değişkenini yordamaktadır. Yani NET değişkenindeki bir puanlık standart artış, BİPER değişkeninde 0.32 puanlık artışı yordamaktadır. Ayrıca, İYET dışsal değişkenindeki bir puanlık artış doğrudan KB içsel değişkeninde 0.46 puanlık artışı yordamaktadır. Ek olarak, model modifikasyonları neticesinde, e31 ile e32; e22 ile e23 ve e35 ile e36 arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir etki çıkması modelin sürpriz sonuçları gibi gözükse de bunun temel nedeni gözlenen değişkenler üzerinde gerekli uzman görüşü ve pilot çalışması sonucunda yapılan değişikliklerden kaynaklandığı aşikardır. Çünkü tek bu ölçek soruların da ortak kanaat ayrı iki durumu tek ölçekte ölçme girişiminden dolayı bunların ayrı ayrı ifade edilerek sorulması sağlanmış ve neticede birbirleriyle ilişkileri yüksek çıkmıştır (Standardize edilmiş $\beta = 0.48, p < 0.01; \beta = 0.37, p < 0.01; \beta = 0.28, p < 0.01$). Netice olarak kurumsal bağlılık, normatif etik iklim algısının bireysel performans değişkeni üzerinde etkisinde kısmi aracı değişken rolünü oynamıştır. Şekil 4'te ise, NET'in etkisinin sabit tutulmasıyla İYET ile BİPER arasında KB'nin aracılık rolünü incelemek için bir model sunulmuştur.

Şekil 4. Hipotez Testlerinin ve Yol Analizinin Yapısal Modeli 2

Tablo 7. Yapısal Ölçme Modeli 2 Uyum İyiliği İndeksleri

NFI	AGFI	χ^2/Sd	CFI	GFI	RMR	RMSEA
0.86	0.81	2,41	.91	.84	.06	.07

Yapılan modifikasyonlar sonucunda ortaya çıkan kabul edilebilir uyum iyiliğine sahip yapısal model, DFA ölçme modelinde izah edilen kavramsal nedenden dolayı gerekli hata terimleri arasında uyum iyiliğini artıran modifikasyonlar yapılmıştır. Şekil 4 ve Tablo 7 incelendiğinde etik iklim, kurumsal bağlılık ve bireysel performans arasında kurulan yol analizi yapısal modelinin model uyum indekslerinin kabul edilebilir olduğu gözlenmektedir. Model 2’de belirtilen yollara ilişkin standardize edilmiş beta, standart hata ve anlamlılık değerleri Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Model 2'nin Yol Katsayıları

Yol	Standardize β	Standart Hata	C.R.	P
İYET $\leftrightarrow$ NET	0.85	0.07	6.76	0.00
İYET $\rightarrow$ KB	0.50	0.16	3.19	0.00
NET $\rightarrow$ KB	0.29	0.13	1.98	0.05
İYET $\rightarrow$ BİPER	0.39	0.12	3.37	0.00
KB $\rightarrow$ BİPER	0.14	0.10	1.29	0.17
e32 $\leftrightarrow$ e31	0.48	0.03	6.40	0.00
e23 $\leftrightarrow$ e22	0.37	0.03	5.37	0.00
e34 $\leftrightarrow$ e33	0.44	0.04	5.53	0.00

Tablo 8 incelendiğinde, model 1'in tersine model 2'de NET dışsal değişkeni sabit tutularak, kurumsal bağlılığın aracılık rolü tekrar analiz edilmiştir. İYET dışsal değişkenindeki bir puanlık artış, KB aracı değişkeni aracılığıyla BİPER içsel değişkeninde 0.64'lük bir artışı yordamaktadır. Dahası İYET dışsal değişkeni doğrudan BİPER içsel değişkenini yordamaktadır. Yani İYET değişkenindeki bir puanlık artış, BİPER değişkeninde 0.39 puanlık artışı yordamaktadır. Ayrıca, NET dışsal değişkenindeki bir puanlık artış doğrudan KB içsel değişkeninde 0.29 puanlık artışı yordamaktadır. Bütün etkilerin anlamlı olduğu gözlenmiştir. Ancak, kurumsal bağlılık aracı değişkeninin bireysel performans içsel değişkenini anlamlı olarak yordamadığı bulgulanmıştır. Bu sonuç, kurumsal bağlılık değişkeni, iyiliksever etik iklim algısının bireysel performans üzerindeki etkisinde tam aracı değişken rolünü göstermektedir. Bu sonuçlara göre Tablo 9'da tüm hipotezlerin nihai hali verilmiştir.

Tablo 9. Hipotez Sonuçları

1	STK mensuplarının iyiliksever etik iklim algısı ile örgütsel bağlılıkları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki beklenir.	KABUL
2	STK mensuplarının normatif etik iklim algısı ile örgütsel bağlılıkları arasında da anlamlı ve pozitif bir ilişki beklenir.	KABUL
3	STK mensuplarının iyiliksever etik iklim algıları bireysel performansları ile pozitif yönde bir ilişkiye sahiptir.	KABUL
4	STK mensuplarının normatif etik iklim algıları ile bireysel performansları arasında pozitif yönde bir ilişki vardır.	KABUL
5	STK gönüllülerinin örgütsel bağlılıkları ile bireysel performansları arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.	KABUL
6	STK mensuplarının iyiliksever etik iklim algılarının artması bireysel performanslarını doğrudan anlamlı ve pozitif etkiler.	KABUL
7	STK mensuplarının normatif etik iklim algıları arttıkça bireysel performansları da doğrudan artar.	KABUL
8	STK mensuplarının örgütsel bağlılığının artması bireysel performansını doğrudan, anlamlı ve pozitif yönlü artırır.	KABUL
9	STK mensuplarının iyiliksever etik iklim algısının artması örgütsel bağlılıklarını doğrudan artırır.	KABUL
10	STK mensuplarının normatif etik iklim algılarının artması örgütsel bağlılıklarını artırır.	KABUL
11	STK mensuplarında örgütsel bağlılığın, iyiliksever etik iklim algılarının bireysel performans üzerindeki aracılık rolü tamdır.	KABUL
12	STK mensuplarında örgütsel bağlılığın, normatif etik iklim algılarının bireysel performans üzerindeki aracılık rolü tamdır.	RED

6.SONUÇ VE TARTIŞMA

Daha önce kâr amaçlı işletme çalışanları üzerinde gerçekleştirilen birçok çalışma etik iklim ve alt boyutlarından egoist, iyiliksever ve normatif etik iklimlerin gerek örgütsel bağlılık gerekse performans üzerinde etkileri ve bunlar arasındaki ilişkiler teyit edilmiştir (Schwepker, Ferrell ve Ingram, 1997; Stewart vd., 2011; Schwepker, 2013). Bu çalışmayla kâr amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşları mensuplarının bilhassa iyiliksever ve normatif etik iklim boyutları ve bunların örgütsel bağlılık ve bireysel performans üzerinde yansımaları incelenmiştir. Garip şekilde ilişkiler kâr amacı güden işletme sonuçlarını destekler nitelikte olmuştur. Bu esasında çalışanların temel olarak -ücret konusunda ayrışmalar da- ahlak kurallarına önem verdiklerine ve bunun neticesinde buldukları kurum ne olursa olsun bağlılıklarına ve daha iyi performans sergilemelerine zemin hazırlayacağını gösterir. Kant'ın etik tanımlamasından yola çıkarak, kökünü tatmin olmadan alan mutluluğun kişiden kişiye değişebileceğini ileri süren ve bu nedenle, ahlakın temelini mutluluk gibi öznel bir kavramla temellendirmenin doğru olmayacağını söyleyebiliriz. Kant herkes için değişmeyen bir ahlak ilkesinin olması gerektiğini ve bunun da kişiden kişiye değişmeyen iyiyi isteme (iyi niyet) ve ahlak yasası olması gerektiğini vurgulamıştır. Asıl olanın insanın iyiyi istemesi olduğunu ve hedefleri gerçekleşmese bile bunun önemli olduğunu

söylemiştir. Her ne kadar Kant etiği formelleştirmiş gibi gözüke de özünü iyi niyetten alan bir yaklaşım olduğundan, belli bir amaca göre hareket eden bir etik değildir. Kant'a göre mutluluğu aramak belli bir amaca göre hareket etmek değildir. Peşinde koşularak mutluluk elde edilmez. Bu nedenle, insanın hiçbir dış amaca dış motive bağlı kalmadan ahlak yasasına, kendi vicdanına, pratik akla göre iyiyi istemeye dayanarak hareket etmesi gerekir (Mengüşoğlu, 2013:318-322). Bu çalışmada, özellikle gönüllülük esasına dayalı ve bağlılık gerektirmeyen mensuplar için iyi niyetin (dolayısıyla iyiliksever iklimin) önemi vurgulanmış ve bunun formelleştirilerek normatif hale gelmesinin gerekliliği ortaya çıkarılmıştır.

Organizasyonel karar alıcılar, işçiler arasında psikolojik olarak iyi hissetme, tatmin ve yüksek düzeyde bağlılık istiyorlarsa, organizasyonlarındaki etik iklim algısını değerlendirmek zorundadırlar. Özellikle de, çalışanlarla ilgilenme algısı oluştuğunda, güven ve sadakat içinde kendilerine değer verildiğini görmektedirler (Martin ve Cullen, 2006:188). Bu ve benzeri birçok çalışmada (Wimbush ve Shepart, 1994; Cullen vd., 2003; Agarwal ve Malloy, 1999) ortaya konan çalışanlar için en önemli etik iklim boyutunun başkalarının iyiliğini de düşünmeyle beraber toplumsal faydayı da düşünen aktörlerin firmalar içinde karar alıcı pozisyonunda olmalarıdır. İster kâr amaçlı ister kâr amacı gütmeyen işletme çalışanları olsun, ayrım yapmaksızın Martin ve Cullen'in ortaya koyduğu analiz odağı tablosunda yer alan en önemli kutucuk olan bu ortamlarda bireylerin, başkalarının iyiliği için endişelendikleri bir kapsayıcı karar alma süreci görülmektedir. Bu ortamlarda çalışanların etik kaygısı kişilerin yanı sıra toplum için de bulunmaktadır. Başkalarını düşünme ve onlar için kaygılanma, aktörler tarafından firmanın politikaları, uygulamaları ve stratejileri tarafından desteklenmektedir. Bu sonuçlar bizim bulgularımızı destekler niteliktedir ki bunun neticesi olarak gerek kurumsal bağlılıkta gerekse bireysel performansa yansımada kurumsal bağlılığın tam aracılık rolü gözlenmiştir.

Sivil toplum kuruluşları bünyesinde bulunan personeller maddi tatminden ziyade manevi tatmini esas almaktadır (Emhan ve Dönmez, 2015). Etik iklim (ahlak kuralları) kâr amacı gütmeyen bu işletmelerde oldukça önemlidir. Etik iklimin normatif kuralcılığı bu işletme çalışanlarında iyiliksever iklimle beraber bunun resmileştirilmesini ve kurum politikası haline gelmesini öngören normatifik de göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Gönüllük esasına dayalı, kâr amacı gütmeyen, manevi tatmin beklentilerinin yüksek olduğu bu işletmeler için iyiliksever bir etik iklimin varlığı, normatif kuralların olduğu kimin ne yapacağını yazılı olarak kodlandığı ve ilkelerin herkes için aynı olduğu şeffaflık sağlayan biçimsellikle desteklendiğinde, gerek kurumsal bağlılıkta gerek performansta doğrudan etkilerinin yanısıra, kurumsal bağlılık aracılığıyla da bireysel performansta dolaylı artışa yol açmaktadır. Kâr amacı olan diğer işletmeler için de etkisi yüksek olduğu farklı çalışmalarda (Schwepker, 2013; Stewart vd., 2011; Cullen ve Victor, 1993; Schwepker, 2013) ispat edilen iyiliksever etik iklimin, bu çalışmayla kâr amacı gütmeyen STK mensupları için de önemli bir performans ve kurumsal bağlılık aracı olduğu gözlenmiştir. Bu noktada Agarwal ve Malloy'in (1999) kâr amacı gütmeyen işletmeler üzerinde yaptığı çalışmada vurguladığı iyiliksever etik iklimin gerekliliği teyit edilmiştir. Çalışmanın en vurucu noktası daha önce değinilmemiş olan STK mensuplarının etik iklim algılarının, normatif ve iyiliksever etik iklim algıları alt bileşenlerine yüklenmiş olması ve bunun da kurumsal bağlılık ve bireysel performans üzerinde gözlenen ve gözlenemeyen etkilerinin incelenmesidir. Normatif etik iklim gizil

değişkeni örgütsel bağlılık aracı değişkeni üzerinde doğrudan anlamlı ve pozitif bir etkiye sahipken, aynı zamanda aracı değişken olan örgütsel bağlılık yoluyla gizil değişken bireysel performansın artırılmasında da kısmi aracı rolü üstlenmektedir. Yani sivil toplum kuruluşları mensupların normatif iklimin arttığını hissettiklerinde kuruma olan bağlılıkları önemli ölçüde güçlenmektedir. Bu olumlu bir sonuç olduğu için STK'lar normatif iklimi dengeli bir boyutta tutmalıdırlar. Aslında Kant'ın görüşüne paralel olarak etik anlayışını iyi niyet temelinde olan dışarıdan fazla belirlenime gerek kalmayan pratik aklın unsuru olmasının yanı sıra herkes tarafından da aynı algılanması gerekmektedir.

Etik iklim algısı organizasyonel bağlılığı anlamlı ve pozitif etkilediği farklı çalışmalarla irdelenmiştir (Schwepker, 2001; Schwepker, 2013). Etik iklimin alt bileşenlerinden olan iyiliksever etik iklimin kurumsal bağlılık üzerinde doğrudan anlamlı ve pozitif bir etkisi görülmesinin yanı sıra, normatif etik iklim dışsal değişkeninin de kurumsal bağlılık gizil değişkeni üzerinde doğrudan anlamlı ve pozitif bir etkisi raporlanmıştır. Bunun temel sebeplerinden biri, normatif iklimlerde profesyonel çalışanlar ve vasıfsız çalışanların verdikleri farklı sonuçlardan kaynaklanabilir. Zira Cullen ve arkadaşları (2003), profesyonel çalışanlar açısından normatif etik iklim algısı yükseldiğinde örgütsel bağlılıklarının da arttığını teyit eden sonuçlar bulmuşlardır. Bu noktadan hareketle bu çalışmanın örnekleminin çoğunlukla profesyonel mensup olduğu söylenebilir. Dahası, gönüllülük esasına dayalı çalışanların yanı sıra profesyonellik şartının da olması, bu kurumlarda normatif iklimin fazla olması lehlerine sonuçlar doğurabilir. Bu sonuçları teyit eden gerek iyiliksever etik ikliminin gerekse normatif etik iklimin etkisi kurumsal bağlılık aracılığıyla performansa ve kurumsal bağlılığa etkisi gözlenmesidir. Bu da, normatif iklimlerde bulunan çalışanlar içinde buldukları sistematiklik sayesinde kurumlarına bağlı olmalarını ve nihai performanslarında olumlu sonuçlar doğurabileceğini gösterir. Dahası Bolu-Düzce gibi küçük illerde uygulanması ve yerel iklimlerin fazla olması, yerelliğe dayalı iyiliksever insanların fazla olması ve kozmopolit iyilikseverliğin az olmasına dayalı bir ortamdan kaynaklandığını söylemek, Cullen ve arkadaşlarının (2003) çalışmalarını doğrular niteliktedir. Bu yazarlar, nihayet egoist iklimlerin örgütsel bağlılık üzerinde ve performans üzerinde negatif etkisini teyit etseler de, bu çalışma da egoist iklimleri ölçen değişkenler bulunmamaktadır. Uygulama alanı olarak kâr amacı gütmeyen sosyal işletmelerin seçilmesi, normatif, kuralcı ve kesinlik içeren etik normların STK mensuplarının algısı alanyazında genel kabul görmüş çalışmalarla çelişmemektedir. Bu çelişmemelik, normatif algıya sahip olan çalışanların bireysel performansları ve kuruma bağlılıkları artacağını dolayısıyla kuralcı normların yanı sıra şefkatli, sevecen bir ortamı gerekli kılar.

Çalışmada ele alınan örneklem sayısının düşük olması, Bolu-Düzce il merkezindeki STK mensuplarının örnekleme dahil edilmesi çalışmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Daha kapsamlı örneklem büyüklüğü ile Türkiye'deki bütün STK'ları temsil edecek verilerle yapılacak çalışmaların alanyazın önemli katkı sağlaması beklenir. Ayrıca, Victor ve Cullen'in geliştirmiş olduğu ve genel kabul görmüş etik iklim modeli ölçeğinin ve bilhassa alt boyutlarından egoist iklimin de içinde bulunduğu bir ölçekle değerlendirilen yeni çalışmalara ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

- Agarwal, James-Malloy, David Cruise (1999), "Ethical Work Climate Dimensions in A Not-For-Profit Organization: An Empirical Study", *Journal of Business Ethics*, Cilt.20, Sayı.1, (1-14).
- Akbaş, Türkmen Taşer (2010), "Örgütsel Etik İklimin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Mobilya Sanayi Büyük Ölçekli İşletmelerinde Görgül Bir Araştırma", *Journal of Business Ethics*, Cilt.12 Sayı.19, (121-137).
- Allen, Natalie J.-Meyer, John P. (1990), "The Measurement And Antecedents of Affective, Continuance And Normative Commitment to The Organization", *Journal of Occupational Psychology*, Cilt.63, (1-18).
- Altaş, Sabiha Sevinç-Kuzu, Ali (2013), "Örgütsel Etik, Örgütsel Güven ve Bireysel İş Performansı Arasındaki İlişki: Okul Öncesi Öğretmenleri Üzerinde Bir Araştırma", *Elektronik Mesleki Gelişim Ve Araştırmalar Dergisi*, Cilt.1 Sayı.2, (29-41).
- Balcı, Ali (2015), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*, Pegam Akademi, Ankara.
- Bartels, Kynn K.-Harrick, Edward-Martell, Kathryn-Strickland, Donald (1998), "The Relationship Between Ethical Climate and Ethical Problems within Human Resource Management", *Journal of Business Ethics*, Cilt.17, Sayı.7, (799-804).
- Bıçer, Mehmet (2005), *Satış Elemanlarının İş Tatmini, Örgütsel Bağlılığı ve İşten Ayrılma Niyetinin Etik İklim İle İlişkisi: Sigorta ve İlaç Sektörlerinde Bir Araştırma*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Büte, Mustafa (2011), "Etik İklim, Örgütsel Güven Ve Bireysel Performans Arasındaki İlişki", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt.25, Sayı.1, (171-192).
- Cullen, John B.-Victor, Bart-James W. Bronson (1993), "The Ethical Climate Questionnaire: An Assessment of Its Development And Validity", *Psychological Reports*, Cilt.73, (667-674).
- Cullen, John B.-Parboteeah K. Praveen- Victor, Bart (2003), "The Effects of Ethical Climates on Organizational Commitment: A Two-Study Analysis", *Journal of Business Ethics*, Cilt.46, Sayı.2, (127-141).
- Çöl, Güner-Gül, Hasan (2005), "Kişisel Özelliklerin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkileri ve Kamu Üniversitelerinde bir Uygulama", *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt.19, Sayı.1, (291-306).
- Demir, Selçuk-Karakuş Mehmet (2015), "Etik İklim ile Öğretmen ve Öğrencilerin Güven ve Motivasyon Düzeyleri Arasındaki İlişki", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, Cilt.21, Sayı.2, (183-212).
- Demirci, M. Kemal (2014), "Sivil Toplum Kuruluşlarında Hizmetkâr Liderlik Davranışı Düzeyinin Belirlenmesine Yönelik Bir Çalışma: Turizm Sektörü Örneği", *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt.6, Sayı.1, (177-184).

- Demirdağ, Gülfiz Ergin-Ekmekçioğlu, Emre Burak (2015), "Etik İklim Ve Etik Liderliğin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Görgül Bir Araştırma", *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Cilt.17, Sayı.1, (197-216).
- Emhan, Abdurrahim-Dönmez, Mustafa (2015), "Kâr Amaçsız Kuruluşların Özellikleri ve Çalışanlarının Motivasyonu", *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt.6, Sayı.12, (157-173).
- Emhan, Abdurrahim (2012), "Relationship Among Managerial Support, Job Satisfaction And Organizational Commitment: A Comparative Study of Nonprofit, For-Profit And Public Sectors in Turkey", *International Journal of Business, Humanities and Technology*, Cilt.2, Sayı.5, (179-190).
- Eren, Selim Said-Hayatoğlu, Özgür (2012), "Etik İklimin Satış Elemanlarının İş Tutumlarına ve İş Performanslarına Etkisi: İlaç Sektöründe Bir Uygulama", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi* Cilt.7, Sayı.14, (109-128).
- Ferrell, Odies C-Gresham, Larry G. (1985), "A Contingency Fremework For Understanding Ethical Decision Making", *Journal Of Marketing*, Cilt.49, Summer, (87-96).
- George, D. ve MALLERY, P. (2010). *SPSS For Windows Step by Step: A Simple Guide And Reference 18.0 Update*, (11. Baskı), Paperback, sep. 30: 408.
- Heskett, James L.-Jones, Thomas O.- Loveman, Gary W.-Sasser, W. Earl-Schlesinger, Leonard A. (2008), "Putting The Service-Profit Chainto Work", *Harvard Business Review*, Cilt.72, Sayı.2, (164-174).
- Karafaki, Seyhan (2014), *Sağlık Çalışanlarında Stresin Bireysel Performans Üzerindeki Etkileri ve Bir Uygulama*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Martin, Kelly D.-Cullen, John B. (2006), "Continuities And Extensions of Ethical Climate Theory: A Meta-Analytic Review", *Journal of Business Ethics*, Cilt.69, (175-194).
- Meyer, John P.-Herscovitch, Lynne (2001), "Commitment in The Workplace: Toward a General Model", *Human Resource Management Review*, Cilt.11, Sayı.3, (299-326).
- Meyer, John P.-Allen, Natalie J. (1991), "A Three-Component Conceptualization of Organizational Commitment", *Human Resource Management Review*, Cilt.1, Sayı.1, (61-89).
- Lewis, Laurie (2005), "The Civil Society Sector A Review of Critical Issues And Research Agenda For Organizational Communication Scholars", *Management Communication Quarterly*, Cilt.19, Sayı.2, (238-267).
- Mengüşoğlu, Takiyettin (2013), *Felsefeye Giriş*, Doğu-Batı Yayınları: Ankara/Kızılay.

- Miao, C. Fred-Evans, Kenneth R. (2007), “The Impact of Salesperson Motivation on Role Perceptions And Job Performance A Cognitive And Affective Perspective,” *Journal of Personal Selling&Sales Management*, Cilt.27, Sayı,1, (89–101).
- Özdemir Hüseyin-Yaylı, Ali (2014), “Çalışanın Örgütsel Bağlılığı, Performansı ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, *Journal of Recreation And Tourism Research (JRTR)*, Cilt.1, Sayı.1, (48-58).
- Paşa, Muammer (2007), *Stresin Bireysel Performans Üzerindeki Etkileri ve Bir Uygulama*, Basılmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Rothschild, Joyce-Milofsky, Carl (2006), “The Centrality of Values, Passions, And Ethics in The Nonprofit Sector”, *Nonprofit Management And Leadership*, Cilt.17, Sayı.2, (137-143).
- Scheider, Benjamin (1975), “Organizasyonel Climates: An Essay”, *Personnel Psychology*, Cilt.28, (447-479).
- Schweper, Charles H. (2013), “Improving Sales Performance Through Commitment to Superior Customer Value: The Role Of Psychological Ethical Climate”, *Journal Of Personal Selling&Sales Management*, Cilt.33, Sayı.4, (389-402).
- Schweper, Charles H. (2001), “Ethical Climate’s Relation to Jop Satisfaction, Organizasyonel Commitment, And Turnover İntention in The Sales Force”, *Journal of Business Research*, Cilt.54, (39-52).
- Schweper, Charles H.-Ferrell, Oan C.-Ingram, Thomas N. (1997), “The İnfluence of Ethical Climate And Ethical Conflict on Role Strees in The Sales Force”, *Akademi of Marketing Science Journal; Spring*, Cilt.25, Sayı.2, (99-108).
- Stewart Robert-Volpone, Sabrina D.-Avery, Derek R.-Mckay, Patrick (2011), “You Support Diversity, But Are You Ethical? Examining The İnteractive Effects of Diversity And Ethical Climate Perceptions on Turnover İntentions”, *Journal of Business Ethics*, Cilt.100, (581-593).
- Topaloğlu, Işıl Gökçe (2010), *İş görenlerin Adalet ve Etik Algıları Açısından Örgütsel Güven İle Örgütsel Bağlılık İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Torres, Max (1998), *Ethical Decision-Making Models*, University of Navarra, IESE, İspanya-Barcelona.
- Victor, Bart-Cullen, John B. (1988), “The Organizational Bases of Ethical Work Climates,” *Administrative Science Quarterly*, Cilt.33, Mart, (101–125).
- Yılmaz, Veysel-Varol, Semra (2015), “Hazır Yazılımlar ile Yapısal Eşitlik Modellemesi: AMOS, EQS, LISREL”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt.44, (28-44).

- Friend, Scott B-Bellenger Danny N.- Boles James S. (2009), “Drivers of Organizational Commitment Among Sales people, Strategic Partner (ed. Weilbaker, D.C.)”, *Journal of Selling&Major Account Management*, Cilt.9, (25-42).
- Yılmaz, Vahit (2012), *Stresin Bireysel Performans Üzerine Etkileri: Özel Bir Mobilya Fabrikasında Çalışan Personel Üzerinde Bir Araştırma*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi SBE, Ankara.
- Özutku, Hatice (2008), “Örgüte Duygusal, Devamlılık ve Normatif Bağlılık İle İş Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt.37, Sayı.2, (79-97).
- Çağatay, Neşet (1984), “Vakıf ve Tarihi Gelişimi”, *Vakıf Haftası Dergisi*, Cilt.1, (18-20).
- Dolu, Banu (2001), *Bankacılık Sektöründe Çalışanların Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma*, Tezsiz Yüksek Lisans Bitirme Projesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Erondu, Emmanuel A.-Sharland, Alex-Okpara, John O. (2004), “Corporate Ethics İn Nigeria: A Test of The Concept of An Ethical Climate”, *Journal of Business Ethics*, Cilt.51, Sayı.4, (349-357).
- Wimbush, James C.-Shepard, Jon M. (1994), “Toward an Understanding of Ethical Climate: Its Relationship To Ethical Behavior And Supervisory İnfluence”, *Journal of Business Ethics*, Cilt.13, Sayı.8, (637-647).
- DİNÇER, Ö. (2013), *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, Alfa Yayınları, İstanbul, (9. Baskı).

<http://foundationcenter.org/getstarted/onlinebooks/salamon/text.html>

http://www.istatistikanaliz.com/ornekleme_buyuklugunu_saptanmasi.asp

<http://foundationcenter.org/getstarted/onlinebooks/salamon/text.html>

BİR DEVLET ÜNİVERSİTESİNİN MÜHENDİSLİK FAKÜLTESİ MEZUNLARININ KAZANÇLARININ ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

INVESTIGATIONS INTO THE INCOMES OF ENGINEERING FACULTY GRADUATES OF A STATE UNIVERSITY BY SEVERAL VARIABLES

Mehmet Ulaş KOYUNCUOĞLU¹

Öz

Bu araştırma, bir üniversitenin mühendislik fakültesinin farklı bölümlerinin farklı dönemlerinde mezun olan öğrencilerin mesleki hayata adım atmalarından sonra, özel veya kamu sektörü iş hayatlarında kazandıkları maaşlarının (ücret); mühendislik bölümleri, lisans not ortalaması, cinsiyet, ikamet edilen bölge, çalışılan sektör gibi değişkenler açısından istatistiksel olarak incelemesini ortaya koymaktadır. Araştırmaya mühendislik fakültesinden mezun ve çalışan 150 birey katılmıştır. Frekans Tabloları, "Kolmogorov-Smirnov Testi", "Shapiro-Wilk Testi", "Pearson ve Spearman Korelasyon Teknikleri", "Bağımsız İki Örneklem T Testi" ve "Tek Yönlü ANOVA Testi" analizde kullanılmıştır. Çalışmada parametrik ve parametrik olmayan testler bir arada kullanılarak analizler yapılmıştır. Mezun bireylerin akademik not ortalamalarının maaşları üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Bireylerin tecrübe süresi ve yaşları ile maaşları arasında belirli bir anlamlılık düzeyinde anlamlı bir ilişki vardır. Kamu sektöründe çalışanlar ile özel sektörde çalışan bireylerin maaşları arasında anlamlı bir fark belirlenmiştir. Bu farklılık kamu sektörü maaşları lehinedir. Mühendislik bölümleri arasında maaş değişkeni bakımından anlamlı bir fark olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mühendislik Mezunları, Maaş Analizi, Kişisel ve Eğitim Özellikleri.

Abstract

This research statistically presents the investigation of the salaries which the students graduating from different departments of different engineering faculties of a university earn after taking up their professional life in private or public sector in terms of variables, such as engineering departments, cumulative GPA, sexuality, residential areas, and sector types. The research includes 150 participants, who graduated from any engineering faculty and personnel. For the analysis of the data Frequency Tables, "Kolmogorov-Smirnov Test", "Shapiro-Wilk Test", "Pearson and Spearman Correlation Techniques", "Independent Sample T Test", and "One-Way ANOVA Test" are used. In the study, the analyses have been done by using the combination of parametric and

¹ Uzm., Pamukkale Üniversitesi, ulas@pau.edu.tr

non-parametric tests. Academic grade-point averages of graduates have been found out to have no effect on their salaries. There exists a significant relationship, at some specific significance level, between the period of experience of individuals, their age, and their salaries. The significant difference is obtained between the individuals who work in public sector and in private sectors. This difference is in favor of public-sector salaries. It turns out that there is significant difference with regard to salary variable among engineering departments.

Keywords: Engineering Graduates, Salary Analysis, Personal and Educational Characteristic Feature.

1. GİRİŞ

Bireylerin, eğitimden mümkün olan en yüksek düzeyde yararlanıp, mutlu ve başarılı olabilmesi için birçok faktörün karşılıklı etkileşimi gerekir (Bozanoğlu, 2005). Üniversitelerden mezun olan bireyler kazandıkları unvan, beceri ve bilgiyle kendilerine en uygun işi bulmak için kamuda veya özel sektörde çeşitli iş kollarında çalışan kurumlara/firmalara başvurularında bulunurlar ve iş hayatına dâhil olurlar.

Mühendislik fakültelerinden mezun olan bireyler mesleklerinin gereği açısından farklı teknik bilgiler adlıklarından farklı sektörlerde ve işlerde çalışmaktadırlar. İşe kabul sırasında mezun olunan mühendislik dalı, mezuniyet üzerinden geçen süre (tecrübe), akademik not ortalaması ve yabancı dil gibi birçok kişisel özellik ayrı ayrı aylık ücret (maaş) üzerinde etkiye sahip olabilmektedir.

Yukarıda bahsi geçen kişisel özellikler istatistik biliminde bağımsız değişkenler; maaş (TL cinsinden değerlendirilmektedir) ise bağımlı değişken olarak isimlendirilmektedir. Bağımlı ve bağımsız değişkenlerin birbirleri arasındaki etkileşimleri ve farklılıkları matematiksel birçok denklem ile formüle edilebilmektedir. Bağımsız değişkenler sistemin girdisi, bağımlı değişkenler ise sistemin çıktısı olduğundan, girdilerin etki düzeyleri birçok araştırma konusunun temelini oluşturmaktadır. Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki parametrik ve parametrik olmayan istatistik testler ile ölçülebilmektedir.

Sürekli değerlerle ölçülen nicel değişkenlerin incelenmesinde genellikle parametrik yöntemler kullanılır. Bu yöntemlerde belli kuramsal dağılımlar çerçevesinde, verilerin analiz edilmiş düzeylerine dayanarak işlem yapılır. Buna benzer durumlarda parametrik olmayan testler uygulanır. Anakütle dağılımı hakkında net bir bilgi olmadığında veya bu bilgiye ihtiyaç hissedilmediğinde bir hipotez testi uygulanması mümkündür. Parametrik olmayan testler bu noktada kullanılabilir (Yılmaz ve Yılmaz, 2005).

Bu çalışmanın birinci bölümünde, yapılacak olan analiz ile ilgili temel bilgiler verilmektedir. İkinci bölümde, benzer konularda yapılmış bilimsel çalışmalara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde araştırma metodu, modeli, veri toplama teknikleri ve kullanılan istatistik yöntemlerden kısaca bahsedilmiştir. Dördüncü bölümde anket kapsamında toplanan verilerin istatistik analizleri yapılmıştır. Beşinci bölümde bulgulara yer verilirken, altıncı bölümde ise çalışmadan elde edilen sonuçla birlikte gelecek çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Kişisel ve eğitim özelliklerine göre çeşitli istatistiksel analizleri kapsayan çalışmalar incelenmiştir. Fakat yapılan inceleme sonucunda, Türkiye’de konuyla ilgili bir yayına rastlanmamıştır. Bu nedenle literatür kapsamında maaş analizi konusu dışında kişisel özelliklerin değerlendirildiği çalışmalara yer verilmiştir.

Otacıoğlu Gürşen (2009) müzik eğitimi öğrencilerinin akademik çalgı ve başarıları ile benlik saygısı düzeylerinin arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Bu amaçla öğrencilerin kişisel özellikleri ile akademik çalgı ve başarı düzeyleri arasındaki ilişki parametrik/parametrik olmayan testlerle incelenmiştir. Saracaloğlu vd., (2009) Adnan Menderes ve Dokuz Eylül Üniversitesi öğrencilerinden oluşan bir grubun problem çözme becerileri ve iletişim becerileri ile okuma üzerine alışkanlıkları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu kapsamda betimsel ve

vardamsal istatistikî teknikleri kullanarak değişkenlerin aralarında bir farkın olup olmadığı araştırılmıştır. Dündar (2009) üniversite öğrencilerinin kişilik özellikleri ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ölçme araçları olarak Kişisel Bilgi Formu, Problem Çözme Envanteri ve Hacettepe Kişilik Envanteri kullanılmışlardır. Öğrencilerin kişilik uyumları ile problem çözme becerileri arasında pozitif ilişki belirlenmiştir. Karasakaloğlu vd., (2010) yazılı anlatım dersinin sınıf öğretmenliği öğrencilerinin iletişim becerileri ve okuma ilgi alışkanlıkları üzerindeki etkisini araştırmak için; öğretmen iletişim beceri ölçeği, okuma ilgisi ölçeği, okuma alışkanlığı ile kişisel bilgi formu yardımıyla topladıkları bilgileri kullanmışlardır. İstatistikî teknikler ile analiz edilen bu çalışmanın sonunda, sınıf öğretmeni adaylarının iletişim becerileri “yeterli” ve okuma ilgilerinin “orta” düzeyde olduğunu bulmuşlardır.

Tekin ve Kapancı (2010) sosyal bilgiler öğrencilerinin sosyo-ekonomik durumlarının (yaş, ailenin eğitim seviyesi, ikamet, aylık gelir vs.) atılganlık durumlarına etkisini araştırmışlardır. Çalışmada tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır ve öğrencilerin atılganlık puanlarının sosyo-ekonomik değişkenlere göre etkilendiğini ortaya koymuşlardır. Uzgören ve Uzgören (2015) Dumlupınar Üniversitesi lisans öğrencilerinin memnuniyetini etkileyen bireysel özellikleri istatistiksel olarak incelemiştir. Çalışmada Hipotez Testi, Ki-Kare Testi ve Doğrusal Olasılık Modeli kullanılmıştır. Öğrencilerin genel memnuniyet düzeyi %72 olarak belirlenmiş ve üniversiteden memnuniyetleri çeşitli nitel değişkenlerin bir fonksiyonu olarak açıklanmaya çalışılmıştır.

CONSAD Research Corporation (2009) erkek ve kadınların işgücüne katılımıyla aralarındaki gelir dağılımının farkını istatistikî analizlerle ortaya konmuştur. Cinsiyetin gelir üzerinde etkisinin olduğu çeşitli değişkenler açısından gösterilmiştir. Graduate Careers Australia Ltd. (2014) Avusturalya’da kadınların işgücüne ve yükseköğretime katılımını incelemiştir. Uzun yıllardır tartışılmalara sebep olan konu sonucunda kadın ve erkekler arasında ücret farklılıklarının sebepleri istatistiksel olarak ortaya konmuştur. Schoeni vd., (2012) Michigan Üniversitesi’nde fakültelerdeki çalışanların cinsiyetlere ve yıllara göre maaşlarının farkları incelenmiştir. Yıllara ve akademik alt birimlere göre değişim istatistiksel olarak ortaya konmuştur. Illinois (2009) ve Berkeley (2015) üniversitelerinin kendi hazırladıkları bazı araştırma raporlarında maaş ve öz kaynağın cinsiyete, çalışılan birime ve kişilerin etnik kökenine göre analizleri yapılmıştır.

Yapılan araştırmalarda Türkiye’de bu parametrelerin tamamının kullanıldığı bir çalışmaya rastlanmamış olup, yurtdışındaki çalışmalar da belli başlı parametreler üzerinden istatistikî çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Bu araştırma çalışması incelediği parametreler bakımından özgünlük taşımaktadır.

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Araştırma yöntemi içinde araştırma modeli, evren ve örneklem, veri toplama teknikleri, kullanılan değişkenler, kullanılan istatistiksel yöntemleri hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Bu araştırma, bir üniversitenin mühendislik fakültesinden mezun olan bireylerin çalıştıkları işlerden elde ettikleri kazançları farklı değişkenlere (mühendislik dalı, yaş, lisans not ortalaması, cinsiyet, sektör türü vb.) göre inceleyen bir çalışmadır ve değişkenlerin maaşlara etki düzeyleri ele alınmıştır.

Araştırmanın evrenini Türkiye’deki bir devlet üniversitesinin mühendislik fakültesinden 2005 – 2010 yılları arasında mezun olan bireyleri oluşturmaktadır. Araştırma örnekleme ilgili yıllar arasında seçilen mühendislik dallarından mezun olup iş hayatına atılan 1699 birey arasında basit tesadüfî yöntem ile seçilen 150 kişilik gruptan oluşmaktadır. Belirlenen örneklem büyüklüğü ± 0.05 ile ± 0.10 hata payıyla yeterlidir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004; Arıkan, 2004; İslamoğlu, 2003).

Örnekleme için sadece 6 farklı mühendislik dalının (Bilgisayar, Endüstri, Tekstil, İnşaat, Makine, Elektrik-Elektronik Mühendisliği) seçilme nedeni ise, bu bölümlerden mezun bireylerin iş hayatında diğer mühendislik dallarına göre daha aktif rol almasıdır.

Mühendislik fakültesinden mezun olan bireylerden oluşan 150 kişilik gruptan alınan veriler, literatür çalışmaları kısıtlı olan bu alandaki araştırmalar dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Anket metoduyla araştırmaya katılan mühendisler cinsiyet, yaş, öğrenim gördükleri mühendislik dalı, lisans not ortalaması, tecrübe, İngilizce bilgi seviyesi, mühendislerin yaşadıkları bölgeler (ikamet), çalıştıkları sektör (kamu/özel), maaş durumu gibi sorular sorulmuştur. Analizlerde ülke koşulları, dallara göre üniversitelerin verdiği toplam mezun sayıları ve ilgili sektörlerin koşullarının sorular üzerinde nihai bir etkiye sahip olmadığı varsayılmıştır.

Araştırmada kullanılan veri toplama aracı sonuçlarından elde edilen veriler SPSS programı aracılığıyla çözümlenmiştir. Çözümleme işlemi sırasında hem betimsel hem de vardamsal istatistik kullanılmıştır.

Araştırmaya katılan mühendislik mezunlarının kişisel özellikleri (cinsiyet, yaş, bölüm, bölge vb.) ve maaş miktarlarını değerlendirmelerle açıklamak için frekans ve tablolardan yararlanılmıştır. Not ortalaması, tecrübe ve yaş ile maaş durumunun normal dağılım gösterip göstermediğini araştırmak için tek örneklem Kolmogorov-Smirnow ve Shapiro-Wilk normallik testleri kullanılmıştır. Bu değişkenlerin birbirleri arasında ilişkisinin olup olmadığını belirlemek için normal dağılım gösteren değişkenlere Pearson, normal dağılım göstermeyen (bir tanesi normal dağılan) değişkenlere ise Spearman korelasyon hesaplama tekniği kullanılmıştır. Cinsiyetin ve çalışılan sektörün mühendis maaşları üzerinde etkisini analiz etmek için Bağımsız İki Örneklem T Testi kullanılmıştır. Mühendislerin öğrenim gördükleri mühendislik dallarının, ikamet ettikleri bölgelerin ve İngilizce bilgi seviyelerinin maaş durumları için farklılık arz edip etmediğini analiz etmek için ANOVA testi kullanılmıştır.

4. VERİLERİN ANALİZİ

Anket kapsamında analiz edilen değişkenlerin özellikleri sırasıyla alt başlıklar halinde incelenmiştir.

4.1. Görüşmeye Katılan Mühendislerin Özellikleri

Araştırmada yer alan 150 katılımcının cinsiyete göre dağılımları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1 ayrıntılı olarak incelendiğinde araştırmaya katılan 150 katılımcının 103’ünün (%68.7) erkek mühendis ve 47’sinin (%31.3) kadın mühendis olduğu görülmektedir. Ankete katılan katılımcıların büyük bir çoğunluğu erkektir.

Tablo 1. Katılımcıların Cinsiyetlere Göre Dağılımı

Değişken	Kategori	Sıklık	Oran (%)
Cinsiyet	Erkek	103	68.7
	Kadın	47	31.3

Katılımcıların yaşlara göre dağılımı Tablo 2’de verilmiştir. Tablo 2 ayrıntılı olarak incelendiğinde, katılımcıların %0.7’sinin 21, %2.7’sinin 22, %17.3’ünün 23, %23.3’ünün 24, %16’sinin 25, %24.7’sinin 26, %10’unun 27, %2.7’sinin 28, %0.7’sinin 29 ve %2’sinin 30 yaşında olduğu görülmektedir. Katılımcının büyük çoğunluğu 26 yaşındadır.

Tablo 2. Katılımcıların Yaşlara Göre Dağılımı

Değişken	Kategori	Sıklık	Oran (%)
Yaş	21	1	0.7
	22	4	2.7
	23	26	17.3
	24	35	23.3
	25	24	16.0
	26	37	24.7
	27	15	10.0
	28	4	2.7
	29	1	0.7
	30	3	2.0

Katılımcıların öğrenim gördükleri akademik bölümlere göre dağılımları Tablo 3'te verilmiştir. Tablo 3 verileri ayrıntılı olarak incelendiğinde araştırmaya 150 katılımcının %24'ünün endüstri mühendisliği, %24'ünün bilgisayar mühendisliği, %14'ünün elektrik-elektronik mühendisliği, %12 makine mühendisliği, %14'ünün tekstil mühendisliği ve %12'sinin inşaat mühendisliği bölümünden mezun olduğu görülmektedir. Katılımcılar arasında 36'şar katılımcı ile en fazla endüstri ve bilgisayar mühendisliği bölümü mezunları yer almaktadır.

Tablo 3. Katılımcıların Bölümlerine Göre Dağılımı

Değişken	Kategori	Sıklık	Oran (%)
Bölüm	EM	36	24
	BM	36	24
	EEM	21	14
	MM	18	12
	TM	21	14
	İM	18	12

EM=Endüstri Mühendisliği   BM=Bilgisayar Mühendisliği
EEM=Elektrik-Elektronik Müh.   MM=Makine Mühendisliği
TM=Tekstil Mühendisliği   İM=İnşaat Mühendisliği

Katılımcıların ikamet ettikleri bölgelere göre dağılımları Tablo 4'te verilmiştir. Tablo 4 ayrıntılı olarak incelendiğinde %8'inin Karadeniz, %12'sinin Akdeniz, %5.3'ünün Güneydoğu Anadolu, %9.3'ünün Marmara, %36.7'sinin Ege, %24'ünün İç Anadolu ve %4.7'sinin Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşadığı görülmektedir. Katılımcılardan 55 (en fazla) Ege Bölgesi'nde yaşamaktadır.

Tablo 4. Katılımcıların Bölgelere Göre Dağılımı

Değişken	Kategori	Sıklık	Oran (%)
Bölge	Karadeniz	12	8.0
	Akdeniz	18	12.0
	Güneydoğu A.	8	5.3
	Marmara	14	9.3
	Ege	55	36.7
	İç Anadolu	36	24.0
	Doğu Anadolu	7	4.7

Katılımcıların tecrübe dağılımı Tablo 5'te verilmiştir. Tablo 5 ayrıntılı olarak incelendiğinde %27.3'ünün meslekteki tecrübelerinin 1. yılında olduğu görülmektedir. Diğerleri ise sırasıyla %32 ile 2, %27.3 ile 3, %10 ile 4, %2 ile 5 ve %1.3 ile tecrübelerinin 6. yılında olduğu görülmektedir. Katılımcılar arasında en fazla 48 katılımcı ile tecrübe olarak 2. yılında olan bireyler olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Katılımcıların Tecrübeye (Yıl) Göre Dağılımı

Değişken	Kategori	Frekans	Oran (%)
Meziyet Üzerinden Geçen Süre (Tecrübe)	1	41	27.3
	2	48	32.0
	3	41	27.3
	4	15	10.0
	5	3	2.0
	6	2	1.3

Katılımcıların İngilizce seviyelerine göre dağılımları Tablo 6'da verilmiştir. Tablo 6 ayrıntılı olarak incelendiğinde araştırmaya katılan 150 katılımcının %9.3'ünün düşük %60.7'sinin orta ve %30'unun yüksek seviyede İngilizce bildiği görülmektedir. Ankete katılan katılımcıların büyük bir kısmının İngilizce seviyesi orta düzeydedir. İngilizce seviyelerine karar verilirken, katılımcıların ÜDS, KPDS ve YDS gibi geçerliliği olan yabancı dil (İngilizce) sınavlarından aldıkları puanların yığılmaları da dikkate alınarak belirlenmiştir. Bu sebeple Meyers ve Brandt (2015) tarafından önerilen (0-33, 34-66, 67-100) aralık ölçeği seviyelendirme için kullanılmıştır.

Tablo 6: Katılımcıların İngilizce Seviyelerine Göre Dağılımı

Değişken	Kategori	Sıklık	Oran (%)
İngilizce Seviyeleri	Düşük	14	9.3
	Orta	91	60.7
	Yüksek	45	30.0
Düşük=1-33	Orta=34-66	Yüksek=67-100	

Katılımcıların çalıştıkları sektörler göre dağılımları Tablo 7’de verilmiştir. Tablo 7 ayrıntılı olarak incelendiğinde %76.7’sinin özel sektörde ve %23.3’ünün ise kamu sektöründe çalıştığı görülmektedir. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu (115) özel sektörde çalışmaktadır.

Tablo 7: Katılımcıların Çalıştıkları Sektörlere Göre Dağılımı

Değişken	Kategori	Sıklık	Oran (%)
Çalışılan Sektör	Özel	115	76.7
	Kamu	35	23.3

4.2. Not Ortalaması, Yaş ve Tecrübe ile Maaş Arasındaki İlişki

Araştırmada yer alan 150 katılımcıya ilişkin not ortalaması ile maaş bilgisi arasında ilişkiyi incelemek için Tablo 8’deki bilgiler verilmiştir.

Tablo 8: Katılımcıların Not Ortalamaları İle Maaşları Arasındaki İlişki (Pearson Kolerasyon İlişkisi)

Değişken	N	Pearson (r)	Anlamlılık (p)
Not Ortalaması	150	0.115	0.161
Maaş			

Not ortalaması ile maaş arasındaki ilişki durumunu tespit etmek amacıyla öncelikle uygulanacak korelasyon tekniğini belirlemek için tek örneklem Kolmogorov-Smirnow (K-S) Z testi kullanılmıştır. Elde edilen analizler sonucunda Tablo 8 oluşturulmuştur. Not ortalaması değişkeninin (K-S $Z=0.564$; $p = 0.908$; $p>0.05$) ve maaş değişkeninin (K-S $Z=1.349$; $p = 0.052$; $p>0.05$) 0.05 anlamlılık düzeyinde normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Maaş değişkeni 0.05’e çok yakın bir değer olduğundan aynı verilere Shapiro-Wilk (S-W) normallik testi uygulanmıştır (S-W $Z=1.391$; $p = 0.127$; $p>0.05$). Her iki değişken de normal dağılım özelliğine sahip olduğu için araştırma sorusuna cevap vermek amacıyla Pearson korelasyon parametrik hesaplama tekniğinin kullanılmasına karar kılınmıştır.

Yapılan Pearson korelasyon analizi sonucunda not ortalaması ile maaş arasında istatistiksel olarak 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($r = 0.115$, $p=0.161$; $p>0.05$). Bir başka ifade ile üniversiteden yüksek ortalama ile mezun olmak maaş performansına olumlu ya da olumsuz herhangi bir şekilde etki etmemektedir.

Tablo 9: Katılımcıların Tecrübeleri İle Maaşları Arasındaki İlişki (Spearman’s Korelasyon İlişkisi)

Değişken	N	Spearman's (rho)	Anlamlılık (p)
Tecrübe	150	0.510	0.000
Maaş			

Katılımcıların mezun olduktan sonra geçen sürenin artması aynı zamanda yaşlarının da artması anlamına geldiğinden sadece tecrübe ile maaş arasındaki ilişkiyi analiz etmek gerektiğine karar verilmiştir.

Tecrübe ile maaş arasındaki ilişki durumunu tespit etmek amacıyla öncelikle uygulanacak korelasyon tekniğini belirlemek için Kolmogorov-Smirnow (K-S) Z testi kullanılmıştır. Elde edilen analizler sonucunda Tablo 10 oluşturulmuştur. Tecrübe değişkeninin (K-S $Z=2.495$; $p = 0.000$; $p<0.05$) 0.05 anlamlılık düzeyinde normal dağılım özelliği göstermediği görülmüştür. Maaş değişkeninin (K-S $Z=1.349$; $p = 0.052$; $p>0.05$) 0.05 anlamlılık düzeyinde normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Tecrübe değişkeni normal dağılım göstermediği ve maaş değişkeni normal dağılım gösterdiği için araştırma sorusuna cevap vermek amacıyla parametrik olmayan Spearman's korelasyon hesaplama tekniğinin kullanılmasına karar kılınmıştır.

Yapılan Spearman's korelasyon analizi sonucunda tecrübe ile maaş arasında istatistiksel olarak 0,05 anlamlılık düzeyinde normal bir ilişki vardır ($\rho = 0.510$, $p=0.000$; $p<0.05$). Bir başka ifade ile tecrübe değişkeni maaş miktarına olumlu yönde etki etmektedir. Yani mühendis bireylerin tecrübeleri arttıkça kazandıkları maaş miktarının da normal düzeyde arttığı gözlenmektedir.

4.3. Kişisel ve Eğitim Özelliklerine Göre Maaşlardaki Farklılık

Cinsiyet ve çalışılan sektör değişkenlerine göre maaş miktarlarının farklı olup olmadığını belirlemek için hangi istatistiksel tekniğin kullanılacağına karar vermek amacıyla tek örneklem K-S Z testi uygulanmıştır. Elde edilen K-S testi sonucuna göre maaş değişkeninin normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Bu nedenle araştırma sorusunun analiz etmek için parametrik bir test olan Bağımsız İki Örneklem T Testi kullanılmasına karar verilmiştir.

Erkek ve kadın mühendislerin maaşları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek için Bağımsız İki Örneklem T Testi analizi yapılmıştır (Tablo 10). Yine kamu sektörü ile özel sektörde çalışan mühendislerin maaşları arasında anlamlı bir farkın olup olmadığını araştırmak için yapılan Bağımsız İki Örneklem T Testinin sonuçları Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10: Maaşın Cinsiyet ve Çalışılan Sektöre Göre Bağımsız İki Örneklem T Testi İle Analizi

Değişken	Kategori	N	Ortalama	Std. Hata	T	Anlamlılık (p)
Cinsiyet	Erkek	103	1587.7	40.76	-0.1	0.886
	Kadın	47	1597.4	43.72		
Sektör	Özel	115	1512.1	34.72	-4.9	0.000
	Kamu	35	1849.2	47.98		
Toplam		150				

Bağımsız İki Örneklem T Testi analizi sonucunda erkek ve kadın mühendislerin maaş miktarları arasında istatistiksel olarak 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir fark bulunamamıştır ($t = -0.144$; $p = 0.886$; $p>0.05$). Yukarıdaki Tablo 10'da da görüldüğü gibi erkek ve kadın mühendislerin ortalamaları birbirlerine yakın olduğu için cinsiyetin maaş miktarları üzerinde anlamlı bir etki yaratmadığı her iki grubun da maaş miktarlarının birbirine benzer oldukları söylenebilir. Yine Bağımsız İki Örneklem T Testi analizi sonucunda özel ve kamu

sektöründe çalışan mühendis bireylerin maaş miktarları ile arasında istatistiksel olarak 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir fark belirlenmiştir ($t = -4.934$; $p = 0.000$; $p < 0.05$).

Mühendislerin mezun oldukları bölümlerin maaşları üzerinde anlamlı bir etkisi olup olmadığını belirlemek için ANOVA, hangi bölümden mezun mühendislerin daha yüksek maaş aldığını ise Tukey HSD testiyle incelemek amacıyla sırasıyla Tablo 11 ve 12 oluşturulmuştur. Mühendis bireylerin ikamet ettikleri bölgelere göre maaşları arasında bir farkın olup olmadığını ANOVA ile, hangisinin daha yüksek maaş aldığını ise Tukey HSD testiyle incelemek için sırasıyla Tablo 13 ve 14 oluşturulmuştur. Mühendislerin eğitim öğretim dönemlerinde aldıkları İngilizce eğitimin veya bireysel İngilizce seviyelerinin çalışma hayatında aldıkları maaşta etkili olup olmadığını (farklı olup olmadığını) ANOVA ile, hangi seviyenin daha yüksek maaş aldığını ise Tukey HSD testiyle incelemek için sırasıyla Tablo 15 ve Tablo 16 oluşturulmuştur.

Tablo 11: Maaşa İlişkin Farklılıkların Mühendislik Bölümlerine Göre ANOVA Sonuçları

Bölüm	Serbestlik Derecesi	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	Anlamlılık (p)
Bölümler Arası	5	1.976x10 ⁶	395200	2.902	0.016
Bölümler İçi	144	1.961x10 ⁷	136200		
Genel	149	2.159x10 ⁷			

Farklı mühendislik dallarının maaşları arasında fark durumunu tespit etmek maksadıyla öncelikle uygulanacak korelasyon tekniğini belirlemek için K-S testi uygulanmıştır. Maaş değişkeninin normal dağılım gösterdiği çalışmanın önceki bölümlerinde belirlenmişti. Bundan dolayı araştırma sorusunu analiz etmek ANOVA kullanılmıştır.

Tablo 12: Bölümler Arası Tukey HSD Testi

Değişken	Kategori	N	alfa=0.05 için alt gruplar	
			1	2
Bölümler	TM	21	1336	
	EM	36	1546	1546
	MM	18	1639	1639
	EEM	21		1661
	BM	36		1669
	İM	18		1690

ANOVA sonucunda mühendislik dallarına göre (Tablo 11) maaş miktarlarının istatistiki olarak 0.05 anlamlılık seviyesinde anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($F = 2.902$; $p = 0.016$; $p < 0.05$). Bu farkın hangi mühendislik lehine olduğunu belirlemek için Tukey'in önermiş olduğu Post Hoc işlemi gerçekleştirilmiştir. Endüstri, bilgisayar, elektrik elektronik, makine, tekstil ve inşaat mühendislerinin maaş ortalamasının sırasıyla XEM=1546, XBM=1669, XEEM=1661 XMM=1639, XTM=1336, XİM=1690 olduğu bulunmuştur. Tablo 13'de verilen Tukey HSD testi sonuçlarına göre endüstri, makine, elektrik elektronik, bilgisayar ve inşaat mühendislerinin maaş ortalamalarının 0.05 anlamlılık düzeyinde aralarında fark yoktur ve

yine aralarında maaş ortalaması açısından fark olmayan tekstil, endüstri ve makine mühendisleri grubundan 0,05 anlamlılık düzeyinde maaşları daha yüksektir.

Tablo 13: Maaşa İlişkin Farklılıkların Mühendislerin İkamet Bölgelerine Göre ANOVA Sonuçları

Bölge	Serbestlik Derecesi	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	Anlamlılık (p)
Bölgeler Arası	6	8.666x10 ³	144433	0.997	0.430
Bölgeler İçi	143	2.072x10 ⁷	144914		
Genel	149	2.159x10 ⁷			

Farklı bölgelerde ikamet eden mühendislerin maaşları arasında fark durumunu tespit etmek amacıyla öncelikle uygulanacak korelasyon tekniğini belirlemek için K-S testi uygulanmıştır. Maaş değişkeninin normal dağılım gösterdiğini önceki analizlerde bulmuştuk. Bundan dolayı araştırma sorusunu analiz etmek ANOVA kullanılmıştır.

Tablo 14: İkamet Edilen Bölgeler Arası Tukey HSD Testi

Değişken	Kategori	N	alfa=0.05 için alt gruplar
			I
Bölgeler	Karadeniz (KB)	12	1410
	Güneydoğu (GDAB)	8	1415
	Akdeniz (AB)	18	1559
	Marmara (MB)	14	1571
	Ege (EB)	55	1634
	İç Anadolu (İAB)	36	1638
	Doğu Ana. (DAB)	7	1643

ANOVA sonucunda farklı bölgelerde ikamet eden mühendisler göre (Tablo 13) maaş miktarlarının istatistiksel olarak 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir (F = 0.997; p = 0.430; p>0.05). İstatistiksel olarak bir farklılık olmadığı halde hangi bölgede ikamet eden mühendislerin daha yüksek maaş aldığını belirlemek için, Tukey'in önermiş olduğu Post Hoc işlemi uygulanmıştır. İşlem sonucunda Karadeniz, Güneydoğu Anadolu, Akdeniz, Marmara, Ege, İç Anadolu, Doğu Anadolu Bölgesi'nde ikamet eden mühendislerin maaş ortalamasının sırasıyla $X_{KB}=1410$, $X_{GDAB}=1415$, $X_{AB}=1559$, $X_{MB}=1571$, $X_{EB}=1634$, $X_{İAB}=1638$ $X_{DAB}=1690$ olduğu bulunmuştur. Tablo 14'te verilen Tukey HSD testi sonuçlarına göre bütün bölgelerde ikamet eden mühendislerinin maaş ortalamalarının 0,05 anlamlılık düzeyinde aralarında fark yoktur.

Tablo 15: Maaşa İlişkin Farklılıkların Mühendislerin İngilizce Seviyelerine Göre ANOVA Sonuçları

İngilizce	Serbestlik Derecesi	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	Anlamlılık (p)
İngilizce Seviyeleri Arası	2	1.328x10 ⁶	664000	4.817	0.009
İngilizce Seviyeleri İçi	147	2.026x10 ⁷	137832		
Genel	149	2.159x10 ⁷			

Farklı İngilizce seviyesindeki mühendislerin maaşları arasında fark durumunu tespit etmek amacıyla öncelikle uygulanacak korelasyon tekniğini belirlemek için K-S testi uygulanmıştır. Maaş değişkeninin normal dağılım gösterdiğini önceki analizlerde bulmuştuk. Bundan dolayı araştırma sorusunu analiz etmek ANOVA kullanılmıştır.

Tablo 16: İngilizce Seviyeleri Arası Tukey HSD Testi

Değişken	Kategori	N	alfa=0.05 için alt gruplar	
			1	2
İngilizce Seviye	Düşük	14	1508	
	Orta	91	1533	
	Yüksek	45		1734

ANOVA sonucunda İngilizce seviyelerine göre; (Tablo 15) mühendislerin maaş miktarları arasında istatistiksel olarak 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir farklılık belirlenmiştir ($F = 4.817$; $p = 0.009$; $p < 0.05$). Bu farkın hangi İngilizce seviyesi lehine olduğunu belirlemek için Tukey'in önermiş olduğu Post Hoc işlemi gerçekleştirildiğinde düşük, orta ve yüksek seviyeli İngilizce bilgisine sahip mühendislerin maaş ortalamasının sırasıyla $X_{\text{düşük}}=1508$, $X_{\text{orta}}=1533$, $X_{\text{yüksek}}=1734$ olduğu bulunmuştur. Tablo 16'da verilen Tukey HSD testi sonuçlarına göre düşük ve orta seviyeli İngilizce bilgisine sahip mühendislerinin maaş ortalamalarının 0.05 anlamlılık düzeyinde aralarında fark yoktur ve yine yüksek seviyeli İngilizce bilgisine sahip mühendis bireylerin maaş ortalamasından daha düşüktürler.

5. BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırmadaki örneklemin büyük kısmı erkeklerden oluşmaktadır ve yine bu grubun çoğu Ege Bölgesi'nde ikamet etmektedir. Örneklemdaki mühendis bireylerin yaşları ortalaması yaklaşık olarak 25'dir ve ağırlıkta tecrübelerinin 2.ve 3. yılındadırlar. Yine araştırmaya katılan mühendislerin çoğunluğu özel sektörde çalışmaktadır ve İngilizce bilgi seviyeleri orta düzeydedir. Mühendislerin maaşları 925 – 3050 TL arasında normal dağılmaktadır.

Alt problem bağımsız değişkenler açısından incelendiğinde;

-Mühendis bireylerin üniversitedeki akademik not ortalamaları maaşları üzerinde etkili değildir.

-Mühendislerin tecrübeleri arttıkça maaşları da normal düzeyde artmaktadır. Yani maaş ile tecrübe değişkenleri birbirleriyle ilişkilidir.

-Mühendis erkekler ile kadınların maaşları arasında 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir fark yoktur. Fakat kadınların maaşları ortalaması (1597) erkeklerden (1587) az da olsa yüksektir.

-Çalışılan sektör (kamu/özel) maaş miktarı üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Kamu sektöründe çalışan mühendislerin maaş ortalaması (1849 TL) özel sektörde çalışanlardan (1512) daha yüksektir.

-Seçilen 6 farklı mühendislik dalının maaş ortalamaları arasında 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir fark vardır. En yüksek maaş ortalamasına sahip bölüm İnşaat Mühendisliği (1690), en düşük maaş ortalamasına sahip bölüm ise Tekstil Mühendisliğidir (1336). En yüksek maaş ortalamasına sahip olan inşaat mühendislerinin diğer mühendislerin maaş ortalamasından daha yüksek olmasının sebebi ise çoğunluğunun kamu sektöründe çalışıyor olmalarıdır.

-Farklı bölgelerde ikamet eden mühendislerin maaşları arasında ortalama olarak anlamlı bir fark yoktur.

-Mühendis bireylerin İngilizce seviyelerinin maaş açısından aralarında anlamlı bir fark vardır. Düşük İngilizce seviyesi (1508) ile orta İngilizce seviyesi (1533) arasında alınan örneklem bakımından anlamlı fark olmamasına karşın, düşük-orta seviyeler ile yüksek İngilizce seviyesi (1734) arasında maaş açısından anlamlı bir fark vardır. Bu fark yüksek İngilizce seviyesine sahip mühendisler lehinedir. Yani İngilizce bilgi seviyesi maaş açısından önemli bir etkiye sahiptir.

6. SONUÇLAR

Araştırmada mühendis bireylerin eğitim ve kişisel özelliklerinin maaşları üzerindeki etkisi istatistiksel olarak incelenmiştir. Araştırmaya katılan mühendislerin yaşları, meslekteki tecrübeleri, çalıştıkları sektör, mezun oldukları bölüm ve İngilizce seviyeleri kazançları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahipken, cinsiyetleri, akademik not ortalamaları ve ikamet ettikleri bölge kazançları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir.

Bu çalışmanın geliştirilebilecek yönleri için öneriler şu şekildedir:

-Sadece 6 mühendislik dalı temel alınarak yapılmıştır. Geliştirilecek olan çalışmalara diğer mühendislik dalları ve diğer fakültelerdeki bölümler dâhil edilebilir. Böylelikle araştırma kapsamını oluşturan devlet üniversitesinin bütün bölümlerinden mezun olan bireylerin kazançlarını etkileyen değişkenler incelenerek üniversite hayatı öncesi veya sırasında olumlu yönlendirmeler yapılabilir.

-Mühendis bireylerin araştırma yapıldığı sırada katılımcıların kaçınıcı işlerin de olduğu da sorularak, iş değiştirme sıklığının maaş üzerindeki etkisi incelenebilir.

-Kişisel/davranışsal özelliklerin iş tatmini üzerine etkisi incelenebilir. Ayrıca üniversitede alınan eğitimin yapılan işe katkısının ne düzeyde olduğu, piyasa koşulları ile birlikte değerlendirilebilir.

-Üniversitelerdeki normal ve ikinci öğretim ayrışmasının maaş üzerindeki etkisi incelenebilir.

-Araştırmaya katılan mühendislere bölümlerinden memnun olma dereceleri Likert ölçeğinde sorulabilir. Böylelikle maaş miktarıyla memnuniyet derecesi arasındaki ilişki de incelenmiş olur.

7. KAYNAKÇA

Arıkan, Rauf (2004), *Araştırma Teknikleri ve Rapor Hazırlama*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.

Bozanoğlu, İhsan (2005), “Bilişsel Davranışçı Yaklaşım Dayalı Grup Rehberliğinin Güdülenme, Benlik Saygısı, Başarı ve Sınav Kaygısı Düzeylerine Etkisi”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt.38, Sayı.1, (17-42).

CONSAD Research Corporation (2009), “An Analysis of the Reasons for the Disparity in Wages Between Men and Women”, Department of Labor Employment Standards Administration, <https://www.shrm.org/hr-today/public-policy/hr-public-policy-issues/Documents/Gender%20Wage%20Gap%20Final%20Report.pdf> (08.02.2017).

- Dündar, Süleyman (2009), “Üniversite Öğrencilerinin Kişilik Özellikleri İle Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt.24, Sayı.2, (139-150).
- Graduate Careers Australia (2014), “An Analysis of the Gender Wage Gap in the Australian Graduate Labour Market”, <http://www.graduatecareers.com.au/wp-content/uploads/2014/06/GCA%20Gender%20Wage%20Gap%20Paper%20-%202013%20GDS%20-%2017%20June%202014%20FINAL.pdf> (08.02.2017).
- İslamoğlu, Ahmet Hamdi (2003), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Karasakaloğlu, Nuri-Saracaloğlu, Asuman Seda-Dedebali, Nurhak Cem (2010), “Yazılı Anlatım Dersinin Sınıf Öğretmeni Adaylarının İletişim Becerileri İle Okuma İlgi ve Alışkanlıklarına Etkisi”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt.18, Sayı.2, (389-402).
- Mayers, Coby V.-Brandt, W. Christopher (2015), *Implementation Fidelity in Education Research: Designer and Evaluator Considerations*, ABD.
- Office of the Vice Provost for the Faculty (2015), “Report on the Uc Berkeley Faculty Salary Equity Study”, <http://vpf.berkeley.edu/sites/default/files/Equity%20Study%20Report%20final%201-26-15%20--revised.pdf> (08.02.2017).
- Otacıoğlu Gürşen, Sena (2009), “Müzik Öğretmeni Adaylarının Benlik Saygısı Düzeyleri İle Akademik ve Çalgı Başarılarının Karşılaştırılması”, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı.13, (141-150).
- Overview (2009) “An Analysis of Salary Equity Among Faculty in the STEM Disciplines at the University of Illinois at Chicago”, <http://wisest.uic.edu/files/2015/08/FINAL-NSF-YR-5-ANNUAL-Report-04-30-2011-no-budget.pdf> (08.02.2017).
- Saracaloğlu, A. Seda-Yenice Nilgün-Karasakaloğlu, Nuri (2009), “Öğretmen Adaylarının İletişim ve Problem Çözme Becerileri İle Okuma İlgi ve Alışkanlıkları Arasındaki İlişki”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt.6, Sayı.2, (186-206).
- Robert, F. Schoeni-Patricia Andreski-Patricia, Wolff (2012), “University of Michigan Gender Salary Study: An Update”, <https://www.provost.umich.edu/reports/Faculty%20Salary%20Study%20Report%202012.pdf> (08.02.2017).
- Tekin, Saadet-Kapancı, İlker (2010), “Sosyal Bilimler Eğitimi Öğrencilerinin Sosyo-Ekonomik Durumlarının Atılganlık Durumlarına Etkisi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt.8, Sayı.1, (51-66).
- Uzgören, Nevin-Uzgören Ergin (2015), “Dumlupınar Üniversitesi Lisans Öğrencilerinin Memnuniyetini Etkileyen Bireysel Özelliklerin İstatistiksel Analizi -Hipotez Testi, Ki-Kare Testi ve Doğrusal Olasılık Modeli-”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı.17, (173-192).
- Yazıcıoğlu, Yahşi-Erdoğan Saniye (2004), *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Beta Yayınları, Ankara.
- Yılmaz, Yusuf-Yılmaz, Yıldırım (2005), “Parametrik Olmayan Testlerin Pazarlama Alanındaki Araştırmalarda Kullanımı: 1995-2002 Arası Yazın Taraması”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt.7, Sayı.3, (177-199).

FAALİYET GİDERLERİNİN İŞLETME KARLILIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BİST METAL EŞYA, MAKİNE VE GEREÇ YAPIM SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA

IMPACT OF OPERATING EXPENSES ON PROFITABILITY: A RESEARCH AT BIST FABRICATED METAL PRODUCTS, MACHINERY AND EQUIPMENT SECTOR

Burak KAYIHAN¹, Yusuf TEPELİ²

Öz

Bu çalışma, pazarlama, satış, dağıtım giderleri, genel yönetim giderleri ve araştırma-geliştirme giderlerinden oluşan faaliyet giderlerinin işletmelerin karlılığına olan etkisini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler hisse senetleri BİST'de işlem gören işletmelerin finansal tabloları aracılığıyla elde edilmiştir. Araştırmanın evrenini Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım Sektöründe yer alan 30 tane işletme oluşturmaktadır. Verileri analize uygun olan 16 tane işletme değerlendirmeye alınmıştır. Söz konusu işletmelerde faaliyet giderlerinin işletme karlılığını nasıl etkilediğini gösteren modeller panel veri regresyon yöntemiyle saptanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre faaliyet karı ile araştırma ve geliştirme giderleri ve pazarlama, satış ve dağıtım giderleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Faaliyet Giderleri, İşletme Karlılığı, BİST Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım Sektörü

JEL Sınıflandırması: C23, M40, M41

Abstract

The purpose of this study is to present the impact of operating expenses consist of marketing, sales, distribution expenses, general and administrative expenses and research and development expenses on the profitability. Data used in the study is obtained via BIST companies' financial statements. The research sample is composed of 30 companies in the BIST Fabricated Metal Products, Machinery and Equipment Sector. 16 companies those date is available to analyze are evaluated. Panel Data Regression Methods determine those

¹ Arş. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, burakkayihan@mu.edu.tr

² Arş. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, yusuftepel@mu.edu.tr

Başvuru Tarihi: 25.04.2016

Yayına Kabul Tarihi: 08.02.2017

DOI: 10.20875/makusobed.341455

companies how this impact of operating expenses on profitability with models. The findings show that there is a relationship between operating profit and research and development expenses and marketing, sales and distribution expenses.

Keywords: Operating Expenses, Profitability, BIST Fabricated Metal Products, Machinery and Equipment Sector.

JEL Classification: C23, M40, M41

1. GİRİŞ

Rekabet koşullarının iyice ağırlaştığı günümüz iş dünyasında işletmeler, sürdürülebilirliklerini sağlamak amacıyla karlarını maksimize etmeye çalışırlar. İşletmeler elde edeceği karların artması için yaptıkları giderleri de sıkı kontrol altında tutmaya özen gösterirler. Söz konusu giderleri oluşturan önemli kalemlerden biri de faaliyet giderleridir. Faaliyet alanlarını oluşturan ürünler için yapılan bu tip giderlerle işletmeler, verimliliklerini artırıp ürün maliyetini düşürmeye çalışırken aynı anda satışlarını da yükseltmeyi hedefler. Böylece elde edilecek karların artması sağlanabilir. Bu nedenlerden ötürü de faaliyet giderlerinin işletmelerin karlılığı açısından etkilerini ortaya çıkarmak önemli bir araştırma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Faaliyet giderleri, işletmenin esas faaliyetiyle ilgili bulunan ve üretim maliyetlerine yüklenmeyen, araştırma ve geliştirme giderleri (Ar-Ge); pazarlama, satış ve dağıtım giderleri ve genel yönetim giderlerinden oluşan giderlerdir (Sevilengül, 2009:689). Bu giderler, gelir tablosunda faaliyet kar/zararını hesaplamak için brüt satış kar/zararından indirilir.

Faaliyet giderlerinden Ar-Ge, işletmelerin üretim maliyetlerinin düşürülmesi, satışların arttırılması ve yeni üretim biçim ve teknolojilerinin işletmeye uygulanması yapılan giderlerdir (Akdoğan ve Sevilengül, 2007:594). TMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar Standardında araştırma giderleri, yeni bir bilimsel ya da teknik bir bilgi ve anlayış kazanma amacıyla üstlenilen özgün ve planlı incelemedir. Geliştirme giderleri ise ticari üretim ya da kullanıma başlamadan önce, yeni veya önemli ölçüde geliştirilmiş malzeme, aygıt, ürün, süreç, sistem ya da hizmetlerin üretim planı veya tasarımında araştırma sonuçları ya da diğer bilgilerin uygulanması olarak tanımlanmıştır. İşletmeler yoğun rekabet ortamında faaliyetlerini sürdürebilmek için yeniliklere, yeni ürünlere ve ürün geliştirmeye ihtiyaç duymaktadır. Bu yenilik ya da yenilenme faaliyetlerinin muhasebedeki yansıması olarak karşımıza araştırma-geliştirme giderleri çıkmaktadır. Araştırma geliştirme giderleri ya da kısaca Ar-Ge giderleri olarak isimlendireceğimiz bu harcamalar, işletmelerin gelecekte piyasadaki varlığını sürdürmesine veya belli bir süre sonra pazar payının artmasını sağlayabilecek varlıklara dönüşür. Dolayısıyla işletmelerin yapmış olduğu Ar- Ge giderlerine bir yatırım olarak bakmak yanlış olmayacaktır. Rekabetin yoğun olduğu sektörlerde Ar-Ge yatırımlarını zamanında yapmayan işletmelerin gelecekte, pazardaki paylarının azalması, karlılıklarının düşmesi veya daha kötü senaryolarla karşılaşmaları söz konusu olabilmektedir (Kiracı ve Arsoy, 2014: 34).

Faaliyet giderlerinden pazarlama, satış ve dağıtım giderleri, mal ve hizmetlerin pazarlama, satış ve dağıtım faaliyetleri ile ilgili olarak yapılan endirekt malzeme, endirekt işçilik, personel giderleri, dışardan sağlanan fayda ve hizmetler, çeşitli giderler, vergi, resim ve harçlar, amortismanlar ve tükenme paylarından oluşur (Akdoğan ve Sevilengül, 2007:596). Günümüzde işletmelerin başarılı olabilmeleri ve rekabet avantajı

elde edebilmeleri için kendilerini, aynı sektör içerisinde faaliyet gösteren diğer işletmelerden farklılaştırmaları ve pazardaki mevcut müşterilerin istek ve ihtiyaçlarına göre hareket etmeleri, bu yönde mal ve hizmetlerini geliştirmeleri gerekmektedir. Bunu yapabilmek için de kullanılması gereken anahtar kaynaklardan birisi de pazarlama faaliyetleridir. Faaliyette buldukları pazarlarda başarılı olmak isteyen işletmeler, pazarlama faaliyetlerine daha çok önem vermeye ve bu faaliyetlere daha çok harcama yapmaya özen göstermektedirler (Çifci vd., 2010: 96). İşletmelerin yapmış olduğu pazarlama ve reklam harcamalarının kısa dönemde karlılık üzerinde negatif bir etki oluşturduğu ve gider unsuru olarak kabul edildiği de bir gerçektir. Ancak pazarlama ve reklam harcamaları kısa dönemde gider unsuru olarak düşünülse de aslında işletmeye uzun dönemde değer katacak bir yatırım aracı olarak kabul edilebilir. Çünkü finansal açıdan bakıldığında pazarlama harcamalarının işletmenin gelecekteki satışlarını, karlarını ve buna bağlı olarak da nakit akışlarını artıracığı beklenebilir (Topuz ve Akşit, 2013: 54).

Faaliyet giderlerinden son olarak genel yönetim giderleri ise işletmenin personeli, idari ve büro hizmetleri, güvenlik ve hukuk işleri ile muhasebe ve mali işlerine ait giderler gibi, üretilen ve satılan malın maliyeti ile direkt ilişki kurulamayan genel mahiyetteki giderlerdir (Akpınar ve Özdemir, 2012: 216). Bu tip giderlerin de faaliyet giderleri içerisinde yer alarak işletme karlılığına olan etkisi, çalışmamızda oluşturulacak model aracılığıyla tespit edilmeye çalışılacaktır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatüre bakıldığında faaliyet giderlerinin işletme karlılığını nasıl etkilediğini ortaya koyan çalışmalarda genelde tüm faaliyet giderlerinin modele eklenmediği, Ar-Ge; pazarlama-satış-dağıtım giderleri gibi faaliyet giderlerinin ayrı ayrı ele alınarak işletme karlılığına olan etkisinin incelendiği dikkat çekmektedir.

80’li yıllardan itibaren Ar-Ge giderlerinin işletmelerin performanslarını nasıl etkilediği sorusu araştırmacılar tarafından ilgi duyulan bir konu olmuştur. Bu bağlamda Griliches’in (1981) “Ar-Ge giderleri, patentler ve piyasa değeri” adlı çalışması ön plana çıkmış ve sonrasında bu alanda çeşitli ampirik çalışmalarla konu ele alınmaya başlanmıştır (Kiracı ve Arsoy, 2014: 34). Geçmişten günümüze kadar da Ar-Ge giderlerinin işletme karlılığını nasıl etkilediğini ortaya koyan birçok çalışma yapılmıştır.

Branch (1974), 7 farklı sektörde uyguladığı araştırmasında Ar-Ge giderlerindeki değişimle kardaki değişimin birbirlerine bağlantılı olarak pozitif olarak değiştiğini saptamıştır.

Morbey (1988), madencilik ile metal sanayide yer alan işletmelerdeki Ar-Ge giderleri ile satışlar ve kar büyümesi arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmasında Ar-Ge giderleri ile satışlar ve kar büyümesi arasında kuvvetli bir ilişki bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Sougiannis (1994) yaptığı çalışmasında Ar-Ge giderlerindeki artış ile işletme karları arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar tespit etmiştir.

Anagnostopoulou ve Levis (2008) İngiltere’de faaliyet gösteren işletmelerin 1990–2003 yılları arasındaki 2182 adet verisini kullandıkları araştırmalarında, Ar- Ge giderleri ile işletme performansı arasındaki ilişkiyi

incelemişlerdir. Araştırmacılar yaptıkları inceleme sonucunda Ar-Ge giderleri ile satışlar ve brüt kardaki büyüme arasında pozitif bir ilişki saptamışlardır.

Krasnikov ve Jayachandran (2008) işletme performansı üzerinde pazarlama ve Ar-Ge giderlerinin etkilerini araştırmışlardır. Yapılan çalışma sonucunda pazarlama giderlerinin işletme performansı üzerinde Ar-Ge giderlerine göre daha önemli olduğu tespit edilmiştir. Yani, pazarlama ve Ar-Ge giderleri ile işletme performansı arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiş; ancak pazarlama giderleri ve performans arasındaki ilişkinin düzeyinin daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Pazarlama giderlerinin işletme karlılığına olan etkisinin incelendiği çalışmalar ise şöyledir;

Brooksbank vd.(1992), İngiltere'deki küçük ve orta ölçekli işletmeler üzerinde yaptığı araştırmada pazarlama giderleri ile işletme performansı arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmanın sonucunda pazarlama odaklı olmak ile işletme başarısı arasında pozitif bir ilişki saptanmıştır. İşletmeler ne kadar çok pazarlamayı ön plana alıp bu alanda harcamalarını yaparlarsa, o kadar çok başarılı olup satışlarını arttırmaktadırlar.

Dekimpe ve Hanssens (1999) yaptıkları araştırmada pazarlama giderlerinin etkisinin kısa dönemde değil, uzun dönemde kendini göstereceğini düşünerek söz konusu giderlerin gerçekleşen işletme performansı üzerine olan etkilerini uzun dönemi kıstas alarak incelemişlerdir. Zaman serisi analizi yaparak kurdukları modelde uzun dönemde, pazarlama giderlerinin karlılık değişimlerine olan etkilerine bakmışlardır. Sonuç olarak devamlılık modeli olarak adlandırdıkları, pazarlamanın uzun dönem etkililiğini ölçen bir model önermişlerdir.

Gupta ve Zeithaml (2004), araştırmalarında pazarlama giderleri ile işletmelerin finansal performansı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yaptıkları araştırmada müşteri tatmini, müşteriye elde tutma ve müşteri değeri gibi pazarlama faaliyetini oluşturan kalemlerle performans kriteri olarak seçilen karlılık arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu kurdukları model sonucu saptamışlardır.

Faaliyet giderlerinin işletme karlılığına olan etkisini inceleyen ülkemizde yapılmış olan çalışmalar da vardır.

Karacaer vd. (2009) araştırmalarında Ar-Ge giderlerinin işletme performansı üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamışlardır. 2005–2006 yıllarını kapsayan ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsasına kayıtlı 84 adet işletmenin verilerinden yararlanılan çalışmada regresyon ve korelasyon analizleri ile t testinden yararlanılmıştır. Yapılan ampirik analiz sonucunda Ar-Ge giderleri ile işletme performans ölçütleri arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Çalışmada elde edilen önemli bir sonuç ise, Ar-Ge faaliyetlerinde bulunan işletmelerin daha karlı, daha büyük ve daha fazla personele sahip olmalarıdır.

Çifci vd. (2010) yaptıkları araştırmada işletmelerin yaptıkları pazarlama giderleri ile işletmelerin performansları arasındaki ilişkinin ve performansı etkileyen diğer faktörlere kıyasla etkinlik gücünün incelenmesini amaçlamıştır. Araştırma sonucunda; pazarlama giderlerinin, genel yönetim giderlerinin ve toplam

aktif büyüklüğünün işletmelerin performansı üzerinde olumlu etkisinin olduğu ve bunların arasında da en önemli değişkenin pazarlama giderleri olduğu saptanmıştır.

Topuz ve Akşit (2013) araştırmalarında işletmelerin pazarlama giderlerinin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisi incelenmeye çalışılmışlardır. Bu doğrultuda çalışmamızda, İMKB Gıda Sektörü işletmeleri için yapılan panel regresyon analizi ile pazarlama satış ve dağıtım giderlerinin işletmelerin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Sonuçlar genel olarak pazarlama giderlerinin cari dönemde hisse senedi getirileri üzerinde pozitif yönlü etkiye sahip olduğunu ve pazarlama giderleri ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkinin konkav olduğunu göstermiştir.

Kıracı ve Arsoy (2014) yaptıkları araştırmada Araştırma Geliştirme (Ar-Ge) giderleri ile işletmenin muhasebe temelli performans ölçütleri arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmayı amaçlamışlardır. Yazarlar, Ar-Ge yatırımlarının önemini gösteren Ar-Ge yoğunluğu oranı ile muhasebe temelli performans ölçütleri olan her bir karlılık oranı arasında korelasyon analizi yapmışlardır. Yapılan araştırmada, Ar-Ge yoğunluğu oranı ile faaliyet kar oranı ve öz sermaye karlılık oranı arasında anlamlı ve negatif yönlü; Ar-Ge yatırımları ile aktif karlılığı, brüt kar oranı ve net kar oranı arasında ise anlamsız sadece negatif yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmanın amacı, Ar-Ge, pazarlama satış ve dağıtım ile genel yönetim faaliyetlerinin oluşturduğu faaliyet giderlerine yapılan yatırımların işletmenin karlılığıyla herhangi bir ilişkinin olup olmadığını ortaya koymaktır. Önceki çalışmalarda genelde tüm faaliyet giderlerinin modele eklenmediği, Ar-Ge; pazarlama-satış-dağıtım giderleri gibi faaliyet giderlerinin ayrı ayrı ele alınarak işletme karlılığına olan etkisinin incelendiği dikkat çekmektedir. Bizim çalışmamızda ise faaliyet giderlerinin tümü modele dahil edilerek işletmelerin karlılığına olan etkisi araştırılmıştır.

Faaliyet giderlerinin işletmenin karlılık durumuyla olan ilişkinin ortaya konulması için işletmenin performans göstergesine de ihtiyaç duyulmaktadır. İşletmelerin performanslarını etkileyen temel faktörler içerisinde şirketlerin büyüklükleri baz alınmıştır. Yapılan araştırmalarda işletmelerin büyüklüğü ya işletmelerde çalışan sayısına göre ya da aktif büyüklüklerine göre nitelendirilmiştir. (Guo vd., 2004, Hansen ve Wernerfelt, 1989).Bizim çalışmamızda işletme büyüklüğü, işletmelerin sahip oldukları toplam aktif büyüklüğü (TOAB) olarak ifade edilmiştir.

Çalışmada, değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde panel veri analizi yöntemi kullanılacaktır. Bu nedenle, öncelikli olarak panel veri analizi yöntemi ile ilgili teorik bilgiler verildikten sonra analiz yapılırken dikkat edilmesi gereken hususlar üzerinde durulacaktır.

Araştırmada panel veri analizi yöntemi uygulanmıştır. Panel veri aynı yatay kesit birimlerinin zaman içerisinde tekrarlı gözlemlerinden oluşan veri seti olarak tanımlanabilir (Wooldridge, 2002: 6). Dolayısıyla panel verilerde yatay kesit ve zaman boyutu olmak üzere iki boyut söz konusudur. Bu temel özelliğinden ötürü birçok ekonomik araştırma panel veriler çerçevesinde analizler yapılmaktadır. Panel verileri kullanmanın temel nedeni,

panel verilerin pür zaman serisi veya yatay kesit verilerine göre birçok avantajının olmasındandır. Basitçe panel veriler zaman ve birim boyutunu dikkate aldığından örneklemedeki gözlem sayısı artmakta, serbestlik derecesini artırmakta ve bağımsız değişkenler arasındaki çoklu doğrusal bağlantıyı azaltmaktadır. Bundan ötürü uygulanacak testlerin gücünde oldukça büyük iyileşmeler görülmekte ve tahminlerin etkinlikleri artmaktadır (Hsiao, 2003:3).

Zaman serileri ile kesit serilerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan panel veri modeli, aşağıdaki eşitlikteki gibi ifade edilmektedir.

$$Y_{it} = \beta_{1it} + \beta_{2it} X_{2it} + \dots + \beta_{kit} X_{kit} + \varepsilon_{it}$$

$$i = 1, \dots, N$$

$$t = 1, \dots, N$$

İncelenen örnekte zaman devre sayısı az, birim sayısı çok ise sabit etkili model tercih edilirse serbestlik derecesi sorunu olabilir. Bu nedenle rassal etkili modeller tercih edilebilir. Bu ve benzeri zorunluluklar ve tercih nedenleri yoksa model tercihi “Hausman Testi” kullanılarak yapılabilir. Sabit etkili modellerde bağımsız değişkenlerin hata terimi bileşenleri ile ilişkisiz olduğu varsayımı yokken, rassal etkili modellerde hata terimi bileşenleri ile modeldeki bağımsız değişkenlerin ilişkisiz olduğu varsayımı vardır. Kısaca rassal etkili modellerde $E(V_{it}/X_{it}) = 0$ veya $E(\alpha_i/X_{it}) = 0$, $E(\lambda_i/X_{it}) = 0$ varsayımları gereklidir. Hausman Testi bu varsayıma dayanarak geliştirilmiştir. Rassal etkili modelin hata teriminde yer alan bileşenler, bağımsız değişkenler ile ilişkiliyse, sabit etkili modelin tahminçileri tutarlı olurken, rassal etkili modelin tahminçileri tutarlı olmayacak ve sabit etkili modelin kullanılması daha uygun olacaktır. Rassal etkili modelin hata teriminde yer alan bileşenler, bağımsız değişkenler ile ilişkisizse, sabit ve rassal etkili modellerin tahminçileri tutarlı olurken, rassal etkili modelin tahminçileri asimtotik olarak etkin olacak ve rassal etkili modelin kullanılması daha uygun olacaktır (Gürüş, 2015: 37).

Analiz sonuçlarıyla ilgili sağlıklı yorumlar yapılabilmesi için otokorelasyonun yani hata terimleri arasında ilişkinin olmaması gerekir. Pesaran (2004), T'nin küçük ve N'nin büyük olduğu durumda birimler arası korelasyonun varlığını test etmek için, Breusch-Pagan lagrange çarpanı testine alternatif olarak aşağıdaki test istatistiğini önermiştir. Pesaran'ın CD testi için istatistik;

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \rho_{ij} \right)$$

Burada; P_{ij}^2 , i, j , kalıntı korelasyon katsayısıdır ve Breusch-Pagan lagrange çarpanı testinde olduğu gibi hesaplanmaktadır (Tatoğlu, 2012: 216). Varyansların eşitliğini sınamak için üretilen geleneksel F testleri Gauss dağılımını esas almaktadır. Levene, normal dağılım varsayımının gerçekleşmediği durumda da dirençli bir heteroskedasite testi önermiştir (Yerdelen Tatoğlu, 2012a: 222). Bu nedenle modelde heteroskedasite,

otokorelasyon veya birimler arası korelasyondan en az biri varsa , ya parametre tahminlerine dokunmadan standart hatalar düzeltilmeli (dirençli standart hatalar elde edilmeli) ya da varlıkları halinde uygun yöntemlerle tahminler yapılmalıdır. Sabit ya da tesadüfi etkiler modelinde heteroskedasiteye karşı dirençli standart hataları elde edebilmek için robust kullanılır (Yerdelen Tatoğlu, 2012a: 241). Pesaran, faktör yüklemelerini tahmin etmek yerine birimler arası korelasyonu yok etmek için basit bir yöntem önermiştir. Bu yöntemde, ADF regresyonunun gecikmeli yatay kesit ortalamaları ile genişletilmiş halini kullanmaktadır ve bu regresyonun birinci farkı birimler arası korelasyonu yok etmektedir. Bu, “Yatay Kesit Genelleştirilmiş Dickey Fuller (CADF)” olarak adlandırılır. (Yerdelen Tatoğlu, 2012b, 223).

Araştırmamızda 2011-2015 yılları arasındaki beş yılı kapsayan 3'er aylık dönem verileri esas alınarak, Borsa İstanbul (BİST)'de metal eşya, makine ve gereç yapım sektöründe işlem gören işletmeler incelenmiştir. Bu doğrultuda çalışma evrenimizi, sektörde yer alan 30 işletmeden düzenli olarak araştırma geliştirme, pazarlama satış dağıtım ve genel yönetim giderleri yapan 16 işletme oluşturmaktadır. Bu işletmelerin www.kap.gov.tr. adresinden temin edilen, finansal tablolarından (bilanço ve gelir tablosu) ve dipnotlarından elde edilen veriler Stata 12 paket programı kullanılarak çözümlenmiştir. Bir bütün olarak bakıldığında N (16) x T (20) = NT (320) gözlem söz konusudur.

Araştırmada kullanılan model ve modelde kullanılan değişkenler ise aşağıdaki gibidir.

$$Y_1 = c + X_1 + X_2 + X_3 + X_4$$

$$Y_1 = \text{Faaliyet Karı/Zararı}$$

$$X_1 = \text{Toplam Aktif Büyüklükleri(TOAB)}$$

$$X_2 = \text{Araştırma Geliştirme Giderleri(ARGE)}$$

$$X_3 = \text{Pazarlama Satış ve Dağıtım Giderleri(PSDG)}$$

$$X_4 = \text{Genel Yönetim Giderleri(GYG)}$$

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Uygulamada öncelikle faaliyet karı ile ilgili modelde, yukarıda da bahsedildiği gibi, yapılması amaçlanan panel veri analizi modelinde sabit etki modeli ya da rassal etki modeli yöntemlerinden hangisinin bizim modelimize uygun olduğunun tespit edilmesi gereklidir. Bu amaçla Hausman testi yapılmıştır.

Hausman Testi sonuçlarına göre; Prob = 0.100 > 0.005, ki-kare istatistik değeri 7.77 olarak bulunmuş, böylece tesadüfi etkiler modelinin geçerliliği ortaya konmuştur. Daha sonra modelde oto korelasyon problemi olup olmadığını test etmek için Pesaran ve Farklı Varyans testlerinden yararlanılmıştır. Pesaran CD Testi sonucuna; Pr = 0.0001 < 0.05 olduğundan birimler arasında korelasyon olduğu ortaya çıkmıştır. Farklı varyans

analizi sonucunda ise $Pr = 0.0000 < 0.005$ olduğundan birimlerin varyanslarının eşit olmadığı tespit edilmiştir. Bu durumda otokorelasyon sorunu ortaya çıkmıştır.

Birimler arası otokorelasyon olması nedeniyle yapılan II. Nesil Birim Kök Testi sonuçlarına göre faaliyet karı (Z t-bar: -3.649, P-value: 0.000), ARGE (Z t-bar: -3.128, P-value: 0.001), PSDG (Z t-bar: -3.889, P-value: 0.000), GYG (Z t-bar: -4.436, P-value: 0.000) durağan olup, TOAB (Z t-bar: 0.605, P-value: 0.727) durağan değildir. Ancak TOAB için birinci dereceden fark alınmış ve durağanlık sağlanmıştır (Z t-bar: -4.571, P-value: 0.000). TOAB değişkeninin gecikmeli olarak durağanlığı sağlandığı için (DTOAB) model üzerinde tekrar farklı varyans testi uygulanmıştır. Farklı varyans analizi sonucunda ise $Pr = 0.0000 < 0.005$ olduğundan birimlerin varyanslarının eşit olmadığı tespit edilmiştir. Otokorelasyon sorununun olumsuz etkisini ortadan kaldırması amacıyla Robust Tekniği kullanılmıştır.

Buna göre elde edilen sonuçlar Tablo 1.'deki gibidir.

Tablo1. Faaliyet Karı Modeli

Faaliyet Karı	Katsayı	Robust Std. Hata	z-istatistik	Anlamlılık
Sabit	12900000	7979716	1.62	0.106
ARGE	1.856	0.151	12.24	0.000
PSDG	0.272	0.144	1.89	0.059
GYG	0.455	0.562	0.81	0.418
DTOAB	-0.001	0.001	-0.95	0.342
Anlamlılık : 0.000				
KiKare : 975.48				

Yapılan tüm bu analiz sonuçlarına bakıldığında, modellerimizin bir bütün olarak anlamlı olduğu (Tablo 1'de Anl. = 0,000) tespit edilmiştir. Bu sonuçlar ışığında faaliyet karı modelimiz aşağıdaki gibidir:

$$\text{Faaliyet Karı} = 12900000 + 1.856\text{ARGE} + 0.272\text{PSDG} + 0.455\text{GYG} - 0.001\text{DTOAB}$$

Ancak modele göre bir tahmin yapacak olmamız sebebiyle ve hatalı sonuç elde etmemek adına anlamsız çıkan ve aralarında çoklu doğrusal bağlantı olan değişkenler, p değerinin büyüklüğüne göre en büyük olandan başlanarak tek tek çıkarılarak robust teknikle tekrar tekrar model kurulmuştur. Ortaya çıkan nihai model aşağıdaki gibidir.

Tablo2. Faaliyet Karı Modeli

Faaliyet Karı	Katsayı	Robust Std. Hata	z-istatistik	Anlamlılık
Sabit	15500000	8513482	1.82	0.068
ARGE	1.759	0.139	12.57	0.000
PSDG	0.361	0.0703	5.14	0.000
Anlamlılık : 0.000 KiKare : 1398.26				

Faaliyet Karı: $15500000 + 1.759ARGE + 0.361PSDG$

Buna göre, işletmelerin Ar-Ge giderlerindeki 1birimlik değişim faaliyet karında aynı yönde 1.759 birimlik bir değişime neden olmaktadır. PSDG giderlerindeki 1 birimlik değişim ise faaliyet karında aynı yönde 0.361 birimlik bir değişimi sağlamaktadır.

Faaliyet giderlerinin faaliyet karı üzerindeki 1 yıl gecikmeli etkisini incelediğimizde ise, genel yönetim giderlerinin (Anlamlılık: 0.000) ve gecikmeli genel yönetim giderlerinin (Anlamlılık: 0.000) faaliyet karı üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ar-Ge giderlerinin ise faaliyet karı üzerinde gecikmeli (Anlamlılık: 0.245) etkisinin olmadığı saptanmıştır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Araştırmamızda daha önce yapılan çalışmalar da dikkate alınarak işletmelerin karlılığını etkileyen değişkenlerden; ar-ge, pazarlama-satış-dağıtım giderleri, genel yönetim giderleri, toplam aktif büyüklüğü bir araştırma modeli oluşturulmuştur. Bu model, 2011-2015 yılları arasındaki beş yılı kapsayan 3'er aylık dönem verileri esas alınarak, Borsa İstanbul (BİST)'de metal eşya, makine ve gereç yapım sektöründe işlem gören işletmelere uygulanmıştır. İşletmelerin faaliyet karlılığını etkileyen değişkenin Ar-Ge giderleri olduğu, diğer değişkenlerin ise anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Dünyada ve ülkemizdeki yapılan Ar-Ge harcamalarına verilen önemin ölçütü olarak bu harcamaların Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH)'daki paylarına bakılmaktadır. Açıklanan raporlarda dünya genelinde Güney Kore (%4) ve Japonya (% 3,4) başı çekerken bu ülkelerden daha büyük ekonomilere sahip Amerika Birleşik Devletleri (%2,8) ve Çin'in (%1,7) Ar-Ge harcamalarının GSYİH'daki payı yüksek olduğu saptanmıştır. Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye'deki Ar-Ge/GSYİH oranına bakıldığında Almanya (%5,7) başı çekerken Türkiye (%0,94) pek çok AB ülkesinin gerisinde olduğu gözlemlenmiştir.

Literatür kısmında değinilen çalışmalarda genellikle Ar-Ge giderlerinin işletmelerin performansı ya da başka bir deyişle karlılığı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu sonucu saptanmıştır. Çalışmamızda da işletmelerin Ar-Ge giderlerindeki 1birimlik değişim faaliyet karında aynı yönde 1.759 birimlik bir değişime neden olmaktadır. Buna göre, işletmelerin Ar-Ge giderleri yaptıkça, faaliyet karlarını da artırabileceğini söyleyebiliriz. Çalışmamızın kapsamına alınan metal eşya, makine ve gereç yapım sektöründe işlem gören işletmeler de saptanan sonuçlarımız doğrultusunda artan rekabette ayakta kalabilmek adına farklılık oluşturabilmek amacıyla teknolojik yatırımlarını Ar-Ge giderleri adı altında artırma çabasındadır diyebiliriz.

Söz konusu sektördeki işletmelerin büyük bir kısmının vergi avantajı nedeniyle Ar-Ge giderlerine gelir tablosunda yer verdiği düşünülecek olursa bu durumdan en çok etkilenenin faaliyet giderlerinin yer aldığı (Esas) Faaliyet Kar / Zarar bölümü olması kaçınılmazdır. Çalışmamızda, Ar-ge giderlerine ek olarak Pazarlama, Satış ve Dağıtım giderlerinin de faaliyet karlılığı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu saptanmıştır. Çalışmamızda da işletmelerin PSD giderlerindeki 1birimlik değişim faaliyet karında aynı yönde 0.361 birimlik bir değişime neden olmaktadır. Buna göre, işletmelerin PSD giderleri yaptıkça, faaliyet karlarını da artırabileceğini yorumu yapılabilir.

Faaliyet giderlerinin faaliyet karı üzerindeki 1 yıl gecikmeli etkisinin sonuçlarına göre ise genel yönetim giderlerinin 1 yıl sonraki faaliyet karları üzerinde etkisini sürdürdüğü gözlemlenmiştir. Ar-Ge giderlerinin de faaliyet karına gecikmeli bir etkisi olmadığı sadece aynı dönemdeki faaliyet karı üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür.

Ayrıca çalışmamızın, Ar-Ge giderlerinin yoğun olarak yapıldığı Borsa İstanbul (BİST)'de metal eşya, makine ve gereç yapım sektöründe işlem gören işletmelere uygulanarak diğer sektörlerde yapılan benzer çalışmalarındaki sonuçları destekler nitelikte olduğu görülmektedir.

6. KAYNAKLAR

Akdoğan, Nalan ve Sevilengül, Orhan, (2007), Türkiye Muhasebe Standartları İle Uyumlu Tekdüzen Muhasebe Sistemi Uygulaması, 12.Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.

Anagnostopoulou, S. C. ve Levis, M., (2008), “R&D and performance persistence: Evidence from the United Kingdom” The International Journal of Accounting, Cilt: 43, Sayı:3: 293–320.

Akpınar, Onur ve Özdemir, Ekrem, (2012), Genel Muhasebe İlkeler ve Uygulamalar, 2.Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara.

Birgili, Erhan ve Düzer, Murat, (2010), “Finansal Analizde Kullanılan Oranlar ve Firma Değeri İlişkisi: İMKB’de Bir Uygulama”, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı:46, 74-83.

Branch, B., (1974), “Research and Development Activity and Profitability: A Distributed Log Analysis”, Journal of Political Economy, (Sept./Oct.), 999-1011.

Brooksbank, Roger, Kirby, David A. and Wright, Gillian, (1992), “Marketing and Company Performance: An Examination of Medium Sized Manufacturing Firms in Britian”, Small Business Economics, Cilt:4, Sayı:3, 221-236.

Çifci, Sertaç, Doğanay, Murat ve Gülşen, A., Zafer, (2010), “Pazarlama Giderlerinin İşletme Karlılıkları Üzerindeki Etkisi”, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, Cilt:47, Sayı:544, 95-102.

Dekimpe, Marnik, G. and Hanssens, Dominique M., (1999), “Sustained Spending and Persistent Response: A New Look at Long Term Marketing Profitability”, Journal of Marketing Research, Cilt:36, Sayı:4, 297-412.

Gupta, Sunil, and Zeithaml, Valarie, (2006), "Customer metrics and their impact on financial performance." *Marketing Science*, Cilt:25, Sayı:6,718-739.

Guo, .B, Wang, Z. and Shou, Y., (2004), "Firm Size, R&D and Performance: An Empirical Analysis on Software Industry in China." *International Engineering Management Conerance*, 613-616.

Gürüş, Selahattin, (2015), *Stata ile Panel Veri Modelleri*, Der Yayınları, İstanbul.

Hansen, Gary S. and Wernerfelt, Birger, (1989), "Determinants of Firm Performance: The Relative Importance of Economic and Organizational Factors." *Strategic Management Journal*, Cilt:10, Sayı:5,399-411.

Hsiao, C. (2003). *Analysis of Panel Data*. Cambridge: Cambridge: Cambridge University Press.

Karacaer, Semra, Aygün, Mehmet ve İç, Süleyman, (2009), "Araştırma ve Geliştirme Giderlerinin Firma Performansı Üzerindeki Etkisi: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Üzerine Bir İnceleme", *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, Cilt:11, Sayı:2, 65-86.

Kıracı, Murat, Arsoy, M.Fatih, (2014), "Araştırma Geliştirme Giderlerinin İşletmelerin Karlılığı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: İMKB Metal Eşya Sektöründe Bir Araştırma", *Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi*, Cilt:13, Sayı:41, 33-48.

Kraniskov, A. ve Jayachandran, S. (2008), "The Relative Impact of Marketin, Research and Development and Operations Capabilities on Firm Performance" *Journal of Marketing*, Cilt:72, Sayı:4, 1–11.

Morbey, G.K., (1988), "R&D: Its Relationship to Company Performance", *Journal of Product Innovation Management*, Cilt:5, Sayı:3, 191–200.

Sevilengül, Orhan, (2009), *Genel Muhasebe*, 15.Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.

Sougiannis, T. (1994) "The Accounting Based Valuation of Corporate R&D", *The Accounting Review*, Cilt:69, Sayı:1, 44–68.

Topuz, Y. Volkan ve Akşit, Nazlı, (2013), "İşletmelerin Pazarlama Giderlerinin Hisse Senetleri Getirileri Üzerindeki Etkisi: İMKB Gıda Sektörü Örneği", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:13, Sayı:1, 53-60.

Yerdelen Tatoğlu, Ferda, (2012a), *Panel Veri Ekonometrisi*, Beta Yayınları, İstanbul.

Yerdelen Tatoğlu, Ferda, (2012b), *İleri Panel Veri Analizi*, 2.Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.

Wooldridge, J. M., (2002). *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data* Cambridge: The MIT Press.

ORTAÇAĞ TÜRK DÜNYASINDA HALI

CARPET IN THE MEDIEVAL TURKISH WORLD

Mehmet ÖZMENLİ¹

Öz

Türk kültürünün önemli öğelerinden biri el sanatlarıdır. El sanatları çerçevesinde yapılan ürünlerde kullanılan desenler ve desenleri oluşturan motifler, Türk insanının duygu ve düşüncelerini yansıtmakta ve bu ürünlere sanat ve estetik değer katmaktadır. Kadın, sevincini, üzüntüsünü, özlemini, öfkesini, sevgisini kısaca bütün duygu ve düşüncelerini anlatmada motifleri kullanmıştır.

Asırlardır geleneklerine bağlı olarak önce otağ sonra da toprak evlerde yaşayan oymaklar, halı, kilim, zili, cicim dokumuşlar ve keçe yapmışlardır. Onlar hayvancılıkla uğraştıkları için, dokumalarında kullandıkları yünü hayvanlarından elde etmişler, kendileri eğirip (büküp), yine kendileri kök ve doğal boyalarla boyamışlardır.

Dokuduklarını yaydıkları otağ (çadır), yer ile gökyüzünü birleştiren mekândır. Ortasında ocak, tepesinde delik bulunmakta ve ateşin dumanı bu delikten çıkarken güneş, ay ışığı bu delikten içeri girmektedir. Türkler, otağlardan obalar, şehirler kurmuşlardır ve bu şehirleri merkez yaparak Hakan ile Begleri vasıtasıyla yönetim biçimleri meydana getirmişlerdir.

Türklerin Ortaçağ'da oluşturdukları yönetim, şehir, otağ ile kadınlarının dokumaları arasında bağlantı kurmaya çalışacağız. Doğal olarak bu değerlendirmelerimiz bilim insanlarının çalışmalarından esinlenerek, kitabeler ve destanlarda yazılanlardan çıkarımlar ışığında gerçekleşecektir. Ayrıca işlenen nakışları, süslemeleri, otağ kurulumundaki anlayışları, siyasi yapılanmanın ilahi kodlarıyla olan ilişkileri irdelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Halı, Kadın, Otağ, Siyaset, Ortaçağ.*

Abstract

Handicrafts are Turkish culture's important elements. Patterns for products in handicrafts and its motives, reflect emotions, Turks' opinions and add artistic and aesthetics value. Woman uses motives to express happiness, sadness, missing, love briefly her entire emotions and opinions.

Manufacturing carvings, carpets, rugs, zili, jejim weaving and felts while living in tent complex and earth home traditionally and being in ranch business, they had wool, used in weaving from animals and spun (twisted) and painted with root and natural colors.

¹ Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, mehmetozmenli@hotmail.com

Tent complex, spreading what they wove unites ground with sky. It has oven in middle and hole above and while smoke goes out there, sun and moonlight come in. Turks established nomad tent and cities from tent complex and made these cities their capital and created their government by their Khans and Beys.

Establishing connection between government, cities and tent complex created by Turks in middle age and weaving of women and assessing by getting inspired from scientists' studies and epitaph and sagas, we examine embroidery, decorations, perception founding tent complex and relation of political structure with divine codes.

Keywords: Carpet, Woman, Tent Complex, Politics, Middle Age.

GİRİŞ

Ortaçağ denilince gözümüzün önüne, insanları diri diri yakan cadı avcılarının yaşadığı Avrupa gelmektedir. Avrupa merkezli dünya tarihi çerçevesinde 19. yüzyılda gerçekleştirdiği çağlar ile ilgili yapılan sınıflandırma da doğu, özellikle de Türk dünyası hep ihmal edilmiştir. Avrupalının rakamsal sınırlarını belirlediği ve karanlık olarak kabul edilen Ortaçağ'da, "insanı yaşat" felsefesi ile dünyaya bakan, "en büyük kitap insandır" anlayışına sahip Türk Devletleri'nin varlığı bazı bilim çevrelerinin çalışmaları dışında ya ihmal edilmiş, ya da maksatlı olarak incelenmiştir. İncelense de sadece "barbar" yaftalaması doğrultusunda savaşçı-katliamcı nazarıyla çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Türk kültür ve medeniyeti, mitolojisi, sanatı yok sayılmıştır. Birçok sanatları hep başka milletlere mal edilse de "halı sanatı" hakkında yazılırken "Türk Halı"sı ön plana çıkarılabilmektedir.

Şu bir gerçek ki, sanat, toplumların bilgi birikimlerinin, çağlar boyunca oluşturdukları kültürel hafızaların, inanç değerlerinin somut hale gelmesidir. Bu birikimler kendilerinin ürettikleri olduğu gibi farklı toplumsal hareketler sonrası, etkilenmeler sonucu da ortaya konulmuştur.

Eskiçağ'ın önemli düşünürü olan Sokrat'ın, "kendini bilmek" (Mac Intyre, 2001, s. 29) felsefesi Ortaçağ Türk dünyasında Yunus Emre'nin;

"İlim ilim bilmektir,

İlim kendin bilmektir,

Sen kendini bilmezsin

Ya nice okumaktır" (Emre, 1991, s. 143) dizelerinde yeniden hayat bulmuştur.

Sokrat, doğanın incelenmesinin çözümsüzlüklere götürdüğünü, hayatın anlam ve gayesinin kendini bilmekten geçtiğini vurgulamıştır (Weber, 1998, s. 42). Yunus'ta da "kendini bilmek", "haddini bilmek, rabbini bilmek veya özü bilmek" biçiminde düşünülürse, Yunus "özü" bilerek tüm varlıkların anlaşılabilceğini ifade etmiştir.

Yunus Emre'nin söylediği, kendini, insanları, ya da onların yaptıklarının okunması, İbn-i Arabî'nin "Arif insan" tanımlamasıdır. Fusûs'u'l Hikem'de "İnsan, âlemin ruhu ve anlamıdır" (Yeşiltaş, 2012, s. 31). İnsanı iyi okuyan, sadece gördüklerini değil görmediklerini de inanç, sanat ya da siyasi hayattaki etkinliği ile ortaya koyandır. Ülken'de "İnsan zincirleri içinde uyanır; fakat kendi çabalarıyla bu zincirleri birer birer kırarak, büyük emekler ve kurbanlar karşılığında hürriyetini kazanır" değerlendirmesini yapmaktadır (Ülken, 1971, s. 11). Zincirlerini kırıp özgürlüğüne kavuşan insan ariftir.

Bir Türk şairi olan Çısuva Tutung “*Tanrı gönüldür deme! Gönül Tanrıdır, de*” (Arat, 1991, s. 121) ifadesi ile arif insanı şiirle tanımlamıştır. Arif insanın söylediği, naksettiği her şeyde hikmet vardır. Hikmeti, bazı düşünürlere göre bilgeliktir. Farabi, Allah’ın hem âlim hem hâkim olduğunu belirtirken hikmeti “*en üstün ilimle en yüce şeyleri akıl etmek*” şeklinde ifade eder (Farabi, 1956, s. 13 vd.). Sanatta hikmet var ise, sanatta da hikmetli olma aranır. Türk kadını da bir sanatçıdır. Ürettikleri özgündür, dünya ile kurduğu özel ilişkiden bilgiler çıkarır.

İddiamız ortaçağ Türk kadınının, arif ya da hikmet sahibi olduğu değildir. Ancak, halı, kilim, cicim gibi dokuma ürünlerine işledikleri motifler bir derin kültürün izlerini taşımaktadır. Kutsal kabul edilen ailede kadın, erkekler gibi her tür faaliyetin içindedir. Yani, avda, savaşta, dini, siyasi ve iktisadi hayatta söz sahibidir. Bunun en bariz örneği, Türklerin yaşam alanı olarak kullandıkları otağın iç mekânının düzenlenişinde, o otağın içerisine serdikleri Türk kadınının dokuduğu yaygılarında, kurultayda oturma biçiminde, kutup yıldızının yeryüzüne isabet eden noktasına gelecek biçimde tahtı yerleştirmelerinde irfanî bir üslubun var olduğunu düşünmek mümkündür.

Altan Çetin, “*Tarih rüyalara benzer, tarihçi gördüğünü değil, yazılanları okuyup, yorumlayandır*” (Çetin, 2011, s. 14), Çetin bir diğer eserinde, “*Tarihçinin önünde engin bir koridor vardır, bu koridorda mevcutlar dükkânından malumlar devşiren mütecessistir. Muhtelif ilimlerin elinden tutarak insana dairin yapısını ve süreçlerini, gelişim ve değişim doğrultularını anlayıp anlatmak ve açıklamak ister*” (Çetin, 2013, s. 14) diyerek bir nevi tarihçiyi tanımlamıştır.

Biz de, Ortaçağ’ın aydınlık ortamında Türk dünyası koridorunda kadın, dokuma (halı, cicim), otağ, şehir, siyasi erk ve inanç algılarını anlamaya, birbirleri ile olan insicamından bahsedip, yorumlamaya çalışacağız.

1. ORTAÇAĞ’DA KADIN

Sınırları tartışılan Ortaçağ, Avrupalı tarihçilerin genelde karanlık olarak tanımladıkları bir çağdır. Avrupalı için karanlık çağın kadını Hz. İsa’nın annesi Hz. Meryem dikkate alındığında kutsal, ilk günah işleyen olarak Havva düşünülünce sürekli denetim altında tutulması gereken bir varlıktır. Öyle ki, kontrol edilemeyenler ağır cezalara tabi tutulmuşlardır (Genç, 2011, s. 241).

Türk Devletlerinin birçoğunda gördüğümüz kadın figürü ise Avrupalı ve Arap topluluklarından çok farklı olduğu bilim insanları tarafından vurgulanmıştır. Gökalp, “*eski kavimler arasında hiçbir kavim, Türkler kadar kadın cinsiyetine hak vermemiş ve saygı göstermemiştir*” diye yazmaktadır (Gökalp, tarihsiz, s. 152).

Kadın bir toplumun kültür merkezidir. Kültür, bir milletin asırlar boyunca oluşturduğu yaşam tarzlarının kodlarını içine alan hafıza gibidir. Milletin yüzyıllar boyunca ilgi, algı, tutum ve davranışlarla tezahür eden yaşam biçimi, maddi ve manevi değerler toplamı olup nesilden nesile bir miras olarak aktarıla gelmiştir. Kültürün en önemli yapıcısı ve aktarıcısı olan kadını ve onun ortaya koyduğu dokuma geleneğini; “*Keçiyi, koyunu kırktılar, tarakta taradılar, tengerekte eyirdiler, halaçta büktüler ıstarda dokudular, adına çul dediler... Türk kadını derdini, tasasını, umudunu, tarihini ilmik ilmik dokudu, nakış nakış işledi, günlerce, aylarca, yıllarca el emeği verdi göz nuru döktü*” sözleri ile ifade edilmiştir (Akkaya, 2000, s. 1 vd.). Yine “melek gibi” tabiri sadece kadın için kullanıla gelmiştir. Yani “*Türk*

muhayyilesinde kadın, çoğu zaman insan değil, karanlıkları aydınlatan bir ışık manzumesi, erişilmesi, dokunulması, koklanması, kısaca beş duyu ile kavranması mümkün olmayan ilahi bir nur huzmesi, iyiliği, yiğitliği telkin eden bir melektir” (Sevinç, 1987, s. 11). Türk kadını, “*Ana Tanrıça Umay’ın evrene hayat vermesi gibi, evreni her yeni dokudukları halı, kilim, cicimlerde tekrar tekrar yaratmışlardır*” (Türker-Küyel, 1998, s. 18). Kadın bu özelliğinden dolayı kültür aktarımcısı olarak Türk toplumunun en önemli ögesidir. Tarih boyunca hareketli bir yaşam biçimi olan Türklerde düşünürlerin dediği gibi; “*Ekinci yapı ile çobancı yapı, bu kültür taşıyıcısı kadının hayatında çok farklılıklar oluşturmamıştır. Kadınlar yine ailenin bakımı ile uğraşmakta, göç esnasındaki güçlükleri, hatta çatışmaları bile karşılayabilecek şekilde davranış sergilemişlerdir*” (Türker-Küyel, 1998, s. 16). Yani sabır timsalidirler. Her tür zorluğa sabreden kadın, doğal olarak sabır gerektiren halı ve benzeri dokumaları görev kabul etmiştir.

2. ORTAÇAĞ’DA HALI

Yeryüzünün çeşitli bölgelerinde ilkel el dokumalarından başlayarak çok emek ve üstün teknik isteyen dokumaların yapıldığını müzelerde ve hatta günümüzde bu geleneği sürdüren yerleşim merkezlerinde görüyoruz. Halı, bu dokuma işleri ve eserleri arasında en üst teknik ve yaratma yeteneği isteyen bir sanat eseridir.

Halı ve kilimlerdeki motifler birer sanat eseri olmaktan öte, bir duygunun bir sosyo-kültürel hayatın, en genel tabiri ile sosyal tarihin dile getirildiği kitap sayfaları ve tarihi vesikalardır. Başka deyişle “*motif, figür, sembol ve şekillerin tarihin belirli bir noktasındaki zihniyet ve tutumların ürünleri oldukları açıktır*” (Mülayim, 1998, s. 222). Halkın duygu ve düşüncelerini ifade eden halılardaki motifler, resmî duygular ile bilgilerin karışmadığı en yalın tarihî vesikalardır. Çetin’in yukarıdaki yazıda belirttiği gibi “*tarihçi gördüğünü değil, yazılanları yorumlar*” hükmünü insanların ürettikleri ürünlerde kullanılan malzeme, renk, motif figürleri yazı olmasa da okumaktadır.

Türk kültür tarihinin en eski bilinen halısı, arkeologlar tarafından MÖ 5. Yüzyıla ait olduğu düşünülen, Altay dağlarının Pazırık bölgesindeki beşinci kurganda ortaya çıkarılmıştır. Yaklaşık 1,90 x 2 m boyutlarında bir halıyı gün ışığına kavuşturup incelemeler sonucunda, buradaki düğümlerin Türk düğümü olduğu belirtilmiştir. Pazırık halısı olarak bütün dünyada tanınan bu halıdaki düğüm tekniği, sanat tarihçilerinin Türk halılarına olan ilgisini de arttırmıştır.

Halı-kilim sanatının ham maddesi olan koyun ve onun ortaya çıkmasını sağlayan sosyal şartlardan söz etmek gerekmektedir. Çünkü halı-kilim sanatı ile koyunun ehlileştirilmesi, konar-göçer hayatın şartlarından dolayı çadırların içinin döşenmesi ve çadır için gereken keçenin elde edilmesi arasında yakın bir ilişki vardır. Tarihçilere göre Altay bölgesindeki bir yer adından dolayı “Afanasyevo kültürü” (Leylak, 2007, s. 3-4) denilen kültür alanında, ilk kez at ehlileştirilmiş olup bu bölgede yaşayan insanların da Hunlar olduğu belirtilmiştir.

Hayvan yetiştiren atlı göçebelerin, göç ederken, yük taşıyan hayvanlarca taşınabilecek, kolay nakledilebilen otağlara ve otağ eşyalarına ihtiyaç vardı. Böylece Otağların tanziminde en önemli rolü halılar oynuyordu. Bunun içinde yukarıda belirtildiği gibi koyun önemli bir yer tutmaktaydı.

Bozkır kadının ürettiği halı geleneğinin/tekniklerinin kime ait olduğunu bilim insanları hep tartışmışlardır. Oğuzların atası olarak kabul edilen Wu Huan kadınlarının halı dokumalarının imkânsız

olduğunu göçebe olmalarına dayandıran batılı bilim insanlarına Esin, yaylak ve kışlak tarzı yaşamda kışlakta dokuma tezgâhının olabileceğini belirterek itiraz etmiştir (Esin, 1978, s. 14). Roux, halının Orta Asya'dan göçebelerle Anadolu'ya gelmiş, Türk-İran âlemine mahsus bir maddi kültür unsuru olduğunu ve yeryüzüne de Türklerin hareketliliği sayesinde yayıldığını özellikle belirtmiştir (Roux, 1992, s. 901).

Karadağ, dünyanın en eski halısı olarak kabul edilen "Pazırık Halı" sının (Fotoğraf 1) bilgisini verip, koyun ve küçükbaş hayvancılığın bir tezahürü olduğunu ifade etmiştir (Karadağ, 2007, s. 8-94). Ögel'de benzer bir ifadeyle yün ve boya bilgisinin Türklerde var olduğunu eserinde vurgulamıştır (Ögel, 1978, s. 143). Türker'de, dokuma kültürünün, Çin'in kuzeyinden Karpat Havzasına kadar yayıldığını, buradan da Anadolu ve Avrupa'ya taşındığını yazmıştır (Türker-Küyel, 1998, s. 11-12). Sanat tarihçilerinin araştırmalarının sonuçlarına göre, halı sanatı Türklerin yaşadığı yerlerde görülmüş, Anadolu Selçuklularına ait halılarda da, önceki Türk devletleri çağındaki sanatın icra edildiği belirtilmiştir (Türker-Küyel, 1998, s. 26).

Rasonyi, halının tarihini Türklerin tarihine bağlamaktadır. Dügümlü halı tekniğinin Orta Asyalı göçerlere ait olduğunu belirtmektedir. Halıcılığın ortaya çıkışını, bozkır hayat tarzına bağlamaktadır. Hayvan yetiştiren atlı göçerlerin, göç ederken kolay nakledilebilen eşya ve çadırlara sahip olduklarını, çadırların tanziminde en önemli yeri de halıların tuttuğunu yazmıştır (Rasonyi, 1971, s. 614). Orta Asya'da Türk topluluklarının yaşadıkları bölgelerde, ürettikleri halı sanatının; zengin motif dünyası, kompozisyon ve renk skalası, asırlar boyu büyük bir gelişme göstererek Orta Doğu'ya Türklerle beraber indiği, İslam âlemine Türkler tarafından tanıtıldığı belirtilmektedir (Diyarbakirli, "Türklerde Halıcılık", 1984, s. 44).

Venedikli tüccar Marko Polo, dünyanın en güzel halılarının Anadolu'da dokunduğunu belirtmektedir (Polo, Tarihsiz , s. 20). Ünlü Seyyahlardan İbn Batuta 13. yüzyılda Aksaray'da koyunyünü ile dokunan ve Aksaray adı ile anılan halılardan övgüyle bahsedip ve bu halıların dünyanın dört bir yanına ihraç edildiğini yazmaktadır (Batuta, 2010, s. 414).

İskit sanatından itibaren hayvan motifli desenlere birçok Türk coğrafyasında rastlanmaktadır. Bu sanatın çıkışında animizm inancının etkisi olduğu yadsınamaz bir gerçektir (Diyarbakirli, Hun Sanatı, 1972, s. 116). Pazırık kurganından çıkan halı bugünkü anlamda Gördes düğümü ile dokunmuştur. Türklere ait olduğu kabul edilen bu halıda süvari tipleri ve geyik motifleri işledikleri görülmektedir (Türker-Küyel, 1998, s. 23).

Fotoğraf 1. Pazırık halısı (Geyik Motifleri)

Din insanların yaşamlarını derinden etkileyen bir olgudur. Ekonomi, kültür, mimari ve daha birçok alanda etkisinin varlığına örnekler verilebilir. İslamiyet'ten önce Türklerin temel geçim kaynağı hayvancılığa dayanmaktadır. Sürü sahibi olan Türkler, geçimlerini kendi yetiştirdikleri koyun, sığır gibi hayvanların etleriyle karşılarken avladıkları hayvanların etlerini de tüketmektedirler. Türklerin avladıkları hayvanların başında geyik gelmektedir. Geyiğin, Türklerin hayatında önemli bir ekonomik kaynak oluşturmasının yanında mitolojide yer alması, onun mimari ve sanatta kullanılmasında etkili olacaktır (Mandaloğlu, 2013, s. 382-383). Türklerde kullanılan en erken sembollerden biri olan geyik, şaman törenlerinde biçimine girilen hayvan ata veya ruh olarak karşımıza çıkmaktadır. Şaman elbisesinde veya davulu üzerinde simgesel olarak kullanılmaktadır. Göktürklerde avlanarak kurban edilen geyik aynı zamanda hükümdarlığın simgesidir. Geyiğin birçok anlamı İslamiyet'ten sonra da devam etmiştir. Bolluk

ve bereketin sembolü olan bu hayvan kimi zaman yol gösterici kimi zaman mübarek bir binittir (Çatalbaş, 2011, s. 52). Türklerde kurttan sonra ikinci öneme sahip olan hayvan geyiktir. Geyik kelimesi, Divan-ı Lugat'it Türk'te, "ıwık" kırlarda yaşayan geyik olarak geçmektedir (Mahmud, Divanü Lûgat-it-Türk Dizini (Endeks), 1999, s. 222). Bu kelime ayrıca, "keyik" biçiminde yaban hayvanı, av hayvanı ve av karşılığı olarak kullanılmaktadır (Mahmud, Divanü Lûgat-it-Türk Dizini (Endeks), 1999, s. 309). Türklerin geyiğe önem verdikleri Orhun Abidelerinden de anlaşılmaktadır. Eski Türk yazıtlarında geyik ile ilgili birçok söz geçmektedir. Mesela:

Tokuz arlı sığun-keyik men

Bediz tiz üze önüpen münreyür men

Üze tengri eşitdi. Asra kişi bitli

Andag küçlüğ mentir

Ança bilinler edgü ol.. (Orkun, 1994, s. 89)

"Ben dokuz çalılıkda sığun geyik-im

Narin diz üstünde kalkarak böğürürüm

Üstteki Tanrı işitdi. Aşağıdaki insan bildi.

O kadar güçlüyüm

Bunu biliniz iyidir bu”

Bu metnin bulunduğu el yazması Tun-huang mabetlerinde Macar araştırmacı Aurel Stein tarafından tesbit edilmiştir. Metinde gördüğümüz Tanrı, insan, güç kavramları kadının dokuduğu halıda desen olarak vurgulanmıştır. Asya bozkırlarına, ormanlık alanlarına ve dağlık arazilerine uyumlu olan geyik toplumun her kesimini etkilemiştir. Geyik, Türk kültüründe en eski dönemlerden bu yana oldukça anlamlı bir rol oynar. Doğayla iç içe yaşayan Türkler, geyik motifini edebi, sanatsal ve mimari eserlerinde kullanırdı. Dişi ve erkek geyiğe doğal olarak farklı anlamlar ve semboller yüklenirdi.

Tonyukuk Abidesinin Güney Cephesinde; “*Geyik yiyerek, tavşan yiyerek oturuyorduk*” (Ergin, 1978, s. 53) yine Bilge Kağan Abidesi güney-Batı cephesinde geçen “*dağda yabani geyik gürlerse, öylece mateme gark oluyorum*” (Ergin, 1978, s. 51) ifadelerinden geyiğin dağda yaşayan yabani bir hayvan olduğu anlaşılmaktadır. Hayvanların sanat eserlerinde kullanılmasından dolayı “*Hayvan Üslubu*” adı verilen bir tür ortaya çıkmaktadır. Dokumalarda, keçelerde, kılıç, mızrak ve bıçaklarda, at koşumlarında, eyerlerde, kılıçların saplarında, maşrapaların kulplarında ve gövdelerinde hemen her tarafta hayvan figürleri yer almaktadır (Mandaloğlu, 2013, s. 389). Orhun yazıtlarında ve Runik yazıtların hemen yanında birçok yerde geyik resimleri görünmektedir.

Pazırık keçe halılarında yaygın bir şekilde yapılan dağ tekesi motifi, daha sonraki yıllarda Türk halıcılığının başlıca nakışı olmuştur. Koçbaşı veya boynuz nakışı olarak bilinen motif bütün Türk boylarında yaygındır (Çay, 1988, s. 29-30).

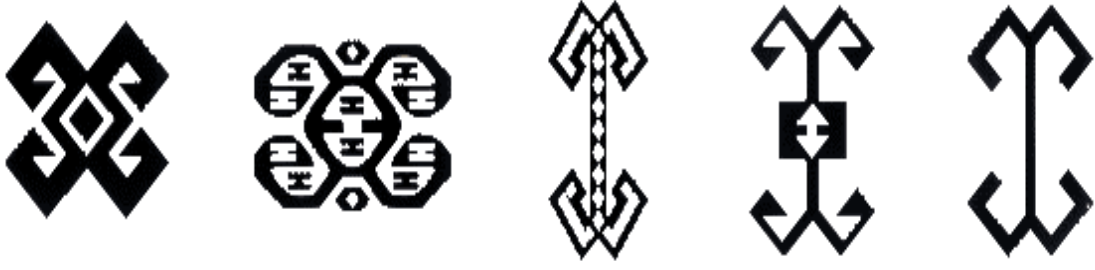
Yukarıda bahsedilen çeşitli motiflerin ahengi halı sanatında ortaya konulmuştur. Türklerin, bu süslemeler aracılığı ile hikmeti ve adaleti halı sanatında göstermiş oldukları ihtimal dâhilindedir (Türker-Küyel, 1998, s. 32-33). “*Halıyı dokuyanın dilinde ve zihninde saklanmış olan geometrik düzen (adalet), renk renk, yün (pamuk-ipek) ipliklerle arış üzerinde Türk düğümü ata ata (argaç) evrenin tümü veya bir parçasının gerçekleştirilmesidir. Evrenin halıya işlenmesidir. Evrenin halıya dokunmasıdır veya halıda dokunmasıdır. Evrenin halıda yeniden yaratılmasıdır*” (Türker-Küyel, 1998, s. 42).

Kadının, milyonlarca ilmek atarken hem en (argaç) hem de boy (arış)’u dikkate alarak, geometrik şekillere özen göstererek, renklerin doğru ve uyumlu olmasını sağlamaya çalışması, hikmet sahibi olma ihtimalini aklımıza getirebilir mi? Yoksa bunu kültürel kodlarıyla mı gerçekleştirmiştir? Usta-çırak geleneği gibi mükemmel uygulamalı eğitim sisteminin varlığını 20. Yüzyıl zanaatkarlarında da gördüğümüzden Ortaçağ döneminde bu uygulamalı eğitimin daha aktif olduğu aşıkârdır.

Halı dokuyan usta kadınların şekilleri oluştururken simetri bilgileri mi vardı? Halı, kilim motiflerine baktığımızda ciddi bir bilginin varlığı gözlemlenmektedir. Türklerin geometri ve cebiri bildikleri ile ilgili iddialar mevcuttur. Öyle ki cebirin Sümerler tarafından bilindiği, Harezmi²’nin cebirin üstadı olmasını, başka destekleyici unsurlarla bilim insanları tarafından belirtmektedirler (Sayılı, 1991, s. 1-101) (Çığ, 2009, s. 14).

² Cebir ilmi ile ilgili mükemmel eseri “el-Cebr ve'l-mukabele” dir. Mahmut Karataş, Müsbet İlimde Müslüman Âlimler, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1991, s. 135.

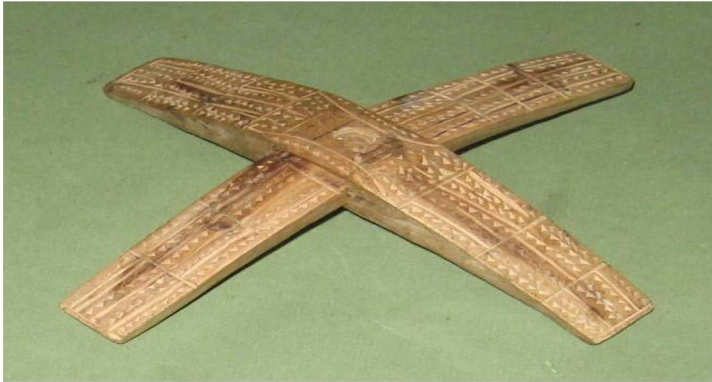

Şekil 1. Halı kilim motifleri

Yukarıdaki motifler halı ve kilimlerde yoğun olarak kullanılan motiflerdir. Anadolu'daki halkın zihninde bu semboller bereket, kahramanlık, güç ve erkeklik, sembolü olan koçboynuzlu yarış, boynuzlu, koçlu yarış, gözlü koçbaşı, v.b. isimler alırlar. Geyik hem zarif, güzel, narin, hem hızlı, güçlü ve dayanıklı bir hayvan olarak resmedilir.

Türker, Clemens³'ten alıntı yaparak, halıyı vasıta kılarak, çoklukta birliği, birlikte çokluğu izah etmiştir. Yani halı, muhtelif renk ve nakışlar orada nasıl birçoklukta birlik içerisinde iseler, işte o şekilde birleştirmektedir; çoklukta birliği, birlikte çokluğu bir ahenk, bir uyum içinde göstermektedir. Halı, adil evreni ifade eder (Türker-Küyel, 1998, s. 40-41). Pazırık halısı incelendiğinde, renk uyumu, doğanın varlığı, simetri anlayışı görülmektedir. Türk kadınında, halı vasıtası ile çağının çok ilerisinde bir motif zenginliğine ve birlik bilincine sahip olduğu düşünülebilir.

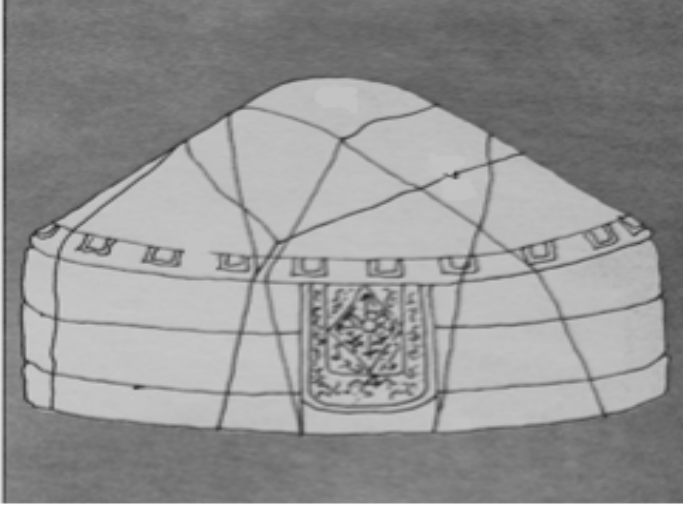
Halı ve benzeri dokumaların malzemeleri ayrı bir özellik taşımaktadır. Dokuma aletleri teşi, fengere, kirman, iğana malzemelerdir. Bunlar el ile iplik eğirme araçlarıdır. Ağaç ana malzemedir (çınar, gürgen, şimşir). Kirman, otağın yapımında örnek alınan en önemli dokuma araçlarındandır. (Fotoğraf 2)

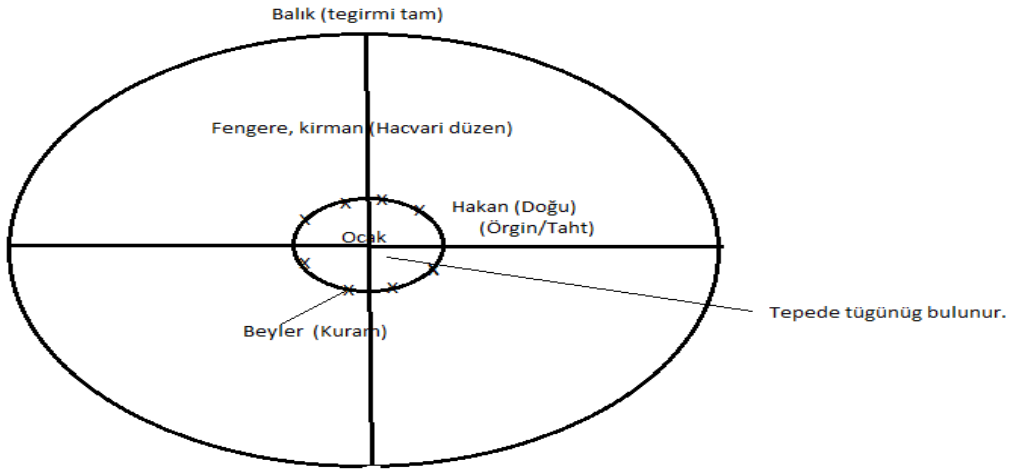
Fotoğraf 2: Kirman (<https://www.google.com.tr/search?q=Kirman+resmi&espv>)⁴

³ (250 - tahminen 211 -215 arası) Tertullian karşıtı bir görüşü, zamandaşları olan İskenderiyeli Clemens temsil eder. İskenderiye'de bir Hıristiyan okulunun yöneticisi olan Clemens, çeşitli kitaplar yazmıştır. Bu eserlerden birisi "Halılar" gibi dikkat çekici bir isim taşır. Halı, çeşitli renk ve şekillerden oluşan bir dokumadır.

⁴ Kirman: Elle yün eğirmeye yarayan araç. <http://www.tdk.gov.tr> (29.01.2016)

Şekil 2: Otağ Dış görünüş (Göker, 2009, s. 165)

Şekil 3: Otağ'ın inanç, dokuma, iktidar, evren bileşenlerini gösteren çizim. (MÖ)

Fotoğraf 3: Tügünüg⁵ (Sarıyev, 2008, s. 494)

3.OTAĞ VE HALI

Otağ; “dostların toplanıp, sohbet ettiği ve karar verdikleri bir çadırır”. (Ögel, 1978, s. 24-25) Orta Asya'da ev veya çadırın temel süsleme malzemesi, bugünkü anlamda mobilyası, keçe ve halı idi. Yaylacılık yapan Türklerin kolayca taşıyabildikleri bu malzemeler aynı zamanda evdeki refah seviyesinin de göstergesiydi. Bozkır hayatında halının yaygı olarak kullanıldığı en önemli mekân otağ'dır. Hem Otağ hem de çadır, dil bilimcilere göre Türkçedir ve “örtü” anlamına gelmektedir. Ağaçları birbirine çatmak ve üstünü keçe ile örtmek biçiminde gerçekleştirilmektedir (Adzhumerova, 2013, s. 222 dph.10). Otağ, Dede Korkut hikâyelerinde farklı fonetik biçimleriyle geçmektedir (Korkut, 2000, s. 54-55-71).

Çadır otak, ala sayvan diktirdi. (D. III. 39a)

Bu Otağın üzerine varmağa edeplendi (D. III. 40a)

Can Bucağın anmışsın

Otakcağızın kurmuşsun (D. III. 57 a)

Otağ, düzenlenirken bir kültür örgüsü bulunmaktadır. Otağ'ın ortasında ocak bulunmaktadır. Ocağın varlığı bir dini ayinle ilgili olabilir mi? Zerdüşt inancının etkisi olduğu iddialar arasındadır. (Bozkurt, 2003, s. 27) Bu iddianın gerçekliği, Zerdüşt tüccarların ipek ticareti vasıtası ile Türk ülkelerine geldikleri ve dinlerini Türkler arasında yaymaya çalıştıkları bilinmektedir. Türklerin Zerdüştlüğün etkisi dışında da dini merasimlerinin olduğu bir gerçektir. 12 Hayvanlı Türk takvimine göre her yılbaşında Hakanın otağında dini tören yapıldığı ve buna 24 Hun boyunun katıldığı belirtilmektedir (Bozkurt, 2003, s. 27). Otağların, Orta Asya'da genelde Ötüken ve çevresinde kurulduğu bilinmektedir (Bozkurt, 2003, s. 43). Ötüken bundan dolayı Türk devletlerinin merkezi kabul edilmiştir.

Gezici hayat tarzından, toprağa bağlı yaşam alanlarına geçişte çadır gibi tek odalı ev yapılmıştır. Bu evler toprak zemin üzerine topraktan yapılmıştır. Türker, balçıktan yapılmış otağlardan kent oluştuğunu, kent için kullanılan “Balık” kelimesinin de “Balçık”tan türediğini iddia etmektedir (Türker-Küyel, 1998, s. 20). Otağların ve otağ şeklindeki meskenlerin oturtulmuş olduğu yerleşme bölgelerinin etrafının çit (çit)li olduğu ve bu çitlerin titig ile (içine tüyler karıştırılmış bir sıvayla oluşan çamur, DLT'de kil/çamur) sıvandığı söylenmektedir (Türker-Küyel, 1998, s. 20) (Mahmud, Divânü Lugati't-Türk, 2005, s. 571). Titig'in “Sekiz Yükme/sekiz Yığın” adlı Uygur metninde de ev ve bark yapımında kullanıldığı belirtilmektedir. (Aydemir, 2012, s. 23) (Şen, 2005, s. 84) Titig işini yapanlara “duvarcı” anlamında “titigci” denilmekteydi (Ögel, 1978, s. 9). Türklerin yapı işlerinden anladıklarının kanıtlarını görmekteyiz.

Otağın kubbesi, gök kubbedir, gök kubbenin ısı ve ışık kaynağı güneş ise, ocakta otağın ısı ve ışık kaynağıdır. Aileyi temsil eden ocak aynı zamanda devleti de temsil eder. Ocağın varlığı hem ailenin hem de devletin varlık sebebidir. Kadınların dokudukları halıyı yaydıkları otağ (çadır), yer ile gökyüzünü birleştiren mekândır. Kadın dokuduğu halıyı serdiği otağ da birlikteliği sembolize eder.

Türkler, otağlardan obalar, şehirler kurmuşlardır ve bu şehirleri merkez yaparak Hakan ile Beğleri vasıtasıyla yönetim biçimleri meydana getirmişlerdir.

⁵ Tüynük: evin en üst kısmı, ahşaptan yapılan yuvarlak biçimdeki çember, ağaçtan halka.

4. OTAĞ VE ŞEHİR

Hikmet yani adalet ve denge “balık”larda (kentlerde), kentlerde ki gök örnek alınarak “ordug”daki yerleşim, beğlerin rütbelerine göre “kuram” oluşturmaları Türklerde ki evren tasavvurlarının ne olduğunu ortaya koymasından önemlidir (Şekil 3) (Türker-Küyel, 1998, s. 33). Çünkü Tanrı evreni bir denge üzerine yaratmıştır. Türklerde adalet, ön ve temel kavramdır. Tanrı yaratışın ve adaletin ilkesidir. (Türker-Küyel, 1998, s. 45) Otağdaki düzende bir nev’i adaletin göstergesidir.

Balık iç ve dış çitler ile çevrilmiştir. İç çitlerle çevrili olan yerde hakanın otağı bulunur. Otağ kutup yıldızını, yeryüzünün tam altına isabet eden noktada hakanın “ordug”u bulunurdu (Şekil 3). User, dil bilimi açısından çit kelimesini bildirisinde irdelemiştir. “Çıt, Tes, Şine Usu ve Taryat yazıtlarında 6 kez geçer” (User, 2008, s. 1891-1910). Otağın balçıktan yapılması, yaylacı olmayan şehirli kesimlerin varlığını göstermektedir. Çünkü yer değişikliği olmadığı en önemli kanıtıdır. Türklerde göçerlik bilindiği gibi dikey göçerliktir. Yani yaylak ve kışlak biçimindedir. Ayrıca, Türklerin yerleşim tercihleri geçici iskân olgusuna dayanmakla birlikte, çok eski çağlardan bu yana Türklerin surlarla çevrelenmiş kentleri ve buraları oluşturan kalıcı konutları iyi tanıdığı bilmektedir (User, 2008, s. 1892)

5. OTAĞ VE İKTİDAR

Tarih boyunca çeşitli Türk Devletleri ve topluluklarınca meydana getirilen mimari eserler, resim, minyatür, heykel, cilt, yazı, tezhip, ağaç, halı, maden ve deri gibi süsleme sanatları, Türk Devletinin devamlılığını gözler önüne sermek, Türk medeniyetinin büyüklüğünü vurgulamak bakımından emsalsiz örneklerdir. Bu örnekler; Otağ’da, yani silindirik ve kümbetli çadırda, işlemeli keçe örtüler, keçe yün yaygılar bulunmaktaydı. Bu hem boy beğlerine hem de gelen elçilere iktidarın ihtişamını göstermek anlamı taşımaktaydı (Türker-Küyel, 1998, s. 19). Otağın Orta Asya’da, Tabgaç, Kadim Chu ve Kök Türklerde hakan halı üzerine oturur, boy beyleri de otağ etrafında döndürülürdü. Hakan yeryüzü etrafında döndüğü kabul edilen güneşin temsilcisi idi. Gök kubbe biçimindeki Otağ içinde halı üzerinde güneşin temsilcisi Hakan’ın ve boy beylerinin dünya nizamı için kararlar aldıkları mekânlar durumundaydı (Türker-Küyel, 1998, s. 19). Türklerde hükümdar otağı, ordu ve ordu-örgin denilen hükümdar ordugâhı ve şehri kâinatın merkezinde ve kâinat planında sayışıyordu (Esin, 2001, s. 48). Türklerin yer merkezli değil de, güneş merkezli bir evren anlayışlarının olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

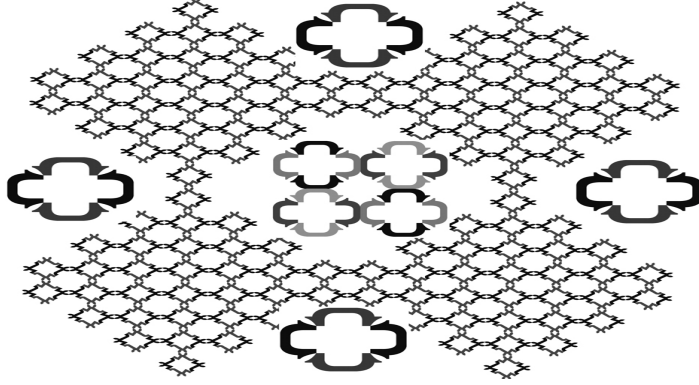
Otağlar, kenti oluşturdularında bir başka düzen karşımıza çıkmaktadır. Birden fazla boyun bulunduğu kentlerde egemenin hangi boy olduğudur. Yazılı belge olmadan bunu tespit etmek için kadınların dokuduklarına bakmak yeterlidir. İki boy bir arada yaşıyor ise damgalarını birleştirerek ortak bir motif haline getirmişlerdir. Bunlara Oğuz boy ongunları sürümleri denilmiştir. Araştırmacı Argaç, iktidar algısının motiflerde nasıl işlendiğini bir örnek ile açıklamıştır. “*Tutirka ve Bayundur boyları bir arada yaşasın ve yönetici konumunda Bayundur boyu olsun. Kurallar gereği kilimlerde yönetici konumunda olan boy kilimin ortasına gelmektedir. Yukarıda uyguladığımız işlemi burada uygularsak kilimimiz aşağıdaki şekilde olacaktır*” (Argaç, 2009, s. 620).

Tutirka Boyu

Bayundur Boyu

Şekil. 4: Tutirka ve Bayundur boylarının bir arada yaşadığını; yöneticisinin Bayundur boyundan olduğunu gösteren kilim motifleri. (Argaç, 2009, s. 620)

Kadın motif yaparken siyasi yapının da nasıl olduğunu, egemenlik sembolünün kime ait olduğunu belki bilinçsizce ya da geleneklerin vurgusu ile gelecek nesillere aktarmıştır.

Türklerde iktidar anlayışının Tanrı ile bağlantısını düşündüğümüzde halıdan otağa, otağdan şehre, şehirden iktidara uzanan bir anlayışın olduğunu görmekteyiz.

6. SONUÇ

“Türk kadını, eşiyle, çocukları ve aile efradıyla, kültürü veya âlemi zihninde, elinde, dilinde hali olarak taşıyor; yüceltiyor; onu yeniden dokuyor; yaratıyor; belki, gizli merasimiyle doğuruyor” (Türker-Küyel, 1998, s. 47). Türker’in bu değerlendirmesi bize Türk kadının birçok özelliğinin olduğu bilgisini sunmaktadır. Halı, Orta Asya’dan beri süre gelen hayvancılık ve hayvanlardan elde edilen yünün değerlendirilmesidir. Halıyı dokuyan, “Tanrı benim elimle dokudu” anlayışına sahiptir. Ali Şir Nevaî, “Tanrı nakkaştır” (Akkuş, 2002, s. 125) derken, Tanrı evrenin nakkaşdır ya da evren Tanrının nakşdır iddiasındadır. Bilgeliğini kullanan kadın halıya tüm duygularını, bilgilerini, siyasi erkin kim olduğunu, inançlarını, evren anlayışını önce kirman da eğirmiş, sonra Türk düğümü atarak dokumuş, ardında da Otağa yaymış, bir tür yönetenlerin nasıl bir düzen içinde oturmaları gerektiğini ima etmiştir. Yani halı dokuyanın gözü nizamı görmüş, onu bütün güzelliği ile halısına dokumuştur. Öyleyse Halı, Otağ, Hakan, Güneş, dünya nizamını ya da Kadın, Ocak, Güç, Adalet ise bize nizam-ı âlemi çağrıştırmaktadır.

Kadının halıya işlediği bütün motif, desen ve figürlerin ayrı ayrı anlamları vardır. Mesele bunları iyi okuyabilmektir. İşlenen semboller, İslâm öncesi çağlardaki kam anlayışının, gök, yer ve su kültürlerinin göstergesidir. İşlenen farklı hayvan figürleri, refahı, iyi haberi, bolluk bereketi, barış, sevgi, adalet ve iyi yönetimi sembolize etmektedir. Bazı hayvan motifleri astrolojinin varlığını kanıtlar. Kullanılan renkler dört yönü işaret eder.

İslâmi çağlarda dokunan halı, kilim ve cicimlerde bulunan motifleri öncekilerin İslâmileştirilmiş halinden başka bir şey değildir. Süleyman mühründen, Hz. Ali Zülfikârına, mitolojik Hüma kuşundan, Geyik motifine kadar anlamlı işlemler nakşetmişlerdir. Tanrı, doğurgan, üretken, sanatkâr bir varlığı karşımıza çıkarmaktadır. Bu kadındır ve bu kadın Zülfikârı işlerken özgürlük anlayışını, Hüma kuşunu işlerken cenneti ya da yılmadan mücadele etmeyi, Geyik işlerken yaşam alanı farklı olsa da gücünü hep koruduğunu düşünmüştür.

Genelde dikey, ancak bazı zamanlar yatay göç yaşamı tercih eden Türk milletinin en üretken varlığı kadın olmuştur. Gözlemciliği, sabrı üretken olmasına katkı sağlamıştır. Tarihçiler de bunu okuma imkânı bulup, halı, otağ, şehir ve iktidar birlikteliğinin mimarı olarak Türk kadınının olduğunu iddia etmektedirler. Yani birçok devlet kuran Türklerin bu özelliği Türk kadınının bu maharetli ellerinden de nasiplenmektedir. Çünkü halıda işlediğini bir anne olarak evladına, eş olarak kocasına, bacı olarak erkek kardeşine sohbetlerinde bir eğitmen olarak anlatmıştır. Usta-çırak uygulamalı eğitim sisteminin ailedeki tezahürüdür.

7. KAYNAKÇA

- Adzhumerova, Reşide- Atmaca Emine, (2013). "Radloff'un Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy Sözlüğünde Ev ve Ev Kavramı Alanı ile İlgili Kelimeler". *Türük* , Sayı: 2, (217-257).
- Akkaya, Ramazan. (2000), *Fethiye'de Yörükler ve Karaçalha*, Şirin Reklam, Fethiye.
- Akkuş, Metin, (2002). "Tarihi ve Edebi Bir Kişilik Olarak Nevaî (Herat 1441-1501) ve Nevaî'nin Eserlerinde İnsan Problemi". *A.Ü. Türkiyat araştırmaları Enstitüsü*, Sayı:19, (123-132).
- Arat, Reşit Rahmeti. (1991), *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Arğaç, Nuri, (2009). Kilimlerde Oğuz Boy Ongunlar ve Sürümleri. *Türk Dünyası Araştırmaları* , 617-632.
- Aydemir, Adem, (2012). "DLT'e Göre XI. Asırda Türk Evi". *JASSS*, Sayı:5, (15-48).
- Bozkurt, Fuat. (2003), *Türklerin Dini*, Cem, İstanbul.
- Çatalbaş, Resul, (2011). Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi* , 3, Sayı:12, (49-60).
- Çay, Adulhalık, (1988). *Anadolu'da Türk Damgası*, TKAE, Ankara.
- Çetin, Altan. (2001), *Ortaçağ'da Devletin İki Yüzü*, Lotus, Ankara,
- Çetin, Altan. (2011), «Ortaçağ:Batının Karabasını doğunun Ütopyası.» *Ortaçağ'da Kadını* içinde, yazar Çetin, Altan, (11-25), Lotus, Ankara.
- Çiğ, Muazzez İlmiye. (2009), *Sumerlilerde Tufani Tufan'da Türkler*, Kaynak, İstanbul.
- Diyarbakırlı, Nejat, (1972). *Hun Sanatı*. İstanbul.
- Diyarbakırlı, Nejat, (1984). "Türklerde Halıcılık". *Türk Edebiyatı Dergisi*, Sayı:132, (44).
- Emre, Yunus. (1991), *Yunus İlahileri Güldestesi*. Düzenleyen Cüneyd Kosal, Türk tasavvuf Musikîsi ve Folklorunu Araştırma ve Yaşatma Vakfı, Ankara
- Ergin, Muharrem, (1978), *Orhun Abideleri*, Boğaziçi, İstanbul.
- Esin, Emel, (1978), *Türk Kültürü El Kitabı*, İÜ. Edebiyat Fak., İstanbul.
- Farabi, (1956), *el-Medinet'ül-Fâzıla*. Çev: Nafiz Danışman, Maarif Basımevi, İstanbul.
- Genç, Özlem. (2011), «Ortaçağ Avrupa'sında Kadın.» *Altan Çetin* içinde, (541-296), Lotus, Ankara.
- Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*.: Türk Kültür, tarihsiz, İstanbul.

- Göker, Müge, (2009). Türklerde Oturma Elemanlarının Tarihsel Gelişim Süreci. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, Sayı: 1, (163-169).
- İbn Batuta, (2010). *Seyahatname*, Çev. A. S. Aykut, Cilt, 1, YKY, İstanbul.
- İbn Fazlan, (1975). *Seyyahatnâme*, Çev:R. Şeşen, Bedir. İstanbul.
- Karadağ, Recep, (2007), *Doğal Boyamacılık*, Kültür Turizm Müdürlüğü, Ankara.
- Karataş, Mahmut, (1991), *Müsbet İlimde Müslüman Âlimler*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Kitabı-ı Dedem Korkut, (2000), *Destanların Dresten Nüshası*. Düzenleyen H. Ahmed Schmiede, TDVY, Ankara.
- Leylak, Halil, (2007), Türk Adı, Türklerin Anayurdu ve Göçler. Haz. Reşat Genç -İ. Cansız *Türk Tarihi ve Uygarlığı* (1-4), Lisan, İstanbul.
- Mac Intyre, Alasdair. (2001), *Ethik'in Kısa Tarihi*. Çev: Hakkı Hünler & Solmaz Z. Hünler. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Mandaloğlu, Mehmet, (2013), Türk mitolojisinden Anadolu'ya Taşınan Kültür: Geyik Motifi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar*, 6 (27), (382-391).
- Mülayim, Selçuk, (1998). Tanımsız Figürlerin İkonografyası. *Türk Soylu Halkların Halı, Kilim ve Cicim Sanatı*, Uluslar arası bilgi Şöleni, Ankara.
- Kaşgarlı Mahmud, (2005), *Divânü Lugati't-Türk*. Çev: Seçki Erden/Serap Tuğba Yurtsever, Kabcacı, İstanbul
- . (1999), *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini (Endeks)*. Çev: Besim Atalay. Cilt IV. TDK, Ankara.
- Orkun, Hüseyin Namık, (1994), *Eski Türk Yazıtları* Cilt 1, TDK. Ankara
- Ögel, Bahaeddin, (1978), *Türk Kültür Tarihine Giriş*. Cilt 3, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Polo, M. (Tarihsiz). *Seyahatname*, Cilt 1, Çev: F. Dokuman, Tercüman, İstanbul.
- Rasonyi, Lydia. (1971). "Türklerde Halıcılık Terimleri ve Halıcılığın Menşei". *Türk Kültürü*, 9, Sayı:103, (614).
- Roux, Jean Paul, (1992). "Osmanlı Sanatı Halı". *Erdem*, Sayı:6, (893-924).
- Sarıyev, Berdi, (2008). Türklerin Eski Aile Yapısına Temel Sembolleri Açısından Bir Bakış. *Türkiyat Araştırmaları*, Sayı:9, (487498).
- Sayılı, Adnan, (1991). "Al-Khwarizmi, Abdulhamid ibn Turk and the Palace of Central Asia in the History of Science and Culture". *Erdem*, 7, Sayı:19, (1-99).
- Sevinç, Necdet. (1987), *Eski Türklerde Kadın ve Aile*, TDVA, İstanbul.
- Şen, Serkan, (2005), "Türkçenin 'Banyo' karşılığında Bilinen İlk Sözcüğü: Sukıngu". *Bilig*, Sayı: 34, (83-90).
- Türker-Küyel, Mübahat, (1998), *Halı Konusu, Felsefenin Görüş Alalınına Girer mi?* Arış, Ankara.
- User, Hatice Şirin, (2008), Köktürk Ve Ötüken-Uygur Yazıtlarında "İmar Etmek", "Yapı Kurmak", "İnşa Etmek" Kavramları". *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Cilt XIV, Sayı:1, (125-148).
- Ülken, Hilmi Ziya, (1971), *Aşk Ahlâkı*, Ülken, İstanbul.
- Weber, Alfred, (1998), *Felsefe Tarihi*. Çev: H. Vehbi Eralp, Sosyal, İstanbul.
- Yeşiltaş, Kevser, (2012), *Arif İçin Din Yoktur (Muhyiddin İbn-i Arabi)*, Sınır Ötesi, İstanbul.
- (<https://www.google.com.tr/search?q=Kirman+resmi&espy>)

KÜRESEL İNOVASYON ENDEKSİ GÖSTERGELERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE GLOBAL INNOVATION INDEX INDICATORS

Yasemin HANCIOĞLU¹

Öz

Bilgi ekonomilerinin etkili olduğu günümüz dünyasında ülkelerin, bölgelerin, işletmelerin rekabet güçlerini belirleyen faktörler değişime uğramıştır. Bir ülkenin, bölgenin ya da işletmenin ne kadar rekabetçi olduğunu belirleyen faktör inovasyondur. İnovasyon küreselleşmenin etkilerine uyum sağlama ve rekabet edebilme yeteneği ile yaşamı sürdürebilmenin en önemli koşullarından biri haline gelmiştir. Ülkelerin inovasyon performanslarını hesaplayarak onlar arasında karşılaştırma yapma imkanı sağlayan Küresel İnovasyon Endeksi, 141 ülkeyi kapsayan önemli bir değerlendirme aracıdır.

Çalışmanın amacı, Küresel İnovasyon Endeksi'ni oluşturan göstergeler arasındaki ilişkinin çoklu regresyon analizi ile incelenmesidir. Çoklu regresyon analizinde, OECD ülkelerinin 2011-2015 dönemine ait Küresel İnovasyon Endeks verileri kullanılmıştır. Bu analiz sonucunda, Küresel İnovasyon Endeksi bağlamında ülkelerin inovasyon performanslarının hangi göstergeler ile ne kadar açıklandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *İnovasyon, İnovasyon Göstergeleri, Küresel İnovasyon Endeksi, Çoklu Regresyon Analizi*

Abstract

The knowledge economy which is effective in today's world, the factors that determine the competitiveness of countries, regions, enterprises have undergone many changes. The factor determining how competitive of a country, region or enterprise is innovation. Innovation has become one of the most important conditions for with the ability to adapt to the effects of globalization and being able to sustain life with the ability to compete Global Innovation Index which provides a comprasion between innovation performance of countries, covering 141 countries, is an important assessment tool.

¹ Arş. Gör. Dr., Ordu Üniversitesi Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, yaseminhancioglu@odu.edu.tr

The purpose of study, the relationship between The Global Innovation Index indicators is examined with multiple regression analysis. OECD countries data from the period 2011-2015 The Global Innovation Index are used in multiple regression analysis. As a result of analysis, the innovation performance of countries in The Global Innovation Index which described how with indicators have been identified.

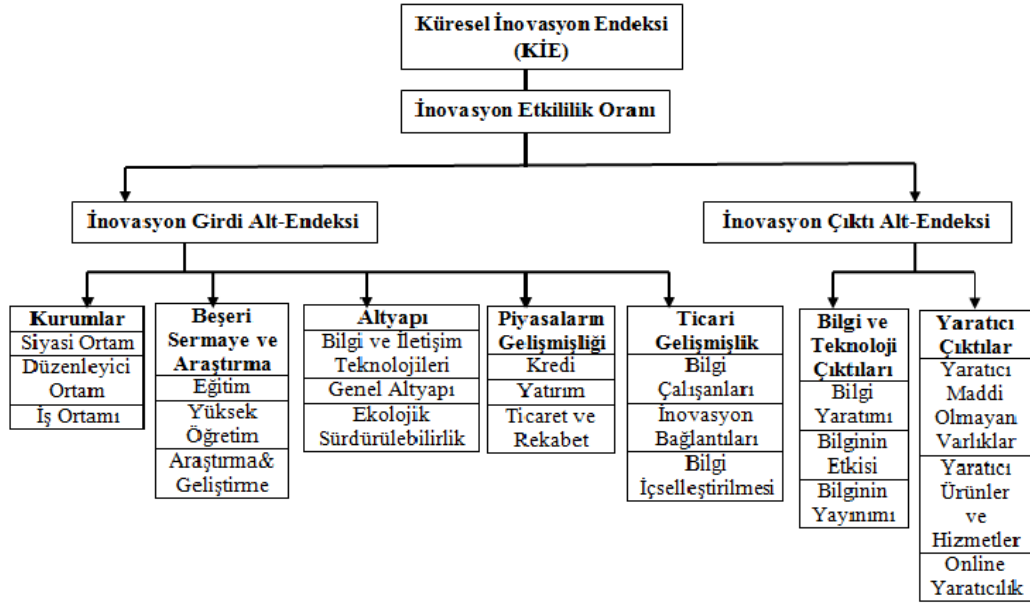
Keywords: Innovation, Innovation Indicators, Global Innovation Index, Multiple Regression Analysis

1. GİRİŞ

Sanayi devriminin başlangıcından itibaren inovasyon, rekabet avantajının ve ekonomik büyümenin önemli bir kaynağı olarak düşünülmektedir (Prajogo ve Ahmed, 2006:499; Damanpour ve Schneider, 2006:215; Beckeikh vd., 2006:644). İnovasyon, işletmelerde yeni fikirlerin üretilmesi, faaliyetlerin başlatılması, benimsenmesi ve uygulanması şeklinde tanımlanabilir (Pierce ve Delbecq, 1977:27). Diğer bir tanıma göre ise inovasyon, üretimde kullanılan teknolojik bilgiler, yeni bilgi veya bilgi kombinasyonlarıdır (Kitanovic, 2005:19).

Hem makro hem mikro seviyede ekonomik büyüme ve başarının önemli bir unsuru haline gelen inovasyon (Kasza, 2004:1), ülkelerin üzerinde durduğu kavramların başlıcalarındandır. İnovasyon kavramının ülkeler için önemli olmasının nedenleri, uluslararası rekabette avantaj sağlaması, refah artışı, sürdürülebilir kalkınma ve istihdam artışında önemli bir rol oynamasıdır (Özgür Güler ve Kanber, 2011:62). İnovasyon işletmeler, bölgeler ve ülkeler için değer yaratıcı ve karmaşık bir süreçtir. Bundan dolayı birçok örgüt inovasyonun önemini vurgulamakta ve inovasyon ile ilgili çalışmalar yapmaktadır. Bu çalışmalardan biri ise Küresel İnovasyon Endeksi'dir. İnovasyon endeksleri, ulusal rekabet edebilirliği ölçmek için geçmiş, şu anı değerlemeye ve geleceği görebilmeye yardımcı olan öngörü süreçlerinin geliştirildiği bir araç olarak ele alınmaktadır (Wonglimpiyarat, 2010:248). Ülkelerin inovasyon performanslarını anlamak amacıyla Küresel İnovasyon Endeksi gibi endeksleri oluşturan göstergeler arasındaki ilişkiler incelenmelidir. Bu ilişkilerin tespit edilmesi ülkelerin endeksteki sıralamalarının yorumlanmasında da yardımcı olacaktır. Küresel İnovasyon Endeksi'nin genel çerçevesi Şekil 1'de gösterilmektedir. Her bileşen üç alt bileşene ayrılmaktadır ve her alt bileşen kendine özgü göstergelerden oluşmaktadır.

Şekil 1. Küresel İnovasyon Endeksi'nin Genel Çerçevesi

Kaynak: Cornell University vd., 2015:9.

Küresel İnovasyon Endeksi (KİE), hem inovasyonu ölçme yollarını geliştirme hem de inovasyonu anlamaya odaklanmaktadır. Bununla birlikte, inovasyon performansını arttırmaya yardımcı uygulamalar ve hedeflenen politikaları tanımlama üzerinde de durmaktadır. KİE inovasyon unsurlarının sürekli değerlendirildiği bir ortam yaratmada yardımcı olmaktadır. KİE, her yıl 141 ekonomiyi içeren raporu ile detaylı metrik bir ölçüm aracı sağlamaktadır. Bu araç dünya nüfusunun %95,1'ini ve dünyadaki GSYİH'nın %98,6'sını temsil etmektedir. KİE'nde dört ölçüm hesaplanmaktadır: Genel KİE, Girdi Alt Endeksi ve Çıktı Alt Endeksi, İnovasyon Etkililik Oranı (Cornell University vd., 2015:9-10; 2013:6-7; INSEAD ve WIPO, 2012:6-7).

- KİE genel skoru, girdi ve çıktı alt endekslerinin basit ortalamasıdır.
- İnovasyon girdi alt endeksi, inovatif faaliyetlere olanak tanıyan ulusal ekonominin unsurlarını içeren beş bileşenden oluşur: (1) Kurumlar, (2) Beşeri Sermaye ve Araştırma, (3) Altyapı, (4) Piyasaların Gelişmişliği, (5) Ticari Gelişmişlik.
- İnovasyon çıktı alt endeksi, ekonomideki inovasyon faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan çıktılar hakkında bilgi sağlamaktadır. İki tane inovasyon çıktısı vardır: (1) Bilgi ve Teknoloji Çıktıları, (2) Yaratıcı Çıktılar.
- İnovasyon etkililik (efficiency) oranı, inovasyon çıktı alt endeksi ile inovasyon girdi alt endeksinin birbirine oranıdır. İnovasyon etkililik oranı, bir ülkenin girdilerinden nasıl daha çok çıktı elde edebileceğini göstermektedir.

Bu çalışmanın amacı, KİE göstergeleri arasındaki ilişkinin çoklu regresyon analizi ile incelenmesidir. Türkçe literatürde bu endeksin ayrıntılı olarak incelendiği ve göstergeleri arasındaki ilişkinin tespit edildiği bir çalışma bulunmamaktadır. KİE'nde Türkiye 142 ülke arasında 2012 yılında 74. sırada, 2013 yılında ise 68. sırada, 2014 yılında 54. sırada, 2015 yılında 58. sırada, 2016 yılında ise 42.

sıradadır. Bir yükseliş trendi izlendiği, sıralamalar incelendiğinde görülmektedir. 2015 yılında ise 2014 yılına göre 4 sıralık bir düşüş yaşanmıştır. Bu yükseliş trendi, OECD ülkeleri ya da Avrupa ülkeleri ile Türkiye karşılaştırılması yapıldığında ise yeterli gözükmemektedir. Bu endeksi oluşturan göstergeler arasındaki ilişkilerin belirlenmesiyle birlikte, Türkiye'nin yıllar itibariyle endeks sıralamasındaki değişikliklerinin daha iyi yorumlanabileceği düşünülmektedir. Ayrıca, endeks göstergeleri arasındaki ilişkilerin belirlenmesi gelecekteki çalışmalar için yol gösterici olabilecektir.

2. KÜRESEL İNOVASYON ENDEKSİ GÖSTERGELERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ

2.1. Amaç, Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada, inovasyon girdi alt endeksi ile inovasyon girdi alt endeksini oluşturan beş bileşen, (1) Kurumlar, (2) Beşeri Sermaye ve Araştırma, (3) Altyapı, (4) Piyasaların Gelişmişliği, (5) Ticari Gelişmişlik arasındaki ilişkinin ve inovasyon çıktı alt endeksi ile inovasyon çıktı alt endeksini oluşturan iki bileşen, (1) Bilgi ve Teknoloji Çıktıları, (2) Yaratıcı Çıktılar arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla çoklu regresyon analizinden yararlanılmıştır. Ayrıca, inovasyon girdi ve çıktı alt endekslerini oluşturan yedi bileşen ve bu yedi bileşeni oluşturan her biri üç göstergeyi kapsayan alt bileşenler arasındaki ilişkiyi belirlemede de çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Verilerin analizinde SPSS 17.0 istatistik programından destek alınmıştır. Veriler, ikincil veri kaynağı olan Küresel İnovasyon Endeksi'nin yıllık raporlarından derlenmiştir. KİE'ndeki 141 ülkenin tamamı zaman kısıtı ve veri setini oluşturma güclüğü göz önünde bulundurularak analize dahil edilmemiştir. İnovasyon politikalarını yönlendiren ve bu konuda öncü çalışmalar yapan OECD kapsamındaki 33 ülke analize dahil edilmiştir. OECD ülkelerinin 2011-2015 dönemine ait KİE verilerinin ortalaması analizde kullanılmıştır. Veri setini oluştururken ortalama alınmasının nedeni ise ülkelerin yıllar itibariyle inovasyon performanslarının değişiklik göstermesidir.

Bir bağımlı değişken ve birden fazla bağımsız değişkenin yer aldığı regresyon modellerine çok değişkenli regresyon analizi denir. Çok değişkenli regresyon analizinde bağımsız değişkenler eşzamanlı olarak (aynı anda) bağımlı değişkendeki değişimi açıklamaya çalışmaktadır. Çok değişkenli regresyon,

$$Y_i = a + b_1x_1 + b_2x_2 + \dots + b_nx_n + \epsilon$$

şeklindeki bir genel formül ile gösterilebilir (Altunışık vd., 2010:237-238).

Regresyon analizi sosyal bilimlerde en çok kullanılan teknikler arasında yer almakla beraber varsayımlarının gerçekleşmediği durumlarda doğru sonuçlar vermemektedir. Regresyon analizinin varsayımları (Sipahi vd., 2010:155),

- Bağımlı ve bağımsız değişken(ler) arasındaki ilişkinin doğrusal olması (Doğrusallık),
- Bağımsız değişkenlerin birbirleriyle ilişkili olmaması (Çoklu Bağıntı),
- Hata terimlerinin normal dağılması (Normallik),
- Hata terimlerinin varyansının sabit olması (Eşvaryanslılık),
- Hata terimleri arasında ilişki olmaması (Otokorelasyon).

Varsayımların bir kısmı regresyon öncesinde bir kısmı ise sonrasında kontrol edilmektedir. Çok değişkenli regresyon öncesinde bağımlı ve bağımsız değişkenlerin arasındaki ilişkinin doğrusallığını görmek için korelasyon analizinden yararlanılmıştır. Çoklu bağıntı da bağımsız değişkenler arasındaki

korelasyon ile incelenmiştir. Bağımsız değişkenler arasında pozitif anlamlı ilişkinin varlığı tespit edilmiş olmasına rağmen katsayılar 0,7'den küçük olduğundan çoklu bağıntının olmadığı düşünülebilir. Bununla birlikte çoklu bağıntının olmadığından emin olmak adına VIF (varyans büyütme faktörü) değerlerine de bakılmıştır, bu değerler 10 değerinden küçük olduğundan çoklu bağıntı olmadığı düşünülmektedir. Çok değişkenli regresyon analizleri yapıldıktan sonra hata terimleri incelenmiştir. Hata terimlerinin normale yakın dağıldığı, eşvaryanslılık problemi olmadığı tespit edilmiştir.

2.2. Bulgular

İnovasyon girdi alt endeksi ile inovasyon girdi alt endeksini oluşturan kurumlar, beşeri sermaye ve araştırma, altyapı, piyasaların gelişmişliği, ticari gelişmişlik göstergeleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla, beş gösterge bağımsız değişken, inovasyon girdi alt endeksi bağımlı değişken olarak ele alınmış ve çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1: İnovasyon Girdi Alt Endeksi ve İnovasyon Girdi Alt Endeksini Oluşturan Beş Gösterge ile İlgili Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken: İnovasyon Girdi Alt Endeksi					
R= ,993	R ² = ,986	Uyarlanmış R ² = ,983			
F= 372,329	p< ,000	Tahminde Standart Hata= ,9607			
	β	Standart Hata β	Standardize Edilmiş β	t	p
Kurumlar	,221	,025	,290	8,821	,000
Beşeri Sermaye ve Araştırma	,251	,030	,315	8,420	,000
Altyapı	,031	,018	,044	1,683	,104
Piyasaların Gelişmişliği	,272	,030	,317	9,131	,000
Ticari Gelişmişlik	,187	,031	,224	5,969	,000

Tablo 1'deki bulgular incelendiğinde, kurumlar, beşeri sermaye ve araştırma, altyapı, piyasaların gelişmişliği ve ticari gelişmişlik ile inovasyon girdi alt endeksi arasında (F=372,329, p<,000) anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İnovasyon girdi alt endeksini oluşturan beş göstergenin inovasyon girdi alt endeksindeki değişimin % 98'ini açıkladığı görülmektedir (R²=,986). Beş bağımsız değişkenden kurumlar, beşeri sermaye ve araştırma, piyasaların gelişmişliği, ticari gelişmişlik değişkenlerinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu (p<,05) görülmektedir. Ancak altyapı değişkeni modelin açıklayıcılığına katkı sağlamamaktadır (p=,104). Değişkenler açısından standart hata değerlerine bakıldığında, değişkenlerin ortalamaya yakın bir dağılım gösterdiği görülmektedir. Çok değişkenli regresyon analizi sonucuna göre elde edilen matematiksel model şöyledir:

İnovasyon Girdi Alt Endeksi= 1,603+ 0,221 kurumlar+ 0,251 beşeri sermaye ve araştırma+ 0,031 altyapı+ 0,272 piyasaların gelişmişliği+ 0,187 ticari gelişmişlik+ ε

Matematiksel modelden görülebileceği gibi sabit terim 1,603 bulunmuştur. Bunun anlamı diğer değişkenler sıfır bile olsa ülkelerin inovasyon girdi alt endeksi puanının 1,603 olacağıdır. Kurumlar

değişkenindeki bir birimlik artış, inovasyon girdi alt endeksini ,221 birim artırmaktadır. Beşeri sermaye ve araştırma değişkenindeki bir birimlik artış, inovasyon girdi alt endeksini ,251 birim artırmaktadır. Altyapı değişkenindeki bir birimlik artış, inovasyon girdi alt endeksini ,031 birim artırmaktadır. Piyasaların gelişmişliği değişkenindeki bir birimlik artış, inovasyon girdi alt endeksini ,272 birim artırmaktadır. Ticari gelişmişlik değişkenindeki bir birimlik artış, inovasyon girdi alt endeksini ,187 birim artırmaktadır. İnovasyon girdi alt endeksini oluşturan göstergelerden piyasaların gelişmişliği, inovasyon girdi alt endeksini açıklayan en önemli değişkendir. Standardize edilmiş katsayılar sütununa bakıldığında, piyasaların gelişmişliği ,317; beşeri sermaye ve araştırma ,315; kurumlar ,290; ticari gelişmişlik ,224; altyapı ,044 değerlerine sahiptir. Bu katsayıların en yüksek olanı (piyasaların gelişmişliği) bağımlı değişkeni en çok açıklayan değişkendir.

İnovasyon çıktı alt endeksi ile inovasyon çıktı alt endeksini oluşturan bilgi ve teknoloji çıktıları, yaratıcı çıktılar arasındaki ilişki çoklu regresyon analizi ile incelenmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: İnovasyon Çıktı Alt Endeksi ve İnovasyon Çıktı Alt Endeksini Oluşturan İki Gösterge ile İlgili Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken: İnovasyon Çıktı Alt Endeksi					
R= 1	R ² = 1	Uyarlanmış R ² = 1			
F=883681,575	p<,000	Tahminde Standart Hata= ,0388			
	β	Standart Hata β	Standardize Edilmiş β	t	p
Bilgi ve Teknoloji Çıktıları	,500	,001	,611	678,605	,000
Yaratıcı Çıktılar	,500	,001	,524	581,149	,000

Tablo 2’deki bulgular incelendiğinde, bilgi ve teknoloji çıktıları, yaratıcı çıktılar ile inovasyon çıktı alt endeksi arasında (F=883681,575, p<,000) anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. İnovasyon çıktı alt endeksini oluşturan iki göstergenin inovasyon çıktı alt endeksindeki değişimin % 100’ünü açıkladığı görülmektedir (R²=1). İki bağımsız değişkenden ikisinin de istatistiksel açıdan anlamlı olduğu (p<,05) görülmektedir. Değişkenler açısından standart hata değerlerine bakıldığında, değişkenlerin ortalamaya yakın bir dağılım gösterdiği görülmektedir. Çok değişkenli regresyon analizi sonucuna göre elde edilen matematiksel model şöyledir:

$$\text{İnovasyon Çıktı Alt Endeksi} = 0,007 + 0,500 \text{ bilgi ve teknoloji çıktıları} + 0,500 \text{ yaratıcı çıktılar} + \varepsilon$$

Matematiksel modelden görülebileceği gibi sabit terim ,007 bulunmuştur. Bunun anlamı diğer değişkenler sıfır bile olsa ülkelerin inovasyon çıktı alt endeksi puanının ,007 olacağıdır. Bilgi ve teknoloji çıktıları değişkenindeki bir birimlik artış, inovasyon çıktı alt endeksini ,500 birim artırmaktadır. Yaratıcı çıktılar değişkenindeki bir birimlik artış, inovasyon çıktı alt endeksini ,500 birim artırmaktadır. İnovasyon çıktı alt endeksini oluşturan göstergelerden bilgi ve teknoloji çıktıları, inovasyon çıktı alt endeksini açıklayan en önemli değişkendir. Standardize edilmiş katsayılar sütununa bakıldığında, bilgi ve teknoloji çıktıları ,611; yaratıcı çıktılar ,524 değerlerine sahiptir. Bu katsayıların en yüksek olanı (bilgi ve teknoloji çıktıları) bağımlı değişkeni en çok açıklayan değişkendir.

Kurumlar bileşeni ile kurumlar bileşenini oluşturan siyasi ortam, düzenleyici ortam, iş ortamı arasındaki ilişki çoklu regresyon analizi ile incelenmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Kurumlar Bileşeni ve Kurumlar Bileşenini Oluşturan Üç Gösterge ile İlgili Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken: Kurumlar					
R= ,937	R ² = ,879	Uyarlanmış R ² = ,866			
F=70,040	p< ,000	Tahminde Standart Hata= 3,5395			
	β	Standart Hata β	Standardize Edilmiş β	t	p
Siyasi Ortam	,381	,095	,542	4,026	,000
Düzenleyici Ortam	,249	,115	,301	2,161	,039
İş Ortamı	,251	,132	,166	1,905	,067

Tablo 3'teki bulgular incelendiğinde, siyasi ortam, düzenleyici ortam, iş ortamı ile kurumlar sütunu arasında (F=70,040, p<,000) anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Kurumlar bileşenini oluşturan üç göstergenin kurumlar bileşenindeki değişimin % 88'ini açıkladığı görülmektedir (R²=,879). Üç bağımsız değişkenden siyasi ortam ve düzenleyici ortam değişkenlerinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu (p<,05) görülmektedir. Ancak iş ortamı değişkeni modelin açıklayıcılığına katkı sağlamamaktadır (p=,067). Değişkenler açısından standart hata değerlerine bakıldığında, değişkenlerin ortalamaya yakın bir dağılım gösterdiği görülmektedir. Çok değişkenli regresyon analizi sonucuna göre elde edilen matematiksel model şöyledir:

$$\text{Kurumlar} = 9,450 + 0,381 \text{ siyasi ortam} + 0,249 \text{ düzenleyici ortam} + 0,251 \text{ iş ortamı} + \varepsilon$$

Matematiksel modelden görülebileceği gibi sabit terim 9,450 bulunmuştur. Bunun anlamı diğer değişkenler sıfır bile olsa ülkelerin kurumlar bileşeni puanının 9,450 olacağıdır. Siyasi ortam değişkenindeki bir birimlik artış, kurumlar bileşenini ,381 birim artırmaktadır. Düzenleyici ortam değişkenindeki bir birimlik artış, kurumlar bileşenini ,249 birim artırmaktadır. İş ortamı değişkenindeki bir birimlik artış, kurumlar bileşenini ,251 birim artırmaktadır. Kurumlar bileşenini oluşturan göstergelerden siyasi ortam, kurumlar bileşenini açıklayan en önemli değişkendir. Standardize edilmiş katsayılar sütununa bakıldığında, siyasi ortam ,542; düzenleyici ortam ,301; iş ortamı ,067 değerlerine sahiptir. Bu katsayıların en yüksek olanı (siyasi ortam) bağımlı değişkeni en çok açıklayan değişkendir.

Beşeri sermaye ve araştırma bileşeni ile beşeri sermaye ve araştırma bileşenini oluşturan eğitim, yüksek öğretim, araştırma & geliştirme arasındaki ilişki çoklu regresyon analizi ile incelenmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4: Beşeri Sermaye ve Araştırma Bileşeni ve Beşeri Sermaye ve Araştırma Bileşenini Oluşturan Üç Gösterge ile İlgili Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken: Beşeri Sermaye ve Araştırma					
R= 1	R ² = 1	Uyarlanmış R ² = 1			
F=50999,931	p< ,000	Tahminde Standart Hata= ,1339			
	β	Standart Hata β	Standardize Edilmiş β	t	p
Eğitim	,339	,006	,190	59,171	,000
Yüksek Öğretim	,332	,004	,268	93,604	,000
Araştırma&Geliştirme	,333	,001	,747	243,111	,000

Tablo 4'teki bulgular incelendiğinde, eğitim, yüksek öğretim, araştırma & geliştirme ile beşeri sermaye ve araştırma arasında (F=50999,931, p<,000) anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Beşeri sermaye ve araştırma bileşenini oluşturan üç göstergenin beşeri sermaye ve araştırma bileşenindeki değişimin % 100'ünü açıkladığı görülmektedir (R²=1). Üç bağımsız değişkenden üçünün de istatistiksel açıdan anlamlı olduğu (p<,05) görülmektedir. Değişkenler açısından standart hata değerlerine bakıldığında, değişkenlerin ortalamaya yakın bir dağılım gösterdiği görülmektedir. Çok değişkenli regresyon analizi sonucuna göre elde edilen matematiksel model şöyledir:

Beşeri Sermaye ve Araştırma= 0,197+ 0,339 eğitim+ 0,332 yüksek öğretim+ 0,333 araştırma & geliştirme+ ε

Matematiksel modelden görülebileceği gibi sabit terim ,197 bulunmuştur. Bunun anlamı diğer değişkenler sıfır bile olsa ülkelerin beşeri sermaye ve araştırma bileşeni puanının ,197 olacağıdır. Eğitim değişkenindeki bir birimlik artış, beşeri sermaye ve araştırma bileşenini ,339 birim artırmaktadır. Yüksek öğretim değişkenindeki bir birimlik artış, beşeri sermaye ve araştırma bileşenini ,332 birim artırmaktadır. Araştırma & geliştirme değişkenindeki bir birimlik artış, beşeri sermaye ve araştırma bileşenini ,333 birim artırmaktadır. Beşeri sermaye ve araştırma bileşenini oluşturan göstergelerden araştırma & geliştirme, beşeri sermaye ve araştırma bileşenini açıklayan en önemli değişkendir. Standardize edilmiş katsayılar sütununa bakıldığında, araştırma & geliştirme ,747; yüksek öğretim ,268; eğitim ,190 değerlerine sahiptir. Bu katsayıların en yüksek olanı (araştırma & geliştirme) bağımlı değişkeni en çok açıklayan değişkendir.

Altyapı bileşeni ile altyapı bileşenini oluşturan bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT), genel altyapı, ekolojik sürdürülebilirlik arasındaki ilişki çoklu regresyon analizi ile incelenmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5: Altyapı Bileşeni ve Altyapı Bileşenini Oluşturan Üç Gösterge ile İlgili Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken: Altyapı					
R= ,589	R ² = ,346	Uyarlanmış R ² = ,279			
F=5,123	p> ,000	Tahminde Standart Hata= 9,0364			
	β	Standart Hata β	Standardize Edilmiş β	t	p
BİT	,416	,157	,476	2,647	,013
Genel Altyapı	-,041	,202	-,037	-,203	,841
Ekolojik Sürdürülebilirlik	,509	,194	,404	2,626	,014

Tablo 5'deki bulgular incelendiğinde, BİT, genel altyapı, ekolojik sürdürülebilirlik ile altyapı arasında (F=5,123, p>,000) anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Altyapı sütununu oluşturan üç göstergenin altyapı sütunundaki değişimin sadece % 34'ünü açıkladığı görülmektedir (R²=,346). Üç bağımsız değişkenden BİT ve ekolojik sürdürülebilirlik değişkenlerinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu (p< ,05) görülmektedir. Ancak genel altyapı değişkeni modelin açıklayıcılığına katkı sağlamamaktadır (p=,841). Değişkenler açısından standart hata değerlerine bakıldığında, değişkenlerin ortalamaya yakın bir dağılım gösterdiği görülmektedir. Çok değişkenli regresyon analizi sonucuna göre elde edilen matematiksel model şöyledir:

$$\text{Altyapı} = 0,401 + 0,416 \text{ BİT} - 0,041 \text{ genel altyapı} + 0,509 \text{ ekolojik sürdürülebilirlik} + \varepsilon$$

Matematiksel modelden görülebileceği gibi sabit terim ,401 bulunmuştur. Bunun anlamı diğer değişkenler sıfır bile olsa ülkelerin altyapı bileşeni puanının ,401 olacağıdır. BİT değişkenindeki bir birimlik artış, altyapı bileşenini ,416 birim artırmaktadır. Ekolojik sürdürülebilirlik değişkenindeki bir birimlik artış, altyapı bileşenini ,509 birim artırmaktadır. Altyapı bileşenini oluşturan göstergelerden BİT, altyapı bileşenini açıklayan en önemli değişkendir. Standardize edilmiş katsayılar sütununa bakıldığında, BİT ,476; ekolojik sürdürülebilirlik ,404; genel altyapı ,037 değerlerine sahiptir. Bu katsayıların en yüksek olanı bağımlı (BİT) değişkeni en çok açıklayan değişkendir.

Piyasaların gelişmişliği bileşeni ile piyasaların gelişmişliği bileşenini oluşturan kredi, yatırım, ticaret & rekabet arasındaki ilişki çoklu regresyon analizi ile incelenmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6: Piyasaların Gelişmişliği Bileşeni ve Piyasaların Gelişmişliği Bileşenini Oluşturan Üç Gösterge ile İlgili Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken: Piyasaların Gelişmişliği					
R= 1	R ² = 1	Uyarlanmış R ² =1			
F=1180559,475	p< ,000	Tahminde Standart Hata= ,0259			
	β	Standart Hata β	Standardize Edilmiş β	t	p
Kredi	,334	,000	,522	745,050	,000
Yatırım	,333	,000	,558	821,464	,000
Ticaret & rekabet	,334	,001	,153	275,742	,000

Tablo 6'daki bulgular incelendiğinde, kredi, yatırım, ticaret & rekabet ile piyasaların gelişmişliği arasında (F=1180559,475, p<,000) anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Piyasaların gelişmişliği bileşenini

oluşturan üç göstergenin piyasaların gelişmişliği bileşenindeki değişimin % 100'ünü açıkladığı görülmektedir ($R^2=1$). Üç bağımsız değişkenden üçünün de istatistiksel açıdan anlamlı olduğu ($p<,05$) görülmektedir. Değişkenler açısından standart hata değerlerine bakıldığında, değişkenlerin ortalamaya yakın bir dağılım gösterdiği görülmektedir. Çok değişkenli regresyon analizi sonucuna göre elde edilen matematiksel model şöyledir:

$$\text{Piyasaların Gelişmişliği} = 0,091 + 0,334 \text{ kredi} + 0,333 \text{ yatırım} + 0,334 \text{ ticaret \& rekabet} + \epsilon$$

Matematiksel modelden görülebileceği gibi sabit terim ,091 bulunmuştur. Bunun anlamı diğer değişkenler sıfır bile olsa ülkelerin piyasaların gelişmişliği bileşeni puanının ,091 olacağıdır. Kredi değişkenindeki bir birimlik artış, piyasaların gelişmişliği bileşenini ,334 birim artırmaktadır. Yatırım değişkenindeki bir birimlik artış, piyasaların gelişmişliği bileşenini ,333 birim artırmaktadır. Ticaret & rekabet değişkenindeki bir birimlik artış, piyasaların gelişmişliği bileşenini ,334 birim artırmaktadır. Piyasaların gelişmişliği bileşenini oluşturan göstergelerden yatırım, piyasaların gelişmişliği bileşenini açıklayan en önemli değişkendir. Standardize edilmiş katsayılar sütununa bakıldığında, yatırım ,558; kredi ,522; ticaret & rekabet ,153 değerlerine sahiptir. Bu katsayıların en yüksek olanı (yatırım) bağımlı değişkeni en çok açıklayan değişkendir.

Ticari gelişmişlik bileşeni ile ticari gelişmişlik bileşenini oluşturan bilgi çalışanları, inovasyon bağlantıları, bilgi içselleştirilmesi arasındaki ilişki çoklu regresyon analizi ile incelenmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7: Ticari Gelişmişlik Bileşeni ve Ticari Gelişmişlik Bileşenini Oluşturan Üç Gösterge ile İlgili Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken: Ticari Gelişmişlik					
R= 1	R ² = 1	Uyarlanmış R ² =1			
F=529215,550	p<,000	Tahminde Standart Hata= ,0396			
	β	Standart Hata β	Standardize Edilmiş β	t	p
Bilgi Çalışanları	,334	,001	,444	375,485	,000
İnovasyon Bağlantıları	,333	,001	,404	328,358	,000
Bilgi İçselleştirilmesi	,332	,001	,311	320,573	,000

Tablo 7'deki bulgular incelendiğinde, bilgi çalışanları, inovasyon bağlantıları, bilgi içselleştirilmesi ile ticari gelişmişlik arasında ($F=529215,550$, $p<,000$) anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Ticari gelişmişlik bileşenini oluşturan üç göstergenin ticari gelişmişlik bileşimindeki değişimin % 100'ünü açıkladığı görülmektedir ($R^2=1$). Üç bağımsız değişkenden üçünün de istatistiksel açıdan anlamlı olduğu ($p<,05$) görülmektedir. Değişkenler açısından standart hata değerlerine bakıldığında, değişkenlerin ortalamaya yakın bir dağılım gösterdiği görülmektedir. Çok değişkenli regresyon analizi sonucuna göre elde edilen matematiksel model aşağıdaki şöyledir:

$$\text{Ticari Gelişmişlik} = 0,016 + 0,334 \text{ bilgi çalışanları} + 0,333 \text{ inovasyon bağlantıları} + 0,332 \text{ bilgi içselleştirilmesi} + \epsilon$$

Matematiksel modelden görülebileceği gibi sabit terim ,016 bulunmuştur. Bunun anlamı diğer değişkenler sıfır bile olsa ülkelerin ticari gelişmişlik bileşeni puanının ,016 olacağıdır. Bilgi çalışanları değişkenindeki bir birimlik artış, ticari gelişmişlik bileşenini ,334 birim artırmaktadır. İnovasyon

bağlantıları değişkenindeki bir birimlik artış, ticari gelişmişlik bileşenini ,333 birim artırmaktadır. Bilgi içselleştirilmesi değişkenindeki bir birimlik artış, piyasaların gelişmişliği bileşenini ,332 birim artırmaktadır. Ticari gelişmişlik bileşenini oluşturan göstergelerden bilgi çalışanları, ticari gelişmişlik bileşenini açıklayan en önemli değişkendir. Standardize edilmiş katsayılar sütununa bakıldığında, bilgi çalışanları ,444; inovasyon bağlantıları ,404; bilgi içselleştirilmesi ,311 değerlerine sahiptir. Bu katsayıların en yüksek olanı (bilgi çalışanları) bağımlı değişkeni en çok açıklayan değişkendir.

Bilgi ve teknoloji çıktıları bileşeni ile bilgi ve teknoloji çıktıları bileşenini oluşturan bilgi yaratımı, bilginin etkisi, bilginin yayınımları arasındaki ilişki çoklu regresyon analizi ile incelenmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 8’de gösterilmektedir.

Tablo 8: Bilgi ve Teknoloji Çıktıları Bileşeni ve Bilgi ve Teknoloji Çıktıları Bileşenini Oluşturan Üç Göstergeler ile İlgili Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken: Bilgi ve Teknoloji Çıktıları					
R= 1	R ² = 1	Uyarlanmış R ² =1			
F=1389124,774	p<,000	Tahminde Standart Hata= ,0309			
	β	Standart Hata β	Standardize Edilmiş β	t	p
Bilgi Yaratımı	,334	,000	,544	948,946	,000
Bilginin Etkisi	,334	,001	,203	384,431	,000
Bilginin Yayınımları	,333	,000	,502	862,987	,000

Tablo 8’deki bulgular incelendiğinde, bilgi yaratımı, bilginin etkisi, bilginin yayınımları ile bilgi ve teknoloji çıktıları arasında (F=1389124,774, p<,000) anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Bilgi ve teknoloji çıktıları bileşenini oluşturan üç göstergenin bilgi ve teknoloji çıktıları sütunundaki değişimin % 100’ünü açıkladığı görülmektedir (R²=1). Üç bağımsız değişkenden üçünün de istatistiksel açıdan anlamlı olduğu (p<,05) görülmektedir. Değişkenler açısından standart hata değerlerine bakıldığında, değişkenlerin ortalamaya yakın bir dağılım gösterdiği görülmektedir. Çok değişkenli regresyon analizi sonucuna göre elde edilen matematiksel model şöyledir:

Bilgi ve Teknoloji Çıktıları= 0,017+ 0,334 bilgi yaratımı+ 0,334 bilginin etkisi+ 0,333 bilginin yayınımları+ ε

Matematiksel modelden görülebileceği gibi sabit terim ,017 bulunmuştur. Bunun anlamı diğer değişkenler sıfır bile olsa ülkelerin bilgi ve teknoloji çıktıları bileşeni puanının ,017 olacağıdır. Bilgi yaratımı değişkenindeki bir birimlik artış, bilgi ve teknoloji çıktıları bileşenini ,334 birim artırmaktadır. Bilginin etkisi değişkenindeki bir birimlik artış, bilgi ve teknoloji çıktıları bileşenini ,334 birim artırmaktadır. Bilginin yayınımları değişkenindeki bir birimlik artış, bilgi ve teknoloji çıktıları bileşenini ,333 birim artırmaktadır. Bilgi ve teknoloji çıktıları bileşenini oluşturan göstergelerden bilgi yaratımı, bilgi ve teknoloji çıktıları bileşenini açıklayan en önemli değişkendir. Standardize edilmiş katsayılar sütununa bakıldığında, bilgi yaratımı ,544; bilginin yayınımları ,502; bilginin etkisi ,203 değerlerine sahiptir. Bu katsayıların en yüksek olanı (bilgi yaratımı) bağımlı değişkeni en çok açıklayan değişkendir.

Yaratıcı çıktılar bileşeni ile yaratıcı çıktılar bileşenini oluşturan yaratıcı maddi olmayan varlıklar, yaratıcı ürünler ve hizmetler, online yaratıcılık arasındaki ilişki çoklu regresyon analizi ile incelenmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 9’da gösterilmektedir.

Tablo 9: Yaratıcı Çıktılar Bileşeni ve Yaratıcı Çıktılar Bileşenini Oluşturan Üç Gösterge ile İlgili Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken: Yaratıcı Çıktılar					
R= 1	R ² = 1	Uyarlanmış R ² =1			
F=1023698,946	p<,000	Tahminde Standart Hata= ,0309			
	β	Standart Hata β	Standardize Edilmiş β	t	p
Yaratıcı Maddi Olmayan Varlıklar	,499	,001	,496	718,145	,000
Yaratıcı Ürünler ve Hizmetler	,249	,001	,242	347,058	,000
Online Yaratıcılık	,250	,000	,505	617,389	,000

Tablo 9'daki bulgular incelendiğinde, yaratıcı maddi olmayan varlıklar, yaratıcı ürünler ve hizmetler, online yaratıcılık ile yaratıcı çıktılar arasında (F=1023698,946, p<,000) anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Yaratıcı çıktılar bileşenini oluşturan üç göstergenin yaratıcı çıktılar bileşenindeki değişimin % 100'ünü açıkladığı görülmektedir (R²=1). Üç bağımsız değişkenden üçünün de istatistiksel açıdan anlamlı olduğu (p<,05) görülmektedir. Değişkenler açısından standart hata değerlerine bakıldığında, değişkenlerin ortalamaya yakın bir dağılım gösterdiği görülmektedir. Çok değişkenli regresyon analizi sonucuna göre elde edilen matematiksel model şöyledir:

Yaratıcı Çıktılar= 0,048+ 0,499 yaratıcı maddi olmayan varlıklar+ 0,249 yaratıcı ürünler ve hizmetler+ 0,250 online yaratıcılık + ε

Matematiksel modelden görülebileceği gibi sabit terim ,048 bulunmuştur. Bunun anlamı diğer değişkenler sıfır bile olsa ülkelerin yaratıcı çıktılar bileşeni puanının ,048 olacağıdır. Yaratıcı maddi olmayan varlıklar değişkenindeki bir birimlik artış, yaratıcı çıktılar bileşenini ,499 birim artırmaktadır. Yaratıcı ürünler ve hizmetler değişkenindeki bir birimlik artış, yaratıcı çıktılar bileşenini ,249 birim artırmaktadır. Online yaratıcılık değişkenindeki bir birimlik artış, yaratıcı çıktılar bileşenini ,250 birim artırmaktadır. Yaratıcı çıktılar bileşenini oluşturan göstergelerden online yaratıcılık, yaratıcı çıktılar bileşenini açıklayan en önemli değişkendir. Standardize edilmiş katsayılar sütununa bakıldığında, online yaratıcılık ,505; yaratıcı olmayan maddi varlıklar ,496; yaratıcı ürünler ve hizmetler ,242 değerlerine sahiptir. Bu katsayıların en yüksek olanı (online yaratıcılık) bağımlı değişkeni en çok açıklayan değişkendir.

3. SONUÇ

İnovasyonlar, bireyler, organizasyonlar, bölgeler ve ülkeler için verimliliği, rekabet edebilirliği ve işgücünü artıran bir araç olarak düşünülmektedir (Abrunhosa, 2003:2). Ülkelerin uluslararası rekabet edebilirliği, verimlilikleri, üretim kapasiteleri ve istihdam performanslarının altında yatan ana faktörlerden birini simgeleyen inovasyon (Beckeikh vd., 2006:644; Johannessen, 2009:160), ülkelerin gelişmişlik düzeylerini belirlemede bir ölçüt olarak kullanılmaktadır.

Ülkeler günümüz rekabet koşullarında, sosyal-siyasal-askeri ve ekonomik açıdan sürekli değişen çevre koşullarının etkisiyle dinamik bir ortamda varlıklarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. Küresel rekabet gücü elde etmede belirleyici olan ülkenin sahip olduğu doğal zenginlikleri, bilim-teknoloji-inovasyon bakış açısıyla işleyerek artırmaktır. Ülkenin inovasyon performansının artması, inovasyon süreçlerinin

desteklenmesi ve bu alanda gerekli yatırımların yapılması, bu yatırımlara işlerlik kazandırabilecek politikaların uygulanması, bilim-teknoloji-inovasyon alanının toplumun her kesimi için bir çekim merkezi haline getirilmesine bağlıdır. Bilim-teknoloji-inovasyon alanının toplumun her kesimi için çekim merkezi haline getirmek ise, toplumda farkındalık oluşturulması ile mümkündür. Türkiye’de bilim-teknoloji-inovasyon süreçlerinin bütünsel bağlamda ele alınarak değerlendirilmesi, istenilen inovasyon performansına ulaşılmasında etkili olabilecektir. Küresel İnovasyon Endeksi, Türkiye’nin inovasyon performansının diğer ülkelerle karşılaştırılabilmesi adına önemli bir araçtır. Ülkenin istenilen inovasyon performansına ulaşması için bu sürecin hangi faktörler tarafından ne düzeyde etkilendiğine cevap bulmak gerekmektedir. Bu çalışmada KİE bağlamında inovasyon performansının hangi faktörler tarafından ne düzeyde etkilendiği tespit edilmiştir.

Analiz sonucunda, göstergelerin neredeyse tamamının KİE’nin hesaplanmasında benzer katkıları olduğu bulunmuştur. İnovasyon girdi alt endeksini oluşturan göstergelerden piyasaların gelişmişliği, inovasyon girdi alt endeksini açıklayan en önemli değişkendir. Standardize edilmiş katsayılar sütununa bakıldığında, piyasaların gelişmişliği ,317; beşeri sermaye ve araştırma ,315; kurumlar ,290; ticari gelişmişlik ,224; altyapı ,044 değerlerine sahiptir. Bu katsayıların en yüksek olanı yani piyasaların gelişmişliği bileşeni bağımlı değişkeni en çok açıklayan değişkendir. İnovasyon çıktı alt endeksini oluşturan göstergelerden bilgi ve teknoloji çıktıları, inovasyon çıktı alt endeksini açıklayan en önemli değişkendir. Standardize edilmiş katsayılar sütununa bakıldığında, bilgi ve teknoloji çıktıları ,611; yaratıcı çıktılar ,524 değerlerine sahiptir. Bu katsayıların en yüksek olanı yani bilgi ve teknoloji çıktıları bileşeni bağımlı değişkeni en çok açıklayan değişkendir. Bir ülkenin inovasyon performansında artış gösterebilmesi bu göstergelerin hepsine gereken önemin verilmesi ile mümkündür. Beşeri sermaye, ticari gelişmişlik, piyasaların gelişmişliği gibi bazı göstergeleri geliştiren, fakat diğer göstergeler için yeterli çabayı göstermeyen ülkelerin performanslarını artırmaları analiz sonuçlarına göre mümkün gözükmemektedir. Bir ülkenin KİE’nde üst sıralara çıkabilmesi, bu endekste kapsamlı yaklaşımı bütüncül olarak ele alması ile gerçekleşebilir. Türkiye’nin inovasyon performansını yükselterek endekste üst sıralara çıkabilmesi de bu faktörlerin tamamı için çaba sarf etmesine bağlıdır.

4. KAYNAKÇA

- Abrunhosa, Ana (2003). “The National Innovation Systems Approach and The Innovation Matrix”, Paper Presented at the DRUID Summer Conference, Copenhagen, June 12-14, (2-26).
- Altunışık, Remzi-Coşkun, Recai-Bayraktaroğlu, Serkan-Yıldırım, Engin (2010). “*Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*”, 6.Baskı, Sakarya Yayıncılık, Sakarya.
- Becheikh, Nizar-Landry, Rejean-Amara, Nabil (2006). “Lessons From Innovation Empirical Studies in The Manufacturing Sector: A Systematic Review of The Literature From 1993-2003”, *Technovation*, Vol.26, (644-664).
- Cornell University, INSEAD, WIPO (2015). *The Global Innovation Index 2015: Effective Innovation Policies for Development*, Fontainebleau, Ithaca and Geneva.
- Cornell University, INSEAD, WIPO (2013). *The Global Innovation Index 2013: Local Dynamics of Innovation*, Fontainebleau, Ithaca and Geneva.

- Damanpour, Fariborz-Schneider, Marguerite (2006). “Phases of The Adoption of Innovation in Organizations: Effects of Environment, Organization and Top Managers”, *British Journal of Management*, Vol.17, (215-236).
- INSEAD, WIPO (2012). The *Global Innovation Index 2012: Stronger Innovation Linkages for Global Growth*, Fontainebleau, Ithaca and Geneva.
- Johannessen, Jon-Arild (2009). “A Systemic Approach to Innovation: The Interactive Innovation Model”, *Kybernetes*, Vol.38, Iss.1/2, (158-176).
- Kasza, Artur (2004), “Innovation Networks, Policy Networks and Regional Development in Transition Economies: A Conceptual Review and Research Perspectives”, Paper for EPSNET Conference, 18-19 June, Prague.
- Kitanovic, Jasmina (2005). “National Systems in Transition Countries: The Impact of Institutional Organization and Change”, DRUID Tenth Anniversary Summer Conference (27-29 June), Copenhagen, Denmark.
- Özgür Güler, Ebru-Kanber, Seda (2011). “İnovasyon Aktivitelerinin İnovasyon Performansı Üzerine Etkileri: İmalat Sanayii Uygulaması”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt.20, Sayı.1, (61-76).
- Pierce, Jon L., Delbecq, Andre L. (1997). “Organization Structure, Individual, Attitudes and Innovation”, *Academy of Management*, Vol.2, Iss.1, (27-37).
- Prajogo, Daniel I.- Ahmed, Pervaiz K. (2006). “Relationships Between Innovation Stimulus, Innovation Capacity, and Innovation Performance”, *R&D Management*, Vol.36, Iss.5, (499-515).
- Sipahi, Beril-Yurtkoru, E. Serra-Çinko, Murat (2010). *Sosyal Bilimlerde SPSS’le Veri Analizi*, 3.Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Wonglimpiyarat, Jarunee (2010). “Innovation Index and The Innovation Capacity of Nations”, *Futures*, Vol.42, (247-253).

YÖRESEL YEMEKLERİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİNDE STANDART REÇETELENDİRMENİN ÖNEMİ: KASTAMONU MUTFAĞI ÖRNEĞİ

THE IMPORTANCE OF STANDARDIZED RECIPES ON SUSTAINABILITY OF LOCAL FOODS: A CASE STUDY FROM KASTAMONU CUISINE

Aydoğan AYDOĞDU¹, Metin MIZRAK²

Öz

Yöresel yemeklerin hazırlanmasından sunumuna kadar belirli bir kalitede olması ve birçok açıdan sürdürülebilirliği için standart reçete uygulamalarının yaşamsal bir önem taşıdığına inanılmaktadır. Zira yöresel yemek sunan işletmeler için büyük bir risk oluşturan yüksek işgücü devri ve bu bağlamda mutfak personelinin olası değişimi durumunda aynı kalitede yemek üretim ve sunumu, standart reçeteler sayesinde olanaklı olabilecektir. Bu nedenlerle standart reçetelerin geliştirilmesi Yöresel Yemek Kültürü'nün devamlılığı açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada Kastamonu Yöresel Yemekleri'nin standart reçetelerinin hazırlanması ve yiyecek içecek işletmelerinin bu reçeteleri uygulayarak istenilen ve/ya belirlenen kalitede sürdürülebilir bir ürün ve hizmet verme çabalarına katkı sağlanması amaçlanmıştır. Araştırma amaçlarının gerçekleştirilebilmesi için ilgili yazın taranmış ve yöresel yemek konusunda uzman olduğuna inanılan kaynak kişilerle görüşülmüştür. Araştırmada temel olarak nitel bir model işe koşulmuş olup, hazır bilgiden yararlanmanın yanı sıra kaynak kişilerden yapılandırılmış görüşme formları aracılığıyla elde edilen bilgiler içerik analizi yöntemi ile çözümlenerek standart reçetelere dönüştürülmüştür.

Anahtar Kelimeler; Yöresel Lezzetler, Standart Reçete, Kastamonu

Abstract

Standard recipe practice is believed to be crucial for keeping up the quality from preparation to presentation of traditional cuisine and its sustainability in many ways. Since high employee turnover rate poses a big risk in small scale traditional food businesses, standard recipes make it possible to provide the same quality food and presentation in the event of change in kitchen personnel. Therefore, developing standard recipes holds key for the sustainability of the food culture. This study aims to contribute to an

¹ Yrd. Doç. Dr. Kastamonu Üniversitesi, Turizm Fakültesi, aydoganaydogdu@gmail.com

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, SBE, Turizm İşletmeciliği, Tezli YL Programı, metinmizrak@hotmail.com

attempt to offer service and sustainable products with desired and/or specific qualities through preparation of standard recipes of Regional Cuisine of Kastamonu and using these recipes by food and beverage establishments. Related materials are scanned and people that are considered to be experts in traditional cuisine are interviewed in order for research objectives to be fulfilled. A qualitative method had been adopted in this study and besides utilizing already existing information, new information obtained through the interview forms conducted by the experts have been analysed and decoded into standard recipes.

Keywords; Traditional tastes, Standardized Recipe, Kastamonu

1. GİRİŞ

Turizm etkinlikleri gerek katılanların sayısı ve bu katılımlar sonucu oluşan doğrudan, dolaylı ve uyarılmış ekonomik etkiler, gerekse de bireylerin turizm amaçlı yer değiştirmelerinin yol açtığı sosyal, kültürel, politik ve çevresel etkiler bakımından bin yılımızın en önemli olgusu haline gelmiştir (Aydoğdu, 2012, 2011; Usta, 2005). Nitekim Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (United Nations World Tourism Organization, [UNWTO]) verilerine göre 2015 yılı sonu itibarıyla deniz aşırı seyahat edenlerin sayısı 1 milyar 184 milyon kişiye, turizm etkinliklerinden elde edilen doğrudan kazançlar ise 1 trilyon 232 milyar ABD dolarına ulaşmıştır (UNWTO, 2016: 1).

Turizm etkinliklerinin sağlamış olduğu olumlu ekonomik etkiler, gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler için var olan yapısal sorunların aşılmasında bir çıkış noktası olarak görülmektedir (Adebayo, Jegede & Eniafe, 2014; Sinclair, 1998; Burns & Holden, 1995; Timur ve Olalı, 1988). Bu nedenle dış aktif turizm gelirlerinin sürdürülebilir bir biçimde artırılması konusunda uluslararası düzeyde çok çetin bir rekabet yaşanmaktadır (Bahar, 2006; Gökdeniz ve Erdem, 2015; Li & Liang, 2010; Mariani, Buhalis, Longhi & Vitouladiti, 2014). Bu rekabet son yıllarda uluslararası düzeyden, aynı ülke şehirlerinin bir birleri ile yarıştığı ulusal bir niteliğe bürünmüştür (Ashwort & Page, 2011; Giritlioğlu ve Avcıkurt, 2010; Karapınar, 2013; Tek, 2009). Zira bireyler, ziyaret edilen toplumun “sosyo-kültürel yapısını yansıtan sokakları gezmek, sivil mimari örneği yapıları görmek, tarihten izler taşıyan müzeleri ziyaret etmek, yerel halkın yaşantısı ve gelenekleri hakkında bilgiler edinmek, tiyatro, konser, gösteri gibi etkinliklere katılmak, eğlence merkezlerine gitmek, alışveriş yapmak, uluslararası spor müsabakalarını takip” olarak sıralanabilecek birçok nedenle kentleri ziyaret edilebilmektedirler (Şerkaya-İçelloğlu, 2014, s. 38). Önceki tümcede sayılan ziyaret güdülerine son yıllarda “Gastronomi” ve/ya “Mutfak Turizmi” olarak adlandırılan bir tür daha eklenmiş ve hızla önemli çekim unsurlarından biri haline gelmiştir (Shalini & Duggal, 2015). Nitekim şehirlerin turizm pastasından daha fazla pay alabilmek için öne çıkardıkları çekiciliklerinin başında yeme-içme olanakları ve bu tür altında sınıflandırılan *Gastronomi Turizmi* gelmektedir (Bucak ve Ateş, 2014; du Rand, Heath & Alberts, 2003; Göker, 2011; Cohen & Avieli, 2004). Zira destinasyon yönetimleri yiyecek ve içeceği, bir başka ifade ile gastronomiyi kendilerini farklılaştırmak amacıyla kullanmaktadırlar (Kercher, Okumus & Okumus, 2008). Gastronomi Turizmi’nin temel olarak öne çıkan yönünün ise yerele ait ürünlerden yapılan *yöresel yemekler* olduğu konusunda geniş bir uzlaşma vardır (Hall & Sharples, 2003; Güneş, Ülker ve Karakoç, 2008; Küçükaltan, 2009; Serçeoğlu, 2014). Nitekim 2000 yılının kasım ayında Güney Kıbrıs’ta düzenlenen uluslararası bir

konferansta sunulan bildirimlerin büyük çoğunluğunun farklı varış noktalarının çekicilik unsuru olarak yöresel yemeklerini öne çıkaran çalışmalardan oluşması (Cohen & Avieli, 2004) tesadüf değildir. Dahası, son yıllarda bireylerin yöresel yemekleri tatmak, üretim biçimlerini görmek amaçlarıyla kültürel turizm etkinliklerine yoğun bir biçimde katıldıklarını yansıtan birçok araştırmanın bu savı onayladığı ifade edilebilir (du Rand & Heath, 2006; Hall & Sharples, 2003; Serçeoğlu, 2014).

Kastamonu, son yıllarda adı kültür turizmi ile anılan varış noktalarından biridir. Kastamonu’yu diğerlerinden ayıran en önemli niteliklerinden bir tanesi ise yöresel lezzetleridir. Günümüzde henüz kitlesel bir harekete dönüşmemiş olan turizm talebinin ilerleyen yıllarda Kastamonu’yu marka bir varış noktasına (destinasyona) dönüştürmesi ildeki tüm paydaşlarca hedeflenen bir amaçtır (Aydoğdu, Pamukçu ve Yaşarsoy 2015, ss., 358-359). Bu ilginin, Kastamonu’da yöresel yemek sunan yeme-içme işletmelerine yönelik büyük bir talep patlaması yaratması olasıdır. Nitekim son yıllarda kentin sosyo-kültürel ve ekonomik yaşamına yön veren Valilik, Belediye Başkanlığı ve diğer STK önderlerinin üzerinde uzlaştığı konuların başında Kastamonu’nun kurtuluşunun turizm ile gerçekleşeceği inancı gelmektedir (Aydoğdu vd., 358-359). Hedeflenen “*Marka Destinasyon Kastamonu*” amacının gerçekleşmesi durumunda, günümüzde kuşaktan kuşağa aktarıldığı biçimiyle Kastamonulu kadınlar ve/ya erkekler tarafından pişirilen yöresel yemeklerin hazırlanmasında endüstriyel üretime geçilmek zorunda kalınması büyük bir olasılık olarak görülmektedir. Endüstriyel üretimin ise, haklı bir üne sahip olan Kastamonu Mutfağı’nın imajını zedeleme, hatta tersine döndürme olasılığı çok da iddialı bir öngörü sayılmamalıdır. Zira son dönemde ulusal bir gazete ekinde ünlü gurme, yemek araştırmacısı ve yazarlarının katılımı ile “*Türkiye’nin gastronomi başkenti neresi?*” adında bir röportaj yayınlanmıştır. Bu röportajda Kastamonu Mutfağı Türkiye ölçeğinde üçüncü sırada gösterilmiştir. Kastamonu Mutfağı’nı “*gizli hazine*” olarak nitelendiren Mehmet Yaşın, “*Pek bilinmez ama Kastamonu mutfağı Gaziantep’le yarışacak kadar lezzetlidir*” diye vurgularken kanlıca mantarı ile yapılan yemeklere, Simit Tiridine, Banduma, Etlı Ekmek ve Kuyu Kebabı’na dikkat çekmiş ve Kastamonu Pastırması’nın yükselen bir yıldız olduğunu belirtmiştir (Özbey, 2016). Yemek araştırmacısı, Oxford Yemek Sempozyumları konuşmacısı Aylin Öney Tan da aynı haber kapsamında yaptığı değerlendirmelerde; “*Kastamonu, şaşırtıcı derinliği olan bir mutfak. Kastamonu ürünleri müthiş; Siyez Bulguru, Pastırma, Kel Simit, Kestane Balı, Taşköprü Sarımsağı, Üryani Eriği, Çekme Helva, Mantar, Etlı Ekmek, Yaş Tarhana bu ürünlerden önemli olanlardır*” demiştir. Diğer katılımcılardan, Vedat Milor, Kastamonu Tiridi’ne, Deniz Alphan’da Kastamonu Pastırması’na dikkat çekmiştir (Hürriyet Gazetesi, 2016). Özlüce Kastamonu Yöresel Yemekleri’nin yaratması olası turizm talebinin zamanla artması ve geleneksel olarak pişirilmekte olan yemeklerin endüstriyel bir biçimde üretilmek zorunda kalınması büyük bir olasılık olarak görülmektedir. Böylesi bir değişimin ise Kastamonu Yöresel Yemekleri’nin şimdi olduğu kadar lezzetli hazırlanamayacağı kuşkusunu beraberinde getirdiği ifade edilebilir.

Anlatılanlar bağlamında çalışmanın amacı Kastamonu’ya özgü yöresel lezzetlerin standart reçetelerinin oluşturularak çekim güçlerini koruyabilecekleri, somut olmayan kültürel miras ögesi olarak sürekliliklerinin sağlanmasıdır. Bu amacın yanı sıra Kastamonu Yemekleri ile ilgili geçmişte yapılan çalışmalarla, günümüz pişirme biçim ve içeriklerinde herhangi bir değişiklik olup olmadığının saptanması da araştırmanın alt amacı olarak belirlenmiştir. Ayrıca Kastamonu Mutfağı ile ilgili araştırmaların son

derece az olduğu ve çalışmanın bu alandaki bilgi birikimine katkı yapması da amaçlanmaktadır. Bu bağlamda araştırmada aşağıda sıralanan soruların yanıtları aranmaktadır:

- Kastamonu Yöresel Yemekleri'nde geçmişte kullanılan malzemeler çeşit ve miktar açısından neler idi?
- Kastamonu Yöresel Yemekleri'nin geçmişte pişirilme biçimleri nasıl idi?
- Günümüzde Kastamonu Yöresel Yemekleri'nde kullanılan malzemelerin çeşit ve miktar açısından durumları nedir?
- Günümüzde Kastamonu Yöresel Yemekleri'nin pişirilme ve sunum biçimleri nasıldır?

2. KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Gelişmiş ülkelerin bugün ulaştığı düzeyin gerisinde, son iki yüzyıldan beri her kesimde sürdürdükleri bilinçli ve yoğun standardizasyon çabaları yatmaktadır (Berkün, 1975: xi). Bu nedenle *standartlar* ve *standardizasyon* çağdaş yaşamın en önemli olguları haline gelmiştir. Basit anlamda standart; *bir şeyler yapmak için üzerinde anlaşılmış ve tekrarlanabilir yoldur*.

Standart; teknik özgünlükler (*spesifikasyonlar*) içeren ya da kesin kıstaslar ile tasarlanmış tutarlı kurallar, kılavuzluk bilgileri veya tanımlamalar içeren basılı bir dokümandır (British Standard Institute, 2016).

Standardizasyon ise ekonomik ve sosyal kalkınmanın başlıca itici güçlerinden biridir. Berkün (1975, s.1)'e göre standardizasyon, çok geniş bir kapsam içinde, *“sınırsız gereksinimleri, kıt kaynaklarla en akılcı biçimde karşılayabilmek için kurallar koymak ve bu kuralları uygulamak”* biçiminde tanımlanabilir. Standardizasyon konusunda en yetkin kurum olan Uluslararası Standartlar Örgütü (International Organization for Standardization [ISO]) ise standardizasyonu *“belirli bir etkinlik ile ilgili olarak ekonomik fayda sağlamak üzere bütün ilgili tarafların yardım ve işbirliği ile belirli kurallar koyma ve bu kuralları uygulama işlemidir”* biçiminde tanımlamaktadır (Malatyalı, 2005: 32-33).

Yemek pişirme, sunma ve tüketme, standardizasyon çabalarının yoğunlaştığı alanlardan birisidir. Nitekim hemen her yemek ya da içecek karışımı (kokteyl) belli bir ölçüye göre hazırlanmaktadır. Dahası sunum için farklı servis sistem ve biçimlerinin geliştirilmesinin yanı sıra, hangi yemeğin hangi sırada nasıl tüketileceği dahi standartlaştırılmaktadır. Kısaca adına protokol ve/ya sosyal davranış kuralları adı verilen bu durum aslında yeme ve içme kültürünün standartlaştırılmasından farklı bir şey değildir.

Diğer yandan günümüz çağdaş dünyasında yerel lezzetlerin pişirimi ve sunumu ile ilgili görgül çalışma neredeyse yok denecek kadar azdır (Short, 2003). Dahası bu konudaki çabalar kuramsal açıdan sistematik bir yaklaşımdan da çok uzaktır. Bununla birlikte yeme içme endüstrisinde yiyecek ve içeceklerin hazırlanması ve pişirilmesi ile ilgili çabaların öncelikli olarak maliyet kontrolü amaçlı yapıldığı görülmektedir (Akbulut ve Arslan, 2015; Barnard, 2009; Doğdubay, 2005; Gönen ve Ergun, 2008; Rutherford & O'Fallen, 2007; Ninemeier, 2005). Ayrıca sağlıklı yiyecek ve içecek üretme, standardizasyon çabalarının bir ölçüde etkili olduğu bir başka konu olarak görülmektedir. Bu kaygının özellikle zincir işletmelerin gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde açtığı/açacağı restoranlarda (Cohen & Avieli, 2004) daha da ön plana çıktığı ifade edilebilir. Yiyecek ve içeceklerle ilgili standardizasyon

çabalarına yol açan bir diğer kaygı ise yiyecek ve içeceklerin sağlıklı beslenme alışkanlıkları ile ilişkilendirilebilecek olan besin değerleridir (Pupkin, Lu & Zhai, 2002).

Standart Reçete; bir yemekte kullanılan malzeme türlerini, miktarlarını, işlem sırasını, yiyeceğin maliyetini, porsiyon miktarını, gramajını ve çok zaman satış fiyatını gösteren bütünlüklü bir tarifdir (Gönen ve Ergun, 2008: 191). Yiyecek ve içecek kültürü olarak tanımlanabilecek olan gastronomi ise, gerek iç ve gerekse dış turizm için vazgeçilmez bir unsurdur (Küçükaltan, 2009). Dünya yazınında Yemek Turizmi, Gastronomi Turizmi ya da Mutfak Turizmi olarak adlandırılan bu tür, bir yere özgü yemeği tatmak amacıyla yapılan seyahatleri kapsamaktadır. Bazı tanımlamalar bu seyahati ülkeler arası seyahat temelinde kabul ederken, bazı tanımlamalar ise aynı il içinde özel bir yemeği tatmak için başka bir ilçeye doğru yola koyulmayı dahi kapsama dâhil etmektedir (Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği [TÜRSAB], 2015). Yemek Turizmi'nin en gelişmiş türlerinin başında kuşkusuz yöresel lezzetler gelmektedir. Çünkü bir yöreye özgü yemeklerin, özellikle de düzenli yapılan etkinliklerle tanıtıldığına binlerce kişiyi o etkinlik bölgesine çekebilme gücüne sahip olduğu konusunda geniş bir uzlaşma vardır (Amira, 2009; Gökdeniz vd., 2015; Hjalager & Corigliano, 2000; Horng & Tsai, 2010; TÜRSAB, 2015).

Önceki paragrafta anlatılanlar ışığında Gastronomi Turizmi'nin, turizmdeki çeşitlenme ve büyüme ile değer kazanan ve bölgesel gelişim sağlayan etkinliklerin başında gelmekte olduğu ifade edilebilir. Bölgesel gelişim sağlayan faaliyetlerin sürdürülebilir olması, yöre halkı ve kültürel değerlerimiz açısından da önem arz etmektedir. Bu duyarlılık kapsamında doğanın korunması yanında, sosyal ve kültürel değerlerin de korunarak sürdürülebilir kılınması önemlidir (Duran, 2009: 45). Bu bağlamda yöresel ve geleneksel birikimlerimizin sistemli bir şekilde toplanması ve kayıt altına alınması, böylelikle korunarak kuşaktan kuşağa aktarılıp yaşatılabilmesi büyük bir önem arz etmektedir. Bu süreçte yöresel yemeklerin standart reçetelerinin hazırlanması yöre halkı, konuklar ve yiyecek içecek işletmeleri için hayati değere sahiptir. Standart reçeteler tüketici sürekliliğini sağlamak için yararlı bir araç olarak kullanılabilir (Liaqat, Khan & Mohammed, 2009: 1303).

Kastamonu Kültürü'nün ve geniş coğrafyasının sunduğu çeşitlilik, zengin bir Mutfak Kültürü oluşturmuştur. Bu kültürü besleyen ana damarlar; iklim, coğrafya ve bunlara bağlı olarak yapılan tarımsal üretimdir. Binlerce yıllık kültür birikimine sahip olan Kastamonu gastronomi alanında da önemli bir derinliğe sahip olmuştur. Bu derinlik, tarımsal faaliyetlere bağlı olarak yemek çeşitliliğine, beşeri koşullara bağlı olarak da bu yemeklerin isimlendirilmesinden, pişirme yöntemine, sofraya araç gereçlerinden ahşap ve bakırdan sofraya eşyası üretimine kadar yayılmıştır (Kastamonu Valiliği, 2015). Kastamonu'da binlerce yıllık bir kültür birikimi ve il sınırlarındaki coğrafi çeşitlilik Yemek Kültürü'nün zenginliğinde de kendisini belirgin bir biçimde göstermektedir (Kastamonu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2015). Nitekim Gökoğlu (1963, 1967) tarafından yapılan derleme çalışmalarında Kastamonu'da 812 çeşit yemek tespit edilmiş ve bu yemeklerden yaklaşık olarak 500 adedinin Anadolu'nun diğer yörelerinde bilinmediği öne sürülmüştür (Gökoğlu, 1963, 1967).

3. YÖNTEM

Yöntem başlığı altında araştırma tasarımı ile ilgili konular bütüncül bir bakış açısıyla verilmektedir. Özlüce araştırmanın konusu ve kapsamı, tasarım türü, verilerin toplandığı kaynak, nüfus ve örneklem, verilerin toplanma biçimi ve çözümlenmesi, sınırlılıkları izleyen başlıklarda sıralanmıştır.

3.1. Araştırmanın Konusu, Amacı, Önemi ve Kapsamı

Çalışmada Kastamonu Yöresel Yemekleri'nin standart reçetelendirilmesi araştırma konusu olarak seçilmiştir. Standart reçetelerin oluşturulabilmesi için öncelikle turistik açıdan bir çekim gücü oluşturan Kastamonu'ya özgü yemeklerin neler olduklarının saptanması, pişirim için gerekli olan malzemelerin neler olduğu ve ne ölçüde kullanıldıkları da araştırma konusunun bileşenleri olarak çalışmaya dâhil edilmiştir. Ayrıca geçmişten günümüze Kastamonu Yöresel Yemekleri'nin pişirim biçimleri, kullanılan malzemeler ve miktarları ile günümüzdeki durum da araştırmanın konusu içerisinde sorgulanan diğer bileşenlerdir.

Çalışmanın temel amacı Kastamonu Yöresel Yemekleri'nin standart reçetelerinin çıkarılmasıdır. Standart reçete uygulaması ile yüzyıllardır süregelen somut olmayan kültürel miras ögesi yöresel yemeklerin sürekliliğinin sağlanmasına önemli bir katkı sağlanacağına inanılmaktadır. Bununla birlikte yöresel yemekleri menülerinde bulunduran işletmelere maliyetlerini kontrol edebilecekleri önemli bir yönetsel araç sunulacaktır. Standartlaştırılmış reçeteler söz konusu işletmelerin ekonomik açıdan sürekliliklerinin sağlanmasına da önemli bir katkı sağlayacaktır. Beklenen bu yararların ayrıca sürdürülebilir turizm anlayışının oluşması, gelişmesi ve sürekliliğinin sağlanması konularında da önemli bir katkı sağlayacağı umulmaktadır. Tüm bu anlatılanlar çalışmanın önemini de ortaya koymaktadır.

Yukarıda anlatılanlar ışığında araştırma kapsamının “Kastamonu Yöresel Yemekleri'nin geçmişten günümüze kullanılan malzeme çeşit, miktar, pişirim ve sunum biçimlerini de içeren bir bakış açısıyla standart reçetelerinin ortaya konması olduğu ifade edilebilir.

3.2. Araştırmanın Modeli ve Tasarım Türü

Çalışma nitel araştırma yöntemlerinin işe koşulduğu tarama modeline sahip bir araştırmadır. Uçak (2000)'a göre nitel araştırma yöntemleri, özellikle keşfetmeye ve ortaya çıkarmaya yönelik, tümevarım yaklaşımına dayalı yöntemlerdir (Uçak, 2000). Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanılarak algı ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir şekilde incelendiği araştırma olarak tanımlanmaktadır (Şimşek ve Yıldırım, 2003).

Tarama modelinde ise bilimin gözleme, kaydetme, olaylar arasındaki ilişkileri saptama, kontrol edilen değişmez ilişkiler üzerinde genellemelere varma söz konusudur. Bir başka ifade ile bilimin tasvir işlevi ön plandadır (Yıldırım,1966: 67). Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma teknikleridir. Tarama modelinde konu olan olay, birey ya da nesne kendi koşulları içinde olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Özlüce onları herhangi bir şekilde değiştirme ve ya da etkileme çabası gösterilmez. Bir başka ifade ile var olan durum olduğu gibi ortaya konur (Karasar, 2005: 77-81).

Çalışmanın giriş bölümünde gerekçelendirilen sorun formülasyonu ile ortaya atılan sorulara geçerli ve güvenilir yanıtlar bulabilmek için iki aşamalı bir yol tercih edilmiştir. Öncelikle Kastamonu

Yöresel Yemekleri'nin neler oldukları ve bunlar içerisinde hangilerinin turistik açıdan birer çekim gücü oluşturdukları ilgili yazın derinlemesine taranarak saptanmıştır. Bu saptamada hazır veriden yararlanmanın yanı sıra araştırmacıların on yılı aşan bir süredir Kastamonu'da yapmış oldukları doğrudan gözlemlerden de yararlanılmıştır. Bu gözlemler çok basit olarak konuk oldukları yöresel yemek pişirimi ve sunumu yapan restoran menüleri, anılan restoran sahip, yönetici ve/ya çalışanları ile yapılan sohbetlerin yanı sıra yöresel yemeklerle ilişkilendirilebilecek geçmiş araştırma deneyimleri (Aydoğdu ve Duman, 2017; Aydoğdu ve Mızrak, 2016; Sandıkçı, Aydoğdu ve Pamukçu, 2015) olarak sıralanabilir.

Çalışmanın ikinci aşamasında ise Gastronomi Turizmi açısından çekim gücüne sahip olduğuna inanılan yemeklerin nasıl yapıldıkları, kullanılan malzemelerin neler oldukları ve ne miktarlarda kullanıldıklarının yanı sıra pişirilme biçim ve süreleri kaynak kişilerle yapılan görüşmelerle saptanmıştır.

3.3. Araştırmanın Veri Toplama Kaynağı, Nüfusu ve Örnekleme

Çalışma temel olarak nitel yöntemlerin işe koşulduğu bir araştırmadır. Bu nedenle nicel araştırmalarda olduğu gibi kesin sayılarla ifade edilebilecek tanımlanmış bir nüfus (evren) ve örneklem söz konusu değildir. Araştırma sorularına geçerli ve güvenilir yanıtlar bulabilmek amacıyla bilgisine başvurulacak kaynakla ilgili iki aşamalı bir yol izlenmiştir. Birinci aşamada Kastamonu Yöresel Yemekleri'nin neler oldukları ilgili yazında birikmiş bilgiden yararlanma suretiyle saptanmıştır. Arşiv Araştırması olarak da tanımlanan bu çaba çerçevesinde Kastamonu İl Halk Kütüphanesi'nde yer alan yazılı kaynaklar, EBSCO Host, Google Scholar gibi veri tabanları, Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) Tez Merkezi ve World Wide Web temelindeki açık erişimli kaynaklarda yer alan Kastamonu Yöresel Yemekleri ile ilişkili çalışmalar araştırmanın veri kaynağını oluşturmuştur. Sonrasında ise belge inceleme, görüşme ve doğrudan gözlem teknikleri ile Gastronomi Turizmi açısından çekim gücü oluşturan belli başlı yemek çeşitleri tespit edilmiştir. Yaklaşık 25 adet olarak saptanan bu yemeklerin reçetelerinin oluşturulmasında konusunda uzman olduğuna inanılan bireylerden bir çalışma grubu oluşturulmuştur. Çalışma grubunun oluşturulmasında 15-22 Nisan tarihleri arasında tüm yurtda kutlanan Turizm Haftası etkinlikleri çerçevesinde Kastamonu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından düzenlenen Yöresel Yemek Yarışması katılımcılarına öncelik verilmiştir. Çalışma grubunda 2015 ve 2016 yılı yemek yarışması katılımcısı 16'şar yarışmacı yer almıştır. Ayrıca anılan yarışmalarda jüri üyesi olarak yer alan bireyler de çalışma grubuna dâhil edilmiştir. Bu hesapça çalışma grubunda 40 kadar kişi yer almıştır. Standart reçete çalışması için seçilen yöresel yemeklerin belirlenmesinde yöresel yemek sunan restoran menülerinin yanı sıra 2015 -2016 yemek yarışması katılımcılarının hazırlamış oldukları yöresel yemekler dikkate alınmıştır. Bununla birlikte unutulmaya yüz tutmuş bazı yemekler de çalışmaya dâhil edilmiştir.

3.4. Veri Toplama Aracı, Geliştirilmesi ve Verilerin Toplanması

Çalışmada araştırma sorularına bilimin bilme yoluna uygun yanıtlar bulunması amacıyla yapılandırılmış görüşme formları kullanılmıştır. Görüşme formları temel olarak standart reçete hazırlanması olarak verecek biçime iki bölümden oluşturulmuştur. Birinci bölümde görüşülen bireyin demografik özelliklerini saptamaya yönelik sorular yer alırken, ikinci bölümde kullanılan malzemelerin kolaylıkla not edilebileceği bir tablo tasarlanmıştır. Tablonun sonunda ise yemeğin yapılışının not edilebileceği geniş bir alan bırakılmıştır.

Görüşmeler yüz-yüze yürütülmüş olup, katılımcıların izinleri alınmak suretiyle sesli kayıt da yapılmıştır. Böylece analiz sürecinde eksik kalan notlar ses kayıtlarının dinlenmesi suretiyle giderilmiştir.

3.5. Verilerin Çözümlemesi

Verilerin çözümlemesinde temel olarak içerik analizinden yararlanılmıştır. Bu tercihte veri toplama aracı olarak kullanılan görüşme formunun ağırlıklı olarak açık uçlu sorulardan oluşması ve açık uçlu sorulara verilen cevapların kodlanmasının zor olması gerçeği yatmaktadır. Buna karşın içerik analizi yöntemiyle yapılan kodlamalar yanıtın anlamı üzerinde çıkarsama yapma, çıkarsamaları özetleyen faktörler belirleme ve cevapları bu faktörler altında gruplandırma olanağı sağlamaktadır (Erdoğan, 2012, s. 268). Nitekim Büyüköztürk ve arkadaşları (2010) içerik analizini “*belli kurallara dayalı kodlamalarla bir metnin bazı sözcüklerinin daha küçük içerik kategorileri ile özetlendiği sistematik, yinelenbilir bir teknik*” (Büyüköztürk vd., 2010: 269) olarak tanımlamaktadır. Bu teknik ayrıca yayınların, söylemlerin veya kayıtların anlaşılması ve karşılaştırılması için de kullanılabilir. İçerik analizinin tipik çözümlemeleri; söylem ve öykü analizleri, medya analizleri, grup tartışmalarının analizi, anket görüşmelerinin analizi, ikonik mesaj analizleri, reklam ve ilan metinleri, filmler, afişler, posterler, ders kitapları ve her türlü yayın biçiminde sınıflandırılmaktadır (Arıkan, 2013).

4. BULGULAR

Kastamonu Mutfağı üzerine yapılan derleme ve tespit çalışmaları 1950'li yılların başına kadar gitmektedir. Bu tarihlerde Arkeolog Ahmet Gökoğlu (1967) tarafından yapılan çalışmada 812 çeşit yemek tespit edilmiş ancak tespit edilen bu türlerin tümünün yer aldığı bir yayın çıkarılmamıştır (Kastamonu Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2015). Türk Etnografya Dergisi'nde bu derlemelerden yalnızca Kastamonu Çorbaları (Gökoğlu, 1963) ve Kastamonu Ekmekleri (Gökoğlu, 1967) adını taşıyan iki makale yayınlamıştır. Ahmet Gökoğlu'nun yanı sıra İhsan Ozanoğlu' da Kastamonu Elması, Kastamonu Yemekleri vb. konularda risale tarzındaki yayınlar kaleme almış ve bir arşivleme yapmıştır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2015).

Genel anlamda ekmekler, çorbalar, et yemekleri, hamurlu yemekler, sebze yemekleri, tatlılar ve içecekler biçiminde ana başlıklara ayrılan Kastamonu Mutfak Kültürü, neredeyse her ilçenin sahip olduğu bir meyve ya da başka ürünle de ön plana çıkmaktadır. İlin geneline yayılmış Kastamonu Elması, Üryani Eriği, İnebolu Kestanesi, Taşköprü Sarımsağı, Araç Cevizi, Tosya Pirinci, Kastamonu Siyez Bulguru, Kastamonu Pastırması, Çekme Helva bunlara birer örnek olarak gösterilebilir (Kastamonu Valiliği, 2016). Türk Şekerciliğinin dönüm noktası olan ve halen bu sektörün en önemli markalarından Hacı Bekir isminin Kastamonu Araç ilçesinden çıkması, bunun yanında yine bir sembol haline gelen Çekme Helva yapıcılığı Kastamonu Mutfağı'nın bir başka özgün alanını oluşturur. Coğrafyasında bu kadar çok çeşitli yöresel ürüne sahip olan Kastamonu Mutfağı'nın kültürel mirasının korunması ve yaşatılması büyük önem arz etmektedir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2015).

Kastamonu Mutfağı ile ilgili yapılan diğer çalışmalarda da yöresel lezzetlere değinilmiştir. Örneğin Sandıkçı ve arkadaşları (2015) yapmış oldukları çalışmada Kastamonu Yöresel Yemekleri içerisinde Etli Ekmek, Pastırmalı Ekmek, Yoğurtlu Ekmek, Mantarlı Ekmek, Ekşili Pilav, Banduma, Tirit ve Etli Yaprak Sarma'nın öne çıktığını vurgulamışlardır (Sandıkçı vd., 2015: 784). Avcı ve Şahin (2014)

tarafından yapılan çalışmada da benzer bulgular elde edilmiştir. Avcı ve Şahin (2014)'e göre Tirit, Banduma, Ecevit Çorba, Etli Ekmek ve Püryan Kebabı, Kastamonu Yöresel Yemekleri içerisinde öne çıkan önemli tatlardır. Avcı ve Şahin ayrıca Çekme Helva, Cide Ceviz Helvası ve Cırık Tatlısı'nı Kastamonu'nun en popüler yöresel yemekleri olarak sıralamışlardır (Avcı ve Şahin, 2014: 25).

Anlatılanlar ışığında çalışmada alanyazın taraması, gözlem ve görüşmeler neticesinde ulaşılan yöresel lezzetlerden yoğun talep görenlerin yanı sıra uygulama sıklığı azalmış ve yiyecek içecek işletmelerinde sunulabilecek olan çeşitler seçilmiş ve standart reçeteleri oluşturulmuştur. Bu çalışmada standart reçeteleri çıkarılan yöresel yemekler; Kara Çorba, Ecevit Çorba, Ana kız Çorbası, Yaş Maya Tarhana, Kastamonu Simit Tiridi, Banduma, Ekşili Pilav, Ala Pilav, Üçürdüm, Paça, Etli Ekmek, Kaşık Helva'dır. Örnek teşkil etmesi açısından reçetelerde maliyetler verilmiş olsa da, menülerinde yer vermek isteyen işletmeler miktarları ve üretmek istedikleri porsiyonu dikkate alarak güncel fiyatlarla maliyet hesaplaması yapmak durumundadırlar. Ayrıca her işletmenin hizmet kalite standartları ve giderleri farklı olduğundan maliyet hesabı yapılırken bu durumun dikkate alınması gerekmektedir.

Yöresel lezzetlere ait fotoğraflar ve standart reçeteler aşağıda sunulmuştur.

Resim 1. Kara Çorba

Tablo 1. Kara Çorba Standart Reçetesi

Reçete: Kara Çorba		Standart Reçete No:1	
Miktar: 4 Porsiyon		(Ham Ağırlık) Porsiyon Büyüklüğü: 200 gr.	
Miktar	Malzeme	Maliyet	
*40 gr.	*Kızamık Ekşisi	1.25	
*400 gr.	*Parçalanmış Tavuk Eti	3.00	
*15 gr.	*Tereyağı	0.40	
*1 lt.	*Tavuk Suyu	0.80	
*5 gr.	*Karabiber	0.25	
*5 gr.	*Tuz	0.02	
*5 gr.	*Kırmızıbiber	0.25	
*24 gr.	*Un	0.03	
Hazırlama Süresi: 45 dk.		Toplam Maliyet	6
Pişirim Süresi: 30 dk.		Porsiyon Başına Maliyet	1,5
*Tavuk bir tencerede su eklenerek pişirilir. Pişen tavuk suyundan ayrılır ve soğumaya bırakılır.			
*Tavuk suyu bir tencereye alınır ve kaynatılır.			
*Kaynayınca ekşi ve un suyla inceltilir, içine ilave edilir			
*Tavuk etleri parçalanır ve kaynayan suyun içine baharatlarla birlikte ilave edilir			
*Çorba servis edildiğinde tereyağı eklenir.			

Resim 2. Ecevit Çorba

Tablo 2. Ecevit Çorba Standart Çetesi

Reçete: Ecevit Çorbası		Standart Reçete No:2	
Miktar: 4 Porsiyon		(Ham Ağırlık) Porsiyon Büyüklüğü: 200 gr.	
Miktar	Malzeme	Maliyet	
*200 gr.	*Bir su bardağı haşlanmış pirinç	1.60	
*15 gr.	*Margarin	0,125	
*15 gr.	*Tereyağı	0.25	
*100 ml.	*Et Suyu	0.25	
*1 lt.	*Su	0,25	
*5 gr.	*Kuru nane	0.02	
*5 gr.	*Tuz	1,00	
*20 gr.	*Kırmızıbiber	0.06	
*48 gr.	*Un	0,36	
*120 gr	*Yoğurt	1,00	
*2 adet	*Yumurta	1,00	
Hazırlama Süresi: 20 dk.		Toplam Maliyet	5,915
Pişirim Süresi: 25 dk.		Porsiyon Başına Maliyet	1,478
<p>* Margarin ve tereyağı tencereye konulur ve eritilir.</p> <p>* Eriyen yağın üzerine kuru nane ve tuz eklenir, suyu da ilave edilip kaynamaya bırakılır.</p> <p>* Başka bir kapta, un, yoğurt, yumurta güzelce karıştırılır, çorbanın terbiyesi hazırlanır.</p> <p>* Terbiyenin kesilmemesi için kaynayan sudan bir miktar alınır ve terbiye ılıtılır, ılıtılan terbiye kaynayan suyun içine karıştırılarak ilave edilir. Tekrar kaynayınca haşlanmış pirinç eklenir.</p> <p>* Bir tavada yağ eritilir, içine pul biber eklenerek sosu hazırlanır.</p> <p>* Bir servis tabağına alınan çorbanın üzerine sosu eklenerek servis edilir.</p>			

Resim 3. Ana Kız Çorbası

Tablo 3. Ana kız Çorbası Standart Reçetesi

Reçete: Ana kız Çorbası		Standart Reçete No:3	
Miktar: 4 Porsiyon		(Ham Ağırlık) Porsiyon Büyüklüğü: 200 gr.	
Miktar	Malzeme	Maliyet	
*200 gr.	*Mercimek	1,00	
*80 gr.	*Siyez Bulguru	0,96	
*2 adet	*Soğan	0,20	
*2 adet	*Domates	0,50	
*2 adet	*Biber	0,30	
*30 gr.	*Salça	0,30	
*85 gr	*Sıvıyağ	0,34	
*30 gr.	*Tereyağı	0,50	
*300 gr	*Yoğurt	2,25	
*1 lt.	*Su	0,25	
*5 gr.	*Kuru nane	0,25	
*5 gr.	*Tuz	0,02	
*5 gr.	*Karabiber	0,25	
*15 gr.	*Un	0,045	
Hazırlama Süresi: 25 dk.		Toplam Maliyet	7,165
Pişirim Süresi: 20 dk.		Porsiyon Başına Maliyet	1,8
<p>* Bir tencerede su kaynatılır ve içine yıkanmış mercimekle bulgur eklenir. * Haşlanan bulgur ve mercimeğin içine bir kâsede eritilmiş un dökülür, çorba tekrar ocağa koyulur, kaynayınca kadar karıştırılır, un kokusu gidince ocaktan alınır, tuzu, kırmızıbiberi eklenir. * Bir tavada yağla birlikte, piyazlık soğan doğranır, içine salça, doğranmış domates ve biber eklenerek biraz piyazlanır, bu piyaz çorbanın içine dökülür. * Yoğurt çırpılır, çorbadan bir kepçe alınarak yoğurt ılıtılır, çorbanın içine eklenir. * Son olarak nane katılarak servis edilir.</p>			

Resim 4. Yaş Maya Tarhana

Tablo 4. Yaş Tarhana Çorbası Standart Reçetesi

Reçete: (Yaş maya) Tarhana Çorbası		Standart Reçete No:4	
Miktar: 4 Porsiyon		(Ham Ağırlık) Porsiyon Büyüklüğü: 200 gr.	
Miktar	Malzeme	Maliyet	
*90 gr.	*(Yaşmaya) Tarhana	1,00	
*100 gr.	*Kıyma	3,20	
*15 gr	*Tuz	0,06	
*30 gr	*Salça	0,30	
*1,5 lt	* Su	0,375	
*70 gr	*Sıvıyağ	0,32	
Hazırlama Süresi: 5 dk.		Toplam Maliyet	5,26
Pişirim Süresi: 25 dk.		Porsiyon Başına Maliyet	1,32
<p>* İlk olarak maya tarhana bir su bardağı ılık su ile ezilir</p> <p>* Diğer tarafta uygun bir tencereye sıvıyağ konular, kıyması da ilave edilip kavrulur, kavrulan kıymaya salça eklenir, suyu ve tuzu katılıp kaynamaya bırakılır.</p> <p>* Su kaynayınca devamlı karıştırarak ezilen tarhana eklenir, tekrar kaynamaya bırakılır.</p> <p>* Kaynayınca 10 dakika daha kısık ateşte bekletilip, sıcak servis edilir.</p>			

Resim 5. Kastamonu Simit Tiridi

Tablo 5. Kastamonu Simit Tiridi Standart Reçetesi

Reçete: Tirit		Standart Reçete No:5	
Miktar: 1Porsiyon		(Ham Ağırlık) Porsiyon Büyüklüğü: 200 gr.	
Miktar	Malzeme	Maliyet	
*2 adet	*Kastamonu sade simit	1	
*100 gr.	*Kıyma	3,20	
*250 ml	*Kemik suyu	0,40	
*15 gr	*Tereyağı	0,25	
*45gr	* Yoğurt	0,20	
*20 gr	*Sıvıyağ	0,12	
*2diş	* Sarımsak	0,02	
*5 gr.	*Kuru nane	0.25	
*5 gr.	*Tuz	0,02	
*5 gr.	*Karabiber	0.25	
*5gr	*Pul biber	0,25	
Hazırlama Süresi: 15 dk.		Toplam Maliyet	5,96
Pişirim Süresi: 10 dk.		Porsiyon Maliyeti	5,96
<p>* Simitler el ile doğranır, uygun bir tabağa alınır.</p> <p>* Kemik suyu ile ıslatılır, diğer tarafta sarımsaklar dövülür ve yoğurtla karıştırılır.</p> <p>* Suyunu çeken simitlerin üzerine sarımsaklı yoğurt dökülür.</p> <p>* Daha sonra sıvıyağda kavurduğumuz kıyma tiridin üzerine dökülür.</p> <p>* En üste eritilmiş tereyağı ekilir, nane, pul biber, karabiber ilave edilerek servis yapılır.</p> <p>Not: Bu yemeğin yapımında simitler özellikle elle doğranmalıdır, bu şekilde et suyunu daha iyi çeker.</p>			

Resim 6. Banduma

Tablo 6. Banduma Standart Reçetesi

Reçete: Banduma		Standart Reçete No:6	
Miktar: 1 Porsiyon		(Ham Ağırlık) Porsiyon Büyüklüğü: 200 gr.	
Miktar	Malzeme	Maliyet	
*250 gr	*Parçalanmış hindi eti (Göğüs eti olmalı)	4	
*140 gr.	*Ceviz içi	4	
*30gr	*Tereyağı	0,50	
*2 adet	* Yufka	0,83	
*750 ml	*Hindi suyu	0,75	
Hazırlama Süresi: 2 saat.		Toplam Maliyet	10,08
Pişirim Süresi: 15 dk.		Porsiyon Başına Maliyet	10,08
<p>* Bir tencerede hindi eti su içinde pişirilir. * Yufkalar rulo haline getirilir ve sigara böreği büyüklüğünde kesilir. * Kesilen bu yufkalar büyükçe bir kâseye alınmış hindi suyunun içine batırılır ve ıslanır. * Hindi suyunda ıslatılan her bir parça uygun bir servis tabağına güzelce sıralanır. * Yufkaların üzerine ceviz içi serpilir, bu işlemden sonra hindi eti serpilir * Bir tavada kızdırılan tereyağı üzerine akıtılır sıcak olarak servis yapılır.</p>			

Resim 7. Ekşili Pilav

Tablo 7. Ekşili Pilav Standart Reçetesi

Reçete: Ekşili Pilav		Standart Reçete No:7	
Miktar: 4 Porsiyon		(Ham Ağırlık) Porsiyon Büyüklüğü: 200 gr.	
Miktar	Malzeme	Maliyet	
*160 gr	*Siyez bulguru	1,92	
*1 adet	*Kuru soğan	0,10	
*40 gr.	*Sıvıyağ	0,24	
*15gr	*Tereyağı	0,25	
* 300 gr	*Yoğurt	1,25	
*10 gr	*Salça	0,10	
*5 gr.	*Kuru nane	0,25	
*5 gr.	*Tuz	0,02	
*5 gr.	*Pul biber	0,25	
*750ml	*Su	0,188	
*1 demet	*Isırgan otu	0,50	
*½ demet	*Ebegümece	1,00	
*1 bağ	*Yeşil soğan	1,00	
*½ demet	*Yeşil nane	1,00	
*6-7 adet	*Asma yaprağı	0,20	
Hazırlama Süresi: 20 dk.		Toplam Maliyet	8,26
Pişirim Süresi: 45 dk.		Porsiyon Başına Maliyet	2,065
<p>* Bulgur ılık su ile ıslanır. Tereyağı ve sıvıyağ bir tencereye konulup kızartılır * Doğranmış kuru soğanlar eklenir, pembeleşene kadar kavrulur, sonra salça ilave edilir. * Islatılan bulgurun suyu süzülür tencereye konulur. Bulgur 1-2 dakika kavrulur suyu eklenir, kaynamaya bırakılır. * Bir kâseye alınan yoğurda, doğranmış yeşillikler karıştırılır ve kaynayan bulgurun içine yavaş yavaş ilave edilir, pişmesine yakın içine tuzu, biber, kuru nanesi konulur, bir iki taşım daha kaynatılıp ocaktan alınır.</p>			

Resim 8. Ala Pilav

Tablo 8. Ala Pilav Standart Reçetesi

Reçete: Ala Pilav		Standart Reçete No:8	
Miktar: 4 Porsiyon		(Ham Ağırlık) Porsiyon Büyüklüğü: 200 gr.	
Miktar	Malzeme	Maliyet	
*350 gr	*Bulgur	1,04	
*200 gr	*Pirinç	1,60	
*1 adet	*Kuru soğan	0,10	
*20 gr.	*Sıvıyağ	0,12	
*30gr	*Tereyağı	0,50	
*2 adet	*Yeşil biber	0,30	
*10 gr	*Salça	0,10	
*5 gr.	*Karabiber	0,25	
*5 gr.	*Tuz	0,02	
*5 gr.	*Pul biber	0,25	
*2 adet	*Domates	0,50	
Hazırlama Süresi: 10 dk.		Toplam Maliyet	4,78
Pişirim Süresi: 20 dk.		Porsiyon Başına Maliyet	1,195
* Soğan yağda kavrulur, içine doğranmış yeşil biber eklenir, * Domatesler ve salça ilave edilir. Bulgur ve pirinç yıkanıp içine konulur. * Aldığı kadar su konulup baharatı eklenip suyunu çekene kadar kısık ateşte pişirilir.			

Resim 9. Üçürdüm

Tablo 9. Üçürdüm Standart Reçetesi

Reçete: Üçürdüm		Standart Reçete No:9	
Miktar: 4 Porsiyon		(Ham Ağırlık) Porsiyon Büyüklüğü: 200 gr.	
Miktar	Malzeme	Maliyet	
*200 gr	*Mercimek	1,00	
*400 gr	*Pirinç	3,20	
*175 gr	*Bulgur	0,52	
*1 adet	*Kuru soğan	0,10	
*85 gr.	*Sıvıyağ	0,48	
*30gr	*Tereyağı	0,50	
*1 lt	*Su	0,25	
*5 gr.	*Karabiber	0,25	
*5 gr.	*Tuz	0,02	
Hazırlama Süresi: 15 dk.		Toplam Maliyet	4,78
Pişirim Süresi: 40 dk.		Porsiyon Başına Maliyet	1,195
* Tencereye sıvı yağ ve tereyağı konulur, piyaz doğranan soğan kavrulur.			
* Kavrulan soğanın üzerine su, tuz, karabiber eklenir, kaynamaya bırakılır.			
* Kaynayınca mercimek, yıkanmış bulgur ve pirinç konulur, suyunu çekene kadar pişirilir.			
* Suyunu çekince 10 dakika dinlendirilir ve servis edilir.			

Resim 10. Paça

Tablo 10. Paça Standart Reçetesi

Reçete: Paça		Standart Reçete No:10	
Miktar: 4 Porsiyon		(Ham Ağırlık) Porsiyon Büyüklüğü: 200 gr.	
Miktar	Malzeme	Maliyet	
*1 kg	*Patates	2,30	
*1 adet	*Yumurta	0,50	
*30 gr	*Nişasta	0,225	
*500 gr	*Yoğurt	2,083	
*20 gr.	*Salça	0,20	
*30gr	*Tereyağı	0,50	
*5 gr	*Karbonat	0,10	
*5 gr.	*Karabiber	0.25	
*5 gr.	*Tuz	0,02	
Hazırlama Süresi: 30 dk.		Toplam Maliyet	6,178
Pişirim Süresi: 30 dk.		Porsiyon Başına Maliyet	1,545
* Patatesler soyulur, yıkanır ve bir tencerede haşlanır. * Haşlanan patatesler bir tepsiye çıkartılır, çatal yardımı ile ezilir. * Patateslerin üzerine yoğurt, nişasta, karbonat, yumurta koyulup karıştırılır. * Fırına verilebilecek bir tepsiye tereyağı konulur, eriyince salça eklenir, patatesten yapılmış harç tepsiye boşaltılır. Fırında pişirilir. Sıcak olarak servis yapılır.			

Resim 11. Etlî Ekmek

Tablo 11. Etlî Ekmek Standart Reçetesi

Reçete: Etlî Ekmek		Standart Reçete No:11	
Miktar: 4 Porsiyon		(Ham Ağırlık) Porsiyon Büyüklüğü: 300 gr.	
Miktar	Malzeme	Maliyet	
*1 kg	*Un	3,45	
*20gr	*Tuz	0,036	
*500 gr	*Kıyma	15,00	
*1 adet.	*Soğan	0,10	
*400 ml	*Ilık su	0,10	
*5 gr.	*Karabiber	0,25	
*5 gr.	*Tuz	0,02	
*5 gr	*Kırmızıbiber	0,25	
*5 gr	*Kimyon	0,25	
Hazırlama Süresi: 30 dk.		Toplam Maliyet	19,46
Pişirim Süresi: 10 dk.		Porsiyon Başına Maliyet	4,87
* Hamur için gerekli malzemeler bir kaba alınır ve kulak memesi kıvamına gelene kadar yoğrulur.			
* Soğan rendelenir ve iç malzemeler karıştırılır.			
* Hamurdan orta büyüklükte bezeler alınır ve yufkalar açılır.			
* Hazırlanan içten, yufkanın bir tarafına yeteri kadar konular ve yayılır, hamurun boş tarafı iç olan tarafın üzerine kapatılır.			
* Hazırlanan ekmek sacın üzerinde iki tarafı da yağlanarak pişirilir ve sıcak olarak servis edilir.			

esim 12. Kaşık Helva

Tablo 12. Kaşık Helva Standart Reçetesi

Reçete: Kaşık Helva		Standart Reçete No:12	
Miktar: 4 Porsiyon		(Ham Ağırlık) Porsiyon Büyüklüğü: 200 gr.	
Miktar	Malzeme	Maliyet	
*250 gr.	*Tereyağı	6,25	
*1/2 kg	*Un	1,625	
*700 gr.	*Şeker	2,8	
Hazırlama Süresi: 15dk.		Toplam Maliyet	10,68
Pişirim Süresi: 1 saat 15 dk.		Porsiyon Başına Maliyet	2,67
* Tereyağı kısık ateşte yavaş yavaş eridikten sonra un ilave edilir.			
* 45-50 dakika kısık ateşte devamlı karıştırılarak kavrulur.			
* Toz şeker ilave edilir. Tahta kaşık ile şeker una yedirilir.			
* 5-10 dakika karıştırıldıktan sonra kaşıkla şekil verilerek tepsiye dizilir ve soğumaya bırakılır.			

İlgili yazın taraması sonucu ulaşılan tariflerin (reçetelerin) uygulamada nasıl olduğu konusu da incelenmiştir. İnceleme yöresel yemek sunan yerel işletmeler ve turizm haftaları kutlama programları çerçevesinde düzenlenen yemek yarışmalarına katılan yarışmacılar düzeyinde yapılmıştır.

2015 Turizm haftası etkinlikleri kapsamında İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından yöresel yemek yarışması düzenlenmiş ve yarışmaya on altı yarışmacı seçtikleri yöresel yemekleri hazırlayarak katılmıştır. Araştırma kapsamında katılımcılarla tek tek görüşülmüş hazırladıkları yöresel yemeklerin tarifleri kayıt altına alınmış ve bu tariflere nereden ulaştıkları öğrenilmiştir.

Kaşık Helva ile katılan yarışmacı, tarifleri çocukluğunun önemli günlerinde, annanne ve babaannesinin yaptığı özel gün hazırlıklarından hatırladığını vurgularken, annanne ve babaannesine yardım ederek tarifleri öğrenen annesinin daha sonraki yıllarda aynı tarifler ve pişirme yöntemleri ile pişirimi üstlendiğini ve bu süreçte kendilerinin de annesine yardım ettiğini belirtmiştir. Doğal bir öğrenme sonucu anneden kıza geçen tarif ve uygulamaları kendisinin de yeni nesile aktardığını, yarışmaya katılmaktaki asıl amacının da bu olduğunu belirtmiştir. B. Şener (görüşme, 15 Nisan 2015).

Paça tarifi ile katılan yarışmacı tarifi aile büyüklerinden öğrendiğini söylemiştir. Katılımcı, kullanılan malzemelerden pişirme usulüne kadar her şeyi öğrendikleri şekli ile aynen uyguladıklarını belirtirken, ailenin köklerinin Medine'ye dayandığını bildirmiştir. Dahası ailesi ile birlikte yaşadıkları binanın 1632 yılına tarihlendiğini ve Daday'ın birçok önemli olayına tanıklık ettiğini ifade eden yarışmacı, bilgileri konağın sahibi Fazıl Oğuzbalaban'dan aldığını vurgulamıştır. Oğuzbalaban ayrıca doğayla iç içe olmak isteyenlerin tercih ettiği bir kahvaltı – yöresel yemek mekânı olarak hizmete açılan Balabanağa Konağı'nda ailenin günlük menüsünde bulunan yöresel yemeklerin misafirlere de sunulduğunu, böylelikle hem yöresel yemeklerin sürekliliğinin sağlandığını, hem de bizzat kendilerinin bu geleneği yaşattıklarını ifade etmiştir. H. Oğuzbalaban (görüşme, 15 Nisan 2015).

Ana Kız Çorbası ile katılan yarışmacı bu değerli yöresel çorbanın, Adana dolaylarında sık tüketilen Analı Kızlı Çorba ile karıştırıldığını, oysaki kırk sene öncesinde küçük bir çocuk iken babaannesinin bu çorbayı yaptığını, sırası ile annesinin ve şimdi de kendisinin bu tarife sadık kalarak çorbayı pişirdiğini belirtmiştir. Yöreye özgü bu çorbada farklı olarak mercimek ve özellikle Siyez Bulguru kullandıklarını, yoğurt kullanımının da Analı Kızlı Çorba'dan farklılaşan özellikleri olduğunu belirtmiştir. S. Sarar (görüşme, 15 Nisan 2015). Gökoğlu'nun tarifi ile aynı olan Sarar'ın tarifi, Ana Kız Çorbası'nın korunarak uygulandığının da kanıtıdır. Gökoğlu (1963) tarifinde Daday köylerinde Ana Kız Çorbası'na Çakır Çorbası denildiğini de belirtmiştir (Gökoğlu, 1963).

Et Ekmeği (Etlı Ekmek) tarifi ve pişirimi ile ilgili bilgisine başvuru kaynak kişi Et Ekmeği'nin yaşadığı köy ve ilçede bir gelenek olduğunu belirtmiştir. Et Ekmeği'nin en önemli ve değer verdikleri geleneksel yemekleri olması sebebi ile misafir ağırlama, bayram, mevlid gibi özel anlarda yapıldığını belirtmiştir. Yazılı bir tarifinden ziyade evde Et Ekmeği'ni yapan kişinin gençlerden yardım alması ve bu esnada paylaşımlar yaparak yeni nesle öğretmesiyle tarifi aktarıldığına dikkat çekmiştir. Bu nedenle kişisel alışkanlıklardan dolayı porsiyonlarda farklılıklar ve pişirmede ustalaşmaya kadar bir takım değişiklikler görülebilmektedir. N. Yazıcı (görüşme, 15 Nisan 2015). Et Ekmeği'ni pişirmeye başlamayı sacı kapamak olarak nitelendiren Yazıcı ile, tarifinde sac ocağa kapanır diyerek belirten Gökoğlu aynı faaliyeti belirtmektedir. Gökoğlu'nun kaleme aldığı tarifteki malzeme ve pişirim ile Yazıcı'nın anlatımı örtüşmekte olup, her ikisi de pişirilen ilk yufkanın yenmediğini ve selenin içine konularak diğer pişirilen Et Ekmekleri'nin bu seleye alınıp servis edildiğini belirtmiştir. Uzun yıllardan günümüze ticari işletmelerde de yapılan Et Ekmeği'nin geleneksel olarak sacda pişirildiğini, tercihe bağlı olarak iç malzemesinin yoğurt, patates ıspanak hatta yoklukta sadece şeker serpererek de yapılabildiğini belirtmiştir. Yazıcı, eskiden düğünlerinde Düğün Yemeği ikramı yapıldığına, bunun yerini yaklaşık 5 – 6 yıldır Et Ekmeği'nin aldığına, günümüz de düğünlerde genelde Et Ekmeği ikramı yapıldığına dikkat çekmiştir.

2016 Turizm haftası etkinlikleri kapsamında düzenlenen II. Yöresel yemek yarışması da çalışma kapsamında takip edilmiş, yarışan on altı kişi ile tek tek görüşülmek suretiyle yarıştıkları yemekler bir önceki yarışmanın yemekleri ile karşılaştırılmıştır. Her iki yarışmada (2015 ve 2016) yer alan aynı isimli yemeklerin reçeteleri karşılaştırılmış tariflerin aynı olduğu sonucuna varılmıştır. Düzenlenmiş olan iki yarışmadan birine katılan farklı yöresel yemeklerin reçeteleri de kayıt altına alınmıştır.

Yarışmalara katılan yöresel yemekleri değerlendiren jüri üyeleri ile de görüşülmüş ve önemli olduğu düşünülen hususlar not edilmiştir. Örneğin Emen, Kastamonu'nun tarihi, kültürü ve coğrafi özelliklerinin sunmuş olduğu yöresel yemeklerde standart bir lezzet ve kalite için orijinal reçeteye sadık kalmaya, reçetede belirtilen yöreye özgü doğal ürünlerin kullanımına gereksinim olduğunu belirtmiştir. Emen ayrıca doğal ürünlerle yapılan yöresel yemeklerin bazıları mevsimine göre üretilip tüketime sunulmak zorunda kalıyor, ayrıca iklim değişikliği sebebi ile önceden bol bulunan ve ulaşılabilen yöresel ürünlere artık istenilen zamanda ve miktarda ulaşılamıyor demiştir. Bu durumun aynı zamanda ürünün değerinde artışa sebep olarak maliyetlerin yükselmesine yol açtığını vurgulamıştır. Y. Emen (görüşme, 15 Nisan 2015). Emen ayrıca yöresel yemeklerin, bu tatlılara uzak olan misafirlere tanıtımının önem arz etmekteyken, bazı yöresel yemeklerin özelliklerinden dolayı sipariş üzerine o anda üretilmesi tanıtımı zorlaştırmaktadır demiştir. Bu durumun yöresel yemeklerin vitrine konulamamasına yol açtığını ancak menülerde gösterilebildiğini ifade eden Emen, aynı zamanda yöresel yemekler ihtiyaç duyulan araçlarla yerinde yapılmadığında istenilen özellikleri taşımadığını, bu sebeple yöresel yemeklerin beklenen kalite ve hazzı yaşatabilmesi için üretildiği yerde ve üretildiği anda tüketilmesini önermiştir.

5. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Hayatının kayda değer bir bölümünü tüketim için harcayan insan, en temel fizyolojik gereksinimi olan yeme-içmeden kendini gerçekleştirilmeye kadar varan süreç içinde bu eylemini sürdürmektedir. Günümüz insanının birikimlerini harcarken kısa süreli mutluluk verecek bir meta yerine, kendini mutlu edecek, hazzı ulaştıracak deneyimler satın almak gayesinde olduğu görülmektedir. Özellikle hizmet sektörü, haz arayıcı ve keyfine düşkün olan günümüz tüketici profiline desteğiyle daha da gelişmektedir. Hizmet işletmeleri günümüz hizmet pazarlaması anlayışının öncülüğünü yürütmektedir. Elle tutulan malların ötesinde süreçlerin, deneyimlerin ve beraberinde algılanan hizmet kalitesini belirlemeye yardımcı olan fiziksel kanıtların satışa sunulduğu bu sektörlerin gelişiminin sürdürülebilir hale getirilmesi, tüketicilerin rasyonel (faydacı) ve irrasyonel (hazcı) beklentilerinin anlaşılmasını zorunlu kılmaktadır (Güven, 2009).

İnsanların tüketmekten en çok haz aldıkları, mutlu oldukları olgunun yeme-içme faaliyetleri olduğundan hareketle, bu faaliyetleri deneyimleyebilecekleri seyahatleri tercih etmeleri ve bu gezileri sırasında özellikle yöresel yemekleri seçmeleri doğaldır. Ürün çeşitlendirmesi kapsamında öne çıkan turizm çeşitlerinden bir tanesi olan Gastronomi Turizmi alanında yöresel yemekler günden güne daha çok önem kazanarak tercihli talep yaratmada diğer türlerden ayrılmaktadır. Bununla birlikte yöresel yemeklerin yapılmasından sunumuna kadar belirli bir kalitede olması ve birçok açıdan sürdürülebilirliği için standart reçete uygulamalarının çok önemli olduğuna inanılmaktadır. Sosyal kalkınmayı sağlayacak etkenlerin başında standardizasyon gelmektedir. Yemek pişirme, sunma ve tüketme de standardizasyon

çabalarının yoğunlaştığı alanlardan birisidir. Çalışmada, araştırma sorularından hareketle Kastamonu Yöresel Yemekleri geçmişte kullanılan malzeme çeşidi, miktar, pişirim ve sunum usulleri ile günümüzde kullanılan malzeme çeşidi, miktar, pişirim ve sunum usulleri araştırılmış, değerlendirilmiş ve kayıt altına alınmıştır.

Gökoğlu (1963, 1967) tarafından yapılan derlemeler sonucunda oluşturulan tariflerle, çalışmada öne çıkan tariflerin evlerdeki uygulamaları arasında kullanılan malzeme ve çeşit açısından büyük benzerlikler belirlenmiştir. Ev üretiminde ürünlerin temini, ön hazırlıkları, kullanım miktarları pişirim ve porsiyonları 1963-1967 tarihlerinde belirlenen reçetelere uygunluk göstermektedir. Pişirme yöntem ve teknikleri açısından araştırma sonuçlarına bakıldığında ise, köylerde yapılan uygulamalarla kentler arasında benzerlik görülmekle birlikte, köyden kente göç sonucu köylerde sac üzerinde yapılan pişirme uygulamalarının kentte yerini büyük oranda elektrikli, sıvı petrol gazlı (Liquid Petroleum Gas [LPG]) ocaklara ve tavalara, odun ateşi yakılan kara fırınlar yerini elektrikli veya doğal gazlı fırınlara devretmiş oldukları belirlenmiştir. Araştırmada günümüz ticari işletmelerindeki yöresel yemek üretiminde kullanılan ürün çeşitliliğinde aslına sadık kalınarak ürünlerin kullanılmaya çalışıldığı, fakat tedarik olanakları ve miktarları açısından sıkıntı yaşandığı belirlenmiştir. Bu durum üretim miktarlarında düşüşe sebep olmaktadır. Belirtilen işletmeler pişirme yöntem ve teknikleri ile sunum açısından değerlendirildiğinde, odun ateşi kullanılan sac yerini LPG ve/ya elektrikli ocaklara bırakmış olduğu, çoğu işletmede odun ateşi ile kullanılan kara fırın yanında elektrikli ve doğalgazlı fırınların da tercih edildiği belirlenmiştir.

Diğer yandan ticari işletmelerin temel amacı kâr en büyüklenmesi olduğu gerçeğinin göz ardı edilmemesi gerektiğine inanılmaktadır. Bu nedenle anılan kuruluşların işletme politikaları gereği porsiyonlarını orijinal reçetelerden farklı belirledikleri görülmüştür. Etli Ekmek ve ekmek çeşitlerinde porsiyonlar orijinalden daha büyük belirlenirken, Banduma'da kişi başı doyuruculuk göz önüne alınarak küçük porsiyon tercih edilmektedir. Etli Ekmek ve diğer ekmek çeşitlerinde yemeğın elle yenilmesinin daha uygun olacağı işletmeler tarafından misafirlere önerilmektedir.

Günümüz ev ve ticari işletmelerinde yöresel yemek üretim ve sunumunda kullanılan araç gereçler Kastamonu doğasına uygun ve tarihi özelliklerini yansıtabilecek şekilde planlanmaktadır. Bu durumun evlerde gelenek ve göreneklere bağlılıktan ve ata yadigârı ürünlerle hatıraları yaşatmak düşüncesinden hareketle uygulandığı, ticari işletmelerde ise daha otantik bir ortam ve yöresel ürünlerin tarihi dokusunu daha fazla hissettirebilmek amacıyla uygulandığı düşünülmektedir.

Bir bölgeyi özgün kılan değerlerin başında kültürel birikimi ile yoğrulmuş yöresel mutfağı gelmektedir. Turizm hareketlerinde her ne kadar belli destinasyonlara yönelik talep başı çekse de gün geçtikçe ihtiyaç ve beklentiler doğrultusunda seçenekler değişmekte ve gelişmektedir. Günümüzün kalabalık, yoğun, stresli yaşamı ve beraberinde getirdiği sağlık problemleri vb. nedenlerle insanoğlunun sadeliğe, yavaş ve doğal yaşama, doğal beslenmeye değer vermeye başlamış oldukları görülmektedir. Bu sebeple insanlar kısa süreli tatillerde bile turizm açısından değerlendirebilecekleri yerlere doğru hareket etmekte, bu harekette çekim etkisini doğa, tarih, coğrafya, kültür ve yöresel mutfağın oluşturduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Kastamonu'nun doğası, tarihi özellikleri, coğrafi konumu, kültürel birikimi ve yöresel yemekleri ile mevcut ulaşım imkânlarının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi ile cazibe

merkezi haline gelebileceği düşünülmektedir. Bu sebeple, misafirlerin konaklamadan çok daha fazla harcama yaptıkları yiyecek içecek işletmeleri, çizilmeye çalışılan turist profiline uygun biçimde yapılandırılmalı, eğitilmiş ve nitelikli personel istihdam etmeli, çevresel faktörler kontrol etmeli, kaliteli ve sürdürülebilir hizmet sunmalıdır. Burada devreye giren standart yemek tariflerinin işletmelere hem kaliteli hizmet, hem sürdürülebilirlik, hem de verimlilik anlamında katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Standart reçetelerin maliyet hesaplamadan, menü oluşturmaya, mutfak personeli değişikliklerinden mevsimsel değişiklik sebebi ile ürün teminine kadar birçok farklı alanda oluşabilecek risk faktörlerinden işletmeleri koruyucu etki göstereceği düşünülmektedir. Standart reçeteler oluşturarak kayıt altına alınan yöresel yemeklerin korunarak, kuşaktan kuşağa aktarımı sağlanarak yaşatılacağı, bunun da alanda hizmet veren yiyecek içecek işletmelerine, istenilen ve/veya belirlenen kalitede sunum sonucu günümüzün etkili pazarlama araçlarından olan ağızdan ağıza pazarlama ile var olan ziyaretçi sayısını artırma fırsatı sunacağı düşünülmektedir. Yöresel yemeklerin pişirilme biçimleri hazinemizdir ve bu hazinenin tarihi belgeler olarak kayıt altına alınmaya devam edilmesi gerekmektedir. Standart reçeteler sayesinde yöresel yemekler aslına sadık kalınarak gelenekten geleceğe aktarılabilir ve yüz yıla yakın süredir uygulana gelen tarifler sürdürülebilirlikte. Bu nedenle konuya ilgi duyan araştırmacıların bu çalışmada araştırmanın doğası gereği yer verilemeyen Kastamonu'ya özgü diğer yemeklerin reçetelendirilmesi yönünde çalışma yapmaları önerilmektedir. Bununla birlikte yöresel yemek olarak nitelenen yemeklerin yalnızca coğrafi olarak Kastamonu'da hazırlanıyor olmasının tek başına yöresellik niteliği kazandırmada yeterli olmayacağı düşünülmekte ve kullanılan yemeklik malzemelerin ne ölçüde Kastamonu'ya özgü olduklarının da araştırılması gerektiğine inanılmaktadır.

6. KAYNAKÇA

- Adebayo, Williams, Oluwale-Jegede, Amen Osamede-Eniafe, D. F (2014). The Economic Impact of Tourism Development in Ile-Ife, Osun State, Nfigeria, *Journal of Tourism, Hospitality and Sports*, Volume. 2, (28-33).
- Akbulut, Halim-Arslan, Filiz (2015). Yiyecek-İçecek Maliyet Kontrolü: Batı Karadeniz Bölgesindeki Otel İşletmelerine Yönelik Bir Araştırma. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 3, Sayı. 15, (71-106).
- Amira, Fathimath (2009), *The Role of Local Food in Maldives Tourism: A focus on Promotion and Economic Development*, Unpublished Master Thesis, Auckland University of Technology, New Zealand Tourism Research Institute, Auckland.
- Arıkan, Rauf (2013). *Araştırma Yöntem ve Teknikler*, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Ashworth, Gregory-Page, Stefan. J (2011), Urban Tourism Research: Recent Progress And Current Paradoxes. *Tourism Management*, Volume. 32, Number. 1, (1-15).
- Avcı, Muharrem-Şahin, İlker (2014), Geleneksel Kastamonu Mutfağı ve Yemek Kültürü, *KSBD Karadeniz Özel Sayısı*, (31-56).
- Aydoğdu, Aydoğan (2011), *Konaklama İşletmeciliğinde Uluslararası Standardizasyonun Rolü ve Türkiye Uygulamalarının Analizi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

- Aydoğdu, Aydoğan (2012), *Kastamonu'nun Doğal Zenginliklerinin Turistik Ürün Bakış Açısıyla İrdelenmesi*, Su Ürünleri Kongresi, 16- 17 Ekim, Kastamonu, (161-186).
- Aydoğdu, Aydoğan-Duman, Senem (2017), *Destinasyon Çekicilik Unsuru Olarak Gastronomi Turizmi: Kastamonu Örneği*, *Turizm ve Araştırma Dergisi*, Cilt. 6, Sayı. 1, (1-25).
- Aydoğdu, Aydoğan-Mızrak, Metin (2016), *Kardeş Ülkelerde Turizm Eğitimi: Kastamonu Üniversitesi ve Kırgızistan Manas Üniversitesi Karşılaştırması*, Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi, 1-4 Aralık, Antalya, Cilt VI, (429-446).
- Aydoğdu, Aydoğan-Pamukçu, Hüseyin-Yaşarsoy, Emrah (2015), *Konaklama İşletmelerinin Engelli Bireylere Uygunluğu: Kastamonu Örneği*, III. Rekreasyon Araştırmaları Kongresi, 5-7 Kasım, Eskişehir, (358-368).
- Bahar, Ozan (2006), Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Turizm Sektörüne Sağlanan Teşvikler, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 8, Sayı. 4, (34-53).
- Barnard, Mark, W. (2009), *A Case study to examine the application of food cost theories in menu pricing and cost control management within a new restaurant operation*, Unpublisied Master Thesis, UNLV Theses/Dissertations/Professional Papers/Capstones. Paper 428, Las Vegas.
- Berkün, İ., Taner (1975), *Standardizasyon ve Türkiye'deki Uygulamaları*, Saim Toraman Matbaası, Ankara.
- British Standard Institute (2016), Standart Nedir? <http://www.bsigroup.com/tr-TR/Standartlar/Standartlar-Hakkinda-Bilgiler/Standart-Nedir>, (20.06.2016).
- Bucak, Turgay-Ateş, Ufuk (2014), Gastronomi Turizminin İl Turizmine Etkisi: Çanakkale Örneği, *The Journal of Academic Social Scinces*, Cilt. 28, Sayı. 2, (315-328).
- Burns, Peter-Holden, Andrew (1995), *Tourism A New Perspective*, Prentice Hall Europe, Great Britain.
- Büyüköztürk, Şener-Çakmak, Ebru Kılıç-Akgün, Eercan Özkan-Karadeniz, Şirin-Demirel, Funda (2010), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 6. Baskı, Pegem Akademi, Ankara.
- Cohen, Eric-Avieli, Neil (2004), Food in Tourism Attraction and Impediment, *Annals of Tourism Research*, Volume. 31, Number. 4, (755-778).
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2015), Tarihi İle Kastamonu, <http://www.csb.gov.tr/db/kastamonu/webmenu/webmenu1163.pdf> (12.12.2015).
- Doğdubay, Murat (2005), Büyük Ölçekli Otellerdeki Yiyecek-İçecek Departmanlarının Üretim Kayıplarını Önlemeye Yönelik Olarak Üretim Planlaması ve Kontrol Sistemlerinin Uygulanabilirliği, *Bahkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı. 14 (Aralık), (1-25).
- du Rand, Gerrie, E-Heath, Eernie. (2006) Towards a Framework for Food Tourism as an Element of Destination Marketing, *Current Issues in Tourism*, Volume. 9, Number. 3, (206-234).
- du Rand, Gerrie, E-Heath, Ernie., & Alberts, Nic (2003), The role of local and regional food in destination marketing: A South African situation analysis, *Journal of Travel & Tourism Marketing*, Volume. 14, Number. 3-4, (97-112).
- Duran, Erol (2009), *Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Toplumsal ve Kültürel Kimliğin Korunması: Gökçeada Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

- Erdoğan, İrfan (2012). *Pozitivizm ve Ötesi: Araştırma Tasarımları Niteliksel ve İstatistiksel Yöntemler*, Geliştirilmiş ve Gözden Geçirilmiş 3. Basım, Erk Yayıncılık, Ankara.
- Giritlioğlu, İbrahim-Avcıkurt, Cevdet, (2010), Şehirlerin Turistik Bir Ürün Olarak Pazarlanması, Örnek Şehirler ve Türkiye'deki Şehirler Üzerine Öneriler (Derlemeden Oluşmuş Bir Uygulama), *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 4, Sayı. 3, (74-89).
- Gökdeniz, Ayhan ve Erdem, Barış (2015), Turizm Politikasında Ekonomik Başarı Koşulları Ve Ayvalık Örneği, *Marmara Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 7 (Haziran), (1-32).
- Gökdeniz, Ayhan-Erdem, Barış-Dinç, Yakup-Uğuz, Çelik, S. (2015), Gastronomi Turizmi: Ayvalık'ta Yerli Turistler Üzerinde Görgül Bir Araştırma, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* Cilt. 3, Sayı. 1, (14-29).
- Göker, Gönül (2011), *Destinasyon Çekicilik Unsuru Olarak Gastronomi Turizmi (Balıkesir İli Örneği)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gökoğlu, Ahmet (1963), Kastamonu Çorbaları, *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı. V, (24-38), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
- Gökoğlu, Ahmet (1967), Kastamonu Yemekleri, *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı. IX, (101-109), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
- Gönen, Seçkin-Ergun, Ülkü (2008), Otel İşletmelerinin Yiyecek İçecek Bölümünde İç Kontrol Sisteminin Etkinliğinin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Uygulama, *Ege Academic Review*, Cilt. 8, Sayı. 1, (183-204).
- Güneş, Gül-Ülker, Halil, İbrahim-Karakoç, Gülşen (2008), *Sürdürülebilir Turizmde Yöresel Yemek Kültürünün Önemi*. II. Ulusal Gastronomi Sempozyumu ve Sanatsal Etkinlikler. 10-11 Nisan, Akdeniz Üniversitesi Alanya İşletme Fakültesi, Antalya.
- Güven, Ebru Özlem (2009), Hedonik Tüketim: Kavramsal Bir İnceleme. *ABMYO Dergisi*, Sayı. 3, (65-72).
- Hall, C. Michael-Sharples, Liz (2003), The consumption of experiences or the experience of consumption? An introduction to the tourism of taste (Eds) C. Michael Hall, Liz Sharples, Richard Mitchell, Niki Macionis and Brock Cambourne. *Food tourism around the world: Development, management and markets*, Butterworth&Heinemann, Rochester, (1-24).
- Hjalager, Anne, Mette-Corigliano, Magda, Antonioli (2000), Food for Tourists--Determinants of an Image. *The International Journal of Tourism Research*, Volume. 2, Number. 4, (281-293).
- Hornig, Jeou-Shyan-Chen-Tsang Simon Tsai (2010), Government Websites for Promoting East Asian Culinary Tourism: A Cross-National Analysis. *Tourism Management*, Volume. 31, Number. 1, (74-85).
- Hürriyet Gazetesi (2016), Türkiye'nin Gastronomi Başkenti Neresi? [http://www.hurriyet.com.tr/turkiyenin-gastronomi-baskenti-neresi-40063697,\(15.03.2016\)](http://www.hurriyet.com.tr/turkiyenin-gastronomi-baskenti-neresi-40063697,(15.03.2016)).
- Karapınar, Murat (2013), Kuzeydoğu Anadolu Turizm Destinasyonu Tanıtım Markalaşma Araştırması, *Kuzeydoğu Kalkınma ajansı*, Erzurum.
- Karasar, Niyazi (2005), *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler* (15. Baskı) Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

- Kastamonu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2015), Ne Yenir? <http://www.kastamonukultur.gov.tr/TR,63904/ne-yenir.html>, (15.12.2015).
- Kastamonu Valiliği (2015), Kastamonu Mutfağı, <http://www.kastamonu.gov.tr/sayfa.asp?id=15>, (15.12.2015).
- Kercher, M. Bob-Okumuş, Fevzi-Okumuş, Bendegül (2008), Food Tourism As A Viable Market Segment: All How You Cook The Numbers”. *Journal Of Travel and Tourism Marketing*, Volume. 25, Number. 2, (137-146).
- Küçükaltan, Gül (2009), *Küreselleşme Sürecinde Gastronomide Yöresel Tatların Turistlerin Destinasyon Tercihlerine ve Ülke Ekonomilerine Etkileri*, 3. Ulusal Gastronomi Sempozyumu, Antalya
- Li, Hai-Jian-Liu-Ke Liang (2010), Shift-Share Analysis on Competition of Inbound Tourism Destination in China, *Geography and Geo-Information Science*, Number. 1, (1-25).
- Liaqat, Perveen-Khan, Mahnaz Nasir., & Mohammad, Fakir (2009), Consumer acceptance of standardized mixed/composite foods for optimal accuracy in nutrient estimation, *Pakistan Journal of Nutrition*, Number. 8, (1301-1303).
- Malatyalı, Kenan (2010), Standart ve Standardizasyonun Önemi, *Standart, Ekonomik ve Teknik Dergi*, Sayı, 581 (Ekim), (32-33).
- Mariani, M. Mariani-Buhalis, Dimitris-Longhi, Christian & Vitouladiti, Ourania (2014), Managing change in tourism destinations: Key issues and current trends. *Journal of Destination Marketing & Management*, Volume. 2, Number. 4, (269-272).
- Ninemeier, Jack, D. (2005), *Management of Food and Beverage Operations*, Educational Institute Of American Hotel And Lodging Association (Fifth Ed.), NYC.
- Özbey, Savaş (2016), Türkiye'nin gastronomi başkenti neresi? <http://www.hurriyet.com.tr/turkiyenin-gastronomi-baskenti-neresi-40063697>, (15.12.2016).
- Pupkin Barry, M.-Lu, Bing & Zhai, Fengying (2002), Understanding the Nutrition Transition: Measuring Rapid Dietary Changes İn Transitional Countries, *Public Health nutrition*, Volume. 5, Number. 6A, (947-953).
- Rutherford, Denney, G-O'Fallen, Michael. J. (2007). *Hotel Management and Operations*, (Eds) Denney G. Rutherford, Ivar Haglund, and Michael J. O'Fallon. — 4th ed., Wiley and Sons, Canada.
- Sandıkçı, Mustafa-Aydoğdu, Aydoğan ve Pamukçu, Hüseyin (2015), *Yöresel Yemeklerin Menülerde Yer Alma Düzeyi: Kastamonu Konakları Örneği*, 1. Uluslararası Türk Dünyası Turizm Sempozyumu, 19-21 Kasım, (773-785).
- Serçeoğlu, Nuran (2014), Yöre Halkının Mutfak Kültürünü Tanıma Durumunun Tespit Edilmesi: Erzurum İli. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, Cilt. 2, Sayı. 4, (36-46).
- Shalini, D., & Duggal, S. (2015). A Review On Food Tourism Quality and Its Associated Forms Around the World, *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure* Volume. 4, Special Edition. 2, (1-12).
- Short, Frances (2003), Domestic Cooking Skills-what are they-, *Journal of the HEIA*, 10 (3), pp., 13-22.
- Sinclair, M. Tea (1998) Tourism and economic development: A survey, *The Journal of Development Studies*, Volume. 34, Number. 5, (1-51).

- Şerkaya- İçelloğlu, Cansu (2014), Kent Turizmi ve Marka Kentler: Turizm Potansiyeli Açısından İstanbul'un Swot Analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 1, (37-55).
- Şimşek, Hasan-Yıldırım, Ali (2003), Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. *Ankara: Seçkin Yayıncılık*.
- Tek, Murat (2009), Kamu Yatırımlarında Turizmin Yeri, Türkiye Turizm Stratejisi 2023'de Marka Kentler Projesi: Eleştirel Bir Değerlendirme, *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 20, Sayı. 2, (169-184).
- Timur, Alp-Olahı, Hasan (1988), *Turizm Ekonomisi*, Ofis Ticaret Matbaacılık, İzmir.
- TÜRSAB (2015), Gastronomi Turizmi Raporu, http://www.tursab.org.tr/dosya/12302/tursab-gastronomi-turizmi-raporu_12302_3531549.pdf, (31.07.2016).
- Uçak, Nazan Özenç. (2000). "Sosyal Bilimler ve Kütüphanecilik Alanında Nitel Araştırma Yöntemlerinin Kullanımı", *Bilgi Dünyası*. Cilt. 1, Sayı. 2, (255-279).
- UNTWO (2016), World Tourism Barometer, http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/pdf/unwto_barom16_03_may_excerpt_.pdf, (10.07.2016).
- Usta, Öcal (2005), *Genel Turizm*, Anadolu Matbaacılık, İzmir.
- Yıldırım, Cemal (1966), *Eğitimde Araştırma Metotları*. Ankara: Akyıldız Matbaası.

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İLK ON BEŞ YILINDA VE SON ON BEŞ
YILDA EĞİTİM PROGRAMLARI ALANINDA YAŞANAN SORUNLAR:
KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ¹**

**CURRICULAR ISSUES IN THE FIRST 15 YEARS AND LAST 15 YEARS OF
THE TURKISH REPUBLIC: A COMPARATIVE ANALYSIS**

Umut Birkan ÖZKAN², Kemal Oğuz ER³

Öz

Nitel araştırma özelliği taşıyan bu çalışmada, Cumhuriyet'in ilk 15 yılı (1923–1938) ile son 15 yılda (2000–2015) eğitim programları ile ilgili sorunları karşılaştırmalı olarak değerlendirmek ve günümüze ilişkin önerilerde bulunmak amaçlanmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme yönteminin kullanıldığı bu çalışmada iç içe geçmiş çoklu durum deseni kullanılmıştır. Eğitim programlarına ilişkin bulgular iki aşamada belirlenmiştir. İlk aşamada 1923–1938 yılları arasında karşılaşılan eğitim sorunları, ikinci aşamada, 2000–2015 yılları arasında karşılaşılan eğitim sorunları irdelenmiştir. Araştırma sonucunda, eğitim programları alanında Cumhuriyet'in ilk yıllarında karşılaşılan bazı sorunların çalışılan zaman dilimine dek süregeldiği, bu sorunlara ilave olarak yeni sorunlar baş gösterdiği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye Cumhuriyeti, eğitim, eğitim sorunları, eğitim programları*

Abstract

Grounded in qualitative research, this study aims to comparatively evaluate curricular issues in the first and last fifteen years of the Turkish Republic, the periods being 1923-1938 and 2000-2015 respectively, and to propose suggestions for today. Methodologically, this study uses document analysis as a form of qualitative research method, and the analysis is done through intermingled multiple state pattern. The findings regarding curricular issues are identified in two stages: In the first stage educational problems that are encountered in the 1923-1938 period; in the second stage educational problems that are encountered in the 2000-2015 period are examined. The result of the study indicates that certain curricular issues in the first years of the Republic have continued to exist up until the latter period studied here, and new issues in addition to these already existing ones have appeared.

Keywords: *Turkish Republic, education, educational problems, curriculum*

¹ Bu çalışma "Cumhuriyet'in İlk 15 Yılı (1923–1938) İle Son 15 Yılda (2000–2015) Eğitimle İlgili Sorunların Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi" isimli doktora çalışmasından yararlanılarak hazırlanmıştır.

² Dr. – Milli Savunma Üniversitesi, umutbirkanozkan@gmail.com

³ Doç.Dr. – Balıkesir Üniversitesi, Necatibey Eğitim Fakültesi, keoguzer@gmail.com

1. GİRİŞ

Eğitim, tarihsel süreç içerisinde farklı şekillerde tanımlanmıştır. Dewey (1916:12), etimolojik olarak eğitim kelimesinin kılavuzluk etme veya yol gösterme süreci anlamına geldiğini belirterek, zihinsel süreçlerin sonuçları ele alındığında, toplumun kabul edilen bir biçimde şekillendirilmesi olarak eğitimden söz edilebileceğini vurgulamaktadır. Eğitimin kılavuzluğunda yapılan şekillendirme sürecinde kullanılan temel araç ise eğitim programlarıdır. Eğitim programının, Latince hipodromlardaki koşu alanına karşılık gelen bir kelime olduğunu belirten Bobbitt (1918:42), bu kavramın eğitime uygulandığında yetişkin yaşamının meselelerine hazırlayan uygun şeyleri yapma yeteneklerini geliştirme yolu ile çocukların ve gençlerin yapması ve deneyimlemesi gereken şeyler dizisi anlamına geldiğini ifade etmektedir. Ornstein ve Hunkins (1993:9), eğitim programının farklı bakış açılarına göre çeşitli şekillerde tanımlandığını belirterek bu tanımlardan birinin Ralph Tyler ve Hilda Taba tarafından yaygın hale getirilen, arzu edilen amaçlara veya sonuçlara ulaşma yaklaşımlarını içeren yazılı bir doküman veya bir eylem planı şeklindeki tanım olduğundan bahsetmektedir. Pratt (1980:4), eğitim programını biçimsel eğitim ve/veya öğretim faaliyetlerinin düzenlenmiş bir dizisi şeklinde tanımlayarak eğitim programının yapılacak faaliyetler olmadığını ancak yapılacak faaliyetler için planlamalar ya da ayrıntılı bir tasarı olduğunun altını çizmektedir. Bununla birlikte Ornstein ve Hunkins (1993:9), kökleri Dewey'nin yaşantı ve eğitim tanımına uzanan ve eğitim programının parçası olarak okulda ve hatta okul dışındaki hemen hemen her şeyi göz önünde tutan bakış açısıyla eğitim programının, öğrenenlerin yaşantılarıyla ilişkili olarak tanımlanabileceğini vurgulamaktadır. Oliva (1982:10) ise, eğitim programını, “okulun yönlendirmesi altında öğrenenlerin karşı karşıya kaldıkları bütün deneyimleri için bir plan veya programdır” biçiminde tanımlamaktadır.

Politik hedeflere ulaşmada eğitimin öneminin uzun zamandır bilindiğine dikkat çeken Kelly (1999:13), tesis edilmek istenen toplumsal yapıya ulaşmanın anahtarı olarak eğitimsel şartların farkında olunmasına yönelik geçmiş dönemlerde yapılan tavsiyelere dikkat edilmesinin altını çizmektedir. Buna göre, istenen birey tipini yetiştirmede ve bu bireylerin oluşturduğu toplumu inşa etmede bir araç olarak kullanılan eğitim alanında, geçmişte karşılaşılan sorunlar eğitim programlarının düzenlenmesinde göz önüne alınması gereken problem alanlarından birisi olarak görülebilir. Geçmiş dönemlerde eğitim programları alanında karşılaşılan eğitim sorunlarının değerlendirilerek güncel eğitim programlarına aktırılması, eğitim programlarının tarihi temellerinin araştırılmasına yönelik çalışmaların yapılmasını gerektirebilir. Bu nedenle, eğitim programları alanında daha önce düşünülen ve tartışılanları bilmek, eğitim programlarını geliştirme konusunda şimdi ya da gelecekte yapılacaklara ışık tutabilir.

Şimdide görülen ve gelecekte de görülmesi muhtemel olan eğitim sorunlarının tanımlanması, eğitim programlarına ilişkin isabetli kararlar alınabilmesi için Cumhuriyet'in ilk 15 yıllık dönemi olan 1923–1938 yılları arası eğitim sorunları analiz edilebilir ve güncel eğitim sorunları ile karşılaştırılarak dersler çıkarılabilir. Bu nedenle toplumsal, politik ve iktisadi yönden önemli gelişmelerin yaşandığı ve devrimlerin yapıldığı Cumhuriyet'in ilk 15 yıllık döneminde eğitim programlarında karşılaşılan sorunların araştırılması, değerlendirilmesi ve güncel eğitim sorunları ile karşılaştırılmasına ihtiyaç duyulmuştur.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, Cumhuriyet'in ilk 15 yılı (1923–1938) ile son 15 yılda (2000–2015) eğitim programları alanında karşılaşılan sorunları karşılaştırmalı olarak değerlendirmektir.

1.2. Araştırmanın Önemi

Toplumların kendi eğitim faaliyetlerinin geçmişini ve tecrübelerini doğru olarak bilmesiyle bunlardan yararlanarak günümüzü daha sağlıklı değerlendirmesi ve geleceğe yönelik sağlam planlar yapması mümkün olabilecektir (Ergün, 2008:321). Buna göre geleceği yordayabilmek için geçmiş dönemlerin bilgi ve tecrübesi sağlam bir dayanak oluşturabilir. Bugünün olayları ancak onları etkileyen geçmiş olaylarla olan ilişkilerinin kavranması suretiyle anlam kazanmaktadır (Kaptan, 1982:56). Dolayısıyla, şimdiki ve geleceği anlamlandırmak için evveliyatı bilmenin zorunlu olduğu sonucu çıkarılabilir. Buradan hareketle mevcut olan ve planlanan eğitim programlarının felsefelerini anlayabilmenin ve öğelerini şekillendirebilmenin, eğitim programlarının geçmişi hakkında sahip olunan bilgiye bağlı olduğu öne sürülebilir. Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk 15 yılında eğitim programları alanında yaşanan sorunlara ilişkin geniş bir bilgi sunacağından önemli görülebilir.

Hakikatte ne olduğu, belgelerde saklıdır ve ancak, belgelerin kritiğiyle ortaya çıkartılabilir (Acun, 2010:91). Çalışma konusu olan dönemlere ilişkin belgelerin incelenmesine dayalı olan bu çalışmada, geçmişe ait geniş bir bilgi sunma yanında uygulanmakta olan eğitim programlarına ait açık bir görüş ve anlayış kazandırmak için her iki dönemde yaşanan eğitim sorunları karşılaştırmalı olarak değerlendirilerek aynı sorunların bugün ve gelecekte tekrarlanmasından kaçınılmasına katkı getirilebileceği düşünülmektedir.

Cumhuriyet'in ilk 15 yıllık döneminde uygulanan eğitim programları ile ilgili görüşlerin neler olduğuna, bu dönemde yaşanan eğitimsel sorunların nasıl ve neden meydana geldiğine ilişkin dönemin aydınları tarafından kaleme alınan düşüncelerin incelenerek son 15 yıldaki sorunlarla karşılaştırılması ve sorunların çözümlerine ilişkin öneriler getirilmesi program geliştirme alanında çalışan araştırmacılar için bilgi sağlayabilecek olmasından dolayı ayrıca bir öneme sahip olabilir.

Türkiye'de eğitim sisteminin ve eğitim programlarının tarihi temellerinin araştırılması, eğitim programlarına yön veren politik ve eğitimsel düşüncelerin ne gibi sonuçları beraberinde getirebileceğinin anlaşılmasını kolaylaştırabilir. Eğitim programlarına süreklilik kazandırılmasında geçmiş dönemlerdeki uygulamaların sonuçlarının bilinmesi programlarda gerekli düzeltmelerin ve değişikliklerin yapılmasında faydalı olabilir. Bu sayede eğitim programlarının nitelikleri artırılabilir.

Ayrıca yapılan alanyazın taramasında, çeşitli dönemlerde yayımlanan dergilerdeki eğitim sorunları ile ilgili araştırmalar bulunurken, Cumhuriyet'in ilk 15 yıllık dönemine ait Türk eğitim sorunlarını birden fazla sayıda eğitim dergisi çerçevesinde ele alan bir çalışma bulunamamıştır. Yapılacak olan bu araştırmayla bu boşluğun doldurulması düşünülmektedir. Bu çalışmada aynı döneme ilişkin farklı dergilerin karşılaştırılması, gerçeklerin olduğu gibi öğrenilmesine katkıda bulunacak olması çalışmanın önemini artırmaktadır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma nitel bir araştırmadır. Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında (1923–1938) ve son 15 yılda (2000–2015) yayımlanan dokümanlardan yola çıkılarak eğitim programlarında

yaşanan sorunlarının değerlendirilmesi ve karşılaştırılması yapıldığından çoklu durum deseni kullanılmıştır. Bu çalışmada birden fazla sayıda kendi içinde bütüncül olarak ele alınıp daha sonra birbirleriyle karşılaştırılacak durum söz konusu olduğu için, çoklu durum deseni içinde yer alan bütüncül çoklu durum deseni kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2011:291). 1923–1938 ve 2000–2015 yılları arasında ele alınan eğitim programlarına ilişkin sorunlar, bu sorunlara yönelik görüşler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar, birbirleri ile ilişkili olup olmaması gibi boyutlar “doküman incelemesi”nden yararlanılarak betimlenebilir. Bu nedenle, çalışmanın yöntemi, ilgili kaynaklardan belge toplama, verileri sınıflandırma, kavramsal ve mantıksal çözümlenmeler yapma, karşılaştırma, anlama, açıklama, yorumlama ve eğitim sorunları açısından değerlendirme yapmaktır.

2.1. Evren ve Örneklem

Çalışmada 1923–1938 yılları arasında yayımlanan eğitim dergileri, yönetmelikler, genelgeler, yabancı uzman raporları, hükümet programları, eğitim programları ve resmi kayıtlara girilmiş tutanaklar ile 2000–2015 yılları arasında hazırlanan özel ve resmi raporlar üzerinde çalışılmıştır. Kütüphaneler, arşivler ve piyasadan temin yoluyla belirtilen dokümanların tamamına ulaşılmaya çalışılmıştır. Tespit edilen evrenin tamamına ulaşılması düşünüldüğünden ayrıca örneklem tayinine gidilmemiştir.

2.2. Verilerin Toplanması

Araştırmanın nitel araştırma özelliği taşıması nedeniyle verilerin toplanmasında doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olaylar hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011:187). Bu yöntem kullanılarak, sosyal olguların, üzerinde iz bıraktığı dokümanlar derlenerek analiz edilebilir (Dura, 2005:75). Belirli bir zaman dilimi içerisinde üretilen dergiler gibi süreli materyaller, bir araştırma problemi hakkında geniş bir zaman diliminin analizini olanaklı kılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011:190). Çalışmaya konu olan dönemlerden 1923–1938 yılları arası dönemdeki kişi veya kurumlara doğrudan ulaşmak mümkün olmadığından, konu hakkında analiz yapabilmeye imkân sağlayan doküman incelemesi ifade edilen özelliklerinden dolayı çalışmada tercih edilmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Toplanan verilerin incelenmesinde içerik analizi yönteminden yararlanılmıştır. Bu çerçevede araştırmanın veri setini oluşturan dokümanlar, Yıldırım ve Şimşek (2011)’in Bailey (1982)’den aktararak ortaya koyduğu; analiz edilecek verilerin bulunması, kategorilerin belirlenmesi, analiz birimini saptama, sayısallaştırma veya tablo haline getirme aşamaları takip edilerek analiz edilmiştir. Araştırmada geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarına yönelik, Yıldırım ve Şimşek (2011, 264-272)’in Erlandson, Haris, Skipper ve Allen (1993)’dan aktardığı nitel araştırmanın doğasına uygun olan “iç geçerlik” yerine “inandırıcılık”, “dış geçerlik” yerine “aktarılabirlik”, “iç güvenilirlik” yerine “tutarlılık” ve “dış güvenilirlik” yerine “teyit edilebilirlik” stratejilerine başvurulmuştur.

3. BULGULAR

3.1. Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk 15 Yılında (1923–1938) Eğitimde Program Geliştirme Alanında Karşılaşılan Sorunlar

Cumhuriyet'in ilk yıllarında amaç, ilke ve yöntemlerin saptanmasında etkili olan ve Misak-ı Maarif^(*) olarak adlandırılan genelgenin içerdiği ilkelerin uygulamaya dökülebilmesi için güçlü bir yol gösterici olmak üzere Mustafa Rahmi Balaban tarafından Gazi Hazretlerinin Eğitim Umdesi; Asri Terbiye ve Maarif isimli bir eser hazırlanmıştır (Akgün ve Uluğtekin, 1989:287). Toplumsal hayat için ilkokul öğreniminin önemine dikkat çekilen bu eserde, o zamana kadar uygulanan programın bireyleri hayata hazırlayamaması eleştirilerek bireysel ve toplumsal hayat için maksimum faydayı sağlayabilecek ilkokul programının dayanması gereken ana öğeler şu şekilde açıklanmaktadır:

“İlk tahsilin, içtimai hayat için ne kadar mühim olduğunu izaha hacet yoktur. Bunun lüzum ve ehemmiyetine herkes kani. Halledilmeye muhtaç esas mesele şudur: “İlk tahsil programını ne gibi esaslara istinat ettirmeli ki gerek fert gerek içtimai hayat için azami fevaid temin etsin?” Bunu temin için şu iki düsturu tatbik etmek icap eyler:

- 1. Programın çocuk ruhuna muvafık olması,*
- 2. Mektep, hayat-ı içtimaiyenin küçük bir modeli olarak, ders programı ile ve hayat ameliyesi ile çocukları hayata hazırlamak.”* (Akgün ve Uluğtekin, 1989:310).

Söz konusu eserde; eğitim programının çocuk ruhuna uygun ve toplumsal yaşamı yansıtan bir yapıda hazırlanması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Anadolu Mecmuası'nın 2. sayısında yayımlanan bir makalede de, ilkokul programının faydacılık üzerine kurgulanmasına karşın üretici bireyler yetiştirilememesi ve bunun çözümünün programa ders eklemek veya çıkarmakla çözüleceği yanılığına düşülmesi bir sorun olarak görülmektedir:

“Bir kere ilköğrenim çocuğun hayatta başarılı olması için asgari bilgiyi verebilmelidir, ilköğrenim tamamen faydacıdır. Gayesi iyi bir vatandaş yetiştirebilmektir. İyi bir vatandaş iyi bir üretici demektir... Mekteplerimizin bu gayeye hizmet edememesinin sebebini bazıları sanat^(**) ve ziraat bilgisinin eksikliğine yüklüyorlar. Onun için bu dersleri koymakla, mesleki bilgi vermekle bu derde çare arıyorlar...Mekteplerde eksik olan şu veya bu ders değildir. Var olan dersleri iyi bir metot ile okutursak, çocuklara tabiatı sevdirecek, üretme sevgisi verecek eğitimi verebilirsek istediğimiz gayeye onları sevk eylemiş oluruz. Bundan dolayı ilkokulların bu eksikliğinin bazı dersleri programa dâhil edilmesi suretiyle ortadan kalkacağını zannetmemelidir. Asıl düzeltmeyi öğretmenlerin derslerini bu gayeye sevk etmelerinde aramalıdır. Her ilkokul öğretmeni unutmamalıdır ki ilkokullar esasen faydacıdır.” (Erişirgil, 1924:52).

Öğrencileri hayata hazırlayabilmek için programlara sürekli yeni derslerin eklenmesini eleştiren Erişirgil, pragmatik bir bakış açısıyla hazırlanan ilkokul programlarıyla amaçlanan hedefe ulaşmak için derslere uygun eğitim-öğretim yöntem ve teknikleri kullanılması gerektiğini ifade etmektedir. Benzer şekilde Parker (1939) da öğrenme ve öğretme usullerinde gördüğü sorunlarla ilgili saptamalarda bulunmaktadır:

^(*) Cumhuriyet'in ilk yıllarında amaç, ilke ve yöntemlerin saptanmasında etkili olan Umumi Maarif ve Terbiye Programı isimli bu genelge, 1923 yılında yayımlanmış ve 1925 yılında da Maarif Vekâleti Mecmuası'nın 1. sayısında yer verilmiştir (Binbaşoğlu, 1999:161). Misak-ı Maarif olarak adlandırılan bakanlık genelgesi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitim anlayışının alt yapısını oluşturan belgelerden biridir (Topses, 1999:11).

^(**) “Sanat” sözcüğünden kastedilen anlam, bir iş kolundaki ustalık olarak anlaşılmalıdır.

“...Biribirini takip eden derslerde çocuğun dimağını muallimin düşünceleri kelimeleri ve sualleriyle dolduran dogmatik katî öğretim sistemi, çocuklara kendi faaliyetleri vasıtasıyla inkişaf eylemeleri için az bir fırsat bırakıyor. Tecrübe ve münakaşa usulüne nadiren tesadüf olunuyor. Bununla beraber bu gibi faaliyetlerde mütemadiyen iyi bir numune teşkil eden sınıflar da vardır. Her sınıf üniform, resmî bir metot dâhilinde çalıştığı için grup işi pek az göze çarpıyor. Yapılacak işe veya değiştirmek ihtiyacına göre metodun tenevvüü nadiren nazarı dikkate alınmaktadır. Çocuklarda tabii olan öğrenme yolları binde bir tetkik edilmektedir. Bu sahada daha iyi metotlar aramakta olan muallimler şimdikinden daha fazla bir yardıma hak kazanmışlardır.” (Parker, 1939:32).

Parker’ın hazırladığı raporda vurgulamış olduğu çocukların kendi yaşantıları yoluyla gelişmelerine imkân tanınmasına olanak verilmemesi konusundaki görüşlerine benzer saptamalar Dewey’nin raporunda da göze çarpmaktadır. Dewey, ilkökul programları ile ilgili tespit ettiği sorunları raporunda şu şekilde belirtmektedir:

“Raporun hidayetinde işaret edildiği veçhile müfredat programları memleketin muhtelif mıntıklarında mahallî ilcaat ve ihtiyacata intibak edecek surette tadil olunmalıdır. Böyle olmazsa mektep dersleri ile talebenin hayatı arasında bir irtibat husule gelmez ve dersler, ne çocukların ameli ihtiyaçlarına tekabül eder ne de onların alâka ve dikkatlerini celp edecek bir şekil alabilir.” (Dewey, 1939:22).

Çocukların gerçek hayatta başarılı olamamalarına ilişkin eleştirilere Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey, 20 Mart 1926’da Türkiye Büyük Millet Meclisinde yapılan görüşmelerde şu cevabı vermektedir:

“...şimdiye kadar bizim tahsilimizin, terbiyemizin çocuklarımıza verdiği nedir? Namütenahi kitaplar okuyorlar ve çocuklar kafalarında birçok şeyler olduğu halde ameli hayatta muvafık olamıyorlar.

Bu, birçok arkadaşların kalbinde, ruhunda tesir yapan bir iştir. Bu hususta haklı bulunuyorlar. Onun içindir ki ilk mektepler programını ameli hayata mutabık şekilde yapacağız...İlk mekteplerin nazariyattan ziyade ameli tahsil verecek ve çocukları vatanperver, milliyetperver şekilde yetiştirecek surette ıslah etmek lüzumunu görüyoruz.” (Türk Devrim Tarihi Enstitüsü [TDTE], 1946:358).

Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey, gerçek hayatta başarılı bireyler yetiştirebilmek için kuramdan ziyade uygulamaya ağırlık veren bir programa ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte çocuklarda vatanseverlik ve milliyetçilik gibi duyguların oluşturulması da hedefler arasındadır. Okul ve Öğretmen dergisinin 11. sayısında yer alan “İlkokul Programı” başlıklı yazıda programın hedeflerinin sıralanmasına ve işlenmesine eleştiri getirilmektedir:

“Ancak bu müspet telakkimize rağmen program hedeflerinin sıralanmasında ve işlenmesinde muhtelif bakımlardan dikkatimizi çeken bazı cihetler var ki, bunları belli etmeyi de vazife sayıyoruz. Bizim ölçümüzle, hedeflerin birinci ve hatta sonuncu numarasını «eğitim siyasamızda temel taşı bilmezliği gidermek» maddesine değil «kuvvetli Cumhuriyetçi, Ulusçu, Halkçı, Devletçi, laik ve devrimci yurttaş yetiştirmek» maddesine vermeli idik. Bilmezliği gidermek, (programdaki manasıyla) İlkokul için gayet tabii bir iştir ve müfredat programı eğitim hedefinden ziyade bir teşkilat ve icraat meselesidir.” (Okul ve Öğretmen, 1937a:9).

Okul ve Öğretmen dergisinin bakış açısına göre, kurulan yeni devletin felsefesini yansıtan altı temel ilke ilkökul programlarının da temelini oluşturmalıdır. Eğitimin hedefinin ekonomi olması

gerektiğini söyleyen Kazım Karabekir Paşa'ya göre^(*), “bu hedefe ulaşmak için kafa şişirmekten daha çok azim ve iradeyi geliştirmek ve düzenlemek ve bedenleri tembellikten kurtarmak anaokullarından itibaren her okul programının esası ve ruhu olmalıdır” (Cevdet, 1923:3273). Okul ve Öğretmen dergisinin 10. sayısında yayımlanan bir makalede ise ilkokul programında yer alan resim, müzik ve beden eğitimi derslerine önem verilmemesi eleştirilmektedir:

“Resim-İş, beden terbiyesi, musiki..İlkokul programında varlıkları ile yoklukları arasında fark bulunamayan üç ders grubu. Bu talihsiz derslere bugüne kadar müfredatta da istenildiği şekilde yer ayrılmamış, dolayısı ile öğretmenlere benimsetilmemiş ve talebeye sevdirelmemiştir. Şimdiye kadar müfredatın tali dersleri nazarıyla bakılan bu grupların – çok defa- yerleri hesap-hendese, tarih-coğrafya veya talebenin geri kaldığı kestirilen diğer bilgi derslerine verilirdi. Bazen bu ders saatlerinde talebe serbest çalışmaya terk edilir, bazen de bu dersler, bir vazonun kurşun kalemle resminin çizilmesine, renkli parlak kağıttan modelinin yapılmasına, talebenin başı boş koşup oynamasına, bu meyanda öğretmenin bir sandalyede oturup dinlenmesine, üç beş sene evvel öğretilmiş şarkıların müteaddit tekrarlanmasına tahsis edilirdi.” (Çekiç, 1936:48).

Mihver dersler dışında kalan derslerin işlenmesinde karşılaşılan sorunlara 1936 yılında getirilen bu eleştirinin geçerliliğini halen koruduğu söylenebilir. 1927 yılında Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey, bakanlığın bütçesi hakkında açıklama yapmadan önce eğitim hayatının nasıl ve ne yolda yürüdüğünü açıkladığı konuşmasında ilkokul programları hakkında şunları söylemiştir:

“İlk tedarisat programları:

Bu programın gerek ruhu gerek yapıma tarzı maarifimiz için yepyeni bir iştir. Bütçenin muhterem mazbata muharririnin söylediği gibi bu programın fiiliyattaki tesirine vekâlet de emniyetle intizar ediyor. Yalnız şurayı arz ederim ki maarifte ilmi yol, tatbikatı ihmal eden mücerret bir tarik olamaz. Her program, her usul bir ilim adamının elinden çıkmışsa muhakkak tatbiki tarzı da düşünülmüş olacaktır. Onun için Talim ve Terbiye Heyeti programı hemen tatbik etmeye kalkmamış, tecrübelerle tatbik zemin hazırlamayı ve muallimlerin hazırlanması için zaman ve imkân teminini unutmamıştır.” (TBMM Zabıt Ceridesi, 12 Nisan 1927:84-85).

Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey demecinde programların uygulamadaki etkisinin önemine dikkat çekerek, programların uygulanabilmesi için uygun ortamları hazırlamayı ve öğretmenlerin bu yeni programa adaptasyonları için imkan ve zaman tanımayı unutmadıklarını belirtmiştir. Buna karşın, 1929–1930 ders senesinde Milli Eğitim Bakanlığı denetmenlerinin yaptığı teftişlerin genel raporunun eğitim-öğretimle ilgili bölümünde yeni programın pilot uygulama yapılmadan uygulanması eleştirilmektedir:

“Yeni müfredat programının birkaç senelik bir tecrübe devresi geçirilmeden bütün ilk mekteplerde tatbikatına girişilmemesi muvafık olurdu. Filhakika tedricen tatbik, tecrübe müddeti zarfında muallimlerin muhtelif vasıtalarla bu program dâhilinde çalışmaya hazırlanmaları, ilk tecrübelerden elde edilecek neticelere göre programın ilk tahsil hayatında mühim bir sarsıntı olmaksızın tatbikatına imkân hâsıl olması, tecrübe mekteplerinin daha mümtaz muallimlere malik bulunmaları hasebiyle diğer mektepler için örnek olabilmeleri noktai nazarından çok münasip olacaktır.” (Maarif Vekâleti Mecmuası, 1930:5).

(*) 1 Kânunuevvel (Aralık) 1923 tarihli İçtihat dergisinde yayımlanan Abdullah Cevdet'in Kazım Karabekir ile yaptığı söyleşi.

Milli Eğitim Bakanlığı denetmenlerinin tespit ederek raporlaştırdığı konulara benzer şekilde Parker (1939) da hazırladığı raporda ilkokul programına ilişkin şu eleştiriyi getirmektedir:

“...Çok kere muallimler, resmî programdaki teferruatı kendi anlayışları ve öğretme imkânları dâhilinde munsifane takip etmektedirler. Fakat programın başlıca esasları, kendi işlerini lâıkiyle tanzim ve muhakeme edebilmeleri için sarahaten muallimlere izah edilmemiştir. Muallim mekteplerinde, muallim yetişecek talebenin öğrendikleri talim tekniği, kendi sınıflarında onlardan beklenen faaliyete tamamıyla uygun değildir. Ne de zaman cetvelinin tertibi ve imtihan usulleri programın çizdiği terbiye felsefesine tetabuk etmektedir.”(Parker, 1939:17-18).

Parker (1939), hazırlanan programların öğretmenlere yeterince açıklanamadığını, yetişmekte olan öğretmenlerin aldığı eğitimle programın onlardan beklentilerinin uyumlu olmadığını ve programın felsefesiyle kullanılan ölçme-değerlendirme usullerinin ve hazırlanan zaman çizelgelerinin örtüşmediğini vurgulamaktadır. Okul ve Öğretmen dergisinin 13. sayısında çıkan bir yazıda, 1936 ilkokul programının 1926 programına nazaran daha iyi bir düzenlemeye sahip olduğu belirtilmekte fakat programın hayata uygulanmasında sorunlarla karşılaşılabilceği belirtilmektedir:

“Yeni ilkokul programı, derslerin müfredatını umumiyetle daha iyi bir düzene koymuş ve ideal itibarıyla de 1926 programındaki düğümleri çözmüştür. Fakat gerek prensiplerin vazedilişinde ve izahında, gerekse bunların müfredata ve müfredatın hayata tatbikinde itiraf edelim ki yeni düğümler de örmüştür.” (Okul ve Öğretmen, 1937b:201).

Cumhuriyet’in ilk yıllarında İlköğretim programlarında karşılaşılan sorunların benzerlerine ortaöğretim programlarında da rastlanıldığı söylenebilir. Gazi Hazretlerinin Eğitim Umdesi; Asri Terbiye ve Maarif isimli yayında, orta öğretim programlarının içeriklerinin gençleri hayata hazırlayamadığı şu şekilde belirtmektedir:

“Dünün ve bugünün tali mektepleri programları muhteviyatının asıl hayat ile pek az alakadar olması sebebi ile gençler hayata hazırlanamıyor. Hâlbuki mektep, şakirtlerini bilahare hayat mücadelesinde muvaffakiyetini temin edecek vasıtalarla teçhiz etmekle mükelleftir. Şimdiye kadar buna riayet edilmediği için tali mekteplerden çıkan gençler hayata atılınca şaşırıp kalmaktadırlar. Mektep hayata yabancı kaldığı müddetçe bunun böyle devam edeceğine şüphe etmemelidir. Cidal-i hayatta muvaffakiyetin şartı hayata mektepten hazırlanmak ile kabildir. İşte yeni maarif misakımızın hedefi, tali mekteplerimizi hayati faaliyetlerle canlandırmak ve şakirtlerini hayata hazırlamaktır.” (Akgün ve Uluğtekin, 1989:318–319).

Görüldüğü gibi daha Cumhuriyet’in ilk yıllarında yayımlanan bu eserde, ortaöğretim programlarının içeriğinin gerçek yaşamla ilgisinin çok az olması sebebiyle bu okulları bitiren gençlerin yaşam kavgasında başarılı olamadığı öne sürülmektedir. Dewey de hazırladığı raporunda benzer bir saptamada bulunmaktadır:

“Tali mektepler müştak ve ihtiras sahibi gençlerin yüksek mekteplere girmesini temin edecek vâsi tedbirler almakla beraber evveleminde çocukların doğrudan doğruya hayatı ihtiyaçlarına intibak edecek programlar ve tedris usullerini ihtiva etmelidir.” (Dewey, 1939:22).

Dewey (1939)'ye göre ortaöğretim yüksek okullara öğrenci yetiştirmenin yanında esas olarak bu gençleri doğrudan hayata hazırlayabilmelidir. Gazi Hazretlerinin Eğitim Umdesi; Asri Terbiye ve Maarif isimli eserde, yalnızca zihinsel gelişime önem veren, fiziksel ve duygusal ihtiyaçları ile isteklerini göz ardı eden programın doğurduğu sorunların önüne geçmek için şöyle bir program anlayışı önerilmektedir:

“Dünün mektepleri ve programları şöyle böyle ancak zihnin inkişafı ile uğraşılıyor. Çocuğun bedeni ve iradesi, duyma (hissiyat)ı ile hemen hemen alakadar olmuyordu.

...dünkü programla artık alakamızı kesmeli ve onu terbiye ve maarif tarihimizin bir köşesinde ve maarif müzemizde hıfz etmeliyiz.

Yeni programda nokta-i azimet; indi mülahazalarımıza istinaden “çocuklara ne öğretilmek lazım?” düsturu değil; şeniyeti esas alarak: “Çocuklar ne öğrenebilir, kabiliyetleri ne derecededir?” düsturu olmalıdır. Bu yolda bizi tenvir edecek ilim: Çocuk ruhiyatıdır. Bunun için ayrı bir makale neşir edeceğiz.

Yeni yapılacak programda çocukların duyularını (hissiyatlarını); kendi milli bediiyatımızdan ve tarihimizden alacağımız unsurlar (halk edebiyatı, halk masalları, halk terennümleri, halk süsleri, halk musikisi, milli kahramanlar menkıbeleri, bu menkıbelerden ve halk masallarından yapılacak piyesler, ilah.) ile inkişaf ettirmeliyiz.

Düşünüşlerini; hayatta lazım olacak bilgileri daima takdim ve nazariyatı yüksek sınıflara tehir ederek, hayati ve tatbiki bilgiler ve fenni son bir tedris usulü ile inkişaf ettirmeliyiz.

İradelerini; bu hayati ve tatbiki bilgileri ve dersleri muhitimize ait işlere bağlayarak; kuvvetlendirmeliyiz. Çocukların mektepte öğrendikleri şeyler, hayatta birer muvaffakiyet vasıtaları olmalıdır. Yeni programın mühverini (hayat ve hayati faaliyetler) teşkil etmelidir. Ancak bu suretle çocukların bedeni ve manevi melekeleri inkişaf eyleyler.

Mektep programı kitabilikten çıkıp hayati olmalıdır. Hem milli tarihimizin, hem cihan tarihinin pek mühim bir dirseğindedir. Dünün programı ile yarının adamları yetiştirilemez.” (Akgün ve Uluğtekin, 1989:301-302).

Yeni bir program ihtiyacının dile getirildiği eserde, öğretmen merkezli eğitim yerine öğreneni merkeze alan ve ne öğretmeli ilkesinden ziyade çocuklar ne öğrenebilir ilkesinin benimsendiği bir programa gereksinim duyulduğu açıklanmıştır. Yeni bir programa duyulan ihtiyaç bu şekilde dile getirilirken, Milli Eğitim Bakanı sıklıkla yapılan program değişikliklerine dikkati çekmektedir:

“...Devletin maarif hayatı 15–20 seneden beri muhtelif sefahat geçirmiştir. Mekteplerin programları senelerin adedi kadar değişmiştir. Denilebilir ki programlar her sene ayrı ayrı şekiller alarak değişmiştir. Bütün bunları esaslı ve muntazam bir hale getirmek lazımdır.” (TDTE, 1946:355).

Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey 1926 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisinde Milli Eğitim Bakanlığı Merkez Teşkilat Kanunu tasarısı görüşülürken yaptığı bu konuşmasında, programların çok sık değişmesini bir sorun olarak değerlendirmekte ve bu durumun düzene sokulması gerektiğini belirtmektedir. Sıklıkla yapılan program değişiklikleri Meclis'te de tartışma konusu olmaktadır. Bütçe görüşmeleri sırasında bir milletvekili, Milli Eğitim Bakanına hitaben şöyle demektedir:

“...Sonra bütçe fasılları içinde 655 nci fasıl var. Bunun üçüncü maddesi aynen şöyledir: önümüzdeki ders yılı başına kadar değiştirilmesi kararlaştırılmış olan köy okulları ortaokul ve lise ve öğretmen okulları müfredat programları ile ilk ve orta okul talimatnamelerinin yeniden tabi.

Anlamadığım şey, bu; biz bir sene için bu programları değiştiriyoruz, halbuki önümüzdeki sene maarif şûrası teşekkül edecektir. Asıl kararı orası verecektir. Şimdi bir senelik bir tecrübe tabii müfit dahi olamaz. Elde bulunan müfredat programlarının hemen

değiştirilmesi zarurî bir şey midir ki, hatta bir sene daha devamına imkân kılmıyor. Bu nazarı dikkatimi celbetti. Verilen paranın fazlalığı değil, yazının tarzı beni düşündürdü. Bir sene için bir program değişir mi?” (TBMM Zabıt Ceridesi, 26 Mayıs 1938:217).

1928 yılı bütçe görüşmelerinde milli eğitimin durumu hakkında izahat veren Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey, ortaokul ve lise programlarında belirlenen hedeflere ulaşmak için kuramsal öğretim yöntemlerine ağırlık verilmesini bir sorun olarak görmekte ve şunları söylemektedir:

“Gençlerimizin önlerine konulan meseleleri halletmek için kendilerinde tahanni ve tetkik iştikayının uyanması, mektepte ve hariçte hayatın çeşit çeşit hadiselerin muvazenesinde bizzat tesadüf edecekleri meseleleri elde eyleyecekleri vesaitle tahkik ve tecrübe alıştırılmasına kendilerinde okumak zevkinin, tahlil ve tenkit kabiliyetinin inkişafını ve yapılan tedrisatın Türkiye mihverî etrafında cereyanını, umumi ve beşeri meselelerin de Türkiye 'yi nasıl alakadar etmekte olduğunu gösteren muayyen ve sabit bilgiler edinmelerini istiyoruz. Hülasa nazari bir tedris usulü yerine faal bir tedris tarzı ikamesi ve şahsi mesaiyi artıran bu usulün kabulü; vekâletin en kati bir terbiye ve tedris hedefidir.” (TBMM Zabıt Ceridesi, 22 Nisan 1928:204).

Milli Eğitim Bakanı özetle, kuramsal bir öğretim yöntemi yerine uygulamaya ağırlık veren bir öğretim tarzının tesis edilmesinin bakanlığın en kesin eğitim ve öğretim hedefi olduğunu belirtmektedir. 1929–1930 ders yılında yapılan denetimlerin sonuçlarını incelemek için yapılan toplantıda Milli Eğitim Bakanı Cemal Hüsnü Bey programların değişikliğe ihtiyacı olduğuna dikkat çektikten sonra 1930 yılında milli eğitim bütçesi hakkında konuşma yaptığı mecliste programlarla ilgili şu saptamalarda bulunmuştur:

“Bilhassa program meselesi üzerinde ısrar edeceğiz. Bir memlekette tahsilin hakikaten ehemmiyetli olması için tahsil ve program vaziyetinin o memleket iktisadiyatına tamamen intibak etmesi icap eder. Bir köylü ilk tahsili bitirdiği vakit köyünü daha ziyade sevmek ve onu daha ziyade ilerletmeği düşünerek terk etmemek intibanı edinmelidir. Orta tahsili bitirdiği zaman alacağı intiba da bulunduğu yeri sevmek ve çalıştığı şube dâhilinde azamî müstahsil olmak ve memleketini çok daha fazla müreffeh kılmağa sây etmek intibalıdır.” (TBMM Zabıt Ceridesi, 18 Mayıs 1930:106).

Cemal Hüsnü Bey, eğitim programlarının ülkenin ekonomik yapısıyla uyumlu olması gerekliliğinin önemini vurgulamaktadır. 1930 bütçe görüşmelerinde söz isteyen İstanbul Milletvekili Akçuraoğlu Yusuf Bey de benzer bir görüşle, ortaokul ve lise programlarında ekonomiyle ilgi ideallere yer verilmemesini bir sorun olarak görmekte ve bu konuda şunları söylemektedir:

“...Meslek tahsilinden gayri alelade, orta mekteplerde, liselerde yapılan tedrisat coğrafya, tarih, vatanî malûmat, ahlâk, iktisadiyat, içtimaiyat gibi mevzuların tedrisatında acaba iktisadî faktör, iktisadî amil ne dereceye kadar rol oynuyor. Bendenizin ufak tecrübelerim daima göstermiştir ki şimdi saydığım ve tekrar ile sizi yormak istemediğim tedrisat sahasında ekseriyetle bizde romantik faktör amil olmuştur. Edebiyat, hayalât ve saire. Bu cihetle tedrisatın bu şubesinde faktör ekonomi, iktisadî amil müessir olmadığı için bir taraftan şimdi bazı veçhei hareketlerini tenkit ettiğim gençlikte iktisadî düşünmek yoktur. Bir taraftan böyle küçük amelî meselelerde, çok maddiyatçı kalırlarda diğer taraftan umumî cemiyet meselesinde romantik düşünürler. Acaba buna mukabil mekteplerimizde bu dediğim içtimâî ve manevî ulûm sahasında, bilhassa iktisadî amilin mühim, büyük bir amil olduğunu tetkik edecek kitaplar ve talim usulleri, tali mekteplerimiz muallimlerine telkin ve ita olunmuş mudur?” (TBMM Zabıt Ceridesi, 18 Mayıs 1930:109).

Programların geliştirilmesi sürecinde ilkokul ve ortaokul programlarını hazırlayanların birlikte çalışmamasının meydana getirdiği sorunlara, Okul ve Öğretmen dergisinin, Çığır mecmuasının öğretmenlere yönelik düzenlediği bir ankete verdiği cevapta rastlanılmaktadır:

“İlkokulu bitirerek ortaokullara giren talebenin umumiyetle istenilen derecede muvaffakiyet gösteremediği söyleniyor. Bunun sebeplerini siz nerelerde buluyorsunuz. İlkokul programı üzerindeki düşünceleriniz nedir?”

—Ortaokullarda program birdenbire ağırlaşır. Öğretmen, takrir ile ders verir. İlkokulda talebe, öğretmen beraber çalışırlar. Çocuk, ortaokula geçince adeta bambaşka bir muhite atılmış olur. Bocalar. Bu, birkaç ay devam eder. Bundan sonra yeni muhit şartları dâhilinde ilkokul mezunu talebe pekâlâ muvaffakiyet göstermeye başlar. Bunun için ilkokul programını yapanlarla, ortaokul programını yapanlar el ele vermelidirler. İki ayrı muhiti birbirinin mütemmimi muhit haline getirmelidirler.” (Okul ve Öğretmen, 1937c:438).

Okul ve Öğretmen dergisinin görüşüne göre, birbirinden farklı iki eğitimsel çevreyi birbirinin tamamlayıcısı durumuna getirmek için ilkokul ve ortaokul program tasarımı gruplarının birlikte çalışmaları gerekmektedir. Manisa milletvekili Refik Şevket Bey, ortaöğretim programlarının uygulanması konusundaki sorunları Milli Eğitim Bakanına soru olarak yönelterek cevap beklemiştir:

“Bir noktayı daha sorup öğrenmek istiyorum: Memleketin muhtelif sahalarında, muhtelif iklimlerinde, muhtelif ihtiyaçlara göre tedrisat yapılması lâzım gelen orta mekteplerde, yani programlarını muhitlere göre tatbik etmesi lâzım gelen orta mekteplerde, acaba Maarif vekâleti aynı metodu ne dereceye kadar tatbik etmektedir?” (TBMM Zabıt Ceridesi, 17 Mayıs 1933:140).

Görüldüğü üzere, ortaokullar özelinde, sosyal çevre ve coğrafi yapıdaki değişkenliklere göre uygulamadaki benzerlikler ve farklılıklar Meclis'te tartışma konusu olmuştur. Benzer bir sorunu Eskişehir milletvekili Emin Bey de gündeme getirerek şu soruyu sormaktadır:

“Malûmat itibarile de meselâ Adana çocuğuna ve Ankara çocuğuna hangi malûmatın lâzım olduğunu bilerek ona göre tahsil tarzlarında bir tasnif ve değişiklik düşünülüyor mu?” (TBMM Zabıt Ceridesi, 17 Mayıs 1933:147).

İki farklı ilin milletvekilinin benzer soruları sorması bu konuda sorunlar yaşandığının bir işareti olara yorumlanabilir. Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip, sorulan sorulara cevaben yaptığı konuşmasında programa ilişkin olarak şunları söylemektedir:

“...Emin Beyefendi çocukları muhite ve muntıkaya göre yetiştirmek tarzındaki teşebbüsten bahis buyurdular. Hakikaten benim de kanaatim öyledir. Hiç olmazsa büyük iktisadî muntıklar ayırarak o muntika içinde, o muntakanın şeraitine ve iktisadî idealine göre bir tahsil sistemi koymamız lâzımdır. Meselâ Erzurum muntikası. Erzurum diyebilirim ki daha 50 sene hayvan yetiştiren bir muntika olarak kalacaktır. Bu kıymetli istihsal unsuru için Erzurum iktisadî bir muhit halinde devam edecek ve etmelidir. Erzurum'da ilk mektep kiraat kitabı bir kuzu resmi ile başlamalıdır. İlk tahsil çağında çocuk evvelâ kuzuyu ve koyunu sevmeyi, mukaddes bir mabut gibi ona prestij etmeyi öğrenmelidir. İkinci devrede onun faydalarını öğrenmelidir. Hatta hesap kitaplarında bile meseleler ona göre tertip edilmelidir. Bir koyun şu kadar yün verir ve şu kadar para eder. O halde 100 koyun ne kadar yün verir ve ne kadar para eder gibi tahsil hedefi olarak alınan iktisadî ideali daima koruyacak ve kökleştirecek tarzda yürünmelidir. Bu, daha ileriki sınıflarda koyun hastalıkları nelerdir, onunla nasıl mücadele edilir; koyun hastalıklarında şimdi tatbik

edilen hurafeli ve muzur tedavi tedbirleri, onlarla mücadele nasıl olur, yeni serum usulleri nelerdir? Bunların telkini, tabii yalnız koyun üzerinde değil o, iktisadi mıntıkamızın esas idealleri ne ise ona göre bütün tedrisat programı yürütülmelidir. Daha ileriki devirlerde çocuklara programlarda bu iktisadi idealin mevzuu hakkında, mahsul veya madde ne ise onun ticareti, beynelmilel âlemdeki ticareti teşkilâtı ve sairesi etrafında malûmat verilmelidir. Bunu yapabilmek için tedrisatımızda hem umumî kültür esasını mahfuz tutmak, hem mahallî mıntıkamıza göre bir istikamet verebilmek için evveleminde memlekette, iktisadi mıntıkların sarih surete ayrılıp tesbit edilmiş olması lâzımdır. İktisat vekâleti bunun üzerinde ehemmiyetle işğal etmekte olduğu için o, tahakkuk eder etmez mektep müfredat programlarında bu maksada göre tadiller yapmak kolaylaşacaktır.” (TBMM Zabıt Ceridesi, 17 Mayıs 1933:147).

Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitim programlarında karşılaşılan önemli bir sorunun da programlardaki yoğunluk olduğu söylenebilir. 1929–1930 eğitim-öğretim yılı denetmenleri raporunda lise programlarının oldukça yoğun olduğu tespiti yapılmaktadır:

“58-Lise programları bir heyeti ilmiye marifetiyle yeni baştan gözden geçirilmeye, tashih ve tadil edilmeye muhtaçtır. Programlar talebenin şahsi mesailerine meydan bırakmayacak derecede yüklüdür. Lise programlarının yüklülüğü diğer bazı memleketlerde de mühim bir şikâyet ve münakaşa mevzuu olmuştur. Müfredat programının üç senelik çerçevesine sıkıştırdığı muhtelif ilmi mebahisi şöyle bir gözden geçirmek bizde bu meselenin o memleketlere nazaran daha acil bir mahiyet arz ettiğini tasdik ve teslim için kâfidir. Talebe birçok şey okuyor; hafızasına her neviden malumat dolduruyor; fakat netice itibariyle kendisine mal etmediği bu malumatı kısa bir zaman içinde unutuyor.” (Maarif Vekâleti Mecmuası, 1930:17).

Denetmenlerin raporundan da anlaşılacağı üzere dönemin lise programlarındaki ders ve konu yükünün yoğunluğu, öğrencilerin kendilerine zaman ayırmasına engel olacak derecede fazladır. 1933 yılı meclis bütçe görüşmelerinde Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip, programlardaki yoğunlukla ilgili şu saptamayı yapmaktadır:

“Bu suretle bu gün hakikaten çok sıkışık ve çocuğun kafasını fazla yorucu bulunan tedrisat programlarının biraz daha geniş biraz daha kolay bir şekle ifrağ edilebileceğini sanıyorum.” (TBMM Zabıt Ceridesi, 17 Mayıs 1933:146).

1933 yılında Milli Eğitim Bakanı olan Reşit Galip, Meclis kürsüsünden programlardaki sıkışıklığı ifade etmiştir. 1937 yılında ise bir başka Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan, bir milletvekilinin programa toplumsal kurallarla ilgili bir ders eklenmesi isteğine şu cevabı vermiştir:

“Sayın bayan Meliha Ulaş bir âdabı muaşeretten bahsettiler. Kendilerine çok hak veririm. Yalnız şunu arz edeyim ki bugün orta mekteplerin ve liselerin programları o kadar doludur ki böyle bir derse nasıl yer verileceğini bilemiyorum. Fakat arzularını yerine getirmeğe çalışacağım.” (TBMM Zabıt Ceridesi, 26 Mayıs 1937:259–260).

Meclis’te yapılan konuşmalardan, aradan geçen dört yıllık sürede programların yoğun olması sorununun önüne geçilemediği anlaşılmaktadır. Programla ilgili aynı sorunu bir yıl sonraki Meclis görüşmelerinde Afyonkarahisar milletvekili Berç Türker tekrar dile getirmektedir:

“...İşittiğime göre muallimler tedris mevzularını bırakarak çocuklara ahlâkî telkin yapmağa vakit bulamıyorlar. Çünkü lise ve orta mektep programları fazla yüklü imiş ve her

hangi bir terbiyevî telkine değil, sadece tedrise bile vakit azmış.” (TBMM Zabıt Ceridesi, 26 Mayıs 1938:218).

Türker'in yaptığı bu konuşmaya göre, öğrencilere manevi değerlerin kazandırılmasında programların yoğun olmasının önemli bir engel olduğu söylenebilir. Okul ve Öğretmen dergisinde (1937a) ise, yeni kuşağa kazandırılacak niteliklere programda daha çok bilgi düzeyinde yer verilmiş olması eleştiri konusu olmuştur. Bilgi düzeyinden daha derinlere inilmediği takdirde bu hedeflerin gerçekleştirilmesi yolunda biçimsel kalma tehlikesi ile karşı karşıya kalılabileceği görüşlerine yer verilmektedir.

Yukarıda sunulan veriler ışığında, 1923–1938 yılları arasında eğitim programlarında karşılaşılan problem alanlarının; çocuk psikolojisine uygun olmayan bir program anlayışı, spor ve sanat eğitimine yeterince yer verilmemesi, programların çok sayıda ders ile doldurulması / sıkışık olması, yaşama dönük olmaması, sosyal çevre ve coğrafi yapı gibi değişkenlere uygun olmaması, öğretmenlere rehberlik edecek şekilde açık, anlaşılır ve uygulanabilir nitelikte olmama, esnek olmama, öğrencilerin yaparak yaşayarak öğrenmelerine fırsat vermeme, din dersleri, program geliştirme gruplarındaki belirsizlikler, programların deneme süreci, ekonomik amaçlara yönelik olmama, öğrencilerin bütün alanlardaki gelişimini destekleyici nitelikte olmama, uygulamadan çok teoriye ağırlık verilmesi, devletin ve toplumun amaç, değer ve isteklerine uygun ve uyumlu olmama, sıkça yapılan program değişiklikleri olduğu söylenebilir.

Son 15 Yılda (2000–2015) Eğitimde Program Geliştirme Alanında Karşılaşılan Sorunlar

Eğitim programları, eğitimin amaçlarının gerçekleştirilmesinde büyük önem taşımakla (Gökmenoğlu ve Eret, 2011) birlikte, eğitim sisteminin birey ve toplumsal yaşamı biçimlendirmeye yönelik işleyişinde etkili olan en önemli araçlarından (İşeri, 2015) birisi olduğu söylenebilir. Kalkınma Bakanlığı tarafından yayımlanan raporda Türk eğitim sisteminin özellikle eğitim programları özelinde sorunlarla karşı karşıya olduğuna ilişkin şu değerlendirmede bulunulmaktadır:

“Türkiye eğitim sistemi, kaliteli eğitimi toplumun bütün kesimlerine yaygınlaştıramamıştır. Dahası, başta müfredat reformu olmak üzere, bugüne kadar eğitim sistemini daha nitelikli hale getirmeye çalışan adımlar, sistemin niteliğini artırma konusunda kayda değer bir başarı gösterememiştir.” (Kalkınma Bakanlığı, 2014:24).

Kalkınma Bakanlığı'nın raporlaştırdığı bu tespitin bir benzerine Türk Eğitim-Sen'in Türkiye'deki eğitim sorunlarının belirlenmesi üzerine yaptırdığı bir araştırmada da rastlanılmaktadır. Bu araştırmaya göre, her bakan değişiminde programların da değiştirilmesi önemli sorunlara yol açmaktadır (Akın vd., 2007). TEDMEM^(*)'in raporunda ise eğitim programlarında sıklıkla değişikliğe gidilmesinin nedeni şu şekilde ifade edilmektedir:

“Öğretim programlarının içeriklerinde ve/ya haftalık ders çizelgelerinde birkaç yıllık aralıklarla hatta zaman zaman aynı yıl içinde değişiklikler yapılması, program ve haftalık ders saati ağırlığı hazırlanırken ayrıntılı düşünülmendiğini göstermektedir.” (TEDMEM, 2014a:125).

^(*) TEDMEM, Türk Eğitim Derneği'nin düşünce kuruluşudur.

TEDMEM tarafından yayımlanan başka bir raporda, “*hazırlanan programların bazı bürokratik ve siyasi endişelerden dolayı yeterince denenmeden ülke çapında hayata geçirilmesi güvensizliği artırmaktadır*” (TEDMEM, 2015:122) tespiti yapılarak, programların deneme süresi tamamlanmadan uygulamaya başlanmasının sorunlara yol açtığı öne sürülmektedir. TEDMEM’in 2015 yılında yayımladığı raporda ayrıca, eğitim programları konusunda gelişme sağlanamamasına ilişkin tespitlerde bulunmakta ve halen eğitim programlarının müfredat olarak adlandırılması eleştirilmektedir:

“Özellikle 2005 öğretim programı dönüşümünden sonra, konuyla ilgili olarak binlerce makale, tez ve akademik etkinlik yapılmıştır. Daha sonraki yıllarda bazı derslerde kısmi öğretim programı değişiklikleri yapılsa da, ana karakter halen devam etmektedir. Öğretim programları konusundaki davranışçılıktan yapılandırmacılığa doğru akan bu sürecin tam olarak yerleştiği söylenemez. On yıldan fazla zaman geçmesine rağmen mevcut öğretim programlarının “yeni müfredat” olarak adlandırılıyor olması program geliştirme konusunda sağlıklı bir ilerleme kaydedilmediğini göstermektedir.” (TEDMEM, 2015:121).

Raporda ifade edilen yapılandırmacı anlayışa geçiş sürecinin ayrıntıları ve göze çarpan sorunlar 2014 yılında TEDMEM tarafından hazırlanan bir başka raporda açıklanmaktadır. 19. Milli Eğitim Şurasına ilişkin değerlendirmelerin yer aldığı raporda konuya ilişkin olarak şu görüşlere yer verilmektedir:

“...Öte yandan, dünyada 21. yüzyılın ihtiyaçları doğrultusunda kazanım temelli öğretim programlarından beceri temelli yaklaşıma geçilmektedir. Bu yaklaşımda Türkiye’de halen fiilen devam etmekte olan konulara dayalı program anlayışından tamamen uzaklaşmış ve beceriler sarmal yapıya oturtulmuştur. Çok farklı ve bağımsız kazanımların bile aynı beceri kümesinde yer alabileceği düşünülürse, beceri temelli bir öğretim programının önemi ortaya çıkacaktır. Kazanım teorik bir varsayıma dayalıyken, beceri somut çıktılarını ön plana almaktadır. Aksi halde amaç becerinin kazanılması değil, kazanımın gerçekleştirilmesi olmaktadır. Becerinin gerçek yaşam ortamlarıyla daha fazla ilişkili olması, konunun önemini artırmaktadır.

Türkiye’deki eğitim programlarında görülen diğer bir olumsuzluk da, beceri odaklı bir yaklaşım sergilense bile bunların çoğunlukla alt düzey becerileri içermesidir. Uluslar arası sınav ve değerlendirmelerdeki beceri düzeylerine bakıldığında, öğrencilerimizin yaşadığı güçlük ortaya çıkmaktadır...Olası durumların önüne geçilmesi için program hazırlama, değiştirme, düzenleme ve geliştirme işlemlerinin bir uzmanlık alanı olduğunu kabul eden bir anlayışın benimsenmesi önemlidir...” (TEDMEM, 2014b:9).

TEDMEM’in raporuna göre, öğrencilerin okul yaşantılarında elde ettikleri eğitimsel kazanımlar gerçek yaşamda kullanılmayacak derecede düşük seviyededir ve gerçek yaşamın okullarda modellenememesi nedeniyle söz konusu düşük seviye becerilerin dahi öğrencilere kazandırılmasında güçlükler yaşanmaktadır. Bu sorun, hazırlanan farklı raporlarda da ifade edilmektedir. Örneğin Berberoğlu vd. (2009)’nin MEB tarafından uygulamaya konulan öğretim programlarını, öğrenci giriş özellikleri, kapsam ve öğrenme çıktıları açısından değerlendirdikleri çalışmada TEDMEM’in raporunu destekler nitelikte aşağıdaki genel sonuçlara ulaşılmıştır:

“1. MEB ilköğretim öğretim programları amaçlandığı gibi, öğrencilerde temel düşünme becerilerini geliştirememektedir.

2. Kapsam analizi, öğretim programlarında iç tutarlık ve geçerlik sorunları olduğunu göstermektedir. Genel hedefler ve kazanımlar arasında; kazanımlar ve etkinlik

örnekleri arasında tutarsızlıklar vardır. Ayrıca, kazanım ifadeleri ile kazanıma uygun olduğu söylenen etkinliklerin kapsam olarak örtüşmediği de gözlenmektedir.

3. Öğrenciler okula başlarken bilişsel gelişim anlamında sorunlu gözükmemektedir. Ancak, yıllar içerisinde, var olan bu potansiyel, öğrenmeyi geliştirecek şekilde yönlendirilememektedir.

4. Genel hatları ile incelendiğinde öğretim programlarının hedeflerinde sıklıkla vurgulanmasına rağmen Türkçe'de okuduğunu ve dinlediğini anlama becerileri ile yazma becerileri, Matematikte problem çözme becerileri, Fen ve Teknolojide bilimsel süreç becerileri gelişmemektedir.

5. Bu çalışmada okullarda öğretim programlarının nasıl uygulandığına bakılmamıştır. Ancak, kapsam olarak yapısında sorunların olduğu bir öğretim programının, uygulama aşamasında da sorunlu olacağı aşikârdır. Öğretim programındaki kazanımların iyi tanımlanmaması ve öğretmenlerce anlaşılabilmesi, etkinliklerin doğru kullanılamaması, ya da etkinliklerin amaçlanan kazanıma dönük olmaması gibi pek çok sorun sonuçlara yansımaktadır.” (Berberoğlu vd., 2009:47).

TEDMEM tarafından yayımlanan raporda bu konu üzerinde de durulmaktadır. TEDMEM (2014a)'in raporunda, beceri temelli öğretim programlarının dünyada ağırlık kazanmasına rağmen Türkiye'de halen konulara dayalı program yaklaşımının temele alındığı belirtilmektedir:

“21. yüzyılın ihtiyaçları doğrultusunda dünyada kazanım temelli öğretim programlarından beceri temelli yaklaşıma doğru bir ilerleme vardır. Kazanım temelli öğretimden beceri temelli öğretime geçişin temelinde, farklı ve bağımsız kazanımların aynı beceri kümesinde toplanması yer almaktadır. Kazanımların teorik varsayıma dayalı yapısından uzaklaşarak somut çıktılar olan becerilere yoğunlaşmaktadır. Becerinin gerçek yaşam ortamlarıyla daha fazla ilişkili olması, konunun önemini artırmaktadır. Aksi halde amaç becerinin kazanılması değil, kazanımın gerçekleştirilmesi olmaktadır. Türkiye'de ise kazanım temelli anlayışa yönelme geçiş aşamasında kalmakta ve konulara dayalı program yaklaşımı terk edilememektedir.” (TEDMEM, 2014a:126).

İncelenen üç raporda da benzer konuların altı çizilerek öğrencilerin temel becerileri kazanmasında sorunlarla karşılaşıldığı vurgulanmaktadır. TÜSİAD^(*) (2006)'ın raporunda, PISA sınavı sonuçları ışığında eğitim programlarına ilişkin şu değerlendirme yapılmaktadır:

“Temel bulguları yukarıda özetlenen OECD^(**) PISA^(***) sınavı sonuçları Türk eğitim sisteminin oldukça köklü sorunlarla [karşı] karşıya olduğuna işaret etmektedir. Ortaya çıkan bu sonuçta Türkiye'de eğitime ayrılan kaynaklar, öğretmen başına öğrenci sayısı gibi niceliksel göstergelerdeki zayıflık yanında, eğitim programlarının içeriğindeki yetersizliklerin de önemli rol oynadığını söylemek mümkündür...OECD tarafından yapılan PISA sınavının sonuçları Türk eğitim sisteminin, en temel amaç olan düşünme, algılama ve problem çözme yeteneği gelişmiş bireyler yetiştirmekten uzak olduğunu göstermektedir.” (TÜSİAD, 2006:83,135).

TÜSİAD'ın PISA sınav sonuçlarını baz alarak yaptığı değerlendirmeye göre, eğitim programlarının içeriği öğrencilere temel becerileri kazandırmada yetersiz kalmaktadır. Eğitim İzleme Raporunda, öğretim programlarının öğrencilerde düşünme süreçlerini geliştirme amacını gerçekleştirmedeki etkinliğinin tartışılması gerektiği savunulmaktadır:

(*) Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği.

(**) Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü.

(***) Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı.

“Genel olarak bir ülkenin eğitim programlarının nihai hedefi öğrencilerde belli düşünme süreçlerini geliştirmektir. Bu açıdan bakıldığında sorun daha çok içerik ve öğretim yönteminden kaynaklanıyor gibi gözükabilir. Bu nedenle Milli Eğitim Bakanlığı ilköğretim düzeyindeki tüm ders alanlarında öğretim programlarını yenilemiştir. Bu oldukça önemli bir adımdır. Yeni programların en önemli özelliği “düşünme süreçleri”ni geliştirmeyi “sarmal” yapı kapsamında ele almasıdır. Milli Eğitim Bakanlığı’nun başlangıç noktası olarak ele aldığı bu hedefler doğru ve isabetli olmakla birlikte, hazırlanan öğretim programlarının bu amaçlara ne ölçüde hizmet ettiği tartışılması gereken bir konudur.” (Eğitim Reformu Girişimi [ERG], 2011:13).

Eğitim İzleme Raporu da TÜSİAD’ın raporunu destekler nitelikte olup özellikle düşünme süreçlerinin geliştirilmesinde eğitim programlarının içeriklerinin yetersizliğini ifade etmektedir. Bu noktada, düşünme süreçlerinin gelişmesinde özgür bir ortamın gerekliliğinin vurgulanması yararlı olabilir. TEDMEM’in 2014 yılını değerlendirdiği raporunda, programa konulan din derslerinin özgürlükçü bir tutumla çeliştiği yorumu getirilmektedir:

“İlkokul 1. 2. ve 3. sınıflara din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin konması ise AIHM^(*)’nin “İsteyen öğrencilerin zorunlu din dersi uygulamasından muaf kılınacak bir uygulamaya gidilmesi” yönündeki kararıyla çelişmektedir. Çözüm sürecinin etnik bir temel üzerinden değil, toplumsal barışı tüm kesimler için inşa etmek üzerinden ele alınma zorunluluğu yeni yollar aranmasını gerekli kılmaktadır. Bu noktada toplumun tümünü kuşatacak bir güzel ahlak telakkisi ortak bir ders olarak gündeme gelebilir. Ahlaki ilkelerin dindar olsun olmasın, hangi mezhebe mensup olursa olsun tüm toplum için stratejik bir önemi vardır. Hem dinin özünü oluşturması hem de dinden bağımsız evrensel bir karakter taşıması ahlakın sahici niteliğini ortaya koymaktadır. Din dersleri ise içerik açısından öğrenci ve ailelerinin kararına bırakılmalı ve seçmeli ders kapsamında tutulmalıdır. İsteyen her velinin kendi dünya görüşü çerçevesinde çocuğuna dini bir terbiye talep etmesi onun velayet hakkının bir göstergesidir. Bu konularda devlet özgürlükçü bir tutumla toplumsal talepleri dikkate alma hassasiyetine sahip olmalıdır.” (TEDMEM, 2014a:47-48).

TEDMEM’in raporunda ifade edilenlere benzer bir görüş, Eğitim Reformu Girişimi’nin 2012 yılında yayımladığı raporda göze çarpmaktadır. Bu raporda, 4–12. sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretim programlarında görülen sorunlardan şu şekilde bahsedilmektedir:

“Sonuç olarak, bir yandan Türkiye’de İslam bağlamında çoğulculuğun benimsenmesi açısından kayda değer ilerleme söz konusuysen, ders halen çocuğun düşünce, din ve inanç özgürlüğü ile ebeveynlerin çocuklarını kendi dinsel ve felsefi görüşleri doğrultusunda yetiştirme haklarının gereklerini yerine getirememektedir.” (ERG, 2012:112).

Eğitim İzleme Raporunda, 18. Milli Eğitim Şurası’nda ortaöğretim kurumlarında spor, sanat ve beceri eğitimine daha fazla zaman ayrılması, ilköğretim düzeyinde görsel sanatlar ve müzik ders saatlerinin artırılması ve bu derslerin ortaöğretimde zorunlu ders haline getirilmesine yönelik alınan kararların uygulamada karşılık bulamadığı öne sürülmektedir:

“Şura’da spor ve sanat eğitimine ilişkin alınan kararların, spora ve sanata verilen değerlerin artması bakımından olumlu olmasına karşın, uygulamadaki kararlarla çeliştiği gözlemlenmektedir. İlköğretim okulları haftalık ders çizelgesinde 2010–2011 öğretim yılı başında yapılan değişikliğe göre spor ve sanat etkinlikleri seçmeli ders saatleri düşürülmüştür.” (ERG, 2011:40).

(*) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi.

İlköğretim okullarında müzik ders programının öğretmen görüşlerine dayalı olarak değerlendirildiği bir çalışmada, haftalık 1 ders saatinin programı uygulamaya yetmediği sonucuna varılmıştır (Kırmızıbayrak, 2012:104). Onuncu Kalkınma Planı'nda, bilgi ve iletişim teknolojilerinin müfredata entegrasyonunun sağlanması ihtiyacının devam ettiği belirtilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2013:31). Aşkar (2007:205), 2005–2006 eğitim-öğretim döneminde yürürlüğe giren ilköğretim matematik, Türkçe, fen ve teknoloji, hayat bilgisi ve sosyal bilgiler derslerinin öğretim programlarına dönük en fazla eleştirinin öğretmen, yönetici, veli, fiziksel ortam, materyal açısından henüz hazır olmadan aceleyle uygulanmaya geçilmesine yönelik olduğunu altını çizmektedir. Kalkınma Bakanlığı'nın raporunda 2005 yılında programlarda yapılan değişikliğe ilişkin ifade edilen en yaygın eleştirinin, değişikliğe öğretmenlerin yeterince hazır olmaması ve dolayısıyla programın uygulanmasında bazı aksaklıkların yaşandığıdır (Kalkınma Bakanlığı, 2014:12). Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda da yenilenen eğitim programları ve öğretim yöntemlerine uyumlu olarak fiziki altyapı, donanım ve öğretmen niteliklerinin geliştirilmesi ve eğitime ayrılan kaynakların daha etkin kullanımı ihtiyacının devam ettiğine dikkat çekilmektedir (Resmi Gazete, 2006:40). Gür ve Çelik (2009), 2005 yılında uygulanmaya başlanan ilköğretim programındaki temel sorunları şu şekilde açıklamaktadır:

“Yeni müfredatın planlanması ve hayata geçirilmesindeki en temel problem, müfredatın, eğitimin temel bileşenlerinden bağımsız olarak kurgulanmasıdır. Özellikle uygulama noktasında öğretmen ve öğrenme-öğretme ortamları gibi eğitimin diğer temel bileşenlerinin bu uygulamaya ne derece hazır ve elverişli olduğu göz ardı edilmiştir.” (Gür ve Çelik, 2009:32).

Gür ve Çelik (2009)'in raporunda belirttiği sorunlardan birisi olan öğretmenlerin yeni programlara hazırlanmasındaki yetersizlikler konusuna Eğitim İzleme Raporunda da yer verilmektedir. Eğitim İzleme Raporu (2008a)'nda, öğretim programlarının geliştirilmesine paralel olarak programların uygulayıcısı olan öğretmenlerin de geliştirilmesine^(*) ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir:

“İlköğretimde, öğretim programlarının ve ders kitaplarının değiştirilmesine ilişkin değişiklikler yapılmaya başlanmıştır. Ancak, yeni öğretim programlarını etkili biçimde uygulayacak insan kaynağı kapasitesinin geliştirilmesi konusunda kapsamlı değişim ihtiyacı sürmektedir. Yeni öğretim programları, öğrenme süreci açısından köklü bir değişiklik getirmeyi amaçlamıştır. Yeni öğretim programlarına ilişkin açıklamalarda artık öğretmenin rolünün öğretmek değil, öğrencinin öğrenme sürecini kolaylaştırmak ve öğrenciye öğrenme sürecinde destek olmak olduğu belirtilmiştir... Eğitimin içeriği ve öğretme-öğrenme süreçlerinde yapılmak istenilen köklü değişimin sınıf ortamına etkili bir biçimde yansımaları ve yöntemler arasındaki geçiş sürecinin hızlandırılması için öğretmen odaklı bilgilendirme ve yeterlilik geliştirme çalışmalarına duyulan acil gereksinim açıktır.” (ERG, 2008a:17).

Eğitim İzleme Raporunda, öğretim programlarını etkili biçimde uygulayacak öğretmenlerin bilgilendirilmesine ve yeterliliklerinin geliştirilmesine ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir. Bu doğrultuda

---

(*) Saylan (2001) tarafından yapılan bir çalışmanın sonuçları bu görüşü desteklemektedir. Saylan (2001:1)'a göre, öğretmenlerin program tasarısı ve program tasarısı planlama, uygulama, değerlendirme, geliştirme süreçleri ile ilgili bilgileri yeterli düzeyde değildir. Ayrıca, süreçlerde gösterilmesi gereken davranışlar da yeterli düzeyde değildir.

yapılmış bir çalışma olarak Türk Eğitim Derneği'nin yayımladığı bir raporda, öğretim programlarının uygulanmasında öğretmenlerin yeterliliklerinin değerlendirilmesinde şu sonuca ulaşılmıştır:

“Öğretmenlerin öncelikle programın yapısı, felsefesi ve uygulanması hakkında bilgilendirilmeleri gerekmektedir. Bu bilgi temeli üzerine de hizmetiçi eğitim, öğrenciyi merkeze alan öğretiminin gereği olan öğretmen becerilerine odaklanan geliştirici ve uygulamalı yöntem/teknik vb. yaklaşımlara oturtulmalı ve öğretmenlerin anlayış değişikliği hedeflenmelidir.

Yeni ilköğretim programları öğretmen yeterlikleri açısından değerlendirildiğinde, öğretmenlerin öğrenci merkezli bir öğrenme anlayışını benimsemeye ve uygulamada sorunlarla karşılaştıkları gözlenmektedir. Öğretmenler özellikle yeni programın gerektirdiği ölçme ve değerlendirme uygulamalarında ve materyal geliştirme alanlarında kendilerini daha yetersiz görmektedirler.” (Türk Eğitim Derneği, 2007:45).

Türk Eğitim Derneği (2007)'nin raporu, öğretmenlerin yeni eğitim programının temel felsefesini içselleştiremediklerini ortaya koymaktadır. Buna benzer bir sonuca, eski ve yeni ilköğretim programları ile ilgili çeşitli görüşlerin karşılaştırılmasının yapıldığı bir çalışmada da ulaşılmış ve şu değerlendirme yapılmıştır:

“Öğretmenler amaca hizmet edecek yeterlilikte değildirler. Programın etkin şekilde benimsenebilmesi için öncelikle öğretmenlerin alt yapı eksiklikleri giderilmeli, programın felsefesi öncelikle öğretmenlere kavratılmalı, teknolojik araç ve gereçleri kullanmada gerekli eğitim verilmelidir.” (Gelen ve Beyazıt, 2007:469).

Öğretmenlerin yeni programı uygulamaya hazır olmamalarının nedenlerinden birisinin öğretmenlerin hizmetöncesi eğitimleriyle güncel eğitim programlarının ihtiyaç duyduğu öğretmen nitelikleri arasındaki farklılıklar olduğunu öne süren çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalardan birisi olan Eğitim Reformu Girişimi'nin yayımladığı raporda, Türkiye'de öğretmenlerin hizmetöncesi eğitiminde uygulanan yaklaşımın günümüzdeki eğitim programlarının gerektirdikleriyle çeliştiği savunulmaktadır:

“...Türkiye'de öğretmenlerin, genellikle “akademi geleneği” içerisinde, alan bilgisine yoğunlaşarak ve okul deneyimi kısıtlı bir biçimde yetiştirildiği söylenebilir. Hizmetöncesi eğitim kurumlarının genelinde benimsenen bu model, öğretmenlerin yapılandırıcı öğretim programlarının gereklerini yerine getirebilecek ve öğrenme süreçlerinde öğrencilere rehberlik edecek şekilde yetişmesi için tatmin edici sonuçlar vermekten oldukça uzaktır.” (ERG, 2011:61-62).

Eğitim Sen (2012)'in yayımladığı raporda da benzer bir bakış açısıyla, öğretmen adaylarının öğrendikleri alan bilgisi derslerinin programlarla uyumlu olmamasına dikkat çekilmektedir:

“Mevcut öğretmen yetiştirme programlarında uygulanan alan bilgisi dersleri, adayların öğretmen olarak atanacağı kurumlarda uygulanan programlara uyumlu değildir. Öğretmen adaylarının hizmet öncesi eğitimi öğretmenlik alanındaki müfredata uyumlu hale getirilmeli, öğretmen eğitimi, alan bilgisi, meslek bilgisi ve genel kültür bilgisi yanında toplumsal bir anlayışa sahip olmayı sağlamalıdır.” (Eğitim Sen, 2012:76).

Bu görüşlere ilave olarak, Eğitim Reformu Girişimi tarafından 2013 yılında yayımlanan bir başka raporda eğitim programlarının ve sahip olduğu anlayışın öğretmenler tarafından kavranmadığı öne sürülmektedir:

“... Uygulamaları etkinlik temelli gibi gösteren öğretim materyalleri ve teknolojik ürünlerin okullara girmesine rağmen, öğretmenler “konu” anlatmaya devam etmekte, kazanımlar “konu başlıkları” olarak algılanmakta, okulda başarılı olan öğrenciler anlatılan konuları akılda tutma becerisini en iyi kullanabilen öğrenciler olmaktadır. Yapılan etkinlikler öğretmen tarafından bilgi aktarma biçiminde sürdürülmektedir.” (ERG, 2013:172).

Eğitim programlarının uygulanmasında, öğretmenlerle ilişkilendirilen sorunlarla birlikte merkeziyetçi eğitim sisteminin getirdiği bir takım sorunların da mevcudiyetinden söz edilen çalışmalar bulunmaktadır. Ülkenin farklı özellik gösteren bölgelerinde merkezi olarak yürütülen programların sorunlara yol açması, TEDMEM'in raporunda vurgulanan bir husustur:

“Diğer yandan, Türkiye, OECD ülkeleri içinde en merkeziyetçi eğitim sistemine sahip olan ülkedir. Bölgeler arası ve okullar arası farklılıkların fazla olması, merkezi olarak yürütülen programların uygulanmasında bazı sorunlara yol açmaktadır. Söz konusu farklılıklar dikkate alınmadan merkezden talimatla uygulamaya sokulan yeniliklerin sınıfa aktarılması güçleşmektedir. Okulun, öğretmenlerin, velilerin ve öğrencilerin ne öğrenmek istedikleri konusunda seçme hakları sınırlıdır. Buna rağmen, Türkiye’de halen öğretim programları ortak olduğu halde bölgeye, okula, sınıfa, öğrencilerin akademik başarı düzeyine göre farklı uygulamalar yapılabilmektedir. Yani yazılı programla, uygulanan program arasındaki fark büyümektedir. Öğretmene biçilen rolün sadece kendisine verileni teknisyen gibi bire bir uygulamakla yükümlü görüldüğü durumlarda, bu tür sorunlar açığa çıkabilmektedir. Bu bağlamda, öğretmenlere ve diğer aktörlere merkezi gereklilikleri dışlamadan daha fazla seçim özgürlüğü verilmesine ihtiyaç bulunmaktadır.” (TEDMEM, 2015:122).

Bölgesel ve çevresel şartların eğitim programlarının uygulanması sürecinde yol açtığı sorunlara Gelen ve Beyazıt (2007)'in çalışmasında da değinilmektedir. Gelen ve Beyazıt (2007)'in, eski ve yeni ilköğretim programlarını karşılaştırma amacıyla yaptıkları çalışmada, çevresel şartların programın uygulanmasında sorunlar meydana getirdiği sonucuna ulaşılmıştır:

“Programın uygulanması için okul şartları özellikle köy okullarının şartları uygun değildir. Köy okullarındaki çevresel imkânlar etkinlikleri yeterince desteklememektedir. Programın uygulanması için okul şartları özellikle köy okullarının şartları iyileştirilmelidir. Fiziki olarak çalışmaların rahatça yürütülebileceği çalışma odalarının, tam teçhizatlı laboratuvarların, atölyelerin, çok amaçlı salonların (sinema, tiyatro vb.), bilgisayar laboratuvarlarının ve zengin kitaplara sahip kütüphanelerin olması yeni ilköğretim programının daha da etkili olmasını sağlayabilir.” (Gelen ve Beyazıt, 2007:470).

Bölgesel farklılıkların yanında bireysel farklılıkların da eğitim programlarında göz önüne alınmaması bir takım sorunlara yol açtığı Eğitim Reformu Girişimi'nin hazırladığı bir raporda ifade edilmektedir. Söz konusu raporda, öğretim programlarının farklılıkları yansıtmaktan uzak ve tek tip olmasının sorunlu bir yaklaşım olduğuna dikkat çekilmektedir:

“Eğitimin içeriğinin bireyin istek, gereksinim ve yeteneklerini karşılayabilme derecesi değerlendirildiğinde eğitimin uyarlanabilirliğiyle ilgili kısıtlar ön plana çıkmaktadır. Genel olarak, yeni ve önceki öğretim programlarının içeriğinin öğrenci çeşitliliğini yansıtmaktan uzak ve tek tip olduğu söylenebilir. On milyondan fazla ilköğretim öğrencisinin, yaşadıkları koşullar ve eğitimlerine ilişkin gereksinim ve istekleri açısından önemli derecede farklılaştıkları düşünülürse, eğitimin içeriği açısından tek tip bir yaklaşım sorunludur.” (ERG, 2008a:65).

Tek tip program anlayışına ve öğretmenlerin yeterince hazır olmamasına dönük eleştiriler UNICEF tarafından 2012 yılında yayımlanan bir raporda da dile getirilmektedir. UNICEF’in raporunda Türkiye’deki eğitim programlarıyla ilgili sorunlara yer verilmektedir:

“Eğitim sisteminin 2012 yılındaki yeniden yapılandırılmasından sonra müfredatta yeni değişiklikler gerekecektir. Örneğin daha şimdiden ilköğretimin 1–3 sınıflarında oyun türü etkinlikler için ek saatler konulmuştur. Ne var ki, tüm bu çabalara karşın eğitimin henüz yeterince çocuk merkezli duruma geldiği söylenemez. Merkezi otoriteler tarafından düzenlenen yönetmelikler, sınavlar ve müfredat – ve alışkanlıklar- okulların ve öğretmenlerin eğitimin içeriğini çocuğun ihtiyaçlarına, özelliklerine ve ilgi alanlarına göre şekillendirme imkânlarını sınırlamaktadır. Müfredattaki değişikliklerin ise eğitim materyallerinin zamanında güncelleştirilmesiyle desteklenmediği durumlar görülebilmektedir. Bu arada öğretmen eğitiminin de müfredattaki değişikliklere ayak uyduramaması söz konusudur. Nihayet, gerçekleştirilen değişikliklerin etkisinin daha sistemli bir değerlendirmeye tabii tutulma ihtiyacı vardır.” (UNICEF, 2012:39).

UNICEF’in raporunda dikkat çekilen bir diğer konu da sistemli bir program değerlendirmeye duyulan ihtiyaçtır. Türk Eğitim Derneği’nin 2007 yılında ve Eğitim Reformu Girişimi’nin 2008 yılında yayımladığı raporlarda, programların değerlendirilmesi sürecine ağırlık verilmemesi nedeniyle ortaya çıkan sorunlar aynı ifadelerle vurgulanmaktadır:

“Yeni bir program geliştirmek, programdaki, öğrencideki, öğretmendeki, materyallerdeki, ortamlardaki, çevredeki değişimi ve gelişmeyi sürekli izlemek demektir ve bu değerlendirmenin okul dışındaki uzmanların yanı sıra okul içi öğretmen/uzman/eğitici personel tarafından da yapılması bütünlük ve süreklilik açısından önemlidir. Programlarda, programa dönük değerlendirme sürecine genel olarak yeterince ağırlık verilmediği gözlenmiştir. Bu durum, gerek bu programla yetişecek bireylerin, gerekse programın uygulayıcılarının ve programın kendisinin değişime açık olmasını, değişimi yönetebilme, geleceğin problemlerini düşünüp çözüme, öngörü geliştirme ve değişimle ilişkilerde liderlik rolünü oynama gibi özellikleri geliştirmesini zorlaştırmaktadır.” (Türk Eğitim Derneği, 2007:44; ERG, 2008b:7).

Programların değerlendirme çalışmalarına yönelik getirilen bu eleştirilere TEDMEM tarafından yayımlanan bir raporda da yer verilmektedir. TEDMEM’in yayımladığı raporda, program değerlendirme ve geliştirme çalışmalarının yetersizliğinden bahsedilerek, düzenlenen programların ilkelerinin program içeriğine ve programın da okullarda uygulanmasında meydana gelen sorunlar şu şekilde ifade edilmektedir:

“...2005 yılında yapılan öğretim programı çalışmalarını destekleyen gözden geçirme ve yenileme projeleri hayata geçirilemediği için süreçte oluşan problemler devam etmektedir. Sınav sayılarını artırmak, rekabetçi ortamlar oluşturmak gibi öğretim programlarının doğasına aykırı işlemler yapılması öğretim programlarının kökleşmesine ayrıca engel olmuştur. Diğer yandan, eleme ve seçmeye dayalı bir sınav sistemi oldukça, öğretim programlarının ne şekilde düzenlendiği çok da önemli değildir. Böyle bir durumda;

öğretmenin kim olduğu, programın hangi yaklaşıma göre hazırlandığı, öğrenme konularının ne olacağı tümüyle sınavın amacına bağlıdır. Sınavlar için çok önemli görülen ders ve konulara aşırı derecede zaman ayrılabilir. Bununla birlikte, bazı öğretmenler ulusal sınavlarda öğrencilerinin başarısız olacağı düşüncesiyle programda yer alan öğrenci merkezli etkinlikler yerine çoktan seçmeli soru çözmeyi tercih etmektedir.” (TEDMEM, 2015:122).

Kalkınma Bakanlığı (2014:12)'nin hazırladığı raporda, 2005 program tanıtımlarında program reformu sayesinde Türkiye'nin PISA gibi sınavlarda uluslararası başarısının reform sonrasında artacağı ifade edilmesine rağmen PISA 2006 sonuçlarında Türkiye'nin elde ettiği puanlarda bir artış olmamasının gerekçesi olarak MEB'in, program değişikliğinin sonuçlarının ancak uzun vadede alınacağı şeklinde açıklamalar yaptığı, fakat aradan geçen uzun zamana rağmen, program değişikliğinin kapsamlı bir değerlendirmesinin MEB tarafından yapılmadığı ve sonuçların kamuoyuyla paylaşılmadığı belirtilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2014:12). 2013 yılı Eğitim İzleme Raporu'nda da “*öğretim programlarında yapılan bu tür güncellemelerin çoğunlukla önceki yılların deneyimlerine dayanmadığı, değişiklik nedenlerinin belirsiz olabildiği ve kimi zaman çeşitli düzenlemelerin birbiri ile uyumlu olmadığı*” değerlendirmesi yapılmaktadır (ERG, 2014:65). TEDMEM tarafından hazırlanan Ulusal Eğitim Programı 2015–2022 başlıklı raporda da aynı konuya değinilerek, bu durumun Türkiye'de öğretim programlarındaki zayıf yönlerden birisi olduğunun altı çizilmektedir:

“Öğretim programları konusunda tutarlı ve birbirini destekleyen program geliştirme çalışmaları yapılamamaktadır. Konuyla yasal ve akademik anlamda ilgisi olmayan kuruluşlar program geliştirme çalışmalarında devreye girmektedir. Sürdürülebilir olmayan bu tür yaklaşımlar özgün çalışmaları engellemektedir.” (TEDMEM, 2015:33).

Raporda eksikliğine vurgu yapılan özgün çalışmalara, farklı üniversitelerde görev yapan akademisyenlerin bir araya gelerek oluşturdukları çalışma gruplarının hazırladıkları raporlar örnek olarak verilebilir. Bu türden bir çalışma olan “İlköğretimde Sorunlar ve Çözüm Önerileri Alt Çalışma Grubunun^(*)” hazırladığı raporda, eğitim ve öğretim programlarında karşılaşılan sorunların şunlar olduğu ifade edilmektedir:

*“- İlköğretim programları yaşamdan kopuktur.
- Ders kitapları tek tip ve tek düze; tasarım ve içerik yanlışlıkları içermektedir.
- Çağdaş öğrenme ve öğretme anlayışı ve yaklaşımları kullanılmamaktadır.
- İlköğretim programlarında aşırı ayrıntıya inilmesi ezberciliğe neden olmaktadır ve aynı zamanda öğretmenin inisiyatifini daraltmaktadır.
- Kademeler arası program uyumu yoktur.
- Vatandaşlık bilinci yeterince kazandırılmamaktadır.”* (Gözütok, 2004a:43).

İlköğretim alanında yapılan bu çalışmanın bir benzeri olarak, Ortaöğretimde Sorunlar ve Çözüm Önerileri Alt Çalışma Grubunun^(**) hazırladığı rapor da program alanında karşılaşılan sorunları ortaya koymaktadır. Söz konusu raporda belirtilen sorunlar şunlardır:

(*) İlköğretimde Sorunlar ve Çözüm Önerileri Alt Çalışma Grubunda yer alan isimler şunlardır: Prof.Dr. Şefik Yaşar, Prof.Dr. Oktay Torul, Doç.Dr.Ayşe Çakır İlhan, Doç.Dr.Sinan Olkun, Yrd.Doç.Dr.İlhan Tural, Yrd.Doç.Dr.Erten Gökçe, Dr.Fatma Bıkmaz.

(**) Çalışma grubunda şu kişiler yer almıştır: Prof.Dr.Feyzi Öz, Prof.Dr.Ferda Aysan, Prof.Dr.Meral Aksu, Doç.Dr.M.Zahit Dirlik, Yrd. Dr.Ahmet Ok, Yrd.Doç.Dr.Kezban Kuran, Dr.Perihan Onat, Öğr.Gör.Zekeriya Kaya.

- *Eğitim programlarının sürekliliği ve bütünlüğü,*
- *Disiplinlerarası bilgi akışının sağlanması,*
- *Rehberlik anlayışıyla ders programlarının örtüşmemesi,*
- *Ders sayısı ve içerik yönünden yoğunluk,*
- *Seçimlik ders sayısının azlığı.” (Gözütok, 2004b:50).*

Çalışma gruplarının raporlarında belirtilen sorun alanlarından birisi olan program içeriklerinin yoğun olması konusuna Eğitim Reformu Girişimi tarafından yayımlanan raporda da dikkat çekilmektedir:

“Üzerinde önemle durulması gereken diğer bir önemli konu, öğretmenlerin sık sık şikayet ettiği gibi öğretim programlarının halen çok yoğun olmasıdır. Öğretim programları, MEB’in savunduğu aktif öğrenme yöntemlerinin kullanılmasına izin vermeyecek kadar yoğundur.” (ERG, 2010:20).

Ortaöğretim programlarının içeriklerinin çok yoğun olmasına karşın gençleri hayata hazırlayabilecek becerileri kazandıramadığı ve gençlerin beklentilerini karşılayamadığı “Mesleki ve Teknik Eğitimde Güncellenmiş Durum Analizi” raporunda şu şekilde vurgulanmaktadır:

“Ortaöğretim mezunlarının becerilerinin düşük düzeyde olması, eğitim sistemimizde yıllar içinde gerçekleşen değişikliklere ve gelişmelere rağmen önemli bir sorun olarak süregelmektedir. Ortaöğretim, gençlerin bireysel gelişimini ve toplumsal katılımını güçlendirecek önemli bir eğitim kademesi olarak kurgulanmalıdır. Ortaöğretim programlarının gençlerin beklentilerine yanıt verecek şekilde düzenlenmesi kritik önemdedir.” (ERG ve KOÇ, 2012:11).

Ortaöğretim programlarının gençlerin beklentilerini karşılamamasının yanında işgücü piyasasının ihtiyaçlarını karşılamada da yetersiz kaldığına Onuncu Kalkınma Planı’nda ifade edilmektedir:

“Diğer yandan, eğitim sistemi, işgücü piyasasının ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmış ve eğitimli genç bireylerin işsizlik oranlarında sağlanan düşüş sınırlı düzeyde gerçekleşmiştir.” (Kalkınma Bakanlığı, 2013:31).

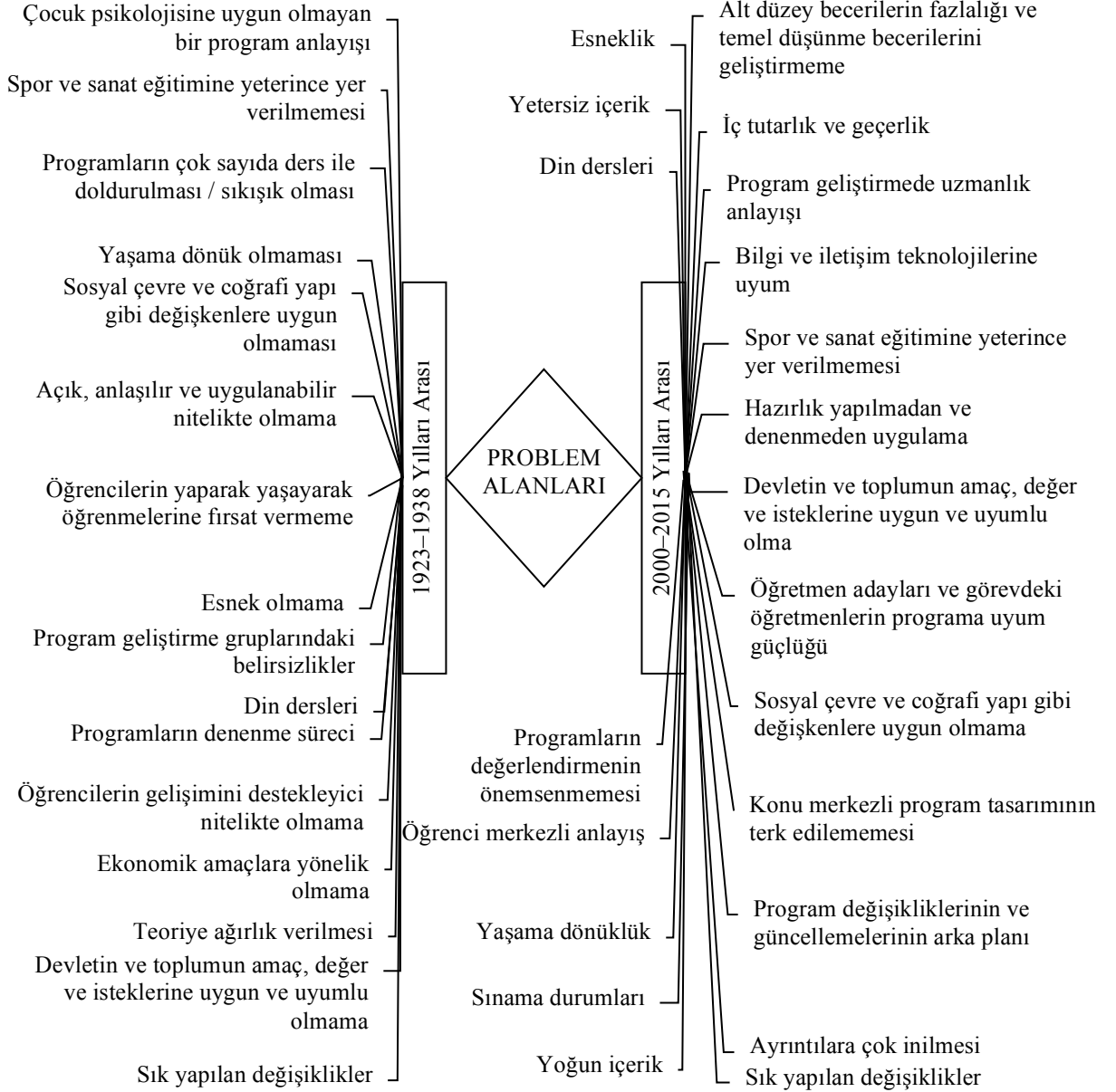
Yukarıda sunulan veriler ışığında, 2000–2015 yılları arasında eğitim programlarında karşılaşılan problem alanlarının bir kısmının programların içeriği ile ilgili olduğu söylenebilir ve yoğun bir içerik, öğretim sürecindeki etkinliklere ve konulara genel hatlarıyla yer vermek yerine ayrıntıya inilmesi, alt düzey becerilerin sayısının çok olması ve temel düşünme becerilerini geliştirmemesi, yetersiz içerik başlıklarında kategorize edilebilir. Bununla birlikte; din dersleri, spor ve sanat eğitimine yeterince yer verilmemesi, sosyal çevre ve coğrafi yapı gibi değişkenlere uygun olmama, esnek olmama, yaşama dönük olmama, devletin ve toplumun amaç, değer ve isteklerine uygun ve uyumlu olmama, kazanım temelli anlayışa yönelmenin geçiş aşamasında kalarak konu merkezli program tasarımının terk edilememesi olarak kategorize edilen sorunlar da bulgulanmıştır. Ayrıca; öğretmen adayları ve görevdeki öğretmenlerin programa uyum gücü, öğrenci merkezli anlayışın benimsenmesinde yetersizlikler, iç tutarlık ve geçerlik sorunu, program geliştirmenin bir uzmanlık alanı olduğu anlayışının yerleşmemesi, bilgi ve iletişim teknolojilerine uyum sağlamada yetersizlikler, yeterince hazırlık yapılmadan ve denenmeden programların uygulanması, program değişikliklerinin ve güncellemelerinin arka planındaki bilimsel temelin tatmin edici olmaması, program değerlendirmenin önemsenmemesi, sıkça yapılan

program değişiklikleri, programın ölçme ve değerlendirme ögesi (sınama durumları) ile ilgili sorunların diğer problem alanları olarak bulgularında söylenebilir.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Cumhuriyet'in ilk 15 yılında ve son 15 yılda eğitim programları alanında karşılaşılan sorunlara yönelik olarak ulaşılan sonuçlar Şekil 1.'de özetlenmektedir.

Şekil 1. Eğitim Programları Alanında Karşılaşılan Problem Alanları

Cumhuriyet'in ilk 15 yılında eğitimde program geliştirmede karşılaşılan; yaşama dönük olmama, sosyal çevre ve coğrafi yapı gibi değişkenlere uygun olmama, esnek olmama, devletin ve toplumun amaç, değer ve isteklerine uygun ve uyumlu olmama problem alanları 2000–2015 yılları arasında da temel sorunlar olarak varlıklarını sürdürmüştür. Bunlara ilave olarak; spor ve sanat eğitimine yeterince yer verilmemesi, programda yer alan din dersleri, yeterince hazırlık yapılmadan ve denenmeden programların uygulanması, sıkça yapılan program değişiklikleri problem alanları da Cumhuriyet'in ilk 15 yılında olduğu gibi son 15 yılda da var olmaya devam etmektedir. Varlığını sürdüren bu problem alanlarına ilave olarak, öğretim sürecindeki etkinliklere ve konulara genel hatlarıyla yer vermek yerine ayrıntıya inilmesi, programlarda yapılan güncellemelerin önceki yılların deneyimlerine dayanmaması, değişiklik nedenlerinin belirsiz olabilmesi ve yapılan çeşitli düzenlemelerin birbiri ile uyumlu olmaması, programların değerlendirilmesi sürecine gereken önemin verilmemesi, öğrenci merkezli bir öğrenme anlayışını benimsememe ve uygulamada karşılaşılan sorunlar, yoğun bir içerik, öğretim sürecindeki etkinliklere ve konulara genel hatlarıyla yer vermek yerine ayrıntıya inilmesi gibi yeni sorunlar kendini göstermiştir.

Sonuç olarak, Cumhuriyet'in ilk 15 yılı ile son 15 yıl arasında geçen sürede Türkiye'deki eğitim programı tasarım, uygulama ve değerlendirme süreçlerinde önemli başarılar elde edildiği söylenememektedir. Tespit edilen problem alanlarına bakıldığında eksik olan hususun, uygulamaya konulan program tasarılarının arkasındaki felsefe ve zihniyet değişimini sağlayabilecek mekanizmaların yöneticiler, uygulayıcılar ve değerlendiriciler arasında yerleştirilemediği sonucuna varılabilir. Özellikle programın uygulayıcıları olan eğitim yöneticileri ve öğretmenlerin zihniyet dönüşümünün gerçekleştirilemediği, sahip oldukları kurumsal ve geleneksel tavırlarını koruyarak çağdaş bir yaklaşımla tasarlanan programların uygulanmasında etkin rol oynayamadıkları ileri sürülebilir.

5. KAYNAKLAR

- Acun, Fatma (2010), "Tarihin İnşası Sürecinde Belge ve Kullanımı", http://yunus.hacettepe.edu.tr/~facun/Cumhuriyet_doneminde_tarihclilik.pdf (28.10.2015)
- Akgün, Seçil-Uluğtekin, Murat (1989), "Misak-ı Maarif", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt.1, Sayı.3, (285-349).
- Akın, Fetullah-Şimşek, Osman-Erdem, Tevfik (2007), *Türkiye'de Eğitim Sorunu Toplumsal Aktörlerine Göre Eğitim Sorunlarına Bakış*, Türk Eğitim-Sen, Ankara.
- Aşkar, Petek (2007), "İlköğretim Programlarının ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi", (Ed) Servet Özdemir, Hasan Bacanlı, Murat Sözer, *Türkiye'de Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Sistemi Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Türk Eğitim Derneği, Ankara, (186–210).
- Berberoğlu, Giray-Arıkan, Serkan-Demirtaşlı, Nükhet-Güzel, Çiğdem, İş-Tuncer, Çiğdem Özgen (2009), "İlköğretim 1.- 5. Sınıflar Arasındaki Öğretim Programlarının Kapsam ve Öğrenme Çıktıları Açısından Değerlendirilmesi", *Cito Eğitim: Kuram ve Uygulama Dergisi*, Ocak-Şubat 2009, (10–48).
- Binbaşıoğlu, Cavit (1999), "Cumhuriyet Döneminde İlkokul Programları", (Ed) Fatma Gök, *75 Yılda Eğitim*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, (145–170).

- Bobbitt, Franklin (1918), *The Curriculum*, The Riverside Pres, Massachusetts, USA.
- Cevdet, Abdullah (1923), “Kazım Karabekir Paşa Hazretleriyle İlmi Mülakat”, *İctihat Idjtihad*, Sayı.160, 1 Kânunuevvel (Aralık) 1923, (3271–3274).
- Çekiç, Recep (1936), “İlkokullarda Beden Terbiyesi”, *Okul ve Öğretmen*, Sayı.10, (48–53).
- Dewey, John (1939), *Türkiye Maarifi Hakkında Rapor*, Devlet Basımevi, İstanbul.
- Dewey, John (1916), *Democracy and Education*, The Macmillan Company, New York, USA.
- Dura, Cihan (2005), *Düşünme, Araştırma Yazma*, Ekin Kitabevi, Bursa.
- Eğitim Reformu Girişimi (2014), *Eğitim İzleme Raporu 2013*, ERG, İstanbul.
- Eğitim Reformu Girişimi (2013), *Eğitim İzleme Raporu 2012*, ERG, İstanbul.
- Eğitim Reformu Girişimi (2012), *Eğitim İzleme Raporu 2011*, ERG, İstanbul.
- Eğitim Reformu Girişimi (2011), *Eğitim İzleme Raporu 2010*, ERG, İstanbul.
- Eğitim Reformu Girişimi (2010), *Eğitim İzleme Raporu 2009*, ERG, İstanbul.
- Eğitim Reformu Girişimi (2008a), *Eğitim İzleme Raporu 2007*, ERG, İstanbul.
- Eğitim Reformu Girişimi (2008b), *Öğretim Programları İnceleme ve Değerlendirme-I*, ERG, İstanbul.
- Eğitim Reformu Girişimi-KOÇ (2012), *Meslek Eğitiminde Kalite İçin İşbirliği Mesleki ve Teknik Eğitimde Güncellenmiş Durum Analizi*, ERG, İstanbul.
- Eğitim Sen (2012), *Eğitimde AKP'nin 10 Yılı*, Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası, Ankara.
- Ergün, Mustafa (2008), “Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt.6, Sayı.12, (321–348).
- Erişirgil, Mehmet Emin (1924), “Anadolu’da Maarif Nasıl Tamim Edilebilir?”, *Anadolu Mecmuası*, Cilt.1, Sayı.2, (50–53).
- Gelen, İsmail-Beyazıt, Necla (2007), “Eski ve Yeni İlköğretim Programları İle İlgili Çeşitli Görüşlerin Karşılaştırılması”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, Bahar 2007, Sayı.51, (457–476).
- Gökmenoğlu, Tuba-Eret, Esra (2011), “Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim Dalı Araştırma Görevlilerinin Bakış Açısıyla Türkiye’de Program Geliştirme. *İlköğretim Online*, Cilt.10, Sayı.2, (667–681).
<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ilkonline/article/download/5000037964/5000036822>
(30.08.2015)
- Gözütok, Fatma Dilek (2004a), İlköğretimde Sorunlar ve Çözüm Önerileri Alt Çalışma Grubu Raporu, *Eğitim Bilimleri Bakış Açısıyla Eğitimin Güncel Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, (41–47).
- Gözütok, Fatma Dilek (2004b), Ortaöğretimde Sorunlar ve Çözüm Önerileri Alt Çalışma Grubu Raporu, *Eğitim Bilimleri Bakış Açısıyla Eğitimin Güncel Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, (48–53).
- Gür, Bekir S.-Çelik, Zafer (2009), *Türkiye’de Millî Eğitim Sistemi Yapısal Sorunlar ve Öneriler*, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), Ankara.
- İşeri, Alaettin (2015), “Türkiye’de Uygulanan Program Geliştirme Modellerinin Eleştirel Teori Açısından İdeoloji Sorunu”, *International Journal of Human Sciences*, Cilt.12, Sayı.1, (1408–1439).

- Kalkınma Bakanlığı (2014), *Eğitim Sisteminin Kalitesinin Artırılması T.C. Kalkınma Bakanlığı Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, T.C. Kalkınma Bakanlığı, Ankara.
- Kalkınma Bakanlığı (2013), *Onuncu Kalkınma Planı 2014–2018*, T.C. Kalkınma Bakanlığı, Ankara.
- Kaptan, Saim (1982), *Bilimsel Araştırma Teknikleri ve İstatistik Yöntemleri*, Bilim Yayınları, Ankara.
- Kelly, Albert Victor (1999), *The Curriculum Theory and Practice*, Paul Chapman Publishing Ltd., London, Great Britain.
- Kırmızıbayrak, Nurten (2012), “İlköğretim Okullarında Müzik Ders Programının Öğretmen Görüşlerine Dayalı Olarak Değerlendirilmesi (Kars İli Örneği)”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı.10, Sonbahar 2012, (91–105).
- Maarif Vekâleti Mecmuası (1930), “Teftiş Heyetinin Umumi Raporu”, *Maarif Vekâleti Mecmuası*, Sayı.19, (3–33).
- Okul ve Öğretmen (1937a), “Aylık Konuşma: İlkokul Programı”, *Okul ve Öğretmen*, Sayı.11, (8–10).
- Okul ve Öğretmen (1937b), “Aylık Konuşma: İlkokul Programının Öğretim ve Eğitim Prensipleri”, *Okul ve Öğretmen*, Sayı.13, (199–201).
- Okul ve Öğretmen (1937c), “Kültür: Bir Ankete Cevaplar”, *Okul ve Öğretmen*, Sayı.15, (438).
- Oliva, Peter F. (1982), *Developing the Curriculum*, Little, Brown & Company (Canada) Limited, USA.
- Ornstein, Allan C.-Hunkins, Francis P. (1993), *Curriculum: Foundations, Principles and Issues*. Second Edition, Allyn and Bacon, Boston, USA.
- Parker, Beryl (1939), *Türkiyede İlk Tahsil Hakkında Rapor*, Devlet Basımevi, İstanbul.
- Pratt, David (1980), *Curriculum Design and Development*, Harcourt Brace Jovanovich, Inc., New York, USA.
- Resmi Gazete (2006). *Dokuzuncu Kalkınma Planı*. 1 Temmuz 2006, Sayı:26215.
- Saylan, Nevin (2001), “Ortaöğretim Öğretmenlerinin Program Tasarısı İle İlgili Görüşleri ve Tasarı Süreçlerindeki Davranışlarının Belirlenmesi”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt.4, Sayı.6, (1–13).
- TBMM Zabıt Cerideleri. Zabıt Ceridelerine ilişkin kaynak bilgileri tarihlerine göre aşağıda listelenmektedir:
- 12 Nisan 1927, C: 1, İ: 51
  - 22 Nisan 1928, C: 1, İ: 64
  - 18 Mayıs 1930, C: 1, İ: 60
  - 17 Mayıs 1933, C: 1, İ: 52
  - 26 Mayıs 1937, C: 1, İ: 65
  - 26 Mayıs 1938, C: 1, İ: 67
- TEDMEM (2015), *Ulusal Eğitim Programı 2015–2022*, Türk Eğitim Derneği, Ankara.
- TEDMEM (2014a), *2014 Eğitim Değerlendirme Raporu*, Türk Eğitim Derneği, Ankara.
- TEDMEM (2014b), *19. Millî Eğitim Şûrasına İlişkin Değerlendirmeler*, Öncü Basımevi, Ankara.
- Topses, Gürsen (1999), “Cumhuriyet Dönemi Eğitiminin Gelişimi”, (Ed) Fatma Gök, *75 Yılda Eğitim*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, (9–22).

Türk Eğitim Derneği (2007), *Türkiye'de Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Sistemi Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri Özet Rapor*, Türk Eğitim Derneği, Ankara.

Türk Devrim Tarihi Enstitüsü (1946), *Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve M. Eğ. Bakanlarının Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri Cilt I*. Milli Eğitim Basımevi, Ankara.

TÜSİAD (2006), *Eğitim ve Sürdürülebilir Büyüme Türkiye Deneyimi, Riskler ve Fırsatlar*, TÜSİAD-T/2006-06-420, TÜSİAD, İstanbul.

UNICEF (2012), *Türkiye'de Çocuk ve Genç Nüfusun Durumunun Analizi 2012*, UNICEF Türkiye Ofisi, Ankara, <https://abdigm.meb.gov.tr/projeler/ois/egitim/033.pdf> (17.06.2015).

Yıldırım, Ali-Şimşek, Hasan (2011), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

In the field of education, which is used as a tool to raise the desired individual type and build the society that these individuals form, the problems encountered in the past can be seen as one of the problem areas to be considered in the arrangement of the educational programs. Evaluating the educational problems encountered in the field of educational programs in the past periods and transferring them to current educational programs may necessitate studies to investigate the historical bases of educational programs. Therefore, knowing what was previously thought and discussed in the field of educational programs, can shed light on what to do now or in the future in developing educational programs.

In order to be able to identify the educational problems that are likely to be seen in the present and the future and to make appropriate decisions about the educational programs, the educational problems between the years of 1923-1938 which is the first 15 years of the Republic can be analyzed and lessons can be taken by comparing with the current educational problems. Therefore, it was necessary to investigate, evaluate and compare the problems encountered in educational programs during the first 15 years of the Republic in which important developments in the social, political and economical aspects were experienced and the revolutions were carried out.

Purpose

The main objective of this research is to evaluate the problems encountered in the field of educational programs in the first 15 years of the Republic (1923-1938) and the last 15 years (2000-2015) comparatively.

Method

This study is a qualitative research. In this study, the problems experienced in the educational programs were evaluated and compared with the documents published in the first years of the Republic of Turkey (1923-1938) and the last 15 years (2000-2015). Therefore multi-state pattern was used. In this study, as more than one situation is treated as a whole within itself and then since there is a situation to be compared with each other, an integral multi-state pattern is used which is located in the multi-state pattern. The problems related to the educational programs between 1923-1938 and 2000-2015, the similarities and differences between the opinions on these issues, the formats like whether they are related

to each other or not, can be described using "document review". For this reason, the method of the study is to collect documents from relevant sources, to classify data, to make conceptual and logical analyzes, to make comparisons, comprehension, explanation, interpretation and evaluation in terms of educational problems.

Educational journals, regulations, circulars, foreign expert reports, government programs, educational programs and official records from 1923 to 1938 and special and official reports prepared between 2000 and 2015 were studied in the study. All of the documents mentioned have been tried to be accessed through libraries, archives and from market access. Since it is thought that all of the determined universe should be reached, no sample has been assigned.

In the analysis of collected data, content analysis method was used. The documents that constitute the data set of the research in this frame were analyzed by following the steps of finding the data to be analyzed, determining the categories, determining the analysis unit, digitizing or tabulating the data.

Results

Problem areas encountered in educational programs between 1923 and 1938 can be defined as: An understanding of a program which is not appropriate for child psychology, sports and art education is not given enough place, programs being filled with a large number of lessons/ being cramped, not related with life, failure to comply with variables such as social environment and geographic structure, not being clear, comprehensible and practicable enough to guide teachers, not flexible, do not allow students to learn by doing and living, religious lessons, uncertainties in program development groups, the process of testing the program, not being directed to the economic purposes, not supporting the development of students in all areas, giving importance to theoretical instead of practice, not being in conformity with the aims, values and wishes of the state and the society, frequent program changes.

It can be said that some of the problem areas encountered in educational programs between 2000 and 2015 are related to the contents of programs and it may be categorized in inadequate content titles such as intensive content, going through details instead of giving an overview of the activities and topics in the teaching process, a lot of low-level skills and not developing basic thinking skills. However, problems were also detected which can be categorized as: Religious lessons, sports and art education is not given enough place, failure to comply with variables such as social environment and geographical structure, not being flexible, not being oriented towards life, not being in conformity with the aims, values and wishes of the state and the society, non-abandonment of subject-based program design by staying at the transition stage towards the acquisition-based understanding. Besides; The difficulty of adaptation to the program of prospective teachers and current teachers, inadequacies in adopting student-centered understanding, internal consistency and validity problem, the idea that program development is not a field of expertise, inadequacies in compliance with information and communication technologies, the implementation of programs without sufficient preparation and without being tested, the fact that the scientific basis of program changes and updates are not satisfactory, ignoring program evaluation, frequent program changes, problems about the program's measurement and evaluation item (test cases) are detected as other problem areas.

Conclusion

Problem areas such as not being oriented towards life, failure to comply with variables such as social environment and geographical structure, not being flexible and not being in accordance with the aims, values and desires of the state and society which were encountered in program development in education in the first 15 years of the Republic, continued their existence as the core issues between the years 2000-2015. In addition to these; Problem areas such as sports and art education is not given enough place, the religious lessons in the program, the implementation of programs without sufficient preparation and without being tested, frequent program changes continue to exist in the last 15 years as in the first 15 years of the Republic. In addition to these problem areas that sustain their existence, new problems have manifested themselves like going through details instead of giving an overview of the activities and topics in the teaching process, the fact that the updates made in the programs are not based on previous years' experiences, the causes of change may be ambiguous, and the various arrangements made are incompatible with each other, not giving the necessary importance to the evaluation of program progress, the problems encountered in adopting and implementing a student-centered learning approach, intensive content, going through details instead of giving the activities and topics in the teaching process in general terms.

As a result, during the period between the first 15 years of the Republic and the last 15 years, it can not be said that the education program in Turkey has achieved significant achievements in the planning, implementation and evaluation processes. When looking at the problem areas identified, it can be said that the aspect that is missing is; The mechanisms behind the philosophy and the mentality behind the program designs which are put into practice can not be placed among the managers, practitioners and evaluators. Particularly it can be said that; Mentality transformation can not be achieved for the education administrators and teachers who are the program implementers and they can not play an effective role in the implementation of programs which were designed with a contemporary approach while preserving their institutional and traditional attitudes.

MADDİ DURAN VARLIKLARIN TEKDÜZEN MUHASEBE SİSTEMİ İLE VERGİ USUL KANUNU VE TMS-16 AÇISINDAN İNCELENMESİ:

BİR UYGULAMA

INVESTIGATION ON INTERMEDIATE ACCOUNTING SYSTEM AND TAX PROCESS AND TURKISH ACCOUNTING STANDARTS-16 ANALYSIS OF FINANCIAL ASSETS: AN APPLICATION

Ömer TEKŞEN¹, Sevinç Şahin DAĞLI²

Öz

İşletme çevresini oluşturan bilgi kullanıcılarının sağlıklı kararlar alabilmesi ancak finansal tabloların güvenilirliğine bağlıdır. Güvenilirlik ise doğru ölçüm ve muhasebeleştirmeyi gerektirir. İşletme aktiflerinin önemli bir kısmını maddi duran varlıklar oluşturur. Maddi duran varlıklar, işletmelerin bir yıldan daha uzun sürelerde faaliyetlerinde kullanmak amacıyla elinde bulundurduğu, kısa vadede nakde çevrilebilme özelliği olmayan varlıklardır. Bu çalışmanın amacı maddi duran varlıkları Tekdüzen Muhasebe Sistemi ile Vergi Usul Kanunu ve TMS-16 Maddi Duran Varlıklar Standardı çerçevesinde inceleyip, örnek işletme üzerinde kayıtlarla muhasebeleştirmektir.

Anahtar Kelimeler: Maddi Duran Varlıklar, TMS-16, Amortisman.

Abstract

It is up to the trustworthiness of financial statements that information users making business environment can make sound decisions. Reliability requires accurate measurement and accounting. A significant portion of the operating assets consists of tangible assets. Property, plant and equipment are assets that are not transferable in the short-term where they are held for longer than one year. The intent of this study is to examine the tangible assets within the framework of the Uniform Accounting System, Tax Procedure Law and Turkish Accounting Standarts-16 Tangible Assets Standard and to record them on the sample business account.

Keywords: Tangible Fixed Assets, TAS-16, Depreciation

¹ Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, omerteksen@mehmetakif.edu.tr

² Doktora Öğrencisi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, sevincdagli@gmail.com

1. GİRİŞ

Maddi duran varlıklar işletme faaliyetlerinde kullanmak için alınan, bir varlık olarak uzun vadelerde yarar beklenen varlıklardır. Diğer varlıklara göre kısa sürede elden çıkarılması düşünülmez. Maddi duran varlıklar bilhassa üretim işletmelerinin toplam aktiflerinde önemli bir paya sahip oldukları için işletmelerin faaliyetlerini de etkilemektedirler. Arz ettiği önem sebebiyle bu varlıkların nasıl değerlendirileceği, finansal tablolara nasıl yansıtılacağı ve değerinin nasıl tespit edileceği mali tablo kullanıcıları açısından önem taşımaktadır.

Maddi duran varlıklar, Tekdüzen Muhasebe Sistemi, Vergi Usul Kanunu ve TMS-16 Standardında düzenlemelere sahiptir. Belli başlı konularda farklılıklar mevcuttur. Bunun sebebi düzenleme yapanların farklı amaçlar taşımasıdır. Örneğin, vergi almayı amaçlayan vergi kanunları bu doğrultuda düzenlemeler içerirken, muhasebe standartları uluslararası uyumu sağlamaya yönelik düzenlemeler içerir.

Çalışmada maddi duran varlıklar Tekdüzen Muhasebe Sistemi, VUK hükümleri ve TMS 16 Maddi Duran Varlıklar standardı kapsamında incelenmiş, farklılıklar ortaya konmuş ve örnek bir işletme üzerinde uygulama yapılmış ve standarttaki farkı muhasebeleştirilme açısından değerlendirilmiştir.

2. TEKDÜZEN MUHASEBE SİSTEMİ VE VERGİ USUL KANUNUNA GÖRE MADDİ DURAN VARLIKLAR

Tekdüzen Muhasebe sisteminde maddi duran varlıklar, bilançonun aktifinde duran varlıklar içerisinde bulunmaktadır. Bu hesap grubunda arazi ve arsalar, yeraltı ve yerüstü düzenleri, binalar, tesis makine ve cihazlar, taşıtlar, demirbaşlar, diğer maddi duran varlıklar, birikmiş amortismanlar, yapılmakta olan yatırımlar ve verilen avanslar hesapları bulunmaktadır. Bu bölümde maddi duran varlıklarda maliyet bedeli, değerlendirme, faydalı ömür ve amortisman konuları incelenecektir.

2.1.Maliyet Bedeli

Maliyet bedeli VUK madde 262’de bir iktisadi kıymetin ele geçirilmesi ya da değerini artırmak için gerçekleştirilen ödemeler ve bu kıymetle ilgili giderlerden oluşur. Vergi Usul Kanununa göre bir iktisadi kıymetin maliyet bedeli tespit edilirken, elde etme maliyetine ek olarak bu kıymetin kullanılacak hale gelmesi için iktisadi kıymetin değerinde artış sağlayacak harcamalar da dahil edilmektedir. İktisadi varlığın alış fatura (İndirilecek KDV dışında) tutarı, gümrük vergisi bu varlığın işyerine getirilmesi için yapılan yükleme, boşaltma, taşıma ile sigortaya ait giderler, eğer vadeli alış yapıldıysa dönem sonuna kadar ortaya çıkacak finansman giderleri ve kur farkları, maliyet bedeli kapsamında değerlendirilecektir (Akdoğan, 2016:8).

Örnek: Gül Anonim Şirketi 25.08.2016 tarihinde pasta imalathanesinde kullanmak üzere 130.000,00 TL + %18 KDV bedelle tatlı yapma makinesi sipariş etmiştir. Bu makine 28.08.2016 tarihinde teslim edilmiş, nakliye bedeli için 6.000,00 TL, sigorta bedeli için 6.000,00 TL ve montaj bedeli için ise 8.000,00 TL banka aracılığıyla ödenmiştir.

Tatlı Yapma Makinesi : 130.000,00 TL

Nakliye Bedeli	:	6.000,00 TL
Nakliye Sigorta Bedeli	:	6.000,00 TL
Montaj Bedeli	:	8.000,00 TL
TOPLAM	:	150.000,00 TL

28.08.2016 253 TESİS MAKİNE VE CİHAZLAR 191 İNDİRİLECEK KDV 102 BANKALAR	150.000,00 27.000,00	177.000,00
---	-------------------------	------------

2.2.Maddi Duran Varlıklarda Değerleme

Muhasebe Kuramında değerleme; işletmeye ait varlık ve kaynakları ölçmek, faaliyet sonuçlarından yararlanarak kâr veya zarar durumunu tespit etmek amacını taşır.

Değerleme Ölçüleri

- Tarihi Maliyet,
- Yerine Koyma Maliyeti,
- Net Nakit Değeri (Net Gerçekleşebilir Değer),
- Net şimdiki Değer (Net Bugünkü Değer),
- Firma Katkı Değeri (Yoksun Olma Maliyeti, Cari Maliyet),
- Gerçeğe Uygun Değer olarak sıralanabilir (Ergin, 2016:9).

Vergi Usul Kanunu 258. ve 259. Maddelerinde değerlendirme; “Vergi matrahının hesaplanmasında kullanılacak olan iktisadi kıymetlerin vergi kanunlarında belirtilen gün ile zamanlarda sahip olduğu değerlerin tespiti” şeklinde tanımlanmıştır.

Değerleme Ölçüleri VUK mad.261 'de sayılmıştır;

- Maliyet Bedeli,
- Borsa Rayıcı,
- Tasarruf Bedeli,
- Mukayyet Bedel,
- İtibari Bedel,
- Rayiç Bedel,
- Emsal Bedel ve Emsal Ücret,
- Vergi Değeridir.

Uygulama ve Vergi Usul Kanunu taşıdığı amaçlar doğrultusunda değerlendirme ölçülerini farklı şekilde adlandırmıştır. Değerleme, iktisadi kıymetin içeriği ve çeşidine uygun olan ölçülerden birinin seçilmesiyle yapılır. Bu kısımda maddi duran varlıklarda değer düşüklüğü ve değer artışı konuları incelenmiştir.

2.2.1. Maddi Duran Varlıklarda Değer Düşüklüğü

Vergi mevzuatında maddi duran varlıklarda oluşan değer azalışlarının muhasebeleştirilmesi konusunda açık bir hüküm olmamakla beraber VUK'un 269-271. maddelerine bakılarak bu varlıkların maliyet bedelleriyle değerlendirildiği yorumlanabilir. Ortaya çıkan azalışların amortismanına tabi olması, fevkalade amortisman şartlarının yerine getirilmesiyle mümkün olacaktır. Değer düşüklüğü kavramı, Vergi Usul Kanununun 274. maddesindeki "Emsal bedeli" kavramını karşılamaktadır. VUK'nun 269. maddesi emsal bedeli ölçüsünü, "gerçek bedeli olmayan ya da bilinmeyen veya doğru tespiti yapılamayan bir malın, değerlendirme gününde satılması durumunda emsaline göre sahip olduğu değer" şeklinde tanımlamıştır. Kanundaki emsal değer ölçüsü en genel anlamıyla değeri düşen malların o andaki piyasa değeridir (Ayçiçek, 2011: 126). Vergi mevzuatında, değer düşüklüğü konusuna ait usul ile zararın varlığını tespit etme yetkisi, doğrudan Maliye Bakanlığına verilmiştir. Değer düşüklüğünün iptali konusunda herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Çünkü mevzuatta değer düşüklüğünün ortaya çıkışı bazı şartları gerektirmektedir. İptali için de düzenleme yapılmamıştır. Maddi duran varlığa ait yenileme maliyetlerinde gider yazma ya da aktifleştirme serbestliği vardır (Başagaç 2006:157).

Örnek: ABC A.Ş. otomobil yedek parça imalatı yapmaktadır. Aktifinde kayıtlı olan makinelerden biri, yangın sebebiyle değer düşüklüğüne uğramıştır. Takdir komisyonu makinenin değeri için 120.000,00 TL takdir etmiştir. Makinenin defter değeri 300.000,00 TL ve birikmiş amortismanı 142.000,00 TL'dir. Sigorta şirketi makinedeki hasar için 70.000,00 TL tazminat ödemiştir.

$$\text{Makinenin net defter değeri} = 300.000,00 - 142.000,00 = 158.000,00 \text{ TL}$$

$$\text{Makinede değer kaybı (zarar)} = 158.000,00 - 120.000,00 = 38.000,00 \text{ TL}$$

102 BANKALAR	70.000,00	
253 TESİS MAKİNE VE CİHAZLAR		38.000,00
679 DİĞER OLAĞANDIŞI GELİR VE KÂRLAR		32.000,00

2.2.2. Maddi Duran Varlıklarda Değer Artışı

Maddi duran varlıkların aktife kayıtlı değerinden, birikmiş amortismanların düşülmesi ile kalan tutar yeniden değerlendirme öncesindeki aktif değeri oluşturmaktadır. Duran varlığın kayıtlı değeri ve birikmiş amortisman, yeniden değerlendirme oranı ile çarpıldıktan, çıkarma işlemi yapıldıktan sonraki tutar yeniden değerlendirme sonrasındaki net aktif değeri oluşturur. Net aktif değer öncesi ve sonrası arasındaki fark değer artışını ifade eder. Bu hesap bilançonun aktifinde, öz sermaye unsurunu oluşturur. Maddi duran varlıkların değerinde meydana gelen artış 522 Maddi Duran Varlıklar Yeniden Değerleme Artışları Hesabına kaydedilir (Cemalcılar vd., 2006:304).

Örnek: İşletmenin 2016 yılsonu itibarıyla yeniden değerlemeye tabi tutulacak demirbaşları tutarı 40.000,00 TL, demirbaşların birikmiş amortismanı ise 10.000,00 TL'dir. 2016 yılında uygulanacak yeniden değerlendirme oranı VUK genel tebliği ile % 3,83'tür.

Tablo 1.1. Yeniden Değerleme Tablosu

	Tutar	Yeniden Değerleme Oranı	Yeniden Değerleme Artışı
Demirbaşların Yeniden Değerlemesi	40.000,00	0.0383	1.532,00
Birikmiş Amortismanların Yeniden Değerlemesi	10.000,00	0.0383	383,00
Yeniden Değerleme Değer Artışı			1.149,00

31.12.2016	
255 DEMİRBAŞLAR	1.532,00
257 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR	383,00
522 MADDİ DURAN VARLIKLAR	1.149,00
YENİDEN DEĞERLEME DEĞER ARTIŞI	

2.3. Maddi Duran Varlıklarda Faydalı Ömür ve Amortisman

Maddi duran varlıklarda faydalı ömür, maddi duran varlığa amortisman ayrılması gereken süreyi ifade eder. Duran varlığın faydalı ömrü ise Maliye Bakanlığı'nca belirlenir. Varlığın faydalı ömrü belirlenirken birkaç kriter göz önünde bulundurulur:

- Maddi duran varlığın fiziki bakımdan yıpranması,
- Maddi duran varlığın teknolojik açıdan eskimesi ya da modasının geçmesi (Gersil ve Yıldırım, 2015: 74).

VUK' a göre işletmede bir yıldan daha uzun süre kullanılabilen, yıpranma, bozulmaya tabi olan ya da değer kaybeden gayrimenkullerle, gayrimenkullere benzer şekilde değerlendirilen alet, edevat, mefruşat, demirbaş ve sinema filmlerinin değerlendirilmesi hükümlerince kanuni esaslara dayanarak belirlenecek değerlerinin amortismanına tabi tutulması gerekir. Bir varlığın amortismanına tabi olması bir takım şartlara bağlanmıştır. Bu şartlar; iktisadi varlığın işletme aktifinde bulunması ile bir yıldan daha uzun süre kullanılması, iktisadi varlığın aşınmaya, yıpranmaya ya da başka sebeplerle değer kaybına tabi olması, envantere kayıtlı maddi duran varlık ve peştamallıklar, işletmede kullanılan alet edevat, mefruşat ile demirbaşın değerinin, her yıl yeniden belirlenmiş olan kanuni tutarları (2017 yılı için 900,00 TL) aşmaları olarak söylenebilir (Tugay, 2013:174). Vergi Usul Kanunu hükmünce maddi duran varlıklarda amortisman 5 şekilde ayrılmaktadır. Normal amortisman yöntemi, azalan bakiyeler yöntemi, fevkalade amortisman, madenlerde amortisman yöntemi ve kıst amortisman yöntemidir.

2.3.1.Normal Amortisman Yöntemi

VUK mad.315' te düzenlenmiştir. 5024 sayılı Kanunun 3. Maddesiyle değişiklik yapılmış ve azami % 20 amortisman oranı yerine, amortismanına tabi iktisadi değerlerin Maliye Bakanlığınca belirlenerek ilan olunan oranlar üzerinden hesaplama yapılacağı belirtilmiştir. İlan edilecek oranlar tespit edilirken maddi duran varlıkların faydalı ömürleri esas alınarak belirlenecektir. Normal amortisman yöntemi diğer yöntemlere oranla uygulanması basittir. Eşit tutarlar üzerinden uygulanır. Süre bitiminde maliyet bedeli tamamlanmış olur (Çam, 2014:16).

Örnek: İşletmeye 09.11.2016 tarihinde 8.000,00 TL bedelle alınan bilgisayarın, Maliye Bakanlığınca belirlenen oranlara göre faydalı ömrü 4 yıldır.

$$\text{Amortisman Oranı} = 1 / \text{Faydalı Ömür} \quad 1 / 4 = 0.25$$

Tablo 1.2. VUK' a Göre Normal Amortisman Yöntemi

Yıllar	Amortismana Esas Tutar	Amortisman Oranı	Amortisman Tutarı	Birikmiş Amortisman
2016	8.000,00	% 25	2.000,00	2.000,00
2017	8.000,00	% 25	2.000,00	4.000,00
2018	8.000,00	% 25	2.000,00	6.000,00
2019	8.000,00	% 25	2.000,00	8.000,00

31.12.2016	
770 GENEL YÖNETİM GİDERLERİ	2.000,00
257 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR	2.000,00

2.3.2. Azalan Bakiyeler Yöntemi

Azalan bakiyeler yöntemi duran varlıkların amortisman ayrıldığı ilk yılda, daha sonraki yıllara göre yüksek tutarda amortisman ayırmasını sağlayan bir yöntemdir. Bu sayede ilk yıl maddi duran varlıklar için daha yüksek gider gösterilmiş olacaktır. VUK'un mükerrer 315. Maddesinde bilanço esasına tabi olan mükelleflerden arzu edenlerin bu yöntemi kullanabileceği belirtilmiştir. Yani ikinci sınıf defter tutmak zorunda olanlarla ve basit usulde vergilendirilen mükellefleri kapsamamaktadır. Kanuna göre;

- Normal amortisman üzerinden hesaplanır.
- Hesaplanacak oran normal amortisman oranının iki katıdır fakat %50'yi geçemez.
- Son yıl kalan tutar o yıl sonunda yok edilir.

Azalan bakiyeler yöntemi kullanan işletmeler isterlerse, normal amortisman yöntemini tercih edebilirler. Duran varlıklardan amortismana tabi tutmadıkları kısmı, kalan süreye göre eşit tutarlı şekilde dağıtabilirler (Öztürk, 2013: 30).

Örnek: İşletme 24.06.2016 tarihinde 5.000,00 TL + %18 KDV ile yönetim bölümünde kullanılmak üzere fotokopi makinesi almıştır. Maliye Bakanlığınca belirlenen oranlara göre faydalı ömrü 5 yıldır.

$$\text{Amortisman oranı} = 1 / \text{Faydalı Ömür}$$

$$1 / 5 = 0.20 \quad \% 20 \times 2 = \% 40$$

Tablo 1.3. VUK'a Göre Azalan Bakiyeler Yöntemi

<i>Yıllar</i>	<i>Amortisman Esas Tutar</i>	<i>Amortisman Oranı</i>	<i>Amortisman Tutarı</i>	<i>Birikmiş Amortisman</i>
2016	5.000,00	%40	2.000,00	2.000,00
2017	3.000,00	%40	1.200,00	3.200,00
2018	1.800,00	%40	720,00	3.920,00
2019	1.080,00	%40	432,00	4.352,00
2020	648,00	%40	648,00	5.000,00

31.12.2016			
770 GENEL YÖNETİM GİDERLERİ		2.000,00	
257 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR			2.000,00

2.3.3.Fevkalade Amortisman Yöntemi

Fevkalade amortisman yöntemi Vergi Usul Kanunu'nun 317. Maddesinde düzenlenmiştir. Bu yöntem tabi olmanın birtakım şartları bulunmaktadır. Kısaca özetlersek;

- Deprem, yangın, sel gibi doğal afetler nedeniyle, değerinin tamamını veya bir kısmını kaybeden maddi duran varlıklar,
- Yeni icatlar sebebiyle teknik açıdan verimliliğini kaybederek kıymeti düşen, tamamen ya da kısmen kullanılmayacak hale gelen maddi duran varlıklar,
- Yoğun çalışmadan dolayı normalden daha fazla aşınma ile yıpranmaya uğramış maddi duran varlıklar için uygulanır.

Örnek: ABC işletmesi 2014 yılında 20.000,00 TL'ye alınan 5 yıl faydalı ömrü olan bir makineye, 2014 ve 2015 yıllarında % 20 oranında amortisman uygulamıştır. 2016 yılında yangın sebebiyle 2.000,00 TL değer kaybı olmuştur. Maliye Bakanlığı 4.800,00 TL'yi 2016 yılında fevkalade amortisman olarak ayrılması gerektiğini tespit etmiştir.

31.12.2014			
730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ		4.000,00	
257 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR			4.000,00

31.12.2015			
730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ		4.000,00	
257 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR			4.000,00

31.12.2016		
689 DİĞER OLAĞANDIŞI GİDER VE ZARARLAR	800,00	
730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ	4.000,00	
257 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR		4.800,00

İşletme kalan yıllar için normal amortisman ayırmaya devam edecektir.

2.3.4.Madenlerde Amortisman

Madenlerin işlenmesi sonucu rezervlerinin yıldan yıla azalması sebebiyle değerlerinde bir azalma olacaktır. VUK 316. Maddede çeşitli şartlar çerçevesinde maden için ödenen imtiyaz bedelinin ya da maliyetinin amortismanına tabi tutulması gerekmektedir. Koşullar:

- Madenleri amortismanına tabi tutturmak amacıyla ilgililerin müracaat etmesi
- Madenin büyüklüğüne bakılarak maden ya da taş ocağının amortisman oranının uygun şekilde belirlenmesi
- Maliye ve Sanayi Bakanlıkları, madenin fiilen çalıştırılıyor olması ile içindeki cevherin miktarına göre oran belirlenmesinde düzenlemeler yapmaya yetkilidir (Aydın, 2016: 79).

Madenlerde amortisman oranı = Yıllık Üretim / Tahmini Rezerv

Örnek: XYZ Maden Ocağı 2016 yılı için tahmini rezervini 200.000 ton olarak belirlemiştir. Maden ocağı için 05.01.2016 tarihinde ödenen imtiyaz bedeli ise 50.000,00 TL'dir. Maden ocağından 2016 yılında elde edilen kömür 2.500 tondur.

$$\text{Amortisman Oranı} = 2.500 / 200.000 = 0,0125$$

$$\text{Ayrılacak Amortisman Tutarı} = 50.000,00 \times 0,0125 = 625,00$$

05.01.2016		
272 HAZIRLIK VE GELİŞTİRME GİDERLERİ	50.000,00	
102 BANKALAR		50.000,00

31.12.2016		
730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ	625,00	
278 BİRİKMİŞ TÜKENME PAYLARI		625,00

Rezerv bittiğinde;

31.12.....		
278 BİRİKMİŞ TÜKENME PAYLARI	50.000,00	
272 HAZIRLIK GELİŞTİRME GİDERLERİ		50.000,00

2.3.5.Kıst Amortisman

Vergi Usul Kanununun 320. maddesinde, binek otomobiller için kiralama işlemleri ve işletmede kısmen veya tamamen kullanılan binek otomobiller hariç, aktife alınan otomobiller ilgili hesap döneminde ay kesri tam ay alınmak üzere, kalan süresi kadar amortismanına tabi tutulacağı kalan değerini ise son yılda tamamen yok edileceği belirtilmiştir. Binek otomobiller, aktif kaydedildikleri yıl kıst amortismanına tabidir. Binek otomobiller haricinde kalan iktisadi değerler ait olduğu hesap döneminin son günü aktife kayıtlı olsalar bile aktife girdiği yıl tam amortisman hesaplanacaktır (Aydın, 2016:77).

Örnek: Azalan bakiyeler yöntemini tercih eden C A.Ş. 18.07.2016 tarihinde, 60.000,00 TL ödeyerek binek otomobil satın almıştır. Otomobilin ekonomik ömrü 5 yıldır.

Tablo 1.4. VUK'a Göre Kıst Amortisman Yöntemi

<i>Yıllar</i>	<i>Amortismanına Tabi Tutar</i>	<i>Amortisman Oranı</i>	<i>Amortisman Tutarı</i>	<i>Birikmiş Amortisman</i>
2016	60.000,00	%40	24.000,00	12.000,00
2017	48.000,00	%40	19.200,00	31.200,00
2018	28.800,00	%40	11.520,00	42.720,00
2019	17.280,00	%40	6.912,00	49.632,00
2020	10.368,00	%100	10.368,00	60.000,00

Tabloya göre kıst amortisman uygulamasında otomobil 7.ayda aktif kayıtlarına geçeceğinden 2016 yılı 6 ay kabul edilmiş, son yıl ise kalan kısım % 100 üzerinden değerlendirilmiştir.

3.TMS-16 MADDİ DURAN VARLIKLAR STANDARDI

Maddi duran varlıklar standartta, mal ya da hizmet üretmek, idari amaçlarda kullanılmak veya başka kimselere kiraya verilmek için bir dönemden daha uzun süre kullanılacağı düşünülen fiziki kalemler olarak tanımlanmıştır.

İşletme faaliyetlerinde kullanmak amacıyla elde bulundurulmuş maddi duran varlıklar; arazi, arazi ile binalar, makinalar, gemiler, uçaklar, motorlu taşıtlar, mobilya ile demirbaşlar, ofis gereçleri ve taşıyıcı bitkiler, standart kapsamında değerlendirilmektedir (Büyük ipekçi ve Yiğit, 2016:222). Bir maddi duran varlık kaleminden gelecek tarihlere yarar sağlaması bekleniyorsa ve güvenilir şekilde ölçülebiliyorsa finansal tablolara yansıtılır. Bu bölümde maliyetin ölçümü, değerlendirme kapsamında; maliyet modeli ve yeniden değerlendirme modeli ve amortisman konuları incelenmiştir. Muhasebe kayıtları yapılır iken yeni hesap adı ve kodları için Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu'nun taslak Tekdüzen Hesap Planı Uygulama Genel Tebliğinden yararlanılmıştır.

3.1. Maliyetin Ölçümü

Maddi duran varlık kalemi muhasebeleştirilirken maliyet bedeli ile ölçülmektedir. TMS 16'da yer alan maliyet unsurları; varlığa ait elde etme maliyetleri, inşa edilecekse inşa maliyetleridir. Duran varlığa ait hazırlanma maliyetleri, teslimata ait maliyetler, kurulum ile montaja ilişkin maliyetler, test üretim maliyetleri, danışmanlık ücretleri ile varlık özellikli ise finansman giderleri varlık maliyetine dâhil edilebilir. TMS 23'te maddi duran varlıklarda meydana gelecek olan borçlanma maliyetleri ve oluşan kur farkları özellikli varlık ise yatırımın bitimine kadar maliyete eklenir, özellikli varlık değilse oluşan

borçlanma maliyetleri gerçekleştiği dönemde dönem gideri olmakta, sonradan oluşan borçlanma maliyetleri dönem gideri gibi kaydedilmektedir. Maddi duran varlığa ait toplam maliyet gerçeğe uygun değeri aşarsa, borçlanma maliyetleri dönem gideri sayılmaktadır (Şen, 2013:23).

İlk maliyete dâhil olmayacak giderler ise;

- Yeni bir tesis açılması için katlanılan maliyet,
- Reklam ve tanıtım için yapılan harcamalar,
- Yeni müşterilere iş yapmak amacıyla katlanılan maliyetler (eğitim masrafları),
- Yönetim giderleri ile diğer genel giderler. (TMS-16, mad:17)

Örnek: ABC işletmesi 23.09.2016 tarihinde fatura bedeli 150.000,00 TL olan ambalajlama makinesini ithal etmiştir. Navlun bedeli olan 15.000,00 TL, gümrük vergi ve masrafları olarak 30.000,00 TL, kurulum ve montaj bedeli olarak 9.000,00 TL ve makinenin kullanımı konusunda danışmanlık için 2.500,00 TL ödenmiştir (KDV ihmal edilmiştir). Makine fatura bedelinin 50.000,00 TL'si peşin, 50.000,00'si 1. yılın sonunda, 50.000,00'si de 2. yılın sonunda ödenecektir. Piyasa faiz oranı %12'dir.

Makinenin aktife alınırken katlanılan maliyet unsurları şöyledir:

Fatura Bedeli	150.000,00 TL
Navlun Bedeli	15.000,00 TL
Gümrük Masrafları	30.000,00 TL
Kurulum ve Montaj	9.000,00 TL
Danışmanlık	2.500,00 TL
Toplam	206.500,00TL

Bugünkü Değer: $50.000 + [50.000 / (1+0,12)] + [50.000 / (1+0,12)^2]$

$$50.000,00 + 44.642,00 + 39.860,00 = 134.502,00$$

23.09.2016		
253 TESİS MAKİNE VE CİHAZLAR	191.002,00	
338 ERTELENMİŞ VADE FARKI GİDERLERİ	5.358,00	
438 ERTELENMİŞ VADE FARKI GİDERLERİ	10.140,00	
100 KASA		106.500,00
336 DİĞER ÇEŞİTLİ BORÇLAR		50.000,00
436 DİĞER ÇEŞİTLİ BORÇLAR		50.000,00

1. Yılın sonunda

31.12.2016		
780 FİNANSMAN GİDERLERİ	5.358,00	
338 ERT. VADE FARKI GİD.		5.358,00

23.09.2017			
336 DİĞER ÇEŞİTLİ BORÇLAR 102 BANKALAR	50.000,00	50.000,00	
31.12.2016			
338 ERTELENMİŞ VADE FARKI GİDERLERİ 438 ERT. VADE FARKI GİD.	10.140,00	10.140,00	
31.12.2016			
436 DİĞER ÇEŞİTLİ BORÇLAR 336 DİĞER ÇEŞİTLİ BORÇLAR	50.000,00	50.000,00	

3.2. Maddi Duran Varlıklarda Değerleme

Maddi duran varlıklar standardına göre değerlendirme muhasebeleştirme sonrası ölçüm olarak ifade edilmektedir. Maliyet modeli ve yeniden değerlendirme modeli olarak iki bölümde değerlendirilmektedir. Uygun model seçilerek, maddi duran varlıklara uygulanır.

3.2.1. Maliyet Modeli

Standartta maddi duran varlıklar muhasebeleştirilme şartlarını yerine getirmesinin ardından, finansal tablolarda maliyet bedelinden birikmiş amortisman ve varsa birikmiş değer düşüklüğü zararları düşüldükten sonraki değeri ile yer almaktadır. *Değer düşüklüğü zararı, defter değerinin geri kazanabilir değeri aşması halinde gerçekleşmektedir. Bir varlığa ait net satış fiyatıyla kullanım değerinden büyük olanı geri kazanılabilir tutardır.* Maliyet bedelinde zamanla görülen değer kayıpları da birikmiş değer düşüklüğü zararı olmaktadır. Değer düşüklüğüne karşılık ayrılır. İlerleyen yıllarda değer artışı olursa muhasebe kayıtlarına karşılık kadar gelir yazılmalıdır (Büyük ipeççi ve Yiğit, 2016:227).

Bir maddi duran varlığın değer düşüklüğüne uğradığına dair birtakım göstergeler vardır. Bu göstergeler işletme içi ve dışı olarak iki başlık altında toplanmaktadır. Varlığın fiziki yönden hasara uğradığına dair geçerli kanıtların olması, varlığın tasfiye için elde tutulması ya da farklı amaçlarda kullanılacak olması, varlığın gösterdiği performansın düşmesi veya düşeceğine dair delillerin olması, işletme içi bilgi kaynaklarını oluşturmaktadır. Bir maddi duran varlığın piyasadaki fiyatının epeyce düşmesi, teknolojik açıdan ya da çeşitli yasal düzenlemelerle piyasa koşullarındaki değişiklik olması, yatırımın kârlılığı hesaplanırken piyasa faiz oranlarında görülen artışlar, işletmenin piyasa değerinin, sahip olduğu net varlıklarının defter değerinden daha az olması işletme dışı bilgi kaynaklarıdır.

Örnek: 01.01.2016 tarihinde 250.000,00 TL' ye makine satın alınmıştır. Makine için % 20 oranında iki yıl doğrusal amortisman ayrılmıştır. Birikmiş amortismanı 100.000,00 TL'dir. Makinenin

değeri 250.000,00 - 100.000,00 = 150.000,00 TL'dir. 31.12.2016 tarihinde söz konusu makinenin gerçeğe uygun değeri 120.000,00 TL'ye düşmüştür ve bu değer düşüklüğü zarar yazılmıştır.

31.12.2016	
657 GERÇEĞE UYGUN DEĞER AZALIŞ ZARAR.	30.000,00
257 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR	
257.01 Değer Düşüklüğü Zararı	30.000,00

3.2.2.Yeniden Değerleme Modeli

Standartta gerçeğe uygun değer, karşılıklı pazarlık ortamında, bilgili ve istekli gruplar arasında bir varlığın el değiştirmesi ya da bir borcun ödenmesi durumunda ortaya çıkması gereken tutardır. Bu yöntemi uygulayabilmek için gerçeğe uygun değer uygulanacak olan maddi duran varlığa ait piyasa değerleri tespit edilebilir olmalıdır.

TMS-16 madde 31'e göre yeniden değerlendirilerek bulunan varlığın değeri, yeniden değerlendirme tarihindeki gerçeğe uygun değerden, birikmiş amortisman ile varsa değer düşüklüğü zararlarının indirilmesiyle bulunur. Maddi duran varlığın değerlendirme sıklığı varlığın değerinde kayda değer bir farklılık yoksa 3 veya 5 yıldır.

3.2.2.1.Maddi Duran Varlıklarda Değer Düşüklüğü

TMS 36 Varlıklarda Değer Düşüklüğü standardı maddi duran varlığa ait değer düşüklüğü tespit edilirken uygulanmaktadır. Değer düşüklüğü, varlığın defter değerinin, geri kazanılabilir tutardan yüksek çıktığında gerçekleşmektedir. Bu standardının amacı varlıkların geri kazanılabilir tutarından yüksek bir defter değeriyle izlenmemesi için uyulması gereken kuralları belirlemektir. TMS 36'ya göre, varlığın defter değerinin; kullanılması veya satışı sayesinde geri kazanılacak tutardan fazla olursa, varlık geri kazanılabilir olan tutardan daha yüksek tutarla değerlendirilmektedir. Yani varlık değerinde düşüklük oluşmuştur. Bu durumda, değer düşüklüğü zararı muhasebeleştirilmelidir. Bunun yanında işletme, varlığa ait değer düşüklüğü olup olmadığını değerlendirirken birtakım bilgi kaynaklarını kullanması ve bunları gözden geçirmesi gerekmektedir (Aydın, 2016:32).

Örnek: İşletme aktifinde bulunan makinenin maliyet değeri 140.000,00 TL, birikmiş amortismanı 40.000,00 TL ve piyasa satış fiyatı ise 80.000,00 TL'dir. Satış giderlerinin 3.000,00 TL ve kullanım değerinin de 65.000,00 TL olacağı düşünülmektedir (Önceden makine için değer artış kaydı yapılmamıştır).

Net satış değeri 80.000,00-3.000,00= 77.000,00

Net Satış Değeri (77.000,00) > Kullanım değeri (65.000,00)

Geri kazanılabilir Değer (77.000,00)

Defter Değeri (140.000,00-40.000,00) = 100.000,00

Defter Değeri (100.000,00) > Geri Kazanılabilir Değer (77.000,00)

Değer Azalışı (23.000,00)

31.12.2016			
657 GERÇEĞE UYGUN DEĞER AZALIŞ ZARAR	23.000,00		
256 MADDİ DURAN VARLIKLAR		23.000,00	
DEĞER DÜŞÜKLÜĞÜ KARŞ.			
/			
31.12.2016			
289 ERTELENMİŞ VERGİ VARLIĞI	4.600,00		
559 ERTELENMİŞ VERGİ GELİR ETKİSİ		4.600,00	

Değer azalışlarının vergi etkisi Ertelemiş Vergi Varlığı olarak aktifte, Ertelemiş Vergi Gelir Etkisi adıyla pasifte öz kaynaklar içinde kayıtlara alınmalıdır. 289 Ertelemiş Vergi Varlığı ve 559 Ertelemiş Vergi Gelir Etkisi Hesap isim ve kodları için Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu'nun Taslak Hesap Planı uygulama genel tebliğinden faydalanılmıştır.

3.2.2.Maddi Duran Varlıklarda Değer Artışı

Değerleme sonucu bir varlığın değerinde artış olması durumunda bilançonun öz kaynaklar grubuna dahil edilir. Değeri azalmış ise, değer artış tutarı, değer artışı yok edinceye kadar gelir, geçen kısmı da öz kaynaklar bölümüne yazılır ve yeniden değerlendirilen tutara güncelleme yapılır (Büyükipekçi ve Yiğit, 2016:228).

Örnek: İşletme maddi duran varlıklarını yeniden değerlendirme modeli ile değerlemektedir. İşletmenin 31.12.2016 tarihi itibarıyla kayıtlı değeri 110.000,00 TL ve birikmiş amortismanı 30.000,00 TL olan demirbaşları değerlemeye tabi tutmuştur. Demirbaşların 31.12.2016 tarihi itibarıyla geri kazanılabilir değeri 98.000,00 TL'dir.

Demirbaşın net değeri (110.000,00 – 30.000,00)	=80.000,00 TL
Demirbaşın geri kazanılabilir değeri	=98.000,00 TL
Meydana gelen değer artışı	=18.000,00 TL
Yeniden değerlendirme artış oranı (18.000,00 / 80.000,00)	= % 22,5
Demirbaşın kayıtlı değerindeki artış (110.000,00 x %22,5)	=24.750,00 TL
Birikmiş amortismandaki artış (30.000,00 x % 22,5)	= 6.750,00 TL
Maddi duran varlık yeniden değerlendirme artışı	=18.000,00 TL

31.12.2016		
255 DEMİRBAŞLAR	24.750,00	
257 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR		6.750,00
522 MADDİ DURAN VARLIK YENİDEN DEĞERLEME DEĞER ARTIŞLARI		18.000,00

3.3. Maddi Duran Varlıklarda Yararlı Ömür ve Amortisman

Maddi duran varlıklarda amortisman konusu standartta ayrıca düzenlenmiştir. Amortisman Türkiye Muhasebe Standardı 16'da bir varlığa ait amortisman tutarının yararlı ömrü boyunca sistematik şekilde dağıtılması olarak tanımlanmıştır. Maddi duran varlığı amortismana tabi tutmak için varlığın kullanılacak duruma gelmiş olması gerekir. Standartta yararlı ömür olarak adlandırılan kavram ise maddi duran varlığın kullanım süresince kendisinden beklenen üretim sayısı ya da benzeri birimleri ifade etmektedir. Yararlı ömrü işletme kendisi belirler. Yararlı ömür belirlenirken dikkate alınması gereken bazı durumlar vardır. Bu durumlar şöyle sıralanabilir:

Varlığın yararlı ömrü boyunca sunacağı hizmete göre kapasitesi ya da fiziksel üretime göre kullanımı, varlığın kullanıldığı vardiya sayısı, boş kaldığı zamanlarda tamir bakım vs. faktörlere göre oluşacak fiziksel aşınma ile yıpranma, varlığın üretim ile hizmette oluşabilecek değişiklik ya da gelişmeler sonucu teknik veya ticari yönden değer kaybetmesinin yanı sıra varlığın kullanımında yasal ve benzeri kısıtlamalardır (Öztürk, 2013:81). Maddi duran varlığın, toplam maliyet içinde önemli yere sahip olan parçası da ayrı ayrı amortismana tabidir. Ayrıca kalıntı değer ve yararlı ömür hesap dönemi sonlarında incelenmelidir. Bir varlığa ait amortismana tabi tutar, kalıntı değer düşülerek tespit edilir. Kalıntı değer, varlığın yararlı ömrünün bitiminde ve yaşının sonunda, elden çıkarılma halinde tahsil edilmesi beklenen tutardan, elde etme maliyetleri düşüldükten sonra ulaşılan tutardır. (Tugay, 2013:170).

Standartta amortisman ayırmada üç yönteme yer verilmiştir:

- Doğrusal amortisman yöntemi
- Azalan bakiyeler yöntemi
- Üretim miktarı yöntemi

İşletme bu yöntemlerden birisini seçip uygulayabilir.

Örnek: Bir işletme ürünlerini ambalajlamak amacıyla 01.05.2016 tarihinde 210.000,00 TL + % 18 KDV bedelle ambalajlama makinesi almış, bedelini senet vererek ödemiştir. Vergi Usul Kanununda yayınlanan amortisman oranları listesinde makinenin yararlı ömrü 5 yıl, amortisman oranı % 20 olarak tespit edilmiştir. Ambalajlama makinesinin toplam kullanım kapasitesi 28.000 saat olarak belirlenmiştir. Kapasite kullanımının yıllara göre dağılımı;

1. yıl 7.500 saat
2. yıl 5.500 saat
3. yıl 4.000 saat
4. yıl 6.500 saat

5. yıl 4.500 saat

3.3.1. Doğrusal (Normal) Amortisman Yöntemi

Normal amortisman yönteminde bir duran varlığa ait kalıntı değerinde değişiklik görülmediği sürece, amortismanın gideri yararlı ömür süresince eşit tutarlı olacaktır. Yıllık amortisman tutarını hesaplarken; maddi duran varlığa ait değerden işletmece saptanan kalıntı değer çıkartılır ve yararlı ömre bölünür.

$$\text{Amortisman Tutarı} = \frac{\text{Maliyet Bedeli} - \text{Kalıntı Değer}}{\text{Yararlı Ömür}}$$

Eğer işletme bu varlığı hurdaya çıkmadan satacaksa kalıntı değer belirler. Kalıntı değer işletme tarafından belirlenmediyse sıfır kabul edilir (Çam, 2014: 13).

Tablo 1.5. TMS-16 'ya Göre Normal Amortisman Yöntemi

Yıllar	Maliyet Bedeli	Amortisman Oranı	Amortisman Tutarı	Birikmiş Amortisman
2016	210.000,00	% 20	28.000,00	28.000,00
2017	210.000,00	% 20	42.000,00	70.000,00
2018	210.000,00	% 20	42.000,00	112.000,00
2019	210.000,00	% 20	42.000,00	154.000,00
2020	210.000,00	% 20	42.000,00	196.000,00
2021	210.000,00	% 20	14.000,00	210.000,00

$$2016 \text{ yılında } 8 \text{ ay için amortisman ayrılmış } 210.000,00 \times \% 20 = 42.000,00$$

$$42.000,00 / 12 \times 8 = 28.000,00$$

$$2021 \text{ yılında } 4 \text{ ay için amortisman } 210.000,00 \times \% 20 = 42.000,00$$

$$42.000,00 / 12 \times 4 = 14.000,00$$

3.3.2. Azalan Bakiyeler Yöntemi

TMS-16'da azalan bakiyeler yönteminden bahsedilmiştir. Fakat amortisman ayırma ile ilgili açıklayıcı bir yorum yapılmamıştır. Azalan bakiyeler yöntemi uygulanırken varlığın yararlı ömrü boyunca amortisman tutarı azalacak şekilde indirilir.

$$\text{Yıllık Amortisman Tutarı} = \frac{1}{\text{Yararlı Ömür}}$$

Çıkan sonuç 2 ile çarpılarak elde edilen rakam maddi duran varlığa eklenir. Her yıl amortisman düşüldükten sonraki rakam ile çarpılır. En son yıl kalan tutar amortisman olarak kabul edilir (Çam, 2014: 14).

Tablo 1.6. TMS 16 ‘ya Göre Azalan Bakiyeler Yöntemi

Yıllar	Maliyet Bedeli	Oran	Yıllık Amortisman Payı	Birikmiş Amortisman
2016	210.000,00	% 40	210.000,00 x8/12x0.40= 56.000,00	56.000,00
2017	154.000,00	% 40	210.000,00 x4/12x0.40= 28.000,00 154.000,00 x8/12x0.40= 41.067,00	125.067,00
2018	84.933,00	% 40	154.000,00 x4/12x0.40= 20.533,00 84.933,00 x8/12x0.40= 22.649,00	168.249,00
2019	41.751,00	% 40	84.933,00 x4/12x0.40= 11.325,00 41.751,00 x8/12x0.40= 11.134,00	190.708,00
2020	19.292,00	% 40	41.751,00 x4/12x0.40= 5.567,00 19.292,00 x8/12x0.40= 5.145,00	201.420,00
2021	8.580,00	% 100	8.580,00	210.000,00

3.3.3. Üretim Miktarı Yöntemi

Üretim miktarı yönteminde maddi duran varlıktan beklenen kullanım veya üretim miktarı üzerinden amortisman ayrılır.

Amortisman oranı = (Maliyet değeri – Kalıntı değeri) / Varlığın tahmini yararlı ömrü boyunca üreteceği tahmini üretim miktarı

Yıllık amortisman payı = Amortisman oranı x yıllık üretim miktarı

Amortisman Oranı= 210.000,00- 0 / 28.000,00= 7.5 katsayı

Tablo 1.7. TMS 16’ya Göre Üretim Miktarı Yöntemi

Yıllar	Çalışma saati	Katsayı	Yıllık Amortisman Payı	Birikmiş Amortisman
2016	7.500	7.5	56.250,00	56.250,00
2017	5.500	7.5	41.250,00	97.500,00
2018	4.000	7.5	30.000,00	127.500,00
2019	6.500	7.5	48.750,00	176.250,00
2020	4.500	7.5	33.750,00	210.000,00

3.4. Maddi Duran Varlıkların Tekdüzen Muhasebe Sistemi ile Vergi Usul Kanunu ve TMS-16 Kapsamında Muhasebeleştirilmesindeki Farklılıklar

Maddi duran varlıkların muhasebeleştirilmesine ilişkin gerek Tekdüzen Muhasebe Sistemi ile Vergi Usul Kanunu gerekse de TMS-16 kapsamında birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar tablo olarak sunulmuştur.

Tablo 1.8. Maddi Duran Varlıkların Tekdüzen Muhasebe Sistemi, Vergi Usul Kanunu ve TMS-16 Kapsamında Muhasebeleştirilmesindeki Farklılıklar

Tekdüzen Muhasebe Sistemi ile Vergi Usul Kanunu	TMS-16 Maddi Duran Varlıklar Standardı
Varlığın elde edilmesi sırasında oluşan vade farkları, varlığın maliyetine dâhil edilir. Vade farkının da katıldığı tutar üzerinden amortisman tabi tutulmaktadır.	Varlık elde edilirken oluşan vade farkları, varlığın maliyetine dahil edilmez dolayısıyla vade farksız tutarla amortisman ayrılmaktadır.
Ödenen faiz ve kur farklarının dönem sonuna kadar olanı maliyete eklenir sonrası gider yazma veya maliyete dahil etme isteğe bağlıdır.	Özellikli varlıklar dışında ödenen faiz ve kur farklarının tamamı gider yazılır.

2017 yılı 900 TL altında olan küçük değerli demirbaşlar gider yazılabilir.	Demirbaşlarla ilgili tutar serbestliği yok topluca dikkate alınır.
Yeniden değerlendirme enflasyon muhasebesi ile kaldırılmıştır.	Yeniden değerlendirme yapıp değer güncellenebilir.
<i>Değerleme Ölçüleri</i> <ul style="list-style-type: none"> • Maliyet bedeli • Borsa rayici • Tasarruf değeri • Mukayyet değeri • İtibari değer • Rayiç bedel • Emsal bedel ve emsal ücret • Vergi değeri	<i>Değerleme Esasları</i> <ul style="list-style-type: none"> • Tarihi Maliyet • Cari Maliyet • Gerçekleşebilir Değer • Bugünkü Değer
Değerleme yetkisi yasal düzenlemelerle belirlenmektedir.	Değerleme yetkisi işletme sahipleri ile yöneticilerinin yetkisindedir.
Alış giderlerinin aktife alınması isteğe bağlıdır.	Alış giderleri aktifleştirilmelidir.
Amortisman tabi olan bedel maliyet bedeli olmaktadır.	Amortisman tabi olan bedel maliyet bedelinden kalıntı değer düşülmesiyle oluşan rakamdır.
Amortisman tabi olan değere maliyet bedeli eklendiği için finansman giderleri içerir.	Amortisman tabi değer özellikli varlık haricinde finansman giderinin dahil edilmediği maliyet bedeli olacaktır.
<i>Amortisman Ayırma Yöntemleri</i> <ul style="list-style-type: none"> • Normal Amortisman Yöntemi • Azalan Bakiyeler Yöntemi • Fevkalade Amortisman Yöntemi • Madenlerde Amortisman Yöntemi • Kıst amortisman Yöntemi	<i>Amortisman Ayırma Yöntemleri</i> <ul style="list-style-type: none"> • Normal (Doğrusal)Amortisman Yöntemi • Azalan Bakiyeler Yöntemi • Üretim Miktarı Yöntemi
Maddi duran varlıklar normal amortisman yöntemine tabi tutulursa, azalan bakiyeler yöntemine geçilemez. Fakat azalan bakiyeler yönteminden normal amortisman yöntemine dönülebilir.	Gelecekte ekonomik faydaların beklenen tüketim şeklinde değişiklik yapılmadıkça uygulanan amortisman yöntemi değiştirilmez tutarlı olarak devam ettirilir. Tüketim biçimi değişirse amortisman yönteminde değişikliğe gidilebilir.
Azalan bakiyeler yöntemini bilanço esasına göre defter tutanlar uygular.	Tüm işletmeler defterlerini TMS/ TFRS hükümlerince tutar, mali tablolarını TMS/TFRS uyarınca hazırladıklarında standartta belirtilen şartları uygularlar.
Kıst amortisman binek otomobillere uygulanır. Amortisman uygulaması otomobil alındığı aydan itibaren başlar, otomobilin alındığı ay tam sayılır.	Bütün maddi varlıklar için kıst amortisman yöntemi uygulanabilir. Maddi duran varlık kullanılır duruma geldiğinde amortisman ayrılır.
Amortisman süresi Vergi Usul Kanunu uyarınca listede belirtilen oranlar üzerinden uygulanır.	Amortisman süresi yararlı ömür ve üretim miktarı yöntemine göre tespit edilir. Yararlı ömür işletme tarafından tespit edilir.
Azalan bakiyeler yönteminde oran normal amortismanın iki katı olup bu oran % 50'yi geçemez.	Azalan bakiyeler yönteminde normal amortismanın iki katıdır fakat herhangi sınır yoktur.
İşletmede bulunan varlıklar kullanılmasa bile amortisman ayrılır.	İşletmede kullanılmayan varlıklara amortisman ayrılmaz.
Bilanço dışı bırakma sadece satış halinde vardır. Uygulamada muhasebenin temel kavramları geçerlidir.	Bilanço dışı bırakmayla ilgili düzenlemeler mevcuttur.

4. MADDİ DURAN VARLIKLAR STANDARDINA İLİŞKİN BİR UYGULAMA

Maddi duran varlıklara ilişkin uygulama ABC işletmesi ile ilgilidir. ABC İşletmesi 2015 yılında Isparta il merkezinde 250.000,00 TL sermaye ile kurulmuş bir anonim şirkettir. Şirket sahibinin isteği üzerine şirket ismi gizli tutulmuştur. Sermayesinin tamamı ödenmiştir. Şirketin tek ortağı bulunmaktadır. Faaliyet konusu iletişim, yazılım ve teknolojik ürünlerdir. Şirket bünyesinde 4 personel çalışmaktadır. Araştırmanın kapsamında şirket sahibi ile yüz yüze görüşme yaparak bilgi alınmıştır. Bu bölümde şirketin maddi duran varlıklarına ilişkin bilgileri örnek muhasebe kayıtları VUK ile TMS-16 Maddi Duran Varlıklar Standardına göre yapılarak aradaki farklılıklar değerlendirilecektir.

Şirketin 31.12.2016 tarihi itibarıyla bilanço verileri aşağıdaki gibidir. Konu kapsamında sadece maddi duran varlıklar ayrıntılı verilmiştir.

ABC İŞLETMESİ 31.12.2016 Tarihli BİLANÇOSU

DÖNEN VARLIKLAR	4.601.134,00	KISA VADELİ YABANCI KAYNAKLAR	1.889.428,00
Hazır Değerler	2.128.494,00	Mali Borçlar	132.471,00
Ticari Alacaklar	217.066,00	Ticari Borçlar	1.332.805,00
Diğer Alacaklar	892,00	Diğer Borçlar	146.192,00
Stoklar	2.193.690,00	Alınan avanslar	166,00
Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Maliyetleri	60.992,00	Ödenecek Vergi ve Diğer Yükümlülükler	191.431,00
DURAN VARLIKLAR	786.524,00	Borç ve Gider Karşılıkları	86.363,00
Mali Duran Varlıklar	10.000,00		
Maddi Duran Varlıklar	634.500,00	ÖZKAYNAKLAR	3.498.230,00
Arazi ve Arsalar	1.500,00	Ödenmiş Sermaye	252.280,00
Binalar	540.000,00	Kar Yedekleri	321.868,00
Taşıtlar	195.000,00	Geçmiş Yıl Kârları	2.471.454,00
Demirbaşlar	320.000,00	Geçmiş Yıl Zararı(-)	(1.880,00)
Birikmiş Amortismanlar(-)	(422.000,00)	Dönem Net Kar (Zararı)	454.508,00
Maddi Olmayan Duran Varlıklar	139.651,00		
Gelecek Yıllara Ait Giderler ve Gelir Tahakkukları	2.373,00		
AKTİF TOPLAMI	5.387.658,00	PASİF TOPLAMI	5.387.658,00

ABC İşletmesinin 2016 yılı takvim döneminde maddi duran varlıklarına ilişkin gerçekleşen işlemler aşağıdaki gibidir:

4.1. Maliyet Bedeli

İşletme 15.08.2016 tarihinde 1.500,00 TL'ye arazi, 540.000,00 TL'ye bina, 195.000,00 TL'ye taşıtlar ve 310.500,00 TL'ye demirbaşları + %18 KDV ile satın almıştır. Ayrıca demirbaşların nakliyesi için 1.500,00 TL, kurulumu için 8.000,00 TL'yi banka aracılığıyla ödemiştir.

15.08.2016			
250 ARAZİ VE ARSALAR		1.500,00	
252 BİNALAR		540.000,00	
254 TAŞITLAR		195.000,00	
255 DEMİRBAŞLAR		320.000,00	
255.01. Demirbaş:	310.500,00		
255.02. Nakliye:	1.500,00		
255.03. Kurulum:	8.000,00		
191 İNDİRİLECEK KDV		190.170,00	
102 BANKALAR			1.246.670,00

Gerek VUK ve gerekse de TMS-16 Standardı açısından maddi duran varlıkların alışında uygulama farklılığı bulunmamaktadır. Her ikisinde de maliyet bedeli esas olmaktadır.

4.2. Maddi Duran Varlıklarda Değerleme

Örnek: İşletme aktifinde bulunan taşıtın maliyet değeri 195.000,00 TL, birikmiş amortismanı 39.000,00 TL'dir. Taşıtı uğradığı hasar sonucu değer düşüklüğüne uğramış değeri 100.000,00 TL olarak takdir edilmiştir.

Vergi Usul Kanununa göre yapılması gereken işlem ve kayıtlar aşağıdaki gibi olacaktır.

Maliyet Bedeli-Amortisman Gideri = 195.000,00 TL - 39.000,00 TL

Defter Değeri = 156.000,00 TL

Defter Değeri-Takdir Değeri = 156.000,00 TL - 100.000,00 TL

Değer Düşüklüğü = 56.000,00 TL

31.12.2016			
659 DİĞER OLAĞAN GİDER VE ZARARLAR		56.000,00	
254 TAŞITLAR			56.000,00

TMS-16 Standardına göre yapılması gereken işlem ve kayıtlar aşağıdaki gibi olacaktır.

Maliyet değeri 195.000,00 TL, birikmiş amortismanı 39.000,00 TL ve piyasa satış fiyatı ise 98.000,00 TL'dir. Satış giderlerinin 2.000,00 TL ve kullanım değerinin de 80.000,00 TL olacağı düşünülmektedir (Önceden taşıtı için değer artış kaydı yapılmamıştır).

Net satış değeri 98.000,00- 2.000,00= 96.000,00

Net Satış Değeri (96.000,00) > Kullanım değeri (80.000,00)

Geri kazanılabilir Değer (96.000,00)

Defter Değeri (195.000,00-39.000,00) = 156.000,00

Defter Değeri (156.000,00) > Geri Kazanılabilir Değer (96.000,00) = Değer Azalışı (60.000,00)

31.12.2016			
657 GERÇEĞE UYGUN DEĞER AZALIŞ ZARAR	60.000,00		
256 MADDİ DURAN VARLIKLAR		60.000,00	
DEĞER DÜŞÜKLÜĞÜ KARŞ. (-)			

Değer azalışlarının vergi etkisi Ertelemiş Vergi Varlığı olarak aktifte, Ertelemiş Vergi Gelir Etkisi adıyla pasifte öz kaynaklar içinde kayıtlara alınmalıdır.

31.12.2016			
289 ERTELENMİŞ VERGİ VARLIĞI	12.000,00		
559 ERTELENMİŞ VERGİ GELİR ETK		12.000,00	

4.3.Maddi Duran Varlıklarda Amortisman

Maddi duran varlıklara ait kalıntı değerleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Şirket azalan bakiyeler yöntemine göre amortisman ayırmaktadır.

Maddi Duran Varlık	Kayıtlı Değer	Kalıntı Değer
Binalar	540.000,00	56.000,00
Taşıtlar	195.000,00	30.000,00
Demirbaşlar	320.000,00	50.000,00
Toplam	1.055.000,00	136.000,00

Yıllık Amortisman Tutarı=Maliyet Bedeli x Normal Amortisman Oranı x 2

Yararlı Ömür= 1/ 5= 0.20 x2 = 0.40

Amortisman Tutarı = 1.055.000,00 x %40= 422.000,00

Tablo 1.9. VUK'a göre Azalan Bakiyeler Yöntemi

Yıllar	Amortisman Esas Tutar	Amortisman Oranı	Amortisman Tutarı	Birikmiş Amortisman
2016	1.055.000,00	%40	422.000,00	422.000,00
2017	633.000,00	%40	253.200,00	675.200,00
2018	379.800,00	%40	151.920,00	827.120,00
2019	227.880,00	%40	91.152,00	918.272,00
2020	136.728,00	%100	136.728,00	1.055.000,00

Standartta göre kalıntı değer düşüldükten sonra ulaşılan rakama azalan bakiyeler yöntemi uygulandığı için normal amortisman tutarının iki katı oranında amortisman uygulanacaktır.

1.055.000,00- 136.000,00 = 919.000,00 Yararlı Ömür= 1/ 5 = 0.20x2= 0.40

919.000,00 x 0.40 = 367.600,00 367.600,00 x5/12 = 153.167,00

Tablo 1.10. TMS-16'ya Göre Azalan Bakiyeler Yöntemi

Yıllar	Amortisman Esas Tutar	Amortisman Oranı	Amortisman Tutarı	Birikmiş Amortisman
2016	919.000,00	% 40	919.000,00x5/12x0.40=153.167,00	153.167,00
2017	765.833,00	% 40	919.000,00x7/12x0.40=214.433,00 765.833,00x5/12x0.40=127.639,00	495.239,00
2018	423.761,00	% 40	765.833,00x7/12x0.40=178.694,00 423.761,00x5/12x0.40= 70.626,00	744.559,00
2019	174.441,00	% 40	423.761,00x7/12x0.40= 98.877,00 174.441,00x5/12x0.40= 29.074,00	872.510,00
2020	46.490,00	% 40	174.441,00x7/12x0.40= 40.703,00	913.213,00
2021	5.787,00	%100	5.787,00	919.000,00

Tablo 1.11. VUK ve TMS-16'ya Göre Farklar

Yıllar	VUK'a Göre Ayrılan Amortisman	TMS-16'ya göre Ayrılan Amortisman	Fark
2016	422.000,00	153.167,00	268.833,00
2017	253.200,00	342.072,00	(88.872,00)
2018	151.920,00	249.320,00	(97.400,00)
2019	91.152,00	127.951,00	(36.799,00)
2020	136.728,00	40.703,00	96.025,00
2021		5.787,00	(5.787,00)
Toplam	1.055.000,00	919.000,00	136.000,00

ABC İŞLETMESİ 31.12.2016 Tarihli Finansal Durum Tablosu

AKTİF	2016	PASİF	2016
Dönen Varlıklar		Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	
Nakit ve Nakit Benzerleri	2.128.494,00	Finansal Borçlar	132.471,00
Kasa	109.685,86	Banka Kredileri	132.471,00
Bankalar	1.672.041,53	Esas Faaliyetten Borçlar	1.332.805,00
Diğ. Nakit ve Nakit Ben. Varlık.	346.766,61	Satıcılar	1.317.805,00
Esas Faaliyetlerden Alacaklar	217.958,00	Diğer Ticari Borçlar	15.000,00
Alıcılar	208.687,00	İlişkili Taraflara Borçlar	146.192,00
Verilen Depozito ve Teminatlar	8.379,00	Ortaklara Borçlar	72.270,00
Diğer Çeşitli Alacaklar	892,00	Kilit Personele Borçlar	73.922,00
Stoklar	2.193.690,00	Alınan Avanslar	166,00
Ticari Mallar	2.187.683,93	Alınan Sipariş Avansları	166,00
Diğer Stoklar	902,56	Ödenecek Vergi ve Diğ. Yas. Y.	191.431,00
Verilen Sipariş Avansları	5.103,51	Ödenecek Kurumlar Vergisi	123.350,00
Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Maliyetleri	60.992,00	Ödenecek Sosyal Güv. Kes. Kesintileri	67.964,00
Yıllara Yay. İnş. ve On. Maliyet.	60.992,00	Ödenecek Diğer Yükümlülükler	117,00
		Borç ve Gider Karşılıkları	86.363,00
TOPLAM DÖNEN VARLIKLAR	4.601.134,00	Dönem Kârı Vergi ve Diğer Yasal Yükümlülük Karşılıkları	117.500,00
Duran Varlıklar		Dönem Kârının Peşin Ödenen Vergi ve Diğer Yükümlülükler (-)	(31.137,00)
Mali Duran Varlıklar	10.000,00	TOPLAM KISA VADELİ YÜKÜMLÜLÜKLER	1.889.428,00
		Öz kaynaklar	
Maddi Duran Varlıklar	843.333,00	Ödenmiş Sermaye	252.280,00
Arazi ve Arsalar	1.500,00	Sermaye	252.280,00
Binalar	540.000,00	Kâr Yedekleri	333.868,00
Taşıtlar	195.000,00	Yasal Yedekler	321.868,00

Demirbaşlar	320.000,00	Ertelenmiş Vergi Gelir Etkisi	12.000,00
Maddi Duran Varlıklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)	(60.000,00)	Geçmiş Yıllar Kârları	2.471.454,00
Birikmiş Amortismanlar (-)	(153.167,00)	Geçmiş Yıllar Kârları	2.471.454,00
Maddi Olmayan Duran Varlıklar	139.651,00	Geçmiş Yıllar Zararları (-)	(1.880,00)
Gelecek Yıllara Ait Giderler Ve Gelir Tahakkukları	14.373,00	Geçmiş Yıllar Zararları (-)	(1.880,00)
Gelecek Yıllara Ait Peşin Ödenmiş Giderler	2.373,00	Dönem Net Kârı (Zararı)	454.408,00
Ertelenmiş Vergi Varlığı	12.000,00	Dönem Net Kârı	454.508,00
TOPLAM DURAN VARLIKLAR	1.007.357,00	TOPLAM ÖZKAYNAKLAR	3.510.230,00
TOPLAM VARLIKLAR	5.608.491,00	TOPLAM KAYNAKLAR	5.399.658,00

Maddi duran varlıklar TMS 16 kapsamında muhasebeleştirildikten sonra bilanço toplamlarının farklı olduğu görülmektedir. Bu farklılık standart ve uygulamanın bazı konularda farklı bakış açısı ortaya koymalarından kaynaklanmaktadır. Vergi Usul Kanunu ve TMS-16 Maddi Duran Varlıklar Standardı maliyet bedeli konusunda aynı görüştedir. Yani maliyet bedeli maddi duran varlığın çalıştırılabilir hale gelmesine kadar yapılan giderlerden oluşmaktadır. Fakat bilanço rakamlarında farklılığa sebep olan konular, değer düşüklüğü ve amortismanlar için yapılan uygulamalardır. Örneğin değer düşüklüğü konusunda Vergi Usul Kanunu Maliye Bakanlığı'nca takdir edilen değeri esas alırken, TMS-16 Maddi Duran Varlıklar Standardı defter değeri ile geri kazanılabilir değeri kıyaslamaktadır. Eğer defter değeri geri kazanılabilir değerden büyükse değer düşüklüğü olduğunu kabul etmektedir. Amortisman ayırırken Vergi Usul Kanununda hurda değer düşülmezken, standartta kalıntı değer düşüldükten sonra uygulama yapılması farklı rakamlara ulaşmaya sebep olmuştur.

5. SONUÇ

Maddi duran varlıklar bilançonun aktif kısmında olup, işletmenin olağan faaliyetlerini sürdürebilmesi için kullandığı ve kısa vadede elden çıkarmayı düşünmediği varlıklarından oluşmaktadır. Tekdüzen muhasebe sistemi ve Vergi Usul Kanunu maddi duran varlıkları maliyet bedeli, değer düşüklüğü ya da artışı ve amortisman ayrılması konularında incelemiştir. Muhasebe kuramı ve VUK değerlendirme açısından farklı ölçütler ortaya koymuştur. Bu ölçütler maddi duran varlıkları değişik yönlerden incelemiştir. Varlıklara amortisman ayırırken Vergi Usul Kanunu, normal amortisman yöntemi, azalan bakiyeler yöntemi, fevkalade amortisman yöntemi, madenlerde amortisman yöntemi ve kıst amortisman yöntemlerinden birini kullanmaktadır. Ayrıca faydalı ömrü tespit ederken de fiziki açıdan yıpranma, modasının geçmesi, teknolojik açıdan eskimesi gibi kriterleri göz önünde bulundurmaktadır.

Standartta maddi duran varlıklar, maliyet bedeli, muhasebeleştirme öncesi ve sonrası ölçüm, amortisman tabi tutma ve bilanço dışı bırakma açılarından incelemiştir. Bir varlık gelecekte işletmeye fayda sağlayıp sağlamadığına ve güvenilir şekilde ölçülüp ölçülmediğine göre aktifleştirilmektedir. Maliyet bedeli, varlığın kullanıma hazır hale getirilmesine kadar yapılan giderlerden oluşmaktadır. Örneğin nakliye, sigorta, maddi duran varlığa ait kurulum gideri gibi. Değer düşüklüğü konusunda defter değeri ve geri kazanılabilir değer göz önünde bulundurulmaktadır. Defter değerinin, geri kazanılabilir tutardan yüksek olması değer düşüklüğü göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bu düşüklük gider olarak kaydedilmektedir. Uygulamada takdir değerinin esas alınması farklılıklara neden olmaktadır. Muhasebeleştirme sonrası ölçüm, maliyet modeli ve yeniden değerlendirme modelinden oluşmaktadır.

Maliyet modeli, varlık muhasebeleştirildikten sonra birikmiş amortisman ve birikmiş değer düşüklüğü zararının düşülmesiyle oluşur. İkinci yöntem yeniden değerlendirme modelidir ve varlığın yeniden değerlendirilmesinde oluşan gerçeğe uygun değerinden birikmiş amortisman ile birikmiş değer düşüklüğü zararının indirilmesiyle yapılır.

Maddi duran varlıklar da Tekdüzen Muhasebe Sistemi, Vergi Usul Kanunu ve TMS-16 arasında farklılıklar görülmektedir. Bu farklılıklar varlığın elde edilmesinde ortaya çıkan vade farklarının maliyete dahil edilip edilmemesinde, varlıkların değerlendirilmesinde, amortisman ayırma koşullarında, amortisman ayırmada, amortisman oranı ve ayırma süresinde, amortismanın hesaplanmasında, faydalı ömrün kamu kurumu ve işletmece belirlenmesinde karşımıza çıkmaktadır.

Maddi duran varlıkları incelenen ABC İşletmesi iletişim, yazılım, teknolojik ürünler satışı yapmaktadır. Bu makale kapsamında mevcut uygulamalar ile yapılan örnek muhasebe kayıtlarından sonra, standarda uygun muhasebe kayıtları yapılarak karşılaştırma yapılmıştır. Yapılan karşılaştırma sonucunda farklı bilanço rakamlarına ulaşılmıştır. Rakamlardaki farklılık değer düşüklüğü kayıtlarıyla yapılan farklı uygulamalardan ve amortisman ayırmadaki uygulamalardan kaynaklanmaktadır. Değer düşüklüğü kriterlerinin farklı olması maddi duran varlıklarda farklı rakamlara ulaşmamıza neden olmaktadır. Amortisman ayırırken Vergi Usul Kanununa göre hurda değer düşülmeyen rakam kullanılmış fakat standart uyarınca rakamın maddi duran varlığın maliyet bedelinden düşüldükten sonra kullanılması sonuçlarda değişikliğe sebep olduğu görülmektedir. Görülüyor ki standardın ve mevcut uygulamaların arasında önemli rakamsal farklılık bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, Nalan (2016), *VUK Yasası'nın Muhasebe Standartları İle Uyumlu Hale Gelmesi İçin Yapılması Gereken Değişikliğe İlişkin Öneriler*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Ayçiçek, Fahri (2011), “*Değeri Düşen Maddi Duran Varlıkların Ölçümlemesinde İşletmeye Özgü Bir Değer Olarak “Kullanım Değeri”*”, Mali Çözüm Dergisi, İSMMMO, Ocak- Şubat, (121-131).
- Büyükipekçi, Semih – Yiğit, Ergün (2016), “*TMS-16 'ya Göre Maddi Duran Varlıkların Muhasebeleştirilmesi ve Değerleme Sürecine Teorik Bir Bakış*”, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, Cilt:19, Sayı:2, (219-231).
- Cemalcılar, Özgül – Benligiray, Yılmaz – Sürmeli, Fevzi (2006), *Genel Muhasebe*, Edt., Fevzi Sürmeli, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No:1341, Eskişehir.
- Çam, Mustafa (2014), “*TMS-16 Açısından Maddi Duran Varlıklarda Amortisman Uygulamalarının Vergi Usul Kanunu İle Mukayesesinin İncelenmesi*”, Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 7(1), (11-19).
- Ergin, Numan Emre (2016) “*Vergi Mevzuatı İle TMS/TFRS'nin Değerleme Ölçüleri Açısından Karşılaştırılması*”, Vergi Dünyası Dergisi, Sayı:418, Haziran, (9-20).

- Gersil, Aydın – Yıldırım, Ömür (2015) “*Maddi Duran Varlıklarda Amortisman Uygulamasının Tekdüzen Muhasebe Sistemi, Vergi Usul Kanunu ve TMS- 16 Açısından İncelenmesi*”, İzmir SMMMO, Dayanışma Dergisi, (72-78).
- Öztürk, Belgin (2013), *Maddi Duran Varlıklarda Amortisman Ayrılmasının VUK ve TMS Uygulamaları Açısından Karşılaştırmalı İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şen, Kıymetli İlker (2013), “*Maddi Duran Varlıklar (TMS 16) Standardının Üretim İşletmelerinde Satışların Maliyetine Etkileri*” Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt: 3, Sayı: 1, (21-36). .
- Tuğay, Osman (2013), “*Maddi Duran Varlıklarda Amortisman Uygulamalarının TMS 16 ve Vergi Mevzuatı Açısından İncelenmesi*”, Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:17.Sayı:2 (167-187).
- TMS-16 Maddi Duran Varlıklar*, <http://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/Türkiye%20Muhasebe%20Standartları/TMSTFRS2016Seti/TMS16.pdf>, Erişim: 20.03.2017

ÖĞRETMENLERİN DEMOKRASİ ANLAYIŞI BAĞLAMINDA GELİŞMİŞLİK SEVİYESİNİN DEMOKRATİK SİYASİ KÜLTÜRÜN OLUŞMASI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ¹

THE EFFECTS OF DEMOCRATIC POLITICAL CULTURE OF THE COUNTRY DEVELOPMENT LEVEL ON THE DEMOCRACY UNDERSTANDING OF TEACHERS

Ali Fuat GÖKÇE*

Öz

Siyasi kültür bir toplumun siyasal olaylara bakış tarzı, yaklaşımıdır. Demokratik siyasi kültür ise toplumu oluşturan bireylerin evrensel demokrasi ilkelerine sahip olması ve yaşamının her safhasında bu ölçülere göre davranmasıdır. Demokrasi ve demokratik ölçütler günümüzde en çok kullanılan kavramlardan biridir. Toplumların tarihsel süreçleri incelendiğinde sürekli olarak bir değişim ve dönüşümün (modernleşme) olduğu görülmektedir. Bu değişim ve dönüşümle beraber geleneklerden kopma, toplumların zaman ve mekân anlayışında farklılaşma ortaya çıkmaktadır. Siyasi kültür de bu değişim ve dönüşümden, yani modernleşmeden etkilenerek değişime uğramaktadır. Dinamik bir yapıya sahip olan ve değişime açık olan siyasi kültürün demokratik ölçütler çerçevesinde oluşturulmasında, öğretmenlere önemli görevler düşmektedir. Siyasi kültürün oluşma evrelerinden biri olan okullarda görev yapan öğretmenlerin demokratik değerlere sahip olması ve sahip olduğu değerleri yansıtması gerekmektedir. Demokratik değerler ekseninde siyasal kültürün gelişmesinde başka bir husus ise ülkelerin gelişmişlik seviyesidir. Gelişmiş ülkelerle, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler arasında demokratik değerler açısından farklılıklar mevcuttur. Gelişmişlik seviyesi ülke içindeki bireylerin hayata bakış açısını, beklentisini ve birbiriyle olan ilişkisini etkilenmektedir. Öğretmenler de toplumların bir parçasıdır. Dolayısıyla, toplumların gelişmişlik seviyesi ile demokrasi arasında ilişkinin olup olmaması, gelişmişlik seviyesinin öğretmenler üzerindeki etkisinin eğitilenlere ve eğitim sistemi üzerine yansımalarının nasıl olduğunun belirlenmesi bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

* Doç. Dr. Kilis 7 Aralık Üniversitesi, afgscem@gmail.com

¹ Bu çalışma 27-29 Nisan 2017 tarihleri arasında Çanakkale’de yapılan VII. Uluslararası Eğitimde Araştırmalar Kongresinde sözlü olarak sunulmuştur

Bu doğrultuda, çalışma ile ilgili kuramsal tartışmalar ve değerlendirmeler yapılarak, gelişmişlik düzeyi ile demokrasi arasındaki bağ kurularak, öğretmenlerin demokratik siyasi kültür üzerindeki etkileri tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Siyasi Kültür, Demokrasi, Eğitim, Gelişmişlik*

Abstract

Political culture is the approach of a society to political events. Democratic political culture, on the other hand, is that individuals who constitute society have universal principles of democracy and to act according to these measures at every stage of their lives. Democracy and democratic criteria are among the most used concepts today. When the historical processes of societies are examined, it is seen that there is constant change and transformation (modernization). With this change and transformation, breaking apart from the traditions, differentiation in the time and space understanding of the societies emerges. Political culture is also undergoing change through this change and transformation, that is, influenced by modernization. Educators have important duties in building political culture that has dynamic structure and open to change within the framework of democratic criteria. Educators who work in schools, one of the stages of political cultivation, need to have democratic values and reflect their values. Another issue in the development of political culture in the axis of democratic values is the level of development of the countries. There are differences in democratic values between developed countries, underdeveloped or developing countries. The level of development within the country affects the individual's point of view, anticipation and relationship with each other. Educators are also part of society. Therefore, whether there is a relationship between the development level of society and democracy, the determination regarding how the effect of the level of development on the instructors reflect on trainees and education system constitute the main aims of this study.

In this respect, the effects of the educators on the democratic political culture will be discussed by theoretical discussions and evaluations related to the study by linking the level of development with democracy using quantitative data.

Keywords: *Political Culture, Democracy, Education, Development*

GİRİŞ

Montesquieu ulusların genel ruh halinden bahsederken, her toplumun yaşadığı coğrafyanın, süreç içinde yaşadıklarının, davranış kalıplarının ve dini inançlarının oluşturduğu ruh halini kastetmektedir. Bu ruh hali çok derinlerden itibaren oluşmakta ve günün siyasi düzenini şekillendirmektedir. Aron, bu ruh halinin çağdaş antropolojinin kullandığı kültür kavramıyla aynı anlamda kullanılabileceğini belirtmektedir. Yine İbrahim Müteferrika da kültür sözcüğünü kullanmadan, halkın gelenek ve göreneğinin, yönetsel kararların alınmasında hesaba katmak gereğinden bahsetmektedir (Oktay, 2014: 173). Dolayısıyla bir toplumun siyasi yapısının oluşumunda ve siyasal katılımında, bireylerin siyasi davranışlarını ve zihniyetini biçimlendiren bir alan yer almaktadır. Bu alan oluşturulma süreci ise doğuştan başlar ve aile bu sürecin ilk basamağıdır. Aileyi, okul, iş ve arkadaş çevresi takip etmektedir.

Bu alanlar arasında bulunan okul, bireyi hayata hazırlarken, fen ve sosyal bilimlerin yanı sıra bireyin sosyalleşmesinde de önemli rol oynar. Okul süreci bireyin gelecek yaşamında, toplumda alacağı rolleri ve statüsünün belirlenmesi için altyapıyı hazırlarken aynı zamanda siyasal anlamda da bireyi şekillendirmektedir.

Bireye okul döneminde, egemen ideolojinin hedefi ve amaçları doğrultusunda hazırlanan eğitim araçları ile ülkenin gelenek ve görenekleri, siyasi tarihi, mitleri, destanları, ülküleri aktarılmaktadır. Bu aktarma sürecinde egemen ideolojinin araçlarının yanı sıra onları aktaran öğretmenler de önemli bir yer tutmaktadır.

Bireyin geleceğe hazırlanmasında diğer bir değişken ise ülkelerin gelişmişlik seviyesidir. Gelişmişlik seviyesi ülke içindeki bireylerin hayata bakış açısını, beklentisini ve birbiriyle olan ilişkisini etkilemektedir.

Bu çalışmada, bir ülkedeki demokratik siyasi kültürün oluşturulmasında öğretmenlerin ve ülkenin gelişmişlik seviyesinin etkisini belirtmek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, siyasi kültür, demokratik kültür kavramları kuramsal olarak açıklandıktan sonra toplumların gelişmişlik seviyesi ile demokrasi arasındaki ilişki, gelişmişlik seviyesinin öğretmenler üzerindeki etkisinin eğitilenlere ve eğitim sistemi üzerine yansımalarının nasıl olduğunun belirlenmesi konularında açıklamalarda bulunmaktadır.

1. DEMOKRATİK SİYASİ KÜLTÜR

Siyasi kültür, bir ulusun ya da devletin yurttaşlarının, siyasal olaylar ve yapılarla ilgili sahip olduğu duygular, inançlar ve değerlerin toplamıdır (Heywood, 2016: 224); (Oktay, 2014: 222).

Siyasi kültürün bu tanımlamasında yer alan siyasi olaylar ve yapılar arasında hiç kuşkusuz siyasi partiler, seçim hukuku, siyasal katılım, baskı ve çıkar grupları, iktidar- muhalefet etkileşimi, politikaların yürütülme süreci yer almaktadır. Bütün bu etkenlerin ayrı ayrı oluşumu ve birbirleriyle etkileşimi, bireylerin bu yapılara ve olaylara katılım derecesi, bakış açısı, toplumun siyasi kültürünü oluşturmaktadır.

Siyasi kültürle ilgili çalışmalar İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hız kazanmış, 1950 ve 1960'larda dahayoğun biçimde çalışmalar yapılmıştır. 1970 ve 1980'lerde siyasi kültüre olan ilgi azalırken, 1990'lardan sonra tekrar artmıştır. Bunun nedenleri arasında İkinci Dünya Savaşı sonrası bağımsızlığını kazanan ülkeler ile Doğu Avrupa'da komünizm sonrası bağımsızlığını elde eden ülkelerin siyasal kültürünü araştırma amacı yer almaktadır. Bu konu ile ilgili araştırmalar arasında önemli bir yer tutan çalışmalardan birisi Almond ve Verba'nın "Medeni Kültür" (Civic Culture, 1963) adlı klasik eseridir. Almond ve Verba bu eserinde, beş ülkede – Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, İtalya, Batı Almanya, Meksika- demokrasiyle siyasi tavırlar arasındaki ilişkiyi karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Araştırma sonunda üç tür siyasi kültür biçimini tanımlamışlardır. Bunlar, katılımcı kültür, tabiyet- tebaa kültürü ve cemaat- yerel siyasi kültür şeklinde belirtilmiştir.

Katılımcı kültürde birey etkendir. Birey siyasal düzenin ve gelişmelerin farkındadır ve gündemi takip ederek siyasal gelişmeler üzerinde etkili olabileceğini düşünmektedir. Siyasal hayata yoğun bir şekilde katılarak, karar alma mekanizmalarında etkin olarak yer alır. Siyasal anlamda donanımlı, siyasete karşı ilgisi somuttur. Tabiyet-tebaa kültüründe ise birey siyasi olaylar ve yapılar üzerinde etkili olamayacağını düşünür. Siyasi otoritelere karşı saygılı, onlardan çekinen, "haddini bilmek, çizmeyi aşmamak"

düşüncesine sahip, siyasetin “ileri gelen büyüklerin” işi olduğuna inanan bir yapıya sahiptir. Cemaat kültüründe ise bireyin aidiyeti kısa mesafeli ve yereldir. Siyasal yapıların farkında değildir. Hatta siyasal yapılar ve gelişmeler onu fazla ilgilendirmemektedir. Siyasal olaylara karşı kayıtsızdır. İçinde bulunduğu cemaat ya da yerel yapının, aşiretin, köyün üyesi olarak siyasal olaylara yaklaşır ve cemaate, gruba hakim olan kişinin siyasal yaklaşımına göre siyasal katılım ve değerlendirmelerde bulunur (Almond & Verba , 1965: 136-183).

Almond ve Verba'nın incelediği beş ülke üzerinde yapmış olduğu bu sınıflandırmayı Türkiye üzerinde yoğunlaştırdığımız zaman kesin bir grup içinde tanımlamak zor olacaktır. Türkiye genelinde coğrafi ve demografik yapıların etkisi ve bölgesel gelişmişlik seviyeleri bu sınıflandırmanın farklı şekillerinin tezahürünü ortaya çıkarmaktadır. En başta kent ve kırsal ayrımından hareket ederek bu farklılıkları görmek mümkündür. Kentlerin daha fazla yüz yüze iletişime olanak sağlaması, karşılıklı etkileşimde bulunulan kişilerin kırsala göre daha fazla olması, çalışma şartları, bireysellik gibi etkenler, kentli nüfusun siyasal olaylara ve yapılara olan yaklaşımını kırsala göre farklı kılmaktadır. Kırsalda aile büyükleri, baba, dede, aşiret reisi, köyün ileri geleni, cemaat lideri gibi kimliklerin sözlerinin ve düşüncelerinin doğru kabul edilerek siyasal yapı ve olaylara yaklaşım sözkonusudur. Sorgulama, yorumlama, eleştirme gibi kavramlar kırsalda hemen hemen hiç bulunmazken, kentlerde ise bireyselleşen kimlikler bu kavramları diğer bireylerle etkileşim içinde içselleştirerek karar vermektedirler.

Siyasi kültür, siyasete ilişkin bilgi, tavır ve inançlardan meydana gelmekte; bunların yeni kuşaklara öğretilme işine ise siyasi toplumsallaşma adı verilmektedir. Siyasi toplumsallaşma siyasi kültürün toplumun yeni üyelerine öğretilmesi ve benimsetilmesidir. Siyasi toplumsallaşma sürecinin tek alıcısı çocuklar değildir. Yetişkinler de çeşitli durumlarda alıcı durumunda kalabilirler. Siyasi partiye üye olan bir yetişkin, memuriyete yeni atanmış bir birey de yeni katıldıkları yapının alt kültürünü öğrenerek aidiyetlerini sağlamak zorundadır (Oktay, 2014: 231).

Siyasi toplumsallaşmanın kurumları arasında en önemli olanı devlettir. Devleti geleneksel kurumlardan ayırmak gerekmektedir. Geleneksel kurumlar arasında ise dini kurumları, yerel cemaatleri, meslek kuruluşlarını, aileyi saymak mümkündür. Modernleşmeyle beraber, ulus devlet oluşumunda devletin toplumsallaşma sürecindeki işlevi geleneksel kurumlardan farklılaşmıştır. Geleneksel kurumlar kendilerine has kültürü aktarmaya çalışırken, devlet ise tüm bir toplumun paylaştığı bir kültürü oluşturma ve oluşturulan kültürün yeni nesillere ortak bir şekilde aktarılmasını hedeflemektedir (Oktay, 2014: 233).

Devletin bu politikasını hayata geçirdiği yer ise okullar olmaktadır. Okullar devletin ulusal eğitim politikasının bir aracıdır. Ulusal bir eğitimden geçmek ise devlet tarafından bireylere tanınan bir haktır. Okulda sadece okuma yazma öğretilmez. Okuma yazmanın ötesinde ulus devletin bir üyesi olma hususunda da eğitimler verilir. Bireyler oku sayesinde kendi yerel gruplarının dışında farklı coğrafyaların, farklı kimliklerin olduğunu da öğrenirler. Keza okullardan sadece mesleklere ait bireyler yetişmez, aynı zamanda adına Türk, İtalyan, Fransız denen kimlikler de yetişir. Yani okul milli kimliğin oluşumunda da etkili bir araçtır.

Toplumsallaşma sürecinin en önemli döneminin, yapılan araştırmalarla bireylerin 12-14 yaşlarına gelindiğinde tamamlandığı düşünülmektedir (Oktay, 2014: 234). Dolayısıyla, bu yaşa kadar bireylerin önemi hem geleneksel araçlar hem de modern devletin toplumsallaşma aracı olan okullar arasında

ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarının önemini ortaya çıkarmaktadır. Bu eğitim dönemlerinde ders müfredatlarının yanı sıra bu müfredatları bireylere aktaran öğretmenlerin de sahip olduğu siyasi kültür önem kazanmaktadır.

Demokratik siyasi kültür bir toplumda demokratik değerlerin yoğun bir şekilde toplumun üyeleri tarafından içselleştirildiği, kabul gördüğü bir durumdur. Dolayısıyla ilk akla gelen demokratik değerlerin neler olduğudur. Demokratik değerler ilk çağlardan itibaren günümüze kadar gelen süreç içinde bilim adamları tarafından kendi dönemlerine göre tanımlanmış, sürekli geliştirilmiştir. Bugün ise gerek bilim adamları gerekse de demokrasi araştırması yapan uluslararası kuruluşlar tarafından kabul edilen; insan haklarına saygı, eşitlik, özgürlük, serbest katılım, uzlaşma, hoşgörü, açıklık, farklılıklara saygı, hukuk devleti, ifade ve düşünce özgürlüğü gibi değerler demokratik değerler olarak kabul edilmektedir. R. Dahl bir ülkede istikrarlı bir demokrasinin olması için vatandaşlarının ve liderlerinin demokratik düşünceyi ve değerleri benimsemiş olmalarına, uygulamalarına ve desteklemelerine bağlı olduğunu belirtmektedir (Dahl, 2001: 101).

Demokratik değerler arasında aslında önemli bir ayrıntı bulunmaktadır. Bu ayrıntı, birlikte yaşamayı öğrenmek bağlamında “politik dostluk” olarak belirtilebilir. Dostluk, insanların birbirlerine değer vermeleri, ilgilenmeleri, sorunları, sevinçleri paylaşmaları ve dünya dışında başka yaşanacak yer olmadığına kanaat getirerek ortaya çıkar. Dostluk bireylerin birbirini sevmeleri ve dünyayı sevmesiyle oluşur. Sevgi ile politika arasında da karmaşık bir ilişki söz konusudur. Bu iki kavram arasındaki temel ilişki Hannah Arendt’in “amor mundi” olarak nitelendirdiği dünya sevgisidir. Dünya sevgisi, özel alana ait olan sevgi biçimlerinden farklı olarak politik dostluk kavramı üzerinde oluşturulmaktadır (Komsuoğlu, 2014: 10,11).

Politik dostluğun kurulabilmesi ve devam ettirilebilmesi için dünyayı dert edinmek, sorunlar üzerinde karşılıklı konuşabilme ve tartışabilme, yani sohbet edebilme ön plana çıkmaktadır. Sohbet edebilme, demokratik değerler arasında yer alan düşünce ve fikir hürriyeti, hoşgörü, uzlaşma, farklılıklara saygı gibi değerlerle örtüşmekte, onların alt yapısını oluşturmaktadır. İnsanlığın ortak alanı olan Dünya, ya da onun coğrafi bir kısıtı olan ülkelerin sorunları üzerinde farklı fikirlerin bir araya gelerek konuşması, sohbet etmesi, sorunları çözüm yollarının birlikte aranması, ortaya çıkan fikirlere saygı duyulması ve sonunda belirli bir yöntem üzerinde uzlaşılması demokratik bir davranış şeklidir. Politik dostluk ise kişisel dostluklardan farklıdır. Kişisel dostluklar, beğeni, samimiyet, yakın duygular içerirken, politik dostluk, politik kurumlar, haklar, toplumsal eylemler üzerinde oluşmaktadır (Komsuoğlu, 2014: 11), (Schwarzenbach, 2005: 234).

2. DEMOKRASİ VE GELİŞMİŞLİK KAVRAMLARI

Demokrasi ve gelişmişlik kavramları arasındaki ilişkinin varlığı, birbirlerini etkileme seviyeleri hakkındaki tartışmalar 19. yüzyıldan itibaren bilim adamlarının yoğun ilgisine mazhar olmuştur. Kapitalizmin toplumların dönüşümünde ekonomik gelişmenin yanı sıra demokrasiyi de beraberinde getireceğini belirtmişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında demokrasi iktisadi gelişmeye göre ikincil sorun olarak algılanmış, demokrasinin iktisadi gelişmenin sonucu olduğu belirtilmiştir. Lipset, demokrasinin belli bir iktisadi

gelişmeden sonra mümkün olabileceğini ileri sürmüştür. Lipset'e göre demokrasi ancak gelişmiş toplumlarda süreklilik kazanabilir (Lipset, 1986:40-45).

Demokrasinin önemli bir aracı olan serbest seçimler, genel oy ve eşit oy ilkesinin ihlal edilerek, cinsiyet, ekonomik güç, tabiyet, eğitim, etnisite ve renk ayrımına gidilmiştir. Kadınlara ve zencilere seçme hakkının verilmemesi, eğitilmiş olan ve iktisadi anlamda güçlü olana çoklu oy hakkının tanınması demokratik değerlerin gelişiminde ilk ve ilkel hususlardır. 1949 yılında İngiltere'de çoğul oy kullanmanın kaldırılması, 1971 yılında İsviçre'de kadınlara oy kullanma hakkının tanınması demokrasinin gelişmesinde atılan önemli adımlardır.

Edmund Burke ve J. Stuart Mill, bütün bireylerin temsil edilme hakkına sahip olmasına rağmen bireylerin siyasi görüşlerinin eşit değere sahip olmadığını, eğitilmiş ve bilgi edinme şansına sahip olanlarla onlardan daha az şansı olanların oy hakkının aynı olmadığını belirtmektedir. Bu yaklaşım başkalarının çıkarlarının tespitinde doğru ahlaki yargılamalar yapma noktasında sakıncalar doğurmaktadır.

Gelişmişlik kavramının iktisadi, siyasi ve toplumsal boyutları bulunmaktadır ve içeriğinde iktisadi ve beşeri veriler yer almaktadır. Bu verilerin toplumsal ve siyasal etkileri ise ülkelerin genel olarak gelişme düzeylerini açıklayabilir.

Demokrasi ve iktisadi gelişme arasındaki ilişkide üçlü bir sınıflandırma yapmak mümkündür. Bunlardan birincisi, iktisadi gelişmeye daha fazla katkı yaptığı ileri sürülerek demokrasinin, gelişmenin ön koşulu olduğu yönündeki yaklaşımdır. İkincisi yaklaşım ise, demokrasinin ön koşul olmadığını, otoriter rejimlerin demokratik rejimlere kıyasla iktisadi gelişmeyi daha olumlu etkilediğini ileri sürmektedir. Üçüncü yaklaşım önceki iki yaklaşımın ortasında yer almaktadır. Bu iki kavram arasındaki ilişkinin açık olmadığını belirtmektedir (Doğan, 2005: 3).

Demokrasinin ekonomik gelişmeye katkı sağladığına dair kesin verilerin konması oldukça zordur. Ancak dünyanın en zengin ülkelerinin en demokratik ülkeler olduğuna dair, gerek bilim adamları gerekse demokrasi ölçümü yapan Freedomhouse gibi kuruluşların verilerinde demokratik ülkelerin iktisadi verilerinin incelenmesiyle elde edilen sonuçlar mevcuttur.

Demokratik kurumların ülkelerin ekonomik gelişmelerini çeşitli mekanizmalarla olumlu etkilediğine yönelik birçok çalışma yer almaktadır. İstikrarlı büyüme, yatırım ve tüketim kolaylıkları, yaşam koşullarının daha az riskli olması, hukuki ve iktisadi alt yapının ekonomik krizlere karşı daha dayanıklı olması ya da bu krizleri daha az zararlarla atlatabilir olması ekonomik gelişmeyi olumlu olarak etkilemektedir. Hesap verme mekanizmalarının demokrasilerde otoriter rejimlere göre daha etkin çalışması ekonomik gelişmeye katkı sağlayacaktır (Bardhan, 2004: 4-7).

Demokrasinin iktisadi gelişmenin ön koşulu olmadığına yönelik açıklamalarda ise günümüz ülkelerinin ve sanayileşmiş, aynı zamanda demokratik olarak kabul edilen ülkelerin tarihsel deneyimlerinden yola çıkarak açıklanmaktadır. Chang, bu ülkelerin tarihinde demokratik değerlerden olan oy verme hakkı cinsiyet, ırk ve mülkiyet kısıtlamaları görüldüğünü, bu hakların kazanılmasında yıllarca süren mücadelelerin yer aldığı, ekonomik gelişmeyle ilgisinin olmadığını belirtmektedir (Chang, 2003: 134-137). Chang'ın bu yaklaşımına en açık örnek olarak Suudi Arabistan verilebilir. Suudi Arabistan'ın CİA verilerine göre 2016 yılı Gayri Safi Yurt İçi Hasılası 1.731 Trilyon dolardır. Yani

oldukça zengin bir ülkedir. İktisadi anlamda varlıklıdır. Ancak Freedomhouse 2016 verilerine göre demokratik olmayan bir ülkedir (Freedom in the World, 2016), (CIA, 2016).

Söz konusu durum iktisadi gelişmenin sağlanabilmesi için sadece demokrasinin gerekli olmadığını, siyasal istikrarın olması gerektiğini, siyasal istikrarın da demokratik devletlerde olmayabileceğine yönelik yaklaşımlar da mevcuttur. İnsel, “İktisadi gelişmenin bir toplumda süreklilik kazanabilmesi için girişimcilerin geleceği öngörebilme ufuklarının mümkün olduğunca uzak olması gerekir. Bunu sağlayan temel unsur, iktisadi faaliyeti belirleyen kurumsal çerçeveyi oluşturan siyasal verilerdeki istikrardır. Bir toplumda siyasal istikrarın varlığı, girişimcilerin geleceği tahmin edebilme yeteneklerinin gelişmesine, dolayısıyla da daha uzun vadeli ve kalıcı iktisadi faaliyetlere yönelmelerine yol açar. O halde, kalkınma için siyasal istikrarın zorunluluğundan söz edilebilir. Siyasal istikrarın sağlanabileceği tek yönetim sistemi demokrasi olmadığına göre, demokrasi-kalkınma çiftinin evrensel geçerliliği söz konusu olamaz” (İnsel, 1991: 19).

Gelişmişlik kavramını, iktisadi yönün dışında, eğitim boyutu üzerinden de incelemek mümkündür. Bir ülkenin gelişmişlik seviyesini belirlemede kullanılan ölçütlerden biri de eğitimidir. Eğitimle birlikte ülkenin insan kaynaklarının niteliğinde değişiklik ve gelişme sağlanır. Eğitimle birlikte ülkenin yetişmiş insan gücünün niteliğinin artırılması sağlanır. Eğitim insan kaynaklarının beceri ve üretkenlik kapasitesini geliştirme yoluyla işgücü verimliliğini artırarak ekonomik büyümeyi hızlandırırken, ekonomik büyümeyle paralel olarak sosyal gelişmenin de gerçekleşmesini sağlar (Çetin, 2014: 40). Eğitim, bireysel ve toplumsal alanda, teknoloji, istihdam, üretkenlik ve verimlilik, suç işleme oranlarında azalma, düşük doğurganlık ve bebek ölüm hızının azalması, gelir ve refah seviyesinde artış yaratma, sağlıklı yaşamın idamesi, demokratikleşme gibi konularda gelişmeler sağlar.

Eğitimin kalkınmaya olan olumlu etkileri değerlendirilirken genel olarak okur-yazar oranları, okullaşma oranları, okul başına düşen öğrenci sayıları, öğretmen başına düşen öğrenci sayılarına bakılmaktadır. Ancak bunlar tek başına yeterli olmamaktadır. Bunlarla birlikte eğitime yapılan özel ve kamu yatırımları, ARGE çalışmalarına ayrılan ödenekler gibi pek çok gösterge değerlendirilmektedir (Çetin, 2014: 56-57).

3. DEMOKRASİ, EĞİTİM VE ÖĞRETMEN İLİŞKİSİ

Eğitimin planlaması için ulaşılmak istenen sonuçlar açısından “mesleki, sosyal ve siyasal” olmak üzere üç önemli sonuçtan bahsetmek mümkündür. Mesleki-iktisadi yönü, bireylerin ekonominin gerektirdiği, kendi ilgi ve yeteneklerine uygun, çeşitli mesleklerde çalışabilmesi için gerekli olan bilgi ve becerileri kazandırmaktır. Sosyal yönü, çeşitli sosyal, ekonomik ve etnik sınıflardan gelen bireylerin aynı çatı altında ve eşit haklarla öğrenim görmelerini sağlamaktır. Siyasal yönü ise iyi birer vatandaş yetiştirmektir (Karasar, 1972: 64).

Eğitimin planlamasında, eğitimin siyasal yönü üzerinde durulmakla beraber bu çabalar genellikle makro düzeyde, normlarda ve kalkınma planlarında yer alırken, sınıflara ve öğretmenlere inmemektedir. Otoriter ve totaliter rejimlerde eğitimin siyasal yönü daha etkili verilirken, demokratik rejimlerde dogmaların empoze edildiği bir sistem içinde verilmez. Demokratik rejimlerde daha çok milliyetçilik, vatanseverlik ve demokrasi gibi kavramlar üzerinde durulur. (Karasar, 1972: 66).

Milliyetçilik ve vatanseverlik duygusu, her ülkenin kendi mitleri, efsaneleri ve tarihinin, yeni kuşaklara aktarılması ile sağlanırken, demokratik değerlerin verilmesi ise okul ortamı ve öğretmenlerin öğrencilere yaklaşımı ile sağlanır. Okullarda istenilen esas amaç, bireylerin kendilerini gelecek yaşamlarına hazırlamaktır. Bu hazırlık aşamasında bireylere kazandırılması gereken en önemli hususlar ise analitik düşünebilme, sorgulama, araştırma yapma yetenekleridir.

Demokrasi ve demokratik değerlerde bu kapsamda değerlendirilebilir. Dünya pedagojik düşünce tarihi alanında önemli isimlerden biri olan John Dewey'e göre "demokratik toplumun esası bireylerin kendi yaratıcı potansiyelini toplumsal yaşama kendi öz iradeleriyle katılımı suretiyle ve toplumun iyiliği için çalışarak açığa çıkarabilmesidir. Demokratik katılım, bireylerde gelişkin bir problem çözme yeteneği gerektirir. Modern demokrasiler dinamiktir ve sürekli gelişen bir yapıya sahiptir. Bireylere yaşamı boyunca toplumsal konumunu ve ilişkilerini garanti eden sabit bir yaşam biçimi sunmaz." (Dewey, 1996: 75-85).

Dewey'e göre, demokratik deneyimin yöntemi toplumsal aklın yöntemidir; bu yöntem, bireyciliği ve kolektivismi her duruma uygulanan dogmatizmi reddeder (Özsoy, 2009: 1913). Bireylerin kendi öz iradeleri ve aklıyla toplumun tüm veçhelerini süzgeçten geçirerek doğruyu bulabileceği düşüncesi liberal demokrasi anlayışının da temelidir. Demokratik bir toplum, kendisinin dışında bir otoriteyi, ilke olarak dışladığında, onun yerine, isteğe bağlı ilişkilerle bağlantılı bir düzenleme olmalıdır. Bu düzenleme ancak eğitim tarafından yaratılabilir. (Özsoy, 2009: 1914).

Dewey'e göre, modern demokrasi, olguların hatırlanması ve öğrenme yeteneklerinin kazanımının ötesine geçen bir eğitim sistemine ihtiyaç duyar. Ne olgular grubu ne de yetenekler bütünü, eğitimin tek amacı olabilir; tam tersine, tüm olguların ve yeteneklerin kaynağı olan problem çözme yeteneğinin kazandırılması eğitimin amacı olmalıdır. (Özsoy, 2009: 1915).

Demokratik eğitimde, eşitlik, çeşitlilik, katılım, tercih ve uyum gibi demokrasiyle bağlantılı kavramlar yer alır. Buna göre demokratik eğitim, eşitlik ilkeleriyle şekillenir, bakış açılarındaki çeşitliliğin zenginleşmesini destekler, eğitimle ilgili kararlara yerel düzeyde paydaşların, ailelerin ve toplumun katılımına olanak tanır; bireyleri, grupları ve toplumu bir arada tutacak uyum yeteneğini kazandırma etkinliklerini içerir; ayrıca böyle bir eğitimde birtakım ölçütlere göre okulların öğrencileri seçebilmesi yanında, öğrencilerin de okul tercihi yapabilmesi söz konusudur (Şişman, Güleş, ve Dönmez, 2010 169).

Demokratik eğitim, siyasal zeminde eğitimin planlanması, yönetsel düzeyde ise okul ve sınıf yönetimi ve bilgi aktarılması sürecinde düşünülmesi gereken bir husustur. Devlet, aile ve okul üçlemesinde okulun demokratik değerlerle yönetilmesi ve öğretmenlerin demokratik değerlere sahip olması önem arz etmektedir. Bunun için, demokratik bir okul ve sınıf ortamının hazırlanması ve okulda demokratik bir eğitimin sunulması önemlidir (Şişman, Güleş, ve Dönmez, 2010: 170) .

Okullarda, sınıf içi tartışmalar ve öğrenci konseylerinin oluşturulması ve onların etkisiyle, öğrencilerin eleştirel düşünme becerileri geliştirilerek, demokratik yaşamın gerektirdiği değer, tutum ve davranışları kazandırmak esas alınmalıdır. Bu nitelikler, öğrencilerin aktif birer yurttaş olmasını sağlamanın yanında, daha demokratik bireyler olması bakımından toplumu güçlendirmeye de yardım eder. Başkalarına saygı, sorumluluk alma, demokratik ideallerin başarılacağına olan inanç, iyimser beklentiler, hoşgörü, bireyin kendi becerilerine olan güveni ve toplumu bir arada tutan bağlayıcı bir unsur

olarak başkalarına duyulan güven gibi demokratik eğilimlere, öğretmenlerin ve diğer okul personelinin duyarlı olmasının, öğrencilerde istenen kazanımların oluşmasında önemli olan hususlardır (Şişman, Güleş, ve Dönmez, 2010: 171).

Demokratik bir eğitimin verilebilmesi için gerekli olan hususlar arasında yer alan okul, yöneticilerinden başlayarak eğitimcileri ve hizmetli personeli dahil olmak üzere bir bütün olarak hareket etmek zorundadır. Okul yöneticilerinin öğretmen ve öğrencilere, ailelere yaklaşımı demokratik ölçütler içinde olmak zorundadır. Karar alma sürecine paydaşların etkin katılımının sağlanması, okul gündeminin öğrenciler, aileler, ve çalışanlar tarafından önceden bilinir hale getirilmesi demokratik okulun en önemli hususlarından biridir.

Öğretmenlerin önemi ise daha özel bir önem arz etmektedir. Öğretmenler eğitim sisteminin önemli bir parçası olduğu kadar öğrencilerin kişisel gelişiminin de önemli bir parçasıdır. Bu nedenle öğretmenin duruşu, felsefi görüşü ve bilgisi gelecek nesilleri de etkilemektedir. Öğrenciler, öğretmenlerinin anlattığı konular kadar, olaylar ve durumlar karşısındaki tutum ve davranışlarıyla da ilgilendirilir (Bulut ve Başbay, 2014: 960).

Nitelikli ve demokratik öğretmen yetiştirmek devletin temel politikası olmak zorundadır. Tabii burada nitelikli öğretmen ile demokratik öğretmen özellikleri her zaman birbirine uymasa da genellikle birbirleriyle örtüşmektedir. Bir öğretmen kendi alanıyla ilgili tüm hususlara vakıf olup, öğrencilerine bunları aktarmakta da sıkıntı yaşamayabilir. Bunlar o öğretmenin nitelikli olduğunu gösterir. Ancak bu hususlar o öğretmenin demokratik olduğunu göstermeyebilir.

Öğretmenlerin kişisel görüşlerinden, ön yargılarından arınmış şekilde bilgiyi öğrenciye aktarması gerekmektedir. Yapılacak tüm etkinliklerde ve uygulamalarda öğrenci merkezli yaklaşılması, öğrenciler arasındaki farklılıklar dikkate alınarak, öğrenmeyi kolaylaştıracak ve işbirliğini sağlayacak hususların planlanması ve uygulanması öğretmenler tarafından yapılır. Öğretmenler, öğrenciler arasında mevcut olan farklılıkları göz ardı ederek bütün öğrencilere öğrenim ve öğretme sürecinde adil davranmak zorundadır. Öğrencilere çok kültürlü toplum içinde birarada yaşama, uzlaşma ve hoşgörü kültürünün kazandırılması, sorun çözebilme ve adil olabilme yeteneğinin kazandırılması gerekmektedir (Şişman, Güleş, ve Dönmez, 2010: 176), (Tuncel ve Balcı, 2015: 86)

Demokrasi kültürünün gelişmesinde en önemli unsurlardan olan öğretmenlerin yetiştirilmesidir. Öğrencilere demokratik değerleri ve demokrasi bilincini kazandıracak olan öğretmenlerdir. Bu bakımdan öncelikle onların birer demokrat bireyler olarak yetiştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Giroux ve McLaren, demokrasi kültürünün gelişmesinde öğretmenlerin yetiştirilmesine vurgu yaparak, öğretmenleri yetiştiren kurumların ve okulların demokratik değerlerin yerleştirilmesinde aktif rol oynaması gerektiğine dikkati çekmiştir (Giroux ve McLaren, P., 1986: 215-217).

4. SONUÇ

Gelişmiş ülkeler eğitime ve öğretmene daha fazla zaman, emek ve para harcayarak nitelikli insan gücü yetiştirme imkanına sahiptir. Nitelikli insan gücü ise gelişme seviyesine doğrudan etki yaparak, ülkenin gelişmesine katkı sağlar. Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde ise bu durum biraz daha kişisel özveriye bağlı olarak işlemektedir. Amerika Birleşik Devletleri, Norveç, İsveç gibi gelişmiş ve aynı

zamanda demokratik ülkeler eğitime daha fazla zaman ve para harcamaktadır. OECD verilerine göre Amerika Birleşik Devletleri öğrenci başına 27.924 dolar harcamaktadır. Türkiye 10.638 dolar, Meksika ise 7568 dolar harcamaktadır. Bu ülkeler, Freedomhouse verilerine göre kısmi demokratik ve IMF verilerine göre gelişen ve gelişmekte olan ülkeler statüsündedir.^{2 3}

Gelişmekte olan ve demokratik ülke paradigmalarından hareket ederek demokratik kültürün oluşmasını genelleştirmek imkansızdır. Daha önce de belirtildiği gibi bazı otoriter ve totaliter rejimlerde eğitime fazla para ve zaman harcadığı görülmektedir. Kuzey Kore ve Rusya gibi Freedomhouse verilerine göre demokratik olmayan ülkelere nazaran eğitime daha fazla para harcanmaktadır. Kuzey Kore'de 9.323 dolar harcanırken, Rusya 8.483 dolar harcamaktadır.⁴ Bu iki ülke Meksika gibi kısmi demokratik ülkelere nazaran daha fazla para eğitime harcamaktadır. Ancak bu ülkelere eğitimin egemen ideolojinin tek yanlı eğitim programlarını dayatması mümkündür. Eleştirel düşünce, farklılıklara saygı gibi hususların eğitsel uygulamalarda görülme imkanı kısıtlı olabilir.

Demokratik siyasi kültürün oluşturulmasında öğretmenlerin önemi daha önce belirtilmişti. Öğretmenlerin demokratik siyasi kültürü verebilmesi için onların bu kültüre sahip olması önem taşımaktadır. Dolayısıyla öğretmenlerin bu kültürle yetiştirilmesi gerekmektedir. Öğretmen yetiştiren okullarda demokrasi, insan hakları, demokratik değerlerle ilgili derslerin ders programlarına eklenmesi ve bu derslerin alanlarında uzman kişiler tarafından verilmesi ilk aşama olarak kabul edilebilir. Öğretmenlerin uzlaşma, hoşgörü, özgürlük ve eşitlik gibi demokrasinin temel kavramlarını içselleştirmesi için belirli aralıklarla seminer, panel ve çalıştaylar düzenlenmesi gerekmektedir. Öğretmenlerin demokratik eğitimin nasıl verileceği hususunda çalışmalar yapılmalıdır. Seminer, çalıştay ve panellerde, toplumu anlamaya yönelik temel bilgiler; iletişim, problem çözme ve eleştirel düşünme gibi beceriler kazandırılmaya çalışılmalıdır. Öğretmenlerin sınıf içi hakimiyeti ve iletişimini sağlayacak, öğrencilerle olan etkileşiminde karşılıklı saygı ve hoşgörüye dayalı, bütün fikirlerin konuşulduğu bir sınıf içi çalışmaların yapılma yöntemlerinin kazandırılması bu çalışmanın temel önermesidir.

Okul ve sınıf içinde öğrencilerin katılımı ile grup çalışmaları yapılmalı, özgür ve adil seçimlerle öğrenci temsilcileri, sınıf yöneticileri seçilmeli, öğrenci meclisleri oluşturulmalı, öğrenciler karar sürecine katılmalı ve sorun çözme odaklı öğretim yöntemi benimsenmelidir. Ayrıca okulda bilimsel etkinlikler ve açık oturumlar düzenlenmelidir.

Öğretmenlerin sınıf içinde güncel siyasi olaylara girmeden, kendi siyasi görüşlerinin dışında genel geçer kabul edilen demokratik değerler konusunda çalışmalar yapması öğrencilerin düşünsel alt yapısında mutlaka etki yapacaktır. Kendi siyasi görüşünü kabul ettirme -dayatma- çabasındaki bir öğretmene karşı - özellikle yüksek öğretimde- farklı düşünceye sahip öğrenciler tarafından ilk başta saygının kaybedilmesi, sonrasında ise sözlü çatışmadan fiziksel çatışmalara kadar gidebilecek hususlar yaşanabilir. Böyle durumlar okul ortamında ilk başta birbirine saygı, hoşgörü, uzlaşma gibi kavramların yitirilmesine neden olmaktadır. Gelişmişlik düzeyinin siyasal kültürün üzerine etkisinin bulunduğu; ancak bu etkinin öğretmenlerin demokrasi anlayışı ara değişkeni bağlamında sağlanabilir.

² https://www.unicef.org/turkey/dcd05/_sum05_2h.html

³ <https://freedomhouse.org/sites/default/files/FIW2014%20Booklet.pdf>

⁴ <https://data.oecd.org/eduresource/education-spending.htm#indicator-chart>

KAYNAKÇA

- Almond, Gabriel- Verba , Sidney (1965), *The Civic Culture*. California: SAGE Publication.
- Bardhan, Pranab (2004), *Democracy and Development: A Complex Relationship*.
<https://myweb.rollins.edu/tlairson/asiabus/bardhandemocdev.pdf>.
- Bulut, Canan- Başbay, Alper. (2014), Öğretmenlerin Çokkültürlü Yeterlik Algılarının İncelenmesi.
Kastamonu Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt.3, Sayı. 23, (957-978).
- Chang, Ha Joon. (2003). *Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü*, (Çev: T.A. Onmuş), . İstanbul: İletişim Yayınları.
- CIA (2016), *The World Factbook*: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sa.html> Erişim Tarihi : 20 Nisan 2016
- Çetin, Bengü (2014), *Eğitim ve Kalkınma İlişkisi: Türkiye Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
Karaman Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dahl, Robert (2001), *Demokrasi Üstüne*, (Çev: B. Kadioğlu). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Dewey, John (1996), *Demokrasi ve Eğitim*, (Çev: M.S. Otaran). İstanbul: Başarı Yayınları.
- Doğan, Adem (2005), *Demokrasi ve Ekonomik Gelişme*. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı. 25, (1-19).
- Freedom in the, W. (2016). *Freedom House*, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2016>.
- Giroux, Henry- McLaren, Peter (1986), *Teacher Education and the Politics of Engagement: The Case for Democratic Schooling*. *Harvard Educational Review*, Sayı. 56(3), (213-239).
- Heywood, Andrew (2016), *Siyaset Teorisi*. Ankara: Liberte Yayıncılık.
- İnsel, Ahmet (1991), *Siyasal Bir Süreç Olarak İktisadi Kalkınma*. *Birikim*, Sayı.21, (12-23).
- Karasar, Niyazi (1972), *Eğitim ve Politik Gelişme*. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt.5, Sayı. 3, (63-69).
- Komsuoğlu, Ayşegül (2014), *Birlikte Yaşamayı Öğrenmek, Politik Dostluk ve Eğitim*. İstanbul: h2o Yayıncılık.
- Lipset, Martin Sermour (1986), *Siyasal İnsan* (Çev. Mete Tunçay). Ankara: V Yayınları.
- Oktay, Cemil (2014), *Siyaset Bilimi İncelemeleri*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Özsoy, Seçkin (2009), *Türk Modernleşmesi, Demokrasi ve Eğitim: Dewey Perspektifinden Bir Çözümleme*. *Kuram ve Uygulamalarda Eğitim Bilimleri*, Sayı. 9 (4), (1895-1931).
- Schwarzenbach, Sibyl (2005) *Democracy and Friendship*. *Journal of Social Philosophy*, Sayı. 36/2, (231-254).

Şişman, Mehmet- Güleş, Hatice- Dönmez, Ayşe (2010), Demokratik Bir Okul Kültürü İçin Yeterlilikler Çerçevesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , Sayı. 3/1, (167-182).

Tuncel, Gül-Balcı, Ali (2015), Demokratik Toplumlarda Öğretmen Nitelikleri ve Öğrencilere Yansımaları. *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı. 31, (82-97).

YENİ KAMU HİZMETİ YAKLAŞIMI PERSPEKTİFİNDEN VATANDAŞ KATILIMI

CITIZEN PARTICIPATION FROM THE PERSPECTIVE OF NEW PUBLIC SERVICE APPROACH

Fevzi KAYA¹

Öz

20.yüzyılın son çeyreğinde yaşanan gelişmeler diğer alanlarda olduğu gibi kamu yönetiminde de köklü değişim ve dönüşümlere yol açmıştır. Vatandaşın devlet karşısındaki konumunda bir takım önemli değişiklikler yaşanmıştır. Önceleri vatandaşların yönetim nezdinde konumları pasif iken 2000’li yıllardan itibaren vatandaşların yönetim karşısında merkezi bir konuma oturtuldukları görülmektedir.

Bu çalışmada öncelikle vatandaş katılımının ne anlama geldiğine değinilecektir. Karar sürecindeki katılım formları, vatandaş katılımının sağlayacağı faydalar ile yol açacağı sakıncalardan bahsedilecektir. Yeni Kamu Hizmeti yaklaşımı, bu yaklaşımın vatandaşa bakışı konusunda kendisinden önceki diğer yaklaşımlardan ayrıldığı noktalar, son olarak da yeni yaklaşım kapsamında vatandaşın yönetim karşısında ulaştığı konum irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Vatandaş Katılımı, Yeni Kamu Hizmeti, Kamu Yönetimi, Yeni Kamu İşletmeciliği, Geleneksel Kamu Yönetimi.*

Abstract

The developments in the last quarter of the twentieth century have led to radical changes and transformation in public administration as well as in other areas. There have been important changes in position of citizens across the state. In the previous period, while the positions of citizens were passive across the administration, since the 2000s, we have witnessed citizens across the state have a central position.

In this study, the meaning of citizen participation will be discussed as a priority. Participation forms in the decision making forms, the benefits of citizen participation and drawbacks of it will be mentioned. The New Public Service approach, how this new approach sees citizens and difference

---

¹ Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, kaya_fevzi@hotmail.com

regarding evaluation of citizens, and finally under the new management approach the position of citizens across the state will be discussed.

Keywords: Citizen Participation, New Public Service, Public Administration, New Public Management, Old Public Administration.

1. GİRİŞ

21.yüzyılda yaşanan gelişmeler diğer alanlarda olduğu gibi kamu yönetiminde de önemli değişikliklere yol açmıştır. Önceki dönemlerde sade, belirli ve ulusal olan kamusal problemler yeni yüzyılla birlikte daha karmaşık, belirsiz ve küresel bir hal almıştır (Robinson, 2015: 1). Toplumsal gereksinimlerin farklı alanlarla ilgili olması kamu politikalarında çeşitliliğe yol açmıştır. Eğitim, sağlık, adalet, savunma, sosyal güvenlik, dış ilişkiler ve dış ticaret başta olmak üzere birçok alanda kamu politikalarına rastlanılmaktadır (Yıldız ve Sobacı, 2013: 17). Kamusal problemlere çözüm adına ortaya atılan kamu politikalarının da karmaşık bir yapıda olması devleti kendisi dışındaki sektörlerle ilişki içinde olmaya zorlamıştır. Problemleri anlama, anladıktan sonra onlara alternatif çözüm önerileri sunma ve gelecekte meydana gelebilecek muhtemel riskleri azaltma farklı aktörlerin işbirliğini zorunlu hale getirmiştir (Bourgon, 2009: 202).

Yönetilenler yani vatandaşlarla onları yöneten kurumlar arasındaki ilişki daima tartışılmıştır. Yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkide yönetilenlerin kendilerini ilgilendiren kararlarda az da olsa söz sahibi olduğu ve alınan kararlara katkıda bulunduğu gerçeği oldukça eski dönemlere kadar götürülebilir. Vatandaşın kamu yararı ile ilgili alınan meseleler hakkında nelerin tartışıldığıyla ve aynı zamanda nelere karar verildiğiyle ilgili çok az bilgiye sahip olduğu belirtilmektedir (İpad, 2015: 2). Son dönemlerde dünyanın birçok ülkesinde yönetimin halka yakınlaştırılması gayretlerine şahit olmaktadır. Yönetimin kamusal mal ve hizmet sunumunda izlediği yöntemlerde değişikliklerin yaşandığı görülmektedir (Cornwell ve Geventa, 2001: 32). Özel sektörde ortaya çıkan gelişmeler ile demokratik kültürün yaygınlaşması idarelerin otoriter yapılarında değişime sebebiyet vermiştir (Ateşoğlu ve Özkan 2010: 54). Tek yönlü karar vermenin yerini, etkileşime ve katılıma dayalı bir anlayışın aldığı görülmektedir. Katılımın olduğu bu yeni durum yönetişim (governance) kavramı ile ifade edilmektedir. Yönetişim kavramı, yönetimden (government) farklılık arz etmektedir. Yönetim kavramıyla devlet ile devlet kurumlarının yapısı, bununla birlikte devletin politika belirlemedeki rolü ima edilirken; yönetişim kavramıyla kamu otoritesinin kullanım şekli ile toplumu ilgilendiren konularda vatandaşların taleplerinin dikkate alınması ifade edilmektedir (Denhardt ve Denhardt, 2007). Yönetenler ile yönetilenlerin birlikte yönlendirildikleri sürece yönetişim adı verilmektedir. Yönetişim anlayışında hesap verme sorumluluğunun, çoğulculuğun, ortaklığın, açıklığın, demokratikliğin ve yerelleşme gibi kavramların ön plana çıktığı görülmektedir. Yeni anlayışta yönetimdeki tek taraflı eylem tarzının yerini etkileşime dayanan bir eylem tarzı almaktadır (Eroğlu, 2006: 200). Kamusal programlar oluşturulurken devletin vatandaşları bilgilendirmesi ve aynı zamanda onların programlara katılımlarını sağlaması yönetişimin özelliklerinden biridir (Denhardt, 2002: 74).

Yeni anlayışla birlikte vatandaş katılımıyla ilgili beklentinin yüksek olduğu görülmektedir. Vatandaş katılımıyla ilgili beklentinin yüksek olmasına etki eden bir takım nedenler bulunmaktadır. Bu nedenlerin ilki, katılımla birlikte halkın geniş bir kesimine ait görüşlerinin politik meselelere yansıtılması ve böylelikle daha iyi politik sonuçların ortaya çıkabileceği inancıdır. İkinci neden, katılım sayesinde bireysel ve toplumsal çıkarların kamu yetkililerince dikkate alınması ve bu çıkarların daha sonra karşılık görmesidir. Üçüncü ve son neden ise, katılımla birlikte hükümetin meşruiyetinin artmış olmasıdır. Çünkü karar sürecine dâhil olan vatandaşların hem alınan kararları, hem de kararları alan kurumları benimsemeleri daha muhtemel görülmektedir (Denhardt ve Denhardt, 2007: 50). Vatandaşların kendileriyle ilgili meselelerde iradelerini özgür bir biçimde ortaya koymalarının önemli olduğu belirtilmektedir (Kaya, 2016: 285). Vatandaş katılımındaki eksikliğin ise siyasette ve yönetimde yozlaşmaya yol açacağı söylenmektedir (Önder 2013: 312).

Bu çalışmanın ilk bölümünde, vatandaş katılımının kavramsal açıklaması yapılmaktadır. Katılım için gerekli unsurlara değinildikten sonra daha yapıcı bir vatandaşlık katılımı için gerekli adımlardan bahsedilmektedir. Bu bölümde ayrıca; vatandaşların kendilerini ilgilendiren kararlara ne şekilde dâhil olduklarını gösteren katılım formları ele alınmaktadır, sonrasında sivil katılımın hem hükümete hem de vatandaşlara, kısacası tüm topluma sağlayacağı faydalar üzerinde durulmaktadır. Bölümün devamında vatandaş katılımını sınırlayan bir takım engellemelerden bahsedilmektedir. Üçüncü bölümde, kamu yönetimi alanında ortaya çıkan Yeni Kamu Hizmeti (YKH) yaklaşımının ne olduğu, bünyesinde barındırdığı ilkeler, kendisinden önce ortaya atılan Geleneksel Kamu Yönetimi (GKY) ile Yeni Kamu İşletmeciliği (YKİ) yaklaşımlardan ayrıldığı noktalar irdelenmektedir. Yeni yaklaşım kapsamında devletin vatandaşlara karşı rolü ve son olarak, YKH anlayışı çerçevesinde vatandaş katılımında yaşanan değişiklikler üzerinde durulmaktadır. Belirtmelidir ki YKH yaklaşımına yönelik yapılan tespitler yaklaşımı ortaya atan Denhardt ve Denhardt'ın konuyla ilgili çalışmalarının incelenmesi sonucunda yapılmaktadır. Çalışmanın sonuç kısmında ise bölümlerle ilgili genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

2. KAVRAMSAL AÇIKLAMALAR

2.1. Vatandaş Katılımı

Vatandaş katılımına geçmeden önce katılım ile ne anlatılmak istenmekte ona değinilecektir. Katılım terimi çeşitli araştırmacılar tarafından farklı şekillerde ele alınmakta ve tartışılmaktadır. Kapani'ye göre katılım, herhangi bir şeyi merak etmekten onu eyleme dönüştürmeye kadar uzanan oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır (Kapani 1998: 140). Katılım teriminin daha çok sivil, bireysel, toplumsal, siyasi ve yurttaş gibi bir takım ön eklerle özelleştirildiği görülmektedir. Bunlardan en yaygını siyasi katılım (political participation) olarak ön plana çıkmaktadır. Seçimlerde oy kullanmak, meclis üyesi olmak ile devletle ilişkili toplantılara katılmak gibi bir takım faaliyetler siyasi katılıma örnek olarak gösterilmektedir. Siyasi katılımın yanı sıra sivil katılım ya da toplumsal katılım da ön plana çıkmaktadır. Toplumsal katılım bireylerin topluca örgütlenip kendilerini ilgilendiren meselelere katılımlarını ifade eder. Sivil katılıma

örnek olarak; mahalle sendikasına veya herhangi bir sendikaya üye olmak, yerel sorunlarla ilgili bir kuruluşa üye olmak ile dini bir kuruluşa üye olmak gösterilebilir (Ellie vd., 2009: 5-6). Deth'e göre politikaya etki eden vatandaş faaliyetlerine siyasi katılım adı verilmektedir. Devletle ve siyasetle ilgili gönüllü ve amatör herhangi bir faaliyet siyasi katılıma örnektir (Deth, 2016: 2-4).

Vatandaş katılımını tanımlamanın birçok yolu vardır. Geleneksel olarak, yönetimin yani hükümetin vermiş olduğu kararlara ki bu kararlar yerel veya ulusal çapta olabilir, gönüllü olarak ya da zoraki iştirak etmeyi ifade etmektedir. Burada belirtilen zoraki (coercion) katılım, şiddet yolu zorlama olarak algılanmamalıdır. Vatandaşların katılımında bulunmama sebebiyle devletin onlara bir takım yükümlülükler getirmesi olarak görülmelidir. Örneğin oy kullanmayan vatandaşlar belirli bir meblağ ödemek zorunda bırakılmaktadırlar (Milakovich, 2010: 2). Vatandaş katılımı, vatandaşların oy yoluyla temsilcilerini seçebilme veya bazı konularda oylamada bulunabilme olarak değerlendirilebileceği gibi aktif olarak yerel yönetimin alacağı kararları etkileme şeklinde de tanımlanabilir (www.commerce.wa.gov). Vatandaşın yönetime katılımı, demokrasinin köşe taşlarından birisini teşkil etmektedir. Arnstein'e göre vatandaş katılımı, ıspanak yemeğe benzetilebilir, prensipte kimse itiraz etmez çünkü herkese faydası söz konusudur (Arnstein, 1969: 216). Vatandaş katılımı, vatandaşların kendilerini daha çok ilgilendiren kararlara katılarak karar verme sürecinde (decision-making process) faal olmalarını ifade etmektedir (Holdar ve Zakharchenko, 2002: 15). Halkın endişelerinin, ihtiyaçlarının ve değerlerinin karar verme sürecine dâhil edilmesidir vatandaş katılımı (Nabatchi, 2012: 6).

Vatandaş katılımı *doğrudan* (direct participation) ve *dolaylı katılım* (indirect participation) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Oy kullanmak veya savunuculuk yapan (advocacy) diğer grupları seçmek gibi eylemler doğrudan katılıma örnek gösterilmektedir. Doğrudan katılımında vatandaşların kişisel ve aktif bir biçimde karar verme sürecine dâhil oldukları görülmektedir. Günümüzde vatandaşların seçtikleri temsilcilerin, onlar adına karar verdiklerine daha çok şahit olunmaktadır (Nabatchi, 2012: 6).

Peki, kimler katılmalı? Katılanlar paydaşlar olarak kabul edilmektedirler. Kendilerini ilgilendiren kamu politikalarına tüm vatandaşlar katılmalıdır çünkü yönetimin belirlediği politikalardan etkilenecek olan yine vatandaşlardır (Holdar ve Zakharchenko, 2002: 15). Katılım için gerekli olan bir takım unsurların gerektiği düşünülmektedir. Bu unsurlardan ilki *zaman* (time), yani belirli bir süreye gereksinim duyulmaktadır. Karar verme sürecine dâhil olup bu süreçte etkide bulunabilmek için belirli bir süreye ihtiyaç vardır. İkincisi, *paydaşlar* (stakeholders), karar verme sürecine çeşitli grupların, kurumların ve örgütlerin katılımına işaret edilmektedir. Örneğin kamuya açık oturumlar (public hearings), halk toplantıları (public meetings) ve kamusal sorunların tartışıldığı toplantılar (public debates) gibi faaliyetlere katılarak istenilen sonuçlara ulaşılabilir. Üçüncüsü, *bilgi* (information), vatandaşların politikalarla ilgili belirli bir seviyede bilgi sahibi olmalarını ifade etmektedir. Bilgi, yukarıdan aşağıya olabileceği gibi aşağıdan yukarıya doğru da olabilir. Hükümetin vatandaşı bilgilendirmesi yukarıdan aşağıya bilgi akışını yansıtmaktadır. Vatandaşın meselelerle ilgili kendi görüşünü çeşitli şekillerde ortaya koyması ise aşağıdan yukarıya doğru giden bilgiye örnektir. Dördüncü ve son unsur, *medya* (media), vatandaş katılımında medyanın rolünün oldukça büyük olduğu kabul edilmektedir.

Holdar ve Zahharchenko'ya göre daha yapıcı bir vatandaşlık katılımı için (Holdar ve Zakharchenko, 2002: 16-17);

- Vatandaşların öncelikle sorunlarla ilgili katılım ve bağlılık isteğinin olması,
- Tüm paydaşların katılım yöntemlerini bilmeleri,
- Vatandaşların hakları ve yükümlülükleri hakkında bilgilendirilmeleri ve eğitilmeleri,
- Yerel otoritelerle işbirliğinin sağlanması,
- Aktif katılımın her iki tarafa, yani yönetenler ile yönetilenlere fayda sağlaması,
- Planlama ve uygulama aşamalarında yönetim ile halkın beraber çalışması,
- Her iki tarafın da (yönetilenler ile yönetenlerin) saydamlık konusunda özen göstermesi,
- Tüm paydaşların işbirliği noktasında esneklik göstermeleri,
- Vatandaş katılımının sağlanması için profesyonel desteğin olması (örneğin bütçe ve diğer teknik meselelerde) gibi bir takım adımlar hem vatandaşların hem de yönetimin uymasını gerektirmektedir.

2.2. Katılımın Formları

Yönetimin almış olduğu kararlara vatandaşın çeşitli şekillerde katıldığını görmek mümkündür. Referandum, danışma komitelerinde görev alma, odak gruplarına katılma, anketlere katılma ve bütçe görüşmelerinin belirli aşamalarında bulunma başlıca katılım şekilleridir (Milokovich, 2010: 2).

Politikalarla ilgili vatandaşların; web siteleri, bilgilendirici broşürler, web seminerleri, çağrı merkezleri veya sosyal medya araçları (facebook ve twitter başta olmak üzere) gibi bir takım yollarla bilgilendirildikleri görülmektedir. Politikalarla ilgili hükümete danışmak için kamu toplantıları, vatandaş anketleri ve etkileşimli web sitelerinin diğer bazı katılım şekilleri oldukları bilinmektedir (Nabatchi, 2012: 12). Vatandaş katılımını birçok alanda görmek mümkündür; seçim, sivil toplum, yasama ve idari alanlar başta olmak üzere diğer alanlarda görebilmekteyiz (Nabatchi, 2012: 6). Vatandaş katılımının arkasında yatan temel motivasyonlar; bireysel ilgi, prestij, profesyonel tanınma ve iş çevresi oluşturma gibi nedenlerdir (www.commerce.wa.gov).

Yukarıda verilenlerin dışında olan ve aynı zamanda da en yaygın katılım şekli genel halk görüşmesidir (public hearing). Vatandaşı ilgilendiren meselelerde onların görüşlerine başvurulduğu ve ona göre kararlar verildiğine rastlanılmaktadır. Geleneksel halk toplantısı şeklinde de bilinen halk görüşmesi bütün vatandaşlara açık yapılmaktadır. Fakat genel olarak katılımcıların daha çok kendilerini ilgilendiren spesifik konulara yönelik katılımlarının olduğu söylenmektedir. Bununla birlikte yine sosyo-ekonomik bakımdan daha iyi durumda olan vatandaşların bu tür görüşmelere katılımının gözlemlendiği, toplumun büyük çoğunluğunun ise pasif bir tutum içerisinde olduğu bildirilmektedir. Ayrıca toplantılarda konuşmaların tamamına yakınının kamu idarecilerince yapıldığı, davetlilerin ise çok az konuşma şansına sahip olduklarına dikkat çekilmektedir. Kısacası katılımın etkinliği için çok önemli bir fırsat olan genel halk görüşmesinin vatandaşları gerçek anlamda yetkilendirmediği anlaşılmaktadır (Fung, 2015: 414-515). Yine Denhardt ve Denhardt, halk görüşmesi ve hakem yoluyla uzlaşma gibi sivil katılım (civic

engagement) yollarının zaman alıcı özellikte olduklarını söylemektedir (Denhardt ve Denhardt, 2009: 410).

Görüldüğü üzere vatandaşların karar verme sürecine katılımını destekleyen çeşitli yöntemlere rastlanılmaktadır. Yukarıda verilen bütün yöntemlerin temel amacı, etkili (effective) ve sorumlu bir vatandaşlık (responsive citizenship) bilinci oluşturabilmektir. Tabii kamu otoritelerinin vatandaşın taleplerini dinlemeye istekli olması ve onlara karşı duyarlı bir şekilde davranması gerekmektedir. Vatandaşlar ve hükümet arasında iki yönlü bir yol (two way street) olan bu durumla birlikte en sağlıklı ilişki kurulmuş olunacaktır (Denhardt ve Denhardt, 2009: 410). Ayrıca yönetim kanadının bilmesi gereken, vatandaşların kendilerini ilgilendiren bir meseleyle ilgili oy kullanmaları (having a vote) ile o meseleye dair söz hakkına sahip olmaları (having a say) arasındaki ayrımdır. Demokrasi, vatandaşların kendi temsilcilerini seçmelerine olanak tanımaktadır. Fakat bu demek değildir ki bireyler kendilerini doğrudan ilgilendiren bir sorun hakkında söz sahibi olabilmekte veya kendilerini yine doğrudan etkileyen kararlarda bir rol oynayabilmektedir (Bourgon, 2009: 202).

2.3. Vatandaş Katılımının Faydaları

Vatandaş katılımının topluma kazandıracığı birçok katkısı noktasında bir görüş birliği söz konusudur. Çalışmada da değinildiği gibi günümüzdeki kamusal sorunların karmaşık bir hal aldığı inkâr edilemez ve dolayısıyla bu sorunları gidermeye yönelik ortaya atılan kamu politikalarının sayısında ciddi bir artış yaşanmaktadır. Vatandaşların kamu politikalarının belirlenmesinde ve uygulanmasında aktif rol sahibi olmaları zaruri görülmektedir. Bilhassa kamusal otoritelerin örneğin küresel ısınma, çevresel koruma, obezite ve diabet gibi bazı hastalıkları önlemede yetersiz kaldığı bir yerde vatandaşların inisiyatif almaları gerekmektedir (Bourgon, 2009: 202).

Vatandaş katılımının yönetim açısından başlıca amaçları şu şekildedir; ilk olarak, kaynaklar, politikalar ve değişiklikler hakkında vatandaşı bilgilendirmek. İkinci amaç, vatandaşın probleme dair duyarlılığını arttırmaktır. Üçüncüsü, paydaşlar arasındaki muhtemel anlaşmazlıkları gidermek. Dördüncüsü, sorunla ilgili vatandaştan geri dönüşüm (feedback) sağlamaktır. Beşincisi, yeni fikirlerin ve önerilerin üretilmesine zemin hazırlamaktır. Altıncı amaç, katılım sayesinde konuyla ilgili vatandaşın düşüncesini, isteklerini, kaygılarını ve ilgilerini saptayarak bir bilgi havuzu oluşturmaktır. Yedinci olarak, toplumun yeni bir problemle yüzleşme ve onu çözme kabiliyetini geliştirmektir. Son olarak, ilgili tüm tarafları bir araya getirip sorunla ilgili alternatif fikirlerin ve çözüm önerilerinin sunulmasını sağlamaktır (Nabatchi, 2012: 10).

Vatandaş katılımı neden önemli gibi bir soru akla gelebilir? Demokrasi menüsünün önemli içeriklerinden biri olan vatandaş katılımı, karar verme sürecinde saydamlığı (transparency) arttırmaktadır. Politika yapım sürecine katılım ile birlikte vatandaşlar karşısında yöneticilerin hesap verme sorumlulukları artmış olur (Holdar ve Zakharchenko, 2002: 15).

Vatandaş katılımının sağlayacağı faydalardan bazıları şu şekilde ön görülmektedir (Milokovich, 2010: 3);

- Kamusal karar sürecinin iyileştirilmesi; bu yolla kamusal programların, projelerin ve hizmetlerin kalitesi artmış olur,
- Hükümetin sunmuş olduğu hizmetlerin vatandaşlarca benimsenmesi sağlanır,
- Kamu kaynaklarının tahsisinde siyasi iktidarın gücünde değişikliğin yapılması,
- Hem azınlık hem de bireysel hakların korunmasına katkı sağlar,
- Son olarak, müşkül olan kamu politikalarıyla ilgili kararlar geciktirilir ya da onları uygulamaktan kaçınılır.

Vatandaşın katılımının sağlayacağı diğer faydalar; problemleri daha iyi anlama, kamuyu eğitime ve vatandaşlık hissini kazandırılması, problemlerin çözümü noktasında fikir verme, yönetime olan güveni artırma, belirli bir zümrenin hâkimiyet ihtimalini azaltma, sorumluluk sahibi olan ve de hesap veren bir yönetim sağlamak şeklindedir (İpat, 2015: 2-3).

Vatandaş katılımıyla birlikte; kamusal politikalar neticesinde üretilen hizmetlerin kalitesi artmış olur bilhassa sağlık ve eğitim alanlarında. Yönetim kanadının sorumlu davranması (responsive state) temin edilerek bu bağlamda saydamlık kültürünün oluşması sağlanır. Vatandaşlık bilinci geliştirilir. Son olarak, kapsayıcı bir toplumun (inclusive society) gelişmesine zemin hazırlanır, yani kamusal meselelere karşı daha çoğulcu bir yapı ortaya çıkar (İpat, 2015: 6).

Vatandaş katılımı doğrudan ve dolaylı katılım diye ikiye ayrılırken, doğrudan vatandaş katılımının sağlayacağı faydalardan ilki, vatandaş katılımının onları geliştirmeye yönelik bir özelliğinin bulunmasıdır. Katılım halkın gelişimine katkı sağlamaktadır. İkinci faydası, eğitici bir yöne sahip olmasıdır. Üçüncü faydası, doğrudan katılımın bütünleştirici bir yanı bulunmaktadır. Vatandaşlar katılımıyla birlikte kendilerini toplumun birer parçası olarak görürler. Dördüncü faydası, doğrudan katılımın meşruiyeti söz konusudur. Vatandaşlar kendilerini ilgilendiren meselelere katılarak alınan kararların meşru olmalarını sağlarlar. Beşinci faydası, ellerinde gücü bulunduranlarla bulundurmayanlar arasında katılım, bir aracı vazifesi görmektedir. Son olarak, katılım gerçekçi bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir çünkü günümüzün karmaşık problemlerine gecikmeksizin çözüm bulabilmek için katılım gerekmektedir (Roberts, 2008: 10-11).

Belirtilen faydaların yanı sıra vatandaşların kamusal meselelere katılımının bilhassa hükümete güven duymayı olumlu etkileyeceği belirtilmektedir. Hükümete güvenin ihmal edilemeyecek bir öneme sahip olduğuna dikkat çekilmektedir. Güven eksikliğinin hükümete ve topluma bir bütün olarak yük getireceği bildirilmektedir. Güven eksikliğinin ciddi bir maliyet olacağı ve bu maliyeti ödeyebilecek zenginlikte bir ülkenin olamayacağı ifade edilmektedir (Bourgon, 2009: 203). Vatandaş katılımı ile hazırlanan politikaların vatandaşların tercihlerini yansıtması bakımından daha gerçekçi olma ihtimali yüksektir. Aynı zamanda hükümetin almış olduğu kararlara karşı daha olumlu bir değerlendirici nazarıyla bakılabilir. Kısacası halktan gelen destek, ihtilaf çıkaran bir destek olmayıp bunun aksine daha yapıcı bir nitelik alır (Irvin ve Stansbury, 2004: 55). Bununla birlikte Irvin ve Stansbury, vatandaş katılımının hükümet kanadına ve vatandaşa kazandıracığı bazı faydaların olacağını söylemektedirler. Bu faydalar hem karar

verme sürecinde hem de sonuçlar bağlamında ele alınmaktadır. Aşağıdaki tabloda bu faydalar gösterilmektedir.

Tablo 1. Vatandaşların İdarenin Karar Sürecine Katılmalarının Sağlayacağı Faydalar

	Katılımın Vatandaşa Faydaları	Katılımın Hükümete Faydaları
Karar Verme Sürecinde	Eğitim yoluyla hükümet kanadından bilgi almak ve onları bilgilendirmek Hükümet temsilcilerini ikna etmek ve onları aydınlatmak Eylemci vatandaşlık becerisi kazanmak	Eğitim yoluyla vatandaşlardan bilgi almak ve onları bilgilendirmek Vatandaşları ikna etmek ve onların güvenini kazanmak Stratejik ortaklıklar kurmak ve kararların meşruiyetini sağlamak
Sonuçlar	Tıkanıklıkların giderilerek sonuçlara ulaşılmasını sağlamak Politika sürecinde belirli bir oranda kontrol sahibi olmak Daha iyi politikalara sahip olmak	Daha iyi sonuçlara ulaşılmasını sağlamak Hukuki dava masraflarını önlemek Daha iyi politikalara imza atmak

Kaynak: Irvin ve Stansbury 2004: 56.

2.4. Vatandaş Katılımını Sınırlayan Engeller

Vatandaş katılımının önünde bir takım zorlukların olabileceğini hesaba katmak gerekmektedir. Katılım önündeki başlıca zorluklar; güven eksikliği, paydaşlar arasında koordinasyonunun sağlanamaması, bilgiye erişebilme kısıtlılığı, haklar ve sorumluluklar konusunda bilgi eksikliği, imkânların azlığı (zaman, para ve tecrübe açısından), medya desteğinin yoksunluğu, önem derecesi daha düşük olan meselelere yoğunlaşma, özgüven eksikliği, olumsuz sonuç doğurma riski ve gerçeklikten uzak beklentiler içinde olma gösterilebilir. Bu ve benzeri sorunların üstesinden gelebilmek için ise aşağıdaki yollara başvurma önerilmektedir; sivil eğitim, kampanyalar yoluyla kamunun bilinçlendirilmesi, iletişim stratejilerine başvurma, iletişim ağı oluşturma, gönüllülük hareketlerinin yaygınlaştırılması, para toplama ve ortaklık geliştirme (Holdar ve Zakharchenko, 2002: 18).

İPAT'a göre ise vatandaş katılımını olumsuz etkileyen faktörlerden ilki, sıradan vatandaşların katılımı ilgi duymamalarıdır. Vatandaşların öncelikleri günlük ihtiyaçlarını karşılamaktır. Sıradan vatandaşların kamusal meseleleri anlamaları zordur çünkü vatandaşların teknik yapıdaki sorunları kavrama yeterliliğine sahip olmadıkları bilinmektedir. Katılımı olumsuz etkileyen faktörlerden ikincisi, katılım yaklaşımlarının kararların alınmasını geciktirmesidir. Katılımı olumsuz etkileyen son faktör ise, katılım sürecinin

maliyetli bir yük oluşturmaktadır (İpat, 2015: 4). Karar verme sürecinde vatandaş katılımının hem maliyetli olabileceği, hem de önemli kararların alınmasını geciktirebileceği hususları doğru olmakla beraber Bourgon bu gibi çekincelerin ilk sırada düşünülmemesi gerektiğine dikkat çekmektedir (Bourgon, 2009: 203).

Güven eksikliğinin vatandaş katılımını sınırlayıcı etkisinin olduğu söylenmektedir. Bu durumun hükümete ve topluma bir bütün olarak yük getireceği bildirilmektedir. Güven eksikliğinin ciddi bir maliyet olacağı ve bu maliyeti ödeyebilecek zenginlikte bir ülkenin olamayacağı ifade edilmektedir (Bourgon, 2009: 203).

Sosyo ekonomik eşitsizliklerin de vatandaş katılımını olumsuz etkilediği belirtilmektedir. Mesela daha eğitilmiş vatandaşların kamusal meselelere ilgi duymaları olasılığının fakir vatandaşlara göre daha yüksek olacağına inanılmaktadır (Callahan, 2007: 61). Katılım sürecinin adil olmayacağı inancının vatandaş katılımını önündeki engellerden biri olduğu ifade edilmektedir. Kamu ile ilgili politikaların belirlenmesi ve de uygulanması sürecinde ekonomik durumu iyi olan vatandaşların seslerini daha fazla duyurdukları kabul edilmektedir. Vatandaşların büyük çoğunluğunda katılım sürecinde görüşlerinin değer görmeyeceği inancı hâkimdir. Katılımın artırılması için vatandaşların hem katılım sürecinin adil olduğu konusunda hem de sürece katılımlarının değer gördüğü ve de bir etki oluşturduğu noktalarında ikna olmaları gerekmektedir. Vatandaş katılımının hem kalite hem de nicelik yönünden geliştirilmesi için devletin toplumdaki diğer aktörlerle birlikte çalışarak vatandaş katılımını ideal bir boyuta taşıması beklenmektedir (Callahan, 2007: 63).

Son olarak, demokrasinin daha iyi bir biçimde işleyebilmesi için önemli görülen sivil katılımın önündeki engellerden bir tanesi de günümüz toplumunun kendine özgü karmaşıklığıdır. Kamusal alana katılımın zaman alması sebebiyle birçok vatandaşın bu konuya kendini veremediğine dikkat çekilmektedir (Denhardt ve Denhardt, 2007: 50).

3. YENİ KAMU HİZMETİ YAKLAŞIMI

YKİ (Yeni Kamu İşletmeciliği) yaklaşımı kendinden önceki yaklaşım olan GKY'yi (Geleneksel Kamu Yönetimi) yetersiz görüp ortaya atıldığı gibi YKH (Yeni Kamu Hizmeti) yaklaşımı da YKİ'nin bazı noktalarını eleştirerek ortaya atılmıştır. YKİ yaklaşımına duyulan tepki YKH yaklaşımının ortaya atılma sebebini oluşturmaktadır (Genç, 2010: 145). YKH anlayışı, 2000'li yıllardan sonra Amerikalı akademisyenlerden Denhardt ve Denhardt tarafından ortaya atılarak geniş yankı bulmuştur. Denhardt ve Denhardt tarafından ortaya atılan anlayışın geçici bir model olmadığı, demokratik vatandaşlık (democratic citizenship), örgütsel hümanizm (organizational humanism), sivil topluluk (civil society) ve söylem teorisi (discourse theory) kuramlarına dayandığı belirtilmektedir (Feldheim ve Johnson, 2004: 10).

YKH, diğer yaklaşımlar gibi içerisinde çeşitli ilkeler barındırmaktadır. Yaklaşımın savunucuları olduğu gibi yaklaşıma karşı çıkanlara da rastlanılmaktadır. Eleştirenlere göre YKH'yi ortaya atanlar yaklaşımın

ne olduğundan ziyade ne olması gerektiği üzerinde durmaktadırlar (Perry, 2007: 8). YKH'nin ön plana çıkan ilkelerinden bazıları şu şekildedir; ilk olarak, kamu yöneticileri topluma hizmet etmek (serve) zorundadırlar. Kamu yöneticilerinin başlıca vazifesi vatandaşlar üzerinde kontrol sahibi olmak değil onlara yardım etmektir. İkinci olarak, kamu yöneticilerinden beklenen onların sadece kısa vadeli çözümler bulmaları değildir. Üçüncü olarak, ortak sorumluluk duygusunun geliştirilmesi ve yerleştirilmesi hedeflenmelidir. Dördüncü olarak, kamu politikalarına karar verip daha sonra hükümetin belirlenen politikaları uygulamasını beklemek yeterli değildir (Denhardt ve Denhardt, 2000: 553-557). Kamu yöneticilerinin sorumluluğunun değiştiği görülmektedir. Kamu politikası biçimlendirme oyununda önceden hükümet ve onun görevlendirdiği görevlilerin mutlak hâkimiyeti söz konusuydu. Zaman ve şartların değiştiği belirtilmektedir, kamu politikası oluşturulmasında ve uygulanmasında geçmişte olduğu gibi hükümet artık tek başına oyun kurucu rolünde değildir (Denhardt ve Denhardt, 2003: 3).

YKH yaklaşımı kapsamında vatandaşa olan bakış açısında önemli bir değişimin yaşandığı görülmektedir. Bu değişimlerden bazıları; yeni yaklaşımın desteklediği sivil katılım, sorumluluk duygusunun gelişmesine katkı sağlamaktadır. Hizmet vatandaşa yapılmalıdır, müşteriye değil. Bireylerin vatandaş olarak görülmesi, güven ve işbirliği duygularının yerleşmesine katkı sağlayacaktır. Kamu yöneticileri artık tek başlarına karar vermemekte dolayısıyla vatandaş ile diyalog zorunlu görülmektedir. Üretim önemli olmakla beraber uzun dönemde başarı sağlanması için vatandaşlara değer verilmelidir. Kamu yöneticilerinin vatandaş katılımına önem vermeleri beklenmektedir. Kamu hizmeti veren yöneticilerin hizmetlerin gerçek sahiplerinin vatandaşlar olduğu gerçeğini unutmamalarına dikkat çekilmektedir (Denhardt ve Denhardt, 2000: 553-557).

YKH anlayışı kapsamında kamuya hizmet veren görevlilerin politika geliştirme sorumluluğu tek başına yeterli görülmemekte bununla birlikte kamu yararına (public interest) duyarlı olmaları da önem kazanmaktadır (Denhardt ve Denhardt, 2009: 411).

3.1. Yeni Kamu Hizmetinin Kendisinden Önceki Yaklaşımlardan Ayrıldığı Noktalar

YKH yaklaşımını ve ilkelerini daha net anlayabilmek kamu yönetiminde var olan önceki yaklaşımlara bakmakta fayda vardır. Özellikle konumuz açısından önceki yaklaşımlar kapsamında kamu kurumları ile muhatapları olan vatandaşlar arasındaki ilişkiye bakmak önemlidir.

İlk yaklaşım, Geleneksel Kamu Yönetimi (GKY) yaklaşımıdır. Woodrow Wilson, Frederick Taylor ve Max Weber'in görüşleri ve katkılarıyla ortaya çıkıp şekillenen geleneksel yönetim, yirminci yüzyılın ikinci yarısına kadar kamu sektörünü organize eden en ideal model olarak kabul görmüştür (Katsamunski, 2012: 75). Yönetimin siyasi otoritelerin etkisi altında olması, hiyerarşiye dayanan bürokratik yapının etkinliği, memuriyetin daimiliği, kamu yöneticilerinin siyasilerce hazırlanan kamusal politikaların idaresinden sorumlu oldukları (bunun dışında pek bir katkılarının olmadıkları) gibi bir takım hususlar geleneksel yönetimin bilinen özellikleridir (Hughes, 2003: 17). Geleneksel yaklaşım içinde kamu ile özel sektör ve yine aynı şekilde siyaset ile idare arasında net bir ayrımın olduğu görülmektedir (Katsamunski, 2012: 81).

GKY’de bürokrasinin hâkim olması nedeniyle vatandaşların ihmal edildikleri bilinmektedir (Denhardt ve Denhardt, 2000: 551). GKY anlayışında ön plana çıkan bir takım esaslar bulunmaktadır. Öncelikle devletin odak noktası, kamusal mal ve hizmetlerin doğrudan sunumu ile ilgilidir ve bu görevi yerine getiren en iyi sistem bürokratik sistem olarak kabul edilmektedir. Kamu politika ve programlarının yukarıdan aşağıya doğru inen bir mekanizma ile işlediği görülmektedir. Bürokratik yapının etkili olmasından dolayı vatandaş katılımının kısıtlı olduğuna dikkat çekilmektedir. Rasyonellik, yaklaşımın temel ilkesi olarak kabul edilmektedir (Denhardt ve Denhardt, 2000: 551-552). GKY anlayışına göre kamu yöneticileri, profesyonel kişilerdir, yani belirli konularda uzmanlıkları bulunmaktadır. Teknik meselelerde yetenek sahibi olan bu profesyonellerin daima rasyonel (rational) kararlar verdiklerine inanılmaktadır. Vatandaşların kamusal politikalarla ilgili karar sürecine katılmaları beklenilmez çünkü bu yönde bir bilgileri ve yetenekleri söz konusu değildir. Sonuç olarak, profesyonel bürokratların kamu politikalarıyla ilgili verdikleri kararlara halkın saygı duyması beklenmektedir (Roberts, 2003: 17). Bu ilk yaklaşımda kamu yöneticilerinin, seçilmiş siyasi kanada karşı sorumlulukları bulunmaktadır. Kamu kurumlarının kapalı bir sistem içinde faaliyet gösterdikleri, bundan dolayı da vatandaş katılımının sınırlı olduğu görülmektedir. Denhardt ve Denhardt’a göre kamu yöneticilerinin temel görevi; planlama (planning), örgütlenme (organizing), kadrolama (staffing), yönlendirme (directing), koordine etme (coordinating), raporlama (reporting) ve bütçeleme (budgeting)’dir (Denhardt ve Denhardt, 2007: 11-12). Henry Fayol tarafından ilk olarak ortaya atılan yönetim süreçlerinin daha sonra Luther Gulick’ce yeniden yukarıdaki gibi bir sınıflandırmaya tabi tutulduğu bilinmektedir.

GKY yaklaşımı uzun bir süreliğine hâkimiyetini sürdürdükten sonra ilkeleri başka bir yaklaşımca yetersiz bulunup eleştirilmiştir. 1970’li yılların sonu ile 1980’li yılların başında ortaya çıkan yeni yaklaşıma Yeni Kamu İşletmeciliği (YKİ) adı verilmektedir. Yeni yaklaşımın üzerinde durduğu temel hususlar devlet kurumlarının etkin, verimli olmaları ile kamusal hizmetlerin kaliteli olmasını sağlamaktır (Katsamunskaya, 2012: 78). Yaklaşım ilk olarak İngiltere’de ortaya çıkmıştır. Bu ülkenin uygulamasından hemen sonra ABD’de uygulama zemini bulmuştur. ABD’yi de Yeni Zelanda ve Avustralya hükümetleri izlemiştir (Gruening, 2001: 2). Yaklaşım birçok ülkede oldukça farklı görüşteki siyasi çevreler tarafından ilgi görmüştür. Örneğin Yeni Zelanda’da bu yaklaşımı benimseyen hükümet liberal görüşlü iken, Birleşik Krallıkta muhafazakâr kesimce desteklenmiştir. Yaklaşımı benimsemedeki ortak amaç devleti boyut olarak küçültmek ve performansı arttırmaktır (Kettl, 2002: 93). Yaklaşımın üzerinde durduğu temel nokta kamu sektörünün performansını arttırmak için piyasa mekanizmasının kullandığı yöntemleri örnek almaktır. Bilhassa özelleştirme yoluyla kamu sektörünün etkinliği arttırılmaya çalışılmıştır (Pffner, 2004: 446).

Bu yaklaşımda vatandaşlar, kişisel menfaatleri peşinde koşan bireyler olarak görülmektedirler. Dolayısıyla vatandaşların çeşitli talepleri olabileceğinden kamu yöneticileri bu talepleri karşılamakla sorumludurlar. Kamu hizmeti tedarikçilerinin, vatandaşların rekabetin olduğu bir ortamda çeşitli mal ve hizmetler arasından en az maliyetlisini ve aynı zamanda da en kaliteli olanını seçmelerine yardımcı olmaları beklenilmektedir (Roberts, 2003: 18). Kamu yöneticilerinin, kamu ile ilgili politika ve program

belirlerken piyasa mekanizmasına bağlı hareket etmeleri istenilmektedir (Denhardt ve Denhardt, 2007: 13).

YKİ yaklaşımının 2000'li yılların başına kadar etkili olduğu görülmektedir. Bu dönemden sonra YKİ yaklaşımının ortaya koyduğu ilkeler eleştirmiştir. Eleştirileri getiren yeni yaklaşımın adı YKH'dir. YKİ'nin elbette önemli katkılarına olduğu belirtilmektedir bilhassa etkinlik ve verimlilik konularında. Fakat hükümetin etkinliğinin ve verimliliğinin demokratik normlar ve ilkeler çerçevesinde ele alınması zorunludur. Demokratik katılımın geliştirilmesi zaruridir yani yönetilen ile yöneten mekanizması arasındaki ilişkinin değişimi öngörülmektedir (Denhardt vd., 2009: 1269-1270). YKH'nin YKİ'ye getirdiği bir diğer eleştiri, YKİ kapsamında vatandaşların yönetim nezdinde birer müşteri olarak muhatap alınmaları ile ilgilidir. Bu tür bir anlayışın doğru bir bakış açısını yansıtmadığı ifade edilmektedir. YKH anlayışı, yönetim ile yönetilenler arasındaki ilişkinin müşteri ile şirket ilişkisine benzetilmesini eleştirmektedir. Yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkinin, bir şirketin hissedarları ile o şirketin yönetimi arasındaki ilişkiye benzediğini söylemektedir. Hissedarların aynı zamanda şirketin müşterisi de olabileceği gerçeği göz ardı edilmemelidir. Bununla birlikte yeni anlayışta vatandaşların birer vergi mükellefi (taxpayer) olduğu hususuna dikkat çekilmektedir. Müşterilerin sınırsız hizmet talebinde bulunabilecekleri buna karşın vergi veren vatandaşların ise yüksek verimlilik ile tasarruftan ödün vermeyen bir yönetime karşı beklenti içinde olacakları unutulmamalıdır (Kettl, 2002: 69-70). Buna ilave olarak özel sektördeki müşteri tanımının kolay olduğu fakat kamu sektörü için müşteri tanımının zor olabileceği dile getirilmektedir. Müşterilerin devletten beklentileri farklılık gösterebilmektedir. Örneğin trafik cezası gibi bir takım hizmetleri müşteri olarak görülen vatandaşların istemedikleri görülmektedir (Denhardt ve Denhardt, 2001: 397). Vatandaşları, birer oy kullanıcısı, müşteri ya da tebaa gibi farklı konumlarda görmenin eksik bir değerlendirme olacağı bunun yerine her bir vatandaşın bir vergi mükellefi, çalışan, ebeveyn veya kamu hizmeti kullanıcısı olarak görmenin daha isabetli bir yaklaşım olacağı bildirilmektedir (Bourgon, 2009: 204).

Kısacası, YKH kapsamında yöneten yani devlet ile yönetilen yani halk arasındaki ilişkinin değişmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Yönetilen kesimin ne kamusal hizmetleri kabul eden bireyler şeklinde, ne de parasıyla bazı hizmetleri satın alan müşteri olarak görülmesi öngörülmektedir. Yönetilenlerin bir takım hizmetlerden istifade etmelerinin onların en doğal hakları olduğu gerçeğinin unutulmaması, halkın hizmetlerin asıl sahibi, yönetenlerin ise o hizmetlerin sağlayıcısı konumunda olduğu kabul görmektedir (Kaya, 2016: 286).

YKİ anlayışı kapsamında piyasa ile performans ölçümünün sürekli olarak ön planda tutulduğu bilinmektedir. YKH'de yönetimin ortaya koyduğu performans ve ölçümünün önemli görülmesine rağmen asıl ilgi sergilenen performansın kamu yararı (public interest)'na ne kadar etki ettiği üzerinedir (Denhardt ve Denhardt, 2003: 9). Sonuç olarak, YKH anlayışında devletin verimlilik ve tasarruf ilkelerine göre hareket etmesi arzu edilmektedir. Aynı zamanda devletin güvenilirlikten ve duyarlılıktan taviz vermemesi de beklenmektedir (Denhardt, 2002: 75).

3.2. Yeni Kamu Hizmeti Yaklaşımı Kapsamında Devletin Rolü

Kamu politikaları oluşumu sürecindeki değişimin, günümüz siyasi hayatındaki en önemli gelişmelerden biri olarak kabul gördüğü belirtilmektedir (Denhardt ve Denhardt, 2001: 391). YKH anlayışından önceki dönemlerde kamu politikalarının hem belirlenmesinde ve hem de uygulanmasında hükümetin baskın bir rolünün olduğu görülmektedir. Kamusal mal ve hizmetlerin sevk ve idaresinde hükümetin dümende durduğu (steering) ve belirleyici (decisive) olduğu gözlemlenmektedir. Fakat artık bu tür bir düzenin ol(a)mayacağına dikkat çekilmektedir. Kamu politika süreci günümüzde daha şeffaf ve katılımcı bir yapıdadır (Denhardt ve Denhardt, 2007). Devletin politikalarla ilgili geleneksel kontrol mekanizmasının artık uygun olmayacağı yani hiyerarşik yapının miadını doldurduğu belirtilmektedir. Politika belirleme ve uygulama sorumluluğunda bölünmenin (aktörler arasında) ortaya çıktığına şahit olunmaktadır. Hiyerarşik düzenin yerini, katılıma ve etkileşime dayanan yeni bir yapılanmanın aldığı görülmektedir (Denhardt ve Denhardt, 2003: 4).

Denhardt ve Denhardt, yönetim sürecinde (politik, ekonomik ve demokratik alanda) devletin rolünde yaşanacak değişiklikleri şöyle açıklamaktadır; *ilk olarak*, yasal kararların ortaya konulmasında devletin yeni görevi orta düzeyde olacaktır. Kamu ile ilgili kararların onaylanmasında, düzenlenmesinde ve yasallaşmasında yönetimin görevi devam etmektedir. Devletin diğer aktörleri kucaklayıcı sorumluluğu sürdürülmektedir. Devletin bu ilk aşamadaki rolü bize GKY yaklaşımını hatırlatmaktadır. Kamu yöneticilerinin, yasal kurallar çerçevesinde politika geliştirdikleri ve bu politikaları uyguladıkları görülmektedir. Siyasiler karşısında kamu yöneticilerinin sorumluluğu bulunmaktadır. *İkinci olarak*, mal ve hizmetlerin dağıtımında hükümetin ekonomiyi ve piyasayı düzenlemedeki rolü devam etmektedir. Bilhassa farklı sektörler arasındaki ilişkide ekonomik çıkarın korunması noktasında devletin vazifesi sürmüş olacaktır. Herhangi bir sektörün bir başka sektör üzerinde egemenlik kurması engellenmeye çalışılmaktadır. Sektörlerin haksız kazanç elde etmelerinin önüne geçme, devletin görevi olmaya devam edecektir. Devletin bu aşamadaki rolü YKİ yaklaşımını hatırlatmaktadır. *Üçüncü olarak*, devlet daha çok demokratik ve sosyal ölçütler üzerinde durmaktadır. Devlet, kamu çıkarına hizmet etme zorunluluğu taşımaktadır. Kamu çıkarının korunması için vatandaşlar ile diğer gruplar arasında diyalogun sağlanması devletin görevidir. Kamu idarecilerinin sorumluluğu yasalara, toplumsal değerlere, kurallara, profesyonel ilkelere ve vatandaşlara karşı bulunmaktadır. Devletin bu aşamadaki rolü YKH anlayışını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, YKH anlayışı kapsamında kamu yöneticilerinin görevinin politika geliştirmek ya da kamusal hizmetleri sevk etmekten ibaret olmaması; vazifelerinin vatandaşlığı geliştirmek, kamu değerlerini tanımlamak, oluşturmak ve yönetmek olması gerektiği vurgulanmaktadır (Denhardt ve Denhardt, 2007).

Geleneksel anlayışta devlet, vatandaşlardan gelen bir takım taleplere ‘evet, bu talebi karşılayabiliriz’ veya tam tersi bir şekilde ‘hayır, bu talebi karşılayamayız’ gibi bir yaklaşım sergilemektedir. Devletin böyle bir tutum sergilemesi satış otomatına (vending machine) benzetilmektedir. Satış otomatu makinesinin içine para konularak sistemin cevap vermesi beklenilir şayet alınmak istenen nesne gelmezse makineye birkaç kez dokunmak gerekmektedir. Siyasilerin ve kamu idarecilerinin vatandaşın isteklerine evet ya da hayır

demeleri yerine vatandaşları da işin içine çekerek birlikte hareket etmeleri önerilmektedir. Kamu otoritelerinin satış otomatı gibi hareket etmeleri eleştirilmektedir. Geçmişte bu tür bir anlayış hâkim olduğu için vatandaşların pasif bir rolde oldukları bilinmektedir. Yönetimin geçmişte sahip olduğu mal ve hizmet dağıtım rolünün değişime uğradığı vurgulanmaktadır. Yönetimin yeni rolünün diğer aktörler arasında arabulucu, uzlaştırıcı hatta hakemlik olması gerektiği belirtilmektedir (Denhardt ve Denhardt, 2003: 8-9).

Toplumu ilgilendiren programların hazırlanmasında ve uygulanmasında vatandaş katılımının gerçek manada olabilmesi için devletin vatandaşın elinden tutması gerekmektedir. Devletin hiçbir faaliyette bulunmayıp sivil katılımı beklemesi düşünülemez. Bu tür pasif bir tutum hem vatandaş katılımını erozyona uğrattır, hem de devletin yönetme kapasitesini aşındırır. Devletin kamusal programların oluşum sürecinde vatandaşları bilgilendirmesinin ve programlara katılımları için onları teşvik etmesinin faydaları olacağı belirtilmektedir (Denhardt, 2002: 74). Hem iyi yönetimin, hem de iyi yönetişimin temel özelliklerinden biri kamusal meseleler hakkında aktif ve bilgili vatandaşların olmasıdır. Böyle bir tablodan yoksun toplumlardaki demokratik kurumların raydan çıkmasının kolay olabileceği ifade edilmektedir (Bourgon, 2009: 204).

Vatandaşların kendilerini ilgilendiren meselelere daha sorumlu ve katılımcı bir şekilde dâhil olmaları ancak devletin ilgili, ulaşılabilir ve de dürüst bir anlayışla hareket ettiğine inanmaları ile sağlanabilir. Sonuç olarak, vatandaş katılımının temin edilmesi devletin duyarlı olmasına bağlanmaktadır (Denhardt, 2002: 75).

3.3. Yeni Kamu Hizmeti Kapsamında Vatandaş Katılımı

Yeni yaklaşımla birlikte elbette vatandaş ile yönetim arasındaki ilişkide değişiklikler meydana gelmiştir. Özellikle geleneksel anlayışın vatandaşlar için öngördüğü pasif konum yeni yaklaşımla birlikte daha aktif bir hal almaktadır. Geleneksel yaklaşımda devletin tutumundan dolayı kamuyu ilgilendiren programların oluşturulmasında ve uygulanmasında vatandaş katılımının tam anlamıyla gerçekleşmediği belirtilmektedir. Bu dönemde devletin hiçbir faaliyette bulunmadığı dolayısıyla da sivil katılımı beklemesi düşünülemezdi. Bu yaklaşımın pasif bir tutum olduğu ve neticede hem vatandaş katılımını erozyona uğrattığı hem de devletin yönetme kapasitesini aşındıracağına dikkat çekilmektedir (Denhardt, 2002: 74).

Vatandaşların bilhassa kamu politikası oluşturma ve uygulama sürecine eskiye nazaran daha fazla ilgi gösterdikleri görülmektedir. Toplumun kamu politika belirleme sürecine dâhil olmasına etki eden bir takım faktörler bulunmaktadır ve bu faktörlerin bilinmesinde fayda vardır. İlk olarak, zaman içinde hükümetin rolünde meydana gelen değişimdir; hükümet kamusal mal ve hizmetleri sunmada baş aktör konumunu yitirmesidir İkinci olarak, piyasa sektörünün yapısından kaynaklanan yeni sorunların toplumu ilgilendirmesidir. Üçüncü ve son olarak, teknolojinin politika sürecine daha büyük oranda kamu erişimini mümkün hale getirmesidir (Denhardt ve Denhardt, 2003: 3).

YKH yaklaşımı, yönetimin vatandaş ile ilişkisinin kamuya dair meselelerde diyaloga dayalı bir yapıda olmasını öngörmektedir. YKH’de kamusal politikaların ve programların planlanmasında, uygulanmasında ve değerlendirilmesinde vatandaşların katılımının sağlanması gerekli görülmektedir (Denhardt vd., 2009: 1269-1270). Önceki dönemlerde vatandaşların kamusal hizmetleri kabul eden bir konumda oldukları bilinmektedir. Yeni dönemle birlikte vatandaşların günlük hayatlarına etki eden politika ve programlara çeşitli şekillerde katkıda buldukları gözlemlenmektedir. Esasında bu yeni durum bizlere verimlilik ile performans yerine eşitlik ve adaletle ilgilenmeye başlanıldığını göstermektedir (Denhardt ve Denhardt, 2009: 409-410).

Kamu politika sürecine kamu kurumlarının dışında sivil toplum örgütleri (STK) başta olmak üzere diğer bir takım grup ve kurumların katıldıkları gözlemlenmektedir. Kontrolün artık tamamen devlette olmadığı zaten bu tür bir rolün artık uygun ol(a)mayacağı ifade edilmektedir. Tek yönlü karar vermenin yerini, etkileşime ve katılıma dayalı bir anlayışın aldığı görülmektedir (Denhardt ve Denhardt, 2007). Yönetişimle birlikte hiyerarşik bir düzende karar vermenin yerine kamu, özel ve STK’lar arasında yatay bir ilişki ağı söz konusu olmaktadır (Bingham vd., 2005: 547). Politika belirlemede kamu kurumlarının katılımının hala çok önemli bir durum olduğu, bununla birlikte vatandaş katılımı ile katkısının olmamasının aynı derecede bir eksiklik olacağı belirtilmektedir (Fung, 2015: 517). Yönetişimin devlete biçtiği yeni görevde devletin toplumdaki diğer aktörlerle bir araya gelerek karar vermesi istenmektedir (Newman vd., 2004: 204).

YKH anlayışının hedef olarak gösterdiği ilkelerin ABD’deki bazı kamu birimlerince uygulama zemini bulunduğu görülmektedir. Florida eyaletinin Orange şehri, yönetim ile vatandaş yaklaşımını sağlamak için ‘*Önce Vatandaşlar*’ (Citizens First) adında bir proje geliştirmiştir. Bu projeye bir yandan vatandaşların yerleşim yerlerinde olup bitenle ilgili sorumluluk kazanmaları istenirken diğer yandan da kamu idarelerinin vatandaşları dinlemeleri ve onların taleplerine ve ihtiyaçlarına öncelik vermeleri istenmektedir. Belirli dönemlerde sadece oy kullanmanın vatandaş sorumluluğu için yeterli olamayacağı bunun yerine vatandaşların kendilerini ilgilendiren tüm politika ve programların oluşum ve uygulama sürecinde aktif olmaları ön görülmektedir (Denhardt ve Denhardt, 2001: 397). Bu tür bir projeye ulaşılmak istenen; kamu otoritelerinin vatandaşları muhatap almalarını, vatandaşların ihtiyaçlarıyla ilgili onları dinlemeleri ve ihtiyaçlarına cevap vermeleri hususunda vatandaşların tatmin olmalarını sağlamaktır. Kısacası etkili ve sorumlu vatandaşlık bilincinin yerleştirilmesi istenmektedir (Denhardt, 2002: 73).

‘*Önce vatandaşlar*’ fikrinin, YKİ’nin ön gördüğü müşteri memnuniyeti ile YKH’nin savunduğu vatandaş memnuniyeti arasındaki ayrıma vurgu yaptığını görmekteyiz. Müşteri gibi davranan bireylerin önceliği kendi isteklerini en kısa sürede karşılamak olacaktır, bunun aksine vatandaş gibi davranan bireylerin ağırlık verecekleri konu ise kamu yararı (common good) ile toplum için uzun dönemli sonuçlar olacaktır (Denhardt, 2002: 74).

Vatandaşlarda farkındalık oluşturabildikleri inancı hâsıl olduğunda katılımı daha fazla istedikleri yukarıdaki projede olduğu gibi diğer çeşitli çalışmalarda da ortaya çıkmaktadır (Denhardt, 2002: 7).

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kamu yönetimi mekanizması diğer disiplinler gibi 20.yüzyılın sonu ile 21.yüzyılın başında görülen hızlı, karmaşık ve belirsiz problemlerden etkilenmiştir. Topluma ihtiyaç duyduğu hizmetleri sunmak için oluşturulan bu mekanizmanın rolünde zaman içinde değişimler yaşanmıştır. Önceki dönemlerde kamusal mal ve hizmetlerin sevk ve idaresi ile kamu sorunlarını gidermek için ortaya atılan kamu politikalarını belirlemede ve uygulamada tek başına vazifeli olan devletti. Bürokratik anlayışın hâkim olduğu, vatandaşların devlet nezdinde pasif bir konumda olduğu kamu yönetimindeki ilk yaklaşım GKY'dir. Devlet buyurucu vatandaş ise itaat edici bir role sahiptir. 20.yüzyılın son çeyreğine girilirken YKİ yaklaşımı tarafından kamu sektörünün hantal ve verimsiz bir yapıda olduğu eleştirisi yapılmıştır. Kamu yönetimindeki bu ikinci yaklaşıma göre kamu sektörü özel sektör metotlarından istifade etmelidir ki daha verimli, etkin ve kaliteli hizmetler sunabilsin. Çok kısa bir süre içinde birçok ülke tarafından uygulama zemini bulan YKİ yaklaşımı vatandaş özel sektördeki gibi kendi menfaatleri peşinde koşan birer müşteri şeklinde değerlendirmektedir.

2000'li yıllardan sonra YKH adında YKİ'yi eleştiren yeni bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. YKH'ye göre yaşanan gelişmeler ve sorunların karmaşıklığı devleti sorunlara cevap vermede yetersiz bırakmıştır. Kamusal politikaların belirlenmesinde ve uygulanmasında devletin diğer sektörler olan özel ve sivil toplum örgütleri ile etkileşimi zorunlu bir hal almıştır (Denhardt ve Denhardt, 2003). Devletin dominant konumu yerini işbirliğine dayalı yeni bir yapıya bırakmıştır. YKH'nin üzerinde durduğu bir diğer konu, vatandaşların birer müşteri olarak değerlendirilemeyeceği bunun yerine onlara kendilerini ilgilendiren meselelerde söz hakkının verilmesi tavsiye edilmektedir. Karar süreçlerine aktif bir biçimde katılan vatandaşların sorumlu birer vatandaş olacaklarına inanılmaktadır. Vatandaşların söz hakkı kazandıkları yeni dönem yönetim kavramı ile açıklanmaktadır. Devlet dışındaki diğer aktörlerin toplumu ilgilendiren konulardaki katılımı ifade edilmektedir. YKH, kamu görevlilerinin hizmetleri yerine getiren birer hizmetkâr olduklarını vatandaşların ise hizmetlerin asıl sahipleri olduklarını hatırlatmaktadır.

YKH ilkelerinin bir takım ülkelerde test edildiğine şahit olunmaktadır. YKH'nin ortaya çıktığı ABD'nin Florida eyaletine bağlı Orange bölgesinde bir proje ile anlayışın uygulandığı görülmektedir. Şehrin yönetiminin başlattığı projenin adı '*Önce Vatandaşlar*' şeklindedir. Bu tür bir uygulamanın amacı vatandaşları yaşadıkları toplumdaki meselelere dolaylı yoldan katılma (mesela oy kullanma gibi) yerine doğrudan katılmaya teşvik etmektir.

Çalışma içerisinde incelediğimiz her üç yaklaşımın ortaya çıktıkları dönemlerdeki gelişmelerden etkilendiği ve ona göre uygulandığı görülmektedir. Neticede,

- Vatandaşlık bilincinin yer edinmesi ve geliştirilmesi,
- Devletin kamusal politikaların belirlenmesinde baskın ol(a)mayacağı,

- Devletin yaptığı işlerde vatandaşların denetimine tabi tutulacağı,
- Kamu görevlilerinin topluma hesap vermeleri gerektiği,
- Vatandaşların yeni ilişkide merkezde olduğu ve
- Kamu yararının ön plana çıkartıldığı gibi bir takım ilkeleri savunan YKH yaklaşımı üzerinde durulmayı zaruri kılmaktadır.

5. KAYNAKÇA

- Arnstein, Sherry R. (1969), "A Ladder of Citizen Participation", *AIP Journal*, (216-223).
- Bingham, Lisa B.-Nabatchi, Tina ve O'Leary, Rosemary (2005), "The New Governance: Practices and Processes for Stakeholder and Citizen Participation in the Work of Government," *Public Administration Review*, Vol. 65, No.5, (547-558).
- Bourgon, Jocelyne (2009), Why Should Government Engage Citizens in Service Delivery and Policy Making?, in OECD, Focus on Citizens: Public Engagement for Better Policy and Services, OECD Publishing, Paris.
- Brodie, Ellie, Cowling, Eddie ve Nissen, Nina (2009), *Katılımı Anlamak: Bir Literatür Taraması*, (çev. Aslı Toksabay Esen), Involve ve Shared Practice, Londra.
- Callahan, Kathe (2007), "Citizen Participation: Questions of Diversity, Equity and Fairness," *Journal of Public Management & Social Policy*, Vol. 13, Iss. 1, (53-68).
- Chapter 2: Citizen Participation and the Public Process (2009). "A Short Course on Local Planning," <http://www.commerce.wa.gov/Documents/GMS-Short-Course-Guidebook-5-1.pdf>, (41-76), (10-05-2016).
- Cornwell, Andrea ve Geventa, John (2001), "Bridging The Gap: Citizenship, Participation and Accountability," PLA Notes 40, (32-35).
- Denhardt, Janet, V. & Denhardt, Robert, B. (2007), *The New Public Service: Serving, Not Steering*, Expanded Edition, M.E. Sharpe, Armonk, NY.
- Denhardt, Robert B. & Denhardt, Janet V. (2001), "The New Public Service: Putting Democracy First", *National Civic Review*, Vol. 90, No. 4, (391-400).
- Denhardt, Robert B. & Denhardt, Janet, V. (2009), *Public Administration: An Action Orientation*, Sixth Edition, Wadsworth: Cengage Learning, MA.
- Denhardt, Robert B. & Denhardt, Janet, V. (2003), "The New Public Service: An Approach to Reform," *International Review of Public Administration*, Vol. 8, No. 1, (3-10).
- Denhardt, Janet V. & Denhardt, Robert B. (2007), Governance Processes and the New Public Service: An Issue Paper Presented for the ASPA Strategic Planning Process, Arizona State University: Arizona, (1-3).
- Denhardt, Janet- Terry, Larry- Delacruz, Edgar R. & Andonoska, Ljubinka (2009), "Barriers to Citizen Engagement in Developing Countries," *International Journal of Public Administration*, 32, (1268-1288).

- Denhardt, Robert B. (2002), "Trust As Capacity: The Role of Integrity And Responsiveness," *Public Organization Review*, 2, (65-76).
- Denhardt, Robert B. & Denhardt, Janet V. (2000), "The New Public Service: Serving Rather Than Steering," *Public Administration Review*, Vol. 60, No. 6, (549-559).
- Deth, Jan W. (2016), "What is Political Participation," *Oxford Research Encyclopedia, Politic*, (1-19).
- Eroğlu, Hacer T. (2006), "Yönetime Katılma Biçimleri ve Yerel Yönetimlerde Demokratik Mekanizmalar," *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 11, (191-206).
- Feldheim, Marry A. ve Johnson, Gail, (2004), "Normative Education: Putting the Public Servant in Public Service in Public Service," *Global Virtue Ethics Review*, 5 (3), (7-29).
- Fung, Archon (2015), "Putting The Public Back Into Governance: The Challenges of Citizen Participation And Its Future," *Public Administration Review*, Vol. 75, Iss, 4, (513-522).
- Genç, Neval F. (2010), "Yeni Kamu Hizmeti Yaklaşımı", *Türk İdare Dergisi*, Sayı: 466, Mart 2010, (145-159).
- Gruening, Gernod (2001), "Origin and Theoretical Basis of New Public Management," *International Public Management Journal*, 4, (1-25).
- Holdar, Gina G. & Zakharchenko, Otko (2002), "Citizen Participation Conference and Handbook," (Ed) Gina G. Holdar ve Otko Zakharchenko, *Citizen Participation Handbook: People's Voice Project International Centre for Policy Studies*, İMedia, Kyiv.
- Hughes, Owen E. (2003), *Public Management and Administration: An Introduction*, Third Edition, Palgrave Macmillan, New York.
- Irvin, Renee A. & Stansbury, John (2004), "Citizen Participation in Decision Making: Is It Worth the Effort?" *Public Administration Review*, Vol. 64, No. 1, (55-65).
- İPAT (2015), *Public Participation And Citizen Engagement*, Geneva.
- Kapani, Münci (1998), *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Katsamunskaya, Polya (2012), "Classical and Modern Approaches to Public Administration," *Economic Alternatives, Issue 1*, (74-81).
- Kaya, Fevzi (2016), "Kamu Yönetimi Kuramları ve Vatandaş İlişkisi Üzerine Bir Analiz," *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 8, Sayı 17, (280-292).
- Kettl, Donald (2002), *The Transformation of Governance: Public Administration for Twenty-First Century America*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Milakovich, Michael E. (2010), "The Internet and Increased Citizen Participation in Government," *Journal of Democracy (JeDEM)* 2 (1), (1-9).
- Nabatchi, Tina (2012), *A Manager's Guide to Evaluating Citizen Participation, Fostering Transparency and Democracy Series*, IBM Center for the Business of Government, Syracuse University, NY.
- Newman, Janet-Barnes, Marian-Sullivan, Helen ve Knops, Andrew (2004), "Public Participation and Collaboration Governance," *Journal of Social Policy*, Vol. 33, Is. 02, (203-223).
- Önder, Özgür (2016), "Yerelleşme ve Yerel Demokrasinin Güçlendirilmesi Bağlamında Yerel Katılım," *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 9, Sayı 18, (311-326).

- Perry, James L. (2007), "Democracy and the New Public Service," *The American Review of Public Administration*, 37 (3), (3-16).
- Pfiffner, James P. (2004), "Traditional Public Administration Versus The New Public Management: Accountability Versus Efficiency," (Ed) A. Benz, H. Siedentopf ve K. P. Sommermann, *Instituenenbildung in Regierung und Verwaltung*, Duncker & Humbolt, Berlin, (443-454).
- Roberts, Nancy (2003), *Direct Citizen Participation: Building a Theory*, 7th National Public Management Research Conference, Washington D.C.
- Roberts, Nancy (2008), *Direct Citizen Participation: Challenges and Dilemmas* (Ed. Nancy Roberts, *The Age of Direct Citizen Participation*), M.E. Sahrpe, Armonk, NY, (1-17).
- Robinson, Mark (2015), "From Old Public Administration to the New Public Service," UNDP Global Centre for Public Service Excellence, (1-4).
- Yıldız, Mete ve Sobacı, Mehmet Z. (2013), *Kamu Politikası ve Kamu Politikası Analizi: Genel Bir Çerçeve* (Ed. Mete Yıldız ve Mehmet Zahid Sobacı, *Kamu Politikası: Kuram ve Uygulama*), Adres Yayınları, Ankara.

SANAYİ SEKTÖRÜNDE ENERJİ TALEP ESNEKLİKLERİNİN TAHMİNİ: OECD ÜLKELERİ ÖRNEĞİ¹

ESTIMATION OF ENERGY DEMAND ELASTICITY IN INDUSTRIAL SECTOR: THE CASE OF OECD COUNTRIES

Nazan ŞAHBAZ KILINÇ², Orhan ÇOBAN³

Öz

Enerji tüketiminin en fazla olduğu sektör sanayi sektörüdür. Dolayısıyla endüstriyel enerji talebinin kısa ve uzun vadede nasıl bir seyir izleyeceğinin tahmin edilmesi oldukça önemlidir. Ayrıca uygun enerji politikalarının tasarlanması ve bu politikaların enerji talebine olan etkilerini ölçmek için çeşitli enerji kaynaklarının talep esnekliklerinin hesaplanması gerekmektedir. Çalışmada OECD ülkelerinde sanayi sektörü enerji talep esnekliklerinin tahmin edilmesi amaçlanmıştır. Ampirik analiz çerçevesini oluşturmak için öncelikle ilgili literatürde yer alan enerji talep modelleri incelenmiştir. Daha sonra OECD ülkelerinde sanayi sektöründe enerji talep esnekliklerini tahmin etmek için dinamik panel veri yöntemleri kullanılarak bu yöntemler kapsamında beş farklı model oluşturulmuştur.

Yapılan analizler sonucunda elde edilen sonuçlar şu şekilde özetlenebilir: OECD ülkelerinde sanayi sektöründe toplam enerji fiyatlarındaki %1'lik artış sanayi sektöründe enerji talebini %0.1 oranında azaltmaktadır. Enerji kaynakları ayrı ayrı dikkate alındığında, talep esnekliklerinde farklılıklar görülmektedir. Buna göre, petrol fiyatlarındaki %1'lik artış sanayi sektöründe petrol talebini %1.54 oranında azaltmaktadır. Öte yandan elektrik enerjisi fiyatlarındaki %1'lik artış elektrik enerjisi talebini %0.14 oranında artırmaktadır. Doğal gaz fiyatlarındaki %1'lik artış doğal gaz talebini %0.10 oranında azaltmaktadır. Son olarak kömür fiyatlarındaki %1'lik artış kömür talebini %0.29 oranında azaltmaktadır. Çalışmanın sonuç bölümünde analiz sonuçları yorumlanmış ve Türkiye'nin enerji politikalarıyla ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Enerji Kaynakları, Enerji Talep Esneklikleri, Dinamik Panel Veri Analizi

¹ Bu çalışma 24.10.2014 tarihinde Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim dalında kabul edilen “ Sanayi Sektöründe Enerji Talep Esnekliklerinin Tahmini: OECD Ülkeleri Örneği” adlı tezin revize edilmiş halidir.

² Yrd. Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, İ.İ.B.F, İktisat Bölümü /KIRIKKALE nkilinc@kku.edu.tr

³ Prof .Dr. Selçuk Üniversitesi, İ.İ.B.F,İktisatBölümü/KONYA,ocoban@selcuk.edu.tr.

Abstract

The sector with the highest energy consumption is the industrial sector. Therefore it is very important to estimate how the industrial energy demand will follow a short and long run. In addition, in order to design appropriate energy policies and to measure the effects of these policies on energy demand, the demand elasticities of various energy sources need to be calculated. In this study aimed to estimate the elasticities of energy demand in the industrial sector in OECD countries. In order to construct the empirical analysis framework, firstly the energy demand models in the related literature are examined. After that, five different models were created using dynamic panel data methods to estimate energy demand elasticities in the industry sector in OECD countries.

In the OECD countries, a 1% increase in total energy prices in the industrial sector reduces the energy demand in the industrial sector by 0.1%. When energy sources are taken into account separately, there are differences in demand elasticities. According to this, a 1% increase in oil prices reduces oil demand in the industrial sector by 1.54%. On the other hand, 1% increase in electricity energy prices increases electricity demand by 0.14%. A 1% increase in natural gas prices reduces natural gas demand by 0.10%. Finally, a 1% increase in coal prices reduces coal demand by 0.29%. In the conclusion part of the study, the results of the analysis were interpreted and a general evaluation of Turkey's energy policies was made.

Keywords: Energy Sources, Energy Demand Elasticities, Dynamic Panel Data Approach

1. GİRİŞ

Enerji ülkelerin kalkınmasında ve toplumların yaşam standartlarının artırılmasında her zaman büyük bir öneme sahip olmuştur. Enerji konut ve işyerlerinde çeşitli amaçlar için kullanılmaktadır. Bireylere ait meskenlerde ve işyerlerinde, özel ve kamu sektörüne ait binalarda özellikle ısınma ve aydınlatma faaliyetlerinde enerjiye kaynaklarına başvurulmaktadır. Sanayi sektörünün en temel girdisi olan enerji zorunlu mal grubundadır.

Enerji, ekonomik ve sosyal kalkınmanın temel girdileri arasında yer almaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın ortaya çıkmasında temel oluşturan sosyal denge, ekonomik büyüme, çevresel koruma gibi unsurların oluşturulmasında enerji, ana bileşen olarak rol oynamaktadır. Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında enerjinin önemli bir payı bulunmaktadır. Ülkelerin gelişmişlik seviyesini karşılaştırırken kişi başına birincil enerji ve elektrik tüketimi değerleri gösterge olarak kabul edilmektedir. Kişi başına enerji tüketiminin yüksek olması, hem ülkedeki ekonomik faaliyetlerin canlılığını hem de refah düzeyinin yüksekliğini göstermektedir. Endüstriyel enerji talebinin kısa ve uzun vadede nasıl bir seyir izleyeceğinin tahmin edilmesi oldukça önemlidir. Uygun enerji politikalarının belirlenmesi ve bu politikaların enerji talebine olan etkilerini ölçmek için enerji kaynaklarının talep esnekliklerinin hesaplanması gerekmektedir.

OECD ülkelerinde sanayi sektörü enerji talep esnekliklerini inceleyen çalışma giriş ve sonuç dahil olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde enerji talep esnekliklerini konu alan

çalışmaların yer aldığı literatür özetine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise araştırmanın amacı, kapsamı ve yöntemi üzerinde durulmakta, veri seti, veri kaynakları ve veri setinin analizinde kullanılacak olan yöntemler açıklanmaktadır. Analiz bölümünde OECD ülkelerinde sanayi sektörü enerji talep esnekliklerini tahmin etmek için beş farklı model oluşturulmuştur. I. modelde, sanayi sektöründe toplam enerji talebinin fiyat ve gelir esneklikleri hesaplanmıştır. II. modelde, petrol talebinin fiyat ve gelir esneklikleri, III. modelde, elektrik enerjisi talebinin fiyat ve gelir esneklikleri, IV. modelde, doğal gaz talebinin fiyat ve gelir esneklikleri ve V. modelde, kömür talebinin fiyat ve gelir esneklikleri tahmin edilmiştir. Çalışmanın sonuç bölümünde analizlerde elde edilen bulgular çerçevesinde ulaşılan sonuçlar genel olarak değerlendirilmiş ve sanayi sektöründeki enerji talebine yönelik politika yapıcılara ve bu konuyla ilgili yapılacak olan bilimsel çalışmalara katkı sağlamak için bazı öneriler geliştirilmeye çalışılmıştır.

2. LİTERATÜR

Literatürde, toplam enerji tüketiminin fiyat ve gelir esnekliklerini araştıran çok sayıda çalışma vardır. Çalışmaların çoğu tek bir ülkenin ya da ülke grubunun toplam enerji talep esnekliklerini incelemiştir ve bu çalışmalarda ülkelere ve dönemlere göre farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Sanayi sektöründe enerji talebinin uzun dönem ve kısa dönem esnekliklerini panel veri analiziyle tahmin eden çalışma sayısı oldukça azdır. Literatür taramasında enerji talep esnekliklerini tahmin eden çeşitli çalışmalara yer verilmiştir.

Bose ve Shukla (1999), elektrik enerjisi talebi ile fiyat ve gelir arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Hindistan'daki tüketici kategorilerini; hane halkı, ticari, tarım, küçük ve orta ölçekli işletmeler ve büyük ölçekli işletmeler olmak üzere beş gruba ayırmışlardır. Çalışmalarında havuzlanmış regresyon yöntemini kullanarak, elektrik enerjisi talebinin gelir esnekliğini ticari ve büyük ölçekli işletmelerde 1'den büyük, diğer kategorilerde ise 1'den küçük olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Fiyat esnekliği tarım sektöründe -1.35, hane halkı için -0.65, büyük ölçekli işletmeler için -0.45 ve ticari sektör için -0.26 olarak hesaplanmıştır.

Gately ve Huntington (2001), çalışmalarında Dünyadaki en büyük 96 ülkeyi incelemişlerdir. Enerji fiyatlarındaki ve gelirdeki değişmelerin enerji talebine olan etkilerini araştırmışlardır. Nispeten yavaş ve düzensiz bir gelir artışına sahip OECD bölgesine dahil olmayan petrol ithalatçılarının uzun dönem gelir esnekliğinin 0.5 olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dermot ve Huntington (2001), çalışmalarında Dünyadaki 96 ülkeyi incelemişlerdir. Enerji fiyatlarındaki ve gelirdeki değişmelerin enerji talebine olan etkilerini araştırmışlardır. Nispeten yavaş ve düzensiz bir gelir artışına sahip OECD bölgesine dahil olmayan petrol ithalatçılarının uzun dönem gelir esnekliğinin 0.5 olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Griffin (2005), çalışmasında Amerika için konut sektöründe elektrik enerjisi talebinin fiyat esnekliğini kısa dönem için -0.24 uzun dönem için -0.32 olarak hesaplamıştır. Ticari kullanıcılar için ise elektrik enerjisi talebinin fiyat esnekliğini kısa dönem için -0.21 uzun dönem için -0.97 olduğunu tespit etmiştir.

Lester ve Ninomiya (2005), ARDL modelini kullanarak Japonya’da 1887-2001 dönemine ait enerji talebi, GSYH ve enerji fiyatlarını arasındaki uzun dönem ilişkisi araştırmışlardır. Uzun dönem fiyat esnekliğini yaklaşık olarak -0.2 olarak hesaplamışlardır.

Narayan vd. (2007), G7 ülkeleri için panel birim kök ve panel ko-entegrasyon çerçevesinde elektrik enerjisi talebinin kısa ve uzun dönem fiyat ve gelir esnekliklerini araştırmışlar; elektrik enerjisi talebinin fiyat esnekliğinin elastik, gelir esnekliğinin ise inelastik olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Polemis (2007), çoklu koentegrasyon tekniklerini kullanarak Yunanistan’ın sanayi sektörü için petrol ve elektrik enerjisi talebini tahmin etmiştir. Ekonomik faaliyetlerin kısa dönem esnekliği 0.61, uzun dönem esnekliği 0.85; talebin kısa dönem fiyat esnekliği -0.35, uzun dönem fiyat esnekliği ise -0.85 olarak bulunmuştur.

Akbostancı vd. (2009), 1985-2004 dönemi için Türkiye’nin enerji talebi toplamda ve ayrıca sanayi ve hizmet sektörleri için enerji tüketimi, üretim, yurt içi enerji fiyatları ve Dünya ham petrol fiyatları değişken kabul edilerek eş-bütünleşme ve vektör hata düzeltme yöntemlerini kullanarak tahmin etmeye çalışmışlardır. Sanayi sektöründe elektrik fiyatlarındaki %1’lik bir artış sanayinin enerji tüketiminin uzun dönemde %2.8 artmasına yol açmıştır.

Bernstein ve Madlener (2010) alt sanayi sektörlerinde elektrik enerjisi talep esnekliklerinin tahmin etmek için çok değişkenli koentegrasyon analizini kullanmışlardır. Çalışmada 1970-2007 dönemi için Almanya’daki sekiz alt sanayi sektörüne ait veriler kullanılmıştır. Eşbütünleşik VAR modelinin kullanımı ve yapısal kırılmaların hesaplanması sonucunda, analize dâhil edilen sekiz sektörden beşinde bir eş-bütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Elektrik enerjisi talebinin fiyat esnekliklerinin ise -0.52 ila 0 arasında olduğu sonucuna varılmıştır.

Selen ve Baykul (2012), Türkiye’deki enerji talebinin uzun dönemli koentegrasyon analizi yapılmıştır ve elektrik enerjisi talebinin gelir ve fiyat esneklikleri hesaplanmıştır. Buna göre enerji talebinin gelir ve fiyat esneklikleri sırasıyla 0.928 ve -6.849 olarak bulunmuştur. Bu bulgular uzun dönem elektrik enerjisi talebinin gelir esnekliğinin inelastik ($\epsilon_Y < 1$), fiyat esnekliğinin esnek ($\epsilon_P > 1$) olduğunu göstermektedir.

Phoumin ve Kimura (2014) ASEAN ve Doğu Asya Ülkeleri için dinamik logaritmik doğrusal enerji talep modelleri kullanılarak kısa ve uzun dönem fiyat ve gelir esneklikleri tahmin edilmiştir. Çalışmada enerji fiyat ve gelir gibi belirleyicileri tahmin etmek için enerji talebini temsilen; toplam birincil enerji tüketimi, toplam nihai enerji tüketimi ve toplam nihai petrol tüketimi olmak üzere üç farklı bağımlı değişken kullanılmıştır. Bulgular çalışmaya dahil edilen ülkelerin tümünde fiyat esnekliğinin genelde düşük olduğunu göstermektedir.

3. METODOLOJİ

3.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Enerji, üretim sürecinde zorunlu girdi olmasından dolayı ülkelerin rekabet gücünü etkileyen önemli faktörler arasında yer almaktadır. Dünyada enerji tüketiminde en büyük pay sanayi sektörüne aittir

ve bu konuda yapılan tahminler sanayi sektörü tüketiminin artmaya devam edeceğini öngörmektedir. Bu bağlamda gelecekteki enerji talebinin öngörülerek politika yapıcılara bilgi sağlanması ve mevcut enerji kaynaklarının daha etkin ve verimli kullanılması enerji talep esnekliklerinin hesaplanmasıyla mümkün olmaktadır. Bu çalışmadaki temel amaç, OECD ülkelerinde sanayi sektöründe yoğun şekilde kullanılan enerji kaynaklarının talep esnekliklerini ampirik çerçevede incelemektir.

Bu çalışmada, 1997-2011 döneminde OECD ülkelerinde sanayi sektörü enerji talebinin fiyat ve gelir esneklikleri dinamik panel veri yöntemleri (panel birim kök ve eş-bütünleşme testleri ile havuzlanmış ortalama grup tahmincisi ve ortalama grup tahmincisi yöntemleri) kullanılarak tahmin edilmektedir. Söz konusu analizler Stata 12 paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmamızda OECD ülkelerinde sanayi sektörü enerji talebinin fiyat ve gelir esnekliklerini tahmin etmek için daha önce Liu (2004) makalesinde kullanılan modelden faydalanılarak beş farklı model oluşturulmuştur.

Birim kökün varlığının test edilmesinden önce hangi tür birim kök testlerinin (Birinci kuşak testler; Levin and Lin (1992, 1993), Levin, Lin and Chu (2002), Harris and Tzavalis (1999), Im, Pesaran and Shin (1997, 2002, 2003), Maddala and Wu (1999), Choi (1999, 2001) ve Hadri (2000) iken ikinci kuşak testler; Bai and Ng (2001, 2004), Moon and Perron (2004), Phillips and Sul (2003), Pesaran (2003), Choi (2002), O'Connell (1998) ve Chang (2002, 2004) şeklinde sıralanabilir) (Hurlin ve Mignon, 2006: 2-3) kullanılacağını tespit etmek için yatay kesit bağımlılığı testlerinin yapılması gerekmektedir.

Literatürde gözlem sayısı (N) ve zaman boyutunun (T) büyüklüğüne göre geliştirilmiş yatay kesit bağımsızlığı testleri vardır. Buna göre $T > N$ olduğu durumda Breusch and Pagan (1980), $N > T$ durumunda ise Pesaran (2004) testi kullanılmaktadır. Breusch-Pagan LM test istatistiği,

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{p}_{ij}^2$$

Burada $\hat{p}_{ij}$ artıkların ikili korelasyonlarının örneklem tahminidir:

$$\hat{p}_{ij} = \hat{p}_{ji} = \frac{\sum_{t=1}^T \hat{u}_{it} \hat{u}_{jt}}{(\sum_{t=1}^T \hat{u}_{it}^2)^{\frac{1}{2}} (\sum_{t=1}^T \hat{u}_{jt}^2)^{\frac{1}{2}}}$$

Burada $\hat{u}_{it}$, $y_{it} = a_i + \beta' x_{it} + u_{it}$ regresyonunda u_{it} 'nin tahmin edicisidir. LM testi yatay kesit bağımsızlığını ifade eden sıfır hipotezi altında $N(N-1)/2$ serbestlik derecesi ile χ^2 asimptotik dağılım göstermektedir (Hoyos ve Sarafidis, 2006: 483-485).

Pesaran (2003), artıklar için heterojen yüklenme faktörlerinden hareketle tek-faktör modeli düşünmüştür. Ancak bu yöntemde Pesaran, tahmin edilmiş ortak faktörlerden sapmalara dayanan birim kök testleri yerine, gecikmeli yatay kesit ortalamaları ve serilerin birinci farkları ile Genişletilmiş Dickey Fuller (Augmented Dickey Fuller-ADF) regresyonlarını tahmin etmekte ve böylece birimler arası korelasyonu yok etmektedir. Artıklar birbirleriyle korelasyonlu değilse, i^{th} ülkesi için regresyon modeli şu şekilde yazılabilir:

$$\Delta y_{i,t} = \alpha_i + \rho_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + d \Delta \bar{y}_t + v_{it}$$

Bu eşitlikte $\bar{y}_{t-1} = \left(\frac{1}{N}\right) \sum_{i=1}^N y_{i,t-1}$ ve $\Delta \bar{y}_t = \left(\frac{1}{N}\right) \sum_{i=1}^N y_{i,t}$ 'dir. Burada $t_i(N, T)$, p_i 'nin en küçük kraleler tahmininin t istatistiği olarak ele alınmaktadır. Pesaran bu eşitlikteki Yatay Kesit Genişletilmiş Dickey Fuller (Cross Section Augmented Dickey Fuller-CADF) testine dayanmaktadır. CADF regresyonu tahmin edildikten sonra yatay kesit IM, Pesaran ve Shin (Cross Section Im, Pesaran and Shin-CIPS) istatistiğinin elde edilebilmesi için gecikmeli değişkenlerim t-bar istatistiklerinin ortalamaları alınmaktadır (Hurlin ve Mignon, 2006: 19):

$$CIPS = \left(\frac{1}{N}\right) \sum_{i=1}^N t_i(N, T)$$

Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki (eş-bütünleşme) olması durumunda, bu ilişkinin yönünün ve derecesinin Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi (Pooled Mean Group Estimator-PMGE) ve Ortalama Grup Tahmincisi (Mean Group Estimator-MGE) yoluyla bulunması mümkündür.

PMG ve MG tahmincileri arasında seçim yapabilmek için Hausman testi geliştirilmiştir.

Hausman testinin hipotezleri şu şekildedir:

H₀: Uzun dönem hata parametreleri homojendir.

H_a: Uzun dönem hata parametreleri homojen değildir.

Buna göre yapılan testler sonucunda H₀ hipotezi reddedilemezse PMG tahmincisinin daha iyi sonuçlar ürettiği sonucuna varılır. Bu doğrultuda çalışmada uzun ve kısa dönem ilişkilerinin tahmininde PMGE ve MGE tahmincilerinden faydalanılacaktır. Değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya koyarken hangi tahmincinin daha doğru sonuçlar ürettiğini tespit etmek amacıyla uzun dönem homojenliği Hausman testi ile test edilecektir.

Uzun ve kısa dönem ilişkilerinin analizinde kullanılan panel vektör hata düzeltme modeli şu şekildedir:

$$\Delta Y_{it} = \phi_i \varepsilon_{it-1} + \beta'_{i1} X_{1it} + \beta'_{i2} X_{2it} + \sum_{j=1}^{p-1} \lambda_{ij1} \Delta Y_{it-1} + \sum_{j=0}^{q-1} \delta_{ij1} \Delta X_{1it-j} + \varepsilon_{it}$$

Modelde; ϕ_i hata düzeltme parametresini, λ_{ij} gecikmeli bağımlı değişkenin katsayılarını (scalars), $\delta_{i,j}(k \times 1)$ katsayı vektörlerini, i indisi ülke sayısını, t zamanı, q optimal gecikme uzunluğunu, u_{it} ise hata terimini göstermektedir. Hata düzeltme parametresinin negatif değerli ve istatistiksel olarak anlamlı olması eş-bütünleşik seriler arasındaki kısa dönemli sapmaların uzun dönemde ortadan kalkacağını ve serilerin uzun dönemde dengeye geleceklerini göstermektedir (Tatoğlu, 201: 83).

3.2. Veri Setinin Seçimi ve Model Tahmini

Çalışmada OECD ülkelerinde sanayi sektörü enerji tüketim değerleri, sanayi üretim endeksi ve tüketilen enerjinin reel fiyat endeksi 1997-2011 dönemi için yıllık olarak ele alınmıştır. Sanayi sektöründe

enerji kaynaklarına göre gelir ve fiyat esnekliklerin tahmininde tüketim değişkenleri bağımlı, enerji fiyatları, sanayi üretim endeksi ve kukla değişken açıklayıcı değişken olarak ele alınmıştır. Tablo-1’de çalışmanın veri seti detaylı olarak açıklanmıştır. Doğalgaz ve kömür talebine yönelik modellerde veri eksikliğinden ötürü ele alınan ülke sayısı değişiklik göstermiştir⁴.

Tablo 1. Modelde Kullanılan Veri Setinin Tanımlanması

Değişkenler	Değişkenlerin Tanımlanması
Sanayi Üretim Endeksi (SE), (2010=100)	Sanayi üretim endeksi; madencilik, imalat ve elektrik, su ve gaz ile ilgili alanlarda yapılan üretimin değeridir. Endeks kapsamındaki bu alanlar, Dördüncü Düzey Uluslararası Standart Endüstriyel Sınıflandırmasına göre belirlenmektedir. Endekste baz yıl ve değer 2010=100 olarak belirlenmiştir.
Toplam Enerji Tüketimi (TET)	Sanayi sektörünün alt kategorilerinde tüketilen enerji kaynaklarından (petrol ve petrol ürünleri, doğal gaz, kömür) oluşmaktadır.
Petrol Tüketimi (PT)	Sanayi sektöründe petrol ve petrol ürünlerinin tüketiminden oluşmaktadır. Mtoe (milyon ton petrol eş değeri) cinsinden olan değerler dikkate alınmıştır.
Doğal gaz Tüketimi (DT)	Sanayi sektöründe doğal gaz tüketiminden oluşmaktadır. Mtoe cinsinden olan değerler dikkate alınmıştır.
Elektrik Tüketimi (ET)	Sanayi sektöründe elektrik tüketiminden oluşmaktadır. Mtoe cinsinden olan değerler dikkate alınmıştır.
Kömür Tüketimi (KT)	Sanayi sektöründe kömür tüketiminden oluşmaktadır. Mtoe cinsinden olan değerler dikkate alınmıştır.
Petrol Fiyatı (PF)	Sanayi sektöründe tüketilen petrolün reel fiyat endeksini temsil etmektedir.
Doğal gaz Fiyatı (DF)	Sanayi sektöründe tüketilen doğalgazın reel fiyat endeksini temsil etmektedir.
Elektrik Fiyatı (EF)	Sanayi sektöründe tüketilen elektriğin reel fiyat endeksini temsil etmektedir.
Kömür Fiyatı (KF)	Sanayi sektöründe tüketilen kömürün reel fiyat endeksini temsil etmektedir.
Toplam Enerji Fiyatı (TEF)	Sanayi sektöründe tüketilen toplam enerjinin reel fiyat endeksini temsil etmektedir.
DM1	2008 Küresel Finans Krizi’nin etkisiyle üretimde yaşanan daralmalar dikkate alınarak, Sanayi Üretim Endeksinde krizin etkilerinin görüldüğü 2009 yılı için 1 değerini diğer yıllar için 0 değerini aldığı kukla değişkendir.

Kaynak: OECD, 2014; IEA, 2014.

Sanayi sektöründe enerji talebinin esnekliklerini belirlemek için beş farklı beş farklı model oluşturulmuştur. Analizde bağımlı değişken olan sanayi sektöründe toplam enerji tüketimi, sanayi sektöründe petrol, doğal gaz, elektrik ve kömür tüketimine ilişkin veriler IEA’nın 1996-2012 yılları arasında yayımlanan “Energy Balances of OECD Countries” adlı yıllık raporlardan derlenmiştir. OECD ülkeleri için sanayi üretim endeksi ve sanayi sektöründe tüketilen enerjinin reel fiyat endeksi değerleri raporlarda ülkeler bazında ayrı ayrı verilmediği için IEA’nın veri tabanına üye olunmuş ve ücret karşılığında temin edilmiştir.

⁴ Bu nedenle bu modellerde sanayi üretim endeksi değişkeni SE1, SE2 ve SE3 şeklinde kategorize edilmiştir. Toplam sanayi, petrol ve elektrik talebi modellerinde SE1, doğalgaz talebi modelinde SE2 ve kömür talebi modelinde de SE3 değişkeni kullanılmıştır. Doğalgaz talebi modelinde Danimarka ve İsveç, kömür talebi modelinde de Avustralya, Kanada, Almanya, Yunanistan, Macaristan, Lüksemburg, Meksika, Hollanda, Yeni Zelanda, İspanya ve İsveç ülkeleri dışlanmıştır.

3.3. Analiz Sonuçları

OECD ülkelerinde sanayi sektöründe enerji talebinin fiyat ve gelir esnekliklerinin belirlenmesi amaçlanan bu çalışmada 1997-2011 dönemine ait verilerden hareketle dinamik panel veri yöntemi kullanılarak analizler yapılmıştır. Analiz sonuçları aşağıda tartışılmaktadır.

Tablo 2’de Pesaran CD yatay-kesit bağımlılığı testi sonuçları yer almaktadır. Buna göre analizlerde kullanılacak tüm değişkenler için H_0 hipotezi reddedilebilmektedir. Dolayısıyla değişkenlerin tamamında yatay-kesit bağımlılığı vardır.

Tablo 2. Pesaran CD Testi Sonuçları

Değişkenler	CD-test	p-value	Corr	abs(corr)
SE1	31.70	0.000	0.454	0.596
SE2	27.97	0.000	0.435	0.602
SE3	11.40	0.000	0.309	0.580
KT	17.44	0.000	0.250	0.471
PT	28.57	0.000	0.409	0.518
DT	6.10	0.000	0.087	0.407
ET	14.07	0.000	0.202	0.331
TET	25.05	0.000	0.359	0.500
KF	20.86	0.000	0.565	0.722
PF	65.09	0.000	0.932	0.932
DF	38.54	0.000	0.599	0.632
EF	23.05	0.000	0.330	0.503
TEF	62.53	0.000	0.896	0.896

Öncelikle serilerin doğal logaritması alınmıştır. Ele alınan değişkenlerin durağan olup olmadıkları Pesaran CIPS testi işletilerek test edilmiştir. Gecikme düzeyi belirlenirken Akaike Bilgi Kriteri dikkate alınmıştır. Pesaran (2007) CIPS birim kök testinin sonuçlarının yer aldığı Tablo 3’ten de izlenebileceği gibi, değişkenlerin tümü düzeylerinde durağan değildir. Serilerin durağan hale getirilmesi özellikle değişkenler arasında sahte (görünürde) bir ilişkinin ortaya çıkmasının önüne geçilmesinde oldukça önemlidir. Bu bağlamda tüm değişkenler birinci farkları alınarak durağan hale getirilmiştir. Birinci farkları alınarak durağan duruma getirilen seriler arasındaki eş-bütünleşme ilişkisi araştırılmıştır.

Tablo 3. Pesaran (2007) CIPS Testi Sonuçları

Değişkenler	Tbar		z (t-bar)		z olasılık	
	Sabitli	Sabitli-Trendli	Sabitli	Sabitli-Trendli	Sabitli	Sabitli-Trendli
SE1	-0.745	-1.997	4.521	1.198	1.000	0.885
SE2	-1.542	-1.617	0.791	2.814	0.785	0.998
SE3	-0.850	-2.803	3.020	-1.832	0.034	0.999
TET	-1.945	-2.095	-1.041	0.752	0.149	0.774
TEF	-2.198	-1.923	-2.217	1.536	0.013	0.938
PT	-1.577	-1.433	0.664	3.764	0.747	1.000
PF	-2.188	-2.063	-2.168	0.898	0.015	0.815
ET	-1.281	-1.836	2.033	1.932	0.979	0.973
EF	-1.620	-2.287	0.464	-0.125	0.679	0.450
DT	-1.927	-2.529	-0.920	-1.176	0.179	0.120
DF	-1.677	-2.060	0.189	0.873	0.575	0.809
KT	-1.664	-1.391	0.228	2.931	0.590	0.998
KF	-2.383	-2.167	-2.243	0.314	0.012	0.623
BİRİNCİ FARKLAR						
SE1	-1.989	-2.125	-1.245	0.614	0.106	0.730
SE2	-2.025	-1.947	1.368	-1.359	0.914	0.087
SE3	-3.375	-3.258	-5.648	-3.365	0.000	0.000
TET	-2.692	-3.007	-4.504	-3.403	0.000	0.000
TEF	-2.252	-2.590	-2.465	-1.504	0.007	0.066
PT	-3.554	-3.587	-8.501	-6.041	0.000	0.000
PF	-2.580	-3.136	-3.986	-3.986	0.000	0.000
ET	-2.581	-2.877	-3.993	-2.809	0.000	0.002
EF	-2.378	-2.293	-3.048	-0.151	0.001	0.440
DT	-2.928	-3.113	-5.380	-3.730	-5.380	0.000
DF	-2.485	-2.611	-3.408	-1.535	-3.408	0.062
KT	-3.662	-3.755	-6.632	-5.039	0.000	0.000
KF	-3.606	-3.440	-6.440	-3.978	0.000	0.000
CIPS Kritik Değerleri ^a						
sabitli durumda: %10 = -2.070 %5 = -2.170 %1: -2.340						
sabitli-trendli durumda: %10 = -2.590 %5 = -2.690 %1: -2.88						
^a : Pesaran (2007)'de bu kritik değerler verilmiştir.						

Tablo 4'te Panel Eş-bütünleşme (Pedroni) testlerinin sonuçları sunulmaktadır. I., III. ve V. modellerde hem sabitli hem de sabitli-trendli durumlarda Pedroni eşbütünleşme testlerinden 4 tanesine göre uzun dönemli ilişki vardır. II. modelde sabitli durumda Pedroni testlerinden 4, sabitli-trendli

durumda 5 tanesine, IV. modelde ise sabitli durumda 4, sabitli-trendli durumda ise 5 tanesine göre serileri arasında uzun dönemli bir ilişki vardır. Diğer taraftan sadece sabitli durumda yapılabilen Kao testine göre tüm modellerde seriler arasında uzun dönemli ilişki görülmektedir.

Tablo 4. Panel Eş-bütünleşme (Pedroni) Testleri

	İstatistikler	Panel v	Panel rho	Panel PP	Panel ADF	Group rho	Group PP	Group ADF	KAO Testi
Model I	Sabitli	-3,81	1,77	-5,42***	-5,45***	3,68	-8,07***	-6,94***	-2,94***
	Sabitli ve Trendli	-6,241	4,046	-8,12***	-6,62***	5,31	-11,15***	-8,11***	-
Model II	Sabitli	-3,23	-1,82**	-10,10**	-9,96**	0,46	-14,42***	-13,07***	-7,96***
	Sabitli ve Trendli	-6,15***	1,69	-10,96***	-10,10***	3,66	-16,11***	-13,20***	-
Model III	Sabitli	-3,36	-0,28	-20,34***	-11,97***	0,75	-29,13***	-15,02***	3,53***
	Sabitli ve Trendli	-6,2	1,92	-25,84***	-12,65***	2,93	-32,97***	-15,38***	-
Model IV	Sabitli	-2,42	-1,39*	-11,61***	-10,51***	0,57	-17,22***	-12,24***	-6,14***
	Sabitli ve Trendli	-5,15	0,81	-14,74***	-11,19***	2,64	-21,65***	-11,76***	-
Model V	Sabitli	-3,12	-0,18	-4,46***	-4,46***	1,64	-4,11***	-4,11***	-3,34***
	Sabitli ve Trendli	-4,92	2,53	-8,53***	-5,76***	4,01	-7,96***	-4,67***	-

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Seriler arasında uzun dönemli bir ilişki tespit ettikten sonra hem uzun, hem de kısa dönem ilişkilerinin yönünü ve katsayılarını Vektör Hata Düzeltme Modeli çerçevesinde PMG ve MG tahmincilerini kullanarak hesaplamak mümkündür. Sanayi sektöründe toplam enerji talebinin fiyat ve gelir esneklikleri hem PMG, hem de MG tahmincileri ile test edilmiştir. Bu tahmincilerden hangisinin daha iyi sonuçlar ürettiğini görmek için Hausman testi (uzun dönem homojenliğinin testi) yapılmış ve sonuçları Tablo-5’de verilmiştir.

Tablo 5. Model-I’in PMGE ve Hausman Test Sonuçları

ΔTET	Katsayı	Standart Hata	z istatistiği	$P > z $	%95 Güven Aralığı	
TEF	-.1013379	.0563682	-1.80	0.072	-.2118175	.00914
SE1	.4321609	.0547589	7.89	0.000	.3248353	.53948
DM	-.0941432	.04116	-2.29	0.022	-.1748153	-.0134
ec	-.4479675	.0727183	-6.16	0.000	-.5904928	-.30544
ΔTEF	-.053811	.1003675	-0.54	0.592	-.2505277	.14290
$\Delta SE1$	.827538	.3452486	2.40	0.017	.1508632	1.5042
ΔDM	.0182722	.0311992	0.59	0.558	-.0428771	.07942
Sabit	.42222	.1386706	3.04	0.002	.1504306	.69400
Hausman Testi: $\chi^2(3) = 1.80$, $Prob > \chi^2 = 0.6149$						

Tablo-5’den görüldüğü üzere ki-kare değerinin (1.80) anlamlı olmadığı görülmüştür. Dolayısıyla H_0 hipotezi reddedilememiş, PMG tahmincisinin daha doğru sonuçlar vereceği kabul edilmiştir. Diğer

tarafından, hata düzeltme parametresi (error correction-ec) anlamlıdır. Bu parametrenin sıfırdan küçük olması anlamlı olduğunu ve değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Hata düzeltme parametresi aynı zamanda serilerin durağan olmamasından kaynaklanan kısa dönem sapmalarının bir sonraki dönemde dengeye gelme hızını ortaya koymaktadır. Buna göre, bir dönemde oluşan dengesizliklerin yaklaşık %44'ü bir sonraki dönemde düzelecek ve uzun dönem dengesine yaklaşılması sağlanacaktır. Bununla birlikte TEF, SE ve DM değişkenlerinin uzun dönem katsayılarının (sırasıyla -0,1, 0,4 ve 0,09) anlamlı olduğu görülmektedir. Buna karşın bu değişkenlerden sadece SE değişkeninin kısa dönem katsayısı (-0,4) anlamlıdır.

Uzun dönemde toplam enerji fiyatlarındaki %1'lik artış toplam enerji talebini yaklaşık %0,1 oranında azaltırken, sanayi üretim endeksindeki artış ise toplam enerji talebini %0,4 oranında artırmaktadır. Ayrıca esneklik katsayılarının 1'den küçük olması, sanayi sektöründe toplam enerji talebinin fiyat ve gelir esneklikleri bakımından inelastik bir durumun olduğuna işaret etmektedir. Sanayi sektöründe enerjinin zorunlu bir girdi olmasından dolayı enerji talebinin fiyat esnekliği sıfıra çok yakındır.

Sanayi sektöründe petrol talebinin fiyat ve gelir esnekliklerinin tahmini için yapılan analizlerin sonuçları Tablo-6'da verilmektedir. Hausman testi sonuçlarının yer aldığı Tablo-6'ya göre PMG tahmincisi daha doğru sonuçlar üretmektedir. Buna göre modelin kısa dönem hata düzeltme parametresi negatif (-0,35) ve anlamlıdır, dolayısıyla bir dönemde oluşan dengesizliklerin yaklaşık %35'i bir sonraki dönemde düzelecek ve uzun dönem dengesine yaklaşılması sağlanacaktır. Bununla birlikte PF, SE ve DM değişkenlerinin uzun dönem katsayıları (sırasıyla -1,54, 1,69 ve -0,69) anlamlı iken, bu değişkenlerin kısa dönem katsayıları anlamsızdır.

Uzun dönemde petrol fiyatlarındaki %1'lik artış sanayi sektöründe enerjiye olan talebi %1,54 oranında azaltırken, sanayi üretim endeksinde ortaya çıkan %1 oranındaki bir artış petrol talebini %1,69 oranında artırmaktadır. Diğer taraftan talebin fiyat ve gelir esneklik katsayılarının 1'den büyük olması, sanayi sektöründe petrol talebinin fiyat ve gelir esneklikleri bakımından elastik olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 6. Model-II'nin PMGE ve Hausman Test Sonuçları

Δ PT	Katsayı	Standart Hata	z istatistiği	P > z	%95 Güven Aralığı	
PF	-1.541555	.1954355	-7.89	0.000	-1.924602	-1.158509
SE1	1.698367	.3330541	5.10	0.000	1.045593	2.351141
DM	-.6916938	.1825308	-3.79	0.000	-1.049448	-.33394
ec	-.3552579	.0713056	-4.98	0.000	-.4950143	-.2155016
Δ PF	-.2403562	.2285104	-1.05	0.293	-.6882284	.207516
Δ SE1	-.0502061	.4690665	-0.11	0.915	-.9695595	.8691474
Δ DM	-.0269793	.1090208	-0.25	0.805	-.2406562	.1866975
Sabit	.1512499	.1496716	1.01	0.312	-.142101	.4446008
Hausman Testi: chi2(3) = 4.46 Prob>chi2= 0.2157						

Elektrik enerjisi gelir ve fiyat esnekliklerinin yer aldığı Tablo 7'den de görüldüğü gibi, Hausman ki-kare istatistiğine (2.78) göre modelde PMG tahmincisi MG tahmincisine göre daha doğru sonuçlar üretmektedir. Tablo incelendiğinde, modelin kısa dönem hata düzeltme parametresinin negatif (-0.63) ve anlamlı olduğu görülmektedir. Diğer taraftan EF, SE ve DM değişkenlerinin uzun dönem katsayıları (sırasıyla 0.14, 0.79 ve -0.16) anlamlıdır.

Kısa dönemde ise sadece EF değişkeninin kısa dönem katsayısı (0.48) anlamlıdır. Bu modelde diğer modellerden farklı olarak elektrik enerjisinin fiyatı arttığında tüketim de artmaktadır. Esneklikler açısından bakıldığında, elektrik enerjisi fiyatlarındaki %1'lik artış enerjiye olan talebi %0.14 oranında, sanayi üretim endeksindeki %1'lik artış ise elektrik enerjisi talebini %0.79 oranında artırmaktadır. Diğer taraftan esneklik katsayılarının 1'den küçük olması, sanayi sektöründe elektrik enerjisi talebinin fiyat ve gelir esneklikleri bakımından inelastik olduğunu göstermektedir.

Tablo 7. Model-III'ün PMGE ve Hausman Test Sonuçları

ΔET	Katsayı	Standart hata	z istatistiği	$P > z $	%95 Güven Aralığı	
EF	.0149084	.0092142	1.62	0.106	-.0031511	.0329679
SE1	.7920948	.0559524	14.16	0.000	.6824301	.9017595
DM	-.166181	.038344	-4.33	0.000	-.2413339	-.0910282
ec	-.6309166	.1136261	-5.55	0.000	-.8536198	-.4082135
ΔEF	.4821479	.2734537	1.76	0.078	-.0538115	1.018107
$\Delta SE1$	.1746514	.5204098	0.34	0.737	-.845333	1.194636
ΔDM	.0431890	.0465494	0.93	0.354	-.0480461	.1344241
Sabit	-1.454108	.3235396	-4.49	0.000	-2.088234	-.8199825
Hausman Testi: $\chi^2(3) = 2.78$ Prob> $\chi^2 = 0.4263$						

Sanayi sektöründe doğal gaz talebinin fiyat ve gelir esnekliklerini tahmin etmek için yapılan testin sonuçları Tablo-8'de yer almaktadır. Hausman test istatistiği (5.48) modelde PMG tahmincisinin kullanılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Modelin kısa dönem hata düzeltme parametresi negatif (-0.33) ve anlamlıdır. Buna göre bir dönemde oluşan dengesizliklerin yaklaşık %33'ü bir sonraki dönemde düzelecek ve uzun dönem dengesine yaklaşacaktır.

Açıklayıcı değişkenlerden DF, SE ve DM değişkenlerinin katsayıları kısa dönemde anlamsızken, uzun dönemde (sırasıyla -0.10, 0.08 ve -0.39) anlamlıdır. Uzun dönemde doğal gaz fiyatlarındaki %1'lik bir artış doğal gaza olan talebi %0.10 oranında azaltırken, sanayi üretim endeksindeki %1'lik artış ise doğal gaz talebini %0.08 oranında artırmaktadır.

Tablo 8. Model-IV'ün PMGE ve Hausman Testi Sonuçları

ADT	Katsayı	Standart Hata	z istatistiği	P > z	%95 Güven Aralığı	
DF	-.1047083	.0166578	-6.29	0.000	-.1373571	-.0720595
SE2	.0899251	.0152071	5.91	0.000	.0601198	.1197304
DM	-.3905926	.10432	-3.74	0.000	-.5950561	-.1861291
ec	-.331975	.0799151	-4.15	0.000	-.4886058	-.1753442
DF	.00094	.0129666	0.07	0.942	-.0244741	.0263541
SE2	-.0002218	.0127096	-0.02	0.986	-.0251322	.0246886
DM	-.0357038	.0476625	-0.75	0.454	-.1291205	.057713
Sabit	.2787519	.1496307	1.86	0.062	-.0145189	.5720227
Hausman Testi: $\chi^2(1) = 5.48$, Prob> $\chi^2 = 0.1400$						

Sanayi sektöründe kömür talebinin fiyat ve gelir esnekliklerini tahmin etmek için yapılan testlerin sonuçları Tablo-9'da yer almaktadır. Tablo-8, Hausman test istatistiği (5.99) modelde PMG tahmincisinin kullanılması gerektiğini göstermektedir. Modelin kısa dönem hata düzeltme parametresi negatif (-0.36) ve anlamlıdır. Dolayısıyla bir dönemde oluşan dengesizliklerin yaklaşık %36'sı bir sonraki dönemde düzelecek ve uzun dönem dengesine yaklaşılabilecektir. Açıklayıcı değişkenlerden KF, SE ve DM değişkenlerinin uzun dönem katsayıları (sırasıyla -0.29, 0.56 ve -0.14) anlamlı iken, kısa dönemde tam tersi bir durum vardır.

Tablo 9. Model-V'in PMGE ve Hausman Test Sonuçları

ΔKT	Katsayı	Standart Hata	z istatistiği	P > z	%95 Güven Aralığı	
KF	-.2979877	.1271879	-2.34	0.019	-.5472714	-.048704
SE3	-.5685334	.1206431	-4.71	0.000	-.8049895	-.3320772
DM	-.1472278	.0906126	-1.62	0.104	-.3248252	.0303696
ec	-.364395	.0813974	-4.48	0.000	-.523931	-.204859
ΔKF	.0525207	.1153459	0.46	0.649	-.1735531	.2785945
ΔSE3	1.886498	.7730481	2.44	0.015	.3713512	3.401644
ΔDM	-.0279249	.0527863	-0.53	0.597	-.1313841	.0755342
Sabit	1.682077	.4336445	3.88	0.000	.832149	2.532004
Hausman Testi: $\chi^2(3) = 5.99$, Prob> $\chi^2 = 0.1122$						

Esneklikler ele alındığında, uzun dönemde kömür fiyatlarındaki %1'lik bir artış kömüre olan talebi %0.29 oranında azaltmaktadır. Sanayi üretim endeksindeki %1'lik artış ise kömür talebini %0.56 oranında artırmaktadır. Esneklik katsayılarının 1'den küçük olması, sanayi sektöründe kömür talebinin fiyat ve gelir esneklikleri açısından inelastik olduğu anlamına gelmektedir.

4. SONUÇ

Enerji talep esnekliklerinin hesaplanması gelecekteki enerji talebinin belirlenmesinde ve gelecekteki enerji tüketiminin karşılanması için gerekli kapasitenin tasarlanmasında yardımcı olmaktadır. Literatürde enerji talep esnekliklerini ele alan çok sayıda çalışma olmakla birlikte, sanayi sektörü bağlamında enerji talep esnekliklerini inceleyen çalışmaların sayısında bir sınırlılık söz konusudur. Bu kapsamda çalışmamızda 1997-2011 dönemi referans alınarak OECD ülkelerinde sanayi sektöründe yoğun şekilde kullanılan enerji kaynaklarının talep esnekliklerinin ampirik çerçevede incelenmesi amaçlanmıştır. Analizlerde beş farklı tahmin modeli kullanılmıştır.

Tahmin modellerine ilişkin analiz sonuçlarında toplam enerji talebinin kısa dönemli esneklik katsayıları teorik, ekonometrik ve istatistikî göstergeler açısından anlamsız çıkmıştır. Uzun dönemli analiz sonuçları dikkate alındığında ise (Model-1) toplam enerji fiyatlarındaki %1'lik artışın toplam enerji talebini %0.1 oranında azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan talebin gelir esnekliğine ilişkin tahmin parametresi dikkate alındığında, sanayi üretim endeksindeki %1'lik bir artışın enerji talebini %0.4 oranında artırdığı tespit edilmiştir. Bu tespit toplam enerji talebinin gelire göre daha az arttığına işaret etmektedir. Ayrıca esneklik katsayılarının 1'den küçük olması, toplam enerji talebinin fiyat ve gelir esnekliklerinin inelastik olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Model-II'ye ait analiz sonuçlarına göre petrol fiyatlarındaki %1'lik artış sanayi sektörü petrol talebini %1.54 oranında azaltmaktadır. Diğer taraftan sanayi üretim endeksinde ortaya çıkan %1'lik bir artışın petrol talebini %1.69 oranında artırdığı tespit edilmiştir. Esneklik katsayılarının 1'den büyük olması, sanayi sektöründe petrol talebine ilişkin fiyat ve gelir esnekliklerinin elastik, yani fiyat ve gelirdeki değişmelere karşı duyarlı olduğu anlamına gelmektedir. IEA'nın raporlarına göre 1990'lı yıllara kadar OECD ülkeleri sanayi sektörü enerji kullanımında ilk sırada petrol yer almıştır. Ancak 1973-2011 döneminde petrol fiyatlarındaki artışa bağlı olarak petrole olan talep %18 azalmış, buna karşın doğal gaz ve elektrik enerjisine olan talep artmıştır. Bu veriler analiz sonuçlarımızı destekler niteliktedir.

Sanayi sektöründeki doğal gaz talebine ilişkin analiz sonuçları ele alındığında (Model-III), doğal gaz fiyatlarındaki %1'lik bir artışın doğal gaz talebini %0.10 oranında azalttığı görülmüştür. Diğer taraftan sanayi üretim endeksindeki %1'lik bir artış doğal gaz talebini %0.08 oranında artırmaktadır. Esneklik katsayılarının 1'den küçük olması, sanayi sektöründe doğal gaz talebinin fiyat ve gelir esneklikleri açısından inelastik, yani fiyat ve gelirdeki değişmelere karşı duyarsız olduğuna işaret etmektedir.

Sanayi sektöründeki elektrik enerjisi talebine ilişkin analiz sonuçları incelendiğinde (Model-IV), elektrik fiyatlarındaki %1'lik bir artışın elektrik enerjisi talebini %0.14 oranında artırdığı tespit edilmiştir. Sanayi üretim endeksindeki %1'lik artış ise elektrik enerjisi talebini %0.79 oranında artırmaktadır. Elektrik enerjisinin fiyatı ile talebi arasında doğru yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Buna karşın elektrik enerjisi dışında kalan diğer enerji kaynaklarının fiyatı ile talebi arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Elektrik enerjisinin ikame edilmesi güç bir enerji kaynağı olması, talebinin fiyat esnekliğinin pozitif

olmasına yol açmaktadır. Diğer taraftan esneklik katsayılarının 1'den küçük olması, sanayi sektöründe elektrik enerjisi talebinin fiyat ve gelirdeki değişmelere karşı duyarsız olduğu anlamına gelmektedir.

Model-V'de tahmin edilen kömür talebine ilişkin analiz sonuçları değerlendirildiğinde, kömür fiyatlarındaki %1'lik bir artışın kömür talebini %0.29 oranında azalttığı belirlenmiştir. Sanayi üretim endeksindeki %1'lik artış ise kömür talebini %0.56 oranında artırmaktadır. Esneklik katsayılarının 1'den küçük çıkması sanayi sektöründe kömür talebinin fiyat ve gelir esneklikleri açısından inelastik olduğuna işaret etmektedir.

Yukarıda özetlenen analiz sonuçlarımız ile literatürde yer alan bazı araştırmaların sonuçları bir arada değerlendirildiğinde; Polemis (2007) tarafından Yunanistan örneği dikkate alınarak yapılan bir çalışmada, çoklu koentegrasyon teknikleri kullanılarak sanayi sektöründe uzun dönem petrol ve elektrik enerjisi talep fiyat esneklikleri sırasıyla -0.35 ve -0.85 olarak hesaplanmıştır. Bernstein ve Madlener (2010), çok değerşkenli koentegrasyon analizini kullanılarak alt sanayi sektörlerinde elektrik enerjisi talebinin fiyat esnekliklerinin -0.52 ila 0 arasında olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Akbostancı vd. (2009), 1985-2004 dönemi için Türkiye'de sanayi sektörünün enerji talebini dinamik ekonometrik modelleme teknikleri ile tahmin etmişlerdir. Analiz sonuçlarına göre sanayi sektöründe elektrik fiyatlarındaki %1'lik bir artış sanayinin enerji tüketimini uzun dönemde %2.8 oranında arttırmaktadır. Analiz sonuçlarımız yukarıdaki çalışmalardan Akbostancı vd. tarafından yapılan çalışmanın sonuçlarıyla örtüşmektedir.

Enerji, mal ve hizmet üretiminde en temel ve zorunlu bir girdidir. Maliyetler açısından da özellikle sanayi sektöründe önemli bir yere sahiptir. Sanayi sektörünün rekabet gücünün artırılabilmesi için enerjinin güvenilir ve ucuz şekilde temin edilmesi gerekmektedir. Türkiye özelinde sanayi sektörüne yönelik enerji politikalarının belirlenmesinde, yoğun enerji tüketen/kullanan alt sektörlerde enerji tasarrufunu ve enerji verimliliğini artırıcı stratejilerin hayata geçirilmesi önem arz etmektedir. Analiz sonuçlarımızdan da anlaşılacağı üzere elektrik enerjisi, fiyatı artmasına karşın talebi de artan ve dolayısıyla üretim sürecinde vazgeçilmez bir girdi özelliğine sahiptir. Bu nedenle elektrik enerjisi teminine ve üretimine yönelik kaynakların çeşitlendirilerek, elektrik enerjisi üretimine imkân sağlayıcı alternatif enerji kaynaklarına ağırlık verilmesi gerekmektedir.

5. KAYNAKÇA

- Acaroğlu, Mustafa. (2003). *Alternatif Enerji Kaynakları. İstanbul: Atlas Yayın Dağıtım.*
- Akbostancı, Elif, Tunç, Gül İpek ve Aşık Türüt, Serap (2009). Türkiye'nin enerji talebini belirleyen etkenler. *11. Enerji Kongresi*, http://www.dektmk.org.tr/pdf/enerji_kongresi_11/57.pdf, (13.03.2013).
- Bayraç, H.Naci (1999). *Uluslararası Doğalgaz Piyasasının Ekonomik Analizi, Türkiye'deki Gelişimi ve Eskişehir Uygulaması*, Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Bose, Ranjan K.and Shukla, Megha. (1999). Elasticities of electricity demand in India. *Energy Policy* 27 (3), 137-146.
- BP (British Petrol) (2013), Annual Report and Form 20-F 2013, https://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/investors/BP_Annual_Report_and_Form_20F_2013.pdf (10.10.2013).

- Cologni Alessandro and Manera Matteo. (2008). Oil prices inflation and interest rates in a structural cointegrating VAR model for G-7 countries. *Energy Economics*, (30), 856-888.
- Demirbaş, Lütüfiye (2002). *Türkiye’de Enerji Sektörü, Sektörün Problemleri, Avrupa Birliği ve Türkiye’de Enerji Politikaları*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Dermot, Gately and Hillard, Huntington. (2001). *The Asymmetric Effects of Changes in Price and Income on Energy and Oil Demand*. <http://econ.as.nyu.edu/page/home> (24.10.2013).
- Doty, Steve, and Turner Wayne C. (2009). *Energy Management Handbook* (Seventh Edition). Lilburn: The Fairmont Press.
- EIA (US Energy Information Administration). (2013). <http://www.eia.gov/forecasts/ieo/industrial.cfm>, (24.04.2013).
- ENERDATA. (2012). *Energy Statistical Yearbook 2013*.<http://www.enerdata.net/enerdatauk/press-and-publication/publications/worldenergy-statistics-supply-and-demand.php>, (26.06.2013).
- Erkan, Hüsnü (1998). *Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme* (4.Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ETKB (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı). (2013). http://www.enerji.gov.tr/index.php?dil=tr&sf=webpages&b=y_istatistik&bn=244&hn=244&id=398,(12.12.2013).
- Fusfeld, Herbert. (1983). *Industrial Energy Use*. Washington, D.C: U.S. Congress, Office of Technology Assessment.
- GEKA (Güney Ege Kalkınma Ajansı). (2012). *EnerjiSektörü Raporu*.<http://www.geka.org.tr/yukleme/planlama/Sekt%C3%B6rel%20Ara%C5%9Ft%C4%B1rmalar/Enerji%20Sekt%C3%B6r%C3%BC%20Raporu.pdf> (25.01.2013).
- Griffin, James M. and Craig T. Schulman (2005). Price asymmetry in energy demand module: a proxy for energy-savings technical change. *The Energy Journal*, 26 (2), 1–21.
- Hoyos, Rafael E. De and Sarafidis Vasilis. (2006). Testing for cross-sectional dependence in panel-data models, *The Stata Journal*, 6(4), 482–496.
- Hurlin, Christophe and Mignon, ValÈrie (2006). *Second Generation Panel Unit Root Tests*. http://hal.inria.fr/docs/00/15/98/42/PDF/UnitRoot_Ev5.pdf (05.06.2014).
- IEA (International Energy Agency). (2013b). *Electricity Information*.<http://www.oecdilibrary.org/docserver/download/6113211e.pdf?expires=1395669233&id=id&accname=oid014567&checksum=3BFF9F6957DDD966E76F06807E762F94> (12.03.2014).
- IEA (International Energy Agency). (2011a). *International Energy Outlook 2011*.<http://www.eia.gov/forecasts/ieo/index.cfm>, (25.01.2014).
- IEA (International Energy Agency). (2012). *World Energy Outlook 2012*, Paris.
- IEA (International Energy Agency). Access Online Services. <http://wds.iea.org/WDS/tableviewer/document.aspx?FileId=1474> (10.06.2014).

- IEA (International Energy Agency).(2014). *Energy Prices and Taxes Quarterly Statistics. First Quarter 2014*. <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/6214011e.pdf?expires=1402053202&id=id&accname=oid014567&checksum=06D6BF60D100E6C1B5A2043673EC7136> (22.04.2014).
- Karluk, Rıdvan. (2002). *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim*. (Yedinci Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayın-Dağıtım.
- Kumar, Saten (2008). *Cointegration and the Demand for Energy in Fiji*, Munich Personal RePEc Archive MPRA Paper No:18074, Munich, http://mpa.ub.uni-muenchen.de/18704/1/MPRA_paper_18704.pdf, (02.06.2014).
- Kuyucuklu, Nazif. (1993). *Türkiye İktisadı*(3. Baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Leblanc, Michael and Chinn, Menzie (2004). *Do High Oil Prices Presage Inflation? The Evidence from G-5 Countries*. UC Santa Cruz Economics Department 2000-05 SCCIE Working Paper Series. <http://sccie.ucsc.edu/> (15.12.2013).
- Lester C., Hunt and Yasushi, Ninomiya (2005). Primary energy demand in Japan: an empirical analysis of long-term trends and future CO2 emissions. *Energy Policy* (33), 1409-1424.
- Liu, Gang. (2004). “Estimating Energy Demand Elasticities for OECD Countries A Dynamic Panel Data Approach”, *Discussion Papers No. 373, March 2004 Statistics Norway, Research Department*, <https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/180417/dp373.pdf?sequence=1> (10.02.2016).
- Looney, Robert E. (1984). Impact of military expenditures on third World debt. *Canadian Journal of Development Studies*. 8(1), 7-26.
- Medlock, Kenneth (2009). Energy demand theory, (Edited by: Joanne Evans and Lester C. Hunt). *International Handbook on the Economics of Energy UK*, 89-112.
- Narayan, Paresh, Russell Smyth and Arti Prasad, (2007), Electricity consumption in G7 countries: A panel cointegration analysis of residential demand elasticities, *Energy Policy*, 35, (9), 4485-4494
- OECD (Organization for Economic Co-operation and Development). [OECDstat.http://stats.oecd.org/Index.aspx?querytype=view&queryname=207](http://stats.oecd.org/Index.aspx?querytype=view&queryname=207) (10.06.2014).
- Ogunleye, Oladipo E. and Ayeni Raphael K. (2012). Energy demand in Nigeria: A Disaggregate Analysis. *International Research Journal of Finance and Economics*, 86, 52-62.
- Phoumin, Han and Kimura, Shigeru (2014). Analysis on price elasticity of energy demand in East Asia : Empirical evidence and policy implications for ASEAN and East Asia. *ERIA (Economic Research Institute for ASEAN and East Asia) Discussion Paper Series*, <http://www.eria.org/ERIA-DP-2014-05.pdf>, (15.07.2014).
- Polemis, Michael L (2007). Modeling industrial energy demand in Greece using cointegration techniques. *Energy Policy*, 35(8), 4039–4050.
- Ronald, Bernstein and Reinhard, Madlener (2010). Short- and long-run electricity demand elasticities at the subsectoral level: a cointegration analysis for German manufacturing Industries. *FCN Working Paper*, 19.

- Selen, Maden ve Baykul, Ayşegül (2012). Co-Integration analyses of price an income elasticities power consumption in Turkey. *European Journal of Social Sciences*, 30 (4), 523-534.
- Sezgin, Selami. (2003). Savunma harcamaları, terörizm ve ekonomi. *Aylık Streteji ve Analiz E-Dergisi*. (5), 1-5
- Sorrell, Steve and Dimitropoulos John(2007). *UKERC Review of Evidence for the Rebound Effect: Technical Report 5*. Energy, Productivity and Economic Growth Studies, Sussex Energy Group (SEG) - University of Sussex, UKERC Report UKERC/WP/TPA/2007/013.
- Tatoğlu, Y. Ferda (2011), The Relationships between Human Capital Investment and Economic Growth: A Panel Error Correction Model, *Journal of Economic and Social Research*, 13(1), 77-90.

MOBBING ALGISI İLE MOTİVASYON İLİŞKİSİ: KAMU VE ÖZEL KURUM ÇALIŞANLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA¹

THE RELATIONSHIP BETWEEN MOTIVATIONS WITH THE PERCEPTION OF MOBBING: A STUDY ON PUBLIC AND PRIVATE SECTOR EMPLOYEES

Perihan GÖZÜM², Süleyman KARAÇOR³

Öz

Bu araştırmanın odak noktası kamu ve özel sektör çalışanlarının işyerlerindeki mobbing (psikolojik taciz) algı düzeylerini tespit etmek; görev yaptıkları kamu ve özel kurumlardaki motivasyonları üzerine etkilerinin olup olmadığını yaş, ünvan, medeni durum, cinsiyet ve çalışma süresi değişkenlerine bağlı olan etkilerini incelemektir. Yapılan anket çalışmasında elde edilen veriler SPSS 13.0 istatistik programı yardımıyla analiz edilmiş ve değerlendirilmiştir. Çalışanların iş hayatında maruz kaldıkları olumsuz davranışlar düzeyinin motivasyonlarına nasıl bir etki yaptığını ölçtüğümüz korelasyon analizleri sonuçlarına göre; çalışanlar iş yaşamlarında çok düşük bir düzeyde olumsuz davranışlarla karşılaştıklarını belirtmişler ve buna paralel olarak da olumsuz davranışların motivasyona etki düzeyi çok düşük çıkmıştır. Araştırmaya katılan çalışanların iş ortamındaki motivasyon düzeyleri hem genelde hem de motivasyon ölçeğinin alt boyutlarında orta düzeyde görülmektedir. Sadece içsel benlik boyutunda çalışanların motivasyon düzeyleri 5,29 ortalama ile orta düzeyin üzerinde çıkmıştır. Buna göre çalışanlar yeteneklerine uygun bir işte çalışmakla daha yüksek motivasyona sahip olduklarını belirtmişlerdir. Bu bağlamda çalışanlar iş yaşamlarında onları küçük düşürecek, psikolojik yönden etkileyecek düzeyde olumsuz davranışlara maruz kalmayıp, daha dolaylı olumsuz davranışlarla da nadiren karşılaştıklarını düşünmektedirler. Bu da onların işleriyle ilgili motivasyon düzeylerini hemen hemen hiç etkilememektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Kurumu, Özel Sektör, Mobbing (Psikolojik Taciz), Motivasyon

¹ Bu çalışma, Perihan GÖZÜM'e ait Doktora Tezi'nin bir bölümüdür

² Dr., Selçuk Üniversitesi, perihangozum@gmail.com

³ Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, skaracor@selcuk.edu.tr

Abstract

The focus of this study is to determine the mobbing perception level of the public and private sector employees at their work places; to examine if it has any effects on their motivation at public and private institutions where they work, and the effects depending on the variables of age, title, marital status, gender and working hours. The data acquired from the survey study conducted has been analyzed and evaluated by means of SPSS 13.0 statistics program. According to the correlation analyses results where we have measured what kind of effect the negative behavior level that the employees were exposed to had on their motivation, the employees have stated that they had encountered a very small amount of negative behaviors, and accordingly, the effect of negative behaviors on their motivation has been found very little. The motivation level in the work environments, of the employees participating the study, seems to be average both in general and sub-dimensions of the motivation scale. Only in the inner-self dimension, the motivation level of employees have been found above the medium-level with a 5.29 average. Accordingly, the employees have stated that they had higher motivation for working at a job befitting their talents. In this context, the employees think that they are not exposed to negative behaviors on a level that might humiliate them and affect psychologically in their work life, and that they rarely encounter with more indirect negative behaviors. This has hardly any effect on their motivation levels regarding their jobs.

Keywords: Public Institution, Private Sector, Mobbing, Motivation.

1.GİRİŞ

Mobbing, özel ve kamu kurumlarında çalışanların duygusal, ruhsal ve fiziksel sağlıklarını etkileyen çalışanların iş verimlerini düşüren ve işten ayrılmalarına, sağlık problemlerine ve hatta intiharlara kadar varan yüzyılımızın en önemli toplumsal problemlerinden biridir. Özel ve kamu kurumlarında eğitimi verilmesi ve üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Bu nedenle kurum içi denetleme ve eğitim birimleri kurulmalı ve bu birimler sıklıkla denetlenmelidir. Çalışma hayatında büyük zararlara yol açan mobbing, çalışma ortamlarında rekabetten kaynaklanan ve duygusal, sözlü ve fiili baskılarla ortaya çıkan, varlığı ve boyutu fark edilmediğinde istifa edilerek işyerlerinden ayrılma, sosyal ve aile hayatını olumsuz etkileme hatta bu olaylarla kalmayıp sonucu intiharlara varan durumları beraberinde getirmektedir.

Bu çalışmanın amacı, kamu ve özel kurum çalışanları üzerinde gerçekleşen mobbing ve çalışanların motivasyonları ile olan ilişkisini tespit etmektir. Daha önce mobbing konusu ile ilgili yapılan çalışmalar ve literatürler taranarak, mobbing ve motivasyon kavramlarının kamu ve özel kurum çalışanları üzerindeki etkileri 5 farklı kurum üzerinde uygulamalı araştırma neticesinde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Türkiye’de iş gücünü arttırıp kayıpları önlemek için atılan adımlardan en önemlisi 5176 Sayılı Kanun’la Başbakanlık bünyesinde “Kamu Görevlileri Etik Kurulu”nun kurulması olmuştur. 2005 yılında da kamu çalışanlarının uyması gereken etik ilkelerini içeren yönetmelik etik kurul tarafından

hazırlanarak yürürlüğe girmiştir. Ayrıca Başbakanlığa bağlı olarak - Bakanlık görevi yapmış olanlar arasından bir, İl belediye başkanlığı yapmış olanlar arasından bir, Yargıtay, Danıştay, Sayıştay üyeliği görevlerinden emekliye ayrılanlar arasından üç, Müsteşarlık, büyükelçilik, valilik, bağımsız ve düzenleyici kurul başkanlığı görevlerinde bulunmuş veya bu görevlerden emekliye ayrılanlar arasından üç, Üniversitelerde rektörlük veya dekanlık görevlerinde bulunmuş öğretim üyeleri veya bunların emeklileri arasından iki, Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarında en üst kademe yöneticiliği yapmış olanlar arasından bir üye olmak üzere 11 üyeden oluşan Kamu Görevlileri Etik Kurulu kurulmuştur. (T.C. Başbakanlık Kamu Görevlileri Etik Kurulu).

2. MOBBING KAVRAMI VE NEDENLERİ

Mobbing, Latince möbile, vulgus, kararsız kalabalık sözcüklerinin kısaltılması sonucu ortaya çıkmıştır. Belli bir otoriteye boyun eğmeyen düzensiz, kanunsuz şiddet uygulayan kalabalık, anlamlarına gelmektedir (Karakas 2001: 23). İşyerinde mobbing kavramı ilk kez Adams tarafından 1992’de kullanılmıştır (Güngör, 2008: 25).

Etimolojik açıdan mobbing kavramı, ingilizcedeki mob köküne dayanmaktadır. Ayrıca mob, kendi kanununu yazıp uygulayan gangster çetesi anlamına gelmektedir. “Mobbing” sözcüğü ise, bu kalabalığın hedef seçtikleri kişi ya da kişilere kendi kanununu uygulaması anlamına gelmektedir. Mobbing çalışanların psikolojik, fizyolojik, sosyal ve ekonomik yönden yıpranmasına, toplumun yavaş yavaş manevi ve maddi açıdan çökmesine ve adalete olan inancın azalmasına sebep olmaktadır. Ayrıca kurumların değer kaybına uğramasına neden olan bu gayrinizamî eylemler son yirmi yıl içinde tüm dünyada diğer işyeri stresörlerinden farklı bir olgu olarak kabul edilmesine neden olmaktadır. Tüm bu nedenler “mobbing”in uluslararası terminolojiye yerleşmesine neden olmuştur. Türkiye’de bu olguyu tanımlamak için, “mobbing” dışında “duygusal taciz,” “psikolojik taciz”, “psikolojik terör” ya da “işyerinde yıldırma” gibi farklı terimler de kullanılmaktadır (Kaya Cicerali, 2011: 43).

Kamu ve özel sektör kuruluşlarında mobbing sendromu, çalışanların mesleki yeterliliğinin sorgulanmasıyla ve üst yada yatay yetki sahiplerinin kişisel itibarlarının aşağılanmasıyla ortaya çıkar. Mobbing kavramının ilk defa 1984 yılında Gustafsson ile Leymann tarafından, “işyerinde sağlığı tehdit eden sorunlu bir faktör olarak” tanımlanmıştır (Vartia, 1996: 251).

Mobbing, özel ve kamu kurumlarında çalışanların duygusal, ruhsal ve fiziksel sağlıklarını etkileyen çalışanların iş verimlerini düşüren ve işten ayrılmalarına kadar varan kasıtlı kaba muameledir (Tutar, 2004: 88-94). Mobbing, günümüzde çalışma ortamlarında hızla yayılan psikolojik taciz ve çatışma türü olarak ortaya çıkmıştır. Mobbing, çalışanlara ayrımcılık olmaksızın, kötü davranış ve rahatsız etme yoluyla bir saldırganlık türüdür (Hubert ve Veldhoven, 2001: 415-424).

1.1. İşyerinde Mobbingin Belirtileri

Mobbing’in kategorileri

Mesleki statüye yönelik tehditler: Mesleki itibarsızlaştırma ve meslektaşları önünde yetersiz olduğu noktasında suçlamaların yapılması.

Kişiliğe yönelik tehditler: Lakap takmak, alaycı hakaretler.

İzolasyon: Mesleki hata yapması için bilgi vermeme, sosyal ve fiziki engelleme, mesleki fırsatları engelleme.

Aşırı iş yükü: Psikolojik baskı iklimi oluşturarak işin gecikmesi veya yüksek iş yükü ve erken bitirilme imkânı olmayan tarihlerin verilmesi.

İstikrarsızlık: Kapasitesinin altında işler vermek, yetki ve sorumluluklarını sınırlayıcı başarısızlığı tetikleyecek örgütsel ortamın oluşturulması.

Yukarıda saydığımız davranışsal hareketlerin devamlı hale gelmesi mobbinge ortam hazırlar. Leymann (1990)'a göre çalışana yönelik bu tarz negatif davranışların haftada 1 kez görülmesi ve altı ay devam etmesi çalışana yönelik mobbingdir (Leymann, 1990: 261).

1.2. Mobbing Sürecinde Rol Alanlar

Mobbing süreci içerisinde çalışanlara ait rollere uyan üç grup insandan bahsedilebilir. Bunlar:

- Mobbing uygulayanlar
- Mobbing mağdurları
- Mobbing izleyicileri (Tınaz, 2006).

1.3. Mobbing Nedenleri

İşyerinde mobbing sorunu tek bir nedenle açıklanamayacak kadar kapsamlı ve karmaşık bir süreçtir. Kişilik özellikleri, mağdurun iş konumu, örgütsel ve sosyo-ekonomik koşulların bir etkileşimi sonucu ortaya çıktığı kabul edilmektedir (Özen, 2007).

1.3.1. Örgütsel Nedenler

Örgütün yapısı, çalışanların yetenekleri verilen görevler, ödüllendirme ve yükselme mobbingin zeminini oluşturur. Örgüte ait politikalar, çalışma şartları, zorlayıcı örgüt iklimi çalışma yerindeki kültürü meydana getirir (Altuntaş, 2010).

1.3.1. Bireysel Nedenler

Bireysel nedenler mobbingin oluşması ve anlaşılıp önlemler alınması bakımından önemlidir (Karakale, 2011).

Birisini bir grup kuralını kabul etmeye zorlamak: Grup, aynı düşünceleri paylaşmayan çalışanları ortandan soyutlayarak iş ortamından uzaklaştırır.

Düşmanlıktan hoşlanmak: İnsanlar hoşlanmadıkları kimselerden kurtulmak için mobbing yaparlar. Tepe yöneticileri de aynı yetki seviyesinide kapsayan çalışanlar ya da ast çalışanlardan biri mobbing kurbanı olabilir.

Can sıkıntısı içinde zevk arayışı: Bazı sadist ruhlu mobbingciler yaptıkları eziyetten haz duyarlar. İş ortamlarında da can sıkıntısı ve heyecan arayışı içinde olan bireyler mobbing davranışları oluşturabilmektedirler.

Önyarguları pekiştirmek: İnsanlar belirli etnik köken, sosyal sınıf, ten rengi ayrımı yaparak hoşlanmadıkları kişilere mobbing uygulayabilirler. Amerika Birleşik Devletlerinde ayrımcılığa giren bu durumlarda insanları buna karşı koruyacak kanunlar bulunmaktadır (Toker Gökçe, 2008).

3. MOTİVASYON KAVRAMI VE KURAMLARI

Motivasyon kavramı İngilizce kökenli olan motive kelimesinden türetilmiştir (Eren, 2001). Türkçe’de motivasyon için güdüleme kavramı da kullanılmaktadır. İngilizce ve Fransızca’da yer alan “motive” kelimesinin Türkçe karşılığı güdü ve saik gibi kelimelerdir. Saik kelimesi ise Osmanlı sözlüklerine göre “sevk eden” ve “harekete geçirici” anlamına gelmektedir (Eroğlu, 2009; Acar, 2011: 54). Örgütsel açıdan motivasyonun gelişim sürecine bakıldığında, çalışma ortamlarını kapsayıcı ve sanayi devrimiyle başlayan, üretim odaklı işçilerin fizyolojik ve ailevi ihtiyaçları göz önünde bulundurularak iş yeri sahiplerinin ufak jestleri yada üretimi düşüren çalışanları negatif yönlü zorlayıcı usullerle karşımıza çıkmış gelişerek günümüze kadar gelmiştir (Eren, 2000).

3.1. İçsel Motivasyon

İçsel motivasyon için herhangi bir eğitime ihtiyaç duyulmaz sadece bu durumun sosyal çevrede kabul edilebilir ölçülerde sınırlandırılması gerekir. İçsel motivasyona örnek verecek olursak nefes alma, acıkma, barınma, cinsel ihtiyaçlar örnek teşkil edebilir (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2003: 107). İçsel motivasyon, örneğin dağ tırmanmak gibi kişinin kendisi ile ilgili amaçlara veya kişisel yükümlülüklerin yerine getirilmesine yönelik olabilir. İşin kişi için tatmin edici olması ve kişiye kendini gerçekleştirme fırsatı sunması kişiyi içsel olarak motive etmektedir (Osterloh ve Frey, 2000: 538).

3.2. Dışsal Motivasyon

Dışsal motivasyon kişilerin gereksinimlerin dolaylı olarak temin edilmesi olarak açıklanır Örnek olarak, bir çalışana üretimi karşılığında verilen ücret çalışanı dışsal olarak motive eder. Ayrıca çalışanın ikramiye, terfi ve yöneticiler tarafından takdir edilmesi dışsal motivasyonu etkilemektedir (Ersarı ve Naktiyok, 2012: 81).

3.3. Motivasyon Kuramları

3.3.1. Kapsam Kuramları

Kapsam kuramlarının odak noktası, bireysel ihtiyaçlardır. Bu yaklaşıma göre çalışma hayatında örgütün kapsam ve kurumsal politika hedeflerine ulaşamamasının başlıca nedeni çalışanların duygusal ve maddi ihtiyaçlarının göz ardı edilmesi olarak açıklanabilir (Tınaz, 2009: 31).

3.3.1.2. Maslow’ un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramı

Önem bakımından motivasyon kavramının gelişimini en iyi anlatan Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisidir. Amerikalı bir Profesör olan Abraham Maslow insancıl Psikoloji’nin önemli bilim adamlarındandır (Önan ve Tüzün, 2005: 19). Maslow klinik gözlemlerinden yola çıkarak insan davranışlarına yön veren temel ihtiyaçların neler olduğunu saptamış ve bunu ilk olarak 1943 tarihli “A Theory Of Motivation” adlı makalesinde belirtmiştir (Peker ve Aytürk, 2002: 53).

Temel Fizyolojik İhtiyaçlar; Yemek yeme, içme, dinlenme, barınma, neslini idame etme, giyinme ihtiyacı gibi.

Güvenlik İhtiyacı; Ekonomik ve fiziki güven, korunma, huzur, tehdit edilmeme, rahatlık, güvenli çevre, uzun yaşam, ekonomik güven.

Sosyal İhtiyaçlar; Sosyal aidiyet ve kendini kabul ettirme bulunma ihtiyacı.

Kendini Gösterme İhtiyacı; İtibar görme, Özgüven, lider olma, yarışma başarıma ihtiyaçları.

Kendini Gerçekleştirme İhtiyacı; Öz güven ve güçlü olma hissi, rakiplerine göre başarılı olma en iyi olmak ihtiyacı.

İhtiyaçlar hiyerarşisinde, tatmin olan bir ihtiyaç artık motive etme özelliğini kaybeder, ancak bir üstteki ihtiyaç güdüleyici olabilir. Her ne kadar bu teori yöneticilerin, çalışanların yetersizlik ve gelişim ihtiyaçları konusunda bilgi sahibi olmalarını sağlamışsa hiyerarşik bir sırada tanımlanması o kadar da büyük önem taşımamaktadır (Sürekli ve Tevruz, 1997: 33).

3.3.1.3. Alderfer'in (ERG) Var Olma, İlişki Kurma ve Gelişme İhtiyacı Kuramı

Kuram, Maslow'un teorisini temel alarak geliştirilmiştir. Ancak, Alderfer'in kuramı ihtiyaçlar hiyerarşisi gibi değil ihtiyaçları üç seviyede gruplandırmıştır. Bunlar; varolma, beraber olma ve gelişme ihtiyaçlarıdır.

Var Olma İhtiyacı: Varolma, Maslow'un kuramında yer alan fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçları ile; beraber olma, kendini gösterme ve sosyal ihtiyaçlar ile ve gelişme, kendini gerçekleştirme ihtiyacı ile aynı katagoridedir (Tınaz, 2005: 49).

İlişki Kurma (Relatedness) İhtiyacı: Kişiler arası ilişkiler geliştirmeye yönelik ihtiyaçlardır. Maslow'un sevgi ve ait olma ile saygınlık ihtiyaçlarından dışsal saygınlık faktörlerini (statü sahibi olma ve itibarlı olanaklar elde etme gibi) kapsamaktadır (Aşan, 2001: 21).

Gelişme (Growth) İhtiyacı: Kişinin kendi öz potansiyelini geliştirmesiyle ilgili ihtiyaçlardır (Tınaz, 2005: 49). Maslow'un teorisinde yer alan kendini gerçekleştirme ihtiyacını kapsamakta ve ayrıca başarı ve sorumluluk niteliğini içeren saygınlık ihtiyacının bir yönünü de içine almaktadır (Serinkan, 2008: 27).

3.3.1.4. Herzberg'in Çift Faktör Kuramı

Herzberg (1959), Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi'ni geliştirmiş ve iki faktör kuramı olarak adlandırdığı araştırmalarla desteklemeye çalışmıştır. Yaklaşık iki yüz muhasebeci ve mühendise kritik olay yöntemi uygulayarak veri toplamıştır. Bu yöntemde esas, çalışanların işlerini yaparken kendilerini en iyi ve en kötü hissettikleri durumu bildirmeleridir (Baysal ve Tekaslan, 1987: 149). Herzberg'e göre, motivasyonu etkileyen iki temel faktör bulunmaktadır: Hijyen faktörleri ve motive edici faktörler. Herzberg'den önce, motivasyon ve motivasyon eksikliğinin aynı düzlemde zıt kutuplarda yer alan faktörler olduğu görüşü hakimdi. İş tatmininin karşısı iş tatminsizliği değil; iş tatmininin yokluğudur. Benzer şekilde, iş tatminsizliğinin karşısı iş tatmini değil; iş tatminsizliğinin yokluğudur (Kurt, 2013: 51; Acar, 2014: 65).

3.3.1.5. McClelland Başarı İhtiyacı Kuramı

McClelland'a göre yüksek başarı ihtiyacı; başarı için bireysel sorumluluk ve belirli ölçüde risk alma, elde edilen performansla ilişkin yeterli ve zamanında bir geribildirim almak amacıyla duyulan şiddetli arzuya tanımlanır (Tınaz, 2000: 95).

Başarı İhtiyacı (Achievement Needs): Başarı ihtiyacı insanların çoğunda potansiyel olarak vardır. Ancak herkes bu ihtiyacın ortaya çıkmasını sağlayacak ortamı ve fırsatı bulamayabilir (Eroğlu, 2009: 15).

İlişki Kurma(Bağlılık) İhtiyacı (Affiliation Needs): Sevgi, ait olma ve bağlı olma ihtiyacıdır. Başkaları ile ilişkiye girmeyi, grup üyesi olmayı ve sosyal ilişkiler geliştirmeyi ifade eder (Önan ve Tüzün, 2005). Bu ihtiyacın temelinde kişinin kendi dışındaki insanlar ve gruplar ile ilişki içinde bulunması yer alır. Bazı kişilerde ilişki kurma eğilimi kuvvetli iken bazılarında ise bu eğilim zayıftır (Şimşek vd. 2003: 61).

Güç İhtiyacı (Power Needs): Güç ihtiyacı yüksek olan kişilerin ortak özellikleri şunlardır;

- Diğer kişileri etkilemek ve kontrol etmek isterler,
- Lider olacak pozisyonlar arar, diğerleri ile yarışmayı severler,
- İyi konuşmacı ve tartışmacıdırlar,
- Mantıklı düşünür, hislerine yenilmezler,
- Öğretici olmaktan ve topluluğa hitap etmekten hoşlanırlar (Aşan, 2001: 21).

3.3.1.6. Süreç Kuramları

Kapsam Kuramları davranışları bilinçaltından canlandıran ve motive eden tatmin edilmemiş ihtiyaçlar gibi içsel faktörler üzerinde dururken süreç teorileri insanların çevrelerini nasıl algıladıklarını ve sürekli olarak nasıl tepki verdiklerini ele alır (Barutçugil, 2002: 23).

3.3.1.7. Lawler ve Potter Geliştirilmiş Beklenti Kuramı

Lawler ve Potter Vroom'un Beklenti kuramına dayanarak kendi kuramlarını geliştirmişlerdir. Bu kurama göre kişinin motive olma derecesi valens ve beklenti tarafından etkilenmektedir. Teorinin temel varsayımına göre kişinin çabası iki temel faktöre bağlıdır: Belirli çıktılara attığı değer ve kişinin bu çabası sonucunda ödül elde edeceği inancın derecesidir (Ergül, 2005: 67-79).

3.3.1.8. Vroom'un Beklenti Kuramı

Victor Vroom 1964 yılında "Work And Motivation" eserinde sunmuş olduğu Beklenti Teorisi ile motivasyon konusuna büyük katkılarda bulunmuştur. Bu teoriye göre insanların iş ve görevlerindeki başarıları ihtiyaçların giderilmesinden ziyade onların ödüllendirilmiş davranışları sonucu oluşmaktadır. Teoriye göre motivasyon kişinin amacı ve tercihleri ile bu amaçları başarmadaki beklentileri ile açıklanmaktadır (Güney, 2011: 7-11).

3.3.1.9. Adam's Eşitlik Kuramı

Sosyal psikolog J. Stacy Adams tarafından geliştirilen eşitlik teorisinin ana fikri insanların iş ilişkilerinde kendilerine eşit davranmalarını istemeleridir. Eşit davranma insanı motive eden önemli bir faktördür (Robbins ve Judge 2012: 23-25).

3.3.1.10. Hackman ve Oldman İş Özellikleri Kuramı

Hackman ve Oldman tarafından geliştirilen iş özellikleri teorisi, özellikle birey ve işi arasındaki ilişkiye yoğunlaşmaktadır. Hackman ve Oldman, neden birtakım işlerin diğerlerine nazaran içsel olarak daha motive edici olduğunu açıklamıştır. Bu teori, işin belirli özelliklerinin motivasyonu etkilediğini vurgulamıştır. Teoriye göre, işyerinde, çalışanın kalitesine ve iş tecrübesine uygun değişimler yapılarak işin yeniden tasarlanması ve çalışanların verimliliğinin artırılması

hedeflenmelidir. Model, belirli iş özellikleri, motivasyon ve iş başarımla ilgili psikolojik durumlar, iş sonuçları ve gelişme ihtiyaç gücü arasındaki karşılıklı ilişkilere dayanır (Can, 2005: 79).

3.3.1.11. Skinner Pekiştirme Kuramı

Pekiştirme kuramına göre geliştirilen belli bir davranış sonunda kişi haz hissi duyarsa bu davranış pekişir aksi takdirde kötü ve acı bir hissi tekrar etmeyecektir (Eren, 1996: 113).

Olumlu Pekiştirme: Olumlu pekiştirme aracı olarak ödüller kullanılır. Ücret ve maaş artışı gibi kişiye dışarıdan verilen maddi unsurlar niteliğindeki ödüller dışsal ödüllerdir. Övme, dostça tavır gösterme gibi kişinin içindeki unsurlara da içsel ödül denir (Koçel, 2010: 97-103).

Olumsuz Pekiştirme: İstenmeyen bir davranışın meydana gelmesini önlemek için başvurulan bir yöntemdir. Olumsuz pekiştirme ile mevcut bulunan istenmeyen bir sonucun giderilmesine çalışılır ve aynı anda arzu edilen veya gerçekleşmesi istenen bir davranışın doğmasına neden olunur (Eroğlu, 2009: 15-17).

Son Verme: Bir davranışı ortadan kaldırma, ortaya çıkışını bütünüyle yok etme tedbirlerinden oluşur. Böylece yapılmış olan fakat istenmeyen bir hareket bir daha tekrarlanmayacak ve pekiştirme süreci gerçekleşmeyecektir. Örneğin, işe geç gelen çalışanlar yıl değerlemesinde önemli bir zamandan mahrum kalacaklarını bilirlerse geç kalma alışkanlıklarını terk edeceklerdir (Eren, 1996: 113).

Cezalandırma: İstenmeyen davranıştan kişileri kaçındırmak için cezaya başvurulur. Ceza böyle bir davranışın tekrarlanmamasını sağlamakla birlikte gerçekte istenen bir davranışın ortaya çıkmasını sağlayamaz (Eroğlu, 2009: 15-17).

4. MATERYAL VE METHOD

4.1. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır ve anket metodu ile veri toplama yoluna gidilmiştir. Anket yönteminde, araştırmacı ile veri kaynağı olan denek arasındaki iletişim, yalnızca yazı ile yapılır (Arseven, 2001: 101).

4.2. Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın çalışma evrenini Ankara ilinde; 155 Devlet Hava Meydanları Genel Müdürlüğü çalışanı, 151 Tümaş çalışanı, 77 Uzaltaş çalışanı, 71 Özel Veni Vici Hastanesi çalışanı, Erzurum ilinde, Karayolları il müdürlüğünde 98 çalışan ile birlikte, kamu ve özel sektör kurumlarında görev yapan yönetici ve çalışanlarının, 253 kamu ve 299 özel kurum olmak üzere toplamda 552 kişi çalışma evrenini oluşturmaktadır.

4.3. Araştırmanın Analizi ve Veri Toplama Araçları

Yapılan anket çalışmasında elde edilen veriler SPSS 13.0 istatistik programı yardımıyla analiz edilmiş ve değerlendirilmiştir.

Çalışanların işyerinde yaşadıkları mobbing düzeyini ölçebilmek için 21 soruluk olumsuz davranışlar ölçeği bulunmaktadır. Orijinal adı "*Negative Acts Questionnaire*" (NAQ) olan olumsuz davranışlar ölçeği, işyerinde mobbinge maruz kalanları belirlemek üzere Einarsen (1996) tarafından

geliştirilmiştir. Tüm maddeler davranışsal terimleri ifade etmektedir ve hiçbir şekilde doğrudan yıldırma ya da mobbing kavramı ölçekte geçmemektedir. Olumsuz davranışlar ölçeği Cemaloğlu (2007) tarafından üç ayrı dil uzmanından yardım alınarak Türkçe'ye çevrilerek kullanılmıştır.

Motivasyon düzeylerini ölçmek için 1998 yılında J.E.Barbuto ve R.W.Scholl tarafından geliştirilen Motivasyon Kaynakları Envanterinden yararlanılmıştır. Envanter önce 78 maddelik ölçek şeklinde hazırlanmış, sonra uzmanlarca teorik tanımlara uygunluğu, aşırılıkları incelenmiş ve daha kısa hale getirilmiştir. Hinkin ve Schriesheim tarafından geçerlilik, güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Necla Dölek tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve Türk toplumuna uygulanmıştır. 2000 yılında İsmail Atalay, Güngör Oral, Mehtap Köktürk, Doç. Dr. Ömer Sağdullah ve Oya Özçelik tarafından geçerlilik güvenilirlik çalışması yapılmıştır (Cronbach alpha: 0,84).

5. BULGULAR

Tablo 1. Çalışanların Demografik Bilgilerine Göre Dağılımlar

YAŞ	SAYI	YÜZDE
21-22	18	3,3
23-28	120	21,7
29-34	140	25,4
35-40	134	24,3
41 ve üzeri	140	25,4
TOPLAM	552	100,0
CİNSİYET	SAYI	YÜZDE
Bay	300	54,3
Bayan	252	45,7
TOPLAM	552	100,0
MEDENİ DURUM	SAYI	YÜZDE
Evli	333	60,3
Bekâr	219	39,7
TOPLAM	552	100,0
EĞİTİM DURUMU	SAYI	YÜZDE
İlkokul-Ortaokul	5	0,9
Lise	89	16,1
Önlisans	102	18,5
Lisans	263	47,6
Yüksek Lisans	81	14,7
Doktora	12	2,2
TOPLAM	552	100,0
ÇALIŞMA SÜRESİ	SAYI	YÜZDE
0-1 yıl	49	8,9
2-5 yıl	137	24,8
6-8 yıl	87	15,8
9-11 yıl	67	12,1
12 yıl ve üzeri	212	38,4
TOPLAM	552	100,0
ÇALIŞTIĞI SEKTÖR	SAYI	YÜZDE
Kamu	253	45,8
Özel	299	54,2
TOPLAM	552	100,0
YÖNETİCİLİK YAPTI MI?	SAYI	YÜZDE
Evet	141	25,5
Hayır	411	74,5
TOPLAM	552	100,0
YÖNETİCİLİK SÜRESİ	SAYI	YÜZDE
1-2 yıl	44	8,0
3-8 yıl	55	10,0
9-14 yıl	29	5,3
15 yıl ve üzeri	13	2,4
TOPLAM	141	25,5

Tablo 1'e Bakıldığında araştırmaya katılan çalışanların yaş grupları homojen bir dağılım göstermektedir. Sadece 21-22 yaş grubundan katılım diğer gruplara göre oldukça azdır. Araştırmaya katılan çalışanların cinsiyetlerine göre dağılımı da birbirine yakın gözükmektedir. Erkek çalışanlar kadın çalışanlara göre yaklaşık yüzde onluk bir fazlalık göstermektedir. Araştırmaya katılan çalışanların

medeni durumlarına bakıldığında bekâr olanların yaklaşık %40'lık bir dilim oluşturduğunu görülmektedir. Yaş gruplarıyla karşılaştırdığımızda bekâr olanların çoğunluğunun 30 yaş altı olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan çalışanların eğitim durumlarına bakıldığında yaklaşık yarıya yakınının lisans mezunu olduğunu görüyoruz. Günümüzde birçok sektörde işe girebilmek için en az lisans mezunu olma şartı arandığına göre bu oran normaldir. Araştırmaya katılan çalışanların çalışma sürelerine göre dağılımlarına bakıldığında 9 yıl ve üzerinde olanlar yüzde 50'lik bir oranda gözükmektedir. Araştırmaya katılan çalışanların çalıştıkları sektöre bakıldığında yaklaşık yüzde onluk bir fazlalıkla özel sektörde çalışanların daha fazla olduğunu görülmektedir.

Araştırmaya katılan çalışanların yöneticilik yapıp yapmadıklarına ilişkin oranlara bakıldığında yaklaşık dörtte üçünün hiç yöneticilik yapmamış olduğu ortaya çıkmaktadır.

Araştırmaya katılan çalışanlardan yöneticilik yapmış olan 141 kişinin yöneticilik süreleri ile ilgili oranlara bakıldığında çoğunluğunun 8 yıla kadar yöneticilik yapmış olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Olumsuz Davranışlar Ölçeğine İlişkin Betimsel İstatistikler

OLUMSUZ DAVRANIŞLAR ÖLÇEĞİ GENEL ORTALAMA VE STANDART SAPMA DEĞERLERİ			
	N	ORT	SS
1. Birinin başarınızı etkileyecek bilgiyi saklaması.	552	1,82	0,81
2.Yeterlilik düzeyinizin altındaki işlerde çalışarak küçük düşürülmek.	552	1,71	0,97
3.Uсталık/Yeterlilik seviyenizin altındaki işleri yapmanızın istenmesi	552	1,90	0,97
4.Önemli alanlardaki sorumluluklarınızın kaldırılması veya daha önemsiz ve istenmeyen görevlerle değiştirilmesi	552	1,85	0,98
5. Hakkınızda dedikodu ve söylentilerin yayılması.	552	1,78	1,00
6. Görmezden gelinme, dışlanma, önemsenmeme.	552	1,84	0,92
7. Kişiliğiniz (ör; alışkanlıklar ve görgü), tutumlarınız veya özel hayatınız hakkında hakaret ve aşağılayıcı sözler söylenmesi.	552	1,38	0,72
8.Bağırılmak veya anlık öfkenin (veya hırsın) hedefi olmak	552	1,65	0,83
9.Parmakla gösterme, kişisel alana saldırı, itme, yolunu kesme gibi gözdağı veren davranışlar.	552	1,27	0,59
10.Diğerlerinin işi bırakmanız konusunda imalı davranışları.	552	1,43	0,74
11.Yanlıştır ve hatalarınızın sürekli hatırlatılması/söylenmesi.	552	1,62	0,78
12.Yaklaşımlarınızın dikkate alınmaması / yok sayılması veya düşmanca tepkilerle karşılaşma.	552	1,61	0,90
13.İşinizle çabalamanızla ilgili bitmek bilmeyen eleştiriler.	552	1,59	0,82
14. Fikir ve görüşlerinizin dikkate alınmaması.	552	1,87	0,85
15. İyi geçinmediğiniz kişiler tarafından hoşlanmadığınız Şakalar “(eşek şakası)” yapılması.	552	1,49	0,80

16.Mantıksız ya da yetiştirilmesi mümkün olmayan işler verilmesi.	552	1,77	0,87
17.Size karşı suçlama ve ithamlarda bulunulması.	552	1,48	0,79
18.İşinizin aşırı denetlenmesi	552	1,97	1,18
19.Hakkınız olan bazı Şeyleri (örneğin; hastalık izni, tatil hakkı, yol harcırahı) talep etmemeniz için baskı yapılması.	552	1,63	0,95
20. Aşırı alay ve sataşmalara konu olmak	552	1,30	0,66
21. Üstesinden gelinemeyecek kadar iş yüküne maruz bırakılmak.	552	1,63	0,91
ORTALAMA		1,65	0,86

Tablo 2’de çalışanların mobbing algıları ile ilgili 21 soruluk olumsuz davranışlar ölçeğinin genel ortalaması 1,65 olarak belirlenmiş olup, beşli likert ölçeği aralık değerlerine bakıldığında bu değer HİÇ seçeneğine karşılık gelmektedir. Buna göre; araştırmaya katılan çalışanlar genel olarak işyerlerinde olumsuz davranışlara hemen hemen hiç maruz kalmadıklarını düşünmektedir. Olumsuz davranışlar ölçeğindeki sorulara ayrı ayrı baktığımızda bazı sorulardaki ortalamanın 1,80 değerinin üzerinde olduğunu görüyoruz. Bu ortalama beşli likert ölçeğinde BAZEN seçeneğine karşılık gelmektedir.

“Birinin başarınızı etkileyecek bilgiyi saklaması” maddesi 1,82 ortalama, “Uсталık/Yeterlilik seviyenizin altındaki işleri yapmanızın istenmesi maddesi” 1,90 ortalama, “Önemli alanlardaki sorumluluklarınızın kaldırılması veya daha önemsiz ve istenmeyen görevlerle değiştirilmesi” maddesi 1,85 ortalama, “Görmezden gelinme, dışlanma, önemsenmeme” maddesi 1,84 ortalama, “Fikir ve görüşlerinizin dikkate alınmaması” maddesi 1,87 ortalama, “İşinizin aşırı denetlenmesi” maddesi 1,97 ortalama ile **bazen** düzeyinde gerçekleşmektedir. Çalışanların *bazen* düzeyinde gerçekleştiğini belirttikleri bu maddelerdeki davranışları genel olarak değerlendirdiğimizde, ölçekte yer alan bağırılma, aşağılanma, alay edilme, küçük düşürülme, baskı görme, düşmanca davranılma gibi daha ağır ve doğrudan insanın kişiliğine yönelik davranışlardan farklı olarak daha dolaylı gerçekleşen olumsuz davranışlar olduğu söylenebilmektedir. Bu sonuçları yorumlayacak olursak; gerek kamu gerek özel sektörde çalışanlar baskı, aşağılanma, küçük düşürülme, düşmanca davranılma, sürekli suçlanma gibi doğrudan ve ağır mobbinge maruz kalmadıklarını düşünmektedirler. Bilgi saklanması, ustalık seviyesinin altında işler yaptırılması, önemli sorumlukların alınıp önemsiz görevler verilmesi, görmezlikten gelinme ve dışlanma, fikir ve görüşlerin dikkate alınmaması ve işin aşırı denetlenmesi gibi olumsuz davranışlarla ise bazen karşılaştıklarını düşünmektedirler.

Tablo 31. Çalışanların Araçsal Boyutundaki Motivasyon Algularına İlişkin Betimsel İstatistikler

	N	Ort	SS
7- İş esnasında ne kadar gayret sarf edeceğimi, işin gereksinimleri (iş yapılması gerekenler) belirler.	552	4,17	2,14
8- Bir günlük ücret veriliyorsa, bir günlük iş yaparım.	552	2,66	2,07
12- İnsanlar daha iyi iş fırsatları yakalamak için gözlerini ve kulaklarını daima açık tutmalıdır.	552	4,76	2,17
GENEL ORTALAMA		3,86	2,13

Tablo 3’de motivasyonun araçsal boyutunda üç maddeye verilen cevapların ortalaması 3,86 ile orta düzey bir motivasyon olduğunu göstermektedir. Bu maddelere ayrı ayrı baktığımızda; sekizinci maddedeki “bir günlük ücret veriliyorsa, bir günlük iş yaparım” ifadesi 2,66 ortalama ile diğerlerine göre oldukça düşüktür. Buna göre çalışanlar yaptıkları işin gerektirdiği düzeyden daha fazla gayret göstermeye çok meyilli olmamakla birlikte, görevlerini yerine getirirken kendilerini sabit bir mesai ile sınırlandırmamaktadırlar. Başka bir ifade ile yaptıkları işten bir günlük ücret alacak olsalar bile o işi daha uzun bir sürede de bitirmek için çalışmaya devam edebileceklerini söyleyebiliriz.

Tablo 42. Çalışanların Dış Benlik Kavramı Boyutundaki Motivasyon Algılarına İlişkin Betimsel İstatistikler

	N	Ort	SS
13-Benim için, davranışlarımı diğer insanların onaylaması önemlidir.	552	3,89	2,11
14-Kararlarımı sık sık diğer insanların ne düşüneceğine dayanarak alırım.	552	3,15	2,05
18-Çabama kurumdaki en yetkili kişiler tarafından değer veriliğini bilirsem, var gücümle çalışırım.	552	4,87	2,15
GENEL ORTALAMA		3,97	2,10

Motivasyonun dış benlik boyutunda üç maddeye verilen cevapların ortalaması 3,97 ile yine orta düzeyde bir motivasyon olduğunu göstermektedir. Bu boyutta en yüksek ortalamaya sahip olan “Çabama kurumdaki en yetkili kişiler tarafından değer veriliğini bilirsem, var gücümle çalışırım.” Maddesi 4,87 ortalama ile dikkat çekicidir. Buna göre çalışanlar işlerinde diğer insanlarla ilişkileri açısından en fazla yetkili kişiler tarafından değer verilme davranışına önem vermektedirler. İnsanların temel ihtiyaçlarından sonra gelen değer verilme ve takdir edilme ihtiyacı iş hayatında da çalışanları motive etmenin en önemli araçlarından biri olarak öne çıkmaktadır.

Tablo 5. Çalışanların Olumsuz Davranışlar - Motivasyon Dış Benlik Kavramı Boyutu Ortalaması Arasındaki Korelasyon

OLUMSUZ DAVRANIŞLAR – MOTİVASYONUN DIŞ BENLİK KAVRAMI BOYUTU ARASINDAKİ KORELASYON			
		Olumsuz Davranışlar	Dış Benlik Kavramı Boyutu
Olumsuz Davranışlar	Pearson Correlation	1	0,168**
	Sig. (2-tailed)		0,000
	N	552	552
Motivasyonun Dış Benlik Kavramı Boyutu	Pearson Correlation	0,168**	1
	Sig. (2-tailed)	0,000	
	N	552	552

** Korelasyon çift yönlü 0,01 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 5'e göre çalışanların işyerlerinde maruz kaldıkları olumsuz davranışlar ile motivasyonun dış benlik kavramı boyutu arasında ne düzeyde bir ilişki bulunduğunu belirlemek için yapılan korelasyon analizinde ortaya çıkan $r=0,168$ değerine göre pozitif yönde çok zayıf bir ilişki olduğu söylenebilir. Buna göre; araştırmaya katılan çalışanların işyerlerinde maruz kaldıkları olumsuz davranışlar dış benlik kavramı boyutunda motivasyonlarına çok zayıf bir düzeyde olumsuz etki yapmaktadır.

Tablo 63. *Çalışanların Olumsuz Davranışlar - Motivasyon Araçsal Boyutu Ortalaması Arasındaki Korelasyon*

		Olumsuz Davranışlar	Araçsal Boyut
Olumsuz Davranışlar	Pearson Correlation	1	0,107**
	Sig. (2-tailed)		0,012
	N	552	552
Motivasyonun Araçsal Boyutu	Pearson Correlation	0,107**	1
	Sig. (2-tailed)	0,012	
	N	552	552

** Korelasyon çift yönlü 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 6'da çalışanların işyerlerinde maruz kaldıkları olumsuz davranışlar ile motivasyonun araçsal boyutu arasında ne düzeyde bir ilişki bulunduğunu belirlemek için yapılan korelasyon analizinde ortaya çıkan $r=0,107$ değerine göre pozitif yönde çok zayıf bir ilişki olduğu söylenebilir. Buna göre; araştırmaya katılan çalışanların işyerlerinde maruz kaldıkları olumsuz davranışlar araçsal boyutta motivasyonlarına çok zayıf bir düzeyde olumsuz etki olduğu söylenebilir.

6. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Çalışma yaşamı, insan hayatında önemli bir yer teşkil etmektedir. Belirli beklentileri karşılamak için çalışma hayatına başlayan bireyler için çalışma yaşamının kalitesi; çalışanın performansı, verimliliği, mutluluğu, psikolojik ve fiziksel sağlığı üzerinde olumlu veya olumsuz yönde etkiler meydana getirebilmektedir. Post modern anlayışla yerleşen görüşlerden bir tanesi olan ekip çalışması, çalışanların beklentilerini karşılamada önemli bir katkı sağlayabilmektedir. Bu bağlamda çalışanlar arasında işbirliği ve dayanışmanın desteklenmesi zorunluluk halini almaktadır. Bazı durumlarda ise çalışanlar arası işbirliği yerini, çalışanlar arası çatışmalara bırakabilmektedir.

Özellikle küçük çatışmalarla başlayan daha sonraları ise kişisel saldırılara kadar gidebilen istenmeyen davranışlar, her tür işletmede ortaya çıkabilmektedir. Bu tür davranışlardan biri olan mobbing davranışları da yine her türlü işletmede ortaya çıkabilmektedir. Kısaca, insan onurunu zedeleyici davranışları içeren mobbing davranışları işyerlerinde ortaya çıkabilen işyeri şiddeti olarak ifade edilebilir.

Genellikle gücün kötüye kullanılması şeklinde ortaya çıkan söz konusu davranışlar; kurlsız, ilkesiz, dengesiz, sürekli ve yıkıcı bir şekilde gücün kullanılmasını içerebilmektedir. Bu bağlamda mobbingin, güç, otorite ve ahlak sınırlarını aşarak, başka bir ifadeyle formel davranışlar dışına çıkarak bazen acımasız bir şekilde kullanıldığını söyleyebiliriz. Mobbing davranışlarında amaç, hedef olarak seçilen bireylerin işyerinden uzaklaştırılmasını sağlamak veya sindirmektir. Planlı, sistematik şekilde uygulanması sonucu ortaya çıkan psikolojik ve bazen fizyolojik saldırılar hedef konumundaki kişileri intihara kadar sürükleyebilmektedir.

Kuramsal olarak mobbing, karşı tarafa bazen manevi bazen de fiziksel zarar vermek amacıyla gerçekleştirilen sistematik olan ve bir veya birkaç kişiye yönelik olup, kurbanların kendilerini savunmada yetersiz kaldıkları davranışlar, şeklinde tanımlanmaktadır. Burada güç sahibi olan bireyin ve/veya grupların, zayıf olarak gördükleri bireylere yönelmeleri söz konusudur. Buna bağlı olarak mobbing davranışlarının bireyler arasındaki güç dengesizliğine dayandığı da söylenebilir. Söz konusu güç mevkiden kaynaklanabildiği gibi, insanları etkileme, sosyal gruplara dahil olma gibi faktörlerden de kaynaklanabilmektedir. Bu nedenle örgütlerde genellikle üstler tarafından gerçekleştirilen mobbing davranışlarıyla karşılaşılırken, işarkadaşları (akranlar) tarafından hatta nadir de olsa astlar tarafından üstlere doğru gerçekleştirilen mobbing davranışlarına da rastlanabilmektedir. Kısaca mobbing davranışlarının, taraflar arasında gerçek veya atfedilen bir güç dengesizliğinin yaşandığı durumlarda ortaya çıktığı söylenebilir.

Kişileri psikolojik ve bazen fizyolojik olarak yıpratmak hatta ona zarar vermek için gerçekleştirilen mobbing davranışları farklı tür ve derecelerde de olsa hayatın her alanında ortaya çıkabilmektedir. Diğer alanlarda ortaya çıkan şiddet olayları, fiziksel şiddeti de önemli derecede içinde barındırabilmektedir. Fakat örgütlerde ortaya çıkan şiddet olayları, genelde fizyolojik saldırıları içermemekte, ancak mobbing uygulamalarına örgütlerde sıklıkla rastlanmaktadır.

Örgütlerde ortaya çıkan mobbing davranışlarından bahsedebilmek için, söz konusu olumsuz davranışların sistematik bir biçimde tekrarlanması ve düşmanca tavırları kapsamaması gerekmektedir. Başka bir ifade ile tek bir olay şeklinde gerçekleştirilmiş ve süreklilik arz etmeyen olumsuz davranışlar, mobbingi içermemektedir. Ayrıca mobbing olayları belirli bir amaç için veya sadece can sıkıntısını gidermek gibi eğlence amaçlı yapılabilmektedir. Bu bağlamda, doğrudan veya dolaylı olarak tarzda planlı ve belirli bir amacı kapsayan fiziksel şiddetten, sözlü şiddete hatta sosyal yalıtıma kadar ima yoluyla alay etme, küçük düşürücü isimlerle çağırma, bilgi saklama, istenmeyen fiziksel temaslarda bulunma, tehdit etme, asılsız dedikodular çıkarma gibi geniş bir yelpaze içinde gerçekleştirilen davranışlar mobbing davranışı olarak ele alınmalıdır.

İşyerinde ortaya çıkan mobbing olaylarında sergilenen davranışlar beş grupta toplanabilmektedir. Bu gruplar içinde, kendini ifade etme ve iletişime yönelik mobbing uygulamaları, iş ve göreve yönelik mobbing davranışları, sosyal ilişkilere yönelik mobbing davranışları, kişilik ve itibara yönelik mobbing davranışları ve son olarak kişisel sağlığa yönelik mobbing davranışları yer almaktadır. Örgütlerde ortaya çıkan mobbing davranışlarının genellikle üstler tarafından astlara uygulandığı düşünülmektedir. Fakat mobbing davranışları iş arkadaşlarına (akranlara) olmak üzere yatay ve aşağıdan

yukarı veya yukarıdan aşağı olmak üzere dikey pozisyonda gerçekleştirilebilmektedir. Ancak en sık ortaya çıkan mobbing davranış tarzı, güç farklılığından dolayı yukarıdan aşağıya doğru olan davranışlardır.

Mobbing uygulamalarında üç taraf söz konusudur. Bunlardan birincisi mobbing uygulayıcıları, ikincisi mobbinge maruz kalan kurbanlar (mağdurlar) ve son olarak izleyiciler. Örgütlerde ortaya çıkan mobbing olaylarında mağdur ve kurban ilişkisinden ayrı olarak izleyicilerin de inceleme içine alınması gerekir. Çünkü izleyici konumunda bulunan kişilerin söz konusu olumsuz davranışlara karşı sergiledikleri tutum psikolojik şiddetin daha da fazlalaşmasına neden olabileceği gibi son bulmasına da neden olabilecektir. Olumsuz davranışlara karşı sorunu ortadan kaldırmak için müdahalede bulunulması, istenen bir davranış şeklidir. Fakat işten atılma, olumsuz davranışların yön değiştirerek kendilerine yönelebileceği endişesi veya yeni iş bulma zorlukları gibi nedenlerden dolayı genelde izleyiciler pasif kalmayı tercih etmektedirler. Literatürde yönetim kademesinde bulunanların da izleyici grubunda incelenmesi ve yer alması bize göre eksik değerlendirmeler neden olmaktadır. Eğer yönetici konumunda bulunanlar söz konusu durum karşısında sessiz kalmayı tercih ediyorlarsa bu durumda pasif kalma yoluyla bir açıdan mobbing uygulayıcısına destek vermektedirler. Bu durumda izleyici değil dolaylı olarak mobbing uygulayıcısı konumuna geçmektedir. Aynı durum diğer çalışanlar için de geçerlidir.

Bu bağlamda kamu ve özel sektör çalışanları üzerinde gerçekleştirilen araştırma neticesinde elde edilen sonuçlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Araştırmaya katılan çalışanlar iş yaşamlarında olumsuz davranışlara hemen hemen hiç maruz kalmadıklarını düşünmektedirler.
2. Çalışanlar iş yaşamlarında baskı, aşağılanma, küçük düşürülme, düşmanca davranılma, suçlanma gibi doğrudan ve ağır mobbinge hiç maruz kalmadıklarını, ancak bilginin saklanması, ustalık seviyesinin altında iş yaptırılması, önemli sorumlulukları üzerlerinden alınması, fikir ve görüşlerin dikkate alınmaması, işlerinin aşırı denetlenmesi gibi diğerlerine göre daha dolaylı mobbing yöntemlerine bazen maruz kaldıklarını düşünmektedirler.
3. Araştırmaya katılan çalışanların iş yaşamlarındaki motivasyon düzeyleri hem genelde, hem de motivasyon ölçeğinin alt boyutlarında orta düzeyde görülmektedir. Sadece içsel benlik boyutunda çalışanların motivasyon düzeyleri 5,29 ortalama ile orta düzeyin üzerinde çıkmıştır. Buna göre çalışanlar yeteneklerine uygun bir işte çalışmakla daha yüksek motivasyona sahip olduklarını belirtmişlerdir.
4. Çalışanların iş yaşamlarında maruz kaldıkları olumsuz davranışlar düzeyinin motivasyonlarına nasıl bir etki yaptığını ölçtüğümüz korelasyon analizleri sonuçlarına göre; çalışanlar iş yaşamlarında çok düşük bir düzeyde olumsuz davranışlarla karşılaştıklarını belirtmişler ve buna paralel olarak da olumsuz davranışların motivasyona etki düzeyi çok düşük çıkmıştır.

Buna göre çalışanlar iş yaşamlarında onları küçük düşürecek, psikolojik yönden etkileyecek düzeyde olumsuz davranışlara maruz kalmayıp, daha dolaylı olumsuz davranışlarla da

nadiren karşılaştıklarını düşünmektedirler. Bu da onların işleriyle ilgili motivasyon düzeylerini hemen hemen hiç etkilememektedir.

7. KAYNAKÇA

- Acar, Gökhan (2011), *Okul Yöneticilerinin Etik Liderlik Davranışlarının Beden Eğitim Öğretmenlerinin Örgütsel Adalet ve Motivasyon Düzeyleriyle İlişkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Acar, Gökhan (2014), *Etik Liderlik, Örgütsel Adalet ve Motivasyon Kavramlarının Gelişimi*, Türkiye Âlim Kitapları, Saabrücken, Deutschland.
- Altuntaş, Ceren (2010), Çalışan Destek Programları, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 12 Sayı:1, (57-75).
- Aşan, Öznur (2001), *Motivasyon, Yönetim ve Organizasyon*, ed. Salih Güney, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Arseven, Ali Doğan (2001), *Alan Araştırma Yöntemleri İlkeler, Teknikler, Örnekler*, (2.Baskı). Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara.
- Barutçugil, İsmet (2002), *Organizasyonlarda Duyguların Yönetimi*. (Birinci Baskı). Kariyer Yayıncılık, İstanbul.
- Baysal, Can -Tekarslan, Erdal (1987), *Davranış Bilimleri*. (Birinci Baskı). Bayrak Matbaacılık, İstanbul.
- Can, Halil (2005). *Organizasyon ve Yönetim*, 7.Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara,
- Cemaloğlu, Necati (2007), “Örgütlerin Kaçınılmaz Sorunu: Yıldırma”, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 42, (111-126).
- Einarsen, Stale (1996), *Bullying and Harassment at Work: Epidemiological and Psychosocial Aspects*, Doctoral Dissertation, Department of Psychosocial Science, University of Bergen.
- Eren, Erol (1996), *Yönetim ve Organizasyon*, 3.Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Eren, Erol (2000), *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, Beta Yayın, İstanbul.
- Eren, Erol (2001), *Yönetim ve Organizasyon*, Beta Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Ergül, Hüseyin Fazlı (2005), *Motivasyon ve Motivasyon Teknikleri*, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 14, (67-79).
- Eroğlu, Feyzullah (2009), *Davranış Bilimleri*, 9.Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- Ersarı, Göknur - Naktiyok, Atılhan (2012), “İşgörenin İçsel ve Dışsal Motivasyonunda Stresle Mücadele Tekniklerinin Rolü”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:16 Sayı:1, (81-101).
- Güney, Salih (2011), *Davranış Bilimleri*, Nobel Yayınevi, 6.Baskı, Ankara.
- Güngör, Meltem (2008), *Çalışma Hayatında Psikolojik Taciz*, (1.Baskı). Derin yayımları, İstanbul.
- Hubert, Adrienne B - Veldhoven, Marc Van (2001), “Risk Sectors for Undesirable Behaviour And Mobbing”. *European Journal Of Work And Organizational Psychology*, Vol:10 (415-424).

- Karakale, Berna (2011), “*Mobbing ve Mobbinge Başa Çıkma Yöntemleri: Mobbing Mağdurlarına Yönelik Bir Araştırma*”, Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova.
- Karakaş, Sibel Asi (2011), “*Mobbinge Maruz Kalan Hemşirelere Verilen Atılganlık Eğitiminin Mobbingle Başetmeye Etkisi*”, Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Psikiyatri Hemşireliği Anabilim Dalı, Erzurum.
- Kaya Cicerali, Lütfiye (2011). “*Mobbinge Maruz Kalanların Kişilik Profillerine Bağlı Psikolojik Sağlıkta Bozulma Göstergeleri*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Adli Tıp Enstitüsü Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, İstanbul.
- Koçel, Tamer (2010), *İşletme Yöneticiliği*, (Genişletilmiş) 12.Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. İstanbul.
- Kurt, Başak (2013), “*İlkokul ve Ortaokul Yöneticilerinin Öğretim Liderliği Davranışlarının Öğretmen Motivasyonuna Etkisi*”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Leymann Heinz (1990), “*Mobbing and psychological terror at workplaces*”. *Violence Vict*; Vol:5, (119-126).
- Önan, Levent - Tüzün, Burak (2005), *Motivasyon*, 1.Baskı, Epsilon Yayıncılık, İstanbul.
- Osterloh, Margit - Frey, Bruno (2000), “*Motivation, Knowledge Transform and Organizational Forms*”, *Organization Science*, Vol:11 No: 5, (538-550).
- Özen, Serap (2007), “*İşyerinde Psikolojik Şiddet ve Nedenleri*”, *İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt: 9, Sayı:3, (1-24).
- Peker, Ömer - Aytürk, Nihat (2002), *Yönetim Becerileri, Öğrenilebilir ve Geliştirilebilir*. Yargı Yayınevi, Ankara.
- Robbins, Stephen - Judge, Timothy (2012), *Essentials of Organizational Behaviour*, England, Pearson Education Limited, 11th Edition.
- Sabuncuoğlu, Zeyyat - Tüz, Melek (2003), *Örgütsel Psikoloji*, 4.Baskı, Furkan Ofset, Bursa.
- Serinkan, Celalettin (2008), *Liderlik ve Motivasyon Geleneksel ve Güncel Yaklaşımlar*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Sürekli, Derya - Tevruz, Suna (1997), *Davranış Düzeltme’de Güdü Teorilerinin Katkısı*. S. Tevruz (Editor). *Endüstri ve Örgüt Psikolojisi*. (İkinci Baskı). Şelale Matbaası, Ankara.
- Şimşek, Şerif - Akgemci, Tahir - Çelik, Adnan (2003), *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış*. (Üçüncü Baskı). Adım Ofset, Konya.
- T.C. Başbakanlık Kamu Görevlileri Etik Kurulu. (2005), <http://etik.gov.tr/tr-tr/>
- Tınaz, Pınar (2000), *Çalışma Yaşamında Motivasyon Kuramları*. Mercek Yayıncılık, İstanbul.
- Tınaz, Pınar (2005), *Çalışma Yaşamından Örnek Olaylar*, 1.Baskı, Beta Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- Tınaz Pınar (2006), *İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing)*. Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Tınaz, Pınar (2009), *Çalışma Yaşamından Örnek Olaylar*. (İkinci Baskı). Beta Basım, İstanbul.

Toker Gökçe, Asiye (2008), *Mobbing: İşyerinde Yıldırma Nedenleri ve Başa Çıkma Yöntemleri*, Pegem Yayınevi, Ankara.

Tutar, Hasan (2004), *İş Yerinde Psikolojik Şiddet* (3.Baskı). Barış Kitap Basın Yayın Dağıtım, Ankara.

Vartia, Maarit (1996), "Identification of Mobbing Activities", *European Journal of Work and Organizational Psychology*, Vol: 15 No: 2, (251-275).